التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/17
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-28-2

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

FİLM : Kubbealtı
BASKI
CİLT : Özgün Ciltevi
İKİNCİ BASKI : 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

17. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

Altıncı Nevi Edeb: Bir Daha Dedikoduya Girmeme

Altıncı çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın

يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

"Eğer siz iman eden (kimse) lerseniz böyle bir şeye hayatta bulunduğunuz müddetçe bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor. Ve size ayetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"

(Nûr, 17-18).

Ayetinin beyan ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. Buna göre mana, "Artık, aynı şeye ömür boyu düşmeyesiniz diye, sayesinde bu günahın büyüklüğünü ve bunda "haddin" dünyada cezanın ahirette de azâbın olduğunu öğrendiğiniz işte bu öğütlerle Allah size nasihat eder" şeklinde olur. Onların, ebedilikleri ise, hayatta kaldıkları ve mükellef oldukları müddettir. Bu ifadenin muhtevasına, hem bu iftirayı atan, hem de duyup da bunu yadırgamayan kimseler dahil olur. Çünkü her ne kadar bunu ilk defa söyleyen daha büyük günaha müstehak olsa dahi, bu iki kimsenin durumu (dinen) caiz olmayan şeyi yapmış olmaları bakımından eşittir, müsavidir... Böylece Cenâb-ı Hak, onlara öğrettiği bu davranış şeklinden maksadının, onların kendilerinden öncekilerin düştüğü hataya düşmemelerini sağlamak olduğunu beyan etmiştir. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Mu'tezile Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Siz iman eden (kimse) lerseniz"* ifadesiyle, iftira etmemenin, imandan olduğuna; iftira fiiliyle birlikte de, kişide imanın kalmadığına istidlâl etmiştir. Çünkü, şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmazl..

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O uydurma haberi getirenler içinizden yani ey müminler sizden bir zümredir"* (Nûr, 1) ifadesiyle gelişir. Binâenaleyh bu ifade, kişinin iftira atmasının onu imandan çıkarmadığına delâlet eder. Binâenaleyh böyle bir çelişkinin bulunduğu sabit olunca, biz bu ayeti, vaz u nasihatla öğütlenmeye ve kötü şeylerden sakınmaya teşvik etme manasına alırız.

İKİNCİ MESELE Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, her ne kadar içlerinde itâat etmeyenler bulunsa dahi va'z u nasihatta bulunduğu herkesten gelecekte böylesi bir şeyden uzak kalmalarını istediğine delâlet eder. İşte bu açıdan bu ayet, he ne kadar

isyan etseler dahi, herkesten, kendisine itaat etmeyi istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُوْدُوْ ifadesinin manası, "aynısına düşmeyesiniz diye" demektir. Bu ise, "irade"nin, istemenin delilidir.

Cevap: Bizim bu konudaki cevabımız, defalarca geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki يعظكم الله *"Bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor, öğütlüyor"* cümlesi sebebiyle Allah'ın "vâiz"diye adlandırılması caiz midir?

Cevap: Açık olan şey, Cenâb-ı Hak, tıpkı *"Rahman, Kur'ân'ı öğretti"* (Rahman, 1-2) ayetinden dolayı, "muallim" diye adlandırılamayacağı gibi, "vâiz" diye de adlandırılamaz.

"Ayât"ın Buradaki Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيٰتِ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ *"Ve ayetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"* ayetine gelince, bu ifadede geçen الْاٰيٰتِ ifadesiyle kişinin sayesinde kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan şeyleri öğrenip bileceği şeyler (deliller) kastedilmiştir.

Alîm ve Hakîm İsimlerinin Gereği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi alîm ve hakîm olduğu için, beyan etmesi gerekli olan şey ile, yine aynı sebepten dolayı itâat edilmesi vacib olan şeyleri tercih ettiğini açıklamıştır. Çünkü, böylesi alîm olmayan kimsenin teklifinin kabulu gerekmez. Zira bu kimse bazan, gereksiz şeyleri de emredebilir. Bir de mükellef (böylesi alîm olmayan) kimseye itaat ettiği zaman, o, onun kendisine itaat ettiğini bilemez. Bu durumda da itaatın bir faydası kalmazdı. Ama, bir kimse alîm olur da, fakat "hakîm-hikmetli ve hüküm sahibi" olmazsa, bu kimse de bazan, mükellefe uygun olmayan şeyleri emredebilir. Binâenaleyh mükellef kendisine itaat ettiğinde o, bazan itaat edeni cezâlandırır, isyan edeni mükafaatlandırır. Bu durumda da yine, itaatın faydası kalmaz. Ama o kimse, hem alîm hem de hakîm olursa, böyle olan o kimse ancak uygun ve gerekli olanları emreder ve hak eden kimselerin cezasını da ihmal etmez. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak burada özellikle kendisinin bu iki sıfatını zikretmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

1) "**el-Hakîm**" uygun olmayanı yapmayan demektir. O, çirkin olanın çirkinliğini kendisinin de çirkin olan şeyden beri ve uzak olduğunu bilmesi halinde, böyle hakîm olur. Binâenaleyh bu demektir ki, el-Alîm vasfı el-Hakîm vasfı içinde mündemiçdir. Bu sebeple el-Hakîm vasfı zikredilince el-Alîm vasfına lüzum kalmaz. Bu **Mu'tezile**'ye göredir. Ama, ehl-i sünnet ve'l-cemâat görüşüne göreyse, hikmet sadece ilimdir. Bu sebeple el-Alîm ve el-Hakîm vasfının birlikte zikredilmesi sırf bir tekrâr olmuş olur.

Cevap: Bu, tekîd manasına hamledilir.

2) Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, sırf Alîm ve Hakîm olmasından dolayı, O'nun açıklamalarının kabul edilmesinin gerekli olduğuna delâlet eder. Hakîm ise, çirkin iş yapmayan kimsedir. O halde bu demektir ki ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, çirkin şeylerin yaratıcısı olması halinde ise, Cenâb-ı Hakk'ın va'd ve va'idine itimad edilemeyeceğine delâlet eder."

Cevab: Bize göre hakîm olan aynı zamanda alîmdir. Her türlü malumatı bildiği için, O'nun sözüne itimâd etmek câizdir. Çünkü câhilin sözüne kesinlikle itimâd edilemez.

3) Mu'tezile şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Allah size ayetleri açık açık bildiriyor"* ifadesindeki "size" **(leküm)** kelimesi, "sizden dolayı, sizin için" demektir. Bu da Allah Teâlâ'nın fiillerinin, birtakım sebeblere ve garazlara bağlı olduğunu gösterir. Bir de ayetteki **Leküm** kelimesini, zâhiri manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü buradaki maksad, onların bizzat kendileri değil, onların elde ettikleri faydalar, taatları ve imanlarıdır. Böylece bu Allah Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder."

Cevab: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle o, bir başkasının yapması halinde bir maksad gözetme diye nitelendirilecek muameleyi onlara yaptığını kastetmiştir.

★ ★
★

Yedinci Nevi durum: Çirkini Yaymamak

Yedinci çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

"Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)... dünyada da, ahirette de onlar için pek acıklı bir azab vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz"

(Nur, 19).

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, iftira edenlere onlardan bunu duyup-dinleyenlere gerekli olan ceza ile, dinde kendisine tutunulması gereken adâbı beyân edince, bu kötü sözün (ifkin) yayılmasını arzu eden kimsenin, böylesi bir zem hususunda, tıpkı iftirada bulunan kimse ile onu duyup yadırgamayan kimsenin ortak ve müşterek olmaları gibi, müşterek olduğunu; bir de iftirada bulunan kimselere ortaya attıkları bu şeyden ötürü azabın (cezanın) gerekli olması gibi, fuhşun (kötü fiil ve sözün) mü'minler arasında yayılması arzusunu içlerinde saklayan kimselerin de ilahi azaba

müstehak olacaklarını bildirmek için, *"Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)"* buyurmuştur ki bu da tıpkı, kişinin uzuvları ve sözleriyle müslümanlara zarar vermemesinin farz oluşu gibi, mü'minler hakkında kalbinin hiçbir kötülük düşünmemesinin vâcib olduğuna da delâlet eder. Burada, şu şekilde birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "İşâ'a" yayılmak manasınadır. Nitekim ortak mülklerde birkaç kişinin payı olup, bunlar belirlenmediği zaman, "Bu akarda şâ'î bir sehim vardır" denilir. Yine halka malolup, herkese ulaştığında شَاعَ الْحَدِيثُ söz, şâ'yi oldu" denilir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki, *"...arzu edenler"* ifadesinin zâhiri manasının umûmi olduğunda ve bu sıfatı taşıyan herkesi içine aldığında şüphe yoktur. Yine bu ayetin, **Hz. Âişe** (r.ah)'ye iftira etme hakkında nâzil olduğunda da şüphe yoktur. Fakat nazar-ı dikkate alınacak husus, sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliği olduğu için, bu ayeti, zâhirine göre umumi manaya hamletmek gerekir. Hak Teâlâ'nın, *"İman edenlerin içinde..."* ifadesi de bu ayetin **Hz. Âişe**'ye atılan iftirasına tahsis edilmesinin câiz olamayacağına delâlet eden şeylerdendir. Çünkü bu, çoğul bir ifadedir. Dolayısıyla eğer Cenâb-ı Hak bununla sadece **Hz. Âişe**'yi kastetmiş olsaydı, böyle ifade edilmesi caiz olmazdı.

Bunu **Hz. Âişe**'ye atılan iftiraya tahsis edenlere gelince ki bu görüşte olanların bazıları bunu bu fuhşun (kötü sözün) yayılmasına sa'yü gayret gösterdiği için **Abdullah b. Übeyye** hamletmişlerdir, bunlar şöyle demişlerdir: "Ayetin manası, "Kötü sözlerin, yani zinânın, imân edenlerin içinde yani **Hz. Âişe** ve **Safvan** hakkında yayılıp duyulmasını arzu edenler, yani **Abdullah b. Übeyy** (yok mu?)..." şeklindedir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: إِنِّي لَأَعْرِفُ قَوْماً يَضْرِبُونَ صُدُورَهُمْ ضَرْباً يَسْمَعُهُ أَهْلُ النَّارِ وَهُمُ الْهَمَّازُونَ اللَّمَّازُونَ الَّذِينَ يَلْمِسُونَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ وَيَهْتِكُونَ شُورَهُمْ وَيُشِيعُونَ فِيهِمْ مِنَ الْفَوَاحِشِ مَا لَيْسَ فِيهِمْ *"Ben, cehennemlikler tarafından sesi duyulacak (kadar şiddetli) bir vuruşla göğüslerine vuran, dövünen bir topluluk tanırım ki bunlar müslümanların saklı-gizli hallerini araştıran, gizli kusurlarını ortaya döken ve onların arasında, onlarda bulunmayan (asılsız) sözleri yayan hemz ve lemz yapanlar, giybed edip, kaş-göz hareketleriyle istihzâ edenlerdir"*

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ مُؤْمِنٌ عَوْرَةَ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ إِلَّا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَقَالَ مُسْلِماً صَفْقَتَهُ أَقَالَ اللَّهُ عَثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ عَوْرَتَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Bir mü'min, bir mü'minin ayıbını gizler, açığa vurmazsa, Allah da kıyamet günü onun kusurunu gizler (siler). Kim de bir müslümanla alış-veriş yaparken, onun alış-verişten caymasını hoş karşılar, buna razı olursa, Allah kıyamet günü onun kusurlarını bağışlar, siler. Allah kıyamet günü*

onun kusurunu örter."[1] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللّٰهُ عَنْهُ *"Müslüman, elinden ve dilinden diğer müslümanların kötülük görmediği kimsedir. Muhacir de, Allah'ın yasakladığı şeylerden hicret eden, onları yapmayan kimsedir"*[2]

Abdullah b. Ömer (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَنْ سَرَّهُ اَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتَاْتِهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللّٰهِ وَيُحِبُّ اَنْ يُؤْتَى اِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ اَنْ يُؤْتَى اِلَيْهِ *"Cehennemden uzaklaşıp, cennete girmekten sevinç duyacak olan kimseye o, Allah'dan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederken ve kendisine verilmesini arzu ettiği şeylerin diğer insanlara da verilmesini arzu ederken ölümü ona gelsin"* [3]

Hz. Enes (r.a)'den de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لاَيُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ *"Kul, kendisi için arzu ettiği iyi ve güzel şeyleri din kardeşi için de arzulamadığı müddetce (tam) imam etmiş olmaz"* [4] buyurduğu rivayet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Dünya Azabından Maksad

Alimler, ayette bahsedilen dünya azabının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bazıları bunun onlara uygulanan had cezası olduğunu söylerken, bazıları da bunun had cezası ile birlikte onlara Allah ve mü'minlerden gelen lanet ve düşmanlık olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah b. Übeyy b. Selûl, Hassân** ve **Mıstah**'a had cezası vurmuştur. **Safvan, Hassân** için pusuya yatıp, kılıcının tersiyle ona öyle bir vurdu ki, **Hassân** bu yüzden kör oldu. **Hasan el-Basrî**: "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzmeyi istiyorlardı. Allah'ın Resulü'nün üzülmesini isteyen ise kâfirdir. Bunların dünyevi azabları ise çektikleri bu neticesiz zahmet ve mü'minlerle mücadele etmeleri için kendi taraftarlarına mal harcamalarıdır" demiştir.

Ebu Müslim de: "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü bunu onlar arzuluyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, onları dünyada iken Hz. Peygamber'in elinde gerçekleşecek cihadla ortaya çıkacak bir azabla tehdid etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert davran..."* (Tahrim, 9) buyurmuştur. Doğruya en yakın olan ise bu "azab" ile onların iftiraları sebebiyle hakettikleri ceza, yani hadd-i kazif lanet ve zem kastedilmiştir. Ayette bahsedilen ahiret azabına gelince, bunun hem kabir azabı, hem cehennem azabı olduğunda şüphe yoktur.

Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لاَتَعْلَمُونَ *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* beyanının burada getirilmesi, çok güzel ve yerindedir. Çünkü kalbteki sevgi ve arzular gizlidir, görünmez. Biz onları ancak, sahibinde gördüğümüz bir takım ipuçları ve emârelerle

1) **Müslim**, Birr, 71 (4/2002); **İbn Mâce**, Ticâret, 26 (2/741).
2) **Buhari**, İmân, 4-5; **Müslim**, İmân, 64, 73 (1/65).
3) **Müslim**, İmâret, 46 3/1472, (Benzeri bir hadis)
4) **Buhârî**, İmân, 7; **Müslim**, İmân, 71-72 (1/57-68).

anlayabiliriz. Fakat Allah Teâlâ'ya hiçbirşey gizli değildir. Binâenaleyh bu, son derece caydırıcı ve tehdid edici bir ifadedir. Çünkü kalbinden o fuhşun (kötü fiillerin ve sözlerin) yayılmasını arzu eden kimse, bunu elinden geldiğince bu arzusunu belli etmemeye çalışsa bile, Allah Teâlâ'nın bundan haberdâr olduğunu bilir. Zira Allah Teâlâ'nın, onun gizlediği bu arzu ve isteğini bilmesi, tıpkı onun açıktan yapıp-söylediği şeyleri bilmesi gibidir. Allah ona ne kadar ceza verileceğini de bilir.

BEŞİNCİ MESELE
Kalbin Ameli

Bu ayet, büyük bir günahı işlemeye azmetmenin bile, büyük günah olduğuna; keza fısk ve fucûru istemenin de bir fısk olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ bu tehdidini fuhşun (kötü fiil ve sözlerin) yayılmasını kalben istemeye bağlamıştır.

ALTINCI MESELE

Cübbâî şöyle der: "Bu ayet, attığı iftiradan ötürü tevbe edip, pişman olmayan herkesin, devamlı bir azaba müstehak olması bakımından, mükafaatının olamayacağına delâlet eder ki bu da, o kimsenin ikâbın zıddı olan mükafaatı haketmesine mânidir. İşte bu açıdan ayet, biz (Mu'tezile'nin), ilâhi va'idler hususundaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder."

Bil ki **Cübbâî**'nin bu sözünün neticesi de, yine amellerin habtı (boşa gitmesi) meselesine varıp dayanır ki, bu hususdaki açıklama ve cevablarımız daha önce geçti.

YEDİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Allah Teâlâ, fuhşun (kötü söz ve fiilin) yayılmasını için için arzu edenleri alabildiğine zemmetmiştir. Dolayısıyla eğer kulların fiillerini yaratan, Allah Teâlâ olmuş olsaydı, bu fuhşun yayılmasını arzu eden de O olmuş olurdu. Bu sebeble bunun yayılmasından ötürü zemmi hakedenin de o olması gerekirdi. Çünkü bu yayma işini yapan, (yaratan olması bakımından) başkası değil O'dur." Buna cevabımız da daha önce geçmişti.

SEKİZİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle der: "Fısk ve fucûrda bulunan konuşturulmaz, yaptığını anlatması istenmez. Çünkü onu konuşturmak, fuhşu yaymak demektir. Bu ise haramdır."

★ ★
★

Sekizinci Nevi: Allah'ın Lütfu

Sekizinci çeşit, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade ettiği hususdur.

وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ۝

"Ya üzerinde, Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı... Ya gerçekten Allah ra'uf ve rahim olmasaydı (halinİz nice olurdu)"
(Nûr, 20).

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu ifadenin cevabı mahzuftur. Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer böyle olmasaydı, helâk olurdunuz, yahut Allah size azab eder ve kökünüzü kazırdı. Fakat O ra'uf ve rahimdir" demek istemiştir. **İbn Abbas** (r.a), bu ayetin **Hassân, Mistah** ve **Hamne**'ye bir hitab olduğunu söylemiştir. Ayetin, hitabının bütün müminlere, genel olması da mümkündür.

2) Bunun cevabı, bundan sonra gelen ayetteki, *"İçinizden hiçbiriniz ebediyyen temize çıkmazdı"* ifadesidir.

3) Bunun cevabı, "Hiç şüphesiz o zaman, fuhuş (kötü söz) yayılır ve zarar büyürdü" şeklindedir. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Doğruya en yakın olan, bunun cevabının mahzûf olmasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın daha sonraki, *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazl-u rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz ebediyyen temize çıkmazdı"* (Nûr, 21) ayeti, sanki birincisinden yani bu ayetten ayrı gibidir. Dolayısıyla bunun, hele de araya başka bir söz girmişse, birincisinin cevabı olması gerekmez. Buna göre ayetten kastedilen mana, "Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, geriye bırakmak zaman tanımak, telafi etmek imkanı verme gibi nimetleri olmasaydı, onlar helâk olurlardı. Fakat o, re'fet ve merhametinden ötürü, insan kendi aleyhine suç işlese dahi, insan için uygun olanını yapmayı geri bırakmaz" şeklindedir.

★ ★
★

Dokuzuncu Nevi Emir: Şeytana Uymayın

Dokuzuncu çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade ettiği hususdur:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَإِنَّهُۥ
يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ۚ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّى
مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

"Ey İman edenler, şeytanın adımları ardınca gitmeyin. Kim şeytanın adımlarına uyarsa şüphesiz ki o kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyyen temize çıkmazdı. Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Allah semî ve alîmdir"
(Nûr, 21).

"Hutuvât" kelimesi, fî'nin zammesi ve sükunu ile, "hutvât" ve "hutuvât" şeklinde okunur. Hutvât, "hatve" kelimesinin çoğulu olup, خَطَا الرَّجُلُ - يَخْطُو - خَطْواً "Adam yürüdü, adım attı" ifadesindendir. Binâenaleyh bunun müfredini söylemek istediğinde, ilk harfi meftuh olarak, "**hatve**" (adım); cemisini söylemek istediğinde, ya ilk harfi meftuh olarak "hatavât", ya da ilk harfi mazmûm olarak, "hutuvât" dersin ki bununla hal, harekât ve gidişât kastedilmiştir. Buna göre mana, "Şeytanın izlerine tâbi olmayın, onun bastığı yerlere basmayın ve bu iftiraya, bunu dile dolamaya ve fuhşun (kötü söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmasına önem verip, gayret etmek hususunda, onun peşinden gitmeyin" şeklindedir. Allah Teâlâ bunu her ne kadar mü'minlere tahsis etmiş ise de, bu bütün mükellefler için bir yasaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder"* buyurmuştur. Bütün mükelleflerin bundan menedildikleri ise malumdur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu mü'minlere tahsis ettiğini söyledik. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minleri, eğer şeytana uyarlarsa, *"Kim şeytanın adımlarına uyarsa"* ifadesiyle tehdid etmiştir. Bu ifadenin zâhiri ise, mü'minlerin şeytana tâbi olmayacaklarını göstermektedir. Eğer bununla kâfirler kastedilmiş olsaydı, o zaman şüphesiz onlar şeytana zaten uymuşlardı. Binâenaleyh Allah iftira eden o kimselere, gerekli tehdidi yapınca, durumları tıpkı onlarınki gibi olmasın diye ve günahtan alabildiğine kaçınsınlar için, özellikle mü'minleri zikrederek onları terbiye etmiştir.

Fahşâ ve fâhişe aşırı çirkin ve kötü olan şey demektir. Münker ise, insan tabiatının hoşlanmadığı, nefret ettiği ve beğenmediği şeydir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَازَكَى مِنكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَداً *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyyen temize çıkmazdı"* buyruğuna gelince, **Ya'kub ve İbn Muhaysin**, buradaki fiili, şedde ile, مَازَكَّى şeklinde okumuşlardır. Bil ki, "**zeki**" Allah'a itaat hususunda "rızâ" mertebesine ulaşmış kimsedir. Arapça'da زَكَى الزَّرْعُ (Ekin gelişti, olgunlaştı) denilmesi de bu manadadır. Binâenaleyh mü'min, dini hususlarda, Allah'ın razı olacağı "salah" noktasına vardığında "**zeki**" adını alır. Zeki, ancak zeki olana denir. Bu tıpkı, hidayeti bırakan kimseye, mutlak olarak, "Allah ona hidayet etti" denilmeyip, "Allah ona hidayet etti, ama o hidayete ermedi" denilmesi gibidir.

Alimlerimiz, kulun fiillerinin yaratılması meselesinde, Hak Teâlâ'nın, *"Ancak Allah dilediğini zeki kılar, tezkiye eder, temize çıkarır"* ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: Tezkiye, tıpkı tesvid (kara kılmak) ve tahmir (kızartma) kelimeleri gibidir. Nasıl ki tesvid, karalığı meydana getirmek demek ise, tezkiye de zekayı yerinde meydana getirmektir.' **Mu'tezile** ise şöyle demiştir: "Burada şu iki te'vil yapılabilir:

1) Tezkiye Allah'ın lutûf fiillerini yapması manasına alınır.

2) Bu, kulun zeki olduğuna hükmetmektir. "Alimlerimiz, buna karşı "Bu iki izah da, ayetin zâhirinin hilafınadır" demişlerdir.

Biz, Mu'tezile'nin bu iki görüşünün yanlış olduğuna aklî deliller de getirebiliriz· Birinci görüşlerinin yanlış olduğuna şunlar delâlet eder:

1) Lutûf fiileri, bir dâ'i (sebeb) tercihinde bulunur mu, bir sebeb ister mi istemez mi? Eğer onu istemezse, onun bununla alakası olmaz, dolayısıyla lutuf olmaz. Eğer isterse, tercih isterse, bu durumda mutlaka, tercih edenin, bir vucûb noktasına varıp dayanmış olması gerekir. Çünkü bu kadar bir tercihin bulunmasıyla o fiilin meydana gelişi ya imkansızdır, ya mümkindir, ya da vâcibtir. Eğer imkansız olursa, o tercih "dâî" (sebeb) değil, "mâni" olur. Eğer olması ve olmaması eşit olursa, olmasının farzedilmesinden dolayı bir muhâlin meydana gelmediği her mümkinin, bazan olduğu, bazan olmadığı farzedilir. Olduğu vaktin, olmadığı vakitten ayrılması işi de, ya kendisine bir kaydın eklenmesine dayanır, ya da dayanmaz. Eğer dayanırsa, "müreccih", bu kayd ve şartın eklenmesinden sonra meydana gelen toplamın kendisi olmuş olur. Böylece de ilk önce bulunan şey, tek başına müreccih olmuş olmaz. Yok eğer buna dayanmazsa, o zaman ...ıiten birisinin oluşa, meydana gelişe, diğerinin de olmamaya meydana gelmemeye tahsis edilmesi, müreccih bulunmadan, mümkinin tercihi olur ki bu imkansızdır. Fakat lutûf fiilinin, kendisinin müreccih ve mûcib olması halinde onun fâili lutfedilen şeyin de fâili olmuş olur. Binâenaleyh böylece Cenâb-ı Hak, kulun fiilinin fâili olmuş olur.

2) Allah Teâlâ *"Ama Allah dilediğini tezkiye eder"* buyurup tezkiyeyi, dilemesi şartına bağlamıştır. Halbuki lutuf fiili (sizce?) vâcibtir. Vacib ise, dileme şartına bağlı olmaz.

3) Allah Teâlâ, tezkiye işini fazlı ve rahmeti şartına bağladı. Halbuki (sizce?) lutuf fiillerinin yaratılması vâcibtir. Binâenaleyh lutuf fiilleri, fazl-ı ilahi ve rahmet-i ilahiyye şartına bağlı olmaz."

Mu'tezile'nin ikinci izahlarına, yani "Allah Teâlâ bu ifade ile, "Allah o kulun zeki olduğuna hükmetmiştir" manası kastedilmiştir" şeklindeki izahlarına gelince, (size göre) bu da vâcibtir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak buna hükmetmiş olsaydı, bu bir yalan olurdu. Halbuki Allah'ın yalan söylemesi imkansızdır. Dolayısıyla bu, daha nasıl ilâhi irâde (dileme) şartına bağlanabilir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, *"Ama Allah dilediğini tezkiye eder, temize çıkarır"* ifadesinin, bu konuda yani kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, bir nass olduğu sabit olur.

Ayetteki وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah semî ve alîmdir"* cümlesi, "O, sizin bu iftiraya dair veya Âişe'nin berî (temiz) olduğuna dair bütün sözlerinizi duyar, fuhşun (kötü

söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmamasına veya yayılmasına dâir arzu ve isteklerinizi bilir. Durum böyle olunca, O'na isyan etmekten kaçınmak gerekir" demektir.

★ ★
★

İmkân Sahiplerinin İnfakı

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾

"Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmesinler, affetsinler, aldırış etmesinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz. Allah, gâfur ve rahimdir."

(Nûr, 22).

Nûzul Sebebi

Bil ki Allah Teâlâ daha önce de bahsettiğimiz gibi iftirâ edenleri, onların sözlerine itibar edenleri (geçen ayetlerle) terbiye ettiği gibi, artık **Mistah**'a (kızı **Âişe**'ye iftira ettiğinden dolayı), bir daha infak (yardım) etmeyeceğine yemin ettiğin için, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'i eğitip, terbiye etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o artık **Mistah**'a infâk etmeyeceğine yemin etmişti. **Mistah** ise, onun teyzesi oğlu olup, elinde yetişmiş bir yetimdi. **Hz. Ebu Bekir**, hem **Mistah**'a, hem de onun yakınlarına yardım ediyordu. İfk ile ilgili ayet inince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) onlara, "Kalkın, defolun. Artık ne siz bendensiniz, ne de ben sizdenim. Hiçbiriniz artık yanıma yaklaşmayın" dedi. Bunun üzerine **Mistah**: "Allah aşkına, İslâm aşkına... Akrabalık ve sıla-ı rahim hatırına bizi başkalarına muhtaç etme. İşin başında bizim bir günahımız yoktu" deyince, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ona: "Konuşmadıysan da, güldün" dedi. **Mistah**: "Bu, **Hassan**'ın sözüne şaşmamdan dolayı idi, yoksa bir gülme (sevinç) değildi" dedi ise de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) onun bu mazeretini kabul etmeyerek, "Haydi gidin, uzaklaşın. Çünkü Allah Teâlâ sizin için bir mazeret bildirmedi ve bir çıkış kapısı göstermedi" dedi.

Bunun üzerine onlar, nereye gideceklerini, kime baş vuracaklarını bilemez bir şekilde çıktılar. Derken Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'e, Allah Teâlâ'nın onları kovmamasını emreden bir ayet indirdiğini haber vermek üzere, ona bir adam gönderdi. **Hz. Ebu Bekir** (r.a), haberi alır almaz, tekbir getirdi ve buna çok sevindi. Hz. Peygamber (s.a.s) ilgili ayeti, ona okudu. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* ayetine gelince, o: "Evet, Ya Rabbi beni affetmeni can-u gönülden arzu ederim" deyip, yaptıklarından vazgeçti. Evine gidince,

Mistah ve yakınlarına haber salıp, onları kabul edeceğini bildirerek, "Allah'ın indirdiği hüküm başım gözüm üstüne... Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazab ettiğini (önceki ayette) bildirdiği için yapmıştım. Fakat Allah sizi affedince, size merhaba hoş geldiniz" diyorum dedi ve **Mistah**'a daha önce yaptığı yardımın iki mislini yapmaya başladı. Bu konuda bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın وَلاَ يَأْتَلِ *"Kusur etmesin"* ifadesiyle ilgili, şu iki izahı yapmışlardır:

a) Meşhur olan izaha göre, bu ifade "Bir kimsenin yemin etmesi manasına gelen اِلْتَلَى fiilinden olup, bu da اَلأَلِيَّةُ masdarından, ifti'al vezni üzeredir. Buna göre ayetin manası, "yemin etmesin" şeklindedir. **Ebu Müslim:** "Bu, şu iki sebebten ötürü, zayıftır:

1) Bu izaha göre ayetin zâhiri, vermeye (infâka) yemin etmekten menetme manasına geldiği halde, bu te'vili yapanlar, vermeyi terketmeye dâir yeminden menetmeyi kastetmişlerdir. Bu te'vili yapan ise, olumsuzu, olumlunun yerine koymuş; nehyedileni emredilen gibi kılmıştır.

2) Arapça'da, اَفْعَلْتُ yerine اِفْتَعَلْتُ vezninin kullanılması nâdirdir اِفْتَعَلْتُ ancak, فَعَلْتُ yerinde kullanılır. Burada **Elye** masdarından olan آلَيْتُ fiili, اِفْتَعَلْتُ yerine kullanılabilir. Binâenaleyh فَعَلْتُ yerine اَفْعَلْتُ denilemez. Bu, tıpkı اَلْزَمْتُ yerine اَعْطَيْتُ، اِلْتَزَمْتُ yerine de اِعْتَطَيْتُ denilmemesi gibidir. Hem sonra يَأْتَلِ nin aslı يَأْتَلِي dir. Cezmden ötürü, yâ harfi düşmüştür. Çünkü bu nehy-i gâibtir. Bu, senin مَاأَلَوْتَ فُلاَناً نُصْحاً Falancadan nasihatımı esirgemedim" ve لَمْ آلُ فِي أَمْرِي جُهْداً "İşimde gayretimi esirgemedim, kusur etmedim" şeklindeki sözündendir. Binâenaleyh لاَيَأْلِ ile لاَ يَأْتَلِ aynı manaya olup, maksad, "Onlara iyilik etmede, kusur etmeyin" demektir. Çoğu kez اِفْتَعَلْتُ vezni فَعَلْتُ yerinde kullanılır. Nitekim sen اِكْتَسَبْتُ ve كَسَبْتُ kazandım) yine صَنَعْتُ ve اِصْتَنَعْتُ (yaptım) رَضِيتُ ve اِرْتَضَيْتُ (râzı oldum) dersin. Doğru olan birincisi değil, ikinci izahtır" demiştir. bu izahın **Ebu Ubeyde** tarafından yapıldığı da rivayet edilmiştir.

Zeccâc birinci hususa şu şekilde **cevab verir:** Yeminlerde çoğu kez hazif olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a olan yeminlerinizi iyilik etmenize engel kılmayın"* (Bakara, 224) buyurmuştur, yani "iyilik etmemek için engel yapmayın" demektir. İmri-ü'l-Kays da

فَقُلْتُ يَمِينَ اللّٰهِ أَبْرَحُ قَاعِداً / وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكِ وَأَوْصَالِي

"Bunun üzerine ben de, "Allah'a yemin ederim ki, senin uğruna (ey sevgili) başımı ve bütün eklemlerimi dahi kesseler, ayrılmayacağım" dedim" yani "ayrılmam" demektir.

Ebu Müslim'in ikinci açıklamasına da şöyle cevab vermişlerdir: "**Ebu Müslim**'den önce yaşamış olan bütün müfessirler, bu ifadeyi "*yemin etme*" manasına almışlardır. Onların tek tek herbirinin görüşü Arapça'da bir hücettir. Ya hepsinin müttefik olduğu görüş ne olur... **Hasan el-Basrî**'nin bu kelimeyi وَلَا يَتَأَلَّ şeklinde okuyuşu da bu görüşü destekler.

İKİNCİ MESELE
Fazl Sahibinden Maksad

Müfessirler, ayetteki "ulu'l-fazl" (fazilet sahibi) ifadesiyle **Hz. Ebu Bekr**'in kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in, insanların en faziletlisi olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu ayette bahsedilen fazilet ya dünyevi ya dinidir. Dünyevi olamaz. Çünkü Allah Teâlâ bunu, onu medh sadedinde zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın dünyevi şeylerden ötürü medh-ü senâ etmesi câiz değildir. Bir de eğer bu dünyevi bir fazilet olsaydı, ayetteki "ve servet (sahibi)" ifadesi, luzumsuz bir tekrar olmuş olurdu. Böylece bundan muradın, dini fazilet olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh eğer başka bir kimse, dini açıdan mertebe bakımından **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in dengi olmuş olsaydı o zaman **Hz. Ebu Bekir** "fazilet sahibi" olmuş olmazdı. Çünkü müsâvi olan, fâzil (fazlalığı-üstünlüğü) olan olamaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir**'e mutlak olarak bir fazilet (üstünlük) ünvanı verip, bunu şu veya bu şahısla kayıtlamayınca **Hz. Ebu Bekir**'in, mahlûkatın en efdali olması gerekmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mahlûkatın en efdali oluşu, bu genel hükmün dışındadır. Başkaları hakkında ise bu genel hüküm câridir.

İmdi eğer, "Müfessirlerin, bu ayetin **Hz. Ebu Bekr**'e has olduğunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz?" denilirse, biz deriz ki: Tefsir ve hadis kitablarını okuyan herkes, bu ayetin **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'le ilgili oluşunun, tevâtür derecesine ulaştığını görür. Dolayısıyla birisi bu tevâtürü kabul etmeyecek olsa, hiçbir tevâtürü kabul etmez. Hem sonra bu ayet, kastedilenin, insanların en efdali olduğuna delâlet etmektedir. Ümmet-i Muhammed ise bu ümmetin en efdalinin, **Hz. Ebu Bekir** veya **Hz. Ali** olduğunda müttefiktirler. Öyleyse, bununla **Hz. Ali** (r.a)'nin kastedilmediğini isbât edersek, bununla **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in kastedildiği kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Şu iki sebebten ötürü bununla **Hz. Ali**'nin kastedilmediğini söylüyoruz:

1) Bu ayetin, hem öncesi hem sonrası **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in kızı **Hz. Âişe** (r.ah) ile ilgilidir. Binâenaleyh arada, **Hz. Ali**'den bahsedilmesi, (üslub bakımından) uygun düşmez.

2) Allah Teâlâ, buradaki kimseyi, "Servet sahibi" olarak nitelemiştir. **Hz. Ali** ise, henüz o zaman servet sahibi değildi. Böylece bundan muradın, kesinlikle **Hz. Ebu Bekir** olduğu sabit olur.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, **Hz. Ebu Bekr**'in dini bakımdan çok yüce bir mertebe de bulunduğuna delâlet eden, şu dikkate değer sıfatlarla nitelemiştir:

a) Hak Teâlâ ondan cemî sıgasıyla bahsetmiştir. Bir kimseden cemî sıgasıyla bahsetme, o kişinin durum, mertebe ve şerefinin yüksek olduğuna delâlet eder. Bu mesele, *"Muhakkak ki "zikr"i Biz, evet Biz indirdik"* (Hicr, 9) ve *"Muhakkak ki Biz sana, "kevser"i verdik"* (Kevser, 1) ayetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, şimdi sen Cenâb-ı Hakk'ın onca azametine rağmen, kendisinden çoğul sığasıyla bahsettiği o kimsenin kıymetinin nasıl yüce ve üstün olacağına bir bak!...

b) Allah Teâlâ, **Hz. Ebu Bekr**'i, mutlak manada, bunun herhangi bir şahısla kayıtlamaksızın, "fazilet sahibi" diye tavsif etmiştir. "Fazl" kelimesinin içinde, "ifdâl" yani lütfetme de vardır. Binâenaleyh bu ifade, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'nın, mutlak anlamda fâdıl olması gibi, mutlak anlamda lûtfa mazhar kılan olmasına da delâlet eder.

c) "İfdâl" üstün kılma, karşılık olmadan, olması gerekli olanı ifade eder. Binâenaleyh, kendisini öldürmek isteyen kimseye bıçak bağışlayan kimse, "mufaddıl-lütfeden" diye tavsif edilmez. Çünkü bu kimse, uygun olmayan şeyi vermiştir. Ama bir kimse birisine, ister maddi isterse medih ya da övgü bakımından olsun, yararlanması için bir şey verirse, bu kimseye "müstefîz" yani "lütfu ve ihsanı bol olan" denilir. İşte, Allah Teâlâ da, **Hz. Ebu Bekir**'i bu şekilde vasfederek, *"Halbuki çok sakınan, malını - (Allah nezdinde sırf) temizlenmek için veren o ateşten uzaklaşdırılacaktır. Onun nezdinde bir kimsenin (Allah tarafından) mükafaat edilecek- hiçbir nimeti yokdur. O, (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır).."* (Leyl, 17-20) buyurmuştur. **Hz. Ali** hakkında ise, *"Biz, size ancak Allah rızası için, yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür istemeyiz. Çünkü biz Rabbimizden, o asık suratlı çetin günden korkarız"* (İnsan, 9-10) buyurmuştur. O halde bu demektir ki **Hz. Ali**, ilahi cezadan korktuğu için vermiş, **Ebu Bekir** ise, sadece Rabbinin rızasını talep ettiği için vermiştir. Binâenaleyh, **Hz. Ebu Bekir**'in derecesi daha yüksektir. O halde, **Hz. Ebu Bekir**'in "ifdâl" yani lütfetmedeki derecesi daha mükemmel ve daha tam olmuş olur.

d) Cenâb-ı Hak, *"Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar"* buyurmuştur. Bu ifadede yer alan **min** kelimesi, "temyiz" ifade eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebu Bekir**'i fazilet sahibi olma vasfı ile diğer müminlerden temyiz edip ayırmıştır. Kendisiyle, ayrılık ve mümtaz kılınmanın meydana geldiği vasfın ise, başkasında bulunması imkansızdır. Aksi halde bu vasıf onu, bizatihi ortaya koymuş olamaz. Binâenaleyh bu, bu sıfatın başkasında değil, sadece onda bulunduğuna delâlet eder...

e) Ayetteki **fadl** kelimesini Allah Teâlâ'nın, "ona itaat etmek" ve ona "hizmet etmek" manasına السَّعْة **(se'a)** kelimesini de müslümanlara iyilikte bulunmak, lutfetmek ve ihsanda bulunmak manasına hamletmek mümkündür. Bu manaya alınması halinde, **Hz. Ebu Bekr**, Allah'ın emrine tazim etmek ve Allah'ın yarattıklarına şefkat duyma, gibi iki vasfı da bir arada bulundurmuş olur ki, bu iki vasıf sıddıklar mertebesinin en yüksek derecesidir. Böyle olan herkesle ise, Allah beraberdir. Zira Allah, *"Çünkü Allah, hiç şüphesiz müttakilerle, bir de daima iyilik edenlerin kendileriyle berabedir"* (Nahl, 128) buyurmuştur. İşte **Ebu Bekr**'in bu iki vasfı halz

olmasından dolayı ona Allah, *"Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir"* (Tevbe, 40) ifadesiyle hitâb etmiştir.

f) İnsanlar, ancak çok cömert ve eliaçık olduğu zaman, "genişlik" (السَّعَةُ) vasfıyla nitelenirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'de خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ *"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, **Hz. Ebu Bekr**'in bu açıdan da, insanların en hayırlısı olduğuna delâlet etmiştir. **Hz. Ebu Bekr** (r.a), her şey hususunda çok cömert ve eliaçıktı. **Hz. Ebu Bekr** müslüman olunca, o gün sabah erkenden, kendisi vasıtasıyla Müslüman olmalarını müteakip **Osman İbn Affan, Talhâ, Zûbeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas ve Osman İbn Mazûn**'u Hz. Peygamber'e getirmesi de, onun cömertliğindendir. **Hz Ebu Bekr** dünyevi hususunda cömertlikle muşhur olduğu gibi dini konuları öğrenme ve onlara irşad'da bulunma gibi her sahada da muşhurdur. Böylece onun "ehl-i sea" (genişlik ehli, cömert)dan olmakla vasfedilmesi onun için uygun ve yerinde olmuştur.

Hem, farzedelim ki insanlar, **Hz. Ebu Bekr**'in, **Hz. Ali**'den öncemi sonramı müslüman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak ne var ki müslümanlar **Hz. Ali** müslüman olunca onun, insanları Hz. Muhammed'in dinine davetle meşgul olmadığı, ama **Hz. Ebu Bekr**'in ise bu davetle meşgul olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekr**, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine davetle meşgul olan ilk insan olmuş olur. Dindeki derecelerin en yücesinin dine davet etme olduğu hususunda ise, şüphe bulunmamaktadır. İşte bu açıdan da, Hz. Peygamber'den sonra **Hz. Ebu Bekr**'in, insanların en üstünü olması gerekir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s).

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

"Kim güzel bir çığır açarsa, ona kendi mükafatı ile beraber, kıyamete kadar o işi yapanların mükafatlarının bir misli verilir" buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah'a davet eden herkesin mükafaatının bir mislinin de **Ebu Bekr** için olması gerekir. Böylece bu da, işte bu açıdan **Hz. Ebu Bekr**'in üstünlüğüne delâlet eder.

g) Akrabanın zulmü, daha zordur. Nitekim şair,

وَظُلْمُ ذَوِي الْقُرْبَى أَشَدُّ مَضَاضَةً / عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقْعِ الْحُسَامِ الْمُهَنَّدِ

"Kişiye akrabalarının zulmetmesi mühenned (keskin) kılıcın kesmesinden daha çok elem verici ve acı gelir" demiştir. Hem, insan başkasına iyilikte bulunup, o başkası da o kimseye kötülükle mukabele ettiğinde, bu kötülük o kimseye, yabancıdan gelen bir kötülükten daha ağır gelir. Bu her iki husus (iyilik yapılma ve akraba olma) da, **Mıstah** hakkında söz konusudur. Ama o, bir bakıyoruz ki, **Hz. Ebu Bekr**'e iste bu eziyyet vermelerin en büyüğü olan böyle bir eziyette bulunmuştur. O halde, bu zarar ve eziyyetin, **Hz. Ebu Bekr**'in kalbine ne denli saplandığına bak. Sonra da dön,

Cenâb-ı Hak, **Ebu Bekr'e Mıstah'dan** lûtfunu kesmemesini, onu sürdürmesini emredince, onun da hemen bu emri yerine getirmesine bir bak. İşte bu, en büyük cihatlardandır. Bunun, kâfirlerle savaşmadan daha zor olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu, nefisle yapılan bir cihattır. Beriki ise, kâfire karşı yapılan cihattır. Nefisle yapılan cihâd ise, daha zordur. İşte bundan dolayı Hz. peygamber (s.a.s) رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الأَكْبَرِ *"Küçük cihattan büyük cihâda döndük"*(5) buyurmuştur.

Allah Teâlâ, **Hz. Ebu Bekr'e** bunu emredince, onu, *"fazilet ve servet sahibi"* ifadeleriyle vasfetti. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, onun kötülüğüne herhangi bir şeyle mukabelede bulunmayacak kadar üstün; ve sen, dünyaya kıymet vermeme itibariyle de, gönül itibariyle çok çok zenginsin... Binâenaleyh, senin fazlına ve gönül genişliğine, **Mıstah'tan** sadır olan o kötülük sebebiyle ona olan lütfun kısmen, senin fazlına ve gönül genişliğine yakışmaz" demek istemiştir. Bu tür hitabın, onun din bakımından son derece bir üstünlüğe ve dereceye varmış olduğuna delâlet edeceği malumdur.

i) Bu ifadelerin başındaki elif-lâmlar umûm ifadı ederler. O halde, اَلْفَضْلُ ve السَّعَةُ kelimelerinin başındaki elif-lâmlar bütün fazl ve genişliğin **Hz. Ebu Bekr** için olduğuna delâlet ederler. Nitekim, derece bakımından bütün alimler gibi olduğuna, onun dışında kalanların ise bir yok mesabesinde olduğu manasında, فُلاَنٌ هُوَ الْعَالِمُ "Falanca var ya, âlim odur işte" denilir. Bu ise, büyük bir şeref ve büyük bir derecedir.

j) Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا *"afvetsinler, aldırış etmesinler"* ifadeleri hususunda şu izahlar yapılmıştır.

1) Affetmek takvânın emâresidir. Ençok affeden en fazla müttaki olandır. Böyle olan ise, en üstün olanıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah katında en üstün olanınız, en müttaki olanınızdır"* (Hucurât, 13) buyurmuştur.

2) Afv ve ittikâ, birbirinden ayrılmayan iki vasıftır. İşte bundan dolayı bu ikisi de, **Hz. Ebu Bekr'de** bir araya gelmişti. Onda ittikâ vasfının bulunmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Halbuki çok sakınan (etkâ) o ateşten uzaklaştırılacaktır"* (Leyl, 17) ayetidir. Onun affedici olduğunun delili ise, ayetteki *"affetsinler, aldırış etmesinler"* ifadesidir.

k) Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s)'e, *"Onları affet ve ilişme"* (Maide, 13) buyurmuştur. **Hz. Ebu Bekr** hakkında ise, *"affetsinler, aldırış etmesinler..."* buyurmuştur. Binâenaleyh, işte bu açıdan da bu ifade, **Hz. Ebu Bekr'in** bütün huylar hususunda hatta affetmesi ve ilişmesi hususunda Hz. Peygamber yanında "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder.

l) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak tazim ifade etsin diye, **Ebu Bekr'e** çoğul zamiriyle hitab etmiştir. Hem, Cenâb-ı Hak, kendisinin **Ebu Bekr'i** bağışlamasını, **Ebu Bekr'in** affedip vazgeçmesine bağlamıştır. Binâenaleyh, **Hz. Ebu Bekr'den** sudûr edecek olan şart

5) Keşfu'l-Hafâ, 1/424.

tahakkuk edince, cezâ'nın (meşrûtun) da buna dayanması gerekir. Sonra Allah istikbal sığasıyla *"...size ınağfiret etmesini"* buyurmuştur ki bu, herhangi bir şey ile kayıtlı değildir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, mutlak anlamda, **Hz. Ebu Bekr**'in geriye kalan ömrü içinde meydana gelecek günahlarını da bağışladığına delâlet eder. Böylece bu husus, işte bu açıdan, **Hz. Ebu Bekr**'in, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygambere *"Geçmiş ve gelecek olan günahlarını Allah'ın bağışlaması için (...)"* (Feth, 2) sözü hususunda da, Hz. Peygamberin yanında, "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder. Yine bu, aynı zamanda, **Hz. Ebu Bekr** (r.a)'ın halifeliğinin muteber oluşunun da delilidir. Çünkü onun halifeliği, şayet haksız olsaydı, mutlak olarak bağışlanmış olmazdı. Yine bu, Hz. Peygamber'in, **Hz. Ebu Bekr**'i, cennetle müjdelenmiş onkişi arasında saymış olduğu haberin doğruluğuna da delâlet eder.

m) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* buyurunca, kendi kendisini, gafûr ve rahîm olmakla nitelenmiştir. Gafûr, "gufrân" işini ileri derecede yapmayı ifade eder. Bu demektir ki Allah Teâlâ, **Hz. Ebu Bekr**'e tazim ifade eden cemî sığasıyla hitab ettiği için onu ululamış, ona hakketiği saygınlığı vermiştir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisini alabildiğince affedici olarak niteleyerek, kendi kendini ululamıştır. Ulu zât, önce kendisini ululayıp sonra da muhatabını ululayınca, işte bundan dolayı O'ndan sadır olan o tazîm ve ululamanın mutlaka ve mutlaka son derece büyük olması gerekir. İşte bundan dolayı biz, Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak Biz sana, Kevseri verdik"* (Kevser, 1) buyurunca bu atiyyenin, büyük olması gerektiğini söyledik. O halde bu ayet **Hz. Ebu Bekr**. (r.a)'ın işte bu mertebe ve makam hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yanında "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder.

n) Cenâb-ı Hak, medhetmek için **Hz. Ebu Bekr** *"fazilet ve servet sahibi"* diye vasfedince, onun günahtan beri olduğunun söylenilmesi gerekir. Çünkü, bu derecede medhedilen kimsenin cehennimliklerden olması caiz değildir. Eğer asî olsaydı, o zaman cehennemliklerden olurdu. Çünkü Allah *"Kim de Allah'a ve peygamberine isyan eder, sınırlarını çiğneyip geçerse, onu da, içinde ebedi kalıcı olmak üzere ateşe koyarız"* (Nisa, 14) buyurmuştur. **Hz. Ebu Bekr**'in günahsız olduğu sabit olunca, bu ayetteki *"Allah'ın size mağfiret etmesini..."* ifadesiyle bir günahın bağışlanmış olmasının kastedilmesi caiz değildir. Çünkü, mevcût olmayan bir günahın bağışlanması mümkün değildir. Ayetin bu manaya hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olunca, ayeti başka bir manaya hamletmek gerekir. Allah daha iyi bilir ya, O sanki, *"Allah'ın sizin o müfteri ve asi kimselere tazimde bulunmanızdan dolayı size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* demek istemiştir.

Binâenaleyh, ayetin neticesi şuraya varıp dayanır. Cenâb-ı Hak, "**Ey Ebu Bekr**, bu asileri sen kabûl eder, onların yaptıklarını bağışlarsan, ben de onların yaptıklarını bağışlarım. Yok eğer, reddeder geri çevirirsen, ben de reddeder geri çeviririm" demek istemiştir. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak **Hz. Ebu Bekr**'e bu dünyada şefaatte bulunma derecesini vermiştir. Bu ayet hakkında hatırımıza gelenlerin tamamı budur Allah en iyisini bilendir.

Buna göre şayet, "Bu ayet, bir başka açıdan da, **Ebu Bekr**'in faziletini zedeler. Çünkü, Allah Teâlâ **Ebu Bekr**'i yemin etmekten nehyetmiştir. Böylece bu, ondan böyle bir günahın sadır olduğuna delâlet eder" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilir:

1) (Birşeyden) nehyetmek, o şeyin tahakkuk ettiğini göstermez. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'e *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzâb, 1) buyurmuştur. Halbuki bu ifade, Hz. Peygamber'in onlara itaat ettiğine delâlet etmez. Gerçi açık haberler bu yeminin **Hz. Ebu Bekr**'den sadır olduğuna delâlet eder. Ama ne var ki, böyle olması halinde bile, ayet sizin görüşünüze delâlet etmez.

2) Farzedelim ki bu yemin, ondan sadır olmuş olsun. O halde daha niye siz, bu yeminin bir masiyet olduğunu söylüyorsunuz? Çünkü, lütufta bulunmaktan kaçınmak özellikle bunun, kendisine iyilik yapana kötü mukabelede bulunan veyahutta bunu, kötü ve haram fiillere vesile kılan kişiler hakkında güzel ve yerinde olur. "Şayet bu bir masiyet olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın *"fazilet ve servet sahibi olanlar (...) kusur etmesinler"* buyurarak bundan nehyetmesi, caiz olmazdı" da denilmez. Çünkü biz, bu nehyin, bir men ve haramlık ifade eden bir nehy olmadığını tam aksine bunun, evlâ, daha iyi olanın yapılmamasından ötürü sadır olan bir nehy olduğunu söylüyoruz. Buna göre Cenâb-ı Hak, **Hz. Ebu Bekr**'e sanki "senin fazlına ve geniş himmetine yakışan, yardımı kesmemendir" demek istemiştir. Böylece bu, haram olandan men etmek olmayıp, daha iyisini yapmaya sevketmek olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Buradaki "Akraba"dan Maksad

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere"* ifadesiyle kastedilenin **Mıstah** olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü, **Mıstah** hem **Hz. Ebu Bekr**'in akrabası, hem fakir, hem de muhacirdi. Alimler, **Mıstah**'tan sudur eden günahın nevi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bu günahın tıpkı **Abdullah İbn Übeyy**'in işlediği gibi, bir iftira olduğunu; Hz. Peygamber'in ona hadd cezası uyguladığını ve **Mıstah**'ın bu günahından tevbe ettiğini ileri sürerlerken **İbn Abbas** (r.a), bu günahın **Mıstah**'ın söylenen şeyleri yadırgamayışı ve söylenenlere razı olduğunu ortaya koyuşu olduğunu söylemiştir. Hangisi olursa olsun, bir günahtır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Habt'in Batıl Olması

Alimlerimiz, bu ayetle, Habtu'l-amâl- "amellerin boşa gitmesi" meselesinin batıl olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, **Mıstah**'ı bu iftirada bulunmasından sonra bile, Allah yolunda hicret edenlerden olarak vasfetmiştir ki, bu birmedh ve övgü ifade eder. Binâenaleyh bu onun Allah yolunda muhacir olmanın sağladığı sevâbın, iftiraya teşebbüs etmesiyle boşa gitmediğine delâlet eder.

BEŞİNCİ MESELE
Mıstah'ın Derecesi

Ulema, **Mıstah**'ın Bedir savaşına katılanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de لَعَلَّ اللّٰهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اِفْعَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ *"Umulur ki Cenâb-ı Hak Bedir ashabına bakmış ve "İstediğinizi yapın, çünkü Ben sizi bağışladım"* (6) demiştir" dediği sahîh rivayetlerle sabittir. Binâenaleyh, o Bedir ahsabından olduğu halde, daha nasıl kendisinden büyük günah sadır olabilir?

Ehl-i Bedir Günahsız mıdır?

Cevap: Bundan muradın, "Siz istediğiniz gühanı işleyin.." şeklinde olması, Allah'ın isyanı emretmesi veya isyanı devam ettirmesi olamaz! Çünkü biz, teklifin onların üzerin de de devam ettiğini, zorunlu olarak bilmekteyiz. O halde biz bunu bu manaya alırsak, bu, onlardan sorumluluğun kalkmış olmasını gerektirir. Bir de, şayet bu böyle olsaydı, **Mıstah**'a, yaptığından dolayı ceza uygulanmaz ve teşhir edilmezdi. Binâenaleyh, bu hadisin şu iki şeyden birine hamledilmesi gerekir:

1) Allah Teâlâ, Bedir ehlinin ne yapacaklarını biliyordu. Yine onların, tevbeleri ve kendisine rücü edeceklerini bilmişti. İşte bundan dolayı, "İster az isterse çok olsun, dilediğiniz kafileyi yapın. Çünkü Ben, sizi bağışladım ve size cennette üstün mertebeler ve dereceler verdim" demiştir...

2) Bununla onların taatlarını tastamam yerine getirmiş olmaları da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "sizin tevbe ve Bana yönelmek üzere öleceğinizi bildiğim için, sizi bağışladım" demek istemiştir. Böylece de, onların o andaki durumlarını zikretmiş fakat akibetlerini murad etmiştir.

ALTINCI MESELE
Müsamahanın Yeri

Kötülük yapan kimseyi affedip, onun bu durumuna aldırmamak, yerinde ve teşvik edilmiş olan bir hususdur. Çoğu kez de, bu vacib olur. Şayet bu hususa, bu ayetten başka delâlet edecek hiçbir delil bulunmasa dahi, bunun delâleti yeterlidir. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"* ifadesine... Allah burada, mağfiretini, **(Hz. Ebu Bekr**'in) affına ve vazgeçmesine bağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ لَمْ يَقْبَلْ عُذْراً لِمُتَنَصِّلٍ كَاذِباً كَانَ أَوْ صَادِقاً فَلاَ يَرِدُ عَلَى حَوْضِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"İster yalan söylesin ister doğru, suçsuz olduğunu savunan kimsenin mazeretini kabul etmeyen kimse, kıyamet gününde Havz-ı* Kevser*i'ne gelemez"* (7) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.s.a)'in أَفْضَلُ أَخْلاَقِ الْمُسْلِمِينَ الْعَفْوُ *"Müslümanların huylarının en üstünü, affedici olmalarıdır"* dediği rivayet olunmuştur.

Yine onun, يُنَادِي مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلاَ مَنْ كَانَ عَلَى اللّٰهِ أَجْرٌ فَلْيَقُمْ فَلاَ يَقُومُ إِلاَّ أَهْلُ الْعَفْوِ ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ أَلاَ فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ *"Kıyamet günü bir münadî şöyle seslenir: Dikkat, Allah'dan alacağı olanlar kalksın..." Bunun üzerine ancak affedici olanlar*

6) Kenzu'l-Ummâl, 10/30194.
7) Kenzu'l-Ummâl, 3/7032.

kalkar..."[8] dediği, sonra da *"Kim de affeder ve halini düzeltirse, onun mükafaatı Allah'adır"* (Şûra, 40) ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَكُونُ الْعَبْدُ ذَا فَضْلٍ حَتَّى يَصِلَ مَنْ قَطَعَهُ وَيَغْفُرَ عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَيُعْطِيَ مَنْ حَرَمَهُ *"Kul, kendisini ziyaret etmeyeni ziyaret etmedikçe, kendisine zulmedeni affetmedikçe ve kendisini mahrum eden kimseye de vermedikçe faziletli olamaz"*[9] dediği rivayet edilmiştir.

YEDİNCİ MESELE
Hayra Mani Yemin Olmaz

Bu ayette, hayırdan kaçınmak için yemin etmenin caiz olmadığına dair bir delâlet bulunmaktadır. Bu ancak, sen yeminini hayırdan döndüren değil de, ona götüren bir sebep kıldığın zaman caiz olabilir.

SEKİZİNCİ MESELE

Fukahanın ekserisinin görüşü şudur: "Bir kimse iyi bir şeye yemin eder, sonra da ona aykırı olan durumun daha hayırlı olduğunu anlarsa, bu kimsenin daha iyi ve daha güzel olanı yapması, sonra da yemininden dolayı keffârette bulunması uygun olur..." Bazıları da, "Onun o hayırlı işi yapması, onun yemininin keffâretidir" hükmünü vermişlerdir. Bu görüşte olanlar, ayet ve hadisle istişhâd etmişlerdir. Ayete gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Ebu Bekr'e yeminini bozmasını emredip, ona herhangi bir keffâreti vâcib kılmayışıdır. Haberden delillerine gelince bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet edilen şu hadistir: مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْراً مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَذٰلِكَ كَفَّارَتُهُ *"Kim bir şey üzerine yemin eder de, sonra başkasını ondan daha hayırlı görürse, daha hayırlı olan o şeyi yapsın. İşte bu, onun keffâretidir"*

Cumhurun görüşünün delilleri ise şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, sizi yeminlerinizdeki lağvdan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder..."* (Maide, 90) ve *"İşte bu andettiğiniz vakit yeminlerinizin kaffâretidir"* (Maide, 89) ifadeleridir. Bu son cümlenin başındaki ذٰلِكَ "işte bu" kelimesi hem hayırlı olan şey hususunda yeminini bozan, hem de onun dışındaki şey hususunda yeminini bozan kimse hakkında umumi bir ifadedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Eyyûb (a.s)'ın hanımını dövmek için yemin ettiğinde, bu hususta gönderdiği şu ayet, *"Eline bir demet sap al da, onunla vur. Yemininde durmazlık etme"* (Saad, 44). Biz, yemini bozmanın, bozmamaktan daha hayırlı olduğunu anlamıştık. Halbuki Cenâb-ı Hak Hz. Eyyûb'a onun derecesine varmış olan vurmayı emretmiştir. Eğer bu hususta yemini bozmak onun keffâreti olmuş olsaydı, Hz. Eyyûb'a hanımını dövmesini emretmezdi. Tam aksine o keffâretsiz olarak yeminini bozmuş olurdu.

---

8) Müsned, 3/438, 4/148.
9) Müslim, Eymân, 11 (3/1272).

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْراً مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ *"Kim bir şeye yemin eder, sonra da onun dışındakini daha hayırlı olarak görürse daha hayırlı olanını yapsın ve keffâretini versin..."*[10] şeklindeki hadisidir. Önceki görüşün **birinci** maddesine şu şekilde cevap verebiliriz:

Allah Teâlâ, **Hz. Ebu bekr** hadisesinde keffâret işinden, ne menfî ne de müsbet olarak bahsetmemiştir. Çünkü bunun hükmü, diğer ayetlerde belirtilmiştir. Onların ikinci görüşlerine yani rivayet ettikleri hadisteki, *"O, hayırlı olanını yapsın, işte bu onun keffâretidir"* şeklindeki ifadeye de şu şekilde cevap veririz: Hadisin bu kısmının manası, "Bu, Kur'ân'da bahsedilen keffaret değil, günahın keffâretidir" şeklindedir. Çünkü, **Hz. Ebu Bekr**'de yeminleri bozmaktan nehyedilmişti. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada ona, yeminini bozmasını ve tevbe etmesini emretmiş, bunun da, yemini sebebiyle işlemiş olduğu o günahı örttüğünü haber vermiştir.

DOKUZUNCU MESELE
Hz. Âişe'nin Faziletleri

Kasım İbn Muhammed, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, şu on hasletten dolayı, Peygamber'in diğer hanımlarından üstün kılındım: 1) Hz. Peygamber bâkire olarak, sadece benimle evlendi. 2) Benim hem anam, hem de babam muhacirdir. 3) Hz. Cebrâil, benim biçim ve sûretimi, ipeğe bürünmüş olarak getirip (Hz. Peygamber'e gösterdi de) ona benimle evlenmesini emretti. 4) Ben Hz. Peygamber'le aynı kabtan yakınır, guslederdik. 5) Hz. Peygamber benimle beraber, aynı çarşafın, yorganın altında iken Cebrâil ona vahiy getirirdi. 6-7) Hz. Peygamber benimle Şevvâl ayında evlendi ve aynı ayda da benimle zifafa girdi. 8) Hz. Peygamber benim elimde ruhunu teslim etti. 9) Allah Teâlâ benim suçsuz olduğuma dair, ayet inzâl buyurdu. 10) Ve Hz. Peygamber benim hâne ve odama defnolundu... Bütün bu hususta, hiç kimse bana müsavi olamaz.

Bazıları da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ dört şeyi dört şeyle tezkiye etmiştir. **Yusûf** (a.s)'ı, şahidin ifadesiyle. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onun yakınlarından biride bu hususta şehâdet etti"* (Yusuf 26) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s)'ı yahudilerin dedikodularından, elbisesini kaçıran taşla kurtarmıştır. **Hz. Meryem**'i, çocuğunu konuşturmak suretiyle... ***Hz. Âişe (r.ah)'yı da her zaman okunan mu'ciz kitabındaki bu ulu ayetlerle...***

Rivayet olunduğuna göre **Hz. Âişe**'nin vefatı yaklaşınca **İbn Abbas**, yanına girmek için müsade istemek üzere gelir. Bunun üzerine **Hz. Âişe** "Şimdi gelip beni övecek mi (istemem)" dedi. **İbnu'z-Zübeyr** bu hususu **İbn Abbas**'a haber verdi. **İbn Abbas** da, "O bana izin vermedikce kat'iyyen ayrılmam!" dedi. **Hz. Âişe** ona müsade edince de, içeri girdi. Derken **Hz. Âişe**, "Cehennemden Allah'a sığınırım" deyince, **İbn Abbas**, "Ey müminlerin annesi. Cehennemden sana nel Allah seni ondan korudu. Senin masûmiyetini mescidlerde okunur halde indirdi. Ve senin berî ve temiz olduğunu bildirerek, *"...Temiz kadınlar ise temiz erkeklere, temiz erkeklerde temiz kadınlara."* (Nûr, 26) buyurmuştur. Sen, Hz. Peygamber (s.a.s)'e O'nun hanımlarının en sevgilisiydin. Hz. Peygamber (s.a.s) ise sadece tayyib olan kadınları severdi. Ve senin

10) **Müslim, Eymân, 11 (3/1272).**

sebebinle, teyemmüm hükmünü indirerek, "*Temiz bir toprağa teyemmüm ediniz*" (Maide, 6) buyurdu."

Rivayet olunduğuna göre **Hz. Âişe** ile **Hz. Zeyneb**, karşılıklı olarak kendilerini methetmeye başladılar. **Hz. Zeyneb**, "Ben, Rabbimin, Peygamber'in benimle evlenmesine dair ayet indirdiği kimseyim" deyince, **Hz. Âişe** (r.a.h) da, "Ben de **Safvan İbnu Muattal** beni, binitine bindirdiği için (meydana gelen şeylerden) Rabbimin beni temizleyip akladığı kimseyim" dedi. Bunun üzerine **Hz. Zeyneb Hz. Âişe**'ye "Ona binerken ne dedin" dediğinde, **Hz. Âişe**, "Allah bana kafidir, ne güzel vekildir dedim" dedi. Bunun üzerine **Hz. Zeyneb**, "Mü'minlerin söylemesi gereken sözü söyledin" dedi.

★ ★
★

Masum Kadınlara İftira

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

"Namuslu, günahtan habersiz mü'min kadınlara iftira atanlar, dünyada da ahirette de, lanetlendiler. Onlar için büyük de bir azâb var. O günde ki aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları onların neler yaptığına şahitlik edecektir. O gün Allah onlara, hak olan cezalarını tastamam verecek. Şüphesiz onlar da, Allah'ın apaşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir"

(Nûr, 23-25).

Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Alimler Cenâb-ı Hakk'ın *Namuslu, günahtan habersiz kadınlara iftira atanlar"* ifadesiyle, bu sıfatları taşıyan herkesin mi, yoksa hususi muayyen kimselerin mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Usulcüler şöyle demişlerdir: "Siğa, genel, "'amm" olduğundan bu sığayı zahiri anlamına almaya mâni yoktur. Bu sebeple bunu genel anlama hamletmek gerekir. O halde bu ifadenin içine, hem **Hz. Âişe**'ye atılan, hem de başkasına atılan iftiralar dahildir."

Bazıları bu görüşü kabul etmeyerek şu izahları yapmışlardır:

1) Bu ayetle, **Hz. Âişe**'ye yapılan iftira kastedilmiştir. Çünkü **Hz. Âişe** (r.a.h) şöyle

demiştir: "Ben habersizken, bana iftira edildi. O hadise bana, nice zaman sonra ulaştı. Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s) benim yanımdaydı. Tam o sırada, Cenâb-ı Hak O'na vahiyde bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "(Ey Âişe), *gözünaydın* olsun" dedi ve *"Namuslu günahtan habersiz mümin kadınlara iftira atanlar..."* ayetini okudu.

2) Bununla, Hz. Peygamber'in hanımlarının tamamı kastedilmiştir. Onların şereflerinden dolayı, böylesi bir tehdit, onlara iftira atanlara tahsis edilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri de şunlardır:

a) Diğer kadınlara iftira atan kimselerin tevbeleri kabul edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başında *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimseler (...) Meğer ki bu (hareketten) sonra tevbe ve islâh etsinler"* (Nûr, 4-5) buyurmuştur. Bu ayette bahsedilen müfterilerin ise, tevbeleri kabul edilmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"dünyada da ahirette de, lanetlendiler"* buyurmuş, bu hükümden bir istisnâ yapmamıştır. Hem bu, münafıkların vasfıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Hepsi de Allah'ın rahmetinden koğulmuş olarak..."* (Ahzâb, 61) buyurmuştur.

b) Diğer kadınlara iftira atanlar küfre nisbet edilmezler. Halbuki, bu ayete göre buradaki müfteriler küfre nisbet edilmiştir. Çünkü Allah *"O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları (...) şahitlik edecektir"* buyurmuştur. Böyle olma ise, kâfirlerin ve münafıkların özelliğidir. Bu tıpkı *"O gün, Allah'ın düşmanları ateşe (doğru) toplanırlar..."* (Fussilet, 19-21) ayetleri gibidir.

Cenâb-ı Hak, وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlar için büyük de bir azab var"* buyurmuştur. "Büyük azab" ise küfre karşı verilen azabtır. Böylece bu, bu iftirada bulunanın cezasının, küfrün cezası olduğuna delâlet eder. Halbuki diğer iffetli ve namuslu kadınlara iftirada bulunan kimsenin cezası ise, küfrün cezası olmaz.

d) İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "O, Arafa günü Basra'da imiş. Ve ona, Kur'ân'ın tefsirine dair sorular soruluyormuş. Derken, bu ayetin tefsiri sorulmuş. Bunun üzerine o, "Hz. Âişe'nin işine dalanlar hariç, kim bir günah işler de sonra da tevbekâr olursa, tevbesi makbûl olur" demiş. Usulcüler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu ayette bahsedilen tehdidin, mutlaka ve mutlaka tevbe etmeme şartına bağlanmış olması gerekir. Çünkü günah, ister küfür isterse fısk olsun, buna dair tevbe vaki oldu mu, bağışlanır, affedilir. Binâenaleyh bu soru, zâil olur.

Bazı kimseler de bu hususta şu görüşü ileri sürmüşlerdir. Bu ayet, Allah'ın Resulü ile onlar arasında bir ahdin, anlaşmanın bulunduğu bir sırada, Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, bir kadın Medine'ye hicret etmek için evinden çıktığında, mekke müşrikleri ona iftirada bulunarak "O, fısk u fücûra dalmak için çıktı" derlerdi. İşte bunun üzerine bu ayet, böyle diyenler hakkında nazil olmuştur. Doğru olan, birinci görüştür.

İKİNCİ MESELE
İftiracıların Cezası

Allah Teâlâ, iffetli, günahtan habersiz mümin kadınlara iftira atanlar hakkında şu üç şeyi zikretmiştir:

1) Onların, dünya ve ahirette lanetlenmiş olmaları ki bu, çok şiddetli bir tehdittir. **Cübbai** şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: "Bunun lanetle kayıtlanmış olması, bütün müfteriler hakkında, genel ve amm olan bir husustur. Binâenaleyh, kim dünyada melûn olursa, ahitte de melûndur. Ayette melûn olan ise, cennetliklerden *olamaz."* **Cübbai**'nin bu sözü de, "Habtu'l-amel" meselesine dayanmaktadır ki, bu hususlaki görüşümüz daha evvel geçmişti.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları... şahitlik edecektir"* ayetinin beyan ettiği hususlur. Bunun bir benzeri de "Derilerine (şöyle) dediler: *"bizim aleyhimize neye şahitlik ettiniz?"* (Fussilet, 21) ayetidir. Biz ehl-i sünnete göre, bünye hayatın şartı değildir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın tek bir adamda da, tam bir ilim,tam bir kudret ve bir kelâm yaratması caizdir. Mu'tezile'ye göreyse, bu caiz değildir. Binâenaleyh, onlar ayetin tevili hususunda şu iki açıklama da bulunmuşlardır.

a) Allah Teâlâ, bu uzuvlarda, bu konuşmayı yaratmıştır. Onlara göre bu konuşmayı yapan (mütekellim), sözün failidir. O halde bu şehâdet, aslında Allah'dandır. Fakat Hak Teâlâ bu konuşmayı, mecâzi olarak uzuvlara nisbet etmiştir.

b) Hak Teâlâ bu uzuvları olduğunun aksine yaratır, insana karşı şehâdet etmeye mecbur eder ve onlar da insanın (sahiblerinin) yaptığı amelleri haber vermeye başlar. **Kâdî** şöyle der: "Bu izah, ayetin zahirine daha yakındır. Çünkü bu, o uzuvların şehâdette bulunacağını ifade eder."

c) Hak Teâlâ, *"O gün Allah hak olan dinlerini tastamam verecek"* buyurmuştur. Bu ifadeyle onların bizzat dinlerinin kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü onların dinleri, amelleridir. Aksine bununla, onların amellerinin cezası kastedilmiştir. **"Din"** kelimesi, cezâ (karşılık) manasına da kullanılmaktadır. Mesela Araplar'ın şu sözlerinde olduğu gibi: كَمَا تَدِينُ تُدَانُ "Nasıl cezalandırır (karşılık verir) isen, öyle cezalandırılır (karşılık bulursun)." "Din"in, hesab manasına geldiği de söylenmiştir. Mesela *"İşte din-i kayyim, yani dosdoğru hesab budur"* (Beyyine, 5) ayetinde olduğu gibi.

Ayetteki **"hak"** kelimesi ise, "Onlara tastamam uygulayacağımız o ceza, müstehak olunan hak edilen miktardır. Bu kadarı hakdır, bundan fazlası bâtıldır" demektir. "Hak" kelimesi, "Din" kelimesinin sıfatı olarak, nasb ile de okunmuştur. O zaman **"din"** kelimesinin manası, ceza olmuş olur. Bu kelime, "Allah" lafzının sıfatı olarak, merfu da okunur.

Hak Teâlâ'nın وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ *"Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir"* ifadesi hakkında bazı kimseler şöyle demişlerdir:

"Hak Teâlâ'ya, başkasına değil, sadece kendisine ibadet etmek hak (doğru) olduğu için, yahut da emrettiklerinde başkası değil ancak o, hak olduğu için, "**hak**" diye adlandırılmıştır. "**Mübin**" kelimesinin manası da, bu dediğimizi te'yid etmektedir. Çünkü hitab ettiklerinde isabet etmiş olan, sözü ile başkasını değil, ancak doğru olanı beyân etmiş olması bakımından mübinin (açıklayanın) tâ kendisidir. Bazıları da "Hak" kelimesinin, Allah'ın isimlerinden olup, "vav, mevcûd" manasında olduğunu bunun zıddının "yok" demek olan "bâtıl" kelimesi olduğunu, "mübin"in de "ortaya koyan" manasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre ayetin manası, "O'nun kudreti ile mümkinatın (kainatın) varlığı ortaya çıkmıştır" şeklindedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah'ın "hak" oluşu, zâtı gereği mevcûd olması; "mübin" oluşu da, başkasına varlık ve hayat veren olması manasınadır.

★ ★
★

İyiler ve Kötüler

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَٰئِكَ
مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

"Kötü kadınlar (ve kötü sözler) kötü erkeklere; kötü erkekler de, kötü kadınlara (ve kötü sözlere); temiz kadınlar (ve temiz kelimeler) ise, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (ve temiz kelimelere) yakışır. Bunlar, onların diyeceklerinden berîdirler. Onlar için mağfiret ve şerefli bir rızık vardır"

(Nûr, 26).

Bil ki ayetteki *"habisât"* iftiracılar tarafından söylenen iftira sözlerini içine aldığı gibi, zemmetmek ve lanetlemek maksadıyla kullanılan sözleri de içine alır. Bundan murad, Allah tarafından olan bu "habisât" kelimesinin kendisi değil, manasıdır. Yine bu kelime, zinâ eden kadınlar manasına da gelmektedir. Bu ayette bütün bu izahlar ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla bu ifadeyi, ifk hadisesinde rol alan kimselerden olan iftira manasına alırsak, ayetin manası, "iftirada rol alanların pis sözleri, pis (kötü) erkeklere yakışır. Aksi de böyledir. İftirayı kabul etmeyenlerin temiz sözleri de, temiz erkeklere yakışır. Aksi de böyledir" şeklinde olur.

Yok eğer bu kelimeyi, "zemmetmek ve lanetlemek için kullanılan söz" manasına alırsak, ayetin manası, "Zemm ve lanet, kötü erkekler için hazırlanmıştır. Onların kötü (pis) olanları da, zemm ve lanete maruz kalırlar" şeklinde olur.

Ayetteki *"tayyibât"* sözü de böyledir. Ayetteki *"Bunlar"* ifadesi ise, temiz erkeklere işaret olup, onların o kötü erkeklerin söyledikleri sözlerden beri olduklarını

bildirmektedir. Eğer "habisât", *"zinâ eden kadınlar"* manasına alırsak, tıpkı *"zânî ancak zâniye ile nikâhlanır"* (Nûr, 3) ayetinin manasında olarak, "Pis kadınlar, pis erkekler içindir. Aksi de böyledir. Temiz kadınlar da, temiz erkekler içindir" manasında olur. Bu da, "O münafıklar tarafından ortaya atılan bu gibi iftiralar, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'e onun pâk-tertemiz zevceleri gibi, temiz kadınlara ve erkeklere değil de, ancak kötü kadınlara ve kötü erkeklere yakışır, uyar" demektir.

İmdi eğer, "Yaptığınız bu izaha göre, iffetli ve namuslu bir erkeğin, zinâ eden bir kadınla evlenememesi gerekir?" denirse, bunun cevabı Nûr, 3. ayetinin tefsirinde geçmişti.

Hak Teâlâ'nın أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ cümlesi "O temiz kadın ve erkekler iftira edenlerin ileri sürdükleri söz ve iddialardan berîdirler (uzaktırlar)" manasındadır. Ayetteki "habis" ve "tayyib"i sözle ilgili kötülük ve iyilik manasına alanlar ise, buna şu manayı vermişlerdir: "Temiz erkekler, pis erkeklerin söylemiş oldukları şeylerden berîdirler." Binâenaleyh, buradaki "Bunlar" kelimesi, eğer bu manaya hamledilirse, çoğul olma bakımından, lafzı da manası gibi olur.

Fakat bunun iki kişi için, yani **Hz. Âişe** (r.ah) ve **Safvan** (r.a) için kullanıldığını söylediğinde, buna şu iki bakımdan cevab verilir (itiraz edilir):

1) Bu iftira, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem **Hz. Âişe** (r.ah)'yi, hem de **Safvan** (r.a)'ı ilgilendirmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunların herbirinin, başlarına gelen o töhmetten berî ve temiz olduklarını bildirmiştir.

2) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hanımları kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onun bütün hanımlarının bu iftiradan berî olduklarını bildirmiştir. Fakat tıpkı Hz.Âişe (r.ah)'ye yaptıkları gibi, onlara da hiç kimse zarar veremez. Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de işte bu beyanları ile bu gibi şeylerden tenzih etmiştir ki bu mana gayet açıktır. Buna göre Allah Teâlâ sanki, temiz kadınların ancak temiz erkekler için olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha temiz ve iyi kimsenin bulunmadığını; dolayısıyla onun hanımlarının da ancak tertemiz kimseler olduğunu beyân buyurup, bunlar için bir mağfiretin, yani Allah ve Resûlullah tarafından bir berâatin, ve ahirette bir şerefli rızkın olduğunu bildirmiştir.

Bunun, kesin bir haber olması da muhtemeldir. İşte bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının cennette onunla birlikte olacakları bilinir. Bu manada hadisler de gelmiştir. Bununla, büyük günahlardan kaçınma ve tevbekâr olma şartının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Fakat önceki mana daha evlâdır. Çünkü ayeti o manaya hamletmek mümkün olmadığı zaman, ancak böyle bir şart ve kayda ihtiyaç duyarız. Ama ayeti o (kayıtsız ve şartsız) manaya hamletmek mümkün olduğu zaman, kayıt ve şart talebinde bulunmaya gerek yoktur. Bu da Hz. Âişe (r.ah)'nin, cemel hadisesi sebebiyle onun kâfir olduğunu söyleyen Râfizilerin görüşünün aksine, cennette olacağına delâlet eder. Çünkü Râfiziler, bu yüzden Kur'ân'ın nassını kabul etmemiş oluyorlar.

Eğer, "Bunların cennetliklerden olduğunu kesinkes söylemek, onları kötü ve yanlış şeyleri yapmaya bir teşvik olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) birisine cennetliklerden olduğunu bildirmemiş midir. Fakat bu o kimseleri, kötülük yapmaya bir teşvik olmamıştır. Cennetle müjdelenen o on kişi (aşere-i mübeşşere) de böyledir. Burada da durum aynı. Allah en iyisini bilir. İfk hadisesi burada tamamlandı.

★ ★
★

6. Hüküm: İsti'zan

Altıncı Hüküm, İsti'zân (izin isteme) hakkındadır. Bu Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği hususdur:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا
ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا
حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ
﴿٢٨﴾ لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ
مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

"Ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara (evlere), sahibleriyle ünsiyet peydah etmeden (kendinizi tanıtmadan) ve selam vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Olur ki iyice düşünürsünüz. Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin. Bu, sizin için daha temizdir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. Meskun olmayan ve içerisinde sizin bir metâ'ınız bulunan evlere girmenizde, size bir vebal yok. Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığınızı da Allah bilir"

(Nûr, 27-29).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ iftira atma ve kazf ile ilgili hükümleri ve bunlarla ilgili diğer ahkâmı, bırakıp ilgili bir başka hususa dönmüştür. Çünkü iftiracılar, bühtanlarına ancak tesadüfen ortaya çıkan bir halvetten (yalnız kalıştan) ötürü imkan bulmuşlardır. Böylece bu, halvet sanki töhmet yolunun bizzat kendisi oluvermiştir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, kişinin bir başkasının evine ancak izin isteyip-selam vermesinden sonra

girmesi gerektiğini bildirmiştir. Çünkü onun o eve bu şekilde girmemesinde bir tôhmet yatmaktadır. Bunda ise saklı ve gizli kalmayacak kadar bir zarar söz konusudur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler..."* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

İsti'nas'ın Manası

Birinci soru: "İsti'nâs", karşılıklı oturup, kalkma ile elde edilen, ünsiyet, yakınlık, tanışıklık demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Söz dinlemek ve sohbet etmek için de (izinsiz) girmeyin"* (Ahzâb, 53) buyurmuştur. Bu ise, ancak girip selam verdikten sonra gerçekleşir. Binâenaleyh evlâ olanın, selâmın "isti'nas"dan evvel olması idi. Ama ayette niçin, bunun aksine olmuştur?"

Buna şu birkaç açıdan **cevab** veririz:

1) **İbn Abbas ve Sa'id b. Cübeyr**'den şu rivayet edilmiştir: Ayeti حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا şeklinde değil, حَتّٰى تَسْتَأْذِنُوا (izin isteyinceye) kadar şeklindedir... Fakat bu ayeti yazan vahiy kâtibi, hatâen böyle yazmıştır." Nitekim **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın mushafında bu kısım حَتّٰى تَسْتَأْذِنُوا şeklindedir. Selâm vermeniz sizin için, câhiliyyenin selâmından ve "dumûr"dan, yani evlere izin istemeden dalmanızdan daha hayırlıdır. "Dumûrr", helâk olma manasına gelen "dimâr" masdarından iştikâk etmiştir. Buna göre sanki böyle yapan kimse, işlediği o suçun büyüklüğünden ötürü helâk olmuş gibidir. Nitekim bir hadis-i şerifte de, مَنْ سَبَقَتْ عَيْنُهُ اِسْتِئْذَانَهُ فَقَدْ دَمَرَ *"Gözü, izin istemesinden önce içeri kayan (izin istediği ev içine bakan) helâk olmuştur"* diye buyurulmuştur.

Bil ki **İbn Abbas**'a isnad edilen bu söz kabûle şayan değildir. Çünkü bu, tevatüren nakledilen Kur'ân'a ta'netmeyi ve mutevâtir olmayan kıraatlerin ise doğru olmasını gerektirir. Bu iki kapıyı açmak ise Kur'ân'ın bütününe yönelik şüphe kapılarını açmaktır. Bu ise yanlıştır.

2) **Hasan el-Basrî**'den şu rivayet edilmiştir: "Ayetin bu ifadesinde, mana yönünden bir takdim-te'hir söz konusu olup, manası "oradakilere selam vermedikce, ve onlarla ünsiyet peydah etmedikce..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü selam, ünsiyetten öncedir. **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)'de bu ayeti, حَتّٰى تُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا وَتَسْتَأْذِنُوا "sahiblerine selâm vermeden ve onlardan izin istemeden..." şeklinde okumuştur. Bu da zayıftır. Çünkü, ayetin zâhirinin hilafınadır.

3) Sözün, olduğu gibi alınması halinde, ayette bahsedilen "isti'nâs"ın manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "sizler izin istemek suretiyle bir ünsiyet meydana getirmedikce..." demektir. Çünkü onlar, izin isteyip, bir de selâm verdiler mi, oradakilerle bir yakınlık peydah etmiş olurlar. Fakat izinsiz olarak oraya dalarlarsa, oradakileri ürkütmüş olurlar ve bu onların zoruna gider.

b) "İstî'nâs" kelimesi, "İstî'lâm" (durumu sorma) ve istikşâf (izahât isteme) manasına da tefsir edilmiştir. Çünkü bu, birisi birşeyi apaçık gördüğünde kullanılan, آنَسَ الشَّيْءَ deyiminden "istif'al" vezninde bir kelimedir. Buna göre ayetin manası, "bilgi edinmeden ve içeri girmenizin istenip istenmediğini iyice anlamadan, açıklığa kavuşturmadan girmeyin" şeklinde olur. Arapların إِسْتَأْنِسْ هَلْ تَرَى أَحَداً "Etrafı kolla, yaklaş bakalım hiç kimseyi görecek misin?" إِسْتَأْنَسْتُ فَلَمْ أَرَ أَحَداً "Etrafı yokladım, baktım, kimseyi göremedik" yani "Kendimi tanıttım ve bilgi edinmek istedim" şeklindeki sözleri de bu manadadır.

Eğer, "Bu kelime, ünsiyet manasına hamledildiğinde bile, önce selam olması gerekir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Esselâmü Aleyküm, Gireyim mi?" (Girebilir miyim)?"* diye izin istermiş" denilirse, biz deriz ki: İzin isteyen kimse çoğu kez, evde birisinin olup-olmadığını bilemez. Dolayısıyla onun (önce) selâm vermesinin bir manası yok. Doğruya en yakın olan, onun isti'zanı (izin istemesiyle) önce, orada izin verecek birisinin olup-olmadığını öğrenmesi, kendisine müsâde edilip içeri girdiğinde ise, onlarla yüz yüze gelince, onlara selam vermesidir.

c) İsti'nâs kelimesinin, orada birisini olup olmadığını öğrenmek demek olan "İns" kelimesinden müştak olduğu da düşünülebilir. Bu işin, selamden önce olacağında şüphe yoktur.

d) "İsti'nas"ın, selamdan sonra olacağını kabul etsek bile, bunların başındaki vâv, tertibi (sırayı) ifade etmez. Binâenaleyh bu kelimenin, lafız itibarıyla (ayette), selamdan önce zikredilmesi, yapılırken selamdan önce olmasını gerektirmez.

İsti'zanın Önce Gelmesinin Hikmeti

İkinci soru: "İsti'zân"ın (izin istemenin) önce olmasının gerekliliğindeki hikmet nedir?

Cevab: Bu hikmet, Hak Teâlâ'nın, *"Meskun olmayan... evlere girmenizde size bir vebal yok"* ifadesiyle dikkatimizi çektiği şeydir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şartın dışındaki durumlarda, evlere girmemizi haram kılış sebebinin, o evlerin meskun oluşu olduğuna işaret etmiştir. Çünkü izinsiz olarak o eve âniden giren kimse, avret (görülmesi dinen caiz olmayan şeyler) gibi, bakılması helal olmayan, yahut da oradakilerin, başkaları tarafından vâkıf olmasını istemedikleri halleri âniden görmekten emin olamaz. Bu, nass ile dikkat çekilen sebebler bâbındandır. Bir de bu, başkasının mülkünde tasarruf etmektir. Binâenaleyh mutlaka sahibinin rızasıyla olması gerekir, aksi halde gasba benzer.

Üçüncü soru: İzin istemenin şekli nasıldır?

Cevab: Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istedi ve "Girebilir miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Ravza adındaki bir kadına قُومِي إِلَى هَذَا فَعَلِّمِيهِ فَإِنَّهُ لَا يُحْسِنُ أَنْ يَسْتَأْذِنَ قُولِي لَهُ يَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ "Kalk git, şu adama *(nasıl izin*

isteneceğini) öğret. Çünkü o, güzel izin isteyemiyor. Ona de ki: "Selâmün Aleyküm, Girebilir miyim?" desin" dedi." O adam da bunu duyup, denildiği şekilde yaptı. Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ona, **"Gir"** dedi. O da içeri girdi ve Resûlullah (a.s) dan bir kaç şey sordu. Resûlullah (a.s) da cevab verdi. Derken, "Senin bilmediğin bir ilim var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) لَقَدْ اٰتَانِيَ اللّٰهُ خَيْراً كَثِيراً وَاِنَّ مِنَ الْعِلْمِ مَالاَ يَعْلَمُهُ اِلاَّ اللّٰهُ *"Allah hiç şüphesiz bana çok hayır (ilim) verdi. Sadece Allah'ın bildiği ilimler vardır"* dedi ve *"O kıyametin ilmi şüphesiz Allah'ın nezdindedir..."* (Lokman, 34) ayetini okudu. Câhiliyyede birisi başkasının evine girdiğinde, "Hayırlı sabahlar", "Hayırlı Akşamlar" derdi ve çoğukez ev sahibine hanımıyla birlikte yatağında rastlardı. Allah Teâlâ bu selamlamayı kaldırmadı, fakat daha güzelini ve iyisini öğretti. Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayé+eki "isti'nâs" ile, izin isteyenin öksürme (gibi bir ses ve hareketle) geldiğini hissettirmesi kastedilmiştir" derken; ikrime bunun, tesbih, tekbir ve benzeri şeyler olduğunu söylemiştir.

Dördüncü soru: İzin istemenin sayısı ne kadardır?

Cevab: Ebu Hureyre (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلاَثٌ بِالْاُوْلٰى يَسْتَنْصِتُونَ وَبِالثَّانِيَةِ يَسْتَصْلِحُونَ وَبِالثَّالِثَةِ يَأْذَنُونَ اَوْ يَرُدُّونَ *"İzin isteme üç defa olur. Birincisinde, içeridekiler susmaya (sesi anlamaya) çalışırlar. İkincisinde, kendilerine (ve etrafa) çekidüzen verirler. Üçüncüsünde de, ya izin verirler, ya vermezler"*(11)buyurmuştur. **Cündeb**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (a.s)'ın اِذَا اِسْتَأْذَنَ اَحَدُكُمْ ثَلاَثاً فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ *"Sizden biri üç kere izin ister de, kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin"*(12)dediğini duydum. **Ebu Sa'id el-Hudri**'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ensara âit bir toplantı yerinde oturuyordum. Derken bir telaş ve korku içinde **Ebu Musa** geliverdi. Ona, "Seni korkutup, telaşlandıran ne?" dediğimizde o, "Ömer kendisine gelmemi emretmiş. Ben de gittim ve (kapısında) üç kez izin istedim. Ama bana girme izni verilmedi. Ben de döndüm. **Ömer**, "bana gelmeni engelleyen ne?" dedi. Ben de, "Geldim, üç defa, (Gireyim mi?) diye izin istedim, fakat bana izin verilmedi ("Gir denilmedi"). Hz. Peygamber (s.a.s) *"Sizden biri üç kere izin ister de kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin"*(13)buyurdu" dedim. Bunun üzerine o, Hz. Peygamber'in bunu söylediğine dâir ya delil (şâhid) getirirsin aksi halde seni cezalandırırım" dedi. **Übeyy** (r.a) da: "Senin yanında (şahid olarak) burada bulunanların en genci gelsin" dedi. **Ebu Sa'id** kalktı ve (gidip) buna şehâdet etti.

Bazı rivayetlerde de, **Hz. Ömer** (r.a)'in, **Ebu Musa el-Eş'âri** (r.a)'ye şöyle dediği bildirilmiştir: "Ben seni itham etmiyorum. Fakat insanların Hz. Peygambere iftira etmelerinden (söylemediği şeyleri söyledi diye yalan hadis rivayet etmelerinden) endişe duydum." **Katâde**'nin şöyle dediği rivayet edilmişti: "İzin isteme üç defadır:

---

11) **Kenzü'l-Ummâl**, 9/25203.
12) **Buhârî**, İstî'zân, 13.
13) **Buhârî**, İstî'zân, 13; **Müslim**, Âdâb, 32-34 (3/1694).

a) İçeridekilere, geldiğini duyurma,

b) Onların hazırlanmaları,

c) İçeridekiler ister müsâde etsinler, ister müsâde etmesinler için..." Bil ki bu, güzel âdâbtandır. Çünkü birincisinde, bazı şeyler, içeride olanların bunu tam duymasına mani olabilir. İkincisinde de, çoğu kez içeride izin vermeye mani olacak, yahut mani olmayı gerektirecek birşey yahut da izin verip vermemeyi denkleyen birşey olabilir. Binâenaleyh o kimseye üçüncü izin isteyişinde de cevap verilmezse, bu izin vermeyiş ile, mevcud bir engelden ötürü kendisine izin verilmediğini anlar. Çoğukez de bu, onun kapıya yaklaşmasının mekruh oluşunu gerektirir. Bundan ötürü, geri dönüp gitmesi sünnettir. İşte bundan ötürü şöyle denilmiştir: "İsti'zânda izin istemede şu üç husus vâcibtir: Bunların hemen peş-peşe olmayıp, aksine herbiri arasında biraz vakit bulunması gerekir. Fakat hızlıca ve görültülüce ev sahibine seslenmek haramdır. Çünkü bu, bir sıkıntı ve ürküntü verir. Bu konuda, caydırıcı bir husus olarak, **Es'adoğulları hadisesi** ile Hak Teâlâ'nın bu konuda indirdiği, *"Hücrelerin ardından sana seslenenler (var ya), onların çoğunun akılları ermez"* (Hucurât, 4) ayeti yeter.

Beşinci soru: İzin isteyen kimse, kapının karşısında ne şekilde durur?

Cevab: Rivayet olunduğuna göre, **Ebu Sa'îd** (r.a), yüzü kapıya dönük olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girme izni istedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, لَا تَسْتَأْذِنْ وَأَنْتَ مُسْتَقْبِلَ الْبَابِ *"Yüzün kapıya dönük olduğu halde, izin isteme"* dedi. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) birisinin kapısına geldiğinde, yüzünü tam kapıya dönmez, kapıya sağ veya sol (yanını) dönüp, "Es-selâmü Aleyküm" derdi. Çünkü o zamanlar, evlerin kapısında sütreler (örtüler) yoktu.

Altıncı soru: Ayetteki *"hattâ"* kelimesi, "gâye" (son noktayı, neticeyi) ifade eder. "Gaye" edâtından sonra gelen hüküm, önce gelen hükümden başkadır. O halde ayetteki *"Kendi odalarınızdan başka odalara (evlere)* (حَتّٰى) *sahibleriyle alışkanlık peydah etmeden girmeyin"* ifadesi, ev sahibi izin vermese bile, izin istemeden sonra, eve girebileceği manası gelir. O halde bu hususlaki görüşünüz nedir?

Cevab: Buna birkaç yönden cevab verebiliriz:

a) Allah Teâlâ, izin istemeyi (isti'zan'ı) değil, isti'nası "gâye" kılmıştır. İsti'nâs ise, izin istedikten sonra, izin verilince gerçekleşir.

b) İzin istemedeki hikmetin, insanın müsâdesi olmadan başkasının evine girmemesi, çünkü bunun o kişiyi üzecek bir şey olduğunu, üzmemenin de ancak izin tahakkuk ettikten sonra meydana geldiğini nastan anlayınca, o esnada izin istemenin peşisıra izin verme gelmez ise bunun yeterli olmaması gerektiğini anlıyoruz.

c) Hak Teâlâ, *"Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar*

oraya girmeyin" (Nûr, 28) buyurmuş ve izinsiz girmeden sakındırmıştır. Dolayısıyla bu, iznin bu ayette bahsedilen girmenin mübah oluşuna bağlandığını gösterir.

Buna göre eğer, "Girmek için izin verilmesi gerektiği sabit olduğuna göre, başka şey bunun yerini tutabilir mi?" denilirse, deriz ki:

Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: رَسُولُ الرَّجُلِ اَلَى الرَّجُلِ اِذْنُهُ *"Bir adamın bir başka adama haber-elçi göndermesi, onun bir izni sayılır.* Yine **Ebu Hureyre** (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi rivayet edilmiştir: اِذَا دُعِيَ اَحَدُكُمْ فَجَاءَ مَعَ الرَّسُولِ فَاِنَّ ذٰلِكَ لَهُ اِذْنٌ *"Sizden biri davet edilir ve çağrılan kimse de, kendisine gelen haberci ile gelirse, bu onun için bir (girme) izni sayılır"*(14) Bu hâdis, şu iki hususa delâlet eder:

a) Ayetteki, *"sahibleriyle alışkanlık peydah edinceye kadar (isti'nâs'a kadar)"* ifadesinden izin kastedildiği halde, izin açıkca ifade edilmemiştir.

b) Birisini davet etmek, çağırmak; çağrılan, kendisini çağıran (adamla) birlikte geldiğinde, bu bir izindir ve yeniden izin istemeye muhtaç değildir. bazıları da şöyle demişlerdir: "Örf, evlere girmenin mübah oluşu şeklinde câridir. Binâenaleyh insan, izin istemeye mecbur değildir."

Yedinci soru: Müsâdesiz olarak başkasının evine bakan kimsenin hükmü nedir?

Cevab: Şâfii (r.h) "Onun gözü çıkarılsa, bundan dolayı ceza gerekmez" demiş ve **Sehl b. Sa'd**'den rivayet edilen şu hadisi delil getirmiştir: Birisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in odalarından birine baktı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in o anda elinde, başını taradığı bir demir tarak vardı. Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْ عَلِمْتُ اَنَّكَ تَنْظُرُ اِلَيَّ لَطَعَنْتُ بِهَا فِي عَيْنِكَ اِنَّمَا الْاِسْتِيْذَانُ قَبْلَ النَّظَرِ *"Bilseydim ki sen bana bakıyorsun, bununla gözünü çıkarırdım. Çünkü izin isteme, bakmadan önce gelir"*(15) buyurmuştur. **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنِ اطَّلَعَ فِي دَارِ قَوْمٍ بِغَيْرِ اِذْنِهِمْ فَفَقَؤُوا عَيْنَهُ فَقَدْ هَدَرَتْ عَيْنُهُ *"Kim birisinin evine, onların izni olmaksızın bakarsa ve onlar da bundan ötürü onun gözünü çıkarırlarsa, onun gözü heder olmuş olur (bundan dolayı ceza gerekmez)"*(16)

Ebu Bekr er-Râzî (el-Cessâs) ise şöyle demiştir: "Bu rivayet, usûl kâidelerinin aksine varid olduğu için reddedilir (zayıf kabul edilir). Çünkü müsâdesi olmadan başkasının evine bir kimse girerse, ev sahibi de onun gözünü çıkarırsa, ev sahibi onun gözünü tazmin eder (karşılığını öder) ve eğer bunu kasten yapmışsa kısas, yok hatâen yapmışsa "erş" (para cezası, uzuv diyeti) gerekir. Eve giren kimsenin birşeyler göreceği ileri bir takım şeylere muttali olacağı malumdur. Binâenaleyh hadisin zahiri, üzerinde ittifâk olunan şeye muhaliftir. O halde, hadis eğer sahih kabul edilirse, şu manaya gelir: "Kim birisinin evine muttali olur, onların haremlerine ve hanımlarına

14) Kenzü'l-Ummâl, 9/25917.
15) Kenzü'l-Ummâl, 9/25205.
16) Tirmizî, İsti'zân, 17 (5/64).

bakar, oradakiler tarafından buna mâni olunmak istendiği halde, o bundan vazgeçmez de, bu mâni olunma esnasında gözü çıkarılırsa, o göz "heder"dir. Fakat sadece bir bakış bulunur, ve bir engelleme, yasaklama bulunmaz da, birisi gelip onun gözünü çıkarırsa, bu kimse suç işlemiş olur ve buna işlediği suçun, *"...cana can, göze göz... yaralamalar birbirine kısastır..."* (Mâide, 45) ayetinin zâhirinden ötürü, cezası gerekir.

Bil ki bu meselede, *"göze göz"* (Mâide, 45) ayetine tutunmak yanlıştır. Çünkü gözün bunu haketmemesi şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişizdir. Çünkü göz buna müstehak olduğunda, kısas gerekmez. Binâenaleyh sen nasıl kalkıp da bir insanın evine (izinsiz) bakanın gözünün buna müstehak olmadığını söylersin. Bu, meselenin daha başıdır. **Cessâs**'ın, "Girse veya baksa, onun gözünün çıkarılması câiz değildir" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: Bu iki şey arasındaki fark ortadadır. Çünkü birisi içeri girdiğinde, oradakiler onun yanlarına girdiğini farkedip, sakınarak, örtünürler. Fakat o (dışarıdan habersizce) baktığında, onlar bunu bilemezler. Dolayısıyla da o, muttali olunmaması gereken şeyleri görmüş olur. Bu sebeble şeriatca, bu mefsedet (zarar) kapısını kapamak için, şer'an burada alabildiğine caydırıcı hükümlere yer verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Netice olarak diyebiliriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisini, bu kadar ufacık bir sözle reddetmek câiz değildir.

Sekizinci soru: Siz, izin almanın mutlaka gerektiğini beyân ettiğinize göre, nasıl olursa olsun, bir izin yeterli midir, yoksa belli bir izin mi gerekir?

Cevab: Ayetin zâhiri izin veren ister çocuk, ister kadın, ister köle, ister bir zimmi olsun, mutlak manada bir iznin bulunmasını gerektirir. Çünkü bu izinde, bu izni verenin sıfatı nazar-ı dikkate alınmaz. Hediye ve benzeri konularda, bu kimselerin haberlerinin (şâhidliklerinin) kabulü de böyledir.

Dokuzuncu soru: Kişinin, mahremlerine karşı izin istemesi de nazar-ı dikkate alınır mı?

Cevab: Evet, çünkü **Ata b. Yesâr**'dan şu rivayet edilmiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruyu yöneltti ve "kız kardeşimin yanına (evine) girmek için de izin isteyecek miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) نَعَمْ أَتُحِبُّ أَنْ تَرَاهَا عُرْيَانَةً *"Evet, onu çıplak olarak görmeyi ister misin?" dedi."*(17) Yine birisi, **Huzeyfe** (r.a)'den, "Kız kardeşimin yanına girerken de izin isteyecek miyim?" diye sorduğunda o, "Eğer böyle bir izin istemezsen, hoşuna gitmeyecek şeyler görebilirsin" dedi. **Ata** da, **İbn Abbas**'a, "Kız kardeşimin ve nafakaları (geçimleri) üzerimde olan kimselerin yanına girmek için, izin talebinde bulunacak mıyım?" diye sorduğunda o: "Evet, çünkü Allah teâlâ *"Sizden olan çocuklar, bulûğ çağına ulaştığı zaman, kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi izin istesinler"* (Nûr, 59) buyurmuş ve ecnebi (yabancı) olan ile, mahremi (yabancı olmayanı) birbirinden ayırmamıştır.

Bil ki mahremlerin yanına girmek için izin istememek câiz değilse de, onların

17) **Muvatta**, İsti'zân, 1 (2/240).

saçlarına, göğüslerine, bacakların ve benzeri uzuvlarına bakmak câiz olduğu için, önemli değildir. Bu hususdaki gerçek şudur: Başkasının yanına aniden girmekten menetmek, eğer o başkasının uzuvlarının açık bir şekilde görülmemesi için ise, buna kişinin hanımları ve câriyeleri hariç, herkes girer. Yok eğer, o yanına girilecek kimse, başkasının kendisine muttali olmasını istemediği bir işle meşgul olmasından ötürü ise, bunun herkes hakkında genel olması gerekir. hatta onun müsâdesiz, olarak hanımı ve câriyesi yanına girmesi de caiz olmaz.

Onuncu soru: Yangın veya hırsızın saldırması, yahutta kötü bir şeyin zuhur etmesi gibi şeyler bir kimsenin evinde aniden meydana gelse, yine izin talebinde bulunmak vacib midir?

Cevap: Bütün bunlar, delil ile istisna edilen hallerdir. İzin isteme hususundaki sözümüzün tamamı bundan ibarettir.

Selam meselesine gelince bu, müslümanların emrolunduğu sünnetlerindendir. Selam verilenler için de, bir emniyet garantisi ve güvencedir. Bu cennetliklerin selamıdır; sevgi ve muhabbet celbeder, kin ve nefretleri de yok eder. **Ebu Hureyre** (r.a)'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ وَنَفَخَ فِيهِ الرُّوحَ عَطَسَ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ، فَحَمِدَ اللّٰهَ بِاِذْنِ اللّٰهِ فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ يَرْحَمُكَ رَبُّكَ يَاآدَمُ اِذْهَبْ اِلَى هٰؤُلاَءِ الْمَلٰئِكَةِ وَهُمْ مَلاَءٌ مِنْهُمْ جُلُوسٌ فَقُلْ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ فَلَمَّا فَعَلَ ذٰلِكَ رَجَعَ اِلَى رَبِّهِ فَقَالَ هٰذِهِ تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ *"Allah'u Teâlâ Hz. Adem'i yaratıp ona ruhunu üfleyince, o aksırdı. Bunun üzerine Hz. Adem "el-hamdü lillâh!" dedi ve böylece, Allah'ın müsadesiyle Allah'a hamdetmiş oldu. Bunu müteakip Rabbi ona, "Rabbin sana merhamet etsin! Ey Adem, şu oturan melekler topluluğuna git ve "es-Selâmu aleyküm" de!" dedi. Hz. Adem de bunu yapınca, tekrar yeniden Rabbine döndü. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İşte bu, hem senin hem de zürriyetinin selamıdır'*[18] dedi." **Ali İbn Ebi Talib** (r.a)'dan da: Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ: يُسَلِّمُ عَلَيْهِ اِذَا لَقِيَهُ وَيُجِيبُهُ اِذَا دَعَاهُ وَيَنْصَحُ لَهُ بِالْغَيْبِ وَيُشَمِّتُهُ اِذَا عَطَسَ وَيَعُودُهُ اِذَا مَرِضَ وَيَشْهَدُ جَنَازَتَهُ اِذَا مَاتَ *"Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır: karşılaştığında ona selâm verir, davet ettiğinde ona icâbet eder, gaybi şeylere iman konusunda ona nasihat eder, aksırdığında, "Yerhamuke'l-lâh!" der, hastalandığında ziyaret eder ve öldüğünde cenazesinde bulunur'*[19] **İbr Ömer**'den de, Allah'ın Resulünün şöyle dediği rivayet edilmiştir: اِنْ سَرَّكُمْ اَنْ يَسُلَّ الْغِلُّ مِنْ صُدُورِكُمْ فَاَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ *"Kininizin ve öfkenizin kalbinizden çıkması sizi sevindirecekse, aranızda selâmı yayın"*[20]

Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ *"Bu sizin için daha hayırlıdır"* ifadesine gelince, bunun manası açıktır. Çünkü bunun manası, "Sizin böyle yapmanız, başkasının yanına izinsiz olarak aniden girmenizden, sizin için daha hayırlı ve daha uygun

18) Tirmizî tefsiri, 95 (5/453).
19) Buhârî, Cenâiz, 2; Müslim, Selâm, 4-6 (4/1705).
20) Buhârî, İmân, 20; Müslim, İmân, 93 (1/74) (Benzeri hadis).

olandır" şeklindedir. لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"Olur ki, iyice düşünürsünüz"*. Yani, "Bu terbiye metodunu tezekkür etmeniz ve ona sımsıkı sarılmanız için" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَداً فَلاَ تَدْخُلُوهَا *"Eğer orada yani evlerde bir kimse bulamazsanız... oraya girmeyin"* buyurmuştur. Çünkü bu iki yerdeki illet aynı olup, bu da, orada başkasının görmesinin arzu edilmediği bazı hallerin bulunabilmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا *"Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin..."* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü ev sahibi bir başkasının kendi evine girmesini hoş karşılamadığı gibi, kapısının önünde dikilip durmasını da hoş karşılamaz. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki (izin isteyen) kimseye uygun ve en temiz olan hareket biçimi, ürkütmeyi ve sıkıntı vermeyi sona erdirmek için, çekip gitmesidir.

Allah'u Teâlâ, kendisinde iskân edilen evlerin hükmünü zikredince, bundan sonra meskûn olmayan yurtların hükmünü zikrederek لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ *"Meskun olmayan ... evlere girmenizde, size bir vebal yok"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü girmeye mani olan şey, bu engeli ortadan kaldıracak olan içindir. Müfessirler Cenâb-ı Hakk'ın بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ ifadesiyle nerelerin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri ifade etmişlerdir:

1) **Muhammed İbnu'l-Hanefiyye**'ye göre, burası, hanlar, aşevleri ve alışveriş yapılan dükkanlardır. Ayetteki مَتَاعٌ (Metâ) ise, sıcaktan,soğuktan korunma, denk ve eşyayı korumak ve alışverişte bulunmak gibi menfaat ve faydalardır. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ebu Bekr**, "Ey Allah'ın Resulü, Allah sana izin istememiz hususunda bir ayet indirdi. Biz ise, ticaret hususunda farkı farklıyız. Bu sebeple işte, şu şu hanlara varıp konaklıyoruz. Şimdi, izin olmadan biz oraya giremeyecek miyiz?" deyince, işte o zaman bu ayet nazil oldu.

2) Burası, içinde abdest bozulan harabelerdir. Ayetteki "metâ" kelimesiyle ise, abdest bozma kastedilmiştir.

3) Buralar, çarşı pazarlarıdır.

4) Buralar, hamamlardır. Evlâ olanı ise, bunların hepsinin, bu ayetin muhtevasına girmesinin imkansız olmadığının söylenmesidir. Binâenaleyh, bu ayet, bütün bu manalara hamledilebilir. Bunun illeti ise, oraların bu şekilde olması halinde, örf açısından oralara girme izninin verilmiş olmasıdır. İşte biz de şimdi diyoruz ki, bu gibi yerler, meskûn olmayan bir biçimde bulunur, fakat gasbedilmiş olurlarsa, yine buralara girmek caiz değildir. Ancak, hanların genel durumundan anlaşılan, oraların kişilerin girmesi için yapılmış olduklarıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ *"Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığınızıda Allah bilir"* ifadesine gelince bu, harabelere ve boş evlere giren, şüphe ehlini tasdik içindir.

★ ★

Yedinci hüküm, bakmasıyla ilgili hükümdür: Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur:

قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾
وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ
مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ
أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ
الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا
يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

"Mümin erkeklere söyle: "Gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu kendileri için çok temizdir. Şüphesiz ki Allah, kullarının (ne) yapacaklarından hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar. Irzlarını korusunlar. Zinetlerini, açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesna. Baş örtülerini, yakalarının üstünü (kapayacak surette) örtsünler. Zinet (mahallerini) kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi erkek kardeşlerinden, yahut kendi erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut kendi ellerindeki memlûklerden, yahut erkeklikden yana ihtiyacı olmayan (yani erkeklikten kesilmiş bulunan) hizmetçilerden, yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizleyecekleri zinetleri bilinsin diye, ayaklarını da vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Ta ki, korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız"

(Nûr, 30-31).

Bil ki Allah'u Teâlâ, *"Mümin erkeklere söyle"* buyurmuş ve bu işi, müminlere tahsis etmiştir. Çünkü mümin olmayanların, gözlerini helâl olmayandan sakındırmaları ırzlarını da, helâl olmayandan korumaları gerekmez. Çünkü bu hükümler, İslâm'ın

fürûu gibidirler. Mü'minler, bu hükümlerle doğrudan doğruya emrolunmuşlardır. Kâfirler ise daha önce, bu hükümlerin kendisine tâbi olduğu şey (iman) ile emrolunmuşlardır. Yapılmaması halinde bir cezaya müstehak olma hususunda, her ne kadar kâfirlerin durumu müminlerin durumu gibi olsa dahi, ancak ne var ki mümin, bu tâata, herhangi ibir mukaddime olmaksızın imkan bulur, kafir ise, buna ancak daha önce bulunması gereken bir şey (iman) ile imkan bulur ki, bu da kafirler için mükellefiyetin gerekliliğine mani teşkil etmez.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, erkeklere gözlerini yummayı, ırzlarını korumayı emretmiş, kadınlara da, erkeklere emrettiği şeylerin aynısını emretmiş, kadınlarınkine hususi bir takım kimseler hariç, zinetlerini göstermemeleri hükmünü de ilave etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ *"Gözlerini sakınsınlar"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Ekseri ulemâ, bu ifadenin başındaki مِنْ edatının, "tebîz" için olup, kastedilen mananın, kişinin gözünü, haram olan şeylere kapaması ve helâl ile yetinmesinin kastedildiği kanaatindedirler. Ahfeş ise, bu مِنْ (min)'in zâit olabileceğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, مَالَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ *"Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur"* (Hûd, 50) ve فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *"Sizden, onu koruyacak hiç kimse de yoktur"* (47) ayetleridir. **Sibeveyh** ise, bunu kabul etmemiştir. Buna göre şayet, "Bu edat niçin ırzı korumayı ifade eden ifadeye değil de gözü kapamayı ifade eden cümleye gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bakma işinin çok geniş olduğuna delâlet etmek için... Baksana, kişiye mahrem olan, (dinen nikahı düşmeyen kimseler)in saçlarına ve göğüslerine bakmasında bir sakınca yoktur. (Ümmü veled olmayan) cariyeler de böyledir. Ama, avret mahallinin durumuna gelince, bunun işi incedir. İstisnai durumlar hariç, bakmanın mübah oluşu ile, istisnâ durumlar haric, cimâ'nın yasak oluşu bu hususta fark olarak sana yeter... Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ ifadesine, "bakışlarını "kıssınlar" manasını vermişlerdir. Binâenaleyh göz bakmadığı zaman o, o işten alıkonulmuş ve men edilmiş demektir. Bu manaya göre, bu ifadenin başındaki مِنْ ne zaittir, ne de tebîz ifade eder. Tam aksine, bu edat, الْغَضُّ "gözü yummak" fiilinin sılasıdır... Nitekim Arapça'da, "Hakkını noksan ettiğinde", غَضَضْتُ مِنْ فُلَانٍ "Falancanın hakkını eksiltttim" denilir.

İKİNCİ MESELE Bil ki, avrat mahalleri dört çeşittir: Erkeğin erkeğe karşı avreti, kadının kadına karşı avreti, kadının erkeğe karşı avreti erkeğin kadına karşı avreti...

Erkeğin erkeğe karşı avretine gelince, bir erkeğin diğer bir erkeğin, avret mahalli hariç, bütün bedenine bakması caizdir. Erkeğin avret mahalli ise, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Göbekle diz kapaklarının bizzat kendileri avret değildir. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göreyse, avrettir. **İmâm Mâlik**'e göreyse, uyluk, avret değildir. Bunun delili, **Huzeyfe**

(r.a)'dan rivayet edilen şu hadistir: إِنَّ النَّبِيَّ - صلعم - مَرَّ بِهِ فِي الْمَسْجِدِ وَهُوَ كَاشِفٌ عَنْ فَخِذِهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ غَطِّ فَخِذَكَ فَإِنَّهَا مِنَ الْعَوْرَةِ *"Hz. Peygamber (s.a.s), mescidde, uyluğu açık iken, Huzeyfe'ye rastladı da, bunun üzerine, "uyluğunu ört, çünkü o, avrettendir"*[21] buyurdu. Ve yine Hz. Peygamber, Hz. Ali (r.a)'a لاَتُبْرِزْ فَخِذَكَ وَلاَتَنْظُرْ إِلَى فَخِذِ حَيٍّ وَلاَ مَيِّتٍ *"Uyluğunu açma ve, ne ölünün ne de dirinin uyluğuna da bakma"*[22] demiştir. Binâenaleyh, eğer o kimsenin, mesela tüysüz ve parlak, çekici olması gibi bir sebepten dolayı, yüzüne veya bedenin diğer yerlerine bakmasında bir şehvet veya bir fitne korkusu bulunuyorsa, ona bakmak helâl olmaz. Her biri, yatağın birer tarafında olsa bile, erkeğin erkekle (aynı) yatakta yatması caiz değildir. Çünkü, **Ebu Said el-Hudri**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لاَ يُفْضِي الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ وَلاَ تُفْضِي الْمَرْأَةُ إِلَى الْمَرْأَةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ *"Aynı yorgan aynı battaniye altında, ne erkek erkeğe, ne de kadın kadına yaklaşabilir... (Yani, yatamazlar)..."*[23] buyurduğunu rivayet etmiştir. Kucaklaşmak ve şefkatinden dolayı, çocuğu hariç, yüzü öpmek mekrûhtur, ama musafaha ise müstehabtır, hoştur. Çünkü, **Hz. Enes** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam, "Ey Allah'ın Resulü, bizden birisi, kardeşi veya dostu ile karşılaştığında, ona tazimle eğilir mi?.." dediğinde, Hz. Peygamber, "Hayır" dedi. Peki o, onu kendine yapıştırıp öpebilir mi? deyince de, yine "Hayır" cevabını verdi. "Peki, onun elinden tutup onunla musafahada bulunabilir mi?" deyince de, "Evet" buyurdu.

Kadının kadına karşı avreti ise, tıpkı erkeğin erkeğe karşı olan avreti gibidir. Binâenaleyh, göbeği ile diz kapağı arası hariç, bir kadın diğer bir kadının bütün bir bedenine bakabilir. Ama, fitne endişesi güdülürse, caiz değildir. Kadının kadınla yatması da caiz değildir. Zimmi bir kadının müslüman bir kadının bedenine bakması caiz midir? Bunun, tıpkı bir müslüman kadının diğer bir müslüman kadının, (istisna tutulan yerler hariç) bedenine bakmasının caiz olması gibi, caiz olduğu ileri sürülmüşse de, din ayrılığı söz konusu olduğu için, doğru olan bakmasının caiz olmamasıdır. Çünkü Allah'u Teâlâ, *"yahut kendi kadınlarından..."* buyurmuştur. Zimmi olan kadın ise, bizim kadınlarımızdan değildir.

Kadının erkeğe karşı avretine gelince, bu durumda bakılır, kadın ya yabancı veya mahrem (nikah düşmeyen) birisi ya da kendisinden yararlanılan cariyedir... Eğer, kadın yabancı olursa bu durumda bu kadın ya hürdür, ya da cariyedir. Eğer hür olursa, bu kadının bedeninin tamamı avrettir. O erkeğin, bu kadının yüzü ve elleri hariç, herhangi bir yerine bakması caiz değildir. (Bu iki yerin müstesnâ tutulması da), kadının alışverişte yüzünü açma; bir şeyi alıp ya da vermek için de, elini çıkarma ihtiyacını hissettiğindendir. "el-keffu" sözüyle biz, elin bileklere kadar olan kısmını, hem içini hem de üstünü kastediyoruz. Elin üstünün, avret sayıldığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki biz, o kadının bedeninden bakılması caiz olmayan yeri ile, el ve yüz gibi, bakılması caiz olan yerlerini zikrettik. Ama bu iki hükmün de istisnâları vardır.

---

21) **Tirmizî**, Edeb, 40(5/110).
22) **İbn Mâce**, Cenâiz, 8 (1/469).
23) **Müslim**, Hayz, 74 (1/266); **Tirmizî**, Edeb, 38 (5/109).

Kadının, yüzüne ve ellerine bakmanın caiz olması sözüne gelince, bil ki bu da, üç kısma ayrılır:

a) Zira, bu bakmada ne herhangi bir maksat ve gaye vardır, ne de fitne.

b) Bu bakışta, bir maksat söz konusu olmadığı halde, fitne söz konusudur.

c) Bu bakışta, hem bir maksat bulunur, hem de fitne söz konusudur.

Birinci kısma gelince, bil ki herhangi bir maksat olmaksızın yabancı bir kadının yüzüne bakmaya kastetmesi caiz değildir. Eğer onun gözü o kadına ansızın takılmışsa, bakmışsa Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mümin erkeklere söyle; "gözlerini sakınsınlar..."* ifadesinden dolayı, gözünü yumar. Fitneye sebebiyyet vermeyecekse, tek bir defa bakmanın caiz olduğu ileri sürülmüştür ki, bu hüküm **Ebu Hanife** (r.h)'a aittir. Kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü kulak, göz, kalb: Bunların her biri bundan mesûldûr"* (İsrâ, 36) ayetinden dolayı, tekrar bakması caiz değildir. Bir de Peygamber (s.a.s) يَا عَلِيُّ لاَتُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ فَإِنَّ لَكَ الأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ *"Ey Ali, ardarda, peşpeşe bakma. Haydi diyelim, birincisi senin hakkın olsun, ama diğeri senin hakkın değildir"* [24] buyurmuştu. **Cabir** (r.a)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resûlüne ansızın bakmanın hükmünü sordumda, bana gözümü çevirmemi, bakmamamı emretti. Bir de, genelde ilk bakıştan kurtulmak mümkün değildir; binâenaleyh ister kasten isterse kasıt olmaksızın bakılsın, bu bakış afvedilmiştir.

Kendisinde bir maksad bulunup bir fitnenin bulunmadığı ikinci kısma gelince, bu da şunlardır:

a) Bir kimse bir kadınla evlenmek istediğinde, yüzüne ve ellerine bakar. **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivayet etmiştir: Birisi, bir ensarlı kadınla evlenmek istedi de, Allah'ın Resûlü ona, "Ona bak, çünkü ensarlıların gözlerinde bir kusur vardır" buyurdu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا خَطَبَ أَحَدُكُمُ الْمَرْأَةَ فَلاَجُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِذَا كَانَ إِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَيْهَا لِلْخِطْبَةِ *"Sizden birisi bir kadına evlenme teklifinde bulunmak istediğinde, ona sırf evlenmek niyetiyle bakarsa, ona bakmasında bir beis, sakınca yoktur"*[25] buyurmuştur. **Muğire İbn Şu'be** de şöyle demiştir: Bir kadına talip oldum, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ona baktın mı?" deyince, ben de "Hayır" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bak, çünkü bu bakış aranızda (evlendikten sonra) katık olmaya lâyıktır. (Evlendiğinde; hanımın güzelini almışsan, yüzüne baktıkça doyarsın)"*[26] buyurdu. Bütün bunlar, kişinin maksadı, onunla evlenmek olduğu müddetce, o kadının yüzüne ve ellerine şehvetle (istekli ve arzulu olarak) bakabileceğine delâlet ederiz. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bundan sonra kadınları (alman) ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz"* (Ahzâb, 52) ayeti de delâlet eder. Onun güzelliği ona ancak, onların yüzünü görürse, hayranlık verir...

---

24) **Tirmizî**, Edeb, 28 (5/101).
25) **Ebû Dâvûd**, Nikâh, 18 (2/228).
26) **İbn Mâce**, Nikâh, 9 (1/599); **Tirmizî**, Nikâh, 5 (3/387).

b) Bir kimse, bir cariye satın alsa, o kimsenin o cariyenin avret olmayan kısımlarına bakması caizdir.

c) Alışveriş yaparken, ihtiyaç anında, kim olduğunu ortaya koyabilmesi için, o kadının yüzüne dikkatlice bakması caizdir.

d) Şehâdetini üstleneceği zaman, o kadına bakabilir. Ama onun yüzünden başka yerine de bakamaz. Çünkü şehâdet konusundaki bilgi, bu yolla elde edilir.

O kadına şehvetlice bakması demek olan üçüncü kısma gelince, bu yasaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) çünkü اَلْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ *"Gözler de zinâ ederler"*[27]buyurmuştur. **Cabir** (r.a)'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'e ansızın bakmanın hükmünü sordum da bana gözümü çevirmemi emretti, dediği rivayet edilmiştir. **Tevrât**'ta şöyle yazıldığı ileri sürülmüştür. (Harama) bakmak, kalbe şehvet tohumunu düşürür, çoğu şehvet ise, uzun bir hüznü ve kederi doğurur...

Yabancı bir erkeğin, yabancı bir kadının bedenine bakmasının caiz olmaması hususuna gelince, ulemâ, bu hususdan şu maddeleri istisnâ etmişlerdir.

1) Sünnetcinin tıpkı, sünnet ettiği kimsenin avret mahalline bakmasının caiz olması gibi, güvenilir bir doktorun da müdahelede bulunması için kadına bakması caizdir. Çünkü bu nokta, zaruret noktasıdır...

2) Zinâ hususunda şehâdeti üstlenmek için, zinâ eden tarafların avret mahallerine bakmaya kastetmesi caizdir. Yine bu kimsenin, doğum şehadeti ile emzirmeye dair şehâdeti üstlenebilmesi için, kadının fercine ve memelerine bakması caizdir. **Ebu Said el-İstahvî** ise şöyle demiştir: "Erkeğin, bu yerlere bu maksatlarla bakması caiz değildir. Çünkü, bir kere zinânın saklı tutulması, ifşâ edilmemesi teşvik edilmiştir. Doğum ve süt emzirme meselesinde ise, kadınların şehâdeti makbuldür. Binâenaleyh, şehâdette bulunmak için, erkeklerin bakmasına hacet yoktur..."

3) Şayet bir kadın, boğulmaya yanmaya maruz kalmışsa, onu ordan kurtarmak için, erkeğin onun bedenine bakması caizdir.

O yabancı kadının cariye olması halinde, bazıları onun avret mahallinin göbeği ile diz kapakları arası olduğunu söylerlerken diğer bazıları onun avret mahallinin işinden ve zanaatından dolayı ortaya çıkmayan kısımları olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bundan o kadının başı, kolları (diz kapağına kadar olan) baldırları, göğsü, boğaz... istisnâ tutulmuştur. Dolayısıyla bunlar, avret mahalli sayılmazlar. Onun sırtı ve karnı ve (dirsek omuz arasındaki) kısma gelince, buralar hakkında, yukarda bahsedilen ihtilâf söz konusudur. Binâenaleyh, ne o erkeğin o kadını; ne de o kadının o erkeği, ne kan almadan ne de sürme vb. şeyleri yapmaktan dolayı tutması caiz değildir. Çünkü, tutmak bakmadan daha kuvvetlidir. Bunun delili şudur: Tutmadan ve dokunmadan dolayı gelen meni, orucu bozduğu halde, bakmadan dolayı gelen

27) **Müsned**, 2/343-344.

meni orucu bozmaz. **Ebu Hanife** (r.h) ise şöyle demiştir: "Erkeğin cariyenin bakması helâl olan kısımlarına dokunması caizdir."

Bu kadın eğer, o erkeğin sülâle cihetinden süt emme cihetinden ya da evlenme cihetinden bir mahremi ise, o kadının o erkeğe karşı avret mahalli, tıpkı erkeğin avreti gibi, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Diğerleri ise, o kadının avret mahallinin, ancak iş esnasında, görülmeyecek kısımları olduğunu söylemişlerdir ki, bu da **Ebu Hanife** (r.h)'ın görüşüdür. Diğer tafsilata gelince, bu mufassal açıklama, bu ayetin tefsirinde gelecektir.

O kadının, tıpkı kişinin hanımı ve kendisinden istifâde etmesi helâl olan cariyesi gibi, "müstemte'a" (yani kendisinden yararlanılan kadın) olması haline gelince, o erkeğin bu kimselerin bedenin tamamına hatta avret mahalline bakması caizdir. Ancak ne var ki erkeğin, hem kadının avret mahalline, hem de kendisinin avret mahalline bakması mekrûhtur. Çünkü bunun, körlüğe sebebiyet verdiği rivayet edilmiştir. Erkeğin, hanımının fercine bakmasının caiz olmadığı da söylenmiştir. Bu konuda bahsedilen cariyenin mücerret, vasıfsız köle veya "müdebber" veya "ümmü veled" veyahutta merhûne olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, eğer bu cariye mecusî veya mürted, yahut putperest ya da müşterek, yahut evli veyahutta mûkâtebeli olursa, bu tıpkı yabancı kadının hükmünü alır. **Amr İbn Şuayb**'ın babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِذَا زَوَّجَ أَحَدُكُمْ جَارِيَتَهُ عَبْدَهُ أَوْ أَجِيرَهُ فَلاَ يَنْظُرْ إِلَى مَا دُونَ السُّرَّةِ وَفَوْقَ الرُّكْبَةِ *"Sizden biriniz, cariyesini kölesiyle veya işçisiyle evlendirdiğinde, artık onun daha göbeği ile diz kapağı arasındaki kısımlarına bakamaz..."*

Erkeğin kadına karşı avret mahallerine gelince, burada düşünmek lâzım. Eğer o erkek o kadın için bir yabancı ise, o erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Tıpkı, kadının erkeğe karşı avret mahallerinin neresi olduğu meselesi gibi, yüzü ve elleri hariç, erkeğin bütün bedenin avret mahalli olduğu da ileri sürülmüştür. Ama, birincisi daha doğrudur. Erkek için kadın, böyle değildir. Çünkü, erkek karşısında kadının bedeni avrettir. Bunun delili ise, kadının namazını, bedeni açık olarak kılmasının sahîh olmayışıdır. Ama erkeğin bedeni, böyle değildir. Fitne endişesi duyulduğunda, erkeğin kadının yüzüne kasten bakması ve bakışların, tekrarlaması caiz değildir. Çünkü **Ümmü Seleme**'den şu rivayet edilmiştir: "Hem **Ümmü Seleme** hem de **Meymûne**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oldukları bir sırada, **İbn ümmi Mektûm** çıka gelmiş ve derken, onların yanına girmiş... Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hişt, siz ikiniz, ondan ötürü örtünün"* buyurmuş. Bunun üzerine **Ümmü Seleme**, "Ey Allah'ın Resûlü, o bir amâ değil midir? Bizi görmüyor ki" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"siz ikiniz kör müsünüz ki! Sizler onu görmüyor musunuz?.."*[28] buyurun.

28) **Buhârî**, Gusul, 20; **Tirmizî**, Edeb, 22, 29 (5/102).

Eğer bu erkek o kadının mahremi ise, bu erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Yok eğer, bu erkek, o kadının kocası yahutta onunla cinsi münasebette bulunması helâl olan efendisi ise, o zaman o kadının, erkeğin bedeninin tamamına bakması caizdir. Ancak ne var ki, tıpkı erkeğin hanımı karşısındaki durumu gibi, onun avret mahalline (zekerine) bakması mekrûhtur. Erkeğin, ıssız bir yerde çıplak olarak oturması caiz değildir. Onun, avret mahallini örtmesi gerekir. Çünkü rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber'e bu mesele sorulmuş, o da اَللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ يُسْتَحْيٰى مِنْهُ *"Allah kendisinden utanılmaya daha müstehaktır"*[29]cevabını vermiştir. Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s)اِيَّاكُمْ وَالتَّعَرِّى فَاِنَّ مَعَكُمْ مَنْ لَايُفَارِقُكُمْ اِلَّا عِنْدَ الْغَائِطِ وَحِينَ يُفْضِى الرَّجُلُ اِلٰى اَهْلِه *"Aman ha, çıplak durmaktan sakının, çünkü tuvalette bulunmanız ve kişinin hanımıyla cinsi münasebette bulunması durumu hariç, sizinle beraber, sizden hiç ayrılmayan kimseler (melekler, cinler...) vardır"*[30]buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şiblî'ye Cenâb-ı Hakk'ın يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ifadesinin tefsiri sorulmuş da, o da bunun üzerine "Baş gözlerini haramlardan; gönül gözlerini de Masivâllah (Allah'ın dışında kalan her şey)den çevirmektir" cevabını vermiştir...

Hak Teâlâ'nın وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ *"Irzlarını korusunlar"* ifadesi "helâl olmayanlardan korusunlar" manası kastedilmiştir. **Ebu'l-'Aliye**'nin "Nûr sûresindekiler hâriç, Kur'ân'da geçen bütün يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ve فُرُوجَهُمْ şeklindeki ifadeler, "zinâdan korunsunlar" manasınadır. Ama Nûr sûresindekilerin manası ise, "onlara yani avret mahallerine hiç kimse bakmasın" şeklindedir" demiştir. Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü bu, delil olmaksızın ayeti tahsisdir. Zâhirin gerektirdiği mana ise, o kimsenin zinâ dokunma ve bakma gibi Allah'ın haram kıldığı herşeyden kendisini muhafaza etmesidir. Bir de eğer bununla, sırf bakma yasağı kastedilmiş ise, dokunmak ve cinsi münasebette bulunmak, haydi haydi kastedilmiştir. Çünkü bu ikisi, bakmadan daha ileridir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bakma hususunda nass (ayet) indirmiş ise, bu hitabın içinde, cinsi münasebet ve dokunma yasağını gerektiren şey de vardır. Bu tıpkı *"Ana-babana "öf" bile deme..."* (İsrâ, 23) ayetinin, bunun ilerisinde olan sövme ve dövme gibi şeylerin yasaklığını göstermesi gibidir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ *"Bu kendileri için çok temizdir"* ifadesi "Bu hususa, sımsıkı sarılıp riayet etmeleri, onlar için daha temiz, daha iffetli olandır. Çünkü bu kişilerin sayesinde tezkiye olundukları, medhû senaya müstehak oldukları şeylerdendir" demektir. Şöyle de denebilir: "Allah Teâlâ, işte bu sayede mü'minleri tezkiye etmek istediği için, bu hitabı sadece mü'minlere yöneltmiştir. O hâlde bu kâfirlere lâyık değildir.

---

29) Tirmizî, Edeb, 29 (5/102).
30) Tirmizî, Edeb, 2 (5/112).

Ayetteki وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ *"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar"* ifadesi hakkındaki söz, daha önce geçtiği üzeredir. Buna göre eğer, "Gözleri yumma (sakınma), niçin ırzları korumadan önce zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bakmak, zinânın habercisi, ve fısk-u fucûrun öncüsüdür. Bu hususta belvâ-i umûmi, daha fazladır. Dolayısıyla, neredeyse bundan korunulamaz.

Ayetteki وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا *"Zinetlerini açmasınlar, bunlardan görünen kısım müstesna..."* ifadesine gelince, bu, genelde kadınlara ait hükümlerdendir. Biz, bunun genelde böyle olduğunu söyledik, zirâ kendisinde bir fitne bulunduğu için, erkeklerin de takı, elbise ve sâire gibi zinetlerini yabancı kadınlara göstermeleri haramdır. Burada bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler ayetteki "zinetlerini" ifadesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bil ki "zinet" sözü, Allah'ın yarattığı güzel şeyler manasına geldiği gibi, insanın elbise, takı ve sâire şeyler gibi, süslenip bezendiği şeyler manasına da gelir. Bazıları zinet sözünün, yaratılıştan olan güzelliklere kullanılmasını yadırgayarak, "Yaratılıştan (hılkî) olanlar için, neredeyse hiç, "Bu, onun zinnetidir" ifadesi kullanılmaz. Bu ancak, kadının, sürme, boya ve sâire gibi, sonradan yaptığı (süslere) denilir" demişlerdir.

Doğruya en yakın olan görüşün ise, hılkî (yaratılıştan) olanların da "zinet" sözüne dâhil olmalarıdır. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Pek çok kadın, hılkî (yaratıştan) olan vasıfları bakımından, zinet sayılan diğer şeylerden ayrılırlar. Binâenaleyh bu kelimeyi, "hılkî" olan güzellikler için de kullanırsak, umûmi olan bu kelimenin hakkını tastamam vermiş oluruz. Hılkî olanların dışındakilerin de bu ifadenin içine dâhil olmasına bir mâni yoktur.

b) Ayetteki, *"Başörtülerini yakalarının üstüne örtsünler"* ifadesi, "zinet" sözünün hem hılkî olanları, hem diğer süsleri (güzellikleri) içine aldığına delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, başörtüleri ile bu gibi yerlerini örtmelerini farz kılmak suretiyle, kadınların hilkaten güzel olan yerlerini göstermekten menetmiştir.

"Zinet" kelimesinin, hılkî olanlar dışındaki süs ve güzellikleri için kullanıldığını söyleyenler de, bunu şu üç manaya hasretmişlerdir:

1) Sürme ve kaşları boyama, yanaklara allık vurma, el ve ayakları kınalama gibi boyalardır.

2) Yüzük, bilezik, halhâl, pazubend, gerdanlık, taç, kemer ve küpe gibi takılar.

3) Elbiseler... Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ey Âdem oğulları, her mescide gidişinizde zinetlerinizi alın (takının, giyin)"* (A'raf, 31) buyurarak, bu "zinet" ile elbiseleri kastetmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın *"Bunlardan görünen kısmı müstesna"* ifadesi ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ayette bahsedilen "zineti", yaratılıştan olan güzellik ve süs manasına alanlardan Kaffal şöyle der: "Ayetin manası, "İnsanın, yürürlükte olan adete göre, gösterebildikleri şeyler müstesnâ" şeklindedir ki bunlar da, kadınlarda el ve yüzler; erkeklerde de yüz, eller ve ayaklar gibi, bedenin uç uzuvlarıdır. Binâenaleyh insanlar, zarureten açılması gerekmeyen yerlerini örtmekle emrolunmuşlardır. Fakat insanlara, açık olması örfî (alışılmış) olan ve zarûreten açılması gereken yerler hususunda ruhsat verilmiştir. Çünkü İslâm şeriatı, haniftir, kolaydır ve müsamahakârdır. Yüzün ve ellerin açılması ve zaruret gibi olunca, alimler bu iki yerin (kadın için) avret sayılmadığı hususunda ittifâk etmişlerdir. Fakat ayakların açık olması zarûrî değildir. Binâenaleyh hiç şüphesiz alimler, ayakların "avret" olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki izah vardır: Doğru olan, ayaklar da, tıpkı ayakların üstü gibi avrettir. Kadının sesi hususunda da iki izah yapılmıştır: En doğru olanına göre, ses "avret" değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları, hadisleri erkeklere rivayet ediyorlardı.

Ayette bahsedilen "zinet" sözünü, hılkî (yaratıştan) olan güzellikler dışındaki süsler manasına alanlar da şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ zinetten bahsetmiştir. Çünkü o zinetlerin, kadının üzerinde takılı olmadıkları sürece, onlara bakmanın helâl olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, o zinetlere bakmayı, onların kadının üzerinde olması şartına bağlı olarak haram kıldığına göre bu, kadınların uzuvlarına bakmanın haram oluşunu göstermede, te'kidli bir ifade olmuş olur. (Yani bu, o uzuvları bir tarafa, onlarda takılı olan zinetlere bile bakmayın demektir.) Bu görüşe göre, kadının yüzündeki dövme, allık, bedenin diğer yerlerindeki boya ve yüzük gibi zinetlere bakmak helâldir. Elbise de böyledir. Bunlara bakmanın câiz oluşunun sebebi, kadının onları örtmede zorluk çekmesidir. Çünkü kadın mutlaka elleriyle birtakım şeyleri alıp-verme durumundadır. Şâhidlik yapmak, davalaşmak ve evlilik gibi konularda da yüzünü açması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, ayetteki *"Zinetlerini açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesnâ..."* ifadesinin, câriyelerle değil de sadece hür kadınlarla ilgili olduğunda ittifak etmişlerdir ki bu açıktır. Çünkü câriye, sanki bir maldır. Alınıp-satılması hususunda, tedbirli davranmak gerekir. Bu ise, ona iyice dikkatlice bakmakla olur. Ama hür kadınlar böyle değiller...

Hak Teâlâ'nın وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ *"Başörtülerini yakalarının üstüne örtsünler"* ifadesindeki, **"humur"** kelimesinin müfredi, "himâr" olup, "başörtüsü" demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Câhiliyye kadınları, başörtülerini, arkadan bağlarlardı. Yakaları (elbiselerinin açılan kısımları) önde idi. Bundan dolayı onların boğazları, gerdanları ve döşleri açık oluyordu. Böylece onlar, boyunlarını, boğazlarını buraları kuşatan saçları, kulak ve gerdandaki takılar gibi zinetlerini ve bunların takıldıkları

yerleri örtsünler diye, başörtülerinin uçlarını yakaları üzerine salıvermekle emrolundular. Ayette "*örtme*" manasında "darb" (vurma) kelimesinin kullanılması, başörtüsünün uçlarını buralara salıverip buraları iyice örtme manası kastedilmesi içindir. Ayetteki bâ harf-i cerri, "**ilsâk**" içindir. **Hz. Âişe** (r.ah)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ensar kadınlarından daha hayırlı olanını görmedim. Bu ayet nâzil olunca, herbiri kendi çarşafına koştu ve onu alıp, onunla tepeden tırnağa büründü ve sanki başları üzerinde kargalar varmış gibi oluverdiler."[31] Ayetteki *"cuyûb"* kelimesi, yâ harfinden ötürü, cimin kesresi ile de okunmuştur. "buyût" kelimesi de, bu şekilde okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın, *"Zinetlerini göstermesinler"* ifadesine gelince, bil ki Hak Teâlâ, daha önce mutlak manadaki zinetten bahsedince, burada da, o kadınları yabancılara göstermekten nehyettiği gizli zinetlerden bahsetmiş ve bu gizli zinetlerin, bütün herkesten saklanılması gerektiğini beyan buyurmuştur. Sonra şu on iki kısım insanı, bundan müstesna tutmuştur:

1) O kadınların kocaları,

2) Babaları... Bu herne kadar gerek kadın gerek koca tarafından, babaların babaları ve dedeleri, annelerin babaları ve dedeleri gibi yukarı doğru bütün babaları da içine alır.

3) Kocalarının babaları...

4-5) Oğulları ve kocalarının oğulları...: Buna, mesela oğulların oğulları, kızları oğulları gibi, kadın ve koca tarafından aşağı doğru olan bütün çocuklar ve torunlar dahildir.

6) İster baba bir, ister ana bir, ister ana-baba bir olsun, kadının kardeşleri...

7) Kardeşlerinin oğulları,

8) Kız kardeşlerinin oğulları... Bütün bunların hepsi, kadına mahremdir (onunla nikahlanamaz). Burada şöyle bir kaç soru var:

Birinci soru: Mü'mine iken insanın mahremi olan kadın hakkında erkeğe helâl olmayan şeyler cariye veya kâfire olduğunda, ona helâl olur mu?

Cevab: Kişi, mahremi olan bir kadına câriyesi olarak mâlik olduğunda, şehvet nazarıyla değil de, aksine bu hususdaki insanlar arasındaki ihtilaftan ötürü, mülk olarak elde edilen o kadının üstünlük ve meziyetlerini anlamak için, onun karnına ve sırtına bakabilir.

İkinci soru: Amca ve dayının durumu nedir?

Cevab: Açık olan görüşe göre, bunların bakmalarının câiz oluşu hususunda, bunlar da diğer mahremler gibidir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Çünkü ayette, "süt emme ile meydana gelen mahremlik zikredilmemiştir. Halbuki bu da, tıpkı neseb bakımından olan mahremlik gibidir. Ahzâb sûresinde ise, Cenâb-ı Hak, *"Onlar için ne babaları, ne oğulları ... hakkında bir vebal yoktur"* (Ahzâb, 55) buyurmuş ve Nûr sûresinde bahsedildikleri halde, burada

31) Nihaye, 3/352.

kocalardan ve kocalarının oğullarından bahsetmemiştir. Çünkü bazan, hepsine dikkat çekmek için, bir topluluğun bir kısmı zikredilebilir. **Şa'bi** de şöyle der: "Allah Teâlâ, amcayı oğlu ile birlikte yine dayıyı da oğlu ile birlikte vasfetmemek, aynı katagoriye sokmamak için amca ile dayıyı burada zikretmemiştir. Bu, "Diğer akrabalar, mahremiyyet hususunda kadının babası ve oğlu gibidir. Fakat amca ile dayı ve oğulları böyle değil. (Çünkü amca ile dayı mahrem olduğu halde oğulları namahremdir). Binâenaleyh kadını, dayı ve amca oğlunun babası gördüğünde çoğu kez, oğluna onu anlatabilir. Oğlu da o kadına mahrem değil. Dolayısıyla oğlu, o kadını görüp anlatmasıyla onu tahayyül edebilir. Bu ise, kadınların tessettüre ne denlü önem vermeleri gerektiğine delâlet eden beliğ ifadelerdendir.

Üçüncü soru: Ayette bahsedilenlerin, kadının zinetlerine bakmalarının mübah (câiz) oluş sebebi nedir?

Cevab: Çünkü sayılan bu kimseler, o kadınlarla haşır-neşir, içli-dışlı olmak mecburiyetinde olanlardır. Bir de bunlar tarafından, bir fitne meydana gelmesi enderdir. Kişilerin karekterlerinde, yabancılarla oturup-kalkmadan ötürü memnun olmama duygusu vardır. Kadın da, yolculuklarında, inip binmelerinde mahremi olan erkeklerin yardımına ve beraberliğine muhtaçtırlar.

9) *"Kendi kadınları"* Bu ifade hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, kadınların kendi dinlerinde olan diğer kadınlar kastedilmiştir. Bu, ekseri selef âlimlerinin görüşüdür. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Müslüman bir kadın, zimmî kadınlar arasında soyunamaz. Kâfir bir kadına da, kendisinin câriyesi olması durumu hâriç, ancak yabancı erkeklerce görülebilecek yerlerini gösterebilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"...ellerindeki memlûkelerden (câriyelerden) başkasına gösteremez"* buyurmuştur. **Hz. Ömer** (r.a), **Ebu Ubeyde** (r.a)'ye, "Ehl-i kitabın kadınlarının, mü'min kadınların girdiği hamamlara girmelerini yasaklamasını" yazmıştır.

b) Bu ifade ile, bütün kadınlar kastedilmiştir. Bizim mezhebimiz de budur. Selefin görüşü ise, müstehab ve evlâ olana hamledilmiştir.

10) *"Ellerindeki memlûkeler..."* Bu ifadenin zâhiri, köleyi ve câriyeyi içine alır. Âlimler, ihtilaf etmişler ve kimisi ayeti bu zâhiri manasına alıp, "Bu kadınların, ancak mahremlerine gösterebilecekleri zinet yerlerini, kölelerine de gösterebileceklerini iddiâ etmişlerdir ki bu, **Hz. Âişe** (r.ah) ile **Ümmü seleme** (r.ah)'den rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar,-hem bu ayetle istidlâl etmişlerdir ki bunun nasıl olduğu açıktır, hem de **Hz. Enes** (r.a)'den rivayet edilen şu haberle istidlal etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Fatma** (r.ah)'ya: "Ona hibe ettiği bir köleyi getirdi. O sırada, **Hz. Fatma**'nın üzerinde bir elbise vardı. O onunla başını örtse, ayakları açık kalıyor; ayaklarını örtse başı açık kalıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s), onun halini görünce إِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكِ بَأْسٌ إِنَّمَا هُوَ أَبُوكِ وَغُلَامُكِ *"Bunda, senin için bir beis yok. Çünkü o (yaşlı olduğu için sanki) baban gibidir ve kölendir"* buyurdu.

Mücâhid'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mü'minlerin anneleri (Peygamber (s.a.s)'in hanımları), mükateb kölelerinde alacakları olduğu sürece, onların yanında örtünmezlerdi."[32] **Hz. Âişe** (r.ah)'in, kölesi Zekvân'a, "Sen, beni kabre koyup, kabirden çıktığın an hürsün" dediği rivayet edilmiştir. Yine **Hz. Âişe** (r.ah)'nin, taranırken kölesinin kendisine baktığı (yanında olduğu) rivayet edilmiştir.

İbn Mes'ûd, Mücâhid, Hasan el-Basrî, İbn Sirîn ve Sa'id b. Müseyyeb (r.ahm) de, kölenin sahibesi olan kadının saçlarına bakamayacağını söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda **Ebu Hanîfe** (r.a)'nin görüşüdür. Onlar bu hususta şöyle istidlâlde bulunmuşlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) لَايَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ تُسَافِرَ سَفَراً فَوْقَ ثَلَاثٍ اِلَّا مَعَ ذِى مَحْرَمٍ *"Allah'a ve ahiret gününe inanmış bir kadının, yanında mahremi olmaksızın, üç günlük bir yolculuğa çıkması helal değildir"* buyurmuştur. Köle, kadının mahremi değildir. Binâenaleyh onunla yolculuk etmesi câiz değildir. Kölenin, o kadınla yolculuk etmesi câiz olmadığına göre, tıpkı yabancı hür bir erkek gibi, sâhibesinin saçlarına da bakamaz.

2) O kadının köleyi mülk edinmesi, mülk edilmezden önce köleye haram olan şeyleri, helal kılmaz. Çünkü kadınların erkekleri mülk edinmesi, erkeklerin kadınları mülk edinmesi gibi değildir. Zirâ alimler, erkeğin câriyesinden istifade ettiği gibi, kadının da kölesinden istifade etmesinin mübah olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.

3) Kölenin, her ne kadar sahibesiyle evlenmesi câiz değilse de, bu haramlık (câiz olmayış), tıpkı dört hanımı olan kimseye olduğu gibi, geçicidir. Binâenaleyh bu haramlık ebedi olmadığına göre, köle tıpkı diğer yabancı erkekler gibi olmuş olur. Bu sabit olunca da ayetteki, *"Ellerindeki memlûkelerinden"* ifadesi ile câriyelerin kastedilmiş olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre eğer, "cariyeler, ayatteki *"yahut kendi kadınlarından"* ifadesine dahildirler. Binâenaleyh bu şekilde tekrar zikredilmelerinin faydası nedir?" denilirse, deriz ki: Zâhir olan odur ki hem *"kendi kadınları"* ifadesiyle, hem de *"ellerindeki memlûkeler"* ifadesi, ile hür ve câriye kadınlardan, o kadınlara arkadaş olanlar kastedilmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hak Teâlâ önce, erkeklerin durumunu, *"Zinetlerini kocalarından ... başkasına göstermesinler"* buyurarak zikretmiştir. Birisi erkekler, ya kadının mahremi ya namahremi oldukları için bu hüküm onlara tahsis edilmiştir sanabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, daha sonra bu mübahlığın sırf hür kadınlara mahsus olduğu sanılmasın diye, "kadınları" ifadesine dâhil olduğu kabul edilen câriyelere, *"ellerindeki memlûkeler"* ifadesini atfetti. Çünkü ayetteki, *"yahut kendi kadınları"* ifadesinin zâhiri, cariyeler manasına değil, hür kadınlar manasınadır. Bu tıpkı, *"erkeklerinizden iki şâhid"* (Bakara, 282) ifadesinin, erkeklerin bize nisbet edilmiş olmalarından ötürü, hür

32) **Ebû Dâvûd**, Libas, 32 (4/62).
33) **Ebû Dâvûd**, Talâk, 43 (2/290).

erkekler manasına olması gibidir. Binâenaleyh bu ayetteki, *"kendi kadınları"* ifadesi de hür kadınları içine alır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlar üzerine câriyeleri atfedip, onlara tıpkı hür kadınlara mübah olan şeylerin mübah olduğunu bildirdi.

11) *"Erkeklikden yana ihtiyacı olmayan hizmetciler"* Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bunların, yemeklerin artıklarını yemek için, insanların arkalarında dolaşan, kadınlara ihtiyacı (şehevi hissi) olmayan kimseler olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar, kadın nedir bilmeyecek derecede ahmaktırlar. Yahut bunlar sâlih, yaşlı kimselerdir. Çünkü bunlar da, kadınlarla birlikte olduklarında gözlerini yumarlar. Hadım edilmiş, erkeklik kudreti kalmamış kimselerin ve benzerlerinin cimaya kudretleri olmasa bile bazan, cimâ dışında kadından diğer bakımlardan faydalanma kudretleri vardır. Onların kadınlardan diğer hususlarda faydalanabilir olmaları, ayetin bu ifadesi ile kendilerinin kastedilmesine mânidir. Binâenaleyh ayet ile, ya şehvet yoksulluğundan, yahut kadın nedir bilmeme sebebinden, yahut da fakirlik ve miskinlikten ötürü, cimâ dışında da kadınlardan istifade etme güç ve kudretleri bulunmayanların kastedilmiş olması gerekir. Alimler, işte bu üç değişik görüşü belirtmişler, kimileri, bunların fakirliğin kasıp kavurduğu muhtaçlar olduğunu söylerlerken; kimileri de bunların, ahmaklar, bunaklar ve çocuklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da, bunların ihtiyarlar ile diğer şehvetsiz kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunların ayetin muhtevasına dâhil olmaları imkansız değildir. **Hişâm b. Urve, Zeyneb binti Ümmi Seleme**'den, o da annesinden şunu rivayet etmiştir: "Yanlarında (**Heyt** adında) bir muhannes (hünsa, kadınımsı erkek) varken, Hz. Pegamber (s.a.s) içeri girer. Tam o sıra da, o muhannes **Ümmü Seleme**'nin kardeşine eğilir ve "Ey Abdullah eğer Allah yarın size **Tâif**'in kapılarını açarsa, sana **Gaylân**'ın kızlarını gösteririm. Çünkü onların göbekleri, dört ileri sekiz geri katlanmıştır (kat kattır)" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bunu yanınıza sokmayın"* buyurdu. bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) onu, "erkeklikten yana ihtiyacı olmayan"lardan sandığı için, bunun hanımlarının yanına girmesine ses çıkarmamış, mübah kabul etmiştir. Binâenaleyh bunun, kadınların durumları ve özelliklerine muttali olduğunu anlayınca, erkeklikten yana birşeyleri olduğunun farkına varıp, onu evlere girmekten menetmiştir. Hadım olanlar erkeklik uzvu dipten kesik olanlar hakkında ise şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Kadınların gizli zinetlerini bunlardan saklamamaları mübahtır,

b) Haramdır,

c) Hâdım olana göstermek haram, diğerine göstermek mübahtır.

İKİNCİ MESELE "**İrbe**" kelimesi, "mişye" ve "cilse" kelimelerinin "meşy" (yürümek) ve "culûs" (oturma) masdarlarından oluşu gibi, "el-Erbü" masdarındandır. "Erb" ise,. birşeye ihtiyaç

hissetmek, düşkün olmak ve arzu duymak demektir. O halde "**irbe**" kadınlar ihtiyaç hisseden şehevi duyguları olan demektir. Bu kelime, "akıl" manasına da gelir. "**Eryeb**" kelimesiede ihtiyaç manasınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu ifadedeki "**gayr**" kelimesi iki şekilde okunmuştur: **İbn Âmir, Âsım**'ın râvisi **Ebu Bekir** ve **Ebu Cafer**, istisnâ veya hal olarak nasb ile okumuşlardır ki buna göre bu, "kadınlar âciz olarak, bulunan hizmetçiler demektir. İkinci kıraat ise, sıfat olarak bunun mecrûr okunuşudur.

12) *"Yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar"* Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Tıfl" kelimesi, müfreddir. Fakat cins isim olarak kullanıldığı için, burada cemî manasındadır. Bununla cemî manasının murad edilmiş olduğunu, bu kelimeden sonra gelen ifadeler gösterir. Bunun bir benzeri de, *"sonra sizi bir tıfl olarak çıkardık"* (Hacc, 5) ayetidir.

İKİNCİ MESELE Bir şeye zuhûr (muttali olma) iki şekilde olur:
a) Onu bilmek suretiyle... Mesela *"Eğer onlar size zuhûr ederse, yani sizden haberdar olurlarsa, sizi taşlayarak öldürürler"* (Kehf, 20) ayetinde bu manadadır.

b) Gâlib olmak ve hükümrân olmak, *"Onlar zâhirin oldular, yani hükümran oldular"* (Saff, 14) ayetinde olduğu gibi... Birincisine göre mana, "Kadınların avret mahallerini tasavvur edemeyen ve küçük olduğu için bunun ne demek olduğunu bilemeyen çocuklar" şeklindedir. Bu **İbn Kuteybe**'nin görüşüdür. İkincisine göre ise "kadınlarla birleşme gücüne ve yaşına erişmemiş çocuklar" manasınadır. Bu, **Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE Küçük olduğu için, kadınların avretine muttali olmayan çocuğa karşı kadınların da avreti, (şehevi bir duygusu) yoktur. Eğer çocuk küçük yahut mürahik olmasına rağmen, bu tür şeyler dikkatini çekiyorsa, ona karşı kadının göbeği ile diz kapağı arasını örtmesi (ona göstermemesi) gerekir. Bu yerlerin dışında kalan yerlerin örtünmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır: a) Bu gerekmez. Çünkü kalem (mesûliyyet) henüz bu çocuk için başlamamıştır. b) Bu, o tıpkı bir erkekmiş gibi, gerekir. Çünkü hem o böyle birşeyi arzulayabilir, hem de kadın onu arzu edebilir. İşte ayetteki, *"henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar"* ifadesinin manası budur. İhtilam çağına gelinceye kadar olan bütün çocukları bu ifade içine alır. Şehveti olan ihtiyar, tıpkı bir genç kabul edilir. Şehveti olmayan ihtiyar için ise iki görüş belirtilmiştir:

a) Kadınların, gizli zinetlerini ve yerlerini ona karşı gizlememeleri mübahtır. Kadınların, ona karşı olan avretleri (gizlemeleri gereken yerler) ise, göbek-dizkapak arasıdır.

b) Görünen zinetleri hariç, kadının bütün bedeni o ihtiyara karşı da avrettir (gizlenmesi gereken yerlerdendir). Allah Teâlâ'nın bu ayette istisnâ tuttuğu kimseler, burada son bulmuştur.

Hasan el-Basrî şöyle der: "Bunlar, her ne kadar kadının gizli zinetlerini görebilme hususunda birlikte zikredilmiş iseler de, üç kısma ayrılırlar:

a) Bunların ilki, kocadır. Kocanın, diğerlerinde bulunmayan bir yakınlığı vardır. Dolayısıyla kadının herşeyi ona helâldir. İkinci derece yakın olanlar, oğul, baba, kardeş, dede, kayınbaba ve diğer bütün mahremlerdir. Süt emmeden dolayı meydana gelen mahremiyyet, tıpkı neseben olan mahremiyyet gibi olup, bu kimselerin de kadınların saçlarına, göğüslerine, diz kapaklarına kadar ayaklarına, dirseklerine kadar ellerine ve benzeri yerlerine bakmaları mübahtır. Üçüncü derecede yakın olanlar ise, erkeklikten yana ihtiyacı olmayan hizmetciler ve ihtiyarlardır. Kadının memlûkesi de böyledir. Binâenaleyh genç bir kadının çarşafı (dış örtüsü) olmaksızın, kalın bir elbise ve kalın bir başörtüsü içinde, bu üçüncü kısmın yanında durmasında bir sakınca yoktur. Bunların, o kadınların saçlarını ve cildlerini görmeleri helâl değildir. Yine de kadının, hepsinin yanında tesettürlü olması en efdal olanıdır. Genç bir kızın, başörtülü olsa bile, yabancı erkeklerin önünde dikilip durması helâl değildir. İşte bu üç derece yakınlığın izahı budur.

Ayetteki وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ *"Gizledikleri zinetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar"* ifadesi hakkında, **İbn Abbas** (r.a) ve **Katâde** şöyle der: "Kadınlar, insanların yanından geçerken, halhallarının sesini duysunlar diye ayaklarını yere hızlı hızlı vurarak yürürlerdi. Kadınlara düşkünlüğü ile meşhur ve bu özelliği gâlib olan erkeklerin, halhâlların sesini duymaları halinde, o kadınlara bakmaları ve seyretmeleri için, bunun ilave bir sebeb olacağı malumdur. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ, *"zinetleri bilinsin diye"* demek suretiyle bunun sebebini bildirmiş, yasağa sebeb olan şeyin, o kadınların takı ve sâire gibi zinetlerinin bilinmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Ayette birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: Cenâb-ı Hak, zinetin bulunduğunu gösteren sese kulak vermekten nehyettiğine göre, bu zineti açıkca göstermekten men'e haydi haydi delâlet eder.

İkinci incelik: Kadın, yabancılara sesini duyuracağı için, yüksek sesle konuşmaktan da nehyedilmiştir. Çünkü onun sesi, halhalının sesinden daha câzibtir, daha çok fitne uyandırır. İşte bundan ötürü alimler, kadınların ezânını mekruh kabul etmişlerdir. Çünkü ezanın yüksek sesle okunması gerekir. Kadının ise, sesini yükseltmesi nehyedilmiştir.

Üçüncü incelik: Ayet, fitneye sebeb olacaksa, kadının yüzüne şehvet (ve arzu) ile bakmanın yasak olduğuna delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Tâ ki felah bulasınız"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tevbenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Zayıf olan kulun, çalışıp-çabalasa, kendisine hâkim olmak istese bile Allah'ın mükellef tuttuğu her şeye harfiyyen uyması adeta imkansızdır. Mutlaka onun bir kusuru olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bütün mü'minlere tevbe ve istiğfarı emretmiş, tevbe ve istiğfar ederlerse, kurtuluşun söz konusu olabileceğini bildirmiştir.

b) **İbn Abbas** (r.a) bu ayete şu manayı vermiştir: "Câhiliyye döneminde yapmış olduğunuz şeylerden tevbe edin. Belki o zaman dünya ve ahirette sa'id bahtiyar olursunuz." Buna göre eğer, "Kişi müslüman olduğu zaman, zâten sahih bir tevbe yapmış olur. Müslüman olma ise, daha önce yapılmış olan şeyleri siler ve onlarla ilgili mes'uliyeti kaldırır. Binâenaleyh ayrıca bu tevbe etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Günah işleyen, sonra da tevbe eden kimsenin, o günahı her hatırlayışında, yine tevbe istiğfar etmesi gerekir. Çünkü kişi, Rabbisinin huzuruna varıncaya, ölünceye kadar, bu pişmanlığını sürdürmeli."

İKİNCİ MESELE

Nida, hâ'nın zammesiyle أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ şeklinde de okunmuştur. Bunun izahı şöyledir: Elifden önce bulunduğu için bu "hâ" meftuh idi. Ama ictima-i sakineynden ötürü elif düşünce, hareke bakımından mâkabline tâbi oldu. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki (لَعَلَّ) edatının izahı Bakara Sûresi (21. ayette) geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Sekizinci Hüküm, nikâhla alakalıdır. Bu, şu ayettedir:

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ۚ إِن يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ
اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden bekarları ve kölelerinizden, câriyelerinizden sâlih olanları ... evlendirin. Eğer onlar fakirler iseler, Allah onları, fazlından zengin yapar. Allah vâsî ve alimdir"

(Nûr, 32).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce gözleri kapamayı, ırzları-namusları korumayı emredince, bundan sonra emrettiği o şeylerin, helâl olmayan durumlarla ilgili olduğunu beyan etmiş ve bunun peşinden de, helal yolu açıklayarak, *"İçinizden bekârları evlendirin"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi: "Eyâmâ ve "yetâma" kelimelerinin asılları, "eyâylmu" ve "yetâylmu"dur. Değişerek bu hale gelmişlerdir" der. **Nadr b. Şumeyl** de, "Arapca da "eyylm", hem yanında dişisi olmayan erkek; hem de yanında erkeği olmayan (dul) kadın manasına gelir" demiştir. Bu aynı zamanda, **Dahhâk**'ın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Nitekim sen "Eyâmânızı (dullarınızı) birbiriyle evlendirin" dersin. Şâir de şöyle demiştir:

فَإِنْ تَنْكِحِي اَنْكِحْ وَإِنْ تَأَيِّمِي / وَإِنْ كُنْتُ اَفْتَى مِنْكُمُوا اَنَا اَيِّمُ

"(Ey kadın), eğer evlenirsen ben de evlenirim. Eğer sen evlenmeksizin bekler ve bende sizden daha genç olursam, o zaman ben de evlenmeden beklerim"

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنْكِحُوا الاَيَامٰى *"Bekarları evlendirin"* ifadesi bir emirdir. Emrin zahiri ise, defalarca beyan ettiğimiz üzere, vücûb ifade eder. Binâenaleyh bu, velînin, velâyeti altında bulunanları evlendirmesinin vacib olduğuna delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, velî olmadan evlenmenin caiz olmaması gerekir. Bu hüküm, ya bunu velîye vacib kılan herkesin, velîninin velâyeti altında bulunan kimsenin kendi kendine evlenmesinin sahih olmayacağına hükmetmesinden dolayıdır; yahut velînin gözetimi altında bulunan o kimsenin, böyle bir iş yapması halinde, velînin bu vücûbu yerine getirme imkanını bulamayacağı, bunun ise caiz olmayacağından dolayıdır, yahut da bu ayetin şu hadisle mutabık olması sebebiyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) اِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَزَوِّجُوهُ اِلاَّ تَفْعَلُوهُ وَلٰكِنْ فِتْنَةٌ فِى الاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ *"Size, dindarlığını ve ahlâkını beğendiğiniz birisi geldiğinde, onu evlendiriniz; eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesât meydana gelir"*[34]buyurmuştur.

Ebu Bekr er-Razi (el-Cessâs) şöyle der: "Bu ayet, her ne kadar zahiri itibariyle vücub ifade ediyorsa da, ancak ne var ki selef, bununla vücubun kastedilmediği hususunda ittifak etmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

1) Şayet bu, vacib olmuş olsaydı, âmmenin kendisine duyduğu ihtiyaçtan dolayı bu işi hem Peygamber'in hem selefin böyle yaptığına dair varid olan haber ve nakil, herkesce bilinir ve meşhur olurdu. Binâenaleyh biz, hem Hz. Peygamber'in asrında hem de ondan sonra gelen asırlarda insanların içinde, bekâr olan erkek ve kadınların bulunduğunu bilmekteyiz. Onlar da, bu evlendirmeme işini yadırgamadıklarına göre, ayetle vücub manasanının murad edilmediği sabit olmuş olur.

2) Biz, dul kocasızların, evlenmek istemediklerinde, velîsinin, onları buna icbâr etme hakkı olmadığı hususunda, ittifak etmişizdir.

---

34) İbn Mâce, Nikâh, 46 (1/633).

3) Bütün ulema, efendinin, köle ve cariyesini evlenmeye icbâr edemeyeceği hususunda ittifak etmiştir. Halbuki, köle ve cariyeyi ifade eden kelimeler de, ayetteki اَلْاَيَامٰى lafzına atfedilmiştir... Böylece bu evlendirmenin bütün hepsi hakkında vacib olmayıp, tam aksine mendûb olduğuna delâlet eder.

4) اَلْاَيَامٰى kelimesinin içinde, hem kadın hem erkek mezkûrdur. Bu da, erkekler hakkında, başkaları değil de, velîlerden evlendirmeleri istenen erkeklerdir; kadınlar için de böyledir... **Cevap:** Sizin bu ileri sürdüğünüz şeylerin tamamı, ayete sonradan giren tahsislerdir; 'âmm olan bir ifade ise, tahsisten sonra, hüccet olmaya devam eder. Binâenaleyh, bekâr bir kadının velîsinden kendisini evlendirmesini istemiş olduğu durumlarda, bu ayetin hüccet olarak kalması vacib olur. İşte bu durumda da söz, intizamlı ve derli toplu olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafii (r.h) şöyle der: "Ayet, rızası olmadan bekâr bir kızı evlendirmenin caiz olmasını gerektirir. Çünkü ayet ve hadis, velîye o kızı evlendirmeyi emretmeye delâlet etmektedir. Velînin, büyük dul bir kadını rızası olmadan evlendiremeyeceğine dair bir delil bulunmasaydı, ayetin umûm olmasından dolayı, rızası olmadan da onu evlendirmesi caiz olurdu."

Ebû Bekr er-Razi el-Cessâs şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, daha evvelce de beyan ettiğimiz gibi, وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى ifadesi erkeklere değil de, sadece kadınlara tahsis edilmiş değildir. Binâenaleyh erkekler için alındığında, velîlerin onları ancak kendi izinleri ile evlendirebileceklerinin düşünülmesine rağmen bu kelime hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olunca, bu mananın kadınlar hakkında da düşünülmesi gerekir. (Yani kızların da izinleri alınarak evlendirilmesi gerekir). Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s), bekâr kızlardan da müsade alınmasını اَلْبِكْرُ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا وَاِذْنُهَا صُمَاتُهَا *"Bekâr olan kıza, kendisi hakkında danışılır, onun izni ise sükûtudur'*(35) ifadesiyle emretmiştir ki her ne kadar haber cümlesi şeklinde olsa bile, bu da bir emirdir. Binâenaleyh, müsadesi olmadan o kızı evlendirmenin de caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

Cevap: Birincisine gelince bu, nassı tahsis etmek demek olup, tahsis 'âmm olan nassın hüccet olmasını zedelemez. Aradaki fark şudur: Bekâr erkekler kendi işlerini üstlenebilirler. Binâenaleyh velînin, bu kimselerin işlerini üstlenmesi gerekmez. Ama kadın böyle değildir, çünkü kadının evlendirme hususunda kendi işlerini düzene koyacak bir kimseye duyduğu ihtiyaç ortadadır. Bir de اَلْاَيَامٰى kelimesi, her ne kadar erkekleri ve kadınları içine alıyor ise de, mutlak kullanıldığında, sadece kadınları içine alır. Erkekleri ise, kayıtlanması halinde ancak içine alır. İkincisine gelince, ayetin haber-i vâhidle tahsis edilip edilemeyeceği ise, meşhur ve yaygın bir husustur.

---

35) **Ebû Dâvûd**, Nikâh, 24 (2/231).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Hanife (r.h) amca ve dayının küçük kızı evlendirmeyi üstlenebileceklerini söylemiştir ki, bu konuda ayetle yapılan istidlâlin izahı daha önce geçmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Şafii (r.h) şöyle der: "Evlenme hususunda insanlar ikiye ayrılırlar: Bunlardan bir kısmının nefsi, evlenmeye arzu duyar, meyleder. Binâenaleyh bu kimsenin, ister ibadete yönelen isterse böyle olmayan birisi olsun, evliliğe imkan bulduğu zaman, evlenmesi müstehap olur. Ve, evlenmesi farz olmaz. Yok eğer, evlenme imkanı bulamazsa, şehvetini kırmaya çalışır. Çünkü **Abdullah İbn Mesûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: يَامَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ *"Ey gençler, sizden mihir vermeye gücü yetenler, evlensin. Zira evlilik, gözü haramdan daha çok korur ve ırzı da daha fazla muhafaza eder. Buna gücü yetmeyen ise, oruç tutsun; çünkü oruç, onu korur..."*[36]Ama, nefsi evliliğe fazla arzu duymayanlara gelince eğer bu yaşlılık yahut hastalık yahutta acizlik gibi bir sebepten dolayı ise, o kimsenin evlenmesi mekruh olur. Çünkü bu kimse, hakkını bihakkın yerine getiremeyeceği bir şeyi üstlenmiştir. Nafakaya kadir olamadığında da durum aynıdır. Yok eğer bu kimsede böyle bir acziyyet söz konusu değil ve evliliğin hakkını da bihakkın yerine getirebilecekse, onun evlenmesi mekrûh olmaz. Ancak ne var ki, daha efdal olanı, kendisini tamamıyla ibâdete vermesidir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, evlenmenin, kişinin kendisini ibadete vermesinden daha efdal olduğunu söylemiştir. **Şafii** (r.h)'ın delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak *"...bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber..."* (A. İmrân, 39) buyurmuş, **Yahya** (a.s)'ı nefsine hakim olmakla methetmiştir. **"Hasûr"** ise, muktedir olduğu halde, kadınlarla cinsi münasebette bulunmayan kimse demektir. Bunun böyle bir işi yapmaktan aciz olduğu için kadınlara yaklaşmayan kimse olduğu söylenemez. Çünkü insanı, kusur olacak şeylerle methetmek caiz değildir, uygun değildir. Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Yahya**'yı methettiği sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..."* (Enâm, 90) ifadesinden dolayı, bizim için de meşrû olması gerekir. Bu ayetteki "el-hudâ" kelimesini itikadî konulara hamletmek caiz değildir. Çünkü bu hususta taklit, caiz değildir. Binâenaleyh bunu, şerî hükümler manasına almak gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) اِسْتَقِيمُوا وَلَنْ تُحْصُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ أَفْضَلَ أَعْمَالِكُمُ الصَّلَاةُ *"Dosdoğru olunuz ... (ibadetlerinizi) sayıp dökemiyeceksiniz... Ama iyice bilin ki amellerinizin en üstünü namazdır"*[37]buyurmuştur. **İmâm-ı Şafii** bu konuda yine Hz. Peygamber'in

---

36) **Buhârî, Savm, 10; Müslim, 1-3 (2/1018).**
37) **İbn Mâce, 4 (1/101).**

أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ *"Ümmetimin amellerinin en üstünü, Kur'ân okumaktır"*[38] hadisine tutunmuştur.

3) Evlenmek, mübahtır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) أَحَبُّ الْمُبَاحَاتِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى النِّكَاحُ *"Allah katında, mübahların en sevimlisi, evlenmektir"*[39] buyurmuştur. Bu ifadedeki, "en sevimli...." manası, onun en sevimli olması ile mübah olması arasında bir çelişki meydana gelmesin diye, dünyevi hususta en faydalı olan manasına hamledilir. Mübah ise, mükafaat ve ceza bakımından, iki tarafı da müsavi olandır. Mendûb ise, varlığı yokluğuna baskın çıkandır. Binâenaleyh, ibadet daha efdal olmuş olur.

4) Evlenmek, ibadet değildir. Çünkü kâfir de, bunu yapmaktadır. Halbuki, kafirin ibadeti sahih değildir. Binâenaleyh, ibadetin evlenmeden daha üstün olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak *"Ben cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 56) buyurmuştur. Halbuki, esas ve asıl olanla meşgul olmak, daha evladır.

5) Allah'u teâlâ, odalık edinme ile evlenmeyi eşit tutmuştur. İbadete nisbetle odalık edinme, aşağı derecededir. Aşağı derecede eşit olana eşit olan da, aşağıdadır. O halde nikâh da, ibadetten düşüktür. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane alın), yahut malik olduğunuz cariye, (odalıklarınız)la iktifa edin"* (Nisâ, 3) ifadesinden dolayı, cariye ile hür kadınla evlenmenin eşit olduğunu söyledik. Cenâb-ı Hak bu ayetinde أَوْ *"yahut"* edatını kullanmıştır. أَوْ edatı ise, iki şey arasındaki muhayyerliği ifade eder. İki şey arasındaki muhayyerlik ise, eşitlik emâresidir. Bu, meselâ doktorun hastasına, "ister nâr ye, ister elma" demesi gibidir. Bu ikisi arasında bir denkliğin bulunduğu sabit olunca, odalık edinmek daha aşağı olmuş olur. Aşağı olanı eşit olan şeyde, aşağı ve düşüktür. Binâenaleyh, evlenmenin de, (ibadete nisbetle) daha aşağı olması gerekir.

6) Nafile ibadetler, zordur. Binâenaleyh bunlar, daha çok mükafaatlı olurlar. Nafilenin daha zor olduğunu şu şekilde açıkalayabiliriz: Yaratılışlar, evlenmeye daha fazla meyyâldir. Şayet, şeriatın teşvik etmesi olmasaydı, hiç kimse nafile (fazladan olan) şeylere arzu duymazdı. Nafilelerin daha çetin ve zor oldukları sabit olunca, bunların Hz. Peygamber'in أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَزُهَا *"İbâdetlerin en üstünü, en meşakkatli olanıdır"* hadisi ile, Hz. Âişe için söylediği أَجْرُكِ عَلَى قَدْرِ نَصَبِكِ *"Mükafaatın, yorgunluğun nisbetindedir"* hadisinden dolayı daha fazla mükafaatlı olması gerekir.

---

38) Kenzu'l-Ummâl 1/2263, 2357.
39) Buhârî, 'Umre, 8; Müslim Hacc, 127 (2/877).

7) Nâfile ibadetler, evlilikten daha zor ve meşakkatli olduğu halde, şayet evlenmek mükafaat itibariyle, nafilelere denk olsaydı, nafileler meşrû olamazlardı. Çünkü, maksadı elde etmeye götüren iki yol bulunup, ona ulaştırma hususunda her ikisi de müsavi olup, ama bunlardan birisi çetin ve zor, diğeri de kolay olursa, kolay yoldan elde etmesi mümkün iken, aklı başında bir kimse, bu maksadını zor olan yolla elde etmeyi uygun görmez... Nâfileler meşru olunca, biz onların daha üstün olduğunu anlıyoruz.

8) Şayet, evlenmek nâfile ibadetlerden daha üstün olsaydı, evliliğe kıyasla, ekip biçmeyle meşgul olmak, nafile ibâdetlerden daha evlâ olurdu. Bu ikisi arasındaki müşterek notka ise, bunlardan her birisinin, bu alemin bekâsına sebep olması ve, nizamını temin etmesidir.

9) Biz, farz ibadetlerin farz olan nikahtan önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, sebeb ve illet birliğinden dolayı, ibadetlerin mendûbunun da, nikahın mendûb olanından önce gelmesi gerekir.

10) Nikâh, dünyaya sevkeden, maddi lezzetlerin elde edilmesi hususunda bir uğraşıdır. Nâfile ibadet ise, maddi ilgi ve münasebetleri sona erdirip, Allah'a yönelmektir. O halde, o nerde beriki nerde!.. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s) حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ: الطِّيبُ وَالنِّسَاءُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ *"Dünyanızdan bana şu üç şey sevdirilmiştir: Güzel koku, kadın; ama gözümün nûru ve aydınlığı ise, namazdadır"*[40]buyurmuş, namazı, evlenmeye üstün tutmuştur.

Ebu Hanife (r.h)'ın delilleri ise şunlardır: 1) Evlenmek, nefsi zinadan korumayı kapsamaktadır. Binâenaleyh bu yönüyle bu, nefisten zararı def etmek için olmuş olur. Nafile ise, menfaat elde etmek demektir. Halbuki, zararı def etmek, menfaat temin etmekten evlâdır, önce gelir. 2) Evlilik, adâleti kapsar. Halbuki adâlet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَعَدْلُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً *"Bir saat adaletli olmak, altmış yıl (nafile) ibadetten daha hayırlıdır"*[41] hadisinden dolayı, ibâdetten daha efdaldir. 3) Hz. Peygamber'in مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي *"Kim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir"*[42]hadisinden dolayı, evlenmek sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber (s.a.s) yapılan ibadetlerin en hayırlısı olduğu halde, (nafile) namaz hakkında da فَمَنْ شَاءَ فَلْيَسْتَكْثِرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَسْتَقْلِلْ *"(Nafile namazı), isteyen çok yapsın; dileyen de azaltsın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, evlenmenin efdal olması gerekir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"bekârları ... evlendirin..."* ifadesi, zahirine göre her ne kadar, bütün bekarları içine alıyor ise de, ancak ne var ki ulemâ, bu hususta ittifaka bulunması gereken

40) Müsned, 3/128; Nesâî, Aşretü'n-Nisâ, 1 (7/61).
41) Keşfu'l-Hafâ, 2/56.
42) Buhârî, Nikâh, 1.

şartların olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bunun izahı, *"Size, bunun dışındakiler helâl kılındı"* (Nisâ, 24) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِنكُم *"içinizden"* ifadesine gelince, pekçok müfessir bu kelimeyi hürler kölelerden ayrılsın diye, "hürler" anlamına almışlardır. Bazı kimseler de bununla, bu emrin kendisine yöneltildiği kimsenin velâyeti altında bulunan çocuklarının veya yakınlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da buradaki, nisbetin (sizden, ifadesinin) hür ve müslüman olmayı ifade ettiğini söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ *"Kölelerinizden, cariyelerinizden salih olanları"* ifadesine gelince, bu ifadeyle birkaç ilgili mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bu ifadenin zahiri, aynı zamanda salih olmaları halinde bu iki grubu evlendirmeyi, efendilerine emretmeyi ve vücubiyyet açısından, bunu emretme ile bekarları evlendirmeyi emretmek arasında bir farkın bulunmadığını, efendilere emirdir... Ancak ne var ki ulemâ, bu emrin, bir mübah veya bir teşvik olduğunu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun vacib olmasına gelince, hayır! Ulemâ, bununla (köleleri evlendirme ile) bekârları evlendirmeyi, şu şekilde birbirinden ayırmışlardır: Köleyi evlendirmede, onun geçimini üstlenme ve onun yapacağı hizmetleri atâlete uğratma bulunur. Bu ise, kölenin sahibine vacib değildir. Cariyeyi evlendirmede de mihir alma ve nafakasından kurtulma söz konusudur ki bu da, onların sahiplerine farz değildir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı özellikle salihlerden bahsetmiştir:

a) Böylece o efendinin, bunların dinlerini koruması ve iyi hallerini muhafaza etmesi için.

b) Kölelerin salihleri, efendilerinin kendilerine tirtir titrediği ve sevgi bakımından, kendi çocuklarının yerine koyduğu kimselerdir. Binâenaleyh onlar, kendilerine tavsiye edilebilen, ihtimam gösterilebilen ve vasiyyeti kabul edebilen kimseler olmuş olurlar. Ama, fesatçı olanlarına gelince, bunların durumları mevlâlarının nezdinde, tam tersinedir.

c) Ayette geçen, *"salih olanlar"* ifadesinden maksat, nikâh işine uygun olmak ve bunun gereğini yerine getirebilmekdir. Öyle ki köle, cariye için gerekli olanları; cariye de, kocası için gerekli olanları yerine getirebilmelidir.

d) Bununla, mesela evlenecek cariyenin küçük olmaması suretiyle, bizzat nikahtaki uygunluk kastedilmiştir. Küçük olursa evliliğe ihtiyaç duymaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetin zahiri, kölenin kendi kendine evlilik yapamayacağına delâlet eder. Ve yine, efendinin kölesini evlendirmesinin caiz olduğunu gösterir. Ancak efendisi kölesine evlenme-

sini emrettiğinde kölenin kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesinin caiz olması delil ile sabittir. Böylece kölenin efendisinin izniyle kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesi, bu işi bizzat efendisinin üstlenmesi gibi olmuş olur. Cariyelere gelince, efendisinin, onların evlendirilmesini üzerine almış olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu hükmün böyle olduğu, özellikle, "Velî olmadan nikâh caiz olmaz" diyenlere göredir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Eğer onlar fakirler iseler, Allah onları fazlından zengin yapar"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

En doğru olan görüşe göre bu, Allah . Teâlâ tarafından, evlenecek kimseyi mutlaka zengin kılacağına dair bir vaad değildir. Tam aksine mana, "Size talip olan kimselerin veyahut da kendisiyle evlenmek istediğiniz kimselerin fakirliğine bakmayınız. Çünkü, Allah'ın lütfu ve kereminde, onları zengin kılacak şeyler bulunur. Mâl haindir, uçup gidendir. Fakirlikte evlenilecek kimseye râbet etmeye mâni olacak herhangi bir husus yoktur" şeklinde olur ki bu doğru bir manadır. Yoksa burada, kendisiyle zengin kılma vaadinin kastedildiği bir ifade yoktur. ki, bundan dolayı da "hulf"un (sözden caymama) vaki olması caiz olsun. Sahabenin ileri gelenlerinden, onların bunu bir vaad zannettiklerine delâlet eden şeyler rivayet edilmiştir. Mesela **Hz. Ebu Bekr**'in: "Allah'ın size emrettiği nikah hususunda O'na itâat edin ki, size olan zenginlik vaadini yerine getirsin" dediği rivayet edilmiştir. Yine, **Hz. Ömer** ve **İbn Abbas**'ın da aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir. Mesela **İbn Abbas:** "Rızkınızı evlenmek suretiyle talep ediniz" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'e ihtiyaç içinde bulunduğunu şikayet etmiş de, bunun üzerine Hz. Peygamber de, عَلَيْكَ بِالْبَاءَةِ *"Sana, mihir (yani evlenmek) gerekir"* buyurmuştur. **Talha İbn Mutarrıf** da şöyle demiştir: "Evlenininiz, çünkü bu hem sizin rızkınızın genişlemesine hem de huyunuzun güzelleşmesine vesile olur; hem de kişiliğinizi arttırır." Buna göre şayet, "Biz, zengin olup da evlenip böylece de fakir düşen kimseleri görürüz" denilirse biz deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bu vaad, meşiet-i ilahiyyeye bağlıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Mutlak olan, mukayyede hamledilir.

2) Lafız her ne kadar umumî ve genel ise de, ancak ne var ki bu, ayette sayılan şahısların bir kısmı hakkında hususidir. O halde bu, bir şeye malik olan hür bekâr erkekler hakkında olup, onlar malik oldukları şey ile idare etip müstağni davranabilirler.

3) Ayetin bu ifadesiyle iffet ve namus zenginliği kastedilmiştir. Böylece kadının "bıd'ı"na (yani cinsiyet uzvuna) malik olmak suretiyle tahakkuk eden zenginlik ve bu sayede de zinâya düşmemek kastedilmiş olur.

İKİNCİ MESELE
Köleler Mülkiyet Edinebilir mi?

Bazı kimseler, köle ve cariyenin mülkünün olacağı hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ifade, kendinden önce gelenlerin tamamıyla ilgili olan bir ifadedir. Böylece bu ayet, kölenin bazan fakir bazan da zengin olabileceğini ifade etmiş olur. Binâenaleyh eğer bu, bir mülkün olduğuna delâlet ediyorsa, köle ile cariyenin de mülk sahibi olabilecekleri sabit olmuş olur." Ama müfessirler bunu özellikle hür erkekler manasına yorumlamışlardır. Böylece onlara göre bu sanki, اَلْاَيَامٰى (hür erkek bekârlar) lafzına racidir. Ama, ayetin bu ifadesini namus ve iffet zenginliği manasına tefsir ettiğimizde, artık bununla mülk edinebilme hususunda istidlâlde bulunulamaz.

وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah vâsi ve alîmdir"* cümlesine gelince, bu "Başkası değil, ancak Allah Teâlâ lütfetme kudretinin sona ermeyeceği bir noktada ve mertebededir. Çünkü, o nihayetsiz şeylere (makdûrat) kâdirdir. Bununla beraber o, lütuf ve rızk hususunda kullarına uygun olan miktarları da bihakkın bilir" manasındadır.

★ ★
★

Evlenmeyen İffetli Dursun

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ

"Nikaha (güç) bulamayanlar, Allah kendilerini fazl (u kerem)inden zengin kılıncaya kadar, iffetlerini korusun..."
(Nûr, 33).

Bil ki, Allah (c.c), hürlerin ve cariyelerin evlendirilmelerinden bahsedince, bundan aciz olanların durumlarını da beyan ederek وَلْيَسْتَعْفِفْ *"iffetlerini korusun"* buyurmuştur. Yani, "Alabildiğine iffetli olsun, buna gayret etsin..." demek olup, sanki böylece "musta'fif" kendisinin iffetli olmasını isteyen ve kendisini buna sevkeden olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا *"nikaha (güç) bulamayanlar"* buyruğuna gelince bu, "nikâha imkan bulamayanlar" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeyi elde edemeyip ona imkan bulamadığında لَا يَجِدُ الْمَرْءُ الشَّيْءَ "O kişi o şeyi bir türlü elde edemiyor" denilir.

Nitekim Cenâb-ı Hak فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ *"Fakat kim (bunu) bulamazsa iki ay oruç tutsun"* (Mücadele, 4) buyurmuştur. İcmâ ile bu ifadeden evliliğe imkân bulamayan kimseler kastedilmiştir. Nitekim içinizden birisi için, her ne kadar su mevcut olsa bile, onu satın alamadığı zaman هُوَ غَيْرُ وَاجِدٍ لِلْمَاءِ "o, suyu bulamıyor" denilir. Ayetteki nikâh sözüyle, sayesinde evliliğin yapılabileceği, "mal, mülk"ün kastedilmiş olması

da mümkündür. Böylece Cenâb-ı Hak buna imkan bulamayanların, iffeti talep edip aramaları gerektiğini ve, Allah'ın lütf-u keremiyle kendisine imkân vereceği bir zamanı gözetmesi, daha sonra arzu duyduğu nikâha ulaşması gerektiğini beyan buyurmuştur.

Eğer "Milk-i yemin (cariye), bizzat nikâhın yerini tutmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: Ancak ne var ki, mehir ve nafakayı bulamayan kimse, cariye alacak parayı haydi haydi bulamaz. Allah en iyisini bilendir.

★★
★

9. Hüküm: Mükâtebe Akdi

Dokuzuncu hüküm, kitabet (yazışma) hakkındadır:

وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ

وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ

"Ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyelerden) mükâtebe isteyenleri eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla yazışın (mükâtebe akdi yapın); onlara Allah'ın size verdiği maldan verin...."

(Nûr, 33).

Bil,ki Allah Teâlâ, sahiplerini, köle olmalarına rağmen, köle ve cariyelerden salih iyi olanlarını evlendirmeye teşvik edince, hür olmaları ve aynen hürler gibi tasarruf edebilmeleri için yazışmak (mükâtebe akdi) istediklerinde, köle ve cariyelerin sahiplerini, onlarla yazılı akit yapmaya teşvik ederek وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ *"...mükâtebe isteyenleri..."* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ cümlesi ya mübtedâ olarak (mahallen) merfûdur, yahut da فَكَاتِبُوهُمْ ifadesinin tefsir ettiği mukadder bir fiil ile mahallen mensubtur. Bu tıpkı senin زَيْداً فَاضْرِبْهُ "Zeyd var ya döv onu!" demen gibidir. فَكَاتِبُوهُمْ fiilinin başına fâ harfi وَالَّذِينَ ifadesi şart manasını ihtiva ettiği için gelmiştir.

İKİNCİ MESELE
Kitab Kelimesinin Manası

اَلْكِتَابُ ve اَلْكِتَابَةُ lafızları, tıpkı اَلْعِتَابُ ve اَلْعِتَابَةُ (azarlamak) kelimeleri gibidir. اَلْكِتَابَةُ kelimesinin, neden müştak olduğu hususunda, şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelimenin asıl manası "eklemek, biraraya getirmek" demek olan اَلْكَتْبُ (el-ketbu) kelimesindendir. اَلْكَتِيبَةُ (bölük, alay) kelimesi de bunun gibidir. "Mükâteb köle"ye bu adın verilmesi taksitlerini birbirine ekleyip, malını da efendisinin malına ilave etmesinden dolayıdır.

b) Bu lafzın, yazmak masdarından alınmış olması da muhtemel olup, bunun manası ya, "Sen (bana verecek olduğun) malı, bana tastamam ödediğinde, seni azâd edeceğimi, senden ötürü kendi üzerime yazdım (yani bunu üstlendim)" şeklinde, yahut "Senin bunu bana tastamam ödemeni, senin aleyhine benim de lehime olarak yazdım", veyahut da "Sana o malı tastamam ödemeyi, kendime de seni azâd etmeyi içeren bir senet yazdım..." şeklinde olur. Bütün bu izahları, **el-Ezherî** yapmıştır.

c) Üzerinde akd vaki olan malın sonradan ödenilmesinden dolayı, bu akid bu şekilde adlandırılmıştır. Çünkü, bu yazışma yapıldığında, bu yazışmanın kölenin elinde bulunan mal üzerine binâ edilmesi caiz değildir. Çünkü, böylesi durumda kölenin elindeki bu mal, efendisinin elinin ondan kesilmediği sıradaki kölenin kazandığı, aslında da efendisinin olan bir maldır. İşte bu manadan dolayı, bu akdin, o anda vukû bulması caiz değildir. Ancak ne var ki bu, o köle, efendisinin eli kendisinden kesildiği bir devrede, kazanmaya vs. şeylere imkan bulabilmesi için gereği sonradan ifâ edilecek olan bir akittir. Üzerinde sonradan ödenecek bir hak bulunan kimseden ötürü bir yazışmanın yapılması da, şeriatın âdâbındandır. İşte bu manadan dolayı, kendisinde mündemiç olan erteleme manası sebebiyle bu akde, "**el-Kitâb**" adı verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ *"Her zamanın yazılmış hükmü vardır"* (Ra'd, 38) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mükâtebe Tutanağı

Muhyi's-Sünne şöyle der: "Yazışmanın şekli şöyle olur: Efendi, kölesine, "seninle şu kadar mal karşılığında yazışma yapıyorum" der, kölenin iki veya daha fazla taksitle ödeyeceği miktarı belirler. Taksit miktarlarını ve her taksitte ödeyeceğini beyân eder. Sonra da ya, "Sen bana malı ödediğinde hürsün" der, yahut da buna kalbiyle niyyet eder; köle de, "bunu kabul ettim"[43] der.Tutulan bu zabıt hakkında birkaç bahis vardır:

Fıkhî Görüşler

Birinci bahis: Şafiî (r.h) şöyle der: "Eğer efendi "Sen bunu ödediğinde hürsün" demez, ya da kalbiyle buna niyet etmezse,köle azâd olmaz." **Ebu Hanîfe, İmam-ı Mâlik, Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **İmâm Züfer** (r.h) "Buna gerek yoktur" demişlerdir. **Ebu Hanîfe**'nin delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın فَكَاتِبُوهُمْ emri böylesi bir şarttan uzak ve hâlî bir ifadedir. Binâenaleyh kitâbetin bu şart bulunmadan da sahih olması gerekir. Kitâbet sahih olunca da, malı ödediğinde o kölenin, icmâ'ya göre, azâd edilmiş olması gerekir. **Şafiî**'nin delili ise şudur: Kitâbet sırf bir bedel akdi değildir. Çünkü kölenin elinde bulunan her şey, efendisinin mülküdür. İnsanın, mülkünü yine kendi mülkü mukabilinde satması mümkün değildir. Tam aksine o, "Seni azâd etme hususunda seninle bir yazışma yaptım" der. Bu sebeple mutlaka onun sözünde ya "azâd etmek" lafzı bulunacaktır, ya da buna niyet edecektir.

43) el-Beğavî olabilir (ç.).

İkinci bahis: Şafii'ye göre, o anda yapılan kitabet caiz değildir. **Ebu Hanîfe**'ye göreyse caizdir. **Şafii** (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: Kölenin o anda ödeyebileceği bir malının bulunduğu düşünülemez. Köle, o anda bir akid yaptığında, o anda o mal, kendisinden istenebilir. Binâenaleyh köle o malı o anda ödeyemeyince de, akdin amacı tahakkuk etmemiş olur. Bu tıpkı orada bulunmayan bir şey hakkında, "selem" yapmanın doğru olmaması gibidir. Ama, zor durumda olan bir kimseyle yapılan selem akdi caizdir. Çünkü akid zamanında o kimsenin (gelecekte elde edeceğinden dolayı), zımnen mal sahibi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla da, onu ödeme hususunda bir acziyyet tahakkuk etmemiş olur.

Ebu Hanîfe'nin görüşünün izahı da şöyledir: Cenâb-ı Hakk'ın فَكَاتِبُوهُمْ emri hem o anda, hem de gelecekteki bir yazışmayı içine alan mutlak bir ifadedir. Bir de, kitabetten dolayı elde edilecek olan mal, kişinin azâd olmasının bedeli olunca, bu tıpkı satılan eşyanın bedeli gibi olmuş olur. Böylece de, hem peşin hem de veresiye olması caizdir. Hem ulemâ, o anda ödenecek olan bir mala bağlanan azâd etmenin caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, yazışmanın da bunun gibi olması gerekir. Çünkü bu, her iki durumda da azâd etmenin bir bedelidir. Ancak ne var ki, bunlardan birinde azâd etme, malı ödeme şartına bağlanmış, diğerinde ise peşinen alınmıştır. Binâenaleyh, bu ikisinin hükmünün de farklı olmaması gerekir.

Üçüncü bahis: Şafii (r.h): "İki taksitten daha az olan miktar üzerinden yazışma yapmak caiz değildir" der. Bu, **Hz. Ali, Hz. Osman** ve **İbn Ömer**'den rivayet edilmiştir. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Osman** kölesine kızmış ve, "işini zorlaştıracağım ve iki taksit üzerinden seninle yazışma yapacağım! (Gör bakalım)" der. Binâenaleyh, şayet bundan daha azı üzerinden yazışma yapılması caiz olsaydı, **Hz. Osman** kölesiyle daha azı üzerinden yazışma yapardı. Çünkü bundan ötürü meydana gelecek olan sıkışma, daha şiddetlidir. Biz, bu akdin bir merhamet ve şefkat akdi olmasından dolayı, taksidi şart koştuk. Merhametin şartlarından birisi de, ödemesi kolay olsun diye taksit yapmaktır. **Ebu Hanîfe** (r.h) de şöyle der: Bir taksit üzerinden de yazışma caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَاتِبُوهُمْ emrinin zahirinde böyle bir kayıt yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İster köle olsun, isterse cariye olsun, kişinin eli altında bulunan kimselerle böyle bir akit yapması caizdir. **Şafii** (r.h)'ye göre, kişinin âkil baliğ olması şartı vardır. Binâenaleyh, çocuk veya deli olursa, kitâbet akdi sahih değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"mukâtebe isteyenler"* buyurmuştur. Çocuğun veya delinin ise, böyle bir talepte bulunması düşünülemez. **Ebu Hanîfe** (r.h)'ye göre, çocuğun akit yapması caizdir. Çocuğun yaptığı bu akdi, reisi, babası kabul eder.

BEŞİNCİ MESELE

Efendinin, mutlaka mükellef olması şartı vardır. Binâenaleyh eğer çocuk, veya deli yahut bunaklığından ötürü ticaretten menedilmiş olursa, alış-verişinin sahih olmayışı gibi kitabet akdi yapması da sahih olmaz. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* buyruğu bir hitabtır. Binâenaleyh akılsızları içine almaz. **Ebu Hanîfe** (r.h)'ye göre ise çocuğun velîsinin müsadesiyle böyle bir yazışma yapması sahihdir.

ALTINCI MESELE
Mükâtebe Emrinden Maksad

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* ifadesinin farziyyeti mi, müstehaplığı mı gösterdiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, bunun vücûb (farziyyet) ifade ettiğini, dolayısıyla kişinin kölesinin kıymetli veya kıymetinden fazlası mukâbilinde böyle bir yazışma istediğinde, efendisi de bunda bir hayır olduğunu sezdiğinde, kölesiyle bu yazışmada (anlaşmada) bulunmasının farz olduğunu, fakat paranın miktarının, kölenin kıymetinden az olduğu takdirde, efendinin kölesiyle böyle bir yazışmada bulunmasının farz olmadığını söylemişlerdir. Bu, **Amr b. Dinâr** ve **Atâ**'nın görüşüdür. Bu görüşü, **Davud b. Ali** ve **Muhammed b. Cerir et-Taberî** de benimseyip, buna hadis ve ayetten delil getirmişlerdir. Bunların ayetten delilleri, bu ayetteki *"Onlarla yazışın"* ifadesinin zahiridir. Çünkü bu bir emirdir ve vücûb (farziyyet) ifade eder.

Bunun böyle olduğuna, ayetin sebeb-i nüzûlü de delâlet eder: Çünkü bu ayet, **Huveytib b. Abdu'l-Uzza**'nın **Sabih** adındaki kölesi hakkında nazil olmuştur. Zira o, efendisiyle böyle bir yazışmada (mükâtebede) bulunmak istemiş, ama efendisi buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. O da, kölesiyle yüz dinar üzerinden yazışma (mükâtebe) yaptı ve bunun yirmi dinarını köleye bağışlamıştı.

Bu görüşte olanların hadisten delilleri ise şu rivayettir: **Hz. Ömer** (r.a), **Enes** (r.a)'e, **Ebu Muhammed b. Sîrin** ile mükâtebe yapmasını emretmiş, ama **Enes** (r.a) kabul etmemişti. Bunun üzerine kamçısını kaldırıp ona vurarak, *"Eğer onlarda bir hayır bilirseniz, onlarla yazışın"* ayetini okudu. **Enes** (r.a) de, onunla mükâtebede bulunacağına yemin etti. Eğer böyle yazışma farz olmasaydı, **Hz. Ömer** (r.a)'in **Enes** (r.a)'e kamçısıyla vurması bir zulüm olurdu. **Hz. Ömer** (r.a)'in bu hareketini hiçbir sahabi yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icmâ yerine geçmiş olur.

Fakihlerin ekserisi ise bunun müstehablık ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî** ve **Şa'bî**'nin sözlerinden açıkça anlaşılan görüştür. **İmam Malik, Ebu Hanife, İmâm-ı Şâfii** ve **Sevrî** de bu görüşü benimseyerek bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِطِيبٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Hiçbir müslümanın malı, onun gönül rızası olmaksızın helal olmaz"* (44) hadis-i şerifini delil getirmişler ve yazışma talebinde bulunan ile keffaret sebebiyle köle azad etme ihtiyacında olan birine satılmasını isteyen arasında bir farkın olmadığını söylemişlerdir. Bu isteği yerine getirmek vacib (farz) olmadığına göre, kitabet (yazışma) da böyledir. İşte bedel yoluyla yapılan bütün anlaşmaların durumu budur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Kişinin, malını yine kendi malı mukabilinde satması nasıl doğru olabilir?

44) Kenzü'l-Ummâl, 1/397; Keşfu'l-Hafâ, 2/370.

Cevap: Şeriat, bunu hüküm olarak getirince bunun caiz olması gerekir. Bu tıpkı, efendinin, kölesinin azâd edilmesini ya kölenin kendisinin kazanıp ödeyeceği bir paraya, yahut efendinin kölesinin nâmına ödeyeceği bir paraya bağlamasının, kölenin azâd edilmesine sebeb oluşu gibidir.

Mükâtebeden Doğan Faydalar

İkinci soru: Köle, bu kitabet akdi sayesinde böyle bir yazışma olmasaydı sahip ve mâlik olamayacağı şeylere malik olabilir mi?

Cevap: Biz: "Evet, çünkü, eğer böyle bir yazışma yapmadan ona efendisi zekat verecek olsa, kölenin o zekatı alması helâl olmaz. Fakat mükâteb olunca, zekat alması helal olur ve bu malı eğer, kitabetine karşılık (yani kendinin ücreti olmak üzere) efendisine verirse, ister yazıştığı o miktarı ödemek suretiyle azâd olsun, ister bunu ödemekten âciz kalıp, tekrar (normal) köleliğe dönsün, efendisine helal olur. Hem sonra kitabetten köleyi kazanç için çalışıp gayret etmeye sevketmesinden dolayı, köle istifade eder. Çünkü eğer böyle bir yazışma olmasaydı, köle bunu yapmayacaktı. Bu kölenin efendisi de, bu sayede ilahi mükâfaata müstehak olduğu için, kârlı çıkmış olur. Çünkü eğer o köleyi satmış olsa, bundan kazanacağı ilahi bir mükafaat yoktur. Ama köleyle yazışma (mükâtebe) yaptığında, bunda onun için bir mükafaat vardır. Hem sonra, efendi, kölesi üzerinde velâyet hakkı olduğu için de, bu sâyede istifâde etmiş olur. Çünkü eğer, bundan önce bir başkasını azâd etse, azâd ettiği kölede artık efendinin velâyet hakkı söz konusu değildir. Fakat o kitabet yaparak kölesini azâd ettiğinde, (kitabet neticesine kadar), köle üzerinde velâyet hakkı devam eder. Binâenaleyh işte bu faydalardan ötürü, şeriat kitabetin câiz olduğu hükmünü getirmiştir.

"Hayr"ın Bu Ayetteki Manası

Hak Teâlâ'nın إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا *"Eğer onlardâ bir hayır bilirseniz"* ifadesine gelince, alimler buradaki "hayır" ile ilgili şu izahları yapmışlardır:

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ حِرْفَةً فَلَا تَدَعُوهُمْ كَلًّا عَلَى النَّاسِ *"Eğer onların bir sanat (para kazanma kabiliyeti) olduğunu bilirseniz onları insanlar üzerinde bir yük olarak bırakmayın"* buyurmuştur.

2) **Atâ** burada ki "**hayr**"ın "mal" manasına geldiğini söyleyip, *"Eğer geride hayır, yani mal bırakana" ölüm gelip çattığında vasiyet etmeniz (etmesi) size farz kılındı"* (Bakara, 180) ayetini okumuş ve "Bu mâna bana **İbn Abbas** (r.a)'dan geldi" demiştir.

3) **İbn Sîrin** buna "namaz kılma" manasını verirken; **Nehâî** "onda bir vefâ ve bir doğruluk görürseniz" demiş, **Hasan el-Basrî** de, "Dinî yönden bir salah" manasını vermiştir.

4) **Şâfii** (r.h) ayetteki bu "**hayr**" ile, "kölenin emanet ehli, güvenilir, çalışıp-kazanma kâbiliyet ve gücü olması" manasının kastedildiğini söyleyerek şöyle

der: "Çünkü kitabetin maksadı, asgarî bu iki hususiyetle gerçekleşir. Zira o kölenin mal kazanabilecek güçte olması ve kazandığı malı ile taksitlerine verip, zâyi etmeyecek derecede emin olması gerekir. Bu iki şartın her ikisi veya en azından biri bulunmadığı zaman, o köleyle yazışma yapmak câiz olmaz.

Bu görüşlerden doğruya en yakın olan, ayetteki "**hayr**"ın, şu iki sebebten ötürü "mal" manasına hamledilemeyeceğidir:

a) İnsanlar, "Falanca'da hayır var" dediklerinde, bununla o kimsenin dinî yönden salih oluşunu kastettikleri anlaşılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak ayetteki bu tabir ile eğer "mal" manasını kastetmiş olsaydı, bu ifadenin yerine إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ خَيْراً "eğer onlar için hayır (mal) olduğunu bilirseniz" derdi. Çünkü Arapça'da, لِفُلاَنٍ مَالٌ "Falancanın malı var" denilir, ama bu manada فِيهِ مَالٌ denilmez.

b) Kölenin malı yoktur. Aksine mal (onun malı da) efendinindir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesinin, kölenin yazışması ile ilgili hususa hamledilmesi gerekir ki, bu da, **İmam Şâfii**'nin bahsettiği gibi, o kölenin çalışıp-kazanabilme imkanı ile kazandığını muhafaza edip, yerli-yerince kullanılacağı hususunda güvenilir olmasıdır. Çünkü bunlar, onun yazışmasının gereği olan şeylerdir. Bu ifadeye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "**hayır**" kelimesini tefsir edişi de girmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) de "**hayr**"ı, "kesb" (kazanabilme) manasıyla tefsir etmiştir ki bu da, **İmâm Şâfii**'nin yaptığı izaha dâhildir.

Mükâtebe Maddi Destek

Hak Teâlâ وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيكُمْ *"Onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin"* ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, *"verin"* emrinin muhataplarının kimler olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bununla, efendiler (köle sahipleri) kastedilmiştir. Bunlar, ya yaptıkları yazışma miktarının bir kısmını bağışlar, indirim yaparlar; yahut da köleden aldıklarının bir kısmını, köleye iâde ederler. Bu görüşte olanlar, bağışlanacak veya geri iade edilecek miktarın ne kadar olacağı hususunda ihtilaf etmişler, kimisi "Efendi, bu hususta muhayyerdir. Sâyesinde hiç kimseye muhtaç olunmayacak miktarı, köleye bağışlaması gerekir. Bu ise, yazışmada belirtilen miktarın çokluğuna veya azlığına göre değişir" derken; kimisi de: "Efendinin o yazılan miktarın dörtte birini indirmesi bağışlaması gerekir" diyerek şöyle demişlerdir: "**Atâ b. es-Sâib, Ebu Abdurrahman**'ın kölesiyle yazışma (mükâtebe) yaptığını, kölesinden yazışmadaki miktarın dörtte birini almadığını ve **Hz. Ali:** "Bize böyle yapmamızı emir ve tavsiye eder ve *"Bu, Allah'ın "onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin" buyruğudur* derdi" demiştir. Eğer efendi böyle yapmazsa, yedide birini bağışlamalıdır. Çünkü **İbn Ömer** (r.a)'den kölesiyle, 35000 dinar üzerinden mukâtebe yapıp, bunun beş binini

bağışladığı rivayet edilmiştir. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer (r.a) kölesiyle yazışmada bulunmuş; kölesi taksidini getirince, o ona, "Bunu götür ve bununla mükâtebe miktarını ödeme (kazanma) hususunda destek sağla" demiştir. Bunun üzerine köle, "Keşke bunu en son taksîde bıraksan" deyince, Hz. Ömer, "Ben bunu göremeden (ölmekten) korkuyorum" demiş ve bu ayeti okumuştur. İbn Ömer de, bu işi kölenin ödemeden âciz kalacağı endişesi ile son taksidine bırakıyordu.

b) Ayetteki bu ifade ile, "Cenâb-ı Hakk'ın, zekat ayetinde *"ve köleler için"* (Enfal, 60) ifadesiyle belirlediği o zekat payını onlara verin" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, ayetteki hitab, kölelerin efendilerine değildir. Bu **Hasan el-Basrî** ve **İbrahim en-Nehâî**'nin görüşü olup, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'dan yaptığı bir rivayettir. Bunlar, efendinin bizzat kendisinin yazışmada bulunduğu mükâteb kölesine, zekat vermesinin câiz olmayacağında müttefiktirler.

c) Bu, Allah tarafından, hem efendiler hem de diğer insanlara ellerinden geldiğince, mükateb köleye, yaptığı bu yazışma hususunda yardım etmeleri için bir emirdir. Bu **Kelbî, İkrime** iki **Mukâtil** (mukâtiller), ve **Nehâî**'nin görüşüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de مَنْ اَعَانَ مُكَاتَباً عَلَى فَكِّ رَقَبَتِهِ اَظَلَّهُ اللّٰهُ فِى ظِلِّ عَرْشِهِ *"kim, mükâteb bir köleye kölelikten kurtulması için yardım ederse, Allah onu (Kıyamet günü) Arş'ının gölgesinde gölgelendirir"* buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Beni cennete sokacak birşey öğret" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de لَئِنْ كُنْتُ اَقْصَرْتُ الْخُطْبَةَ لَقَدْ اَعْظَمْتُ الْمَسْاَلَةَ : اَعْتِقِ النَّسَمَةَ وَفُكَّ الرَّقَبَةَ *"Eğer kısa konuşursam, meselenin ehemmiyetini göstermiş olurum: Bir cân azâd et, bir köleyi kölelikten kurtar"*[45] buyurmuştur. Bunun üzerine o adam, "ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) *"Hayır, nesemeyi (canı) azâd, senin onu tek başına azâd etmendir, fekk-i rakabe ise, ona bu hususlaki parayı temin etmede yardım etmendir"*[46] buyurmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bunu şu hususlar da destekler:

a) Bu, o kimseye Allah'ın malından vermesini emirdir. Allah'a böyle bir şeyin nisbet edilmesi ise, onun sadaka olması ve Allah'a takarrüb (yaklaşma-ibadet) için sarfedilen bir mal olmasından dolayıdır.

b) Ayetteki bu ifade maliki için mülkiyetinin sahih olduğu ve bir kısmını da sadaka vermesi emredilen maldır. Kitabet malı ise, sahih bir borç değildir. Çünkü bu kölenin borcudur. Efendinin ise köle üzerinde borcu olamaz.

c) Allah'ın verdiği şey, o kimsenin elinde bulunan ve üzerinde tasarruf ettiği şeydir. Binâenaleyh yazışma aktinin peşinden düşülen şeye gelince, o kimsenin onun üzerinde malik olması söz konusu değildir. Binâenaleyh bu mal, "Allah'ın ona verdiği mal" olarak nitelenemez.

---

45) **Müsned**, 3/487.
46) **Müsned**, 6/384.

Eğer denirse ki: "Burada, bu te'vilin (tefsirin) doğruluğuna zarar verecek şu iki nokta vardır:

1) Eğer zengin olursa, efendinin sadaka (zekat) malından alınması nasıl helâl olur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Onlara verin"* emri, *"onlarla yazışın"* emri üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh her iki hitapda (emirde) de muhatabın aynı olması gerekir. Bu te'vile göre ise, birinci ayette muhatap olanlar efendiler, ikinci hitabın muhatapları ise, diğer müslümanlardır?" denilirse biz deriz ki: Birincisine şöyle cevap verilir: O sadaka (zekat), efendi için helaldir. Bu sadaka (zekat), kölenin bütün taksidlerini karşılaması ve köle, kalan kısmı ödemekten âciz kalsa bile, efendinin köleden aldığı (ve aslen zekat olan) o mal ona helaldir. Çünkü efendi bunu sadaka (zekat) olarak değil, mükatebe akdi sebebiyle almıştır. Bu tıpkı bir kimsenin zekat malını satın alması, yahut da ona o kimseden vâris olması gibidir. Bunun böyle olduğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Berîre hadisi**nde söylediği هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ *"Bu, onun için bir saddaka, bizim için bir hediyedir"*[47] sözü de delalet eder.

İkinci hususun cevabı şöyledir: Hitap bazan bir topluma olup, sonra da aynı lafızla bir başkasına yapılan hitap öncekine atfedilebilir. Mesela şu ayette böyledir: Cenâb-ı Hak, *"Kadınları boşadığınız zaman..."* buyurup, önce kocalara hitab etmiş, sonra da *"Onları zorlamayın"* buyurup kadının velilerine hitap etmiştir (Bakara, 232). Yine Cenâb-ı Allah, *"Onlar onların söylediklerinden uzaktırlar (berîdirler)"* (Nûr, 26) buyurmuştur. Bu sözü söyleyenler ise, berî değillerdir. İşte bu ayette de aynı bu şekildedir. Cenâb-ı Hak köle sahiplerine *"onlarla yazışın"* diye hitapetmiş, diğer insanlara da, *"onlara verin"* buyurmuştur. Yahut da Cenâb-ı Hak bu ikinci hitab ile hem efendilere hem diğer insanlara hitab etmiştir.

İKİNCİ MESELE
Köleye Mali Desteğin Hükmü

Şâfii (r.h) şöyle der: "Efendinin, mükâteb kölesine "Allah'ın malından" vermesi vâcibtir. Bu da, ya kitabet akdinde öngörülen malın bir kısmını bağışlamak, yahut da kölenin ödediği paranın bir kısmını ona lâde etmek suretiyle olur" demiştir. **İmam Malik, Ebu Hanîfe** ve talebeleri ise, bunun vâcib değil, mendub olduğunu söylemişlerdir:

Şâfii (r.h)'nin delili şudur: Ayetteki *"Onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin"* ifadesi bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. **İmâm-ı Şâfii**'ye "Hak Teâlâ'nın, *"onlarla yazışın"* ve *"onlara verin"* ifadeleri, aynı şekil ve tarz üzere gelmiş iki emirdir. O halde sen nasıl birincisinden mendubluk, ikincisinden vücûb (farziyet) manası alıyorsun? Bir de, *"onlara verin"* ifadesi sadece efendilere değil, onlarla birlikte bütün müslümanlara yapılmış bir hitaptır?" denilebilir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise, hem sünnet, hem de kıyastır. Sünnetten delili şudur: **Amr b. Şu'ayb** babasından, babasının da dedesinden rivayetine göre Hz.

47) **Buhârî, Nikâh, 18; Müslim, Itk, 10 (2/1143).**

Peygamber (s.a.s) أَيُّمَا عَبْدٍ كَاتَبَ عَلَى مِائَةِ أُوقِيَّةٍ فَأَدَّاهَا إِلاَّ عَشْرَ أَوَاقٍ فَهُوَ عَبْدٍ "*Yüz ûkiyye üzerinden mükâtebe anlaşması yapmış herhangi bir köle, sadece on ûkiyyeyi ödeyemese, yine köledir*"[48] buyurmuştur. Binâenaleyh eğer indirimde bulunma ve birkısım parayı bağışlama efendiye farz olsaydı, bu kadar miktar (kendiliğinden) sâkıt olurdu.

Urve'den Hz. Âişe (r. anha)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana Berîre gelip: "Ey Âişe, bir yılda bir okka (ûkiyye) olmak üzere, sahibim ile dokuz ûkiyye üzerinden mükâtebe yaptım. Bana yardım et. Bundan hiçbir şey ödeyemedim" dedi. Bunun üzerine ben de, "Sahibine git, eğer onlara onun tamamını verip, velâyetinin bana geçmesini isterlerse, bunu vereyim" dedim. Onlar bunu kabul etmediler. Ben bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattım. O da, "*Bu seni böyle yapmaktan alıkoymasın. Onu satın al ve azâd et. Çünkü velâyet azâd edenindir*"[49] dedi. Bu hadisteki istidlâl noktası, Berîre'nin mükâtebe miktarından hiçbir şey ödeyemeyişi, Hz. Âişe'nin de onun namına mükâtebenin bütün miktarını ödemek isteyişi, bunu Resûlullah (s.a.s)'a anlatışı, Resûlullah (s.a.s)'ın da bunu yadırgamayışı ve "Berîre, kitabet akdinde belirlenen miktarın bir kısmının bağışlanmasına müstehaktır" demeyişidir. Böylece, bizim görüşümüz sabit olur."

Ebu Hanîfe'nin kıyasdan delili de şu iki açıdandır:

1) Eğer bu verme, vâcib olsaydı, bunun vücûbiyyeti (farziyyeti) anlaşma ile ilgili olmuş olurdu. Böylece de akid (mükâtebe), hem o parayı vermeyi, hem de düşürmeyi gerektiren bir özellikte olmuş olurdu. Düşürme ile vermeyi farz kılma birbirinin zıddı olduğu için imkansızdır.

2) Eğer mükâtebe miktarından biraz indirme, bağışlama efendiye vâcib (farz) olsaydı, efendinin köleden bunu indirmesine gerek olmadan o miktar kendiliğinden düşerdi. Bu tıpkı birisinin, bir başkasında alacağı olsa, sonra da o başkasının birincisinde aynı miktarda bir alacağı tahakkuk etse, bu alacaklar birbirinin karşılığı olur. Bu durumda da, verilecek miktar ya belli olurdu, ya meçhul olurdu. Belli olursa, (mesela) o kitabet ikibin (dirhem) mukâbilinde olurdu. Binâenaleyh o kimse üçbin ödediğinde, azâd olurdu. Kitâbet miktarı ise dört bindir. Bu ise bâtıldır. Çünkü o kölenin, bu paranın tamamını ödemesi şart koşulmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ "*Mükâteb üzerinde bir dirhem (ödenecek miktar) kalsa, yine köledir*"[50] buyurmuştur. Eğer bu meçhul olursa, kitabet de meçhul olmuş olur. Çünkü indirimden sonra geriye ne kaldığı bilinmemektedir. Böylece bu kitabet, tıpkı kölesiyle belirsiz bir miktar hâriç, bin dirhem üzerinden yazışma yapan kimse gibi olmuş olur ki, bu câiz değildir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

48) Tirmizî, Buyû, 35 (3/561); Ebû Dâvûd, Itk, 1 (4/21).
49) Müslim, Itk, 5 (2/1141); Buhârî, Salât, 70.
50) Tirmizî, Buyû, 35 (3/561); Ebû Dâvûd, Itk, 1 (4/21).

10. Hüküm: Fuhşa Zorlama Yasağı

Onuncu Hüküm: Bu, zinaya zorlama hakkındadır. Bu, şu ayettedir:

وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

"Dünya hayatının geçici metâını kazanacaksınız diye cariyelerinizi hem de kendileri iffetli olmak isterlerken fuhşa zorlamayın. Kim onları mecbur ederse, şüphesiz ki Allah onlara kendilerinin icbar edilmelerinden sonra gafûr ve rahîmdir"

(Nûr, 33).

Bil ki Allah Teâlâ, köle ve câriyeleri evlendirme ve onlarla mükâtebe yapma lüzumunu beyân ettikten sonra, bunun peşinden câriyelerin fuhşa zorlanmasını yasaklayan hükmü getirmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzül Sebebi

Alimler, ayetin sebeb-i nüzûlü hususunda değişik rivayetler zikretmişlerdir:

1) Münafık **Abdullah b. Übeyy**'in, **Mu'aze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Ervâ** ve **Kuteyle** adlarında altı câriyesi vardı. Bunları, zina etmeye mecbur ediyordu ve bunlara vergi koyuyor (belli bir miktar para getirmelerini istiyordu). Derken bunlardan ikisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurup, şikayette bulundular. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

2) **Abdullah b. Übeyy** birisini esir aldı. O esir **Abdullah**'ın câriyesinden kâm almak istedi. Bu câriye müslümandı. Bundan dolayı bu işten uzak durdu. **Abdullah b. Übeyy** ise câriyenin o esirden hamile kalmasını, böylece de çocuğunun fidyesini alabilmek için, cariyeyi buna zoladı. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

3) **Ebu Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Abdullah b. Übeyy**, yanında **Mu'aze** adında çok güzel bir câriye olarak Resûlullah (s.a.s)'a gelip: "Ey Allah'ın Resûlü bu falancanın yetimlerindendir. Biz buna zina ederek, ailesini geçindirmesini emredemez miyiz?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "**Hayır**" cevabını verdi. **Abdullah b. Übeyy** sorusunda ısrar edince de bu ayet nâzil oldu.

Bir de, **Câbir b. Abdullah** (r.a): "Birisinin câriyesi gelip, "Efendim beni zina etmeye zorluyor" dedi de, bu ayet bundan dolayı nâzil oldu" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Geçerli Olan İkrah

İkrah (zorlama) ancak, kendisi sebebiyle kişinin telefi (ölümü) söz konusu olan bir korku (tehlike) bulunduğu zaman söz konusu olur. Fakat az bir korku ile, o kadın zorlanmış olmaz. Binâenaleyh zinaya zorlanma hali, tıpkı

kelime-i küfre (inkârı ifade eden bir şeyi söylemeye) zorlama gibidir. Nass (ayet), her ne kadar câriyelerle ilgili ise de, hürlerin durumu da aynıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Araplar köleye "**fetâ**", câriyeye ise, "**fetâte**" derler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Oradan geçip gidince, fetâsına dedi ki"* (Kehf, 62); *"Fetasından kâm almak istedi"* (Yusuf, 30) ve *"mü'mine feteyâtınızdan sahip olduklarınız"* (Nisâ, 25) buyurmuştur. Bir hadisde de لِيَقُلْ اَحَدُكُمْ فَتَايَ وَفَتَاتِي وَلَايَقُلْ عَبْدِي وَاَمَتِي *"Sizden birisi (köle ve cariyesi için), fetam, fetatım (yiğidim, veya hanım kızım) desin, abdim-emetim demesin"* diye varid olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Biğa**", zina demektir. Nitekim Arapçada بَغَتْ–يَبْغِي–بِغَاءً هِيَ بَغِيٌّ "zina etti, ediyor. O zâniyedir" denilir.

BEŞİNCİ MESELE
Şart Kaydı Hakkında

Bizim dediğimiz şudur: **İn** (eğer) edatıyla bir şarta bağlanan o şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz. Bunun delili, bütün dilcilerin **in** edatının şart için olduğu, şartın ise şart bulunmadığı zaman hükmü olmayan şey olduğunda ittifak etmiş bulunmalarıdır. Bu iki mukaddimenin toplamı, **in** edatıyla bir şarta bağlanan şeyin, o şart bulunmadığı zaman, bulunmayacağı neticesine götürür. Bu görüşe muhalif olanlar da, yine bu ayetle istidlâl ederek şöyle der: Hak Teâlâ zinaya zorlamayı yasaklama işini, **in** edatıyla, "o cariyelerin iffetli olmayı istemeleri" şartına bağlamıştır. Binâenaleyh eğer durum, sizin ileri sürdüğünüz gibi olsaydı, câriyelerin iffetli olmayı istememeleri halinde, zinaya zorlamanın yasak olmaması gerekirdi. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü onlar namuslu kalmayı ister istesinler, ister istemesinler, onları zinaya zorlamanın yasak oluşu hükmü mevcuttur."

Buna şöyle cevap verilir: Ayetin zâhirinin, cariyelerce zinadan uzak durma isteği olmadığı zaman, onların zinaya zorlanabileceği manasını iktizâ ettiğinde, münakaşa yoktur. Fakat haddizatında imkansız olduğu için bu fâsittir. Çünkü cariye iffetli olma isteği bulunmadığı zaman, zinayı kerih (nahoş) görmez. Zinayı kerih gördüğünde de, onu zinaya zorlamak imkansız olur. Binâenaleyh bu haddizatında imkansız olduğu için imkansızdır.

Bazı kimseler bu hususta şu cevabı da ileri sürmüşlerdir: Bu konuda genel durum şudur: İkrah, ancak iffetli kalma arzusu bulunduğunda sözkonusudur. Genel duruma göre gelen hükmün, mefhum-u hitabı yoktur. Bu mesela, hull'un (kadının para karşılığı kocasına boşanmayı teklif etmesinin) geçimsiz hali dışında da mümkün olması gibidir. Fakat genel olarak hull geçimsizlik halinde meydana gelir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın hükümlerini hakkıyla yerine getirmekten korkarsanız, (kadının serbest boşanması için kocasına) fidye vermesinde, ikisine de vebal yoktur"* (Bakara, 229) ifadesinin mefhum-u hitabı yoktur. Hak Teâlâ'nın, *"Yeryüzünde sefere çıktığınızda eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur"* (Nisâ, 101) ayeti de bu kabildendir: Bu

kısaltma işi sadece korku haline has değildir. Fakat Cenâb-ı Hak bu hükmünü genel duruma göre ifade etmiştir. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir.

Bu hususta üçüncü bir cevap da şudur: إِنْ أَرَدْنَ *"Eğer kendileri de iffetli olmak isterlerse"* ifadesi إِذَا أَرَدْنَ "iffetli olmak istedikleri zaman" manasındadır. Çünkü ayetin nüzulüne vesile teşkil eden hâdise anlattığımız gibi, bu şekilde olmuştur. Zira Abdullah b. Übeyy'in cariyesi müslüman olmuştu. Dolayısıyla namuslu-iffetli kalmak için zinadan kaçınmıştı. Abdullah, onu buna zorladığı için, ayet tam bu hadiseye uygun olarak inmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Eğer onun hakkında bir şüphede iseniz..."* (Bakara, 23) ayetinin, "Onun hakkında bir şüphede olduğunuz zaman..." takdirinde olmasıdır.

ALTINCI MESELE Allah Teâlâ o câriyeleri zinaya zorlamayı yasaklayınca ve bu ifadede de sahiplerinin cariyeleri evliliğe zorlama haklarına bir delâlet (işaret) bulununca, câriyenin, kendisini evlendiren efendisine karşı gelme hakkı olmayıp, aksine efendisi câriyeyi buna mecbur edebileceği anlaşılır. Bu "hitab delili"nin gösterdiği bir delilidir.

Hak Teâlâ'nın إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Dünya hayatının geçici metâını, yani câriyelerin bu yolla elde edecekleri kazançlarını ve döllerini kazanacaksınız diye câriyelerinizi-hem de onlar iffetli olmak isterlerse- fuhşa mecbur etmeyin, zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz ki Allah onlara, kendilerinin buna zorlanmalarından sonra gâfur ve rahîmdir"* ifadesinde, Allah Teâlâ'nın zorlayan erkek veya zorlanan kadını bağışlayacağı manası yoktur. İşte bundan ötürü alimler şu iki izahı yapmışlardır:

1) Ayetin takdiri, "Hiç şüphesiz Allah o kadınlara gâfur ve rahîmdir" şeklindedir. Çünkü ikrah (zorlama), günahı ve cezayı kaldırmıştır. Fakat zorlayanın, yaptığı işte bir mazereti yoktur.

2) İfadenin takdiri, "Allah tevbede bulunması şartı ile mükrih (zorlayan) için de gafûr ve rahîmdir" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü birinci tefsire göre ayette bu takdir yapma ihtiyacı yoktur. İkinci tefsire göre ise, "tevbede bulunması şartı ile" gibi bir takdir yapma ihtiyacı vardır.

★ ★
★

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

"Celalim hakkı için biz, ayât-ı mübeyyinâtı ve sizden önce gelip geçmiş olanların birtakım mesellerini müttakiler için bir öğüt olarak size indirdik" (Nûr, 34).

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede bu hükümleri belirtince, Kur'ân-ı Kerim'i şu üç vasıfla nitelemiştir:

1) *"Celalim hakkı için, biz ayât-ı mübeyyinâtı yani tafsilatlı ayetleri size indirdik"* ifadesinin anlattığı husus. **İbn Âmir, Hamza, Kisâî** ve **Âsım'ın râvisi Hafs**: "insanlara açıklayan" manasında olmak üzere, yânın kesresi ile bu kelimeyi, "**mübeyyinât**" şeklinde okumuşlardır. Bu tıpkı بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ *"(O Kur'ân'ı) apaçık Arapça bir dil ile (indirmiştir Cebrail'i)"* (Şuara, 195) ayeti gibidir. Yahut bu kelimenin, "açık oldu" manasındaki **tebeyyen** fiilinden "apaçık" manasınadır. Şu darb-ı meselde de kelime bu manadadır: "Sabah, gözü olan için tebeyyün etmiştir."

2) *"Sizden önce gelip geçmiş olanlardan birtakım meseller"* ayetinin ifade ettiği husus. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ bu ayetteki *"mesel"* kelimesiyle, Tevrat ve İncil'de bahsedilen cezaların yerine getirilişini kastetmiştir. Binâenaleyh Kur'ân'da da aynı hükümleri indirmiştir. Bu, **Dahhâk**'in görüşüdür.

b) Bu kelimenin manası, "Peygamberleri yalanlama hususunda onların halinin sizin halinize benzer olduğunu gösteren şeyi indirdik", yani "Allah'a karşı isyan ettikleri için, onların başına indirdiğimiz cezaları size beyan ettik. Böylece masiyet ve isyanda onlara ortak (benzer) olmanız halinde, ilâhi cezaya müstehak olma bakımından onlar gibi olacağınızı bilmeniz için, bunu size bir mesel (misal-benzetme) kıldık" şeklindedir. Bu da **Mukâtil**'in görüşüdür.

3) *"Müttakiler için bir mev'iza"* ifadesinin anlattığı husus. Bununla onun günah işlemekten sakındırma ve ona karşı bir va'id (tehdid) oluşu kastedilmiştir. Kur'ân'ın herkes için bir mev'iza (öğüt) olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat, *"muttakiler için bir hidayet"* (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde bahsettiğimiz sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak bunun özellikle muttakiler için olduğunu söylemiştir. İşte bütün bu hükümler hususundaki sözümüzün sonu budur.

★ ★
★

İlahiyat ile İlgili Konular

Bil ki Allah Teâlâ burada iki mesel zikretmiştir. Bunlardan birisi, imanın delillerinin son derece açık olduğunu açıklama hususundadır. İkincisi de, kâfirlerin dinlerinin alabildiğine karanlık ve kapalı olduğunu gösterme hususundadır.

Birinci mesel, şu ayette ifade edilendir:

اَللّٰهُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُوْرِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيْهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فِيْ زُجَاجَةٍ
اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُّوْقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبٰرَكَةٍ زَيْتُوْنَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَّلَا غَرْبِيَّةٍ يَّكَادُ
زَيْتُهَا يُضِيْٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُوْرٌ عَلٰى نُوْرٍ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُوْرِهٖ مَنْ يَّشَآءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ
الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٣٥﴾

"Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun meseli (durumu) sanki içinde bir çerâğ bulunan bir hücre gibidir. O çerağ bir sırça içindedir. O sırça da, sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse ışık verir. (Bu ışık da), nur üstüne nurdur (parıl-parıldır). Allah, dilediğini nûruna kavuşturur. Allah insanlar için meseller irâd eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

(Nûr, 35).

Bil ki, bu ayetle ilgili sözümüz, birkaç bölüme ayrılmıştır.

Allah'ın Nûr İsmi

Birinci bölüm: Allah'a **"nûr"** adının verilmesi hakkındadır.

Bil ki **"nûr"** lafzı Arapça'da, güneşten aydan ve ateşten fışkırıp çıkan şeyin, yere, duvar vs. şeylere düşmesi keyfiyyetini ifade etmek için kullanılan bir lafızdır. Bu keyfiyyetin, şu sebeplerden dolayı ilâh olması imkansızdır.

1) Bu keyfiyyet, eğer cisim ise, cismin hâdis olduğuna delâlet eden delil, bu keyfiyyetin de hâdis olduğuna delâlet eder. Yok eğer, âraz, yani vasıf ise her ne zaman cismin hâdis olduğu sabit olursa, o cisimle kaim olan bütün ârazların da hadis olması gerekir. Ancak ne var ki, bu mukaddime de, Allah Teâlâ'nın hulûl etmesinin imkansız olduğuna dair delillerin getirilmesinden sonra ancak sabit olur.

2) Biz ister "nûr" cisimdir veyahut da "O cisimde bir hâldir" diyelim. Bu demektir ki, nûr bölünmektedir. Çünkü nûr eğer cisimse onun bölünmüş olduğunda şüphe yoktur. Yok eğer cisimde bir hâl ise bölünen şeyde bir hal, vasıf olan da bölünür. Her iki duruma göre bu demektir ki, nûr parçalanabiliyor. Her parçalanabilen (bütün) de kendisinin meydana gelmesi hususunda, parçalarının bulunmasına muhtaçtır. Onun parçalarından her biri kendisinden başkadır. Muhtaç olan her şey, meydana gelmesi hususunda başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği "mümkin"dir, başkası sebebiyle meydana gelmiştir. O halde bu demektir ki nûr, muhdestir. Binâenaleyh, ilâh olamaz.

3) Gözle görülen bu nûr şayet Allah olmuş olsaydı, Allah'ın zeval bulması imkansız olduğu için, bu nûrun da zevâl bulmaması gerekir.

4) Bu görülen nûr, güneşin ve yıldızların doğmasıyla meydana gelir. Halbuki bu, Allah hakkında imkansızdır.

5) Bu nûrlar şayet ezelî olmuş olsalardı, o takdirde ya hareketli olurlardı veya hareketsiz. Onların hareketli olmaları caiz değildir. Çünkü hareketin manası, bir yerden bir yere intikâl etmek demektir. O halde bu demektir ki, hareket bir ilk mekânda bulunuyordu. Ezelîlik ise, başkasının kendisinden önce bulunmasına manidir. O halde, ezelî hareket imkansızdır. Nûrların hareketsiz olması da imkansızdır. Çünkü hareketsizliğin ezelî olması halinde, onun zevâl bulması da imkansız olur. Ancak ne var ki, hareketsizliğin sona ermesi caizdir. Çünkü biz bu nûrların bir yerden bir yere intikâl ettiklerini görmekteyiz. Böylece bu durum, bu nûrların hâdis olduğuna delâlet eder.

6) Nûr, ya cisim olur veyahut da o cisimle kâim olan bir hal, bir durum olur. Birincisi imkansızdır, çünkü biz o cismi, onun aydınlatıcı olmasına bakmaksızın bir cisim olarak düşünmekteyiz. Bir de, cisim bazan daha evvel karanlık olduğu halde, aydınlanır. Binâenaleyh ikinci durum, (yani cisimde bulunan bir hâl olması) sabit olmuş olur. Ancak ne var ki cisimle kaim olan o keyfiyyet de cisme muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise ilah olamaz. Bu delillerin tamamı sayesinde Allah Teâlâ'nın en büyük nûr olduğuna inanan Maniheistlerin görüşleri iptal edilmiş olur.

Allah Maddi Nûr Değildir

Kurân'ın doğruluğunu kabul eden Mücessime'ye gelince, onların görüşlerinin yanlışlığına da şu iki şekilde delil getirilebilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Hiçbir şey onun gibisi değildir"* (Şûra, 11) ayetinin ifade ettiği husus..Binâenaleyh, Allah şayet nûr olsaydı, bu ifade yanlış olurdu. Çünkü nûrların tamamı da birbirine benzemektedir.

2) Bu ayetteki *"O'nun nûrunun meseli"* ifadesi, Allah'ın zâtının bu nûrun kendisi olmadığı, tam aksine nûrun O'na nisbet edildiği hususunda son derece açıktır. Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah dilediğini nûruna kavuşturur"* ifadesi de böyledir. Buna göre şayet *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur"* ifadesinin zahiri, O'nun bir nûr olduğunu, *"O'nun nûrunun meseli"* ifadesi de, O'nun haddizâtında bir nûr olmadığını iktizâ eder. Halbuki bu iki ifade arasında bir çelişki bulunur" denilirse, biz deriz ki: Bu ayetin ifadesinin bir benzeri senin (önce) زَيْدٌ كَرَمٌ وَجُودٌ **"Zeyd,** serapa cömertlik ve keremdir" deyip, daha sonra da "O, keremi ve cömertliği ile, insanlığı fakirlikten kurtarır" demen gibidir. Böyle olması halinde bir tenakuz söz konusu olmaz.

Üçüncü olarak da *"Allah, karanlıkları ve nûru var etti"* (En'âm, 1) ayetidir. Bu ifade nûr denen şeyin, Allah Teâlâ tarafından yaratılmış olduğu hususunda çok açık

ve kesin bir ifadedir. Böylece, Allah'ın bir nûr olması imkansızdır. Bu sebeple, bu hususta mutlaka bir te'vil yapmanın zorunluluğu sabit olur. Ulemâ bu konuda şu izahları yapmıştır:

1) Nûr, bir şeyin görünmesinin ortaya çıkmasının sebebidir. Hidâyet ise, bu anlamdaki bu nûra ortak olunca, hidâyete de nûr denilmesi doğru olur. Bu tıpkı *"Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan nûra çıkarır"* (Bakar, 257), *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona bir nûr verdiğimiz kimse"* (En'âm, 122) ve *"Fakat biz ona bir nûr yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek, ona hidayet ederiz"* (Şura, 52) ayetlerindeki mana gibidir. O halde اللّٰهُ نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ifadesi, ذُو نُورِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ "Allah gökler ve yerlerin nûrunun sahibidir" takdirindedir. "**Nûr**" ise hidayet anlamındadır. Hidâyet ise, ancak göktekiler için bulunur. O halde netice olarak diyebiliriz ki, bundan kastedilen anlam, "Allah gökteki ve yerdekileri hidâyete ulaştırandır" şeklinde olur. Bu, **İbn Abbas** ve ekseri ulemânın (r.a) görüşüdür.

2) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri üstün bir hikmet ve aydın bir hüccet ile idare edendir" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, tıpkı alim bir liderin, "'O, şehrin nûrudur" şeklinde vasfedilmesi gibi, kendisini bu şekilde nitelemiştir. Çünkü o, onları çok mükemmel bir biçimde tedbir edip yönetince, böylece o onlar için, tıpkı sayesinde çeşitli yollara girilebilen bir nûr gibi olmuş olur. Nitekim **Cerir**, وَأَنْتَ لَنَا نُورٌ وَغَيْثٌ وَعِصْمَةٌ *"Sen bizim için bir nûr, bereketli bir yağmur ve bir korumasın"* demiştir. Bu **el-Esamm** ve **Zeccâc**'ın tercihidir.

3) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri en güzel bir tertip ile düzenleyen ve tanzim edendir" manası kastedilmiştir. Çünkü "**nûr**" sözü bazan düzeni, nizâmı ifade eder. Nitekim Arapça'da "Ben bu işin bir düzeni olduğunu sanmıyorum" anlamında مَا أَرَى لِهٰذَا الْأَمْرِ نُوراً denilir.

4) Bunun manası, "Allah göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır" şeklindedir. Mananın böyle olduğunu kabul edenler, bu hususta şu üç izahı yapmışlardır.

a) "O, gökleri melekleriyle; yerleri de peygamberleriyle aydınlatandır."

b) "Allah, gökleri ve yeri, güneşi, ayı ve yıldızları ile aydınlatandır."

c) "Allah, semâyı, güneş, ay ve yıldızlarla, yeri de, peygamberle ve ulemâ ile süsleyip tezyin edendir." Bu şık, **Übeyy İbn Ka'b, Hasan el-Basrî** ve **Ebü'l-Âliye**'den rivayet edilmiştir. Ama, doğruya en yakın olanı birinci şıktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetin sonundaki *"Allah, dilediğini nûruna kavuşturur"* ifadesi mevzubahs olan nûr ile O'nun (mahlûkatını) ilim ve amele sevketmesinin, hidâyet etmesinin kastedildiğine delâlet eder.

Gazzali'nin İzahının Tartışılması

Bil ki merhum **Gazali** bu ayetin tefsiri hususunda "**Mişkâtu'l-Envâr**" adında bir kitap yazmış ve Allah'ın gerçek nûr olduğunu, hatta bundan da öte, nûrun sadece

o olduğunu iddia etmiştir. Ben şimdi, onun söylediği şeyleri, onun görüşünü kuvvetlendirecek pekçok ilâve ile birlikte nakledeceğim sonra da hep birlikte, bu sözün doğru ve yanlış taraflarına insafla bakacağız. Gazali şöyle demiştir: "Nûr ismi, güneşten, aydan ve ateşten fışkırıp da, katı maddelerin dış yüzeylerine yansıyan keyfiyyetin adıdır. İşte bu sebeple, "Yer aydınlandı", "Güneşin ışığı elbiseye, kandilin ışığı da duvara vurdu, yansıdı" denilir. Bu keyfiyyetin bir üstünlük taşıdığı malumdur. Çünkü, görülebilen şeyler ancak bu sayede görülebilir, ortaya çıkarlar. Sonra bu görülebilen şeylerin algılanmasının, onların aydınlatılmış olmasına bağlı olması gibi, bunların, gören bir gözün bulunmasına bağlı oldukları da aynı şekilde malûmdur. Çünkü, görülebilen şeyler görülür hale geldikten sonra, körler için yine de görülür hale gelmezler. Binâenaleyh ortaya çıkıp görülmek için temel bir esas olması hususunda gören rûh, (yani göz, canlı) görünen aydınlığa eşit olmuş olur. Diğer taraftan bu gören rûh, müdrikedir, yani algılama (idrâk) işi onunla olmaktadır. Ama ortaya çıkan hariçteki nûra gelince bu ne bizzat kendisi algılayandır, ne de kendisiyle algılama meydana gelir, tam aksine, o olduğunda algılama işi meydana gelir. Binâenaleyh ortaya koyma işini kendisiyle görülen nûrdansa gören nûr ile vasfetmek daha uygun ve doğru olur. İşte bundan dolayı şüphesiz ki ulemâ, gören gözün nûruna nûr adını vererek, "Yarasanın gözünün nûru zayıftır"; görmesi zayıf olan kimse hakkında da "Onun gözünün nûru zayıftır" ve, âmâ kimse hakkında da "O gözünün nûrunu kaybetmiştir" şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: İnsanın hem gözü, hem de basireti vardır. O halde göz (basar) ışıkları, renkleri algılayan zahirî göz, baş gözüdür. Basîret ise, akli bir kuvvettir, bir melekedir. Bu iki idraktan her biri, idrâk edilen nesnenin ortaya çıkmasını gerektirir. O halde, bu iki idrâktan her biri, bir nûrdur. Ancak ne var ki ulemâ, gözün nûru için akıl nûrunda bulunmayan birtakım kusurlar zikretmişlerdir ki, bunların hiçbiri akıl nûrunda mevcut değildir.

Maddi Nûr ile Akıl Nûrunun Farkı

Gazali (r.h) bunlardan yedi tanesini zikretmiştir. Biz ise bunları yirmiye çıkaracağız.

1) Gören kuvvetin, bizzât ne kendisi, ne algılaması ve ne de organı, idrâk olunup anlaşılamaz. Bu kuvvetin bizzat kendisinin ve algılamasının idrâk edilemeyişine gelince, gerek gören kuvvet, gerekse gören kuvvetin algılanması, bu baş gözü ile görülen şeylerden değildir. Onun organına gelince, bu gözdür. Göz ile gören kuvveti, gözün kendisi idrâk edemez. Kuvve-i âkile, yani basîrete gelince, bunun hem bizzat kendisi, hem algılaması hem de algılamadaki vasıtası -ki bu kalb ve beyindir-, algılanır. Böylece akıl nûrunun, göz nûrundan daha mükemmel olduğu sabit olmuş olur.

2) Göz kuvveti, külliyyâtı idrak edemez. kuvve-i akıle ise, külliyâtı idrâk eder. Külliyyâtı idrâk eden ise, -ki bu da kalbtir- cüz'iyyâtı idrâk edebilenden daha üstündür. Göz kuvvetinin külliyyâtı idrak edememesi meselesine gelince, bu şundan dolayıdır:

Göz kuvveti şayet, varlık aleminde bulunan her şeyi idrâk edebilmiş olsaydı bile, o her şeyi idrâk etmiş sayılmaz. Çünkü her şey, geçmişte, şu anda ve gelecekte varlık alemine girmesi mümkün olan her şeydir. Ama kuvve-i âkile ise (işte bu anlamdaki) külliyyâtı, idrâk eder. Çünkü biz, insanların insan olma vasfında müşterek olduklarını, fakat kendilerine has özellikleriyle birbirlerinden ayrılıp seçildiklerini görmekteyiz. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, sayesinde farklılığın, başkalığın meydana geldiği şeyden başkadır. Çünkü insan olma, sırf insan olmak bakımından (kendilerine has sıfatlarıyla ayrılan) şahıslardan başkadır. Bu demektir ki, biz şu anda kûlli bir mahiyet düşünmekteyiz.

Külliyyâtı idrâk etmenin daha üstün olduğu meselesine gelince, bu böyledir. Zira külliyyâtın idrâkinin değişmesi imkansızdır. Halbuki cüz'iyyâtın idrâkinin değişmesi ise kaçınılmazdır. Bir de, külliyyâtı idrâk muhtevasına giren cüz'iyyâtı idrâki de ihtivâ eder. Çünkü, mahiyet için var olan şey, o mahiyetin bütün fertleri için de vardır, ama aksi böyle değildir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

3) Maddî idrâk (gözün algılaması) kesin netice vermez. Halbuki, aklî idrâk ise, netice verir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olması gerekir. Maddi idrâkin netice vermemesine gelince, bir şeyi (maddi olarak) hisseden kimsenin bu hissedişi, o adamın başka bir şeyi hissetmesine sebep olamaz. Tam aksine, bu kimse bu yeni şey için tekrar hissetme yetisini kullanırsa, ancak o zaman bu yeni şeyi hissetmiş olur. Ancak ne var ki bu, o ilk hissedişin neticesi olmaz. Ama aklî idrâke gelince, bu netice verir. Çünkü biz birtakım şeyler düşünüp, bu düşündüklerimizi de aklımıza yüklediğimizde, aklımızın yapacağı bu terkipler sayesinde, başka ilimleri elde etmeye ulaşırız. Mevcût olan her şeyi düşünme de böyledir. Çünkü, bu sayede diğer sonsuz şeyle düşünmek mümkündür. Böylece aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

4) Maddi idrâk, pekçok şeyi ihata edemez. Aklî idrâk ise pekçok şeyi idrâk edebilir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha üstün olması gerekir. Maddi idrâkin (gözün) o pekçok şeyi ihata edememesine gelince, bu böyledir. Zirâ göz peşpeşe pekçok renkleri gördüğünde, onları birbirinden ayırdetmekten aciz kalır ve böylece de bunu sanki o renklerin karışımından meydana gelmiş tek bir renk olarak algılar. Kulak da böyledir, o pekçok kelimeyi ardarda duyduğunda, onları birbirine karıştırır ve onları birbirinden seçemez. Ama aklî idrâk ise pekçok şeyi ihata eder. Çünkü pekçok ilmi elde eden herkes, yeni bilgileri daha kolay elde eder. Aksi de böyledir. Binâenaleyh bu durum aklî idrâkin daha kıymetli olduğuna hükmetmemizi gerektirir.

5) Maddi kuvvet, (gözün görme kuvveti), kuvvetli olan maddi şeyleri algıladığında, zayıflarını idrâk edemez. Çünkü şiddetli bir ses duyan kimsenin, o esnada, zayıf sesi duyması mümkün değildir. Aklî kuvveti (kalbî görme kuvveti)ni ise, bir düşünce başka bir şeyi düşünmeden alıkoyamaz.

6) Maddî kuvvet, kırk yaşından sonra nefsin bedeni istila etmesini mûcib olan fikirlerin çoğalması esnasında zayıflar. Halbuki akîl melekeler ve kuvveler ise kırkından sonra, yani bedenin harabiyetine müncer olan fikir döneminde güç-kuvvet kazanır. Böylece bu, akli kuvvetin, bu gibi vasıtalardan müstağni olduğuna; maddî kuvvetin ise, bu aletlere muhtaç olduğuna delâlet eder.

7) Görme kuvveti, görülebilen şeyleri, ne çok yakından ne de çok uzaktan görüp idrâk edemez. Akîl kuvvetin durumu ise, yakınlığa ve uzaklığa göre değişmez. Çünkü bu kuvvet, aynı anda hem Arşın üzerine çıkar, hem de yerin dibine inebilir. Bundan da öte, yakınlıktan, uzaklıktan ve cihetten münezzeh olan Allah'ın zât ve sıfatlarını idrak eder. Binâenaleyh, akîl kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

8) Maddî kuvvet, eşyanın sadece dışını idrâk eder. Binâenaleyh, bu kuvvet mesela insanı idrâk ettiğinde o, gerçekte insanı idrâk edememiştir. Çünkü bu kuvve sadece insanın maddesinin dış yüzeyi ile, dış yüzey vasıtasıyla kaim olan rengi idrâk etmiştir. Halbuki insanın, sadece dış yüzey ve renkten ibaret olmadığı, ittifakla sabittir. O halde bu demektir ki, maddî görme kuvveti içe nüfuz etmekten acizdir. Akîl kuvvete gelince, eşyanın zahiri ve batını ona göre müsavidir. Çünkü bu kuvvet eşyanın içini de dışını da idrâk eder; eşyanın bütününe nüfuz edebildiği gibi, parçalarına da nüfuz eder. Binâenaleyh akli kuvvet eşyanın içine ve dışına nisbetle bir nûr olmuş olur. Ama maddî görme kuvveti, eşyanın zahirine nisbetle bir nûrdur, ama batınına nisbetle bir zulmettir. Binâenaleyh, akîl kuvvet maddi görme kuvvetinden daha kıymetli olmuş olur.

9) Akîl kuvvetin idrâk edip algıladığı şey, Allah Teâlâ ve O'nun bütün fiilleridir. Maddî kuvvetin algıladığı şey ise, renkler ve şekillerdir. Binâenaleyh akîl kuvvetin kıymetinin, maddi kuvvetin kıymetine nisbeti, tıpkı Allah'ın zâtının kıymetinin, renkler ve şekillerin kıymetine nisbeti gibidir.

10) Akîl kuvvet, mevcûdât ve ma'dûmatın tezahür alanı olan bütün mevcûdat, ma'dûmat ve mahiyetleri algılayıp idrâk eder. İşte bundan dolayı, akîl kuvvetin verdiği ilk hüküm, "Varlık ve yokluk ne aynı anda birarada bulunabilir ne de aynı anda ortadan kalkabilir" şeklindedir. Bu kuvvetin böyle bir hüküm vermesi ise, varlık ve yokluk mefhûmlarının hiç şüphesiz ki daha önce geçmiş olması şartına bağlıdır. Buna göre bu kuvvet sanki, bu iki tasavvur sebebiyle, bazı bakımlardan bütün her şeyi kuşatmış gibidir. Ama, maddî kuvvet ise, sadece ışıkları ve renkleri idrâk edebilir ki bu iki şey, maddeye ait olan vasıfların en değersizlerindendir. Maddenin bizzat kendisi de, rûhanî cevherlerden düşüktür. Binâenaleyh, maddi kuvvetin sahası, mevcûdatın en değersiz alanıdır. Ama, akîl kuvvetin sahası ise, mevcudat ve ma'dûmatın tamamıdır. Binâenaleyh, akîl kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

11) Akîl kuvvet çoğu bire indirgemeye, biri de çoğaltmaya kâdirdir. Ama, maddi kuvvet buna muktedir değildir. Akîl kuvvetin, çoğu bire indirgeyebilme meselesine gelince, bu böyledir, çünkü bu kuvvet, "cins"i "fasl"a ekler. Böylece de bu ikisinden tek bir nev'î tabiat meydana gelir. Bu kuvvetin, biri çoğaltabilmesine gelince, mesela bu

kuvvet, tek bir mahiyet olan insanı ele alır ve onu kendisinden ayrılmayan ve ayrılan mefhûm ve vasıflara böler. Daha sonra mahiyetin mukavvimatını cinse ve cinsin cinsine, fasla ve faslın faslına, faslın cinsine ve cinsin faslına, derken cinslerden ve fasıllardan sayılmayan diğer mukavvim cüzlere ayırır. Daha sonra, bu "mürekkeb"lerden gerçek "basit"lere varıncaya kadar, bu kısımların herbirini bölmeye devam eder. Sonra o aklî kuvvet, insanın ayrılmaz vasıfları hususunda bu vasıfların müfred veya mürekkeb ya pekçok vasıta veya bir vasıta ya da vasıtasız olarak lazım ve gerekli olduklarını nazar-ı dikkate alır. O halde bu demektir ki akli kuvvet sanki de mahiyetlerin bütün derinliklerine nüfuz etmiş, onları birbirlerine karıp katmış, herbirinin parçasını diğerinden ayırdetmiş ve herbirini uygun olduğu yere koyu- vermiştir. Ama, maddi kuvvete gelince, mahiyetlerin hallerine muttali olamaz, tam aksine tek bir şey görür, ama onun da ne ve nasıl olduğunu bilemez. Böylece, akli kuvvetin daha kıymetli olduğu ortaya çıkmış olur.

12) Aklî kuvvet, sonsuz şeyler idrâk edebilir. Halbuki maddi kuvvet, buna muktedir değildir. Birincisini birkaç yönden izah edebiliriz.

a) Aklî kuvvetin mevcut bilgilerle meçhul olan şeylerin bilgisini elde etmesi mümkündür. Sonra bu aklî kuvvet elde ettiği bu neticeleri nihayeti olmayan başka neticelere mukaddime yapabilir. Maddî kuvvetin ise, böle bir şey elde etmeye muktedir olamayacağını sen daha önce öğrenmiştin.

b) Aklî kuvvet nihayeti olmayan sayıların mertebelerini düşünebilir, buna muktedirdir.

c) Aklî kuvvet bizzat kendisini, kendisinin taakkul edip düşündüğünü, buna benzer sonsuz sayıdaki şeyleri düşünebilir.

d) Sonsuz sayıda nisbetler ve izafetler bulunur ki, bunlar maddi olmayıp akıl yoluyla ulaşılabilen şeylerdir. Böylece akledici kuvvetin daha şerefli olduğu ortaya çıkmış olur.

13) İnsan, akledici kuvveti ile, hakikatleri idrâk etmede Allah'a, maddi kuvveti ile de behâime, hayvanlara benzer. Bu nisbet itibare alınmalıdır. O halde, aklî kuvvet daha şereflidir.

14) Akli kuvvet, kendi akli idrâki hususunda akledilen şeyin hariç, dış alemde bulunması şartından müstağnidir, ama maddi kuvvete gelince, o kendi maddi algılamasında algılanan şeyin dış alemde bulunmasına gerek duyar. İhtiyaç duymayan ise duyandan daha üstündür.

15) Hariçte bulunan şeyler zâtları gereği mümkin şeylerdir, bundan ötürü bir fâile ihtiyaç duyarlar. Fâilin ise, çok sağlam ve muhkem bir biçimde icad edip yaratması, ancak daha önce ilmin bulunmasından sonradır. O halde, bu şeylerin dış alemde bulunmaları aklî bir idrâke tâbidir, bağlıdır. Onları algılamaya gelince, şüphesiz ki bu da onların dış âlemde bulunmasına tâbidir. O halde, algılayan maddi kuvvet, aklî kuvvete tabi olur.

16) Akîl kuvvet, akletme işinde vasıtalara ihtiyaç duymaz. Bunun delili ise şudur: İnsanın beş duyu organı âtıl, bozuk hâle gelse, o yine de birin ikinin yarısı olduğunu, aynı şeye müsâvi olanların kendi (aralarında da) müsâvi olduğunu düşünebilir. Maddi algılama kuvvetine gelince o pekçok vasıtaya muhtaçtır. Muhtaç olmayansa, olandan daha üstündür.

17) Gözle görme ancak cihetlerde bulunabilen şeyler için söz konusu olabilir. Ayrıca o her cihette de etkin olamaz. Daha doğrusu ancak ya karşısında olanı, ya da karşısında bulunan hükmünde olanı idrâk edebilir. "Karşısında bulunan hükmünde olanı" ifademizle şu dört şeyden korumuş olduk:

a) Âraz. Çünkü o, karşıda (mukabil) olan değildir, zira mekanda bulunmaz. Ama o kendisi "mukabil" olan cisimle kaim olduğu için "mukabil" hükmündedir.

b) Aynada yüzün görülmesi. Çünkü ışık, gözden aynaya doğru çıkar. Sonra aynadan da yüze vurur, böylece de yüz görülür hale gelir. İşte o bu bakımdan, kendisinin mukabili gibidir.

c) İki aynadan birini önüne diğerini arkasına koyduğunda, insanın arkasını görmesi.

d) Işığın rutûbetlerde, (suda) kırılması sebebiyle, "mukabele" edilemeyen şeylerin görülmesi. Nitekim bu (el-Menazır) bilim dalına dair eserlerde[51] açıklanmıştır. Akîl kuvvete gelince, onun cihetlere ihtiyacı yoktur. Çünkü o, cihetı düşünür; cihetse; bir cihette değildir. Bundan ötürü, bu şeyin ya bir cihette bulunduğunu ya da bulunmadığını düşünür. Bu iki ihtimalden birisinin olabileceğini düşünmek ise, ancak bizim, "O bir cihette değildir" şeklindeki sözümüzün manasını düşündükten sonra doğru olur.

18) Maddi görme kuvveti, önüne bir mania çıktığında göremez. Akîl kuvvet ise asla bir engel tanımaz. Binâenaleyh daha kıymetli olmuş olur.

19) Akîl kuvvet tıpkı bir emîr, komutan gibidir, maddî kuvvet ise hizmetçi durumundadır. Komutan ise, hizmetçiden daha kıymetlidir. Emretmek ile hizmet etmek arasındaki farkın izahı ise, son derece açıktır.

Maddî görme kuvveti, ekseriya yazılır. Çünkü o bazan, hareket edeni hareketsiz, hareketsiz olanı da hareketli olarak algılar. Bu tıpkı, geminin içinde oturan adam gibidir. Çünkü bu kimse hareket halinde olan gemiyi bazan hareketsiz, hareketsiz olan sahili de hareketli olarak algılar. Eğer akıl olmasaydı, görmenin hatası, doğrusundan ayırdedilemezdi. Akıl hakim, his ise mahkûmdur.

Böylece anlattıklarımızla, akli idrâkın maddi görme idrakinden daha üstün olmuş olduğu sabit olmuş olur. Bu iki idrâkten her biri, nûrun hususiyetlerinin en kıymetlisi

51) Menazır, fizik biliminin bir bölümü olup ışıktan ve ışığın yansımalarından bahseder (ç.).

olan zuhûr etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, akli idrâk, nûr olmaya maddî idrakten daha uygundur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, bu akli nûrlar, iki kısımdır.

a) Durumlar normal olduğunda, meydana gelmesi vâcib olan, ki bunlar, fıtrî düşüncelerdir.

b) Kesbî olanlar, ki bu da nazarî düşüncelerdir. Fıtrî olanlara gelince bu insan cevherinin ayrılmaz bir vasfı değildir. Çünkü insan çocukken, kesinlikle alim değildi. Binâenaleyh bu demektir ki bu fıtrî nûrlar yok iken meydana gelmişlerdir. Bu itibarla, bunların mutlaka bir sebebi olması gerekir. Nazarî olanlara gelince, insan fıtratına, çoğunlukla bir meylin ve sapmanın arız olduğu malumdur. Durum böyle olunca da mutlaka bir rehberin ve yol göstericinin bulunması gerekir. Halbuki Allah'ın kelâmının ve peygamberlerin irşâdının üstünde bir mürşid yoktur. Böylece aklın gözünde Kur'ân ayetlerinin yeri, tıpkı maddî görme kuvvetine nisbetle güneşin nûru gibidir. Çünkü, gözün görmesi, ancak, bu nûrla tamamlanır. Binâenaleyh, güneşin nûruna nûr denilmesi gibi, Kur'ân'ın nûruna nûr denilmesi daha uygundur. O halde bu demektir ki, Kur'ân'ın nûru, güneşin nûruna, aklın nûru da gözün nûruna benzer. İşte bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın *"O halde Allah'a, Resulüne ve indirdiğimiz nûra iman edin"* (Teğabun, 8)ve *"Muhakkak ki size, Rabbinizden bir bürhan gelmiştir. Biz size, apaçık bir nûr indirdik"* (Nisâ, 174) ayetlerinin manası ortaya çıkar. Resûlün beyanının, güneşin nûrundan daha kuvvetli olduğu sabit olunca, nûranilik hususunda kudsiyyetin bizzat kendisinin güneşten daha büyük olması gerekir. Maddeler aleminde, güneşin başkalarına nûr saçtığı, bu nûru başkasından almadığı gibi bizzat peygamberin kendisi de diğer beşeri nefislere aklî nûrlar saçar, fakat bu aklî nûrları hiçbir beşerden almaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Ve orada bir lamba, aydınlatan bir ay var etti"* (Furkân, 61) buyurarak, güneşi lamba ve kandil olmakla nitelemiş, Hz. Peygamberi de aydınlatan bir ay diye vasfetmiştir. Bunu iyice kavradığında, şimdi biz diyoruz ki, peygamberlerin ruhlarında meydana gelen nûrların, meleklerin rûhlarında bulunan nûrlardan alındığı aklî ve naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak *"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2); *"Onu, Ruhu'l-Emin kalbine indirdi"* (Şuara, 193-194), *"De ki: "onu rabbinden hak olarak, Ruhu'l-kuds indirdi"* (Nahl, 102) ve *"O ancak, vahyolunan bir vahiydir. Onu, kuvvetleri şiddetli olan öğretti"* (Necm, 4-5) buyurmuştur. Vahiy ise ancak, melekler vasıtasıyla olur. Binâenaleyh biz, peygamberlerin rûhlarını, aydınlatma bakımından güneşten daha büyük kabul edince, peygamberlerin akıllarının nûrlarının adeta kaynakları olan meleklerin ruhlarının, mutlaka ve mutlaka peygamberlerin rûhlarının nûrlarından daha büyük olması gerekir. Çünkü sebebin mutlaka, müsebbepten daha güçlü olması gerekir. Sonra biz yine diyoruz ki: Semavi rûhların farklı farklı oldukları, bir kısmının başkasından nûr alan, bir kısmının da veren oldukları hem aklî hem de naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Cebrâil** (a.s)'i anlatırken, *"Orada kendisine itaat olunandır, bir emîndir"* (Tekvir, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh **Cebrâil**, meleklerin itaat ettiği birisi olunca, itaat edenlerin mutlaka onun emri altında olmaları gerekir. Nitekim

Cenâb-ı Allah *"Bizden istisnasız her birimiz için birer makam vardır"* (Saffat, 164) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, bahsettiğimiz sebebten ötürü, "nûr" olmaya, nûru veren, alandan daha uygundur. Ruhlar âlemindeki nûrların derecesinin şöyle bir misali vardır: Güneşin ışığı aya ulaşıp, sonra bir evin penceresinden içeri aksedip, duvarda asılı bir aynaya düşüp, o aynadan başka bir duvarda asılı olan diğer bir aynaya yansıyıp, oradan da yerdeki su dolu bir tasa yansıdığında, buradan da evin tavanına yansır. Binâenaleyh burada en büyük nûr, nûrların (ışıkların) kaynağı durumunda olan güneşin nûrudur. İkincisi ayda olan, üçüncüsü ilk aynaya vuran, dördüncüsü, ikinci aynaya vuran, beşincisi suya vuran; altıncısı da tavana vurandır. İlk kaynağa en yakın olan, ondan uzak olandan daha kuvvetlidir.

Semâvî nûrlar, işte böylece derecelenince, aydınlatma bakımından, veren nûr alan nûrdan daha kuvvetli olur. Sonra bu nûrlar en büyük nûra ulaşıncaya kadar derece derece yükselir. Allah katında makam ve mevki itibarıyla en büyük ruh *"Rûh ve melekler saf saf durdukları gün"* (Nebe, 38) ayetiyle kastedilendir. Sonra biz diyoruz ki: Maddi ruhların, eğer süflî (yeryüzüne ait) olurlarsa, ışık veren cisimlerin nûrları gibi eğer ulvi olurlarsa, tıpkı güneş ay ve yıldızların nurları gibi olduklarında şüphe yoktur. Yine aynı şekilde akli nurlar da süfli iseler, tıpkı Peygamber ve velilere ait olan süflî (yeryüzü) ruhları gibi; ulvî iseler, meleklere ait olan ulvî ruhlar gibidirler. Bütün bunların hepsi de, zatları gereği "mümkin" varlıklardır. Zatları gereği "mümkin" olan varlıklar ise, zatları gereği yokluğa, başkasından ötürü de var olmaya müstehaktırlar. Yokluk, var olan o zulmet (karanlık)tır. Varlık ise, nûrdur. O halde Allah'ın dışında kalan herşey, zatları gereği karanlıktırlar ve ancak Allah'ın nurlandırmasıyla aydınlanan varlıklardır. Bu süflî ruhların var olduktan sonraki bütün bilgileri de Allah'ın varlığından ötürü mevcuttur. O halde bu demektir ki: O süflî ruhları, yokluk karanlıkları içinde iken, varetmek suretiyle ortaya çıkaran ve cehalet zulmetleri içinde iken, bilgi nûrlarını üzerlerine sağanak yağmurları halinde döken zat, Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh herşey ancak O'nun ortaya çıkarmasıyla, ortaya çıkmıştır. Nûrun özelliği, ortaya çıkma, tecelli etme ve inkişaf bulmayı sağlamaktır. İşte bu noktada mutlak nûrun, Allah Subhanehû ve Teâlâ olduğu, başkalarına "nur" denişinin ise mecaz olduğu ortaya çıkar. Çünkü Allah'ın dışında kalan herşey, bizzat o olması itibarıyla, sırf zulmet (karanlık)tır. Çünkü o olması bakımından sırf bir yokluktur. Hatta bundan da öteye, biz o nûrlara nûr olmaları açısından baktığımızda bile, birer zulmet olduklarını görürüz. Çünkü bunlar, nûr olmaları itibarıyla "mümkin" varlıklardır. Mümkin varlıklar ise, mümkin olmaları bakımından "ma'dûm" (yok) sayılırlar. Ma'dum (yok olan) ise, karanlıktır. Binâenaleyh nûra, nûr olması bakımından bakıldığında bile, o bir zulmettir. Fakat bu nûrlara, Hak Teâlâ'nın onlara varlık nûrunu sağanak yağmurları halinde dökmüş olması bakımından bakıldığında, nûr oldukları görülür. Böylece nûr olanın gerçekte sadece Hak Teâlâ olduğu, O'nun dışında kalanların ise nûr olmadığı, bunlara ancak mecâzi olarak nûr denildiği sabit olmuştur.

Daha sonra **Gazali** (r.h) şu iki sorudan bahseder:

Birinci soru: "Hak Teâlâ bu ayette nûru niçin göklerin ve yerin nûru olarak tavsif etmiştir?" deyip buna şu şekilde cevap vermiştir: "Sen, göklerin ve yerin, akli ve maddî nurlarla dopdolu olduğunu biliyorsun. Maddî nûrlar, göklerde müşâhede edilen yıldızlar, güneş ve ay ışığı gibi şeyler ile, yerde maddelerin yüzeylerine vurup bu sayede çeşitli renklerin ortaya çıkmasını sağlayan ışıklardır. Eğer böyle olmasaydı renkler ortaya çıkamaz, dahası varlık gösteremezlerdi. Akli nurlara gelince, ulvî (yüce) âlem bunlarla dopdoludur. Bunlar, meleklerin cevherleridir. Süfli alem de yine akli nûrlarla dopdoludur ki bunlar, bitkilerdeki, hayvanlardaki ve insanlardaki kuvvetlerdir. Tıpkı melekiyyetin nûru ile ulvî âlemin nizamı ortaya çıktığı gibi, süflî (yeryüzünde) olan insanın nûru ile de, süflî alemin nizamı ortaya çıkar. İşte Hak Teâlâ'nın *"(Allah) onları elbette yeryüzünde halife kılacak"* (Nûr, 55) ve *"Sizi, yeryüzünde halifeler kıldı"* (Neml, 62) ayetleri ile kastedilen budur. Bunun böyle olduğunu anladığında, alemin zahiri ve basarî (göze hitab eden) nûrlar ve akli-bâtınî nûrlar ile dopdolu olduğunu anlarsın. Bunun peşisıra da süflî nûrların bazısının, tıpkı kandilden akseden nûr gibi, diğer bazılarından çıktığını anlarsın. Çünkü buradaki kandil nübûvvet nûrudur. Daha sonra kutsî nübüvvet nûrlarının da tıpkı kandilin nurdan iktibası gibi ulvî ruhlardan alındığını ve ulvî nurların bir kısmının bir kısmından olduğunu, aralarında makam itibarıyla dereceler bulunduğunu, bütün bunların hepsinin de nûrların nûrunu ve ilk kaynağa varıp dayandığını, bunun ise ortağı olmayan bir Allah olduğunu anlarsın. Binâenaleyh bütün hepsi O'nun nûrudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* buyurmuştur.

İkinci soru: Allah, "nûr" olunca, O'nun "nûr" olduğunu isbat için akli delile niçin ihtiyaç duyulmuştur?

Üstad Gazali buna da şöyle diyerek **cevap** verir: Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin nuru olmasının manası, göze hitab eden zahirî nûrlara nisbetle malumdur. Binâenaleyh sen, güpegündüz, baharın yeşilliğini müşahede ettiğinde, renkleri görmekte olduğundan şüphe etmezsin. Hatta çoğu kez sırf renkleri gördüğünü sanırsın. Çünkü sen, yeşillikten başka bir şey görmediğini söylersin. Fakat güneş battığında güneşin o varlıklar üzerine düştüğü zamanki renkler ile, düşmediği zamanki durum arasındaki farkı açıkça anlarsın ve böylece nûrun (ışığın), o renklerle birlikte anlaşılan başka birşey olduğunu farkedersin. Fakat o onunla alabildiğine birleştiği için, ayrıca idrak edilmemiş ve alabildiğine ortada olduğu için de (adeta) gizlenmiştir. Çünkü bazan, çok ortada olmak gizlilik (görülememe-farkedilememe) sebebidir. Bunu iyice kavradığında bil ki her şey göz için, görünen bu maddî nûr sayesinde ortaya çıkıp görülebildiği için, batınî göz (basiret) için de her şey Allah ile ortaya çıkar. Çünkü O'nun nûru herşey ile birliktedir ve ondan ayrılmaz. Fakta burada ikisi arasında birtakım farklar söz konusudur. Mesela zahiri nûrun, güneşin batması, yahut araya bir engelin girmesi ile kaybolacağı bilinir. İşte bu durumda da nurun renkten başka birşey

olduğu ortaya çıkar. İlahi nûr ile ise herşey ortaya çıkar ve bu nûrun kaybolması, yitmesi tasavvur edilemez. Hatta değişmesi bile imkansızdır, hep eşya ile birlikte kalır. Böylece ikisi arasındaki fark hususundaki istidlal son bulur. Eğer ilahi nûrun kaybolabileceği düşünülseydi, o zaman gökler ve yerler temelinden sarsılır ve bu iki nûr arasındaki fark hususunda zarurî bir bilgi anlaşılırdı. Fakat bütün herşey kendilerini yaratanın varlığına aynı şekilde şehâdet etmeye devam edip, eşyanın bazısının değil, hepsinin O'nu tesbih ettiği ve bu işi, zaman zaman değil, her zaman yaptığı anlaşıldığında aradaki fark kaybolur ve yol iyice kapalı hale gelir. Çünkü zahirî yol, eşyayı zıdları ile tanımaktır. Zıddı olmayan ve bütün halleri birbirine benzediği için hiçbir değişikliğe uğramayan varlığın ise, kapalı (meçhul) kalması ve onun bu kapalılığının ise alabildiğine açık ve seçik olmasından ötürü olduğu akıldan uzak değildir. Alabildiğine âşikâr olduğu için, bütün mahlûkattan saklı kalan, nûrunun aydınlığı sebebiyle onlardan gizli kalan o yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis, tenzih ederiz.

Bil ki **Üstad Gazali**'den aktardığımız bu izahlar son derece güzel. Fakat iyice incelenirse, bunların neticesi de Cenâb-ı Hakk'ın "**Nûr**" olmasının manasının, O'nun âlemin ve idrak eden kuvvetlerin yaratıcısı olması hususuna raci olmasına dayanır ki, bu da bizim "Allah'ın göklerin ve yerin nûru olması, "O göklerin ve yerin hidayetcisidir" manasınadır" şeklindeki, sözümüzle aynı manayadır. Binâenaleyh **Gazali**'nin söylediği ile müfessirlerden naklettiğimiz sözler arasında mana bakımından bir fark yoktur. Allah en iyi bilendir.

Yetmiş Nûr Perdesi

İkinci fasıl: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın إِنَّ لِلَّهِ سَبْعِينَ حِجَاباً مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَا أَدْرَكَهُ بَصَرُهُ *"Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. Eğer Allah onları açacak olsa, zâtının kutsiyyeti, gözünün yetiştiği herşeyi yakardı"*[52] hadisinin tefsiri hakkındadır. Bazı rivayetlerde bu perdelerin sayısının yediyüz, bazılarında ise yetmişbin olduğu söylenmiştir. Her hâlükârda diyorum ki: Hak Teâlâ'nın zatının yine zatına tecelli ettiği sabit olunca, bu perde işi şüphesiz perdelenilenlere nisbetledir. Perdelenilenlerin de mutlaka ya nurdan ve zulmetten meydana gelmiş perde ile, yahut sadece nurdan yahut sadece zulmetten meydana gelmiş bir perdeyle perdelenilmiş olmaları gerekir.

Birinci kısım: Sırf zulmet ile perdelenilenler bedeni şeylerle meşgul olma hususunda zihinleri, fikirleri ve gönülleri bu maddi şeylerle vâcibu'l-vücûd'un varlığına istidlâl edilebilir mi, edilemez mi meselesine dönüp bakmayacak olan kimselerdir. Çünkü sen anladın ki, Allah'dan başka her şey, kendi zatında karanlıktır. O'nun aydınlanması ancak, Hazret-i Allah'dan alacağı nûrla olur. Binâenaleyh Allah adına olmaksızın, maddî şeylerle meşgul olup, bu meşguliyyeti de nûr tarafına dönmesine

52) **Müslim**, İman, 293 (1/162); **İbn Mâce**, Mukaddime, 13 (1/70-71) (Benzer hadis).

mani olan herkesin perdesi sırf zulmet perdesi olmuş olur. Bedenî ilgi ve alâkalarla yapılan her türlü meşguliyet sınırsız ve sonsuz olduğuna göre, zulmânî perdelerin çeşitleri de sınırsız ve sonsuzdur.

İkinci kısım: Nûr ve zulmet karışımı perdelerle perdelenilenlerdir. Bil ki maddî şeylere bakan kimse onların ya bir müessirden müstağnî olduklarına inanır, yahut bir müessire muhtaç olduklarına inanır. Eğer bunların bir müessirden müstağnî olduklarına inanırsa, işte bu nûrdan ve zulmetten meydana gelmiş bir perde olur. Bunun nûrdan oluşu, o kimsenin bu varlıkların başkasına muhtaç olmamaları hususunu tasavvur edebilmesinden ötürüdür. çünkü müstağnî olmak, Allah'ın celal sıfatlarındandır. O halde bu, nûr tarafıdır. Bunun zulmet oluşu ise, o kimsenin bu müstağnî oluş vasfının, o maddelere uygun olmamasına rağmen, onlarda bulunduğuna inanmasıdır ki, bu bir zulmettir. Böylece bu düşüncenin nûr ve zulmet karışımı bir perde olduğu sabit olmuş olur. Bu kısmın da çeşitleri çoktur. Çünkü kimileri, mümkin varlığın bir müessirden müstağnî olduğuna inanmıştır, kimileri ise mümkin varlığın müstağnî olmadığını, fakat onlarda müessir olanın ya onların karakterleri, ya hareketleri, ya biraraya gelişleri, ya da ayrılışları olduğunu, yahut da bunların, feleklerin hareketlerine veya onları hareket ettiren birşeye nisbet edildiğini söylemiştir. Bütün bunlar bu kısımdandır.

Üçüncü kısım: Sırf nûranî perdelerle perdelenenlerdir. Bil ki Hak Teâlâ'yı tanımanın yolu, ancak bu selbî ve izafî sıfatlar vasıtasıyladır. Bu sıfatların ve mertebelerinin ise, sınırı yoktur. Binâenaleyh kul, hep bunlarda terakki eder (ilerler) ve derken bir dereceye ulaşıp, orada kalıverirse, onun o dereceyi müşahedede boğulup kalması, onun için daha üst dereceye yükselme hususunda bir perde oluşturur. Bu derecelerin sınırı, sonu olmadığına göre, kul devamlı hareket halinde ve bir makamdan diğer bir makama geçiş içinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın hususi (özel) hakikati ise, herkese kapalıdır. Perdelerin derecelerinin nasıl olduğuna işaret ettik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kesin sayı belirlemeksizin, yaklaşık olarak yetmişbin tane olduğunu söylediğini gördün. Binâenaleyh bunların gerçekten sınırı, ucu-bucağı yoktur.

Nur Benzetmesi Hakkında

Üçüncü fasıl: Bu ayetteki temsil (teşbih)in nasıl olduğu hakkındadır: Bil ki bir benzetmede mutlaka bir müşebbeh (benzetilen) ve bir müşebbehün bih (kendisine teşbih edilen, benzetilen) bulunur. Bil ki alimler burada benzetilen şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri kelamcılara göre ki bunu **kâdî** de desteklemiştir. Bundan murat **ayât-ı beyyinât**'' (apaçık ayetler) (Nûr, 34) demek olan hidayettir. Buna göre mana, ''Allah'ın hidayeti, açıklık ve parlaklıkta zirveye ulaşmış ve bu hususta tıpkı, içinde ışıl ışıl bir lamba bulunan bir oyuk (yuva) gibidir. O lambada da son derece saf zeytin yağı ile tutuşan bir kandil (fitil) vardır'' şeklindedir.

İmdi eğer "Güneşin ışığının bundan kat kat fazla olduğunu bildiğimiz halde, Cenâb-ı Hak, nûrunu (hidayetini) niçin buna değil ona benzetti?" denilir ise, biz deriz ki: Hak Teâlâ, zulmetin ortasında parlayan o mükemmel ışığı anlatmak istemiştir. Çünkü insanların vehim ve hayallerine galib olan, tıpkı zulmetler gibi olan şüphelerdir. Allah'ın hidayeti, bu şüpheler arasında, tıpkı zulmetler arasında parıldayan o mükemmel ışık gibidir. Bu mana ve maksad ise, güneşin ışığında bulunmaz. Çünkü güneşin ışığı ortaya çıktığında, âlem ışıkla dopdolu olur. Battığında da âlem sırf karanlıklar içinde kalır. Binâenaleyh ayetteki teşbih daha uygun ve daha münasiptir.

Teşbihi Kuvvetlendiren Unsurlar

A) Bil ki Allah'ın bu benzetmede nazar-ı dikkate aldığı şeylerin hepsi de ışığın mükemmelliğini sağlayan şeylerdendir:

1) Misbâh (lamba) Çünkü lamba bir oyukta (yuvada) olmadığı zaman, ışıkları dağılır. Ama bir kovuğa koyulduğunda, ışınları toplanmış olur ve böylece de daha fazla aydınlatır. Bunu gözler önüne serecek misal şudur: Lamba küçük bir odada olduğu zaman verdiği ışık (aydınlatışı), büyük bir odada olduğu zamankinden daha çok olur.

2) Lamba, saf bir camın içinde olduğu zaman, camdaki saflık ve şeffaflıktan ötürü, ışıkları camın bir tarafından öbür tarafına yansır. Bu sebeple de ışık artar. Bunun da açık misali şudur: Güneş ışınları saf bir cam üzerine vurduğunda, görünen ışınlar kat kat artar. Öyle ki, camın tam karşısında olan şeylere bile o ışıklar varır. Binâenaleyh bu ışınların her biri, camın her bir tarafından diğer tarafına yansıdığında, ışıklar ve aydınlıklar artar, mümkün olan yere varır.

3) Lambanın ışığı, içindeki yakıta göre değişir. Yakıtı saf ve duru olduğundaki durumu, bulanık ve karışık olduğundaki durumundan farklı olur. Yakıt olarak kullanılan yağlar içerisinde, saflık bakımından hiçbiri zeytin yağı gibi değildir. Binâenaleyh çoğu kez bu yağ bütün zerrelerine dağılmış beyazlık ve şeffaflığın yanısıra, saflık ve incelik bakımından su gibidir.

4) Bu zeytin yağı da ağacına göre değişir. Eğer ağaç ne sadece şarkî, ne sadece garbî, yani her halükarda devamlı surette güneş alabilen bir ağaç ise, onun zeytinleri de o derecede olgun olur. Böylece de ondan elde edilen yağ daha saf, daha katıksız olur. Çünkü çok güneş alması, böyle olmasını sağlamıştır. Binâenaleyh bu dört hususiyet biraraya gelip, birbirine destek olduklarında, bu ışık son derece ileri ve halis olur. Dolayısıyla da bu, Allah'ın hidayetini teşbihe en uygundur.

Nûrdan Maksad Kur'ân'dır

B) Ayetteki, "nûr" ile, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir. Bunun bu manada oluşunun delili, *"Şüphesiz size, Allah'dan bir nur, apaçık bir kitap geldi"* (Mâide, 15) ayetidir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî, Süfyan b. Uyeyne ve Zeyd b. Eslem**'indir.

Nurdan Maksad Hz. Peygamberdir

C) Bu "nûr" ile, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, mürşiddir, yol gösterendir, ışık tutandır. Bir de Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'i anlatırken "**Sirâc-ı münir (aydınlatan lamba)**" (Ahzab, 46) buyurmuştur. Bu görüş de Atâ'nındır. Bu iki görüş, birincisinde vardır. Çünkü kitap indirmek, peygamber göndermek de, Allah'ın hidayet çeşitleri zincirindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak semâvî kitapları anlatırken, *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Halbuki sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin"* (Şûra, 52) buyurmuştur. Peygamberleri anlatırken de, *"(Biz), peygamberleri (rahmet) müjdecileri ve azab habercileri olarak (gönderdik). Ta ki peygamberlerden sonra insanların, Allah'a karşı, bir bahâneleri olmasın"* (Nisa, 165) buyurmuştur.

Nûrdan Maksad Mü'min Kalblerdeki İmandır

D) Bununla, mü'minlerin kalbindeki marifetullah ve şer'i bilgiler kastedilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili, Allah Teâlâ'nın imanı "**nûr**", küfrü de **zulmet** diye isimlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Öyle ya, Allah'ın göğsünde, müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse ki o Rabbinden bir nûr üzeredir..."* (Zümer, 22) ve *"İnsanları zulmetten nûra çıkarasın diye"* (İbrahim, 1) buyurmuştur. Bunun neticesi de, ayetteki hidayet manasına olan nûrun ihtida (hidayete erme) manasına hamledilmesidir. Bu manaya göre, tefsir ettiğimiz ayetteki teşbihin maksadı şudur: Mü'minin imanı, şüphelerden ve saptıran zulmetlerden uzak ve berî olma hususunda bahsedilen lambanın ışığı derecesine varmıştır. Bu da **Übeyy b. Ka'b** ile **İbn Abbas** (r.ahm)'ın görüşüdür. **Übeyy** bu ayete, "mü'minin nûrunun misali (مَثَلُ نُورِ الْمُؤْمِنِ) manasını verir ve bu şekilde okurmuş. Onun bunu (مَثَلُ نُورِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ) "O na inananın nûrunun meseli (misali)" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) da bu ayete, "Allah'ın mü'minin kalbindeki nûrunun misali" manasını vermiştir.

E) **Üstad Gazali** (r.h) şöyle demiştir: "Biz, kuvve-i müdrikenin birtakım nûrlar olduğunu ve insandaki kuvve-i müdrikenin, şu beş derecesi bulunduğunu beyan etmiştik:

1) Kuvve-i hissiyye. Bu beş duyu organının hissettiği şeyleri alan kuvvettir. Bu sanki hayvanî ruhların temeli ve ilkidir. Çünkü canlı, bu sayede canlı olur ve bu, süt emen çocukta bile vardır.

2) Kuvve-i hayaliyye. Bu hislerin algıladığı şeyleri itinâ ile karşılayan ve onları, ihtiyaç hissedildiğinde, kendisinden üst durumda olan akli kuvvete arzetmek için tutan kuvvettir.

3) Küllî hakikatleri idrâk eden, aklî kuvvet.

4) Fikir (tefekkür) kuvveti. Bu da aklî bilgileri alıp, onları birbirleriyle kıyas ve te'lif eden, bu te'lif (sentez) neticesinde de daha önce bilinmeyen şeyleri, bilinir (ilim) haline getiren kuvvettir.

5) Peygamberlere ve bazı velilere mahsus, kudsî kuvvet ki, bu kuvve ile, gayb ve melekût aleminin sırları bilinir. Cenâb-ı Hak bu hususa, *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu sayesinde, dilediğimiz kullarımızı hidayete erdirdiğimiz bir nur kıldık"* (Şûrâ, 52) ayetiyle işaret etmiştir.

Bu kuvvetleri anladığında, bilesin ki bunların hepsi birer nûrdur. Çünkü bunlar sayesinde çeşitli varlıklar bilinir. Yine bilesin ki, işte bu beş derece kuvvetin, ayette bahsedilen o beş hususa teşbih edilmiş olması da mümkündür. O beş şey, **mişkat** (lamba kovuğu), **zücâce** (lamba şişesi), **misbah** (lamba) **şecere** (zeytin ağacı) ve zeytin yağı.. Hissî ruhun (kuvvetin) özelliklerine baktığında, onun nurunun mesela gözler, kulaklar ve burun delikleri gibi birçok deliklerden dışarı çıktığını görürsün. Bunun maddeler alemindeki en uygun misali (benzeri), mişkât (lamba kovuğu)dur.

İkincisi yani hayal kuvveti için de, şu üç özelliği görmekteyiz:

1) Bu, katı ve süflî alem tîynetindendir. Çünkü hayal edilen şeyin, bir miktarı, bir şekli ve bir yeri vardır. Maddî şeylerin, mücerred (soyut), kullî şeyleri (genellemeleri) düşünen, sırf aklî nurlardan mahrum oluşları, ayrılmaz vasıflarıdır.

2) Bu kesîf hayal, saflaşıp inceldiğinde ve güzelleştiğinde aklî manalara birtakım kalıplar teşkil eder, aklın nûrlarını yüklenir ve onun nûrlarına engel teşkil etmez. İşte bundan ötürü rüya tabircisi hayalî suretlerden hareketle aklî manalara istidlal eder. Bu tıpkı güneşin melîke o hükümdara; ayın vezire; insanların ağızlarını mühürleyen kimsenin ise, müezzin olup sabahtan önce ezan okumasına yorulması gibidir.

3) İşin başlangıcında hayale, sayesinde aklî bilgiler kavransın ve anarşiye düşülmesin diye gerçekten ihtiyaç vardır. Aklî bilgileri celbeden hayalin misali ne kadar güzeldir. Sen, maddeler içerisinde sayılan bu üç vasıf hususunda, hayale cam kadar benzeyen bir şey bulamazsın. Çünkü cam, aslında kesif (katı) bir maddedir. Fakat saf ve şeffaftır. Böylece kandilin nûruna engel olmayan bir hale gelir, hatta o nûru olduğu gibi aksettirir. Ayrıca da o nûru (ışığı) esen rüzgarlar sebebiyle sönmekten korur. **Üçüncüsü** yani aklî kuvvet, küllî mahiyetleri (genel kâideleri) ve ilahî bilgileri idrâk etme kuvvetidir. Bunun sence lambaya benzetilmesinin kapalı bir yönü yok. Peygamberlerin aydınlatıcı bir lamba oluşlarını açıkladığımız için, bunun ne demek olduğunu anlamış vaziyettesin. **Dördüncüsü**nün yani fikrî kuvvetin özelliği de bir mahiyeti ele alır, sonra onu iki kısma ayırır (analiz eder). Bu iki kısma ayırışı, mesela bizim: "Varlık, ya vacibu'l-vücûd ya mümkinü'l vücûddur" şeklindeki sözümüzde olduğu gibidir. Sonra da her bir kısmı yeniden ikiye ayırır ve bu işi aklî taksimata göre, şubeler (kısımlar) iyice çoğalıncaya kadar yapar. Sonra da birtakım neticelere varır. İşte bunlar, o aklî taksimâtın meyvesi'dir.

Daha sonra döner ve bu meyveleri, (kıyasla) benzeri şeylerin tohumları kılar. Böylece bu iş, kişiyi sonsuz meyvelere ulaştırır. Bunun bu âlemdeki en uygun misali, ağaçtır. Ağacın meyveleri, bilgilerin nûrlarının ve bitkilerinin artması için bir madde

olunca, bunun ayva veya elma ağacına değil de özellikle zeytin ağacına benzetilmesi daha uygun olur. Çünkü zeytin ağacının özü, lambaların yakıtı olan zeytinyağıdır. Bu yağın, diğer yağlar arasında mümtaz bir yeri vardır. Çünkü bunun hem aydınlatması daha fazladır, hem dumanı (isi) daha azdır. Sütü bol ve doğurgan olan hayvanlar ile, meyvesi çok olan ağaca, "mübarek" denir. Binâenaleyh bu hususta sınırsız olan şey, "mübarek" diye nitelenmeye daha layıktır. Maddî ilgi ve bağlardan uzak, sırf aklî olan fikirlerin kısımlarının da, "şarkî ve garbî olmayan" (yani ne sırf şarktan güneş alan, ne sırf garbtan güneş alan olmayan) diye tavsif edilmeye daha uygundur.

Beşinci yani kutsi-nebevî kuvvet son derece kıymetli ve saftır. Çünkü fikri (tefekkürî) kuvvet, hem bir talime ve tenbihe ihtiyaç duyan fikrî kuvvet ve ihtiyaç duymayan fikrî kuvvet diye ikiye ayrılır. Teselsülü sona erdirmek için böyle bir kısmın, yani nebevî kuvvet kısmının mutlaka olması gerekir. Bu kısmın mükemmelliğinin, arılığının, duruluğunun ve alabildiğine istidâdlı oluşunun, "Onu ateş tutuşturmasa bile, neredeyse o yağ yine de ışık verir" diye anlatılması, son derece uygundur. Binâenaleyh bu teşbin de bu kısım için uygundur. Bu nûrlar, derece bakımından, birbirleri üzerinde olunca, birincisi yani kuvve-i hissiyye, hayal kuvvetinin, hayal kuvveti de akıl kuvvetinin bir öncüsü gibi olmuştur. Dolayısıyla ayetteki "**mişkât**" (lamba kovuğu) kelimesinin, **misbah** (lamba)nın bir zarfı gibi olan **zücâce**nin (lamba **şişe**sinin) bir zarfı gibi (yani iç içe olmaları) en uygundur.

Nur ayetini İbn-i Sina'nın İzahı

F) **Ebu Ali İbn Sina** şöyle demiştir: Bu beş misal, insan rûhunun algılamalarının derecelerini göstermektedir." Bu cümleden olarak **İbn Sina** şöyle der: "İnsan ruhunun, küllî bilgileri ve soyut (mücerred) idrâkleri kabul ettiğinde şüphe yoktur. Hem sonra bu, işin başında bütün bu bilgilerden uzaktır. İşte bu noktada o akl-ı heyûla adını alır ki, ayette "**mişkât**" ile bu ifade edilmiştir. **İkinci derecede** de, insan rûhunda kendilerini sentez etmek suretiyle nazarî ilimler elde etmeye ulaşılabilen bedihî ilimler meydana gelir. Ya bu intikal yolları zayıftır ki bu, "ağaç" ile ifade edilmiştir, ya da daha kuvvetlidir, bu da "zeytin yağı" ile ifade edilmiştir, ya da gerçekten çok kuvvetlidir, bu da, "bir inci gibi parıldayan yıldız misali zücâce (lamba şişesi)" dir. Yahut da, kuvvetin zirvesine ulaşmıştır ki, bu da peygamberlere mahsus olan kutsî ruh olup, ayette *"ateş ona dokunmasa bile, neredeyse o yine de ışık saçar"* diye ifade edilmiştir. **Üçüncü derecede** insan ruhu zarûri-fıtrî ilimlerden, nazarî ilimler elde eder. Fakat bu nazarî ilimler bil-fiil mevcut değildir. O rûh, istediği zaman bunları ortaya çıkarmaya, hazır etmeye kâdirdir. Bu da, **"bil-fiil (akıl)"** adını alır. Ayette bunu karşılayan "**misbah**" (lamba)dır. **Dördüncü derecede**, bu zarurî ve nazari bilgiler bilfiil mevcuttur ve bunun sahibi, ona adeta bakıyor gibidir ki, bu da "akl-ı müstefâd" adını alır. İşte bu "nûrun alâ nûr" (nûr üzerine nûr)dur. Çünkü meleke bir nûrdur, onun üzerine gelen de diğer bir nûrdur" **İbn Sina** daha sonra şunu iddia etmiştir: "Beşeri ruhlarda bulunan ilimler, "faal akıl" adını alan ruhi bir cevherden meydana gelir. Bu da ay küresinin altında bulunanı yani nârı (ateşi) idare eder.

Sûfîlerin Nûr Ayetini İzahı

G) Sofilerin görüşüne göre, Hak Teâlâ kişinin göğsünü mişkâta (lamba kovuğuna) kalbini "zücâceye (cama), marifetini de misbaha (lambaya) teşbih etmiştir. Bu lamba mübarek bir ağaçtan yanmaktadır ki, bu da meleklerin ilhamlarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) ve *"Onu Rûhu'l-Emîn, senin kalbine indirdi"* (Şuarâ, 193-194) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, faydalarının çokluğundan dolayı, melekleri mübarek ağaca benzetmiş, onları ruhanî oldukları için, "ne şarkîdir, ne de garbîdir" diye nitelemiş ve ilimlerinin çok olması ve Allah'ın melekûtunun sırrına alabildiğince muttali olmalarından dolayı da, *"Onun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık verir"* şeklinde vasfetmiştir. Bu izaha göre, müşebbeh müşebbehun bihden (kendisine benzetilenden) başkadır.

H) **Mukâtil** şöyle der: "Ayetteki مَثَلُ نُورِهِ ifadesinin manası, "Hz. Muhammed'in kalbindeki iman nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir oyuk gibidir" şeklinde olur. O halde bu demektir ki, ayetteki **"Mişkât"** sözü, (Hz. Peygamberin babası) Abdullah'ın sulbünü **zücâce** lafzı; Hz. Muhammed (s.a.s)'in bedenini; **misbah** lafzı da ya **Hz. Muhammed**'in kalbindeki imanı, yahut da (kalbindeki) nübüvveti temsil eder."

I) Bazıları da, **mişkât Hz. İbrahim**'i, **zücâce, Hz. İsmail**'i, **mısbah** Hz. Muhammed'in bedenini, **şecere** de onun nübûvvet ve risaletini temsil eder demişlerdir.

İ) Ayetteki مَثَلُ نُورِهِ tabiri mü'minlerle ilgili bir ifadedir. Bu, **Ubeyy İbn Ka'b**'ın izahı olup, o bu ifadeyi مَثَلُ نُورِ الْمُؤْمِنِ *"Mü'minin nurunun misali"* şeklinde okurdu. Bu aynı zamanda **Said İbn Cübeyr** ve **Dahhak**'ın da görüşüdür. Bil ki tercihe şayan olan birinci görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetten "önce" *"Andolsun ki biz, açık açık bildiren ayetler indirdik"* (Nûr, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın مَثَلُ نُورِهِ ifadesiyle "O'nun hidayetinin ve beyanının misali" manası kastedildiği zaman, kendinden önceki ayete mutabık olmuş olur. Bir de biz اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ cümlesini *"O, göklerde ve yerdekileri hidayete erdirendir"* şeklinde tefsir etmiştik. Binâenaleyh biz مَثَلُ نُورِهِ ifadesini, "O'nun hidâyetinin misali" şeklinde tefsir edersek, mâkabliyle mutabık olmuş olur.

Ayetle İlgili Diğer Konular

Dördüncü fasıl, ayetle alâkalı diğer konular hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mişkât

"Mişkât" duvardaki pencere değil, oyuktur. Bu, meşhur olan görüştür. Alimler, bu hususta diğer bazı izahlar da yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** ve **Ebu Musa el-Eş'arî**: **"Mişkât"** içine fitil

giren ve lambanın ortasında bulunan şeydir" demişlerdir ki, bu aynı zamanda **Mücahid** ve **Kurazî**'nin de görüşüdür.

b) **Zeccâc** şöyle der: "Bu duvarda kendisine fitilin konulduğu camdan kandilin kamışıdır."

c) **Dahhâk**: "Bu kendisine lambanın asılmış olduğu halkadır" demiştir. Ama en doğrusu birincisidir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, **Mişkât**'ın, Habeşce'de oyuk anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. **Zeccâc** ise bu kelimenin Arapça olduğunu, bunun bir benzerinin de "ince, küçük" anlamına gelen اَلْمِسْكَاةُ **(el-miskâtu)** kelimesidir, demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler de bu ayette, "kalb" sanatı bulunduğunu, ifadenin takdirinin مَثَلُ نُورِهِ كَمِصْبَاحٍ فِي مِشْكَاةٍ "O'nun nûrunun misali oyuktaki lamba gibidir" şeklinde olduğunu, zira müşebehun bih'in nûrun kaynağı ve menbaı olan şey olduğunu, bunun ise "**mişkât**" (oyuk) değil, "**misbâh**" (lamba) olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Misbah

"**Misbâh**" sirâc-kandil demek olup, bu kelime aslında ışık saçan şey anlamına gelmektedir. Sabaha bu adın verilmesi de bu manadan dolayıdır.

BEŞİNCİ MESELE
Zücâce ve Dürrî Kelimeleri

"**Zücâce**" kelimesi, zâ harfinin hem dammesi hem fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. **Durriyyun** (دُرِّيٌّ) kelimesi de dâl harfinin, hem dammesi hem kesresi, hem de fethasıyla okunmuştur. Dammeli okunuşu da şu üç şekilde olur:

a) Dâlın dammesi, râ ve ya harfinin şeddesi ve hemzesiz olarak دُرِّيٌّ **(Dürriyyun)** şeklinde okunmuştur ki, maruf olan kıraat de budur. Buna göre bu ifadenin manası, "saf, arı, duru ve parladığı için inci gibidir" şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de إِنَّكُمْ لَتَرَوْنَ أَهْلَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى كَمَا تَرَوْنَ الْكَوْكَبَ الدُّرِّيَّ فِي أُفُقِ السَّمَاءِ *"Sizler, yüksek makam sahiplerini tıpkı semânın ufkunda parıl parıl parlayan yıldızlar gibi görürsünüz"*[53] buyurmuştur.

b) Yine bu şekilde okunur, ancak med ve hemzeyle. Bu da **Hamza** ile **Ebu Bekr**'in rivayetine göre **Asım**'ın kıraatidir. Bazı dil alimleri, bunun bir kıraat hatası olduğu kanaatine varmışlardır. **Sîbeveyh:** "Bu lehçelerin en zayıfı olup, ışıldamak ve parıldamak manalarından alınmıştır. Yoksa "inci gibi, inciye mensup" manasında değildir. **Ebu Ali** ise: "Bu kıraatin izahı şudur: Bu kelime "def etmek, savuşturmak" anlamına gelen اَلدَّرْءُ **(ed-dir'u)** masdarından فُعِّيل (Fu'îl-un) vezninde bir kelime olup, sıfattır. Bu sıfat olarak tıpkı isim olan اَلْمِرْعِزَّى (kasık) kelimesi gibidir.

53. **Buhârî, Bed'u'l-halk, 8; Müslim, Cennet, 14-16 (4/2179) (Benzeri hadis).**

c) Dâlın dammesi ile, medsiz ve hemzesiz olarak, şeddesiz râ ve yâ harfiyle, دُرِيَ (Duriyun) şeklinde.

Kesreli okunuşunda da şu iki izah söz konusudur:

a) Dalın kesresi, rânın şeddesi, med ve hemze ile دِرِّيءٌ (Dirriun) şeklinde. Bu Ebu Amr ve Kisâî'nin okuyuşudur. Ferrâ da yine bu kelimenin def etmek anlamına gelen ed-dir'u masdarından, tıpkı سِكِّيرٌ sikkîr (çok sarhoş) ve اَلْفَسِيْقُ (alabildiğine fâsık, günahkâr) fısk kelimeleri gibi, فِعِّيْلٌ (Fi'lun) veznindedir. Buna göre mana "Onun ışığı birbirini savuşturur, def eder" şeklinde olur.

b) Dâlın kesresi, râ'nın şeddesi ile hemzesiz ve medsiz olarak دِرِّيْ (Dirriyun) şeklinde. Bu ise, İbn Halit ve Nâfi'in ravisi Utbe İbn Hammad'ın kıraatidir.

Meftuh okunması halinde de şu dört şekil söz konusudur:

a) A'meş, bunu dalın fethası, râ'nın şeddesi, med ve hemze ile دَرَّاءٌ (Derrâ'un) şeklinde okumuştur.

b) Hasan el-Basrî, Mücahid ve Katâde dâlın fethası râ'nın şeddesi, medsiz ve hemzesiz olarak دَرِّيْ (Derreyun) şeklinde okumuşlardır.

c) Asım, dalın fethası, şeddesiz râ ile, med ve yâ bulunmaksızın, hemze ile دَرَءٌ (Dere'un) şeklinde okumuştur.

d) Yine aynı şekilde okunmuştur. Ancak ne var ki, burada hemzenin yerini şeddesiz yâ almıştır. دَرِيْ (Dereyun). Ayetteki تَوَقَّدُ lafzına gelince bu hususta marûf olan kıraat, tefe'ale (تَفَعَّلَ) vezninde olmak şartıyla kâf şeddelenerek ardarda dört fetha ile okunmasıdır. تَوَقَّدَ (Tevakkade). Hasan el-Basrî, Mücahid ve Katâde de aynı şekilde okumuşlar ama dalı dammelemişlerdir. تَوَقَّدُ (Tevakkadu) Keşşaf sahibi de, bu kelimenin yânın, vâvın, kafın fethası ve yine kafın şeddesi ve dal harfinin de refi ile يَوَقَّدُ (Yevakkadu) şeklinde okunduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "İki zaid harf yan yana geldiği için, tâ hazfedilmiştir." Bu, garib bir izahtır. Said İbn Cübeyr'in ise, bu kelimeyi damme olan yâ, sakin vâv, şeddesiz olarak fethalı kaf ve dalın refi ile يُوقَدُ (yûkadu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

Yin Nâfi ve Hafs'ın bu şekilde okudukları, ancak ne var ki, ya harfinin yerini tâ'nın aldığı rivayet olunmuştur. Yine Asım'ın bu kelimeyi dammeli ya, fethalı vâv, şeddeli ve fethalı kaf ile يُوَقَّدُ (yuvakkadu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu Amr'ın da bu şekilde okuduğu, ancak ne var ki onun bu kelimenin başına tâ getirerek okuduğu rivayet edilmiştir. تُوَقَّدُ (Tuvakkadu). Talha'nın da dammeli tâ, sakin vav, şeddesiz ve kesreli kaf ile تُوقِدُ (Tûkidu) şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ *"O sırça (kandil) de sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldızdır"* buyurmuştur. Yani, "büyüktür, aydınlatandır" demektir. Çünkü دَرَارِيُّ النُّجُومِ ifadesi, "yıldızların büyükleri"ni ifade eder. Alimler, bununla büyüklükte ilk sıraları alan Zühre, Müşteri ve sabit yıldızlar gibi, aydınlatıcı ışık saçıcı yıldızlardan birisinin kastedildiği hususunda ittifâk etmişlerdir.

YEDİNCİ MESELE
Şecaret-in Mübareke-tin

Cenâb-ı Hak; مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ *"mübarek bir ağaçtan"* buyurmuştur. Yani, "Mübarek ağacın yağından, yani bereketi ve faydası çok olan bir ağaçtan" demektir. Bunun tufandan sonra ilk biten ağaç olduğu da ileri sürülmüştür ki, yetmiş peygamber burayı bereketlendirmiştir. (Orada zuhur etmiştir). Hz. İbrahim de onlardandır. Bununla Şam'ın zeytinlerinin de kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü, Şam da mübarek bir beldedir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu ağacı mübarek bir ağaç kılmıştır.

SİKİZİNCİ MESELE
Ne Şarkî Ne Garbî Olmayan

Alimler bu ağacın, *ne şarkîdir ne de garbî"* şeklinde vasfedilmesinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır.

a) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Bu, cennetteki zeytin ağacıdır. Çünkü bu, dünya ağaçlarından olmuş olsaydı ya şarkî ya da garbî olurdu." Bu izah zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, benzetmeyi insanların görüp müşahede ettiği şeylerle yapar. Halbuki insanlar, cennetin ağaçlarını (henüz) görüp müşahede etmemişlerdir.

b) "Bununla Şam'daki zeytin ağaçları kastedilmiştir. Çünkü Şam, dünyanın ortasındadır. Dolayısıyla onun ağaçları da doğulu veya batılı diye vasfedilemez. Bu da tutarsızdır. Çünkü yeryüzü küre şeklindedir" diyenler, "doğu" ve "batı" isimlerini muayyen iki noktaya vermezler, tam aksine her beldenin başlı başına doğusu ve batısı olduğunu söylerler. Bir de bu teşbih, zeytinyağını tanıyan için getirilmiş olan bir teşbihtir. Zeytinyağı ise, diğer yerlerde bulunduğu gibi, Şam'da da bulunabilir.

c) Bu, kendisini diğer ağaçların kuşatıp sardığı bir ağaçtır. Binâenaleyh, ona ne doğudan ne de batıdan güneş isabet etmez. Bazıları da "Bu, yapraklarıyla iyice kuşatılmış olan bir ağaçtır. Binâenaleyh, güneş ister doğuda olsun ister batıda, ona isabet etmez." Ağaçlar içinde zeytin ve nar ağacı gibi, dalları baştan sona kadar yaprakla donatılan başka bir ağaç yoktur" demişlerdir. Bu da tutarsızdır. Çünkü, ayetin maksadı, o yağın saf ve net oluşunu ifade etmektir. Bu ise, zeytinin en mükemmel biçimde olgunlaşmasıyla elde edilir. Bu da, örfe göre, ona güneşin vurmaması ile değil, tam aksine güneşin tesiriyle elde edilir.

d) İbn Abbas şöyle der: "Bununla, dağların tepesinde yahut da geniş bir sahrâda bulunan ağaçlar kastedilmiştir. Böylece güneş, hem doğarken hem de batarken bu ağaçlara vurur." Bu, İbn Abbas, Said İbn Cübeyr ve Katâde'nin görüşü olup, Ferrâ ve Zeccâc'ın da tercihleridir. Ferrâ ve Zeccâc bu ifadenin manasının "ne yalnız doğuda, ne de yalnız batıda, tam aksine bu hem doğuda hem de batıdadır" şeklinde olduğunu ve bunun tıpkı, birisinin sık sık hem sefere çıkması, hem de mukim olması halinde, "Falanca ne misafirdir, ne de mukîm" denilmesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş de budur. Çünkü o ağaç her ne zaman böyle olursa, onun yağı son derece saf ve berrâk olur, işte ancak bu durumda teşbihin maksadı da mükemmel olur.

e) "**Mişkât**" Hz. Muhammed'in göğsü, "**zücâce**" kalbi, "**Misbâh**" onun kalbindeki dini, *"mübarek bir ağaçtan tutuşturulan"* ifadesi de, *"Atanız İbrahim'in dinine tâbi olunuz"*. (Hacc, 78) ayetinde emrettiği husustur. O halde bu demektir ki, ayette bahsedilen ağaç ile, Hz. İbrahim kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'i vasfederek, *"ne şarkîdir ne de garbî"* buyurmuştur. Yani, "O , yahudi ve hristiyanlar gibi doğu ve batı tarafına doğru namaz kılmamış, tam aksine ka'be'ye doğru namaz kılmıştır.

DOKUZUNCU MESELE

Allah Teâlâ, o ağacın yağını da, *"kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık vermekle"* vasfetmiştir. Çünkü zeytinyağı, katıksız, saf, arı, duru olup ona uzaktan bakıldığında onun sanki şuâları (ışınları) varmış gibi gözükür. Binâenaleyh, ona bir de ateş dokunduğunda o, ışık üstüne ışık olur. Tıpkı bunun gibi, müminin kalbi de kendisine ilim gelmeden önce neredeyse kendisinde mevcut olan hidayetle amel eder. Ama, ona ilim geldiğinde nûr üstüne nûrlanır, hidayet üstüne hidayet elde eder. Yahyâ İbn Sellâm "Mü'minin kalbi kendisine açıklama gelmeden de, bu işe yatkın olduğu için hakkı tanır" demiştir ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ *"Mü'minin ferasetinden sakınınız, çünkü o Allah'ın nûruyla bakar, görür"* ifadesiyle kastedilendir.

Ka'bu'l-Ahbâr da ayetteki, "zeytinyağı" ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ın nûrunun kastedildiğini, buna göre mananın neredeyse onun nûru, o konuşmadan önce bile, insanlara açıklamada bulunur" şeklinde olduğunu söylerken, Dahhâk, "Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy gelmeden de neredeyse hikmetli konuşurdu" demiştir. Abdullah İbn Revâha da:

لَوْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ آيَاتٌ مُبَيِّنَةٌ كَانَتْ بَدِيهَتُهُ تُنْبِيكَ بِالْخَبَرِ

"Şayet onda, beyan edip açıklayan ayetler olmasaydı bile, onun taşıdığı bedâhet ve sadakat, sana (verilmesi gereken) haberi verirdi" demiştir.

Cenâb-ı Hak نُورٌ عَلَى نُورٍ *"Nûr üstüne nûrdur"* buyurmuştur.

ONUNCU MESELE Bununla o nûrların ard arda gelip biraraya toplanmaları kastedilmiştir. Nitekim **Übeyy İbn Ka'b:** "Mümin şu dört hasletle başbaşadır: Kendisine verildiğinde şükreder, belâya düçar kılındığında sabreder, söylediğinde doğru söyler, hükmettiğinde de adil olur. O halde bu demektir ki, diğer insanlar arasında, bu mümin kimse, ölüler arasında yürüyen bir canlı gibidir. O, şu beş nûr hâlesi içinde gidip gelir, dolaşır. Konuşması nûrdur, işi nûrdur, girmesi nûrdur, çıkması nûrdur, Kıyamette de varışı nûradır" demiştir. **Rabî, "Ebu'l-Aliye'ye** burada giriş ve çıkışın manasını sordum da, o da, onun gizli ve açıktan yaptığı şeylerdir" cevabını verdi" demiştir.

ONBİRİNCİ MESELE **Cübbaî** şöyle der: "Bu ayet, her cahil olanın kendiliğinden cahil olduğuna delâlet eder. Aksi halde deliller apaçıktır. Şayet o delillere bakıp incelemiş olsalardı, anlarlardı." Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bizim mezhebimiz lehinde olan açık bir ifadedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu delillerin kendisine hiçbir ilavenin yapılamayacağı bir derecede açık ve seçik olduklarını beyan ettikten sonra يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ *"Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur"* buyurmuştur. Yani, "Bu delillerin apaçık oluşu, Allah imânı halketmedikce yeterli değildir ve fayda vermez" demektir. Cenâb-ı Allah'ın يَهْدِى اللَّهُ *"Allah... kavuşturur"* buyruğundan muradın, delilleri ve beyyineleri açıklamak olması mümkûn değildir. Çünkü eğer biz "nûr" kelimesini delillerin açıklanması manasına hamletmiş olsaydık **hüdâ** kelimesini de, bu aynı manaya hamletmek câiz olmazdı. Aksi halde söz bir mâna ifâde etmekten çıkardı. O halde geriye ancak **hüdâ** lafzını burada ilmi yaratma manasına hamletmek kalmıştır.

Ebu Müslim İbn Bekr buna iki şekilde cevap vermiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah kimi dilerse onu nûruna kavuşturur"* ifâdesi, adeta delâlete düşen kimsede bulunan "hizlân" (yardımsız bırakılma)nın zıddı gibi olan hidâyetin artması manasına hamledilmiştir.

b) Cenâb-ı Allah dilediği kimseleri, "cennetin yolu" demek olan nûruna hidâyet eder. **Ebu Müslim** bu ayeti *"nûrları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. "Bugün sizin müjdeniz, altlarından ırmaklar akan cennetlerdir"* (Hadid, 12) ayetine benzetmiştir. **Kâdî Abdu'l-Cebbâr, Ebu Müslim**'in verdiği bu iki cevabı da yetersiz görerek şöyle demiştir: "Birincisine gelince önceki ifâde indirilen ayetleri zikretmekle ilgilidir. Binâenaleyh biz bunu hidâyet anlamına hamlettiğimizde hepsi bunun içine girer. Ama ziyade, artma anlamına aldığımızdaysa bazısı buna dahil olur. Bu ayet, "cennetin yolu" anlamına hamledildiğinde mâna cihetî hariç, lafzı cihetinden hiç bir kimse buna dâhil olmaz." **Kâdî Abdu'l-Cebbar** bu iki cevabı yetersiz gördüğü için şunu söylemiştir: "Evlâ olanı Allah Teâlâ bununla şunları değil de bunları hidâyete erdirmiştir. Bunlarda kendilerine sorumluluğun ulaştığı kimselerdir" denilmesidir.

Bil ki **Kâdî**'nin bu cevabı ilk iki cevaptan daha tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur"* beyânından, apaçıklıklarına rağmen bu delillerin yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu ise, çoğu delilleri içine almaz. O halde, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü görüş düşer.

ONİKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ *"Allah, insanlar için meseller irâd eder"* buyurmuştur. Bu ifadeden murat, "mükellef olan insanlar için" manasıdır. Bunlar da Hz. Peygamber ile Onun kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah bunu büyük bir nimet sadedinde zikretmiştir. Mu'tezile bu ifadeyle istidlâlde bulunarak şöyle demiştir: "Bu, şayet onlar bundan istifâde edebilirse, büyük bir nimet olur. Binâenaleyh her şeyi Allah yaratmış olursa, onlar bundan istifade edemezler." Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Daha sonra Allah Teâlâ kendisinin بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"her şeyi hakkıyla bilen"* olduğunu söylemiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın verdiği meseller hususunda tefekkür etmeyen, ibret almayan ve O'nun delillerine nazar edip de böylece o delillerin şüphelerden ne kadar uzak ve ne kadar açık olduklarını anlamayan kimseler için bir tehdit gibidir.

★ ★
★

Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾
رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا
تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

"(O kandil) o evlerde, (yakılır ki), Allah onların yüce tanınmasına ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir. Onlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. (Öyle) adamlar (vardır ki), onları ne bir ticaret ne bir alışveriş, Allah'ı anmaktan namazı dosdoğru kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kalblerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar. Çünkü Allah, kendilerini işledikleri amellerin en güzeliyle mükafaatlandıracak, onlara fazlu kereminden dahasını da verecektir. Allah kimi dilerse, onu hesapsız biçimde rızıklandırır."

(Nûr, 36-38).

Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ *"(O kandil) o evlerde, (yakılır ki) Allah izin vermiştir"* ifâdesi, burada hazfedilmiş bir ifâdenin bulunmasını gerektirir. Âlimler bu hususta şu îzahları yapmıştır.

a) İfadenin takdiri, "Allah'ın nûru isminin anılmasına izin verdiği evlerdeki bir oyuk içinde bulunan, bir kandil bir lamba gibidir" şeklindedir. Bu muhakkik ulemânın ekserisinin tercihidir. **Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehânî**, buna iki şekilde itiraz etmiştir:

1) Ayette, "misbâh" kelimesinin zikredilmesinin maksadı, bir teşbihte bulunmaktır. Halbuki lambanın, Allah'ın izin verdiği evlerde olması bu gayeye fazla bir şey katmaz. Çünkü lambanın evlerde olması onun ışığını ve aydınlığını arttırmaz.

2) Bahsi geçenlerde, bu meselin tek şey olmasını gerektiren sebepler bulunmaktadır. Bunlar mesela, "mişkât", "fihâ misbâh", "fi zücâcetin" ve "keennehâ kevkebun duvriyyun" ifâdeleridir. Halbuki **büyût** lafzı çoğuldur. Böyle bir birlik ve aynılık ise, her evde tahakkuk edemez.

Ebu Müslim'in birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Berrâk bir camın içine konulmuş olan lamba, mescidlerde bulunursa, daha büyük ve daha muhteşem olur. Böylece de daha aydınlatıcı olmuş olur. Binâenaleyh bu şekilde teşbihte bulunmak daha tam ve daha mükemmel olur. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Teşbihin maksadı, bu vasfı taşıyan her şey olduğuna göre, bunun muhtevâsına zeytinyağı ile yanan ve saf bir camın içinde bulunan bir oyuğa konulmuş olan her lamba dahil olur. Binâenaleyh bunun faydası da şu olur: Bu lambanın ışığı Allah'a ibadet etmeye hissedildiği an, bu evlerde geceleyin ortaya çıkar, görünür. Bu tıpkı şuna benzer. Bir kimse, "Bana hizmet etmeye en uygun olanı, ilme başvuran, yeterli, kanaatkâr ve evinden ayrılmayan bir kimsedir" demiş olsa, o her ne kadar bu kelimeyi tekil olarak söylemiş ise de, bununla nev'i kastetmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği tekil ifadelerle nev'i kastedilmiştir.

b) Kelamın takdiri, "Allah'ın içinde anılmasına izin verdiği evlerde bulunan mübârek bir ağaçtan tutuşan" şeklindedir.

c) **Ebu Müslim**'e göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَثَلاً مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ *"sizden evvel gelip geçmiş olanlardan misâl"* (Nûr, 34) ifâdesiyle alâkalıdır. Buna göre, kelamın takdiri, "Sizden önce Allah'ın içinde (zikrinin) yüceltilmesine izin verdiği evlerde gelip geçmiş olanlardan misâl" şeklinde olur ki, *"gelip geçmiş olanlar"* ifâdesiyle peygamberler ve mü'minler, "evler" ifâdesiyle de mescidler ve câmiler kastedilmiş olur. Allah Peygamberlerin haberlerini nakletmiş, onların mekânlarından ve yerlerinden bahsetmiş ve o yerleri, *"Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı"* (Sad, 21) ve *"Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek*

buldu" (A. İmran, 37) ifâdeleriyle de, "mihrâb" diye adlandırmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki *"Andolsun ki biz, (din hükümlerini) açık açık bildiren ayetler indirdik"* (Nur, 34) ve *Sizden önceki peygamberler ve mü'minlerin kıssalarını da, Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde indirdik..."* demek istemiştir.

d) **Cübbaî'ye** göre bu ifâde kendinden öncekilerle alakalı bir ifâde olmayıp takdiri "İçinde, Allah'ın zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde namaz kılın!" şeklindedir.

e) **Ferrâ ve Zeccâc'a** göre ayette bir hazif bulunmamaktadır. Tam aksine bir takdim, tehir söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde, sıfatları şöyle şöyle olan adamlar, Allah'u tesbih eder" demek istemiştir.

Kadî, Ebu Müslim İbn Bahr'ın görüşüne şu iki bakımdan itiraz etmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın وَمَثَلاً مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ (Nûr, 34) ifadesiyle peygamberleri yalanlayanlar kastedilmiştir. Çünkü bu ifade, dünya arzusundan dolayı, câriyelerini zinâya zorlayan kimselerle ilgilidir. Binâenaleyh, bunun böylesi evler olarak vasfedilmesi uygun olmaz. Çünkü bu evler, Allah'ın kendi isminin zikredilmesine izin verdiği evlerdir.

2) Bu ayet, araya giren نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ayetiyle önceki ayetten ayırılmıştır. **Cübbâî'nin** görüşüne gelince bu hususta da şöyle denilmiştir: "Takdire başvurmak ancak zarûret esnasında söz konusudur. Binâenaleyh **Ferrâ ve Zeccâc'ın** yaptıkları tefsîr ve te'vile göre, böyle bir takdire ihtiyaç kalmamaktadır. Bu sebeple, takdire başvurmak câiz değildir. Buna göre şâyet "**Zeccâc'ın** görüşüne göre de şöyle bir müşkil ortaya çıkmıştır: Zira onun görüşüne göre ayet فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ يُسَبِّحُ لَهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا "Allah'ın içinde kendisinin tesbih edilmesine izin verdiği evlerde..." şeklinde olur ki buradaki فِيهَا "o evlerde" sözü manasız bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh daha siz böyle bir fazlalığı (tekrarı) üstlenmenin, o noksanlığı üstlenmeden (yani ayette hazif vardır demekten) daha evlâ olduğunu niye söylediniz?" denilirse, biz deriz ki: Tekid için yapılan ziyadeler pekçoktur. Binâenaleyh, ötekine değil de buna başvurmak daha evlâdır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin ekserisi, ayetteki فِي بُيُوتٍ kelimesiyle "mescidler"in kastedildiği kanaatindedirler. **İkrime'den** de bu ifâdenin bütün evler anlamına geldiği rivayet edilmiştir, ama birincisi şu iki sebepten dolayı daha evlâdır.

1) Bütün evlerin, Allah'ın içinde zikrinin yükseltilmesine izin vermiş olmakla vasfedilmesi mümkün değildir.

2) Allah Teâlâ o evleri içinde zikredilmek, tesbihatta bulunulmak ve namaz kılınmakla vasfetmiştir ki, bu özellik sadece mescidlere uygun düşer. Bununla mescidler kastedilmiş diyenlerin, bu hususta iki görüşü vardır:

a) Bununla şu dört mescid kastedilmiştir: **Hz. İbrahim** ile **İsmail** (a.s)'in yapmış oldukları Ka'be, **Davûd ve Süleyman** (a.s)'ın yapmış oldukları Beyt-i Makdis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu Medîne mescidi ile yine Hz. Peygamber'in yapmış olduğu ve temeli takvaya dayanan Kuba mescididir. **Hasan el-Basrî**'nin bunun içinde onbin kandilin bulunduğu Beyt-i Makdis olduğu rivâyet edilmiştir.

b) Bununla bütün mescidler kastedilmiştir. Bu iki görüşten birincisi zayıftır, zira bu delil bulunmaksızın tahsis cihetine gitmektir. Binâenaleyh evlâ olanı lafzı bütün mescidler anlamına hamletmektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Mescidler, Allah'ın yerdeki evleri olup, tıpkı yıldızların yerdeki kimseleri aydınlatması gibi, bunlar da göktekileri aydınlatır."

ÜÇÜNCÜ MESELE
أَنْ تُرْفَعَ den Maksad

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تُرْفَعَ ifâdesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:
1) Bundan maksat, onların yapılmalarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا *"ki onu (Allah) bina etmiştir. Onun boyunu o yükseltti. Derken ona bir nizam verdi"* (Nazlat, 27-28) يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ *"Hani İbrahim, Beyt'in (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu"* (Bakara, 127) buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a)'ın da "Bunlar, Allah'ın yapılmasını emrettiği mescidlerdir" dediği rivayet edilmiştir.

2) **Zeccâc** bunun manasının "Tâzim olunmasını ve pisiliklerden boş sözlerden uzak tutulmasını emrettiği" şeklinde olduğunu söylemiştir.

3) Bununla bu iki şıkkın tamamı kastedilmiştir. İkinci görüş, daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ ifâdesinin zâhiri onların yüceltilmelerinden önce bu evlerin, sadece ve yalnız salt evler olduğu derken Allah'ın yüceltilmelerine izin verdiğini ifade eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ *"İçlerinde adının zikredilmesine"* ifadesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

a) Bu her türlü zikri içine alan genel bir ifadedir.

b) **İbn Abbas** (r.a) göre, bununla orada, Allah'ın kitâbının okunması kastedilmiştir.

c) Bu, "Orada, uygun olmayan şeylerin konuşulması yasaktır" demektir. Birinci görüş, zikir lafzının umumî oluşundan ötürü, daha evlâdır.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Amir ve Asım'ın râvisi **Ebu Bekr** bâ harfinin fethası ile fiili, يُسَبِّحُ şeklinde okurlarken, diğerleri bâ'nın kesresi ile يُسَبِّحُ şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh birinci görüşe göre, söz (cümle) şu üç zarfının, yani فِيهَا–لَهُ ve بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ zarflarının sonuna kadar sürmektedir. **Zeccâc**, şöyle demiştir: "Ricâl" kelimesi merfûdur. Çünkü Cenâb-ı

Hak, *"Orada, O'nun için tesbihte bulunun"* buyurunca, sanki: "Kim tesbihte bulunur?" denilmiş de, buna cevaben, "O ricâl (adamlar) tesbihte bulunur" denilmiştir.

ALTINCI MESELE
"Tesbih"den Maksad

Âlimler, ayette bahsedilen tesbih ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ekserisi bunu, bizzat "namaz" mânasına almışlardır. Bu mânayâ alanlar da, değişik görüş belirtmişler; kimileri bunu, beş vakit namaz mânasına alırken; kimileri de sabah ve ikindi namazları mânasına alarak, "çünkü önce bu iki vakit namaz farz kılındı, daha sonra bunlara (diğerleri) ilâve edildi" demişlerdir. Kimileri de bunu, zâtı ve fiilleri hususunda Allah'a uygun olmayan şeylerden, O'nu tenzih etmek demek olan tesbih manasında olarak, görüşlerine delil olarak şunu söylemişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, namazı ve zekâtı, *"Allah'ı anmaktan ve namazı dosdoğru kılmaktan ve zekâtı vermekten"* buyurarak, bu zikre (anmaya) atfetmiştir. Bu izah daha tercihe şâyandır.

YEDİNCİ MESELE
Gudüvv ve Asâl

"Asâl", "usül" kelimesinin cemisidir ve bu da, yatsı demek olan "**asîl**" kelimesinin çoğuludur. "**Gudüvv**" kelimesi müfred olarak getirilmiştir. Çünkü bu, aslında cemî yapılanamayan bir masdardır. "Asîl" kelimesi ise, isim-i cemîdir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki بِالْغُدُوِّ "sabahları" manasınadır. "Asâl", "İsâl" şeklinde de okunmuştur ki bu, "akşama girerken, akşam üstü" demektir. Nitekim tıpkı yatsıya girdi manasındaki, أَعْتَمَ ve öğleye girdi manasındaki أَظْهَرَ kelimeleri gibi, "akşama girdi" manasında da أَصَلَ denilir. **İbn Abbas** (r.h) "kuşluk vakti namazı, Allah'ın Kitabında vardır" der ve bu ayeti okurdu. **Ebu Hureyre** (r.a) da, "Hz. Peygamber (a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:مَا مِنْ أَحَدٍ يَغْدُوا وَيَرُوحُ إِلَى الْمَسْجِدِ يُؤْثِرُهُ عَلَى مَا سِوَاهُ إِلاَّ وَلَهُ عِنْدَ اللّٰهِ نُزُلٌ يُعَدُّ لَهُ فِي الْجَنَّةِ *"Mescidi, diğer yerlere tercih ederek, sabah akşam câmilere koşan herbir insan için, Allah katında, onun için hazırlanmış ziyafetler vardır"*[54] **Sehl b. Sa'd**'in merfu olarak rivâyet ettiği hadiste de, مَنْ غَدا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ لِيُعَلِّمَ خَيْراً أَوْ لِيَتَعَلَّمَهُ كَانَ كَمَثَلِ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَرْجِعُ غَانِماً *"Kim hayrı öğretmek veya öğrenmek maksadıyla sabah akşam câmilere gidip gelirse, bu tıpkı, Allah yolunda"*[55] *cihad edip, ganimet elde eden kimse gibi olur"* diye buyurulmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE
Ticâretin Oyalanmamasının Mânası

Âlimler, ayetteki, لاَتُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ *"Ticaretin onları alıkoymaz"* ifâdesine değişik manalar vermişler: Bazıları, "Allah bunların kesinlikle ticaretinin olmadığını beyan etmektedir" derken, diğer bazıları, "Aksine Allah onların ticaret yapmakta olduklarını ve bunun yanısıra, yapmış oldukları bu ticaretlerin, onları Allah'ı zikirden (anmaktan-hatırlamaktan) alıkoymadıklarını beyan buyurmuştur" demiştir.

---

54) **Buhârî**, Ezan, 37, (Benzeri hadis).
55) **Muvattâ**, Sefer, 53.

Bu ikincisi, ekseri âlimlerin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, onlar ticâret yapıyor olmalarına rağmen, Allah'ın farzları geldiğinde, hiçbirşey onları bu farzları edâdan alıkoyamazdı. Onlar hemen namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler." **Sâlim**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir pazar esnâfına bakıldığında, (namaz) esnasında alış-verişlerini hemen bırakıp, namaza koştukları görülürdü. İşte bunlar, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın *"Ticaret onları alıkoymaz"* buyurduğu kimselerdir." **İbn Mes'ud** (r.a)'dan da, aynı rivayet nakledilmiştir. Bil ki bu görüş birincisinden daha evlâdır. "Falan kimseyi ticareti, şöyle şöyle yapmaktan alıkoymuyor" demek için, mutlaka o kimsenin tâcir olması gerekir. Gerçi birinci ihtimal de vardır ve bu konuda sualler sorulabilir:

Bey'in Ayrıca Zikredilmesinin İzahı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, *"Ticaret onları alıkoymaz"* buyurunca, bunun içine alış-veriş zaten girmektedir. Binâenaleyh daha niçin, bundan sonra, *"ne bir alış-veriş"* denilmiştir?

Cevap: Buna birkaç şekilde cevap verebiliriz:

a) "Ticaret", içinde çeşitli alış-verişleri bulunduran, bir "**cins**"dir. Fakat Hak Teâlâ, alıkoyma özelliği daha fazla olduğu için, bundan sonra özellikle "**bey'** ", yani "satma"dan bahsetmiştir. Çünkü satmadaki kazanç, neticelenmiş yakînî (kesin) bir husustur. Alış-verişte bulunan kazanç ise, hem geleceğe ma'tuftur, hem de şüphelidir.

b) "Bey' " (satma), eşyanın (malın) nakit (para) ile değiştirilmesi demektir. Şirâ (satınalma) ise bunun aksidir. Binâenaleyh nakit elde etmeye duyulan arzu, aksini yapmaktan daha çoktur.

c) **Ferrâ** şöyle der: "Ticaret, dışından mal getirip satanlar hakkında kullanılır. Bey' ise "elinin altında olanı satma" manasınadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin özellikle erkeklerden bahsetmiştir?

Cevap: Çünkü kadınlar, ticaret ehli ve cemaat ehli değildirler.

DOKUZUNCU MESELE
Zikrullah'dan Maksat

Âlimler, ayetteki *"Allah'ın zikri"* ile neyin kastedildiği hususunda değişik izâhlar yapmışlardır: Bazıları, "Bununla Allah'a hamd-ü senâ ve duâ kastedilmiştir" derken; bazıları da bununla, "Beş vakit namaz kastedilmiştir" demişlerdir. Buna göre, "öyleyse ayetteki *"namazı dosdoğru kılma"* ile ne kastedilmiştir? denilirse, deriz ki: Buna karşı şu iki cevap verilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), "Bununla, namazların, vakitlerinde (geciktirilmeden) kılınması kastedilmiştir" der.

b) Bu ifâdenin, *"Allah'ın zikri"* ifadesinin bir tefsiriyyesi (açıklaması) olması da mümkündür. Buna göre, bu "onlar, Allah'ı hem namazdan önce, hem namazda zikrederler" demektir.

ONUNCU MESELE
إِقَام Kelimesinin İzâhı

Bakara Sûresi'nin tefsirinin başlarında وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ (Bakara, 3) ayetini izâh ederken, bunun, "namazı şartlarına uygun olarak, hakkıyla kılmak" demek olduğunu söylemiştik. إِقَامِ الصَّلَاةِ ifadesindeki, "ikâmet"in, tâ'sının hazfinin izâhı da şöyledir: **Zeccâc** şöyle der: "Arapça'da, أَقَمْتُ الصَّلَاةَ إِقَامَةً denilir. Bu masdarın aslı, إِقْوَاماً dir. Bu vâv, elif'e çevrilmiş, böylece iki sakin elif bir araya gelmiş ve ictima-i sakineynden (iki harekesizin biraraya gelmesinden) ötürü, eliflerden birisi hazfedilmiş, kelime إِقَاماً olmuştur. Hazfedilen elif'e bir işaret olsun diye, kelimenin sonuna tâ getirilmiş إِقَامَةً olmuştur." **Zeccâc** bunun böyle olduğunda, nahivcilerin icmâsı bulunduğunu söylemiştir.

ONBİRİNCİ MESELE
Salat'dan Burada Maksat

Âlimler, ayetteki "namaz" ile, hangi namazın kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: Bazıları bunun, farz namazlar olduğunu ileri sürerlerken, bazıları "kuşluk namazı" ile ilgili olarak **İbn Abbas**'dan naklettiğimiz gibi, buna farzlarla birlikte nâfileleri de dâhil saymışlardır. Fakat birinci, doğruya daha yakındır. Çünkü bu, namaz kelimesinin marife (elif-lam'lı) oluşuna daha uygundur (ve ondan ilk nazarda anlaşılan budur). Buradaki "zekât" ile de, farz zekât kastedilmiştir. Çünkü şeriatta farz olan zekât, bu isimle isimlendirilmiş, böyle marûf olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) ise, bu "**zekât**" ile, Allah'a yapılan itaat ve ihlasın kastedildiğini, *"O, ehline namazı ve zekâtı emrederdi"* (Meryem, 55), *"O, sizden hiçbirini tezkiye olmadı"* (Nur, 21) ve *"O, onları temizler, onları tezkiye eder"* (Tevbe, 103) ayetlerinde de, kelimenin bu mânalara geldiğini söylemiştir. Bu da, biraz önce bahsedilen sebepten ötürü zayıftır. Bir de Allah Teâlâ, zekât işini, "verme" fiiliyle zikretmiştir. Bu ise, ancak mal haklarından verilen şeye hamledilebilir.

ONİKİNCİ MESELE
Kalblerin ve Gözlerin Dönmesi

Hakk Teâlâ, bu kişilerin, Allah'ı zikretmek ve O'na taatta bulunmak suretiyle kulluk etmelerine rağmen, içlerinde bir korku ve endişenin bulunduğunu beyan ederek يَخَافُونَ يَوْماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ *"Onlar kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar"* buyurmuştur. Bu korku, Allah'a hakkıyla ibâdet edemediklerini bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Âlimler, kalplerin ve gözlerin tekallûbünün (dönmesinin) ne demek olduğu hususunda da şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Kalpler, korku ve dehşetten ötürü çarpar; gözler belerip kalır. Çünkü Hakk Teâlâ, *"O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara varıp dayanmış."* (Ahzâb, 10) buyurmuştur.

2) Onların durumları değişir ve böylece kalpleri, anlamaz bir halden anlar hale; gözleri görmez halden, görür hale gelirler. Dolayısıyla onlar, şüpheden zanna, zandan yakîne, yakînden de, muayene ve müşâhedeye (bizzat görmeye) geçmişlerdir. Çünkü Hakk Teâlâ, *"Onlar için Allah'tan, hiç beklemedikleri nice şeyler, zuhur edip gelecek"* (Zümer, 47) ve *"Andolsun ki sen (dünyada) bu hususta bir gaflette idin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık."* (Kâf, 22) buyurmuştur.

3) Kalpler, o gün soyluluğu umduğu ve helâk olmaktan çekindiği için çevrilir, gözler de, emrolundukları tarafa dönerler. Yahut kitaplarının verildiği tarafa, yani sağdan mı, soldan mı, ne taraftan veriliyorsa o yana döner. Mu'tezile bu açıklamayı beğenmeyerek şöyle demiştir: "Mükâfat ehlinin o gün, kesinlikle korkusu olmaz. Cehennemliklere gelince, onlar da zaten aff beklememektedirler." Biz, bu görüşün yanlışlığını daha önce defalarla izah ettik.

4) Kalpler, yerlerinden oynar ve boğazlara dayanır; gözler de masmavi kesilir. Nitekim **Dahhâk** şöyle der: "Kâfirleri, gözleri keskin olarak haşredilirler, sonra gözleri kayar, derken kör olurlar. Kalpleri de korkudan, bir çıkış yolu bulamaz ve ancak gelip boğaza dayanır. Nitekim Allah Teâlâ, *"O zaman yürekleri gamla dolu olarak, gırtlaklarının yanındadır"* (Mü'min, 18) buyurmuştur.

5) **Cübbâî** şöyle der: Kalplerin ve gözlerin dönmesinden murad, başlarına gelen azap sebebiyle, şekillerinin değişmesidir. Binâenaleyh onlar kâh ateşte pişen bir şeyin şeklini, kâh yanan bir şey şeklini alırlar. Bununla, onların, cehennemin koru haline dönüşmüş olmaları manası da kastedilmiş olabilir. Bu da, *"Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmiş, kendilerini azgınlıkları içinde serseri ve şaşırmış olarak terketmiş bulunuyoruz"* (En'am, 110) ayetinde ifade edilen manadır.

ONÜÇÜNCÜ MESELE
Mükâfaat Alanlar

Cenâb-ı Hak, لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا *"Çünkü Allah kendilerini, işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfaatlandıracak"* buyurmuştur. Yani, bu, "yani onlar bu ibadetleri, Allah kendilerini mükâfaatlandırsın ve yaptıkları şeylerin en güzeline göre mükâfaatlandırsın diye yapmışlardır" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki "amellerin en güzeli" ile, bütün hasenât, yani farz ve nâfile ibâdet ve taatlar kastedilmiştir. Mukâtil şöyle der: "Cenâb-ı Hak, ayetteki "ahsen" (en güzel) tabirini, onları kötü amellerine göre cezalandırmayıp, o kötü amellerini bağışlayacağına dikkat çekmek için zikretmiştir."

2) Hak Teâlâ, onların en güzel amellerini, bire ondan, bire yediyüze kadar bir karşılıkla mükâfaatlandırır.

3) **Kâdî** şöyle der: "Bundan murat, onların taatlarının, isyanlarına (günahlarına) bir keffâret olmasıdır. Allah onları, en güzel amellerine göre mükâfaatlandırmıştır." Bu görüş, **Kâdî**'nin amellerin boşa gitmesi ve tartılması konusundaki mezhebine (inancına) göre doğrudur.

Cenâb-ı Hak, وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"(Allah) onlara, fazl-u kereminden, dahasını da verecektir"* buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, onları amellerinin en güzeline göre mükâfaatlandıracak, hakettiklerini vermekle kalmayacak, aksine diğer ayetlerde de bahsettiği gibi, mükâffatlarını bir fazl-i ilâhî olarak kat kat katlayarak verecektir" demektir.

İmdi, eğer: "Bu, taatların, mükâfaata müstehak olmada bir tesiri olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk, ayatte karşılık olarak verdiğini ayrı, fark verdiğini ayrı zikretmiştir. Siz (ehl-i sünnet) ise böyle söylemiyorsunuz. Çünkü size göre kul, Rabbinden birşey hakeden (alacaklı olan) durumunda değildir" denilirse, biz deriz ki: Biz de, kulun bu mükâfaatı hakettiğini kabul ediyoruz. Fakat kul bunu, Allah bunu ona va'dettiği için hakeder diyoruz. Binâenaleyh işte bu kadarcığı, hakedilendir, fazlası da fazl-ı ilâhîdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Allah kimi dilerse, onu hesapsız biçimde nzıklandırır"* buyurarak, kudretinin ve cömertliğinin mükemmel olduğuna, meşîetinin (irâdesinin) herşeye nüfuz ettiğine ve ihsânın bol olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, onları taatları hususunda, ciddî ve gayretli olarak niteleyip, bunun yanısıra son derece korku ve endişe içinde olduklarını bildirince, Kendisinin onlara, taatlarına karşı büyük mükâfaatlar vereceğini, korkuları karşılığı sınırsız fazl-u lütfunu ihsân edeceğini belirtmiştir.

★ ★
★

İnkâr Karanlıkları

وَالَّذِينَ كَفَرُوٓا أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابٍۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ ٱللَّهَ
عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ۝ أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ
مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ۚ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ۗ وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ
ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ۝

"O kâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin çöllerdeki bir serâb gibidir. Susayan, onun bir su olduğunu sanır. Nihayet o buna vardığı zaman, onu birşey olarak bulamamıştır. Kendi (ameli) yanında, sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir. Allah hesabı çok süratli görendir. Yahut (kâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. Onu bir dalga kaplayıp bürümekte, bunun üstüne bir dalga, onun üstünde de bir bulut... hülâsâ bir biri üstüne, kat kat karanlıklar. O, elini çıkarıp (baksa), neredeyse onu bile göremez. Allah kime nûr vermemiş ise, onun için bir nûr (ışık) yoktur."

(Nur, 39-40).

Önceki Kısımla Münâsebet

Bil ki, Allah Teâlâ, mü'minin hâlini beyan edip, onun dünyada, bir nûr içinde olduğunu, bu sebeple de iyi amele sarıldığını açıklayıp, âhirette ise, onun, kalıcı bir nîmet ve büyük bir mükâfaat elde edeceğini dile getirince, bunun peşinden, kâfirin, âhirette hayal kırıklığının en şiddetlisi, dünyada da karanlık çeşitlerinin en büyüğü içinde olacağını açıklamış ve herbiri için de birer misâl zikretmiştir. Kâfirin, âhiretteki hüsrân ve hayal kırıklığına delâlet eden meseleye gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ *"O kâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin çöllerdeki bir serâb gibidir"* ayetidir. **Ezherî** şöyle demiştir: "Serâb, kaba kuşluk zamanında çöllerde göze görünen, su olmadığı halde akan suya benzeyen şeydir. Ona uzaktan bakan kimse, onun akmakta olan bir su olduğunu zanneder. Nitekim Arapça'da, "suyun akmasını ifade için: سَرَبَ الْمَاءُ يَسْرُبُ سَرْوباً فَهُوَ سَارِبٌ denilir.

Keza "serâp" için kullanılan الآل (el-âlu) kelimesine gelince, bu, günün hemen başında göze görünen ve bakan küçüğün-büyük olarak gördüğü şeydir." **Halîl**'in ifâdesinin zâhiri ise, el-âlu ile serâbın, aynı olduğunu ifâde eder. القِيعَةُ (el-kı'atu) kelimesine gelince, **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu kelime, tıpkı جَارٌ (komşu) kelimesinin çoğulunun جِيرَةٌ (komşular) şeklinde olması gibi, اَلْقَاعُ kelimesinin çoğuludur. "el-kâ'u" kelimesi ise, düz ve geniş toprak parçasına denilir" **Keşşâf Sahibi** ise şöyle demiştir: القِيعَةُ kelimesi, esasen القَاعُ anlamındadır (müfret mânadadır). **Zeccâc** şöyle der: الظَّمْآنُ kelimesinin hemzesi, bazen tahfif ile الظَّمَانُ (şeklinde) okunur. Çok şiddetli biçimde susamış olan kimseye bu ad verilir.

Tes[illegible]teki Mükemmellik

Kâfirle bu kimse arasındaki vech-i sebebe gelince: Eğer kâfirin yaptığı şey hayır fiillerinden ise, her ne kadar kendisi bundan dolayı bir mükâfaat elde edeceğini zannetse de, o bundan ötürü herhangi bir mükâfaata müstehak olamaz. Yaptığı eğer, şer fiillerden ise, herne kadar o, bundan mükâfaat elde edeceğini ümit etse de, aksine bundan dolayı ikâba ve cezâya müstehak olur. Allah katında kendisi için bir mükâfaat olduğuna inanıp, kıyâmetin meydanlarına uğradığında mükâfaat değil de, şiddetli ve büyük bir ikab ile karşılaşarak, pişmanlığı şiddetlenip gam ve kederi de en son noktaya ulaşınca, işte o, o zaman nasıl olacak! İşte onun bu hali, suya çok ihtiyacı olan, serâbı görünce de, gönlü ona tutulan ve bu sayede kurtulacağını ümid ederek, arzusu kuvvetlenen, o susamış kimsenin haline benzer. O kimse, su sandığı serabın yanına gelince, umduğundan ümidini keser, bu da ona çok ağır gelir." Bu temsil, son derece güzeldir. **Mücâhid** de şöyle der: "Serâb, kâfirin ameli ve işidir. Onun serâba gelmesi ise ölerek dünyayı terketmesidir."

"Serâb"a Varlık İzafesi

İmdi eğer, ayetteki *"buna vardığında"* ifâdesi, serâbın bir "şey" olduğuna delâlet

eder. *"Onu bir şey olarak bulamamıştır"* ifadesi ise, buna aykırı ve çelişiktir" denilirse, buna üç bakımdan cevap verilir:

a) Bundan kastedilen, "onu, faydalı bir şey olarak bulamamıştır" anlamıdır. Nitekim Arapça'da, her ne kadar çaba ve gayret sarfetmişse de, "Falanca kimse hiçbir şey yapmadı" denilir.

b) Bunun anlamı, "o, buna, yani serâbın bulunduğu yere geldiğinde, onu birşey olarak bulamadı" şeklindedir. Böylece Cenâb-ı Hakk, "yer, bulunduğu mahal" ifâdesini zikretmemiş, **serâb** kelimesiyle yetinmiştir.

c) Burada bir kinâye söz konusudur. Çünkü serâb uzaktan, yoğunluğu sebebiyle, tıpkı bir bulut ve toz kütlesi gibi görülür. Kendisine yaklaşıldığında ise, incelir, dağılır ve hava haline dönüşür.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰهُ حِسَابَهُ *"kendi ameli yanında sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir"* ifâdesine gelince, bu, "o amelinin yanında, kâfirin kendisiyle uyarılıp tehdit edildiği Allah'ın ikâbını ve azâbını buldu. O zaman, ondaki, büyük bir fayda beklentisi ve zannı, büyük bir zarar ve sıkıntıya uğrayacağı katiyyetine dönüştü" veya, "o, amelinin yanında, Allah'ın zebânilerini bulur. Onlar da onu yakalar ve onunla birlikte cehenneme yönelirler. Derken ona kaynar su ve irin içirirler" demektir. Bu kimseler, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ *"Yorucu işler yapandır"* (Ğaşiye, 3), وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا *"kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanırlar"* (Kehf, 104) ve وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ *"Biz, onlar herhangi bir amel yaptılarsa, (hepsinin) önüne geçip darmadağın ettik"* (Furkan, 23) buyurduğu kimselerdir. Bunun, **Utbe ibn Rebîa ibn Ümeyye** hakkında nazil olduğu söylenmiştir. O, kendisini ibâdete vermiş, yünden elbiseler giymiş ve câhiliyye çağında, gerçek dini aramıştır. İslâm'da ise, küfre sapmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Allah, hesâbı çok süratli görendir"* buyuruğuna gelince, bu böyledir. Çünkü Allah (c.c), bütün malûmatı bilir. Bunun için de, hesaba çekmek ona zor gelmez. Bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bunun mânası şudur: "Bir kimseyi hesâba çekmek, bizim gibi, başkasını hesaba çekmekten onu alıkoyamaz. Müşebbihe'nin dediği gibi, Allah, bir âlet ile konuşuyor olsaydı, o zaman bu câiz ve doğru olmazdı."

İkinci mesele gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ *"Yahut (kâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir"* ayetidir. Buradaki أَوْ *"yahut"* kelimesi hakkında, birkaç izah şekli bulunur:

a) Bil ki Allah Teâlâ, kâfirin amelinin, iyi ise serâba benzediğini; kötü ise, zulûmât ve karanlıklar gibi olduğunu beyan etmiştir.

b) Sözün takdirî anlamı şöyledir: "Onların ameller, ya çöllerdeki bir serâb gibidir, ki bu, ahirette olacaktır; yahutta, denizdeki karanlıklar gibidir. Ki bu da, dünyadadır."

c) İlk ayet, onların işlerinin zikredilmesi, onların bunlardan hiçbir şey elde edemeyecekleri hakkında; ikinci ifâde de, onların inanç ve akîdeleri hakkındadır. Zira onların inançları, karanlıklara benzemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ buyurmuştur. Yani, *"Allah mü'minleri, karanlıklardan, yani küfürden çıkarıp, nûra sokar"* (Bakara, 257).

Küfrün Karanlıkları

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kime nur vermemişse, artık onun için bir ışık yoktur"* ifâdesi de buna delâlet eder. بَحْرٌ لُجِّيٌّ tabirine gelince bu, "içine düşen şeyin hemen dibi boyladığı, son derece derin ve büyük bir kütleye sahip su parçası, okyanus" anlamındadır. لُجِّيٌّ (Lucciyyun) kelimesinin iki okunuşu vardır. Lâm'ın kesresiyle, "Licciyyun" şeklinde; dammesiyle de, "Licciyyun" şeklinde. Bu meselenin anlatılmasına gelince: Çok dolu olan denizin dibi, suyunun derinliği ve doluluğundan dolayı, son derece karanlık olur. Onun üzerindeki dalgalar ardarda geldiğindeyse, karanlık iyice şiddetlenir. Bu dalgaların üzerinde bir de bulut bulunursa, o zaman karanlık son haddine ulaşır. Böyle bir denizin dibinde bulunan bir kimse ise, karanlığın şiddetinin nihaî noktasındadır. El hakkında câri olan âdet, onun görülebilen ilk şey, görülemeyecek olan en son şey olduğu şeklinde olunca, Cenâb-ı Hakk, *"neredeyse, o elini bile göremez"* buyurmuş, böylece Allah Teâlâ, bu karanlık ve zulmetin, son haddine ulaşmış olduğunu beyân etmiş, sonra da, inancı itibariyle kâfiri buna benzetmiştir. Kâfir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"nur üstüne nurdur"* (Nur, 35) ve *"nurları önlerinde ve sağlarında koşacak"* Tahrim, 8) âyetinde zikredilen mü'minin durumunun zıddı bir hâldedir.

Bundan ötürü **Ubeyy İbn Ka'b** "Kâfir, beş zulüm içinde gidip gelecektir: Sözü, ameli, girişi ve çıkışı, en nihâyet cehenneme varışı" demiştir.

Buradaki teşbihin îzahı hususunda başka açıklamalar da vardır:

1) Allah Teâlâ üç çeşit karanlık zikretmiştir: Denizin karanlığı, dalgaların karanlığı ve bulutun karanlığı. Kâfir de aynen böyledir. Onun da üç zulûmatı bulunur: İtikad karanlığı, söz karanlığı ve amel karanlığı. Bu, **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edilmiştir.

2) Onların, kalbi, gözü ve kulağı bu üç zulmete teşbih edilmiştir. Bu, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilmiştir.

3) Kâfir bilmez, bilmediğini de bilmez. Bununla beraber, bildiğini zanneder. Bu üç mertebe, işte bu karanlıklara teşbih edilir.

4) Bu karanlıklar üstüstedir. Küfründe ısrarından dolayı, kâfirin üzerinde de, sapıklıklar üstüste binmiş, terâküm etmiştir. Öyle ki, en açık deliller onun yanında zikrolunsa bile bunları anlamaz.

5) Bunlar, karanlık göğüs içindeki karanlık kalptir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ *"hülâsa birbiri üstüne, kat kat karanlıklar"* ifâdesine gelince, İbn Kesir'den, onun bunun, أَوْ كَظُلُمَاتٍ 'den bedel olmak üzere, سَحَابٍ ve ظلماتٍ şeklinde okunduğu; yine onun bunu, izâfetle, سَحَابِ رَحْمَةٍ ve سَحَابِ عذابٍ (Rahmet bulutu, azab bulutu denildiği gibi, سَحَابِ ظُلُمَاتٍ "karanlıklar bulutu" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Diğer kıraat imamlarının kıraati ise, her ikisi de, ref ve tenvin ile olmak üzere, سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ şeklindedir. Buna göre söz سَحَابٌ de bitmekte, ظلمات ile yeni bir cümle başlamaktadır. Bu, "yukarda zikredilenler, üstüste binmiş karanlıklardır" demektir.

Kâde Fiili Hakkında

Ayetteki, لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا *"neredeyse onu bile göremez"* ifadesiyle iki görüş var:

1) كَادَ fiilinin olumsuzu olumlu; olumluyu olumsuz mânâ ifâde eder. Binâenaleyh, وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"az kaldı yapmayacaklardı"* (Bakara, 71) ifâdesinin lafzı olumsuz, fakat manası ise olumludur. Çünkü onlar bunu yapmışlardır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, كَادَ الفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْراً *"Fakirlik neredeyse küfür olacaktı"*[56] hadîsinin lafzı olumlu olduğu halde, mânâsı olumsuzdur. Çünkü fakir, kâfir değildir. Burada da böyledir; buradaki لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا ifadesinin mânâsı, "o onu gördü" şeklindedir.

2) كَادَ "mukârebet - yaklaşma, olayazma" ifade eder. Buna göre bu ifâdenin anlamı, "vuku, bulması yaklaşmadı" şeklindedir. Mâlumdur ki, vukûu yaklaşmamış olan şey, vukû da bulmamıştır. Tercih edilen görüş budur; birinci îzah ise, iki bakımdan zayıftır:

a) Böylesi karanlıklardan daha az karanlıkta bile bir şey görülmez. Nerde kaldı, bu karanlıklarda görülsün!

b) Bu temsilden amaç, kâfirlerin ne kadar çok câhil olduklarını ortaya koymaktır. Bu da ancak, bu karanlıklar sebebiyle görmenin kesin olarak bulunmamasıyla meydana gelir. Ayet-i Kerime'deki وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ *"Allah kime nur vermemiş onun için bir nur (ışık) yoktur"* cümlesine gelince, âlimlerimiz şöyle demiştir: "Allah, mü'minin hidâyetini son derece aşikâr ve açık olmakla vasfedince, bunun peşinden, *"Allah kimi dilerse, onu nûruna kavuşturur"* (Nur, 35) beyanını getirmiştir. Bunun gayesi, sadece delillerin son derece açık olmasının îmâna yetmediğini; ama, yolun karanlık olmasının da ondan alıkoyamayacağını; aksine her şeyin Allah'ın yaratmasına, hidâyetine ve meydana getirmesine bağlı olduğunu insana bildirmektir."

---

56) Câmiu'a-Sağîr, 2/89.

Kâdî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُوراً ifâdesi ile, "Allah her kime bu dünyada lütufları ile bir nûr vermemişse" فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ifadesiyle de, "cennetin yolunu bulamaz, şaşırır" manası kastolunmuştur. وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُوراً ifâdesinden muradın, "Her kime âhirette muhtemel bir kurtuluş ve mükâfaata nail oluş nasip etmezsek" şeklinde olması muhtemeldir. فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ifâdesinin ise, "buna bir ilâve ve takrir için gelmiş olması mâlûmdur.

★ ★
★

Kuşların Toplumu ve İbadetleri

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

"Görmedin mi, göklerde ve yerdekiler havada saflar halinde uçan kuşlar, hakikatte hep Allah'ı tesbih ediyorlar. Her biri duâsını da tesbihini de, muhakkak bilmiştir. Allah, onlar ne yaparlarsa hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş ancak Allah'adır."

(Nur, 41-42).

Bil ki, Allah Teâlâ mü'minlerin kalplerinin nurlarını ve kâfirlerin kalplerinin karanlıklarını niteleyip tavsif edince, bunun peşinden de tevhidin delillerini getirmiştir.

Hayvanların Tesbihi

Birinci çeşit: Allah Teâlâ'nın bu ayette zikrettiği husus أَلَمْ تَرَ den muradın, *"bilmedin mi?"* manası olduğunda şüphe yoktur. Çünkü tesbih, hem gözle görmeyi hem de kalp ile bilmeyi içine alır. Bu sözün zâhiri, her ne kadar soru ise de, bununla bir takrir (izah ve beyan) kastedilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, göktekilerin ve yerdekilerin tesbih etmek suretiyle, kendisini ululamak gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bil ki ayetteki tesbih ile, ya bütün bu varlıkların, Hak Teâlâ'nın noksanlardan münezzeh olduğuna ve celâl sıfatlarına sahip olduğuna delil oluşu, yahut onların bizzat dilleriyle konuşup tesbih ettikleri, yahut da bazıları hakkında tenzih, bazıları hakkında da lisânen konuşma manası kastedilmiştir. **Birinci görüş** doğruya daha yakındır. Çünkü **İkincinin** olması imkânsızdır. Çünkü yeryüzünde mükellef olmayan, bu şekilde tesbihâtta bulunmayanlar bulunduğu gibi, kâfirler gibi, mükellef olduğu halde, böyle tesbih etmeyenler de vardır.

Üçüncü görüş hakkında da şöyle denilebilir: "Göktekiler, yani melekler dilleriyle tesbihte bulunurlar. Yerdekilerin ise, bir kısmı dilleriyle tesbihatta bulunurlar, bir kısmı

da "delalet yoluyla" tesbihatta bulunurlar. Ayetteki tesbihi bu üçüncü manaya hamletmek ise, tek bir lafzın aynı anda, hem hakiki, hem mecazi manalarda kullanılmasını gerektirir ki bu caiz değildir. Binâenaleyh geriye, sadece birinci kısım kalmaktadır. Çünkü bütün bu varlıklar, cisimlerinin ve sıfatlarının Allah'ın münezzeh olduğuna, kudretine, ulûhiyyetine, (birliğine) ve adaletine delalet etmesi bakımından müşterektirler. Binâenaleyh onların bu durumu mecâzen tenzih (tesbih) diye adlandırılmıştır. İmdi eğer, "Bu manadaki tesbih, bütün mahlukat için söz konusudur. Binâenaleyh burada bunun, sadece akıllı varlıkların tesbihi olduğunu söylemenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın varlığına, akılların varlığı daha çok delâlet eder. Zira bunların yaratılışlarındaki enteresanlıklar ve akıl almaz şeyler daha çoktur. Bu enteresan şeyler, onların akıllarının olması, konuşabilmeleri ve anlayabilmeleridir."

Hak Teâlâ'nın وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ *"Havada saflar halinde uçan kuşlar"* ifadesi hususunda birisi, "Bu ifadenin, kendinden öncekiyle münasebetinin izahı nedir?" diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Hak Teâlâ göktekilerin ve yerdekilerin tesbihde bulunduğunu bildirince, gök ile yer arasında bulunan, havada yer alanlardan, yani kuşlardan, yani onların da tesbihatta bulunduğundan bahsetmiştir. Bu böyledir. Çünkü kanatlarını açıp kapayarak sayesinde hava boşluğunda durabilme kuvvetini, o ağır kütle (bünye) sahibi kuşlara vermek, herşeyi yöneten Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın kudretine delâlet eden en büyük delillerdendir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların uçuşunu kendisi için bir tesbihâtta bulunma kabul etmiştir ki, bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, ayetteki "**tesbih**"den muradın, lisânen tesbih etme değil, bütün bu hallerin, Allah'ın münezzehliğine delâlet edişleri olduğunu tekid eder.

Hak Teâlâ'nın, كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ *"Her biri duasını da, tesbihini de, muhakkak bilmiştir"* ayeti hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Bu, "Allah bütün bunların salât ve tesbihini bilir (duyar)" demektir. Bunun, bu manada olduğuna, *"Allah ne yaparlarsa hakkıyla bilendir"* ifadesi de delalet eder. Bu, ekseri kelamcıların görüşüdür.

b) Bu kelimelerin sonundaki zamir, "**küllü**" (her biri) lafzına râcidir. Buna göre mana, "onlardan herbiri, kendilerine farz (gerekli) olan salât ve tesbihi bilirler" şeklindedir.

c) Bu zamirler, "Allah" lafzına racîdir, yani, "Tesbih eden ve salât eden (namaz kılan) her kimse, Allah'ın kendisini mükellef tuttuğu salâtı ve tesbihi bilir" demektir. Bu son iki manaya göre, وَاللَّهُ عَلِيمٌ... ifadesi, müste'nef bir cümle olmuş olur. **Ebu Sâbit**'ten şu rivayet edilmiştir: "**Muhammed b. Cafer el-Bakır** (r.a)'ın yanında oturuyordum. O bana, "Güneş doğarken ve batârken, şu serçelerin ne dediklerini biliyor musun?" dedi. Ben de, "Hayır" dedim. O, "Bunlar, Rablerini tesbih ve takdis ediyor ve o günkü rızıklarını istiyorlar" dedi." Kelamcılar bu açıklamayı tuhaf görerek şöyle demişlerdir: "Eğer kuşlar Allah'ı tanımış olsalardı, onlar da tıpkı bizim konuşma

ve işaretlerimizi anlayan akıllılar gibi olurlardı. Fakat hiç de böyle değiller. Çünkü kuşların bütün bu işleri bilmeyen bir çocuktan bile daha noksan olduklarını zarûrî (kesin) olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh bu hususiyetin kuşlarda, haydi haydi bulunmaması gerekir. Kuşların Allah'ı bilmedikleri sâbit olunca, onların bizzat Allah'ı tesbih etmeleri imkânsız olur. Böylece, daha evvel de izahı geçtiği gibi, kuşların ancak lisan-ı halleriyle Allah'ı tesbih ettikleri sabit olmuş olur.

Hayvanlardaki Özel Kabiliyetler

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Biz, Allah Teâlâ'nın, kuşlara ve diğer haşerâta, akıllıların ekserisinin yapamayacağı fevkalâde kâbiliyetler ilham etmiş olduğunu, verdiğini görmekteyiz. Durum böyle olunca, onlara, kendisini tanımalarını, Kendisine dua ve tesbihatta bulunmalarını ilham etmiş olması niçin mümkün olmasın? Hak Teâlâ'nın, kuşlara ve haşerâta fevkalâde kâbiliyetler ilham ettiğini şöyle izah ederiz:

1) Allah Teâlâ'nın, onlara avlarını ele geçirme hususunda verdiği kabiliyetler... Meselâ örümceğin, sineği avlama hususundaki, o ince hilesini bir düşün. Nitekim şöyle denilir: Ayı, öküzün geçeceği yerde sırt üstü yatar. Öküz onu boynuzlamak istediğinde de, elleriyle boynuzlarından yapışır ve onu yere yıkıncaya, öldürünceye kadar ısırmaya başlar. Yine ayının taş atabildiği, sopa alıp insanlara vurabildiği, öldüğünü sandığı insanı bıraktığı, zaman zaman onu koklayıp, nefes alıp almadığını kontrol ettiği, kolay bir sıçrayışla ağaca çıktığı, bir eline ceviz koyup öbür eliyle vurarak kırdığı, sonra üfleyerek kabuklarını savurtup, içini yediği anlatılmıştır. Yine farenin, hırsızlığı hususunda enteresan şeyler anlatılmıştır.

2) Arının ve üstlendiği reislik (beylik, başkanlık) durumunun ve en üstün mühendislerin bile yapamadıkları şekilde, altıgen evler (Petek) yapışı...

3) Turna kuşunun, kendisine en uygun havayı bulabilmek için, dünyanın bir ucundan, bir ucuna uçması...Yine denildiğine göre, her bir atın, karşılaştığı her atın sesini unutmayıp, tanıması da, bunların özelliğindendir. Yine köpeklerin, birbiri tarafından tanınan şekilde havladıkları rivayet edilmiştir. Pars, su içtiğinde yahut "**hânikû'l-fehd**" adlı bitkinin suyunu içtiğinde, insanların süpürüntü ve çöplerini yediği rivayet edilmiştir. Timsahların da, saksağan kuşu gibi kuşları beklemek için ağızlarını açtıkları ve o kuşların, timsahın diş aralarını temizlediği; o kuşların başında, dikenimsi şeylerin bulunduğu, timsah onu yutmaya yeltendiğinde, bu dikenimsi şeyin ona bu imkânı vermediği ve kuşun böylece, kolaylıkla (tehlikesizce) gittiği söylenmektedir. Yine kablumbağanın, yılanı yedikten sonra, dağda biten kekik otundan yediği ve böylece onun tesirinden kurtulduğu rivayet edilmiştir. Av işleriyle uğraşan güvenilir bir zat, toy kuşunun, beyaz benekli bir yılanla (engerekle) döğüştüğünü; kuş onun karşısında yenilince de, onu bırakıp, bir baklayı yemeye başladığını; sonra yine yılanla döğüşmeye döndüğünü ve bunu bu şekilde sürdürdüğünü seyrettiğini anlatmıştır. Bu adam, derin bir gölgeliğin içinde oturuyor ve bu av işleriyle uğraşıyordu. O kuşun yediği bakla da, onun oturduğu, pusu kurduğu

yere yakındı. Toy kuşu yılanla yine uğraşmaya başlayınca, adam baklayı kökünden koparıp saklamış. Kuş, baklanın bulunduğu yere gelip, onu bulamayınca, onun bulunduğu yerin etrafında durmadan döne döne ölmüş. O adam da, kuşun baklayı yemek suretiyle, yılanın sokmalarına karşı kendisini tedavi ettiğini anlamış. Bu bakla, çöl baklası (veya maydanoz)'dur.

Gelincik (hayvanı), yılanla mücadele ederken, sedef bitkisini yiyerek, hayatını sürdürür (korur). Çünkü zehirli sürüngenler, bu bitkinin kokusundan çok rahatsız olurlar. Yine köpeklerin karınları kurtlandığında, buğday başağını yedikleri; leyleklerin de, birbirlerini yaralamaları halinde, bu yaralarını, dağda biten kekik otuyla tedavi ettikleri rivayet edilmiştir.

4) Kirpi, rüzgar esmeden önce, kuzey ve güneyi tesbit eder, böylece de yuvasının, girişini (rüzgara göre) değiştirir. İstanbul'da, fırtınaları önceden haber verme suretiyle ve insanların da onun bu uyarısından istifade etmeleri suretiyle, mal-servet sahibi olan birisi varmış. Bunun sebebi (biliş sebebi), evinde bu işi yapan (yuvasının girişini rüzgara göre değiştiren) bir kirpinin bulunuşuydu. İşte o adam, onun bu hareketlerinden çıkararak bunları bilebiliyordu. Kırlangıç da, çamurdan yuva yapıp, ağaç oyma hususunda gerçekten bir ustadır. Eğer çamura ihtiyacı olursa, toprağı ıslatır ve sonra kanatlarında taşıyabileceği kadar bir çamur yapabilmek için, o çamuru toprakta yuvarlar. Yavru yaptığında, yavrularının bakımını titizlikle yapar, onların pisliklerini gagasıyla alıp, yuvadan atar. Sonra da onlara bu pisliklerini, yuvanın bir tarafına yapmalarını öğretir. Avcı, keklliğin yavrularının olduğu tarafa yaklaştığında, keklik ona gözükür, peşine düşüp, yavrularının bulunduğu taraftan uzaklaşması için, ona yaklaşır ve neredeyse yakalanacakmış gibi his verir.

Ağaçkakan, yeryüzüne nâdiren konar. Genellikle ağaç üzerinde, içinde (ağaç) kurdu olduğunu bildiği yeri gagalar durur. Yine kuğular, uçarken gökte çok yükselirler. Eğer bir bulut, yahut sis onların birbirlerini görememelerine sebep olursa, o zaman, kanatlarından, birbirlerini duyup takip edebilecekleri bir ses çıkarırlar. Bir dağ başında uyuduklarında, başkanları hariç, hepsi başlarını kanatları altına sokarlar. Başkanları ise, başı açıkta uyur. Böylece bir bekçi sesi (en hafif bir ses) duysa, hemen uyanır.

Karıncanın, son derece düzgün bir çizgi üzerinde, birbirlerini kontrol ederek, yuvalarına gidişteki durumları da enteresandır. Bil ki, bu konudaki detay, **"Taba'i u'l-Hayavan" (Hayvanların Tabiatları)** adlı eserde anlatılmıştır. Bunları sayıp dökmemizdeki maksad, en akıllı insanların bile bu türlü şeyleri yapmaktan aciz olduklarını göstermektir. Binâenaleyh bütün bunlar söz konusu olunca, her nekadar hayvanlar, insanların bildiği bazı şeyleri bilmeseler bile, "Allah tarafından, Allah'ı tanımaları ve O'nu medh-ü senâ etmeleri, onlara ilham edilmiştir" denilmesi niçin câiz olmasın? "Allah Celle Celâlühû, i'tizal **(Mutezile)** terazisiyle tartmaktan münezzehtir" diyen **Şihabuddin es-Sem'anî** ne de güzel söylemiş!

Hak Teâlâ'nın وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi, son derece veciz, kısa ve özlü olmasına rağmen, mebde ve me'âd (dünya ve ahiret) ilminin tamamına delalet eder. Çünkü ilk ifade, herşeyin O'ndan olduğuna dikkat çekmektedir. Zira Onun dışında kalan herşey mümkin ve muhdes varlıktır. Mümkin ve muhdes varlıklar ise, ancak vâcibü'l-vücud olan, kadîm bir varlığa varıp dayandığında, var olabilirler. Binâenaleyh *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır"* ifadesine, bütün kütleler, her türlü sıfatlar, kulların fiilleri, sözleri ve düşünceleri girer.

Ayetteki, *"Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi ise, tamamen me'ad (ahiret) bilgisinden ibarettir ve "Herkes, mutlaka Hak Teâlâ'nın huzuruna varacaktır" demektir. Bunun bir başka izahı da şudur: Varlık en kıymetliden başlayıp, derece derece kıymeti düşerek en düşüğüne varıp dayanır. En düşüğünden de derece derece en kıymetlisine yükselir. Binâenaleyh bunlar cisimdir. Daha sonra bitki, hayvan, insan ve melek diye nitelenir. Sonra da, vacibü'l-vücud olan bir varlığa varıp dayanır, yani O'na muhtaçtırlar. Binâenaleyh birincisi, ayetteki *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır"* ifadesi ile, ikincisi *"Dönüş ancak Allah'adır"* ifadesi ile anlatılmıştır.

★ ★
★

Yağmurun Oluşması

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ
وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ
سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي
الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

"Görmedin mi ki, Allah bulutları sürüyor, sonra aralarında, bir imtizaç meydana getiriyor ve sonra onu bir yığın haline koyuyor. İşte görüyorsun ki yağmur, bunların arasından çıkıyor. İçinde dolu bulunan gökten bazı dağlar indiriyor da, bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor. Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri kapıp kamaştırır. Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Bunlarda, gözleri olanlar için elbette birer ibret vardır"

(Nur, 43-44).

Bil ki bu anlatılanlar, **İkinci çeşit delildir**. Bu hususta, iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"görmedin mi?"* ifadesinin manası, "akıl gözüyle görmedin mi?" demek olup, bundan maksat dikkat çekmektir. "İzcâ'un- إِزْجَاءٌ" ise, azar azar sürmek demektir. Herkesin azar azar sürdüğü sermayeye isim olarak verilen اَلْبِضَاعَةُ الْمُزْجَاةُ ifadesi de, bu köktendir. Develeri yavaş yavaş sürme anlamına gelen **"İzcâu's-seyr"** ifadesinin anlamı da, onlara acımak, böylece de onların yavaş yavaş yürümelerine müsaade etmek demektir Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ *"sonra aralarında bir imtizaç meydana getiriyor* buyurmuştur. **Ferrâ** şöyle der:" بَيْنَ kelimesi, ancak iki veya daha fazla isme muzâf olarak kullanılır. Ayetteki **sehâben** "bulut" kelimesi, lafız bakımından müfret, manası bakımından çoğul olduğu için, Cenâb-ı Hak, **beynehu** şeklinde ifade buyurmuştur. Bu kelimenin tekili ise, سَحَابَةٌ lafzıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *"yüklü bulutları peyda edendir"* (Ra'd, 12) buyurmuştur. **"Telîf"** "bir şeyi bir şeye katmak" demektir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, bölük bölük bulutu biraraya getirir, böylece onları tek bulut haline getirir, sonra da onları üstüste istifler" şeklindedir. **Rekma** senin birtakım şeyleri üstüste koyman ve böylece onu, yığın haline getirmendir. **İbn Abbas**'a göre **vedk** kelimesi, yağmur; **Mücâhid**'e göre damla; **Ebu Müslim el-İsfehânî**'ye göreyse, su demektir. مِنْ خِلاَلِهِ kelimesi "onun çatlaklarından deliklerinden" demek olup tıpkı, **cibal** kelimesinin جَبَلٌ kelimesinin çoğulu olması gibi, bu da خَلَلٌ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime مِنْ خَلَلِهِ **"min halelihî"** şeklinde okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, ayet-i kerimedeki Cenâb-ı Hakk'ın, *"bulutları sürüyor"* cümlesinin manasının, "Allah Teâlâ onu, azar azar meydana getirir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, "Onu, bir defada değil de, diğer maddelerden değiştirerek meydana getirir" manasında olması da muhtemeldir. Birinci izaha göre, bizzat bulutun kendisi sonradan meydana gelmiş olur da, sonra Cenâb-ı Hak onun parçalarını meydana getirir. İkinci izaha göre ise, sayesinde o maddelerin bulut haline geldiği o sıfatların, Allah tarafından yaratılmış olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"sonra aralarında, bir imtizaç meydana getirir"* ifadesinde, o bulutların daha önce, parça parça bulunduklarına bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü "te'lîf" ancak mevcut olan iki şey arasında söz konusu olabilir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, **"rükâm"** haline getirmiştir ki, bu da onları üstüste koymak, yığmak, istiflemek demektir. Böyle olması kaçınılmazdır, çünkü bulut, ancak bu nitelikte olduğu zaman çok su ihtivâ edip taşır. Bütün bunlar ise, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilginç şeylerdendir, O'nun mülkünün ve gücünün, kuvvetinin delillerindendir.

Tabiatçılar şöyle demektedirler: "Bulut, yağmur, kar, dolu, çiğ ve kırağı, çevrede buharın yoğun hale gelmesinden; bazan da, havanın yoğunlaşmasından meydana

gelir. Birincisi şöyle olur: Yükselen buhar, şayet az olur; havada da, o buharı çözebilecek hararet bulunursa, bu durumda o buhar çözülür ve hava haline gelir. Ama buhar kesîf olur, havada da o buharı çözecek hararet bulunmazsa, bu durumda sen bak! O yükselen buharlar ya soğuk bir hava tabakasına kadar çıkmışlardır, ya da çıkmamış, ulaşmamışlardır. Çıktıklarını kabul edelim; bu durumda oradaki soğuk ya kuvvetli olur, ya da olmaz. Eğer oradaki soğukluk kuvvetli olmazsa, mevcut soğukluk ile o buharlar yağmurlaşır, bir araya gelir ve damla damla yağar. Binâenaleyh, biraraya gelen buharlar, bulutu; damlayan şeyler de yağmuru oluşturur. "**Deyme**" (yani, şimşek ve gök gürültüsü olmaksızın, en az bir gün veya bir gece, en fazla da yirmidört saat yağan yağmur) ile **vâbil** (şiddetli yağmur), bu gibi bulutlardan meydana gelir. Eğer soğukluk çok kuvvetli olursa, bu soğukluk, o buharın parçalarına, ya o buhar bir araya gelmezden, böylece de büyük taneler haline dönüşmezden önce ulaşır, veyahut da bu hali aldıktan sonra ona ulaşır. Eğer birinci tarzda olursa, kar, ikinci tarzda olursa, dolu yağar. Ama, bu buharlar, o soğuk tabakaya ulaşmazsa, bu durumda sen bak! Buharlar ya çoktur, ya azdır. Eğer çok ise, bu durumda yağmur yağdıran bir bulut oluşur veya oluşmaz. Birincisinin sebepleri şunlardır;

1) Rüzgarın esmesinin, o buharların yükselmesine mani olması.

2) Rüzgarın önünde dağların bulunması sebebiyle, rüzgarların o buharları bir araya toplanmaya zorlaması.

3) Orada, birbirine karşı esen ve birbirine çarpan rüzgarların bulunması. Böylece de bu durumun, buharların yükselmesine mani olması.

4) Öndeki parçalara, ağırlığından ve yavaş hareket etmesinden dolayı bir duraklamanın arız olması, sonra da, diğer çok kuvvetli parçaların bu cüzlerle birleşerek bir araya gelmesi.

5) Yere yakın olan havanın alabildiğine soğuk olması. Biz bazen, buharın, dağların tamamiyle tepesine yükselemediğini, onun sanki çukur bir araziye düşmüş ve oraya konulmuş gibi olduğunu müşahede ederiz. Ona bakan kimse, o bulutun üzerindeymiş gibi olur. Binâenaleyh, bulutun altındakilere yağmur yağarken, onun üstünde olanlara da güneş vurur. Yükseklikleri az olan bu buharlar son derece az ve şeffâf olduklarında, kendilerine gecenin soğuğu vurduğunda, onları yoğunlaştırır ve onları hissedilen bir su haline dönüştürür; böylece de onlar, nesne olabilecek bir şey üzerinde bir araya toplandıklarında hissedilebilecek bir biçimde iniverirler. Eğer bu durumda, bu buharlar, indikleri o nesne üzerinde donmazlarsa, çiğ; donarlarsa, kırağı halini alırlar. Kırağının çiğe nisbeti, tıpkı karın yağmura nisbeti gibidir. Havanın toplanmasından dolayı bulutun oluşmasına gelince, bu, havanın soğuması ve bir araya gelmesi esnasında olur ki, bu durumda da, yukarda bahsedilen durumlar meydana gelir."

Tabiatçıların bu izahlarına şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, maddelerin muhdes olduğunu delillendirip ve bu sayede de Cenâb-ı Hakk'ın, maddeleri yoktan var

edebilen hür ve irade sahibi bir kâdir olduğu neticesine ulaştığımızda, Allah Teâlâ'nın, sizin bahsettiğiniz şekilde değil de, o bulutların cüz'lerini bir defada yaratması ihtimali olduğu için, sizin ileri sürdüğünüz şeye kesin olarak hükmetmemiz imkânsızlaşır. Hem farzedelim ki, durum sizin bahsettiğiniz gibi olsun. Ancak ne var ki, maddeler, yapıları açısından bilittifak mümkin varlıklardır. Binâenaleyh, onların mutlaka bir müessirinin olması gerekir. Hem sonra, maddeler birbirine benzerler. Binâenaleyh, onlardan herbirine, yükselmek - inmek, latîf olmak - kesîf olmak ve soğuk olmak - sıcak olmak gibi belli bazı sıfatları tahsis eden bir Muhassis'in (tahsis edenin) mutlaka bulunması gerekir. Binâenaleyh, o tabiatların yaratıcısı Allah Teâlâ olup, o karakterler de bu gibi sıfatlarda müessir olup, sebebi yaratan da müsebbebin yaratıcısı olunca, bulutları yavaş yavaş süren zât, Allah Teâlâ olmuş olur. Çünkü o buharları, yerin içlerinden (yeryüzünden) hava boşluğuna haraket ettiren, o nitelikleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Sonra o buharlar peşpeşe yükselip birbirleriyle birleştiklerinde işte onları istif edip biraraya getiren, yine Cenâb-ı Hak olmuş olur. Böylece bütün takdirlere ve ihtimallere göre, bütün bu şeylerle Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve kudretine dair yapılacak olan istidlâlin çok açık ve net olduğu sabit olmuş olur.

Gökteki Dolu

Cenâb-ı Hakk'ın وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ *"içinde dolu bulunan, gökten bazı dağlar indiriyor"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:

1) "Semâ'da, Allah Teâlâ'nın doludan yarattığı dağlar bulunur. Sonra da o dağlardan, dilediği miktarı indirir" demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu görüştedir. **Mücâhid** ve **Kelbî**, "semâda, dolu dağları bulunur." demişlerdir.

2) Buradaki "semâ" insanların üstlerinde bulunan bulut anlamındadır. Ona, yüksekliğinden dolayı bu ad verilmiştir. Allah Teâlâ, "dolu semâsı" denilen o buluttan yağmuru yağdırır. Cenâb-ı Hak, ayetteki **min cibâlin** sözüyle büyük, kocaman bulutları kastetmiştir. Çünkü o bulutlar büyük oldukları zaman, adeta dağlara benzerler. Nitekim Arapça'da, "Falanca, dağ gibi mallara sahiptir" denilir. Bulutun bu şekilde vasfedilmesi mecazîdir. Alimler, ayetteki **bered** kelimesinin, Allah'ın bulutta meydana getirdiği donmuş su olduğu; Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra onu yere indirdiği (yağdırdığı) kanaatindedirler.

Bazıları da şöyle demişdir: Allah, o bulutu doludan yarattığı için, ona dağ adını vermiştir. Çünkü taşlaşmış her kocaman cisim, dağlardan addedilir. *"Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun"* (Şuara, 184) ayeti de böyledir. Yine, فُلَانٌ مَجْبُولٌ عَلَى كَذَا "Falanca, bu hal üzere yaratılmıştır" denilmesi de böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Birinci görüş daha uygundur, çünkü "semâ", bu belli cismin adıdır. Binâenaleyh onu, iştikâk yoluyla buluta ad olarak vermek mecâzdır. Cenâb-ı Allah'ın

suyu bulutta yaratıp, sonra da onu dolu olarak yağdırması doğru ve sahih olabileceği gibi, semâ'da, doludan meydana gelmiş dağın bulunması da mümkündür. Binâenaleyh, her iki durumun da, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti dahilinde olması mümkün olunca, ayetin zahirini terketmenin manası yoktur.

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ ifadesindeki birinci **min**, ibtidâ-i gâye içindir. Çünkü, inmenin başlangıcı semâdır. İkinci **min** teb'îzlyyedir; çünkü Allah Teâlâ'nın indirdiği o şey; semâdaki dağın bir kısmıdır. Üçüncü **min** beyâniyyedir. Çünkü o dağın cinsi, "dolu"dur, (o dolu dağıdır). "**İnzâl**" kelimesinin mef'ûlü ise, mahzûftur. Buna göre ifadenin takdiri, وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ şeklindedir. Ancak ne var ki, kendisine delâlet olduğu için, bu hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ *"Bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor"* ifadesine gelince, bu ifadenin doluya raci olduğu açıktır. Dolunun, üzerine düşmüş olduğu bitki ve canlılara zarar verdiği malûmdur. Böylece Cenâb-ı Hak, o doluyu, maslahatına uygun biçimde dilediği kimselere isabet ettirdiğini, bazılarına ise isâbet ettirmediğini beyân buyurmuştur ki, يَصْرِفُهُ kelimesinin manası, "O dolunun zararını, üzerine düşürmemek suretiyle, dilediği kimselerden uzaklaştırır" şeklindedir. Bazı kimseler de, ayetteki "dolu"yu, taş anlamına hamletmişler ve onun inişini, "kökünü kazıma azâbı" yerine geçen bir azâb kabul etmişlerdir ki, bu izah tuhaf bir izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ *"Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri çalıp kamaştırır"* ayetine geçince, bu ifade idğâmlı olarak "**Yekâssenâ berkıhî...**" şeklinde okunmuştur. Yine, **berka** kelimesinin çoğulu olarak, بُرَقِهِ şeklinde de okunmuştur. **Berka** ise, çakan şimşeğin muayyen bir kısmıdır. Yine, "**İtbâ**"'dan dolayı, بُرُقِهِ **(burukıhî)** şeklinde okunmuştur. Bu tıpkı, ظُلُمَاتٌ lafzı gibi, فُعْلَةٌ sîğasının çoğulunda, فُعُلَاتٌ denilmesi gibidir. Yine, med ile, سَنَاءُ بَرْقِهِ şeklinde de okunmuştur. Bunun medsiz olanı, ışık anlamına; medli olanı ise, yükselme ve irtifâ anlamına gelir. Bu, senin, yükselen bir şey hakkında سَنِيٌّ **(seniyyun)** demen gibidir. يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ifadesindeki bâ harf-i cerri, zâiddir. Bu tıpkı, وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ *"Ellerinizle, kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 195) ayetindeki bâ'nın zâit olması gibidir. Bu görüş, **Ebu Ca'fer el-Medenî**'nindir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri salıp kamaştırır"* ifadesiyle şu şekilde istidlâl edilmiştir: Vasfı böyle olan şimşeğin, mutlaka katıksız büyük bir ateş olması gerekir. Ateş ise, suyun ve dolunun zıddıdır. Binâenaleyh,

doludan o ateşin zuhur etmesi, zıddın zıddan zuhûr etmesini gerektirir ki, bu da ancak kâdîr ve hakîm olan zâtın kudretiyle mümkün olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nahivciler, "Sen, ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ إِلَى الدَّارِ "Zeyd'i evine götürdüm" dediğinde, senin o Zeyd'le beraber onun evine gidip gitmediğin hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu kabûl etmeyenler, işte bu ayetle istidlâl etmişlerdir.

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ *"Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor"* ayetine gelince, bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Gece ve gündüzün birbirlerini takip etmesi ve birinin gitmesinden sonra diğerinin gelmesi demektir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"o, gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir"* (Furkan, 62) ayeti gibidir.

b) Onlardan birinin diğerine girmesi ve onun zamanından alması (uzaması)'dır.

c) Soğukluk, sıcaklık vb. şeyler hususundaki durumlarının değişmesi. Bu gibi yerlerde, Cenâb-ı Hakk'ın bu manaların tümünü murad etmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü, bu gibi şeyler, hem nimet olmaya hem de ibret almaya daha uygun ve layıktır.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ *"Bunlarda, gözleri olanlar için elbette birer ibret vardır"* ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen şeylerde, basîretine (kalp gözüne) müracaat eden kimseler için deliller vardır" demektir. İşte bu açıdan, kişiye vacip olanın, bu tür şeyler hakkında tefekkür ve tedebbür etmesidir. Yine bu ayet, taklidin yanlış olduğuna da delâlet eder.

★ ★
★

Hayvanlar Âleminden İbretler

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ ۖ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ ۖ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ ۖ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَا آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ ۚ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

"Allah her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört (ayağı) üstünde yürüyor. Allah ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kâdirdir. Andolsun ki biz açık açık ayetler indirdik. Allah, kimi dilerse onu doğru yola iletir."

(Nur, 45-46).

Bil ki, bu, Allah'ın vahdaniyyetine delâlet eden üçüncü çeşit delildir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu hususta ilk önce, semânın ve arzın halleriyle; ikinci olarak ulvî eser ve neticelerle istidlâl edince, üçüncü olarak da, canlıların halleriyle istidlâl etmiştir. Bil ki, bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: "Canlıların pekçoğu sudan yaratılmadıkları halde, meselâ melekler sayı bakımından canlıların en kalabalığı da oldukları halde, -ki bunlar, nurdan yaratılmışlardır; cinler ise, ateşten- **Hz. Adem**, *"Onu topraktan yarattı"* (Al-i İmrân, 59) ayetinin de gösterdiği gibi topraktan; **Hz. İsa** da, *"Biz ona ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) ayetinden dolayı, rûh'dan yaratılmış oldukları halde, daha niçin Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ *"Allah her hayvanı sudan yarattı"* buyurmuştur? Ayrıca biz, pekçok canlının, nutfe olmaksızın doğduklarını görmekteyiz."

Cevap: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü bu en güzel görüşe göre, Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ مَاءٍ ifadesi خَلَقَ fiilinin sılası değil, كُلَّ دَابَّةٍ ifadesinin sılasıdır. Buna göre mana, "sudan meydana gelen her canlı, Allah'ın yarattığıdır" şeklinde olur.

b) Bütün canlıların temeli, rivâyet edilen şu hususdan dolayı, sudur: Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, bir cevherdir. Böylece ona, heybet gözüyle nazar etti de, o cevher suya dönüştü. Sonra da Cenâb-ı Hak o sudan, ateşi, havayı ve nûru yarattı. Binâenaleyh bu ayetin maksadı, hilkatin aslını beyân etmek olup, hilkatin ilk aslı da su olunca, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, suyu zikretmiştir.

c) Ayetteki **dâbbe** kelimesiyle, yeryüzünde debelenen ve meskenleri burası olan canlılar kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler ve cinler, bu ifâdenin dışında kalır. Bu canlıların büyük bir kısmı, ya nutfeden meydana gelmelerinden, yahut da sadece suda yaşamalarından dolayı sudan halkedilmiş olunca, genel, tamamı yerine geçirilerek, pek yerinde olarak ayette كُلَّ دَابَّةٍ *"her hayvanı"* ifadesi kullanılmıştır.

(Mâ-in) Diye Nekire Gelmesinin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin bu ayette مِنْ مَاءٍ kelimesinin nekire; وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *"her dişi şeyi de sudan yarattık"* (Enbiyâ, 30) ayetinde ise, marife getirmiştir?

Cevap: Cenâb-ı Hak bu ayette,bu kelimeyi nekire, belirsiz olarak getirmiştir; çünkü mana, "Allah Teâlâ, her canlıyı, o canlıya mahsus bir tür sudan var etmiştir" şeklindedir. Enbiyâ 30 ayetinde de marife olarak getirmiştir; çünkü burada maksat, onların işte bu cins sudan yaratılmış olduklarını beyan etmektir. Söz konusu olan bu ayette, Enbiyâ 30 ayetinde zikredilen o cinsin, pekçok nevilere ayrıldığının beyanı bulunmaktadır.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın فَمِنْهُمْ ifadesindeki zamir, **zevi'l-ukûl** (akıllı varlıklar) için olan zamirdir. **Men** lafzı da böyledir. O halde, daha niçin, bu iki ifadeyi akıllı olmayanlar için de kullanmıştır?

Cevâp: Allah Teâlâ, akıllı olmayanları, akıllı olanlarla birlikte zikretmiştir ki, akıllı olanlar, melekler, insanlar ve cinlerdir. Binâenaleyh, akıllı olanlara layık olan lafız, umûma teşmil edilmiştir (tağlîb). Çünkü, kıymetliyi asıl, kıymetsizi ise tâbi kılmak, aksini yapmadan daha evlâdır. Nitekim Arapça'da, hem adam hem de deve için, مِنَ الْمُقْبِلاَنِ "Bu gelenler kim?" ifadesi kullanılmaktadır.

Sürünme Hakkında "Yürüme" Tabiri

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, karnı üzerine sürünme işini de yürümek diye adlandırmıştır? Bu sorunun doğruluğunu, şu da ortaya kor: Çocuk bazan, "sürünüyor" diye nitelenir; ama, her ne kadar yılanın süründüğü gibi sürünse bile, "yürüyor" denilmez.

Cevap: Bu, bu teşbih ve üslûbunda böyle söylenmiştir. Nitekim Araplar, devam edip giden bir iş hakkında, "iş yürüyor, yolunda" derler. Yine, "Falancanın işi yürümüyor" denilir. Yahut da, bu sürünenin, yürüyenlerle bir benzerliği olmasından dolayı, böyle söylenmiştir.

Beşinci Soru: Bu ayetteki taksimat niçin tam yapılmamıştır? Çünkü biz, meselâ örümcek, akrep, kelebek gibi hayvanların dörtten daha fazla ayak üzerinde yürüdüklerini görmekteyiz. Hatta, kendisine Arapça'da, دَحَّالُ الْأُذُنِ **"Dehhâlu'l-üzünl"** adı verilen canlının, kırkdört ayak üzere yürüdüğünü görmekteyiz.

Cevap: Sizin bahsettiğiniz bu kısımlar, nadirattır. Binâenaleyh, yok hükmündedirler. Bir de felsefeciler, pekçok ayağı bulunan canlının, yürüdüğü zaman, başka tarafa değil de dört tarafına dayanırsa, o zaman onun dört ayak üzerine yürümüş olduğunun kabul edilebileceğini söylemektedirler. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse yaratır"* ifadesi, diğer kısımlara zımmen dikkat çekmiştir.

Canlıların Ayetteki Sıralanmasının Hikmeti

Altıncı Soru: Niçin bu üç cins, bu şekilde sıralanmıştır?

Cevâp: En ilginç olanı başa alınmıştır ki, bu da, ayak vs. gibi yürüme uzvu olmaksızın yürüyen canlıdır. Sonra iki ayağı üzerine yürüyen, daha sonra da dört ayağı üzerine yürüyen yer almıştır.

Bil ki ayet-i kerimedeki يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ *"Allah ne dilerse yaratır"* ifadesi, canlıların, yürüme keyfiyyeti bakımından farklı oldukları gibi, başka bakımlardan da farklı olduklarına dikkat çekmektedir. Biz burada, yapılan taksimatların bazısını ele alalım:

Birinci Taksim: Canlılar bazan, bazı uzuvlarda müştereklik, bazılarında ise farklılık arzederler. Bunu insan ve atın eti, sinirleri ve kemikleri olması bakımından müşterek olmalarıyla açıklarız. Farklılığa gelince, bu farklılık, ya uzvun bizzat kendisinde veya sıfatında olur.

Uzvun bizzat kendisinde olması da şu iki şekilde olur:

1) O uzvun, her ne kadar cüzleri diğerinde mevcut olsa da, bizzat kendisinin diğerinde olmaması. Bu meselâ, at ve insan gibi. Çünkü, atın kuyruğu vardır, insanın ise kuyruğu yoktur. Ancak ne var ki, kuyruğun meydana geldiği cüzler kemik, sinir, et, deri ve kıldır. Ki, bütün bunların hepsi insanda da vardır.

2) Bu uzvun, ne bizzat kendisinin ne de cüzlerinin beriki canlıda olmaması. Meselâ kaplumbağanın, kendisini kuşatan bir kabuğu vardır ama insanın böyle bir şeyi yoktur. Yine balığın pulları, kirpinin de dikenleri vardır ki, bunlardan hiçbiri insanda bulunmamaktadır.

Farklılığın, uzvun sıfatında olmasına gelince, bu, ya kemmiyyet ya keyfiyyet, ya durum, ya fiil veyahut da infiâl, tepki bakımından olur.

Kemmiyyet bakımından olanına gelince, bu, ya miktarla alâkalı olur. Meselâ, baykuşun gözü büyük, kartalın gözü ise küçüktür. Yahut sayı bakımındandır. Bu meselâ, bazı örümceklerin ayak sayılarının altı, bazılarınınkinin sekiz veya on olması gibidir.

Keyfiyyet bakımından olanına gelince, bu meselâ, canlıların renk, şekil, katılık ve yumuşaklık bakımından farklı farklı olmalarıdır.

Durum bakımından farklılığa gelince, bu da meselâ, filin memelerinin göğsüne yakın bir yerde olması, atınkininse, göbeğine yakın, arka ayakları arasında bulunması gibidir.

Fiil bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, duyma organı olmasının yanısıra, filin kulaklarının kendini savunmaya elverişli olmasıdır. Halbuki insandaki kulak böyle değildir. Ve yine, başka canlının değil de, sadece filin burnunun tutma (kavrama) aleti olması böyledir.

İnfiâl bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, yarasanın gözünün ışıktan alabildiğine etkilenip, kırlangıcın gözünün ise, böyle olmaması gibidir.

İkinci Taksim: Canlılar, asıl meskeni su olması manasında, ya **maî** (suda yaşayan) yahut **ardî** (karada yaşayan), yahut da önce **maî** sonra da **ardî** olurlar.

Suda Yaşayan Canlılar

Maî olan canlılara gelince, onların durumları, şu bakımlardan değişir:

1) Bu canlının ya mekânı, gıdası ve solunumu mâî olur. Havadan nefes alma yerine o, suda solunumda bulunur ki, o, suyu önce içine çeker, sonra da onu geri verir. O sudan ayrıldı mı yaşayamaz. Bütün balıklar böyledir. Yahut, onun mekânı ve gıdası maî olur, ama o, havadan solunumu sağlar. Bu da, meselâ su kaplumbağaları gibidir. Yahut da onun mekânı ve gıdası su olur, ancak ne var ki, ne havadan teneffüs eder, ne de içine su alıp verir. Bu da meselâ, çeşitli midyelerin durumu gibidir. Onlar, ne havaya çıkarlar, ne de içlerine su alırlar.

2) Suda yaşayan canlıların bir kısmının barınağı, akan tatlı su nehirleri; meselâ kurbağalar gibi. Bazılarınınki, geniş ve kamışlı derelerdir. Bazılarınınki ise, deniz suyudur.

3) Bu canlıların bir kısmı, derin denizlerde; bir kısmı kıyılarda, bir kısmı su dibinde, çamur içinde, bir kısmı da kaya diplerinde yaşar.

4) Suda yaşayan canlıların bir kısmı, dalarken başına dayanır; bir kısmı, balık gibi meselâ, yüzerken kanatlarına dayanır; bir kısmı, meselâ kurbağa gibi, yüzerken ayaklarına dayanır; bir kısmı, meselâ yengeç gibi, suyun dibinde yürür; bir kısmı da, meselâ kanadı olmayan balıklar ve kurtlar gibi, sürünür.

Karada Yaşayan Canlılar

Karada yaşayan hayvanlara gelince, bunların hallerinin değişmesi de şu iki yönden olur:

a) Bunların bir kısmı, meselâ ağız ve geniz gibi tek bir yerden solurken, bir kısmı bu şekilde solumayıp tam aksine, bal arısı ve eşek arısı gibi, diğer gözeneklerden solur.

b) Karada yaşayan hayvanların bir kısmının belli bir barınağı vardır. Bir kısmının barınağı ise, tesadüfîdir. Ancak ne var ki, doğurur ve yavrusunu eğitmek için de, orada bir süre kalır. Kendilerinin belli bir barınağı olanlara gelince, bunların bir kısmının barınağı bir yarıktır, bir kısmının barınağı bir çukurdur, bir kısmının barınağı küçük tepeciklerdir, bir kısmının barınağı ise arazidir.

c) Karada yaşayan canlılardan kanadı olan her kuşa gelince, o iki ayağı ile yürür. Büyük kara kırlangıcı ile yarasa gibi yürüme zorluğu çekenler, bu sınıftandır. Kanadı deri ya da zar olanlara gelince, bu hayvanların bazan ayakları olmaz. Bu da tıpkı, bir çeşit uçan Habeş yılanı gibidir.

d) Kuşlar da farklı farklıdır. Bunlardan bir kısmı, meselâ turna gibi, beraber yaşamayı severken, bir kısmı da, tıpkı kartal gibi tek başına yaşamayı tercih eder. Ve yine, bütün bu kuşların, avlanabilmeleri ve bu hususta rekâbet edebilmeleri için çeşitli yöntemlere muhtaç olduklarından, yiyecekleri hususunda çekişebilecekleri uzuvlara sahip olmaları gibi... Yine bunların bir kısmı, bağırtlak kuşu gibi, çift olarak yaşar ve hep beraber olurlar. Bazıları da, bazen bir araya gelir, bazen de tek yaşarlar. Tek yaşayan canlılar da bazen şehirde, bazan çölde, bazan da bağlık bahçelik yerde olurlar. Bu canlılar arasında insanın, yalnız başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü, onun hayat ve geçim yolları, bir ortak yaşamayı gerektirir. Balarısı, karınca ve bazı kuğular, bu hususta insanlarla müştereklik arzederler. Ancak ne var ki, balarısı ve turna, tek bir reise itaat ederken, karıncanın içtimaî hayatı vardır, ama lideri yoktur.

e) Kuşların bir kısmı et yer, bir kısmı tane toplar, bir kısmı da ot yer. Meselâ balarısı gibi, bazı canlıların belli bir yiyeceği vardır, çünkü onun yiyeceği çiçektir. Örümceğin gıdası ise, sinektir. Bazıları ise aynı şeyleri yerler.

Kâh Suda Kâh Karada Yaşayanlar

Üçüncü kısma, yani bazan suda, bazan da karada yaşayanlara gelince, bu hususta, "bu, denizde bulunan ve orada yaşayan bir canlıdır. Ama, daha sonra o, karaya çıkar ve orada kalır" denilir.

Ehlileştirilme Bakımından Hayvanlar

Üçüncü Taksim: Canlıların bir kısmı meselâ insanlar gibi, tabiatı itibarıyla ehlîdir. Bir kısmı ise, kedi ve at gibi, doğumları (doğdukları yer) sebebiyle evcildirler. Bir kısmı da, meselâ pars gibi, zorla ehlileştirilir. Bir kısmı ise, kaplan gibi, hiçbir zaman ehlileştirilemez. Zorla ehlileştirilenlerin bir kısmının ehlileşmesi çabuk ve kalıcı olur, fil gibi; bir kısmının ehlileşmesi çok uzun zaman alır, arslan gibi. Aşağı yukarı her sınıfın evcilleri (ehlileri) olduğu gibi, vahşileri de vardır. Hatta insanlar da böyledir.

Ses Çıkarma Bakımından Hayvanlar

Dördüncü Taksim: Canlıların bir kısmı, ses çıkarır, bir kısmı ise ses çıkarmaz. Ses çıkarıp bağıranlar, insan hâriç, cimâ etme arzuları ve cimâ şehveti galeyâna geldiğinde alabildiğine bağırırlar. Horoz gibi, bazı canlılar da her zaman cimâ arzusu duyarlar. Hayvanlardan bir kısmı iffetli olup, şehvet dönemleri mahduttur.

Karakter Yönünden Tasnifler

Beşinci Taksim: Bu, ahlâk - huy itibariyledir. Sığır gibi bazı hayvanlar, karakter itibariyle uysal ve öfkesi azdır. Kara domuzu gibi, bazıları da alabildiğine câhil ve öfkelidir. Deve gibi bazıları, zekî ve hilekârdır. Yılan gibi, bazılarının hareketi âdîdir ve kindârdır. Arslan gibi, bazıları da çevik, kuvvetli, aynı zamanda gururlu ve kendini beğenmiştir. Yine hayvanlardan, kurt gibi, kindâr ve vahşî olanlar vardır. Tilki gibi bir kısmının hareketleri adîdir, hilekâr ve sahtekârdırlar. Köpek gibi bir kısmı da alabildiğine öfkeli, akılsız ama aynı zamanda söz dinleyen ve sâdıktır. Bir kısmı da, alabildiğine zekî ve uysaldır, fil ve maymun gibi. Tavus kuşu gibi, bir kısmı da, hasedci, kendini beğenen ve böbürlenendir. Bir kısmı da, deve ve eşek gibi, hiç unutmazlar.

Üremeleri Yönünden Tasnif Edilmeleri

Altıncı Taksim: Canlıların bir kısmının üremesi dişilerinin, yine bir canlı doğurmasıyla; bir kısmının üremesi, arı ve örümcek gibi, dişilerinin bir kurtcuk doğurmasıyla olur. Bu kurtcukların uzuvları daha sonra tekâmül eder. Bir kısmının üremesi de, dişilerinin yumurtlamasıyla olur.

Bil ki akıllılar canlıların en küçüğünün hallerini bile tastamam kuşatmaktan, idrâk etmekten âcizdir. Bunlar ile bir yaratıcının varlığına istidlâl etmek ise, çok net ve açıktır. Çünkü eğer bütün bunlar, dört ana maddenin (anâsır-ı erbaa'nın) biraraya gelmesiyle olmuş olsaydı, bunlar âlemdeki maddelere, aynı oranda etki ederler. Binâenaleyh bu canlılardan her birine birtakım uzuvlar, güçler, kuvvetler, kâbiliyetler, belli beden büyüklükleri, ömürler ve huylar vermenin, mutlaka kâhir ve hakîm bir idarecinin idare

ve tedbiriyle (düzenlemesiyle) olmuş olması gerekir. Hak Teâlâ, inkârcıların söyledikleri sözlerden münezzehtir. Burada sözlerin en güzeli, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesidir. Zira herşeye kâdir olan ve herşeyi bilen odur. Binâenaleyh O, bütün canlıların hallerine muttâlildir. Hangi akıl bütün bunlara vakıf olabilir, hangi zihin bunların sırlarının zerresine ulaşabilir? Aksine, dilediğini yaratan O'dur ve O'na mânî olup, "Bunu yapamazsın" diyecek hiç bir güç yoktur.

Gönderilen Açık Deliller

Hak Teâlâ'nın, لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ *"Andolsun ki biz, açık açık ayetler indirdik"* buyruğuna gelince, evlâ olan, buradaki "açık ayetleri" her türlü deliller ve ibret verici şeyler" manasına almaktır. Kur'ân-ı Kerim, âdetâ bütün herşeyi ihtivâ ettiği için, buradaki ayetlerle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması doğru olur.

Ayetteki وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Allah kimi dilerse, onu doğru yola iletir"* cümlesi ile, (ehl-i sünnet) âlimlerimizin, yaptıkları istidlâller daha önce geçmişti. **Kâdî** buna şöyle cevap vermiştir: "Ayetten kastedilen mana, "Allah, ancak mükellefiyet çağına ulaştırdıklarına hidayet eder. Yahut da bununla, "Allah, kendisine itaat edip, sevâba müstehak olanları cennetine hidayet eder, iletir" manası kastedilmiştir." **Kâdî**'nin, bunun benzeri ayetlerde de aynı izahları yaptığı malumdur. Yine bizim bu cevaba karşı verdiğimiz cevaplar, bu ayetin benzeri ayetlerde geçmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Münafıkların Çarpıcı Özellikleri

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا أُولَٰئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ
الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
وَرَسُولُهُ ۚ بَلْ أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

"(Münafıklar), "Allah'a da, peygamber'e de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min değiller. Onlar, aralarında hükmetmesi için, Allah Rasûlüne dâvet edildikleri vakit, içlerinden bir fırka hemen yüz çevirip dönerler. Eğer kendilerine bir hak doğarsa, itaat ile, koşa koşa ona gelirler. Kalplerinde bir maraz mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler, yahut Allah'ın ve Rasûlünün, kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir."

(Nur, 47-50).

Bil ki Allah Teâlâ, birliğine dâir delillerini getirince, bunun peşinden, dilleriyle (zâhiren) dîni tasdik etmiş, inanmış görünüp, kalpleriyle inanmamış kimseleri zemmeden (yeren) ifâdesini getirmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Mukâtil şöyle der: "Bu ayet, münâfık **Bişr** hakkında nâzil olmuştur. O, bir arâzi yüzünden bir yahûdî ile münakaşa etmişti. Yahûdî onu, aralarında hüküm vermesi için, "Rasulüllah'a gidelim" diye çekiyordu. O münâfık ise, yahûdîyi (yine yahûdî olan) **Ka'b b. el-Eşref**'e götürmeye çalışıyor ve, "**Hz. Muhammed** bize zulmeder, haksızlık yapar" diyordu." Bunların bahsi Nisâ Sûresi'nde geçmişti (ayet 65).

Dahhâk ise şöyle demiştir: "Bu ayet, **Muğîre b. Vâil** hakkında nâzil olmuştu: **Muğîre** ile **Hz. Ali** arasında ortak bir arazi vardı. Derken bunu bölüştüler. **Hz. Ali**'ye, suyun çok zor çıkabileceği yer düştü. **Muğîre, Hz. Ali**'ye: "Arâzini bana sat" dedi. **Hz. Ali** de onu ona sattı ve el sıkışıp, satışı tamamladılar. **Muğîre**'ye, "suyun çıkmayacağı çorak bir yer aldın" denilince, o, **Hz. Ali**'ye: "Arâzini geri al. Çünkü onu, beğenmem şartıyla satın almıştım. Fakat onu beğenmedim, çünkü oraya su çıkmıyor" dedi. **Hz. Ali** (r.a) da: "Hayır. Sen onu satın aldın, beğendin ve el sıkışıp, bu işi bitirdin. Hem sonra oranın durumunu da biliyordun. Binâenaleyh onu geri almıyorum" dedi ve onu, mahkemeleşmek için, Rasûlüllah'a gitmeye dâvet ettl. Bunun üzerine **Muğîre**: "**Muhammed** mi, ben ona gelmem ve onun hükmüne baş vurmam. Çünkü o bana karşı kızgındır ve bana haksızlık etmesinden korkarım" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet inivердi." **Hasan el-Basrî** de bu ayetin, küfrünü içinde saklayıp, zâhiren mü'min görünen bütün münâfıklar hakkında nâzil olduğunu söyler.

İKİNCİ MESELE
İman Sırf Sözle Olmaz

Hak Teâlâ'nın, *"(Münâfıklar) Allah'a da, peygambere de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min değiller"* ifâdesi, imânın, sırf söz (dil ile) olmayacağına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk, onların hepsinin mü'min olmadıklarını söylemezdi. Çünkü onlar, zâhiren îman olan şeyi yapmışlardı.

Eğer, "Allah Teâlâ, onların hepsinin, "İman ettik" dediklerini nakletmiş, sonra içlerinden bir gurubun imandan yüz çevirdiklerini nakletmiştir. Binâenaleyh Allah daha nasıl, yüz çevirenler sadece bir kısmı olmalarına rağmen, hepsi hakkında *"Bunlar mü'min değillerdir"* ifadesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki, *"Bunlar mü'min değillerdir"* hükmü, birinci cümleyle değil, onlardan yüz çeviren zümreyle ilgilidir. Hem sonra, bu, birinci cümleyle ilgili olsa da, doğru olur. Buna göre, *"Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler"* ifadesi, "Bu gurup, onlardan geri kalanlara baş vurur ve böylece onların bir kısmı, bir kısmına, ortaya koydukları şeylerden rücû ettiklerini açıklarlar" manasına gelmiş olur.

Sadece Menfaatlarını Kollamaları

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resûlullah'a çağırıldıklarında, içlerinden bir kısmının yüz çevirdiklerini beyan buyurmuştur ki bu, Resûlüllah'ın (vereceği) hükme râzı olmama demektir. Hakk Teâlâ, وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ *"Eğer hak kendileri lehinde ise, itaat ile, koşa koşa ona gelirler"* ifadesi ile, onların, ancak hakkın başkasına âit olduğunu bildiklerinde veya şüphe ettiklerinde yüz çevirdiklerine; ama kendilerine bir hak doğduğunu bildiklerinde yüz çevirmeyi bırakıp, o hükme koşuşup, ondan râzı olduklarına dikkat çekmiştir. Bu ifâdede, onların hak değil, aksine dünyevî menfaat peşinde olduklarına bir delil vardır ki bu da bir münâfıklıktır.

Hak Teâlâ'nın, أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ *"Kalplerinde bir marazı mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler. Yahut Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar"* ifâdesiyle ilgili şöyle bir kaç soru vardır:

Allah Teâlâ'nın Soru İfâdesi Kullanmasının İzâhı

Birinci Soru: (أَمْ) (yoksa) lafzı, istifham (soru) içindir. Halbuki Allah'ın, birşeyi (öğrenmek için) sorması câiz değildir?

Cevap: Hernekadar bu lafız istifham için ise de, haber verme mânâsındadır. Meselâ Cerîr'in şu şiirinde olduğu gibi,

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا · / وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحِ

"Bineklere binenlerin en hayırlısı siz değil misiniz?"[57]

İkinci Soru: Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine zulmedeceğinden endişelenmiş olsalardı, dinde şüphe etmiş olurlardı. Şüphe etmeleri de, kalplerinde hastalık olduğunu gösterir. Binâenaleyh hepsi aynı kapıya çıkar, öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, bunları ayrı ayrı saymıştır?

---

57) Bu: "Siz en hayırlı insanlarsınız" demektir. Gerçek anlamda soru olsaydı, onlar kötülenmiş olurlardı (ç.).

Cevap: Ayetteki, *"Kalplerinde bir maraz mı var bunların?"* ifâdesi, nifâka işârettir, *"Yoksa şüphe mi ettiler?"* ifâdesi, bu şek ve şüphenin onların kalbinde karar kıldıktan sonra meydana geldiğine işârettir, *"Yahut Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?"* ifâdesi ise, onların dünyayı sevme hususunda, dünya için dinlerini terkedebilecekleri bir raddeye vardıklarına bir işârettir.

Üçüncü Soru: Farzedelim ki, bu üçü de birbirinden başkadır. Fakat bunlar, birbirinden ayrılmayan şeylerdir. Öyleyse niçin bunların arasına (أَمْ) "yahut" lafzı getirilmiştir?

Cevap: Doğruya en yakın olan şudur: "Allah Teâlâ, onları bu üç vasıftan her birinden ötürü zemmetmiştir. O halde, onların kalplerinde maraz (hastalık) demek olan nifak vardır, yine kalplerinde şek ve şüphe vardır. Ayrıca onlar, Allah Resûlünün haksızlık edebileceğini düşünüyorlardı ki, bu üç şeyin her biri, başlıbaşına küfür ve nifâktır.

Allah Teâlâ daha sonra, بَلْ أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Hayır, asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir"* buyurarak, onların üzerinde oldukları hâlin, sürdürdükleri şeyin bâtıl (yanlış) olduğunu beyân etmiştir. Çünkü "zulüm", her türlü mâsiyeti (günahı) içine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Çünkü insan, ya kendi kendine, yahut başkasına zulmeder. Şöyle de denebilir. "Allah Teâlâ, bu sayılan kısımlarda, onların kendilerine zulmedilmesinden, haksızlık yapılmasından endişelendiklerini zikredince, bu endişenin yersiz olduğunu, *"Hayır, asıl zâlimler kendileridir"* buyurarak belirtmiştir. Bu, "Onlar, Hz. Peygamber (a.s)'in emin (güvenilir) olduğunu, haksızlık yapmayacağını çok iyi bildikleri için, O'nun haksızlık yapacağından korkmazlar. Aksine kendilerinde hakkı bulunan kimseye zülmetmeyi ve onun hakkı inkâr etmeyi istedikleri için, kendileri zâlimdirler. Bu ise onların, Resûlüllah'ın meclisinde (mahkemesinde) elde edemeyecekleri birşeydir. Bundan ötürü onun mahkemesine başvurmayı istemezler.

★ ★
★

Hz. Peygamber'in Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münâfıklar

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْفَائِزُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُلْ لَا تُقْسِمُوا ۖ
طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ ۚ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ ۖ
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ ۖ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا ۚ وَمَا
عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

"Aralarında hükmetmek üzere, Resûlüllah'a davet olundukları vakit, mü'minlerin söyleyeceği söz ancak, "Dinledik, itaat ettik" demeleridir. İşte asıl felaha erenler bunlardır. Kim, Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, Allah'tan korkarsa, O'ndan ittikâ ederse, kurtuluşu bulanlar işte bunların tââ kendileridir. (Münafıklar), eğer kendilerine emredersen, behemehâl (savaşa) çıkacaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler. De ki: "yemin etmeyin, âdetiniz vechile, bu bir itaattır. Şüphesiz ki Allah, yaptığınız şeylerden hakkıyla haberdardır. De ki: Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz, O'nun uhdesine düşen, ancak ona yükletilmiş olan (mükelleflyet)tir, sizin uhdenize düşen de, size yükletilmiş olandır. Eğer O'na itaat ederseniz, hidâyete erersiniz. Peygamber'e düşen, apaçık tebliğden başkası değildir"

(Nur, 51-54).

Bil ki Allah Teâlâ, münâfıkların iddialarını ve fiillerini anlatınca, peşisıra, onların yapması gereken şeyleri ve girmesi gereken yolu açıklayarak, *"Mü'minlerin söyleyeceği söz ancak (şudur)"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî "kavl" kelimesini ref' ile قَوْلُ الْمُؤْمِنِينَ şeklinde okumuştur, ama bunun mansûb okunması daha kuvvetlidir. Çünkü iki isimden, isim olmaya en uygunu, daha fazla mârife olanıdır. أَنْ يَقُولُوا ifadesinin ise mârife oluşu daha da kuvvetlidir. Çünkü bunun nekire olması mümkün değildir. Fakat قَوْلُ kelimesi böyle değildir.**

İKİCNİ MESELE Ayetteki إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ ifadesi, "Mü'minlerin, Allah'ın kitabının ve Resûlüllah'ın hükümlerine çağrıldıklarında, "Dinledik, itaat ettik (başüstüne)" demeleri gerekir ve bunun onlar için bir yol olması gerekir. Binâenaleyh onların, bu hükümlere başvurup, boyun eğmeleri dinleme ve itaattır" demektir. Buna göre ayetteki *"dinledik"* kelimesi, "müslümanların, "**semiallahu limen hamideh**" ifâdesini Allah, kendisine hamdedeni duyar, yani onu kabul eder ve ona icâbet eder" manasında te'vil etmelerinde olduğu gibi, "icâbet ettik, kabul ettik" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ, *"Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse"* hoşuna gitse de, gitmese de itaat ederse, geçmişte kendisinden sâdır olan günâhlardan ötürü, *"Allah'tan korkarsa"* ve bundan sonraki ömründe de *"Allah'dan ittikâ eder"*, bunlardan sakınırsa, *"kurtuluşu bulanlar, bunların tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu ayet, çok veciz, kısa olmasına rağmen, mü'minlerin yapması gereken herşeyi içine alan bir ifâdedir.

Münâfıkların Yeminlerinin Değersizliği

Hak Teâlâ'nın وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ *"(Münâfıklar) eğer kendilerine emredersen, behemehal (savaşa) çıkacaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler."* ifadesi hakkında **Mukâtil**, "Bunun manası, "Kim Allah adına yemin ederse, olanca gücüyle yemin etmiş olur" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, münafıkların, Resûlüllah'ın hükmünü hoş görmediklerini beyân edince, münâfıklar şöyle demişlerdir: "Vallahi eğer bize memleketimizi, çoluk çocuğumuzu bırakıp çıkmamızı (hicreti) emretsen, hemen bunu yaparız, eğer cihâda çıkmamızı emredersen, cihâda çıkarız" demişlerdir. Daha sonra Allah Teâlâ peygamberine *"De ki: Yemin etmeyin"* buyurarak, onları böylesi yeminden vazgeçirmesini, bunu onlara yasaklamasını emretmiştir. Binâenaleyh eğer onların yeminleri, dürüst olsaydı, bunu yasaklamak câiz olmazdı. Çünkü iyiliği yapacağına yemin edenin, bundan alıkonmaması gerekir. Bu sâbit olunca, onların yeminlerinin, nifaklarından ötürü olup, içlerinin dışlarına uymadığı anlaşılmış olur. Dolayısıyla kim hakkı yerine getirmeye değil de, zulme niyetlenirse, bunun için yaptığı yemini, sadece kabih (çirkin) bir iş olur" demiştir.

Ayetteki, طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ *"ma'rûf bir itaat (size gerekir"* ifâdesi, ya takdiri, "sizden istenen, yalan yere yemin etmek değil, ma'rûf bir taattır" şeklinde olan, bir mahzûf mübtedâ'nın haberidir, yahut da bu mübtedâdır, haberi mahzûftur ve takdiri, "marûf bir taat, yalan yere yemin etmenizden daha uygundur" şeklindedir. Bu ifâdenin, "yemin etmeyi bırakın, bununla kendinizi aldatmayın. Size gerekli olan (düşen), mârûf bir şekilde itaat etmenizdir. Binâenaleyh bunu yapın" manasında olduğu da söylenmiştir. **el-Yezîdî** bunu, "Allah'a itaat edilmesi gerektiği gibi itaat edin", (أَطِيعُوا طَاعَةَ اللَّهِ) manasında olmak üzere, nasb ile طَاعَةً مَعْرُوفَةً şeklinde okumuştur.

إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "Allah, görendir; sizin saklı-gizli işlerinizden hiçbiri O'na gizli değildir. O, hiç şüphesiz, sizi rezil-kepâze eder, nifâkınıza göre cezalandırır" demektir.

Hakk Teâlâ'nın, قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ *"De ki: "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz, onun uhdesine düşen, ancak ona yükletilmiş olan (mükellefiyet)tir, sizin uhdenize düşen de, size yükletilmiş olandır."* ifâdesine gelince, bil ki Allah Teâlâ, "iltifat" sanatı gereği, sözü gâib sîğasından, muhâtab sîğasına çevirmiştir ki bu, onların susturma hususunda daha edebî bir ifâdedir. فَإِنْ تَوَلَّوْا "eğer Allah'a ve Resûlüne itaatten dönerseniz, bilin ki, Resûlüme düşen, yüklendiği risâleti tebliğdir, size düşen ise itaattir. Eğer O'na itaat ederseniz, hakkı (doğruyu) yapmış olursunuz. Eğer isyân ederseniz, bilin ki O'nun görevi, açık açık tebliğ etmektir" demektir. Ayetteki "Belâğ", tebliğ manasınadır, "mübîn" de, açık olan ve ihtiyaç hissettiğiniz şeyleri açıklayan demektir. **Nâfi**'in, hâ'nın fethasıyla bunu **hamele** şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki bunun manası, "O kimseye yüklediği şeyin, yani günahların vebâli vardır" şeklindedir.

★ ★
★

Mü'minlere Dünyevî Hakimiyet Vâdi

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ
مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي
لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

"Allah, îman edip sâlih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki, onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine geçirip, hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine getirip hükümran edecek. Onlara, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidâr kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir eminliğe çevirecektir. Tâ ki onlar bu emniyet içinde, Bana ibâdet etsinler, hiçbirşeyi Bana ortak tutmasınlar. Kim bundan sonra nankörlük ederse, onlar fâsıkların tââ kendileridir."

(Nur, 55).

Bil ki bu ayetin takdîrî mânâsı şudur: "Ey Allah'ın Resûlü, tebliğde bulun. Ey mü'minler siz de O'na itaat edin. Çünkü Allah Teâlâ, sizden îman edip, sâlih amelde

bulunanlara, yani bu ikisini birlikte yapanlara, onları yeryüzünde halife (hâkim) kılacağını, **Dâvûd (a.s.), Süleyman (a.s) ve benzerlerinin zamanında, yeryüzüne** onları, kendilerinden önceki (kâfir milletlere) halef yaptığı gibi, siz mü'minleri de, yeryüzünün halifeleri, hâkimleri ve hükümranları kılacağını, dininizi hakkıyla yaşama imkânı vereceğini va'detmektedir." Allah Teâlâ'nın buna imkân vermesi, "mü'minleri yardımıyla destekleyerek üstün kılması; düşmanlarına karşı ilahî yardım ile mü'minleri desteklemek, böylece mü'minlerinde düşmanlarını kılıçtan geçirip, şerlerinden emin olmaları suretiyle, düşmanlarından korkularını, emniyet hâline çevirmesi" demektir. Böylece o mü'minler, Hakk Teâlâ'ya emniyet içinde ibâdet ederler, O'na hiçbirşeyi ortak koşmazlar ve herhangibir şeyden ötürü endişeye düşmezler. Binâenaleyh bu va'd-i ilâhiden sonra inkâr edip, dinden dönenler, fasıkların tâ kendileridir."

Ayetten Çıkan Hükümler

Bil ki bu ayet, pek çok itikadî ve dinî meselelerin izahını ihtivâ etmektedir. Biz, bunların esas olanlarına işaret edelim:

BİRİNCİ MESELE
Allah'ın Kelam Sıfatı

Hak Teâlâ'nın, ...وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ *"Allah, imân edip, sâlih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki"* ifadesi, O'nun mütekellim (konuşan) olduğuna delâlet eder. Çünkü va'd, bir çeşit konuşmadır. **"çeşit"** diye isimlendirilebilen **"cins"** diye de nitelenebilir. Bir de Allah Teâlâ, Kendisine itaat olunan bir Hükümdardır. İtaat olunan melikin, mutlak dostlarına va'dde, düşmanlarına va'idde bulunması gerekir. Böylece, Allah Teâlâ'nın "mütekellim" (kelam sıatı sahibi) olduğu sâbit olur.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın İstikbali Bilmesi

Ayet, **Hişam b. Hakem**'in görüşünün aksine, Hak Teâlâ'nın, daha varlıklar meydana gelmezden önce, onların ne ve nasıl olduğunu bildiğine delâlet eder. **Hişam b. Hakem** ise, Allah Teâlâ'nın, eşya meydana gelmezden önce, onları bilmediğini söylemektedir. Ayet ile bu hususta şu şekilde istidlal edilmiştir: "Hak Teâlâ, gelecekte olacak şeyleri, tafsilatlı olarak haber vermiş ve o şeyler de bu habere uygun olarak tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler ise, ancak ilim (onları önceden bilme) sayesinde doğru olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Hayat Sıfatı

Ayet, Allah Teâlâ'nın "hay" (canlı) ve bütün mümkinâta kâdir olduğuna delâlet eder. Zira O, *"Onlardan evvel gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine geçirip hükümrân edecek. Onları, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidar kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir Eminliğe çevirecektir"* buyurmuştur ve va'dettiği gibi de yapmıştır. Binâenaleyh bu şeylerin meydana getirilmesi, ancak herşeye kâdir olan için söz konusudur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Allah'ın Hak Mabûd Olduğu

Ayet, ancak Hak Sübhânehû Teâlâ'nın ibâdete müstehak olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *Bana ibadet etsinler diye...*" buyurmuştur. Mu'tezile ise, "ayet, Allah Teâlâ'nın fiillerinin, bir maksada, bir gayeye bağlı olduğunu gösterir. Çünkü mânâ, "Bana ibâdet etsinler diye" şeklindedir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Ayet, Hakk Teâlâ'nın, herkesin ibâdet etmesini istediğini göstermektedir. Çünkü herhangi bir maksaddan ötürü bir iş yapan, mutlaka o maksadın gerçekleşmesini murad ediyor demektir."

BEŞİNCİ MESELE
Allah'ın Şerikten Münezzehiyeti

Ayet, Hakk Teâlâ'nın, ortaktan münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *"Hiçbir şeyi Bana ortak tutmasınlar."* demektedir. Bu, ikinci bir ilahın olmadığına ve ister yıldıza tapanların dediği gibi bir yıldız olsun, ister putperestlerin dediği gibi bir put olsun, Allah'tan başka hiçbirşeye ibâdetin câiz olmadığına delâlet eder.

ALTINCI MESELE
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetinin Doğruluğu

Ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamberliğinin doğru olduğuna delâlet eder. Çünkü O, *"Onlardan evvel gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine geçirip hükümran edecek"* ifâdesi lie gaibten haber vermiştir. Haber verilen şey de, aynen haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler, bir mucizedir. Mucize ise, (söyleyenin) doğruluğuna delildir. O halde bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delâlet eder.

YEDİNCİ MESELE
Amel İmândan Ayrıdır

Ayet, amel-i sâlih'in, imânın dışında kaldığına, imandan ayrı bir rükün olduğuna delâlet eder. Mu'tezile ise, bunu kabul etmez. Amel-i sâlih, imândan ayrı birşeydir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu ayette sâlih ameli imâna atfetmiştir. Atfedilen ise, kendisine atfedilenden başkadır.

SEKİZİNCİ MESELE

Ayet, dört halifenin halifeliğine de delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındakilerden, imân edip salih amelde bulunanlara bir vaadde bulunmuştur. Bu da, onlardan öncekileri halife kıldığı gibi, onları da yeryüzünün halifesi kılması, onlara, beğenilen bir din için fırsat vermesi ve onların korkularını emniyete çevirmesidir. Bu va'd ile kastedilenlerin, Hz. Peygamber (a.s)'den sonra, bunlar olduğu malumdur. Çünkü başkasının halife olması, ancak Peygamber'den sonra olur. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra başka bir peygamber olmayacağı ise mâlumdur. Çünkü O peygamberlerin sonuncusu (hâtemü'l-enbiyâ)'dır. O halde, bu halife kılma ile kastedilen, halifelik meselesidir. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra bu şekilde bir halifeliğin ise, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında olduğu

mâlumdur. Çünkü büyük fetihler bunlar zamanında olmuştur ve her türlü şeye imkân bulma, din ve emniyetin iyice yerleşmesi bunlar zamanında olmuştur. Hz. Ali (r.a) zamanında bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir. Çünkü o, kendisine karşı çıkan ehl-i kıble (çeşitli mezheplerdeki müslümanlar) ile savaşmakla meşgul olmak zorunda kaldığı için, kâfirlerle cihâd etmeye zaman bulamamıştır. Binâenaleyh ayetin, bu sayılanların halifeliğinin doğru ve yerinde oluşuna delâlet ettiği, işte bu yönüyle sâbit olmuştur. Buna göre eğer, "Ayetin zahirî manası alınmamıştır. Çünkü ayetin zâhiri, imân edip sâlih amelde bulunanlar için, halifeliğin söz konusu olmasını gerektirir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir.

Bunu bir tarafa bırakalım, ama ayetteki *"onları da halife kılacaktır"* ifâdesiyle kastedilen mânânın, "Allah Teâlâ onları yeryüzünde yerleştirecek ve onlara tasarruf imkânı verecek" şeklinde olması niçin câiz olmasın? Yoksa bundan murad, Allah'ın onları bizzat halife kılması değildir. Mânânın böyle olduğuna, ayetteki *"onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı (yerlerine yerleştirip, hâkim kıldı) ise"* ifâdesi de delâlet etmektedir. Halbuki onlardan evvelkilerin halife oluşları, imâm (devlet başkanı) olma şeklinde olmamıştır. Binâenaleyh durumun bunlar hakkında da aynı olması gerekir. Bunu da bir tarafa bırakalım. Ne var ki burada, bunu, Allah'ın Resûlüne halife olma manasına hamletmenin câiz olmayacağına delâlet eden bir husus var: Çünkü sizin mezhebinize (görüşünüze) göre, Hz. Peygamber (a.s), hiç kimseyi halife olarak bırakmamıştır. Hem sonra Hz. Ali (r.a)'den de, "sizi tıpkı Allah'ın Resûlünün bıraktığı gibi (yerime halife tayin etmeden) bırakacağım" dediği rivayet edilmiştir. Bunu da bir kenara bırakalım. Fakat ayet ile, Hz. Ali'nin kastedilmiş olması niçin câiz olmasın. Çünkü tek bir kişi, "ta'zim" (büyüklüğünü göstermek) için, cemî sîğasıyla ifâde edilebilir. Meselâ *"O (Kur'ân'ı), Kadr Gecesi'nde Biz indirdik"* (Kadr, 1) ayetinde böyledir. Hem sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Ali (r.a) hakkında, *"Namazını dosdoğru kılanlar, zekâtlarını verenler ve rükû edenler"* (Mâide, 55) buyurarak, cemî sîğası kullanmıştır.

Bunu da bir tarafa bırakalım. Fakat bu ayet ile, oniki imâmın kastedildiğini iddia ediyoruz?" denilirse, bunlardan **birincisine** şu şekilde cevap veririz: Ayetteki مِنكُمْ (sizden) ifâdesindeki **min, ba'ziyyet (kısmîlik)** mânâsınadır. O halde bu, bu hitâb ile onlardan bazısının kastedildiğine delâlet eder. **İkincisine** de şöyle cevap veririz: Bahsettiğiniz manadaki halifelik, bütün insanlar için söz konusudur. Ayette müjde sadedinde zikredilen halifeliğin ise, mutlaka bundan başka olması gerekir.

Hakk Teâlâ'nın, *"Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı ise"* ifâdesine gelince, onlardan önce olanların bazıları, bazan peygamberlik, bazan imâmet (devlet başkanı olma) sebebiyle, halife olmuşlardır. O halde, her iki şekilde de "halifelik" söz konusudur.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Bizim mezhebimiz (ehl-i sünnete) göre, her ne kadar Hz. Peygamber (a.s) açıkça belirtmek suretiyle kimseyi halife bırakmamış

ise de, halifenin vasıflarını zikretmek ve (bu vasıfta olanları) seçmeyi emretmek suretiyle âdetâ halife bırakmıştır. Binâenaleyh, hem Hak Teâlâ'nın, hem de Hz. Peygamber (a.s)'in, bu dört zâtı, yeryüzünün halifesi kılmış olmaları imkânsız değildir. İşte bu espriden ve manadan ötürü, âlimler **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında, *"Ey Allah'ın Resûlünün Halifesi"* ifadesini kullanmışlardır. Binâenaleyh "Hz. Peygamber (a.s) halife bırakmamıştır" denildiğinde, O'nun halifeyi bizzat belirlemediği manası kastedilir. "Hz. Peygamber (a.s) halife bırakmıştır" denildiğinde ise, O'nun, halifenin vasıflarını belirleyip, ümmetten o vasıfta olanları seçmeyi istediği manası kastedilir.

Dördüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Cemî lafzını müfred manaya almak mecazdır. Mecâz ise, asıl olanın aksine birşeydir.

Beşincisine de şöyle cevap veririz: Bu, şu iki sebepten ötürü bâtıldır:

a) Ayetteki **minkum** (sizden) ifadesi, bu hitabın, mevcut olanlara bir hitap olduğuna delâlet eder. Oniki imam ise, orada yoktular.

b) Allah Teâlâ onlara dünyada iktadar, güç ve kuvvet va'detmiştir. Halbuki bunlar, onlar için, yani oniki imam için söz konusu değildir. Böylece, bu anlattıklarımızla dört halifenin, halifeliklerinin sıhhati sâbit olmuş olur ve **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Osman**'ın halifeliğini tenkid eden Râfizîler ile, **Hz. Osman** ve **Hz. Ali**'nin halifeliğini tenkid eden Hâricîlerin görüşleri bâtıl olmuş olur. Şimdi ayetin tefsirine dönelim:

Ayetteki, لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ *"Onları da halife kılacak"* ifadesi hususunda birisi, "Bu ifadedeki lam ve nûn-u te'kîd'den anlaşılan kasem nerede?" diyebilir. Deriz ki: "Bu kasem mahzûftur. Kelamın takdiri ya, وَعَدَهُمُ اللّٰهُ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ "Allah, onları mutlaka halife kılacağını onlara va'detmiştir" şeklindedir, yahut da Allah'ın o halifeliği gerçekleştirme hususundaki o va'di, kasem gibi kabul edilmiştir. Böylece de bu, sanki kasem varmış gibi ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hakk, sanki, "Celâlim hakkı için onları halife kılacağım" demek istemiştir."

Hakk Teâlâ'nın كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin yerine) halife kıldı ise"* ifadesi, "**Hârûn**'u, **Yûşâ**'yı, **Dâvud**'u ve **Süleyman**'ı nasıl halife kıldıysa" demektir. Buna göre ayetin manası, "Allah tıpkı onlardan önce yaşamış bu peygamberleri halife kıldığı gibi, onları da halife kılar" şeklindedir. Bu fiil, tâ'nın zammesi ve lâm'ın kesresi ile كَمَا اسْتُخْلِفَ (halife kılındıkları gibi) şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ *"Onlara, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka pâyidâr kılacak"* ifadesi, "Allah onlar için, seçip beğendiği dini onlar için sâbit (devamlı) kılacaktır. O din de İslâm'dır" demektir. **İbn Kesîr, Âsım** ve **Ya'kûb** "if'âl" babından olarak, وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ şeklinde okurlarken, diğerleri tef'îl babında, şeddeli

olarak, وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ şeklinde okumuşlardır ki, bu ikisinin farkını بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا (Nisa, 56) ayetinin tefsirinde söylemiştik.

Hakk Teâlâ'nın يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا *"Bana ibadet ederler, hiçbirşeyi Bana ortak tutmazlar"* ifâdesinde, Allah'ın yukarıda bahsettiği o kimselerin, Allah'a ibâdeti bırakıp, şirke dönmeyeceklerine bir delâlet vardır. **Zeccâc**, bu ifâdenin, "Allah, sizden, imân edip sâlih amel işleyenlere, ibâdet etmeleri ve Allah'a ihlaslı olmaları halinde, şöyle şöyle yapacağını va'detmiştir" manasında olmak üzere, "hal" mevkiinde olabileceği gibi, onları medih (övme) sadedinde gelmiş, bir müste'nef cümle de olabileceğini söylemiştir.

Hakk Teâlâ ... وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ *"Kim bundan sonra nankörlük ederse,* yani bu nimetlerin hakkını yapmazsa, *onlar fâsıkların tâa kendileridir,* yani âsîdirler" buyurmuştur.

★ ★
★

Allah'a İtaat Yolu

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ ۖ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۖ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve o peygambere itaat edin. Umulur ki rahmet olunursunuz. Sakın, o kâfirlerin yeryüzünde (Bizi) âciz bırakabileceklerini sanma. Onların varacakları yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir varış yeridir."

(Nur, 56-57).

Namazı dosdoğru kılmanın, zekâtı vermenin, لَعَلَّ (umulur ki) kelimesinin ve rahmetin ne demek oldukları, defalarca geçti. Hak Teâlâ'nın لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ayetinin manası ise, "**Ey Muhammed**, kâfirlerin beni aşıp, elimden kurtulacaklarını ve onları yakalayamayacağımı sanma" şeklindedir. Bu fiil yâ ile لَا يَحْسَبَنَّ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu manalar söz konusudur:

a) Ayetteki "**mu'cizine fi'l-ardı**" ifadesi, bu fiilin iki mef'ulü sayılırsa mana, *"kâfirler, hiçbir kimsenin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacağını sanmasın, böylece de aynı şeyi yapmaya yeltenmesinler"* şeklinde olur.

b) Bu fiilin altında, "Resûl" (Peygamber) kelimesine râcî bir fâil zamiri var. Bu mercî, *"Resûle itaat edin"* ifadesinde geçmişti. Buna göre mana, "O (**Muhammed**), kâfirlerin, Beni âciz bırakabileceklerini sanmasın" şeklinde olur.

c) Bunun aslı, وَلَا يَحْسَبَنَّهُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ "Kâfirler, onların Beni âciz bırakabileceklerini sanmasınlar" şeklindedir. Daha sonra, buradaki birinci mef'ûl olan "hüm" ("onları") zamiri hazfedilmiştir.

Hakk Teâlâ'nın وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"Onların varacakları yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir varış yeridir!"* ifâdesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Ayetin nazmı, bunun, *"sanma"* ifâdesi ile alakalı olması ihtimalini vermemektedir. Çünkü oradaki cümle menfî, bu ise müsbettir. O halde bu, vâv ile, takdiri, "Kâfirlerin yeryüzünde beni aciz bırakabileceklerini sanma. Aksine onlar, ezilip kahredilmişlerdir ve onların varacakları yer cehennemdir" şeklinde olan, mahzûf bir ifâdeye ma'tûftur.

★ ★
★

İstizan

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ
مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ
ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ
مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ
عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Ey iman edenler, ellerinizin altında olan (köle ve câriyeler) ile, sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar şu üç vakitte: sabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler). Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir. Bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne

onların üzerine bir vebal yoktur. Allah, ayetleri size böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hakîmdir. Sizin bülûğa eren çocuklarınız kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler. Allah, ayetlerini size böylece beyân eder. Allah herşeyi hakkıyla bilendir ve hakîmdir. Kadınlardan, hayızdan-nifastan kesilmiş, artık nikâha ümidleri kalmamış olan ihtiyarlar, gizli zinetlerini erkeklere göstermemeleri şartıyla, üst elbiselerini bırakmalarında, onlar için bir günah yoktur. Ama bundan da sakınıp örtünmeleri, kendileri için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir"

(Nur, 58-60).

Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması

Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâdî şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Ey iman edenler, ellerinizin altında olan köle ve cariyeler)...sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* ifâdesinin zâhirindeki *"sizden"* her nekadar erkekler kastediliyor görünüyor ise de, bununla hem erkekler, hem kadınlar kastedilmiştir. Çünkü erkekler, dişilere "tağlîb" edilir, yani onlar zikredilmek suretiyle, öbürleri de kastedilir. Binâenaleyh, ayrıca zikredilmediklerine göre, hepsi de ayetteki كُمْ "siz" ifâdesine dâhildirler. Bunun böyle olduğunu, ayetteki, الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"ellerinizin altında olanlar"* ifâdesi gösterir. Çünkü bu tâbir, hem kadın, hem de erkekler hakkında kullanılır."

Bana göre evlâ olan ise, bu hükmün kadınlar hakkında, "kıyas-ı celî" ile sâbit olmasıdır. Çünkü avretlerine (mahrem hallerini) koruyup göstermeme hususunda kadınlar erkeklerden önce gelir. Binâenaleyh bu hüküm, erkekler hakkında sâbit olduğuna göre, kadınlar hakkında haydi haydi sâbit olur. Bu tıpkı bizim ana babayı dövmenin haramlığını, "onlara öf bile demenin haram oluşuna" uyguladığımız bir kıyas-ı celî ile anlamamız gibidir.

İKİNCİ MESELE

İzin İsteyecek Köleler

Ayetteki, *"ellerinizin altında olanlar"* ifadesinin zahirine, hem bülûğ çağına ulaşanlar, hem de küçükler dahildir. İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre bu ifade ile kastedilenler, küçüklerdir. Bu görüşü benimseyenler bu hususta şöyle istidlâl etmişlerdir: Büyük köleler, kendilerine sahip olan (sahibelerinin) ancak, hür kimselerin bakmalarının caiz olduğu yerlerine bakabilirler. Meselâ İbnu'l-Müseyyeb, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"ellerinizin altında olanlar"* ifadesini yanlış anlamayın. Çünkü, kadının kölesinin, o kadının küpesine, saçlarına veya herhangi bir güzelliğine bakması uygun değildir" demiştir. Diğerleri ise "tam aksine, büluğa ermiş köleler, kendilerinin sahibi olan o kadının saçlarına ve benzer yerlerine bakabilirler" demişlerdir. Ayetin zahiri, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minler cemaatine, *"ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara girmeyiniz"* (Nur, 27) ifâdesiyle yasaklamış olduğu şeyi,

mü'minlerin kölelerîyle hür çocuklarına mübah kılmış olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah onlara, bu ayette bahsedilen üç vaktin dışında, girme işini mübah kılmış ve *"bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebâl yoktur"* beyanı ile, hem hür olan kimselerin büluğa ermemiş çocuklarıyla birlikte, hem de kölelerin müsaade almadan birbirlerine gidip gelmelerine müsaade etmiştir. Yani, "ayette belirlenen bu üç vaktin dışında, birbirinizi dolaşabilirsiniz" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu manayı, büluğa ermiş kimselere, daha önce izin isteme hususunda büluğa ermiş kimselere gerekli kılmış olduğu şeyleri gerekli kılmak ve onları, *"ey îmân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selâm da vermeden girmeyin"* (Nur, 27) ifâdesinin muhtevâsına giren kimselere bakmak suretiyle tekid etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* ifâdesiyle, büluğa ermiş köle ve cariyeler kastedilirse, bunun, onlar için gerçekte imkânsızdeğildir. Bununla büluğa ermemiş kimseler kastedilirse, ayetin ifadesinin böylesi köle ve cariyelere bir emir olması caiz olmaz. Tam aksine bunun, tıpkı çocuklarımızın, namazın ne demek olduğunu anlayabildikleri sırada, onları bununla mükellef tutma manasında değil de, onlara namaz kılmalarını emretmemiz gibi, kölelere de bunu emretmemizi ve buna sevketmemizi bize emreden bir emir olması gerekir. Ancak ne var ki bu, hem bizim için hem de büluğa erdikten sonra köleler için, bir fayda mülahazasıyla üzerimize düşen bir mükellefiyettir. Ayetteki emrin her ne kadar zâhiren kölelere yönelik bir emir olsa bile, ancak ne var ki gerçekte onların efendilerine yöneltilmiş bir emir olması da uzak değildir. Bu senin tıpkı bir kimseye, *"Ailen ve çocuğun senden korksun!"* demen gibidir. Binâenaleyh, emrin zâhiri, senin ehline ve çocuklarına yöneliktir, ama gerçekte bu emir, sana, sayesinde senden korkacakları bir şeyi yapmanı emirdir..

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hz. Ömer'le İlgili Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Ensar'dan (Medineli) bir çocuğu, **Hz. Ömer**'i çağırması için ona gönderir. Çocuk gider ve **Hz. Ömer**'i evinde uyur vaziyette bulur. Kapıyı döver ve selâm verir. Fakat **Hz. Ömer** uyanmaz. Geriye döner, tekrar kapıyı döver, arkasında durur, hareket ettirir, ama **Ömer** yine uyanmaz. Bunun üzerine o çocuk "Allah'ım, onu benim için uyandır!" der; kapıyı tekrar döver ve "Ya **Ömer**" diye seslenir. Bunun üzerine **Hz. Ömer** uyanır ve oturur. Derken o hizmetçi çocuk içeri girer, tam o sırada, **Hz. Ömer**'in 'bir yeri açılmıştır ve **Ömer**, çocuğun, onun bu yerini gördüğünü zanneder. Bunun üzerine **Hz. Ömer**, "Allah'ın, oğullarınızı kadınlarınızı, hizmetçilerinizi, şu şu saatlerde izinsiz olarak yanınıza girmekten nehyetmesini ne kadar da arzu ederdim!" dedi, sonra da o çocukla beraber Hz. Peygamber'in yanına gitti. Derken, *"Ey îmân edenler, ellerinizin altında olan (köle ve cariyeler) izin isteyerek (yanınıza girsinler)"* ayetinin,

Hz. Peygamber'e nâzil olduğunu görür. Bunun üzerine Allah'a hamdedince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ne demek ey Ömer?" der. O da, uşağın yaptıklarını O'na haber verir, Hz. Peygamber (s.a.s) de uşağın bu hareketinden şaşırır, onun ismini öğrenir ve onu medhederek, "Allah akıllı, hayalı, namuslu ve iffetli, kendisini haramdan koruyan kimseleri sever. Buna karşılık da, edebsiz, cüretkâr ve ısrarlı isteyenlere de buğzeder" der. Bu demektir ki bu ayet, Hz. Ömer sebebiyle nâzil olmuş olan ayetlerden birisidir.

Diğer Nüzul Sebebi

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayet, **Esmâ Bintİ Ebî Mürsed** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o: "Biz, erkeklerin, kadınların yanına girip çıkıyoruz. Belki de onlar, o sırada, aynı yorgan çarşaf altında bulunuyorlar!" demiştir. Şu da rivâyet edilmiştir: "**Esmâ Bintİ Ebî Mürsed**'in yanına, girmesini istemediği bir sırada, yaşlı bir çocuk girer. Bunun üzerine **Esmâ** da, Hz. Peygamber'e gelir ve "Bizim hizmetçilerimiz kölelerimiz hoşlanmadığımız bir sırada yanımıza girip çıkıyorlar!" der. İşte bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil olur.

BEŞİNCİ MESELE
Bu Emrin Kadınları da Kapsaması

İbn Ömer ve **Mücâhid** şöyle der: Ayetteki لِيَسْتَأْذِنكُمُ *"sizden izin istesinler"* emri ile dişiler değil, erkekler kastedilmiştir. Çünkü, الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ifadesi, dişiler değil, erkekler hakkında kullanılan bir ifâdedir.

İbn Abbas (r.a)'dan, bunun hem erkek, hem de kadınlar hakkında olup, gerek gece, gerek gündüzleyin onların izin isteyerek girmeleri gerektiği görüşü rivâyet edilmiştir. Doğru olanı, bu hükmün kadınlar için de geçerli ve vâcip olduğudur. Çünkü insan, erkeklerin, kendi hallerine muttali olmasını istemediği gibi, kadınların da kendi hallerine muttali olmalarını istemez. Ancak ne var ki bu hüküm, kadınlar hakkında, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu ayetin zahiri ile değil, kıyas ile sabittir.

Emrin Vücub İfâde Etmesi

ALTINCI MESELE

Bazı alimler, ayetteki لِيَسْتَأْذِنكُمُ emrini, mendûb ve mustehap oluşa hamlederken, bazıları bunu vücuba hamletmişlerdir ki, evlâ olan da budur. Çünkü, emrin zâhirinin vücûb ifâde ettiği sabittir.

Küçüklerin Durumu

Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ *"sizden olup da henüz büluğ çağına girmemiş olanlar"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ömer, lâm'ın sükûnuyla الْحُلْمَ hulme şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE
İhtilam Yaşı

Fukaha, "ihtilam" olmanın, bülûğa ermek olduğu hususunda" ittifak etmişlerdir, ama onbeş yaşına basıp da ihtilam olmayanlar hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. **Ebu Hanife** (r.h), "erkek çocuk, onsekize basıp onu tamamlamadığı, kız çocuk da, onyedi yaşına gelmediği müddetçe baliğ olmaz" demiştir. **Şafiî, Ebu Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed** (r.h), kız ve erkeğin, onbeş yaşına girmeleri gerektiğini söylemişlerdir.

Ebu Bekir el-Razî (el-Cessâs) şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar..."* ifâdesi, ihtilam olmadığı zaman, bülûğa erme çağını onbeş yaş kabul edenlerin görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk, ihtilâm olmadıkça, bu yaşa ulaşanlarla ulaşmayanlar arasında ayırım yapmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, pekçok yolla, رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ *"şu üç kimse hakkında kalem (mes'uliyet) kaldırılmıştır: Uyanmadıkça, uyuyandan; kendine gelmediği sürece, deliden; ihtilâm olmadığı müddetçe çocuktan..."*[58] hadisi rivayet edilmiş ve Hz. Peygamber burada, onbeş yaşına basanla basmayanı birbirinden ayırmamıştır.

İmdi, şayet, "Bu söz, bu müddetin, onsekiz yıl olmasını da ibtal eder" denilirse, **Cessâs** buna şu şekilde cevap verir: "Biz, bülûğa ermedeki adetin, onbeş yıl olduğunu bilmekteyiz. Binâenaleyh, örflere ve adetlere binâ edilen, dayandırılan şeylerin hepsinde, ilâve veya noksanlık mümkündür. Çünkü biz, oniki yaşında bile bülûğa erenlerin olduğunu görmekteyiz. Biz, mutâd olana ilavede bulunmanın mümkün olduğu gibi ondan bir miktar eksiltmenin de mümkün olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh, **Ebu Hanife** (r.h), mutâd (normal) olana ilavede bulunmayı, ondan noksanlaştırma gibi telakki etmiştir ki, bu da üç yıldır. (15 + 3 = 18). **Ebu Hanife** (r.h)'den, erkek çocuk hakkında bu yaşın, ondokuz yaş olduğu da nakledilmiştir ki bu, o çocuğun, onsekiz yaşını bitirip ondokuzuna girmesi anlamındadır."

Şafiî (r.h)'ın delili şudur: Rivâyet olunduğuna göre Uhud Muharebesinde **İbn Ömer**, ondört yaşında iken **Hz. Peygamber**'e arzolundu. Ama, O buna müsaade etmedi. Ama, Hendek Savaşında ise, onbeş yaşında iken, yine Hz. Peygamber'e gösterildi de, o buna müsaade etti.

Ebu Bekr er-Razî bu delile de itiraz ederek şöyle der: "Bu hadis, "muzdarib" bir hadistir. Çünkü Uhud Harbi, hicretin üçüncü yılında, Hendek Harbi ise beşinci yılında olmuştu. O halde, bu iki savaş arasında geçen süre daha nasıl bir yıl olabilir?" Hem bununla birlikte, savaşa katılma hususundaki izin ve müsaadenin, bülûğa erme ile alakası yoktur. Çünkü bazan, zayıf ve güçsüz olduğu için, bülûğa ermiş kimsenin savaşa katılmasına izin verilmez. Bazan da, kuvvetli ve silahı taşıyabileceği için,

---

58) Buhârî, Hudûd, 22; İbn Mâce, Talâk, 15 (1/658).

savaşa katılması için, bülûğa ermemiş olan kimseye izin verilir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan, ihtilam olup olmadığını, bu yaşa girip girmediğini sormadığına delâlet eder.

Bülûğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi

İkinci Bahis: Alimler, çocuğun tüyünün bitmesinin bülûğ sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ebu Hanîfe** ve arkadaşları bunu bülûğ saymazlarken, **Şafiî** (r.h), bunu bülûğ saymıştır. **Ebu Bekr er-Razî el-Cessas** (r.h) şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizden olup da, henüz bülûğ çağına girmemiş olanlar"* ifâdesinin zamiri, tıpkı, onbeş yaşın bülûğ çağı sayılmasını nefyettiği gibi, ihtilam olmadığı müddetçe, tüyün bitmesinin de, bülûğ çağı sayılmasını nefyeder. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, *"ihtilam olmadıkça, çocuktan kalem (mes'uliyet) kaldırılmıştır"* ifadesi de, böyledir.

Şafiî (r.h)'ın delili ise şudur: **Atıyye el-Kurazî** şunu rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kurayza kabilesinden, tüyü bitmiş kimselerin öldürülmesini; bitmemiş oğlanların ise, afvedilmesini emretmiştir." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu sebeple Sahabe-i Kirâm, benim (yüzüme) baktılar; benimse o sırada tüyüm bitmemişti. İşte bundan dolayı beni öldürmediler."

Ebu Bekr er-Razî (el-Cessâs), "şu sebeplerden dolayı, bu hadis ve benzerleriyle, ahkâm sabit olmaz:

a) **Atıyye**, sadece bu haberle ilişen meçhul bir şahıstır. Özellikle de, onun bu haberi, hem bu ayete, hem de, ihtilam olmadan bülûğun olmayacağını bildiren habere ters iken.

b) Bu hadisin lafızları farklı farklıdır. Çünkü bazısında Hz. Peygamber'in, sakalı bitip de traş olabilen çocukları öldürmeyi emrettiği hususu zikrediliyorken, bazısında da, daha henüz tüyleri bitmiş olanları öldürmeyi emrettiği hususu bulunmaktadır. Bu halin meydana gelebilmesi için, o kimsenin bülûğa ermiş olması ve saçını sakalını traş edenlerin ise, ancak delikanlı olacakları malumdur. Binâenaleyh, "tüyün bitmesi ve traş olma" halleri, bahsettiğimiz o miktardan, yani onsekiz ya da daha ileri bir yaşa girmekten kinayedir.

c) Tüyün bitmesi, bedenin kuvvetli olduğunu gösterir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, o kimsenin öldürülmesini, bülûğa erdiği için değil, güçlü kuvvetli olduğu için emretmiştir" demiştir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bütün bu ihtimaller, rivâyet olunan şu hususla reddedilmiştir: **Osman İbn Affân** (r.a)'a bir çocuğun durumu sorulmuş, o da, "onun sakalları çıkmış mı?" demiştir. Ki bu, ölçü olarak bu hususun, sahabe arasında, adeta üzerinde ittifak edilmiş bir şey gibi olduğuna delâlet eder.

Büluğ Alâmeti olarak Boy

Üçüncü Bahis: Seleften bazı kimseler, selefin, çocuğun büluğa erip ermediğini tesbit etmek için, o çocuğun boyunun beş karışa ulaşmasına itibar ettiklerini rivâyet etmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ali** (r.a), "Çocuk beş karış boya ulaştığında, ona had uygulanır; o hem kısas talep eder, hem de ona kısas uygulanır" demiştir. **İbn Sîrîn** de, **Enes**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "**Hz. Ebu Bekir**'e, hırsızlık yapmış olan bir çocuk getirilir, o da emir verir, çocuğun boyu karışlanır. Derken, boyu, beş karıştan parmak ucu kadar (2 cm. kadar) eksik gelir. Bunun üzerine o, onu serbest bırakır." **Ferezdak** da, aşağıdaki beytinde bu yolu benimsemiştir:

مَا زَالَ مُذْ عَقَدَتْ يَدَاهُ إِزَارَهُ / وَسَمَا فَأَدْرَكَ خَمْسَةَ الأَشْبَارِ

"O, elleri ile izarını (kuşağını, pantalonunu) ilk kez bağlamaya başlamasından beri, boyu uzayıp da beş karışa ulaşmasından beri"...

Fukahânın ekserisi ise, bu görüşü benimsememiş ve şöyle demiştir: İnsan bazan, büluğa ermez, ama beş karıştan daha uzun olur. Bazan da, büluğa erdiği halde, beş karıştan kısa olur. Binâenaleyh bu, nazar-ı itibâre alınamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Büluğ Öncesi Terbiye

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Bu ayet-i kerime, ihtilâm olmadığı halde, aklen gelişmiş olan bir kimsenin, emirleri yapmakla emrolunup, kusur ve kabahatleri işlemekten de nehyolunacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onlara, sayılan bu vakitlerde izin istemelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de مُرُوهُمْ بِالصَّلاَةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعٍ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرٍ *"Onlara, yedi yaşına geldiklerinde namazı emredin; on yaşına geldiklerinde de namazı (terketmelerinden ötürü) dövün"*[59] buyurmuştur. **İbn Ömer**'den ise "Biz, küçük çocuğa, sağını solundan ayırdetmeye başladığı zaman namazı öğretiyoruz" dediği nakledilmiştir. **Zeynel Abidîn**'in ise, çocuklara, öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cem ederek kılmalarını emrettiği, bunun üzerine kendisine, "çocuklar namazı, vaktinin dışında kılıyorlar!?" denildiğinde de, onun, "Bu, onların birbirlerini namazdan alıkoymalarından daha hayırlıdır" şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. **İbn Mes'ud** (r.a)'dan ise şu nakledilmiştir: "Çocuk on yaşına ulaştığı zaman, onun hasenâtı yazılır, ihtilâm oluncaya kadar kötülükleri yazılmaz."

Ebu Bekr er-Razî sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunlar çocuğa, onu öğretmek, alışkanlık haline getirmesini sağlamak ve iyice alışmasını temin etmek için emredilir, ki böylece çocuk büluğa erdikten sonra, onlar buna daha kolay gelir ve onlardan kaçmaz. Bunun gibi çocuk, haram içki içmekten ve domuz etinden uzak tutulur, diğer yasaklardan da nehyolunur. Çünkü çocuk, şayet küçüklüğünde bunlardan men edilmemiş olsaydı, büyüdükten sonra bunlardan kaçınması son derece zor olurdu.

---

59) Tirmizî, Salât, 299 (2/259), Dârimî, Salât, 141 (1/333).

Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, hem kendinizi hem de ailenizi ateşten koruyun"* (Tahrim, 6) buyurmuştur. Ayet, "Onları terbiye edip, bilgilendiriniz" şeklinde yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ahfeş şöyle demiştir: اَلْحُلُمْ kelimesi şu şekilde kullanılır: Lâm'ın fethasıyla حَلَمَ الرَّجُلُ (adam ihtilam oldu); lâm'ın dammesiyle يَحْلُمُ (yahlumu) حُلُماً (hulumen) ve yine حَلَمَ يَحْلُمُ – حَلِماً şeklinde kullanılır.

Cenâb-ı Hakk'ın ثَلٰثُ مَرّٰاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَآءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ *"...şu üç vakitte; sabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir."* beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mahrem Olan Üç Vakit

ثَلٰثَ مَرّٰاتٍ ifadesi, "üç vakitte" anlamındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu kelimeyi, üç vakitte tefsir etmiştir. Bu ifadenin, vakitler anlamında olduğu da söylenmiştir, çünkü Allah Teâlâ, bu vakitlerden bir vakitte bir defa izin istemeyi murad etmiştir, çünkü onların, bu vakitlerden her bir vakitte bir defa izin istemeleri kâfi ve yeterlidir. Daha sonra da, bu vakitleri tefsir ederek şöyle buyurmuştur: Sabah namazından önce, öğlenin sıcağında sırttan elbiseler çıkarılacağı zaman ve yatsı namazından sonra. Yani bu demektir ki, insan genellikle bu üç vakitte elbiselerini çıkarır ve bir tarafı açık olabilir.

İKİCNİ MESELE

ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ tabirine gelince, Kûfeli'ler bu ifadeyi ثَلٰثَ مَرّٰاتٍ ifadesinden bedel olmak üzere nasb ile ثَلٰثَ عَوْرَاتٍ şeklinde okumuşlardır. "Buna göre Cenâb-ı Hak sanki فِي اَوقَاتِ ثَلٰثِ عَوْرَاتٍ لَكُمْ demek istemiştir. Binâenaleyh, muzâf (فی اوقاتِ) hazfedilince, muzâfun ileyh durumunda olan kelime muzâf'ın i'râbını almıştır. Diğer kıraat imamları ise ref ile ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ şeklinde okunmuşlardır ki bu هِيَ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ takdirindedir. Bu kelime, mahzuf mübtedanın haberi olduğu için, merfû kılınmıştır. Kaffâl şöyle der: "Buna göre mana sanki, "üç açılma" şeklinde olup, bununla da, "üç açılma zamanı" kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Avret Kelimesi

اَلْعَوْرَةُ (avret) kelimesi, ara, aralık, bozukluk, gedik anlamına gelir. Nitekim اَلْفَارِسُ "Binici eğrildi"; اَلْمَكَانُ "mekan eğrildi" ifadeleri de, bu anlamdadır. Gözü bozuk ve şaşı olana da, اَلْاَعْوَرُ denilir. Cenâb-ı Hak, bu vakitlerden herbirin "avret" diye isimlendirmiştir, çünkü, bu vakitlerde insanın hafızası ve örtünmesi zayıflar, bozulur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
O Vakitlerin Özelliği

Bu ayet-i kerime, vâcib olanın, mümkün olduğunda hükümlerde illetleri nazar-ı itibara almak olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, şu iki bakımdan bu üç vakitteki illetlere dikkat çekmiştir:

a) *"Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir"* ifadesiyle.

b) Bunun ancak, bu üç vakitte açılma illetinden dolayı, bu vakitlerde, açılmadan emin olunamayacağını, diğer vakitlerin ise böyle olmadığını belirtmek suretiyle, bu üç vakit ile bunun dışındaki vakitler arasında bir fark bulunduğuna dikkat çekmek suretiyle...

BEŞİNCİ MESELE
Bu Hükmün Mensuh Olup Olmadığı

Bazı kimseler, *"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selam da vermeden girmeyin."* (Nur, 27) ayeti, bu izin istemenin, her durumda vacip olduğuna delâlet eder. Bu hüküm, bu vaktin dışındaki haller hakkında, bu ayetle nesholunmuştur" derken, bazıları da şöyle demiştir: "Birinci ayet ile, mükellef olan kimse kastedilmiştir; çünkü o, iman edenlere bir hitaptır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği istizâm ise, henüz mükellef olmayan kimse hakkındadır. Binâenaleyh, onun, bazı hallerde ancak izin ile, bazı hallerde ise izinsiz olarak girebileceği söylenmiştir. Dolayısıyla bunu neshe hamletmenin gereği yoktur. Çünkü, ikinci ayet, birinci ayetin muhatap olduğu kimseleri kesinlikle muhatap almaz.

Buna göre eğer, الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) ile"* ifadesinin kapsamına bülûğa ermiş olanların da girdiği kabul edilirse, o zaman nesh gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Bu da gerekmez, çünkü *"Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere izin almadıkça girmeyin"* ifadesine, bu izafetten dolayı, bu evlere ancak, onlara sahip olanlar girebilirler. Bu doğru olunca, bu ifadenin kapsamına köle ve cariyeler girmez. Dolayısıyla, bu görüşe göre de nesh gerekmez. Ama ifade, küçük kölelere hamledilirse, o zaman bu hususta söz ise daha açıktır."

ALTINCI MESELE

Ebu Hanîfe (r.h) şöyle demiştir: "Alimlerden hiç kimse, izin alma emrinin mensûh olduğunu söylememiştir." Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın kitabındaki üç ayeti, insanlar terkettiler. Ben, hiç kimsenin, onlarla amel ettiğini görmüyorum." Atâ sözüne devamla, "Ben, o üç ayetin ikisi hatırımda, birisini ise unuttum" dedi ve bu ayetle, *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"*... (Hucurat, 13) ayetini okudu. Said İbn Cübeyr, üçüncü ayetin, *"Miras taksim olunurken akrabalar hazır bulunursa"*... (Nisa, 8) ayeti olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Bunlardan sonra ise, birbirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur"* ayetiyle alakalı birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Bu Ayetin, her hâlükârda mübahlığı gerektirdiğini söylüyor musunuz?

Cevap: Biz, bunun, bilhassa küçük çocuklar hakkında olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh onların bu üç vaktin dışında, hizmet etmek için girmeleri mübahtır. Bizim için de onlara bu imkânı vermemiz ve aynı şekilde onların yanına girebilmemiz mübahtır.

Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi?

İkinci Soru: Bu, onların yanında, avret mahallerinin açılmasının mübahlığını gerektirir mi?

Cevap: Hayır Allah Teâlâ bunu ancak, genellikle bu üç vaktin dışında avret mahallinin açılmaması cihetiyle mübah kılmıştır. Binâenaleyh, eğer kadın, hizmetçilerinin yanına gireceğini bildiği halde açılırsa, bu ona haramdır. Eğer hizmetçi mükellefiyet çağına ulaşmışsa, orada avret mahallinin açılmış olabileceğini sandığında, onun da oraya girmesi haramdır.

Eğer, "Bazı kimseler, büluğ çağına ermiş kölelerin, sahipleri olan hanımlarının saçlarına bakmalarının caiz olduğunu söylemiyorlar mı?" denilirse, biz deriz ki: Bunu caiz gören, malik olmaktan dolayı, saçı, "avret" saymamıştır. Nitekim saç, mahremlikten dolayı da, "avret" olmaktan çıkmıştır. Çünkü "avret", birkaç kısma ayrılır. Bazısı, her durumda "avret" sayılır; bazısının, duruma göre hali değişir. Binâenaleyh, yabancı bir erkek için "avret" sayıldığı halde, yukarda geçtiği gibi, onun dışındakilere "avret" sayılmaz.

Üçüncü Soru: Siz bu mübahlığın, başkalarına değil de, sadece hizmetçilere has olduğunu mu söylüyorsunuz?

Cevap: Evet. Cenâb-ı Hakk'ın *"Bunlardan sonra ise, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebâl yoktur"* beyanında, bu hükmün, daha önce bahsi geçtiği gibi, büluğa ermiş olanlara değil de, küçüklere tahsis edildiği hususunda bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu açıkça bildirerek, *"Sizden olan çocuklar büluğ çağına ulaştığı zaman kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler."* (Nur, 59) buyurmuştur ki bu, "Kim büluğa yeni ererse, bunun da, izin istemenin farz olması hususunda daha önce büluğa ermiş olan kimseler mesâbesinde olması gerekir" demektir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi"*.. ifadesinin dile getirdiği manadır.

Birisi "küçükken hizmet eden kimsenin büluğa ermesi halinde, izin istememesi, caizdir" şeklinde bir kanaat beyân edebilir. İşte Cenâb-ı Hak, bu kimsenin durumunu, hizmet etmeyen ve mülk de olmayan kimsenin durumundan ayırmış ve "Büluğa eren kimselerin izin istemeden evlere girmeleri yasak olduğu gibi, her ne kadar daha önce hizmetçi veya köle olsalar bile, büluğa ermeleri halinde onların durumu da aynıdır, (yani izinsiz içeri giremezler)" diyerek beyân etmiştir.

İzin İsteme Emri Akrabalara da Şamil midir?

Dördüncü Soru: İzin isteme emri, sadece kölelere ve büluğa ermiş kimselere mi mahsustur, yoksa "zevi'l-erham-akrabalar"ın hepsini de içine alır mı? Yine, yabancı bir kimse, akrabası olan bir kimsenin kölesi olması halinde bunun izin istemesi de gerekir mi?

Cevap: Birinci duruma gelince, "evet" diyoruz. Bunun delili ya, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peydâ etmeden girmeyin"* (Nur, 27) âyetinin umumî bir ifade olmasıdır, yahut da bunun, köle olan kimseye kıyaslanmasıyladır. O halde, büluğa ermemiş olan kimseler, haydi haydi böyle olur. İkinci duruma gelince, biraz önce yazdığımız ayetin umum ifade etmesinden dolayı, izin istemesi gerekir.

Beşinci Soru: Ayet-i kerimedeki, لَيْسَ عَلَيْكُمْ ifadesinin terkibteki yeri nedir?

Cevap: ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ ifadesini ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ biçiminde merfu okursan, o zaman bu ifade de, mahallen merfû olarak ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ ifâdesinin sıfatı olarak... Buna göre mana "Bu vakitler, izin isteme mecburiyeti olan üç "avret - açılma" vaktidir. Ama, ثَلَاثَ عَوْرَاتٍ ifadesini mansub (ثَلَاثَ عَوْرَاتٍ) okursan, bu ifadenin i'rabta mahalli olmaz ve bu ifade, özellikle o hallerde izin isteme emrini pekiştiren bir ifade olmuş olur.

Altıncı Soru: Ayet-i kerimedeki طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ tabiri ne demektir?

Cevap: **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: Bu, müste'nef bir cümledir. Bu, senin tıpkı, إِنَّمَا هُمْ خَدَمُكُمْ وَطَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ "Onlar ancak sizin hizmetçileriniz ve sağınızda solunuzda dolaşanlarınızdır" demen gibidir. "**Tavvâf**" girip çıkmayı, dönüp dolaşmayı çokca yapan kimseler olup, bunun asıl manası, "tavaf etmek" anlamına dayanır. Buna göre mana, "Birbirinizi izinsiz olarak dolaşırsanız" şeklinde olur.

Yedinci Soru: Ayetteki بَعْضُكُمْ kelimesi, hangi sebepten dolayı, merfu okunmuştur?

Cevap: "Bazınız bazınızı dolaşır" anlamında olmak üzere, bu ifade mübtedâ, عَلَى بَعْضٍ ifadesi ise onun haberidir. طَائِفٌ (dönen dolaşan) kelimesinin hazfedilmesi ise, ayetteki طَوَّافُونَ ifadesi ona delâlet ettiği içindir.

Ayet-i kerimedeki وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا *"Kadınlardan-nifastan kesilmiş, artık nikaha ümitleri kalmamış olan ihtiyarlar"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kavâid Denilen Kadınlar

İbn Sikkît şöyle der: "Bir kadın hayızdan kesildiği zaman, اِمْرَأَةٌ قَاعِدٌ denilir ki, bunun çoğulu, قَوَاعِدُ 'dır. Ama sen bu ifadeyle, o kadının oturduğunu kastediyorsan, اِمْرَأَةٌ قَاعِدٌ dersin." Müfessirler şöyle demişlerdir: قَوَاعِدُ yaşlılığından dolayı hayızdan ve çocuktan kesilen, kocaya da arzu duymayan kadınlar demektir.

Evlâ olan, onların hayızdan kesilmiş olmalarına itibar etmemektir, çünkü kadın hayızdan kesilmiş olabilir, ama kocaya arzu duymayı sürdürür. O halde, bununla, onların, kocaya arzu duymamaları kastedilmiştir. Bu ise ancak, o kadınların, erkeklerin kendilerine arzu duymayacakları bir yaşa varmaları ile olur.

İKİNCİ MESELE

Ayette kadınlar hakkındaki لَا يَرْجُونَ ifadesi, إِلَّآ أَنْ يَعْفُونَ (Bakara, 237) ifadesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Siyah Burada "Dış Elbise" Demektir

Avret tamamen açılacağı için, Cenâb-ı Hakk'ın kadınların, elbiselerini tamamen çıkarmalarına müsaade etmediği hususunda şüphe yoktur. İşte bundan ötürü müfessirler, bu ayetteki elbise ile, "çarşaf"ın, hırkanın ve başörtüsünün üstündeki örtünün kastedildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın bu ayeti, أَنْ يَضَعْنَ جَلَابِيبِهِنَّ "Cilbâblarını, (çarşaf ve mantolarını) çıkarmalarında..." şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Süddî de, hocalarından, onların bu ayeti, "başlarındaki örtüleri çıkarmalarında..." şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir. Bazıları bunu مِنْ ثِيَابِهِنَّ "elbiselerinden (bazılarını)" şeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hak, bu hükmü, bu kadınlara tahsis etmiştir. Çünkü bu kadınlar hakkında, böylesi bir töhmet (tehlike) söz konusu değildir. Onlar bu yaşa gelmişler ve dolayısıyla eğer zanlarına, bunun aksi galib gelirse, yine bu durumda, onların da başörtülerini çıkarmaları helal olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"ama bundan da sakınıp (iffetli davranmaları) kendileri için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bunun, onları böylesi bir zandan daha fazla uzak tutacağı için, daha hayırlı olacağını söylemiştir. O halde, böyle bir zan olması halinde, tıpkı genç kadınlara gerektiği gibi, bu yaşlı kadınların da (üst) elbiselerini çıkarmamaları gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Teberrüc", saklı ve gizli tutulup, gösterilmemesi gerekli olan şeyi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu, Arapların, "üzerinde örtüsü bulunmayan apaçık bir gemi" manasında söyledikleri, **"sefînetün bâricün"** deyimlerinden alınmadır. **Teberrüc**, beyazı siyahı ile tastamam kuşatılmış, iyice görünen iri göz demektir. Ancak ne var ki bu ifade, kadının zinetlerini ve güzel yerlerini ortaya koymak suretiyle erkeklere görünmesi manasında kullanılır olmuştur.

★ ★
★

Akraba Evlerinde Yemek

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ
أَن تَأْكُلُوا مِن بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ
أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ
أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن
تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً
مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

"A'mâya bir günah yok, topala bir günah yok, hastaya bir günah yok. Size de, gerek evlerinizden, gerek babalarınızın evlerinden, gerek annelerinizin evlerinden, gerek erkek kardeşlerinizin evlerinden, gerek kız kardeşlerinizin evlerinden, gerek amcalarınızın evlerinden, gerek halalarınızın evlerinden, gerek dayılarınızın evlerinden, gerek teyzelerinizin evlerinden, gerek anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden, yahut da yakın arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde bir günah yoktur. Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı ayrı yemenizde de bir günah yok. Fakat evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından güzel bir bereket ve selam dileyerek, kendinize (birbirinize) selam verin. İşte Allah, ayetleri, anlayasınız diye, böylece beyan eder"

(Nur, 61).

BİRİNCİ MESELE
Sakatların Muafiyeti

Alimler, körden, topaldan ve hastadan günahın kaldırılmasının ne demek olduğu hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: **İbn Zeyd**, "Bununla, "onların cihâda gitmemesinde bir günah yoktur" manası kastedilmiştir" derken; **Hasan el-Basrî**: "Bu ayet, **İbn Ümmi Mektûm** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Allah, o kör olduğu için ondan cihâd farzını kaldırmıştır" demiştir. Bu ikinci görüş zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, buna أَن تَأْكُلُوا *"ve size de yemenizde"* ifadesini atfederek, bununla, Allah Teâlâ'nın, onlardan bu hususta ki hareci (vebal ve günahı) kaldırdığına dikkat çekmiştir. Ekseri âlimler ise bununla şu mananın kastedildiğini söylemişlerdir: Birtakım kimseler, hem bu üç kısım kişiyle, hem bu evlerde yiyip içmeyi

yasak sanıyorlardı. Allah Teâlâ işte bu sebeple, bunun yasak olmadığını beyan edip, o şüpheyi giderdi.

Alimler, onların, hangi sebepten ötürü böyle bir yasağın var olduğunu sandıklarında da ihtilaf etmişlerdir: Kör, topal ve hasta hakkında, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Onar kör olanlarla birlikte yemek yemiyorlardı. Çünkü o, yemeğin güzelini görüp alamıyordu. Topal ile de, o oturamadığı için, bir de başkaları iki lokma yerken, o ancak bir lokma yiyebildiği için, birlikte yemek istemiyorlardı. Hasta da böyledir. Çünkü o da, sağlam insan gibi yiyemez. **Ferrâ**, "mananın böyle olması halinde, bu kelimelerin başındaki (عَلَى) harf-i cerri "فِي" (hakkında) manasına gelip, "sizin bunlar ile yeyip içmenizde, bir vebal yoktur" demektir" der.

b) Körler, topallar ve hastalar, sağlam kişilerle yeyip içmeyi terketmişlerdir. Körler, "Biz, hiçbirşey göremiyoruz. Bu sebeple de çoğu kez, yiyeceklerin iyisini alıp, kötüsünü başkalarına bırakıyoruz" derken; topal ve hasta olanlar da, "Biz, hastaya arız olan bazı hallerden ötürü, yiyecekleri, sağlıklı kişilerin yiyeceklerini bozmaktan (onları tiksindirmekten) korkuyoruz" diyorlardı. Bu sağlıklı olanların, onlarla yemek yemeyi hoş karşılamamaları ve hastaların da çoğu kez hırsları, onları başkalarının lokmalarına bakmaya ve takip etmeye sevketmesi sebebiyle idi. Bu ise, başkasının hoş karşılamayacağı hususlardandır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü bunlar, sağlam kimselerle yeyip içmekten kaçınıyorlardı. Bu düşünceler iki taraflı olarak söz konusu olduğu için, Allah Teâlâ, bu hususta onlar için mutlak (genel) bir ifade kullandı.

c) **Zührî, Sa'îd b. Müseyyeb**'in ve **Ubeydullah b. Abdullah**'ın bu ayet hakkında şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Müslümanlar savaşa çıktıklarında, sakatlarını ve kötürümlerini götürmüyor ve onlara evlerinin anahtarlarını teslim ederek, "Size, evimizden yemenize müsaade ediyoruz" diyorlardı. Ama onlar bunu günah kabul ederek, "Onlar yok iken, evlerine giremiyoruz" diyorlardı. İşte onlar için bir ruhsat olmak üzere bu ayet indi." Bu, **Hz. Aişe** (r.anhâ)'nin görüşüdür. Buna göre ayetin manası, "Allah, savaşa çekip gittiklerinde, evlerinin anahtarlarını verdikleri kimselerin, onların evlerinden yeyip-içme hususunda, kötürüm ve sakatlar için bir vebal olmadığını bildirdi" şeklindedir.

d) **İbn Abbas** ve **Mukâtil b. Hayyan**'dan, bu ayetin **Hâris b. Amr** hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir: Çünkü **Hâris**, savaşmak için Hz. Peygamber (s.a.s)'le çıkmış ve **Malik b. Zeyd**'i ailesine bakması için bırakmıştı. Dönünce de, onu darlık bitkinlik içinde buldu ve ona halini sordu. O, "Senin iznin olmadan, evinden yemeyi vebâlli bir şey olarak gördüm" dedi.

Diğer sağlıklı insanlar hakkında ise, bu ayetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Mü'minler, zayıf, hasta ve düşkünleri, hanımlarının, çocuklarının, yakınlarının ve dostlarının evine götürüyor ve onlara oralardan yedirip içiriyorlardı. Hak Teâlâ'nın,

"Ey iman edenler, birbirinizin mallarını, ticaret (yani satın almanız) müstesna, haram yollarla yemeyin" (Nisa, 29) ayeti nâzil olunca, insanlar birbirlerinin yemeğinden yiyemez oldu. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

b) **Katâde** şöyle der: "Ensar çekingen idi. Bu sebeple, ihtiyaçları olmadığı zaman, o evlerden yeyip içmezlerdi." **Süddî** bu hususta şöyle der: "Bunlardan biri babasının, kardeşinin veya kızkardeşinin evine gitse ve evin hanımı ona bir ikramda bulunsa, evin sahibi (efendisi) yok diye, onu kabul etmede bir vebâl görürlerdi. İşte, Allah Teâlâ bu ruhsatı indirdi."

İKİNCİ MESELE

Zeccâc: "Arapça'da, "**harec**" "darlık" demek olup, dinî manası "günah"tır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, insanlara bu gibi yerlerden yemeyi mübah kılmıştır. Ayetin zahiri bu evlerden yeyip içmenin, evsahibinin müsaadesine bağlı olmadığına delalet etmektedir, ama alimler bu hususta değişik görüşler belirtmişlerdir: **Katâde**'nin, "Bu mübah olmakla birlikte, güzel bir şey (davranış) değildir" dediği rivayet edilmiştir. Alimlerin çoğu bu görüşü kabul etmemiş ve şu değişik izahları yapmışlardır:

a) Bu, İslâm'ın ilk yıllarında böyle idi, ama daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ يَحِلُّ مَالُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ إِلاَّ عَنْ طِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ *"Müslüman kişinin malı başkasına, ancak onun gönül rızası ile (vermesi şartıyla) helal olur"*[60] hadis-i şerifi ile neshedilmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Peygamberin evlerine, yemeğe davet olmaksızın ve vaktini gözetmeksizin, girmeyin"* (Ahzâb, 53) ayeti de bunun mensûh olduğuna delalet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in eşlerinden, babaları, kardeşleri ve kız kardeşleri bulunanlar vardı. O halde bu nehiy, girme ve yeme hususunda izin olmaksızın, evlere girmeyi de içine almaktadır. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, buna şu sebepten ötürü izin vermiştir: Çünkü müslümanlar, sayılan bu akrabalarını, evlerinde bulunsalar da, bulunmasalar da, evlerinden yemekten menedemiyorlardı. Dolayısıyla bu hususta ruhsat verilmiş olabilir" denilirse, biz deriz ki: "Eğer durum böyle olmuş olsaydı, özellikle bunların sayılmasının bir manası olmazdı. Çünkü bu hususta, başkalarının durumu da onlarınkiyle aynıdır."

b) **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle der: "Ayette bahsedilen akrabaların, mü'min olmaları hali kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ daha önce mü'minleri, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Resûlüne muhâlefet eden kimselerle dost olduklarını göremezsin."* (Mücâdele, 22) ayetiyle, onlarla içli-dışlı olmaktan nehyetmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, orada yasakladığını, burada (Nur Sûresi'nde) mübah kılmıştır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak bu sûrede, evde

60) **Keşfu'l-Hafâ**, 2/370.

bulunanlara selam vermeyi emrederek, *"Sahipleriyle alışkanlık peydah etmeden ve selam vermeden, evlerine girmeyin"* (Nur, 27) buyurmuştur. Halbuki bu ayette bahsedilen akrabaların evleri için bunu emretmeyip, aksine, onların kendi kendilerine selam vermelerini emretmiştir. Velhâsıl bu ayetin anlatmak istediği, genel manada bir mübahlığı ifade etmektir, yoksa her zaman ve zeminde değil.

c) "Cenâb-ı Allah, bu kimselerin âdetinin, evlerine gelenlerin, yemeklerinden yemesinden hoşlanmak olduğunu bildiği için ve de bu hususta bir izin gibi olduğundan dolayı, özellikle bunları saymıştır" denilebilir. Çünkü böylesi bir âdet, çoğunlukla onlarda vardır. İşte bundan ötürü, ayette sayılanlara, arkadaşları da ilave etmiştir. Biz, bu mübahlığın, kendisinde bir memnunluğun bulunmasından ötürü, bu gibi kimseler için olduğunu bildiğimize göre ayetin mensûh olduğunu söylemeye gerek yok.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ ayette, onbir evden bahsetmiştir: **Birincisi:** وَلَا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ *"Size de evlerinizden...yemenizde bir günah yoktur."* ayetiyle anlatılandır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "İnsanın, kendi evinde yemek yemesinin mübah olduğunu söylemeye ne gerek var?"

Cevap: Bununla, "zevcelerinizin ve âilelerinizin evinde yemenizde bir beis yoktur" manası kastedilmiştir. Kadının evi, tıpkı kocanın evi gibi sayıldığından dolayı, bu ev kocaya nisbet edilmiştir." Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. **İbn Kuteybe** ise şöyle der: Cenâb-ı Hak bununla, insanların, kendi çocuklarının evinde yemelerini kastetmiştir. Buna göre ayette, çocukların evleri, babalarının evleri olarak ifade edilmiştir. Çünkü çocuk babanın ürünüdür. Çocuğun malı da, babasının malı sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّ أَطْيَبَ مَا يَأْكُلُ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ *"Kişinin yediği en helal (güzel) şey, kendi kazancından yediğidir. Çocuğu da, onun kazancındandır"*[61] buyurmuştur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Hak Teâlâ, akrabaları tek tek saymış, ama çocukları (burada) saymamış. Çünkü bu müsaadenin sebebi, akrabalık olduğu için, kişiye en yakın olan, haydi haydi bu ruhsata sahip sayılır.

İkincisi, babaların evleri; **üçüncüsü,** annelerin evleri; **dördüncüsü,** erkek kardeşlerin evleri; **beşincisi,** kız kardeşlerin evleri; **altıncısı,** amcaların evleri; **yedincisi,** halaların evleri; **sekizincisi,** dayıların evleri; **dokuzuncusu,** teyzelerin evleri; **onuncusu** da, *"anahtarlarına sahip olduğunuz"* evlerdir. Buradaki anahtarlar **(mefâtih)** kelimesi, **"miftah"** (anahtar) şeklinde de okunmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Kişinin arazisi ve sürüsü üzerindeki vekili ve kahyasının, o arâzinin meyvelerinden yemesinde, sürünün sütünden içmesinde bir sakınca yoktur" demiştir. "Anahtarlara sahip olmak" demek, bir yerin anahtarının kişinin emânetinde ve elinde olması demektir.

---

61) **Buhârî**, Buyû, 15; **Müsned**, 2/334.

2) Dahhâk şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, savaşa katılanlar yerine bekçilik ve gözcülük yapan yatalak hastaları murad etmektedir."

3) Bundan kastedilen, "kölelerin evleri"dir. Çünkü kölenin malı efendisine alttır.

el-Fadl şöyle demiştir: مِفْتَاحٌ kelimesinin tekili, mim'in fethasıyla مَفْتَحٌ **(meftah)**'dır. اَلْمَفَاتِيحُ kelimesinin çoğulu ise, mim'in kesresiyle مِفْتَحٌ **(miftah)**'dir.

Onuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, اَوْ صَدِيقِكُمْ ayetinin ifade ettiğidir ki, bunun manası, "arkadaşlarının evlerinden" demektir. اَلصَّدِيقُ kelimesi, hem tekil hem de çoğuldur. اَلْخَلِيطُ **(halît)** (karışım) اَلْقَطِينَ **(katîn)** hizmeçiler, bağlılar ve اَلْعِدُّ **(ıdd)** ileri gelen kişiler kelimeleri de bunun gibidir. **Hasan el-Basrî**'den rivayet edildiğine göre, (bir gün) evine girer. Bir de ne görsün bir grup arkadaşı, içinde hurma tatlısı ve leziz yiyecekler bulunan sepetleri divanın altından çıkarmışlar.. Kapanmışlar üzerine yiyorlar. Bunun üzerine **Hasan el-Basrî**'nin, yüzündeki çizgiler sevinçten ışıldar ve güler. Ve, sahabenin önde gelenlerini kastederek, "işte biz de onları böyle görmüştük" der.

İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Dost ve arkadaş, ana-babadan daha çok önde gelir. Çünkü cehennemdekiler yardım istediklerinde, babalarından ve analarından değil de, aksine dostlarından yardım istediler de, *"artık bizim için, ne şefaatçi, ne de candan bir dost yok!"* (Şuara, 100-101) dediler. Anlatıldığına göre, **Rebî İbn Haysem**'in, bir din kardeşi, o yokken, **Rebî**'nin evine varır, cariyesine güler yüz gösterir, cariyesi de ona yiyecek ikram eder. **Rebî** döndüğünde cariye bunu ona haber verir, bu duruma çok sevindiğinden cariyesine, "Eğer doğru söylüyorsan, hürsün?" der.

BEŞİNCİ MESELE
Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz

Ebu Hanîfe (r.h) bu ayetle, kendisine haram olan bir akrabasının evinden bir şey çalan kimsenin elinin, Cenâb-ı Hakk onlara bu ayetle onların evlerinden yemelerini mübah kılıp izinleri olmaksızın o evlere girme izni vermiş olduğundan, bundan dolayı da, onların malının "muhrez mal" olmayacağından dolayı kesilmeyeceğine istidlâlde bulunmuştur. Buna göre eğer, "Arkadaşının malından çaldığı zaman da kesilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: Arkadaşının malını çalmak isteyen kimse, onun dostu olamaz.

Cenâb-ı Hakk'ın لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعاً اَوْ اَشْتَاتاً *"Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı yemenizde de bir günah yok."* ayetine gelince, müfessirlerin ekserisi bu hususta şunu söylemişlerdir: "Bu ayet-i kerime, **Kinâne**'nin bir oymağı olan **Leys İbn Amr Oğulları** hakkında nazil olmuştur. Çünkü onların adamları, tek başına yemek yemiyor ve bekliyordu. Şayet, kendisiyle birlikte yemek yiyecek birisini bulamazsa, hiçbir şey yemiyordu. Hatta bazen yanında, sağım zamanı gelmiş deve bulunuyor, fakat kendisiyle birlikte içecek bir kimseyi bulmadıkça, onun sütünden içmiyordu. İşte böylece Cenâb-ı Hakk şunu bildirdi ki, bir kimse tek başına yemek yediği zaman ona günah yoktur." Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

İkrime ve Ebu Salih (r.h) ise şunu söylemişlerdir: Ensârdan birinin yanına bir misafir geldi mi, o ev sahibi, ancak misafiriyle birlikte yemek yiyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, onlara, nasıl isterlerse, ister topluca isterse dağınık olarak yemek yiyebilme müsaadesi vermiştir."

Kelbî de şunu demiştir: "Onlar, yemek yeme için bir araya geldiklerinde, tek başına yemesi için, amâ olan kimseye yemek ayırıyorlardı. Bunun gibi, yatalak ve hasta olanlar için de..Böylece Cenâb-ı Hakk onlara, bunun vâcib ve zorunlu olmadığını beyan etmiştir."

Diğerleri de şöyle demiştir: Onlar, toplu yenilmesi halinde nefret ettirici ya da sıkıntı verici bir şey meydana gelir korkusuyla, tek başlarına yemek yiyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bunun zorunlu olmadığını açıklamıştır. Ayetteki جَمِيعاً kelimesi hal olduğu için mansubtur. أَشْتَاتاً kelimesi, شَتٌّ kelimesinin شَتِيتٌ وشَتَّى kelimesinin çoğuludur. شَتَّانِ kelimesi ise, شَتٌّ kelimesinin tesniyesidir. Bunu, el-Mufaddal söylemiştir. Şett kelimesinin, ayrılmak, darmadağınık olmak anlamında bir masdar olduğu, daha sonra sıfat anlamına kullanılıp çoğul yapıldığı da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ *"Fakat evlere girdiğiniz zaman, kendinize selam verin"* buyruğuna gelince bu, Allah Teâlâ'nın, bütün müslümanları, tıpkı وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ *"kendinizi öldürmeyiniz"* (Nisa, 29) ayetinde de olduğu, tekbir can gibi kabul etmesi anlamındadır. Nitekim İbn Abbas: "Eğer orada kimse yoksa, kişi kendi kendine", اَلسَّلاَمُ عَلَيْنَا مِنْ قِبَلِ رَبِّنَا "Rabbimiz tarafından olan selâm, bize olsun" camiye girdiğinde de, اَلسَّلاَمُ عَلَى رَسُولِ اللّهِ وَعَلَيْنَا مِنْ رَبِّنَا "Rabbimiz tarafından olan selam, hem Resûlünün, hem de bizim üzerimize olsun" demiştir. Katâde şöyle demiştir: Bize, o selâmı meleklerin aldığı anlatılmıştır. Kaffâl de şöyle der: "Eğer evde zımmî bulunuyorsa, o kimse, اَلسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى "Selam, hidayete tabi olana olsun" desin..Ayetteki, تَحِيَّةً kelimesi, mef'ûlü mutlak olarak mansubtur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki, فَحَيُّوا تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّهِ "Allah'ın size emrettiği selâmdan bir selâm olmak üzere selam verin" demek istemiştir. İbn Abbas (r.a) da: "Kim أَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ dese, bunun anlamı "Allah'ın ismi, sizin üzerinize olsun" demiş olur" demiştir.

Ayetteki مُبَارَكَةً طَيِّبَةً kelimesinin izahı hakkında Dahhâk: "Buradaki "bereket"in manası, kat kat bereket vermek demektir" der. Zeccâc da şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, kendisinde bulunan ecir ve mükâfaattan dolayı, selamın mübârek olduğunu; kişi, bu hususta Allah'a itaat ettiğinde, hayrını çoğaltacağını ve mükâfaatını bol vereceğini bildirmiştir."

Cenâb-ı Hakk, كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ buyurmuştur. Yani, "Allah ayetleri, yani yasalarını, anlayasınız, yani Allah'ın emir ve yasaklarını fehmedip kavrayasınız diye, böylece beyan eder." Humeyd, Enes'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allah'ın Resûlüne, on yıl hizmet ettim. Ama o bana, yaptığım herhangi bir

şey hakkında, "niçin böyle yaptın?"; yapmadığım bir şey hususunda da, "niçin şöyle yapmadın?" dememiştir. Allah'ın Resûlü'nün eline su döktüğüm ve başucunda durduğum bir sırada başını bana doğru kaldırdı ve "sana, istifade edeceğin üç haslet öğreteyim mi?" deyince, ben, "Anam babam sana fedâ olsun, ey Allah'ın Resûlü, evet öğret!" dedim. Bunun üzerine O, "Ümmetimden kime rastlar ve ona selâm verirsen, bil ki bu durum senin ömrünü uzatır. Bireve girer ve oradakilere selam verirsen, senin evinin hayır ve bereketi çoğalır. Kuşluk namazını da kıl; çünkü o, evvâbinin (Allah'a çokca tevbe edenlerin) namazıdır" buyurdu."

★ ★
★

Resûlüllah'a Bağlılık

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ
إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَّا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ
بَعْضِكُم بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ
فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlüne imân edenler ve onun mâiyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman, ondan izin almadıkça ayrılmayanlardır. Doğrusu; Sen'den izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a ve Resûlüne imân edenler onlardır. O halde bazı işleri için Sen'den izin istedikleri zaman, Sen de onlardan dilediğine, izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret iste. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız. İçinizden diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor. Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara pek acıklı bir azabın gelip çatmasından çekinsinler. Gözünüzü açın, şüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır. O, üzerinde bulunduğunuz durumu ve kendilerine döndürülüp götürülecekleri günü muhakkak ki biliyor. Onlara neler yaptıklarını haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

(Nur, 62-64).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Emr-i Câmi Ne Demektir?

عَلٰى أَمْرٍ جَامِعٍ ifadesi عَلٰى أَمْرٍ جَمِيعٍ şeklinde de okunmuştur. Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Emr-i câmi, üzerinde toplanmayı gerektiren şey, demektir. Binâenaleyh "emr"in, "toplayıcılık"la vasfedilmesi, mecazidir. Bu, meselâ, düşmanla savaşma yahut mühim bir iş hususunda meşverette bulunmak veyahutta, zararı ve faydası herkesi ilgilendiren şey, demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰى أَمْرٍ جَامِعٍ *"Onun maiyetinde toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman..."* ifâdesinde, bu işin, bu hususta tecrübelerinden yararlanması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mutlaka tecrübe ve fikir sahibi kimselerle müşaverede bulunmasını gerektiren çok önemli bir iş olduğuna dâir bir işaret bulunmaktadır. Binâenaleyh, böylesi bir durumda onlardan birisinin çekip gitmesi, Hz. Peygamber'in kalbine zor ve ağır gelen şeylerdendir.

b) **Dahhâk**'tan, bu ifadeyle cumâlar, bayramlar ve kendisinde hutbe irad edilen herşeyin kastedildiği rivayet edilmiştir.

c) **Mücâhid**'e göre bu ifadeyle, harb, vs. önemli işler kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Âlimler, bu ayetin sebebi nüzulü hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Kelbî** şöyle demektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), hutbelerinde münafıklara değiniyor ve onları ayıplıyordu. Bunun üzerine münafıklar sağlarına sollarına bakıyor; onları hiç kimse görmediği zaman, namaz kılmadan çekip gidiyorlardı. Eğer onları müslümanlardan birisi görürse, orada durur ve korktuğu için de, namazı kılardı. Derken, bunun üzerine bu ayet-i kerime nâzil oldu. Bu ayet nazil olduktan sonra, mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin almadıkça, ihtiyaçlarını görmek için gidemez oldular. Münâfıklar ise, izinsiz olarak artık çıkabiliyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Bu, o mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istemelerinin, imânlarından olduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı ve onlar da izin istemeselerdi, o zaman onların imânlarının kâmil olması câiz olurdu. Kî, bu da, Allah'ın her farzının yerine getirilmesinin ve haramlarından kaçınmanın, imândan olduğuna delâlet eder." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu, **innema** kelimesinin, hasr ifade etmesine binaen böyledir. Bir de münafıklar izin istemeyi, o işi hafife aldıklarından dolayı terketmişlerdi. Bunun ise küfür olduğunda bir münakaşa yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler ancak, Allah'a ve Resûlüne imân edenler ve O'nun maiyyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman, ondan izin almadıkça, ayrılmayanlardır. Doğrusu, Sen'den izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a*

ve Resûlüne iman edenler onlardır. O halde bazı işleri için Sen'den izin istedikleri zaman, Sen de onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'dan mağfiret iste. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir!" ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Meşrû İzin Talebi

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ ifadesi, "Edebe riâyet edip sana saygı göstermek için, senden izin isteyenler (yok mu), onlar Allah'a ve Resûlüne iman edenlerdir. Yani, "İmânlarının gereği ve muktezâsında amel eden kimselerdir" demektir. **Dahhâk** ve **Mukâtil** şöyle demişlerdir: "Bununla, **Ömer İbnü'l-Hattâb** kastedilmiştir. Bu böyledir, zira **Hz. Ömer, Tebük Savaşı**'nda ailesine dönmek için izin istemiş, Hz. Peygamber de ona müsaade edip, münâfıklara işittirmeyi kastederek, "Git, Allah'a yemin ederim ki sen münâfık değilsin" demiştir. Münâfıklar bu sözü duyunca, "**Muhammed**'e de ne oluyor? Ashabı kendisinden izin istediğinde onlara müsaade ediyor, ama biz izin ve müsaade istediğimizde, bize izin vermiyor. Allah'a yemin ederiz ki, biz onun adil olduğunu sanmıyoruz" demişlerdir.

Hz. Ömer'e İzin Verilmesi

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "**Hz. Ömer**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, umre yapmak için müsaade istedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber ona müsaade ederek, "Ey **Ebâ Hafs**, salih duâlarından bizleri de unutma" buyurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ *"kendileri için Allah'tan mağfiret iste"* emri ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Evlâ olanın, Hz. Peygamber için izin verse dahi, onların izin istememesi olduğuna dikkat çekmek için, *"kendileri için Allah'tan mağfiret iste"* buyurulmuştur. Çünkü, istiğfar, bir günahın sudur ettiğine delâlet eder ve bu ifade, genelde, bazı ruhsatlar hakkında kullanılır.

b) Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e, ashabın, izin isteme konusunda, Allah'ın adabına sımsıkı sarılmalarına mukabil, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emretmiş olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Katâde şöyle demiştir: Bu ayet, *"Niçin onlara izin verdin?"* (Tevbe, 43) ayetini neshetmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Şûra ve İçtihad

Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, o konuda reyiyle içtihâd etsin diye, bazı dinî meseleleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e havâle ettiğine delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا *"Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız"* yasağına gelince, bununla ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

a) **Müberred ve Kâffâl**'ın tercihine göre ayetin anlamı şöyledir: "Onun, size olan emrini ve çağrısını, birbirinize olan emir ve çağrınız gibi kabul etmeyin. Çünkü, O'nun emrinin yerine getirilmesi farzdır, lâzımdır." Mânânın böyle olduğuna, bu ifâdenin peşinden gelen, *"Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler çekinsinler"* ayeti de delâlet eder.

b) "O'nu, birbirinizi çağırdığınız gibi, "Ey **Muhammed**" diye çağırmayın. O'nu, ancak, "Ey Allah'ın Resûlü, ey Allah'ın Nebîsi diyerek çağırın." Bu görüş, **Said İbn Cübeyr**'e aittir.

c) "O'nu çağırırken, yüksek sesle çağırmayın" demek olup, bu aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'ın peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar;"* (Hucurat, 3) ayetinden kastedilendir. Bu görüş de **İbn Abbas**'a aittir.

d) "O'nu kızdırdığınızda, O'nun, size bedduâ etmesinden sakınınız. Çünkü, O'nun duâsına icâbet edilir ve başkasınınkine benzemez" demektir. Birinci açıklama, ayetin nazmına daha uygundur.

Sıvışıp Kaçanlar

Cenâ-ı Hakk'ın, قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذاً *"İçinizden, diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor"* ifadesine gelince bu, "Allah, azar azar sıvışıp gidenleri biliyor" demektir. تَسَلَّلَ fiilinin bir benzeri de, تَدَرَّجَ ve تَدَخَّلَ "azar azar çıktı", "azar azar girdi" fiilleridir. Ayetteki لِوَاذاً kelimesi, مُلاَوَذَةً anlamında olup, bu kelimede, "Bu, onun arkasına gizlendi, o da, şunun arkasına" anlamına gelir. Buna göre ayet, "Allah, o topluluktan gizlice ve birbirinin arkasına gizlenerek çekip gidenleri bilir" demektir. لِوَاذاً kelimesi terkibte hal olup مُلاَوِذِينَ anlamındadır.

Mânânın şöyle olduğu da ileri sürülmüştür: Bazıları, izin talebinde bulunan ve kendisine izin verilen kimsenin arkasına gizlenerek, kendisine izin verilmediği halde, kendisine izin verilen bir kimseyle beraber çıkıp gidiyordu. (İşte Allah bunları bilir!) Bu kelime, lâm'ın fethasıyla لَوَاذاً **"levâzen "** şeklinde de okunmuştur. Âlimler bu hususta ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

a) **Mukâtil** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cuma günleri okuduğu hutbesi, münâfıklara ağır geliyordu. Böyleco de onlar, O'nun ashabının arkasına gizlenerek, izin almaksızın çekip gidiyorlardı.

b) **Mücâhid**, "onlar, savaşta, saftan çıkıp, sıvışarak gidiyorlardı" derken,

c) **İbn Kuteybe**, "Bu hendeğin eşilmesi sırasında olmuştur" demiştir.

d) "Onlar, Allah'ın Resûlünden, kitabından ve O'nun hatırlatmasından sıvışıp kaçıyorlardı" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah biliyor"* ifadesi ise, cezalandırma hususunda bir tehdit ifade eder.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ *"O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler.. çekinsinler"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ahfeş** عَنْ أَمْرِهِ ifadesindeki **ân** harf-i cerrinin zaid olduğunu, mânânın ise, "O'nun emrine muhalefet edenler sakınsın" şeklinde olduğunu söylerken, başkaları bu ifadenin manasının, "O'nun emrinden yüz çeviren ve sünnetinden meyleden" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu ifadenin başına عَنْ harf-i cerri, ayette geçen يُخَالِفُونَ fiilinin يُعْرِضُونَ manasına gelmesinden dolayı gelmiştir.

İKİNCİ MESELE Daha önce, hem peygamberden, hem de Allah'tan bahsedilmiştir. Ancak ne var ki burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. O halde, عَنْ أَمْرِهِ ifadesindeki ـه zamirinin, Hz. Peygamber'e râci olması gerekir. **Ebu Bekr er-Razi (Cessâs)** da şöyle demiştir: "Daha açık ve uygun olanı, bu zamirin Allah'a râci olmasıdır. Çünkü, zamir, Allah lafzının hemen peşinden gelmiştir. Zamirlerin râci olmasındaki hüküm ise, onların, önce geçene değil, kendilerine en yakın olan şeye râci kılınmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayet, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini göstermektedir. Bu hususta istidlâlimiz, şöyle demedir: Emrolunanı yapmayan, o emre muhalefet etmiştir. Emre muhalefet eden ise, ilâhi cezaya müstehak olmuştur. O halde bu demektir ki, emredileni yerine getirmeyen, ilâhi cezaya müstehaktır. "Vücûb"un manası ise, işte budur. Biz, "emredileni yapmayan, o emre muhalefet etmiştir" dedik, zira, emre muvafakat etmek, (ona uygun olarak hareket etmek), onun gereğini yerine getirmek demektir. Muhalefet ise, muvafakat etmenin zıddıdır. O halde, emre muhalefet etmek, onun muktezasını ihlâl edip yerine getirmeme demektir. Böylece emredileni yerine getirmeyenin, "muhalif" olduğu, (o emre muhalefet ettiği) sabit olmuş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından çekinsinler"* ayetinden ötürü, emre muhalefet edenin, ilâhi cezaya müstehak olduğunu söyledik. O halde, bu emre muhalefet eden kimse, ilâhi cezadan sakınmakla emrolunmuştur. İlahi cezadan sakınma emri ise, ilâhi cezanın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra olur. Böylece, Allah ve Resûlullah'ın emrine muhalefet edenin hakkında ilâhi cezanın inmesini gerektiren bir şeyin bulunduğu sabit olmuş olur.

Buna göre şâyet "Biz, emredileni yerine getirmeyenin emre muhâlefet ettiğini kabul etmiyoruz. Muarızımızın, "Emre muvafakat etmek, emrin muktezasını yerine getirmek demektir. Muhalefet etmek ise, emrin muktezasını ihlal etmek demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki, emre muvafakat etmenin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğunu kabul etmiyoruz. O halde, bunun delili nedir? Sonra biz, emre muvafakat etmeyi, şu iki şekilde açıklıyoruz:

a) Emre muvafakat etmek, emrin gereğini, o emrin gerektirdiği biçimde yerine getirmek demektir. Binâenaleyh emir, o işin mendub olarak yapılmasını gerektiriyor ve sen de onu, adeta bir farz gibi yaparsan, bu da emre muhalefet olmuş olur.

b) Emre muvafakat etmek, o emrin bir gerçek ve kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu itiraf etmek demektir. Emre muhalefet etmek ise, onun bir hak, bir gerçek kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu kabul etmemek demektir. Biz, senin zikrettiğin şeyin, emre muhalefet etmenin, onun gereğini yerine getirmemek demek olduğuna delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, şu diğer açıklamalarla çelişki teşkil eder: "Emredileni terketmek şayet emre muhalefet etmek olsaydı, o zaman mendub olanı yapmamak da, hiç şüphesiz, Allah'ın emrine muhalefet etmek olurdu. Halbuki bu, batıldır. Eğer batıl olmasaydı, o zaman, mendubu terkeden kimse, ikinci mukaddimede beyan ettiğimiz üzere, ilahi cezaya müstehak olmuş olurdu. Biz, emredileni yerine getirmeyenin, emre muhalefet ettiğini kabul etsek bile, daha ne hakla sen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler,çekinsinler"* ifadesine dayanarak, emre muhalefet edenin ilahi cezaya müstehak olacağını söyledin?" denilirse, biz deriz ki: "Biz, bu ayetin, emre muhalefet edene, sakınmanın emrolunduğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Tam aksine, bu, (doğrudan doğruya) emre muhalefet etmekten sakınmayı emre delâlet eder. Binâenaleyh, mana, niçin böyle olmasın? Biz bunu kabul etsek bile, ancak ne var ki ayet, emre muhalefet edenin sakınması gerektiğine delalet etmektedir. O halde daha sen niçin, "Emre muhalefet edenin sakınması gerekmez" dedin? Buna göre şayet sen, عَنْ اَمْرِهٖ ifadesinin başındaki عَنْ lafzı, "zaid'dir" dersen, biz deriz ki: Kelâmda, özellikle ilahi kelâmda aslolan, ziyadenin olmamasıdır. Biz, ayetin, Allah'ın emrine muhalefet edenin, ilahî azabtan sakınmakla emrolunduğuna delâlet ettiğini kabul edelim. Ancak ne var ki, sen daha niçin, "Bu kimsenin, ilahî azabtan sakınması farzdır" dedin? Bu konuda en son söylenebilecek şey şudur: Bu hususta bir emir gelmiştir. Ancak ne var ki, sen niye, emrin vücub ifade ettiğini söylüyorsun? İşte, meselenin başı da budur. Buna göre şayet sen, "Farzedelim ki, bu emir, sakınmanın farz olduğuna delalet etmesin. Ancak ne var ki bu, her halükârda sakınmanın güzel olduğuna delalet ediyor. Sakınmanın güzel olduğu ise, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra ancak, mümkün olur" dersen, biz deriz ki: Biz, sakınmanın güzel oluşunun, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasına bağlandığını kabul etmiyoruz. Tam aksine sakınma, ilâhi azabın inmesinin muhtemel olduğu bir sırada güzel olur. İşte bundan dolayı ihtiyat güzel kabul edilmiştir. Bize göre burada, sadece böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Çünkü bu mesele kesin değil, ihtimale dayanan bir meseledir. Biz, ayetin, ilahi cezanın inmesini gerektiren şeyin varlığına delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, her emirde böyle olmayıp, tam aksine tek bir emirde böyledir Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın عَنْ اَمْرِهٖ ifadesi, tek bir emri ifade eder. Bize göre, tek bir emir vücub ifade eder. O halde sen daha niye, her emir böyledir, diyorsun? Biz, her emrin de böyle olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, عَنْ اَمْرِهٖ ifadesindeki zamir, hem Allah'a, hem de Allah'ın Resûlüne raci olabilir. Ayet ise,

emrin, bu iklsinden birisi hakkında vacib olduğuna delalet eder. O halde sen daha nasıl, bunun diğeri hakkında da böyle olduğunu söyledin?" denilirse;

Cevap: Onun, "Siz niçin, "emre muvafakat etmek, onun gereğini yerine getirmektir" dediniz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun delili şudur: Köle, efendisinin emrine imtisâl edip uyduğunda, "Bu köle efendisinin emrine uymuştur. Ve onun emrine göre hareket etmiştir" denilmesi güzel olur. Binâenaleyh, şayet onun emrine imtisal etmemiş olsaydı, o zaman da, "Kölesi efendisinin emrine muvafakat etmemiş, tam aksine muhalefet etmiştir" denilirdi. Bu şekilde bir kullanılışın makbul olduğu, dil alimleri tarafından zorunlu olarak bilindiği malumdur. Binâenaleyh, "emre muvafakat etme"nin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğu sabit olmuş olur.

Muarızımızın, "emre muvafakat etmek, emrin gerektirdiği şeyi, emrin gerektirdiği tarzda yerine getirmektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Siz, emre muvafakat etmenin, ancak emrin gereğini yerine getirmekle olduğunu kabul edince, şimdi biz artık hiç şüphesiz, emrin muktezâsının "fiil" (iş) olduğunu söyleyebiliyoruz. Çünkü, kişinin, "yap" şeklindeki sözü, o işin yapılması gerektiğini gösterir. Fiil bulunmadığı zaman, emrin gereği bulunmamış olur. Bu sebeple, böylece de emre muvafakat bulunmamış olur ve neticedede(muvafakat değil),muhalefet tahakkuk etmiş olur. Çünkü, muvafakat ile muhalefet arasında, bir üçüncü şık bulunmaz.

Muarızımızın, "muvafakat, kişinin, o emrin hak ve kabul edilmesi gerekli bir şey olduğuna inanması demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki bu, emre muvafakat olmayıp, tam aksine o emrin hak olduğuna delalet eden delile muvafakat olmuş olur. Çünkü bir şeye muvafakat, o şeyin gereğini ifade edip ortaya konulmasını iktiza eden şeyi yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh bu, o şeyin hak olduğuna delalet edince, o şeyin hak olduğunu itiraf etmek, o delilin muktezasının ortaya konulmasını gerektirir. Emir, o fiilin varlık alemine sokulmasını, yapılmasını gerektirince, emre muvafakat etmek, varlık alemine girmeyi anlatan şeyden, durumdan ibaret olmuş olur. O şeyin varlık alemine sokulması da, onun varlık alemine girdiğinin anlatılmasını gerektirir. Binâenaleyh, emre muvafakat etmek, emrin muktezası olan işi yapmak demektir.

Muarızımızın, "Eğer bu böyle olsaydı, o zaman mendubu terkeden de, emre muhalefet etmiş olur ve böylece de ilahi cezaya müstehak olması gerekirdi." şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Böyle bir ilzâm (muhatabı susturmak), ancak, mendubun emredilmiş bir şey olması halinde doğru olur. Halbuki bu, imkânsızdır.

Muarızımızın, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"çekinsinler"* ifadesinin emre muhalefet edene, sakınmayı emreden bir ifade değil, muhalefet etmekten sakınmayı emreden bir ifade olması niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman ayetin takdîrî manası, "sıvışıp gidenler, O'nun emrine muhalefet etmekten sakınsınlar" şeklinde olurdu. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ifadesi, açıkta kalmış olurdu. Çünkü, اَلْحَذَرُ "çekinmek" fiili, iki mef'ul alan bir fiil değildir.

Muarızımızın, "Ayetteki عَنْ harf-i cerri zâid değildir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bu hususteki alimlerin ihtilafını, birinci meselede ele almıştık.

Onun, "Daha ne hakla 'siz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"çekinsinler"* ifadesinin, ilahî cezâdan sakınmanın vacib olduğuna delâlet ettiğini söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, deriz ki, biz, sakınmanın vücubiyyetini iddia etmiyoruz. Ancak ne var ki, bu en azından sakınmanın caiz olduğuna delalet eder. Bu da, ilahî cezânın meydana gelmesini gerektiren şeyin mevcut olması şartına bağlıdır.

Onun, "siz niçin, "ayetin, emre muhalefet eden herkesin, ilâhî cezaya müstehak olduğuna delalet ettiğini söylediniz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Allah Teâlâ, ilâhî cezanın inmesini, muhalefet etmeye bağlamıştır. Binâenaleyh onun, ona bağlanmış olması gerekir. Bu sebeple de, illetin umumi olmasından dolayı, hükmün de umumi olması gerekir.

Muarızımızın, "Farzedelim ki, Allah'ın veya Resûlüllah'ın emri vücub ifade etsin.. O halde, siz daha ne hakla, diğerinin emrinin de böyle olduğunu söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Hiç kimse, bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söylememektedir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı alimler derler ki: **"Emr"** lafzı, sözlü emir ile, şân, durum, yol manasını ifade eden **"emr"** arasında müşterek bir ifadedir. Nitekim "Falancanın işi, emri doğrudur" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, Cenâb-ı Hakk'ın, عَنْ أَمْرِهِ ifadesi, Hz. Peygamber'in sözünü, fiilini ve gidişatını içine alır. Ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu her şeyin, bize farz olmasını gerektirir." Bu açıklama, عَنْ أَمْرِهِ ifadesindeki zamirin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e raci olmasına dayanır. Ama bu zamirin, Allah'a raci olması halinde bu açıklama tamamiyle geçersiz kalır ki, biz bunun izahının tamamını, Usûl-i Fıkıh'ta zikretmiştik. Allah en iyisini bilendir.

Fitne'nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara acı veren bir azabın gelip çatmasından"* ifadesine gelince, bununla, "Emre muhalefet etmek, işte bu iki şeyden birisini gerektirir." manası kastedilmiş olup, ayetteki **"fitnetun"** kelimesiyle dünyevi azab; **"azabun elîm"** ifadesiyle de, uhrevî azab kastedilmiştir. Allah, emre muhalefet eden kimsenin halini, bu iki durum arasında döndürüp durmuştur. Çünkü muhalefet eden kimse, bazan dünyevi bir cezaya maruz kalmadan ölür gider, bazan da, bu ceza, ona bu dünyada arız olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onun durumunu "terdîd - (ya o, ya da bu) ifade eden أَوْ ile bildirmiştir. **Hasan el-Basrî**, "Fitne, onların nifaklarının ortaya çıkmasıdır" derken, **İbn Abbas** (r.a), "Fitne öldürülmeleridir" demiştir. Bunun, "zelzele ve çeşitli korkunç şeyle anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. **Cafer İbn Muhammed**'in bu kelimeye "Allah onlara zalim bir hükümdar musallat eder" manasını verdiği de rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Gözünüzü açın, şüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır"* buyruğuna gelince, bu, adeta Cenâb-ı Hakk'ın, yer ile göklere, bu ikisi arasında bulunanlara güçünün yettiğine ve mükellefe yapmış olduğu şeyler hususunda ya mükâfaat veya ceza verebildiğine, mükellefin, gizli ya da açıktan yaptığı bütün şeyleri biliğine delâlet eder gibidir ki, bütün bunlar da, kişileri, emrine muhalefet etmekten caydırır, alıkor.

Ayetteki قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ *"O, üzerinde bulunduğunuz durumu biliyor."* beyanına gelince, bu ifedenin başına قَدْ (kad) edâtı, Cenâb-ı Hakk'ın, onların üzerinde bulundukları dinî konulardaki muhalefetleri ve nifakların bildiğini, te'kid etmek için gelmiştir. Onun bunu bildiğini tekid etmesinin neticesi ise, tehdidin te'kid edilmesine varıp dayanır. Bu böyledir, çünkü قَدْ edatı, muzari fiilin başına geldiği zaman رُبَمَا (çoğu kez) anlamına gelir. Böylece de قَدْ edatı, çokluk manasını ifade etmede, رُبَمَا' ya uymuştur. Bu tıpkı şairin,

فَإِنْ يُمْسِ مَهْجُورَ الْفِنَاءِ فَرُبَمَا / أَقَامَ بِهِ بَعْدَ الْوُفُودِ وُفُودُ

"Eğer o, avlusu boş (ve virane olarak) akşamlamışsa da, ancak ne var ki, onu (o avlusunu), ard arda gelen heyetler çok şenlendirmişlerdir" ifadesinde de böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ ifadesindeki, hitab ve gaib siğalarının, iltifat yoluyla, münafıklar için kullanılmış olması muhtemel olduğu gibi, ayetteki, مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ifadesinin umumi, يُرْجَعُونَ ifadesinin ise münafıklara yönelik bir ifade olması da muhtemeldir. "Allah'a rücu etmenin, O'nun hükmünden başka bir hükmün" bulunmadığı bir yere, makama dönmek anlamına geldiği defalarca geçmiştir. Binâenaleyh, bunu tekrar etmenin gereği yoktur. Allah en iyi bilendir.

Allah, Efendimiz ümmî Peygamber Hz. **Muhammed** (s.a.s) ile, O'nun âl ve ashâbına selât ve selâm etsin.

* *
*

FURKÂN SÛRESİ

Bu sûre, yetmiş yedi ayet olup Mekkîdir.

●

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ۝١ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ۝٢

"Furkân'ı, alemlere bir nezir olsun diye, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir ki, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir. O, hiçbir evlât edinmemiştir. O'nun, mülkünde bir ortağı da yoktur. O, herşeyi yaratıp ona bir nizâm vermiş ve onun mukadderâtını takdir etmiştir"

(Furkân, 1-2).

Bil ki Hak Teâlâ bu sûrede, tevhidden, nübüvvetten ve Kıyametin hallerinden bahsetmiş, daha sonra da bu sûreyi, yakînen inanan ihlaslı kullarının vasıflarını belirterek bitirmiştir. Bir yaratıcının ve O'nun celal sıfatlarının ispât edilmesinin, herşeyden önce belirtilmesi gerektiği için, Allah Teâlâ sûreye bu hususla başlayarak تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ *"Furkân'ı, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir!"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tebareke Kelimesinin İzahı

Zeccâc şöyle der: "Tebâreke kelimesi, "bereket" masdarından olup, "tefâül" vezninde bir fiildir." Bereket, hayrın bol ve fazla olması demektir. Burada şu iki mânâ düşünülebilir:

a) Bu, "O'nun hayrı çoğaldı ve arttı" demektir ve *"Eğer Allah'ın nimetlerini (tek tek) saymaya kalkışsanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) ayetiyle kastedilen manadır.

b) Bu, "Allah, zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda, herşeyden münezzeh ve müstağni oldu" demek olup, *"O'nun benzeri yoktur"* (Şûrâ, 11) ayetiyle kastedilen manadır.

Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hususunda herşeyden müstağni ve münezzeh olması manası oluşuna gelince, mananın "varlığının vâcib ve kadîm olması sebebiyle, yok olmaktan ve değişikliğe uğramaktan uzaktır, yücedir, münezzehtir ve berîdir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; "Tekliği ve birliği sebebiyle, mümkin (mahlûk) varlıklardan herhangi birisine benzemekten uzaktır, yücedir, münezzehtir ve berîdir" şeklinde de olabilir.

Hak Teâlâ'nın, sıfatları hususunda herşeyden münezzeh oluşuna gelince, bunun manasının, "O'nun ilmi, zarûri veya kesbî veya tasavvurî, yahut da tasdikî olmaktan münezzehtir" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hakk'ın, kudreti hususunda herşeyden münezzeh olmasına gelince, Bu, "O, maddeye, zamana, bir modele ve bir maksad ve gayeye ve bir bağışa muhtaç olmaktan münezzehtir" demektir. Cenâb-ı Allah'ın, fiilleri hususunda herşeyden münezzeh olması hususunda bu varlığın, bekânın, varlığın salahının (elverişli tarzda olmasının) ancak kendisi tarafından olması demektir.

Diğer bazıları şöyle demişlerdir: "**Tebâreke**"nin asıl manası, bekâya ve devamlılığa delâlet edip, devenin veya kuşun su üzerine çöküp yumulması manasına gelen **burûku'l-ba'îr** ve **burûku't-tayr** deyimlerinden alınmıştır. Çukura da içinde su biriktiği için, **birke** denilir. Buna göre "**tebâreke**", 'Allah Teâlâ, zâtı hususunda ezelî ve ebedî olarak bâkidir, değişmesi imkansızdır. Yine sıfatları hususunda da bâkidir ve bunların değişmesi de imkansızdır" manasına gelir. Hak Teâlâ her türlü menfaat ve maslahatların yegâne yaratıcısı ve sürdürücüsü olduğuna göre, O'nun "Tebâreke ve teâlâ" "O, yüce ve münezzehdir" diye tavsif edilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE
Ellezî Kelimesinin Manası

Dilciler şöyle demişlerdir: "**Ellezî**" kelimesi birşeyi bilinen bir şey ile tarif etmek gerektiğinde, o bilinen hususa işaret etmek için kullanılmak üzere icâd edilmiştir. İşte buna göre şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: "Kendilerine hitab indirenin, Hak Teâlâ olduğunu edilen bu kimseler, Furkanı indirenin, Hak Teâlâ olduğunu bilmiyorlardı Öyle ise burada, الَّذِى kelimesinin kullanılması nasıl güzel ve yerinde olabilir?" Buna şöyle cevab verilir: Kur'ân'ın, bir mucize olduğunu ortaya koyan deliller bulunduğu için, bu deliller muvacehesinde Kur'ân'ın Allah katından olduğu ortaya çıkar ve anlaşılır. Binâenaleyh, delilin çok kuvvetli, açık seçik olmasından ötürü, Cenâb-ı Hak bunu sanki biliniyormuş gibi kabul etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Furkan'ın Manası

Bu ayette geçen, "**Furkân**" ile, Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. Kur'ân'a bu adın verilmesi, ya Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı gerek Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği konusunda gerek helâl ile haram konusunda hak ile batılı birbirinden ayıran bir kitap kılması bakımındandır. Yahut da parça parça indirilmiş olması bakımındandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara dura dura (ağır ağır), dâne dâne) okuyasın diye, o Kur'ân'ı (ayet ayet) ayırıp (parça parça indirdik)"* (İsrâ, 106)

buyurmuştur. Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ayette نَزَّلَ الْفُرْقَانَ *"Furkân'ı tenzil ile (parça parça indirdi"* buyurmuştur. نَزَّلَ fiili, parça parça indirmeye أَنْزَلَ ise, toptan indirmeye delâlet eder. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak Âl-i İmran sûresinde, *"(Allah) o kitab-ı Kur'ân'ı sana hak ile tenzil etti, Tevrat ve İncili de inzal etti'* (Âl-i İmrân, 3) buyurmuştur.

Bil ki Hak Teâlâ ayette herşeyden önce **"Tebâreke"** buyurunca ve bunun manası da, "hayır ve bereketi çok oldu" şeklinde olup, bunun peşinden de Kur'ân'dan bahsedince, bu Kur'ân'ın her türlü hayrın kaynağı ve bereketlerin en kapsamlısı olduğuna delâlet eder. Fakat Kur'ân ilimlerin, bilgilerin ve hükümlerin kaynağıdır. O halde, bu da ilmin hayır ve bereket yönünden yaratılmışların en kıymetlisi ve en üstünü olduğuna delâlet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayette geçen **"abd"** (kul) kelimesi ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği hususunda hiç bir ihtilaf yoktur. **İbnu'z-Zubeyr**'in (r.a) bu kelimeyi عِبَادِهِ (kullarına) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre bu kullar ile, "Resûlullah ve ümmeti" kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Size bir kitabı indirdik"* (Enbiya, 10) ve *"Allah'a ve bize indirilene iman ettik" deyin"* (Bakara, 136) buyurmuştur.

Nezîr Vasfı

Cenâb-ı Hak لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً *"Alemlere bir nezir olsun diye"* buyurmuştur. Bu, "Bu kul alemlere bir nezir olsun diye" demektir. "لِيَكُونَ" (olsun) fiilinde müstetir "**hüve** (o)" zamirini, Furkân'a râci kılıp tıpkı, *"Hiç şüphesiz bu Kur'ân hidayet eder"* (İsrâ, 9) ayetinde, hidayetin Kur'ân'a nisbet edilmesi gibi, buradaki "nezir" (uyarıcı) olma vasfını Kur'ân'a nisbet edenlere gelince, bu görüş cidden uzaktır. Çünkü "münzir" ve "nezir" faile ait sıfatlardan olup, uyarma, ikaz etme, korkutma manasını ifade ederler. Binâenaleyh bununla Kur'ân'ın tavsif edilmesi, mecazidir. Halbuki sözü, mümkün olduğu zaman, hakiki manasına hamletmek gerekli olan birşeydir.

Âlemîn

Daha sonra alimler şöyle demişlerdir: Bu ayet şu hükümlere delâlet eder:

1) **"Alem"**, Allah'ın dışında kalan herşey manasına gelip, cin, melek ve insanlar gibi bütün mükellefleri içine alır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in, meleklere gönderilmiş bir peygamber olmadığı hususunda hepimiz müttefikiz. Dolayısıyla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün cin ve insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gerekir. Böylece bu, "Hz. Muhammed, herkese değil, sadece insanlığın bir kısmına gönderilmiş bir peygamberdir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.

2) **"Alemîn"** sözü, bütün mahlûkatı içine alır. Binâenaleyh bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Kıyamete kadar gelip geçecek olan bütün mahlûkatın

peygamberi olduğunu gösterir. Bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a.s)'ın bütün nebi ve resullerin sonuncusu olması gerekir.

3) Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün herkesin iman etmesini, itaatta bulunmasını istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, herkes için bir nezir (ikazcı) olsun diye, herkes için bir peygamber olarak göndermiş ve herkesin (hasen) güzel şeylerle meşgul olup, kabih (çirkin) şeylerden yüz çevirmesini istemiştir." (Ehli sünnet) alimlerimiz, Mu'tezile'ye, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki biz cin ve insandan birçoğunu cehennem için yarattık."* (A'raf, 179) ayetiyle cevap vermişlerdir.

4) Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Ayetteki "Tebâreke" lafzı, hayrın ve bereketin çokluğuna delâlet ettiği gibi, mutlaka bunun peşinden zikredilen şeyin de çok hayır ve menfaatlerin sebebi olması gerekir. Halbuki inzâr (korkutma, ikaz etme), gam, keder ve korku sebebidir. Öyle ise, Tebâreke'nin peşinden niçin buna yer verilmiştir?"

Cevap: Buradaki inzâr, tıpkı babanın çocuğunu terbiyesi mesâbesindedir. Çünkü baba, her ne zaman çocuğunu terbiyeye itinâ gösterirse, bu ileride o çocuğun büyük faydalar sağlamasına sebep olacağı için, çocuğa bu şekilde yapılmış olan iyilik de, o derece çok olmuş olur. İşte burada da böyledir: Her nezaman inzâr çok olursa, insanların Allah'a yönelmesi de o nisbette çok olur. Binâenaleyh böylece uhrevî mutluluk daha tam ve daha mükemmel olmuş olur. Bu, dünyevî birtakım menfaatlere iltifat edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisini *"pek çok hayırlan veren"* diye tavsif edince, burada sadece dini menfaatlerden bahsetmiş ve hiçbir dünyevî menfaatten bahsetmemiştir.

Allah'ın Dört Vasfı

Cenâb-ı Allah,zâtını şu dört çeşit kibriya (büyüklük) sıfatı ile tavsif etmiştir:

1) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir"* ifadesi. Bu cümle, Allah Teâlâ'nın varlığına dikkat çeker gibidir. Zira Allah'ın varlığını isbat etmenin tek yolu,O'nun fiillerini incelemektir. Bu işler, elbette yapan faile ihtiyaç olduğunu gösterirler. Binâenaleyh varlık sıfatının, diğer sıfatlardan önce zikredilmesi zorunlu bir şey gibidir. Ayetteki, *"Göklerde ve yerde olan herşey Allah'a aittir"* (Âl-i İmran, 109) cümlesi mahlûkatın, meydana geliş zamanları ve mahiyetleri ile varlıklarında devam etme müddetleri açısından, O'na muhtaç olduklarına ve mahlûkat üzerinde istediği gibi tasarruf edenin de sadece Hak Teâlâ olduğuna işarettir.

2) وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً *"O hiçbir evlât edinmemiştir"* ifadesi.,Cenâb-ı Hak, bununla ebediyyen ma'bûd olanın kendisi olduğunu; başkasının ma'bûd olamayacağını ve hâkimiyetini O'ndan devralamayacağını beyân buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'ın bu vasfı, hem "Tebâreke" hem de, *"Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir"* ifadelerini adeta te'kid etmektedir. Bu sanki, hristiyanlara bir reddiye gibidir.

3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ *"O'nun, mülkünde bir ortağı da yoktur"* cümlesi. Bununla ilahlıkta tek ve yegane olanın o olduğu manası kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetteki tekliğini anladığı an, her şeyden ve herşeye karşı korku ve ümidi sona ermiş, kalbi sırf Allah'ın rahmet ve ihsanı ile meşgul olarak kalıvermiş olur. Bu ifadede de, senevîlere (mecûsîlere), yıldıza tapanlara ve putlara tapanlara bir redd vardır.

4) وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً *"O, herşeyi yaratıp ona bir nizam vermiş ve onun mukadderâtını takdir etmiştir"* cümlesi. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayetteki, *"herşeyi yarattı"* cümlesinde de, Allah Teâlâ'nın kulların fiil ve işlerinin yaratıcısı olduğuna da bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet, şu iki bakımdan buna bir delâlet var:

a) Ayette, *"herşeyi yarattı"* ifadesi, bütün her şeyi içine alır. Binâenaleyh bu, kulların fiillerini de içine alır.

b) Cenâb-ı Hak, ortağı olmadığını bildirdikten sonra, bu ifadeye yer vermiştir. Buna göre bu, "Allah Teâlâ, ortakları olmadığını bildirince, birisi sanki "İşte burada Allah'ın ortaklarının olmadığını kabul ettiklerini söyleyen bir topluluk var. Fakat bunlar kendi fiillerini kendilerinin yarattıklarını söylüyorlar" demiş de, buna karşı Cenâb-ı Hak onların bu görüşlerini red hususunda bir dayanak olsun diye, bu ifadeyi zikretmiştir.

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, şu sebeplerden ötürü, kulların fiillerini de Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet etmez:

1) Cenâb-ı Hak *"Hani. Benim iznimle (ey İsa), çamurdan bir kuş halketmiştin"* (Mâide, 110) ayetinde, kulun "hâlık" (yaratıcı) olduğunu açıkca ifade etmiştir. Yine O, *"Hâliklerin (yaratıcıların) en güzeli olan Allah, ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Allah, bununla kendisini medh-ü senâ etmiştir. Binâenaleyh bu ifadesiyle, bozuk ve yanlış (işleri) yaratmayı kastetmiş olması caiz değildir.

3) Hak Teâlâ zatını, nizâm veren, takdir eden (ölçüp-biçen) olmasıyla kendisini medh-ü senâ etmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk bununla ancak güzel ve hikmetli olan şeyleri kastetmiştir. Eğer ayetin zâhiri sizin ileri sürdüğünüz manaya delalet ediyor ise, yaptığımız bu izahlardan dolayı, ayetin (zâhirî manasına hamledilmeyip) mutlaka te'vil edilmesi gerektiği sabit olur. Kaldı ki ayetin o manaya kesinlikle bir delâleti de yoktur. Çünkü "halk" takdir etmek, ölçüp-biçmek, yerli yerinde yapmak demektir. Binâenaleyh bu ifade, kendisinde ölçülü-nizamlı oluşun apaçık görülebildiği şeyleri içine alır. Böyle olma da, vasıflarda değil, ancak maddelerde ortaya çıkar.

Kâdî'nin görüşlerine şöyle cevap verilir: Onun, *"Hâlikların en güzeli olan Allah, ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) ve *"Çamurdan bir kuş halketmiştin"* (Mâide, 110) ayetlerini buna delil getirmesi, *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) ve *"Allah'dan başka yaratıcı (hâlık) var mı?"* (Fâtır, 3) ayetleriyle çelişir. Onun, "Cenâb-ı Hakk'ın bozuk ve yanlış işleri yarattığını söyleyerek övünmesi caiz değildir" görüşüne karşı deriz ki: "Allah Teâlâ'nın, kudretleri mukayese etme ve yoktan var etme ile var olanı yoketmenin sadece kendisine ait olması bakımından böyle kendisini medh-ü senâ etmiş olması niçin caiz olmasın."

Kâdî'nin, "Yaratma, ancak maddelerle ilgilidir" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: "Eğer böyle olsaydı, ayetteki, *"O, herşeyi yarattı"* ifadesi yanlış olurdu. Çünkü bu ifade, her ne kadar aklen ona izafe edilmesi doğru olmasa bile, yaratmanın, bütün herşeye nisbet edilmesini gerektirir."

İkinci soru: "**Halk**" kelimesinde, takdir etme manası yatmaktadır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah) herşeyi yaratıp, onu takdir etti"* ayetinin manası, "Herşeyi takdir edip, onu takdir etti" şeklinde olur.

Cevap: Bunun manası, "Allah herşeyi, eşitleme, takdir etme ve müsavi kılma hususlarının gözetildiği bir yaratmayla yaratmış ve onu, ona uygun bir şekilde takdir edip, varetmiştir" şeklindedir. Bunun misali şudur: Allah insanı, işte şu gördüğün mütenasib şekilde yaratmış ve onu hem dinî, hem dünyevî konularda mükellef tutulmaya ve bu mes'ûliyete bağlı faydalara ehil olarak yaratmıştır. Her canlı ve cansızı da, aynı şekilde hikmet ve tedbir (düzen) üzere takdir edilmiş, dengeli bir yaratılış üzere var etmiş ve herbirini, takdir ettiğine uygun olarak, ondan ayrı düşünülemeyeceği bir biçimde, bir iş ve maslahat için takdir etmiştir.

Üçüncü soru: Ayetteki فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا *"Onun mukadderâtını takdir etti"* cümlesinde, siz (ehl-i sünnetin) görüşüne bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet... Bu, şu birkaç yöndendir:

a) İnsanlar hakkında kullanıldığında **takdir**, "zannetmek", "inceden inceye hesaplamak" manasına gelir. Fakat bu, Allah Teâlâ hakkında "sözkonusu şeyi bilmesi ve haber vermesi" manasınadır. Bunun böyle olduğu, **Mu'tezile** ile ittifâk ettiğimiz bir şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, falanca şeyin olmayacağını bilseydi, ama o şey buna rağmen olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın ilminin, cehalete; doğru haberinin de, yalana dönüşmesi gerekirdi. Halbuki bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, o şeyin olması, meydana gelmesi imkansızdır. İmkansız olan şeyin olması istenemez, irade edilemez. Binâenaleyh o şey, irade edilmemiş, ama emredilmiştir. Böylece, "emretme" ile "irade etme"nin, birbirinin mütelâzimi (gerektireni) olmadıkları anlaşılır. Bu sebeple de "Saîd (cennetlik) olanın, ta anasının karnında iken saîd olduğu, şaki (bedbaht) olanın da, yine tâa anasının karnında iken şakî olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Kudret ve tam sebep bulunduğu zaman, eğer fiilin meydana gelmesi vâcib (kesin) olsaydı, kulun fiili, Allah'ın fiilini gerektirirdi. Bu durumda ise, Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olurdu. Yok eğer bunlar, fiilin mutlaka meydana gelmesini gerektirmiyorsa, o zaman bak (düşün), eğer o fiilin, bir müreccihe ihtiyacı yok denirse, bu "mümkin" varlık müreccih bulunmadan meydana gelebilir demektir. Bunun böyle olabileceğini söylemek ise, bir yaratıcının olması gerektiği kapısını kapar. Eğer fiil bir müreccihten müstağni olmaz ise, o zaman söz, yine müreccih meselesine döner ve ancak, bir vâcibu'l-vücûd'un olması gerektiğine varıp dayandığında sona erer.

c) Eğer kulun fiili, kendi kudretiyle meydana gelmiş olsaydı, o zaman ancak, kulun olmasını ve varetmeyi istediği şeyler meydana gelirdi. Fakat insan, her zaman ilmi ve gerçeği elde etmek ister. Halbuki insanın elde ettiği (neredeyse) hep cehalet ve yanlışlıktır. Binâenaleyh eğer iş, kulun kudreti dâhilinde olsaydı, bu böyle olmazdı. Buna göre eğer, "Bu kul cehaleti gerektiren bir şüpheye inandığı için (onu doğru sandığı için) böyle olmuştur" denilirse, biz deriz ki: Eğer kul o şüpheye başka bir şüpheden dolayı inanmışsa, bu durumda teselsül gerekir. Teselsül ise, imkansızdır. Binâenaleyh bu şüphenin bir ilk cehâlete (bilgisizliğe) dayanması gerekir. Bu cehalet de, insanın kalbinde daha önce olan bir cehalet sebepiyle meydana gelmiş değildir. Aksine insan o cehâleti bir gerektiren olmaksızın doğrudan varetmiş demek olur. Bu ise imkansızdır. Çünkü insan, hiçbir zaman kendisinin câhil olduğuna râzı olmaz ve câhil olmak için gayret sarfetmez. Aksine ilim için gayret sarfeder. Bu sebeble de, ancak kulun niyetlenip istediği şeyin meydana gelmesi gerekir. Bu böyle olmadığına (hep kulun istediği olmadığına) göre, herşeyin geçerli bir takdir ve nüfuzlu bir kader ile olduğunu anlıyoruz. İşte, *"O herşeyi yaratıp, onun mukadderatını takdir etmiştir"* ayetiyle kastedilen budur.

★ ★
★

Putların Âcizliği

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا
وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

"O'ndan başka hiçbirşey yaratamayan, zaten kendileri de yaratılmış olan birtakım tanrılar edindiler. Onlar; kendileri için ne bir zarar, ne bir fayda vermeye kâdir değillerdir. Öldürmeye, diriltmeye, ölenleri yeniden diriltip (kabirden) çıkarmaya ise hiç güçleri yetmez."

(Furkân, 3).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisini celâl, izzet ve yücelik sıfatlarıyla tavsif edince, bunun peşisıra putperestlerin inançlarının zayıflığını gösteren ve şu bakımlardan taptıkları şeylerin noksan olduğunu ortaya koyan ifadeleri getirmiştir:

1) O putlar, eşyanın yaratıcısı değillerdir. Halbuki ilahın, yaratmaya ve yoktan varetmeye kâdir olması gerekir.

2) Zaten putların kendileri mahluktur, yaratılmıştır. Mahlûk olan ise, muhtaç demektir. Halbuki ilâhın, hiç birşeye muhtaç olmaması gerekir.

3) Putlar kendilerine bile fayda ve zarar veremezler. Böyle olan, başkasına daha nasıl faydalı olabilir? Öyle ise, böyle olana ibadet (kulluk) etmenin manası yoktur.

4) Putlar, öldürmeye, hayat vermeye ve öldükten sonra diriltmeye kâdir değillerdir, yani onlar teklif zamanında (bu dünyada) diriltmeye ve öldürmeye kâdir olmadıkları gibi, mücâzât zamanında (Kıyamette) yeniden diriltmeye de kâdir değillerdir. Böyle olana nasıl "ilah" denilebilir ve asıl yapılması gereken, bu nimetleri verene ibadet etmek olduğu halde, nasıl bu putlara ibadet etmek güzel ve yerinde olabilir? Bu ayetle ilgili birkaç soru sorulabilir:

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Birinci soru: Ayetteki, *"O'ndan başka birtakım tanrılar edindiler"* cümlesi sadece putperestlere mi mahsustur, yoksa buna hristiyanlar, yıldızlara ve meleklere tapanlar da girer mi?

Cevap: Kâdi şöyle der: "Buna, hristiyanların girmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, Allah'ın dışında, birçok ilahlar edinmemişlerdir. Binâenaleyh doğruya en yakın olan, bununla putperestlerin kastedilmiş olmasıdır. Bu ayetin içine, meleklere tapanlar girebilirler. Çünkü bunların da ma'budları çoktur."

Birisi şöyle diyebilir: Ayetteki, *"edindiler"* ifadesi cemi (çoğul)dur; "tanrılar" ifadesi de çoğuldur. Çoğul bir lafız, çoğul bir lafza mukâbil konunca, her iki çoğulun ferdleri, biribirlerinin mukabili sayılır. Binâenaleyh hristiyanların ma'bûdunun tek olması, onların bu ifadenin kapsamına girmelerine mâni değildir.

İkinci soru: (Ehl-i sünnet) alimlerimizden bazıları, "Ayetteki, *"O'ndan başka hiçbir şey yaratamayan, zaten kendileri yaratılmış olan, birtakım tanrılar edindiler"* ifadesini, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kâfirleri, hiçbirşey yaratamayan şeylere tapmaları açısından tenkid etmiştir ki, bu, ancak yaratabilenin ibadet edilmeye müstehak olduğuna delalet eder. Binâenaleyh eğer kul yaratıcı olsaydı, onun da ilah ve ma'bûd olabilmesi gerekirdi."

Ka'bî buna şu şekilde **cevap** vermiştir. "Biz **(Mu'tezile)**, hâlik (yaratıcı) ismini ancak, Allah için kullanırız." Alimlerimiz ise, şöyle demişlerdir: "**Halk** (yaratma) lafzında, bir müdâhelede bulunmadan, yerinden kıpırdamadan, planlamadan ve bundan ötürü bir yorgunluğa düşmeden varetme manası vardır. Böyle bir yaratma ise ancak Allah'a mahsustur."

Hem sonra, Allah Teâlâ putları anlatırken, *"Onların, yürüyebilecekleri ayakları var mı?"* (A'raf, 195) buyurmuştur. Şimdi sorarım: Bu ayet, ayağı bulunan herkesin ma'bûd olabileceğini gösterir mi?" Eğer (Mu'tezile) buna, "hayır" diye cevap verirse, "Sizin söylediğiniz şey de aynen bunun gibidir." Cenâb-ı Hak, *"Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir"* buyurmuştur" denilir. Bütün bunlar Ka'bî'nin sözleridir. Onun, "**Hâlık** (yaratıcı) ismi, kullar için kullanılmaz" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: "Aksine bu gerekir. Çünkü Arapça'da "**halk**" takdir etmek demektir. Takdir etmek ise, zannetmek ve inceden inceye ölçüp-biçmek demektir. Binâenaleyh "**halk**" isminin, kul hakkında hakikat, Allah hakkında mecâz olması gerekir. Öyle ise, siz daha nasıl, "**halk**" lafzının kul için kullanılamayacağını söylüyorsunuz?" *"Onların, sayesinde yürüyebilecekleri ayakları var mı?"* (A'raf, 195) ayetine gelince, bu ayette onlar âciz oldukları için tenkid edilmişlerdir. Binâenaleyh bazı bakımlardan âcizliği olan hiçbir varlığa ibadet doğru olmaz. Kâ'bî'nin فَتَبَارَكَ اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ayetini delil getirişine gelince, bu hususta söz daha önce geçmişti.

Bil ki alimlerimizin bu ayetle istidlâlleri yerinde ve güçlü bir istidlâl değildir. Çünkü bu kusurun, şu iki şeyin toplamından olması muhtemeldir:

1) Onlar, yaratıcı değillerdir.

2) Onlar mahlukturlar. Binâenaleyh kul, hâlik sayılsa bile, yine de mahluktur. Binâenaleyh kulun ilah ve ma'bûd olamaması gerekir.

Üçüncü soru: Ayet, öldükten sonra dirilmeye delâlet eder mi?

Cevap: Evet, çünkü Hak Teâlâ, "**nuşûr**"dan bahsetmiştir. Bu, "ma'bûd olanın, itaat edenleri mükâfaatlandırıp, isyan edenleri cezalandırabilmesi gerekir. Böyle olmayan, ilah olamaz" takdîrindedir.

* *
*

Resûlullah'ın Karşısında Şaşkın Kâfirler

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَاءُوا
ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنْزَلَهُ
الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا مَالِ هَٰذَا
الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ ۙ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ
نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ
تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ
سَبِيلًا ﴿٩﴾

"O kâfirler: "Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler ve böylece, hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler. Dediler ki: "Bu ayetler onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır." Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi. Şüphesiz ki O, gafûr ve rahîm'dir." Dediler ki: "Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşılarda yürüyor! Ona bir melek indirilip, beraberinde bir inzarcı bulunmalı değil miydi? Yahut ona (gökten) bir hazine atılmalı, yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?" Yine o zalimler "Siz (mü'minler), büyülenmiş birisinden başkasına tâbi olmuyorsunuz" dediler. Bak ki senin için ne misaller getirerek sapıttılar. Artık onlar, hiçbir yol bulamazlar."

(Furkân, 4-9).

Bil ki Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak da putperestleri redden bahsedip, üçüncü olarak bu ayette nübüvvet meselesine değinmiş ve o kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr hususundaki şu şüphelerini nakletmiştir:

Birinci İtirazları

Birinci şüphe: Bu, onların إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ *"Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir"* **şeklindeki sözleridir. Bunun bir benzeri de,** *"Onu, bir insan eğitip öğretti"* **(Nahl, 103) ayetidir. Bil ki bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisinin,**

Kur'ân'ı uydurduğu ve yalan söylediği manası kastedilmiş olabileceği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ı uydurup, yalan yere Allah'a nisbet ettiği manası da kastedilmiş olabilir. Sonra burada iki konu vardır:

İftira Kelimesi

Birinci konu: Ebû Müslim: "iftira" kelimesi "فَرَى" fiilinin, iftial vezninde masdarıdır. Nitekim bazan derinin ölçülüp-biçilmesinde فَرَيْتُ الْأَدِيمَ denilir. Binâenaleyh bozukluğun sona ermesini bildirmek için اَفْرَيْتُ ve خَلَقْتُ، اِفْتَرَيْتُ ve اِخْتَلَقْتُ (ıslah ettim. ve ıslah oldu; yumuşattım ve yumuşadı) denilir. Yine Arapça'da bir kişiye, onda bulunmayan kötü vasıfları ona isnad ederek sövüp sayan hakkında da اِفْتَرَى عَلَيْهِ denilir.

Yardımcı Dedikleri Kimseler

İkinci konu: Kelbî ve **Mukâtil** şöyle derler: "Bu ayet, **Nadr b. el-Hârîs** hakkında nâzil olmuştur. O halde bu demektir ki, *"Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir"* diyen de odur. O "zümre" sözüyle, **Huveytib b. Abdu'l-uzza**'nın kölesi **Addâs**'ı, **Amir b. el-Hadremi**'nin kölesi **Yesâr**'ı ve **Âmir**'in kölesi **Cebr**'i kastetmiştir. Bu üçü, ehl-i kitaptan idiler, **Tevrat**'ı okur ve ondan bazı kıssalar anlatırlardı. Onlar müslüman olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, bunları öğrendi. İşte bundan ötürü **Nadr** bu sözü söyledi. Bil ki Allah Teâlâ onların bu şüphesine, فَقَدْ جَاءُوا ظُلْماً وَزُوراً *"Böylece hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler"* diyerek cevap vermiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç konu vardır:

Kur'ân'ın İ'cazı

Birinci konu: Ayetin bu kadarcık ifadesi, bahsedilen şüpheye cevap olarak kâfidir. Çünkü her aklı başında insan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kâfirlere karşı Kur'ân ile meydan okuduğunu, o kâfirlerin alabildiğine fasih (edib) kimseler olduklarını ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in işini iptal etmek için onların var güçlerini ortaya koyduklarını, hatta bu hırslarının, onları **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i bu ayette bahsedilen şey ile nitelemeye kadar vardırdığını bilmektedir. Binâenaleyh eğer onlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e teklif ettiği gibi (Kur'ân'ın benzerini getirebilselerdi), mutlaka bunu yaparlardı ve bu iş onların maksadlarını elde etmeleri hususunda bu ve benzeri ayetlerde ileri sürdükleri şeylerden daha uygundu. Binâenaleyh eğer **Hz. Muhammed** (s.a.s) bu hususta başkasından yardım görmüş olsaydı, o kâfirlerin de o başkasından yardım almaları mümkündü. Çünkü **Hz. Muhammed** (s.a.s) Arapça'yı bilmede ve başkasından istifade hususunda onlarla aynı şartlara sahibti. Durum böyle olduğu halde, kâfirler bunu yapamadıklarına, Kur'ân'ın benzerini getiremediklerine göre, Kur'ân'ın fesahatta zirvede, i'cazda da en ileride olduğu anlaşılır. Bu deliller, Kur'ân'da defalarca geçip, bu sorunun (iddianın) yersiz olduğu böylece ortaya çıkınca, artık bu açık-seçik delillerden sonra, yine bu soruyu tekrarlamanın, ancak cehalet ve inat bataklığında oyalanıp durmadan ve boğulup kalmadan ileri geldiği ortaya

çıkmış olur. İşte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak bu şüpheye cevap olarak, *"Hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler"* demekle yetinmiştir.

İkinci konu: Kisâî şöyle der: Ayetteki bu ifade, "Onlar, zulüm yaptı, yalan söylediler" demektir ve tıpkı لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئاً إِدّاً *"Andolsun ki siz pek çirkin bir şey getirdiniz yani söylediniz"* (Meryem, 89) ayeti gibidir. Dolayısıyla bu ifadeler جَاءَ (getirme) fiilinin mef'ûlüdürler. **Zeccâc** da, bu ifadelerin harf-i cerrin hazfi ile mansub olduklarını söyler. Ona göre kelamın takdiri جَاؤُا بِالظُّلْمِ وَالزُّورِ şeklindedir.

Üçüncü konu: Allah Teâlâ onların bu sözlerini, zulüm ve zûr (yalan) olarak nitelemiştir. Onların bu sözlerinin bir zulûm oluşu, böylesi çirkin bir fiili, bundan tamamen bir kişiye nisbet etmelerinden ötürüdür. Binâenaleyh onlar bu işi, mahallinin (sahibinin) dışında kullanmışlardır ki böyle bir şeyi esas yerinin dışına koymak zulûmdür. Bunun bir zûr (yalan) oluşu ise, o kâfirlerin bu hususta yalan söylemiş olmalarından ötürüdür. **Ebu Müslim:** "Bu zulüm onların **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalanlayıp, dediklerini kabul etmemeleridir; bu yalan ise, onların O'nun hakkında yalan söyleyip, iftirada bulunmalarıdır" demiştir.

İkinci şüphe: Dikte ettirme أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً *"(Bu ayetler), onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır"* demeleridir. Bununla ilgili birkaç konu var.

Birinci konu: "Esâtir", Rüstem ve **İsfendiyar** hikâyeleri gibi, geçmiş insanların uydurup söyledikleri masallar olup, ya **"estâr"**ın çoğuludur, yahut da, tıpkı "Ahâdis"in, "uhdûse" (uydurma şey) kelimesinin çoğulu oluşu gibi, bu da **"ustûre"**nin çoğuludur. اِكْتَتَبَهَا lafzı, **"Hz. Muhammed,** bu esâtiri, ehl-i kitabdan yani **Addâs, Yesâr** ve **Cebr**'den yazdırmıştır" demektir. O halde bu fiil, burada tıpkı اِحْتَجَمَ (kan alınmesını istedi) ve اِفْتَصَدَ (Damardan kan aldırdı) fiilleri gibi "Kendisi için yazılmasını istedi" demektir. فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ ifadesi, "Bunlar ona okunur" demek olup, "O, ümmi olduğu için, bunlar onun için başkaları tarafından yazıldı, yani ezberlemesi için yazılan şeyden ona telkin edildi, okundu" manasınadır. Çünkü ezberleyecek kimseye telkin etmenin şekli tıpkı kâtibe dikte ettirmenin (söyleyip yazdırmanın) şekli gibidir.

Bükre ve Esîl Tabirleri

Ayetteki بُكْرَةً وَأَصِيلاً *"Sabah-akşam"* ifadesi hakkında **Dahhâk** şöyle der: "Bu, "sabahleyin kendisine verilen-anlatılan şeyi, o size akşam okuyor-söylüyor. Akşam verilen-anlatılanı da sabah okuyor" demektir.

İkinci konu: Hasan el-Basrî, *"Bu ayetler kendisine sabah akşam okunmaktadır"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin bu sözleine karşı cevab olarak zikrettiği bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Bu ayetler O'na zaman zaman vahiy ile yazdırılan verilen ayetlerdir. O halde daha nasıl, bunun evvelkilerden kalma efsaneler olduğunu

söylüyorsunuz" demiştir. Müfessirlerin ekserisi ise, bunun o müşriklerin sözleri cümlesinden olduğu hususunda ve onların bununla, bahsedilen o ehl-i kitabın, sabah-akşam bu masalları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattıkları manasını kastettiklerinde ittifâk etmişlerdir. Şu sebeblerden ötürü, bunun doğruya daha yakın olduğunda şüphe yoktur:

1) Bu sözün, daha önceki sözlerle son derece ilgisi bulunmaktadır. Buna göre sanki o kâfirler, "**Muhammed** evvelkilerin efsânelerinin yazılmasını istedi ve o masallar O'na, sabah-akşam verildi, okundu ve anlatıldı" demişlerdir.

2) Bu, onların *"Bu hususta bir zümre de O'na yardım etmiştir"* sözleri ile kastettikleri şeydir.

3) Allah Teâlâ, bundan sonra onların bu sözlerine, *"Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* buyurarak cevab vermiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **Hasan el-Basri**'nin bu görüşü, istifham-ı inkârî için olan hemzenin, meftuh kılınması halinde doğru olur ve "evvelin" de vakfetmesi gerekir.

Allah onların bu şüphelerine قُلْ أَنزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا *"Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi. Şüphesiz ki O, gafûr ve rahimdir"* buyurarak cevab vermiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır.

Kur'ân Herşeyi Bilenin Sözüdür

Birinci bahis: Bu bahis, ayetteki bu ifâdenin kâfirlerin o şüphesine nasıl bir cevab olduğunun izâhı hakkındadır. Bunu biraz önce de izâh etmiştik: Zira Hz. Peygamber (s.a.s) onlara Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerini isteyerek meydan okumuştur. Onlar ise bunu yapamamışlardır. Binâenaleyh eğer, Hz. Peygamber (s.a.s) başkasından istifâde edip, destek görerek bu Kur'an'ı meydana getirmiş olsaydı, onlar da o başkalarından istifâde ederek, Kur'ân gibi bir eser getirebilirlerdi. Bunu yapamadıklarına göre, Kur'ân'ın bir vahy-i ilahi olduğu sabit olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Kur'ân'ın lafızlarını bu şekilde bir araya getirenin şu sebeblerden ötürü, mutlaka herşeyi açığı-gizliyi-sırrı bilen birisi olması gerekir:

1) Kur'ân'ın sahib olduğu fesâhat, ancak herşeyi bilen birisi tarafından gerçekleştirilebilir.

2) Kur'ân, gayba ait haberleri ihtivâ etmektedir. Bu da ancak herşeyi bilenden kaynaklanır.

3) Kur'ân, noksanlıktan ve kusurdan beridir. Böyle olma da, ancak herşeyi bilenden kaynaklanabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Eğer o, Allah'ın katından olmasaydı onlar O'nda birçok ihtilaflar (tezadlar) bulurlardı"* (Nisa, 82) buyurmuştur.

4) Kur'ân'ın,bütün âlemin mâslahat ve faydasını kulların nizamını sağlayacak hükümler ihtiva etmektedir. Bu ise, ancak herşeyi bilen tarafından yapılabilir.

5) Kur'ân çeşitli ilimleri ihtiva etmektedir. Bu ise, ancak o her şeyi bilen tarafından olursa mümkün olur. Kur'ân işte bu bakımlardan kendisinin herşeyi bilen bir Zât'ın sözü olduğuna delâlet edince, o kâfirlerin bu şüphelerine cevab olarak *"Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* ifadesiyle yetinmiştir.

Sır Kelimesinin İzâhı

İkinci bahis: Âlimler, "sır" ile ne kastedildiği hususunda değişik izâhlar yapmışlar, bazıları: "Bunun manası, "göklerde ve yerde olan, her sırrı gizliyi bilen ancak böyle bir kitabı indirebilir" şeklindedir" derken; **Ebu Müslim**, bunun manasının "O'nu sırları bilen indirmiştir. Binâenaleyh birisi bu hususta yalan söylecek olsa, mutlaka O ondan intikam alırdı. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Eğer (peygamber), bazı sözleri kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette O'nu kıskıvrak yakalardık"* (Hakka, 44-45) buyurmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bazıları da mananın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, göklerde ve yerde saklı olan her sırrı bilir. Sizin, **Hz. Muhammed**'in söylediği şeylerin kesin bir hakikat olduğunu bile bile, O'nun aleyhinde gizli gizli kurduğunuz tuzaklar da, **Hz. Muhammed**'in işinin aslı ve sizin itham ettiğiniz şeylerden beri oluşu da, Allah'ın bildiği bu sırlar cümlesindendir. O, sizi ve o peygamberi, hakkınızda bildiğine göre, cezalandıracak veya mükafaatlandıracaktır.

Gafûr ve Rahîm İsimlerinin Buradaki Anlamı

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk şu iki sebebten ötürü, bu ayette kendisinin gafur ve rahim olduğunu söylemiştir:

a) **Ebu Müslim** şöyle der: "Bunun manası, "O, Kur'ân'ı ancak inzar (ikaz, korkutma) için indirmiştir. Binâenaleyh O'nun gafur ve rahim olması, cezaları hemen peşin vermemesi gerekir."

b) Bu, o kâfirlerin kurdukları bu tuzaklar yüzünden, başlarına ilâhi azâbın yağmur gibi yağmasını hakettiklerini, fakat Cenâb-ı Hakk'ın gafûr ve rahîm olduğu için bunu şimdilik göndermeyip, onlara fırsat tanıdığına bir dikkat çekmedir.

Üçüncü Şüphe: Peygamber'in Beşer Oluşu

Onların bu şüpheleri son derece, zayıf ve tutarsızdır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için şu beş vasıfı sayıp, bunların O'nun peygamber olmasına mani olduğunu sanmışlardır:

a) *"Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor"*

b) *"çarşılarda yürüyor"* şeklindeki sözleri, yani "O, bu özelliklere sahib olduğuna göre, bizden üstünlüğü nerede. O da bütün bu hususlarda bizim gibi" demektir.

c) *"O'na bir melek indirilip, böylece beraberinde,* O'nu tasdik eden, O'na bu hususta şehâdet eden ve O'na muhalefet edenlere karşı gelen, *bir inzarcı bulunmalı değil miydi"* ifadesi.

d) *"Yahut O'na (gökten) bir hazine atılmalı,* yani O'na gökten bir hazine gönderilip, O da onu harcayıp böylece geçimini temin için çarşı-pazar dolaşmaya muhtaç olmamalı *değil miydi?"* ifadesi,

e) *"Yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?"* ifadesi. Hamza ve kisâî buradaki يَأْكُلُ (yiyebileceği) fiilini, نَأْكُلُ (bizim yiyeceğimiz) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları yâ ile okumuşlardır. Buna göre mana, "Eğer O'nun bir hazinesi yoksa, hiç olmazsa bir tüccâr olmalı ve güzel bir bağı-bostanı bulunmalı değil miydi" şeklindedir.

f) *"Siz (mü'minler), büyülenmiş birisinden başkasına tabi olmuyorsunuz"* şeklindeki sözleri. Bu söz İsrâ süresinin sonlarında da geçmişti.

Şüpheye Karşı Cevap

Allah Teâlâ, onların bu üçüncü şüphelerine de şu bakımlardan cevab vermiştir:

1) انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا *"Bak ki Senin için ne misaller getirerek sapıttılar. Artık onlar, hiçbir yol bulamazlar"* buyurarak. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Bu, onların bu şüphelerine nasıl cevab olabilir. Bu hususun izâhı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başkalarından ayrıldığı şey, mucize olan o Kur'ân'dır. O kâfirlerin, ileri sürdüklerinin hiçbiri, Kur'ân'ın mucizeliğine zarar verecek şeyler değildir. Binâenaleyh onlardan hiçbiri, O'nun peygamberliğini zedelemez. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Kâfirlerin saptıkları ve senin peygamberliğini zedelemek istedikleri için hiçbir faydası ve manası olmayan böylesi misaller ve boş iddialarla nasıl oyalandıklarına bak. Onlar, bu hususta asla bir yara açamazlar. Çünkü bu konudaki tenkidler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iddia ettiği mucizeyi zedeleyebilecek şeylerle olur; bu tür sözlerle olmaz" demek istemiştir.

Burada yapılabilecek bir diğer izah da şudur: "Onlar sapıtınca, artık hakkı kabule güçleri kalmamıştır." Bu izah, biz ehl-i sünnetin inancına göre doğrudur ve bunun akıl ile izahı açıktır. Zira, insan ya hakka ve batıla, kendisini sevkedecek sebebler açısından, eşit durumdadır. Yahut da onu, bunlardan birisine götüren sebeb, diğerine götüren sebebten daha kuvvetlidir. Bak eğer birinci ihtimal söz konusu ise, eşitlik hâli bir tarafı tercihe imkan vermediği için, fiilin (yani ikisinden herbirinin) olması imkansızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, taraflardan birinin ağır bastığı bu durumda, diğer tarafın olması imkansızdır. Binâenaleyh insanın kalbinde, delâlet (sapıklık) tarafının ağır basması halinde, hakkı kabul etmesi imkansız olur. İmkansız olan şeye ise güç yetirilemez. Böylece, onların sapmaları halinde artık hakkı kabul edemeyecekleri sabit olmuş olur.

★ ★
★

Cehennemi Gören Münkirler

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَل لَّكَ
قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا
مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

"(Allah'ın şanı) ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar. Onlar, bilakis o saati de yalanladırlar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki, o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır. Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıkları vakit orada (yetiş ey) helâk! (diye) bağırırlar. (onlara denilirki), bu gün tek bir helâk çağırmayın, birçok helâk çağırın."

(Furkân, 10-14).

Bil ki bu, o (üçüncü) şüphenin ikinci cevabıdır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah'ın şanı) ne yücedir ki, o dilerse sana bunlardan daha hayırlısını..verir" buyruğunun manası, "onların hazine ve bahçeler-bağlar gibi, dünya nimetlerine dair sayıp döktükleri o şeyler, Allah'tandır" demektir. Allah bu ayette geçen "hayr" kelimesini *"altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar"* ifadesiyle tefsir etmiştir. Cenâb-ı Hakk bu ifadesiyle O peygamber'e o kâfirlerin ileri sürmüş oldukları şeylerin tamamını vermeye kadir olduğuna ancak ne var ki, ya kulun faydası için, ya da kendi meşietine uygun olarak kullarını idare ettiğine, yaptığı işler hakkında hiç kimsenin itiraz hakkı bulunmadığına böylece de, kimilerine ilim ve irfan kapılarını açıp dünya kapılarını tıkadığına, bir başkası hakkında ise bunun aksini yaptığına, bütün bunların ise kendisinin istediğini yapan bir varlık olduğu için olduğuna dikkat çekmiştir.

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ ifadesinin manasının, "Onların Sen'i bağ bahçe sahibi olmamakla kınamalarından daha hayırlı olmak üzere... Çünkü onlar Sen'i, tek bir bağ bahçe

sahibi olmamakla ayıplamıştır. Oysa ki Cenâb-ı Hakk Sana pek çok bağ bahçe vermeye kâdirdir" şeklinde olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, ikrime'den gelen bir rivayete göre de bu ifadeye, "Bu, çarşı-pazar dolaşmandan ve geçimini bu yolla temin etmenden daha hayırlı olmak üzere" manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ شَاءَ ifâdesinin manası (hâşa) "Allah bu hususta müteredditttir" manasında değil, "O, buna kadirdir" anlamındadır. Çünkü Allah hakkında şek düşünülemez. Bazıları da bu ifâdenin başındaki إِنْ edatının, إِذَا manasına geldiğini ve ifadenin takdiri manasının, "Biz, ahirette Sen'in için pekçok bağ bahçeler kıldık ve pekçok saraylar yaptık" şeklinde olduğunu, bu ifadenin başına إِنْ edatının ise, kullarının bu şeylerin ancak ilâhî rahmet ile elde edileceğine bunların ilâhî meşiete bağlı olduğuna ve ne dünyada, ne de ahirette hiçkimsenin Allah'da alacağı olmadığına dikkat çekmek için dahil olduğunu" söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki قُصُوراً kelimesinin manası, "köşkler topluluğu" anlamında olup, saray ve kasr, yüksek mesken anlamına gelir. Binâenaleyh her cennetin bir kasrı olması muhtemeldir. Böylece o kasr, bir mesken ve gezinti yeri olmuş olur. Yine bu ifadeyle, köşklerin belli bir yerde, cennetlerin belli bir yerde bulunmasının kastedilmesi de mümkündür. **Mücâhid** bu ifadeye "Eğer Allah dilerse, Sana ahirette cennetler, dünyada da köşkler verir" şeklinde mana vermiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

وَيَجْعَلْ kelimesinde farklı kıraatler vardır. Bu cümleden olarak **İbn Kesir, İbn Amir** ve **Asım**, lam harfini merfû olarak **yec'alu** diğerleri meczum olarak **yec'al** şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh, meczum okuyanlara göre mana, "Allah dilerse, Sana cennetler ve köşkler verir,tahsis eder" şeklinde olur. Merfû okuyanlara göre bu ifade, cümle-i istinâfiyye olup mana, "Allah Sana saraylar ve köşkler verecektir" şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Vahidî** ise şöyle der: "Bu iki kıraata göre, mana bakımından fark bulunmaktadır. Binâenaleyh, meczûm okuyanlara göre mana, "Eğer Allah dilerse, Sana dünyada köşkler verir" şeklinde olup, الْأَنْهَارُ kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Bu ifadeyi merfû okuyanlara göreyse الْأَنْهَارُ kelimesi üzerinde vakıf yapmak yerindedir. Daha sonraki ifade "müste'nef" bir söz kabul edilerek, "Allah ahirette Sana köşkler verecektir" biçiminde olur. **Ubeyy İbn Ka'b** ile **İbn Mesûd**'un mushaflarında burada تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ يَجْعَلْ ... şeklinde bir ibare vardır.

Resulullah'ın Zühdü

BEŞİNCİ MESELE

Tavus, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber ile **Cebrâil** otururlarken Cebrail (a.s) "Bu, gökten inen ve Sen'i ziyaret etmek için izin talebinde bulunan bir melektir" dedi. Çok geçmeden o melek geldi ve Allah'ın Resûlü'ne selam vererek, "Allah'u Teâlâ seni, Sen'den önce hiç kimseye vermediği, Sen'den sonra da hiç kimseye vermeyeceği şeylerin anahtarlarını Sana vermek ve Sana verdiği şeylerden dolayı da, daha sonra Sana vereceği şeylerden noksanlaştırmamak hususunda seni muhayyer bıraktı" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, onların hepsini bana ahirette verir (versin, bunu isterim)" buyurdu da, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ ayeti nazil oldu. **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: عَرَضَ عَلَيَّ جِبْرِيلُ بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَباً فَقُلْتُ بَلْ شَبْعَةً وَثَلاثُ جُوعَاتٍ وَذٰلِكَ أَكْثَرُ لِذِكْرِي وَمَسَاكِينَ لِرَبِّي *"Cebrail bana, Mekke vadisi dolusu altını sundu da ben, "Hayır, bir öğün tok, üç öğünse aç kalmayı (isterim!) Çünkü bu, benim Rabbimi daha çok hatırlamamı ve O'ndan daha çok talepte bulunmamı sağlar" dedim"*[62] **Safvan İbn Süleym**'in **Abdu'l-Vehhâb**'tan rivâyetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. أَشْبَعُ يَوْماً وَأَجُوعُ ثَلاثاً فَأَحْمَدُكَ إِذَا شَبِعْتُ وَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ إِذَا جُعْتُ *"Bir gün tok olurum, üç gün aç. Böylece de, tok olduğumda Sana hamdederim, aç olduğumda da Sana yalvarıp yakarırım"*[63] Yine, **Dahhâk**'ın rivayetine göre müşrikler, Allah'ın Resûlü'nün yoksulluk ve çaresizlikle ayıpladıklarında, bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) mahzunlaşmış, bunun üzerine O'nu takviye ve teselli etmek üzere, **Cebrâil** (a.s) gelerek Allah Sana selâm yolladı ve *"Biz Sen'den evvel hiçbir peygamber göndermedik (ki), muhakkak onlar da yemek yerlerdi (...)"* (Furkân, 20) buyurdu" dedi.

Yine **Dahhak**, sözüne devamla şöyle der: "Bir gün **Cebrail** (a.s) ile Hz. Peygamber (s.a.s) karşılıklı konuşurlarken, semânın kapılarından birisi açılıverdi ki, bu kapı, daha önce hiç açılmamıştı. Derken, **Hz. Cebrail** (a.s), "Ey **Muhammed**, müjde bu bir hoşnutluk ve razı olmadır. Cennetin bekçisi Sana, Rabb'inden hoşnutluğu (rıdâ) getirdi ve Sana selâm yollayarak şöyle dedi: Rabbin seni Hükümdar nebî olma ile kul nebî olma arasında muhayyer bıraktı" dedi. Onun elinde de, nurdan parlayan bir çanta bulunuyordu. "İşte bu dünya hazinelerinin anahtarlarıdır. Cenâb-ı Hakk ahirette Sen'in için hazırladığı şeylerden, bir sineğin kanadı kadar bile eksiltmeksizin bunları al..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), sanki irtişare ediyormuşcasına Cebrail'e baktı, Cebrail de eliyle tevâzu da bulunmasını işaret etti. Derken Hz. Peygamber

62) **Tirmizî**, Zühd, 35 (4/575); **Müsned**, 5/254. (Benzeri hadis).
63) **Tirmizî**, Zühd, 35 (4/575); **Müsned**, 5/254 (Benzeri hadis).

(s.a.s) de, "Hayır, kul ve nebi olmayı tercih ederim" dedi. Ravi rivayetine devamla şöyle der: "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) bundan 'sonra' ahirete irtihal edinceye kadar (hükümdarların yaptığı gibi) yaslanarak yemek yemedi.

Kıyâmeti Yalanlayanların Cezası

Cenâb-ı Hakk'ın بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيراً *"Onlar, bilakis o saati de yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"* buyruğuna gelince, bu yine onların (o üçüncü) şüphelerine verilen üçüncü bir cevaptır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demek istemiştir: "Onların tutundukları o şey, haddi zatında ilme dayanan bir şüphe değildir. Tam aksine onları, Sen'i yalanlamaya sevkeden şey, ona hazırlanmayı ağır ve külfetli gördükleri için kıyâmeti yalanlamalarıdır."

Mananın şöyle olması da muhtemeldir: "Onlar, kıyameti yalanlamaktadırlar. Binâenaleyh bu demektir ki onlar artık, ne bir mükafaat ne de bir ceza beklememektedirler. Bu sebeple de düşünüp tefekkür etme külfetine katlanamamaktadırlar. İşte bundan dolayıdır ki, onlar kendilerine getirilen o delillerden asla yararlanamazlar."

Daha sonra Cenâb-ı Hakk وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيراً buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın وَأَعْتَدْنَا ifâdesinin manası, "Biz o cehennemi hazır hâle getirip onlar için hazırladık" demek olup, ayetteki سَعِيراً ifâdesiyle de, cayır cayır yanan, tutuşan ateş kastedilmiştir. **Hasan el-Basrî**'den bunun, cehennemin isimlerinden birisi olduğu da nakl edilmiştir.

Cehennem Şimdi Mevcut mu?

İKİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ *"müttakiler için hazırlanmıştır"* (Âl-i İmrân, 133) ifâdesiyle cennetin bu ayetteki *"Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"* ifâdesiyle de ceza yurdu olan o cehennemin (şu anda) yaratılmış olduğuna istidlâl etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın أَعْتَدْنَا ifâdesi, geçmişte yapılmış olan bir işi bildiren bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ayet, cehennemin yaratılmış ve hâlen mevcut olduğuna delâlet eder." **Cübbâî** ise şöyle der: "Bu ayetin manasının, "ateşi, cehennemi dünyada hazırladık, onunla kafir ve fasık kimselere, kabirlerinde azab edeceğiz" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, ayetteki "ateş" ifâdesiyle, ahiret ateşinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Böyle olması durumunda, أَعْتَدْنَا ifâdesi "O cehennemi onlar için hazırlayacağız" anlamında olur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ *"Cennetlikler ateş ehline (...) diye seslendi"* (A'raf, 44) ayetindeki ifâdesi gibidir."

Bil ki Cübbâî'nin verdiği bu mana, son derece düşüktür. Çünkü ayetteki سَعِيراً sözüyle, ya dünya ateşi, yahutta ahiret ateşi kastedilmiştir. Eğer birincisi olursa, bu durumda sen bak... Bununla ya, Cenâb-ı Hakk'ın o kafir ve fasıklara dünyada, dünya ateşiyle azab edeceği, yahutta ahirette, dünya ateşiyle onlara azab edeceği kastedilmiş olur. Birincisi batıldır, çünkü Allah Teâlâ dünyada kafirlere dünya ateşiyle azab etmemiştir. İkincisi de batıldır, çünkü ümmetten hiçbir kimse, Allah'ın kafirlere ahirette dünya ateşiyle azab edeceğini söylememiştir. Binâenaleyh böylece, bu ifâdeyle ahiret ateşinin kastedildiği ve o cehennemin, şu anda hazır vaziyyette olduğu sabit olmuş olur. Ayeti, "Allah o cehennemi hazırlayacaktır" anlamına hamletmek, delilsiz olarak, ayetin zahirini terktir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Saîr, cehennemin isimlerinden bir isimdir" demesine görede Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki"*.. ifâdesi, O'nun, cehennemi yarattığı, hazır vaziyyette tuttuğu hususunda sarih bir isimdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, bu ayetle said olan kimsenin ta anasının karnında iken said olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah'ın, kendileri için saîr'i hazırladığı ve haber verdiği, haklarında böyle hükmettiği o kimseler, mükafaat ehli olan müminler olacak olsalar, o zaman Allah'ın, kendileri hakkında cehennemliklerden olduklarına dair vermiş olduğu o hükmü, yalana, ve bu hususdaki ilmi de cehâlete dönüşmüş olurdu. Halbuki bu dönüşme, imkansızdır. İmkansıza götüren de imkansızdır. O halde, o kimselerin mükafaat ehli müminler haline gelmeleri muhaldir. Böylece de saîd'in şakiye, şakînin de, saîde dönüşmesinin imkânsız olduğu sabit olmuş olur.

Cehennemin Özellikleri

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o cehennemi birkaç sıfatla tavsif etmiştir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظاً وَزَفِيراً *"o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

سَعِيراً kelimesi müzekker bir kelime olduğu halde burada رَأَتْهُم ve سَمِعُوا لَهَا kelimelerinde müennes itibar edilmiştir. Müennes sayılması, semri müennes olan النَّار yerine kullanılması itibariyledir.

İKİNCİ MESELE
Allah Nizamını Değiştirebilir

Ehl-i sünnet âlimlerinin itikadına göre, hayatiyetin bulunması için, bünye şart değildir. Binâenaleyh ateş, durumunu muhafaza ettiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın onda hayatı aklı ve konuşmayı yaratması mümkündür. Halbuki Mu'tezile'ye göre bu mümkün değildir. Mu'tezile'nin bu konudaki delilleri sadece

bunun adetlere aykın bir şey olduğunu söylemeleridir. Eğer bu doğru olsaydı, o zaman peygamber hakkındaki harikulâde şeylerin yalanlanması gerekirdi. Binâenaleyh, bu Mu'tezile'nin görüşleri hep çelişkilerle doludur. Aksine, harikulâde şeyleri kabul etmemek, ancak felsefecilerin anlayış ve prensiplerine uygun düşer. İşte bundan dolayı bizim ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerimiz, "Allah'ın, cehennemin vasfı hakkında buyurduğu *"o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* ifadesini, zahiri manasına göre almak gerekir. Zira, cehennemin canlı gören ve kâfirlere öfkelenen bir hâle gelmesinde, bir imkansızlık bulunmamaktadır" demişlerdir.

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu ayeti tevil etme ihtiyacını duyarak bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Şunu demişlerdir: "Ayetteki رَأَتْهُمْ ifadesinin anlamı, "Cehennem onlara göründü" şeklinde olup, bu ifade de, Arabların دُورُهُمْ تَتَرَاءَى وَتَتَنَاظَرُ "onların evleri birbirini görmekte, birbirine bakmaktadır" deyimlerinden alınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. إِنَّ الْمُؤْمِنَ وَالْكَافِرَ لَا تَتَرَاءَى نَارَاهُمَا *"Mü'min ile kâfirin ateşi, birbirine bakışmaz"*[64] buyurmuştur, yani mü'minin kâfir ve müşrikten uzak durması vâcib olduğu için, karşı karşıya gelmezler. Arapça'da دُورُ فُلَانٍ مُتَنَاظِرَةٌ "Falancanın evleri, mütenâzırdır" yani, "karşıkarşıya bulunurlar" denilir.

2) "Ateş, yanmasının ve fokur fokur kaynamasının şiddetinden dolayı (adeta) kâfirleri görür, onları ister ve onlara öfkelenir hâle gelmiştir."

3) Cübbai şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk burada, "cehennem ateşi"ni zikretmiş, ama bununla cehennemliklere azab etmekle görevlendirilmiş olan cehennem bekçilerini murad etmiştir. Zira görme işi ateşten değil, ancak o bekçilerden sadır olabilir. Bu وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ (Yusuf, 82) ayetindeki duruma benzer "Köye sor" "Köyün ahalisine sor" manasına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Öfkenin Sesi Duyulur mu?

Bir kimse, "Tegayyuz, şiddetli bir şekilde öfkelenmekten ibarettir. Bu ise, duyulmaz... O halde daha nasıl Cenâb-ı Hakk, *"Onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır"* buyurmuştur" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Tegayyuz (şiddetli öfkelenme), her ne kadar duyulmazsa da, ancak ne var ki, ona delâlet eden ses, vb. şeyler duyulabilir. Bu bir kimsenin tıpkı öfkeye delâlet eden halleri gördüğünde, "Emirin gazap ve öfkesini, falancanın üzerinde gördüm" demesi gibidir. Muhabbet ve sevgi hakkında da aynı şey söylenir; işte burada da

64. Nesâî, 27 (8/36); Ebû Dâvûd, Cihâd, 103 (3/45) (Benzeri hadis).

böyledir. O halde mana "Onlar öfkelenmiş ve gazaplanmış kimsenin sesine benzeyen bir ses duydular" şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

2) Mana, "O cehennemin öfkelendiğini anladılar, onun uğultusunu duydular" şeklinde olup bu, **Kutrub**'un görüşüdür. Bu, şairin tıpkı مُتَقَلِّداً سَيْفاً وَرُمْحاً sözü gibidir. Sizde "Kuşanma" tabiri kılıça mahsus olduğu halde bu beyitte kılıçla beraber mızrak içinde kullanılmıştır. Amma asıl gaye yine kılıç için kullanılmasıdır.

3) Bu ifadeden murad, cehennem bekçilerinin öfkelenmesidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ubeyd İbn Umeyr şöyle demiştir: "Cehennemin öyle bir narası vardır ki, istisnasız bütün herkesin bedenini sarsacaktır. Hatta **İbrahim** (a.s) bile dizleri üste çökecek ve "Nefsi, nefsi" diyecektir."

Cehennem Ateşinin İkinci Özelliği

Ateşin ikinci sıfatı Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَاناً ضَيِّقاً مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُوراً *"Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıkları vakit, orada (yetiş ey) helâk! (diye) bağırırlar"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk, kâfirler cehennemin uzağında iken, onların durumunu vasfedince, daha sonra da onlar cehenneme atıldığı zamanki durumlarını tavsif etmiştir. Sığınma şekillerinin en makbulü ne ise, cehennem azabından onunla Allah'a sığınırız. Bu ayet hakkında birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Cehennemin Dayyik Olması

ضيقا kelimesi hakkında biri şeddeli (ضَيِّقاً) değeri de şeddesiz (ضَيْقاً) olmak üzere iki kıraat bulunmaktadır. Şeddesiz olanı, **İbn Kesir**'in kıraatidir.

İKİNCİ MESELE

ضَيِّقاً kelimesinin tefsiri hususunda pekçok şey nakledilmiştir. Mesela **Katâde** şöyle demiştir: **Abdullah İbn Ömer**'in bize anlattığına göre o şöyle demiştir: *"Dibine geçirilen demirin mızrağa olmayıp da darlaşması gibi, şüphesiz cehennemde kâfire daralır, onu sıkıştırır"* Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan sorulunca o şöyle buyurur: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُم يُسْتَكْرَهُونَ فِي النَّارِ كَمَا يُسْتَكْرَهُ الْوَتِدُ فِي الْحَائِطِ *"Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o kâfirler tıpkı kazığın duvara zorla çakılması gibi, istemedikleri halde ittile kakıla cehenneme sokulacaklar"* **Kelbi** de "Cehennemi en alt tabakasında bulunanları ateşin alevi yükseltir; yukarda bulunanları da, yeni girenler bastırır, böylece onlar, o dar kapılarda sıkışıp kalırlar" demektedir.

Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Nasıl genişlikte bir rahatlık varsa, darlıkta da sıkıntı ve huzursuzluk vardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk cenneti vasfederken, onun genişliği gökler ve yerler kadardır demiştir." Nitekim hadislerde de varid olduğuna

göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِنَّ لِكُلِّ مُؤْمِنٍ مِنَ الْقُصُورِ وَالْجِنَانِ كَذَا وَكَذَا *"Her mü'minin, nitelikleri şöyle şöyle olan köşkleri ve bahçeleri (cennet) vardır"*[65] Muhakkak ki Allah'u Teâlâ, şiddetli azaba bir de sıkışmayı ve darlığı eklemek suretiyle, cehennemlikler için çok çeşitli belaları bir araya toplamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ifadesinin tefsiri hakkında şunları söylemişlerdir: "Cehennemlikler, içinde bulundukları şiddetli azab ve o şiddetli darlıkla birlikte, bir de elleri boyunlarına bağlanmış oldukları halde zincirlere vurulurlar." Yine, her kâfirin kendi şeytanıyla birlikte zincire vurulmuş olduğu, ayaklarında ise kağışlar ve bukağılar bulunduğu da söylenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk bu son derece şiddetli ikâb ve ceza çeşidiyle yüzyüze geldikleri zaman cehennemliklerin, "Yetiş ey yokluk, ey helâk!" diye nidâ ettiklerini nakleder. ثُبُورٌ (Subûr) kelimesi, helâk ve yok olmak anlamına gelir. Onların çağırması ise, "Nerdesin ey helâk, yetiş!" yani "Ey helâk ve yok olma, yetiş! İşte senin zamanın ve vaktin" demeleridir.

Enes'in merfû olarak rivayet ettiğine göre, ateşten elbise giyecek olan ilk kişi İblistir. O elbiseyi iki yanına sarar da, onu sürükler. Arkasında da zürriyeti olduğu halde, "Ey helâk ve yokluk, nerdesin yetiş!" der. Zürriyeti de, "Ey yokluk, nerdesin? yetiş" diye çağırır. Derken, ateşe varırlar.

Ayetteki لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً وَاحِداً *"Bu gün tek bir helâk çağırmayın"* ifadesine gelince, "Onlara şöyle denilir" takdirindedir. Her ne kadar burada bir söyleme söz konusu değilse de, onlar kendilerine böyle denilmeyi çoktan hak etmişlerdir. وَادْعُوا ثُبُوراً كَثِيراً ifadesinin anlamı, "Sizler öyle bir hâle düştünüz ki, bundan dolayı bir kere helâk olmayacaksınız. Sizin helâkınız, pekçok kere helâk olmaktır" şeklindedir. Bu da ya, azabın çok çeşitli olup, herbir türününde şiddet ve dayanılmazlığından dolayı bir helâkının olmasından dolayıdır, veya onların derileri ateşten her kızardığı zaman, başka derilerle değiştirilmesi sebebiyledir, veyahut bu azabın, sürekli ve karışıklıktan uzak olup, sonu olmayan herbir zamanda da bir helak ve yokluğunun bulunmasındandır veyahutta şundan dolayıdır: Çoğukez onlar, "Nerdesin ey helâk, yetiş" demelerinden dolayı, bir tür hafiflik ve rahatlama bulabilecekler. Zira, kendisine işkence edilen kimse bağırıp ağladığı zaman, bundan dolayı bir tür rahatlama hisseder. İşte bunun üzerine onlar bundan men olunacaklar ve kendilerine, hüzün ve kederlerinin artması için, helâk oluşlarının her gün artacağı haber verilecektir. Bundan, Allah'a sığınırız! Kelbî de "Bu ifade, Ebu Cehil ile, bu tür şüpheler izhar eden kafirler hakkındadır" demiştir.

★ ★
★

65) Buhârî, Rikâk, 51; Müsned, 3/210, 215.

Müttakilerin Cenneti

قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾
لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ خَالِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْئُولًا ﴿١٦﴾

"De ki: Bu mu iyi, yoksa müttakilere vaad olunan ebedilik cenneti mi? Ki bu, onlar için bir mükafaat, bir varış yeridir. Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedi olarak, onlarındır. Bu, Rabbinin üzerinde istenen bir vaaddir."

(Furkân, 15-16).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İsm-i Takdilin Özel Kullanılışı

Bil ki Allah Teâlâ kıyâmet saatini yalanlayanlara hazırlanmış olan ikabın durumunu anlatınca, bunun peşinden onların pişmanlık ve nedametlerini daha arttıracak olan ifadeyi getirmiş ve Resûlü'ne قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ *"De ki: Bu azap mı iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?"* buyurmuştur. Yani, "bu mu hayırlı, yoksa tasdik edip taatta bulunarak bu ebedilik cennetini arayıp bulmaları mı?"

İmdi eğer, "nasıl olur da azab mı daha iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?" denilebilir? Akıllı bir kimsenin, "Şeker mi yoksa sabır mı, hangisi daha tatlı?" demesi caiz olur mu?" denilirse biz deriz ki: Korkutmak sadedinde söylenirse, bu uygun ve yerindedir. Nitekim, efendisi köleye bir mal verse, o da inâd edip bunu almaya yanaşmayarak büyüklense. Bunun üzerine efendisi onu, şiddetli bir biçimde dövse, o zaman onu kınamak ve azarlamak için şöyle der: "Söyle bakalım, bu mu daha güzelmiş, yoksa o mu?"

İKİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, *"Müttakilere va'dolunan"* ifadesiyle, "mükafaat vermenin Allah'a vâcib olmadığı hususunda, istidlâl etmişlerdir. Çünkü bir kimse, "Hükümdar, falancaya şunları vermeyi va'detti" dese, bu ifade hükümdarın bir lütuf ve ikramda bulunacağı (et-tafdîl) anlamına hamledilir. Ama, bu verme onun üzerine vâcib olsaydı, o zaman, "O ona şunu va'detti" denilmezdi. Mu'tezile'ye gelince, onlar da bu ifade ile, kendi görüşleri hususunda istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bunu takvâ sıfatıyla muttasıf olanlara va'detmiştir. Hükmün vasfa terettüp ettirilmesi ise, o vasfın hükmün illeti olduğunu ihsas ettirmektedir. İşte bunun gibi bu da, bu vaadin ancak, takva sıfatına bağlı olarak meydana geldiğine delâlet eder. Lütufta bulunma işe, müttakilere mahsus kılınmamıştır. Öyleyse, kendilerine mahsus kılınan bu mükafaat vacip olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cennetin Ebedi Sıfatıyla Tekidi

Ebû Müslim şöyle demiştir: "Ebedilik cenneti, nimetleri sona ermeyen cennettir. **huld** ile **hulûd** kelimeleri aynı anlamdadır, tıpkı **şükr** ve **şükûr** gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur. لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا *"Biz sizden, ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz"* (Dehr, 9) Buna göre, "Cennet, mükafaat yurdunun adıdır. Bu cennet, ebedi kılınmıştır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın daha, "ebedilik cenneti" buyurmasında ne fayda vardır?" denilirse, biz deriz ki: İzafet bazan temyiz için olur, bazan da kemâl sıfatını beyan etmek için. Nitekim, "Allah Hâlık'tır, Bâri'dir" denilir. Buradaki de bu kabildendir.

Kulun Mükafaat Hakkı Var mı?

Cenâb-ı Hakk'ın كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا *"Ki bu, onlar için bir mükafaat, bir varış yeridir"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile bu ayet ile, kulun mükafaat hak ettiğine şu iki şekilde istidlâlde bulunmuştur:

1) "el-cezâ" kelimesi, ancak "hak eden" kimseyi içine alır. Va'dse, katıksız lütufta bulunmadır. Bu ise, bir "ceza-mükafaat" olarak isimlendirilmez.

2) Şayet, "karşılık, mükafaat"dan murad edilen, sırf va'dden dolayı kulların yönelecekleri şey olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın جَزَاءً kelimesiyle مَصِيرًا ifadesi arasında bir fark olması, o zaman da bu faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Sünni alimlerimiz (r.h) buna şöyle cevap vermişlerdir: Bunun bir karşılık (ceza) olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak, onun va'd ile mi yoksa hak etme ile gerçekleşmiş olan bir karşılık olduğu hususundadır. Ayette ise, bunlardan hangisinin murad edildiğine delâlet eden bir şey yoktur.

İKİNCİ MESELE
Büyük Günahın Tevbesiz Affı

Mu'tezile bu ayet-i kerimenin iki yönden Allah'ın büyük günah sahibini affetmeyeceğine delâlet ettiğini söylemiştir:

1) Büyük günah sahibi, ikaba müstehak olur. O halde onun, mükafaata müstehak olmaması vacib olur. Çünkü mükafaat (sevab), zarar şâibesinden uzak olan sürekli bir faydadır. İkâb da, fayda şaibesinden uzak olan sürekli bir zarardır. İkisini uzlaştırmak ise, imkansızdır. Varlığı imkansız olan şeyi hak etmek de imkansız olur. O halde her ne zaman, ikâbın hak edildiği (istihkak) sabit olursa, ödülü hak edebilmenin ortadan kalkması da vacib olur. O halde biz diyoruz ki: Eğer Allah büyük günah sahibini affetseydi, bu durumda ya onu cehennemden çıkarır, ama cennetine sokmazdı ki, ittifakla bu olamaz. Çünkü alimler, Kıyamet günü mükelleflerin ya cennetliklerden ya cehennemliklerden olacakları hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bir kısmı cennette, bir kısmı ise cehennemdedir"* (Şûra, 7) buyurmuştur.

Yahut da, onu cehennemden çıkarır ve cennete sokar. Bu da olamaz. Çünkü cennet, Hak Teâlâ'nın, *"Bu, onlar için bir mükafaat bir varış yeridir"* ifadesinden dolayı, ancak müttakilerin hakkıdır. Binâenaleyh cennet, onlar için hazırlanmış ve onlara tahsis edilmiştir. Yine Cenâb-ı Hakk, cennetin mü'min ve muttakilerin amellerine bir karşılık olduğu için cennetin onlara ait olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh, cennetler onların hakkıdır. Birisinin hakkını başkasına vermek ise, câiz değildir. Bu üç ihtimal imkânsız olunca, onlar için ilahî affın olamayacağı sâbit olmuş olur."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Niçin şöyle demek mümkün olmasın ki: "Müttakiler, affa mazhar olanlan, Allah'ın cennete koymasına razı olurlar. Böyle olması halinde affedilenlerin, cennete girmesi imkansız değildir."

2) Mu'tezile şöyle der: "Büyük günah sahibinin, "mü'min" diye adlandırılıp adlandırılamayacağı hususunda ihtilaf etsek bile, şerî'at ıstılahında müttaki, inkârdan ve büyük günahtan kaçınan kimseye denir. Biz, büyük günah sahibinin, "müttaki"' diye adlandırılamayacağı hususunda da ittifak ettik. Hem sonra Cenâb-ı Hakk, cenneti anlatırken, cennetin muttakiler için bir mükâfaat ve varış yeri olduğunu söylemiştir. Bu hasr (sadece onlar için) manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, "O cennetler, başkalarının değil, ancak muttakilerin varacağı yerdir" şeklinde olur. Durûm böyle olunca oraya, büyük günah sâhiplerinin girmemesi gerekir."

Biz (ehl-i sünnet) deriz ki: Bu konuda söylenebilecek nihâî söz şudur: Bu umûmî ifade ilahî vaîd (azap) hakkında açık bir ifadedir. Binâenaleyh bu umûmî manayı, vaad (cennet) ayetleri ile tahsis eder (sınırlarız).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Uhrevî İşlerin Mazi Sîgası İle Anlatımı

Birisi şöyle diyebilir: "Cennet, muttakiler için bir mükafaat ve varış yeridir. Fakat o, mükafaat olduktan ve varıldıktan sonra böyle olmuş olur. Öyle ise Cenâb-ı Hakk niçin, mazi sîgası ile كَانَتْ لَهُمْ *"olmuştur"* buyurmaktadır?" Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah'ın vaadi, gerçekte sanki olmuş-bitmiş gibi kesindir.

b) Bu hüküm, Cenâb-ı Hakk bunları yaratmazdan çok uzun zaman önce Levh-i Mahfuz'da böyle yazılmıştır.

Hak Teâlâ'nın لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ خَالِدِينَ *"Orada, ne dilerlerse, kendileri de ebedî olarak, onlarındır"* hükmü tıpkı *"Sizin için orada, nefislerinizin arzu ettiği şeyler var"* (Zuhruf, 71) ayeti gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Baba Cehennemdeki Çocuğunun Kurtulmasını İsterse

Birisi şöyle diyebilir: "Düşük derecede olanlar, yüksek derecede olanları görüp müşahede ettiğinde, mutlaka o dereceleri arzu edecek, isteyeceklerdir. Onlar Rablerinden bunu istediklerinde, eğer Allah onlara bunu verecek olsa, eksik ile kâmil arasında bir fark kalmayacak. Yok eğer

vermeyecek olsa, bu da Hak Teâlâ'nın, *"Orada, ne dilerlerse (...) onlarındır"* beyanını zedeleyecektir. Hem sonra, bir babanın, çocuğu en aşağı cehennemde ve en şiddetli azab içinde olurken, baba çocuğunu bu azabtan kurtarma arzusu taşıdığında, mutlaka Rabbinden, çocuğunu oradan kurtarmasını isteyecektir. Eğer Allah bunu yaparsa, o zaman kâfirin azabının ebedî oluşu hususu zedelenecektir. Yok eğer yapmazsa, bu da *"Orada ne dilerlerse (...) onlarındır"* ve *"Sizin için orada, nefislerinizin arzu ettiği şeyler var"* (Zuhruf, 71) ayetlerini zedeler."

Buna şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ bu düşünceyi cennetliklerin kalblerinden siler. Hatta onlardan her biri, içinde bulunduğu cennet lezzetlerinden ötürü, başkasının haline dönüp bakmaya zaman bile bulamayacaktır.

İKİNCİ MESELE
Fani Hayatın Tatminsizliği

Cennet nimetlerinin şartı devamlı olmasıdır. Çünkü eğer sonlu olsaydı, bir çeşit kederle (son bulacak korkusuyla) içiçe olurdu. İşte bundan ötürü **Mütenebbî**

أَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِى فِى سُرُورٍ / تَيَقُّنُ عَنْهُ صَاحِبُهُ اِنْتِقَالاً

"Bana göre kederlerin en şiddetlisi, sahibinin sona ereceğini kesin olarak bildiği sevinçtedir" demiştir. Cenâb-ı Hakk, bundan ötürü cennet nimetinin ebedî olduğunu bildirerek, *"Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedî olarak onlarındır"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki bu ifade, bütün istek ve gayelerin, ancak cennette gerçekleşeceğine, başka yerlerde ise, bunun gerçekleşemeyeceğine, aksine dünyevî rahatlıkların ve zevklerin mutlaka birtakım üzüntü, keder, yara ve berelerle içiçe olduğuna sanki dikkat çekmektedir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ طَلَبَ مَالَمْ يُخْلَقْ أَتْعَبَ نَفْسَهُ وَلَمْ يَرْزَقْ *"Kim, yaratılmamış bir şeyi isterse, onun peşine düşerse, boş yere kendini yormuş olur ve onu yiyemez"* buyurdu. "O nedir, ya Resulellah" denince, *"Bir günlük sevinç"*[66] buyurdu.

Hak Teâlâ'nın كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْداً مَسْؤُلاً *"Bu, Rabbin üzerinde istenen bir vaaddir"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci sual: (عَلَى) kelimesi, vucûb (gereklilik) ifade eder. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) مَن نَذَرَ وَسَمَّى فَعَلَيْهِ الْوَفَاءُ بِمَا سَمَّى *"Kim bir şey nezreder ve onu belirlerse ona belirlediğini tastamam yerine getirmek vâcibtir"*[67] buyurmuştur. O halde, ayetteki bu ifade bu işin Hak Teâlâ'ya vâcib olduğunu gösterir. Vâcib ise, yapılmaması halinde, yapmayanın zemme müstehak olduğu şeydir. Yahut da vâcib yokluğu imkansız olan şeydir. Dolayısıyla eğer ayetteki vaciblik, birinci manaya göre ele alınırsa, onu yapmama imkansızdır. Çünkü onu yerine getirmeme, zemme müstehak olmayı gerektirip, Allah Teâlâ'nın da zemme müstehak olması imkansız

66) Demek, hiç üzüntüsü olmayan bir tek gün bile yoktur (ç.).
67) Darekutnî, 4/159 (Benzeri hadis).

olup, imkansızı gerektiren de imkansız olunca, onu yapmaması imkansız olmuş olur. Muhale (imkansıza) ise, Allah'ın kudreti taalluk etmez. Buna göre bu, "Allah onu yapmamaya kâdir değil" manasına gelir. Bu sebeple de Allah o işi yapmaya mecbur edilmiş demek olur. Yok eğer ayetteki vâciblik ikinci manada, yani "olmaması imkansız olan şey" manasına alınacak olursa, o zaman mecbur oluş ile ilgili söz, yine kaçınılmaz olur. Böylece de Allah aksine kâdir olmamış olur.

İmdi eğer: "Bu, vaad hükmüne göre böyledir" denilecek olursa, deriz ki: Eğer Cenâb-ı Hakk bunu yapmayacak, bu vaadi yerine getirmeyecek olsa, doğru haberi yalana, ilmi cehâlete dönüşmüş olurdu. Bu ise imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, Allah'ın bu vaadi (cenneti) terketmesi muhaldir. Öyle ise, Cenâb-ı Hakk bunu yapmaya mecburdur. Yapmaya mecbur olan ise, kâdir diye tavsif edilemez. O zaman da övgüye müstehak olamaz. İşte bu sorunun tamamı budur."

Buna şöyle cevap verilir: "Bir şeyi yapmak, onu yapmayı haber vermeden ve bilmeden önce gelir. Binâenaleyh o fiil, mecburen yapılan bir şey olmamış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk, kâdirdir ve medh-ü senâya müstehaktır."

İKİNCİ MESELE

"Vaad" kelimesi, cennetin, kulların haketmelerine göre değil de, Allah'ın bunu onlara vaadi olmasından dolayı elde edileceğine delâlet eder. Bunun izahı daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâ'den Mes'ûlâ Ne Demektir?

Alimler, ayetteki **"mes'ûlen"** (istenmiş) kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Mükellefler, Cenâb-ı Hakk'tan "Rabbimiz, peygamberlerinin (dili ile) bize vaadettiğini ver" (Âl-i İmran, 194) diyerek bunu isterler.

b) Mükellefler bunu, lisan-ı halleriyle isterler. Çünkü onlar, Allah'a taat hususunda çok şiddetli bir meşakkat sırtlanmış oldukları için, bu sanki Cenâb-ı Hakk'tan isteme gibi olmuş olur. **Mütenebbî** şöyle der:

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ / سُكُوتِي كَلَامٌ عِنْدَهَا وَخِطَابُ

"Benim (sana) ihtiyacım var, senin de (bunu anlayacak) aklın var. O'nun yanında susuşum, konuşmak ve hitab etmek gibidir."

c) Melekler, Allah Teâlâ'dan bu vaadi, *"Ey Rabbimiz, onları Adn cennetlerine sok"* (Mü'min, 8) diyerek isterler.

d) **"Vâ'den mes'ûlen"**, gerekli (vâcib) olan bir vaad" demektir. Nitekim Arapça'da, "Sana vacib (kesin) olarak, bin lira vermeyi vaadediyorum, sen istemesen de" denilir. "Bu izahı, **Ferrâ** yapmıştır. Diğer izahlar, buna nazaran daha doğrudur. Çünkü onlar kelimenin hakiki manasına daha yakındır, **Ferra**'nın söylediği ise mecâzidir.

e) O vard, Mu'tezile'ye göre, hakedildiği için, ehl-i sünnete göre de vaadedildiği için, bir hak, bir vâcib olduğu için, onun hakkı istenilmektir.

★ ★
★

Ahirette Rüsvay Eden Sorgu

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰؤُلَاءِ أَمْ هُمْ
ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنبَغِي لَنَا أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَٰكِن
مَّتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا
تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا
﴿١٩﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي
الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

"(Rabbinin) onları da Allah'dan gayrı taptıklarını da, mahşerde biraraya toplayıp, "Siz mi şu kullarımı saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu kaybettiler?" diyeceği gün, onlar şöyle derler: "Seni tenzih ederiz. Senden başka veliler edinmemiz bize yakışmaz." Fakat onların ve atalarının, (müddetlerini) sen uzattın da, nihayet onlar zikri unutup, helâke mahkum bir kavim oldular. İşte taptıklarınız sizi, söylediğiniz şeyler hakkında kesin olarak yalanlamışlardır. O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir olacaksınız. Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azab taddırırız. Senden evvel gönderdiğimiz her bir peygamber de yemek yer, çarşılarda yürürdü. Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık ki sabredercek misiniz diye. Rabbin herşeyi hakkıyla görendir."

(Furkân, 17-20).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"toplayacağı gün"* ifadesi, *"Allah'dan başka birtakım tanrılar edindiler"* (Furkân, 3) ifadesiyle ilgilidir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki bu fiil hem nûn ile, hem yâ ile يَحْشُرُهُمْ (onları toplayacağı gün) ve نَحْشُرُهُمْ (toplayacağımız gün) şeklinde okunmuştur. Yine bu fiil, şın'ın kesresi ile نَحْشِرُهُمْ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Tanrılaştırılan Varlıklar Hakkında

Ayetteki وَمَايَعْبُدُونَ *"taptıkları"* ifadesinin zahirinden, tapılanların, putlar; *"Siz mi şu kullarımı saptırdınız?" diyeceği gün"* ifadesinin zahirinden de, melekler, **Hz. İsa** ve bu ikisi dışında kalanlar gibi, (onların taptıkları) canlı varlıklar kastedilmiştir. Çünkü **idlâl** (saptırma) ve hidayetin, ancak böyle canlı olanlardan sâdır olması mümkündür. İşte bundan ötürü alimler değişik izahlar yapmışlar ve bazıları bu son ifadeyi de (cansız) putlar manasına almışlardır.

Eğer onlara, "Putlar cansızdır. Öyle ise Cenâb-ı Hakk nasıl onlara hitab etmiş ve onlar nasıl cevap verebilmişlerdir?" denilirse, buna karşı şu iki izahı yaparlar:

1) Allah Teâlâ, onlara hayat vermiş ve böylece onlara konuşmuş, onlar da cevap verebilmişlerdir.

2) Bu bizzat dil ile konuşma olmayıp, lisân-ı hâl ile olan bir konuşmadır. Bu tıpkı bazı kimselerin, cansız varlıkların tesbihatta bulunmaları, (ahirette) el ve ayakların konuşması konularında yaptıkları izah gibidir. Yine bu, "Yere "Nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti?" diye sor. Eğer sana açık ve net olarak cevap veremese de, hâli ile cevap verecektir" denilmesi gibidir.

Ekserî alimler ise, ayetteki bu ikinci ifade ile melekler, **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Üzeyir** (a.s)'in kastedildiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: Bu görüş, *"Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek"* (Sebe, 40) ayetiyle de desteklenir. Bu görüşte olanlara, **mâ** lafzı, akıl sahipleri için kullanılmaz, (halbuki ayette bu lafız kullanılmaktadır)" denildiğinde, buna şu iki şekilde cevap verirler:

a) **Mâ** lafzının sadece akıllı olmayanlar için kullanıldığını kabul etmiyoruz. Bunun delili de (genellikle akıl sahipleri için kullanılan) **men** (kim) edatının da zaman zaman akılsızlar (cansızlar) hakkında kullanılabilmesidir.

b) Bununla sıfat (ism-i mef'ûl) manası kastedilmiş ve "مَاتَعْبُدُونَ" ifadesi ile "ma'bûdları" denilmek istenmiştir. Hak Teâlâ *"sema'ya ve onu bina edene (وَمَابَنَاهَا) yemin olsun ki"* (Şems, 5) ve *"Siz, benim ibadet ettiğime (مَا أَعْبُدُ) de, ibadet etmezsiniz"* (Kâfirûn, 3) ayetlerindeki (مَا) da, ancak bu iki izaha göre doğru ve yerinde olur. Aksi takdirde nasıl olur? Binâenaleyh bu soru düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sapma Hakkında Mu'tezile'nin İddiası

Velhasıl Allah Teâlâ kendilerine tapılanları mahşerde toplar ve sonra onlara, *"Siz mi bu kullarımı hakdan, hak yoldan saptırdınız, yoksa onlar kendileri mi saptılar"* der. **Mu'tezile** şöyle der: "Bu ayette "Gerçekte kulları saptıran Allah'tır" diyenlerin görüşünü kıran ve reddeden açık bir dalâlet vardır. Çünkü eğer durum onların dediği gibi olsaydı, bu sorunun doğru cevabı şöyle demeleri olurdu: "Ey

Rabbimiz, burada bu iki ihtimalin dışında ve gerçek olan üçüncü bir ihtimal daha vardır ki bu da onları senin idlâl etmiş olmandır." Onlar bunu söyleyemeyip, kulların sapmalarını yine kulların kendilerine bağlayacaklarına göre, Allah Teâlâ'nın hiçbir kulunu saptırmadığını anlamış oluruz.

İmdi eğer, "Kendilerine tapılanların, böyle üçüncü bir ihtimale işaret etmediklerini kabul etmiyoruz. Aksine onlar buna da işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, *"Fakat onların ve atalarının (müddetlerini) sen uzattın da nihayet onlar zikri unuttular"* demişlerdir. Bu ise, kâfirlerin sapmalarının, Allah Teâlâ'nın bu işinden dolayı olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allah Teâlâ'nın onların müddetlerini uzatması da, Allah Teâlâ'nın onları ve atalarını dünya nimetlerinden alabildiğine yararlandırma fırsatı vermesidir" denilirse biz (Mu'tezile) deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman bu görüşte olanların, Cenâb-ı Hakk'ın o tapılanlar karşısında yenik ve hüccetle susturulmuş duruma düşmüş olduğunu söylemeleri gerekirdi. Halbuki ayetten maksadın bu olmadığı malumdur. Aksine maksad o kâfirlerin yenik duruma düşürülecekleri delille susturulup yüzlerinin kapkara kesileceğidir. **Mu'tezile**'nin ayetle ilgili bütün izahları bundan ibarettir.

(Ehl-i sünnet) alimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: Kulun, delâlete dair kudreti, eğer hidayete ermesine elverişli değilse, bu saptırma (dalâlet) işi, Allah'dandır. Yok eğer elverişli ise, o zaman o kudretin, saptırmaya (idlâle-dalâlete) kaynak oluşu, hidayete kaynak oluşuna üstün gelmesi, ancak Allah tarafından olan bir müreccih (tesir) ile olur. Bu durumda da soru (problem), aynen geri döner. Ayetin zâhiri **Mu'tezile**'nin lehine gibi görünüyor ise de, ehl-i sünnetin görüşüne uygun olan diğer (birçok) ayetin zahiri ile reddolunur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetin zahiri her ne kadar bunun Allah'ın emri ile melekler tarafından olması muhtemel olsa da suâlin Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Bu durumda ayetle alâkalı birkaç soru yöneltilebilir.

Burada Zamirle Te'kid

Birinci soru: أَنْتُمْ (siz) ve هُمْ (onlar) denilmesinin yararı nedir? أَأَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰؤُلَاءِ أَمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ denilmesi gerekmez miydi?

Cevap: Bu soru fiil ve onun varlığı hakkında değildir; çünkü fiil bulunmamış olsaydı, zaten böyle bir itab ve azarlama söz konusu olmazdı. Bu soru ancak, bu işin failine dair olup, bundan dolayı da onun mutlaka zikredilmesi ve bundan suâl edildiğinin bilinmesi için, fiilin başına istifham harfinin gelmesi gerekmiştir.

İkinci soru: Allah Teâlâ ezelde kendisi hakkında soru sorulanın durumunu bildiği halde, yine bu soruyu sormanın faydası nedir?

Cevap: Bu, müşrikleri azarlamak amacıyla gelmiş olan bir sorudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk Hz. İsa (a.s)'a da *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka*

beni ve annemi iki tanrı edininiz diyen sen misin?" (Maide, 116) demiştir. Bu bir de şundandır: Kendisine tapınılan bu putlar kendilerini aklayıp bu sapıklığı müşriklere havale edince, putların müşriklerden teberrî edip uzaklaşması, onlarda daha fazla pişmanlık ve nedametin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk, *"yoksa kendileri mi yolu saptılar?"* (ضَلُّوا السَّبِيلَ) buyurmuştur. Kıyasa göreyse bu fiil ضَلَّ عَنِ السَّبِيلِ "Yoldan saptı" şeklinde kullanılır?

Cevap: Aslolan budur; ancak ne var ki, insan ihmalkârlık ve ihtiyatsızlıkta çok aşırı giderse, ضَلَّ السَّبِيلَ "Yolu şaşırdı, yolu saptı" denilir.

Sübhaneke Lafzının İzahı

Ayetteki سُبْحَانَكَ ifadesine gelince, bil ki burada Cenâb-ı Hakk onların cevabını nakletmiştir. سُبْحَانَكَ kelimesi hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) Bu, onlar tarafından bir teaccübün ifadesidir; şüphesiz ki onlar, kendilerine söylenilen şeye şaşırmışlardır; zira kendileri, masum olan melekler ve nebîlerdir. Binâenaleyh, İblis ve taraftarlarına mahsus olan saptırma işine, onlardan daha uzak olan kimse olamaz.

2) Onlar, kendilerinin Allah'ı tesbih, takdis ve O'na iman ettiklerini, bundan dolayı kendilerinin Allah'ın kullarını daha niçin ve nasıl saptıracaklarını ifade etmek için bunu söylemişlerdir.

3) Bu ifadeyle, Allah'ı, ister put, ister peygamber, isterse melek olsun, bütün ortaklardan (endâd) tenzih etmeyi amaçlamışlardır.

4) Onlar Allah Teâlâ'yı, sorduğu bu soruyla bilmediği bir şeyi öğrenmek istediği zannından, ya da günahsız olan birine eziyyet vermeyi dilemiş olmaktan tenzih edip, aksine O'nun bu sorusunun, kâfirleri kınayıp azarlamak için olduğunu ifade etmek istemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ *"Senden başka veliler edinmemiz bize yakışmaz"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Kıraat Farkları

Birinci soru: Bilinen kıraat nunun fethası, hâ'nın da kesresiyle أَنْ نَتَّخِذَ **(en nettehize)** şeklindedir. **Ebu Cafer ve İnb Amir'**den ise, meçhul sığasıyla, nûn'un ötresi, hâ'nın da fethasıyla olmak üzere أَنْ نُتَّخَذَ **(en nüttheze)** şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. **Zeccâc** ise: "Nûn'un dammesiyle أَنْ نُتَّخِذَ **(en nüttehize)** şeklinde okuyan hata etmiştir. Çünkü **min** harf-i cerri bu gibi yerlerde ancak birinci mef'ûl oldukları zaman isimlerin başına gelir, hal ifade eden mef'ûlün başına gelmez. Mesela sen

مَا اتَّخَذْتُ مِنْ أَحَدٍ وَلِيًّا diyebilirsin ama مَا اتَّخَذْتُ أَحَداً مِنْ وَلِيٍّ diyemezsin" demiştir. **Keşşâf sahibi** ise şunu söylemiştir: اِتَّخَذَ fiili hem bir mef'ûl alır; mesela senin اِتَّخَذَ وَلِيًّا "Bir dost edindi" demen böyledir, hem de iki mef'ûl. Mesela senin اِتَّخَذَ فُلَاناً وَلِيًّا "Falancayı dost edindi" demen de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hakk وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً *"Allah, İbrahim'i dost edindi"* (Nisa, 125) buyurmuştur. Birinci kıraat, fiilin tek mef'ûle teaddi etmesi şeklindeki kullanıştandır ki, bu da مِنْ أَوْلِيَاءَ ifadesidir. İfadede asloian ise مَا يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ أَوْلِيَاءَ denilmesidir. Ancak ne var ki olumsuzluk manasını tekid edip pekiştiren **min** harf-i cerri mef'ûlün başına ziyade kılınmıştır. İkinci kıraate göre ise fiil, iki mef'ûle teaddi etmektedir. Birinci mef'ûl, نُتَّخَذَ fiilinin nâib-i faili olan لَنَحْنُ (biz) zamiri, ikincisi ise, teb'îz, kısmiyyet ifade eden **min** harf-i cerrinin başına gelmiş olduğu مِنْ أَوْلِيَاءَ lafzıdır. Buna göre mana, "Bize bazımızı dostlar edinmemiz" şeklinde olur. أَوْلِيَاء kelimesinin nekire gelmesi, bunların muayyen ve belli dostlar olmaları bakımındandır ki, bunlar da cinler ve putlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu ayetin tefsiri hususunda âlimler, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) En sahih ve en kuvvetli görüş olan bir görüşe göre mana, şu şekilde olur: "Biz senden başkasını dostlar edinmeyi bizzat kendimize yakıştıramazken, bundan sonra daha nasıl, bizden başkalarını buna çağırabiliriz.

2) Bu ifâdenin anlamı şudur: "Kâfirlerin onları dost edinmeleri gibi, onların da kâfirleri dost edinmesi hususunda bizlerin, şeytanlara benzemesi asla düşünülemez ve bu yakışık almaz." Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Şeytanların dostlarıyla yani kâfirlerle savaşın"* (Nisa, 76) ve, *"İnkâr edenlere gelince, onların dostları da Tağuttur"* (Bakara, 257) buyurmuştur. Bu görüş, **Ebu Müslim**'den nakledilmiştir.

3) Bunun anlamı, "Senin rızan olmaksızın, bizlerin dost edinmesi asla yakışmaz" şeklindedir. Yani "Biz, senin buna razı olmayacağını bildiğimiz için, bunu yapmadık" demektir. Netice olarak مِنْ دُونِ رِضَاكَ "Senin rızan olmaksızın" ifadesindeki muzaf olan رِضَا kelimesi hazfolunmuş, muzâfun ileyh olan كَ zamiri onun yerine geçmiştir

4) Melekler şöyle demiştir: "Onlar, ey Rabbimiz Sen'in kullarındır. Kullarınınsa, bir kulun başka bir kulu kendisi için bir ilâh edinmesi bir yana, Sen'in iznin olmaksızın herhangi bir dost ya da habib edinmeleri bile yakışık olmaz, uygun düşmez."

5) **Ebu Ca'fer**'in kıraatine göre, müşkilâd zâil olmaktadır. Buna göre eğer, "Bu kıraat câiz değildir, çünkü başkalarının onları dost edinmesinde onların herhangi bir dahli bulunmamaktadır" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeden murad, "Muhakkak ki biz buna uygun değiliz. O halde daha nasıl, bizim kendimizin mabûd olduğumuzu iddia etmemiz mümkün olur" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah İçin Sevgi ve Nefret

Âyet-i kerime, dostluk ve düşmanlığın ancak Allah'ın izni ile câiz olduğuna; bundan ötürü nefsin arzusuna ve mizacın niteliğine dayanan her dostluğun da şerîâtın hilâfına olduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْماً بُوراً *"Fakat onların ve atalarının (müddetlerini) sen uzattın da, nihayet onlar zikri unutup, helâke mahkûmbir kavim oldular"* ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ayetin manası şudur: "Ey ilâhımız, sen onlara ve atalarına olan nimetini çoğalttıkça çoğalttın. Bu ise, yüz çevirmeyi ve nankörlüğü değil de, şükretmeye ve imâna sebeb olmalıydı." Bundan maksat ise, o kâfirlerin kendiliklerinden sapıp, şürekânın saptırmasıyla sapmadıklarını beyan etmektir. Çünkü onların bu apaçık inâtları olmasaydı bunca açık delile rağmen, Allah Teâlâ'ya itaatta yüz çevirmek mümkün olmazdı. Diğer âlimler ise, şunu söylemişlerdir: Bu söz, **Hz. Musa**'nın, *"Zaten o da senin imtihanından başka (birşey) değildi"* (A'raf, 155) ifadesinde açıkca dile getirdiği hususa bir ima ve işaret gibidir. Bu böyledir, çünkü cevap veren şöyle demiştir: "Yâ Rabbi dünyaya dâir bütün isteklerini ona veren sensin! O da böylece, şehvetler denizin de boğuldu. Onun şehvetler denizine dalması ise onu senin taatine yönelip, sana hizmetle meşguliyetten alıkoydu. Bu ancak ve ancak senin bir imtihanın ve sınamandır."

İKİNCİ MESELE
Zikr

"**ez-Zikr**" Allah'ı anmak, O'na, Kur'ân'a ve Allah'ın yasalarına imân etmektir. Yahut içinde onlar için dünya ve ahirete dâir güzel öğütler bulunan şeylerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bûr Kelimesi

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Arapça'da رَجُلٌ بُوْرٌ (helâk olmuş adam), رَجُلَانِ بُوْرٌ (helâk olmuş iki adam) denilir. رِجَالٌ بُوْرٌ Kelimenin, müennes kelimeler hakkındaki kullanılışı da böyledir. "Helâk olmuş kişi" anlamındadır. Bazan da, رَجُلٌ بَائِرٌ ve قَوْمٌ بُوْرٌ helâk olmuş adam) (helâk olmuş topluluk) denilir. Bu tıpkı, هَالِكٌ (yıkılmış) ve هُوْرٌ (yıkılmışlar) kelimeleri gibidir. **Bevâr** kelimesi ise, "helâk olmak" anlamındadır."

Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu ayet ile kaza ve kader meselesinde istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, hiç şüphe yok ki bu ifadeden murat, "onlar, Allah Teâlâ'nın, ahirette kendileri için azab ve helâk ile hükmettiği kimselerden oldular" manasıdır. Allah Teâlâ'nın hakkında ahiret azabıyla hükmedip, bunu ondan bildiği ve durumunu Levh-i mahfuz'a kaydederek melekleri de hâline muttali kılmış olduğu kimse, şâyet imân edecek olsaydı, o zaman doğru haber yalana; ilim, cehâlete; Levh-i Mahfuz da tesbit edilmiş olan yazma işi bir yanlışa, meleklerin inancı da cehâlete dönüşmüş olurdu. Bütün bunlar ise imkansızdır, imkansızı gerektiren şeyde imkansızdır. Binâenaleyh, hakkında böyle hükmedilen kimseden imânın sâdır olması da imkansızdır. Böylece bu da, saîd (cennetlik) olanın, şakî (cehennemlik) haline, şakî olanın da saîd haline dönüşemeyeceğine delâlet etmiş olur.

Bir başka izah şekli de şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın o (kâfirler)e, sapıtma sebebi olan şeyleri verdiğini söylemişlerdir ki, bunlar da dünyada her istediklerini onlara verip, onların nefislerinin de böylece bu şeylerde boğulmasıdır. Ayet-i kerime böylece, bu sebebin onların helâkine sebebiyet veren bir dereceye ulaşmış olduğuna delâlet etmiş olur. Çünkü, sebebin hemen peşinden helâkin zikredilmiş olması, bir helâk işinin ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğine delâlet eder. Böylece sözün neticesi şuraya varır: "Allah Teâlâ kâfire, kendisi sebebiyle küfrü terketmesinin mümkün olmayacağı bir biçimde davranmıştır." Böylece, saîd (mü'min) olanın şakî (kâfir) haline, şakînin de saîd haline dönüşemeyeceği ortaya çıkmış olur.

Şeriklerin Müşrikleri Reddi

Cenâb-ı Hakk'ın فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ *"İşte tapdıklarınız sizi, söylediklerinizşeyler hakkında kesin olarak yalanlamışlardır."* buyruğuna gelince, bilesin ki يَقُولُونَ kelimesi, yâ ve tâ ile olmak üzere yekûlûne ve tekûlûne şeklinde okunmuştur. Tâ ile olan kıraate göre, mana şu şekilde olur: "Muhakkak ki onlar, sizin kendilerinin ilâh olduğunu söylemeniz hususunda sizi yalanlamışlardır. Yani, "Onlar ilâhlardır" sözünüz konusunda sizi tekzib ettiler" demektir. Yâ ile olan kıraate göre ise, mana "onlar sizi, "Rabbimiz seni tenzih ederiz" sözümüzden ötürü, bu vesileyle yalanladılar" şeklinde olur ki, "kalem ile kalem vesilesiyle yardım" (كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ) deyimine benzer.

Ayetteki فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفاً وَلاَ نَصْراً *"O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir olacaksınız"* cümlesine gelince, bil ki bu fiil; hem yâ ile hem de tâ ile okunmuştur. Tâ ile okunması halinde mana, "Ey kâfirler, sizler azabı kendinizden men etmeye kâdir olamayacaksınız" şeklinde olur. Buradaki **sarfen** kelimesinin "tevbe" anlamına geldiği söylendiği gibi, yine bunun "yol, çâre arar" anlamına gelen يَتَصَرَّفُ kelimesinden olmak üzere,"çare, tedbir, yol" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ya da mana, "Sizin putlarınız ve ilahlarınız sizden azâbı savuşturmaya ve sizin için çâreler bulmaya kâdir olamaz, olamayacak" şeklindedir.

Zâlimler Cezâlarını Tadar

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ يَظْلِمْ مِنكُمْ نُذِقْهُ عَذَاباً كَبِيراً *"Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azab taddırırız"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, yâ ile يُذِقْهُ şeklinde de okunmuştur ki, buradaki fâil zâmiri ya Allah'ü Teâlâ'ya racidir, ya da zulme...

İKİNCİ MESELE
Kebair İşleyenlerin Azâbı

Mu'tezile, büyük günah işleyenlerin mutlaka azâb göreceklerine dair, bu ayete (de) tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Şart sadedinde gelirse, men edâtının umûm ifâde ettiği malûmdur. *"Muhakkakki şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) ayetinden dolayı kafirin zalim olduğu, *"Kim tevbe etmezse, işte o*

kimseler zâlimlerin ta kendileridir" (Hucurât, 11) ayetinden dolayı da, fâsıkın zâlim olduğu sabit olmuştur. Buna göre, bu âyetle de, fâsıkın afvolunmayıp aksine kesin olarak azaba duçar olacağı sabit olmuştur."

Genellik İfâde Eden Lafızlar

Buna şöyle cevap verilir: "Biz, şart sadedinde geldiği zaman men edatının umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Bu hususta bizim görüşümüz, usûlü'l-fıkha dair (eserimizde) geçmişti. Bunun umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu katî olarak mıdır, yoksa zahiren midir? Katî olarak umûm ifâde ettiğini iddia etmekte doğru değildir; çünkü meşhur örfte bazan umum ifâde eden sigaların kullanıldığını ve fakat aslında umumun kasdedilmeyip ekseriyetin veya muayyen kimseler'in murad edildiğini görmekteyiz. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Şu muhakkak ki, küfredenleri inzar etsen de onlarca bir, kendilerini inzâr etmesen de... inanmazlar"* (Bakara, 6) ayetidir. Halbuki küfredenlerden birçoğu imân etmiştir. O halde bu ancak şu şekilde savunulabilir: الَّذِينَ كَفَرُوا ifâdesi, her ne kadar umûm ifâde etsede, ancak ne var ki, bundan murad edilen, ya çoğunluktur, ya da muayyen kimselerdir. Her iki durumda da umûm ifâde eden lafızların, ekseriyyeti ifâde için kullanılmış olduğu hususunun açık ve zahir bir örf olduğu sübût bulmuş olur.

Durum böyle olunca, bu sîğaların umûma delâlet edişleri, katî olmayıp zahirîdir. Fakat bu, afvın câiz olmasını nefyetmez. Haydi diyelim ki delâleti katî olsun. Fakat biz وَمَنْ يَظْلِمْ مِنكُمْ *"Sizden kim zulmederse (...)"* ifâdesinin bu zulmü izâle edecek bir şeyin bulunmamasıyla mukayyet ve meşrût olduğu hususunda, ittifak etmiştik. Bu durumda diyoruz ki: Bu kimse, müslümandır. Fakat sen niçin, zulmü izâle edecek şeyin bulunmadığını söyledin? Çünkü bize göre avf, onu izâle edecek şeylerden birisidir. Bu af ise, üç şeyin birisidir. Ve meselenin de başlangıcıdır. Bunun, onun dediği şeye delâletini kabul etsek bile, bu, mesela *"Hakikaten imân edip de, salih amellerde bulunanlara konak yeri olarak Firdevs cennetleri var"* (Kehf, 107) ayeti gibi va'd ayetleriyle çelişki teşkil eder.

İmdi eğer, va'id (tehdid) ifâde eden ayetler öncelikle nazar-ı itibara alınır. Çünkü hırsızlık edenin eli, herkese ibret olsun diye kesilir. İlâhî cezâyı haketmemiş bir kimsenin elini, ibret olsun diye kesmek ise, câiz değildir. Binâenaleyh onun ilahi cezâya müstehak olduğu sabit olunca, -hakettiği iki cezâyı birleştirmenin imkansız olduğunu da beyan ettiğimizden ötürü- hakettiği mükafaatların boşa gitmiş olduğu sabit olmuş olur" denilirse deriz ki: "Hırsızın elinin sırf başkasına ibret olsun diye kesildiğini kabul etmiyoruz. Baksana hırsızın tevbe etmesi halinde de eli, bu maksadla değil ama bir mihnet (sıkıntı) olsun diye kesilir. Bunu bir tarafa bıraksak bile Cenâb-ı Hakk'ın *"sizden kim zulmederse"* ifâdesi belli bir kavme hitabtır. O halde Allah'ın bunları affetmeyeceğini farzetsek bile, Cenâb-ı Hakk'ın başkalarını da affetmeyeceğini nasıl söylersin.

Resullerin Ortak Vasfı

Hakk Teâlâ'nın وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الأَسْوَاقِ *"Sen'den evvel gönderdiğimiz her bir peygamber de, yemek yer çarşılarda yürürdü"* ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, müşriklerin *"Bu nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşı-pazar geziyor"* (Furkân, 7) şeklindeki sözlerine bir cevabtır. Allah Teâlâ bunun bütün peygamberlerde olan sünnetullahı olduğunu,dolayısıyla bunu tenkide mahal olmadığını beyan buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Aslında burada elifin fethası ile إِلاَّ أَنَّهُمْ denilmelliydi. Çünkü أَنَّ sözün ortasında gelmiştir. Bunun meksur okunması ancak ibtidâ (başta bulunma) halinde söz konusudur. İşte bundan dolayı âlimler şu izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc:** إِلاَّ 'dan sonra gelen cümle, mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır ve takdiri, "Biz, Sen'den önceki peygamberlerden gönderdiğimiz herbiri de, mutlaka yediler, içtiler, gezdiler" şeklindedir. Buna göre, مِنَ الْمُرْسَلِينَ (peygamberlerden) ifadesinde, bu mahzûf mevsûfa bir delâlet bulunduğu için, bu hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, وَمَا مِنَّا إِلاَّ لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *"Biz (meleklerden) herbirinin belli bir makamı vardır"* (Saffat, 164) ayetidir. Bunun takdiri de, وَمَا مِنَّا أَحَدٌ şeklindedir" demiştir.

b) **Ferrâ** şöyle der: "Bu ayette *"peygamberlerden"* ifadesi bulunmasından ötürü, ayrıca zikredilmesine gerek görülmeyen bir ismin "sıla"sıdır. Buna göre takdiri إِلاَّ مَنْ أَنَّهُمْ şeklindedir. Bu tıpkı... وَمَا مِنَّا إِلاَّ لَهُ مَقَامٌ (Saffat, 164) ayetinin ...إِلاَّ مَنْ لَهُ مَقَامٌ takdirinde olması gibidir. Hakk Teâlâ'nın وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا *"Herbiriniz mutlaka oraya uğrayacaksınız"* (Meryem, 71) ayetinin, ...إِلاَّ مَنْ يَرِدُهَا "oraya uğrayacak olan mutlaka uğrayacak" takdirinde olması gibidir. Binâenaleyh **Zeccâc**'ın görüşüne göre mahzuf olan mevsuftur, **Ferrâ**'nınkine göre ise mevsûldür. Halbuki Basralılara göre, mevsûlü hazfedip, sılayı bırakmak caiz değildir.

c) **İbnü'l-Enbârî** şöyle der: "إِنْ" maddesi, istisnâ edatından sonra başında bir vâv takdir edilerek, وَإِلاَّ إِنَّهُمْ şeklinde meksûr kılınır.

d) Bazıları da ayetin takdirinin إِلاَّ قِيلَ إِنَّهُمْ *"Ancak şöyle denilmiştir"* şeklinde olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Buradaki fiil, meçhul olarak يُمْشَوْنَ (yürütülürler), yani "ihtiyaçları, yahut insanlar onları yürütür, yürümeye mecbur eder" şeklinde de okunmuştur. Eğer birinci kıraat mütevatir olmasaydı, böyle okunması daha uygun sayılabilirdi.

İnsanlar Birbiriyle İmtihan Edilirler

Hakk Teâlâ'nın وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً *"Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu ifade, müşriklerin ileri gelenleri ile fakir sahabe hakkındadır. Buna göre soylu birisi, daha düşük derecede birisinin kendinden önce müslüman olduğunu görünce, o müslüman olduğu için, müslümanlığa tenezzül etmiyor, kendisi gibi asil (zengin) olmayan kişinin, bu hususta kendisini geçmiş olmaması ve daha üstün olmaması için, inkârını sürdürüyordu. Bunun delili, Hakk Teâlâ'nın *"Eğer o (îmân) hayır olsaydı, onlar bizi bu hususta geçemezlerdi"* (Ahkâf, 11) ayetidir. Bu, **Kelbî, Ferrâ** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür.

b) Ayet, bütün insanlar hakkında genel bir ifadedir. **Ebu'd Derdâ** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. وَيْلٌ لِلْعَالِمِ مِنَ الْجَاهِلِ وَوَيْلٌ لِلسُّلْطَانِ مِنَ الرَّعِيَّةِ وَوَيْلٌ لِلرَّعِيَّةِ مِنَ السُّلْطَانِ وَوَيْلٌ لِلْمَمَالِيكِ مِنَ الْمَمْلُوكِ وَوَيْلٌ لِلشَّدِيدِ مِنَ الضَّعِيفِ وَلِلضَّعِيفِ مِنَ الشَّدِيدِ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةٌ *"Veyl (o cehennem vâdisi), cahillerin yüzünden (onlara öğretmedikleri için) âlimlere, tebâsından ötürü hükümdarlara; hükümdarlardan ötürü, tebâsına; köleden ötürü efendiye; güçsüzden ötürü güçsüze ve güçlüden ötürü güçsüze olacaktır. Çünkü onlar birbirleri için bir fitne (imtihan vesilesidir)"*[68] dedi ve bu ayeti okudu.

c) Bu, sıkıntıda olanlar ile refahta olanlar hakkındadır. Çünkü sıkıntıda olan şöyle der (düşünür): Ben yaratılış, huy, akıl, ilim, rızık ve ecel hususunda niçin refahta olan gibi kılınmadım? Bu , **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

d) Bu, insan olma ve insanlık özellikleri hususunda, kendileriyle aynı olmasına rağmen, bu peygamberliğin **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e verilmesi hususunda o müşriklere karşı bir delil getirmedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk peygamberleri, gönderildikleri kavimler ve onların eziyetleri ile, ibtila (imtihan) etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve müşriklerden birçok eziyetler duyacaksınız"* (Âl-i İmran, 186) buyurmuştur. Peygamber gönderilen kavimlerde, hasedleri daha evvel reis-başkan sözü dinlenir, hizmet edilir iken, hizmet etmek ve malını-mülkünü (bu uğurda) harcamakla mükellef tutulmaları sebebiyle, peygamber gelmesinden rahatsız olur, eziyet duyar.

En uygun olan, ayeti bütün bu manalara hep birlikte hamletmektir. Çünkü hepsinin müşterek bir noktası vardır.

---

68) Câmiu'e-Sağîr, 2/197.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz: "Bu ayet, kaza ve kadere delildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık"* buyurmuştur" derler. **Cübbâî** ise, ayetteki "**ca'l**" fiilinin, "tarif etmek, bildirmek" manasına geldiğini söyleyerek şöyle der: "Arapça'da hırsızlık yapan kimse için, "Falanca kendisini hırsız kılacak, yani hırsız olarak tanıtacak bir hırsızlık yaptı" denilir. **Cübbâî**'nin bu te'vili tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "ca'l" fiilini, "bir işin o şekilde olduğunu bildirme" manasında değil, onu "fitne" diye tavsif etme manasında kullanmıştır. Akıl bile, burada kastedilenin, **Cübbâî**'nin söylediğinden başka birşey olduğuna delâlet eder. Çünkü sebebin fâili, müsebbebin (neticenin) de fâilidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, "safra" ve "hararet" mizacında yaratıp, kendisinde öfkeyi yerleştirdiği ve öfkelendiren şeye muttali olabilecek idrâki verdiği insana bak. Bu toplamı (yani bunların toplamı olan insanı) yaratan, şüphesiz, ondaki öfkenin de yaratıcısıdır. Hased ve benzeri huyların durumu da böyledir. İşte tam bu noktada, onları birbirine "fitne" kılanın da Hakk Teâlâ olduğu anlaşılır. Biz, **Cübbâî**'nin dediği gibi, buradaki "**ca'l**"in, hüküm vermek, (bildirmek) manasına olduğunu kabul etsek bile, "kılınan" şey eğer değişirse onun değişmesi Cenâb-ı Hakk'ın doğru hükmünün yalan çıkmasını gerektirir. Bu ise imkansızdır. Binâenaleyh bu "**ca'l**" "kılma"nın ve kılınanın değişmesi de imkansızdır. İşte bu durumda, kaza ve kaderin olduğunu söylemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Ayetin Mâkabli İle İlgisi

Bu, ayetin kendinden öncekiler ile ilgisini izah hususundadır. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, yemek yediği, çarşı-pazar gezdiği ve fakir olduğu için tenkid edince, onların bu sözleri sanki hurâfe gibi olmuş olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delil bulununca, bu gibi sözlerin, onun nübüvvetini zedeleme hususunda bir tesiri olmaz. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerden, sövüp-saymalarından, abuk-sabuk sözler söylemelerinden ve doğru cevabı anlamaya yanaşmamalarından ötürü rahatsız olmuştur. İşte bu sebeple de Resûlünü, bütün bu eziyetlere sabra davet etmiş ve halkın bir kısmının bir kısmı için fitne yaptığını beyan etmiştir.

Allah Teâlâ'nın أَتَصْبِرُونَ ۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا *"Sabredecek misiniz. Rabbin herşeyi hakkıyla görendir"* ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Eğer Hakk Teâlâ'nın, *"Sizin bazınızı bazınıza fitne yaptık"* ifadesi ile, bunun böyle olduğunu haber vermesi manası kastedilmiş olsaydı, bunun peşisıra, *"Sabredecek misiniz"* ifadesini getirmezdi. Çünkü âciz olana emretmek câiz değildir."

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin manası, sizler Allah'ın sabredenlere vaadettiklerini bilip dururken, belâlara sabretmez misiniz? Senin Rabbin basîrdir, yani sabredeni de, sabretmeyeni de görür, bilir ve herbirine, hakettiği mükâfaat ve cezaya göre karşılık verir" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Sabredecek misiniz?" bir soru olup, bununla takrir (sabredin) manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun "fitne" lafzından sonra zikri, tıpkı لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا *"Hanginiz en güzel şekilde amel edeceksiniz diye, sizi imtihan etmek için"* (Mülk, 2) ayetindeki "ibtila" (imtihan) kelimesinden sonra أَيُّكُمْ lafzı gibidir.

★ ★
★

Ahirette İnkârcıların Durumu

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي
أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا
﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ
خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler dediler ki: "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik? Andolsun ki onlar içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır. Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara, hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir. Biz onların yaptıkları amellerin önüne geçtik ve bunları saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık. O gün cennet yârânının duracakları yer, çok hayırlı dinlenecekleri yer çok güzeldir."

(Furkân, 21-24).

Bil ki *"Bize kavuşmayı ümid etmeyenler dediler ki:"* ayeti Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin **dördüncü şüpheleri** olup, bunun neticesi, "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'in iddiasında haklı ve doğru olduğuna şehâdet etsinler diye niçin melekler indirmeli, yahut Allah'ın onu bize peygamber olarak haber vermek üzere Rabbimizi görmeli değil miydik?" şeklinde bir manadır. Bu şüphenin izahı şöyledir: Bir şeyi elde etmek isteyen kimsenin, onu elde etmek için, birisi ona kesinkes götüren, diğeri götürüp götürmeyeceği şüpheli olan iki yolu bulunursa, hakîm (hikmetli) kimseye yakışan, maksadına ulaşması için en kuvvetli ve en güzel yolu seçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah'ın peygamberliğinin doğruluğuna şahidler olarak melekler indirmesinin maksada daha çabuk ulaştıracağında şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ettirmeyi istemiş

olsaydı, şüphesiz bunu yapardı. Allah Teâlâ bunu yapmadığına göre, onun Hz. Peygamberi (açıkça) doğrulamayı irade etmemiş olduğunu anlıyoruz. İşte bu şüphenin neticesi budur. Sonra bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler"* ifadesinin "Onlar, bize kavuşmaktan korkmazlar" manasında olduğunu, ayetteki **"recâ" (ümid)**in, "korku" yerine kullanılmasının, bir inkâr manası taşıdığında, Tihâme lehcesi üzeredir. Hakk Teâlâ'nın مَالَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا (Nûh, 13) ayetinin *"Allah'ın azametinden korkmazlar"* demek olduğunu söyler. **Kâdî** ise şöyle der: Böyle bir izah manasızdır. Çünkü bir sözü, hakiki manaya hamletmek mümkün iken mecâzi manaya hamletmek câiz değildir. Putperestlerin durumunun ahireti inkâr etmeleri yüzünden ilâhî cezadan endişelenmedikleri gibi, bizimle karşılaşmayı ve yapılan taatlara karşı, cennet ve diğer mükâfaat vaadlerimizi ummayacakları malumdur. Bunu ummayanların, ilahi cezadan endişelenmeyecekleri de malumdur. Demek ki o korku, bu recâya (ummaya) tabidir.

İKİNCİ MESELE
Mücessimeye ve Mu'tezile'ye Reddiye

Mücessime Cenâb-ı Hakk'ın لِقَاءَنَا *"Bize kavuşmayı"* ifadesine tutunarak, Allah'ın bir cisim olduğunu ileri sürmüşler ve şöyle demişlerdir: "**Likâ**, varmak, ulaşmak demektir. Nitekim "Ona ulaştı, onunla bitişti, kenetleşti" manasında هَذَا الْجِسْمُ لَقِيَ ذٰلِكَ denilir. Cenâb-ı Hak da فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ *"su (ezelde) takdir edilmiş bir emr üzerinde birleşiverdi"* (Kamer, 12) buyurmuştur. O halde, bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın cisim olduğuna delâlet eder." Mücessimenin bu görüşüne şu iki yolla cevap verilmiştir: **Birinci yol**, biz ehl-i sünnet alimlerinin bazılarının yoludur ki, onlar şöyle demişlerdir: Buradaki "**likâ**"dan maksat görmektir. Çünkü gören kimse, görmesi vesilesiyle, görülen şeyin hakikatına ulaşır. Binâenaleyh, bu demektir ki "**Likâ**" görme çeşitlerinden birinin adıdır. Diğer çeşidi ise, bitişmek, kenetlenmek ve dokunmadır. Binâenaleyh bu ayet işte bu açıdan Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. İkinci yol, Mu'tezile'nin yoludur. Nitekim **Kâdî** şöyle demiştir: "Ayetteki "**likâ**" kelimesini gözün görmesi anlamına alma, Arapça'yı bilmemek sayılır. Nitekim duâda لَقَاكَ اللّٰهُ الْخَيْرَ "Allah seni hayırla karşılaşın" denilir. Ve yine bazan bir kimse, daha sonra onu ister görsün ister görmesin, "Emîrle karşılaşmadım لَمْ أَلْقَ الْأَمِيرَ der. Yine âmâ olan kimse hakkında, emîr kendisine müsaade edip engel çıkarmadığında لَقِيَ الْأَمِيرَ "Emîrle karşılaştı" denilir. Yine birisi karanlık bir gecede onu görmediği halde birisiyle karşılaştığında يَلْقَاهُ "onunla karşılaşır" denilir. O halde bu demektir ki, buradaki "**likâ**"dan maksad, *"o öyle bir gündür ki hiçbir kimse kimseye hiçbir şeyle fâide vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emîr (yalnız) Allah'ındır"* (İnfitâr, 19) buyurulan günde, başkasının hükmüne değil, O'nun hükmüne varmak ve yönelmek demektir, yoksa gözün görmesi anlamında değildir."

Bil ki bu söz tutarsızdır. Çünkü biz, "**likâ**"yı gözün görmesi anlamına almıyoruz. Tam aksine biz bu kelimeyi gözün görmesiyle bir şeye bitişip onunla kenetleşme manası arasında müşterek olan bir mana ile yorumluyoruz. Bu da, o şeye kavuşmaktır. Biz, gören kimsenin görmesi vesilesiyle görülen şeye ulaşacağını beyan etmiştik. O halde, pekçok mana arasında müşterek olan bir manayı ifade etmek için vaz olunmuş olan bir lafız, o manalardan herbiri için kullanılabilir. O halde kişinin لَقَاكَ اللّٰهُ الْخَيْرَ "Allah seni hayırla karşılasın" âmânın لَقِيتُ الْأَمِيرَ "emîrle karşılaştım", gören kimsenin "onu gördüm" anlamında لَقِيتُهُ ve gören kimsenin "Ona ulaşamadım" anlamında, وَمَا لَقِيتُهُ şeklindeki sözleri doğru ve yerindedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler"* ifadesi, onları zemmetmek sadedinde gelmiştir. Binâenaleyh bu kavuşmayı ummanın mevcut olması gerekir. "**Likâ**"nın ifade ettiği şey, mekân bakımından ulaşma ile görmenin sağladığı ulaşma arasında müşterektir. Birincisi, imkansızdır, o halde ikincisi ister istemez taayyün edip ortaya çıkar. **Kâdî**'nin, "Ayetteki **likâ**, onun hükmüne başvurmak manasındadır" şeklindeki sözü, bu lafzı, delil olmaksızın zahirî manasından uzaklaştırmaktır. Binâenaleyh ayetin, görmenin sıhhatine, hatta vücûbuna, hatta ve hatta bunu inkâr etmenin kâfirlerin dininden olduğuna delâlet ettiği sabit olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın لَوْلَا أُنْزِلَ ifadesinin manası, هَلَّا أُنْزِلَ "indirilmeli değil miydi?" şeklindedir. **Kelbî** ve **Mukâtil**, "Bu ayet, nübüvveti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, **Ebû Cehil, Velid İbn Muğîre** ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا *"Andolsun ki, onlar içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır"* ifadesine gelince, bil ki bu kâfirlerin o dördüncü şüphelerine cevaptır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keyfe Göre Mûcize Verilmemesinin Hikmetleri

Bu mesele bu ifadenin o şüpheye nasıl bir cevap teşkil ettiğinin izahı hakkındadır. Bu izah, şu birkaç yönden yapılabilir:

a) Kur'ân'ın mucize olduğu aşikâr olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti de sabid olmuş, kesinleşmiş olur. Artık bundan sonra bu gibi mucize talebinde bulunmak, böyle bir istek ileri sürmek, sırf bir büyüklenme ve işi yokuşa sürmedir.

b) Melekler inmiş olsaydı, bu da o mucizeler cümlesinden olurdu. Ve, bu iş meleklerin inişine tahsis edildiği için Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna yine de delâlet etmezdi. Tam aksine, onun mucize oluşunun umûmî olmasından ve böylece de o mucizeyi kabul etmek berikini reddetmek, birbirine müsavi olan iki şeyden birini herhangi bir üstünlük ve tercih sebebi bulunmaksızın, diğerine tercih etmek olur ki, bu da yine sırf büyüklenme ve işi yokuşa sürmedir.

c) O müşriklerin Rablerini görmeleri, Rablerinden Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olup olmadığını sormaları ve Cenâb-ı Hakk'ın da, "Evet, o benim Resulümdür, o benim peygamberimdir" demesi durumunda bile bu, Hz. Muhammed'in elinde zuhûr eden o mucizeyi tâsdike herhangi bir katkıda bulunmaz. Zira biz açıkladık ki mucize, sözle tasdik etme yerine geçer. Zira peygamber nübüvvetini iddia ettiğinde, onun: "Ya Rabbi eğer ben bu sözümde doğru isem, şu ölüyü dirilt" demesi üzerine, normalde böyle bir şey imkansız olduğu halde, Allah'ın onu diriltmesi ile, doğrudan doğruya "Doğru söyledin, ey Resulüm!" demesi arasında fark yoktur. Sözlü tasdik ile, mucize ile meydana gelen tasdik, iddia edilenin doğrulanması hususunda eşit olunca, bunlardan ille de birisini istemek sırf büyüklenme ve işi yokuşa sürme olur.

d) Biz, ya Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini maslahatlara göre yaptığını kabul edecek veyahut da ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin ileri sürdüğü gibi, Allah Teâlâ'nın fiillerini kendi meşîetine göre yaptığını söyleyeceğiz. Binâenaleyh, eğer birincisi olursa o müşriklerin belli bir mucizeyi istemeleri caiz olmaz. Çünkü bazan o mucizeyi izhar etmek ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği bir kötülüğe yol açabilir. Binâenaleyh, ille de muayyen bir mûcizeyi istemek bir küstahlık ve haddini bilmeme olur. Zira o herhangi bir şeyin faydalı olduğunu zannetti diye onun kesinkes faydalı olduğuna hükmetmiş olmaktadır. Halbuki kim bunu söylerse o kimse kendisinin bütün şeyleri bildiğine inanmış olur ki, bu da büyük bir tekebbür ve büyüklenmedir. Eğer ikincisi olursa ki bu ehl-i sünnet ve'l-cemaat alimlerinin görüşleridir. Kulun, Rabbinden bu manada bir talepte bulunma hakkı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak dilediğini yapandır. O halde, O'ndan böylesi bir talepte bulunmak bir kibiri ve kulluk sınırını aşıp, münakaşa ve karşı koyma durumuna geçmektir.

e) Peygamberler göndermenin maksadı, halka ihsan ve lütufta bulunmaktır. O halde, en büyük hükümdar kendisine acıdığı için aciz kimselerden birisine iyilikte bulunup, bu aciz kimse de, Cenâb-ı Hak ile cedelleşmeye ve karşı koymaya başlayarak, "Ben şunu değil, aksine şunu isterim" derse, o zaman kendini bilmeyip haddini aştığı için, "bu fakir kendi kendine büyüklendi ve azarak haddini aştı" denilmesi yerinde olur.

f) Kastedilen mananın şöyle olması da mümkündür: Allah Teâlâ, "Şayet onların bu talebi sırf büyüklenmeleri ve azgınlaşarak haddi aşmış olmalarından öne sürdüklerini bilseydim onların bu isteklerini yerine getirirdim. Ancak ne var ki, ben biliyorum ki onlar bunu sırf işi yokuşa sürmek ve sarpa sardırmak için yapmışlardır. Binâenaleyh şayet onların bu isteklerini yerine getirmiş olsaydım, onlar bundan kesinlikle istifade edemezlerdi. İşte bu sebeple şüphesiz onların bu isteğini yerine getirmedim" demiştir. Bu izah, lafızdan anlaşılmaktadır.

g) Belki de onlar, ehl-i kitaptan Allah Teâlâ'nın, dünyada görülemeyeceğini ve dünyada avâma melek indirmeyeceğini duymuşlardı, bunu biliyorlardı. Ama onlar, iman etmelerini sırf işi sarpa sardırmak yahut da istihzâ etmek için buna bağlamışlardır.

İKİNCİ MESELE
Rüyet Hakkında Mu'tezile'ye Reddiye

Mu'tezile şöyle der: "Ayet, Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü o, görülebilseydi, böyle bir talepte bulunmak, haddi aşma ve büyüklenme olarak nitelenmezdi. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki onlar, içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır"* şeklindeki ifadesi, ancak onların görmeyi istemelerinden dolayı söylenmiş bir ifadedir. Öyle ki, onlar şayet sadece meleklerin inmesini istemekle yetinmiş olsalardı, onlara bu şekilde hitab edilmezdi. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ diğer bir ayetinde, kendisinin görülmesi meselesini müstakillen ele almış, bu ayette de bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmiştir. Bu da, *"Ey Musa, biz Allah'ı apaşikâr görünceye kadar, sana katiyyen iman etmeyiz"* (Bakara, 55) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de meleklerin inişinden bahsetmiş, fakat burada bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmemiştir. Bu da o müşriklerin *"Bize melekler indirilmeli ve biz melekleri görmeli değil miydik?"* şeklinde sözleridir. Böylece, işte bu yaptığımız izahla bu ayetteki büyüklenme ve küstahlaşarak haddi aşma gibi ifadelerin yer almasının, sırf Cenâb-ı Hakk'ın görülmesini talep etmekten dolayı olduğu sabit olmuş olur."

Bil ki bu hususla ilgili sözümüz Bakara Sûresi'nin tefsirinde geçmişti. Biz burada sadece şunu beyan etmek istiyoruz: Cenâb-ı Hakk'ın *"Bize kavuşmayı ümid etmeyenler..."* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. Ama bu ayette yer alan, "büyüklenme, küstahlaşarak haddi aşma..." gibi ifadelerin Allah'ın görülmesinin imkansız olduğuna delâlet etmiş olması mümkün değildir. Çünkü imkansız bir şeyi isteyen kimse hakkında "O, haddi aştı ve büyüklendi" denilmez. Baksana İsrailoğulları, *"Ya Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap!"* (A'râf, 138) dediklerinde, onlar hakkında bu imkansız işi talep etmiş olmalarından dolayı "büyüklendiler, küstahlaşarak haddi aştılar" ifadeleri kullanılmamış, tam aksine *"muhakkak ki sizler cahil bir toplumsunuz"* denilmiştir. Aksine haddi aşma ve büyüklenme vb. ifadeler ancak, insan ya kendisine yakışmayan şeyi kendisinden üstün olandan istediğinde veyahut da o istediği şey kendisine uygun olur ama o da onu işi sadece yokuşa sürdürmek maksadıyla talep ederse, kullanılır. Netice olarak diyebiliriz ki biz, rü'yetullah ister imkansız, isterse mümkün olsun, büyüklenme ve haddi aşma kelimelerinin hakikati hususunda pekçok izahlar yapmıştık. **Hz. Musa**'nın Cenâb-ı Hakk'tan onu görmek istediğinde, Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa**'yı bu şekilde tavsif etmemiş olduğu da buna bir delilidir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) O'nu görmeyi arzuladığı için, böyle bir talepte bulunmuştur. Halbuki bu müşrikler, bu görme işini bir deneme ve işi yokuşa sürme amacıyla istemişlerdir. Bu sebeple de pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak onları bu şekilde nitelemiştir. Binâenaleyh **Mu'tezile**'nin ileri sürdükleri iddianın yanlışlığı sabit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak أَنْفُسِهِمْ فِي *"içlerinde"* buyurmuştur. Çünkü onlar, büyüklenmeyi kalblerinde saklayıp, buna bu şekilde inanmışlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak *"göğüslerinde, hiç*

şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklükten başka birşey yoktur" (Mü'min, 56) buyurmuştur.

Ayetteki وَعَتَوْا عُتُوّاً كَبِيراً *"Onlar zulümde haddi aştılar"* demektir. Nitekim Arapça'da عَتَا فُلانٌ "Falanca haddi aştı" denilmektedir. Allah bu haddi aşmayı, "büyük olmakla" vasfetmekle, bunun çok büyük bir günah olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "onlar bu denli büyük sözü söylemeye ancak kendilerinin büyüklenme ve azgınlıkta had noktaya varmış olmalarından dolayı cesaret edebilmişlerdir" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰئِكَةَ لاَبُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً *"Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir"* ifadesine gelince, bu o müşriklerin, *"Bize melek indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Böylece Allah Teâlâ onların istedikleri o şeyin tahakkuk edeceğini, ancak ne var ki ondan ötürü, hoşlarına gitmeyen şeylerle yüzyüze geleceklerini beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunur:

BİRİNCİ MESELE

Alimler bu ifadenin başındaki يَوْمَ kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

1) Bu kelimeyi nasbeden âmil لاَ بُشْرَى ifadesinin delalet ettiği şey olup, ifadenin takdiri "Melekleri görecekleri günde, müjde talep ederler" şeklinde olmuş olur. Buna göre ayetteki يَوْمَئِذٍ kelimesi bir tekrar ifade etmiş olur.

2) İfadenin takdiri "Onların melekleri göreceği günü hatırla, an" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, bu günün hangi gün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** "Cenâb-ı Hak bununla ölüm zamanını kastediyor" derken, diğerleri Kıyamet gününü kastettiğini söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ödül Bekleyen Kâfirlerin Hüsranları

Kâfirlere, "müjde yok!" denilmiştir. Çünkü kâfir, her ne kadar sapık ve saptıran olsa bile, ancak ne var ki o, kendisinin hidayete ermiş bir muhtedi olduğuna inanır. Böylece de işte bu hususta büyük bir mükâfaat beklemektedir. Bir de onlar çoğu kez, kendisinden fayda umdukları şeyi yapmışlardır. Zulme uğrayan kimseye yardım etmek, fakire iyilik etmek ve sıla-i rahimde bulunmak vb. Ancak ne var ki kâfirler, bu gibi güzel şeyleri küfürleri sebebiyle iptâl etmişlerdir. Böylece Cenâb-ı Hak onların ta işin başında sonsuz bir ümitsizliğe ve hüsrana delâlet edecek bir söze muhatap olacaklarını beyan buyurmuştur ki, bu da son derece elem verici bir şey olup, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için, Allah'tan hiç de ummadıkları şeyler zuhûra gelmiştir"* (Zümer, 47) ifadesinden kastedilen hususdur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Normal olarak, "onlar melekleri gördükleri günde, kendilerine "müjde" yoktur" denilmesi gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, *"mücrimler için müjde yoktur"*

buyurmuştur ki, işte bu sebeple bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, zamir yerine getirilmiş bir zamir isimdir.

b) Bu genel bir ifadedir. Binâenaleyh mücrimler tabiri genel olması sebebiyle burada söz konusu kimseleri de içine alır.

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, fasık kimselerin ilahî azaba dûçâr olacaklarına ve affedilmeyeceklerine katî olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"mücrimlere hiçbir sevinç haberi yoktur"* ifadesi, nefyin peşinden gelmiş olan nekire bir kelimedir. Binâenaleyh bu ifade, bütün zamanlardaki bütün müjde çeşitlerini içine alır. Bunun delili şudur: Bu hükmü yalanlamak isteyen kimse, "Hayır, onun için falan vakitte müjde vardır" der. Bu hükmü yalanlamak için müjdenin herhangi bir vakitte olabileceği sabit olunca, biz Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يُبْشَرٰى ifadesinin, bütün vakitlerde bütün müjde çeşitlerinin nefyedilmesini gerektirdiğini anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu olumsuzluğu, *"yasak edilmiştir, yasak"* ifadesiyle de te'kid etmiştir. Çünkü Allah'ın affetmesi, en büyük müjdedir. Cehenneme girdikten sonra oradan kurtulmak en büyük müjdedir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefâatte bulunması en büyük müjdedir. Binâenaleyh böylesi bir müjdenin hiçbir mücrim için sabit olmaması gerekir."

Bizim, ayetlerin umûm ifade eden sîgalarına tutunmaya ve bunları delil getirmeye dair açıklamamız defalarca geçmiştir. Müfessirler, bu ayette geçen *"mücrimler"* ifadesiyle kâfirlerin kastedildiğini, bunun delilinin ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cennetini haram kılar"* (Maide, 72) ifadesinin olduğunu söylemişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE
"Hicran" Deyiminin İzahı

Ayetteki حِجْرًا مَحْجُورًا ifadelerinin tefsiri hakkındadır. **Sibeveyh**, çekimi olmayan مَعَاذَ اللّٰه ve قَعْدَكَ ifadelerinde ve عُمْرَكَ ifadelerinde olduğu gibi fiilleri açıktan getirilemeyen fiiller ile mansûb olan masdarlar konusunda şunu söylemiştir: "Bunlar, Arapların bir düşmanla karşılaştıklarında veya başlarına bir belâ ya da bir musibet geldiğinde, istiâze (Allah'a sığınma makamında) yerinde kullanmış oldukları birtakım kelimelerdir. Nitekim bir kimse diğer bir kimseye, "Falanca şöyle şöyle yapıyor" der, kendisine bu söz söylenilen kimse de حِجْرًا "Allah'a sığınırım ne diyorsun?" der. Bu deyim birisi birisini bir şeyden men ettiğinde kullanılan حَجَرَهُ "onu men etti" ifadesinden alınmıştır. Çünkü, Allah'a sığınan (istiâze) kimse, Allah'tan kötü şeyleri engellemesini ve o kötü şeyin kendisini bulmamasını ister. Buna göre mana, "Allah'tan bunu engellemesini ve buna mani olmasını isterim" şeklinde olur. İmdi şayet, "Bu ifadenin bu tür masdarlarından olduğu sabit olduğuna göre, daha bunun yeniden مَحْجُورًا ifadesiyle te'kid edilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu sıfat حِجْرًا kelimesinin manasını tekid etmek için gelmiştir. Bu Arapların ذَيْلٌ ذَابِلٌ، مَوْتٌ مَائِتٌ، حَرَامٌ مُحَرَّمٌ demesi gibidir. ذَيْلٌ kelimesi hor ve hakirlik anlamına gelir.

ALTINCI MESELE

Alimler, bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Bunlar, kâfirlerdir. Bu böyledir, çünkü bu kâfirler, meleklerin inmesini talep ve arzu ediyorlardı. Daha sonra bu kâfirler o melekleri öldürken ve Kıyamet gününde gördüklerinde onlarla gözgöze gelmekten hoşlanmamışlar ve onlardan korkmuşlardır. Çünkü o kâfirler meleklerden hep hoşlanmadıkları şeyleri görüp, bunlarla karşılaşmaktadırlar. İşte bu sebeple kâfirler o melekleri gördüklerinde, kendi düşmanlarıyla karşılaştıklarında ya da bir belâ, musibet geldiğinde söyledikleri bu sözü söylemişlerdir.

İkinci görüş: Bunu söyleyen melekler olup, bunun manası "Size, ilahi mağfiret, cennet ve müjde haram kılındı haram!" demek olup, yani "Allah bunu size haram kıldı, haram!" demektir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında ihtilaf ederek, bunlardan bazıları şöyle demişlerdir:

1) Kâfirler, kabirlerinden çıktıklarında onların muhafızı olan bekçi melekler onlara "haramdır haram!" derler.

2) **Kelbî** şöyle der: "Bunlar cennetin kapılarında bulunan melekler olup, mü'minleri cennetle müjdelerken, müşriklere de "Burası size yasaktır yasak!" derler.

3) **Atiyye**'de şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, melekler mü'minleri sevinçli haberlerle karışlarlar. İşte tam o sırada kâfirler bunu görünce, meleklere, "Bize de sevinçli haberler verin" derler. Bunun üzerine de melekler, "Size yasaktır yasak" derler.

Üçüncü görüş: Bu **Kaffâl ve Vahidî**'nin görüşü olup, aynı zamanda **Hasan el-Basrî**'den gelen bir rivayettir. Buna göre kâfirler, Kıyamet günü kendilerini korkutan o şeyi görüp müşahede ettiklerinde, bundan sığınırlar da "sığınırız sığınır" derler. Bunun üzerine de melekler, "Bu gün şerrinden korunulamaz" derler.

Mücessimeye Reddiye

Cenâb-ı Hakk'ın وَقَدِمْنَا ifadesine gelince, **Mücessime** işte bu ifadeyle Allah'ın cisim olduğuna dair istidlâlde bulunarak, "Çünkü gelme işi, ancak cisimler hakkında söz konusu olur" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Gelme işinin Allah hakkında imkansız olduğuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü gelme işi, hareket ifade eder. Hareketle nitelenen ise, muhdes varlık olur. İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s) yıldızların kayıp gitmesi (ufûl) ile, onların sonradan yaratılmış olduklarına istidlâl etmiştir. Allah Teâlâ'nın da muhdes olmadığı sabittir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesini tevil etmek gerekir. Bu tevili şu birkaç bakımdan yapabiliriz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ ifadesinin manası, *"Biz onların amellerine yöneldik"* şeklindedir. Çünkü bir şeye yönelen, ona kastediyor, varıyor demektir. Kendisine yönelinen şeyde müessir olan ise kasd'dır. O halde bu demektir ki, mecâz üslubuyla müsebbeb zikredilmiş, sebep murad edilmiştir.

2) Bununla meleklerin, ahirette hesap mahalline gelmeleri kastedilmiştir. Melekler Cenâb-ı Hakk'ın emriyle buraya gelmiş olunca, Cenâb-ı Hakk'ın mecazî olarak وَقَدِمْنَا *"Biz geldik"* demesi caizdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Nihayet onlar bizi gazaplandırınca kendilerinden intikam aldık"* (Zuhruf, 55) ifadesidir.

3) Krallar bir memlekete girdiklerinde, orayı ifsat ederler. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk onların amellerini yok edip, tamamıyla boşa çıkarınca, işte bu durum meliklerin ayak bastığı yerlere benzemiş olur. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk وَقَدِمْنَا buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk bu buyruğu ile إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ onların iyilik diye inandıkları ve kendilerini, Allah'a yaklaştıracağını sandıkları amellerini kasdetmiş olup, buna göre mana, *"Yaptıkları hangi amel olursa olsun"* şeklinde olur.

"Hebaen Mensur" Deyimi

Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُوراً *"bunları saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık"* ifadesine gelince, bu, "Biz onları geçersiz kıldık ve onları adeta avuca alınması mümkün olmayan toz zerrecikleri gibi faydalanılması mümkün olmayan bir biçime soktuk" demek olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"dümdüz ve engin çöllerdeki bir serap gibidir"* (Nur, 39); *"fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir kül"* (İbrahim, 18) ve *"yenilmiş ekin gibi"* (Fil, 5) ifadeleridir. **Ebû Ubeyde** ve **Zeccâc** şöyle demektedirler: هَبَاءً **(Hebâen)** tıpkı pencereden güneş ışınlarıyla beraber içeri düşen toz zerrecikleri gibi olan şeydir." **Mukâtil** ise bunun, hayvanların tırnaklarından uçuşan toz zerecikleri olduğunu söylemiştir.

Ayetteki أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرّاً وَأَحْسَنُ مَقِيلاً *"O gün cennet yaranının duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* ifadesine gelince, bil ki Cenâb-ı Hakk kâfirlerin halinin perişan olduğunu, onların tamamen iflas ettiklerini ve alabildiğine bir pişmanlık içine düştüklerini beyan edince, hazzın ve zevkin, Allah'a taatte duyulan hazla ve manevi zevkler olduğuna dikkat çekmek için, cennetlikleri de tavsif etmeye başlamıştır. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

İsm-i Tafdilin Buradaki Manası

Birinci soru: Ateşte hayır olmadığı halde ve bal hakkında, "Bu şirkeden daha tatlıdır" denilemeyeceğine göre, cennetlikler daha nasıl, "Kalacakları yer bakımından, cehennemliklerden daha hayırlıdır" denilebilmiştir?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilebilir:

1) Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı daha önce geçmiş olan *"Bu mu daha hayırlıdır, yoksa ebedîlik cenneti mi?"* (Furkân, 15) ayeti hakkında yapılmış olan izah gibidir.

2) Cenâb-ı Hakk bu ifade ile, onların hayrın ve iyiliğin zirvesinde olduklarını kastetmiştir. Yoksa cehenneme nisbeten daha iyi bir yerde olduklarını kasdetmiş değildir. Bu tıpkı şairin şu sözü gibidir:

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتاً دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ

"Semâyı yükselten o zât, bizim için sütunları son derece kıymetli ve uzun olan bir ev yapmıştır."

3) Bu iki makam arasında söz konusu olan üstünlük meselesi, yer ile ilgili bir meseledir. Yer ise, yer olması açısından, kendisinde bizatihi bir şer, bir kötülük bulunmaz.

4) Bu üstünlük, öyle farzedilmesi durumuna göredir. Yani, "onlar için burada karar kılacakları hayırlı bir yer (şayet olmuş olsaydı) bile, cennetliklerin karar kılacağı yer, cehennemliklerinkinden daha hayırlı olurdu" demektir.

Cennette Mesken ile Dinlenme Yeri

İkinci soru: Ayet, o cennetliklerin kalacakları yerin, istirahat mahallerinden başka olduğuna delâlet etmektedir. O halde, bu nasıl olur?

Buna şu birkaç yönden **cevap** verebiliriz.

1) "**el-Müstekarru**" kelimesi, karar kılınacak yer anlamındadır. **Makîl** ise, kaylûle zamanı anlamına gelecektir. Binâenaleyh bu, onların mekânlarının en güzel bir yer, zamanlarının da en güzel bir zaman olduğuna işarettir.

2) Evet, cennetliklerin oturdukları yer, kaylûle (öğle uykusu) yaptıkları yerden başkadır. Çünkü onlar, Firdevs cennetinde kaylûle yaparlar, daha sonra da yine, kaldıkları mahalle gelirler.

3) Hesap bittikten ve cennetlikler cennete girdikten sonra, o vakit işte kaylûle zamanıdır. Nitekim **İbn Mesûd:** "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yapmadıkça, Kıyamet gününün o gündüzü yarı olmaz" demiştir. ve yine **İbn Mesûd** bu ifadeyi, ثُمَّ إِنَّ مَقِيلَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ "sonra onların kaylûle zamanları muhakkak cehennemdedir" şeklinde okumuştur. **Said İbn Cübeyr** de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ hüküm verme işine, hesaba çekmeye başladığında, insanlar arasında kuşluk namazı ile gündüzün yarısına kadar olan zaman arası olan bir müddet içinde hükmünü bitirir. Bunun akabinde, cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yaparlar." **Mukâtil** ise, "Cennetliklerin hesabı hafif tutulur. Öyle ki bu iş, dünya günlerinden bir günün yarısı kadar olan bir zaman içinde olup bitiverir. Sonra da onlar aynı gün, cennette kaylûle yaparlar" demiştir.

Cennette Uyku Var mı?

Üçüncü soru: Size göre, ahirette cennetlikler uyumayacaklar, cehennemlikler hissettikleri bir azab içinde; cennetlikler de, hissedip nimetler içinde sürekli kalacaklarına göre, daha nasıl cennet ve cehennemde kaylûle yapılabilir?

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Cenâb-ı Hakk *"Orada, sabah akşam rızıkları da (ayaklarına gelecektir)"* (Meryem, 62) buyurmuştur. Halbuki cennette, akşam sabah diye bir şey yoktur. Zira Allah Teâlâ, *"orada ne bir güneş ne de bir zemheri görmeyecekler"* (Dehr, 13) buyurmuştur. Bir de, ahirette güneş denilen bir şey olmayacağına göre, orada ne "gündüzün yarısı" ne de "kaylûle zamanı" diye bir şey düşünülemez. Aksine,.bunlarla kastedilen, tıpkı kaylûle yerinin yerlerin en güzeli olması gibi, bu yerin de yerlerin en güzeli ve en hoşunun olduğudur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedâmet

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنزِيلًا ﴿٢٥﴾ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَٰنِ
وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي
اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ
الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

"O gün, semâ bulutlar (çıkıp) parçalanacak, melekler (ellerinde amel defterleri bulunduğu halde hesap için) indirilecek, indirilecek... O gün, gerçek hâkimiyet Rahman'a aittir. Kâfirler için ise, o pek yaman bir gün olmuştur. O gün, her zâlim nedâmetle iki elini ısırıp, "Ne olurdu ben, o peygamberin beraberinde (Allah'a) bir yol ediniverseydim" diyecektir. Ne yazık bana! Keşke, falancayı dost edinmeseydim? Andolsun ki beni zikirden o bana geldikten sonra, o saptırdı. Şeytan insanı yapayalnız ve yardımsız bırakandır."

(Furkân, 25-29).

Bil ki bu ifade yine o müşriklerin, meleklerin indirilmesi hususunda öne sürdükleri talebe mebnidir. Böylece Cenâb-ı Hakk bunun kendisi için birtakım sıfatlar bulunan o günde tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur.

Kıyametteki Bazı Durumlar

Birinci sıfat: O gün, semâ bulutları ile param parça olacaktır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Göğün Parçalanması

Cenâb-ı Hakk'ın *"Gök yarılıp parçalandığında"* (İnfitar, 1) ifadesi o göğün parçalanacağına; O'nun, *"Onlar ille Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar?"* (Bakara, 210) ifadesi de, o göğün bulutlu olacağına delâlet etmektedir. O halde bu demektir ki, söz konusu olan يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ ifadesi, biraz önce zikrettiğimiz bu iki ayetin manasını da kapsamaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gök açılıp, böylece kapı kapı olduğunda"* (Nebe, 19) ifadesiyle, yine onun *"artık o, o gün zaafa düşmüştür"* (Hakka, 16) ayetidir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Amr ve Küfeliler, hem burada, hem de Kâf sûresinde, şeddesiz şin ile تَشَقَّقُ şeklinde okurlarken diğer kıraat imamları şeddeli şın ile تَشَّقَّقُ şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Benim tercihim, bunun tıpkı تَسَاءَلُونَ de olduğu gibi, şeddesiz onlanıdır" şeddeli okuyanlara göre kelimenin aslı, تَشَقَّقُ dür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle der: "Ayetteki بِالْغَمَامِ kelimesi عَنِ الْغَمَامِ (bulutlardan) demektir. Çünkü gök bulutlar ile değil, bulutlardan paramparça olur. **Kâdî:** "Cenâb-ı Hakk'ın göğü, o bulutlara istinad ettirmek suretiyle parçalanacak bir şekilde yaratması imkansız değildir. Bu tıpkı, السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ *"Gök, onunla parçalanmıştır"* (Müzzemmil, 18) ayeti gibidir" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Meleklerin İnmesi

Bu parçalanmanın mutlaka, meleklerin inişiyle ilgili olması gerekir. İşte bundan ötürü denilmiştir ki: "Bir peygamber gönderildiği zaman melekler, göğün kendisiyle kenetlenmiş olduğu belli bir yere inerlerdi. Sonra o gün, gök parçalanıp, açılırdı. Açılınca da, melekler ile yer arasında bir perde olmaktan çıkardı ve böylece melekler yere inebilirlerdi."

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki نُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ *"Melekler indirilecek"* ifadesi, genel bir ifade olup, bütün melekleri içine alır. Bir de gök, meleklerin karargahıdır. Binâenaleyh gök parçalanınca, onların yere inmeleri gerekir. **Mukâtil** şöyle der: "En yakın semâ (gök) parçalanır ve oradaki melekler iner. Bunlar, dünyada yaşayanlardan daha çoktur. Böylece yedi gök birer birer parçalanır, derken Kerûbiyyûn melekleri ve Arş'ı taşıyan meleklerde inerler. Sonra da Rab Teâlâ iner." **Dahhâk**'ın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Her gök birer birer parçalanır ve herbirinde olan melekler yere iner. Böylece de âlemi kuşatır ve âlemin etrafında yedi saf oluştururlar."

Bil ki Rab Teâlâ'nın kendisinin inmesi, kesinlikle asılsız bir meseledir. Çünkü inmek, hareket etmek demektir. Hareket etmekle tavsif edilen ise muhdes (sonradan

yaratılma)dır. İlah ise muhdes olamaz. Meleklerin, yeryüzüne inmesi meselesine gelince, burada şöyle bir soru sorulabilir: "Yeryüzünün, en yakın semâya kıyasla tıpkı çöle atılmış bir halka (yüzük) gibi olduğu sâbittir. Ya bu dünya Kürsi ve Arş ile kıyaslanırsa iş nasıl olur. Binâenaleyh bütün buralardaki melekler, yeryüzüne nasıl sığabilir. Belki de Allah Teâlâ, yerin enini boyunu artırır ve onu, bütün bunları içine alabilecek kadar büyütür.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler, gökteki bir bulut üzerinde olurlar. Allah Teâlâ o bulutu, maşherdekilerin üzerine getirir ve o, o gün meleklerin karargâhı olur." Hasan el-Basrî de "O bulut, gök ile yer arasında bir perde oluşturur. Melekler insanların amellerini yazmak için oraya çıkar. Hesablaşma ise, yeryüzünde olur.

ALTINCI MESELE "Meleklerin inmesi"nin manası açıktır. Bu ifadenin sonundaki "**tenzîl**" mef'ûl-ü mutlaktır, te'kid için gelmiştir ve meleklerin orada koşuşturduklarının delilidir.

YEDİNCİ MESELE اَلْغَمَامِ kelimesindeki elif'-lam (harf-i ta'rif) umûm için değildir. O halde bu, "ahd" (belli bir bulutu göstermek) içindir. Bununla Hakk Teâlâ'nın *"Onlar, Allah'ın o buluttan gölgeler içinde, meleklerle, kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar"* (الغمام) (Bakara, 210) ayetindeki "bulut" kastedilmiştir.

SEKİZİNCİ MESELE Bu ifade نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ (melekleri indiririz) نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ، اَلْمَلَائِكَةُ نُزِّلَتِ (indirilir) ve اَلْمَلَائِكَةُ نُزِّلُ (indiririz) şekillerinde okunmuştur ki bu son okuyuş, "نُنَزِّلُ" kıraatindeki fâûl-fiil olan nûnun hazfına göredir ve Mekkelilerin kıraatidir.

O günün ikinci sıfatı: Bu اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذِ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ *"O gün gerçek hâkimiyet Rahman'ındır"* ifadesidir. **Zeccâc**, "Buradaki "hak" kelimesi "mülk"ün sıfatıdır ve takdiri, "**el-mülkü'l-Hakkı**" şeklindedir. "Hak" kelimesinin, bu şekilde bir kıraat olmasa bile, başında mukadder bir أَعْنِي (kastediyorum, demek istiyorum) fiili ile mansub okunması da câizdir. "Hâkimiyetin gerçek (hak) olarak nitelenmesi ise, sona ermemesi ve değişmemesi manasınadır" demiştir. Buna göre eğer, "Böylesi mülk, zaten ancak Allah için söz konusudur. Binâenaleyh ayette "o gün gerçek hâkimiyet O'nundur" denilmesinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki: O gün, ne şekilden, ne de gerçek manada, Allah Teâlâ dışında mâlik yoktur. Diğer günlerin aksine, artık o gün, bütün hükümdarlar O'na boyun eğer, bütün yüzler O'na döner ve bütün zorbalar, O'nun önünde zilletini kabul eder.

Bil ki bu ayet, **Mu'tezile**'nin, "Allah'ın, itaat edenlere mükafaat ve karşılık vermesi O'na vâcibtir" şeklindeki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü eğer, mükafaat vermesi Allah'a vâcib olsaydı, vermemesi halinde kınanmaya müstehak olurdu. Böylece de, o böyle yapamamazlık edemezdi. Dolayısıyla da mutlak manada hükümdar olamazdı. Hem sonra, *"O gün hak olan mülk Rahman'ındır"* ayeti, o

gün başkasına ait bir hâkimiyetin bulunmayacağını göstermektedir. **Mu'tezile**'nin görüşüne göre ise, ayetin manası yerini bulmaz. Çünkü başkasında alacağı bulunan o alacağının gerçek malikidir. Bu duruma göre, Hakk Teâlâ, kul tarafından hakedilen şeyin maliki değil demektir. Bir de, Hakk Teâlâ, birisinden alacaklı durumda olduğunda, onu bağışlaması-silmesi mümkündür. Başkası ise, birisinde alacağı olduğunda, ondan vazgeçmeyebilir. O halde, buradaki kulluk daha mükemmeldir. Bir de ömrü boyunca Allah'ı inkâr edip, ömrünün sonunda kısa bir zaman Allah'ı tanıyıp, O'na inanıp, ölen kimseye Hakk Teâlâ milyon sene çeşitli sevablar verse de, sonra bir an için ona vermemeyi kastetse, o zaman (sefih) beyinsiz olur. İşte bu da, kulluğun ve zilletin doruk noktasıdır. Hâli böyle olan kimse hakkında, artık nasıl olur da *"o gün gerçek hâkimiyet Rahman'ındır"* denilmesi uygun düşer? Hem, her zaman birşeyi yapan herkes, eğer o şeyi yapmayacak olsa, bu kınamayı gerektirir. O kimse, vermesi ile mükemmelliği, vermemesi ile de noksanlığı kazanmış olur. binâenaleyh böylece de O, melik değil, üzerinde herkesin alacağı bulunan bir fakir olmuş olur. Dolayısıyla da *"O gün hak olan mülk Rahman'ındır"* ayetinin, **Mu'tezile**'nin prensiplerini reddettiği sabit olur.

Üçüncü sıfat: Bu وَكَانَ يَوْماً عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيراً *"Kâfirler için ise o pek yaman bir gündür"* ayetidir. Bunun manası açıktır. Çünkü Allah Teâlâ bütün halleri bilen ve dilediği herşeye kâdir olandır. Diğer varlıklar ise, âcizlik yuları ve kahır gemi ile gemlenmiştir. Binâenaleyh o gün, kâfirler için çok zor bir gün olacaktır.

Dördüncü sıfat: Bu وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ *"O gün her zâlim nedametle iki elini ısırır"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **"ez-Zâlim"** kelimesinin başındaki elif-lâm ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istiğrâk ifade eder, bütün zâlimleri içine alır.

b) Ahd ifade eder, belli bir zâlimi gösterir. Bunun "ahd" ifade ettiğini söyleyenler de iki değişik görüş belirtmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Bununla, **Ukbe b. Ebî Mu'ayt b. Ümeyye b. Abdişems** kastedilmiştir. Çünkü o, biryerden geldiğinde Mekke'lilerden komşularını dâvet edeceği bir ziyafet verirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) ile pek sık otururdu. Peygamber (s.a.s)'in sözleri, onun hoşuna giderdi. Derken yine böyle bir gün; bir ziyafet hazırladı. Hz. Peygamber (s.a.s)'i de dâvet etti. Hz. Peygamber (s.a.s) "Sen kelime-i şahâdet getirip (müslüman olmadıkca) yemeğini yemem" dedi. O da, kelime-i şahâdet getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onun ziyafetine katıldı. Bu iş, **Ümeyye b. Halef**'in kulağına gitti. O, "Sapıttın ey **Ukbe**" dedi. Çünkü **Ümeyye, Ukbe**'nin samimi arkadaşı idi. **Ukbe** "Ben bunu, o benim yemeğimi yesin diye söyledim" deyince, **Ümeyye b. Halef**, "Hayır olmaz. Gidip onun yüzüne tükürmedikce ve boynuna basmadıkca senden razı olmayacağım" dedi. **Ukbe** de bunu yaptı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Seninle Mekke dışında karşılaşırsam, kılıcımla başına ineceğim" dedi.

Bunun üzerine *"O gün, o zâlim nedametle iki elini ısırır"* ayeti indi. Yani Ukbe, "Keşke ben, Ümeyye'yi dost edinmeseydim. Vallahi o beni zikirden, yani Kur'ân'dan, ve **Hz. Muhammed** (s.a.s) sayesinde bana gelen imândan uzaklaştırdı" diye, pişmanlığını gösterecek. Derken Bedir günü **Ukbe** esir edildi ve ölüme mahkum habsedildi ve öldürüldü. O gün **Ukbe** ile **Nadr b. Hâris**'in dışında hiçbir esir öldürülmemişti.

2) Râfızîler "bu zâlim, ismi açıkca verilmiş olan biri idi. Fakat müslümanlar onun ismini değiştirdiler, sakladılar ve onun isminin yerine, ayete (falanca) diye yazdılar" diye iddia eder Resûlullah'ın iki faziletli sahabisinin adını verirler.

Bil ki, lafzı umûmi manası üzerine bırakıp olduğu gibi anlamak, lafzın kendisinden ötürü değildir. Çünkü biz, usûl-ü fıkıh'da, "Elif-lam müfred ismin başına geldiğinde, umûmilik ifade etmez, aksine bu kelime umûmiliği, "Bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu ihsâs ettirdiği içindir" kâidesinden ötürü kazanmıştır" diye beyan ettik. Binâenaleyh bu, o zâlimin ellerini pişmanlıkla ısırmasında müessir olanın, kendisinin zâlimliği olduğunu gösterir. Bu durumda da, illet umûmi olduğu için, ifade ettiği hüküm de umûmi olmuş olur. Bu görüş, meseleyi tek bir şahsa tahsis etmekten daha evlâdır. Çünkü bizim bahsettiğimiz husus, bunun umûmi olmasını gerektirir. Bu ayetin, hususi bir hadise hakkında inmesi, kendisinden umûmiliğin kastedilmesine, hem bu belli şahsın, hem onun dışında kalanların, bu umûmi hüküm (ifade) içine girmelerine ters değildir. Bir de ayetin maksadı, herkesi zulümden alıkoymaktır. Bu ise ancak, ayetin umûmi manada olmasıyla sağlanır. Râfızilerin görüşü ise ancak Kur'an'a ta'netmek ve onun değiştirip- tahrif edildiğini iddia etmek manasına gelir. Bunu söylemenin ise küfür olduğunda şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile *"O gün her zâlim nedametle iki elini ısırır"* ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "zâlim sözü, kâfiri ve fasığı da içine alır. Binâenaleyh bu Allah Teâlâ'nın büyük günah sahiblerini affetmeyeceğine delâlet eder." Bu hususlaki görüş ve cevabımız daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hakk Teâlâ, *"O gün her zâlim nedâmetle iki elini ısırır"* buyurmuştur. **Dahhâk** "O zâlim iki elini, dirseklerine kadar yer ve sonra elleri yeniden bitiyor (tekrar meydana geliyordu). Bu iş, sürüp gidiyordu (gidecek)" derken, muhakkik âlimler, "Bu ifade, o kimsenin alabildiğine pişmanlık duyduğunu, üzülüp kederlendiğini mecâzen ifade etmektedir. Nitekim Arapça'da bu manada, "parmak uçlarını ısırıyor, ellerini yiyor" denilir" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki *"zâlim"* ile belli tek bir şahıs kastedilmeyip, bütün zâlimleri ifade ettiğini beyan ettiğimiz gibi, yine "falanca" ifadesi ile de belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine Allah'a isyan edilecek konularda, kendisine baş eğilen, itaat edilen, sözü dinlenen herkes

kastedilmiştir. **Kaffâl**, bu hususta: *"Kâfir, Rabbinin aleyhine (şeytana) yardımcıdır"* (Furkân, 55) ve *"Kâfir o gün, "Keşke toprak olsaydım" diyecek"* (Nebe, 40) ayetlerini delil getirerek, bu ayetlerdeki "kâfir" ile kâfirler cemaatinin kastedildiğini söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Yâ ile يَا وَيْلَتَا şeklinde okunmuştur. Asıl olan şekilde budur. Çünkü insan وَيْلَتَهُ diye, pişmanlık nidâsında bulunur. Bu, "o kimsenin helâki" manasına gelir. Nitekim insan, kendi helâkine ölümüne sanki "Gel ey helâk, tam senin zamanın" der. Bu "yâ" tıpkı, "**sahâra**", "**uzâra**" kelimelerinde olduğu gibi, elife kalbolunmuştur.

ALTINCI MESELE

Hakk Teâlâ'nın, *"zikir'den"* ifadesi, Allah'ı zikirden, yahut Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın va'z-u nasihatından" demektir. Bununla o kimsenin kelime-i şahedeti söyleyip İslâm'a girişi de kastedilmiş olabilir. Ayetteki "şeytan" da, o zâlimin dostu olan (**Ümeyye**'ye) bir işarettir. O ona, tıpkı şeytanın birisini saptırıp, sonra yapayalnız bırakması ve ona faydalı olmaması gibi, kendisini saptırdığı için "şeytan" diye isimlendirilmiştir. Yahut da bununla Allah Teâlâ "İblis"i kastedmiştir. Çünkü onu o saptırana dost olmaya, Resûlullah'a muhalefet etmeye sevkeden, sonra da onu yapayalnız bırakan İblis'in kendisidir.

Yahut da Cenâb-ı Hakk bu kelimeyle, bütün şeytanları cinlerden ve insanlardan şeytanlaşan herkesi kastetmiştir. Ayetteki *"şeytan.."* cümlesinin o zâlimin sözünün nakledildiği yani ona ait ifadeye dahil olması muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği bir söz olması da muhtemeldir.

★ ★
★

Kur'ân'ı Garip Bırakanlar

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِّنَ الْمُجْرِمِينَ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

"Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler." Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık. Hidâyet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter."

(Furkân, 30-31).

Bil ki kâfirler çokça yersiz itirazlarda bulunup, işi yokuşa sürünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlü daraldı ve onları Allah'a şikayet ederek *"Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler"* dedi. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Sözün Ahirette Söyleneceği

Müfessirlerin çoğu, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat söylediği bir söz olduğu kanaatındadırlar. Ebu Müslim ise, "Hayır, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahirette böyle söyleyeceği manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Her ümmete bir şahid getirdiğimizde ve seni de bunlara şâhid kıldığımızda (halleri) nice olacak?"* (Nisa, 41) ayetinde anlatılan husus gibidir" demiştir.

Birinci görüş daha uygundur, çünkü ayetin lafzına (zâhirine) daha uygundur. Bir de Hakk Teâlâ'nın, bundan sonraki *"Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir teselliidir. Bu ise, ancak o sözün dünyada iken ondan sâdır olması haline uygun düşer.

İKİNCİ MESELE
Mehcur Kelimesi

Âlimler, "**mehcûr**" kelimesinin iştikâkı hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu kelime, "**hicrân**" masdarındandır ve "onlar ona iman etmediler, onu kabul etmediler ve o Kur'an'ı dinlemekten hicret ettiler, yüz çevirdiler" demektir.

b) Bu أَهْجَرَ fiilindendir ve takdiri مَهْجُوراً فِيهِ şeklindedir. Yani "hakkında atılıp-tutulan, ileri-geri konuşulan" demektir. Bu فِيهِ mahzuftur. Bunu مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِراً تَهْجُرُونَ *"Siz, müstekbirler olarak, geceleyin bu hususta hezeyanlarda bulunuyorsunuz"* (Mü'minun, 67) ayeti de destekler. Sonra Kur'ân hakkındaki "**hecr**"leri, yani atıp-tutmaları, onları "Bu sihirdir, şiirdir, yalandan, saçma-sapan şeylerdir" demeleridir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّقَ مُصْحَفاً لَمْ يَتَعَهَّدْهُ وَلَمْ يَنْظُرْ فِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُتَعَلِّقاً بِهِ يَقُولُ يَارَبِّ الْعَالَمِينَ عَبْدُكَ هٰذَا اتَّخَذَنِي مَهْجُوراً اِقْضِ بَيْنِي وَبَيْنَهُ *"Kim Kur'ân'ı öğrenir ve kendisine ilgi duymaksızın ve içindekileri tefekkür etmeksizin onu bir mushaf olarak başucuna asarsa, kıyamet günü o Kur'ân onun yakasına yapışır ve "Ey âlemlerin Rabbi, bu kulun beni mehcûr (terkedilmiş-unutulmuş bir şey) kıldı. Benimle onun arasında (bugün) hükmü sen ver" der."*

Daha sonra Allah Teâlâ, Resulünü teselli edip, ona güç-kuvvet vererek, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّاً مِنَ الْمُجْرِمِينَ *"Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık"* buyurmuş ve bununla peygamberin diğer peygamberlerden alabileceği ibretler bulunduğunu, dolayısıyla, tıpkı onlar gibi, kavminden gördüğü eziyetlere karşı sabretmesi gerektiğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayetle, hayrın da, şerrin de yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna dair istidlâl edip şöyle demişlerdir: "Çünkü Hakk Teâlâ'nın bu beyanı bu düşmanlığın, Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. Bu düşmanlığın bir küfür olduğunda ise şüphe yoktur."

Cübbâî de şöyle der: "Buradaki **ca'l** (kılma) ile açıklama bildirme manası kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onların düşman olduklarını beyan edince, "Onları düşman kıldık" denilmesi câiz olur. Nitekim bir adam, falancanın hırsız olduğunu açıklayınca, "O onu hırsız kıldı, hırsız yaptı" denilir. Yine hâkim için, "O, falancayı âdil kıldı, falancayı fâsık kıldı ve tenkid etti" denilir.

Ka'bî de, "Allah Teâlâ peygamberlere, kâfirlere düşman olmalarını emrettiği ve kâfirlere düşmanlık da, kâfirlerin peygamberlere düşmanlığını gerektirdiği için, *"Biz, her peygambere, günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık"* denilmesi câiz ve doğru olmuştur. Çünkü bu düşmanlığa sebep olacak şeyi ona yaptıran ve onu buna davet eden, Allah Subhanehû ve Teâlâ'nın kendisidir" demiştir.

Ebu Müslim de: "Ayette bahsedilen düşmanlığın, yakınların değil, uzakların düşmanlığı olması muhtemeldir. Çünkü yardım, yakınlık ve desteği ifade ettiği gibi, düşmanlık da uzaklığı ifade eder. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minler ile kâfirlerin birbirinden uzak olduğunu bildirmiştir" demiştir.

Cübbâî'nin görüşüne şöyle cevap veririz: "Açıklamaya kesinlikle **"ca'l"** (kılma) denmez. Çünkü bir yaratıcının varlığını ve kadim olduğunu, bir başkasına açıklayan kimse için, "o, onu yarıtıcı ve kadim kıldı" denemez. İkinci görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ'nın emrettiği şeyin, onların kalblerinde düşmanlığın meydana gelmesinde bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, mesele yok. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşman oluşları küfürdür. Binâenaleyh Allah, Resûlüne o düşmanlığa sebep olacak birşeyi emrettiğinde, küfre düşmeye sebeb olan birşeyi emretmiş olur. Yok eğer bunun bir tesiri yok ise, o bundan tamamen uzak olmuş olur. Dolayısıyla bunun ona isnâd edilmesi imkansız olur. Bu aynı zamanda **Ebû Müslim**'in görüşüne de bir cevaptır.

İKİNCİ MESELE
Peygambere Beddua Yaraşır mı?

Birisi şöyle diyebilir: "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, *"Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler"* ifadesi mana bakımından tıpkı **Hz. Nuh** (a.s)'un, *"Rabbim, kavmimi gece gündüz (dine) davet ettim. Ama benim bu davetim, ancak onların nefretini artırdı"* (Nuh, 5-6) şeklindeki sözü gibidir. Binâenaleyh **Nuh** (a.s)'ın bu sözünden maksadı, kavminin başına ilâhî azabın inmesi olduğuna göre, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sözünde de böyledir. Öyle ise Hakk Teâlâ'nın, *"Seni ancak alemlere rahmet olmak üzere gönderdik"* (Enbiya, 107) ayetinde, kendisini "Rahmet" (sebebi) olarak tavsif ettiği bir peygambere, böyle beddua etmesi nasıl uygun düşer?"

Buna şöyle cevap verilebilir: **Nuh** (a.s) bunu söylemiş ve arkasından onlara açıkça beddua etmiştir. Fakat **Hz. Muhammed** (s.a.s) bu sözü söylemiş, ama peşisıra onlara beddua etmeyip beklemiştir. Binâenaleyh Hakk Teâlâ, *"Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık"* buyurunca bu, sanki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bütün olup bitenler hususunda sabredip, onlara beddua etmemeyi emir gibidir. Böylece de bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki *"kıldık"* kelimesi ta'zim (Allah'ın yüceliğini gösteren) ifade eden bir üsluptur. Büyük olan, kendisinden ta'zim sadedinde bahsedip, bahşişte bulunacağını bildirir ise, mutlaka o bahşişin büyük olması gerekir. Mesela, *"Celalim hakkı için biz sana Seb'u'l-Mesânîyi verdik"* (Hicr, 87) ve, *"Sana kevseri verdik"* (Kevser, 1) ayetlerinde olduğu gibi. O halde bu bahşiş ve atiyyenin, hem dini, hem dünyevî zararların kaynağı bir düşmanlık olması, bu üslûba nasıl uygun düşer?

Cevap: Düşmanlığı yaratmak, (karşı tarafın) meşakkatin artmasına sebep teşkil eder. Zahmetin fazlalığı ise daha fazla mükâfaata vesile olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu düşmanın tek veya daha fazla olması mümkündür. Bu tıpkı, *"Onlar, benim için bir düşmandır"* (Şuara, 77) ayetinde olduğu gibidir. Tefsirde Resûlullah (s.a.s)'ın (baş) düşmanı olarak da, Ebû Cehil gösterilmiştir.

Ayetteki وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا *"Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter"* cümlesine gelince, Zeccâc, "Buradaki bâ harf-i cerri zâiddir. Yani, ...كَفَى رَبُّكَ takdirindedir. "Hâdi" ve "nasir" kelimeleri de, hâl olarak mansubturlar, yani 'O, dinî ve dünyevî menfaatlere hidayet eder, sevkeder ve düşmanlarınıza karşı size yardım eder" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Ey peygamber, sana Allah ve tâbi olan mü'minler yeter"* (Enfal, 64) ayetidir" demiştir.

★ ★
★

Kur'ân'ın Parça Parça İndirilişinin Hikmeti

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً ۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ
فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ الَّذِينَ
يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

"O kâfirler "Ona Kur'ân bir defada toptan indirilmeli değil miydi" dediler. (Ama) biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık, onu ayet ayet indirdik. Onlar sana her bir misal getirdiklerinde, biz de sana hakkı ve tefsirin en güzelini getiririz. O, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar yok mu, onların yeri çok kötü, yolu çok sapıktır."

(Furkan, 32-34).

Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin beşinci şüpheleridir. Bir de Mekkeliler: "Sen, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyorsun. Tevrat'ın Hz. Musa'ya, İncil'in Hz. İsa'ya ve Zebur'un

da Hz. Davud'a toptan indirilmesi gibi, Kur'ân'ı bize toptan getirmeli değil miydin?" demişlerdi. İbn Cüreyc, Kur'ân'ın ilk nâzil olan ayeti ile, son nâzil olan ayeti arasındaki sürenin yirmiki veya yirmiüç sene olduğunu söylemiştir.

Hak Teâlâ onların bu şüphelerine كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ *"Biz onu senin kalbine yerleştirmek için böyle yaptık"* diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekillerde izah ederiz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) okuma-yazma bilmiyordu. Binâenaleyh eğer Kur'ân ona bir defada indirilmiş olsaydı, o onu zaptedemez (aklında tutamaz), belki de yanılırdı. Tevrat, toptan indirilmiştir. Çünkü o, Hz. Musa (a.s)'ın okuyabileceği bir biçimde (levhalara) yazılmış olarak gelmişti.

2) Yanında kitap bulunan, çoğu kez kitapta yazılı olana güvendiği için, onu ezberlemek istemez. İşte bu sebeple Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e kitabı, Kur'ân'ı bir defada değil, onu daha iyi ezberleyebilsin ve yanılmaktan, az okumaktan uzak olsun diye parça parça indirdi.

3) Allah Teâlâ, eğer Kur'ân'ı tek bir defada indirmiş olsaydı, onun bütün hükümleri, insanlara toptan inmiş olurdu ve bu, insanlara çok ağır gelirdi. Ama Cenâb-ı Hak onu parça parça muayyen zamanlarda indirince, dinin emir ve yasakları da azar azar inmiş olur. Onları yerine getirmek de o nisbette (daha) kolay olur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrâîl (a.s)'i zaman zaman gördüğünde, kalbi onu görmesinden dolayı güç-kuvvet kazanıyordu. Böylece de, üstlendiği (peygamberlik) vazifesini yerine getirme ve ondan dolayı gelen ezâ-cefalara sabretme, kavminin eziyyetine tahammül gösterip cihad etme hususunda kendisini daha güçlü hissediyordu.

5) Parça parça inmesine rağmen Kur'ân'ın mucize oluş şartı tamamlanınca, onun mucize olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bu, insanların gücü dahilinde olsaydı, onların Kur'ân'ın bir mislini (benzerini) böyle parça parça meydana getirmeleri gerekirdi.

6) Kur'ân onların sorularına, isteklerine cevap vermek için ve başlarına gelen hâdiselere göre iniyordu. Böylece de onlar daha fazla basiret sahibi oluyorlardı. Çünkü bu sebeple, Kur'ân'ın fesahâtine, gaybtan haber verme işi de ekleniyordu.

7) Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inince, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, tâa işin başında meydan okudu ve sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara meydan okumuş oldu. Binâenaleyh onlar Kur'ân'ın parçalarının benzerini yapamadıklarına göre, bütününün benzerini hiç yapamazlar. İşte bu yolla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlünde, müşriklerin artık hiç bir zaman Kur'ân'ın benzerini yapamayacakları hususu iyice yer etmiş oldu.

8) Allah ile peygamberleri arasında, elçilik (habercilik) görevini üstlenmek ve ilâhî kelâmı (mesajı) insanlara ulaştırmak büyük bir makamdır. Binâenaleyh şöyle

denilebilir: "Allah Teâlâ eğer Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e tek bir defada indirmiş olsaydı, Cebrâil (a.s) işte böylesi bir makamı (bu vahyi defalarca taşıma şerefini) elde edemezdi. Ama Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı parça parça, belli zamanlarda indirince, bu büyük şeref Cebrâil (a.s)'de sürüp gitti. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı parça parça, belirli aralıklarla indirdi.

Ayetteki كَذٰلِكَ kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, müşriklerin sözünün devamıdır, yani "Böyle tek bir defada, Tevrat ve İncil gibi" demektir. Buna göre, ayette bir takdir yapmaya ihtiyaç kalmaz. Bu da, "Biz onu, senin kalbine iyice yerleştirmek için parça parça indirdik" şeklinde yapılacak bir takdirdir.

b) Bu, Allah Teâlâ'nın onlara cevap olarak söylediği sözüne dahildir ve manası, *"Böylece o Kur'ân'ı parça parça indirdik"* şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu كَذٰلِكَ kelimesindeki ذٰلِكَ daha önce geçen bir şeye işaret bulunmasını gerektirir. Daha önce geçen şey ise, toptan indirme meselesidir. Öyle ise bu nasıl, "Biz onu böylece parça parça indirdik" şeklinde tefsir edilebilir?" denilirse, deriz ki: O müşriklerin, *"Muhammed'e bu Kur'ân tek bir defada indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki iddiaları, mana olarak, "Bu niçin parça parça indirildi" demektir. Binâenaleyh bu "mezkûr" kelime bu manaya işarettir.

Tertîl

Ayetteki وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا *"Onu ayet ayet indirdik"* ifadesine gelince, sözdeki "tertil", sözün kelimelerinin birbiri ardınca, tek tek, yavaş yavaş söylenmesi demektir. Dişlerin "tertil"i ise, dişlerin seyrek bir şekilde düzene konulmuş, dizilmiş olması demektir. Nitekim Arapça'da "güzel dizilmiş dişler" manasında ثَغْرٌ رَتْلٌ denilir ki bu, muhkem, kuvvetli, sımsıkı olmanın zıddıdır.

Allah Teâlâ, müşriklerin görüşlerinin bozukluğunu çok net bir cevabla ortaya koyunca, ...وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ yani "Daha önceki şüpheleri cinsinden, her şüphe ortaya atışlarında, Biz, sana müşriklerin görüşlerini berhava edecek hakkı getiririz" buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Aksine biz hakkı batılın üzerine atarız. Böylece hak o bâtılı paramparça eder. Bir de bakarsın ki bâtıl yok olmuş"* (Enbiya, 18) ayeti gibidir ve "en güzel tefsir" olarak getirdiği o şeyin, açık ve açıklayıcı olma hususunda, kendisinde bulunan üstün meziyetten ötürü olduğunu beyan buyurmuştur. "Tefsir" sözün delâlet ettiği, anlatmak istediği şeyi açıklamak olduğuna göre, bu ayette kendi manası yerinde kullanılmıştır. İşte bu sebeble Araplar, tıpkı, "Bunun manası şöyle şöyledir" denildiği gibi, "Bunun tefsiri şöyle şöyledir" de derler.

Haşirde Kâfirlerin Durumu

Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ *"O, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar ş[illegible]k mu"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَصْنَافٍ صِنْفٌ عَلَى الدَّوَابِّ وَصِنْفٌ عَلَى الْأَقْدَامِ وَصِنْفٌ عَلَى الْوُجُوهِ *"İnsanlar, üç gurub olarak haşrolunacaklardır. Bir gurub hayvanlar üzerinde, bir gurub ayakları üzere (dimdik), bir gurub da yüzleri üzere (sürünerek)"* Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ الَّذِي أَمْشَاهُمْ عَلَى أَرْجُلِهِمْ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ *"Onları ayakları üzere yürüten, yüzleri üstü yürütmeye (süründürmeye) de kâdirdir"*[69] buyurduğu rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE Doğruya en yakın olan, her ayetin ifade ettiği hususun her ne kadar diğer cehennemler de onlarla birlikte cehennemlikler girseler bile, bu soruları sırf işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için soranların sıfatı olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazı alimler bunu, onların âhirette tepetaklak yani yüzleri aşağı, ayakları yukarı doğru çevrilmiş olarak yürüyecekleri manasına tefsir etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu da rivayet edilmiştir. Diğer bazıları ise, bununla kastedilenin, onların öldükten sonra diriltilecekleri ve yüzleri üstü sürünerek gidecekleri manası olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den böyle olacağı da rivayet edilmiştir. En doğru olanı da budur.

Sûfîler ise şöyle demişlerdir: "Kalbleri, Allah'dan başka şeylere bağlananlar, öldüklerinde işte bu hal üzere kalırlar. Cenâb-ı Hakk, onların bu halini *"Onlar, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar"* diye anlatmıştır."

Daha sonra Allah Teâlâ, bunların makam-mevki bakımından, cennetliklerden daha kötü durumda olduklarını, yol ve gidişatı bakımından çok sapık olduklarını beyân buyurmuştur. Ayetin bu ifadesinin gayesi, onları bu gidişâtlarından caydırmaktır. Bu ayet hakkında sorulabilecek soru, *"Cennet ashabı o gün, duracakları yer bakımından daha hayırlıdırlar"* (Furkân, 24) ayeti hakkında sorulan soru gibi olup, cevabı orada geçmişti.

★ ★
★

Bil ki Allah Teâlâ tevhid, şerikleri red, nübüvveti isbat, inkârcıların peygamberlikle ilgili şüphelerine cevap ve Kıyametin halleri gibi bazı hususlarda konuştuktan sonra, bilinen metod üzere kıssalar zikretmeye başlamıştır:

1- Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾
فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾

69) **Müslim**, Münafikûn, 54 (4/2161).

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik. Biraderi Hârun'u da onun yanına vezir yaptık ve "Ayetlerimizi yalan sayan o kavme gidin!" dedik. Neticede onları tam bir helak ile imhâ ettik."

(Furkân, 35-36).

Bil ki Cenâb-ı Hakk, *"Biz her peygambere günahkârlardan böyle düşman peydâ ettik"* (Furkân, 31) buyurunca, bunun peşinden bir grup peygamberlerden bahsetmiş ve onlara, ümmetlerinden tekzib eden (yalanlayanların) başına gelecek şeyleri bildirmek üzere: *"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik..."* buyurmuştur. Bu, "Ey **Muhammed**, sen peygamber olarak gönderilip, kavmince tekzib edilen ilk kimse değilsin. Biz **Musa**'ya da ayetlerimizi vermiştik, ama kavmince kabul görmedi, reddolundu. **Musa**'ya **Tevrat**'ı vermekle kalmadık, onu kardeşi Harûn ile tavkiye ettik. Ama buna rağmen, yine reddolundu" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Vezir'in Manası

Hz. Hârun (a.s)'un vezir olması, onun nübüvvet (peygamberlik)te, **Hz. Musa** (a.s)'ın ortağı olmasına mani değildir. Binâenaleyh bu ayetteki فَقُلْنَا اذْهَبَا ifadesinin, sadece **Hz. Musa** (a.s)'ya bir hitab olduğunu söyleyenlerin, bu görüşlerinin tutar tarafı yoktur. Aksine bu tıpkı اِذْهَبَا اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى *"Firavun'a gidin, çünkü o azdı"* (Tâhâ, 43) ayeti gibidir.

Şayet, "**Hz. Hârun** (a.s)'un vezir olması, onun **Hz. Musa** (a.s)'ya peygamberlik hususunda ortak olmasına ters gibidir. Hatta bundan öte, "Eğer o ona peygamberlikte ortak olursa, onun veziri olmaktan çıkar" denilmesi gerekir?" denilirse biz deriz ki: Bu iki vasıf arasında bir zıdlık yoktur. Çünkü **Hz. Hârun** (a.s)'un, peygamberlik meselesinde, **Hz. Musa**'ya ortak olması ve onun veziri, yardımcısı olması imkansız değildir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Arapça'da "vezir", kendisine başvurulan ve fikrinden istifade edilen kimse demektir. O halde "vezir", sayesinde (yanlışlıklardan), korunulan" demektir. Hak Teâlâ'nın كَلَّا لَا وَزَرَ *"Hayır, hiçbir sığınak yok"* (Kıyamet, 11) ifadesi de bu manada olup, "Sığınılacak, iltica edilecek, başvurulacak yer yok" demektir. **Kâdî** şöyle der: "İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk "Onun veziri vardır" ve "O vezirdir" diye nitelenemez. Çünkü bu manada, O'nunla müşavere etmek ve O'ndan görüş almak yine O'nun başkasıyla müşavere etmesi söz konusu değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki فَدَمَّرْنَاهُمْ kelimesi, "Onları tamamen helâk ettik" manasınadır. Buna göre eğer, "Bunun başındaki fâ, fâ-i ta'kibiyyedir. Halbuki onların helâk işi, **Hz. Musa** ile **Hz. Hârun**'un o kavme gidişlerinin hemen peşinden olmayıp, uzun bir zaman sonra olmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki ta'kibiyye (hemen peşisıra olma), helâkin meydana gelmesi açısından değil, helâke hükmedilmesi bakımındandır." Allah Teâlâ'nın bu kıssayı özet halinde sunmak istediği ve bundan dolayı da, kıssanın

ondoce başı ile sonunu zikretmiş olduğu, çünkü kıssanın uzun uzadıya anlatılmasının maksadının, peygamber göndermek suretiyle, onları delillerle susturmak, onların da peygamberleri yalanlamak suretiyle helâkı hakketmeleri olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk, *"Ayetlerimizi yalan sayan o kavme gidin"* buyurmuştur. Şimdi biz, burada bahsedilen "ayetleri yalan sayma" meselesini, Allah'ın ayetlerini (Tevrat'ı) yalanlama manasına alırsak, bir problem yok. Fakat bunu "peygamberlik ayetlerini, yani "mucizeleri" yalanlama manasına alırsak, bu ifadede kullanılan كَذَّبُوا *"yalanladılar"* fiilini, mazi olmasına rağmen, muzâri olarak yani "yalanlayacak olanlar" manasına alırız.

* *
*

2- Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası

وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾

"Biz, Nûh kavmini de, Peygamberleri tekzib ettikleri vakit boğduk ve kendilerini insanlara bir ibret yaptık. Zalimler için acı veren bir azab hazırladık"

(Furkân, 37).

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette *"Onlar, peygamberleri tekzib ettiler"* buyurmuştur. Bu ya onların bütün peygamberleri inkar eden Brahmanlardan olmalarından dolayıdır, yahut da bir tek peygamberi yalanlamanın, bütün peygamberleri yalanlamak demek olmasından ötürüdür. Çünkü peygamberlerden bir tanesini bile tekzib etmek, ancak mucizeyi kabul etmemekle mümkündür. Mucizeyi kabul etmemek ona inanmamak ise, bütün peygamberleri yalanlamayı gerektirir. Yahut da bu "peygamberler" kelimesi ile, tek olmakla beraber Hz. Nûh (a.s) kastedilmiştir. Bu tıpkı لُلَانٌ يَرْكَبُ الْأَفْرَاسَ "Falanca atlara biniyor" denilmesi gibidir.

Hak Teâlâ'nın أَغْرَقْنَاهُمْ *"Onları boğduk"* ifadesine gelince, kelbî şöyle der: "Allah Teâlâ, kırk gün üzerlerine yağmur yağdırdı ve yerden sular çıkardı. Böylece bütün yeryüzü bir deniz oldu."

Hak Teâlâ'nın وَجَعَلْنَاهُمْ *"(İbret) yaptık"* ifadesi, "Onların boğuluşunu, yahut onların kıssasını bir ayet, ibret alınacak birşey kıldık" demektir. *"Zalimler için acı veren bir*

azab hazırladık" ifadesi de, "Peygamberleri yalanlama hususunda, o kavmin yoluna giren herkes için elem verici bir azab hazırladık" demektir. Bu "Zalimler" ile, Nûh (a.s)'ın kavminin murad edilmiş olması da muhtemeldir.

★ ★
★

3- Âd Semûd ve Ashabu'r-resse'in Kıssası

وَعَادًا وَثَمُودَا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

"Âd'ı da, Semûd'u da Ress Ashabını da ve bunlar arasında (geçen) birçok nesilleri de (helâk ettik). Biz, herbirine misaller irâd ettik ve hepsini tamamen helâk ettik"

(Furkân, 38-39).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki **"Âd"** kelimesi ya bir önceki ayetteki وَجَعَلْنَاهُمْ *"onları ibret yaptık"* ifadesindeki "onlar" (hüm) zamirine, yahut da, الظالمين "zalimler" ifadesine atıftır. Çünkü bunun manası, "Biz zalimlere acıklı bir azab hazırladık, va'îdde bulunduk" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE **"Semûd"**, "kabile" manası kastedilerek gayr-ı munsarıf olarak ثمود şeklinde de okunmuştur. Ama munsarıf olması halinde, bu ya (müzekker bir kelime olan) **hay** (küçük kabile) manasına olmasından, yahut da bu kavmin en büyük babalarının adı olmasından ötürüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ashabur-Ress

Ebu Ubeyde: "Ress" içi duvarla örülmemiş kuyu manasınadır" derken, **Ebû Müslim**, şöyle demiştir: "O beldede, **"Ress"** denilen bir yer vardı. Bundan dolayı o vâdinin bu kimselerin yurdu olması mümkündür. "Araplara göre **"Ress"** gömmek demektir. Buna hafr (kazmak, eşmek) de denir. Nitekim ölü için bir çukur kazılıp gömüldüğünde, رُسَّ الْمَيِّتُ denilir. Tefsirde ise, bu bir kuyunun adıdır. Bu her ne ise, şurası muhakkak ki Cenâb-ı Hakk, ashab-ı Ress'i helâk ettiğini haber vermiştir, vesselam.

DÖRDÜNCÜ MESELE Müfessirler, "Ashab-ur-Ress"in kimler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bunlar, çok malları ve sürüleri olan putperest bir kavim

idi. Allah Teâlâ, onlara **Hz. Şuayb (a.s)**'ı peygamber olarak gönderdi ve o, onları imana davet etti. Ama onlar azgınlıklarını artırdılar, ona hep eziyet ettiler. Bir gün o kuyularının etrafında iken, Cenâb-ı Hakk onları ve evlerini yere batırdı.

2) **Ress, "Felcü'l-Yemâme"** denen yerdeki bir kent adıdır. Onlar, peygamberlerini öldürdükleri için helâk edildiler. Bunlar, Semûd kavminin orada kalanlarından idiler.

3) Bunlar, **Hanzele b. Safvan** gibi bir peygamberin ashabından idiler. Bunlara anka kuşu musallat olmuştu. Bu anka, kuşların en büyüğüdür. Boynu uzun olduğu için, ona bu ad verilmiştir. Bu kuş onların **"Feth"** adındaki dağlarında yaşıyordu. Avlanmak istediğinde, gökten aniden inip, çocuklarını kapıp götürüyor, yiyordu. Derken **Hanzele** o kuşa beddua etti ve kuşa yıldırım isabet etti. Sonra kavmi **Hanzele**'yi öldürdüler. Bunun üzerine onlar helâk edildiler.

4) Bunlar, ashab-ı uhdûd (kuyular ashabı)dırlar. Çünkü **"ress"**, kuyu demektir.

5) Ress, "Antakya"dır. Çünkü Antakyalılar orada, **Habîbu'n-Neccâr**'ı öldürmüşlerdi. Onların, **Habîb**'i yalanlayıp, bir kuyuya gömüp öldürdükleri rivayet edilmiştir.

6) **Hz. Ali** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar, "Senevber" ağacına tapan bir topluluktu. Onlar, peygamberlerini toprağa gömdükleri için, **Ashab-ı Ress** adını almışlardır."

7) **Ashab-ı Ress**, doğudan gelen **Ress** adındaki bir nehrin kenarında şehirleri bulunan bir kavim idi. Allah Teâlâ onlara, **Ya'kub** (a.s)'un oğullarından **Yahûda**'nın soyundan gelen bir peygamber gönderdi. Fakat onlar onu yalanladılar. Derken o onların içerisinde bir müddet kaldı. Sonunda onlan Allah'a şikayet etti (onlara beddua etti). Bunun üzerine onlar, bir kuyu kazıp onu içine hapsettiler ve: "İlahımızın bizden razı olacağını umarız" dediler. Gün boyu, hapsettikleri peygamberin inîltisini dinliyorlardı. O peygamber şöyle diyordu: "Allah'ım, ey efendim, yerimin darlığını, belâmın şiddetini, kalbimin zayıflığını, çaremin azlığını görüyorsun. Binâenaleyh canımı bir an önce al" diyordu. Ölene kadar böyle dedi. Sonra Allah Teâlâ, alabildiğine kavurucu bir rüzgâr gönderdi. Onların yaşadıkları o arazi, tutuşmuş bir çakmak taşı gibi yandı. Cenâb-ı Hakk, üzerlerine de zifiri bir bulut kapattı. Böylece onların bedenleri tıpkı kalayın ateşte erimesi gibi, eridi.

8) **İbn Cerir**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivayet etmiştir. "Allah Teâlâ bir belde ahalisine, bir peygamber gönderdi, ama siyah bir köle hariç, o belde halkından hiçbiri ona iman etmedi.. Daha sonra onlar o peygambere saldırdılar ve onun için bir kuyu kazarak, onu oraya attılar, kuyunun üzerine de büyük bir kaya parçası kapattılar.. Bu köle, oduncuydu. Derken o peygamber için yiyecek-içecek şeyler satın alıyor, o kaya parçasını kaldırıyor, o yiyecekleri ona uzatıveriyordu. Bu iş, böyle sürüp gitti. Derken, bir gün o köle yine, odunları keserek demetler haline getirdikten sonra

onu tam sırtına alacağı bir sırada canı uyumak istedi. Bunun üzerine yan üstü yattı. Allah da onu böylece yedi sene uyuttu... Sonra uyandı, gerinerek, diğer yanı üzere döndü ve yedi yıl daha uyudu... Sonra uyandı ve odun yükünü sırtlandı. O, gündüzün bir saati süresince uyuduğunu sanmıştı. Derken o beldeye geldi, odununu sattı, yiyecek ve içecek satın aldı, o kuyunun başına gitti, ama hiç kimseyi bulamadı. Çünkü o peygamberin kavmi, onu kuyudan çıkarmış, ona iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdi. O peygamber de onlara o siyah köleyi sorup duruyordu. Onlar da: "Onun ne olduğunu bilemiyoruz" diyorlardı. Derken Allah hem o peygamberin hem de o kölenin canını aldı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), *"O siyah köle cennete girenlerin ilkidir"* buyurmuştur.

Bil ki esas görüş, Ebu Müslim'in ileri sürdüğü görüştür. Çünkü bu rivayetlerden hiçbiri Kur'ân ayetleriyle bilinen ve isnâdı kuvvetli olan haberlerle desteklenen bir rivayet değildir. Onlar hangi durumda olurlarsa olsunlar, şurası bir gerçek ki Allah Teâlâ, onların küfürleri sebebiyle helâk olduklarını haber vermiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Kam

en-Nehâî: "Kam kelimesi, kırk yıldır" derken, Hz. Ali (r.a) bunun yetmiş yıllık süre olduğunu söylemiştir. Bunun, yüzyirmi yıllık süre olduğu da ileri sürülmüştür.

ALTINCI MESELE

بَيْنَ ذٰلِكَ *"bunlar arasında..."* ifadesine gelince, buبَيْنَ ذٰلِكَ takdirindedir. Nitekim, farklı farklı şeyleri zikreden kimse, onlara ذٰلِكَ "bu" ifadesiyle işaret eder; yine pek çok sayıyı hesaplayan kimse daha sonra "İşte, bu hesaplananlar, bu sayılanlar" anlamında وَذٰلِكَ كَيْتَ وَكَيْتَ dir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ *"Biz, herbirine misaller irad ettik..."* ifadesine gelince, bu, "biz onlara açıklamada bulunduk ve ara yerdeki bütün mazeretleri kaldırdık. Buna rağmen onlar, yalanlamaya devam edince, onları tamamen helâk ettik..." demektir. Yine bu ifade "Ey Muhammed tıpkı senin kavminin ileri sürdüğü gibi, peygamberlerini yalanlama hususunda onların da ileri sürdükleri o şüphelerine cevap verdik. Ama, bu fayda vermeyince de, onları tamamen helâk ettik" şeklinde de olabilir. Böylece Cenâb-ı Hakk, bununla hem dünyada hem de ahirette o toplumların başlarına gelenlerin, peygamberlerini yalanlamayı sürdürmeleri halinde, onların da başına gelmesin diye, Hz. Muhammed'in ümmetini bundan sakındırmıştır.

YEDİNCİ MESELE

Bu ayetteki birinci (وَكُلًّا) ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ ifadesinin delâlet ettiği şeyle yanıأَنْذَرْنَا "uyardık" veya حَذَّرْنَا "sakındırdık" ifadeleriyle; ikinci كُلًّا ifadesi de, تَبَّرْنَا ifadesiyle mansubtur. Çünkü bu fiil, onu nasbetmeye müsaittir (mef'ûl zamiri almamıştır).

SEKİZİNCİ MESELE

تَبْرٌ (Tetbîr) kelimesi, kırıp dökmek, unufak etmek anlamındadır. Altının, gümüşün ve camın kırıkları anlamına gelen التِّبْرُ(at-tibru) kelimesi de bu köktendir.

★ ★
★

4- Lût (a.s) Kıssası

Dördüncü kıssa, Lût (a.s)'ın kıssasıdır.

وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

"Andolsun ki onlar, belâ yağmuruna tutulan o beldeye uğramışlardır. Onu da görmüyorlar mıydı? Hayır, onlar dirilmeyi ummazlar."

(Furkân, 40).

Bil ki Allah Teâlâ, ayette geçen karye sözüyle Lût (a.s)'ın kavminin memleketlerinden olan Sedom'u kastetmiştir. Bu memleketlerin sayısı ise beştir. Allah onların dördünü, içindekilerle beraber helâk etti, geriye ise sadece birisi kaldı. مَطَرَ السَّوْءِ ifadesi "taş" anlamındadır. (Yani, onlara taş yağdırdı). Yani "Kureyş, Şam'a ticaret yaparken, gökten yağan taşlarla helâk olmuş olan o yerlere, defalarca uğradılar. أَفَلَمْ يَكُونُوا... *"Onu da görmüyorlar mıydı?"* Yani, "onlar, bu uğramaları esnasında, Allah'ın azabanın ve ibret verici cezalarının neticelerine bakmadılar mı?

Reca'nın Buradaki Manası

بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُوراً "Hayır, onlar dirilmeye inanmayan, bunu ummayan kâfir bir topluluk oldular" demektir. Alimler bu ayette geçen يَرْجُونَ kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, Kâdî'nin görüşü olup, en kuvvetli olanıdır. Bu görüşe göre bu kelime, hakiki anlamda "ummak" manasına hamledilmiştir. Zira insan, ahiret mükafatını umduğu için, tekliflerin yorgunluklarına, tefekkür ve istidlâlde bulunmanın meşakkatlerine katlanır. Binâenaleyh, ahirete inanmazsa, o ahiretin herhangi bir mükafaatını ummaz, böylece de o mükellefiyetlerin zorluklarına ve sıkıntılarına katlanamaz.

2) Bunun anlamı, "onlar, dirilmeyi beklemezler" şeklindedir. Böylece "recâ" maddesi, "bekleme" anlamında kullanılmıştır. Çünkü böyle bir neticeyi ancak iman eden kimse bekler.

3) Bu, Tihâme lehçesine göre, "korkmazlar, endişelenmezler" anlamındadır. Bu görüş zayıftır. Kuvvetli ve doğru olan ise, birinci açıklamadır.

★ ★
★

Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri

وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ
آلِهَتِنَا لَوْلَا أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ۚ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا
﴿٤٢﴾ أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾ أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ
أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۚ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ ۖ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾

"Seni gördükleri vakit, "Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?" (derler), seni bir eğlenceden başka bir şey edinmezler. (Şöyle derler): "Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebât göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan saptıracaktı o." Onlar azabı görecekleri vakit kim yolca daha sapıktır yakında bilecekler. Gördün mü o hevâ (ve hevesi)ni Tanrı edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın? Yoksa onların çoğunu hakikaten dinlerler, yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?.. Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta onlar, yolca daha sapıktır."

(Furkân, 41-44).

Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in nübüvvetini alabildiğine inkâr ettiklerini ve bu hususta çok çeşitli şüpheler ileri sürdüklerini beyan buyurunca, bundan sonra onların, o peygamberi gördüklerinde, onu hafife alıp eğlence konusu edindiklerini, ona iman etmemekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini, birbirlerine de, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?"* dediklerini beyan buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu ayetlerde geçen birinci إِنْ edatı, olumsuzluk ifade eder. İkinci إِنْ ise إِنَّ 'den hafifletilen إِنْ 'dir. لَيُضِلُّنَا kelimesinin başındaki lâm da كَادَ 'nin başındaki إِنْ 'in ne şartiyye ne de olumsuzluk için olmadığını, bunun إِنَّ 'den hafifletilmiş إِنْ olduğunu gösteren lâmdır.

İKİNCİ MESELE Ayetin başındaki İza edatının cevabı, mukadder olan kavl (söylemek) maddesidir. Yani, "İstihza ederek seni gördükleri zaman, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği"* derler" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ يَتَّخِذُونَكَ ifadesi ise İza edatıyla onun cevabı arasına girmiş olan bir itiraziyye cümlesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE إِتَّخَذُوهُ هُزُواً tabiri "Onlar, onunla alay ettiler" manasında olup, bu da "onlar onu eğlence konusu edindiler"; yahut, "onunla eğlendiler" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bil ki Allah Teâlâ o müşriklerin, o peygamberi her gördüklerinde şu iki tür fiil işlediklerini haber vermiştir: Bunlardan birincisi, onların o peygamberle alay etmeleridir. Cenâb-ı Hakk onların alaylarını, *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?"* ifadesiyle anlatmıştır. Halbuki buysa, büyük bir cehalettir. Çünkü İstihzâ, ya Hz. Peygamber (s.a.s)'in şekli ve şemâilinden dolayı olacaktır, ya da onun vasıf ve sıfatlarından, hallerinden dolayı olacaktır. Birincisi olamaz, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), o alay edenlerden, hem sûret hem de yaratılış bakımından daha güzeldi. Bunun böyle olmadığı takdir edilse bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, şekil itibariyle farklı olduğunu iddia etmemiş, aksine, hüccet ile iddiada bulunmuştur. İkincisi de olamaz, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, farklı oluşunu, onların elinde değil kendi elinde zuhûr eden mucizeler ile onların kendisinin hüccet ve delillerini zedelemeye muktedir olamamaları bakımından iddia etmiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gerçekte alay edilecek bir kimse veya bu peygamber değil, aksine kendileridir. Sonra onlar, utanmazlıklarından dolayı, bu hükmü ters çevirip, Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişlerdir. Bu da, bâtıldan yana olan kimse için daima ve her zaman var olan şeyin, onun alçaklığı ve utanmazlığı olduğunu gösterir.

İkincisi ise, onların **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkında, *"Muhakkak ki eğer üzerlerine sebât göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan uzaklaştıracaklardı"* demeleridir. Bu da şunları ifade eder:

1) Onlar, buna "uzaklaştırmak" adını vermiştir. Bu da, onların kendi putlarına alabildiğine saygı duyduklarına ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları o ilahlarından alıkoymasını büyük bir kabahat olarak gördüklerine delâlet eder ki, bu da onların, yegâne hakkın kendi inandıkları bu şey olduğuna inandıklarına delâlet eder. İşte bu bakımdan bu husus "Ancak, delilleri bilen kimse küfre nisbet edilir" diyen ehl-i maarifin görüşünü iptal eder. Çünkü bu müşrikler Hz. Peygamberi cahillikle itham etmişlerdir. Allah Teâlâ da onları, işte bu yüzden küfre ve sapıklığa nisbet etmiştir. Onların, لَوْ لَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا *"eğer üzerlerine sebât göstermeseydik"* şeklindeki sözleri de, işte buna delâlet etmektedir.

2) Onların bu sözleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları, putları tapmaktan alıkoyma, vazgeçirme hususunda ne denli çalıştıklarına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı onlar, *"Muhakkak ki eğer üzerlerine sebât göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan uzaklaştıracaktı"* demezlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu şekilde davranmıştır; zira o, tâ işin başından iyice deliller getirmiş, onların şüphelerini cevaplamış ve onların yaptıkları her türlü beyinsizlik ve edebsizliğe katlanmıştır.

3) Bu, o müşriklerin asla ve asla Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı koyamayacaklarını itiraf ettiklerine delâlet eder. Zira onlar o delillere, sırf delilsiz bir inkâr ve taklid ile karşı koymaya çalışmışlardı. Çünkü onların, *"Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebât göstermeseydik (...)"* şeklindeki sözleri, bu işi kayıtsız şartsız inkâr ettiklerine ve taklitle hareket ettiklerine bir işarettir. Eğer onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı bir itirazda bulunmuş olduklarını zikretseler di, o zaman bunun zikredilmesi, cahillerin âdeti ve örfü olan "ısrar" ile, "kayıtsız şartsız inkâr etme"nin zikredilmesinden daha evlâ olurdu ki, bu da, o müşriklerin, Hz. Muhammed'in hüccetleri altında ezilip gittiklerine ve ellerinde sadece, yüzsüzlükleri ve utanmazlıkları bulunduğuna delâlet eder.

4) Bu ayet, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüccetlerinin aşikârlığı karşısında, delirmiş, cin çarpmış kimselere döndüklerine delâlet eder. Çünkü onlar, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişler, daha sonra da onu "Eğer ona, kayıtsız şartsız inkâr etmek ve bu hususta sadece inkârda bulunmakla mukabelede bulunmasaydık, o az kalsın bizi ilâhlarımızdan saptıracaktı..." diye nitelemişlerdir. İşte bu son sözleri, o topluluğun Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerinin kuvvetli, aklının da mükemmel olduğunu kabul ettiklerine delâlet eder. Onunla alay edip eğlenmeleri ise, ancak câhil ve aciz kimselerin yapacağı bir şeydir. Binâenaleyh, o müşrikler, o iki sözü birlikte söyleyince, bu onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda adeta şaşkın kimseler gibi olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar, utanmazlıkları sebebiyle bazan onunla alay ediyorlar, bazen da onu ancak mükemmel bir âlime uygun düşen niteliklerle vasfediyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların bu sözlerini nakledince, onların bu hususta ki yöntemlerinin şu üç bakımdan yanlış olduğunu bildirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar azabı görecekleri vakit, kim yolca daha sapıktır, yakında bilecekler"* ifadesi. Çünkü onlar, *"bizi az kaldı saptıracaktı"* sözlerinde, Peygamberi saptırmakla niteleyince, Cenâb-ı Hak kendisinden kaçınılamayacak olan azabı müşahede ettiklerinde, işlerinde kimin sapık kimin saptırıcı olacağının ayan beyan ortaya çıkacağını beyan etmiştir ki, bu, onların kasıtlı olarak görmezlikten gelmeleri ve de istidlâl ve tefekkürden yüz çevirmeleri sebebiyle onlara teveih edilmiş şiddetli bir tehdit ve uyarıdır.

Hevâsını Tanrılaştıran Kimse

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gördün mü o hevâ (ve hevesini) tanrı edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın?"* ifadesi... Bunun manası şudur: Allah onların cehâlete dalmış olmalarının ve delillerden yüz çevirmelerinin bu derece yoğun ve şiddetli olmasının, onları taklidin istila etmesi ve muhakkak ki o kimselerin, hevâ ve heveslerini tanrılar edinmiş olması sebebiyle olduğunu, bu nedenle de hevâlarının kendilerini davet ettiği her şeye delil onları bundan men etsin ya da etmesin, hemen ona uyduklarını beyan etmiştir. Sonra, burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: أَرَأَيْتَ ifadesi, hem bildirmek (ilâm) hem de soru için uygun olan bir ifadedir. Burada ise, niteliği ve vasfı böyle böyle olan bir kimsenin cehâletine karşı duyulan şaşkınlığı dile getirmek (teaccüb) için gelmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın اِتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ ifadesinin anlamı, "Hevâsının arzuladığını ilahı edindi" ya da, "kendisini çok sevdiği bir ilah tanrı edindi" şeklindedir. Buradaki ifadenin maklûb (ters çevrilmiş) olup, mananın اِتَّخَذَ هَوٰيهُ اِلٰهَهُ şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, bu zayıftır. Çünkü اِتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ ifadesi bir hasr belirtir. Yani, "Kendisi için, hevâ ve hevesinden başka bir ilâh edinmedi" demektir. Bu mana ise, ifadenin ters çevrilmesi halinde elde edilmemektedir. İbn Abbas, "Hevâ, kendisine (adeta) tapınılan bir ilahtır" derken, Said İbn Cübeyr de, "Müşriklerden birisi puta tapıyor, ondan daha güzelini gördüğünde ise, elindekini atarak ötekini ilah ediniyor, bu sefer ona tapmaya başlıyordu" demiştir.

Üçüncü bahis: Ayet-i kerimedeki أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلاً cümlesinin anlamı, "Şimdi onun üzerine, onu hevâsından men edecek bekçi ve gözetleyici sen mi olacaksın?" şeklindedir. Yani "Sen böyle görevi olan birisi değilsin" demektir.

Dördüncü bahis: Bu ayetin bir benzeri de, *"Onların üzerine musallat değilsin"* (Casiye, 22), *"Onların üstünde bir zorba değilsin sen"* (Kaf, 45) ve *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 256) ayetleridir. Kelbî, kıtâl ayetinin bunu neshettiğini söylemiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onların çoğunu hakikaten dinlerler, yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?"* ifadesidir. Buradaki أَمْ em edatı, "munkatıa" olan أَمْ 'dir. Manası ise, "Daha doğrusu sen .... mi zannedersin?" (بَلْ تَحْسَبُ) şeklindedir. Bunun بَلْ anlamına geldiğine, bu kınamanın, geçmiş olandan daha şiddetli olduğu, bundan ötürü de, öncekinden iğrab yaparak buna geçildiği de delâlet etmektedir." Buradaki kınanmaları ise, onların kulak ve akıllarının bulunmadığı biçimindedir; çünkü onlar, çok inatçı olduklarından, söze kulak vermiyorlardı. Dinlediklerindeyse, onu düşünmüyorlardı. Böylece de, onların sanki ne kulakları vardı, ne de akılları. İşte o zaman da Allah onları, sözden yararlanmadıkları, onu tefekkür ve düşünmeye yönelmedikleri, sırf halihazırdaki maddi lezzetlere yönelip manevi olan ebedi saadetleri arzulayıp elde etmekten uzaklaştıkları için, dört ayaklı hayvanlara benzetmiştir. İşte burada da birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk niçin أَكْثَرُهُمْ *"onların çoğunu"* buyurdu da, böylece bu konuda tamamı hakkında değil, çoğu hakkında hükmetti?

Cevap: Çünkü onların içinde Allah'ı bilen ve hakkı akledip düşünen kimseler bulunuyordu. Ancak ne var ki bu kimseler, cehâletten dolayı değil de, makam ve riyaset sevgisinden dolayı İslâm'a girmemişti.

Kâfirlerin Hayvanlarla Mukayese Edilmesi

İkinci soru: Onlar niçin, dört ayaklı hayvanlardan daha sapık olmakla nitelenmişlerdir?

Cevap: Bu, birkaç bakımdandır:

1) Hayvanlar, sahibine kendisine yem verene, onu bakıp gözetene itaat eder, kendisine iyi davrananı kötü davranandan ayırteder, kendisine faydalı olanı arar, zarar verenden kaçar. Bunlar ise, Rablerine itaat etmezler, O'nun kendilerine olan ihsanı ile, kendilerinin düşmanı olan şeytanın kötülüğünü birbirinden ayırdetmezler, faydaların en büyüğü olan sevâbı talep etmezler, zararların en büyüğü olan ikâbtan da kaçınmazlar.

2) Hayvanların kalbleri, ilimden hali olduğu gibi, aynı zamanda kişinin bir şeye gerçeğin hilafına olarak samimi bir biçimde itikad edip inanması demek olan cehâletten de hali ve uzaktır. Bunlara gelince, onların kalbleri ilimden hali ve uzak olduğu gibi, aynı zamanda cehâletle muttasıftır. Zira onlar bilmezler, bilmediklerini de bilmezler. Aksine, hâlâ bildikleri hususunda ısrâr ederler.

3) Hayvanlarda ilmin olmayışı kimseye zarar vermez. Müşriklerin cehâletine gelince, bu büyük bir zarar kaynağıdır. Çünkü onlar, insanları Allah'ın yolundan saptırıyorlar, Allah'ın yolunu eğri göstermek istiyorlar.

4) Hayvanlar bir şey bilmezler; bu (sebeple de) onu talep etmekten âcizdirler. Bu cahillere gelince, onlar bunu aramaktan âciz değillerdir. Âciz olduğu için yüce mertebeleri talep etmekten mahrum olan kimse elde etmeye muktedir olduğu halde, kötü seçiminden dolayı onları terkeden kimse gibi zemmedilmez, kınanmaz.

5) Hayvanlar, ilimsizliklerinden dolayı ikâba müstehak olmazlar. Bunlara gelince, bundan dolayı, cezaların en büyüğüne müstehak olurlar.

6) Bazı alimlerin anlayışına göre, hayvanlar da Allah'ı tesbih ederler. Nitekim Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey yoktur ki hamd ile onu tesbih etmesin"* (İsrâ, 44); *"Bilmez misin ki göklerde olanlar O'na secde eder"* (Hacc, 18) ve *"Saflar halindeki kuşlar... muhakkak her biri, kendi duasını ve tesbihi öğrenmiştir"* (Nûr, 41). Durum böyle olunca, kâfirlerin dalâletleri, bu hayvanlarınkinden daha şiddetli ve daha büyük olmuş olur.

Üçüncü soru: Allah Teâlâ onlardan, işitmeyi ve akletmeyi nefyedince, o halde daha nasıl onları, dinden yüzçevirmekle kınamış; daha nasıl onlara peygamber yollamıştır? Çünkü akıl, mükellef tutulmanın şartlarındandır.

Cevap: Bundan maksad "onlar akledemiyorlar" manası olmayıp, aksine bundan murad, "Onlar bu akıldan yararlanamıyorlar" şeklindedir. Bu, bir kimsenin, bir şeyi anlamayan bir başkasına, "Sen ancak kör ve sağırsın" demesine benzer.

* *
*

Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾
ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا
وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ
السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

"Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O? Eğer dileseydi, onu elbet sakin de kılardı. Sonra biz güneşi ona bir delil yapmışızdır. Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik. O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayat (faaliyeti) yapandır. O rahmetinin önünde rüzgârları bir müjde olarak gönderendir. Biz, gökten tertemiz su indirdik. Onunla, ölü bir toprağa can verelim, yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayalım diye"

(Furkân, 45-49).

Bilesin ki Allah Teâlâ yaratıcının delillerinden yüz çeviren kimselerin cehâletini ve bu konudaki yollarının yanlışlığını beyân edince, bundan sonra da O'nun varlığına delâlet eden delil çeşitlerini zikretmiştir.

Gölgenin Delâleti

Birinci çeşit delil: Artması, eksilmesi ve bir halden başka bir hale geçmesi hususunda gölgenin durumuyla istidlâlde bulunmak... Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
أَلَمْ تَرَ Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın أَلَمْ تَرَ ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:

1) Bu, gözün görmesi anlamındadır.

2) Bu, kalbin görmesi, yani ilim anlamındadır. Biz bu ifadeyi gözün görmesi anlamına alırsak, her ne kadar onun lafzını, Arapların kullandığı anlama almak daha fasih ise de, o zaman mana, "Gölgeye bakmadın mı? Rabbin onu nasıl uzattı?" şeklinde olur. Kelimeyi ilim anlamına alırsak -ki bu Zeccâc'ın tercihidir- o zaman da mana, "Bilmedin mi" şeklinde olur. Bu daha evlâdır. Çünkü biz gölgeyi gözle görülen şeylerden addedersek, o zaman, Allah Teâlâ'nın kudretinin onu uzatmadaki tesiri ittifakla görülmez. Her değişen şeyin mümkin (câiz) olduğu, her mümkin varlığın ise, bir müessiri (var edeni) bulunduğu malum olduğu için, bu kelimeyi, işte bu bakımdan kalbin görmesi (ilim) anlamına hamletmek daha evladır.

İKİNCİ MESELE

Lafzın zahirine göre bu hitap her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.s)'e müteveccih ise de, hitap mana bakımından umumidir. Zira ayetin gayesi, Allah'ın gölge vasıtasıyla olan nimetlerini beyan etmektir. Bütün mükellefler ise, bu nimetlere dikkatlerini yöneltip, onlarla Yaratıcı'nın varlığına istidlâlde bulunmalarının gerekliliği hususunda müşterektirler, aralarında bir fark yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gölge Hakkında

Alimler, bu ayetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Söylenenler şu iki maddede özetlenebilir:

1) Gölge (اَلظِّلّ) katıksız ışık ile katıksız karanlık arasında, orta bir haldir. Fecrin zuhûrundan güneşin doğmasına kadarki zamanda olur. Evlerin içinde ve duvarlarla örülü avlularda meydana gelen haller de böyledir. Bu durum en hoş bir durumdur; çünkü insan tabiatı katıksız karanlıktan hoşlanmaz, ondan nefret eder. Katıksız ışığa gelince, bu güneşten çıkıp gelen bir niteliktir. O da, yoğunluğundan dolayı gözü kamaştırır. Güçlü bir buharlaşma (terleme)ye sebebiyet verir. Bu sebeple de sıkıntı ve eziyet vericidir. O halde, en hoş hal, gölgedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak cenneti onunla nitelemiş ve وَظِلٍّ مَمْدُودٍ *"yayılmış gölgeler"* diye tavsif etmiştir. sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk, gölgenin büyük nimetlerden ve muazzam menfaatlerden olduğunu açıklamıştır. Sonra bir de, gölgeli zamanda renkli şeye bakan kimse, sanki cisimden ve renkten başka bir şey göremez. Diyoruz ki, gölge, üçüncü bir şey değildir. O ancak, güneş doğup da ışığı cisim üzerine vurduğunda, o gölge zâil olduğu zaman anlaşılır ve bilinir.

Binâenaleyh eğer güneş olmasaydı ve onun ışıkları maddeler üzerine düşmeseydi, gölgenin bir varlığı ve mahiyeti olduğu bilinemeyecekti. Çünkü eşya (varlıklar) ancak kendi zıtlarıyla bilinirler. Eğer güneş olmasaydı, gölge bilinemeyecekti. Karanlık olmasaydı, ışık bilinmezdi. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk, güneşi yeryüzü üzerine doğdurup da, gölge zail olduğu zaman, işte o vakit akıllar, gölgenin, cisim ve renk üzerine ilâve bir keyfiyet olduğunu anlamış olur. İşte bundan dolayı Allah: *"Sonra güneşi ona bir delil yaptık"* buyurmuştur. Yani, "Biz gölgeyi, önce içinde bulunan faydalar ve lezzetlerle yarattık. Sonra biz akılları, güneşi doğdurmak suretiyle, onun varlığının bilgisine ulaştırdık. Böylece de güneş o nimetin varlığına bir delil ve bir

işaret olmuş oldu. Daha sonra da o gölgeyi biz, çektik. Yani, o gölgeyi birden bire değil, yavaş yavaş aldık" demektir. Çünkü, her ne zaman güneşin yükselmesi artarsa (bu nisbette), batı tarafından gölgenin noksanlaşması da o nisbetle artar. Mekâna ait hareketler, aynı anda meydana geldikleri gibi, o gölgelenme işinin ortadan kalkışı da, bir anda değil, yavaş yavaş olur. Bir de gölgenin çekilmesi eğer birdenbire olsaydı, insanların maslahatlarına uygun olmazdı. Fakat gölgeyi yavaş yavaş çekmek, âlemde çeşitli menfaatlerini sağlar. O halde ayetteki "kabz" ile kastedilen, yok etme, izale etme, giderme manasıdır. İşte bu, iki tevilden biridir.

2) Hak Teâlâ, yeri, göğü, yıldızları, güneşi, ayı yaratınca yeryüzü gölgeli oldu. Sonra Hak Teâlâ, güneşi o gölgeye delil (sebep) yaptı. Bu böyledir. Çünkü gölgeler, ışığın hareketine göre yer değiştirir. Zirâ bu ikisi birbirini takib eden, birbirine (adeta) delil olan, birbirinden ayrılmayan, aralarında bir üçüncüsü olmayan iki şeydirler. Dolayısıyla birinin artışı oranında diğeri noksanlaşır, yol gösterilen kimse, yol gösteren delilin (kılavuzun) işaretine göre yolunu bulup, ona göre hareket ettiği gibi, gölgeler de adeta ışıklar için birer yol gösterici ve onların takipcileridirler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk güneşi gölgelere bir delil kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضاً يَسِيراً *"Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik"* ifadesi ile kastedilen, ya o gölgeleri yavaş yavaş çekilerek sıfır noktasına ulaştırmaktır ki, bu durumda gölgelerin giderilmesi, "çekilmesi" diye ifade edilmiş olur, yahut da gölgelerin azar azar çekilmelerinden kastedilen, Kıyamet koptuğu zaman bütün gölgelerin izale edilmesidir ki, bu da, gölgeleri sağlayan sebeplerin, yani gölgeler bırakan kütlelerin ortadan kaldırılmasıyla olur. Bu ayetteki "**yesiren**" (azar azar) kelimesi *"Bu haşr (toplama) bize az gelir, kolaydır"* (Kaf, 44) ayetindeki gibidir. İşte ikinci te'vilin özeti budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ayetle, ihsan sahibi, lütufkâr bir yaratıcının varlığına şu şekilde istidlâl edilmiştir: Gölgelerin varlığı, hem hayvanlara hem insanlara faydalı bir iştir. Fakat katıksız bir ışık veya katıksız bir karanlık, canlılar için faydalı değildir. O halde gölgelerin varlığı ya zorunlu (vacib) şeylerdendir, ya olabilecek (mümkin) şeylerdendir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Aksi halde, gölgeler hiç değişmez, hep aynı kalırdı. Çünkü zorunlu (vâcib) olan şey, değişikliğe uğramaz. Öyle ise bu gölgelerin varlığının, mümkinattan olması gerekir. Dolayısıyla onu, yok iken var eden ve var ettikten sonra yokeden, mutlaka kâdir, herşeyi idare eden, lütufkâr ve bunu hayvanlar ile insanlara faydalı olabilecek oranda yaratmış olan bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratıcı da, ancak ulvî (gök) kütlelerini hareket ettirmeye, felekî (semâvî) maddeleri idare etmeye ve onları en güzel ve mükemmel bir şekilde sıraya ve nizama koymaya kâdir olandır. Böyle olan ise ancak Hak Subhanehû ve Teâlâ'dır.

Gölge Nimet Sayılır mı?

İmdi eğer, "Gölge, ışık verme özelliğinden olan şeyin ışık vermemesi manasına gelir. Öyle ise nasıl olur da, aslında yok demek olan birşey ile Allah'ın varlığına istidlâl

edilebilir ve nasıl olur da bu, nimetlerden sayılabilir?" denilirse deriz ki: "Gölge, sırf yokluk değildir. Aksine o, ışığın gölge ile karışımı bir şeydir. O halde gerçekte gölge de ikinci bir ışık demek olup, bu var olan bir şeydir. Bu işin ortaya konulması ve açıklanması konusunda, çok ince meseleler vardır. Bunlar hakkında akliyyat ile ilgili (felsefi) kitablarımıza baş vurulsun.

Gecenin Elbise Kılınması

İkinci çeşit delil: وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاساً وَالنَّوْمَ سُبَاتاً وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوراً *"O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayat (faaliyeti) yapandır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Hak Teâlâ, herşeyi örtüp bürüdüğü için geceyi bedeni sarıp kapatan elbiseye benzetmiş ve onda bizim için birçok faydalar bulunduğuna da, *"uykuyu bir dinlenme (yaptık)"* ifadesiyle dikkat çekmiştir.

Uykunun Subât Olması

"Subât", "rahat" demektir. Allah Teâlâ, rahatlık, dinlenme sebebi olduğu için uykuyu, "rahatlık" diye ifade etmiştir. **Ebu Müslim** şöyle der: **"Subât**, rahatlık demektir. Örfe göre (daha önce) hep cumartesi istirahat edildiği için, cumartesiye "sebt" günü denmesi de bu yüzdendir. Yine hasta kimse için, hastalığın yorgunluğunu atıp rahata kavuştuğunda, **"mesbût"** denilir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: **"Subât**, ölüm demektir. Hayatı sona erdiği için, ölene **"mesbût"** denilir. Bu tıpkı, *"O (Allah), geceleyin (uyuduğunuzda) sizi öldürendir"* (En'âm, 60) ayetinde ifade edildiği gibidir. **"Sübât"** kelimesinin, "ölüm" manasına alınmasının "rahatlık" manasına alınmasından daha evlâ olduğunu söyledik. Çünkü **"Subât"**ın karşılığında zikredilen **"nuşûr"** (yeni bir hayat) kelimesi, onun "rahatlık" manasına alınmasına mânidir.

Ebu Müslim de şöyle der: "Bu "nuşûr" intişâr (yayılma, dağılma) ve hareket etme manasınadır. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, insanın uykusunu ölüm diye nitelendirmesi gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Allah (ölenin) ölümü zamanında ölmeyenin de uykusunda rûhunu alır"* (Zümer, 42) buyurarak, uykudan uyanma ile ölümden uyanmayı (dirilmeyi) aynı şekilde **"nuşûr"** olarak adlandırmıştır.Bu ayet, yaratıcının kudretine delâlet etmesinin yanısıra, O'nun mahlûkatına nimetler verdiğine de delâlet etmektedir. Çünkü gecenin örtmesi ile örtünmede (görünmemede) insanlar için nice dinî ve dünyevî faydalar vardır. Uyku ve uyanmayı Cenâb-ı Hakk, ölüm ve hayata benzetmiştir. **Lokman** (a.s)'ın oğluna, *"Uyuyup uyandığın gibi, ölüp yeniden dirileceksin"* dediği rivayet edilmiştir.

بُشْراً Kelimesindeki Kıraatler

Üçüncü çeşit delil: Bu وَهُوَ الَّذِى أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ *"O, rahmetinin önünden, rüzgârları bir müjde olarak gönderendir"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadenin tefsiri, A'raf, 57. ayette geçmişti. Bu hususta birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Riyâh**", "**rîh**" şeklinde de okunmuştur. **Zeccâc** şöyle der: ("**Büşrâ**"nın bir diğer okunuş şekli olan) "**nüşren**" kelimesinde şu beş değişik okunuş (kıraat) vardır: Nûn'un fethası ile **neşren**, nûnun zammesiyle **nüşren**, nûnun ve şîn'ın zammesiyle **nüşûren**, münennes olmak üzere, nûn yerine bâ ile ve elif-i maksure ile بُشْرَى ; tenvin ile **büşran**." **Ebû Müslim** şöyle der: "Bunu "**büşran**" şeklinde okuyanlar, "**beşîr**" (müjdeci) kelimesinin çoğulu olarak böyle okumuşlardır. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın rüzgârları mübeşşirât (müjdeciler) olarak göndermesi de ayetlerindendir"* (Rum, 46) ayetidir. Bunun nûn ile **(neşren)** okunuşu ise, tıpkı وَالنَّاشِرَاتِ نَشْراً *"Bulutları yaydıkça yayanlara yemin olsun ki"* (Mürselat, 3) ayetinde olduğu gibidir. Bu yayanlar, rüzgârlardır. Ayetteki "**rahmet**", yağmur ve su manasınadır.

İKİNCİ MESELE
Sema Kelimesi

Ayetteki وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُوراً *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın yağmuru, buluttan değil gökten indirdiğini ifade etmektedir. Öyle ise, buluta "gök" (sema) diyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü bu kelimenin iştikakından (kök manasından) ötürü böyledir. Fakat dilin aslına göre, "**semâ**" şu malum gökyüzüne ve dünyanın adeta tavanı gibi olan şeye verilen addır. Binâenaleyh kelimeyi bu manasından alıp, başka manada kullanmak, zâhiri manasını terketmek demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tahûr Kelimesi

Alimler "**tahûr**"un manası hususunda ihtilaf etmişler ve çoğu bunun, tıpkı "**fatûr**"un, iftar edilecek şey, "**sahûr**"un da sahur yapılacak (sahurda yenecek) şey manasına gelişi gibi, kendisi ile taharet yapılacak (temizlenilecek) şey manasına geldiğini söylemişlerdir. **Keşşaf sahibi** bunu kabul etmeyerek şöyle der: "Fa'ûl vezni bir şeyde etkili (fâil) olma manasına gelmez. **Tahûr**, Arapça'da şu iki şekilde kullanılır:

a) Sıfat olarak.

b) İsim olarak. Sıfat olarak kullanılması, tıpkı "tâhir su" yerine, "tahûr su" demen gibidir. İsim olarak kullanılışı ise, tıpkı "abdest suyu" manasında "**vedû**", yakıt manasına "vekûd" demen gibi, "Kendisi ile temizlenilecek şey" manasında "tahûr" demendir. Birinci görüşte olanların delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in التُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ حِجَجٍ *"Eğer on sene de su bulamasa, toprak müslüman için tahirdir"*[70] buyurmuştur. Eğer "**tahûr**", tâhir (temiz) manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Toprak müslüman için temizdir" şeklinde olurdu ve tam bir mana ifade etmiş olmazdı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şu hadisi de böyledir. طَهُورُ إِنَاءِ أَحَدِكُمْ إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِيهِ أَنْ يَغْسِلَهُ سَبْعاً *"Sizden birisinin kabı, eğer ona köpek batar (ondan yalarsa) onun temizlenmesi, onun yedi defa yıkamasıdır"*[71] Binâenaleyh eğer

70) **Tirmizî**, Tahâret, 92 (1/212); **Müsned**, 1/158.
71) **Buhârî**, Vudû, 33; **Müslim**, Tahâret, 91 (1/234).

"tahûr", tâhir manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Sizden birinin kabının temiz oluşu" manasında olurdu ve bu muntazam bir söz olmazdı. Hem sonra Cenâb-ı Hak, *"(Allah) kendisiyle sizi temizlemek için gökten yağmur indirir"* (Enfal, 11) buyurmuş ve sudan maksadın, temizlemek olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla suyun "tahûr" olması ile, "kendisi ile temizlenilen şey" manasının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bunu, bir nimet sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh bunu en mükemmel manasına hamletmek gerekir. Temizleyici olmanın ise, temiz olmadan daha ileri ve mükemmel olduğunda şüphe yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, suyun şu iki faydasını zikretmiştir:

a) Bitkilerle ilgili olanı..

b) Canlılarla ilgili olanı. Bitkilerle ilgili faydası, *"Onunla ölü bir toprağa can verelim diye"* cümlesi ile anlatılmıştır. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin بَلْدَةً مَيْتًا demiş de, بَلْدَةً مَيِّتَةً demeyiştir?

Cevab: Çünkü "belde" Hak Teâlâ'nın سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ *"O (bulutu) ölü bir beldeye sevkettik"* (A'raf, 57) ayetindeki (müzekker) "beled" takdirindedir.

İkinci soru: Beldenin (toprağın) ölmesi ve can bulmasıyla ne kastedilmektedir?

Cevap: İnsanlar, ma'mur olmayan yerlere, "ölü araziler" (mevât), toprağın mamûr olmasını sağlayan sulama işine de "onu diriltme" (ihyâ) adını vermişlerdir.

Tabii Sebeplerin Zatî Tesirleri Yoktur

Üçüncü soru: Tabiatcılar ile Mu'tezile'den Kelbî "Yer, su ve güneşin tabiatından olarak bitkiler meydana gelmiştir" demişler ve bu hususta Hak Teâlâ'nın, *"onunla ölü bir toprağa can verelim diye"* ifadesine tutunarak, "Buradaki "Onunla" (بِهِ) ifadesindeki bâ harf-i cerri, suyun bunda tesirli olduğunu göstermektedir" iddiasında bulunmuşlardır.

Cevap: Her ne kadar ayetin zâhiri bu manaya delâlet ediyorsa da, kelamcılar, tabiatın (karakterin) bozulabileceğine delil bulunduğu için, bu ayetin zahirî manasını bırakıp, buna mecazî mana vermişlerdir.

Suyun canlılarla ilgili faydası da وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا *"Yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayalım diye"* cümlesiyle anlatılmıştır ve bununla ilgili olarak şu sorular sorulabilir:

Canlıların Suya İhtiyaçları

Birinci soru: Niçin burada sadece, insan ve hayvanlar zikredilmiş; hepsi de bundan istifade etmesine rağmen, kuşlar ve vahşi hayvanlar niçin zikredilmemiştir?

Cevap: Kuşların ve vahşî hayvanların suya olan ihtiyaçları, o kadar fazla değildir. Çünkü onlar su içme ihtiyacını pek az hissederler. En'am (evcil hayvanlar) ise böyle değildir. Çünkü bunlar, insanların kazancı (malı) olan hayvanlardır ve insanların birçok genel menfaatleri de bunlara dayalıdır. Dolayısıyla, sanki bu hayvanlarını sulayacak, su vermek suretiyle in'amda bulunmak, bizzat insanlara su verip in'am etmek gibi olmuştur.

İkinci soru: Ayetteki "**en'am**" ve "**ünâs**" kelimelerini nekire getirip, onları "çok" diye tavsif etmenin hikmeti nedir?

Cevap: Bu, "İnsanların birçoğu, vadi ve nehir kıyılarında, suların fayda sağladığı kıyılara yakın şehirde yerleşmişlerdir. Binâenaleyh bu insanlar yağmur sayesinde sulanmaya fazla muhtaç değillerdir. onlardan pek çoğu ise çöllerde, ve vahalarda yerleşmişlerdir. Binâenaleyh onlar, içecek suyu, ancak yağan yağmurdan elde edebilmektedirler. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Onunla ölü bir toprağa can verelim diye."* cümlesi ile kastedilen budur. Allah Teâlâ bununla, suyun kolayca elde edildiği yerlerden uzak olan kimselerin bazı beldelerini kastetmiştir. Ayetteki "**çok**" kelimesinin نسقيه (sulayalım) kelimesiyle ilgili olması da muhtemeldir. Çünkü canlılar suya zaman zaman ihtiyaç hissederler. Bitkiler ise böyle değildir. Onlara belli bir miktar su yeter. Hatta o yeterli sudan fazlasını almaları, onlara zarar verir. Canlılar ise, yaşadıkları müddetce zaman zaman suya ihtiyaç hissederler.

Canlıların Burada Sıralanmasının İzahı

Üçüncü soru: Hak Teâlâ, ayette yerin diriltilmesini ve en'am'ın (hayvanların) sulanmasını, niçin insanların sulanmasından önce zikretmiştir?

Cevap: Çünkü insanların hayatı, topraklarının ve hayvanlarının hayatına bağlıdır. Binâenaleyh insanların hayat ve geçim sebebi olan bu şeyler işte bundan ötürü, kendilerinin sulanmalarından önce zikredilmiştir. Çünkü onlar, arazilerini ve hayvanlarını sulamaya muvaffak olunca, kendilerini sulamaya da muvaffak olmuş olurlar. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun bunu, onların arasında tasrif ettik"* (Furkân, 50) ayetinin manası, yağmurun her sene bir başka tarafa tasrif edilmesi, gönderilmesi demektir. Bu böyle olduğuna göre, o sudan hepsi değil, hersene pekçok insan o yağmurdan istifade eder.

Enâsî Kelimesi

Dördüncü soru: "**enasî**" nasıl bir kelimedir?

Cevap: Ferrâ ve Zeccâc: "**İnsi ve ünâs** (insan ve insanlar) kelimeleri, tıpkı "**Kürsî ve kerâsi**" kelimeleri gibi (biri müfred, biri cemidir). Cenâb-ı Hakk, "**Kesîren**" (çok) buyurdu, ama "**kesîrîne**" (çokları) demedi, (böylece cemi olan ünasi kelimesinin

sıfatını müfret getirmiş oldu). Çünkü fa'îl vezni bazan müfret olarak getirildiği halde, kendisiyle cemi manası kastedilir. Bu tıpkı وَقُرُوناً بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيراً (Furkân, 28) ve وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقاً (Nisa, 69) ayetlerinde olduğu gibidir.

Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü

Bil ki fakihler, suların hükmünü, Hak Teâlâ'nın *"Biz, gökten tertemiz (tahûr) su indirdik"* ayetinden çıkarmışlardır. Şimdi o meselelerin ana noktasına işaret ediyor ve diyoruz ki: Burada şu iki husus var:

a) Su, temizleyicidir.

b) Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir?

Birinci husus: Diyoruz ki su, ya değişmez (bozulmaz), ya değişir (bozulur).

Değişmemiş (bozulmamış) olan birinci kısmın kendisi temizdir ve başkasını temizleyicidir. Ancak ma-yı müsta'mel (abdest ve gusulde kullanılmış olan su) bu hükümden istisna edilmiştir. **İmâm-ı Şâfi'ye** göre bu su temizdir, fakat temizleyici değildir. **İmam Mâlik ve İmam-ı Sevri:** "Bununla abdest almak caizdir" derken, **Ebû Yusuf**'un rivayetine göre, **İmam Ebû Hanîfe** bu suyun pis olduğunu söylemiştir. Burada birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Kullanılmış Su Temizleyici Değildir

Bu mesele, kullanılmış suyun, temizleyici olmadığının beyanı hakkındadır. Bizim delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَغْتَسِلُ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ *"Sizden hiç kimse cünüp iken, durgun sularda gusletmesin"*[72] şeklindeki hadisidir. Binâenaleyh, şayet su eskiden olduğu gibi hem temiz hem de temizleyici olma vasfını devam ettirseydi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nehyetmesinin bir anlamı olmazdı. Bizim, kıyas açısından delilimiz ise şudur: Sahâbe-i kiram, yolculukları esnasında abdest alıyor, ilerde bu sulara ihtiyaçları olduğunu bile bile, kullandıkları suları bir kapta biriktirmiyorlardı. Eğer bu su, temizleyici bir su olmuş olsaydı, onlar o suyu ihtiyaç duyacakları bir gün ve zaman için, mutlaka yanlarında götürürlerdi.

İmam Malik, bu hususta hem ayet hem hadis, hem de kıyasla istidlâl etmiştir. Ayetten istidlâli şu iki şekilde olmuştur:

1) Cenâb-ı Hakk, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hakk, *"O size gökten, kendisiyle sizi temizlemek için su indirir"* (Enfâl, 11) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetler, suyun temizleyici vasfının bulunduğuna delâlet etmektedir. Var olduğu sabit olan şeylerde temel düstur ise, onun aynı hal üzere devam ettiğidir. Binâenaleyh, su, "mâ-i müsta'mel" (kullanıldıktan) olduktan sonra da, bu

72) Müslim, Tahâret, 97 (1/236).

vasfının devam ettiğine hükmetmek gerekir. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın طَهُوراً *"temiz"* ifadesi o suyla defalarca temizlenmenin caiz olmasını gerektirir.

2) Allah Teâlâ فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* (Maide, 6) emriyle yıkamayı mutlak anlamda kastetmiştir. Binâenaleyh mal (sıvı) olan her şeyi kullanmak bir gusüldür, yıkanmadır. Çünkü yıkama ve yıkanma suyu uzuvlar üzerinde kaydırmaktır. Nitekim şair

فَيَاحَسَنَهَا إِذْ يَغْسِلُ الدَّمْعُ كُحْلَهَا

"Göz yaşları sürmesini yıkadığında bile, güzel olan ey kadın, ey sevgili" demiştir. Binâenaleyh kim, mâ-yi müsta'mel (kullanılmış su) ile guslederse, gusletmiş sayılır. Bunun ona, yeterli olması gerekir. Çünkü o böylece emrolunduğu şeyi yerine getirmiştir. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Gusülün Keyfiyeti

İmam Malik'in sünnetten deliline gelince, Hz. Peygamber'den yaptığı rivayet edilen şu hadistir: تَوَضَّأَ فَمَسَحَ رَأْسَهُ بِفَضْلِ مَا فِي يَدِهِ *"Hz Peygamber (s.a.s) abdest aldı ve elinde kalan suyla da başına meshetti."* Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in abdest aldığı suyu, sakalının ıslaklığından alarak, onunla başını meshettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in şöyle de yaptığı rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) gusletti, bedeninde suyun isabet etmemiş olduğu kuru bir yer gördü de, bunun üzerine, üzerinde yaşlık bulunan ıslak saçlarını tuttu, daha sonra da elini o kuru yerin üzerinde gezdirdi.

İmam Malik'in kıyastan delili ise şudur: Bu su, temiz bir bedenle karşı karşıya gelmiş, üzerinden akmış temiz bir sudur. Böylece de bu su bu yönüyle tıpkı, bir taşın veya bir demirin üzerinden akan bir suya benzemiş olur. Dördüncü defa kullanılan, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su da böyledir. Bir de suyun, kişinin yüzünün en üst tarafına konulup, bu suyla o yerin yıkanma farziyyeti sâkıt olup, daha sonra da bu suyun bizzat kendisinin yüzün geriye kalan kısmına inip akması halinde -bu suyun üst tarafında mâ-yi müsta'mel vasfını almış olmasına rağmen- o yerin yıkanmasının farziyyetinin giderilmesine kâfi geldiğinde ihtilaf yoktur.

İKİNCİ MESELE

Suyu Necis Kılan Durumlar

Mâ-yi müsta'melin temiz olmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* ayetidir. Bunun sünnetten delili, Hz. Peygamberin, sakalının yaşlığından alarak onunla başını meshetmesi ve خُلِقَ الْمَاءُ طَهُوراً لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَيَّرَ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ أَوْ لَوْنَهُ *"Su, temizleyici olarak yaratılmıştır. Tadı veya rengi, yahut da kokusu değişmediği sürece, onu hiçbir şey necis hale getiremez"*[73] buyurmasıdır. Şâfiî şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.s) abdest almıştır. O abdest suyundan düşenler, onun elbisesine

73] İbn Mâce, Tahâret, 76 (1/174).

mutlaka değmiştir. Ama, onun bundan dolayı ne elbisesini değiştirdiği, ne de mâ-yi müsta'melin yıkadığı yeri yıkamamıştır. Müslümanlardan hiç kimsenin de böyle yaptığı rivayet edilmemiştir. Böylece, onların bu mâ-yi müsta'melin necis, pis olmadığı hususunda ittifak etmiş oldukları sabittir. Bir de bu su temiz bir bedenle karşı karşıya gelmiş, onun üzerinden akmış bir sudur. Böylece bu yönüyle de bu su tıpkı bir taş üzerinden akmış olan suya benzemiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu su, ya abdest uzuvlarını yıkadığı için, yahut da elbise yıkadığı için müsta'mel olmuş, bu vasfı almıştır. Bunun abdest uzuvlarının yıkanmasından ötürü müsta'mel (kullanılmış) olmasına gelince, bu da ya farz ve ibadet sayılan bir şeyden dolayı müsta'mel olmuştur, yahut farz olan fakat ibadet sayılmayan bir şeyden ötürü müsta'mel olmuştur, yahut da ibadet olup da farz olmayan bir şeydan dolayı müsta'mel olmuştur, veyahutta ne farz ne de ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmuştur.

Birinci kısma, yani farz ve ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmasına gelince, bu, Şâfiîlerin ittifakıyla, temizleyici vasfını haiz değildir (Yani temizdir, fakat temizleyici değildir).

İkinci kısma gelince, bu da, müslüman bir kocanın nikahı altındaki zımmî kadının kullandığı sudur. Yani, kocasının kendisiyle cimâ edebilmesi için, o kadının hayızından temizlenmesi için kullandığı sudur.

Üçüncü kısma gelince, bu da ikinci, üçüncü defa kullanılan su ile, abdesti yenilemek için kullanılan su ve sünnet olan gusüllerde kullanılan sudur. Şâfiîlerin, bu iki kısım su hakkında, iki çeşit izahı bulunmaktadır.

Dördüncü kısma gelince, bu dördüncü defa kullanılan su ile, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su olup, bu bütün Şafiîlerin ittifakıyla mâ-yi müsta'mel olmayıp, hem temiz hem de temizleyicidir.

Elbiselerin yıkanması için kullanılan suya gelince, bu kimse, şayet necis (pis) bir elbiseyi yıkamış ve o elbise de tek bir yıkama ile temiz olmuş ise, onu üç defa yıkaması müstehap olur. Binâenaleyh bu duruma göre, ikinci ve üçüncü kerelerde o elbiseden çıkan su, sahih görüşe göre, temizleyicidir.

Değişen ikinci kısım suya gelince, biz deriz ki: Su, değiştiği zaman, ya kendiliğinden yahut da başkası sebebiyle değişmiş olur. Birinci kısma gelince, bu mesela, bir suyun bir yerde uzun müddet kalması sebebiyle değişmesi gibi, bununla abdest almak caizdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) **Kudâe kuyusundan** abdest almıştır. Onun suyu ise adeta sanki uzun müddet orada kına bitkisi kalmış gibi bir renk almıştı. Başkası sebebiyle değişene gelince, bu başkası ya o suya bitişiktir veya ondan ayrıdır. O suya bitişik olmayana gelince, bu tıpkı suyun hemen yakınına bir leşenin atılması, konulması ve düşmesi, böylece de o suyun o leş sebebiyle kokuşmuş hale gelmesidir. Bu su da temizleyicidir.

Suyun Vasfının Değişmesi

Ama kendisine bitişen bir şey sebebiyle suyun değişmesine gelince, bu bitişen şey ya temiz olur, veya necis, pis olur. Birinci kısma gelince, o temiz olduğu sırada ona ya bir şey karışır veya karışmaz. Eğer ona bir şey karışmamışsa bu tıpkı o suya yağın, kokunun, ağaç dalının, anberin katı kâfurun düşmesi sebebiyle bozulmuş bir su gibidir ki, bu da tıpkı suyun yakınında bir leşin bulunması halindeki gibi temizdir. Bir de temizlik, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* buyruğu ile sabittir. Sabit olan şeyde aslolan şey ise, onun devam ettiğidir. Kendisine karışan bir şey sebebiyle değişen suya gelince, bu karışan şeyden o suyu korumak ya mümkün olmaz veya mümkün olur. Mümkün olmama haline gelince bu, mesela toprak siyah kokmuş çamurun içine düşen yapraklar ve kendisinde oluşan yosunlar sebebiyle değişmiştir ki, bu da temizdir. Çünkü bunun temiz oluşu, ayetle sabittir. Ve, bundan sakınmak da adeta imkansızdır. Binâenaleyh bu zorluk, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size din hususunda hiçbir zorluk yaratmamıştır"* (Hacc, 78) ayetinden dolayı, kaldırılmıştır. Yine suyun, akarken kiremit, kireç, sürme taşı yatağına uğrayıp, yahut da bu şeylerden o suya herhangi bir şeyin düşmesi yahut bu suyun o şeylerin bizzat yatağından çıkması da böyledir. Suyun dışardan gelen şeylerin karışmasından dolayı bozulması haline gelince, bu durumda bakılır: Eğer su, mesela kendisine zaferân düşüp de böylece de biraz sararması yahut un karışıp da, böylece de biraz beyazlaşması suretiyle, onu su olma özelliğinden çıkaramayacak derecede değişirse, **Şâfiî** mezhebinin sahih görüşüne göre, bununla abdest almak caizdir. Çünkü bu karışan şeyler o sudan su ismini silememiştir (ona yine su denmektedir). Ama bu değişme çok fazla olur, böylece de o suya mesela çorba gibi yeni bir isim verilirse, bununla ittifakla abdest almak caiz değildir. Yok bu su yeni bir isim almazsa, **Şâfiî**'ye göre onunla abdest almak caiz olmadığı halde, **Ebû Hanîfe**'ye göre onunla abdest almak caizdir.

Şâfiî'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) abdest aldı, daha sonra da هٰذَا وُضُوْءٌ لَايَقْبَلُ اللّٰهُ الصَّلٰوةَ إِلَّا بِهٖ *"Cenâb-ı Hakk'ın namazı kabul etmesi için şart koştuğu abdest sadece böylece alınan abdesttir"*[74] buyurdu. Binâenaleyh bu abdest eğer vasfı değişmiş bir suyla olmuşsa, onun ancak bununla caiz olması gerekir. Halbuki durumun böyle olmadığı ittifakla sabittir. Böylece, bunun vasfı değişmemiş bir su ile alınmış bir abdest olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

2) Gül suyu suya karışsa, sonra da insan bu suyla abdest alsa. Bu durumda abdest uzuvlarının bazısının su ile değil de o gül suyuyla yıkanmış olması muhtemeldir. Durum böyle olunca da, abdestin bulunduğu hususunda bir şüphe meydana gelmiş

74) Feyzu'l-Kadîr, 6/429.

olur. Böylece de abdestsizliğin bulunduğu kesinkes ortaya çıkmış olur. Şüphe ise, kesin olana karşı duramaz. Binâenaleyh o insanın abdestsiz olması gerekir. Ama bu suyun, eserinin ortaya çıkamayacağı bir derecede az olması, durumu bunun aksinedir. Çünkü o, bu durumda adeta yok gibidir. Onun eseri ortaya çıkınca, biz onun varlığını anlamış oluyoruz. Böylece de biraz önce bahsettiğimiz durum ortaya çıkmış olur.

3) Abdest, manası anlaşılamayan bir kulluk (ibadet) biçimidir. Çünkü bir kimse, gülsuyu ile abdest alması halinde, abdesti sahih olmuyor, ama kokuşmuş, durgun bir su ile abdest alması halinde abdesti sahih oluyor. Manası anlaşılmayan yerlerde, mevrid-i nass ile yetinmek gerekir, kıyas yapılmaz.

Ebû Hanîfe'nin delilleri de şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayet, suyun temizleyici olduğuna delâlet etmektedir. Mevcût, var olan şeylerde aslolan ise, o şeyin devam etmesidir. Binâenaleyh, karışım sebebiyle suyun vasfının değişmesine rağmen, bu özelliğinin devam etmesi gerekir.

2) Cenâb-ı Hakk abdest uzuvlarını sıralarken onlar hakkında *"...yıkayınız"* (Maide, 6) buyurmuştur. Bu emir mutlak bir yıkamayı emreden bir ifadedir. Bunu yapan kimse de emri yerine getirmiş olur. Bu sebeple de sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir. Biz bunun ne demek olduğunu biraz önce izah ettik.

3) Cenâb-ı Hakk'ın *"Su bulamazsanız teyemmüm ediniz"* (Maide, 6) ayetidir. Cenâb-ı Hakk teyemmümün caiz olmasını su bulamama şartına bağlamıştır. Vasfı değişen bu suyu elde eden kimse ise, suyu bulmuş, onu elde etmiş demektir. Çünkü sıfatının değişmiş olmasına rağmen, değişen bu su yine sudur. Mevsûf sıfat bulunduğu sürece mevcuttur. Binâenaleyh o kimsenin (böylesi bir su varken), teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in denizler hakkında هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ *"O suyu temiz ve temizleyici olandır"* buyurmuş olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ifadesinin zahiri, her ne kadar ona başka şeyler karışsa bile, onunla temizlenmenin caiz olmasını iktiza eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi mutlak olarak zikretmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) kedinin ve hayızlı kimsenin artığı ile -o suya onların tükrüklerinden bir miktar bulaşmış olmasına rağmen- abdest almayı mübah kılmıştır.

6) Kendisine çamurların ve sahradaki kuru ot ve bitkilerin karışmasıyla renginin değişmesine, işte bundan dolayı da renginin bazan siyaha bazan kırmızı ve sarıya dönüşmüş bir şekilde görünmesine rağmen, bataklık ve sel sularıyla abdest alınabileceğinde ihtilaf yoktur. Binâenaleyh işte bu husus, karışan şeyin o suya galib gelip ondan "su" adını kaldırmadığı müddetce, suya karışan bütün şeyler hakkında temel bir düstur olur.

Suya Necaset Karışması

İkinci kısım: Suya karışan necis bir şey olursa, bu durumda bazı kimseler ister az ister çok olsun, o necâset sebebiyle su değişmediği müddetce o suyun necis olmayacağını iddia etmişlerdir ki, bu **Hasan el-Basrî, en-Nevevî, İmam Malik ve Dâvud (ez-Zahirî)**'nin görüşü olup **Gazali** de **İhya**'sında bu görüşe meyletmiştir.

Ebû Bekr er-Razi el-Cessâs ise şöyle der: "Bizim alimlerimizin bu hususdaki görüşü şudur: Biz o suda, necasetten bir parçanın bulunduğunu kesinlikle bilir, yahut da bunun böyle olduğuna zann-ı galibimizle hükmedersek, o suyu kullanmak caiz olmaz. İşte bu noktada, deniz, kuyu, göl, durgun ve akıcı sular değişmez. Çünkü deniz suyuna necaset düşmesi halinde, necasetin düştüğü o suyu kullanmak caiz değildir. Akıcı su da böyledir. Alimlerimizin, bir tarafı kımıldatıldığında diğer tarafı kımıldamayan büyük göl için verdikleri hükme gelince, bu, o iki taraftan birine düşen necasetin diğer tarafa da ulaştığı hususunda bir zann-ı gâlib ile söylenmiş bir söz olup, bu "Kendisine necaset düşen suyun bir kısmını kullanmak caizdir, bir kısmını ise kullanmak caiz değildir" şeklinde bir söz değildir." Bütün bu sözlerin tamamı **Ebû Bekr er-Razî el-Cessâs**'ındır.

Ben derim ki: Bazı kimseler, suyun az olması ile çok olmasını birbirinden ayırmışlardır. Meselâ **Abdullah İbn Ömer**'den, "suyun kırk "**kulle**" olması halinde, onu hiçbir şeyin pis edemeyeceği" rivayet edilirken, **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Havuzun, kırk garb (öküz gönünden yapılmış büyük su kabı) olması durumu müstesna, o suda cünup kimse yıkanamaz (yıkanırsa o suyu pis etmiş olur) dediği rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda **Muhammed İbn Ka'b el-Kuvazî**'nin de görüşüdür. **Mesrûk ve İbn Sîrîn** "Su çok olması halinde, hiçbir şey onu pisleyemez" derlerken, **Said İbn Cübeyr:** "Miktarının üç kulle olması halinde durgun suyu, hiçbir şey necis hale getiremez" demiştir. **İmam Şâfiî** de **Hecr** (هَجَر) kullelerine göre iki kulle olması halinde, tadı, kokusu veya rengi değişmediği sürece, hiçbir şey onu pis edemez. Eğer o su verilen bu miktardan daha az olursa, necasetin kendisinde zuhûr etmesinden dolayı necis olur" demiştir.

Bil ki **İmam Mâlik**'in görüşünü destekleme hususunda şunlara tutunmak mümkündür:

1) Cenâb-ı Hakk, *"Biz gökten tertemiz bir su indirdik"* buyurmuştur. Kendisinde necaset zuhûr ettiği için, rengi veya tadı veya kokusu değişen sular hakkında, ayetin bu hükmüyle amel edilmemiştir. Binâenaleyh, ayetin bunun dışında kalanlar hususunda aslı üzere kalması gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah, suyu temizleyici olarak yaratmıştır. Tadı veya rengi veya kokusu değişmediği müddetçe onu hiçbir şey pis edemez"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, işte bu konuda bir nasstır.

---

75) 1 kulle, 250 rıtıllık bir testidir. 1 rıtıl ise 460 gramdır.

3) Cenâb-ı Hakk, *"yüzlerinizi (...) yıkayınız"* buyurmuştur. Bu suyla abdest alan, yüzünü yıkamış olur. Böylece de emrolunduğu şeyi yerine getirmiş olur ve bu sayede de sorumluluktan kurtulmuş olur.

4) Karışan iki şeyden herbiri, diğerine baskın çıkması halinde, kendisine baskın çıkılanın, baskın çıkanın niteliğini alması, bunların kaçınılmaz bir durumudur. Binâenaleyh bir damla sirkenin, büyük bir suya düşmesi halinde, onun sirkelik vasfı yok olur ve o da su sıfatıyla muttasıf olur. Onlardan birinin diğerine galip gelmesi hususu ise, ancak duyu organlarının zann-ı galibe göre yapmış olduğu değerlendirme ve hissedilen, görülen neticeler ve alâmetler ile bilinir ki, bu hissolunan neticeler de suyun tadı, veya rengi veyahut da kokusudur. Binâenaleyh bu demektir ki her ne zaman o suda necasetin tadı veya rengi yahut kokusu görünürse, necaset suya baskın çıkmış ve su o necasetin içinde erimiş olur. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz ki o suya necaset hükmü galip gelmiş olur. Ama o suda bunlara dair herhangi birşey zuhur etmezse, galip gelen su olmuş olur ve necaset de o suyun içinde erimiş kaybolmuş, yok olmuş olur ki, bu durumda da taharet hükmü galip gelir ve temizliğine hükmolunur.

5) **Hz. Ömer** (r.a)'den rivayet edilen şu hususdur: O, hristiyanların testisinden Hristiyanların kap-kacaklarının necis olduğu ilme yakın bir zan ile malûm olduğu halde, abdest almıştır. Bu da **Hz. Ömer** (r.a)'ın (bu hususta) sadece suyun değişmemesi prensibine dayandığına delâlet eder.

6) Suyun muayyen bir miktarı gözönünde bulundurularak değerlendirilmesi -ki bu miktar **Şâfiî**'ye göre iki kulla mikdarı, **Ebû Hanîfe**'ye göre ise eni ve boyu on zirâ olan havuz gibi su birikintisidir- geçerli olsaydı, bu temizliğin en muteber olduğu mekân, **Mekke** ve **Medîne** olurdu. Zira oralarda gerek akar su,gerek durgun su olarak su çok değildir. Ta Hz. Peygamber (s.a.s)'in asrının başından, sahabe asrının sonuna kadar, onların suları belli bir miktar ile takdir etme işine giriştikleri nakledilmemiştir. Yine onların suların necasetten nasıl korunulacağını sordukları da nakledilmemiştir. Onların su kaplarını necasetten sakınamayan çocuklarla cariyeler taşımaktaydı.

7) Hz. Peygamber (s.a.s)'in (su içmesi için) kabı, kediye eğmesi ve Sahâbe-i Kirâm'ın kediyi onlar onun fare yediğini görmelerine rağmen, kap-kacaklarından su içmekten men etmemeleridir. Çünkü, onların beldelerinde kedilerin içinden su içecekleri havuzları ya da içine inip de su içecekleri bir kuyu yoktu.

8) **Şâfiî**, necasetlerin yıkandığı kirli suların vasıfları değişmediği müddetçe temiz olduğunu, değiştiğindeyse pis olduğunu açıkça ifade etmiştir. Binâenayeh, o suyun üzerinden akması suretiyle o necasetle karşı karşıya gelmesi ile necasetlerin o suya gelmesi arasında ne fark vardır? Ve, akma kuvveti karışmaya mani olamadığı halde, akma kuvveti necaseti def eder" diyen kimsenin sözünün ne anlamı vardır?

9) Onlar, akan az suyun etrafında abdestlerini bozuyorlar (ve sudan temizleniyorlardı). Şâfiî'nin mezhebinin akan bir suya o su az miktarda dahi olsa idrar damlası düştüğünde, suyun vasfı değişmediği müddetçe onunla abdest almanın caiz olacağı şeklinde olduğunda ihtilaf yoktur. Binâenaleyh akan su ile duran su arasında ne fark vardır? Keşke bilseydim: Suyun vasfının değişmemesi kıstasına mı, yoksa akması sebebiyle suyun akış kuvveti kıstasına mı havale etmek daha isabetlidir?

10) Bir damla idrar, iki "kulle"ye düşse, sonra da bu kulleler birbirinden ayrılsalar. Binâenaleyh bu demektir ki, bunlardan alınan her testi su, Şâfiî'nin görüşüne göre temizdir. Halbuki su az olduğu için idrarın onun her tarafına yayıldığı malumdur. Binâenaleyh bu az şeyin, bu kadarcık bir şeye doğrudan doğruya düşmesi ile başkasının o suya bitişmesi ile, böylece suyun onunla temasa geçmesi arasında ne fark vardır?

11) Hamamlarda ta öteden beri, elleri isli paslı, kirli olan kimseler abdest almaktadırlar. Bunlar ellerini ve kaplarını, oraya hem temiz hem de kirli ellerin girdiğini bile bile havuzdaki o az suya sokuyorlardı. Eğer bu suyun miktarının iki kulle ile takdir edilmesi muteber olsaydı, bu iş, meşhur olur ve tevâtur derecesine varırdı. Çünkü ekserî kimselerin kendisine iyici ihtiyaç duyduğu bu gibi şeylerin naklinin tevâtür derecesine ulaşması gerekir. Böyle olmadığına göre biz bu miktarın muteber olmadığını anlamış bulunuyoruz.

Temizlik Konusunda Kulleteyn Meselesi

12) Biz, suyun necis hale dönüşmesine hükmetsek bile büyük vadiler ve büyük göllerin suyu gibi, son derece çok olan suların da necis hale geleceğine hükmetmemiz mümkün olmaz. Çünkü bu icmâen bâtıldır. O halde bu demektir ki, bu suyun miktarını belli bir miktar ile tayin etmek gerekir. Biz, ulemânın, bu hususta farklı farklı takdirler yaptıklarını nakletmiştik. Bunların hiçbiri diğerlerinden daha isabetli değildir, yani hepsi geçerlik bakımından aynı durumdadır. Bu sebeple bu demektir ki, nakledilen bu şeyler arasında bir çelişki vardır ve bunların birbirlerini götürmeleri gerekir. Ebû Hanîfe'nin bu suyun miktarının, on zira en-on zira da boy olarak takdir etmesinin mücerret bir dava olduğu malumdur. Şâfiî'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثًا *"Suyun miktarı iki "kulleye" ulaştığında, pislik taşımaz"*[76] şeklindeki hadisine binâen, bu suyun miktarını iki kulle olarak takdir etmesi de zayıftır. Çünkü Şâfiî, bu haberi rivayet ederken, "bana bir adam haber verdi" demiştir. Böylece ravi "meçhûl", hadis de "mürsel" olmuş olur. Halbuki mürsel hadis, Şâfiî'ye göre delil değildir. Hem muhaddislerden pekçoğu bunun İbn Ömer'e varan mevkûf bir haber olduğunu iddia etmişlerdir. Biz, rivayetin doğruluğunu kabul etsek bile bu meçhulu yine bir meçhule

76) Tirmizî, Tahâret, 50 (1/97).

sevketmek demektir. Çünkü "kulle" sözü, malum değildir. Bu "küçük küp'e, çömleğe de büyük testiye de, el ile taşınabilen her kaba da uygun düşebilen bir kelimedir. Yine bu kelime, insanın başı, dağın tepesi anlamlarına da gelir. Biz, kullenin malum bir şey olduğunu kabul etsek bile, hadisin metninde bir ıdtırab vardır. Çünkü bu hadîs, "Şu iki kulleye", "bir kulleye", "kırk kulleye" iki veya üç kulleye" ve "iki küçük küpe vardığında" vb. şeklinde rivayet edilmektedir.

Biz, metnin sahih olduğunu kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, zahiri terkedilen bir hadistir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"O pislik taşımaz"* sözünü, zahirî manasında almak imkânsızdır. Çünkü pislik suya düştüğünde, su onu taşır. Biz bu sözün zahirî manaya alınabileceğini kabul etsek bile, ne var ki pislik, şer'î pislik, hakiki pislik olmak üzere ikiye ayrılır. İsim lügavî müsemmâ mana ile şer'î mana arasında dönüp dolaştığında, onu lügavî müsemmasına (manasına) hamletmek daha evlâ olur. Çünkü bu isim, lügavî manasında hakiki, şer'î manasında ise mecâzî mana ifade eder. Bu, müşterekliği ve dönüp dolaşmayı bertaraf etmek için yapılır. Durum böyle olunca, bu kelimeyi lügavî manasına hamletmek gerekir. Bunun lügavî manası ise tabiat itibariyle "kazûratten olan pislik" şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَا اِسْتَحْبَثَتْهُ الْعَرَبُ فَهُوَ حَرَامٌ *"Arapların pis kabul ettiği her şey haramdır"* buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"o pislik taşımaz"* şeklindeki sözünün anlamı, "O su, tabiat itibariyle pis olmaz" şeklinde olur. Biz de bunun bu anlamda olduğunu söylüyoruz. Ancak ne var ki daha sen ne hakla, "Bu şerân pis olmaz" dedin? Biz bu hadiste geçen خُبْثاً kelimesiyle şer'î necasetin kastedildiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَمْ يَحْمِلْ خُبْثاً sözü:, "onu taşımakta zorluk çeker, za'afa uğrar" demektir. "Taşımakta za'afa düşer" ifadesinin anlamı ise ondan etkilenmesi demektir. Böylece bu, o suyun temiz olarak devam ettiğinin değil de pis hale dönüştüğünün bir delili olmuş olur.

Şöyle de denilemez: "Bu sorulara şu şekilde cevap verilebilir: Şâfii, her ne kadar bazı yerlerde, ravinin adını anmamış ise de, ancak ne var ki Şâfiî bu raviyi bazı yerlerde zikretmiştir. Böylece bu hadis. mürsel olmaktan çıkar. Bir de diğer muhaddisler, bu ravinin ismini belirlemişlerdir.

"Bu İbn Ömer'e dayanan mevkûf bir hadistir" şeklindeki sözünüze gelince, biz deriz ki: Biz bunu kabul etmiyoruz: Çünkü **Yahya İbn Main**, "Bu ceyyidu'l-isnat (isnadı güzel ve muteber) bir hadistir" demiş, bunun üzerine kendisine, "İbn Uleyye, bu hadisi İbn Ömer'e vakfetmiş, (yani bunun İbn Ömer'den gelen mevkûf bir hadis olduğunu söylemiş)tir" denildiğinde o, "Eğer İbn Uleyye bu hadisin mevkûf olduğunu söylemişse, Hammâd İbn Seleme de, bunun merfû bir hadis olduğunu söylemiştir" diye cevap vermiştir. Senin "Kullenin miktarı belli değildir" şeklindeki sözüne karşı da biz deriz ki biz bunu kabul etmiyoruz.

Çünkü İbn Cüreyc, "Hecr kabilesinin kullesi" demiştir. Daha sonra da İbn Cüreyc, sözüne devamla şöyle demiştir. "Ben, Hecr kullesini gördüm. O kulle ya iki kırbayı ya da iki küsur kırbayı içine alır."

Senin "Hadisin metninde karışıklık vardır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz bunu da kabul etmiyoruz, çünkü hem biz hem de sen, diğer miktarların muteber olmadığı hususunda muvafıkız. Binâenaleyh, geriye muteber olarak bizim bahsettiğimiz şey kaldı.

Senin, "Bu hadisin zahiri, terkedilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz bunu şer'î anlamındaki pislik anlamına aldığımızda, bu mahzur ortadan kalkar. Bu daha uygundur, çünkü şeriatın sözünü, şer'î anlama hamletmek, onu akli anlama hamletmekten daha evlâdır. Hele de özellikle, onu, aklî anlama hamletmede bir ta'tîl (muattal bırakmak) söz konusu ise... Senin, "Bununla, "O, bunu taşımaktan zorlanmış, zaafa düşmüştür (yani, o bundan etkilenmiştir)" manası kastedilmiştir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Su, iki kulle olduğunda pis olmaz"* dediği sahih olarak varid olmuştur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kulle'yi bu hükmün şartı kabul etmiştir. Şarta bağlı olan şey ise, şart bulunmadığında, bulunmaz. Bu hükmün kullenin miktarı hususunda diğer rivayetlerin zikretmiş olduğu miktarlara bağlanması durumunda ise, burada geçen "iki kulle" sözünün manası kalmaz... Çünkü biz diyoruz ki, bu haberin doğruluğunun kabul edilmesi halinde bu haberin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz gökten tertemiz su indirdik"* ayetinin *"Fakat (Allah) sizi temizlemek murad ediyor"* ve *"(...) yüzünüzü yıkayın"*(Maide, 6) ayetleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"su temiz olarak yaratıldı. Onu hiçbirşey pis edemez"* şeklindeki hadis-i şerifinin umûmî manalarını tahsis etmeyi gerektirdiğinde şüphe yoktur. Bu tahsis edenin ise, mutlaka ve mutlaka her türlü ihtimalden ve şüpheden uzak olması lazım. "Hecr" kabilesinin "Kulle"leri mechuldür. İbn Cüreyc'in, "Kulle, iki veya iki küsûr kırba suyu alır" şeklindeki sözü de hüccet değildir. Çünkü "gulle"nin ne kadar olduğu tam bilinmediği gibi, kırbanın da ne kadar olduğu tam bilinmemektedir. Çünkü kırba bazan büyük, bazan küçük olur. Bu hususdaki rivayetlerde farklı farklıdır: Bazan, "Su iki kırba miktarına ulaştığında", bazan "Su, kırk kulle olduğunda", bazan da, "Su, iki testi olduğunda" diye rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu rivayetler birbiriyle çeliştiğinde, bu gibi haberlerle kitabın ve hertürlü ihtimalden uzak, açık sünnetin umûmî manalarını tahsis etmek câiz olmaz. İmam Mâlik'in görüşünü destekleme hususunda söyleyeceklerimiz bundan ibarettir.

Necaset Düşen Suyun Necis Olduğu

İçine necâset düşmüş olan suyun "necis" (pis) olacağını söyleyenler de şu şekillerde delil getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hakk, *"onlara, habis şeyleri haram kılan"*...(A'râf, 157) buyurmuştur. Halbuki necis şeyler de habâisdendir. Yine Cenâb-ı Hakk, *"(Allah) size meyteyi,*

leşi ve kanı haram kıldı" (Bakara, 173) ve içki hakkında: *"O, şeytanın işlerinden bir pisliktir. Binâenaleyh ondan kaçınınız"*(Maide, 90) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kabre rastlamış ve şöyle buyurmuştur: إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرَانِ أَحَدُهُمَا كَانَ لاَ يَسْتَبْرِئُ مِنَ الْبَوْلِ وَالآخَرُ كَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ *"Şu iki kabirdeki insanlar, azab olunmaktadır. Fakak onlar büyük bir günahtan ötürü azab olunmamaktadırlar: Onlardan birisi istibrâ yapmazdı, diğeri ise söz götürüp getirirdi."*(77) O halde Cenâb-ı Hakk, bütün bu şeyleri mutlak manada haram kılmış, bunların yalnız başına olmaları ile suya karışık olarak bulunmaları halini birbirinden ayırdetmemiştir. Binâenaleyh içinde çok cüz'i bir necaset bulunan her birşeyi kullanmanın haram olması gerekir.

Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Suyun temizleyici olduğuna delâlet eden deliller, onunla temizlenmenin caiz olacağını gerektirmektedirler. Fakat bu deliller, bununla temizlenmenin mübah olduğunu gösteren delillerdir. Bizim bahsettiğimiz deliller ise, bu işi yasaklayan delillerdir. Mübah kılan deliller ile, yasak olduğunu gösteren deliller birarada bulunduğunda, yasaklayan deliller üstün gelir ve tercih edilirler. Baksana iki adam arasında ortak olan câriyede, eğer onlardan birinin yüz, diğerinin tek hissesi bulunsa, bu câriyede de yasaklayan taraf, mübah kılan taraftan daha üstün olur ve ortaklardan hiçbirinin o cariyeye cinsi temasta bulunması caiz olmaz. İşte burada da böyledir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) لاَيَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ مِنَ الْجَنَابَةِ *"Hiçbiriniz, durgun (akmaz) bir suya bevledip, sonra da aynı suda cünüplükten ötürü yıkanmasın"*(78) buyurmuş ve sözü o suyun az veya çok olması arasında bir fark gözetmeksizin, mutlak manada kullanmıştır.

3) Yine Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ ثَلاَثًا قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فَإِنَّهُ لاَيَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ *"Sizden biriniz uykusundan uyandığında, elini kaplara sokmazdan önce, üç defa yıkasın. Çünkü insan uykuda elinin nerede gecelediğini bilemez"*(79) buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) kişinin ihtiyaten, elinin necâset yerlerine dokunmuş olma ihtimalinden ötürü, elini yıkamasını emretmiştir. Halbuki bu gibi ellerin, suya sokulduğunda, o suyun özelliklerini değiştirmeyeceği malumdur. Eğer bu el, o suyu bozmamış olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanın ihtiyaten elini yıkamasını emretmesinin bir manası olmazdı.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Su iki kulte miktarına ulaştığında pislik taşımaz (tutmaz)"* hadis-i şerifi, mefhum-u muhalifi ile (dolaylı olarak), "Su iki kulle miktarına ulaşmadığında pislik taşır" manasına delâlet eder.

İmam Malik, bu görüşlerden birincisine şöyle cevap verir: Pis suyu kullanmanın haram olduğunda münakaşa yok. Fakat sıvı şeylerden olan, az bir pislik suya

77) Buhârî Vuzû, 55; Müslim, Tahâret, 111 (1/240).
78) Buhârî, Vuzû, 66; Müslim, Tahâret, 94 (1/235).
79) Buhârî, Vuzû, 26; Müslim, Tahâret, 87-88 (1/233).

karıştığında, o su içinde, onun ne rengi ne tadı ne de kokusu belli olmaz. O halde siz nasıl, "o necaset onun içinde devam ediyor" diyorsunuz? "O necaset, özelliğini kaybetti" denilmesi niçin caiz olmasın? Bunu biraz önce izah etmiştik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hiçbiriniz, durgun bir suya bevletmesin (akıtmasın)"* hadisine gelince, siz niçin bu yasağın, sadece ileri sürdüğünüz hususlan dolayı olduğunu söylüyorsunuz. Belki de bu yasak, genellikle insanların o sudan içmeleri ihtimalinden ötürüdür. Böyle bir su ise, insan tabiatının nefret edip, içmek istemeyeceği bir sudur. Konumuz ise, insan tabiatının hoşlanmadığı şeyler değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Sizden biriniz uykusundan uyandığında elini üç defa yıkasın"* hadisine gelince, bunun müstehaplık ifade eden bir emir olduğunda müttefikiz. Öyle ise, müstehab olan şey, nasıl farziyet ifade eder? Hem sonra bu emrin farziyeti gösterdiğini kabul etsek bile, "Bu farziyetin, ancak sizin ileri sürdüğünüz hususla ilgili olduğunu" nasıl söylersiniz? Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Su iki kulle miktarına ulaştığında..."* hadisi ile ilgili sözümüz ise, daha önce geçmişti. İleri sürdüğümüz bütün bu şeyleri bir an için bir tarafa bırakalım. Sizin yaptığınız da "mefhum"a tutunmaktır. Bizim bahsettiğimiz nasslar ise "mantûk"tur. Mantûk, mefhumdan üstündür, ona tercih edilir. Allah en iyi bilendir.

Su Dışında Temizleyici

İkinci husus: Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir konusudur. Bu cümleden olarak, **Esamm ve Evzâî:** "Her türlü sıvılarla abdest almak caizdir" derlerken, **Ebu Hanife:** "Hurma şırası ile yolculukta abdest alınabilir" demiştir. Yine **İmâm Ebu Hanife:** "Aynı necisleri (bizzat pislik olan şeyleri) giderebilecek olan her türlü sıvı ile gidermek caizdir" demiştir. **İmam Şâfiî** (r.a)'a göre ise, temizleme işi mutlak manada suya aittir. Bunun abdestsizlik hususundaki delili, *"Eğer su bulamaz iseniz, teyemmüm edin"* (Nisa, 43) ayetidir. Cenâb-ı Hakk bu ayette, teyemmümü, su bulunmaması şartına bağlı olarak farz kılmıştır. Binâenaleyh eğer sirke veya hurma şırasıyla abdest almak caiz olsaydı, su bulunmadığı zaman teyemmüm vacib olmazdı. Pisliklerin giderilmesi (temizlenmesi) meselesinde, eğer sirke pisliği temizleyebilse idi, tahûr birşey olurdu. Çünkü tahûr, temizleyici demektir. Eğer sirke tahûr olsaydı, bununla abdest alınmasının da caiz olması gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ صَلَاةَ أَحَدِكُمْ حَتّٰى يَضَعَ الطَّهُوْرَ مَوَاضِعَهُ *"Allah Teâlâ, tahûru (abdest suyunu) abdest mahallerine ulaştırmadığınız sürece, namazınızı kabul etmez"* buyurmuştur. **"Hatta"** edatı, intihâ-ı gaye (son noktayı-sınırı) göstermek için kullanılır. Binâenaleyh namazın kabul olunmamasının sınırının, "tahûrun kullanılması" noktası olması gerekir. Kabul edilmeyişin sona ermesi ise, kabulün başlamasıyla olur. Binâenaleyh eğer sirke temizleyici olsaydı, onu kullanmakla, namazın kabul edilmesi gerekirdi. Böyle bir kabul bulunmadığına göre, pisliklerin temizlenmesinin, sadece su ile olacağını anlamaktayız.

★ ★
★

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا
فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُم بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

"Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık. Fakat insanların çoğu nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler. Eğer dileseydik, muhakkak ki her kasabaya, uyarıcı birer peygamber gönderirdik. Binâenaleyh kâfirlere itaat etme ve bununla onlara karşı, büyük bir cihâd yap."

(Furkân, 50-52).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki alimler ayetteki, *"Celalim hakkı için bunu (...) çeşit çeşit suretlerde anlattık"* ifadesindeki "bunu" zamirinin neye işaret olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır:

1) Ekseri alimlere göre, bu daha önce bahsedilen "yağmur"a râcidir. Bu görüşte olanların bazıları, "Ayetin manası "Biz o yağmur sularını içmek, ziraatte kullanmak ve çeşitli geçimleri temin etmek için, nehirlere - çaylara akıttık" şeklindedir" derlerken, diğer bazıları da, bunun manasının "Hak Teâlâ, yağmuru şuraya değil de buraya, şu yılda değil de bu yılda yağdırır. İkinci sene de bir önceki senede meydana gelenin aksi meydana gelir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas**, "Hiçbir yıl, diğer bir yıldan daha fazla yağmurlu değildir. Fakat Cenâb-ı Hakk yağmuru, yeryüzünde çeşit çeşit dağıtır" der ve bu ayeti okurdu. **İbn Mes'ûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَا مِنْ عَامٍ بِأَمْطَرَ مِنْ عَامٍ وَلٰكِنْ إِذَا عَمِلَ قَوْمٌ بِالْمَعَاصِي حَوَّلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَى غَيْرِهِمْ فَإِذَا عَصَوْا جَمِيعاً صَرَفَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَى الْفَيَافِي *"Hiç bir yıl diğer bir yıldan daha yağmurlu değildir. Fakat bir topluluk isyan eder, günahlara dalarsa, Allah bu yağmuru, başkalarına (başka) yerlere döndürür. Fakat bütün insanlar toptan asi olursa, Allah bu yağmuru çöllere (insanların yaşamadığı yerlere) çevirir."*[80]

2) **Ebu Müslim**'e göre bu zamir, bir önceki ayette bahsedilmiş olan, yağmur, rüzgar, bulut ve gölge gibi, tevhid delillerine râcidir.

3) Bu, "Biz bu sözü Kur'ân'da, diğer semavî kitaplarda ve peygamberlere indirilen suhuflarda, insanlar arasında evirip-çevirdik, hepsine anlattık" demektir. Bu söz de

---

80) es-Sünenü'l-Kübrâ, Beyhakî, 3/363.

tefekkür etsin ve sayesinde Yaratıcının varlığına istidlâl etsinler diye, bulutların yaratılışından ve yağmurların yağdırılmasından bahsedilmesidir. Birinci görüş doğuya daha yakındır. Çünkü buna göre "bunu" zamirine merci gösterilen şey, zamire en yakın olandır.

İKİNCİ MESELE

Cübbaî şöyle der: "Ayetteki *"İbret almaları için"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, her insanın tefekkür edip, ibret almasını istediğini gösterir. Eğer Allah insanların kâfir olmasını ve haktan yüz çevirmelerini murad etmiş olsaydı, o zaman bu ifade, yerli yerinde olmamış olurdu. Bu ise "Allah kâfirin küfrünü irade etmiştir" diyenlerin görüşünü iptal eder." **Cübbâî** sözüne şöyle devam eder. "Hak Teâlâ'nın, *"Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler"* ifadesi bu insanların bu tefekkür ve ibret alma gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü eğer onlar buna kâdir olmamış olsalardı. *"Bu hususta ayak direttiler"* denilmesi caiz olmazdı. Bu tıpkı, kötürüm birisi hakkında "O, koşmamakta diretti" denilememesi gibidir."

Ka'bî de şöyle der: "Hak Teâlâ'nın *"Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık"* ifadesi Kur'ân'a (inanmanın) kâfirler üzerinde bir vebâl (vazife) olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı indirmek suretiyle, kâfirlerin iman etmelerini istemediğini iddia edenler aleyhine bir delildir. Çünkü ayetteki, *"ibret almaları için"* ifadesi, bütün insanları içine alan bir ifadedir. O'nun, *"Fakat insanların çoğu direttiler"* ifadesi de, bu çoğunluğun, o genel ifadeye dahil olmalarını gerektirmektedir. Çünkü "Biz o Kur'ân'ı iman etsinler diye, sadece Kureyş'e indirdik, fakat Temîm kabilesinin çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretti" denilemez. Bil ki bu hususta söz ve cevabımız defalarca geçti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler"* ifadesi ile, "Onlar Cenâb-ı Hakk'ın bu nimetleri üzerinde tefekkür etmedikleri, bunlarla, yaratıcının varlığına, kudretine, ihsanına istidlâlde bulunmadıkları ve nankörlük ettikleri o nimetleri bile bile inkara kalkıştılar" manası kastedilmiştir. Ayetteki **"küfura"** kelimesi ile, "küfür" (inkar) manası kastedildiği de söylenmiştir. Zira onların bu küfürleri, "Falanca yıldızın batması, falanca yıldızın doğması sayesinde yağmurumuz yağar" demelerinden ötürüdür. Çünkü nimetin, nimet verenden kaynaklandığını inkâr edip, böyle nimetleri yıldızlara ve felekiere mâl eden herkes kâfir olur. Bil ki gerçek şudur: Kim, bu şeyleri gerektirme ve yaratma hususunda, felekleri ve yıldızları başlıbaşına sebep ve müessir sayarsa, onun kâfir olacağında şüphe yoktur. Fakat, "Hak Teâlâ, felekleri ve yıldızları böylesi hadiselerin meydana gelmesini gerektirecek özellik ve sıfatta yaratmıştır" diyen kimselerin hataları, belki de küfür derecesine varmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü ayetteki **lev** "eğer" edatı, Hak Teâlâ'nın

her beldeye bir nezir (uyarıcı peygamber) göndermeyi murad etmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bunu dilemediğini, ama buna kâdir olduğunu haber vermiştir. Böylece bu ifade, Allah Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de, Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet eder."

Hak Teâlâ'nın وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيراً *"Eğer dileseydik, muhakkak ki her kasabaya uyarıcı birer peygamber gönderirdik"* ifadesine gelince, en kuvvetli görüşe göre, şu sebeplerden ötürü, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in büyüklüğünün gösterilmesi kastedilmiştir:

1) Allah Teâlâ sanki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu beyan etmek istemiştir: "Her beldeye bir peygamber göndermeye kâdirim. Fakat peygamberlik vazifesini sadece sana veriyor ve seni herkese üstün kılıyorum." İşte bundan ötürü bunun peşisıra, *"Binâenaleyh kâfirlere itaat"* yani *"Onlara muvafakat etme, uyma"* buyurmuştur.

2) Bununla, "Eğer isteseydik, senden bütün aleme gönderilen bir peygamber olma yükünü hafifletir ve her beldeye ayrı bir peygamber gönderirdik. Fakat bu işi (ve şerefi) sadece sana verdik, seni yücelttik ve seni diğer peygamberlerden üstün kıldık. Binâenaleyh bu yüceltmemize sen de dinî konularda taviz vermemek suretiyle karşılık ver" manası kastedilmiştir.

3) Bu ayet, ilahî lütfun ilahi şiddet ile karışık (yanyana) olduğunu göstermektedir. Çünkü bu Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s) gibi her belde ve şehre bir nezir (uyarıcı) gönderebileceğine delâlet etmektedir. Yine bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın katında **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e mutlaka ihtiyaç olmadığına delâlet etmektedir. Ayetteki *"eğer"* ifadesi Hak Teâlâ'nın bunu yapmayacağına delalet eder. Binâenaleyh birinci manaya nazarla bir terbiye, ikincisine nazarla bir yüceltme söz konusudur.

Ayetteki فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ *"Binâenaleyh kâfirlere itaat etme"* ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini, kâfirlere itaattan nehyettiği manası kastedilmiştir. Bu ayet, birşeyden nehyetmenin, nehyedilen kimsenin, o şeyi yapmakta olduğu manasına gelmez.

Cihad'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً *"Bununla onlara karşı büyük bir cihâd yap"* ifadesine gelince, bazıları şöyle demişlerdir: "Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vazifesini ifâ ve dua hususunda, alabildiğine cehd ve gayret sarfetmesi manası kastedilmiştir" derken, bazıları da, "Bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cihâd etmesi, savaşması kastedilmiştir" demişlerdir. Diğer bazıları da, "Bu iki mana da kastedilmiştir" demişlerdir. Doğruya en yakın olan birinci manadır. Çünkü bu sûre Mekkîdir. Cihad emri ise, hicretten epey sonra gelmiştir. Cenâb-ı Hak, *"büyük bir cihad yap"* buyurmuştur. Çünkü Allah'ın her beldeye bir nezir (peygamber) göndermesi halinde, bunların herbirinin kendi beldesindekilerle uğraşması, cihâd

etmesi gerekirdi. Bütün bu cihadlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in uhdesinde toplanmıştır. Dolayısıyla onun cihadı büyük olacaktır. Bu sebeple de ona, "Bütün beldelere birden nezir olman sebebi ile, onlarla her türlü cihadı kendinde toplayan büyük bir cihadla cihad et" denilmiştir.

★ ★
★

Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٥٣﴾

"O, iki denizi (birbirine) salıp katandır. Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir, bu ise tuzlu ve acıdır. (Allah) aralarında bir perde, karışmaya bir engel koymuştur"

(Furkân, 53).

Bil ki bu, tevhidin **dördüncü çeşid** delilidir. Ayetteki مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ifadesi "O iki denizi, Allah salıverdi, kendi haline bıraktı" demektir. Arapça'da hayvanları otlamak üzere salıverdiğinde مَرَجْتُ الدَّابَّةَ dersin. "**Merec**"in asıl manası salıvermek, birbirine katmaktır. Hak Teâlâ'nın, *"Onlar bir emr-i meric (yani birbirine girmiş, karışmış bir hal) içindedirler"* (Kaf, 5) ifadesi de bu manadadır. Cenâb-ı Hak, bu iki büyük ve geniş suya "**Bahr**" adını vermiştir. **İbn Abbas** (r.a) "Bu "Tıpkı atların otlağa salıverilmeleri gibi, Allah o iki denizi mecrâlarına (yataklarına) salıverdi ve onlar, birbirine kavuştular" demektir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ *"Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir"* buyurmuştur. Buradaki "**furât**" ile, o suyun sanki tadın kendisi olacak kadar, alabildiğine tatlı olduğu anlatılmak istenmiştir. "**Ücâc**" ise, bunun tam tersidir. Ama buna rağmen, Hak Teâlâ kudreti ile bu ikisini birbirine karışmaktan alıkoymuştur ve bu ikisi arasında karışmalarına engel bir perde bulundurmasının, kudretinden olduğunu bildirmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

حجرا محجورا Tabirinin İzahı

Birinci soru: وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ifadesi ne demektir? **Cevap:** Bu, Allah'a sığınanın söylediği bir sözdür. Bu ifadeyi daha önce tefsir etmiştik. Burada bu ifade mecâzî olarak kullanılmıştır. Buna göre o iki denizden her biri, diğerinden Allah'a sığınarak ona "**hicren mahcurâ**" demiştir. Bu tıpkı, *"O iki (deniz) arasında birbirlerine kavuşmalarına mâni bir perde vardır"* (Rahman, 20) ayetinde ifade edildiği gibidir, yani "Biri diğerine karışmak suretiyle, onlardan hiçbiri, diğerinin sınırına (sahasına) tecavüz

etmez" demektir. Binâenaleyh bu ayette, bu iki deniz arasında haddi aşmanın olmadığını bildirmek, tıpkı onların bundan Allah'a sığınması gibidir. Tefsir ettiğimiz ayette de, Cenâb-ı Hakk, onlardan herbirinin diğerine tecavüz edebilecek şekilde olduğunu bildirmiştir. Bundan ötürü bu iki deniz, o tecâvüzden (Allah'a) sığınmıştır. Bu ifade, en güzel istiârelerdendir.

İkinci soru: Denizin tatlı olanı yoktur. Öyle ise Cenâb-ı Hakk burada niçin tatlı denizden bahsetmiştir? Bu soruya karşı "Bu söz şu iki bakımdan kabul edilmez:

a) Bununla Nil ve Ceyhun gibi, âdeta birer deniz olan büyük nehirler kastedilmiştir.

b) Belki de Cenâb-ı Hakk denizde, iki tarafından birisi tatlı, diğeri tuzlu bir yer yaratmıştır" da diyemezsin. Eğer böyle dersen biz de deriz ki: "Bunlardan birincisi tutarsızdır. Çünkü bu büyük nehirlerde (ayette bahsedildiği gibi, tatlı suyun yanısıra) tuzlu su yoktur. Denizde de tatlı su yoktur. O halde, burada şaşılacak bir şey yok. İkinci husus da zayıftır. Çünkü böyle delil getirilen bir yerin, mutlaka ve mutlaka malum ve meşhur olması gerekir. Sırf bir ihtimal ile istidlâl etmek güzel olmaz. Çünkü biz diyoruz ki: Ayetteki tatlı deniz ile bu büyük nehirler, tuzlu deniz ile de (bunların aktığı) büyük denizler kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hakk, bu ikisinin suyunun arasında bir berzah (perde) yaratmıştır, yani araya bir kara parçası sokmuştur. Bununla tevhide nasıl delil getirileceği açıktır. Çünkü tatlılık ve tuzluluk eğer toprağın veya suyun kendinden kaynaklanan bir özellik olsaydı (bütün toprak ve suların) aynı bir özellikte olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, her maddeye ayrı bir sıfat ve özellik veren bir kâdir ve hakîmin mutlaka bulunması gerekir.

★ ★
★

Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾

"O, sudan bir beşer yaratıp onu soy-sop yapandır. Rabbin, (herşeye) kâdirdir."

(Furkân, 54).

Bil ki bu tevhidin **Beşinci çeşit** delilidir. Bu hususta şu iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âlimler ayette bahsedilen bu "su" hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Bu kendisinden, bütün canlıların asıllarının yaratıldığı "su"dur. Cenâb-ı Hakk bunu *"Allah her canlıyı sudan yarattı"* (Nûr, 45) buyurarak beyan etmiştir.

2) Bununla, nutfe (meni) kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, *"(İnsan), fışkıran bir sudan yaratılmıştır"* (Tarık, 6) ve *"değersiz bir sudan yaratılmıştır"* (Mürselat, 20) buyurmuştur.

İkinci Bahis: Bu, "Allah Teâlâ, insanı "soy" (nesep) ve "sop" (akraba) diye iki kısma ayırmıştır: Bir kısmı, kendilerine nesep yoluyla nisbet edilen ve "Falan oğlu falan", "Falan kızı falan" denilen kimseler; diğer kısmı ise evlenen kadınlar vasıtasıyla meydana gelen hısımlar şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) o sudan (meniden) erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır"* (Kıyame, 39) ayeti de bunun gibidir. وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيراً *"Rabbin, tek bir meniden (tohumdan), erkek ve dişi olmak üzere iki çeşit insan yarattığına göre, herşeye kâdirdir."*

★ ★
★

Şaşkın Kâfiri Hakka Davet

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَاءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾

"(Kâfirler), Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar. Kâfir, Rabbinin aleyhine (şeytana) destektir. Biz seni bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik. De ki: "Buna karşı, sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ancak Rabbine doğru bir yol tutmayı dileyen adamlar istiyorum. Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et, O'na hamd ile tesbihte bulun. O'nun kullarının günahlarından haberdâr olması yeter."

(Furkân, 55-58).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidinin (bir olduğunun) delillerini genişçe izah edince, sözü müşriklerin putlara tapmadaki felsefelerini tenkide getirmiştir. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Bu Ayetin Ebu Cehil Hakkında Oluşu

Ayette geçen *"kâfir"* ile, **Ebû Cehil**'in kastedildiği, çünkü ayetin onun hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüş ise de, evlâ olan, bu ayeti umûmi manada bütün kâfirlere hamletmektir. Çünkü sebeb-i nuzûlün husûsi olması, (ayetin) lafzının umûmi oluşunu zedelemez. Bir de ayeti umumi manasına hamletmek, ayetteki *"(Kâfirler) Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar"* ifadesinin zâhirî manasına daha uygundur.

İKİNCİ MESELE
Zahir Kelimesinin İzahı

Âlimler ayetteki "**zahîren**" kelimesinin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) "**zahir**" tıpkı "**avin**"in, mu'âvin (yardımcı) manasına gelmesi gibi, **muzâhir** (sırt veren, destek olan) manasınadır. Fa'îl vezninin, mufâil (isim-i fâil) manasına gelmesi garip birşey değildir. Binâenaleyh bunun manası, "Kâfir, Rabbine karşı, düşmanlık hususunda şeytana destek olur" şeklindedir.

İmdi, "Kâfirin Rabbine karşı şeytana destek olması nasıl olur?" denilir ise, deriz ki: Hak Teâlâ, *"Rabbinin aleyhine"* diye kendini zikretmiş ama, bununla "Resûlullah'a karşı" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"Allah'a ezîyet eden o kimseler."* (Ahzab, 57) ifadesinde olduğu gibidir.

2) Bununla, cemaat (taraftar) kastedilmiştir. Bu da tıpkı, *"melekler, artık bundan sonra onun (o peygamberin) zahîr (cemaatidir)"* (Tahrim, 4) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime aynen, **sadîk** (arkadaş) ve **halît** (eş-dost-arkadaş) kelimeleri gibidir. Bu tefsire göre, ayetteki "**kâfir**" ile kâfir cinsi ve onların ilahî nûru söndürme hususunda, birbirlerine verdikleri destekleri kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"O kâfirlerin kardeşleri, azgınlıkta onları desteklerler ve bu hususta hiç kusur etmezler"* (A'raf, 202) buyurmuştur.

3) **Ebû Müslim el-İsfehânî** şöyle der: "Zâhir, Arapların birisi diğerinin ihtiyacını kulak ardı edip, arkasına attığında kullandıkları, ظَهَرَ فُلَانٌ بِحَاجَتِي "Falan, ihtiyacımı, kulak ardı etti" demeleri gibidir. Bu, Hak Teâlâ'nın وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَآءَكُمْ ظِهْرِيًّا *"Onu, arkanıza atılmış değersiz birşey kabul ettiniz"* (Hûd, 92) ayetinde olduğu gibidir. Yine birşeyi hafife alan ve önemsemeyen kimse hakkında, "O, şeyi, zahrı gerisine attı (kulak ardı etti)" denilir. Arapça kâidelerine göre, bu kelimenin "mazhûr" (yani hafife alınmış, arkaya atılmış) şeklinde olması gerekirdi. Fakat "mazhûr" manasında, "zâhîr" denilmiştir ki bu, "Kafirin küfrü Allah'a vız gelir. Allah Teâlâ onun küfrünü önemsemez" demektir.

Ayetteki وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا *"Biz seni, bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik"* ifadesi, daha önce geçen ifadelerle ilgilidir ve "Kâfirler, Allah'a ve Resûlullah'a karşı destek aramaktadırlar. Allah Teâlâ ise, Resûlünü onlara faydalı olmak üzere göndermiştir. Çünkü o, peygamberini onları taatlarından ötürü müjdelemek, masiyetlerinden ötürü inzar etmek ve böylece de mükâfaatı haketmeleri, ilahî cezadan sakınmaları için göndermiştir. Binâenaleyh bütün gayretini, dinî ve dünyevî işleri düzene koymak için bütün gayretini sarfeden ve bunu yaparken de onlardan buna karşılık asla ücret istemeyen bir zata ezîyet etmek hususunda alabildiğine gayret gösteren kimsenin cahilliğinden daha büyük cahillik yoktur" demektir.

Resûlün Hasbîliği

Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَنْ شَاءَ *"ancak (...) dileyen adamlar (müstesnâ)"* ifadesi hakkında, âlimler birbirine yakın şu izahları yapmışlardır:

1) O peygamber, görevini ifâ ederken ve davetini yaparken, onlardan ücret istemez. Fakat cihad ve benzeri şeylerde harcamada bulunmak suretiyle Allah'a yaklaşmak ve böylece Rablerinin rahmetine, mükâfaatına kavuşmaya bir yol bulmak isteyen adamlar müstesna...

2) Kâdî şöyle der: "Bu "ben buna karşılık, kendim için bir ücret istemem. Sizden, Rabbinize bir yol bulmak için, kendinize bir ecir elde etmeyi istemenizi isterim" demektir.

3) Keşşâf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu ifadesi "ancak dileyenlerin yapması müstesna" manasınadır. Bunun ücretten istisnâ edilmesinin bir benzeri, mal elde etme hususunda senin için gayret gösteren ve sana çok şefkatli olan kimsenin şu sözüdür: "Senden, malını koruman ve onu kaybetmemenden başka bu sa'y-u gayretime karşılık bir şey istemiyorum." O kimsenin, kendi için kendi malını koruması, bir ecir (karşılık) olmadığı halde, bunun şekli sanki mükâfaata (ecre) benzediği için, mükâfaat olarak isimlendirilmiştir. Böylece bu, şu iki faydayı (manayı) ifade eder:

a) mükâfaat arzuladığı hususunda muhatabın şüphesini tamamen silmek. Buna göre o sanki sana şöyle demektedir: "Eğer malını muhafaza etmen sence bir mükâfaat ise bilesin ki işte ben de senin için bu mükâfaatıistiyorum."

b) Zirveye varmış bir şefkati ortaya koymak. Çünkü buna göre mana, "malını muhafaza etmen, bana vereceğin büyük bir mükâfaat sayılır" şeklindedir. Bu adamların Allah'a "doğru bir yol tutmayı dilemeleri"nin manası ise, onların O'na yaklaşmaları ve iman ile, taat ile Allah katında bir yakınlık elde etmeyi istemeleridir." Bununla onların Allah yolunda, tasadduk ve infakta bulunmak suretiyle, Allah'a yaklaşmak istemeleri manasının kastedildiği de söylenmiştir.

Ebedî Allah'a Dayanmak

Cenâb-ı Hakk'ın وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ *"Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et"* ifadesi, "Allah kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e eziyet etme hususunda birbirlerine destek sağladıklarını beyan edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlara yaptığı tebliğe ve davete karşılık onlardan kesinlikle bir ücret istememesini emredince, ona bütün zararları defedip, her türlü menfaati elde etmek için, Allah'a güvenip dayanmasını emretti" demektir. Cenâb-ı Hakk, *"Ölmez olan o hayy'a (diriye)"* demiştir, çünkü ölen canlıya tevekkül eden kimse, tevekkül ettiği kimse ölünce zarar etmiş olur. Hak Teâlâ ise, ölmez bir diridir. Binâenaleyh O'na güvenip dayanan kesinlikle kaybetmez.

Allah Teâlâ'nın وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ *"O'na hamd ile tesbihte bulun"* emrine gelince, bazıları bu tesbihi bizzat söz ile yapılan tesbihe, bazıları namaza, bazıları da tevhid ve adl vasıflarında Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etme manasına hamletmişlerdir ki, bunların ne demek olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيراً *"O'nun, kullarının günahlarından haberdâr olması yeter"* buyurmuştur. كَفَى mübalağa manası için kullanılan bir lafızdır. Nitekim "sana yeter!" manasında كَفَى بِالْعِلْمِ جَمَالاً "Güzellik olarak ilim yeter" ve كَفَى بِالْأَدَبِ مَالاً "mal olarak da edeb yeter" denilir. Buna göre ayet, "Allah senin yanında olduğu müddetçe, başkasına muhtaç olmazsın. Çünkü o, onların bütün hal ve hareketlerini hakkıyla bilendir, haberdârdır ve yaptıklarının karşılığını vermeye kâdirdir" manasına gelir ve son derece ileri bir tehdid ifade eder. Cenâb-ı Hakk sanki bununla, "Eğer Allah'ın emrine muhalefete yeltenirseniz, hakettiğiniz cezayı almanız için, O'nun ilmi size yeter" demek istemiştir.

★ ★
★

Kâinatın Altı Günde Yaratılması

الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ
الرَّحْمَٰنُ فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ
لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

"O, gökleri ve yeri ve aralarında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra Arş'a "istiva" edendir, Rahman'dır. Bunu, haberdâr olana sor! Onlar: "Rahman'a secde edin" denildiği zaman, "Rahman da ne imiş? Senin bize emrettiğin için mi secde edeceğiz?" dediler. Böylece bu secde emri onların nefretlerini artırdı."

(Furkân, 59-60).

Bil ki Allah Teâlâ, Resûlüne kendisine tevekkül etmesini emredince, kendini şu sıfatlarla nitelemiştir:

1) Ölmez olan bir hayy (diri). Bu, *"Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et"* ayetinin ifade ettiği sıfattır.

2) Bütün herşeyi bilen. Bu da *"O'nun kullarının günahlarından haberdâr olması yeter"* ayetiyle ifade edilen hususdur.

3) Her mümkinâta kâdir. Bu da, *"O, gökleri ve yeri yaratandır"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

O halde, Hak Teâlâ'nın, *"yaratan"* ifadesi, *"ölmez olan o diriye tevekkül et"* ifadesiyle ilgilidir. Çünkü göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların yaratanı Hak Teâlâ olunca, O'nun her türlü menfaate kâdir, her türlü zararı def'e gücü yeten ve bütün nimetler kendisi tarafından verilen zât olduğu anlaşılır. Dolayısıyla da tevekkül sadece O'na yapılır. Ayetle ilgili, şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sûaller

1- Güneş ve Dünya Yaratılmadan, Gün Olur mu?

Birinci soru: Gün (gece ve gündüz), güneşin gökteki hareketinden ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce "gün" diye birşey yoktu. Öyle ise Cenâb-ı Hakk, gökleri, yeri ve arasındakileri "altı günde" yarattığını nasıl söyleyebilir?

Cevap: Bu, "miktarı bu kadar olan bir zaman zarfında" demektir. "Belli bir miktara göre belirlenen, artmayı, eksilmeyi ve parçalanmayı kabul eden şey sırf yokluk olamaz. Aksine mutlaka onun mevcut olması gerekir. Böylece de onun varlığından, âlem meydana gelmezden önce bir müddetin var olması gerekir. Bu da, zamanın kadîm olmasını gerektirir" diye bir iddiada da bulunulamaz. Çünkü biz diyoruz ki: Böyle olması, bizzat zamanın kendisiyle çelişir. Zira on güne muhtemel olduğu düşünülen bir zaman dilimi, beş güne; beş güne muhtemel olduğu düşünülen bir müddet de on güne muhtemel olmaz. Dolayısıyla, bundan bir müddet için başka bir müddetin düşünülmesi gerekir. Bu böyle olamayacağına göre, sizin ileri sürdüğünüz şey de olamaz. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Belki de Cenâb-ı Hakk, önce zamanı yaratmış, sonra da yeri ve göğü, o zaman içerisinde, altı günlük bir müddette yaratmıştır.

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk, yer ile göğü âhiret günleri itibarıyla altı günde yaratmıştır. Ahiretin her bir günü, bin (dünya) yılıdır." Bu görüş, uzak bir ihtimaldir. Çünkü tarifin (anlatımın), mutlaka bilinmeyen birşey ile değil, bilinen birşey ile yapılması gerekir.

2- Bu Müddetin Hikmeti "Teabbüd"dür

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk, bu yaratmayı ve yoktan varetmeyi, niçin bir miktar zaman içinde yapmıştır?

Cevap: Biz ehl-i sünnetin görüşüne göre, böyle bir miktar ile takdir etme hususunda, Allah'ın meşîet ve kudreti yeter sebeptir. **Mu'tezile** ise şöyle der: "Hayır, mutlaka bu hususta hikmetli bir sebebin bulunması gerekir. O da, âlemin bu kadar bir süre içinde yaratıldığının belirtilmesinin mükellefler için daha uygun olmasıdır." **Mu'tezile**'nin bu görüşü şu iki sebepten ötürü haktan uzaktır:

a) Böyle bir hikmetin bulunması, ya zâtı gereği vâcibtir. (mutlaka bulunması gereken birşeydir), veya câizdir. Eğer vâcib olursa, bunun değişmemesi gerekir. O zaman da bu hikmet herzaman mevcuttur demektir. Binâenaleyh bunun, belli bir zamanda olduğunun söylenmesi mümkün olamaz. Eğer caiz olursa, o hikmetin o zamanda var olması, bir muhasesise (tahsis eden) muhtaç olur ki bu durumda teselsül gerekir.

b) Bunların herbiri arasındaki farkı, mükellefin zihni ve aklı idrâk edemez. Bu sebeple, böyle bir farklılığın varlığı, açıkça hissedilemeyince, bu maslahatın varlığını nasıl zedeler?

Bil ki, ister bizim ister **Mu'tezile**'nin görüşüne göre olsun, mükellefe yakışan şey, bu gibi sorular ile uğraşmamasıdır. Çünkü bu konular, sahili bulunmayan bir okyanustur. Mesela, cehennem ile görevli meleklerin sayısının ondokuz, Arş'ı taşıyan meleklerin sekiz, yılın aylarının oniki, göklerin ve yerin yedi kat olarak belirlenmiş olmaları işte bu konulardandır. Yine beş vakit namazın rekatlarının, zekattaki nisab miktarlarının, şerî ceza ve keffâret miktarlarının o belli sayılarla belirlenmiş olması da böyledir. Binâenaleyh din-iman, Allah Teâlâ'nın buyurduğu herşeyin hak olduğunu kabul etmektir. Bu gibi şeyleri araştırmak, insan için gerekli değildir. Nitekim Cenâb-ı Hakk bu hususta açık olarak, *"Biz o cehennemin bekçiliğine meleklerden başkasını memur etmedik. Onların sayılarını da küfredenler için, ancak bir fitne (imtihan) yaptık ki, böylece ehl-i kitap sağlam bilgi edinsin ve iman edenlerin de imanları artsın. Velhasıl hem ehl-i kitap, hem mü'minler (bu hususta) şüpheye düşmesinler. Kalbinde (nifak) hastalığı bulunanlar ve kâfirler ise, "Allah, bu sayı ile misâl olarak neyi murad etmiş?" desinler. İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır"* (Müddessir, 31) buyurmuş, hemen peşisıra da, *"Rabbinin ordularını, kendinden başkası bilmez"* demiştir.

"Cenâb-ı Hakk bir anda yaratmaya kâdirken, yeri göğü niçin böyle bir anda yaratmamıştır?" sorusuna verilecek cevap da işte budur. **Sa'id b. Cübeyr**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah yeri, göğü ve arasındakileri bir anda yaratmaya kâdir olduğu halde, insanlara şefkati ve teenniyi öğretmek için, altı günde yaratmıştır." Bunların yaratılışının cum'a günü tamamlandığı, bundan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın o günü müslümanlara (haftalık) bayram yaptığı da ileri sürülmüştür.

3- Arşa İstiva Ne Demektir?

Üçüncü soru: Ayetteki, *"Sonra Arş'a istiva etti"* ifadesi ne demektir? Bu istivâyı, hükümrân olma, kâdir olma manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü Allah'ın, hükümran olma ve kâdir olma gibi sıfatları ezelîdir. Binâenaleyh bunun başına, "sonra" edatı dahil olamaz.

Cevab: "İstikrâr buldu, karar kıldı" ifadesi, Allah için kullanılamaz. Çünkü bu iş, hudûs (sonradan olmanın) delili olan bir değişikliği, terkibi ve bölünmeyi ifade eder.

Bütün bunlar ise Allah hakkında imkânsızdır. Aksine bununla kastedilen mana, "Sonra da hükümran olarak Arş'ı yarattı ve onu yüceltti" şeklinde olup, tıpkı *"Sizden mücâhid olanları bilelim diye, sizleri imtihan edeceğiz"* (Muhammed, 31) ayetinde ifade edilen husus gibidir. Çünkü bu da, "biz onların mücâhid olduğunu önceden bildiğimiz halde onlar cihâd edinceye kadar, sizleri imtihan edeceğiz" demektir.

Arş Gökten Sonra mı Yaratıldı?

Buna göre eğer, "Sizin bu izahınıza göre, Arş'ın göklerden sonra yaratılmış olması gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Arş'ı su üzerinde idi (mevcûd idi)"* (Hûd, 7) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki *"sonra"* edatı, Arş'ın yaratılmasının sonralığına değil, Arş'ın gökler üzerine kaldırılmasının sonra olduğuna delâlet eder.

4- Bir İ'rab Meselesi

Dördüncü soru: Ayetteki اَلرَّحْمٰنُ فَاسْأَلْ بِهٖ خَبِيرًا ifadesinin i'rabı nasıldır?

Cevab: Ayetteki اَلَّذِى خَلَقَ (yaratan) ifadesi mübteda, "Rahman" kelimesi de onun haberidir. Yahut o ifade, "el-Hayy" kelimesinin sıfatı, "Rahmân" da mahzuf bir mübtedanın haberidir. İşte bundan ötürü Zeccâc ve başkaları vakfın, "Arş" kelimesi üzerinde yapılabileceğini ve sonra söze "er-Rahman ile başlanılabileceğini, buna göre mananın (takdirinin): "O, secde ve ta'zimin ancak kendisine yapılacak olan Rahman'dır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayetteki "Rahman"ın mübtedâ; *"Bunu haberdâr olana sor"* cümlesinin ise bunun haberi olması da mümkündür.

5- "Habîr Olana Sor" Ne Demek?

Beşinci soru: Ayetteki فَاسْأَلْ بِهٖ خَبِيرًا *"Bunu haberdâr olana sor"* ifadesi ne demektir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Kelbî, "Bu, "Onu bilene sor" demektir" der. Buna göre بِهٖ "bunu" zamiri daha evvel bahsedilen, göklerin yerin yaratılışı ile Arş'ın istivası konularına râcidir ve bâ harf-i cerrinin müteallakı da, "habîr" kelimesidir. "Habir" (bilen) ise, Allah celle celâluhûdur. Çünkü göklerin ve yerin nasıl yaratıldığına akîl delil yoktur. Binâenaleyh bunların nasıl yaratıldığını ancak Allah bilir. İbn Abbas (r.a)'ın "Bu habir, Cebrâil (a.s)'dir. Fasılaları, yani ayet başlarından sonlarını gözetme ve ayetlerin hüsn-ü nazmından (tertibinden) ötürü, "bihî" zamiri "habîr"den önce zikredilmiştir" dediği de rivayet edilmiştir.

b) Zeccâc "Bihî" lafzı "anhu" "ondan" manasına olup, "Ondan, habîr olana sor" demek olduğunu söylemiştir ki bu aynı zamanda Ahfeş'in görüşüdür. Bunun bir benzeri de سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ *"O olacak azabdan, bir soran sordu"* (Meâric, 1) ayetidir. Alkame b. Abede şöyle demiştir:

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنَّنِي / بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَبِيبُ

"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben, kadınların dertlerini iyi bilen bir doktorum."

c) **İbn Cerîr, "bihî"deki harf-i cerrin zâid olup, "Ona o habîr (bilen) olduğu halde sor (فَسْئَلْهُ خَبِيرًا) manasında olduğunu ve "habîr"in "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir.**

d) **"Bihî"** ifadesi tıpkı وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ (Nisa, 1) ayetinde olduğu gibi yemin yerine geçen bir edattır. (Yani "Ona yemin olsun ki" manasındadır.)

Rahman'a Secdeden Kaçınmaları

Cenâb-ı Allah'ın, وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ *"Onlara, "Rahman'a secde edin" denildiği zaman, "Rahman da ne imiş?" dediler"* ifadesi işte böyle söyleyen bir topluluğu haber veren bir ifadedir. Binâenaleyh muhtemelen onlar, Allah'ı bilmiyorlardı veya muhtemelen onlar onu biliyorlardı ama, bile bile inkâr ettiler.

Rahmân İsminî Bilmedikleri İddiası

Veya muhtemelen onlar, Allah'ı bilip inansalar bile, Rahmân isminin Allah'ın isimlerinden olduğunu bilmiyorlardı. Müfessirlerin çoğu bu son görüşü benimseyerek şöyle demişlerdir: "Rahmân, Allah'ın, önceki semavî kitaplarda da yer alan bir ismidir. Fakat Araplar bunu bilmiyorlardı." **Mukâtil** ise, **"Ebû Cehil Muhammed'in** söylediği bu şeyler şiirdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Şiir bundan farklıdır. Hayır bu Rahmân'ın kelâmıdır"* dedi. **Ebû Cehil** de, "Aferin, bak hele Hayatım hakkı için, bu sana bunları öğreten Yemâme'deki Rahmân (adındaki o adamın) sözleridir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, *"Rahmân, göklerin ilahı olan ve kendisinden bana vahiy gelen o yüce zattır"* dedi. **Ebû Cehil** de: "Ey Gâlib kabilesi! Allah'ın bir olduğunu iddia eden ve sonra da *"Bana Allah ve Rahmân öğretiyor"* diyen Muhammed'den benim hakkımı kim alır? Sizler, Allah ile Rahmân'ın iki ayrı ilah olduğunu bilmiyor musunuz?" dedi, sonra sözüne devamla şunu ilave etti: "Sizin Rabbiniz bütün herşeyi yaratandır. Rahmân ise (Yemâme'deki) **Müseyleme'dir"** demiştir.

Rahmân Kelimesini Biliyorlardı

Kâdî şöyle der: "Doğruya en yakın olan, bu ayetle onların "Rahmân" ismini değil, Allah'ı inkâr ettiklerinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "Rahmân" Arapça bir kelimedir ve onlar bunun, "alabildiğine in'âm ve lûtufta bulunan" demek olduğunu biliyorlardı. Şimdi biz bunu onların Allah'ı inkâr ettikleri manasına alırsak, *"Rahmân da ne imiş?"* şeklindeki sözleri, bunun manasını öğrenmek için sorulmuş bir soru olur ki, bu tıpkı, **Fir'avun**'un *"Âlemlerin Rabbi de ne imiş?"* (Şu'ara, 23) şeklindeki sözü gibidir. Yok eğer biz onların Allah'ı kabul ettiklerini, ama "Rahmân" ismi ile muttasıf olduğunu bilmediklerini söylersek, *"Rahmân da ne imiş?"* sözleri Rahmân kelimesi ile ilgili bir soru olur.

Ayettekî أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا *"Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?"* ifadesi, "Sen "Sana hayrı emrediyorum" dediğin için, yahut da "sen bize emrettiğin için, secde etmemizi emrettiğin o zâta secde eder miyiz?" demektir. Bu ifade yâ ile يَأْمُرُنَا şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "onlar birbirlerine, "Muhammed'in bize emrettiği için" yahut, "Rahmân adını almış olan, ama bizim ne olduğunu bilmediğimiz kimsenin bize emrettiği için mi secde edeceğiz?" demek istiyorlardı.

Bu emirden beklenen, onları işe ve onu kabul etmeye sevkedici olması iken, onun bu emri onların nefretini arttırmıştır. **Dahhak** şöyle der: Bu ayet nazil olunca, Allah'ın Resûlü, **Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Osman İbn Maz'ûn ve Amr İbn Anbese** secdeye kapandılar. Müşrikler onları bu halde görünce alay ederek, mescidin bir kenarına çekildiler ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın وَزَادَهُمْ نُفُوراً *"Böylece bu secde emri, onların nefretlerini artırdı"* ifadesiyle kastedilen budur. Yani, "Onların bu secdeleri, onların nefretlerini arttırdı" demektir.

★ ★
★

Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾
وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren Allah'ın şanı ne yücedir! O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan ya da şükretmeyi isteyen kimseler için, geceyle gündüzü birbiri ardınca getirendir."

(Furkân, 61-62).

Burc Kelimesi

Bil ki, Allah Teâlâ kâfirlerin, secde etmekten alabildiğine nefret ettiklerini anlatınca, tefekkür etmeleri halinde, Rahman'a ibadet etmenin ve secdenin vacib olduğunu anlayacakları şeyi de zikrederek تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا *"Gökte burçlar yaratan (...) Allah'ın şanı ne yücedir!"* buyurmuştur. تَبَارَكَ **"tebâreke"**nin ne demek olduğu, daha önce geçmişti. بُرُوجٌ kelimesine gelince bu, gezegenlerin konaklama yerleri olup, bu mâlûm olan şeydir. Bunlara, "yüksek, yüce köşkler" anlamına gelen, "burçlar" denilmiştir; çünkü bunlar adeta o yıldızlar için, kendilerinde sükûnete erdikleri bir konaklama yerleri gibidir. Bu kelime, zuhûr etme, görünme anlamından dolayı, **"teberrucun"** (görünme, ortaya çıkma) kelimesinden iştikak etmiştir. Bu hususta **İbn Abbas**'dan gelen diğer bir görüş de, "Burûç, burçlar, büyük

yıldızlardır" şeklinde olup, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلَ فِيهَا *"Onda yani burçlarda kıldı, meydana getirdi"* ifadesinden dolayı, birinci açıklama doğruya daha yakındır.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın فِيهَا ifadesindeki zamir, burçlara değil de semaya niçin raci olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü "burûc" kelimesi, zamire daha yakındır. Binâenaleyh zamirin, "burûc" kelimesine raci olması daha evlâdır. Ayette geçen سِرَاجاً (sirâc) kelimesiyle de güneş kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً *"Güneşi de sirâc, lamba kıldı"* (Nûh, 16) buyurmuştur. Bu ifade سُرُجاً şeklinde de okunmuştur ki bu, o semâda bulunan güneş ve büyük yıldızlar demektir. Hasan el-Basrî ve el-A'meş وَقُمْراً مُنِيراً şeklinde okumuşlardır ki bu قَمْرَاءُ (Aylı, ayışığı ile dolu) kelimesinin çoğuludur. Buna göre sanki وَذَا قَمَرٍ مُنِيراً "Aydınlatıcı ve ay ışığı ile dopdolu kıldı" denilmiştir. Çünkü geceler, aydan dolayı, ayışığı ile dopdolu olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ışığı, geceye nisbet etmiştir. Ayetteki قَمَراً kelimesinin tıpkı رَشَدٌ–رُشْدٌ ve عَرَبٌ–عُرْبٌ kelimesi gibi قُمْرٌ (Kumrun) anlamında olması da uzak değildir.

Gece ile Gündüzün Halef Olmaları

Ayetteki خِلْفَةً kelimesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır.

Birinci açıklama: Bu, iki şeyden birisinin diğerinin arkasına geçmesi ve onun ardından gelmesi anlamındadır. Nitekim Arapça'da bir kimse birisinin abdest bozacağı yere varıncaya kadar karışıp, ihtilaf çıkardığında فُلَانٌ خِلْفَةٌ وَالْخِلَافُ denilir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, ayla güneşi "hilfet" sahibi olarak yarattı. Yani, "Birbirlerini takipçi kıldı." Yani, "Bu onu, o da bunu izler, takip eder" demektir.

İbn Abbas (r.a) da şu manayı vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ikisinden herbirini, kendisinde amel etmeye ihtiyaç duyulan şeyler konusunda, diğerine halef kıldı. Binâenaleyh, kim geceyle gündüzden birinde, bir işini tamamlayamazsa, onu diğerinde tamamlar." Enes İbn Malik de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün geceleyin Kur'ân okuyamayan Hz. Ömer'e, *"Ey Hattab oğlu, andolsun ki, Allah senin hakkında bir ayet indirdi"* dedi ve, bu ayeti okuyarak *"Geceleyin kaçırdığın nafile ibadetleri gündüzünde, gündüzün kaçırdığın yapamadığın şeyleri de gecende ifa et"* buyurdu.

İkinci açıklama: Bu Mücahid, Katâde Kisâî'nin görüşü olup, bunlar şöyle demişlerdir: "Arapça'da, ihtilaf eden iki şeye خِلْفَانِ هُمَا (Humâ hilfâni) denilir. Binâenaleyh ayetteki خِلْفَةً kelimesi مُخْتَلِفَيْنِ "Muhtelif, farklı" anlamındadır. Yani, "Bu beyâzdır, diğeri de siyah, bu uzun diğeri kısa" demektir. Ama, birinci görüş doğruya daha yakındır.

Ayetteki أَنْ يَذَّكَّرَ *"iyice, düşünüp ibret almak"* kelimesini bütün kıraat imamları bu şekilde okurken, Hamza şeddesiz olarak en-yezkure okumuştur. Bu kelimeyi

Ubey İbn Ka'bın da يَذَّكَّرَ şeklinde okunduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bakıp tefekkür eden kimselerin onların farklı farklı oluşları hususunda tefekkür etmeleri, böylece de, onların bir halden başka bir hale geçişleri hususunda, mutlaka onları bu hale sokan ve değiştiren bir yüce zâtın bulunduğunu anlamaları için" şeklinde olur. Bu kelime, daha önce bahsedilen nimetlerin tamamıyla ilgilidir. Cenâb-ı Hakk "Rahman da neymiş? diyen o kimseler, şayet bu nimetler hususunda tefekkür ve tezekkûr etselerdi, böylece bu sayede onlar, Allah'ın kudretinin ne denli büyük olduğuna istidlâl etmiş olurlar ve gecedeki sükûnet ve dinlenme, istirahat, gündüzdeki çalışma ve dönüp dolaşma gibi nimetlere şükredenler şükretmiş olurdu" diye açıklamada bulunmuştur. Bu tıpkı, *"Onun rahmetinden ki O, sizin faydanıza olarak içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl-u kereminden aramanız için gündüzü yaratmıştır"* (Kasas, 73) ayetinde olduğu gibidir. Yahut da bunun manası, o ikisi, "Tefekkür ve tezekkür edip şükredenler için iki vakit, iki zaman olsun diye" şeklinde olup, buna göre "Kim, o ikisinden birisinde yapamazsa, ibadetten alıkonulursa, onu diğerinde yapar, yapsın" demektir. شُكُوراً kelimesi شَكَرَ - يَشْكُرُ fiilinin masdarıdır.

★ ★
★

Rahman'ın Has Kullarının Vasıfları

وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾
وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ
إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا
وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾

"Rahman'ın has kulları ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevâzû ile yürürler. Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâmetle!" derler. Onlar ki gecelerini Rableri için secde ederek ve kıyamda durarak geçirirler. Onlar ki, "Ya Rabbi, derler bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azabı daimî bir helâktir. Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır." Onlar ki, harcadıkları vakit, ne israf ederler, ne de sıkılık yaparlar. İkisi arasında, ortalama hareket ederler."

(Furkân, 63-67).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ ifadesi, haberi bu sûrenin sonlarında olan bir müptedâdır. Buna göre sanki, "sıfatları ve nitelikleri böyle olan Rahman'ın kulları yok mu, işte onlar, cennet odalarıyla mükâfaatlandırılırlar" denilmek istenmiştir. Bu ifadenin müptedâ, haberinin الَّذِينَ يَمْشُونَ olması da mümkündür.

Bil ki Cenâb-ı Hakk, "kulluk" ismini kullukla meşgul olanlara tahsis etmiştir. Böylece bu iş, işte bu sıfatın, mahlûkattaki sıfatların en değerlisi olduğuna delâlet etmiştir. Bu kelime وَعُبَّادُ الرَّحْمٰنِ şeklinde de okunmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk bu kulları şu dokuz çeşit sıfatla tavsif etmiştir:

1. Sıfat: Tevazû

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *"ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, onların gündüzleyin olan gidişatlarını nitelemedir. Bu kelime يَمْشُونَ هَيِّنًا şeklinde de okunmuştur ki, bu ya hâldir, ya da هَيِّنِينَ anlamında yürümenin sıfatıdır; yahut da مَشْيًا هَيِّنًا "vakur bir yürüyüşle" anlamındadır. Ancak ne var ki, masdarın sıfat yerinde kullanılması mübalağa ifade eder. هَوْنٌ yumuşaklık, mülayemet ve şefkat demektir. أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا *"Sevdiğini ölçülü sev, ileri gitme"* hadisindeki kelime de bu köktendir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in الْمُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ *"Müminler vakurdurlar, şefkatlidirler, yumuşacıktırlar"* sözü de bu anlamdadır. Bu, "onların yürümeleri, hal ve hareketleri (bile), bir yumuşaklık, bir vakar, bir ağırbaşlılık bir tevâzû içindedir. Şımararak haddi aşarak, ayaklarını (gururla) yere vurmazlar. Kibirlenerek, böbürlene-böbürlene yürümezler. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Yeryüzünde şımarak yürüme"* (Lokman, 18) buyurmuştur. **Zeyd İbn Eslem**'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: هَوْنًا kelimesinin tefsirini araştırdım, ama bulamadım. Derken, bir gün rüyamda gördüm. Bana, "Bunlar yeryüzünde fesâdı istemeyen kimselerdir" denildi. **İbn Zeyd**'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar, kibirlenmeyen zorbalık taslamayan ve yeryüzünde büyüklenmek istemeyen kimselerdir."

2. Sıfat: Cahilleri Muhatap Almazlar

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا *"Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâm" derler"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bunun anlamı, "Biz de uyup sizin gibi cahillik yapmayız. Sizinle bizim aramızda iyi ya da kötü bir şey yoktur" demek olup, bu "Sizin yaptığınıza karşılık size selam verip, size bulaşmayız" anlamındadır. Böylece burada سَلَامًا kelimesi تَسْلِيمٌ (selam etmek) kelimesinin yerine getirilmiştir.

Diğer taraftan, onların maksatlarının, selâmet ve sükûneti temin etmek olması da muhtemeldir. Yine bununla, sakınsınlar ve kaçınsınlar diye, onların gidişatlarının kötü olduğuna dikkat çekmenin de kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, bu mü'minlerin

maksatlarının onlara aynıyla muamelede bulunmaktan kaçınmaları olması da muhtemeldir. Yine bununla, onların cahilliklerine mukabil sabır göstermenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **el-Esamm** şöyle der: "Bu ayetteki, "selâm" ta'zim ve saygı selamı değil, vedalaşma selamıdır. Bu tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'in, babasına *"Sana selam olsun, uğurlar olsun"* (Meryem, 47) ifadesi gibidir. **Kelbî** ve **Ebu'l-Âliye** bu ayeti, Kıtâl (cihad) ayetinin neshettiğini söylemişlerdir ki, bunu söylemeye gerek yoktur. Çünkü, beyinsizlerin yaptıklarına göz yummak ve onlara aynıyle mukabelede bulunmamak hem aklen hem de dinen güzeldir, hem ırz ve namusun selametinin hem de takvânın sebebidir.

3. Sıfat: Geceyi İbadetle İhya

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَقِيَاماً *"Onlar ki, gecelerini Rableri için secde ederek ve kıyamda durarak..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Cenâb-ı Hakk, onların gündüz ki gidişatlarından şu iki bakımdan bahsetmiştir:

a) Eziyyet etmemek. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"yeryüzünde vakar ve tevazuyla yürürler"* ayetinden kastedilen hususdur.

b) Sıkıntılara katlanmak. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın *"Kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selametle!" derler"* ayetinden anlaşılandır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk, o mü'minlerin, insanlara karşı gündüzdeki gidişatlarını açıklayınca, bu ayetlerde de işte onların Hâlıklarına hizmetle meşgul olduklarında, geceki gidişatlarını beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"Yanları yataklardan uzaklaşır"* (Secde, 16) ayeti gibidir.

Ayrıca **Zeccâc** şöyle demiştir: "Geceye yetişen herkese, uyumasa dahi بَاتَ (geceledi) denilir. Bu tıpkı بَاتَ فُلَانٌ قَلِقاً (Falanca, canı sıkkın olarak geceledi) geceyi canı sıkkın olarak geçirdi gibidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ ifadesi ile onların gecelerinde namaz kıldıkları kastedilmiştir. Öte yandan alimler kendi aralarında ihtilaf ederek, bazıları şöyle demişlerdir: "Kim bir namazda, Kur'ân'dan az bile olsa bir şey okursa, o kimse secde etmiş ve kıyama durmuş olarak gecelemiş olur." Bunun akşam namazından sonra kılınan iki rekât ve yatsıdan sonra kılınan dört rekât namazla gerçekleştiği de söylenmiştir. Ama evlâ olanı, bununla onların gecelerinin tamamını veya ekserisini ihyâ etmiş olmakla vasfedilmiş olmalarıdır. Nitekim Arapça'da فُلَانٌ يَظَلُّ صَائِماً وَيَبِيتُ قَائِماً "Falanca, gündüz sâim (oruçlu) gecede kaim (ibadet halinde)dir" denilir. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Onlar, Allah rızası için ayakları üstünde (ayakta) gecelerler. Rablerinden korktukları için gözyaşları yanaklarından akarak, yüzlerini Allah rızası için yere vururlar.

4. Sıfat: Cehenneme Girmekten Korkmaları

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً *"Onlar ki, "Ya Rabbi derler bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azâbı daimî bir helâktir"* ayetinin ifade ettiğidir. **İbn Abbas** (r.a)

"Onlar, secdelerinde ve kıyamlarında, işte bu sözü söylerler" derken, Hasan el-Basri de, "Cehennem azabından tir tir titredikleri için onlar, gündüzün huşû içindedirler, gece de yorgun argındırlar" demiştir. Ayetteki غَرَاماً kelimesine gelince, bu, "helâk, hüsrân, peşi bırakmayan ve yapışan" anlamındadır. Peşi bırakılmayıp ısrarla takip edildiği için borçluya da **ğarîm** denilmesi bundandır. Yine Arapça'da kafasını kadınlara takan, gönlünü onlara kaptıran kimse için فُلَانٌ مُغْرَمٌ بِالنِّسَاءِ "Falanca, kafasını kadınlara takmıştır, kadınlara çok düşkündür" denilir.

Nafi İbnu'-Ezrâk, İbn Abbas'a غَرَاماً **kelimesini sorduğunda, o "Bu can yakan, sızlatan anlamındadır" demiştir. Muhammed İbn Ka'b'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak kâfirlerden, onlara verdiği nimetlerin parasını istedi de, onlar onu O'na ödeyemeyince de, onları borçlu tutarak cehenneme soktu."**

Bil ki Allah Teâlâ, bu mü'minleri gecelerini secde ve kıyam ile ihyâ etmekle nitelemiş, daha sonra da bunun peşinden onların bu çabalarına rağmen alabildiğine haşyet içinde bulunduklarını ve ilahî azabın kendilerinden uzaklaştırılması hususunda Allah'a yalvardıklarını bildirerek, onların yaptıkları bu duayı zikretmiştir ki, bu da tıpkı *"Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korkarak vergilerini verenler"* (Mü'minun, 60) ayeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقَاماً *"Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır"* buyruğuna gelince, bu cümledeki سَاءَتْ kelimesi, tıpkı بِئْسَتْ gibi olup, bu fiilin hakkında مُسْتَقَرّاً kelimesinin açıkladığı mübhem bir zamir bulunup, "mahsûsun bizzemm ise mahzuftur. Buna göre mana "Orası, karargâh ve kalınacak yer olma bakımından ne kötüdür!" şeklinde olup, مُسْتَقَرّاً kelimesi ya hâldir ya temyizdir.

Buna göre eğer, "Ayet-i kerime şu iki sebepten dolayı, onların, Allah Teâlâ'dan cehennem azabını kendilerinden uzaklaştırmasını istemiştir:

1) Çünkü onun azâbı helâktir.

2) Orası, çok kötü bir karargâh ve ikametgâhtır. O halde, bu iki sebep arasında ne gibi bir fark vardır? Yine karargâh (müstekarr) ile ikametgâh (mukâm) arasında ne gibi bir fark bulunur?" denilirse, deriz ki: Kelâmcılar, kâfirin cezâsının, fayda şaibesinden tamamiyle uzak ve devamlı bir zarar olması gerektiğini söylemişlerdir. إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً cümlesi onun fayda şaibelerinden uzak katıksız bir azâb olduğuna; إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقَاماً ifadesi de, o azâbın devamlı olduğuna işaret etmektedir. Bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunda ise şüphe yoktur. **Müstekarr** ile mukâm kelimeleri arasındaki farka gelince, **müstekarr**'ın iman ehli olan günahkârlar için olması muhtemeldir. Çünkü onlar, ateşte (geçici bir süre için) karar kılacaklar, ama orada (ebedî) mukîm olmayacaklar. **"Mukâm"** kelimesinin ifade ettiği "ikamet"e gelince, bu da kâfirler içindir. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقَاماً ifadesinin, Allah'ın kendi sözü olması muhtemel olduğu gibi, bunun o kâfirlerin sözlerinin nakli ve hikâyesi olması da mümkündür.

5. Sıfat: Harcamada İtidal

Beşinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا *"Onlar ki, harcadıkları vakit ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar. İkisi arasında ortalama hareket ederler"* **ayetinin ifade ettiği hususdur.** وَلَمْ يَقْتُرُوا **kelimesi tâ'nın kesresi ve dammesiyle** يَقْتِرُوا **ve** يَقْتُرُوا**; yâ'nın dammesi kâf'ın sükunu ve tâ'nın kesresiyle** يُقْتِرُوا **ve yâ'nın dammesi, kâfın fethası, tâ'nın da kesresi ve şedde ile** يَقْتِّرُوا **şekillerinde okunmuştur ki, bunların hepsi de değişik kullanışlardır. Katr, iktâr ve taktîr kelimeleri, israfın zıddı olup, kısmak ve daraltmak anlamına gelir. İsraf ise, harcamada haddi, ölçüyü aşmaktır.**

İsraf ile Cimrilik Arasında

Müfessirler israf ve kısma hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) En kuvvetli olan bu görüşe göre, Allah Teâlâ onları aşırılık ile eksiltme arasında bulunan itidalilikle nitelemiş, peygamberine de aynısını emretmiştir. *"Elini boynuna bağlayarak asma. Onu büsbütün de açıp saçma"* (İsrâ, 29)

Vüheyb İbnu'l-Verd'den naklolunduğuna göre o, bir alime şunu sormuştur: "Kendisinde israf bulunmayan ev, bina nedir?" sorusuna "Seni, güneşten koruyan ve yağmurdan muhafaza eden!"; Kendinde israf olmayan yiyecek nedir?" sorusuna "Açlığı gideren"; Kendisinde israf olmayan elbise nedir?" sorusuna da "Avret mahallerini, (bedenini) örten ve seni soğuktan koruyan" diye cevap vermiştir.

Yine rivayet olunduğuna göre, adamın birisi sade bir sofra hazırlayıp Hz. Peygamber (s.a.s); davet edince, o, da yanındakilere *"icabet bir vazifedir"* icabet ediniz" buyurdu. Sonra adam ikinci kez hazırlar ve yine haber yollar, Hz. Peygamber, *"Münasiptir, dileyen icâbet etsin, dileyense otursun (kendi bilir)"* der. Sonra adam üçüncü kez yapıp, yine haber yollayınca, *"bu riyâdır, bunda hayır yoktur"* der.

2) Bu, İbn Abbas, Mücâhid, Katâde ve Dahhâk'ın görüşü olup, buna göre israf, Allah'a isyanın söz konusu olduğu hususlarda harcamada bulunmaktır. Kısmak ise, Allah'ın hakkını men etmektir. Mücahid şöyle demiştir: "Şayet bir adam, Ebû Kubeys Dağı kadar altını Allah yolunda harcasa, bu israf olmaz. Ama, Allah'a isyan hususunda bir ölçek (sâ') harcasa, bu israf olur." Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Bunun anlamı, onlar, Allah'a isyân olacak hususlarda harcamazlar, gerekli yerlerden de kısmazlar" şeklindedir. Kısma işi, bazan Allah'ın hakkı olan şeylerden geri durmak şeklinde olur ki, bu, kısmanın en kötü olanıdır. Bazan da, vacib olmayan ama mendûb olan şeylerden geri durmak biçiminde. Bu, meselâ zengin bir kimsenin, kendi akrabaları olan fakirleri zenginliğine yaklaştırmaması gibidir.

3) İsrâftan murad, helâl olsa bile dünyada nimetlenme ve ona dalma hususunda haddi aşmadır. Bu, muhakkak ki mekrûhtur, zira kendi beğenme ve kibre sebebiyet verir. İktâr ise, kısmaktır. Buna göre, insanı ibadetten alıkoyacak derecede tok olduğu

halde kişinin yemek yemesi israftır. İhtiyaç miktarı yerse, işte bu da kısmadır. İşte bu vasıf, Hz. Peygamberin ashâbının niteliğidir. Onlar, nimetlenmek ve lezzet almak için yemiyorlardı, güzelleşmek ve süslenmek için giyinmiyorlardı. Ama onlar, açlıklarını giderecek ve Rablerine olan ibadetlerini yapmalarına medar olacak kadar yiyorlar; avret mahallerini örtecek ve onları, sıcaktan soğuktan koruyacak şeyleri giyiyorlardı. Burada iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Kavâm Kelimesi,

Ayetteki **kavâm** kelimesi hakkında **Sa'leb** şunu demiştir: "Bu kelime kafın fethasıyla adâlet ve doğruluk üzere olma; kesre ile **kıvâm** şeklinde okunduğunduysa bir şeyin, sayesinde ayakta durabildiği şeydir." **Keşşâf sahibi** de şöyle demiştir: "**Kavâm** kelimesi, iki tarafında dosdoğru ve itidâl üzere bulunmasından dolayı, iki şey arasında bulunan denge ve ahenk anlamına gelir. '**İstikâmet**" kökünden gelen **kavâm** kelimesinin bir benzeri de **İstivâ** kökünden gelen ve eşit, müsavi anlamına gelen **sevâ'u** (السَّوَاءُ) kelimesidir. Bu kelime kesre ile kıvam şeklinde de okunmuştur ki, anlamı bir şeyin kendisiyle ayakta durduğu şeydir, kıvamdır. Arapça'da أَنْتَ قِوَامُنَا denilir ki, buradaki "**kıvâm**" kelimesinin anlamı, "ihtiyaçların tamı tamına karşılanarak, kendisiyle ayakta durduğu, karşılandığı şey"dir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki mensûb iki kelimenin, yani بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَاماً ifadelerinin aynı anda iki haber olması caiz olduğu gibi, بَيْنَ ذٰلِكَ kelimesinin "zarf-ı lağv"; قَوَاماً ifadesinin de "zarf-ı müstekar" olması, yine zarfın haber, قَوَاماً kelimesinin de tekid edici hal ifadesi olması mümkündür. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Eğer dilersen بَيْنَ ذٰلِكَ ifadesini كَانَ nin ismi tutabilirsin. Nitekim sen كَانَ دُونَ هٰذَا كَافِياً dersin. Bununla da "Bundan daha azı da yeterli ve kâfidir" anlamını kastedersin. Buna göre بَيْنَ ذٰلِكَ ifadesinin anlamı, "Bunun, harcamanın ortası daha adildir" şeklindedir." Bu açıklama zayıftır. Çünkü **kavâm** kelimesi **vasat** (orta, orta halli) anlamına gelir ki, bu durumda kelâmın takdiri وَكَانَ الْوَسَطُ وَسَطاً "Orta hallisi, ortadır" şeklinde olur ki bu bir hatadır.

★ ★
★

6. Sıfat: Katl, Zina Gibi Günahları İşlemezler

Altıncı sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir:

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ
وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ
سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ
يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

"Onlar ki Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunları yaparsa, cezaya çarpar. Kıyamet günü de azâbı katmerleşir ve o azâbın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır. Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ. İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok affeden ve çok merhamet edendir. Kim tevbe eder ve güzel amel işlerse, muhakkak ki o, tevbesi makbul ve rızasına nail olmuş olarak Allah'a döner."

(Furkân, 68-71).

Bil ki, Allah Teâlâ, Rahmân'ın kullarının sıfatlarından olmak üzere, onların şirkten, adam öldürmeden ve zinâdan kaçınmayı zikredince, bunun peşinden bu işleri yapanın cezâsının ne olacağını belirtmiş, sonra da tevbe eden kimseyi bunlardan istisnâ etmiştir. Burada birkaç sûal bulunmaktadır:

Kavramların Sıralanması Hakkında

Birinci soru: Allah Teâlâ bu sıfatı zikretmeden önce, Rahmân'ın kullarını, hafif ve yakışık almayan işlerden tenzih etmişti. Bundan sonra daha nasıl, onları şirk, katl ve zina gibi büyük günahlardan tezkiye etmesi uygun düşer? Tertib, şayet bunun aksine olsaydı, daha uygun olmaz mıydı?

Cevap: daha önce geçmiş olan sıfatlarla muttasıf olan bir kimse bazan dini bakımdan şirke tutunabilir. Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunu öldürmeye yönelebilir ve zinâ edebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk kişinin sadece bu niteliklerle, Rahmân'ın kulu olamayacağını, bu nedenle bunlara böylesi büyük günahlardan uzak durması hasletinin de bitişmesi gerektiğini beyan etmiştir.

Hasan el-Basrî ise buna değişik bir açıdan cevap vermiş ve şöyle demiştir. Bundan amaç, müslümanların yaşantısıyla kâfirlerin yaşantısı arasındaki farka dikkat çekmektir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demiştir: "Rahmân'ın kulları şu kimselerdir ki: Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya tapmazlar. Oysa sizler ey müşrikler, tapıyosunuz. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Oysa siz, ey müşrikler diri diri toprağa gömdüğünüz kız çocuklarınızı öldürüyorsunuz. Zina etmezler, oysa siz ey müşrikler, zina ediyorsunuz."

Cana Kıymazlar

İkinci soru: وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ *"Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar"* ifadesinin anlamı nedir? Katledilmesi helâl olanın, öldürülmesi haram kılınmış nefs, can kapsamına girmediği malumdur. O halde bu istisna, daha nasıl uygun olabilir?

Cevap: Öldürmenin haramlığını gerektiren hüküm, ebedî olarak kaimdir ve yürürlüktedir. Öldürmenin cevazı ise, ârızî olarak sübut bulmuştur. Buna göre حَرَّمَ اللَّهُ "Allah haram kıldı" ifadesi, haramlığı gerektiren hükme; إِلَّا بِالْحَقِّ *"geçerli bir hak olan bir sebepten dolayı olursa müstesnâ"* ifadesi de, ârızî olan sebebe bir işaret olmuş olur.

Kısası Gerektiren Hal

Üçüncü soru: Hangi sebepten dolayı, katl helâl olabilir?

Cevap: İrtidâd, evlendikten sonra zine sebebiyle, hadiste de varid olduğu gibi, kısas yoluyla öldürmek suretiyle... Adam öldürmenin savaştan dolayı ve bir de aleyhinde delil sayılabileceği mülahazasıylada kısas gerekeceği söylenmiştir. Eğer delil bulunmazsa, durumun kendisine şehâdet etmesiyle öldürülür.

İrtidat Meselesi

Dördüncü soru: Bazı alimler وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ifadesini, irtidâd, dinden dönme ile açıklamışlardır. Bu doğru mudur?

Cevap: Katl kelimesi umûmi bir ifade olup, hepsini içine alır. İbn Mesûd'dan şu rivayet edilmiştir: "Dedim ki, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi günah daha büyüktür?" *"Seni yarattığı halde, Allah'a eş koşman!"* buyurdular. "Daha sonra?" deyince, *"Seninle yemek yer de, (rızkın daralır) korkusuyla çocuğunu öldürmen"* buyurdular Ben, "Ya Resûlullah daha sonra" deyince de *"Komşunun karısıyla zina etmendir!"* buyurdular. Bunun üzerine Allah da onu tasdik eden bu ayetleri inzal buyurdu.

Beşinci soru: أَثَامًا kelimesinin anlamı nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Bu, günahın cezâsıdır. Kelime الْوَبَالُ (vebâl, günah, manevi ağırlık) ve النَّكَالُ (cezâ, ikâb) veznindedir.

2) Ebû Müslim'in görüşü olup, buradaki esâm kelimesi ism (اِثْم) anlamındadır. İkisi de aynı anlamda olup, günah manasına gelir. Burada bununla kastedilen ise, günahların karşılığı ve cezâsıdır. Böylece bir şeyin ismi, onun karşılığı olarak kullanılmış demektir.

3) Hasan el-Basrî "esâm kelimesi, cehennemin isimlerinden bir isimdir" derken, Mücahid, bunun cehennemde bir vadi olduğunu söylemiştir. Abdullah İbn Mesûd şiddetli anlamında olmak üzere, آثَامٌ şeklinde okumuştur. Çok şiddetli ve fırtınalı bir gün hakkında da يَوْمَ ذُو آثَامٍ denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا *"Kıyamet günü de azâbı katmerleşir ve o azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır"* ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
يُضَاعَفْ Kelimesi Hakkında

يُضَاعَفْ kelimesi يَلْقَ kelimesinden bedeldir. Çünkü, bu ikisi aynı anlamdadır. Bu kelime يُضَعَّفْ şeklinde okunduğu gibi, nûn ve "azâb"kelimesinin nasbı ile نُضَعِّفْ şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime ya müste'nef bir cümle ya da hal cümlesi olarakref ile يُضَاعَفُ şeklinde de okunmuştur. يَخْلُدْ kelimesi de böyledir. Bu kelime mechûl olarak if'âl ve te'fîl babından يُخَلَّدْ ve يُخْلَدْ şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, iltifattan dolayı تَخْلُدْ (sen ebedî kalırsın) şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Kâfirler Fürû-u Şeraiti Haiz Olup Zekât Verebilirler mi?

Azâbın kat kat kılınmasının sebebi şudur: Müşrik, şirkinin yanısıra başka günahlar da işleyince, hem şirkinden hem de diğer günahlardan dolayı azâb görür. Böylece de kendisinden dolayı azâb görülen şeylerin, sayısı artıp katlandığı için, onun cezası da kat kat artmış olur ki, işte ayetin bu ifadesi, kâfirlerin de dini fürûundan sorumlu olduklarına delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Allah Teâlâ bu kat kat olma ve artma işinin devamlı olmadaki durumlarının, değişmeden aynen aslında olduğu gibi devam edeceğini beyan buyurmuştur. O halde, ayet-i kerimedeki وَيَخْلُدْ فِيهِ ifadesinin anlamı, o kimse bu kat kat azâb içinde devamlı kalıcıdır" demek olur. Sonra bu kat kat verme işi, günahlara karşılık olan bir cezâdan dolayı meydana geldiği için, bu isyanların cezasının kâfir hakkında ebedî olması gerekir. Durum böyle olunca da bunun mü'minler hakkında da aynı olması gerekir. Çünkü ister başkasıyla birlikte yapılsın, isterse yalnız başına yapılsın, bunun durumu hakedilen şey hususunda değişmez."

Buna şöyle cevab verilir: "şirkin, başka günahlarla birlikte işlendiğinde, bunun çirkinliğin artmasında bir tesiri niçin olmasın? Baksana herne kadar birlikte

yapıldığında kabih (çirkin) olan iki şeyden biri tek başına aslında güzel olabilir. Yine bazan ikişeyi birlikte yapmak daha çirkin (kötü) olduğu halde, onlardan herbiri tek tek sadece biraz kötü olabilir. İşte burada da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki *"O azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır"* ifadesi, tıpkı mükafaatın, ta'zim (saygı ile) içiçe olan saf menfaat olması gibi, ikâbın da zelil kılma, hor ve hakir kılma ile içiçe olan, katıksız bir zarar olduğua bir işarettir.

Tevbenin Makbuliyeti

Hak Teâlâ'nın إِلاَّ مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً صَالِحاً فَأُوْلَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً *"Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesnâ"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayet, tevbenin makbul olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden "istisnâ" değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kimsenin azabının kat kat olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu istisnânın yerinde olabilmesi için, tevbe edenin azabının katkat olması gerekir. O halde ayette buna delâlet eden, *"İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* cümlesidir.

İKİNCİ MESELE
Katilin Tevbesi

İbn Abbas (r.a)'ın "Katilin tevbesi makbul değildir" demiş ve bu ayetin, *"Kim bir mü'mini kasten öldürürse."* (Nisa, 93) ayeti ile mensûh olduğunu iddiâ etmiştir. Sahabe, "yumuşaklıktan fazla geçmeden daha sert hüküm indi" demişlerdir. **Dahhak** ve **Mukatil**'in aradaki müddetin, sekiz yıl olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu hususlaki izahımız, Nisa sûresinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer "amel-i sâlih" içine tevbe ve iman da girer. Öyle ise "amel-salih"den önce bu ikisinin zikredilmesi, gereksiz birşey olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, iman ve tevbeyi, çok önemli ve şerefli oldukları için, ayrıca zikretmiştir. Bunlarla birlikte mutlaka diğer sâlih ameller de gerekli olduğu için, bu ikisinin peşinden "amel-i salih"i de zikretmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Günahların Yerine Sevap Yazılması

Âlimler, ayetteki *"İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* cümlesi ile ne kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid** ve **Katâde**'ye göre bu çevirme işi, dünyada iken olur: Allah Teâlâ o kimselerin müşrik iken yaptıkları kötü ameller, müslüman olarak güzel ameller işleme haline çevirir. Binâenaleyh Allah, onların şirkini imana, mü'min öldürüşlerini müşrik öldürmelerine, zinalarını da iffete ve namusa çevirmiştir. Böylece Hak Teâlâ sanki onlara onları bu salih amellere muvaffak kıldığını ve onların bu sayede o mükafaatları hakettiklerini müjdelemiştir.

2) Zeccâc şöyle der: "Günahın (seyyienin) kendisi, haseneye (iyilik haline) dönüşmez. Fakat bu hususiaki te'vilimiz şöyle olur: Onların yaptıkları seyyieler, tevbeleri sayesinde silinir ve tevbe ettikleri için onlara hasene (sevap) yazılır. Allah kâfirin iyi amelini boşa çıkarır ve onun yerin günah yazar."

3) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayete göre, kulun günahlarını siler ve onlaın yerine hasene (sevap) yazar." Bu, **Sa'id b. el-Müseyyeb** ile Mekhûlün görüşüdür. Bunlar **Ebu Hureyre** (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den naklettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: لَيَمُرَّنَّ أَقْوَامٌ أَلَهُمْ أَكْثَرُوا مِنَ السَّيِّئَاتِ قِيلَ مَنْ هُمْ يَارَسُولَ اللّٰهِ قَالَ: الَّذِينَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *"Hiç şüphesiz bazıları dünyada çokca günah işlemiş olmayı temenni edeceklerdir."* "Ey Allah'ın Resûlü bunlar da kim?" denilince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onlar, Allah'ın seyyiâtını hasenâta çevirdiği kimselerdir"*[81] buyurmuştur. Bu izaha göre, bu çevirme işi âhirette olacak demektir.

4) **Kaffal** ve **Kâdî** şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, cezayı ve ikabı, mükafaat çevirir. Binâenaleyh Allah Teâlâ ayette, seyyie ve haseneyi zikretmiş, ama bunlarla bunların karşılığını kastetmiştir. Bu kelimeler böyle karşılık (ceza) manasına hamledilince, "çevirme" işinin Allah'a isnadı, mecazi değil hakiki olur. Çünkü mükafaatlandırma sadece, Allah tarafından olur.

Tevbenin Tekrarının Hikmeti

Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللّٰهِ مَتَاباً *"Kim tevbe eder, güzel amelde bulunursa, muhakkak o tevbesi makbul ve rızasına nâil olmuş olarak Allah'a döner"* ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayetteki bu tekrarın faydası (hikmeti) nedir?

Cevap: Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Bu bir tekrar sayılmaz. Çünkü birincisi, o günahlar hakkında olunca, Cenâb-ı Hakk, tevbenin geçerli olması hususunda, bütün günahların onlar gibi olduğunu da bununla beyan etmiştir.

2) Birinci tevbe, kişinin şirk ve günahlardan dönmesi, onları bırakması manasınadır; ikincisi ise, insanın mükafaat ve sevap için, Allah'a dönmesi manasınadır. Bu da tıpkı, *"Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüşün de sadece O'nadır"* (Ra'd, 30) ayeti gibidir.

İkinci soru: Tevbe zaten sadece Allah'a yapılır. Öyle ise, ayette *"O ... Allah'a tevbe eder, döner"* denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Buna da birkaç yönden cevap verilebilir:

---

81. Kenzu'l-Ummal, 4/10227.

1) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, birinci tevbe günahlardan dönme manasına, bu ikincisi ise Allah'ın hükmüne ve mükafaatına dönme demektir.

2) Bu, "Kim Allah'a tevbe eder (dönerse), hiç şüphesiz Allah katında makbul olan, günahlarını silen ve büyük mükafaat kazandıran bir tevbe yapmış olur" demektir.

3) Ayetteki bu ifade geçmiş ile ilgilidir. Çünkü Hak Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Kim bu tevbeyi geçmişte ihlaslı bir şekilde yaparsa, Allah ona gelecekte tevbe etmeye muvaffak kılacağını vaadetmektedir." Bu, en büyük bir müjdedir.

★ ★
★

7- Batıl Şeyle İlgilenmezler

Yedinci sıfat: Bu, şu ayette bahsedilen sıfattır:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

"Onlar, yalan şahidlik etmezler, boş ve kötü söze rastladıkları vakit, şerefli olarak geçip giderler."

(Furkân, 72).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zûr Kelimesinin İzahı

Ayette bahsedilen "**zûr**" ile, yalancı şâhidlik manası kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar, yalan yere şâhidlik etmezler" şeklindedir. Binâenaleyh bu ifadeden muzâf hazfedilmiş, muzâfun ileyh onun yerine getirilmiştir (takdiri شَهَادَةَ الزُّورِ şeklindedir). Yine bununla, yalan konuşulan yerlerde durmama manası da kastedilmiş olabilir. O zaman bu ayet tıpkı, *"Onlar bir başka söze dalıncaya kadar, onlardan yüz çevir"* (En'am, 68) ayeti gibidir. Yine bununla, uygun olmayan şeylerin geçtiği hiçbir yerde bulunmama manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bunun içine, müşriklerin bayramları ile fasık-fâcirlerin toplantıları da girer. Çünkü şer ehline karışıp, onların işlerine müşâhede eden, onların toplantı yerlerinde bulunan, bütün bu günahlarda onlara ortak olmuş olur. Çünkü orada bulunma ve seyretme o işe râzı olmanın delilidir. Hatta bu, o işlerin yapılmasına ve gelişmesine bir sebeptir. Çünkü onları o işi yapmaya sevkeden şey, seyredenlerin onu hayranlıkla seyredip, arzu ile bakmasıdır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bununla Allah'a ve Resûlullah'a iftira edilen, onlar hakkında atılıp-tutulan, yalan-yanlış konuşulan meclislerde bulunmama kastedilmiştir." **Muhammed b. Hanefiyye** ise "**Zûr**, şarkı-türkü söylemektir" demiştir. Bil ki bütün bu izahlar, ayetin muhtevasına dâhildir. Fakat "**zûr**" kelimesinin, "yalan" manasına kullanılması daha yaygındır.

İKİNCİ MESELE
Lağv

En doğru görüşe göre, "**lağv**", boş ve faydasız şeylerden sayılıp, terkedilmesi gereken her şeydir. Bazı alimler bunu, "Allah'a taat olmayan her şey" diye tefsir etmişlerdir. Bu zayıftır. Çünkü taat olmayıp mübah olan işler, lağv sayılmaz. Binâenaleyh ayetteki bu ifadenin manası, "Onlar lagve, yani ehl-i lağve (lağv ile meşgul olanlara) rastladıkları zaman" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki مَرُّوا كِرَاماً ifadesinin, "Onlar, lağv hali gibi şeylerden ötürü, kendilerine ikram edici olarak geçip giderler" manasında olduğu, onların kendilerine ikramının da "Bu gibi şeylerden uzak durmak, hoşlanmamak, böyle şeylere destekçi ve alkışçı olmamak suretiyle olduğu söylenmiştir. Bunun içine, şirk, Kur'ân hakkında ileri geri konuşma, peygambere atıp tutma ve dine-diyânete uygun olmayan şeylere dalma girer. Bu kelimenin aslı, sütü sağılırken iyilik olsun diye, kendini koyuveren deve için kullanılan "**nâkatün kerimetün**" ifadesinden alınmıştır. Buna göre sanki o deve, sütü çok bol olduğu için, kendisinden sağılana hiç aldırmıyormuş gibi bir hal almış olur. İşte bundan ötürü, başkalarının hatalarına hiç aldırmama manasında, teşbihen kullanılmıştır. Nitekim el-Leys şöyle der: "Arapça'da, birisi kendisine isnâd edilen ayıplardan uzak olup, kendini bunu söyleyenlerden kerîm (şerefli) kabul ettiğinde, لَكَرُمَ فُلَانٌ عَمَّا يَشِينُهُ denilir." Bu ayetin bir benzeri de, *"Bunlar, yaramaz lakırdı işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selâm (olsun). Biz câhillere uymayız" dediler"* (Kasas, 55) ayetidir. **Hasan el-Basri**'nin, "Günahlar, onların akıllarını çelmez, iştahlarını çekmez" dediği rivayet edilmiştir. Yine bunun, "Onlar, kâfirlerin sövüp saymalarını ve eziyetlerini gördükçe aldırmazlar" manasında veya "Onlar, cinsî münasebetten açıkça değil, imâ ile bahsederler" manasında olduğu da söylenmiştir.

★ ★
★

8- Ayetlere Karşı Saygı

Sekizinci sıfat: Bu, şu ayetin ifade ettiği husustur.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾

"Onlar, kendilerine Rablerinin ayetleri okunduğu zaman, bunlara karşı kör ve sağır düşmezler"

(Furkân, 73).

Bu ayet hakkında **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Fiilin başındaki لَمْ "düşme" işinin olmadığını değil, aksine olduğunu göstermiş; ama kör ve sağır olma işinin söz

konusu olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Arapca'da لاٰيلاقاني زيد مسلماً "Zeyd bana selam vererek gelmedi" denilir ki bu da, aslında Zeyd'in gelmediğini değil, selam vermediğini ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Onlar, kendilerine ayetler okunduğunda, onları dinlemek için aşırı arzu göstererek onlara üşüşür ve onlarda bahsedilen şeylere yönelirler" şeklindedir ki onlar, ayetlere böyle üşüşmelerinde dikkatlice dinleyen ve ezberleyen bir kulak ile dinlerler ve işi hakkıyla takibeden bir gözle izlerler. Yoksa bunlar münafıklar gibi, ayetler kendilerine okunduğunda, aslında onları anlamadıkları ve onda olanı görmedikleri için sanki sağır ve dilsizler gibi oldukları halde, kendilerini ayetlere üşüşüyormuş, ayetlere yöneliyormuş, bunları dinlemek için aşırı arzularından dolayı, ayetleri okuyana koşuşuyorlarmış gibi gördüğün kimseler değillerdir.

★ ★
★

9. Salih Eş ve Evlad İsterler

Dokuzuncu sıfat: Bu, şu ayette bahsedilen sıfattır.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

"Onlar şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden, göz aydınlığı olacaklar ihsan et. Bizi müttakilere imam kıl."

(Furkan, 74).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi, İbn Kesir, İbn Âmir ve Âsım'ın ravisi Hafs: "zürriyet"** kelimesini cemî elifi ile **"zürriyyâtina"** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, bu elif olmaksızın müfred okumuşlardır. Çünkü bu kelime, hem müfred, hem cemi olabilir.

İKİNCİ MESELE Bununla, onların mal ve güzellik gibi, dünyevî şeylerde değil de, dinî bakımdan göz aydınlığı olacak nesiller istedikleri hususunda şüphe yoktur. Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

1) Onlar, dünyevi hususlarda kendilerine yardımcı olacak eşler ve zürriyetler istemişlerdir. Böylece Allah'a taata sarılma hususunda, o eşlerinin ve çocuklarının da kendileriyle birlikte olmalarını arzu etmişler ve evlâd-ü iyallerinin cennette, kendileriyle birlikte bulunma arzuları güç kazanmıştır. Çünkü onların, bu arzu sayesinde, dünyada sevinçleri tamamlanır, ahirette ise mükafaat elde ettikleri zaman, çok sevinirler.

2) Onlar, sevinçlerinin tam olması için, Allah Teâlâ'dan, cennette eşlerini ve çocuklarını kendilerine katmasını istemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buna göre eğer, "مِنْ أَزْوَاجِنَا, daki min harfi cerri ne çeşittir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun min-i beyâniyye olması muhtemeldir. Binâenaleyh sanki, "Bize, göz aydınlığı olacak kimseler ihsan et" denilmiş ve sonra göz aydınlığının kimlerden olacağı مِنْ أَزْوَاجِنَا *"eşlerimizden"* ifadesi ile beyân edilmiştir. Bu, Arapların "Sen arslansın manasında رَأَيْتُ مِنْكَ أَسَداً demeleri gibidir. Bu "min"in, "kendileri sayesinde gözlerimizin aydın olacağı taat ve salâh gibi şeyleri, o eşlerimiz ve çocuklarımız tarafından bize bağışla" manasında olmak üzere, min-i ibtidâiyye olması da muhtemeldir.

Kurretu'l-'ayn Tabiri

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk niçin قُرَّةَ أَعْيُنٍ diyerek bu ifadeyi nekre getirmiş ve bir azlık anlamını ifade etmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Nekre kılmasına gelince, bu, قُرَّةَ kelimesini nekre kılmak içindir. Çünkü muzafı nekire yapmanın yolu, muzâfun ileyhi nekire kılmaktan geçer. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Bize, onlardan (zevceler ve zürriyetlerimizden) dolayı, sürûr ve mutluluk ver" demek istemiştir. Ayette أَعْيُنٌ değil de أَعْيُنٌ denilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk bununla müttakilerin gözlerini kastetmiştir ki, müttakilerin gözleri başkalarının gözlerine oranla azdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Şükreden kulların ne de azdır"* (Sebe, 13) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Arapça'da, "Allah gönlüne göre versin" anlamında أَقَرَّ اللهُ عَيْنَكَ denilir. **Mufaddal** ise, "Göz aydınlığı"nın ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılmıştır" demiştir:

a) O gözlerin akan yaşlarının serinliğidir ki, bu sevinçle gülme esnasında olur. Hüzünden dolayı akan göz yaşı ise, sıcak ve hararetli olur.

b) Bu, gözlerin uyumasıdır. Zira gözler uyuduğunda, hüzün ve acılar gider.

c) Bu, Allah'ın rızasına nail olmadır.

BEŞİNCİ MESELE
Müttakilere Önderlik İsteme

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَاماً ifadesine gelince, doğruya en yakın olanı şudur: "Onlar Allah Teâlâ'dan, kendilerini kendilerine işaret edilip uyulacakları bir taat mertebesine ulaştırmasını istemişlerdir." Bazı alimler de, "Ayet-i kerime de; din hususundaki riyaset ve önderliğin talep edilip arzulanmasının vacib olduğuna dair delil vardır" demişlerdir. **İbrahim** (a.s) de, *"Sonrakiler içinde benim için lisân-ı sıdk ver"* (Şuarâ, 84) buyurmuştur. Bu ayet-i kerimenin, cennetle müjdelenen on kişi hakkında nazil olduğu söylenmiştir.

ALTINCI MESELE Ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayetle, kulun fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Dindeki önderlik ancak ilim ve amel ile olur. Bu da, ilim ve amelin ancak Allah Teâlâ'nın kılması ve yaratmasıyla olacağına delâlet eder." **Kâdî** ise, "Buradaki talep ve istekten maksat, çoğaldıklarında onların bu vazifelere secilecekleri ve böylece de imâmlar olacakları lütuflardır" demiştir ki, buna şöyle cevap verilir. Bu lütuflar, şüphesiz ki zaten yapılmışlardır, binâenaleyh onları yeniden talep etmek abes olur.

YEDİNCİ MESELE **Ferrâ** şöyle demiştir: "Ayet-i kerimede tekil olarak إِمَاماً (bir imam) buyrulmuş, أَئِمَّةً buyurulmamıştır. Nitekim tesniye içinde إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, alemlerin Rabbi olan (Allah'ın) peygamberiyiz"* (Şuâra, 16) buyurulmuştur. Burada anlamın, *"Sizi bir çocuk olarak çıkarır"* (Hacc, 5) ayet-i kerimesinde de olduğu gibi, "Bizden herbirini bir imam kıl" şeklinde olması caizdir. **Ahfeş** ise şöyle demiştir: "**İmâm** kelimesi çoğul olup, bunun tekili, tıpkı صِيَامٌ (oruç tutanlar) kelimesinin müfredinin صَائِمٌ (oruç tutan) olması gibi, آمٌّ kelimesidir." **Kaffâl** ise, "Bana göre, "**İmâm**" kelimesi isim muâmelesi gördüğünde tekil getirilir.Buna göre sanki, "Bizleri, müttakiler için bir hüccet yap" denilmiştir. **el-Beyyine** (delil, burhan) kelimesi de bunun bir benzeridir. Arapça'da mesela هَؤُلَاءِ بَيِّنَةُ فُلَانٍ "Şunlar falancanın delilidir" denilir.

★ ★
★

Bil ki, Cenâb-ı Hakk muhlis ve müttaki kimselerin sıfatlarını sayıp dökünce, bundan sonra da, onlara olan ihsanının çeşitlerini beyan etmiştir ki, bunlar da, iki şeyden meydana gelen bir gruptur: Faydalar ve tazîm, saygı. Faydalara gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir: أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا

Gurfe Mükâfaatı

أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾

"İşte onlardır ki, zorluklara katlanıp dayanmaları sebebiyle, gurfe ile mükafaatlandırılacaklar."

(Furkân, 75).

Bu ifadeden murad şudur: "Bu kimseler gurfelerle (cennet odalarıyla) mükafaatlandırılacaklardır." Bunun delili ise هُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ *"Onlar, odalar içinde emindirler"* (Sebe, 37) ayetidir. Cenâb-ı Hakk, لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ *"Onların odaları vardır; odalar üstünde odalar"* (Zümer, 20) buyurmuştur. **Gurfe** kelimesi Arapça'da "yüksek olan" anlamına gelir. Buna göre, her yüksek bina, bir "gurfe"dir. Bundan

burada maksat ise, yüksek derecelerdir. Müfessirler ise, "**gurfe**"nin cennetin ismi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre anlam, "onlar cennetle mükafaatlandırılacaklardır. Bu çok sayıda cennet bahçeleridir" şeklinde olur. Bazı alimler ise bu ifadeyi أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ Bunlar, "**gurfe**" içinde mükâfaatlandırılırlar" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın بِمَا صَبَرُوا *"zorluklara katlanıp dayanma sebebiyle"* ifadesine gelince, burada iki bahis vardır:

Kul Ameliyle Cennete Girer mi?

Birinci bahis: Ayet-i kerimeyle, cennetin kullarca hak edildiği görüşünü sayunan kimse istidlâlde bulunmuş ve şöyle demiştir: بِمَا صَبَرُوا ifadesindeki bâ harf-i cerri, buna delâlet eder. Eğer bu vaadden dolayı olsaydı, bu doğru olmazdı.

İkinci bahis: Burada sabr zikredildi de, neye karşı sabredildiği zikredilmedi. Bu her nev'i içine alsın diyedir. Öyleyse onların marifetullah hususundaki tefekkür ve istidlâl meşakkatlerine, taatları işleme, şehevî şeyleri terketme meşakkatlerine, müşriklerin ezâlarına katlanma meşakkatlerine; cihâd, yoksulluk ve nefsi eğitme meşakkatlerine katlanmaları ve sabretmeleri de, bu ifadenin kapsamına girer. Buradaki sabrın, özellikle fakirliğe karşı olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, pek uygun düşmez. Çünkü bu nitelikler zenginlikle birlikte tahakkuk edince, fakirlikle birlikte tahakkuk ettiğinde de nasıl cennete müstehak olacaksa, zengin olan ve bu sıfatlarla muttasıf olan kimse cennete müstehak olur.

İkincisine, yani tazime gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا *"Orada sağlık temennileri ve selâm ile karşılanacaklardır"* (Furkan, 75) ifadesidir. Bu ifade tıpkı وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا *"onlara, bir güzellik ve bir sevinç vermiştir"* (İnsan, 11) ayetinde olduğu gibi, **yulakkavne** şeklinde okunduğu gibi, يَلْقَ أَثَامًا *"cezaya çarpar"* (Furkan, 68) ayetindeki şekliyle, **yelkavne** şeklinde de okunmuştur. "**Tahiyye**" Allah'ın uzun ömür vermesi için dua etmek, "**selâm**" ise, esenlik ve salim olması için dua etmektir. Buna göre, "**tahiyye**" "cennet nimetlerinin bakî olması, hiç kesilmemesi" anlamına geliyorken, "**selâm**" kelimesi ise, bu nimetin zarar şaibelerinden uzak olması anlamını ifade eder. Sonra, bu **tahiyye ve selâmın**, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rahîm olan Rab'den gelen bir söz olmak üzere, selâm"* (Yasin, 58) ayetinden dolayı, Allah'dan olması da mümkün olduğu gibi, *"Her kapıdan melekler, "Size selâm olsun" diye onların yanına girer"* (Ra'd, 23) ayetinden dolayı meleklerden olması mümkündür. Onların birbirlerini selâmlamış olmaları da muhtemeldir.

* *
*

خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا
دُعَآؤُكُمْ ۖ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"Orada ebedî kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır. De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?" Şimdi, siz yalanladınız. O halde, (size artık), yakın bir azâb kaçınılmaz oluyor."

(Furkân, 76-77).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Orada ebedi kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır"* ifadesine gelince, bundan murad şudur: Allah onlara önce faydalar, sonra da tazim vaadedince, daha sonra bu iki şeyin vasfının da sürekli olduğunu beyan etmiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın خَٰلِدِينَ فِيهَا *"Orada ebedi kalıcıdırlar* ifadesinden murad edilendir. Bu iki şeyin diğer bir vasfının da, katıksızlık ve saflık olduğunu beyan etmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا *"O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikametgâhtır"* ifadesinden murad edilendir. Bu, *"Hakikat o, ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır"* (Furkan, 66) ifadesine mukabil olarak gelmiştir. Yani, "Öteki ne kadar kötü iken, bu ne kadar güzeldir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi? Şimdi, muhakkak surette yalanladınız. O halde (size artık), yakın bir azab kaçınılmaz oluyor"* buyruğuna gelince, bil ki: Allah müttakilerin sıfatlarını açıklayıp, onların mükafaatının durumunu beyan edince, Resûlüne, *"Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?"* demesini emretmiştir. Bu ifadeyle de, kendi yüce zatının, kulların ibadetinden müstağni olduğunu, onları ancak kendi taatlarından faydalanmaları için mükellef tuttuğunu anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

مَا يَعْبَؤُا Tabiri

Halil şöyle demiştir: " مَا أَعْبَأُ بِفُلَانٍ deyimi, "Ben onu ne yapayım?" anlamındadır. Bunu söyleyen kimse bu ifadeyle sanki onu değersiz görmekte ve küçümsemektedir." **Ebû Ubeyde** ise şunu demiştir: " مَا أَعْبَأُ بِهِ demek, "Onun varlığı ile yokluğu benim nazarımda müsavidir" demektir. Zeccâc da "Bunun anlamı, "sizin, Rabbiniz katında zerre ağırlığınca değeriniz yoktur" demektir" demiştir. Çünkü اَلْعِبْءُ Arapça'da, ağırlık anlamına gelir. **Ebû Amr İbnu'l-Alâ** da: "Bunun anlamı, "Rabbiniz size aldırış etmez" şeklindedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki مَا hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, istifham manası kapsamaktadır. Nasb mahallinde olup, masdar mâ'sıdır. Buna göre sanki وَأَيُّ عِبْءٍ يَقَعُ بِكُمْ لَوْلاَ "Duanız olmasaydı, Rabbiniz size hangi değeri verirdi ki?" denilmek istenmiştir.

b) Bu mâ'nın olumsuzluk mâ'sı olması.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَوْلاَ دُعَاؤُكُمْ *"Dua ve iltican olmasaydı"* ifadesi hakkında alimler iki izah şekli zikretmişlerdir:

a) Bunun manası, "Allah'ın sizi, dine ve tâate çağırması olmasaydı, Rabbiniz katında ne değeriniz olurdu ki?" şeklindedir. Buna göre "dua" kelimesi, mef'ûlüne muzaf olmuş olan bir masdardır.

b) Buradaki "dua" kelimesi, failine muzaf olmuştur. Bu durumda da alimler birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1- لَوْلاَ دُعَاؤُكُمْ demek, "eğer sizin imanlarınız olmasaydı" demektir.

2) Bu, "Eğer sizin ibadetleriniz olmasaydı" demektir.

3) "Sıkıntılar gelince, O'na yakarmanız olmasaydı" demektir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gemiye bindiklerinde Allah'a dua ettiler"* (Ankebut, 65) ayeti gibidir.

4) دُعَاؤُكُمْ den maksat, "Yani sizin onun ihsanına mukabil şükrünüz olmasaydı" manasıdır. Bu tıpkı, *"Eğer şükrederseniz, Allah size niye azab etsin"* (Nisa, 147) ayeti gibidir.

5) Bu, "Sizleri ben ancak, Ben'den isteyesiniz, ben de vereyim, bağışlanmanızı talep edesiniz, ben de affedeyim diye yarattım ve ihtiyacınızın giderilmesini üzerime aldım" anlamındadır.

İnkârın Cezası

Ayetteki *"Şimdi, muhakkak surette yalanladınız"* cümlesine gelince, bunun anlamı şudur: "Ben size, ben kullarıma ancak ibadetlerinden dolayı değer veririm" şeklindeki hükmümü bildirince, sizler bu hükmümü yalanlamak suretiyle muhalefet ettiniz. Bundan dolayı yalanlamanızın peşinden size bir azab gelecektir ki, bu ahiret azabıdır." Bunun bir benzeri de hükümdarın kendisine karşı gelene "Benim âdetim şudur: Bana itaat edene lütfederim. Sen ise bana asi oldun. Binâenaleyh bana isyanından dolayı, başına neler getireceğimi göreceksin" demesidir.

Eğer, "Bu hitab kime yöneliktir?" denilirse, deriz ki: Mutlak anlamda bütün insanlara, onların içinde, âbidler vardır, yalanlayanlar vardır, isyankâr olanlar vardır.

Böylece onlara kendilerinde olan yalanlama ve ibadet sıfatlarıyla hitap olunmuştur. Bu ifade, لَقَدْ كَذَّبَ الْكَافِرُونَ فَسَوْفَ يَكُونُ الْعَذَابُ لِزَاماً *"Muhakkak ki kâfirler yalanladılar da, böylece azâb, onlar için kaçınılmaz olacaktır"* şeklinde de okunmuştur. Yine لِزَاماً kelimesi, fetha ile lezâmen şeklinde okunmuştur ki, "lazım olmak" "kaçınılmaz olmak" anlâmındadır. Tıpkı **sebat** ve **sübût** kelimeleri gibidir. En güzel izah ise şudur: "Onun vaadolunan şeylerden olduğu bilindikten sonra, ibhâm için ve bir de vasfedilemeyecek denli çok olan şeyleri kapsamına alsın diye, كَانَ nin ismi zikredilmez." Bu azabın ahirette olduğu söylenildiği gibi, bunun Bedr günü olduğu da söylenmiştir. Bu, **Mücahid** (r.h)'in görüşüdür. Allah en iyisini bilir.

★ ★
★

ŞUARÂ SÛRESİ

Bu sûre, şu dört ayet hâriç mekkidir.
Bu dört ayet ise Medenîdir.
Bunlar وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (224-227) ayetleridir.
Sûre 226 veya 227 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Tebliğ Şevki

طسٓمٓ ۝١ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ۝٢ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ۝٣
إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ۝٤

"Tâ sîn mîm. Bunlar o mübîn kitabın ayetleridir. Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın. Eğer dilersek, biz onların tepesine gökten bir tek ayet indiririz ve boyunları ona hemen eğilir."

(Şuarâ, 1-4).

"Tâ", âriflerin kalbinin "tarb"ına (coşkusuna); sin, aşıkların sürûruna; mim de müridlerin münacaatına bir işarettir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Katâde, izâfetle ayeti, بَاخِعٌ نَفْسَكَ şeklinde okumuştur. Ayrıca ayet فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعَةً şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

بُخْع (bah'), بِخَاع (bihâ') "...a kadar kesmek" demektir. Bu da omurga iliğine kadar varan bir kesmedir. Buradaki لَعَلَّ işfâk (şefkat-acıma) ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

طسٓمٓ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ifadesi *"Bu sûrenin ayetleri, mübin (açıklayıcı) kitabın ayetleridir"* manasında olup, bunun geniş izahı, Bakara 2. ayetin tefsirinde geçmişti.

Kur'ân'ın Kâfirler İçin Mübîn Olması

Bu ayetteki "Kitap" ile Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. "Mübîn"

(açıklayıcı) olan da, gerçekte konuşabilen bir varlığın sıfatı olsa bile, kendisine bakılıp-okunduğunda, bazı şeylerin açıklığa kavuşmuş olması bakımından, bazan bir söz (veya yazı) için de bu sıfat kullanılabilir.

Eğer "Onlar kâfir olduklarına göre nasıl olur da Kur'ân'ın ayetleri, onlar için onlara gereken şeyleri beyân edici (açıklayıcı) olabilir? Halbuki bu Kur'ân ile ancak hükümler beyan edilir" denilirse biz deriz ki: O kâfirlerin, bir benzerini getirememeleri açısından, Kur'ân'ın lâfızları ile, kulların bir benzerini yapamayacağı şeylerden istidlâl etmeleri gibi, onlardan başka bir fâil-i muhtarın bulunduğuna istidlâl etmeleri de mümkündür. İşte Kur'ân bu bakımdan tevhidin, i'câz bakımından da nübüvvetin delilidir. Artık bundan sonra Kur'ân ile kendisinin Allah katından olmuş olduğu anlaşılır. Bu da ondaki bütün hükümlerin delili, hücceti olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, bütün usûl (tevhid) ve fürû (ahkâm) hakkında Kur'ân ayetlerinin yeterli olduğu sabit olur.

Allah Teâlâ, bütün bu şeyleri açıklayanın kendisi olduğunu beyan buyurunca, her nekadar bu kitap mübîn (açıklayıcı) olma hususunda zirveye ulaşmış ise de, daha evvel Allah'ın hükmü (kaderi), aksi şekilde, yani onların kâfir kalmaları şeklinde geçtiği için, Kur'ân'ın onları imana sokucu olamayacağına dikkat çekmek için لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın. Binâenaleyh bu hususta, fazla üzülüp esef etme. Çünkü eğer çok ileri gider, fazla üzülürsen, kendini öldüren, canına kıyan kimse gibi olursun ve böyle yapmakla da birşey elde edemezsin"* buyurdu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i sabra davet edip, kalbini takviye etti. Açıklama ve izah özelliği çok ileri seviyede bir kitabın bulunmasına rağmen, onların bundan istifâde edemeyeceklerini beyan ettiği gibi, bu hususdaki keder ve üzüntüsünün de hiçbir fayda vermeyeceğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Daha sonra da indiği takdirde kendisine boyun eğip, kabul etmek mecburiyetinde kalacakları bir ayet indirebileceğini, (fakat bunu yapmayacağını) beyan etmiştir.

Eğer, خَاضِعِينَ *(itaat ediciler olarak)* kelimesi nasıl onların boyunlarına nisbet edilmiştir" denilirse biz deriz ki: Bunun takdiri, فَظَلَّتْ لَهَا خَاضِعِينَ "Ona boyun eğdiler" şeklinde olup, **"a'nâk"** (boyunlar) kelimesi, "boyun eğme" işinin mahallini göstermek için getirilmiş ve böylece aslı üzere bırakılmıştır. "Boyunlar" ancak akıllı varlıklara nisbet edilecek "huzû" (itaat etme) sıfatı ile tavsif edilince de, tıpkı لِي سَاجِدِينَ *"(O yıldızları) bana secde ediyor gördüm"* (Yusuf, 4) ayetinde olduğu gibi, cemi müzekker olarak **"hâdı'îne"** şeklinde getirilmiştir. Bu ifade ile kâfirlerin liderlerinin ve ileri gelenlerinin kastedildiği; tıpkı, "Onlar başlardır, göğüslerdir" denildiği gibi, ileri gelenlerin, "boyunlara" teşbih edildiği de ileri sürülmüştür. Yine bununla, insan topluluklarının kastedildiği, Arapça'da "bir grup insan" manasına جَاءَنَا عُنُقٌ مِنَ النَّاسِ denildiği de söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ayetin bir benzeri de Kehf suresindeki فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ (Kehf, 6) ile فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ (Fâtır, 8) ayetidir.

★ ★
★

İman İçin Tefekkür

وَمَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنبَاءُ مَا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

"Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde, mutlaka bundan yüz çevicidirler onlar. Şimdi tekzib ettiler. (Fakat) istihzâ edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir. Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik. Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değildirler. Şüphesiz ki senin rabbin elbette azîz ve rahîmdir."

(Şuarâ, 5-9).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE *"Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde mutlaka bundan yüzçeviricidirler onlar"* ayeti, *"Eğer dilersek biz onların tepesine gökten bir ayet indiririz"* ayetinin tamamlayıcısıdır. Böylece Hak Teâlâ, onları zorla mü'min etmeye kâdir olduğu halde, zaman zaman onlara bir zikir (öğüt) olan Kur'ân'ı getirmesi ve onlara, yüzçevirme, yalanlama ve istihzâ etmede hep aynı noktada durmalarına rağmen Kur'ân'ı onlara tekrar tekrar (ayet ayet) indirmesinin, onlara rahmetinden dolayı olduğuna dikkat çekmiştir. Sonra bu ifade, bir tehdid ve caydırma özelliği taşır. Çünkü insan küfrünü sürdürdüğü zaman, ona ancak böylesi tehditler fayda verir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Şimdi tekzib ettiler"* yani, "Onlar Allah'ın ayetlerini alabildiğine reddettiler. Ama, *"İstihza edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir"* buyurmuştur. Bu haberlerin gelmesi de, ya dünyada başlarına azab inmesi, yahut o azabı tam müşâhede etmeleri esnasında olur, yahut da ahirette olur. Binâenaleyh bu ifade tıpkı, *"Onun haberini (gerçek olduğunu) bir müddet sonra öğreneceksiniz"* (Sâd, 88) ayeti gibidir. Kötülük eden kimselere bir tehdid olmak üzere, "Artık sen gününü görürsün" demek adettir.

Kerîm Ne Demektir?

Allah Teâlâ sonra Kur'ân'ı zaman zaman indirmesine rağmen, zaman zaman delîller de ortaya koyduğunu beyan ederek, أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ *"Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik"* buyurmuştur. **"Zevc"** çeşit, sınıf demektir. **"Kerîm"** de, kendi türünde ve konusunda beğenilen ve öğülen herşey için kullanılır. Nitekim güzelliği ve yakışıklığı açısından beğenilen yüze **"vech-i kerim"** ve faydaları ve ihtiva ettiği manalar açısından beğenilen kitaba da, **"Kitab-ı Kerîm"** denilir. "Nebat-ı Kerim" ise, kendisinde bulunan faydalardan ötürü beğenilen bitki demektir.

Ayette, **"zevc"**in (eş)in **"kerîm"** diye nitelenmesinin şu iki manası vardır:

a) Bitkiler, faydalı ve zararlı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre Hak Teâlâ, yeryüzündeki çeşitli faydalı bitkilerin çokluğundan bahsetmiş, zararlı olanları ise bahse konu etmemiştir.

b) Bu ifade, faydalı ve zararlı bütün bitkileri içine alır. Cenâb-ı Hakk, her iki çeşit bitkiyi de, **"kerîm"** olarak nitelemiş, her ne kadar insanlar hepsini bilemese de, bitirdiği her bitkide bir hikmet ve fayda bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Hak Teâlâ'nın إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ *"Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir"* ifadesi de tıpkı, *"Bu Kur'ân muttakiler için bir hidayettir"* (Bakara, 2) ayeti gibidir. Buna göre mana, "Bütün bunlarda düşünüp taşınan kimseler için bir delil vardır. Ama onların çoğu yine de iman etmezler, yani bütün bunlara rağmen, onların ekserisi küfrünü sürdürür" şeklindedir.

Ayetteki وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Şüphesiz ki senin Rabbin azîz ve rahîmdir"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk burada azîz oluşunu rahim oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü eğer bunu önce zikretmemiş olsaydı, çoğu kez, "Allah, onlara azâb etmekten âciz olduğu için rahmet etmiştir" denilebilirdi. Böyle bir vehmi silmek için, "galib, üstün, kâhir" demek olan izzetinden bahsetmiş ve bu izzetine rağmen kullarına rahmetli olduğunu bildirmiştir. Çünkü rahmet, ne kadar tam ve mükemmel bir kudret sahibinden kaynaklanırsa, konum bakımından o nisbette değerli olur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bundan muradı şudur: Onlar kâfir oldukları ve ben de onların cezalarını hemen verecek kudrette olduğum halde, daha önce zikredildiği gibi, her kerîm bitkiyi yaratıp insanların herbirine sıhhat, akıl ve hidayet kâbiliyeti vermem açısından onlara hep merhamet ettim.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ kâfirleri önce yüz çevirme, ikinci olarak tekzib (yalanlama) ile, üçüncü olarak da, istihzâ etme ile nitelemiştir ki, bunlar, şakâvette yol alanların mertebeleridir. Çünkü böylesi kimseler önce yüz çevirir, sonra açıkça tekzibe başlar, üçüncü olarak da onunla istihzâ edecek dereceye varır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, "Cenâb-ı Hakk, niçin "kem" (nice-kaç) ve "küll" (her-bütün) kelimelerini birlikte zikretmiş ve niçin sadece مِنْ زَوْجٍ كَرِيمٍ demeyiştir?" dersen, derim ki, Ayetteki "küll" kelimesi, bütün bitki çeşitlerini etraflıca içine aldığına delâlet eder, "kem" (kaç) lafzı ise, bu kuşatanların son derece çok olduğuna delâlet eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu iki kelimeyi birlikte kullanmasının hikmeti budur. O bunları kudretinin mükemmelliğini göstermek için peş peşe kullanmıştır.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hakk, çeşitli çiftlerden, cinslerden bahsedip, bunlara çokluk ve herşeyi içine almayı ifade eden kelimelerle işaret edip, bitkilerin sayısı da ancak gaybı bilen tarafından bilinebilecek kadar çok olduğuna göre, niçin *"Bunda bir ayet var"* demiştir? Halbuki, "bunda pek çok ayetler vardır" demeli değil miydi?" denilirse, ben derim ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Zâlike** (bu) ifadesi ile "bitirdik" ifadesinin masdarı olan, "bitirme" işine işaret edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk, "Bunda, yani bu bitirme işinde, ne enteresan bir ayet (ders, nişâne) var" demektedir.

b) Bu ifade ile, "Bu eşlerin ve cinslerin herbirinde bir ayet vardır" manası kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Halku'l-Kur'ân İddiasına Red

Mu'tezile, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna, ayetteki *"muhdes bir zikir"* (yeni bir öğüt) ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Zikir, *"Bu, mübarek bir zikirdir"* (Enbiya, 50) ayetinden ötürü, Kur'ân'dır. Cenâb-ı Hakk bu ayetinde de bu zikrin muhdes (yeni-sonradan) olduğundan bahsetmiştir. Öyle ise, bu iki ayetin toplamından Kur'ân'ın "muhdes" olduğu neticesi çıkar. Bu istidlal, *"Allah, en güzel sözü kitab olarak indirdi"* (Zümer, 23) ayeti ve *"Artık bundan sonra o kâfirler, hangi hadîse (söze) inanacaklar?"* (A'râf, 185) ayetleriyle de yapılabilir. Bunun muhdes olduğu sabit olunca, bu demektir ki, onun bir yaratıcısı var. Böylece de hiç şüphesiz ki o, mahluk olmuş olur."

Cevap: Bütün bunlar, bu lafızlarla ilgili izahlardır. Biz de, bu lafızların muhdes olduğunu kabul ediyoruz. Biz, bu harflerin ötesinde başka bir şeyin kadîm olduğunu iddia ediyoruz ki, işte ayette buna delâlet bulunmamaktadır.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s)'ın Risaleti

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ أَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾

"Hani Rabbin Musa'ya, "O zalimler gürûhuna Firavun'un kavmine git. Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?" diye nidâ etmişti."

(Şuarâ, 10-11).

Ona Yapılan Nidanın Mahiyeti

Ehl-i sünnet, **Hz. Musa** (a.s)'ın, Allah'dan duyduğu o nidânın ne olduğu hususunda, -O'nun, kadîm kelâmı mı, bir çeşit ses mi olduğu hususunda- ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Ebu'l-Hasan el-Eş'arî** şöyle der: "Duyulan şey, O'nun kadîm olan kelamıdır. Delil, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının mâlûm ve müretteb olduğuna delâlet ettiği halde, nasıl ki zâtı diğer eşyaya benzemiyor, aynen bunun gibi, onun kelâmı da duyulduğu halde, ses ve harflere benzemekten münezzehtir." **Ebû Mansûr el-Maturîdî** ise şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s)'ın duyduğu o şey, harfler ve sesler cinsinden bir nidâdır. Çünkü delil, bizim cevheri ve ârazı gördüğümüze delâlet edip, görülebilmesi için de, cevher ile âraz arasında mutlaka müşterek bir sebebin bulunması gerekip, bu müşterek illet de, onların mevcûdiyeti olunca, biz her mevcûdun görülebileceğine hükmettik. Cisim ile ses arasında mutlaka ortak bir noktanın bulunduğuna hükmedilinceye kadar, bize göre bizim sesleri ve maddeyi görmemiz sübut bulmaz. Binâenaleyh bundan her mevcûdun duyulabilmesi neticesi çıkmaz. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur."

Mu'tezile'ye gelince, onlar bu duyulan şeyin, sadece harfler ve sesler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu noktada onlar şöyle demektedirler: "Bu nidâ **Hz. Musa** (a.s)'nın bu kelamın Allah tarafından geldiğini bileceği bir tarzda tahakkuk etmiştir. Böylece bu, sayesinde Allah'ın kendisine hitab ettiği bilinen bir mucize olmuş olur. Bu sayededir ki **Hz. Musa** (a.s) herhangi bir vasıtaya muhtaç olmamıştır. İşte o vakit **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'a, *"O zalimler gürûhuna, Firavun'un kavmine git"* risaletini taşıması yetmiştir. çünkü bi'setin başlangıcında, **Hz. Musa** (a.s)'a tevhide çağırmayı emretmek, hükümleri ise daha sonra emretmek gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'a bu şekilde emretmesi ise ancak **Hz. Musa** (a.s)'ın istendiğinde kendisi elinden mucizelerin zuhûr edeceğini bildiği zaman zuhûr eder.

Cenâb-ı Hakk'ın اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ *"O zalimler gürûhuna git"* buyruğuna gelince bu, Allah'ın onları zalimlikle tesçil etmesi demektir. Onlar bu ismi almaya şu iki sebepten dolayı yani kâfir olmaları ve kendi nefislerine zulmetleri sebebiyle İsrâiloğullarına zulmetmeleri açısından müstehak olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın قَوْمَ فِرْعَوْنَ ifadesi, *"firavnun kavmine"* ifadesi o'nun الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ifadesine bir atf-ı beyan olarak atfedilmiştir. Buna göre sanki, "zalim kavimler" ifadesiyle "firavnun kavmi" ifadesi, aynı manaya delâlet eden iki lafız gibi olmuş olurlar.

Ayetteki اَلَا يَتَّقُوْنَ *"Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?"* cümlesine gelince, bu ifade اَلَا يَتَّقُوْنِيْ "Hâlâ benden sakınmayacaklar mı onlar?" şeklinde olmak üzere nûnun

kesresiyle **yettekûnî** şeklinde de okunmuştur. Böylece nûn, iki nûnun bir araya gelmesinden dolayı; yâ da kesre ile yetinilerek hazfedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi müste'nef bir kelâm olup, bunun peşinden **Hz. Musa** (a.s)'ı zulüm ve taşkınlıktaki halleri ile kendi akibetlerine dair duydukları güven ve korkusuzluktan dolayı teaccüb ve hayrete davet etmek için, onları uyarmak ve zulümlerini tescil etmek amacıyla Musa'yı onlara gönderdiğini bildiren ifadeyi getirmiştir.

Bu kelimenin, **zalimîn** kelimesinin zımnındaki **hüm** zamirinden hal olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "onlar Allah'tan ve O'nun ikâbından korkmayarak zulmediyorlar" şeklinde olur. Bu manaya göre, istifhâm-ı inkârî için olan bu hemze, hâl cümlesinin başına getirilmiş olur.

Bir **üçüncü izah** da, bunun manasının, "Dikkat, ey insanlar, benden korkun!" şeklinde olmasıdır ki, buna göre bu ifade tıpkı, أَلَّا يَسْجُدُوا *"Allah'a secde etmesinler diye (...)"* (Neml, 25) ayetinde olduğu gibidir. Bu ifadeyi, muhatab sığasıyla أَلَّا تَتَّقُونَ şeklinde okuyanlara gelince bu onlara dönmek, onları yadırgayarak, yüzleri onlara çevirmek ve onlara gazab etmek üslubu gözetilerek böyle okunmuştur. Bu tıpkı, bir suç işleyen ve kendisi de orada bulunan kimseden şikayetçi olan kimsenin hiddetle yüzünü ona çevirmesi gibidir. Bu kimse şikayet etmeye koyulup da öfkesi şiddetlendiğinde, arkadaşından ilgisini keserek, suçluya yönelir, onu azarlar ve ondan dolayı onu kınar. Ve ona, "Allah'tan korkmaz mısın? İnsanlardan utanmaz mısın?" demeye başlar.

İmdi, şayet "Hitâp **Hz. Musa** (a.s)'a olup, kendisine yönelinenler de, orada bulunmayan kimseler olduğu halde münâcaat (Allah'la konuşma) esnasındaki bu iltifatın fayda ve hikmeti nedir?" denilirse, ben derim ki: Bunu, kendilerine gönderilen o peygamberle konuşma esnasında yapmak, bunu onların huzurunda yapmak ve bunu, bizzat onların kulaklarına atmak demektir. Çünkü, onlara tebliğde bulunan odur, onlara yasak koyan da. Bunda **Hz. Musa** (a.s)'a bir lütuf ve takvasını arttırmaya bir teşvik vardır. Kâfirler hakkında nazil olmuş nice ayet vardır ki, onları tefekkür etme ve onlardan dersler çıkarma bakımından, mü'minlerin o ayetlerden olan nasipleri daha da fazladır.

★ ★
★

Musa (a.s)'ın Geri Durması

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ ﴿١٣﴾
وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

"O dedi ki: "Ya Rabbi, doğrusu onların beni yalanlayacaklarından korkarım. Benim de göğsüm daralır, dilim açılmaz. Onun için Hârun'a gönder. Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var. Bundan dolayı beni öldürmelerinden korkarım".

(Şuarâ, 12-14).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a Firavun'un kavmine gitmesini emredince, Hz. Musa (a.s), beraberinde Hârun (a.s)'ı da onlara göndermesini istemiş, daha sonra da kendisini böyle bir talebe sevkeden sebepleri zikretmiştir ki, bunun neticesi şudur: Şayet Hârun (a.s) olmasaydı, Hz. Musa (a.s)'ın peygamber olarak gönderilmesinden elde edilmesi istenen fayda, elde edilemezdi. Bu, şu iki sebepten dolayı böyledir:

a) Firavun genel olarak Hz. Musa (a.s)'ı yalanlar. Kişinin yalanlanması ise, kalbinin sıkışmasına sebeptir. Kalbin daralması da dilinde tutukluk bulunan kimselerin konuşurken zorluk çekmelerine sebep olur. Çünkü kalb daraldığında rûh ve vücuttaki tabii ısı, kalbin içinde tutulur, sıkışıp kalır. Ruh ile hararet-i garîziyye kalbin içinde sıkışıp kalıp, kalbin dışı rûh ile hararet-i garîzeden hali olunca, lisandaki tutukluk artar. O halde bu demektir ki, yalanlanmaktan dolayı eziyyet duymak, kalbin sıkışmasına; kalbin sıkışması da dilin tutulmasına sebeptir. İşte bundan dolayı, Hz. Musa (a.s) ise önce yalanlanma korkusuyla, ikinci olarak kalbin daralmasıyla,üçüncü olarak da lisanın tutukluk yapmasıyla başlamıştır. "Hârun (a.s)'a gelince der Hz. Musa (a.s), o benden daha fasihtir. Onda, saydığım şu şeyler yoktur. Binâenaleyh onu göndermen daha uygun olur."

b) Onların bana karşı bir suç davası vardır. Binâenaleyh, onların hemen beni öldürmeye koşacaklarından korkarım. Eğer beni öldürürlerse, peygamber olarak gönderilme gayesi gerçekleşmez. Ama Hârun (a.s) böyle değildir, binâenaleyh bi'setin gayesi de ancak böylece tahakkuk etmiş olur."

İKİNCİ MESELE Bu ifadeler, ref ile يَضِيقُ ve يَنْطَلِقُ şeklinde de okunmuşlardır. Çünkü bunlar إِنْ 'nin haberi üzerine (أَخَافُ üzerine) matûfturlar. Bu iki fiil, أَنْ 'in başına geldikleri ifadeye atfedildikleri için de nasb ile de okunmuşlardır. Bu ikinci okuyuşa göre mana "Ben, onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişeleniyorum" şeklinde olur. Bu iki okuyuş arasındaki fark şudur: Merfû okuyuş, Hz. Hârun (a.s)'ın gönderilmesini isteme hususunda, üç ayrı sebebi ifade eder. Nasb ile okuyuş ise tek bir sebebi ifade eder ki, bu da bu üç şeyden "korkma"dır.

İmdi, eğer "Korku, olması beklenen bir kötülükten dolayı meydana gelen bir keder ve üzüntüdür. Halbuki dilin tutukluğu daha önce de mevcuttur. Binâenaleyh korku

daha bununla nasıl alâkalı olabilir?" derseen ben derim ki: Biz ileride olacak yalanlamanın, kalbin sıkışmasına, kalbin darlığının da, lisanın iyice tutukluk yapmasına sebebiyet vereceğini beyan etmiştik. Binâenaleyh tutuklukta meydana gelen artma, o anda mevcût değildi, tam aksine, bu ilerde olması beklenen bir şeydi. Binâenaleyh korkunun, olması muhtemel olan bu tutukluğun artmasına bağlanması caiz ve uygundur.

Hârun (a.s)'ı Teklif Etmesi

Ayetteki فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ *"Onun için Hârun'a gönder"* cümlesine gelince, bu ifadenin zâhirinde, **Hz. Hârun** (a.s)'a kimin gönderileceği bulunmamaktadır. Haberin birinde şu varid olmuştur: "Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ı **Hârun** (a.s)'a göndermiştir." **Süddî** şöyle der: "**Musa** (a.s) ailesiyle Mısır'a gitti. Derken, **Musa** (a.s) kendisini tanımayan **Hârun** (a.s)'la karşılaştı. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), "Ben **Musa**" dedi ve böylece de tanıştılar. Ona, risalet görevini ifa için, kendisiyle birlikte **Firavun**'un yanına gitmesini emretti. Anneleri korktuğu için, korkarak arkalarından bağırdı. Ama onlar bunu dinlemeyerek, doğrudan **Firavun**'a gittiler. Bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın **Hârun** (a.s)'a **Cebrâil** (a.s)'ı göndermiş olması da muhtemeldir. Çünkü Allah'ın peygamberlerine gönderdiği elçisi, **Cebrâil** (a.s)'dır. Bu iş **Cebrâil** (a.s)'a verilmiş olunca, malûm olduğundan dolayı, bu ifadede anlatılmamıştır. Hem ayetin zâhirinde onun hangi şey için gönderildiği de yer almamıştır: Ancak ne var ki, sözün fehvâsı, sözden anlaşılan, **Hz. Musa** (a.s)'ın **Hz. Hârun** (a.s)'ı yapmayı istediği şeyler hususunda kendisine yardımcı olması için talep ettiğini gösterir. Nitekim, Arapça'da birisi, senin yerine davrandığında, فَأَرْسِلْ إِلَىٰ فُلَانٍ "Falancaya adam sal" denilir. Yani "o konuda sana yardımcı olması için..." demektir. Ayetin zâhirinde **Hz. Musa** (a.s)'ın, **Hz. Hârun** (a.s)'ın kendisiyle birlikte nebî olmasını istediği hususu yer almamaktadır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz alemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz deyin"* (Şuara, 16) şeklindeki ifadesi buna delâlet etmektedir.

Ayet-i kerimedeki وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ *"Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var"* cümlesine gelince, **Hz. Musa** (a.s) bu ifadedeki *"suç"*, sözüyle kendisinin o Kıptîyi öldürmesini kastetmiştir ki, Allah Teâlâ bu hadiseyi **Kasas** Sûresi'nde açıklamıştır.

Bil ki, **Hz. Musa** (a.s)'ın **Hz. Harûn** (a.s)'ın kendisine katılmasını istemesi hususunda kendisinin **Firavun**'a gitmekten afvedilmesini istediğini gösteren herhangi bir şey yoktur. Tam aksine, onun bu isteğinin gayesi, bu gitmenin maksada ulaşma bakımından en kuvvetli bir biçimde olmasını istemektir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: **Hz. Harûn** (a.s), her ne kadar nebî idiyse de ancak ne var ki o, kendisinin risaleti ifa edinceye kadar kalacağını bilemiyordu. Çünkü o, bununla ancak peygamberlik görevini yapmada **Hz. Musa** (a.s)'a yardımcı olmakla emrolunmuştu. Bu, Bağdatlılardan **Ka'bî** ve diğerlerinin görüşüdür. Çünkü Bağdatlılar, Allah'ın kuluna şartlı teklifte bulunabileceğini tecviz

etmektedirler. Ekserî ulemânın benimsediği görüş ise, bunun caiz olamayacağıdır. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyi emrettiğinde, emrolunanın onu yapabileceğini, onu hangi vakitlerde yapabileceğini de bilir. Binâenaleyh o, onun onu yapamayacağını bilirse, o zaman ona onu emretmez. Bu doğru olduğuna göre, peygamberler hakkında doğruya en yakın olanı, onların Allah'ın kendilerine risâlet görevini yüklediğinde onu yerine getirebileceklerini ve bu risâlet görevi yerine getirilinceye değin de yaşayabileceklerini bilmeleridir. Bu gibi hususlar her ne kadar başkaları hakkında bir teşvik olsa bile peygamberler hakkında bir teşvik olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "**Hz. Musa** (a.s)'ın, *"Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var"* şeklindeki sözü, o günahın ondan sudur ettiğine delâlet eder mi?"

Cevap: Hayır. Bununla "onların iddialarına göre, onların benim aleyhimde bir suç (davaları) vardır" manası kastedilmiştir.

★ ★
★

Musa ve Harûn (a.s)'ın Firavun'a Gönderilmeleri

قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا
إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٧﴾

"Allah, "Hayır dedi, ikiniz de ayetlerimizle gidin. Şüphesiz ki biz sizinle beraberiz, işiticiyiz. Haydi Firavun'a gidin de, "Biz, İsrailoğullarını beraberimizde yollayasın diye, alemlerin Rabbinin gönderdiği gerçek peygamberiz" deyin."

(Şuarâ, 15-17).

Bil ki **Hz. Musa** (a.s) şu iki şeyi istemiştir:

a) Kendisinden onların şerlerini def etmesini.

b) **Hz. Harûn** (a.s)'ı da kendisiyle birlikte göndermesini... Cenâb-ı Hakk, onun bu iki isteğinden birincisine كَلَّا "Hayır" ifadesiyle cevap vermiştir ki, bunun anlamı, "Ey **Musa** düşündüğün şeyden vazgeç" şeklindedir. İkincisine de فَاذْهَبَا *"İkiniz de gidin"* emriyle cevap vermiştir ki, bu, "sen ve istediğin Harûn, birlikte çekip gidin" demektir. Buna göre, eğer "bu ifade, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "bu, "hayır" kelimesinin ifade ettiği fille atıftır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Ey **Musa** düşündüğünden vazgeç ve **Harûn**'la birlikte git" demek istemiştir.

Allah'ın Beraberliğinin Manası

Ayetteki إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ *"Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz, işiticiyiz"* ifadesi, mecâzî bir ifade olup, Allah Teâlâ bununla şu manayı kastetmiştir: "Ben sizin ve düşmanlarınız için, size düşmanınız aleyhine yardım edeeim. Sizin aranızda geçen şeyleri hazırlar, düşmanınıza karşı size yardım eder, sizi galip getirir ve düşmanınızın size karşı olan şevket ve saltanatını kırarım." Biz burada "işitme" işini mecaz kabul ettik. Çünkü "İstimâ", kulak verme ve dinleme demektir. Bu ise Allah Teâlâ için söz konusu değildir.

Resûl Kelimesinin Müfred Olmasının İzahı

Ayetteki إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, âlemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz"* ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: *"Biz, Rabbinin iki peygamberiyiz"* (Tahâ, 47) ayetinde olduğu gibi, burada da, "resûl" kelimesi tesniye olarak getirilmeli değil miydi?" Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:

a) Resûl o mâhiyetin bir mi, daha çok mu olduğunu beyân etmeksizin bir mâhiyete verilen isimdir. Elif-lâm, istiğrak değil, vahdet (tek oluş) ifade eder. Bunun delili senin اَلْإِنْسَانُ هُوَ الضَّحَّاكُ "İnsan, gülendir" deyip, "Her insan, gülendir" demenen gibidir. Yine "Şu insan, gülendir" de denilemez. "Resûl" lafzının, sadece bir mahiyet ifade ettiği, mahiyetin de bire ikiye hamledilebildiği sabit olunca, ayetteki *"Biz, alemlerin Rabbinin Resûlüyüz"* ifadesinin doğruluğu sabit olmuş olur.

b) Resûl kelimesi bazan, "risâlet" manasına da gelir. Nitekim şâir:

لَقَدْ كَذَّبَ الْوَاشُونَ مَا فُهْتُ عِنْدَهُمْ بِسِرٍّ وَلَا أَرْسَلْتُهُمْ بِرَسُولِ

"Andolsun ki jurnalcılar, yanlarında söylediğim sırrı yalanladılar. Ben onlara bir risâlet (bir haber) de göndermedim" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Biz, alemlerin Rabbinden gelen bir risâlet (elçilik) sahibi kimseleriz" şeklinde olur.

c) Onlar aynı şeriatı getirdikleri ve kardeş olarak beraber oldukları için, her ikisi sanki bir peygamber gibi kabul edilmişlerdir.

d) Bundan "Bizim her birimiz bir resûldür" manası kastedilmiştir.

e) Bazıları bunun şu manaya olduğunu söylemişlerdir: "Özellikle Hz. Musa (a.s) peygamber olduğu için, burada tesniye değil, müfred ifade kullanmıştır. Bunun başındaki "biz" de, tıpkı azamet ifade eden, *"Hiç şüphesiz o Kur'ân'ı biz indirdik"* (Kadr, 1) ayetindeki *"Biz"* gibidir. Bu görüş zayıftır.

Ayetteki أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ *"İsrailoğullarını beraberimizde yollayasın diye"* cümlesindeki "İrsâl" (yollama) ile, salıverme, bırakma, boşaltma manaları kastedilmiş

olup, tıpkı أَرْسِلِ الْبَازِيَ "Şâhini sal" demen gibidir. **Hz. Musa** (a.s) bu ifadesi ile, "İsrâiloğullarını artık bırak, bizimle gelsinler" manasını kastetmiştir.

★ ★
★

Firavun'un Musa (a.s)'ya Serzenişi

قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

"(Firavun) dedi ki: "Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi? Sen ömründen bir hayli seneler bizim aramızda kalmadın mı? O yaptığın fiili de sen yapmıştın. Sen nankörlerdensin."

(Şuarâ, 18-19).

Bil ki, bu sözde şöyle bir hazif vardır: "Onlar **Firavun**'a geldiler ve Allah'ın emrettiği şeyi söylediler. İşte o zaman **Firavun** bu sözü söyledi." Rivayet olunduğuna göre, ikisi **Firavun**'un kapısına gitmişler, fakat bir sene geçtiği halde onun huzuruna alınmamışlar. Ta ki kapıcı, "burada kendisinin, âlemlerin Rabbinin elçisi olduğunu söyleyen birisi var" deyinceye kadar. Kapıcı böyle deyince, "içeri bırak bakalım. Belki biraz eğleniriz" demiş. **Hz. Musa** (a.s) ile **Harûn, Firavun**'a söylemekle görevli oldukları şeyi yerine getirdiler. Tam o sırada **Firavun, Musa** (a.s)'ı tanıdı ve peşinden önce ona yaptığı iyilikleri sayıp döktü, sonra onun kendisine yaptığı kötülükleri sıraladı. **Firavun**'un ona yaptığı iyilikler, *"Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi?"* ifadesi ile anlatılmıştır. **"Velîd"**, doğması yaklaşmış çocuk demektir. **Ebû Amr**, mimin sükûnu ile مِنْ عُمْرِكَ şeklinde okumuştur. Ayetteki **"sinîn"** kelimesinin tefsirine gelince, **Hz. Musa** (a.s)'ın **Firavun** hanedanının yanında otuz yıl kaldığı ileri sürüldüğü gibi, Kıptiyi tokatlayıp öldürdüğünde on iki yaşında bir çocuk olduğu, bu hadiseden sonra kaçıp gittiği de söylenmiştir. Bu hususta en doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır. **Şa'bî**'nin, fâ'nın kesresiyle, **"fi'leteke"** şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bu, (masdar binâ-ı nev'i) olup, **Hz. Musa** (a.s)'ın kıptiyi öldürmesi manasını ifade eder. Çünkü o, kıptîyi tokatla öldürmüştür ve bir çeşit (nev) öldürmedir. Fakat bu kelimenin **"fa'lete"** şeklinde okunması, **Hz. Musa** (a.s)'ın onu "tek" bir tokatla öldürmesinden ötürüdür. (Bunun masdar binâ-ı mevre olmasından ötürüdür.) **Firavun Hz. Musa** (a.s)'a yaptığı iyilikleri, onu terbiye ettiğini, yetiştirip büyüttüğünü söyleyerek ifade etmiş ve onu, fırıncısını öldürdüğü için kınayarak bunun büyük bir suç olduğunu, "O yaptığın fiilide sen yapmıştın (yapacağını yaptın gittin)" diyerek ifade etmiştir.

Ayetteki, وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ *"Sen nankörlerdensin"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun hal cümlesi olması mümkündür, yanı, "Sen böyle yapmakla bir nankör olarak onu öldürdün" demektir.

b) Bu, "Sen, işte o sırada onları kâfir kabul edenlerdendin" demek olup, **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'a iftira etmiş veya onun işinin ne olduğunu anlayamamıştır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) onlara, nezîh bir şekilde muamele ediyordu. Zira küfür peygamberlikten önce de câiz değildir.

c) Bu, "Sen nankörlüğü adet haline getirmiş kimselerdendin. Bu halde olanın, veli nimeti olan belli kimseleri öldürmesi de şaşılacak birşey değil" demektir.

d) Bu, "Sen **Firavun**'u ve onun ilahlığını inkâr edenlerdendin" veya "**Firavun**'un dinine göre kâfir olan kimselerdendin" demektir. Çünkü onların da taptıkları ilahları vardı. Onların ilahları (putları) olduğuna, *"Seni ve ilahlarını terkediyor (o Musa)"* (A'raf, 127) ayeti de delâlet eder.

★ ★
★

Hz. Musa'nın Kıptîyi Kasıtsız Olarak Öldürmesi

قَالَ فَعَلْتُهَآ إِذًا وَأَنَا۠ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا
وَجَعَلَنِى مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٢﴾

"(Musa) Dedi ki: "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım. Sizden korkunca da, hemen kaçtım. Nitekim Rabbim bana bir hüküm verdi ve beni peygamberlerden yaptı. Benim başıma kaktığın o nimet, İsrâiloğullarını kendine kul-köle edinmenden dolayı olmuştu."

(Şuarâ, 20-22).

Bil ki **Firavun** terbiyeden ve o öldürme hadisesinden bahsedip, kendisinin **Hz. Musa** (a.s)'ı sarayında yetiştirmesi malum ve açık bir iş olunca, gayet tabii olarak **Hz. Musa** (a.s) bunu yadırgamamış ve buna karşı cevap vermemiştir. Çünkü başkasına peygamber olarak gönderilen bir kimsenin elinde mucizeler ve deliller bulunduğunda, peygamber gönderilen insanların ona in'am edip etmemesi, iyi davranıp davranmaması halinde, peygamberin durumunun değişmeyeceği akıllarda yer etmiştir. Böylece **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s)'a söylediği sözler asla tesir etmemiştir. Bu gibi sözlere iltifat etmemek evlâdır. Fakat öldürme işine ise, en beliğ bir şekilde cevap vermiş ve şöyle demiştir: *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* Bundan murad, "Bu işinin ölümlü neticeleneceğini bilemeyenlerden olma"dır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) terbiye etmek için o adama tokat atmıştır. Bu gibi, şeyler neticesi ölüme varsa bile, güzel kabul edilen işlerdendir. Böylece **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'a bu işi sorumlu tutulması veya nankörlerden (kâfirlerden) sayılması caiz olamayacak bir şekilde yapmış olduğunu beyân etmiştir.

Ayetteki فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ *"Sizden korkunca da hemen sizden kaçtım"* ifadesi, "Ben, bu işi, öldürücü olduğunu bilmeden yaptım ve bu benden kasıtsız olarak sâdır olan bir hâdisedir. Binâenaleyh firarıma sebep olacak korkuyu haketmemiştim. Ama sizin, *"Şehrin önde gelenleri seni öldürmek için toplandılar, hakkında konuşuyorlar"* (Kasas, 20) şeklindeki haberinizi duyduğumda sizden kaçtım" demektir.

Böylece **Hz. Musa** (a.s) bununla, **Firavun**'un bu öldürme hâdisesiyle ilgili olarak kendisine bir iyiliği olmadığını, aksine kaçışına sebebiyet verecek biçimde, korkuttuğu için, hatta kötülük yapmış olduğunun söylenebileceğini bildirmiştir. Daha sonra da, bu kaçışının peşisıra Allah'ın verdiği nimetleri beyân ederek adeta şöyle demiştir: "Siz kötülük ettiniz, ama Allah bana "hükm" vererek ve beni peygamber kılarak iyilikte bulundu." Alimler, ayette bahsedilen *"hükmün"* ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir: Doğruya en yakın olan, bunun peygamberlikten başka birşey olmasıdır. Çünkü ma'tuf, ma'tufun aleyhden başkadır. Peygamberlik ayetteki, "Beni peygamberlerden yaptı" ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde ayetteki "hükm" ile ilim ve anlayış kastedilmiştir ki, bunun içine akıl ve görüş ile tevhid demek olan dinin esasını bilme işi de girer. Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ı peygamber olarak göndermesi, ancak aklının, görüş kuvvetinin ve tevhid bilgisinin mükemmel oluşu ile câizdir.

Ayetteki فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا *"Rabbim bana bir hüküm verdi"* ifadesi bu hükmün, Allah Teâlâ'nın yarattığı birşey olduğunu sarîh (açık) olarak göstermektedir. **Mu'tezile** ise, "Bununla ilahi lûtuflar kastedilmiştir" demektedir ki bu görüş gerçekten tutarsızdır. Çünkü ilahi lûtuflar, herkes için eksiksiz ve kusursuz olarak yapılagelmektedir. Binâenaleyh bunun sadece **Hz. Musa** (a.s)'da olduğunu söylemenin bir manası olamaz.

Firavun'un Nimet Dediği Şey Hikmet İdi

Ayetteki وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Benim başma kaktığın o nimet, İsrailoğullarını kendine kul köle edinmenden dolayı olmuştur"* ifadesi, **Firavun**'un, *"Biz seni büyütmedik mi?"* şeklindeki sözünün cevabıdır. Arapça'da birisi birisini kul-köle edindiğinde, عَبَّدْتُ وَاَعْبَدْتُ الرَّجُلَ denilir. Buna göre eğer, "Bu iki ifade arasında hiçbir münasebet görünmediği halde, bu onun nasıl cevabı olabilir?" denilirse biz deriz: Bunlar arasındaki münasebeti şu şekillerde izah ederiz:

a) **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un elin ve terbiyesine düşmüştür. Bunun sebebi **Firavun**'un İsrailoğullarını köle edinmeyi ve onların erkek çocuklarını kesmeye niyetlenmiş olması idi. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s) sanki **Firavun**'a "Eğer bize ve milletimize karşı uyguladığın o zulmü yapmamış olsaydın, senin barındırmana ihtiyacım olmazdı" demek istemiştir.

b) Bu, daha sonra yapılan iyilik, milletimize yapılan o büyük zulme karşılık olmuştur. Bunlar bir birini karşılayınca, hiç yokmuş gibi olurlar.

c) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Bu "Sen, onları köle edindin, mallarını aldın ve bana o mallardan harcadın. Dolayısıyla beni besleyip büyütmenden dolayı üzerimde bir nimetin yok" demektir.

d) Bu, "Benim terbiye işimi üstlenenleri sen köle edinmiştin. Binâenaleyh aslında bizzat senin bende bir nimetin yok. Çünkü bu terbiye işi, annem ve kavmimden olan bazı kimselerce yapılmıştır. Senin düşündüğün, aslında sadece beni öldürmekti. Bu ise bir nimet değil" demektir.

e) Bu, "Sen, İsrailoğullarının kölelerin olduklarını iddia ettin. Efendi ise kölelerini yedirip, içirdiği ve ihtiyaçlarını karşıladığı için, bunu onların başına kakamaz" demektir.

Kafir'in Yaptığı İhsan Hakkında

Bil ki bu ayette kâfirin küfrünün, kendisine iyilikte bulunduğu kimselerdeki nimetini ve lütfunu boşa çıkarmayacağına bir delâlet vardır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s) biraz önce de açıkladığımız gibi, bu hususu başka yönlerden izah etmiş cevablamıştır. Alimler bu hususta ihtilaf etmişler ve bazıları, "Nimet veren (iyilik yapan), kâfir olursa, insanlara yaptığı iyiliklerden ötürü şükre (teşekküre ve övgüye) müstehâk olmaz, aksine küfrü sebebi ile hor ve hakir kılınmayı hakeder. Binâenaleyh eğer o kimse, iyilikleri sebebiyle ancak ta'zim ile yapılabilen şükre müstehâk olsaydı, bu durumda o kimsenin aynı anda hem hor ve hakir kılınmaya, hem de saygı duyulmaya müstehâk olması gerekirdi. Böyle iki zıd şeye aynı anda müstehak olmak ise imkansızdır" derken diğerleri "Küfr (inkâr) sebebiyle, şükür (teşekkür) bâtıl olmaz. Küfr ile bâtıl olan şey ancak kişinin alacağı mükafaat ile, iman etmesi halinde hakedecek olduğu övgüdür" demişlerdir. Ayet bu ikinci görüşe delâlet etmektedir.

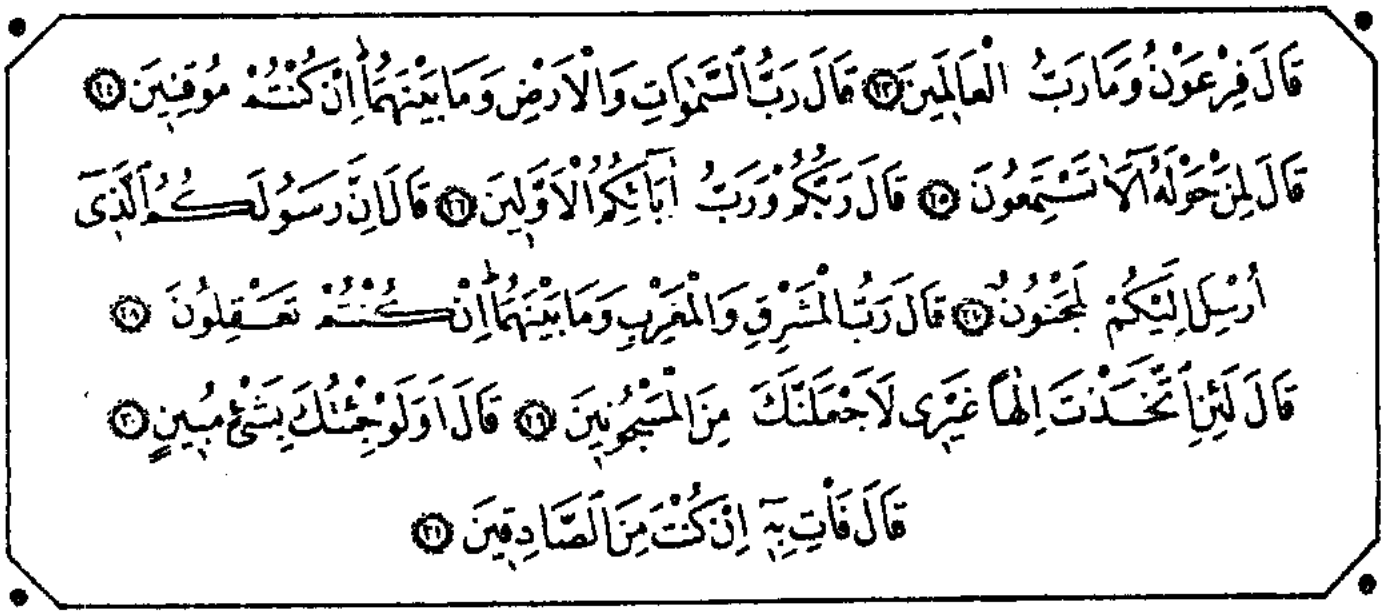
İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Zamir, تَمُنُّهَا ve عَبَّدْتَ ifadelerinde "sen" şeklinde tekil getirildiği halde, "sizden kaçtım, sizden korktum" ifadelerinde cemi getirilmiştir. Çünkü korku ve firar, sadece **Firavun**'dan dolayı değil, aynı zamanda **Hz. Musa** (a.s)'ı öldürme işini konuşan adamlarından dolayı olmuştur. Bunun delili: *"Şehrin önde gelenleri, seni öldürmek için toplandılar hakkında konuşuyorlar"* (Kasas, 20) ayetidir. Başa kakma işi ise sadece **Firavun**'dan olmuştur. Yine köle edinme işi de ondan kaynaklanmıştır. Buna göre eğer, "Ayetteki **tilke** "o" kelimesi neye işarettir. Ve أَنْ عَبَّدْتَ ifadesinin iğrabtaki yeri nedir?" denilirse ben derim ki, **tilke** (o) kelimesi, ne olduğu bilinmeyen ve pek iyi olmayan birşeye işaret olup, onun ne olduğunu ayetteki, أَنْ عَبَّدْتَ *"kul-köle edinmen"* ifadesi tefsir etmektedir. Çünkü bu ifade, "atf-ı beyan"dır. Bunun bir benzeri de, وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (Hicr, 66) ayetidir. Buna göre mana, "Senin İsrailoğullarını kul-köle edinmen, işte başıma kaktığın nimettir" şeklindedir. **Zeccâc** şöyle der: Burada başında **en** edatı bulunan cümlenin, (mef'ûl-ü leh olarak) mahallen mansub olması da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, İsrailoğullarını kul köle edindiğin için, bu benim başıma kaktığın bir nimet olmuştur.

Eğer sen böyle yapmasaydın, ailem bana yeter, beni terbiye ederdi'' şeklinde olur.

* *
*

Musa (a.s)'ın Firavun'a Tebliği

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾
قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي
أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾
قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾

"Firavun dedi ki: "Alemlerin rabbi (dediğin) nedir?" (Musa) da dedi ki: "Göklerin yerin ve bu ikisi arasında bulunan şeylerin. Rabbidir. Eğer hakikatı yakînen bilmeye ehil kimselerdenseniz." Firavun etrafında bulunan kimselere dedi ki: "Ne dediğini işitiyor musunuz?" (Musa sözüne devamla), "O, sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbidir" dedi. (Firavun), "Her halde size gönderilen (bu) peygamberiniz, şüphe yok ki deli" dedi. (Musa) dedi ki: "O, doğu ile batının ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. Eğer aklınızı kullanırsanız." (Firavun) da dedi ki: "Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim" (Musa) dedi ki: "Sana apaçık birşey getirdiysem de mi?" (Firavun) da dedi ki: "Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu."

(Şuarâ, 23-31).

Firavun'un Rab Teâlâ Hakkında Sorması

Bil kl **Firavun Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Alemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* **sorusunu, Hz. Musa** (a.s) **kendisini alemlerin Rabbine itaata davet ettiğinde sormuştur. Bunun böyle olduğunu,** *"Haydi Firavun'a gidin ve "Alemlerin Rabbinin gönderdiği iki peygamberiz" deyin"* **(Şuarâ, 16) ayeti göstermektedir. Binâenaleyh Hz. Musa** (a.s) **ve Hârun** (a.s), **Firavun'un yanına gittiklerinde böyle söylemişler ve bunun üzerine Firavun,** *"Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* **demiştir. Bu ifade ile ilgili şu iki bahis vardır:**

Birinci bahis: Firavun'un Allah'ı bildiği ve tanımakta olduğu söylenebilir. Fakat hükümdarlık ve riyâseti istediği için, bilmez gibi böyle sormuştur. Allah Teâlâ, Kur'ân'da onun Allah'ın varlığını bildiğini gösteren şu ayeti zikretmiştir: "(Musa),

"Andolsun, bunları birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir. Ben de Firavun, seni herhalde helâk edilmiş sanıyorum" dedi" (İsra, 102). Binâenaleyh buradaki عَلِمْتَ (bilmişsindir) ifadesindeki te fethalı okunduğunda, **Firavun**'un bunları bildiği manası kastedilmiş olur. Bu da, onun Allah'ı tanıdığına delâlet eder. Fakat o kendisinin ilah olduğunu iddia ederek, kavmini sömürmüştür. Diğer bir kıraate göre ise, bu te ötüre ile okunmuştur. Buna göre de bu bilme işinin **Hz. Musa** (a.s) ile alâkalı olduğu manasına gelir. Ama eğer **Firavun** akıllı değil deli idiyse, Allah'ın kendisine peygamber göndermesi caiz olmazdı. Yok eğer akıllı idiyse, ister istemez kendisinin daha önce mevcut, canlı ve akıllı olmadığını, bu şekle sonradan geldiğini bilmesi gerekirdi. Yine böyle sonradan olan herşeyin mutlaka bir müessiri (bir yaratıcısı) olduğunu da kesin olarak bilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu iki şeyi bilmesinin neticesi olarak, vücudunun terkibi (var edilmesi), hayatı, aklı hususunda varedici bir müessire muhtaç olduğunu gösteren bir üçüncü ilim meydana gelirdi. **Firavun**'un, **tabiatcı** olduğu da söylenebilir. Tabiatçılara göre, felekler zatları gereği vardırlar (vâcibu'l-vucûddurlar), zâtları gereği hareket etmektedirler ve bu hareketleri, bu alemde birtakım hâdiselerin meydana gelmesine sebebtir. Yahut şöyle de denebilir: **Firavun**, hür ve irade sahibi bir fâilin, bir yaratıcının bulunduğuna değil, mûcib bir illete (otomatik bir sebebin varlığına) inanan felsefecilerdendir. İsrailoğullarını sömürdüğü, onların yetkilerini ellerinden alıp, yularlarından tutup onları güttüğü için, kendisinin memleketindeki insanların ilahı olduğuna inanmıştır. Yahut da şöyle denebilir: **Firavun**, ilahın zâtının belli bir insanın kalıbına girebileceğine inanan "hulûliyye" (incarnation) görüşünde idi ki, bunlar tanrının zatının muayyen bir insanın bedeninde zuhur ettiğine inanırlar. Onlara göre bir insanın ruhu bedenine göre ne durumda ise tanrı da hulûl ettiği bedene göre aynı durumdadır. İşte sebeblerden ötürü de kendisini "ilah" diye adlandırmıştır.

İkinci bahis: Firavun, Hz. Musa (a.s)'a, *"Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* demiştir. Bil ki birşeyi (مَا) nedir?" ifadesiyle sormak, o şeyin hakikatını ve mahiyetini tarif etmeyi istemektir. Birşeyin hakikatını tarif etmek ve açıklamak ise, ya o hakikatın bizzat kendisi ile, yahut onun parçalarından birşey ile; yahut o hakikatın dışında birşeyle, hem onun harici ve dahili şeylerinden müteşekkil bir şeyle yapılır. O şeyin, hakikatını bizzat kendisiyle tarif etmek imkansızdır. Çünkü tarif eden tarif olunandan önce bilinir. Binâenaleyh eğer birşey, yine kendisiyle tarif edilmiş olsaydı, onun daha önce mâlum olması gerekirdi. Bu ise imkansızdır. O şey; kendisine (zatına) dahil olan şeylerle tarif etmek de vâcibul-vûcûd olan zat hakkında imkansızdır. Çünkü kendisine dahil olan şeylerle onu tarif etmek, tarif olunanın "mürekkeb" bir varlık olması halinde mümkündür. Vâcibu'l-vucûd olanın ise, "mürekkeb" olması imkansızdır. Çünkü her mürekkeb, kendisini meydana getiren parçaların herbirine muhtaçtır. Mürekkebin her bir parçası ise, mürekkebden başkadır, yani onun kendisi değildir. O halde, "mürekkeb" bir başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan da, zatı gereği "mümkin" varlıktır. Öyle ise her mürekkeb, "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh mürekkeb olması imkansız olan, "mümkin" olamaz. O halde vâcibu'l-vucûd olan mürekkeb olmaz. Mürrekkeb olmayınca da "Kendisini meydana getiren parçalarla

tarif etme" işi onun hakkında mümkin olamaz. Bu iki kısım bâtıl olunca, vâcibu'l-vücûd olanın, hakikat ve mahiyetinin, ancak onun levâzımı ve eserleriyle tarif edilebileceği sabit olmuş olur.

Sonra bu levâzım (ayrılmaz vasıflar), bazan gizli, bazan açık ve net olur. Mahiyeti gizli olan levâzımı (sıfatları) ile tarif etmek câiz ve doğru değildir. Aksine onu, açık net ve anlaşılır levâzımı ile tarif etmek gerekir. Vâcibu'l-vücûd olan zâtın en açık eserleri ise, bu maddi alemdeki şeylerdir. Bunlar da gökler, yerler ve bu ikisi arasında yer alan şeylerdir. Binâenaleyh **Firavun**'un bu sorusunun cevabının ancak Musa (a.s)'nın dediği şu şey olduğu anlaşılır: *"O, göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir"* **Hz. Musa** (a.s)'ın, إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ *"Eğer hakikatı bilmeye ehil kimselerdenseniz"* sözü, "Eğer bu maddi alemin, vâcibu'l-vücûd bir mevcûda dayandığına inanıyorsanız, bilin ki onu ancak şu söylediğim şeylerle tarif edip, anlatmak mümkin olur. Çünkü bu alemin, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd bir varlığa varıp dayandığını kabul ettiğinizde, zâtı gereği vâcib olanın mutlak cevher (mürekkeb olmayan tek bir şey) olduğu sabit olur. Mutlak cevherin ise, ancak eserleriyle tarif edilebileceği sabittir. Binâenaleyh o eserlerin, mutlaka ve mutlaka onun en açık eserleri olması gerekir. Bunlar ise, gökler, yerler ve bu ikisi arasında bulunan şeylerdir. Dolayısıyla eğer buna kesinkes inanmış iseniz, bundan başka bir cevabın olamayacağını da kesinkes kabul etmeniz gerekir" manasınadır.

Hz. Musa (a.s) bu gerçek cevabı söyleyince, قَالَ فِرْعَوْنُ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ *"Firavun etrafında bulunan kimselere dedi ki: "İşitiyor musunuz?"* **Firavun** bunu **Hz. Musa** (a.s)'ın cevabına şaştığı için söylemiştir. Bu, "Ben ondan, alemlerin Rabbinin, hakikat ve mahiyetinin ne olduğunu soruyorum, o ise bana fâiliyyet ve müessiriyet (yani onun fiilleri ve eserleri) ile cevap veriyor" demektir. Bu problemin aslı şöyledir: Mahiyeti, ayrılmaz vasıfları ve tesirleri (levâzımı) ile tarif etmek, o mahiyetin bizzat kendisini tam anlamayı sağlamaz. Bu böyledir. Çünkü birşey hakkında, "O, kendisinde mutlaka falanca özellik bulunandır" dediğimizde, bu sözümüz, ya sırf o falanca özellik, onun ayrılmaz vasfı olduğu için bilinmiş olur, yahut da bu ayrılmaz özellik, ona tahsis edildiği için, o bununla bilinmiş olur. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü onun için falanca özelliğin ayrılmaz bir vasıf olduğunu söylersek, o ayrılmaz vasfı, kâşif (onu gösteren ve anlatan şey) kabul etmiş oluruz. Gösterilen şey, bu kadar bir şey olmuş olsaydı, o zaman o şey yine kendisi ile tanınmış olurdu ki, böyle olması imkansızdır. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü onun kendisine falanca şeyin (vasfın) gerekli olduğunu bilmek, o mâhiyetin tam özelliğini bilmek demek değildir. Çünkü farklı mahiyetlerin aynı olan sıfatlarda (levâzımda) müşterek (benzer) olmaları aklen imkansız değildir. Binâenaleyh bir şeyi, hâricî sıfatlarıyla tarif etmenin o şeyin hakikatını tam olarak ortaya koyamayacağı sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın göklerin yerin ve bu ikisi arasındaki herşeyin Rabbi olması, bu açıdan, **Firavun**'un *"Âlemlerin rabbi (dediğin) nedir?"* şeklindeki sorusunun tam cevabı olamaz.

İşte bu sebeple, **Hz. Musa** (a.s) bundan sonra *"O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir"* diye cevap vermiş ve sanki Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı olması

ile tarif etmeyi bırakmış ve "O"nun hem bizim hem de atalarımızın yaratıcısı olması mümkündür. Fakat insanın kendisi babası ve dedelerinin, zatları gereği (kendiliğinden) var olduklarına inanması imkansızdır. Çünkü görünür âlem, insanın kendisinin ve atalarının, yok iken var olduklarına ve varken yok olduklarına delâlet etmektedir. Bu durumda olan varlıkların ise, zatı gereği var olmuş olmaları imkansızdır. Zâatı gereği var olmayanın ise, bir fail (yaratıcı) ve müessir bulunmaksızın var olmuş olması imkansızdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ı işte bu eseri ile tarif etmek ve tanıtmak daha açık ve nettir. Bundan dolayı **Hz. Musa** (a.s) birinci tarif ve tanıtımından sonra Cenâb-ı Hakk'ı bu ikinci ifadeyle tanıtmıştır. Bundan ötürü de **Firavun** إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ *"Herhalde size gönderilen bu peygamberiniz şüphe yok ki deli"* demiştir. Ayette mâ edatı kullanılarak sorulan soru ile, o şeyin mahiyetini ve hakikatını öğrenmek kastedilir. "O şeyi hâricî eserleriyle tarif etmek, onun hakikatını kesinlikle anlatmış olmaz. Binâenaleyh peygamberliğini iddia eden bu kişi sorulara tam cevap vermek şöyle dursun, soruyu anlayamayan bir delidir" demektir.

Hz. Musa (a.s) bunun üzerine رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ *"O, doğu ile batının ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir, eğer aklınızı kullanıyorsanız."* diyerek ikinci tarifinden, daha açık bir diğer üçüncü yola başvurmuştur. Bu böyledir, çünkü **Hz. Musa** (a.s), "doğu" sözü ile, güneşin doğup gündüz oluşunu, "batı" sözü ile de, güneşin batıp gündüzün sona ermesini hatırlatmıştır. Şaşırtıcı şekilde hep devam eden bu nizam ve idarenin, ancak bir müdebbirin yönetmesi ile böyle olabileceği hususu açıktır. Bu **Hz. İbrahim** (a.s)'ın **Nemrud**'a karşı delil getirmede uyguladığı metodun aynısıdır. Çünkü o da işe önce diriltme ve öldürme hususlarıyla başlamıştır. Bu **Hz. Musa** (a.s)'ın buradaki, *"O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir"* ifadesiyle anlattığı hususdur. **Nemrud, Hz. İbrahim** (a.s)'a, *"Ben de diriltir ve öldürürüm"* diye karşılık verince, **Hz. İbrahim** (a.s), *"Allah, güneşi doğudan doğdurur. Haydi sen de onu batıdan doğdur"* (Bakara, 258) demiş, bunun üzerine o kâfir apışıp kalmış ve cevap verememiştir. **Hz. Musa** (a.s)'da burada aynı hususu, *"O, doğu ile batının Rabbidir"* diyerek belirtmiştir.

Hz. Musa (a.s), *"Eğer aklınızı kullanıyorsanız."* ifadesi ile sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer gerçekten akıllı isen, sorunun cevabının ancak söylediğim şekilde olabileceğini anlarsın. Çünkü benden o şeyin hakikat ve mahiyetini bizzat kendisi ile tarif etmemi istiyorsun. Halbuki birşeyin kendisini, yine kendisi veya parçalarıyla tarif etmenin mümkün olmadığı sabittir. Binâenaleyh geriye, onun hakikatını eserleri ile tarif etmem kalır. Ben de onun hakikat ve mahiyetini eserleri ve levâzımı (ayrılmaz sıfatları) ile tarif ettim. Binâenaleyh aklı olan herkesin bu sorunun, verdiğim cevaptan başka cevabı olmayacağını anlayacağı sabit olur.

Allah Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır

Bil ki, En'am Sûresi'nde Hak Teâlâ'nın, *"O kulları üzerinde kâhirdir"* (En'am, 61) ayetinin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştık: Cenâb-ı Hakk'ın hakikatını bizzat kendisi

olarak anlamak, insanın kudreti dahilinde değildir. Durum böyle olunca, **Hz. Musa** (a.s)'ın, sayesinde o hakikatın bizzat kendisinin bilinebileceği bir tarif yapması imkansızdır. Fakat, o mahiyet ve hakikatın bizzat kendisini bilememek, peygamberlik işinin doğruluğuna zarar vermez. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'ın sözünün neticesi şudur: "Alemlerin Rabbinin peygamberi olduğunu iddia etmenin doğru oluşu, alemin bir Rabbinin ve ilahının bulunduğunu isbata dayanır. Yoksa bu iş, o Rabbin hususiyetini ve kendi mahiyetini bilmeye dayanmaz. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s), peygamber olduğunu iddia edişinin doğruluğu hususunda, ancak buna yetecek kadarını isbat edecek deliller getirmiş, **Firavun** ise ondan, o mahiyetin bizzat kendisini ortaya koyup anlatmasını istemiştir. **Musa** (a.s) da bu soru ve isteğin, peygamberliği isbat hususunda, olumlu veya olumsuz bir alâkası bulunmadığını bildiği için, **Firavun**'un Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetini soran sorusuna doğrudan doğruya cevap vermemiştir. İşte bu konudaki sözümüzün tamamı budur. Allah en iyi bilendir.

Hz. Musa (a.s) sözünün sonunda, *"Eğer aklınızı kullanıyorsanız"* diyerek, uslûbunu sertleştirince, **Firavun** da لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ *"Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim"* demiştir. Çünkü, artık delil getirmekten aciz kalınca, işi tehdide dökmüştür.

İşte bu esnada Musa (a.s) onun kalbini kendine bağlamak ve böylece tehdidinden vazgeçmesi için, kısa bir ifade ile أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ *"Sana apaçık birşey getirdiysem de mi?"* yani "Allah'ın varlığına delâlet edecek ve benim O'nun peygamberi olduğumu gösterecek daha açık bir şey getirsem de beni yine de hapis mi ettireceksin?" demiştir. **Firavun** bunun üzerine, فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu"* demiştir.

Ayetten Çıkan Tâlî Hükümler

Bu ayetten çıkan tâlî birtakım hükümler var:

Allah Cisim Değildir

Birinci hüküm: Ayet, Allah Teâlâ'nın cisim olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer Allah Teâlâ cisim olsaydı ve bir şekli, kalıbı bulunsaydı, **Hz. Musa** (a.s)'ın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın hakikatını gösterecek şekilde olmalıydı ve **Hz. Musa** (a.s), vermesi gereken bu cevabı vermediği için, **Firavun**'un **Hz. Musa** (a.s) hakkındaki sözü yerinde olmuş olurdu.

Saçma Söz Kaale Alınmaz

İkinci hüküm: Başkasını Allah'a davet edene yakışan ve gereken, karşısındakinin akılsız ve yersiz sözlerine karşılık vermemesidir. Nitekim **Musa** (a.s) da, **Firavun**, *"Sen delisin"* dediğinde bile, delilleri sıralamaya devam etmiştir. Yine kendisi, hapisle tehdid edince de böyle yapmıştır.

Üçüncü hüküm: Kendisine soru sorulanın, işi daha iyi izah etmek için getirdiği delil, hususunda bir misalden başka bir misale (örneğe-delile) geçmesi câizdir? Bu, o kimsenin cevap vermekten aciz kalıp zorlandığına delâlet etmez.

Dördüncü hüküm: Eğer "**Hz. Musa** (a.s) sözünü bir önceki sözüyle alâkası olmayan birşeyi söyleyerek nasıl kesmiştir. Bu söz de onun, *"Sana apaçık birşey getirdiysem de mi"* demesidir. Halbuki mucizenin Allah'a delâleti daha önce zikredilen delillerin delâletinden farklıdır?" denilirse, biz deriz ki: Aksine bu **Hz. Musa** (a.s)'ın mesela asâsının yılana dönüşmesi gibi, Allah'a, birliğine ve kendisinin peygamberlik iddiasında doğruluğuna delâlet edecek bir mucizeyi ortaya koymayı istediğini gösterir. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s)'ın son sözü, öncekilerden daha kuvvetli ve daha kapsamlıdır.

Beşinci hüküm: Eğer, "Zamirin mercii (işaret ettiği şey) cemi olduğu halde niçin burada: *"Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olan şeylerin Rabbidir"* buyurarak, tesniyeye delâlet eden bir zamir kullanılmıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Bununla, bu "iki cihet" arasında olanlar kastedilmiştir." Eğer, *"göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin"* ifadesi bütün mahlûkatı içine almaktadır. Öyle ise **Hz. Musa** (a.s)'ın artık bundan sonra kendilerinden atalarından, doğudan ve batıdan bahsetmesinin manası nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: "**Hz. Musa** (a.s)'ın ilk önce umûm (genel) ifade kullanıp, sonra bu umûmi ifadeleri kendilerini ve atalarını beyân ile tahsis etmesi şundan ötürüdür: İnsana en yakın olan şey, kendisi, kendisinden olan çocukları ve doğumundan ölümüne kadar geçirdiği devreleri ile halleridir. Daha sonra bu umûmi ifadeye dahil olan, doğu ile batıyı özellikle zikretmiştir. Çünkü güneşin bu ufuktan birinden doğması ve senenin bütün mevsimlerinde, düzenli bir şekilde batması apaçık delillerdendir.

Altıncı hüküm: Eğer "**Firavun** niçin daha veciz bir ifade ile "Seni hapsedeceğim" demeniş de "Seni zindana girenlerden ederim" demiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü eğer o sadece "seni hapsedeceğim" demiş olsaydı, bu, sadece onun zindana gireceğini ifade eder, başkalarının da gireceğini bildirmezdi.

Ayetteki لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ *"Seni muhakak ve muhakkak zindana girenlerden ederim"* ifadesi, "Seni hapishanemdeki hallerini bildiğin o kimselerden birisi kılarım" demektir. **Firavun**'un âdeti, hapsetmek istediğini yakaladığında yalnız başına hiçbirşeyi göremeyeceği ve duyamayacağı derin bir kuyuya atmaktı ki, bu öldürmeden daha ağır idi.

Yedinci hüküm: أَوَلَوْ جِئْتُكَ *"Getirdiysem de mi?"* ifadesindeki vâv, başına istifham hemzesi gelmiş olan vâv-ı haliye olup, "Sana mucize getirmem halinde de mi bana bunu yapacaksın" manasındadır.

* *
*

Âsânın Yılana Dönüşmesi

فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَ
لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ
﴿٣٥﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

"Bunun üzerine o âsâsını yere attı. Bir de ne görsünler, o apaçık bir ejderha (olmuş). Elini de (cebinden) çıkardı. Bir de gördüler ki bu, bakanlar için bembeyaz bir eldir. Firavun, etrafındaki ileri gelen adamlarına, "Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür. Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi buna ne buyurursunuz?" dedi. Onlar da, "Onu ve kardeşini oyala ve bütün şehirlere toplayıcılar yolla da, mahir her büyücüyü sana getirsinler" dediler".

(Şuara, 32-37).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE A'meş, "sehhâr"ı, "sâhir" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE Bil ki **Hz. Musa** (a.s)'ın, *"Sana apaçık birşey getirirsem de mi?"* sözü, Allah Teâlâ'nın, âsâsını yere atmazdan önce ona bu âsânın bir ejderha olacağını bildirdiğine delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s) bunu söyleyemezdi. Binâenaleyh o âsâsını atınca, Allah Teâlâ'nın ona vaadettiği gerçekleşti ve o *"âsâ apaçık bir ejderha"* oluverdi. Bu ifadenin anlatmak istediği şudur: "Bakıp seyredenlere o âsâ hareketleri ve diğer alametleri ile tam bir ejderha şeklinde göründü." Rivayet olunduğuna göre âsâ bir ejderhaya dönüşünce, bir mil kadar göğe yükseldi ve sonra **Firavun**'a doğru süzülüp indi, "**Ey Musa** bana istediğini emret" demeye başladı. **Firavun** da, "**Ey Musa**, seni peygamber olarak gönderen zât aşkına, onu tutmanı istiyorum" dedi. **Hz. Musa** (a.s), onu tutunca tekrar bir âsâ halini aldı. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk burada, "**Sü'bân-ı mübîn**" *(apaçık bir ejderha)* buyurmuş, bir başka ayette, *"koşan bir yılan"* **(hayye)** (Tâhâ, 20); bir diğer ayette ise, *"sanki o bir cânn (hareketli yılan)dır"* (Kasas, 31) buyurmuştur. Halbuki "**cân**" küçük oluşa, "**su'bân**" ise büyük oluşa delâlet eden bir ifadedir" denilirse, şöyle cevap verilir: **Hayye** bütün yılan cinsini içine alan bir isimdir. Bu isim, o yılan büyük olduğu için "**Su'ban**" diye ifade edilmiş, hafif ve süratli bir yılan olduğu için de, "**cânn**" diye ifade edilmiştir. Binâenaleyh her iki ifade de doğrudur. Bunun şeytana benzetilerek, "**cân**" ismini almış olması da

muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"O cânnı (iblisi) de, daha önce zehirli ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuştur. Bu âsâdan olan yılanın önce, **"cân"** gibi küçük olduğu, sonra büyüyerek ejderha haline gelmiş olması da muhtemeldir.

Sonra **Musa** (a.s) bu mucizeyi ortaya koyunca, **Firavun** ona, "Dahası da var mı?" dedi. **Hz. Musa** (a.s): *"Evet"* deyip, önce elini normal haliyle gösterdi, sonra onu cebine (koynuna) sokup tekrar çıkardı. Bir de ne görsünler, o el kendisinde hiçbir leke olmaksızın, inci gibi bembeyaz ve tıpkı güneş gibi ışıklar saçan ve o vâdiyi aydınlatan bir şey... İşte tam bu sırada **Firavun** bu delili örtbas etmek isteyerek buna karşı şu üç (şüpheyi) ortaya atmıştır:

1) *"Şüphe yok ki bu, çok iyi bilen bir sihirbazdır"* şeklindeki sözü... Böyle söylemiştir, çünkü o devir, sihirbazların yaygın olduğu bir zamandı ve insanların çoğu, bir sihirbazın sihri ile böylesi işleri yapabileceği inancında idiler. İşte bundan dolayı **Firavun**, kavmi tarafından bu sözün kabul edileceğini ummuştur.

2) *"Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmayı istiyor"* şeklindeki sözü... **Firavun**'un bu sözü de, **Hz. Musa** (a.s)'ın dediklerini kabul etmemeleri için, kavminin ondan nefret etmelerini gaye edinen bir ifadedir. Buna göre mana, "O, aranıza atacağı fitnelerle, sizi yerinizden ve yurdunuzdan etmek ve sizi parçalamak istiyor" şeklindedir. İnsanın vatanını terketmesinin en zor şeylerden olduğu malumdur. İşte bundan dolayı **Firavun**, kavmini, böyle söyleyerek **Hz. Musa**'dan nefret ettirmek istemiştir ki, bu bâtılı savunan kimsenin, haktan nefret ettirme hususunda, başvuracağı son çaredir.

3) *"Şimdi buna ne buyurur (ne tavsiye edersiniz?)"* şeklindesi sözü. Bu, "Bu hususlaki görüşünüz nedir ve ne yapmamı istiyorsunuz?" demektir. **Firavun** bu ifadesiyle, kendisinin onların görüşünü kabul edip, onun gereğini yapacağını anlatmak istemiştir. Bu gibi sözler, kalbleri kendisine çeker ve muhalefetten alıkor. **Firavun**'un bütün bu sözlerini duyduklarında, onlar tek bir çarede ittifak etmişlerdir: Bu da, أَرْجِهْ *"Onu ve kardeşini oyala"* şeklindeki sözleridir. Bu hemze ile ve şeddesiz olarak إِرْجِهْ ve أَرْجِهْ şekillerinde okunmuştur. Her iki şekilde, kullanılan şekillerdir. Arapça'da, birisini oyaladığında أَرْجَيْتُهُ ve أَرْجَأْتُهُ dersin ki, bu, "Onu geri bıraktım, oyaladım" demektir. **Firavun**'un adamlarının bundan muradları, **"Musa'yı sihirbazlar** toplanıncaya kadar oyala" manasıdır. Bu kelimenin, **"Onu hapset"** manasında olduğu da söylenmiştir. Bu da muhtemel bir manadır. Çünkü birisini, ihtiyacı olan şeyden alıkoyup oyaladığında, sanki "hapsetmiş" olursun.

Rivayet olunduğuna göre **Firavun** bunu yapmayacak olsa bile **Hz. Musa** (a.s)'ı öldürmek istemiştir. Fakat ileri gelenler ona, "Yapma, çünkü eğer onu öldürürsen, insanlara bu işinin doğruluğu hususunda bir şüphe vermiş olursun. Fakat, kısk ıvrak yakalayıp, köşeye sıkıştırmaları ve böylece, sana karşı hiçbir delili kalmaması için, sihirbazların toplanmasına kadar ona mühlet ver" dediler ve sonra sihirbazları alıp getirecek, toplayıcı adamlar göndermesini tavsiye ettiler. Onlar böyle yapmakla, eğer

sihirbazlar çok olursa, Hz. Musa'a galip geleceklerini ve gerçek halini su yüzüne çıkaracaklarını sanmışlardır. Yine onlar, Firavun'un, *"Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür"* sözüne, *"Çok mahir her büyücüyü sana getirsinler"* diyerek karşılık vererek onun endişesini yatıştırmak ve sıkıntılarını hafifletmek için, daha kapsamlı ve daha mübalağalı bir ifade kullanmışlardır. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Eğer, "Ayetteki حَوْلَهُ kelimesinin âmili nedir?" dersen ben derim ki: Bu, iki yönden mansubtur: hem lafzen, hem mahallen. Lafzan mansub oluşunun âmili, zarflar için takdir edilen şeydir. Mahallen mansub olmasındaki âmil ise, "hal" oluşudur.

★ ★
★

Sihirbazların Meydana Çıkışı

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ
إِن كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾
قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾

"Bu suretle belli bir günün belli bir vaktinde bütün sihirbazlar bir araya getirildi ve insanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyor musunuz?" denildi. "Umarız ki eğer onlar gâlip gelirlerse, o sihirbazlara uyarız" dediler. Sihirbazlar gelince, Firavun'a: "Eğer üstün gelirsek, bizim için mükafaat var mı?" dediler. Firavun, "Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız."

(Şuara, 38-42).

Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sihirbazlarla Karşılaşma Günü

Ayette geçen, *"malûm gün"* ifadesiyle, "zînet günü"; "**mîkat**" sözüyle de, kuşluk vakti kastedilmiştir. Çünkü bu, **Hz. Musa** (a.s)'ın, *"(Musa) da, "Sizinle karşılaşma zamanımız, dedi zinet günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir dedi"* (Tâhâ, 59) şeklindeki ifadesinde, onlar için tayin ettiği zinet günüdür. **Mîkat** ise, ister zamana isterse mekâna ait olsun, tayin edilen zaman ve tayin edilen yer demektir. مَوَاقِيتُ الْإِحْرَامِ "İhrama girilecek yerler" ifadesi de bu anlamdadır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, **Firavun** kavminin ileri gelenleri, halkın huzurunda **Hz. Musa** (a.s)'ın da iddiasının yanlışlığının ortaya çıkması için, **Firavun'a Hz. Musa** (a.s)'a dokunmamasını ve bu arada da

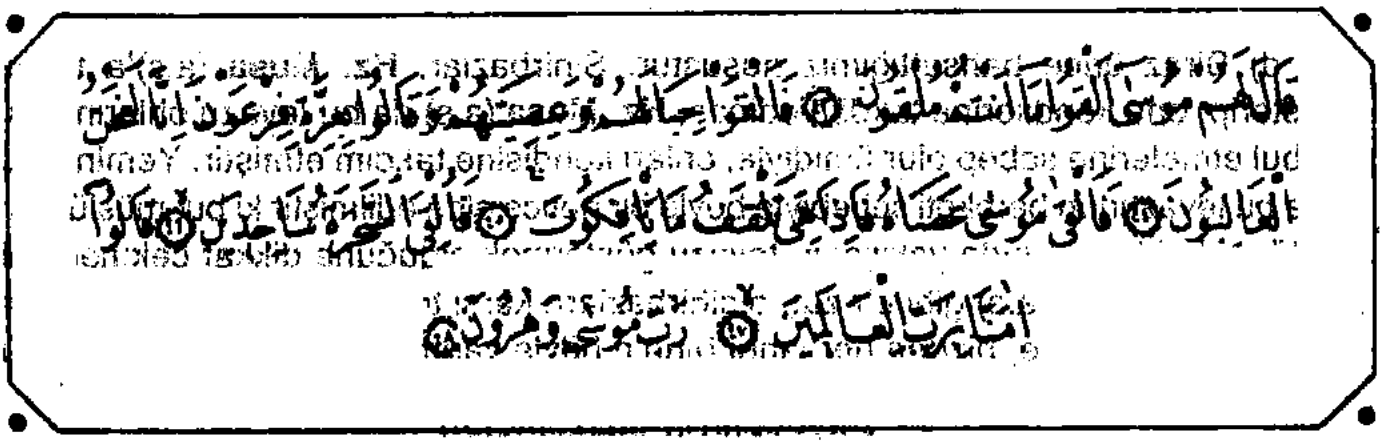
sihirbazları toplamasını tavsiye edince, Firavun onların söylediklerine razı oldu ve görüp müşahede ettiği şeyleri göremez oldu. Çünkü bir şeyi sevmek, kişiyi sağır eder. Derken, sihirbazlar bir araya geldiler, sonra da Firavun, bu çekişmenin büyük bir hak kitlesinin gözü önünde cereyan edebilmesi için, kutlayageldikleri bir bayram gününde gerçekleşmesini istedi. Hz. Musa (a.s) da, kendi hüccetinin, delilinin büyük bir hak kitlesi önünde onlara galip gelmesi için, bunu arzuluyordu. Ve bu aynı zamanda Hz. Musa (a.s)'ın nübüvvetinin ortaya çıkması için de Allah'ın bir lûtfu idi.

Ayetteki وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ *"İnsanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyor musunuz...?"* ifadesine gelince bu, "Onlar, her iki taraftan sudûr edecek olan şeyi görüp müşahede etmeleri için toplanmaya teşvik olundular" anlamındadır.

Ayetteki لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ *"Umarız ki, o sihirbazlara uyarız"* ifadesine gelince, bu, "Biz, üstünlüğün sihirbazlar lehine tahakkuk etmesini ümit ederiz; böylece de, (eğer galip gelirlerse), onlara tabi oluruz" demektir. Sihirbazlar gelince de, işe bir karşılık talebinde bulunmakla başladılar ki, bu karşılık da ya mal idi, ya da makam. Firavun da onlara bunu verdi. Vereceği bu karşılığı وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız"* ifadesiyle vurguladı. Çünkü o sihirbazların isteyecekleri en son şey, firavun bağışta bulunması ve onların makamlarını yükseltmesi idi. Böylece de Firavun, bu iki taleplerini de içinden gelerek verdi.

★ ★
★

Âsânın Büyücülerin Oyununu Bozması

"Musa onlara, "Ne atacaksanız, evvela siz atın" dedi. Onlar da, ipleri ve sopalarını atıp, "Firavun'un izzetinin hakkı için mutlaka biz galip geleceğiz" dediler. Bunun üzerine Musa da âsâsını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya attıklarını yutuyor! Büyücüler derhal secdeye kapandılar. "Alemlerin rabbine, Musa ile Harun'un rabbine iman ettik" dediler"

(Şuarâ, 43-48).

Bil ki, onlar bir araya gelince, işe ya onlar ya da Musa (a.s) başlayacaklardı. Ama onlar, Hz. Musa (a.s)'a karşı tevazu gösterip onu kendilerine takdim ederek, *"Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan kişiler biz olalım"* (Tâhâ, 65) dediler. Onlar Hz. Musa'a tevazu gösterince, Hz. Musa (a.s) da onlara tevazu gösterip, onları kendine takdim ederek, أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ *"Ne atacaksınız, evvela siz atın"* dedi. Buna göre şayet, "Bu bir sihir, göz boyama ve bir küfür olduğu halde, böylesi bir emir vermek de caiz olmadığı halde, Hz. Musa (a.s) daha nasıl, sihirbazlara iplerini ve sopalarını atmalarını emretmiştir" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz: Bunun bir emir olmadığında şüphe yoktur. Çünkü Hz. Musa (a.s)'ın onlardan isteği, onların kendisine iman etmeleri ve bir münakaşa ve tartışma olabilecek bir şeye teşebbüs etmemeleri idi. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetin bu ifadesini tevil etmek gerekir.

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu emir, bir şarta bağlıydı. Buna göre kelamın takdiri, "Eğer haklı ve hak üzere iseniz, atacağınız şeyi atınız" şeklinde olur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer doğru iseniz, onunkiler gibi olan bir sûre getiriniz"* (Bakara, 23) ayeti gibi olmuş olur.

b) Şüpheyi gidermek için, görünen yol ve çare bu olunca böyle bir emir vermek caiz olur.

c) Bu, aslında bir emir değil, tam asine bir tehdittir. Yani, "Eğer siz bunu yaparsanız, biz yaptığınız o şeyi iptal edecek olan şeyi getiririz" demektir. Bu tıpkı bir kimsenin "Şayet bana ok atarsan, ben de yapacağımı yaparım" deyip, sonra da karşı taraf ona okunu yönelttiğinde, onun ona "erkeksen at" demesi gibi olur ki, aslında bu bir emir değil, bir tehdit olmuş olur.

d) Biraz önce bahsettiğimiz husustur. Sihirbazlar, Hz. Musa (a.s)'a tevazu gösterip, onu kendilerine takdim edince, Hz. Musa (a.s) da bu tevazu onların hakkı kabul etmelerine sebep olur ümidiyle, onları kendisine takdim etmiştir. Yemin olsun işte bu tevazunun bereketi sebebiyle böyle bir netice elde edilmiştir ki bu, müslümana bütün işleri konusunda yakışanın tevazu göstermek olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü Hz. Musa (a.s) gibi bir zât, o sihirbazlara karşı tevazu ile davranmayı elden bırakmadığına göre, bizden herhangi birinin böyle yapması daha daha uygun olur.

Büyücülerin Malzemeleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ *"Onlar da ipleri ve sopalarını atıp"* ifadesine gelince, İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, civaya batırılmış urganlar ile, içi civayla doldurulmuş değneklerini atıp, bunlar da (güneşten dolayı) kızınca hareketleri hızlandı ve dört bir yandan harekete geçmiş olan yılanlar haline dönüştüler. Hz. Musa (a.s) bundan dolayı korkup heyecana kapılınca, kendisine *"sağ elindekini at"* denildi de,o da bunun üzerine elindeki asâsını fırlattı. Bir de ne görsünler, "o

apaçık bir ejderhadır" (A'raf, 107). Ejderha daha sonra ağzını açarak, onların attıkları o urganları ve sopaların hepsini yuttu ve hepsini yedi. Derken Hz. Musa (a.s) onu eline aldı,bir de ne görsünler o eskiden olduğu gibi bir değnek. Büyücüler bunu görünce, Firavun'a "Biz, sihir hususunda insanlarla yarışırdık, ama yendiğimizde de yenildiğimizde de, iplerimiz ve urganlarımız kalırdı, yok olmazdı. Ancak ne var ki bu, haktır" dediler, bunun üzerine de secdeye kapanarak, alemlerin Rabbine iman ettiler,.onu tasdik ettiler.

Bil ki, rivayet edilen haberlerde, bu konuda pekçok şey bulunmaktadır. Kimileri, bu iplerin ve değneklerin sayılarını alabildiğine abartırken, kimileri de bu konuda orta bir yol tutturmuştur. Ama bunların sayılarının ne kadar olduğunu en iyi bilen Allah'dır. Kur'ân'ın gösterip delâlet ettiği şey ise bunların çok olduğudur. Çünkü onlar muhtelif beldelerden toplanıp bir araya getirilmişlerdir. Bir de iş, önem açısından, Firavun ve onun kavmi nazarında öyle bir dereceye ulaşmıştı ki onun toplaması mümkün olan sihirbazları toplamayıp bunu küçümsemesi düşünülemezdi.

Ayetteki وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ *"Firavun'un izzetimin hakkı için mutlaka biz galip geleceğiz"* ifadesine gelince, bu "Onlar kendilerinin mutlaka galip geleceklerine dair kesinlik ifade edebilecek her şeyi ortaya koymuşlardır" demektir. Ama her şey ortaya çıkınca bütün bu olanlar Hz. Musa (a.s) tarafını daha çok destekledi.

Âsâ Yılanları Yuttu

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ *"Bunun üzerine Musa da âsâsını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya attıklarını yutuyor"* ifadesine gelince, buradaki مَا يَأْفِكُونَ ifadesiyle "sihir ve hileleriyle" heyet-i asliyesinden ve gerçek yönünden çevirdikleri böylece de, o urganlarının ve değneklerinin koşan ve hızlıca hareket eden yılanlar oldukları süsünü verdikleri herşey" kastedilmiştir. Bu şeylere "ifk" adının verilmesi onların uydurdukları şeyin ne kadar uydurma bir şey olduğunu ifade etmek içindir.

Büyücüler Secdeye Kapandılar

Ayetteki فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ cümlesi *"Onlar, secde ederek yere kapandılar"* demektir. Çünkü onlar, sihir ilminin zirvesine çıkmış kimselerdi. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, sihrin en son varacağı noktayı da, çok iyi biliyorlardı. İşte onları bu hadiseyi görerek, bu işin, sihrin en son varacağı naktayı aştığını müşahede edince, bunun bir sihir olmadığını anladılar. Bu iş, onların sihir ilminde ileri bir derecede bulunmaları sayesinde tahakkuk etmiştir. Onlar işte bu esnada, sanki tutulup bu şekilde yere fırlatılmışcasına secde etmekten kendilerini alamadılar.

İmdi eğer: "Şayet أُلْقِيَ fiilinin faili açıkca getirilecek olsaydı, bu fail kim olurdu?" denilirse buna şöyle cevap verilir: Bu fail Allah Teâlâ'dır. Çünkü onların kalblerinde, her türlü karşı koymaktan uzak, olarak onları buna yönelten sebepleri yaratan O'dur.

Ancak ne var ki evlâ olanı أُلْقِيَ fiili, "yere kapandı ve düştü" anlamlarına geldiği için, bizim buna bir fail takdir ve tayin etmememizdir.

Ayetteki رَبِّ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ *"Musa ile Harun'un Rabbine"* ifadesi, daha önce geçen رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesinin bir atf-ı beyânıdır. Çünkü **Firavun**, rablık iddiasında bulunuyordu. Böylece o sihirbazlar, **Firavun**'u rab olmaktan uzaklaştırmak istediler. Bu makamda, "**Musa** (a.s)'ın ve **Harûn** (a.s)'ın Rabbi" denilmesinin anlamı, O'nun, **Musa** (a.s) ve **Harûn** (a.s)'ın kendisine davet ettikleri zât olmasından dolayıdır.

★ ★
★

Firavun'un İtham ve Tehdit Etmesi

قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۖ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ
وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ ۖ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطْمَعُ
أَن يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَن كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

"Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha! Gerçekten, size büyüyü öğreten büyüğünüzmüş o! O halde yakında bileceksiniz. Muhakkak ki sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdireceğim." Onlar, "Önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz. Biz, İman edenlerin ilki olduğumuz için, Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız" dediler."..

(Şuarâ, 49-51).

Firavun'un Telaşlanması

Bil ki, o sihirbazların hepsi de iman edince, **Firavun**, insanların, "Bu sihirbazlar, bu kadar çok olmalarına ve birbirlerine yardım edip desteklemelerine rağmen, onlar ancak, **Hz. Musa** (a.s)'ın işinin doğruluğunu anladıkları için iman ettiler" demelerinden ve böylece de sihirbazların girdiği yola girmeleri hususunda emin olamadı da durumu orada bulunanlara tersyüz etmeye çalıştı ve aşağıdaki bakımlardan orada bulunanları, **Hz. Musa** (a.s)'dan alabildiğine nefret ettirmeye çalıştı.

1) **Firavun'un** آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ *"Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha!"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususlar. **Firavun** bu sözüyle şu zannı

uyandırmak istemiştir: "Sizin, (ey sihirbazlar), Musa'ya iman etmeye koşuşmanız sizin ona meyyâl olduğunuzu gösterir. Bu da, halka bir ithâm ve töhmet kapısı açar." Binâenaleyh Firavun, bu sözüyle o büyücülerin belki de sihirdeki hile ve tuzakları hususunda gevşeklik gösterip ellerinden geleni yapmadıkları zannını uyandırmak istemiştir.

2) Onun إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ *"Gerçekten size büyüyü öğreten büyüğünüzmüş o!"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bu Firavun'un biraz önceki sözünde rumuzla anlatmak istediği şeyin açıkça ifade edilmesidir ki, onun bu sözünden maksadı, şöyle demek istemesidir: "Onlar bunu, Hz. Musa (a.s) ile kendileri arasında bir antlaşmadan dolayı yaptılar. Ve, Musa'nın nübüvvet meselesi zuhûr etsin diye de yapmaları gereken sihirde tembellik ve acizlik gösterip, yapılması gerekeni yapmadılar. Aksi halde, bunlar da Musa (a.s)'ın yaptığının aynısını yapabilecek güçteydiler." İşte bu da Firavun'un sözünü kabul edenler için, Hz. Musa (a.s)'dan uzaklaşmayı gerektiren kuvvetli bir şüphedir.

3) Bu onun, فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ *"O halde yakında bileceksiniz"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus olup, buda mutlak anlamda bir tehdit ve yıldırıcı bir vaid, korkutmadır.

4) Bu لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ *"Muhakkak ki sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdireceğim"* şeklinde ifade ettiği bir husus olup, bu da mufassal olarak yapılmış olan bir tehdittir. El ve ayağın çaprazlama kesilmesi ise, sağ elin ve sol ayağın kesilmesi demek olup, "salbetmek" (çarmıha germek) ise malumdur. Bir kimseyi helâk etmek için, bundan daha kuvvetli bir imha biçimi yoktur. Ayette Firavun'un bunu uygulayıp uygulamadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Büyücülerin Firavun'a Cevabı

Daha sonra sihirbazlar, Firavun'un bu tehditlerine şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) Onların, لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ *"Önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husustur. اَلضَّيْرُ ve اَلضُّرُّ kelimeleri aynı anlama gelip, onların bu sözden maksatları, "Şayet böyle bir şey olursa bize zarar vermez" demek değildir. Onlar inandıkları ahiret yurdunda nail olacakları ecrin yanında bu zararın önemsiz kaldığını kasdetmişlerdir.

Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları

Bil ki onların, *"Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz"* şeklindeki sözlerinde şöyle bir nükte de yatmaktadır: Onlar, Allah'ı sevme makamına erişmişlerdir. Çünkü onlar, O'nun huzuruna ulaşmanın dışında, herhangi bir şey istememişlerdir. Ve yine

onlar, mükâfaat ümidi ve ceza korkusu sebebiyle de iman etmemişlerdir. Onların maksatları ancak sırf Allah rızasına ulaşmak ve onu elde etmek ve marifetullahın nurlarında boğulup kaybolmaktır ki, işte bu sıddîkların derecelerinin en üstünüdür

2) Bu da onların إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا *"Biz Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husus olup, buradaki *"Bizim günahlarımız"* sözüyle kendilerinden vaki olmuş olan küfür, sihir vb. şeylere işaret etmişlerdir. Burada geçen, "umma, ümit etme" lafzının Hz. İbrahim (a.s)'in, وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي *"Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuara, 82) sözünde de olduğu gibi, "yakîn, kesinlik" anlamını ifade etmesi muhtemel olduğu gibi, zan anlamını ifade etmesi de muhtemeldir. Çünkü kişi, daha sonra ne olacağını kesin olarak bilemez.

Ayetteki أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ *"İman edenlerin ilki olduğumuz için"* ifadesi ile ya "burada bulunan cemaatten" yahut "sadece sihirbazlardan" yahut, "Firavun'un etrafındakilerden", yahut da "kendi zamanımızdakilerden", "iman edenlerin ilki olduğumuz için" anlamı kastedilmiştir. Yine bu ifadenin başındaki edât kesre ile إِنْ كُنَّا şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre bu edât, kendisine güvenin cesur kimsenin kullanmış olduğu şart edâtı olmuş olur. Bunun bir benzeri de bir kimsenin, ücretini geciktiren kimseye, "Eğer ben sana çalıştıysam, benim hakkımı ver" demesidir.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾
إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ
مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ فَأَتْبَعُوهُمْ
مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾

"Musa'ya: "Kullarımı gece yola çıkar. Çünkü takip edileceksiniz" diye vahyettik. Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi. Şüphesiz ki bunlar, azar azar birer cemaattir. (Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar. Biz ise, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz." Bu suretle onları, bağ bahçelerinden, akarsularından, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık.

İşte (çıkarışımız) böyle oldu. Ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık. Derken, (Firavuncular) güneşdoğarken onların arkalarına düştüler. Vaktaki artık, iki ordu birbirini görmüştü, Musa'nın ashabı dedi ki: "Muhakkak ki yakalandık, yetiştiler bize). (Musa), "Hayır dedi, şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir."

(Şuarâ, 52-62).

Ayetteki أَسْرِ "**esri**" emri "hemze-i kat" ile bu şekilde okunduğu gibi, vasl hemzesi ile وَاسْرِ "**vesri**" şeklinde de okunmuştur. O İsrailoğullarının görüp müşahede ettikleri mucizelerle **Musa**'nın nübüvveti(nin hakolduğu) ortaya çıkınca, Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'a İsrailoğullarını çıkarıp götürmesini emretti. Çünkü Allah Teâlâ ilm-i ilahisinde Musa hakkındaki ilahi tedbiri, onun ırmağa bırakılıp o kavmin elinden kurtarılacağını, ve onların ülkelerine ve mallarına Musa (a.s)'ı varis kılacağını kaydetmişti. Çünkü bu görünen üstünlük devam ettiği müddetçe, **Hz. Musa** (a.s) **Firavun** tarafından İsrailoğullarının başına gelebilecek olan kökünü kazıma, onları yok etme azâb ve işkencesinden emin olamazdı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'a İsrailoğullarını geceleyin alıp götürmesini emretti ki, bunlar, iman eden kimseler olup, **Hz. Musa** (a.s)'ın kavminden idiler. Ayetin bu ifadesinde, şöyle bir hazfin bulunduğunda şüphe yoktur: **Hz. Musa** (a.s) kavmini, Allah'ın emrettiği biçimde, gece yola çıkardı. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s)'ın kavmi, **Firavun**'un kavmine "Bizim bu gece bayramımız var" dediler ve sonra da, **Firavun**'un kavminden, takılarını ve giysilerini ödünç aldılar. Daha sonra da, aldıkları bu eşya ile birlikte geceleyin kızıldeniz etrafına doğru gittiler. **Firavun** bunu duyunca, şehirlere de tellallar çıkardı, ordu toplattı.

Sonra da **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'ın kavmini şu iki kötü vasıfla niteleyerek, hem kendi hem de ashabını takviye etti. Ve kendi kavmini de övmeye başladı.

Hz. Musa (a.s)'ın vasfettiği o birinci kötü **vasıf, Firavun**'un إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *"Şüphesiz ki bunlar, azar azar birer cemaattir"* şeklindeki sözüdür. شِرْذِمَةٌ "**şirzime**" az olan grup, topluluk anlamına gelir. Arabların çürümüş ve paramparça olmuş elbise için ثَوْبٌ شَرَاذِمٌ "**sevbun şerâzimu**" deyimleri de bu manadadır. **Firavun Hz. Musa** (a.s)'ın kavmini azlığa delâlet eden (**şirzime**) adı ile yad etmiş, sonra da onları ayrıca vasfederek, az olduklarını vurgulamıştır. Sonra da bu azlığı, bir de çoğul yaparak onlardan her bir grubun pekaz olduğunu belirtmek istemiştir. Yaptığı bu cemilendirmede de azlığı ifade eden, "cem-i müzekker sâlim" kalıbını tercih etmiştir. Ayetteki azlık ile sayıca azlık değil de, zelil olmanın kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mana, "onlar az oldukları için, onlara aldırış edilmez ve onların üstün gelmeleri de söz konusu olmaz" demek olur.

İsrailoğullarının Miktarı

Daha sonra müfessirler, ayette bahsedilen o az cemaatin sayılarının ne kadar olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, savaşabilen altıyüzbin kişi idiler; içlerinde, yirmi yaştan aşağı gençler bulunmadığı gibi, geri hizmetlerde istihdam edilegelenler hariç, altmıştan yaşlı kimse de bulunmuyordu. Firavn İsrailoğullarını kendi askerine nisbetle az görmüştür. Bu (شِرْذِمَةٌ) vasfı, bazan kendisinden daha çoğa nisbetle, çok kimseler anlamında kullanılır." Firavun'un erkek bir dor ata binmiş olarak yola çıktığı, ordusunun içinde de, onun atının renginde atlara binmiş olan üçyüzbin süvari olduğu rivayet edilmiştir.

Beni İsrâil'in Firavun'u Kızdırma Sebebi

Firavun'un, Hz. Musa (a.s)'ın kavmini nitelediği ikinci sıfat ise, وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ *"(Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Onlar, bizi kızdıran, kalblerimize darlık veren işler yapıyorlar" demektir. Alimler bu fiillerin neler olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Daha önce de belirttiğimiz gibi, takı ve giysiler meselesi.

2) İsrailoğullarının, Firavun köleliğinden kurtuluşları ve hürriyetlerine kavuşmaları.

3) İsrailoğullarının Firavun'un kavmine din hususunda muhalefet etmeleri ve onlara başkaldırmaları.

4) İsrailoğullarının Firavun'u ilah edinmemeleri.

Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Firavun'un, kendi kavmini nitelemesine gelince, bu onun وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ *"Biz ise, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz"* şeklindeki sözüdür. Bu hususta şu üç kıraat söz konusudur. حَذِرُونَ **"hazirûn"** حَاذِرُونَ **"hâzirûn"** ve dal ile حَادِرُونَ **"hâdirûn"**

Bil ki sıfat ضَارِبٌ **(dârib)** ve مَضْرُوبٌ **(madrûb)** gibi, ism-i fail,ya da ism-i mefûl olduğu halde bir fiili tavsif etmek için gelirse, "hudûs" (sonradan meydana gelme, zaman zaman meydana gelme) ifade eder. Ama böyle olmaz da, sıfat-ı müşebbehe olursa, "sübût" (devamlılık ve süreklilik) ifade eder. Binâenaleyh bu kelimenin حَذِرُونَ "hazirûn" şeklinde okunuşu "Biz, adeti sakınmak ve temkinli hareket etmek olan bir topluluğuz" manasına gelir. حَاذِرُونَ **"hâzirûn"** şeklinde okunuşu ise "Biz, şu zamanımız hariç, sakınmayı alışkanlık haline getirmemiş olan bir topluluğuz. (Bunu ancak şimdi aklettik) manasına gelir. Bu kelimeyi dâl ile حَادِرُونَ **"hâdirûn"** şeklinde okuma ise sakınma ve tedbiri tamamen nefyetme manasına gelir. Çünkü حَادِرٌ **"hâdir"** kelimesi ise paçaları sıvayan, işe her zaman hazır olan kimse anlamına gelir. Buna göre Firavun ya, "Biz, güçlü kuvvetli bir topluluğuz" anlamını kastetmiştir, yahut da, "Biz, pür silah hazır kimseleriz" manasını kastetmiştir. Firavun'un bu

mazeretlerden maksadı, o şehirlerdeki kimselerin, Hz. Musa (a.s)'nın kavminden dolayı sukût-ı hayâle uğradığını veya ondan korktuğunu sanmamalarını sağlamaktır.

Mısır'dan Çıkış

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَخْرَجْنَاهُمْ *"Bu suretle onları çıkardık"* ifadesine gelince, bu "Biz, onların kalblerinde yurtlarından çıkmalarını temin edecek sebepleri yarattık. Böylece de bu duygular çıkma işinin gerçekleşmesine sebep oldu" demektir. Binâenaleyh işte bu çıkarma işi, işte bu açıdan Allah'a nisbet edilmiştir.

Ayetteki مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَكُنُوزٍ *"bağ-bahçelerden, akarsulardan, hazinelerden"* ifadesi hakkında **Mücahid** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk onların mallarına mülklerine "**künûz**" adını vermiştir. Çünkü onlar, Allah'a taat olabilecek hususlarda, bunlardan hiçbir infakta bulunmamışlardı. Allah ayetteki *"şerefli makam"* ile de güzel evleri ve hoş mecilisleri kastetmiştir. Buna göre ayetin manası, "oraları İsrailoğullarına teslim etmek için biz onları, içinde su kaynakları, altın ve gümüş hazineleri bulunan bağ bahçelerinden ve alabildiğine yararlandıkları o yerlerden çıkardık" şeklindedir.

Kezalik Kelimesinin İzahı

Ayetteki كَذٰلِكَ kelimesinin terkibdeki yeri, şu üç şekilde olabilir:

a) "Biz onları, bahsettiğimiz çıkarışla çıkardık" manasında olmak üzere nasb.

b) Ayetteki مَقَامٍ كَرِيمٍ ifadesinin sıfatı olarak cerr. Buna göre mana, "Onlar için olan o makam gibi, kerim bir makamdan..." şeklinde olur.

c) "Durum işte böyledir" anlamında olmak üzere, mahzûf bir mübtedânın haberi olarak, ref...

Cenâb-ı Hakk'ın فَأَتْبَعُوهُمْ *"Derken (Firavuncular), onların arkalarına düştüler"* ifadesine gelince, bu, "onlar onlara yetiştiler" anlamındadır. Ayetin bu ifadesi, Arapların güneş doğduğunda, أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ شُرُوقاً deyiminden olmak üzere "güneşin doğuşu vaktine girdiklerinde onlara yetiştiler" anlamında olmak üzere, فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ **"fe'ttebeûhun müşerrikîne"** şeklinde de okunmuştur.

İki Topluluğun Karşılaşması

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ *"Vaktaki, iki topluluk birbirlerini gördüğünde Musa'nın ashâbı "muhakkak ki yakalandık, (yetiştiler bize)"* demişlerdir. Yine onlar, *"Biz dediler, sen bize gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye dûçar edildik"* (A'raf, 129). Yani onlar "Sen bize gelmezden önce çoluk çocuğumuzu kesiyorlardı, geldikten sonra da,şu anda bize yetiştiler ve böylece bizi öldürecekler" demişlerdir. Ayetin bu ifadesi فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ **"Felemmâ terâet'il-fietâni"** şeklinde de okunmuştur. Yine, لَمُدْرَكُونَ ifadesi de,

"birbirine karışıp yok oldu" anlamında olmak üzere إِدْرَاكُ الشَّيْءِ anlamından alınarak dâlın şeddesi ve râ'nın kesresi ile لَمُدْرِكُونَ "Le müdderikûne" şeklinde de okunmuştur Cenâb-ı Hakk'ın بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ *"Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri peşpeşe birbirine eklenmiştir"* (Neml, 66) ayetindeki kelime de bu köktendir. **Hasan el-Basri** ise, bu ifadeye, "onlar ahiret bilgisinden mahrum oldular. Bu bilginin cahili oldular" manasını vermiştir. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin manası, "Biz, bizden hiç kimse kalmayacak biçimde, onların ellerinde yok olup gitme hususunda birbirinizi izliyoruz" şeklinde olur. İşte tam o bu esnada Hz. Musa (a.s) onlara كَلَّا "kellâ", "hayır" demiştir ki bu, onları içine düştükleri o zandan men etmek içindir.

Hz. Musa (a.s)'ın Onları Cesaretlendirmesi

Daha sonra da, Hz. Musa (a.s) şu iki şey ile onların gönüllerini takviye edip yatıştırmıştır:

a) إِنَّ مَعِيَ رَبِّي *"Şüphesiz ki Rabbim, benimle berâberdir"* sözüyle... Bu, ilahî yardımın ve onun tekeffül edilmiş olmasının bir delilidir.

b) Onun, سَيَهْدِينِ *"O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"* şeklindeki sözüdür. **el-Hûda** kurtuluş ve necât yolu demektir. Cenâb-ı Hakk Hz. Musa (a.s)'a kurtuluş yolunu gösterip düşmanlarını helâk edeceğini bildirince, böylece, ilahi yardım hususunda zirveye ulaşmış demektir.

★ ★
★

Denizin Yarılması

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ
الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنجَيْنَا مُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

"Bunun üzerine Musa'ya, "Âsâ'nı, denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal (deniz) yarıldı. Her parçası, kocaman dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık. Musa ile, yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık. Sonra öbürlerini boğduk. Bunda, elbette bir ibret vardı. Ama onların çoğu iman etmemişlerdi. Şu muhakkak ki senin Rabbin elbette O, mutlak gâliptir ve çok merhametlidir."

(Şuarâ, 63-68).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ın, *"Şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"* (Şuarâ, 62) şeklindeki sözünü nakledince, bundan sonra, işte bu dini ve dünyevi nimetleri içine alan böyle bir tedbirle onu nasıl kurtuluş yoluna sevkedip kurtardığını düşmanlarını da yok ettiğini beyan etmek üzere فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ فَٱنفَلَقَ *"Bunun üzerine Musa'ya, "Âsânı denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal, (deniz) yarıldı"* buyurmuştur. Bu ifadeyle, "o da vurdu, böylece de deniz yarıldı" manasının kastedildiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu, neredeyse, sözden anlaşılan ve bilinen bir hususturur. Zira, vurma işi olmadan denizin ayrılması caiz değildir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, ona vurmayı emretmiştir. Çünkü bu fiilin zikredilmesi, adeta oyalanma ve boşa vakit geçirme sayılır. Bir de Cenâb-ı Hak bunu âsâ sebebiyle meydana gelen mucizelerinden kılmıştır. Bir başka husus da şudur: Denizin o âsâ sebebiyle yarılması Hz. Musa (a.s) için büyük bir nimet olmuştur. Ve İsrailoğullarının, bu işin Hz. Musa (a.s)'ın Allah nezdindeki mertebesinden dolayı meydana geldiğini bilmeleri manasını daha fazla kuvvetlendirmiş olur.

Geçmede Tereddütleri

Alimler, ayetteki "deniz" hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Musa (a.s), İsrailoğullarıyla birlikte o denize varıp dayanınca, onlara o denize girmelerini emretti, ama Yuşâ İbn Nûn hariç, hepsi bundan kaçındılar. Yuşâ İbn Nûn atını mahmuzladı, denize girdi, öteye geçti, sonra da onlara dönüp baktı. Bir de ne görsün, denize girme hususunda hala diretiyorlar! Bunun üzerine Mûsa (a.s), denize, *"benim için ayrıl, bölün"* deyince, deniz, *"bununla emrolunmadım; üzerimden asiler geçemezler"* dedi: Musa (a.s), *"Ya Rabbi, deniz de ayrılma hususunda diretiyor"* deyince, Hz. Musa (a.s)'a *"Ona âsânla vur"* denildi, o da ona âsâsıyla vurunca deniz yarıldı ve herbir parçası adeta büyük bir dağ kütlesi halini aldı. Ve o denizden her bir kabileye ait oniki yol oluştu. Bunun üzerine her kabile, "Arkadaşlarınız öldürüldü" demeye başlayıncada Hz. Musa (a.s) Rabbine dua etti. Böylece Cenâb-ı Hak büyük dağ kütlelerini, tabakalar halinde olan manzaralar haline getirdi. Bu şekilde de onlar birbirlerinin kuru bir yer üzerinde yürüdüklerini gördüler." Atâ İbn es-Sâib'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cebrâil (a.s), İsrailoğullarıyla Firavun hanedânının arasında bulunuyordu. Ve, İsrailoğullarına *"Gerideklier öndeklere yetişsin çabuk olun"* diyor, Kıptîlere de dönerek, *"yavaş olunuz, gerideklier size yetişsin"* diyordu. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Musa (a.s) da tam o esnada *"Ey her şeyden önce var olan, ey her şeyi var eden, ey herşeyden sonra var olmaya devam eden (yetiş)"* diyordu.

Mucizenin Çeşitli Yönleri

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ *"Her parçası, kocaman dağ gibi oldu"* ifadesine gelince, ٱلْفِرْقُ **(el-fırku)** kelimesi, "denizden bölünen parça"

anlamındadır. Bu ifade, كُلِّ فِلْقٍ (kullu fîrkın) şeklinde de okunmuştur ki, mana aynıdır. اَلطَّوْدُ (et-tavdu) "yüksek dağ" anlamında olup, "göğe doğru yükselen" demektir. Denizin bu hali alması şu birkaç açıdan mucizedir:

1) O suyun bölünüp ayrılması bir mucizedir.

2) O suyun, denizin her bir tarafının üstünde bir araya gelip, böylece de adeta bir dağ oluvermesi de bir mucizedir. Çünkü bu bölünme sebebiyle yerinden oynatılan o suyu, Cenâb-ı Hakk'ın yayıp dağıtması, böylece de hiç olmamış gibi olması da mümkündür. Binâenaleyh o su iki tarafta birikip (bir kütle oluşturunca), bu mucizeyi te'kid etmiş oldu.

3) Haber de "Allah Teâlâ **Firavun**'a ve kavmine, onları şaşırtan rüzgar ve karanlık göndermiştir. Böylece de, İsrailoğullarının denizi geçmesi tamamlanıncaya kadar, onlar yerlerinde çakılıp kalmışlardır" şeklinde anlatılan bu husus, eğer gerçek ve doğruysa, bu da bir üçüncü mucizedir.

4) Allah Teâlâ'nın, sudan meydana gelen o duvarlarda, onların birbirlerini görebilecekleri mazgal delikleri yaratması da dördüncü bir mucizedir.

5) Allah Teâlâ'nın, o yolları **Firavun**'un yanındakilerin ona yaklaşıncaya ve **Hz. Musa** (a.s)'ın kavminin kurtuluşu gibi, kendilerinin de kurtulacaklarını umacakları bir zamana kadar aynı hal üzere tutması da bir beşinci mucizedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ *"Ötekileri de buraya yaklaştırdık..."* ifadesine gelince, bu ifadeyle alakalı olarak şu iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Abbas, İbn Cüreyc, Katâde ve **Süddî**, وَأَزْلَفْنَا kelimesine "denizin, diğerlerine açıldığı, yarıldığı o yere, **Firavun**'un kavmini yaklaştırdım" manasını vermişlerdir. Sonra bu hususta şu üç izah yapılmıştır:

1) "Biz **Firavun**'un kavmini, Kıptîleri, İsrailoğullarına yaklaştırdık."

2) "Biz o Kıptîleri birbirlerine yaklaştırdık ve onlardan hiç kimse kurtulamayacak derecede bir araya sıkıştırdı."

3) "Biz onları denize sürdük..." Bazı alimler de, ayetin bu ifadesine, "**Hz. Musa** (a.s)'ın peşine düştüklerinde, dünyada iken onların üzerinde dikilip duran bir bulutla gölgelememiz ve böylece de şaşırmış vaziyette kalmaları suretiyle, Biz, **Firavun** ve kavmini hapsettik" manasını vermişlerdir. Ayetin bu ifadesi, onların ayaklarını kaydırdık" anlamında olmak üzere, kâf ile وَأَزْلَقْنَا **"ve ezlaknâ"** şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "biz onların izzet ve şereflerini giderdik, götürdük" şeklinde olur. Allah Teâlâ'nın onların denizdeki yollarını İsrailoğulları için kupkuru yapmış olduğu o yolların aksine olan bir hal üzere yapması ve böylece de, (bir kıraate göre) onların ayaklarını kaydırması da muhtemeldir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak bu yakınlaştırma işini, onların Hz. Musa (a.s)'ı araştırmak için birleşmiş olmaları bir küfür olmasına rağmen, kendisine nisbet etmiştir. **Cübbaî** bu hususa şu iki bakımdan cevap verir.

1) Firavun'un kavmi, İsrailoğullarının peşine düşmüştü. İsrailoğulları ise bu işi, Allah'ın emriyle yapmıştı. Binâenaleyh, İsrailoğullarının yola çıkışları, Allah'ın tedbiriyle olup, Firavun'un kavmi de onların peşine düşünce, Cenâb-ı Hak bu işi, mecazi olarak kendisine nisbet etmiştir. Bu tıpkı, içimizden birinin kölesini araştırırken yorgun argın düşüp bu iş ondan dolayı yapıldığı için, "Kölem beni yorgun argın düşürdü" demesine benzer.

2) Bu ifadenin manasının "O vakitte onlar ecellerine yaklaştıkları için, biz onları ölümlerine yaklaştırdık" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim şair,

وَكُلُّ يَوْمٍ مَضٰى اَوْ لَيْلَةٍ سَلَفَتْ / فِيهَا النُّفُوسُ اِلَى الآجَالِ تَزْدَلِفُ

"Geçen her gün ve geride kalan her gecede, şüphesiz nefisler kendi ecellerine yaklaşırlar" demiştir.

Ka'bî de buna şu iki açıdan cevap vermiştir:

a) Allah Teâlâ o Kıptîleri cezalandırmada acele etmeyip o denizi onlar için kupkuru hale getirince ve onlarda geçmeye heveslenince böyle bir nisbet caiz olmuştur. Bu tıpkı arkadaşının çiğ hareketlerini ve cahilce davranışlarını görmezden gelip, hareketleri karşısında sabır gösteren bir kimsenin durumuna benzer. Ama o, yanlış hareketini sürdürüp, berikide ona onun bu hareketlerine mani olmaya kadir olduğunu göstermek istediğinde, ona şöyle der: "Senin bu hareketlerine göz yumdum, sabrımdan dolayı, bunlara mani olmadım." O bu sözüyle, onun yaptığı şeyi irade ettiğini kastetmemiştir.

b) Ayetin manasının, "Onları, tam o esnada boğmak ve Musa ve kavmine ulaşmamalarını sağlamak için bir araya getirdi, topladı" şeklinde olması da muhtemeldir. Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: İsrailoğullarının yaptığı o iş, Firavun kavminin kendilerini takip etmelerinde ya bir tesir icra etmiştir, ya da etmemiştir. Eğer birincisi olursa, maksat hasıl olmuş demektir. Çünkü Allah Teâlâ'nın fiilinin bu yaklaştırmayı gerektiren o sebebin meydana gelmesinde bir tesiri vardır. Yok eğer, bunda asla bir tesiri bulunmuyorsa arada bir ilgi ve münasebet yok demektir. Binâenaleyh böyle bir nisbetin güzel olmaması gerekir.

Bizden birisinin kölesini arama hususunda yorgun düşmesi meselesine gelince, o kölenin fiili bu yorgunluğun meydana gelmesinde adeta bir müessir gibi olduğu için, efendisinin, "Beni bu köle yorgun ve bitkin bıraktı, yordu" demesi caizdir. Çünkü köle her ne zaman bu fiili yaparsa onun yaptığı bu fiilin, efendisi tarafından bilineceği açıktır. Dolayısıyla her ne zaman efendisi, kölesinin o fiilini bilirse, efendisinin o fiili bilmesi kendisini böyle bir yorgunluğa sevkeder ve bu hususta müessir olur. İşte bu sebeple de böyle bir nisbet, doğru olur.

Özet olarak diyebiliz ki, biz ehl-i sünnete göre bir işe kâdir olan kimsenin o işi, ancak kendisinde meydana gelen bir sebep, "dâî" ile yapması mümkündür. Binâenaleyh işte bu daî, o kâdir kimsenin, o fiilden müessir olur bir duruma gelmesinde müessir ve etkili olmuştur. Böylece de, hiç şüphesiz ki böyle bir nisbet pek yerinde olmuştur.

İkincisine de -ki bu, onları boğmak için bir araya toplamıştır. Allah Teâlâ onları bir araya getirmemiş,[82] tam aksine onların kendileri bir araya gelmişler, sonra da bu ölüm işi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh böyle bir yaklaştırma işinin Cenâb-ı Hakk'a nisbeti nasıl caiz olabilir- şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Biz ehl-i sünnete göre bu caizdir. Çünkü, bu yaklaştırma işini sağlayan o sebebi, daf'yi onların gönüllerinde yaratan Allah'tır.

Kâ'bî'nin "Allah Teâlâ'nın onlara karşı göstermiş olduğu hilim ve sabrı onları buna sevketmiştir" şeklindeki görüşüne de şöyle cevap verebiliriz: Bu sabrın, onların gönüllerinde böyle bir duygunun peyda olmasında etkisi var mıdır, yok mudur? Bu sorumuzun devamının izahı, biraz önce geçtiği gibidir.

Dördüncüye verilecek cevap da ikinciye verilen cevabın aynısıdır. Allah en iyi bilendir.

Mü'minlerin Kurtulup Öteklerin Boğulması

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ *"Musa ile yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık, sonra öbürlerini boğduk"* ayetine gelince, bu, "Allah Teâlâ o denizi, Hz. Musa ve kavmi hakkında onlar oradan çıkıncaya kadar kupkuru yaptı. Firavun ve kavmini ise orada boğdu. Çünkü Firavun ve kavminini denize girmeleri tamamlanınca su onların üzerine kapandı, böylece de onlar o suda boğulup gittiler" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَةً *"Bunda elbette bir ibret vardı"* ifadesine gelince, bu "Denizde meydana gelen bu hadise, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delâlet eden en büyük delillerden olmak üzere insanı şaşırtan bir ayettir. Çünkü, bunun gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda bir maslahat, Hz. Musa (a.s) için de bir mucize olması bakımından onun doğruluğuna delâlet eden bir delil o denizi geçenler için ömür boyu nazar-ı dikkate alınacak bir hadise olması bakımından, hiçbir beşer bunu yapmaya ve bunun hikmetini anlamaya kâdir olamaz. Böylece bu Allah'ın ve Resûlünün emrine muhalefet etmeye yeltenenler için bir sakındırma ve Hz. Muhammed (s.a.s) için ibret alınacak bir hadise olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ *"Ama onların çoğu iman etmemişlerdi"* buyurmuştur. Bu cümlede Hz. Muhammed (s.a.s) teselli bulunmaktadır. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s) elinde zuhûr eden mucizelere rağmen, kavminin yalanlamasından

82) Manada bir tuhaflık var, fakat metin bu şekildedir (ç.).

dolayı kederleniyordu. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle Hz. Muhammed (a.s.a)'in Hz. Musa (a.s) ve diğer peygamberlerde, kendisi için alabileceği örnekler bulunduğuna dikkatini çekmiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s)'ın elinde zuhur eden, akıllara durgunluk verici bunca büyük mucizeler, kavminin denizde vs. yerlerde müşahede ettikleri onca şeylere rağmen, o kavminin ekserisinin onu inkâr edip yalanlamalarına mani olamamıştır. Binâenaleyh, "Ey Muhammed sen de kavminin ekserisinin seni yalanlamalarına şaşma, onların eziyyetlerine katlan. Belki de onlar, ıslâh olacaklardır. Senin bu sabrın, onlara getireceğim delilleri tehid eder" demiştir.

Ayetteki وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Şu muhakkak ki senin Rabbin, elbette O, mutlak galiptir ve çok merhametlidir"* cümlesinin önceki ifadelerle münasebeti şudur: O topluluk bu çok net mucizeleri görüp müşahede etmelerine rağmen, yine de kâfir olmuşlardır. Allah Teâlâ ise, onları helâk etmeye kâdir ve azîz, gâlip bir zâttı. Ama buna rağmen, o onları helâk etmemiş, tam aksine onlara çeşitli rahmetlerini yağdırmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın böyle olması, O'nun rahmetinin mükemmel lütuf ve ihsanının, çok geniş olduğuna delâlet etmektedir.

★ ★
★

İbrahim (a.s)'ın Kıssası

İkinci kıssa, Hz. İbrahim (a.s)'ın kıssasıdır.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ
لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا
آبَاءَنَا كَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ أَفَرَأَيْتُم مَّا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾
فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

"Onlara, İbrahim'e ait dosdoğru haberleri de oku. Hani o, babasına ve kavmine, "Siz neye tapıyorsunuz?" demişti. Dediler ki: "Putlara tapıyoruz" Onun için bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız." İbrahim: "Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? Yahut, (taparsanız) size bir fayda veya (tapmazsanız) size bir zarar verebiliyorlar mı?" dedi. Dediler ki: "Hayır, biz babalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı." İbrahim, "şimdi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu" dedi. İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımızdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil."

(Şuarâ, 69-77).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında kavminin kâfir olması sebebiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'in alabildiğine üzüldüğünü zikretmiş, daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in böylesi sıkıntıların, Hz. Musa (a.s) için de söz konusu olduğunu anlayabilmesi için, Hz. Musa (a.s)'ın kıssasından yine bu sebeple Hz. İbrahim (a.s)'ın üzüntüsünün de kendisinin üzüntüsünden daha şiddetli olduğunu anlayabilmesi için, bunun peşinden Hz. İbrahim (a.s)'ın kıssasını getirmiştir. Çünkü onları hakka davet etmek ve dikkatlerini çekmek durumu hariç, kendilerini düştükleri o halden kurtaramadığı halde, Hz. İbrahim (a.s)'ın babasını ve kavmini cehennemde görmesi İbrahim (a.s) için en üyük bir sıkıntıdır. İşte bu sebeple o onlara, مَا تَعْبُدُونَ *"neye tapıyorsunuz?"* demiştir. Hz. İbrahim (a.s) onların putperest olduklarını biliyordu. Fakat bu soruyu onlara taptıkları şeylerin ibadete müstehak olmadıklarını göstermek için sormuştur. Bu tıpkı senin, ticâret metâ'ının köleler olduğunu bildiğin bir köle tâcirine "malın ne?" deyip, sonra da "Köle mal değil cemal (güzellik)dir" demen gibidir. Onlar Hz. İbrahim (a.s)'a نَعْبُدُ أَصْنَاماً فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ *"Putlara tapıyoruz. Onun için bütün gün onlara hizmet etmekte sâbit ve devamlıyız"* diye cevab vermişlerdir. "Ukûf" birşeye devam etmek, onu sürdürmek demektir. Onlar gece değil de, bütün gündüz o putlara taptıkları için نَظَلُّ demişlerdir.

İbrahim (a.s)'ın Kavmini Sorgulaması

Bil ki onlar "sadece putlara tapıyoruz" deseler bu yeterli bir cevap olurdu. Ama onlar, cevabı uzatmak için, buna *"Onun için, bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız"* ifadesini ilave etmişler. Onlar bunu, putlara tapmaktan ötürü duydukları sevinç ve iftiharı ortaya koymak için ilave etmişlerdir. İşte bundan ötürü Hz. İbrahim (a.s) onların inanç ve yollarının bozuk olduğuna dikkat çekmek için, هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ *"Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? yahut size (taparsanız) bir fayda, (tapmazsanız) bir zarar verebiliyorlar mı?"* demiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki يَسْمَعُونَكُمْ ifadesinde, takdiri "onlar sizin duanızı ve çağrınızı duyuyorlar mı?" şeklinde olan mahzûf bir müzafın olması gerekir." Katade ise, "onlar size sizin çağırınızın (duanızın) cevabını duyurabiliyorlar mı?" manasında bunu, هَلْ يُسْمِعُونَكُمْ şeklinde okumuştur. Onlar bunu yapabiliyorlar mı?" Hz. İbrahim (a.s)'in ileri sürdüğü bu delilin geniş izahı şudur: Başkasına tapanın genel hali çağırısını duyduğunda maksadını anlatan diye istediği bir hususta taptığına başvurması ve o tapınmada, bol bol fayda sağlamak yahut zararını defetme şeklinde onun duasına karşılık vermesidir. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s) onlara şöyle demek istemiştir: "Sizin taptığınız o şeyler, dualarınızı dahi duymuyorlar ki maksadınızı isteğinizi anlasınlar. Farzâ bunu anlasalar bile bol bol fayda sağlamaları veya zararları engellemeleri mümkün değildir. O halde bu yeri ve duyumdaki şeylere daha nasıl tapıyorsunuz?"

İşte bu kesin delil karşısında babası ve kavmi bu delili savuşturacak birşey bulamadılar da şöyle demek mecburiyetinde kaldılar: وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"Biz babalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı"* İşte bu, taklidin, batıl, delillere sarılmanın ise vacib (gerekli) olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü işi tersinden alsak ve taklidi övüp delile sarılmayı yersek, bu hareketimiz, Cenâb-ı Hakk'ın yerdiği o kâfirlerin yolunu övmek, övdüğü Hz. İbrahim (a.s) yolunu da zemmetmek olur. Hz. İbrahim (a.s) de onlara أَفَرَأَيْتُم مَّا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ *Şimdi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu"* diye cevap verdi. O, bu ifadesi ile bâtılın yeni veya eski, onu yapanların az veya çok olması ile değişmeyeceğini anlatmak istemiştir.

Putları Düşman İlan Etmesi

Ayetteki فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ *"İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil"* ifadesiyle ilgili birkaç soru var:

Birinci soru: Put, cansız bir varlık olduğu halde, nasıl düşman sayılabilir? Buna birkaç yönden **cevab** verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak, Meryem sûresinde putları tavsif ederken, *"Hayır öyle değil, o (taptıkları şeyler), onların tapmalarını inkâr edecekler ve onların aleyhine düşman olacaklar"* (Meryem, 82) buyurmuştur. Müfessirler bunun tefsiri hususunda şu izâhı yapmışlardır: "Allah Teâlâ, onların taptığı putlara can verecek ve o putlar, kendilerine tapanları azarlayıp, bu işte kendilerinin bir suçu olmadığını söyleyeceklerdir." Bu izâha göre o putlar, kendilerine tapanlara ahirette düşman olacaklardır. İşte bu manadan ötürü Hz. İbrahim (a.s), putların düşmanı olduğunu söylemiştir.

2) Kâfirler onlara tapıp, onları ulu bilip fayda sağlama-zarar defetme hususunda onlardan birşeyler umdukları için, putları, kâfirlerin inancına göre, akıllı ve canlı imiş gibi kabul edilmişlerdir. Hem sonra onlar, insanın saadetten (uhrevî mutluluktan) uzak kalıp, şekâvete düşmesine sebep olmuşlardır. Bundan dolayı canlı mesâbesinde kabul edilip, menfaatleri defeden ve zararları celbeden bir duruma konuldukları için düşman kabul edilmişlerdir. İşte bu sebepten ötürü, pek yerinde olarak Hz. İbrahim (a.s) onlar için "düşman" kelimesini kullanmıştır.

3) Hz. İbrahim (a.s)'in, *"İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımdır"* ifadesi ile, onlara tapanların düşmanlığı kastedilmiştir. Binâenaleyh bu izâha göre, cümlenin hakiki mana ifade etmesi için. Hz. İbrahim niçin, *"Putlara tapanlar düşmanlarımdır"* dememiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "Çünkü bahsi geçen şey, tapanlar değil, onların taptıkları şeylerdir."

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin *"İşte onlar benim muhakkak ki düşmanlarımdır"* demiş de, "Sizin düşmanlarınızdır" dememiştir?

Buna şu şekilde cevap veririz: Hz. İbrahim (a.s) "Ben, bu işim hususunda düşündüm ve o putlara ibâdet etmemin, düşmanıma ibâdet etme olduğunu gördüğüm için onlara ibâdet etmekten kaçındım" manasında olmak üzere, meseleyi kendisi açısından değerlendirmiş ve onlara bunun kendine yapmış olduğu bir nasihat olduğunu göstermiştir. Binâenaleyh onlar bunu iyice düşündüklerinde, "İbrahim bize, ancak kendine yaptığı nasihatın aynısını nasihat ediyor" diyecekler, böylece bu, onların o nasihatı daha kolay kabul etmelerini sağlayacaktır.

Üçüncü soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin bunu فَإِنَّهُمْ أَعْدَائِي şeklinde söylememiştir.

Cevap: "Adüvv" (Düşman) ve **"sıddîk"** kelimeleri hem müfred, hem cemî manasında kullanılırlar. Nitekim şâir

* وَقَوْمٌ عَلَيَّ ذَوِي مُرَّةٍ أَرَاهُمْ عَدُواً وَكَانُوا صِدِّيقاً *

"Onlar bana karşı murûet sahibi, mert kimselerdir. Onlar dost oldukları halde, onları düşman olarak gördüm" demiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Onlar sizin düşmanınızdır"* (Kehf, 50) ayeti de bu manada olup, bu hususdaki izâhımız, إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 16) ayetinin tefsirinde geçti.

Dördüncü soru: Ayetin bu ifadesindeki istisnanın çeşidi nedir?

Cevap: Bu, istisna-ı munkati'dır. Buna göre, **Hz. İbrahim** (a.s) sanki, "Lakin Rabbu'l-alemin müstesna" demiştir.

* *
*

Mabud Olmak Halık'ın Hakkıdır

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ
يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي
يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

"(O Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir. Bana yediren ve bana içiren O'dur. Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur. Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan da O'dur. Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur".

(Şuarâ, 78-82).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in Rabbu'l alemin'i bundan müstesnâ tuttuğunu nakledince, onun Rab Teâlâ'nın hangi sebeplerden ötürü ibadete müstehak olduğunu belirttiğini de nakletmiş ve onun kendisinden ne istediğini zikretmiştir.

O'nun Başlıca Nimetleri İnsanî Ruhu ve Bedeni

Hz. İbrahim (a.s)'in Cenâb-ı Hakk'ı tavsif ettiği hususlar şunlardır:

Birincisi: الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ *"O Rab, beni yaratan ve bana hidâyet edendir"* cümlesidir. Bil ki Allah Teâlâ, *"O, yaratan ve düzenine koyandır. Takdir eden, yol gösterendir"* (A'lâ, 2-3) ifâdesi ile, kendisini yine bu iki hususla mehd-ü senâ etmiştir. Bil ki istifade edebilecek herkes için, bütün menfaatler işte Allah'ın bu iki sıfatıyla elde edilir. Mesela insanı ele alalım, insanın mahlûk (yaratılmış) olduğunu söylüyoruz. Bazıları insanın, madde ve mahlûk âleminden olduğunu söylerken, bazıları da, onun emir ve ruhâniyet aleminden olduğunu söylemişlerdir. Mahlûkat aleminden olan insan bedeninin terkibi, "emir" aleminden olan kalbi verme işinden öncedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"O halde, Ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona rûhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın"* (Hicr, 29) buyurarak ifâde etmiştir. Binâenaleyh bu tesviye (yaratılışı bitirme) işi, katılan maddelerin dengesine ve karıştırılan şeylerin birbirleriyle terkibine, ruh üfleme işi de, emir aleminden olan "nurâni rabbani latîfe"ye bir işarettir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Biz insanı çamurdan bir hülâsadan yarattık"* (Mü'minun, 12) buyurmuştur. Maddelerin değişme mertebelerini tamamlayınca da *"Bilahere onu başka bir yaratılışla inşâ ettik"* (Mü'minun, 14) buyurmuştur ki bu da melekler aleminden olan o rûha işarettir. Hidâyetin, o rûhtan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh işte bu ayetlerle, yaratma işinin hidâyet işinden önce olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu meseleyi, işin hakikatini tahkik etme itibariyle ele alacak olursak şöyle izah edebiliriz: İnsanın bedeni; babanın menisinin nutfesinin (spermasının) ananın hayız kanıyla (yumurtasıyla) birleşmesinden meydana gelir. Meni ile kan, enâsır-ı erbaa'nın (dört ana elementin) terkibinden ve birbirlerine tesirinden meydana gelen gıdalardan oluşur. Binâenaleyh meni o hayız kanıyla karışınca bu karışımdaki sıcaklık ve soğukluk, nemlilik ve kuruluk, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeye ve herbirindeki kuvvetler, diğerinin keyfiyetinin sûretlerini yıkmaya devam ederler. İşte bu esnada, yani karşılıklı olarak birbirlerine etkileri esnasında, soğuğa kıyasla sıcak olmak; sıcak olana kıyasla soğuk olmak isteyen, orta bir durum meydana gelir. Nemlilik ve kuruluk arasındaki durum da aynıdır. Böylece bu terkibi idare eden, bir takım kuvvetleri kabul etme istidadı meydana gelir. Bu kuvvetlerin bir kısmı nebâti (bitkisel) kuvvetlerdir. Bunlar, gıdaları çeken, sonra onları bir müddet tutan, sonra ufalayıp hazmeden, daha sonra eziyet verici fazlalarını atan, sonra kendisinden ayrılıp gidenlerin (eskiyenlerin) yerine, o parçaları yerleştiren, daha sonra da uzuvların cevherine (özüne) uzunluk ve genişlik kazandıran bir takım nebâti kuvvetlerdir.

Daha sonra bu maddelerden, aynen yukarıdaki gibi meydana gelen, bir takım fazlalıklar oluşur. Bu kuvvetlerin bir kısmı, beş duyu hayal, (muhayyile) ezberleme ve hatırlama gibi, idrâk edici canlı kuvvetlerdir. Bir kısmı da ya şehvet ve gazab gibi, âmir (emredici-zorlayıcı) yahut da kaslarda bulunan kuvvetler gibi memur olan, fâil kuvvetlerdir. Bir kısmı da, insâni kuvvetlerdir ki bunlar da, ya müdrik kuvvetler, ya çalışan kuvvetlerdir. Müdrik kuvvetler, rûhani maddi ulvi ve süfli eşyanın hakikatlerini idrâk etmeye yarayan kuvvetlerdir. Sonra sen bu maddi alemin mürekkeb ve cevher maddelerinden herbirini incelediğinde, ona uygun, halini mükemmelleştirecek bazı şeyler görebildiğin gibi, ona uymayan ve halini bozan bir takım şeyler de bulursun. Yine onlarda uygun olanı çeken (isteyen), uygun olmayanı iten (uzaklaştıran) bazı kuvvetlerin olduğunu da görürsün. Binâenaleyh işte bu şeylerin hepsinde, hallerinin düzgün olmasının, ancak bir yaratma ve bir hidâyet (doğru yolu gösterip, iletme) ile tamamlandığı ortaya çıkmış olur. Yaratma, o şeyi yok iken var etme ile olur. Hidâyet ise, faydalı olanları çekip, zararlı olanları iten o kuvetlerle sağlanır.

Böylece **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"(O Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir"* şeklindeki sözünün, hem dini, hem dünyevi bütün menfaatları içine alan, çok kapsamlı bir ifâde olduğu anlaşılır. Sonra burada şöyle bir incelik söz konusudur: **Hz. İbrahim** (a.s), mâzî lafzı ile خَلَقَنِي (yarattı) demiş, sonra munzârî lafzı ile يَهْدِينِ "Bana *hidâyet eder" demiştir. Bunun sebebi şudur: İnsanın ve eşyanın zâtı, dünyada* yenilenmez, aksine mâlum olan bir zamana (ecele) kadar kalır. Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti ise, ister dünyevi menfaatler hususunda olsun, meselâ insanın duyularının faydalı şeyleri, zararlı şeylerden ayırması şeklinde olur, ister dini menfaatler hususunda olsun, mesela insanın aklının hakkı bâtıldan, hayrı şerden ayırması şeklinde olur, bu her an ve her zaman tekrar eder. Binâenaleyh bu ifâde ile, **Hz. İbrahim** (a.s) sayesinde, yaratılışının tam olduğu diğer şeyleri, geçmişte tek bir defada yaratanın ve onu her an ve her zamanda çeşitli hidâyetleri ile, hem dini hem dünyevi menfaatlere sevkedenin Hak Subhanehû ve Teâlâ olduğunu beyan buyurmuştur.

Doyurması, Gıdadan Yararlandırması

İkincisi وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ *"Bana yediren ve bana içiren O'dur"* ifâdesidir. Bu ifâdeye, rızık menfaatlarıyla ilgili olan herşey girer. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, insan için yiyecekler yaratmış ve ona onlardan yararlanma gücü vermiştir. Binâenaleyh şehvet (arzu), kuvvet ve ayırdetme (temyiz) gibi insanda yiyecekleri yiyip, onlardan yararlanmasını sağlayacak özellikler bulunmasaydı, bu tam bir nimet olmazdı, bir işe yaramazdı. **Hz. İbrahim** (a.s) dolayısıyla burada yedirme ve içirmeden bahsederek, o iki şeyin dışında kalan diğer şeylere dikkat çekmiştir.

Şifa Vermesi

Üçüncüsü: وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ *"Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur"* ifâdesidir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "**Hz. İbrahim** (a.s) niçin, "O beni hastalandırandır" dememiş de, "Hastalandığımda".. demiştir. Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Hastalıkların çoğu sebebi, insanın yemesi, içmesi ve benzeri şeylerde aşırı gitmesidir. Bundan ötürü feylesoflar, eğer ölenlerin çoğuna "ölümünüze ne sebeb oldu?" diye sorulacak olsa, buna "çok yemekten ötürü, vucûdun ağırlaşması" diye cevap verirlerdi" demişlerdir.

2) Hastalık karışan maddelerin (vücudu meydana getiren elementlerin) bir kısmının bir kısmına hâkim olmasıyla meydana gelir. Bu hâkim olma, üstün gelme ise, aralarındaki nefret (uyumsuzluk) tan meydana gelir. Sıhhat ise, ahlat (vücudu meydana getiren) maddelerin olduğu gibi kalıp, aralarındaki dengeyi sürdürmeleri ile olur. Onların bu dengeyi sürdürmeleri de, onları biraraya gelmeye zorlayan kâhir (ezici) sebeb sayesinde olur. Ahlatın sıhhate dönüşmesi tabiatları itibarıyla ayrılmaya ve çekişmeye meyyâl oldukları halde, onları biraraya gelmeye ve dengede bulunmaya zorlayan ezici (kâhir) bir sebebten dolayı olur. İşte bundan ötürü, **Hz. İbrahim (a.s)** şifa, verme işini Hak Teâlâ'ya izafe edip hastalığı ona nisbet etmemiştir.

3) Şifâ (sıhhat) arzu edilen, istenen birşey olup, asıl nimetlerdendir. Hastalık ise arzu edilmeyen bir şey olup, nimet değildir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in maksadı ise, Allah'ın nimetlerini saymaktır. Hastalık nimetlerden olmadığı için **Hz. İbrahim** (a.s) burada bunu Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın canlıları öldürdüğünü söyleyerek bu izâhı çürütmeye kalkarsan, buna da şöyle cevab veririz: Ölüm aslında zarar değildir. Çünkü ölümün zarar olması, onu hissetme şartına bağlıdır. Halbuki ölüm hadisesi meydana geldiğinde, artık ölen bunu hissetmez. Zarar ise, ölümün öncülerindendir ki, bu da zaten hastalığın kendisidir. Hem sonra sen insanın ruhu ilim ve güzel ahlak sayesinde kemale erdiğinde, bu bedenlerde kalmasının zararın kendisi olduğunu, bu bedenlerden ayrılıp, gitmesinin (kurtulmasının) ise hastalık değil, saadetin kendisi olduğunu bilirsin.

Öldürüp Diriltен O'dur

Dördüncüsü: وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ *"Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan da O'dur"* ifâdesidir. Buradaki "öldürme" ile, Cenâb-ı Hakk'ın insanı dünyada öldürmesi ve onu dünyevî âfet ve cezalardan kurtarması, "diriltme" ile de ona (ahirette) mükâfaat vermesi kastedilmiştir.

Affeden O'dur

Beşincisi: وَالَّذِى أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيئَتِى يَوْمَ الدِّينِ *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğumda O'dur"* ifâdesidir. Bu da her insanın ilâhî azabdan kurtulma ve ilâhî mükafaat elde etme arzusuna bir işârettir.

Bil ki **Hz. İbrahim** (a.s) bu cümlelerde yaratılışın başlangıcından ahiretteki ebedi hayatın sonuna kadar olan, bütün ilâhî nimetleri ifâde etmiştir. Sonra burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Mağfiret Ümidi

Birinci soru: "**Tama**" kelimesi "ummak" manasına olduğu halde **Hz. İbrahim** niçin bu kelimeyi kullanmış da kesin olarak ifâde etmemiştir?

Cevap: Bu söz ancak biz ehl-i sünnetin inancına göre doğru bir sözdür. Çünkü biz, "Allah'a hiçbir kimse hakkında, hiçbirşey vacib, gerekli değildir. O'ndan gelen herşey güzeldir ve hiçkimse, Allah'ın yaptıkları hususunda O'na itiraz edemez" demekte ve böyle inanmaktayız.

Cübbâî buna şu iki şekilde itiraz etmiştir.

1) **İbrahim** (a.s), *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* ifâdesi ile kendinin bağışlanmasını değil, diğer mü'minlerin bağışlanmasını kastetmiştir. Çünkü umanlar ve bu hususta kesin olmayanlar onlardır.

2) Bu ifâde ile, "kesin inanma-güvenme" manası kastedilmiştir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edilmiştir."

Keşşaf Sahibi de (bize) şöyle cevab vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, ümmetine nasıl dua edileceğini öğretmek için bu şekilde getirmiştir." Bil ki bu karşı izâhlar tutarsızdır: Birincisine gelince, Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim** (a.s)'in önce kendisine medh-ü senâda bulunduğunu, ikinci olarak da dua ettiğini anlatmıştır. Medhin başından, duanın sonuna kadar olan kısım **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözleridir. Binâenaleyh bunlardan sadece, *"Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* ifâdesini başkalarına ait saymak bu sözlerin tertibini bozar. İkincisine yani bu "umma" ile "kesin inanma, güvenme" manası kastedilmiş olduğunun söylenmesine gelince, bu dilin mantığına aykırıdır. Üçüncüsüne yani bu sözden maksadın, ümmete nasıl dua edeceğini öğretme oluşu şeklindeki izâh da yanlıştır. Çünkü bunun neticesi de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in ümmete öğretme maksadıyla, kendi kendine yalan söylemiş olması neticesine varır ki bu kesinlikle olamaz.

Hz. İbrahim'in İsmet Sıfatı

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) peygamberler hatalardan münezzeh oldukları halde niçin kendisine hata nisbet etmiştir?

Buna şu üç şekilde **cevap** verilir:

1) Bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Belki bu (kırma) işini, o büyükleri (büyük put) yapmıştır"* (Enbiya, 63), *"Ben hastayım"* (Saffât, 89) ve hanımı **Sâre** hakkında, *"O, benim kızkardeşimdir"* şeklinde söylediği sözlerine hamledilmiştir ki, bu da tutarsızdır. Çünkü peygambere yalan söyleme işini isnâd etmek câiz değildir.

2) "O, bunu tevâzundan ve nefsini küçük gördüğü için söylemiştir." Bu izah da zayıftır. Çünkü eğer o, bu tevâzuunda sâdık ise, aynı şekilde problem yine ortaya çıkar. Yok eğer yalancı ise, bu durumda da, bu cevabın neticesi, onu günahtan tenzih edelim derken, ona günah nisbet etmeye dayanır.

3) En doğru cevaba göre, bunun evlâ olanı terketme manasına hamledilmesidir. Evla (en uygun) olanı terketme, bazan "hatâ" diye ifâde edilebilir. Çünkü bir mücevheri bulunan ve onu bir milyona satabilecekken, bir dinara satan kimse hakkında, "hata etmiştir" denilebilir. Peygamberler için evla olanı terketme ise câizdir.

Mağfiretin Ahirete Bırakılması

Üçüncü soru: Hataların dünyada iken bağışlanması da mümkün olduğu halde, **Hz. İbrahim** (a.s) hatalarının niçin din gününde bağışlanmasını istemiştir?

Cevap: Çünkü bağışlanmanın esas neticesi ve eseri din gününde görülecektir. Bu, dünyada kapalıdır, bilinmez.

Hz. İbrahim'in Şahsını Zikretmesinin Hikmeti

Dördüncü soru: Bu ifâdede " (لِي) (Benim için)" ifâdesinin getirilmesinin faydası nedir?

Buna şu birkaç şekilde **cevap** veririz:

a) Baba, çocuğunu; efendi kölesini ve koca da karısını affettiğinde, bu genelde mükafaat elde etmek, cezalandırılmaktan sakınmak, yahut iyi bir isimle anılmayı istemek, yahut da hem cinsine karşı duyduğu şefkatten meydana gelen acıyı dindirmek için olur. Durum böyle olunca da, bu affın gayesi bağışlananı gözetmekten ziyâde insanın, ya uygun olanı elde etme veya uygun olmayanı savuşturması şeklinde, kendini gözetmesi olmuş olur. Ama Hak Teâlâ, zâtı gereği kâmildir, eksiksizdir. Binâenaleyh O'nun için, olmayan bir takım şeylerin sonradan meydana gelmesi, yahut bir noksanlığı olup da, bunun O'ndan gitmesi imkansızdır. Durum böyle olunca, O'nun affı, ancak affedileni gözetmeden ötürü olmuş olur. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in, bu ifâdesi, "O Rab, beni bağışladığında, bu bağışlayışı ve affı, asla kendisine yönelik bir faydadan ötürü değil, benden ötürü ve benim için olan bir zattır" demektir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Sen beni, benim hatırım için yaratmadın. Çünkü beni yaratırken, ben yoktum. Binâenaleyh ondan önce mevcûd olmadığıma göre, benim sâyemde birşey elde etmek mümkün değildi. Fakat Sen, yine de beni yarattın. Eğer beni affedersen, bu af benim için olmuş olur. Binâenaleyh beni, yaratmana muhtaçken önce beni yarattığına göre, affedilip bağışlanmaya en fazla muhtaç olduğum bir durumda beni bağışlayıp affetmen haydi haydi umulur" demektir.

c) **Hz. İbrahim** (a.s), mârifetullah denizine alabildiğine dalmış olduğu için, vasıtalara-sebeplere iltifat etmekten, o nisbette nefret etmiş, kaçınmıştır. İşte bundan ötürü, Cebrâil (a.s) ona (ateşe atılırken), "ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda, o "Sana ise hayır!.. cevabını vermiştir. İşte burada da, *"Din gününde hatalarımı*

bağışlayacağını umduğum da O'dur" demiştir ki bu, "sırf Sana kulluğum ve sadece Sana muhtaç oluşumdan dolayı, hatalarımı bir şefaatcinin aracılığı ile değil, kendin bağışla" demektir.

★ ★
★

Hz. İbrahim (a.s)'in Duâsının Devamı

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ
﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ
يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

"Rabbim bana hüküm ihsan et ve beni sâlihlere kat. (Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisan-ı sıdk" ver. Beni, na'îm cennetinin varislerinden kıl. Baba mı da bağışla. Çünkü o dalâlete düşenlerdendir. İnsanların kabirden kaldırıldıkları gün, beni rezil rüsvay etme. O günde ki ne mal fayda eder, ne de evlat, ancak Allah'a selim bir kalble gelmesi fayda eder."

(Şuara, 83-89).

Duâdan Önce Hamd-ü Senâ

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kendisini övdüğünü zikredince, kendisine duâ ve niyazda bulunduğu haber verilmiştir. Bu, duâdan önce hamd-ü senâ yapılmasının önemini göstermektedir. Bu hususdaki sözün özü şudur: İnsanların ruhları, melekler cinsindendir. Binâenaleyh marifetullah, muhabbetullah ve rûhani aleme gitmeyle meşgul oluşlar ne kadar fazla olursa, onların melekler haline gelmeleri o nisbette tam ve mükemmel olur. Böylece de bu alemin madde ve eşyası üzerinde alabildiğine tasarruf güç ve kuvveti kazanırlar. Onların dünya aleminin lezzetleriyle meşgul olmaları ve bu maddî âlemin karanlıklarına gömülüp gitmeleri ne kadar fazla olursa, behimi (hayvan) kılığına girmeleri de o nisbette kuvvetli olur. Binâenaleyh o ruhlar, böylece alabildiğine aciz, güçsüz ve maddi alem üzerinde son derece tesirsiz olurlar. Dolayısıyla duâ ile meşgul olmak isteyenin, önce Allah'ı medh-ü senâ etmesi (övmesi) ve O'nun azamet ve kibriyasını hatırlaması gerekir. Çünkü böyle yapmakla, marifetullah ve muhabbetullah'a dalmış olur ve meleklerin derecesine yükselmeye yaklaşmış olur. İşte bu sayede, o ruhlar için ilâhî ve semâvî kuvvetler hâsıl olur ve bu iş, insanın yapacağı duâ ile elde etmek istediği şeyin olmasına bir başlangıç teşkil eder. İşte bu duânın mahiyetini anlatmaktadır. Böylece, duâdan önce, Cenâb-ı Hakk'ı medh-ü senâ etmenin gerekli olduğu ve **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in Allah Teâlâ'dan

naklettiği مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ *"Beni zikri, benden birşey istemesine engel olan kimseye isteyenlere verdiğinin daha iyisini veririm"*(83) hadis-i kutsîsinin gerçek manası anlaşılır.

İmdi eğer birisi, "Hele de ondan, "O'nun benim durumumu bilmesi benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" dediği rivayet edilmiş iken, **Hz. İbrahim** (a.s), niçin sadece Cenâb-ı Hakk'ı Medh-ü sena ile yetinmemiştir" derse, şöyle cevab verilir: **Hz. İbrahim** (a.s) bunu insanları hakka dâvet ederken söylemiştir. Baksana O, *"İşte onları (putlar) muhakkak ki benim düşmanlarımdır"* (Şuara, 77) demiş ve sonra Cenâb-ı Hakk'ı medh-ü senâ etmiş, daha sonra duâ ve niyazda bulunmuştur. Çünkü kanun koyucunun (şâri'in) mutlaka öncelikle şeriâtı öğretmesi gerekir. Ama **Hz. İbrahim** (a.s) yalnız olup, maksadı şeriâtı öğretmek olmadığında, "O'nun benim durumumu bilmesi benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" sözü ile yetinebilir.

İbrahim (a.s)'in Dilekleri

İkinci bahis: Hz. İbrahim (a.s)'in duâsında istediği şeylerle ilgilidir. Bunlar birtakım isteklerdir:

1- Hüküm İhsanı

Birinci istek, رَبِّ هَبْ لِي حُكْماً وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *"Rabbim bana hüküm ihsan et ve beni salihlere kat"* ifadesidir. Andolsun ki Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim (a.s)'in** bu duâsına icâbet etmiştir. Çünkü onun hakkında, *"Hiç şüphesiz ki o (İbrahim) âhirette de salihlerdendir"* (Bakara, 130) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak, şu hususlar vardır:

Hükm'den Maksad

1) Ayetteki "hükm"ü, "peygamberlik" diye tefsir etmek câiz değildir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s)'de bu duâdan önce de bu vasıf vardı. Binâenaleyh o, bununla nübüvveti istemiş olsa, bu nübüvvet (peygamberlik) ya önceki (mevcud) nübüvvetinin aynısı olacak, yahut gayrısı olacak. Aynısı olması imkansızdır, çünkü tahsil-i hâsıl (zaten olanı var etmek) imkansızdır. İkinci ihtimalde imkansızdır. Çünkü aynı şahsın, iki kere peygamber olması imkansızdır. Aksine ayetteki "hüküm"den maksad nazarî kuvvetin (tefekkür gücünün) mükemmel olmasıdır. Bu mükemmellik de hakkı idrâk etmekle olur.

İdeal Faziletin İzâhı

Hz. İbrahim'in, *"Beni salihlere kat"* ifadesiyle kastedilen ise, amelî kudretin mükemmel olmasıdır. Bu ise, hayrı yapmakla olur. Çünkü insanın mükemmel olması, zâtı gereği hakkı, kendisiyle amel etmek için de hayrı tanımadır. **Hz. İbrahim (a.s),**

83. Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 25 (5/184).

"Rabbim bana hüküm ihsan et" ifadesini, *"ve beni salihlere kat"* sözünden önce söylemiştir. Çünkü, nazari kuvvet, hem kıymet hem de zâtı itibariyle amelî kuvvetten önce gelir. Bir de **Hz. İbrahim** (a.s)'in hayrı bilmese bile, Hakk'ı bilip tanıması mümkündür. Bunun aksi ise, imkân dahilinde değildir. Bir de ilim, rükûn, amel ise bedenin vasfıdır. Ruh bedenden daha kıymetli olunca, ilimde amelden daha üstün olmuş olur. Biz, "hükmü" eşyayı tanıma diye tefsir ettik. Zira insan, eşyanın hakikatini ancak zihninde mahiyetlerin şekillerini hazır hale getirip, canlandırıp sonra da onların bir kısmını bir kısmına olumlu veya olumsuz olarak nisbet ettiğinde bilebilir. Ki işte hüküm denilen şey bu nisbet işidir. Daha sonra bu zihnî nisbet vâkıaya, görünür alemdekine uyarsa bu zihnî nisbetin değişmesi imkansız olur, böylece de sapasağlam, çok muhkem olmuş olur. İşte bu gibi algılama ve idrakler, hikmet ve hüküm adım alırlar. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ *"(Ey Rabbimiz) eşyanın mahiyetini bize olduğu gibi göster"* hadisinden kastedilen hususdur. "Salâh"a gelince bu aklî kuvvetin ifrat ve tefrit rezâletlerinin arasında orta bir yerde bulunmaktır. Bu böyledir, zira iki taraftan birinde ifrâta düşmek, diğerinde tefrit demektir, aksi de böyledir. O halde "salâh" ancak itidâl ve denge ile sağlanır. Hakiki itidâl, bölünmeyi kesinlikle kabul etmeyen bir bütün olup, bu alemdeki beşeri fikirler de, bu gibi şeyleri algılamaktan aciz olunca beşer, hâliyle az veya çok bu noktadan hep sapagelmiştir. Ancak ne var ki, mukarreblerin bu noktadan sapmaları, hissedilmeyecek derecede azdır. Halbuki, âsîlerin bu noktadan sapması ise, cidden son derece fazladır. İşte yaptığımız bu açıklamadan, "Ebrârın, iyilerin hasenâtı, mukarrebînin seyyieleri, hatalarıdır" şeklinde söylenen sözün gerçek ve hakikati ortaya çıkmıştır, ve yine **Hz. İbrahim** (a.s) *"ve beni salihlere kat"* deme ihtiyacını duymuştur.

Marifetullah Hakkında

2) Ayette geçen حُكْمًا (hüküm) ifadesiyle ilmin kastedildiği sabit olunca, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, Allah'dan kendisini ve sıfatlarını tanıma ilmini istediği sabit olmuş olur ki, bu da kulun kalbindeki mârifetullâhın ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. **Hz. İbrahim**'in, *"ve beni salihlere kat"* sözü, kulun salih olmasının ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağına delâlet eder. Ayetin bu ifadelerini, "lûtuf fiilleri" anlamına almak, gerçekten uzak olan birşeydir. Çünkü, muarızımıza göre, kudreti dahilinde olan bütün lûtuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Binâenaleyh şayet biz **Hz. İbrahim**'in buradaki duasını lûtuf fiilleri anlamına alırsak, bu "hasıl-ı tahsil" talep etmek olur ki, bu yanlış bir şeydir.

3) **Hz. İbrahim**'in duasında talep edilen hüküm onun ya Allah'ı, ya da başkasını bilip, tanımak istemesidir. İkincisi bâtıldır, çünkü insanın bir şeyi bilip tanımaya hazır bir durumda iken, başka bir şeyi bilip tanımaya hazır hale geçmesi mümkün değildir. Binâenaleyh şayet bu dua ile talep edilen şey, Allah'dan başkasını bilip tanıma arzusu olsaydı, Allah'tan başkasını bilip tanıma da Allah'ı bilip tanımaya, O'nun bilgisinde boğulmaya mani olunca, bu talep onun Allah'ın ilmine dalıp batmasına mani olacak

bir şeyi istemek olur ki, bu caiz değildir. Çünkü, mârifetullâha dalıp batmanın üstünde, başka bir mükemmellik olamaz. O halde bu dua ile istenen şey, Allah'ı bilip tanıma olmuş olur. Sonra bu ilim ya imanın sıhhati şart olan Allah'ı bilip tanıma olur, ya da başkası. Birincisi olamaz, çünkü bu bütün mü'minler için bulunması gereken bir şey olduğuna göre, Hz. İbrahim de nasıl bulunmaz. Bu, Hz. İbrahim'de de mevcût olduğuna göre, onun bu ilmi elde etmeyi talep etmesi imkansız olur. O halde, bu dua ile istenen şeyin mârifetullâh hususunda, O'nun varlığını, bir mekânda olmadığını, bir yere hulûl etmediğini ve O'nun alîm, kâdir ve hayy bir zât olduğunu bilme derecesinden çok çok ilerde olan bir derece olduğu sabit olmuş olur. Bu ise ancak celâl sıfatlarına, yahut zâtının hakikatine vakıf olmak veyahutta mârifetullâh nûrunun, o kimsenin kalbinde zuhur etmesidir. Ayrıca burada sözlerin ifade edemeyeceği, hayâllerin beyan edemeyeceği bir takım haller söz konusudur. O hallere ulaşmak isteyen, eseri dinleyenlerden değil, bizzat kaynağa ulaşanlardan olsun.

2- İyi Bir Nam

İkinci istek: Hz. İbrahim وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ *"(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili şu üç yorum yapılmıştır:

Birinci yorum: Hz. İbrahim (a.s), işe, insan için hem dünyada hem de ahirette yararlı olan zâtî mükemmelliği istemekle başlamıştır ki, bu ilim demek olan "hükm"ü istemesidir. Bundan sonra, dünyevi mükemmellikleri, bunun akabinde de uhrevî mükemmellikleri talep etmiştir. Dünyevi mükemmelliklerine gelince, bunların bir kısmı içsel, bir kısmı ise dışa aittir. Dahilî (içsel) olanlar, kişinin hem zâhirî, hem de bâtınî yaratılışıdır. Zâhirî yaratılış, alabildiğine maddi, bâtınî yaratılış da alabildiğine rûhanîdir. Binâenaleyh bu demektir ki **Hz. İbrahim** maddi olan hâli yani zâhirî yaratılışı bırakmış rûhani, manevi yani bâtınî yaratılışı istemiştir ki, bu **Hz. İbrahim**'in *"ve beni salihlere kat"* sözünden kastedilen hususdur. Hârici olanlar ise mal ve makamdır. Mal, alabildiğine maddidir, makam ise alabildiğine manevidir. Binâenaleyh bu demektir ki **Hz. İbrahim** mal demek olan maddi hususu bırakmış, makam ve ebediyyen kalıcı olan zikr-i tahûli, güzel yâdı iyi bir nâmı istemek olan, manevi tarafı talep etmiştir ki bu da, **Hz. İbrahim**'in, *"(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* sözünden kastedilen hususdur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz ki Allah, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, *"Sonra gelenler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık"* (Saffât, 108) ifadesiyle, bunu vermiştir.

İmdi şayet, "**Hz. İbrahim** (a.s)'in övülmeyi istemesinin maksadı nedir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap veribiliriz:

a) Bu, hikmet lisanıyla şudur: Biz, beşeri ruhların bir nebze müessir olduğunu, ancak ne var ki bunların bir kısmının zayıf olduklarını, böylece de müessir olamadıklarını ama bu ruhlardan bir grup bir araya gelince, bunların toplamının çoğu kez, herbirinin teker teker yapamadıkları şeylere muktedir olduklarını beyân etmiştik.

Böyle bir hususiyet, maddeten müessir olan şeylerde de müşahede edilmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca şimdi biz diyoruz ki: Tek bir insan, büyük bir cemaatın kendisini övüp tâzim ettiği bir makamda bulunursa, onlar bir araya geldiğinde, çoğu kez onların himmetlerinin buna yönelmesi, o kimsenin mükemmelliğinin iyice artmasına sebep olur.

b) Bunun kemâl lisanına göre izahı da şudur: Kendinde bulunan faziletler sebebiyle, insanlar arasında makbul bir kimsenin bu övülmesi ve şöhreti bakşalarını da bu tür faziletleri kazanıp elde etmeye sevkeder.

İkinci yorum: Hz. İbrahim (a.s) Rabbinden, kendi zürriyetinden olmak üzere ahir zamanda, Allah'a dâvet edecek olan birini yaratmasını talep etmiştir ki, işte bu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"(Benden) sonrakiler içinde benim için bir "lisân-ı sıdk" ver"* ifadesiyle kastedilen, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesidir.

Hz. İbrahim'in Semavî Dinlerdeki Makamı

Üçüncü yorum: Bazı kimseler de, "Bununla, yeryüzündeki (semavi) din mensuplarının, **Hz. İbrahim** (a.s)'i sevme hususunda birleşmeleri kastedilmiştir" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, ona bunu vermiştir, zira sen bütün (semavi) din mensuplarının **Hz. İbrahim** (a.s)'i dost edindiklerini görmektesin. Bazıları bu izahı, "kâfirin medhine itibar edilmez" diyerek tenkit etmişlerdir. Ama buna da şu şekilde cevap verilebilir: Bundan maksat kâfirin kâfir olduğu için medhetmesi değil, tam aksine **Hz. İbrahim** (a.s)'in her insanın medhettiği ve kalblerin kendisini sevdiği bir kimse olduğudur.

3- Cennete Varis Olmak

Üçüncü istek: Hz. İbrahim (a.s)'in وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ *"Beni, naîm cennetinin varislerinden kıl"* **şeklindeki sözüyle ifade edilen istektir. Bil ki Hz. İbrahim** (a.s), dünyevi mutlulukları isteyince, bundan sonra ahiret mutluluğunu da istemiştir ki, bu da "naîm cenneti"dir. **Hz. İbrahim** (a.s) naîm cennetini, varis olunacak şeye benzetmiştir; zira miras dünyada elde edilen bir nasiptir. Dolayısıyla, ahiret ganimetini de, dünya ganimetine benzetmiştir.

4- Babasının Affedilmesi

Dördüncü istek: Hz. İbrahim (a.s)'in وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ *"Babamı da bağışla. Çünkü o, delâlete düşenlerdendir"* **şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bil ki Hz. İbrahim** (a.s) kendisi için dünyevî ve uhrevî mutlulukları istemeyi bitirince, bunu kendisiyle alabildiğince alâkası bulunan birisi için de istemiştir ki bu da babasıdır. İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s), *"Babamı da bağışla"* demiştir.

Af Dilemesinin İzâhı

Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözüyle ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:

a) Mağfiret müslüman olma şartına bağlıdır. Neticeyi (meşrûdu) istemek şartı istemeyi de beraberinde getirir. O halde, Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Babamı da bağışla"* şeklindeki sözünün neticesi, onun babasının müslüman olması için dua etmiş olduğuna dayanır.

b) Hz. İbrahim (a.s)'in babası ona, müslüman olacağını va'detmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İbrahim'in babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir va'dden dolayı idi"* (Tevbe, 114) buyurmuştur. İşte Hz. İbrahim (a.s) de babasına bu şarta bağlı olarak duâ etmiştir. Kâfire bu şarta bağlı olarak duâ etmek, imkansız değildir. Ama, *"Onun, Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisincede besbelli olunca, o, ondan uzaklaştı"* (Tevbe, 114) Bu izâh tutarsızdır, çünkü bu şartla kâfire duâ etmek câizdir. Binâenaleyh şayet Hz. İbrahim (a.s)'in babasına duâ etmesi bu şarta bağlı olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'i bundan menetmezdi.

c) Hz. İbrahim (a.s)'in babası oğluna kendisinin içten Hz. İbrahim (a.s)'in dininde zâhiren ise, takiyye ve endişeden dolayı Nemrud'un dininde olduğunu söylemiştir. Hz. İbrahim (a.s) de babasına durumun böyle olduğuna inandığı için duâ etmiştir. Ama Hz. İbrahim (a.s) tarafından, durumun tersine olduğu anlaşılınca, ondan uzaklaşmıştır. İşte bundan dolayı da duâsında, *"Çünkü o dalâlete düşenlerdendir"* demiştir. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s) babasının o anda dalâlette olmadığına inanmamış olsaydı, bunu söylemezdi.

5- Mahşerde Rüsvay Olmamak

Beşinci istek: Hz. İbrahim (a.s), وَلاَ تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ *"İnsanların kabirden kaldırıldıkları gün, beni rüsvay etme"* şeklindeki sözünün ifade ettiği hususdur. Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Buradaki **ihzâ** masdarı, ya aşağılık ve bayağılık demek olan **hizy** kökündendir, yahut da utanmak demek olan **hazâye** kökünden. Burada şöyle birkaç bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Beni rüsvay etme"* şeklindeki sözü, onun *"Cezâ gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuara, 82) şeklindeki sözünde de beyan ettiğimiz gibi, Allah'a hiçbir şeyin zorunlu ve vacib olmadığına delâlet eder.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Hz. İbrahim (a.s) önce, *"Beni, naîm cennetinin varislerinden kıl"* deyip, cennet de, her ne zaman mevcut olduğunda, rezil rüsvay olma bulunmayacağına göre daha nasıl bundan sonra, *"beni rezil rüsvay etme"* demiştir. Bir de Cenâb-ı Hak, *"Bu gün, gerçekten rüsvaylık, zillet ve azab kâfirlerin üstünedir"* (Nahl, 27) buyurmuştur. Binâenaleyh rezil rüsvaylık sadece kâfirlerin bir hissesi olduğuna göre, masum bir peygamber, bundan daha nasıl korkup endişe

edebilir?" **Cevap:** Ebrârın hasenâtının, mukarrabinin seyyiâtı olması gibi, aynı şekilde ebrârın dereceleri de, mukarrabinin derekeleri mesâbesindedir. Herkesin hor ve hakirliği kendi derecesine göredir.

Üçüncü bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: يُعَمَّرُونَ kelimesindeki **vâv** zamirinin mercii, ya malum oldukları için "kullar"dır, yahut da "sapıtanlar"dır.

Kalb-i Selîm Sahipleri

Hz. İbrahim (a.s)'in إِلاَّ مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ *"Allah'a selim bir kalble gelenler müstesnâ"* şeklindeki sözüne gelince, bil ki Allah Teâlâ ona bu vasfı ve niteliği vermiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz, İbrahim de onun fırkasındandı. Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmiştir"* (Saffât, 83-84) buyurmuştur.

Sonra buradaki istisnâ hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Sana "**Zeyd**'in malı ve oğulları var mıdır?" denildiğinde sen, "onun malının ve çocuklarının bulunmadığını ama bunun yerine selîm bir kalbinin bulunduğunu kastederek, "Onun malı ve oğulları kalbinin selîm oluşudur" dersin. İşte ayette de böyledir.

b) Biz, bu sözü manaya hamleder, ayette bahsedilen mal ve oğulları ifadesini zengin olma anlamına alırız. Buna göre sanki, "O günde ancak, Allah'a selîm bir kalb ile gelenin zenginliğinden başka hiçbir zenginlik fayda vermez" denilmiştir. Çünkü kişinin dini konusundaki zenginliği, dünyası hususundaki zenginliğinin malı ve çocukları ile olması gibi, kalbinin selîm oluşu iledir.

c) Biz, ayetteki **men** edatını **yenfau** fiilinin, mefûlü yaparız. Buna göre mana, "Mal ve evlât ancak malının yanı sıra kalbi de selîm olan kimseye fayda verir. Çünkü o, malını Allah'a taat yolunda infâk etmiştir. Oğullarını dine irşâd ettiği için, evlâtlarıyla birlikte kalbi de selîm olan kimseye fayda vermiştir" şeklinde olur ki, bu izaha göre, yine ayetin manası, "Bunlar ancak, Allah'a mal ve oğullar imtihanından selîm ve kurtulmuş olan bir kalb ile gelene fayda verir" şeklinde olur.

Ayetteki "selîm" ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

1) En doğru izâha göre, bununla kalbin cehaletten ve kötü huylardan uzak (selîm) oluşu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü bedenin sıhhat ve selâmeti, uygun olan mizaç, terkib ve birleşmeden ibaret olunca, onun hastalığı da bu üç şeyin birisinin bozulması demektir. Aynen bunun gibi, kalbin sıhhat ve selâmeti de, uygun olan şeylerin mevcud olması demektir ki, bu uygun şeylerde ilim ve güzel huydur. Kalbin hastalanması ise, bu iki şeyden birisinin bulunmaması demektir. O halde **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Allah'a kalb-i selîm ile gelenler müstesnâ"*.. ifadesi, "O kalbin, bozuk inançlardan, dünyevî şehvet ve lezzetlere meyletmekten uzak ve beri olması" demektir.

İmdi eğer, "bu ayetin zahiri, kalb-i selîm sahibi kimsenin, kurtuluşa ermesi gerektiğine, bu hususta dilin ve elin sâlim olmasına ihtiyaç kalmadığına delâlet eder" denilirse, buna şu şekilde cevab verilebilir: İnsana esas tesir eden kalbidir. Dil ve uzuvları ise, kalbine tabidir. Binâenaleyh kişinin kalbi selîm (iyi) olursa, bunlar da selîm olurlar. Eğer kişinin eli ve dili selîm değilse, bundan kalbinin de selîm olmadığı anlaşılır.

2) Selîm, Allah korkusundan ötürü insanları tenkid edendir.

3) Selîm, selâmete eren, İslam olan, müsâlemet eden (sulh seven) ve teslimiyet gösteren demektir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Ahiretteki Durum

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَمَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِن دُونِ
اللَّهِ هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ
أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِن شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾
فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

"Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır (O gün). Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir ve onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, o azgınlar da İblis'in orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır. Orada birbirleriyle çekişerek şöyle dediler: "Allah'a yemin olsun ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk. Bizi o mücrimlerden başkası saptırmadı. Artık bizim için ne şefaatciler, ne de candan bir dost yok. Keşke bizim için bir geri dönüş olsaydı da, biz de mü'minlerden olsaydık" Şüphesiz ki bunda mutlak bir ibret vardır. Fakat onların çoğu iman edici değillerdir. Senin Rabbin muhakkak ki, azîzdir rahîmdir."

(Şuara, 90-104).

Bil ki Hz. İbrahim (a.s) o âhiret gününü anlatmak için, şu üç şeyi zikretmiştir:

a) *"Cennet, müttakilere yaklaştırılmıştır (O gün)." Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir"* ifadesi. Bu, "Cennet, bazan Sa'id (mutlu) kimselerin durdukları yere yaklaşır. Onlar oraya bakarlar ve oraya götürülüp toplanacakları için sevinirler. Cehennem de şaki (bedbaht) kimselere, gösterilir. Onlar da neticede oraya sürülecekleri için üzülürler. Cenâb-ı Hak, cennetlikleri anlatırken, *"Cennet, uzak olmaksızın müttakilere yaklaştırılır"* (Kâf, 31) ve cehennemlikleri anlatırken de, *"Onlar onu yakın görünce, kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilir"* (Mülk, 27) buyurmuştur. Allah Teâlâ bunu, mü'minler için peşin bir sevinç, kâfirler için büyük bir gam olsun diye böyle yapmıştır.

Kubkibû Kelimesinin Manası

b) *"Onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, azgınlar da, İblisin orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır"* ifadesi. Bu "Nerede ilahlarınız? Onlar size, yardım etmek suretiyle faydalı olamayacaklar mı? Yahut intikamlarını alarak, kendi kendilerine de fayda veremeyecekler mi?" demektir. Çünkü hem o putperestler, hem de putlar, cehennemin yakıtıdırlar. Bu da, Hz. İbrahim (a.s)'in, *"(Onlar) toptan yüzüstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır"* ifadesinden anlaşılmaktadır, yani "o putlara ve onlara tapanlara cehennem gösterilecek" demektir. كُبْكِبُوا kelimesi tekrar tekrar yüz üstü atılmayı, yuvarlanmayı ifade eder. Lafızdaki (hece) tekrarı manadaki tekrara bir delil kılınmıştır. Buna göre sanki, "Cehennemlikler, oraya atıldıklarında, cehennemin dibine ulaşıncaya kadar, bir yumak gibi yuvarlana yuvarlana giderler." İblisin orduları "ifadesi de, iblise tâbi olan âsi insan ve cinler demektir.

Müşriklerle Putların Yüzleştirilmesi

c) *"Orada biribirleriyle çekişerek şöyle dediler: Allah'a yemin olsun ki gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi, alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk"* ifadesi. Bil ki bu ifadenin zâhirine göre, tapanlar tapılanlara düşman-hasım olmuş ve onlarla bu şekilde hitab edip çekişmişlerdir. Binâenaleyh putların durumu şu iki şekilden biri üzre olacak:

a) Ya Allah Teâlâ âhirette putları cehennemliklerin azab olunduğu (bunun için yakılan) cansızlar olarak yaratır. Böyle olması halinde, onlara hitabetmek doğru olmaz. Bu durumda putperestlerin, *"Çünkü sizi, alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk"* şeklindeki sözlerini, putlara bir hitab olarak almamak gerekir.

b) Yahut da, Allah Teâlâ'nın o putlara, cehennemde hayat vereceği söylenebilir. Fakat bu da mümkün değildir. Çünkü onların, başkalarının kendilerine tapmasında bir kusurları yok. Binâenaleyh doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: "Onlar bu

sözü, putların şekillerini, kendilerini gördükleri zaman, ya büyük hatalarını itiraf tarzında, yahut da hitab olsun diye değil, pişmanlıklarını göstermek için, bu şekilde söylemişlerdir. Bunun gerçekte bir hitab olduğu neticesine bizi götüren şey ise, onların *"Bizi, o mücrimlerden başkası saptırmadı"* şeklindeki sözleridir. Onlar, bu sözle, kendilerini putlara tapmaya sevkeden, cinleri ve insanları kastetmişlerdir. Bu da tıpkı onların, *"Ey Rabbimiz biz, liderlerimize ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi yoldan saptırdılar"* (Ahzab, 67) şeklindeki sözleri gibidir.

"Şefaatçi ve Dost"tan Maksad

Onların, *"Artık bizim için ne şefaatçiler,* yani mü'minler için gördüğümüz gibi, meleklerden ve peygamberlerden şefaatçilerimiz, *"ne de candan bir dost"*, yani mü'minler için gördüğümüz gibi dostlar yok." Çünkü Âhirette birbirine dostluk gösterecek olan, sadece mü'minlerdir. Ehli cehennem arasında ise, karşılıklı bir düşmanlık ve kin olacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Müttakiler müstesnâ, bugün dostlar birbirinin düşmanıdır"* (Zuhruf, 67) buyurmuştur.

Yahut bu ifâdelerin manası, "Bizim, dünyada iken kendilerini şefaatci ve dost sandığımız kimselerden, burada ne bir şefaatçi, ne candan bir dost var" şeklindedir. Çünkü ehl-i cehennem putlarının Allah yanında kendileri için şefaatci olacağına inanıyorlardı. Yine onların, insan şeytanlarından dostları vardı.

Yahut onlar, bir tehlikeye düştüklerinde, dostlarının ve şefaatçilerinin kendilerine fayda veremediklerini ve hiçbir zararı gideremediklerini anladılar ve *"ne şefaatçiler, ne candan bir dost yok!"* şeklindeki sözleriyle, onlar için bunların bir faydası olmadığını anlatmak istemişlerdir. Çünkü faydalı olmayan, yok hükmündedir. "Hamîm" ihtimâm اِحْتِمَام kökünden olup, "ihtimâm اِحْتِمَام demektir. İhtimâm "Onun ilgilendiren şeyin, seni de ilgilendirmesi" demektir. Yahut bu, özel hâlis-muhlis dost demek olan اَلْحَامَّةُ (hâmme) kelimesinden müştaktır. Örfte şefaatciler çok, dostlar ise pek az olduğu için, bu kâfirler sözlerinde şefaatcileri çoğul, dostu tekil olarak getirmişlerdir. Çünkü bir zalimin, baskısı ile imtihan olunan kimse, bazan kendisine şefaatci olsunlar ve acısınlar diye, beldesinden büyük bir kalabalığı ayağa kaldırabilir. Arzuna uygun dost demek olan "sadîk" ise, "kartal yumurtasından" daha kıymetli ve nâdirdir. Bunların, "sadîk" (dost) kelimesi ile, bir gurubu kastetmiş olmaları da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, *"Keşke bizim için bir geri dönüş olsaydı da biz de mü'minlerden olsaydık"* dediklerini ve dünyaya tekrar dönmeyi temenni ettiklerini nakletmiştir. Bu gibi yerlerde lev (eğer) kelimesi, temenni manasını ifâde eder. Buna göre sanki, لَيْتَ لَنَا كَرَّةً "Keşke bize bir dönüş daha olsaydı" denilmek istenmiştir. Bu böyledir, çünkü lev ile leyte arasında, mana bakımından bir ilgi vardır. Buradaki lev kelimesinin asıl manasında alınıp, cevabının mahzuf olduğunun söylenmesi de mümkündür. Buna göre cevab, "Eğer dönüş olsaydı, şöyle şöyle yapardık" şeklindedir.

Cübbâî şöyle demiştir: "Onların, فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"mü'minlerden olsaydık"* şeklindeki sözleri, iman ettiklerini gösteren bir cümle değil, böyle bir azim taşıdıklarını gösteren bir cümledir. Çünkü eğer bu, onların iman ettiklerini haber veren bir cümle olsaydı, bunun doğru olması gerekirdi. Çünkü âhiretteklerden yalan sâdır olmaz. Halbuki Allah Teâlâ, *"Eğer onlar geri (dünyaya) gönderilselerdi, yine o nehyolundukları şeye dönerlerdi"* (En'am, 28) buyurmuştur. **Cübbâî**'nin bu görüşünün yanlış olduğunun izahı, En'am sûresinin tefsirinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, istidlâl etmek isteyenler, Hz. İbrahim (a.s) hadisesinde bir ayet (ibret) bulunduğunu beyan buyurmuş bunun akabinden de, وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ *"(Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir"* buyurmuştur. Çoğu müfessirler, bu ifâdeyi Hz. İbrahim (a.s)'in kavmi ile ilgili kabul etmişlerdir.

Sonra Allah Teâlâ, bütün bu delillere rağmen, Hz. İbrahim (a.s)'in kavminin çoğunun ona iman etmediklerini beyan buyurmuştur ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminin kendisini yalanlamalarından dolayı duyduğu üzüntü için bir teselli olur.

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ *"Senin Rabbin muhakkak ki azîzdir, rahîmdir"* ifadesi, "O, hemen intikam almaya kâdirdir. Fakat iman etsinler diye, onlara zaman tanıyarak rahmetini göstermektedir" demektir.

* *
*

3- Hz. Nûh (a.s) Kıssası

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ
﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا
عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾
إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي
كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَن مَّعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي
الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ
﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

"Nûh kavmi gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Nûh onlara demişti ki: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan ittikâ edin ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, âlemlerin Rabbinden başkasına âit değildir. O halde Allah'dan korkun ve bana itaat edin." Dediler ki: "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken biz sana iman eder miyiz?" (Nûh), "benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok" dedi. "Onların hesabı, Rabbimden başkasına aid değildir, eğer ince düşünürseniz ve ben o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim. "Ben apaçık bir uyarıcıdan başka birşey değilim." Dediler ki: "Ey Nûh, sen vaz geçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın." (Nûh) dedi ki: "Rabbim, kavmim beni yalanladı. Binâenaleyh benimle onların arasındaki hükmü sen ver, beni ve beraberimdeki mü'minleri kurtar." Bunun üzerine Biz de, onu ve beraberinde olanları, o dolu geminin içinde kurtardık. Sonra arkalarından, arta kalanları boğduk. Şüphe yok ki, bunda elbette bir ayet var. (Fakat) onların çoğu iman etmezler. Şüphesiz ki senin Rabbin, azîz ve rahîmdir."

(Şuara, 106-122).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e kavminden gördüğü şeyler karşısında onu teselli etmek için, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssalarını anlatınca, ona yine **Nûh** (a.s)'un kıssasını da anlatmıştır ki, onun kıssası diğerlerininkinden daha mühümdir. Çünkü o, dokuzyüzelli sene, kavmini hakka davet etmiş, bununla beraber kavmi yine de onu yalanlamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ *"Nûh kavmi (...) yalanladı"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, (müennes olarak) كَذَّبَتْ buyurmuştur, çünkü **kavm** kelimesi münnesi olup, onun ism-i tasgîri اَلْقُوَيْمَةُ **"el-kuveymetu** kavimcik" şeklinde gelir.

Nûh hk. Mürselin Denilmesi

Cenâb-ı Hak onlardan, şu iki sebepten dolayı peygamberleri yalanladıklarını nakletmiştir:

1) Onlar her ne kadar **Nûh** (a.s)'u yalanlamışlarsa da, fakat ne var ki, onların **Nûh** (a.s)'u yalanlamaları manen başkalarını da yalanlamayı kapsamaktadır. Zira, peygamberlerin bilgi elde etmelerinin yolu farklı farklı değildir, değişmez. İşte mana bakımından Cenâb-ı Hak onların, peygamberlerin (tamamını) yalanladıklarını nakletmiştir.

2) **Nûh** (a.s)'un kavmi, ya zındıklardan ya da Brahmanlardan oldukları için Allah'ın tüm peygamberlerini yalanlamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın أَخُوهُمْ *"kardeşleri"* ifadesine gelince, çünkü **Nûh** (a.s) onlardan birisiydi. Nitekim Araplar da, "Ey onlardan olan birisi" manasını kastederek, يَاأَخَا بَنِي تَمِيمٍ (Ey, Temimoğullarının kardeşi) derlerdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s)'un, önce onları korkuttuğunu, sonra da kendisini vasfettiğini nakleder. Korkutmasına gelince, bu, onun أَلَا تَتَّقُونَ *"İttika etmez misiniz?"* ifadesidir.

Bil ki, topluluk o dinleri taklit yoluyla benimsemiştir. Mukallit korkutulduğunda korkar, kalbinde korku bulunmadığı sürece de, istidlâlle meşgul olmaz. İşte bu sebepten dolayıdır ki **Nûh** (a.s) *"İttikâ etmez misiniz?"* ifadesini, bütün sözlerinin başına getirmiştir.

Kendisini vasfetmesine gelince, bu da şu iki şeyledir:

1) Onun, إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ *"Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim"* cümlesidir. Bu böyledir, zira o onlar arasında tıpkı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in Kureyşliler arasında emîn olarak tanınması gibi, emânet ve doğrulukta şöhret bulmuştu. Buna göre sanki, "Ben daha önce emîn ve doğru sözlü idim. O halde beni bugün nasıl itham ediyorsunuz?" demiştir.

2) Onun, وَمَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ *"Ben bana karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum"* ifadesidir. Yani, o insanları, (paraya) tamah ettiğinden dolayı davet etmektedir zannına düşülmesin diye, "şu anda ifa etmekte olduğum nübüvvet ve risalet görevine mukabil hiçbir ücret istemiyorum" demektir. Buna göre eğer, ittika etme emri niçin tekrarlanmıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: **Nûh** (a.s) birinci ifadede, "Ben Allah'ın Resûlü olduğum halde, bana muhalefet etmekten kaçınmaz, ittika etmez misiniz?" manasını murâd etmişken, ikincide ise, "Ben, sizden hiçbir ücret de almazken siz bana muhalefet etmekten ittika etmez misiniz?" manasını kastetmiştir. Binâenaleyh, bunlar mana cihetinden birbirinden farklı olup, bunda bir tekrar bulunmamaktadır. Mesela bazan bir kimse, başkasına, (çocuğuna) "Küçük iken seni bakıp büyüttüğüm halde, bana asi olmak konusunda Allah'tan ittika etmez misin? Büyüdüğünde de seni okuttuğum halde bana karşı gelme hususunda Allah'tan korkmaz mısın?" der. **Nûh** (a.s) Allah'tan ittikâyı, kendisine itaat emrinden önce getirmiştir, çünkü Allah'tan ittika etmek, ona itaat etmenin de bir illeti ve sebebidir. O da işte illeti ma'lûl'den (neticeden) önce zikretmiştir.

Sade İnsanlarla Beraberlikten Kaçınma

Nûh (a.s) onlara bunu söyleyince, onlar da ona أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?"* diyerek cevap vermişlerdir.

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: شَاهِدٌ (şahid) ve أَشْهَادٌ **(eşhâdun**-şahitler) kelimelerinde olduğu gibi ya تَابِعٌ **(tâbiun)** kelimesinin çoğulu olmak üzere, ya

da بَعْلٌ (batalun-kahraman) ve أَبْطَالٌ (kahramanlar) kelimelerinde olduğu gibi تَبَعٌ (tebe'un) kelimesinin çoğulu olmak üzere اَتْبَاعُكَ اَلْاَرْذَلُونَ "Etbâ'uke" şeklinde de okunmuştur. Buradaki vâv harfi hâl için gelmiş olup, onun hakkı kendisinden sonra gelen اِتَّبَعَكَ ifadesinin başında bir قَدْ edatının takdir edilmesidir. اَلْاَرْذَلُونَ kelimesi burada vâv nûn ile (cem-i müzekker salim) çoğul yapılmışken, هُمْ اَرَاذِلُنَا *"onlar en aşağı tabakalarımızdandırlar"* (Hûd, 27) ayetinde cem-i teksir üzere, çoğul yapılmıştı. "Rezâlet" ise değersizlik, aşağılık anlamındadır. Onlar onları sırf nesep cihetinden düşük ve dünyadan payları da az olduğu için bayağı kimseler olarak nitelemişlerdir. Yine (Nûh (a.s)'a tabi olanların) mesela terzilik ve hacamat (kan alma) gibi, (o zamanlar aşağı görülen) aşağı dereceden meslek erbabı oldukları da söylenmiştir.

Bil ki bu delil (şüphe) son derece yanlıştır. Çünkü Nûh (a.s) insanların tamamına peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh, bu konudaki durum fakirlik veya zenginlik sebebiyle, ya da geçim vasıtasının şerefli olması ya da olmamasıyla değişmez. Nûh (a.s) da onlara, şu gerçek cevapla mukabele etmiştir: وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok."* Bu söz onların Nûh (a.s)'a tabi olanları, buna rağmen bilerek ve istidlâlde bulunarak değil de, hevâ ve arzularına uyarak iman etmeye nisbet etmiş olduklarına delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu onlardan, *"Basit ve zahirî bir görüşle (uyan) en aşağı tabakalarımızdan,"* (Hûd, 27) ayetinde de nakletmiştir. Daha sonra إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي *"Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir"* demiştir. Bunun "onların durumu hakkında biz ancak, gizli olana değil de, zahire itibar ederiz" manasında olması muhtemeldir. Nûh (a.s), *"Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir"* deyip, onlar da bunu tasdik etmeyince o bunun peşinden لَوْ تَشْعُرُونَ *"eğer ince düşünürseniz..."* ifadesini getirmiştir.

Daha sonra ise وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ *"ve ben, o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim"* demiştir. Bu ifade sanki, o münkirlerin, Nûh (a.s)'dan, kendisine ittibâ edebilmeleri ya da buna daha yakın olabilmeleri için, o mü'minleri yanından uzaklaştırmasını istemiş olduklarına bir delâlet gibidir. Böylece Nûh (a.s) kendisini onları tard etmekten alıkoyanın, onların kendisine iman etmiş olmaları olduğunu beyan etmiş, sonra da, yüklenmiş olduğu risalet göreviyle amaçlanan gayenin buna mani olduğunu açıklayarak إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim..."* demiştir. Bundan murat şudur: "Ben, beni yalanlayanı ve nübüvvetimi kabul etmeyeni korkutuyorum. Binâenaleyh kim kabul ederse, o (bana) yakındır; kim de reddederse, o da uzaktır." Nûh (a.s) onlara olan cevabını tamamlayınca, onlar ise, ancak tehdit ve korkutma ile mukabelede bulunmuşlar ve لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ *"Ey Nûh sen vazgeçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın..."* demişlerdir. Bunun anlamı şudur: "Onlar,

Nûh (a.s)'ı, taşlayarak öldürmekle korkutmuşlardır." Bunun üzerine Nûh (a.s) da, onların felâha ulaşamayacaklarına dair bir ümitsizlik ve ye's hasıl olmuş, bunun üzerine de Nûh (a.s) رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحاً *"Rabbim, kavmım beni yalanladı. Artık benimle onların arasındaki hükmü sen ver"* demiştir. Bundan gaye, onların yalanladığını Allah Teâlâ'ya bildirmek değildir, çünkü O Âlimu'l-gayb ve şehâdet olan, Allah'ın en iyi bilen olduğunu bilmektedir. Fakat o bununla, "Bana eziyet ettiklerinde, Allah'ım ben onlara bedduâda bulunmuyorum... Ben ancak ve ancak Senin ve Senin dinin için sana yakarıyorum... Onlar, vahyin ve risaletin hususunda beni yalanladıkları için benimle onların arasındaki hükmü Sen ver Allah'ım..." manasını murad etmiştir. **Fitâhat** kelimesi, "hükmetmek" anlamına gelir. **"el-Fettâh"** ise, hükmeden, hakim anlamındadır, zira hakim zor ve muğlak meseleleri çözümler. Buradaki hükümden maksat ise, onların üzerine bir ceza indirmektir. Zira o, hemen peşinden وَنَجِّنِي *"Beni kurtar"* demiştir. Şayet bu hükümden maksat, ceza indirmek olmasaydı, bundan sonra "kurtarmak" ifadesinin zikredilmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Onun kıssası hakkındaki açıklamalar, daha önce geniş bir biçimde A'râf ve Hûd sûrelerinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَنجَيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ *"Bunun üzerine Biz de, onu ve beraberinde olanları o dolu geminin içinde kurtardık"* buyurmuştur.

Keşşaf sahibi şöyle der: اَلْفُلْكُ kelimesi gemi anlamında olup, çoğulu da اَلْفُلُكُ (el-fülük)dür. Nitekim Allah مَوَاخِرَ *"Gemilerin orada (suları) yararak gittiklerini görüyorsun"* (Nahl, 14) buyurmuştur. Buna göre kelimenin müfredi قُفْلٌ (kufl) vezninde, çoğulu da أُسُدٌ (usud) vezninde olmak üzere فُلُكٌ (fuluk)dür. **Meşkûn** dolu anlamına gelir. Denildiğine göre Nûh (a.s) gemiyi atlar ve adamlarla iyice doldurdu. Binâenaleyh bu Nûh (a.s)'la birlikte kurtulanların bir çokluk olduğuna geminin onlarla ve onların yanında bulunanlarla dolduğuna delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, onları kurtardıktan sonra, diğerlerini boğduğunu, onları boğmasının mü'minleri kurtarmasından sonra olduğunu beyan etmiştir.

★ ★
★

4. Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ
بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾
وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا
أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ
الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

"Âd (kavmi) de, gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Hûd onlara demişti ki: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ki ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin. Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak Rabbül-alemin'e aittir. Siz, her yüksek yerde bir alâmet binâ edip eğlenir misiniz? Ebedî yaşayacağınızı umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz? Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakalar mısınız? Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin. Size bilip durduğunuz imkânlar (nimetler) veren, size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (Allah'dan) korkun. Ben, gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden) korkuyorum." Dediler ki: "Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir. Bu, evvelkilerin âdetinden başka (birşey) değildir. Biz azaba uğratılacaklardan da değiliz." Böylece onu yalanladılar, biz de kendilerini helâk ettik. Şüphesiz bunda bir ibret vardır elbet. (Fakat) onların çoğu iman ediciler değildir. Gerçekten senin Rabbin, azîz ve rahîmdir."

(Şuara, 123-140).

Bil ki, bu hadisenin ve Nûh (a.s)'un kıssasının başlangıçları aynıdır. Binâenaleyh, yeniden tefsir etmenin faydası yoktur. İmdi Allah Teâlâ, Hûd (a.s)'ın kavmine söylediği şeylerin şu üç şey olduğunu belirtmiştir:

Bu Kavme Mahsus Hitaplar

1) Onun, أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ *"Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip, eğlenir misiniz?"* ayetinin ifade ettiği hususlar. Ayetteki رِيعٌ kelimesi, râ'nın fethasıyla رَيْعٌ (Rey) şeklinde de okunmuştur ki, yüksek yer, tepe demektir. Arapların, "yüksekliği ne kadardır" anlamındaki لَمْ رَيْعُ أَرْضِكَ "Arazinin yüksekliği, râkımı ne kadardır" sözleri de bu manadadır.

Ayet Kelimesinin Burada Manası

Ayette geçen آيَةً sözüde, "alamet" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Onlar, her yüksek yere, **Hûd** (a.s)'a gidenlerle eğlenmek için ona giden yollar üzerinde köşkler yapmışlardır."

b) Onlar, övünmek için, bu sayede zenginlikleri anlaşılsın diye yüksek yerlere binalar yapmışlardı. Böylece onlar, bundan nehyolundular ve onlar abesle meşgul olmakla vasfolundular.

c) Onlar, yolculukları esnasında yıldızlar yardımıyla yol bulan kimselerdi. Ama, buna rağmen onlar, yolları üzerine yol alameti olsun diye yüksek yüksek köşkler yapmışlardı. Oysa yıldızlar sayesinde bunlara ihtiyaçları olmadığı için onların bu hareketi abes addedilmiştir.

d) Onlar, her yüksek yere de güvercin burçları yapmışlardır.

Mesâni

2) Onun وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ *"Ebedi yaşayacağını umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz?"* sözüdür. Ayetteki **"el-mesâni"** su kanalları, su mahzenleri demektir. Bu kelimenin kuvvetli köşkler ve kaleler anlamına geldiği de söylenmiştir. لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ yâni, "Çünkü sizler, dünyada ebedi kalmayı umuyordunuz" demektir. Yahut da bu ifadenin anlamı, "sizin durumunuz tıpkı ebedi yaşayacağına inanan kimsenin durumu gibidir" şeklindedir. **Ubeyy İbn Ka'b**'ın mushafında da كَأَنَّكُمْ تَخْلُدُونَ "Sanki ebedi kalacakmışsınız gibi" şeklinde yazılmıştır. Tâ'nın dammesi ile, şeddeli ve şeddesiz olarak تُخَلَّدُونَ ve تَخْلُدُونَ şeklinde de okunmuştur. Bil ki ayette bahsedilenlerden birincisi, ya israfa, yahutta böbürlenmeye götürdüğü için, kınanmıştır. İkincisi de, tûl-i emele ve dünyanın, ebedi karargâh değil de uğrak yeri olduğundan habersiz olmaya delâlet ettiği için kınanmıştır.

3) Onun وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ *"Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakalar mısınız?"* ifadesinin anlattığı hususlar. Cenâb-ı Hak onların, bu israf ve dünya hayatına karşı hırslarının yanısıra, başkalarına karşı davranışlarının da, zorbaların muamelesi gibi olduğunu beyan etmiştir. Biz, bu vasfın herne kadar Allah hakkında bir övgü ifade etse bile, kullar hakkında kötü bir vasıf olduğunu defalarca izah etmiştik. Buna

göre, sanki hak etme yoluyla değil de, istila yoluyla başkasına hucûm edenin, onu tutması, "zorbaların yakalanması" olarak tavsif edilmiştir. Hz. Hûd'un söylediği bu üç cümlenin neticesi şudur: Yüksek yüksek binalar yapmak, yüceliği sevmeye, yer altında su mahzenleri edinmek, ebediliği sevmeye, zorba olma ise, ulûlukta ve büyüklükte tek olmayı arzu etmeye delâlet eder. Bunların sonucu da, onların yüceliği sevdiklerine yüceliğin devamını istediklerine ve yücelikte yalnız olmayı arzu ettiklerine varıp dayanır. Bütün bunlar ise, ulûhiyyete ait sıfatlar olup, kul için tahakkuku imkansızdır. Böylece bu dünya sevgisine batıp gittikleri, kulluk sınırlarını aştıkları ve rubûbiyyet iddiasında toplandıkları için, dünya sevgisinin onlara hükümran olduğuna delâlet eder ki, bu da her hatanın başının her küfür ve günahın sebebinin, dünya sevgisi olduğuna dikkat çeker.

Hûd (a.s) bu üç şeyden sonra onları ahirete daha fazla teşvik etmek ve dünya sevgisinden, israftan, ihtirastan ve zorbalıktan caydırmak için فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ *"Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin"* demiştir. Hz. Hûd (a.s) bu öğütüne bunu destekleyecek şu hususu ilave etmiştir: Bu da, Allah'ın onlara olan nimetlerine önce kısaca, sonra tafsilatlı olarak dikkat çekmedir. Böylece onları, kendilerine bunların, unutturan, o gaflet uykusundan uyandırmak istemiştir. Çünkü o önce, *"Size, bilip durduğunuz imkanlar (nimetler) veren eden..."* demiş, sonra bunu açarak, *"Size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (Allah'dan) korkun. Ben gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden) korkuyorum"* demiştir. Böylece Hz. Hûd (a.s), bu çağrısında va'z-u nasihat, teşvik, ikaz ve açıklama bakımından, zirveye varmıştır. Fakat gel gör ki onların cevabı *"Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir"* demek olmuştur. Onlar böylece, Hûd (a.s)'un bu sözlerine aldırış etmediklerini ve söylediği şeyleri hafife aldıklarını ifade etmişlerdir.

Eğer, "Onlar, "Va'z etsen de, va'z etmesen de..." demiş olsalardı, mana aynı olduğu halde, söz daha kısa olmuş olurdu" denilirse, şöyle cevab verilir: "Mana aynı olmazdı, çünkü onlar böyle söylemekle "Bize va'z etsen de, vaz işini yapanlardan olmasan da bizim için değişmez" demek istemişlerdir. Bu onların Hz. Hûd (a.s)'un va'zlarına hiç değer vermediklerini ifade eder. Ama diğer şekil, bunu ifade etmez. Alimler, onların Hz. Hûd (a.s)'un sözlerine aldırmadıkları manasını, *"Bu, evvelkilerin adetinden başka bir şey değildir"* şeklindeki sözlerinden çıkarmışlardır. Binâenaleyh kim, buradaki "hulk" kelimesi "halk" şeklinde okursa, mana "Senin bize getirdiğin, evvelkilerin uydurmaları ve efsaneleridir" şeklinde olur. Nitekim bu kâfirler peygamberlerin söyledikleri hakkında, "esâtiru'l-evvelin" (geçmiş milletlerin efsane ve masalları) demişlerdir. Yahut bu okuyuşa göre ifadenin manası, "Biz, ancak geçmiş ümmetlerin yaratılış gibi yaratıldık. Binâenaleyh onlar gibi yaşar, onlar gibi ölür gideriz. Öldükten sonra dirilme ve hesap da neymiş?" şeklindedir. Bu kelimeyi iki ötüre veya tek ötüre ile, "**hulk**" ve "**huluk**" şeklinde okursa, ifadenin manası, "üzerinde olduğumuz din evvelki (atalarımızın) adeti, huyu ve yoludur. Çünkü onlar da böyle yaşamışlardır. Biz onlara uymaktayız" şeklinde, yahut "şu anda inandığımız hayat

ve ölüm, eskiden beri insanların sürdüre geldikleri bir inançtır" şeklinde, yahut da, "senin getirdiğin bu şeyler, evvelkilerin adetidir. Çünkü onlar da böyle yaldızlı, süslü şeyler söylüyor ve uyduruyorlardı" şeklinde olur. Daha sonra bu kâfirler, *"Biz azaba uğratılacaklardan değiliz"* diyorlardı ve bu sözleriyle, öldükten sonra diriliş inkâr hususunda görüşlerini te'kid ettiklerini ortaya koyuyorlardı. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ, onları helâk edeceğini beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın onları nasıl imha edeceği, başka surelerde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

5- Sâlih (a.s)'ın Kıssası

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾
أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ
مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾
الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ
مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا
نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾
وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

"Semûd da peygamberleri tekzib etmişti. O zaman hani kardeşleri Sâlih onlara şöyle demişti: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim. Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, Rabbü-l âlemînden başkasına âid değildir. Siz burada, emîn emîn bırakılacak mısınız? Bağların. pınarların içinde ekinlerin ve tomurcukları nazik, yumuşak hurma ağaçlarının içinde. Dağlardan şımarık şımarık, evler yontuyorsunuz. Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin, müfritlerin emrine boyun eğmeyin ki, onlar

yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir." Onlar dediler ki: "Sen, ancak büyülenmişlerdensin. Sen, bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Bununla beraber eğer, sadıklardan isen, haydi bir ayet (mucize) getir." (Sâlih) dedi ki: "İşte bu dişi deve... Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin. Ona bir kötülükle ilişmeyin. Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar." Derken onu kestiler. Fakat pişman oldular, çünkü kendilerini o azab yakalayıverdi. Şüphesiz bunda elbette bir ayet var. Böyle iken onların çoğu imân ediciler değildir. Hakikat senin Rabbin, azîzdir rahîmdir."

(Şuara, 141-159).

Bil ki Sâlih (a.s) kavmine şunları söylemişti:

1) *"Siz burada emîn emîn bırakılacak mısınız?"* **ifadesi... Bu, "sizler, bu yerinizde-yurdunuzda güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Siz bunu ve mücâzât yurdunun olmadığını mı sanıyorsunuz?" demektir. Bu ifade, "Bu yerde, içinde bulunduğunuz bu nimetler üzere bırakılacağınızı mı sandınız" demektir. Sonra Sâlih (a.s) bunu** *"Bağların, pınarların içinde..."* **diyerek tefsir etmiştir. Bu da, birşeyi önce mücmel (özet) zikredip, sonra tafsil etme (detaylıca anlatma) kabilindendir.**

Eğer, "Niçin, "cennât" (bağlar-bahçeler) ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hakk ayrıca "hurma ağaçları" ifadesini getirmiştir. Halbuki, "bağlar-bahçeler" ifadesinde zâten bu var?" denilirse, buna şu iki açıdan cevab veririz:

a) Hurma ağaçları ifadesi, diğer ağaçlarda mevcut olduğu halde, hurmaların daha üstün olduğuna dikkat çekmek için ayrıca zikredilmiştir.

b) Ayetteki "bağlar-bahçeler) sözü ile, hurmalıklardan başka bahçeler kastedilmiştir. Çünkü "cennât" lafzı, başka ağaçları da ifade etmektedir. Daha sonra "nahl" (hurma ağaçları-hurmalıklar) ifadesi o ifadeye atfedilmiştir. طَلْعٌ tıpkı kılıcın ucu, demir kısmı gibi, hurma ağacından tomurcuk olarak çıkan ortasından hurma salkımının çıkıp geliştiği şeye denir. اَلْهَضِيمُ (hedîm) ise, hoş ve güzel olan demektir. Bu Araplar'ın كَشْحٌ هَضِيمٌ "Hoş ve güzel kemer" tabirlerinden alınmadır. Bu, bu kelimenin yumuşak, olgun ve yetişmiş manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre Cenâb-ı Hakk ayette, "meyveleri olgunlaşmış hurma ağaçları" demek istemiştir.

2) *"Dağlardan şımarık şımarık, evler yontuyorsunuz"* **ifadesi. Hasan el-Basri bunu hâ'nın fethasıyla تَنْحَتُونَ (sizin için yontuluyor) şeklinde okumuştur. Yine buradaki kelime فَرِهِينَ şeklinde de okunmuştur. Fârih ve ferâhet, neşeli, şımarık olan, neşeli olma manasınadır. "Fârihîn" kelimesi, dağı yontup ev yapanların "hal"i olur.**

Hud ve Sâlih Kavimlerinin Özellikleri

Bil ki bütün bu ayetlerin zahiri, Hûd (a.s)'un kavmine psikolojik lezzetlerin hâkim olduğunu gösterir. Bunlar da; hükümran olma, ebedî kalma ve yücelikte tek olma

ve zorbalık gibi lezzetlerdir. **Sâlih** (a.s)'in kavmine hâkim olan durum ise: yeme içme ve sağlam-güzel evler peşinde koşma gibi maddî lezzetlerdir.

3) *"Müsriflerin emrine boyun eğmeyin"* ifadesi. Bu, dünyada yettiği kadarı ile yetinmenin gerekli olduğuna; dünyayı istemek ve dünyanın lezzetleri ile arzularından istifade etmede ileri gitmenin doğru olmadığına bir işarettir.

İmdi eğer: "Onun ayrıca, *"Onlar yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir"* demesinin hikmeti nedir?" denilirse, şöyle cevap veririz: "Bunun hikmeti, onların bu fesatlarının bazı müfsitlerin fesatlarının yanısıra, salahlarının da bulunması gibi olmayıp, içinde hiç salah olmayan bir fesat olduğunu anlatmaktır.

Sâlih (a.s)'in kavmi de ona şu iki hususu söyleyerek karşılık vermişlerdir:

Birincisi, *"Sen, ancak büyülenmişlerdensin"* sözleridir. Bu hususta şu izahlar yapılır:

a) **Musahhar**, insanın aklını başından alacak şekilde, büyülenmiş kimse demektir.

b) **Musahhar, "Sahr"** (mide) sahibi demektir. Her yiyen canlı da **"musahhar"**dır. **Sahr**, karnın üstüne denir. **Ferra** ise, içi boş olan karnı bulunan her şeye **"musahhar"** denilir demiştir. O kâfirler bu sözleriyle, "Sen de yiyip içiyorsun, sen de bir insansın" demek istemişlerdir.

c) **el-Müerric**'den, **"musahhar"** kelimesinin **Bûceyle Lûgat**inde, "mahlûk, yaratılmış" anlamına geldiği rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onların مَآ أَنتَ إِلاَّ بَشَرٌ مِّثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Bununla beraber eğer sadıklardan isen, haydi bir ayet (mucize) getir"* şeklindeki sözleridir. Bu ifade iki manaya muhtemeldir:

a) Bu, "sen de bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh daha nasıl bir peygamber olabilirsin?" manasındadır. Bu ifadeleri, tıpkı nebîler hakkında söylemiş oldukları, "Eğer onlar doğru ve sadık olsalardı, o zaman melekler cinsinden olurlardı" şeklindeki sözleri menzilesinde, onlar kabilinden bir sözdür.

b) Bununla kastedilenin "Muhakkak ki sen bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh bize nübüvvetini delil ile isbat etmen gerekir" şeklinde olmasıdır. Bunun üzerine **Sâlih** (a.s) هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَّهَا شِرْبٌ *"İşte bu dişi deve. Su içme hakkı (bir gün) onundur..."* dedi. Buradaki **şirb** kelimesi damme ile **şürb** şeklinde de okunmuştur.

Rivayet olunduğuna göre onlar şöyle derler: "Bu kayanın içinden çıkacak ve hemencecik bir yavru doğuracak olan on aylık gebe bir deve istiyoruz." Bunun üzerine **Sâlih** (a.s) oturarak düşünmeye başlar. **Cebrail** (a.s) ona, *"iki rekat namaz kıl ve Rabbinden dişi deveyi iste"* der. O da bunu yapar ve dişi deve çıkarak, onların önüne çöker. Bir de kendisi gibi büyük olan bir yavrusu olur. **Sâlih** (a.s) onlara şu iki tavsiyede bulunur:

1) Onun, *"Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus. Katâde şöyle demiştir: "Devenin su içme günü gelince o onların suyunun tamamını içerdi. Onların içmesi ise, devenin içmediği gündeydi."

2) Onun, وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ *"Ona bir kötülükle ilişmeyin"* şeklindeki sözünün ifade ettiği husus. Yani, (vurarak, ya da keserek vb." فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ *"Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar..."* Günün büyük olması, azâbın o günde meydana gelmesinden dolayıdır. Günün büyük olarak nitelenmesi, azâbın büyük olarak nitelenmesinden daha beliğdir. Çünkü zaman azâb sebebiyle büyük ve dehşetli olunca, onun büyüklük ve dehşet bakımından etkisi daha şiddetli olur. Daha sonra Allah onların o deveyi kestiklerini nakletmiştir. Rivayet olunduğuna göre bir kimse onu dar bir yere sıkıştırır, sonra ona ok atarak onu devirir. Sonra ise, Kudâr onu boğazlar... Buna göre eğer, "Onlar buna pişman oldukları halde, daha niçin onları azâb yakalamıştır?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir:

1) Onların nedâmeti, tevbe edenlerin nedâmeti gibi olmadı. Başlarına hemen gelecek olan azâbtan korkan kimselerin nedâmet ve pişmanlığı gibi oldu.

2) Nedâmetleri her ne kadar tevbe edenlerin nedameti gibi olmuşsa da ancak ne var ki, tevbe edilmesi gereken zamanda olmamış, aksine azâbın müşahede edildiği sırada olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan herhangi birine ta ölüm gelince, "Ben işte şimdi tevbe ettim" diyenlerin tevbesi değil... (kabul olunmaz)"* (Nisa, 18) buyurmuştur. el-Azâb kelimesindeki lâm o büyük günün azabına işaret etmektedir (ahd içindir).

★ ★
★

6- Lût (a.s)'un Kıssası

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ
الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ ۚ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾
قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي
وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾
وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا ۖ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

"Lût (kavmi de) peygamberleri tekzib etti. Hani kardeşleri Lût onlara, (Allah'dan) korkmaz mısınız demişti. Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, Âlemlerin Rabbinden başkasına ait değildir. Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz? Hayır, siz, haddi aşan bir kavimsiniz." Dediler: "Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andolsun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın." Lût, "Ben sizin bu yaptığınıza elbette buğz edenlerdenim. Ya Rabbi beni ve ehlimi onların yapageldiklerinden kurtar" dedi. Bunun üzerine biz onu ve ehlini tamamiyle kurtardık. Geri kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı. Sonra geridekileri helâk ettik. Üstlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki! (Bak), inzâr edilenlerin yağmuru ne kötüdür! Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır, ama onların çoğu iman edici değildir. Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O."

(Şuara, 160-175).

Cenâb-ı Hakk'ın, أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ *"Siz insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?"* ifadesine gelince, bunun gelene ait olması muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde bu sıfata mahsus oldunuz" demektir. Bu sıfatsa, "erkeklere gelmektir" Bunun gelinen şeye ait olması da muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde erkekleri seçtiniz, kadınları değil" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ أَزْوَاجِكُمْ *"zevcelerinizi"* ifadesine gelince, buradaki min harf-i cerrinin yaratılanı beyan etmek üzere gelmiş olan beyâniyye olması muhtemel olduğu gibi, teb'iz için olması da mümkündür. "Yaratılan şey ile, kadınların (yaklaşılması) mübah olan uzvu murad edilir. Buna göre sanki onlar bunun aynısını kendi kadınlarıyla da yapıyorlardı. الْعَادِي **(el-âdî)** kelimesi, zulümde çok ileri giden ve haddi aşan anlamındadır. Bu ifadenin anlamı ise, "Onca büyüklüğüne rağmen *siz, bu günahı irtikab mı ediyorsunuz?" şeklindedir.* بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ *"Doğrusu siz, bütün günahlarda haddi aşan bir toplumsunuz. İşte bu yaptığınız da bu günahlar cümlesindendir."* Yahutta, "Doğrusu siz, böylesi bir hayasızlığı irtikâb ettiğiniz için, haddi aşmakla vasfedilmeyi hak etmiş bir topluluksunuz" demektir. Buna karşılık onlar ona, لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَالُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ *"Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andolsun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın"* dediler. Yani, "ülkemizden çıkardığımız kimseler cümlesinden olacaksın" demektir. Muhtemelen onlar, çıkardıkları kimseyi, en kötü hal üzere sürüp çıkarıyorlardı. Bunun üzerine **Lût** (a.s) onlara إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ *"Ben sizin yaptığınıza buğzedenlerdenim"* diye cevap verdi. الْقَلِي **(el-kılâ)** kelimesi, şiddetli buğz anlamına gelir. Buradaki buğz sanki gönüle ve ciğerlere tesir etmiş olan bir buğzdur. Onun مِنَ الْقَالِينَ ifadesi إِنِّي لَعَمَلِكُمْ قَالٍ "Ben sizin yaptığınıza bir buğzedenim" sözünden daha belîğ ve etkilidir. Nitekim "Falanca kişi alimler zümresindendir" sözü, "Falanca kişi, alimdir" sözünden daha belîğdir. Bunun manasının, "size buğzda en ileride bulunan kimselerdenim" şeklinde olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ *"Biz onu ve ehlini tamamıyla kurtardık"* buyurmuştur. Bundan murad, "Biz onu ve ehlini onların işlerinin ukûbet ve cezasından kurtardık" anlamıdır. إِلَّا عَجُوزاً فِي الْغَابِرِينَ *"Azapta kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı."*

Eğer فِي الْغَابِرِينَ ifadesinde kadına ait bir sıfat bulunmaktadır. Buna göre sanki إِلَّا عَجُوزاً غَابِرَةً denilmiştir. Oysa ki onları kurtardığı zaman azapta kalma o kadının sıfatı değildi" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Bunun manası, azapta kalması takdir edilmiş bir kocakarı" şeklindedir. Bu kadının köyden çıkanlarla birlikte üzerlerine yağan taş yağmuru yüzünden helâk olduğu söylenilmiştir.

Kâdî Abdu'l-Cebbar "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?"* ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Bu ayette, cebrin batıl olduğuna dair birkaç delil bulunmaktadır:

a) Terketmemeye kudret olmadıkça, "terkediyorsunuz" denilmez. Bunun gibi kişiye "Sürmeyi ve sıkmayı niçin terkediyorsun?" denildiği halde, "Göğe yükselmeyi niçin terkediyorsun?" denilemez.

b) Cenâb-ı Hakk مَا خَلَقَ لَكُمْ buyurmuştur. Şayet fiilin yaratılması Allah'a ait olsaydı, o zaman مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ "onlar için yaratılan şey, onlar hakkında yaratıp vacib (zorunlu) kıldığı şey olurdu, yoksa terkedip yapmadıkları şey değil.

c) Cenâb-ı Hakk'ın *"Siz haddi aşan bir kavimsiniz"* ifadesi. Eğer, yapageldikleri şeyi onlarda Allah yaratmış olsaydı, daha nasıl onlara haddi aşmış oldukları söylenebilir? O siyah olan bir kimseye "Sen rengin konusunda haddi aştın" denilebilir mi?"

Biz de diyoruz ki: Bu açıklamaların neticesi şuna varıp dayanır: "Şayet kul, fiillerinin bizzat mûcidi olmasaydı, ona ne medh ve zem, ne emir ne de nehy tereccuh etmez, yönelmezdi. Bu anlamda bu ayetin **Musa, İbrahim, Nûh** (a.s) kıssalarıyla diğer kıssalarda gelmiş olan emir nehiy ve medh zemlerden daha fazla bir hususiyeti bulunmaktadır. O halde, bu açıklamalar diğer kıssalara değil de niçin sadece bu kıssaya tahsis edil? Bu izahların batıl olduğu kesinleşince geriye bu meşhur izah şekli kalmaktadır ki, biz de buna şu iki meşhur cevapla cevap veriyoruz:

a) Allah Teâlâ bu şeylerin meydana geleceğini bilince, bunların olmaması imkansızdır. Çünkü bunların olmaması, ilmin cehâlete dönüşmesini gerektirir ki, bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. Onun meydana gelmemesi imkansız olunca, onu terketmeyi emretmek de muhal olan bir şeyi emretmek gibi olur.

b) Kadîr, iki zıdda kadir olduğunda, herhangi bir müreccih olmaksızın, kudret yetirilen iki şeyden (makdûreyn) birinin diğerine ağır basması imkansız olur. Bu müreccih de "dâi" veya "irade"dir. Bu müreccih muhdes olup ona müessir (olan) bir güç vardır. Eğer bu müessir kul ise o zaman teselsûl gerekir ki, bu imkansızdır, eğer Allah Teâlâ ise işte bu da senin iddiana göre cebirdir. Bu iki katî ve kesin delille onun söylediklerinin sakıt ve geçersiz olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

7. Şuayb (a.s)'ın Kıssası

كَذَّبَ أَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا
ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾ أَوْفُوا ٱلْكَيْلَ
وَلَا تَكُونُوا مِنَ ٱلْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا ٱلنَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾ وَٱتَّقُوا ٱلَّذِي خَلَقَكُمْ وَٱلْجِبِلَّةَ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾ قَالُوا إِنَّمَا
أَنتَ مِنَ ٱلْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ ٱلْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا
كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ
عَذَابُ يَوْمِ ٱلظُّلَّةِ إِنَّهُۥ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ
﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

"Eyke ashabı da peygamberleri yalanlamıştı. O zamanda ki Şuayb onlara, "(Allah'tan) korkmaz mısınız" demişti. Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım âlemlerin Rabbinden başkasına ait değil. Ölçeği tam ölçün. Eksiltenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkından bir şeyi kısmayın. Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunluk etmeyin. Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun." Dediler ki: "Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Biz senin muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz. Eğer sadıklardan isen, gökten üstümüze bir parça düşür." (Şuayb) dedi: "Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilendir" Hülasa: Onu yalanladılar da, kendilerini o gölge gününün azabı yakalayıverdi. Gerçekten bu, müthiş bir günün azabı idi. Elbette bunda alınacak bir ibret vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değildir. Senin Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O."

(Şuarâ, 176-191).

"Eyke" kelimesi, hemze ile ve hemzenin tahfifi ile ve izafetten ötürü mecrûr olarak أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ şeklinde okunmuştur. Esas olan kıraat de budur. Bunu nasb ile okuyup, **"Eyke"**'nin, **"leyle"** vezninde olarak meşhur bir beldenin ismi olduğunu iddia

edenleri, bu yanılgıya sevkeden şey, mushafın hattı (yazı şekli)dir. Çünkü bu kelime hem bu sûrede hem de Sâd sûresinde elifsiz olarak أَصْحَابُ الْئَيْكَةِ ; Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, aslı üzere (yani başında elifle أَلْأَيْكَةِ) diye yazılmıştır. Halbuki kıssa aynıdır, yani aynı yerden bahsedilmektedir. Eyke, marife olmayan bir isimdir. Rivayet olunduğuna göre, **Ashab-ı Eyke** sık ağaçlı bir korulukta yaşayanlar demektir. Bunlar, "**muhl**" nebatının taşıdığı ağaçlardır.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, önceki kıssalarda olduğu gibi, *"kardeşleri Şuayb" demeli değil miydi?"* denilirse, buna "**Şuayb (a.s), Ashab-ı Eyke**'den değildi" diye cevap verilir. Hadis-i şerifte, أَنَّ شُعَيْباً أَخَا مَدْيَنَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَإِلَى أَصْحَابِ الْأَيْكَةِ *"Medyenlilerin kardeşi şuayb, hem medyenlilere hem de Ashab-ı Eyke'ye peygamber olarak gönderilmiştir"* diye vârid olmuştur.

Şuayb (a.s)'ın Kavminden İstedikleri

Sonra **Şuayb** (a.s) onlara şunları emretmiştir:

1) *"ölçeği tam ölçün. Eksilticilerden olmayın"* ifadesi. Bu böyledir. Çünkü keyl (ölçme),

1) Tam ölçme,

2) Noksan ölçme ve,

3) Fazla ölçme diye üçe ayrılır. Böylece, Cenâb-ı Hak, "tam ölçmek" demek olan vâcibi, أَوْفُوا الْكَيْلَ ifadesiyle emretmiş; noksan ölçmek demek olan haramdan da, *"Muhsirinden (eksilticilerden) olmayın"* ifadesiyle nehyetmiş, ama fazla ölçmeden bahsetmemiştir. Çünkü insan fazla fazla ölçerek verirse iyilik etmiş olur, fazla ölçmeyip tam ölçerse, o zaman da günaha girmiş olmaz.

Şuayb (a.s) tam ölçmeyi emredince, bunun nasıl olacağını beyan ederek, *"Doğru terazi ile tartın"* demiştir. Kıstas (terazi) kelimesi, kâf'ın zammesiyle "**kustâs**" şeklinde okunmuştur.

2) *"İnsanların haklarından hiçbir şeyi kısmayın"* ifadesi. Arapça'da "Onun hakkını eksik verdi" manasında بَخَسَهُ حَقَّهُ denilir. Bu herhangi bir şahıs için sabit olup çiğnenmesi caiz olmayan her hak ve malikinden gasbedilmesi caiz olmayan ve onun izni olmadıkca meşrû hiçbir tasarrufta bulunulmayan, her bir mülk hakkında kullanılan genel bir lafızdır.

3) *"Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin"* ifadesi. Arapça'da عَثَى فِي الْأَرْضِ وَهُوَ عَاثٍ – عَثًا "Yeryüzünde fesad çıkardı, fesadıdır" denilir. Bu da, meselâ yol kesmek baskın yapmak ve ekinleri çiğnemek-yoketmek suretiyle olur. Onlar, her türlü fesadı yapmalarının yanısıra bunları da yapıyorlardı.

4) *"Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun"* emri. Buradaki **"cibille"** kelimesi **"übülle"** vezninde, **"cübülle"** şeklinde de okunmuştur ve **"hilkâ"** vezninde, **"cible"** şeklinde okunmuştur. Hepsi de aynı manaya olup **"hilkat"** sahibi (yaratılmış olan) demektir. Bununla kastedilen eğer o onları yaratmamış olsaydı, hiçbir zaman varlık alemine çıkamayanlardan olacak bu insanları ve bunlardan öncekileri yaratmak suretiyle onlara lutfedenin Cenâb-ı Hak olduğunu anlatmaktır. Binâenaleyh o kavmin buna verebileceği cevap onu yanı **Şuayb**'i terketmelerinin kendileri için daha uygun bir davranış olduğunu söylemek olmuştur. Bu da şu iki yöndendir. **Birincisi,** onların *"Sen ancak fazla büyülenmişlerdensin ve sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin"* şeklindeki sözleridir.

İmdi eğer, "Burada ifadenin başına vâv (ve) edatı getirmek, Semûd kıssasında ise getirmemekle mana farklı olur mu?" denilirse, buna şöyle cevab verebiliriz: "Eğer bunun başına vav getirildiğinde de o kâfirlerce peygamberliğe mâni iki ayrı mana kastedilmiş olur. Bu iki durum da sihir ile onun bir insan oluşudur. Fakat buraya "ve" getirilmezse onlar tek bir mani kastetmiş olurlar ki bu da büyülenmişlerden oluşudur. Daha sonra da **Hz. Şuayb** (a.s)'in kendileri gibi bir insan olduğunu söylemiş olurlar.

İkincisi, *"Biz senin, muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bunun manası açıktır.

Sonra **Şuayb** (a.s) onları, yalanlamalarına devam etmeleri halinde ilahi azabla tehdid etmiştir. Ama onlar, bunun üzerine *"Gökten üstümüze bir parça düşür"* demişlerdir. Ayetteki **"Kisefen"** kelimesi sin'in sükûnu ile, **"kisfen"** şeklinde de okunmuştur. Her iki şekil de **"kisfe"** (parça) kelimesinin cemisidir. Ayetteki gök (semâ) ile bulut veya gölge kastedilmiştir. Onlar bunun olmayacağını düşünerek, böyle bir istekte bulunmuşlardır. Böylece bu işin olmayarak **Hz. Şuayb** (a.s)'ın yalancı olduğunun ortaya çıkacağını sanmışlardır. İşte bu noktada **Şuayb** (a.s), *"Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilicidir"* demiş, onlara beddua etmeyip, bu hususta işi, Cenâb-ı Allah'a havale etmiştir. Ama onlar bu tekziblerini sürdürünce, Allah onlar üzerine ayetteki semâ (gök) ile bulutu kastetmişlerse, istemiş oldukları o "gölgeli gün" azabını vermiştir. Yok eğer onunla, "gölge"yi kastetmişlerse, isteklerini kabul etmemiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hak onlara yedi gün hep rüzgâr estirdi ve onlara kum, toz-toprak musallat etti ve nefeslerini ne bir gölgenin, ne bir suyun fayda verememeyeceği şekilde tuttu (kesti). Böylece onlar çöle çıkmaya mecbur oldular. Allah onları, serinliğini ve tatlı rüzgârını hissettikleri bir bulutla gölgeledi. Hepsi o bulutun altına toplandılar. Bulut onlara öyle bir ateş yağdırdı ki, yanıp gittiler. Rivayet olunduğuna göre, **Şuayb** (a.s), **Ashab-ı Medyen** ve **Ashab-ı Eyke** denen iki ümmete peygamber olarak gönderilmiştir. Bunlardan **Medyenliler Cebrail** (a.s)'in bir nârasıyla, **Eykeliler** de "O gölgeli-bulutlu günün azabıyla" helâk oldular. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, duyduğu o şiddetli üzüntüye karşı teselli etmek için Cenâb-ı Hakk'ın bu surede zikrettiği yedi kıssayla ilgili izahımız burada sona erdi. Geriye şu iki soru kaldı:

Azap Küfür Sebebiyle Olmayıp, Tabii Sebeplerle Olamaz mı?

Birinci soru: Âd, Semûd, Lût kavmi diğer kavimlerin başına gelen azabların, onların inkârları ve inatları sebebiyle değil, aksine müneccimlerin (ehl-i nücûm'un) ittifak ettiği üzere, yıldızlar arası alakalar ve yakınlaşmalar sebebiyle olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?

Böyle bir ihtimal mevcut olunca, bu kıssalardan ibret almak söz konusu olamaz. Çünkü ibret almak, ancak bu azabların gelişinin, o kâfirlerin küfür ve inadları sebebiyle geldiğini bilmemiz halinde söz konusu olur.

Bela Ceza Değil, İmtihan İçin Olamaz mı?

İkinci soru: Allah Teâlâ, *"Sizden cihad edenleri ve sabredenleri bilelim diye, mutlaka sizi imtihan edeceğiz"* (Muhammed, 31) ayetinde buyurduğu gibi, mükellefleri denemek ve imtihan etmek için bu azabı indirmiştir. Hem sonra Allah mü'min kullarını da pek çok yerde büyük belalarla imtihan etmiştir. Durum böyle olunca da onlara belanın inmesi, onların ehl-i bâtıl olduklarına delalet etmez.

Cevap: Allah Teâlâ, bu kıssalar **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i teselli etmek ve onun kalbinden hüznü silmek için indirmiştir. Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onlara bu azabları indirenin kendisi olduğunu ve inkârlarının bir cezası olmak üzere bunu indirdiğini haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s) durumun böyle olduğunu anlamış ve böylece de bu onun için bir teselli, bir ferahlık olmuştur. Bazı kimseler **İlmu'l-Ahkâm**'ı[84] tenkid (inkâr) için şu şekilde istidlal etmişlerdir: Bu eşyada müessir olan, ya yıldızlar, ya burçlar, veyahut da yıldızların belli burçlarda bulunmasıdır. Birincisi bâtıldır, aksi halde yıldızların bulunduğu her yerde böylesi neticeler meydana gelmesi gerekirdi. İkincisi de bâtıldır, aksi halde burçlar devam ettiği müddetçe, eserin de devam etmesi gerekirdi. Üçüncüsü de bâtıldır, çünkü onların görüşüne göre felek, mürekkeb değil, basittir. Böylece bütün burçların karakteri, mahiyetlerinin tamamı bakımından diğer burçların karakterine eşit olurdu, böylece o yıldızın durumu kendi burcunda olduğu halde diğer bir burçta olması halindeki durumu gibi olur. Bu sebeple de o yıldız devam ettiği müddetçe, bu neticenin eserin de devam etmesi gerekir. Karşı taraf şöyle diyebilir: "O belli muayyen yıldızdan o eserin zuhur etmesinin o yıldızın başka bir yıldızın hizasında olmasına bağlı olduğu niçin söylenemesin? Binâenaleyh bu karşısında hizasında olma işi olmadığında tesir etme şartı da bulunmamış olur, böylece de o etki meydana gelmemiş olur."

Yine onlar şöyle de diyebilirler: "Bu delâlet, yıldızların zâtları ve karakterleri gereği müessir olmadıklarını gösterir. Ancak ne var ki, bu o yıldızların üzerinde bulundukları

84) Feleklerin konumundan ve yıldızların birbirlerinin karşısında yer almasından, birbirlerine yaklaşmasından ve şekillerinin üçgen, altıgen, kare, vs. oluşlarından; kâinat aleminde meydana gelen hadiselerle semâ boşluğunda, madenlerde, bitkilerde ve canlılarda meydana gelen bozukluklara dair istidlâlde bulunmaktır. **Keşfu'z-Zunûn**, 1/22.

adete göre müessir olmadıklarını göstermez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak yıldızların birbirlerine bitişmesi, yaklaşması ve dönüşlerinin peşinden hususi birtakım tesirlerin meydana gelmesine dair ilahi yasasını icra ettiğinde, bu tesirlerin meydana gelmesinden "Allah Teâlâ onları kâfirleri alıkoymak, men etmek için yaratmıştır" denilmesi gerekmez. Tam aksine Cenâb-ı Hak onları, o adetleri tekrar etmek için yaratmıştır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Durumunu Bildirmesi

وَإِنَّهُۥ لَتَنزِيلُ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾

"O, muhakkak ve muhakkak Âlemlerin Rabbinin indirmesidir. O'nu, Rûhu'l-emin, inzar edicilerden olasın diye, senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir. Şüphe yok ki O, daha evvelkilerin kitablarında da vardır."

(Şuarâ, 192-196).

Bil ki, Allah Teâlâ önceki peygamberlere (a.s) dair olan kıssaları bitirince, bunun peşinden **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetine delalet edecek şeyi getirmiştir. Bu delâlet etme şu iki bakımdandır:

1) O'nun وَإِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"O, muhakkak ve muhakkak Alemlerin Rabbi'nin indirmesidir..."* şeklindeki ayetinin ifade ettiği hususdur. Zira Kur'ân-ı Kerim fesahati bakımından bir mucizedir. Böylece o âlemlerin Rabbi'nden olmuş olur.

2) Yahut, **Hz. Muhammed** (s.a.s) herhangi bir öğrenimde bulunmaksızın, geçmiş toplumların kıssalarını haber vermiştir. Binâenaleyh bu, ancak Allah'tan alınan vahy ile gerçekleşebilir. Cenâb-ı Hakk'ın bunların hemen peşinden, *"Şüphe yok ki o, daha evvelkilerin kitablarında da vardır..."* şeklinde, buyurmuş olduğu ifade bu ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir öğrenim ve hazırlanmada bulunmadan (bu surede bahsedilen) bu yedi kıssayı, evvelkilerin kitablarında bildirilen duruma aynen uygun olarak[85] zikredip anlatınca,

---

85] **Âd ve Semûd** kavimleri ile ilgili **Hz. Hûd** (a.s) ve **Hz. Sâlih** (a.s) kıssaları **Tevrat** ve **İncil**lerde geçmez. **Hz. Nûh, Hz. İbrahim** ve **Hz. Musa** (a.s) kıssaları ise (mevcut Tevrat'ta) bulunmakla birlikte bazı hususlarda farklılıklar vardır (Bunlar için bkz: M. Bucaille, Kur'ân ve Bilim, Trc. Suat Yıldırım, İzmir, 1981, s. 311 vd.). Zira Kur'ân-ı kerim bir (tasdik edici) ise, diğertaraftan. Müheymin, yani kontrolcüdür. Onun için bazı hususlarda bu farklılıklar bulunur. Müfessirlerimiz bu noktayı burada gözden kaçırmış görünüyor (ç.).

bu Kur'ân'ın Allah katından olduğuna delâlet etmiştir ki, işte bu ayetin maksadı da budur.

Cebrail (a.s)'in Vasfı

Cenâb-ı Hakk'ın *"O, muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir..."* ifadesindeki **tenzîl** kelimesi ile isim-i mefûl manası kastedilmiştir. Sonra bu ifade Kur'ân-ı Kerîm hakkında getirilmiş bir ifade ve bu kıssaların da vasıtasız olarak Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirdiği şeyler olması mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ *"Onu Rûhu'l-emîn... indirmiştir"* buyurmuştur. Bu ifadedeki bâ harf-i cerri, ister nezele, isterse nezelle şeklinde okunmuş olsun, her iki okuyuşa göre de fiili müteaddi yapmak içindir. O halde نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ ifadesinin anlamı, "Allah rûhu O, Kur'ân-ı Sen'in kalbine indirici kıldı" yani, "Rûh Sana o Kur'ân'ı anlattı ve O'nu senin kalbine unutulmayacak bir biçimde tesbit edip yazdı" demek olur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana okutacağız da sen unutmayacaksın"* (A'la, 6) ayeti gibi olmuş olur. Ayetteki "Emîn rûh" ifadesiyle, **Cebrail** (a.s) kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk, Cebrail'i rûhtan yaratılmış olması bakımından "rûh" diye adlandırmıştır. Ona bu adın verilmesinin O'nun tıpkı kendisiyle hayatın mevcut olduğu bir rûh gibi dini konularda insanların kurtarıcısı olduğu için verilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, O'nun insanların beden ve ruhtan meydana gelmeleri gibi değil de, sadece rûh oluşundan dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. O'nun, "Emîn" diye adlandırılması da peygamberlere ve başkalarına götüreceği şeyler hususunda, kendisine güvenildiği içindir.

Cenâb-ı Hakk'ın عَلَىٰ قَلْبِكَ *"Sen'in kalbine"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır.

1) Cenâb-ı Hakk her ne kadar **Cebrail** (a.s)'i **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirmiş ise de, indirilen o şeyin peygamber tarafından, hıfzedilmiş olduğunu ve O'nun kalbinde, değişmeyecek ve değiştirilemeyecek biçimde yer ettiğini tekid etmek için, *"...kalbine..."* demiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, maksadının da bu olduğunu beyan ettiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudûr edecek olan inzâr ile de tekid etmiştir. İşte bundan ötürü, *"İnzâr edicilerden olasın diye..."* buyurmuştur.

Asıl Muhatap Kalbdir

2) Gerçek manada muhatab, kalbtir. Çünkü kalb, temyiz ve sınama merkezidir. Diğer uzuvlar ise onun emrine verilmiştir. Bunun delili, Kur'ân, hadis ve akıldır.

Buna Dâir Ayetler

Kur'ân'dan delile gelince, bunlar pekçok ayet olup, bunlardan **birisi** mesela Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresinde ki, *"Çünkü O'nu, Sen'in kalbine indiren O'dur..." (Cebrail'dir)"* (Bakara, 97) ayeti ile yine buradaki, *"O'nu, Rûhu'l-emîn Sen'in kalbine indirmiştir"* ayeti ve *"Şüphesiz ki bunda aklı olan kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kaf, 37) ayetidir.

İkincisi: Allah Teâlâ, cezayı hak etmenin, ancak kalbin işine bağlı olduğunu bildirerek, *"Allah sizi yeminlerinizdeki "lağv" den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar..."* (Bakara, 225) *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na (sadece) takva ulaşır"* (Hac, 37) Takva ise kalbte bulunur, çünkü Allah Teâlâ, *"Onlar Allah'ın takva için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir"* (Hucurat, 3) buyurmuştur ve, *"Göğüslerde ne varsa onlardan derlenip toparlandığı zaman"*. (Adiyât, 10) buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, cehennemliklerin söylediğini naklettiği; *"Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehennem ehli için de bulunmazdık"* (Mülk, 10) ayetidir. Aklın, kalbte olduğu, duymanın ile oraya havale edildiği malûmdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Çünkü kulak, göz, kalb... Bunların herbiri bundan mesûldür"* (İsrâ, 36) buyurmuştur. Kulak ve gözden ancak onların kalbe ulaştıracağı şeylerden istifade edileceği malumdur. Binâenaleyh kaluk ile gözü sorumlu tutma, hakikatte kalbi sorumlu tutma olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah gözlerin hâin bakışını, göğüslerin gizleyeceği herşeyi bilir"* (Mü'min, 19) buyurmuştur. Gözler ise, ancak baktığı zaman kalblerin sakladığı şeyi gizli tutarlar.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın *"O sizi yaratan, size kulak, gözler ve gönüller verendir"* (Mülk, 23) ayetidir. Cenâb-ı Hak delilin ilzâm ediciliğini bu üç şeye tahsis etmiş ve bu üç şeyin kendisine dua etmesi gerektiğini tedai etmiştir. Biz, kulak ve gözlerin o hususdaki kalbin karar verebilmesi için, ancak kalbe ulaştırdığı şeyler hususunda takat ve mecallerinin bulunduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki, size bile vermediğimiz imkanlardan, biz onlara (nice) kudret vermiştik. Onlara kulaklar, gözler, gönüllerde vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şeyle fayda vermedi"* (Ahkâf, 26) buyurmuş ve bu üçünü, onları sükut etmeye mecbur kıldığı hüccetinin tamamlayıcısı kılmıştır. Ki bundan maksat kendisine, kulak ve gözlerin ulaştırdığı şeyde hükmedenin kalb olmasıdır.

Beşincisi: Cenâb-ı Hak *"Allah onların kalblerine kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır"* (Bakara, 7) buyurmuş, ilâhî azâbı bu üç şeye gerekli kılmıştır. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Onların kalbleri vardır, bunlarla idrâk etmezler, gözleri vardır, bunlarla görmezler, kulakları vardır, bunlarla işitmezler..."* (Araf, 179) buyurmuştur. Bu ayetin konumuza delil olan yönü şudur: Allah Teâlâ bu ayette, onlardan bütünüyle ilmi nefyetmeyi dilemiştir. Binâenaleyh şayet, ilim kalbte sabit olduğu gibi, kalbten başka bir yerde de sabit olmuş olsaydı, ilâhî maksat tam yerini bulmuş olmazdı. Bu sebeple, bu ayetler ve benzerleri hepsi de ilzâm-ı hüccet (delil getirip susturma) ile maksûd olanın kalb olduğunu ifade etmektedirler. Biz daha önce kalb ile birlikte zikredilen kulak ve gözün zikredilişlerinin sebebinin görünenlerin ve duyulanların şekillerinin yerine getirilmesi hususunda kalbin iki organı olduğunu beyan etmiştik.

Buna Dair Hadisler

Hadisten delile gelince, Numan İbn Beşir'in rivayet ettiği şu hadistir. O şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً

إِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ *"Dikkat, insanın bedeninde, iyi olduğunda bedenin tamamının da iyi olduğu, bozuk olduğunda da bedenin tamamının bozulduğu bir et parçası vardır ki, işte bu insanın kalbidir."*(86)

Buna Dâir Aklî Deliller

Aklî delillere gelince bunlar şunlardır:

1) Kalb durduğunda, şayet diğer uzuvlar kesilecek olsa, bu kesilmenin farkına varılmaz. Ama kalb, çalışmaya başladığında, o uzuvların başına gelen bütün afetleri hisseder ve duyar. Binâenaleyh işte bu hadise, diğer uzuvların kalbe tabi olduğunu göstermektedir. Kalb, sevindiğinde veya üzüldüğünde diğer uzuvların durumunun değişmesi de bundan dolayıdır. İnsandaki diğer sıfatlar hususundaki hüküm de böyledir.

2) Kalb diğer uzuvlardan meydana gelecek olan, fiillere sevkeden iştiyak ve arzunun kaynağıdır. Bu iştiyaklar diğer fiillerin başlangıcı ve bunların kaynağı da kalb olunca, mutlak manada âmir olan da kalb olmuş olur.

3) Aklın merkezi kaynağı da kalbdir. Durum böyle olunca mutlak manada âmir olan da yine kalb olmuş olur. Bu üçüncü maddenin birinci mukaddimesine gelince, bu hususta münakaşa edilmiştir. Çünkü önceki alimlerden bir grup aklın kaynağının beyin olduğu, fikrine kail olmuşlardır. Bizim görüşümüzün delilleri ise şunlardır:

a) Cenâb-ı Hak, *"Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, bu sebeple düşünecek kalblere sahip olsunlar..."* (Hac, 46) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"onların kalbleri vardır, bunlarla idrak etmezler"* (Arâf, 179) ve *"Şüphesiz ki bunda kalbi yani aklı olan... kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kaf, 37) buyurmuş, bu ayette aklın kaynağı ve merkezi olduğu için, akla kalb adını vermiştir.

b) Allah Teâlâ ilmin zıdlarını da kalbe nisbet etmiştir. Çünkü o, *"kalblerinde bir hastalık vardır"* (Bakara, 10) ve *"Allah kalblerine mühür bastı"* (Bakara, 7) buyurmuştur. Müşrikler de, *"...kalblerimiz perdelidir..."* (Nisa, 155) demiş, Cenâb-ı Hak da, *"Hayır, Allah onların kalbleri üzerine küfürleri yüzünden mühür basmıştır..."* (Nisa, 155) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Münafıklar kalblerinde olanı kendilerine açıkca haber verecek, bir sûrenin tepelerine indirilmesinden daima endişe ederler"* (Tevbe, 64), *"Ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı..."* (A. İmran, 167), *"Hayır bilakis, onların kazanmakta oldukları kalblerini yenmiştir"* (Tatfif, 14), *"Kur'ân'ı iyiden iyiye anlamazlar mı? Daha doğrusu onların kalbleri üzerinde kilitler vardır"* (Muhammed, 24) ve *"Fakat hakikat şudur ki, (maddi) gözler kör olmaz, fakat sînelerin*

86) **Buhârî**, İman, 39; **Müslim**, Müsâkat, 107 (3/1220).

içindeki kalbler kör olur" (Hac, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ayetler bilmemenin ve gafletin yerinin kalb olduğunu göstermektedirler. Bu sebeple, aklın ve anlayışın yerinin de kalb olması gerekir.

c) Biz, kendi kendimizi denediğimizde de ilimlerimizin kalb cihetinde olduğunu hissederiz. İşte bundan dolayıdır ki, bizden birisi iyice düşünüp çokca tefekkür ettiğinde, kalbinin sıkıştığını darlandığını ve hatta bundan dolayı elem duyduğunu hisseder. Bütün bunlar aklın merkezinin kalb olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, mükellef olanın da kalb olması gerekir. Çünkü teklif akıl ve anlama şartına bağlıdır.

d) Kalb, meydana gelme bakımından uzuvların ilki, ölüm bakımından da en sonuncusudur. Bunun böyle olduğu anatomi ilmi ile sabittir. Bir de kalb, bedenin ortası sayılan göğüs içinde bulunmaktadır. Hizmetcilerine muhtaç olan krallar, etbâı kendisini her taraftan sarsın, kuşatsın ve böylece de bütün kötülüklerden uzak olsun diye, idare ettikleri ülkenin orta kısımlarında yer alırlar.

Aklın Beyinde Olduğunu Söyleyenler

Aklın beyinde olduğunu söyleyenlerde, şu şekilde istidlâl etmişlerdir:

1) Algılamanın, idrak etmenin aletleri olan duyu organları kalbe değil, beyne açılırlar.

2) İhtiyarî ve iradî hareketlerimizde vasıta durumunda olan sinirlerimiz, kalbe değil beyne açılırlar.

3) Beyne bir musibet geldiğinde akıl zedelenir.

4) Örfümüzde, bir kimsenin akıl noksanlığı ile tavsif edilmesi halinde herkes, o kimse hakkında "Hafif beyinli, hafif kafalı..." der.

5) Akıl en kıymetli şeydir. Binâenaleyh onun bulunduğu yerin de en kıymetli yer olması gerekir. Yüksekte olan kıymetli olan demektir. Yüksekte olan ise kalb değil beyindir. Öyleyse aklın yerinin beyin olması gerekir.

Mezkûr Görüşün Tenkidi

Bunlardan **birincisine şöyle cevap verilir:** Duyu organlarının (algıladıkları) şeylerin neticesini, beyne ulaştırdıkları, daha sonra da beynin, o neticeleri kalbe ulaştırdığı niye söylenemesin? Böyle olması halinde bu demektir ki, beyin kalbin en yakın aleti, duyu organları ise, uzak olan aletleridir. O halde, bu demektir ki, duyu organları beyne beyin de akla hizmet etmektedir. Bunun gerçekliğini biz kendimizden yola çıkarak da anlayabilirz. Çünkü biz, falanca işin yapılması, falancanın da yapılmaması gerektiğini düşündüğümüzde, işte bu düşünme esnasında uzuvlarımız harekete geçer. Biz bu düşüncelerin beyin tarafından değil, kalb tarafından olduğunu hissederiz.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Bu eserin neticenin kalbten beyne iletilmiş olması, daha sonra da beynin kendisinden çıkan sinirler vasıtasıyla o uzuvları harekete geçirmiş olması, uzak bir ihtimal değildir.

Üçüncüsüne de şöyle cevap verebiliriz: Kalbin tesirinin diğer uzuvlara ulaşması için, beynin sağlam olmasının şart koşulması da uzak bir ihtimal değildir.

Dördüncüsüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Böyle bir örf, kalbin mizacının, özelliğinin, beynin burûdetinden (serinliğinden) istifade etmesiyle mutedil hale geldiği, için olmuştur. Binâenaleyh beyne onu mutedil olmaktan çıkarcak bir musibet geldiğinde, kalb de mutedil ve denge halinde olmaktan çıkar. Bu, ya beynin hararetinin olması gerekli olan miktardan fazla olması veya noksan olmasıyla olur. İşte bu durumda akıl zedelenir ve bozulur.

Beşincisine de şöyle cevap verilir: Eğer onların dedikleri doğru olsaydı, o zaman aklın yerinin kafatası olması gerekirdi. Bu yanlış olduğuna göre, onların görüşlerinin yanlışlığı da sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Not: Bil ki, bizim kalbe mahsus olduğunu söylediğimiz bu keyfiyetler, bazan insanın sinesine (sadr), bazan da gönlüne (füad) nisbet edilmiştir. Bunların kişinin göğsüne nisbet edilmesine gelince, mesela Cenâb-ı Hak, *"Göğüslerde ne varsa onlar da derlenip toparlandığında..."* (Adiyât, 10), *"(Allah bunu) göğüslerinizin içindekini yoklamak, ...için (yaptı). Allah göğüslerde olanı hakkıyla bilendir"* (A. İmrân, 154) ve *"De ki: Göğüslerimizin içinde olanı gizlesenizde, onu açıklasanız da Allah bilir onu..."* (Âli İmrân, 29) buyurmuştur. Gönüle (fuad) gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onların gönüllerini ve gözlerini (ters) çevirmiş ... bulunuyoruz..."* (En'âm, 110) ayetinde ifade edilen hususdur. Bazı kimseler, "kalb" ile "fuad"ın birbirinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürerek "kalb" kendisini kuşatan et, ve yağ değil de, "fuad"ın العلقة السوداء ortasında yer alan siyah noktacıktır. "Fuad" ise, onu çevreleyen et, yağ ve bu noktanın tamamıdır." derlerken, bazı kimseler de "kalb" ile "fuad"ın eşanlamlı iki lafız olduğunu söylemişlerdir. Her nasıl olursa olsun, bilinmesi gerekli olan bir husus vardır ki o da, "kalb" ve "fuad" adını alan uzuvda, gerçek manada aklın ve irade gücünün merkezi olan bir yerin bulunduğu ve diğer uzuvlar kalbin emrinde çalıştığı gibi, bu organın kütlesinin büyük kısmının da o yerin emrinde bulunduğudur. Çünkü kendisine nisbet edilen manalarda bir artış olmaksızın, bazan o uzvun parçaları çoğalır, -ki bu parçalar ile, aklı, sevinci ve kederi kastediyorum- bazan da bunlardan bir noksanlaşma olmaksızın, eksilir... Böylece de "kalb" ismi gerçekte bu manaların kendisine girdiği, o parçaların adı olur; fuad adı da, bu uzuvların toplamının tamamı olur. İşte bu konudaki sözümüz bundan ibarettir. Doğruya ileten ise Allah'dır.

Cenâb-ı Hakk'ın لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ *"İnzar edicilerden olasın diye"* ifadesine gelince, "inzâr"ın içine ilim ve amel namına ne varsa her şeye davet etme ile, her türlü çirkinden men etme dahildir. Çünkü bu iki hususun tamamında ilâhî azabtan korkma vardır.

Kur'ân'ın Arap Lisanı İle Olması

Cenâb-ı Hakk'ın بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ *"manası açık, Arapça bir dil ile..."* ifadesine gelince, bunun başındaki bâ harf-i cerri, ya kendinden önce geçmiş olan الْمُنذِرِينَ ifadesine taalluk eder. Buna göre mana "Sen manası açık, Arapça bir dil ile uyaranlardan olasın diye..." şeklinde olur. Ki bunlar, Hûd Sâlih, Şuayb, İsmail ve Muhammed (a.s)'ler olmak üzere beş kişidirler. Yahut da ...نَزَلَ ifadesine müteallıktır. Buna göre mana, "Onunla uyarasın diye Allah o Kur'ân'ı manası açık Arapça bir dil ile indirdi" şeklinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak o Kur'ân'ı şayet Arapça olmayan bir dille (a'cemi) indirmiş olsaydı o zaman o müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Anlamadığımız şeyi de ne yapacak mışız?" derlerdi ve böylece de onunla inzârda bulunmak imkansız hale gelirdi. Bu izahta, "O Kur'ân'ı Sen'in ve kavminin lisanı olan Arapça ile indirmek, O'nu Sen'in kalbine indirmek demektir. Çünkü o Kur'ân'ı, hem Sen hem de kavmin anlamaktadır. Binâenaleyh, şayet Arapça olmasaydı, o zaman O Sen'in kalbine değil Sen'in kulağına inmiş olurdu... Çünkü Sen (bu durumda) manasını anlayamadığın bir takım harflerin seslerini duymuş olurdun" manası yatmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ *"Şüphe yok ki o daha evvelkilerin kitablarında da vardır"* ifadesine gelince, buradaki hû zamirinin, özellikle, (bu sûrede bahsedilen) haberlere ve kıssalara raci olması muhtemel olduğu gibi, bununla Kur'ân'ın sıfatının, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatının veyahutta bütün inzar ve uyarma şekillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bütün bu şeylerin hepsi de, (bu zamire merci teşkil edecek bir biçimde), daha önce geçmişti...

★ ★
★

Beni İsrail Alimleri ve Kur'ân

أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ آيَةً أَن يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِم
مَّا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذَٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوُا
الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾

"İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi de onlar için bir alâmet değil miydi? Biz O'nu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de, onlara karşı bunu okusaydı yine buna iman edici kimseler değillerdi onlar. Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki, o pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar bu (Kur'ân'a) inanmazlar. İşte bu (azab) onlara kendileri de farkında olmayarak ansızın gelecektir..."

(Şuarâ, 197-202).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın *"İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi..."* ifadesiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetine ve O'nun bu hususta doğru sözlü olduğuna dair ikinci bir delilin getirilmesi kastedilmiştir. Ki bunun izahı şöyle yapılabilir: İsrailoğullarından bir grup alim müslüman oldular ve kendisinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıfat ve vasıflarının geçtiği **Tevrât**'ta ve **İncil**'de bazı yerlerin bulunduğunu açıkca ifade ettiler. Kureyş müşrikleri, (zaman zaman) yahudilere başvuruyor ve bu haberleri onlardan öğreniyorlardı. İşte bu durum, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bir nebî oluşunun açık bir delilidir. Zira ilâhî kitapların, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in vasfı ve niteliği hususunda, birbirine mutabık olmaları **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nebi olduğuna kesinlikle delâlet etmektedir.

Bil ki, bu ifadede geçen اٰيَةً kelimesi mansûb olarak haberi, اَنْ يَعْلَمَهُ ifadesi de ismi olarak, يَكُنْ kelimesi müzekker olmak üzere bu şekilde okunmuştur. Burada geçen "ayet" sözünün isim; اَنْ يَعْلَمَهُ ifadesinin de haber kabul edilerek, fiil müennes olarak تَكُنْ (tekun) şeklinde de okunmuştur. Bu ikinci okuyuş birinci okuyuş gibi değildir. Çünkü burada, bu okuyuşa göre, nekire olan kelime isim, marife olan ise, haber olarak vaki olmuştur... Fiilin "ayet" kelimesinin haber olarak mansûb okunması halinde de, müennes gelmesi caizdir. Bu tıpkı ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلاَّ اَنْ قَالُوا (En'am, 23) ayeti gibidir.

Arap Olmayan Birine Kitap Gelseydi

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمِيْنَ *"Biz O'nun, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..."* ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ yukarda bahsedilen o iki delil ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini ve lehcesinin doğruluğunu beyan edince, bundan sonra da o kafirlere aklî ve naklî delillerin fayda vermeyeceğini beyan buyurarak, *"Biz O'nu, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..."* buyurmuştur. Yani, "Biz bu Kur'ân'ı, apaçık Arapça bir dil ile, Arab olan bir adama indirdik. Onlar O'nu dinlediler, onlar O'nu anladılar, onlar O'nu fasih olduğunu bildiler ve misli olan bir ifade ile karşı konulamayan bir kelam olduğunu iyice kavradılar..." demektir. Cenâb-ı Hakk buna, eski semavi kitabların da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğuna dair müjdesini eklemiş, "Ama buna rağmen onlar yine Kur'an'a iman etmemiş,O'nu inkâr etmişler; O'nu bazan şiir, bazan da sihir olarak adlandırmışlardır. Binâenaleh şayet biz O Kur'ân'ı Arapça bilmeyen kimselere de indirmiş olsaydık, onlar da yine onu inkâr eder ve inkârlarına, hileli yollarla mazeretler bulmaya çalışırlardı..." demek istemiştir.

Kalblerde Küfrün Yerleşmesi

Daha sonra da كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِيْنَ *"Biz (küfrü) o günahkarların kalbine öyle bir sokduk ki..."* buyurmuştur ki bu, "böylesi bir sokuşla, o Kur'an'ı mücrimlerin kalbine sokduk... O'nu onların kalblerine işte böylece yerleştirdik ve

böylece karar kıldırdık... Onlara her ne yapılırsa yapılsın onların üzerlerinde yürüyüp gittikleri inkâr ve sapıklıklarını değiştirmeleri mümkün değildir..." demektir. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli eden ayetler zincirindendir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) onların küfürde ısrar ettiklerini anlayıp ve ezeli hükmün bu şekilde cereyan ettiğini bilince, onların iman edeceklerini ümit etmez. Nitekim darb-ı meselde, "ümitsizlik, iki rahatlıktan birisidir" denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki..."* ifadesi her şeyin Allah'ın kaza ve yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Allah, bu âyetle, bu yalanlama onların kalblerinde öylesine yer alıp kökleşti ki adeta yaratılmış bir şey gibi oluverdi..." manasını kastetmiştir." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk bunlarda, ya yalanlamayı doğruluğa, tercih etmeyi gerektiren bir şey yapmıştır, yahutta onlar da böyle bir şey yapmamıştır. Eğer birincisi olursa; biz, En'am Sûresi'nde tercihin vücub, noktasına varıp dayanmadığı sürece tahakkuk etmeyeceğine işaret etmiştik ki, bu durumda maksat hasıl olmuş olur. Yok, eğer bunlarda, tercihi gerektirecek olan herhangi birşeyi asla yapmamışsa, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki..."* demesi imkansız olur. Bu tıpkı, kuşun uçmasının onların küfürleriyle uzaktan ve yakından alakalı olmadığı zaman bu küfürlerinin o kuşun uçmasına isnad edilmesinin imkânsız oluşu gibidir.[87]

BEŞİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Şayet sen, "Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki..."* ifadesine göre O'nun لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ *"bu (Kur'an'a) inanmazlar"* ifadesinin konumu nedir..." dersen, ben derim ki: Bunun konumu onu izah eden ve açıklayan bir konumdur. Çünkü bu ifade onu beyan etmek ve onların kalblerindeki inkarı tekit etmek için getirilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyi "Onlar, Allah'ın vadettiği azabı bizzat gözleriyle görünceye kadar o Kur'ân'ı yalanlamayı sürdürürler..." şeklindeki manayı anlatıp ortaya koyan şeyin peşinden getirmiştir.

★ ★
★

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ ﴿٢٠٧﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٨﴾ أَفَرَأَيْتَ إِن مَّتَّعْنَاهُمْ
سِنِينَ ﴿٢٠٩﴾ ثُمَّ جَاءَهُم مَّا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢١٠﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢١١﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا
مِن قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ﴿٢١٢﴾ ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢١٣﴾

87) Manaya nüfuz etmek hayli zor ise de başka türlü tercümeye ibare müsait değil (ç.).

"Bize bir mühlet verilir mi?.." diyeceklerdir. Onlar, hâlâ azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar? Şimdi sen bana haber ver: Biz onları senelerce yaşatıp faydalandırsak da, sonra kendilerine tehdid olunageldikleri çatıverse, o yaşayıp faydalandıkları (yıllar) kendilerini kurtarabilir mi? Biz hiçbir memleketi ona öğüt vermek üzere inzâr ediciler göndermedikce, helak etmedik... Biz zulmedenler değiliz."

(Şuarâ, 203-209).

Bil ki Allah Teâlâ, onların, o elîm azabı görünceye kadar, iman etmeyeceklerini ve onlara o azabın ansızın geleceğini beyan edince, bunun peşinden işte bu esnada onlardan bir tehassür ve nedanet şeklinde sudur edecek olan ifadeyi getirmiş ve kurtulmanın imkansız olması halinde, kişinin yardım istemesi gibi فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ *"Bize bir mühlet verilir mi?.."* diyeceklerini belirtmiştir. Çünkü onlar, ahirette, sığınılacak bir yerin bulunmadığını biliyorlar; ancak ne var ki onlar, bu sözü rahatlamak için söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ *"Onlar hâlâ, azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar?.."* ifadesine gelince bu, ilâhî izaba gelirken, onların durumunun, iki hareket tarzının farklı olduğunu anlayıp, böylece de ibret almaları için, kendisinden "mühlet" istemeleri olması gerekirken, onların dünyada iken o azabı hemencecik istemiş olmaları olduğunu beyan buyurmuş; sonra da yalanlarcasına ilahi azabın hemencecik gelmesini istemenin onlardan, dünyada faydalansınlar diye sadır olduğunu, ancak ne var ki bunun bir cehalet olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü dünya nimetlerinden yararlanma süresi, azdır ve sonludur. Bundan sonra (ahirette) meydana gelecek azabın müddeti ise, sonsuzdur. Sonlu ve kısa ömürlü olan lezzetleri sonsuz elem ve acılara tercih etmek ise aklen caiz (doğru) değildir. **Meymun b. Mihran**'dan tavaf yaparken **Hasan el-Basrî**'ye rastladığı ve ona "bana va'z-u nasihat et" dediği, **Hasan el-Basrî**'nin ise sadece bu ayeti okuduğu; bunun üzerine **Meymun**'un, "yemin olsun ki hakkıyla va'zettin" dediği rivayet edilmiştir. Ayetteki fiil, şeddesiz olarak يُمْتَعُونَ şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak kendilerine hüccetler ve deliller getiren inzarcı bir peygamber bulunmadan, hiçbir beldeyi helak etmediğini beyan etmiştir.

Ayetteki ذِكْرَى **(zikrâ)** ifadesi hakkında **Keşşaf** sahibi, "bu kelime, **"tezkireten"** (bir va'z-u nasihat) manasında olmak üzere mansubtur. Bu, ya أَنْذَرَ ve ذَكَّرَ (inzar etti hatırlattı) fiillerinin manaca birbirlerine yakın olmalarından ötürüdür ki buna göre sanki مُذَكِّرُونَ لِذِكْرَةً denilmek istenmiştir, ya "munzirûne" deki zamirden haldir, ki buna göre, "onlar onları, hatırlatıcılar olarak inzâr ederler" demek olur, yahut "onlar vaz'u nasihat ve hatırlatma ile onları inzar ederler" manasında olmak üzere mef'ûl-ü leh'dir, veyahutta bu ifade, "bu bir hatırlatmadır" manasında olmak üzere, mahzuf mübtedanın haberi olarak merfudur veya cümle-i i'tiradiyyedir, yahut "onlar, hatırlatıcı

olan inzarcılardır" manasında olmak üzere, "münzirune"nin sıfatıdır. Peygamberler hatırlatma va'zu nasihat işine çok önem verip, bunun üstünde durdukları için, sanki bizzat "zikra" (hatırlatma) nın kendisi kabul edilmişlerdir." Bir başka izah da şöyledir: "Zikra kelimesi, mef'ul-ü leh olarak أَهْلَكْنَا fiili ile alâkalı olmasıdır. Buna göre mana, "biz onları helak etmemiz, başkaları için bir zikra (hatırlatma) olsun ve böylece de onlar gibi isyan etmesinler diye, zalim kavmin beldelerini, ancak kendilerine inzarcılar göndermek suretiyle onlara delillerimizi anlatıp onları susturduktan sonra, helak ettik" şeklindedir. وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ "Biz zulmedenler olmadık" ki, zalim olmayan bir kavmi helak edelim. İşte kendisine dayanılacak olan izah budur. Buna göre eğer sen, إِلَّا edatından sonra, وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ (Hicr. 4) ayetinde vâv getirildiği halde, bu ayette niçin getirilmemiştir" dersen, ben derim ki: "Aslolan, vâvın getirilmemesidir. Çünkü bu cümle, "karye"nin sıfatıdır. Ama vâv getirilmişse, bu da sıfatı mevsufa iyice bağlamak içindir.

☆ ☆
☆

Şeytan Vahye Kaynak Olamaz

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ
﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

"Onu, şeytanlar indirmedi. Bu, onlara hem yakışmaz hem onlar buna (esâsen) güç de yetiremezler. Şüphe yok ki onlar, meleklerin sözünü dinlemekten kesinlikle uzaklaştırılmışlardır. Sakın, Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. Sonra azablandırılmışlardan olursun".

(Şuarâ, 210-213).

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olması bakımından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delil getirip, bu da Kur'ân'daki sonsuz fesahattan ve Hz. Muhammet (s.a.s)'in hiç öğrenimde bulunmadan ve başkalarından istifade etmeden, Kur'ân-ı Kerim'den, geçmiş milletlerin kıssaları hususunda, diğer semavi kitaplardakine tam tamına uygun olarak haber vermesi sayesinde anlaşılıp, kâfirler de: "Niçin bu, kâhinlere inen ve gelen diğer şeyler gibi cin ve şeytanların ilkası (haber verip getirmesi) ile olmasın deyince Allah Teâlâ işte buna şöyle cevap vermiştir: "Bu iş, şeytanlar için kolay yapılacak birşey değildir. Çünkü onlar, atılan ateşlerle ve semavî fişeklerle kovalanmışlar ve gök ehli meleklerin sözlerini dinlemekten uzaklaştırılmışlardır.

Birisi şöyle diyebilir: Şeytanların bu işten, yani meleklerin sözünü dinlemekten alıkonulduklarını bilmek, ancak sâdık peygamberin haber vermesiyle bilinebilecek bir husustur. Binâenaleyh **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, iddiasında doğru olduğunu, Kur'ân'ın fesâhatı ve gaybtan haber verişiyle isbat edip, Kur'ân'ın fesâhatının ve gaybtan haber verişinin bir mûcize oluşunu isbat etmek ise, ancak şeytanların bu işten menolundukları sâbit olduğu zaman mümkün olunca, **devr-i fasit** (mantıkta, neticenin, mukaddimelerden biri olarak kullanılması) gerekir. Bu ise, bâtıldır." Buna şu şekilde cevap verilir: "Şeytanların bu işten alıkonulduklarını bilmenin, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermesi ile olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü biz, sâdık (doğru) olanın şânına verilen değerin, düşmanın şânına verilen değerden daha fazla olduğunu zarûrî olarak biliyoruz. Yine, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, şeytanlara lanet ettiğini, insanlara, onlara lanet etmelerini emrettiğini de kesin olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh eğer, böylesi gaybî bilgiler, eğer şeytanların haber vermesi, ilkâ etmesi sayesinde olsaydı, kâfirler böyle bir bilgiyi haydi haydi elde ederlerdi. Bu sebeple de, kâfirlerin böylesi şeylere, öncelikle kâdir olmaları gerekirdi. Binâenaleyh durum böyle olmadığına göre, şeytanların bu işten engellendiklerini ve gaybı bilmekten uzak olduklarını bilmekteyiz.

Cenâb-ı Hak bu cevabı verdikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ *"sakın, Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma"* buyurmuştur. Aslında bu hitab, başkalarınadır. Çünkü hikmet sahibi olan zat, başkasına te'kidli bir şekilde hitab etmek istediğinde, bu hitabla maksad esasen hitab edilenin tâbileri ise de, zâhiren bu hitab, idareci durumunda olanlara yöneltilir. Bir de Cenâb-ı Hak peşisıra, buna uygun olan hususları bildirmek için, bu ifadeyi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben getirmiştir.

★ ★
★

Aşireti Uyarma Emri

وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ
اِنِّي بَرِيٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

"Sen, önce en yakın akrabalarını inzar et. Mü'minlerden sana tâbî olanlara, kanat ger. Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan berîyim. Sen, o mutlak gâlib, o çok merhametli Allah'a güvenip dayan. O, kıyâm ettiğin vakit seni ve secde edenler arasında dolaşmanı görür. Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur."

(Şuarâ, 214-220).

Bil ki Allah Teâlâ, önce Hz. Peygamber (s.a.s)'i alabildiğine teselli edip, ikinci olarak O'nun peygamberliğine dair hüccetler getirip, üçüncü olarak da inkârcıların sorularını ve şüphelerini zikredip, gerekli cevaplarını verince, bundan sonra **Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tebliğ ve peygamberliği ilgilendiren şeyleri emretmiştir. Bunlar,** şu üç şeydir:

1) وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ *"Sen, önce en yakın akrabalarını inzâr et"* emrinin anlattığı hususdur. Allah Teâlâ, işe önce Hz. Peygamber'den başlayıp, onu, Kendisinin yanısıra bir başka tanrıya ibadet etmesi halinde tehdit etmiş ve sonra O'na, kendisine derece derece yakın olanları bu işe (dine) dâvet etmesini emretmiştir. Bu böyledir, çünkü insan işi önce kendisi sıkı tutar, sonra akrabalarını yakınlık derecelerine göre bu işe dâvet ederse, hiç kimsenin bu hususta bir tenkidi olamaz, söylediği söz son derece faydalı, hükümleri alabildiğine geçerli ve tesirli olur.

Rivayet olunduğuna göre, bu ayet nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) Safa Tepesi'ne çıkmış ve oradan kendisine derece derece yakın akrabalarına seslenerek, "Ey Abdulmuttaliboğulları, Ey Haşimoğulları, Ey Abdimenâfoğulları, Ey Muhammed'in halası Safiyye, ben, sizin için, Allah'dan gelecek hiçbir şeye mâni olamam. Fakat benden, istediğiniz kadar mal isteyiniz" demiştir."

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Abdulmuttalib oğullarını toplamıştı. Onlar o gün kırk kişi idiler ve her birinin bir koyunu ve bir çanak sütü vardı. O adamlardan her biri, koyunu ve çanaktakini yiyip içiyorlardı. Onlar, bunları yiyip bitirince Hz. Peygamber (s.a.s) söze başlayıp, "Ey Abdulmuttalib oğulları, şu dağın arka eteğinde düşman süvarisi var" desem, bana inanır mısınız?" dedi. Onlar, "evet" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "o halde, sizi şiddetli bir azab gelmezden önce uyaran, ikâz eden bir peygamberim" dedi.

2) Bu, وَٱخْفِضْ جَنَاحَكَ *"Kanat ger"* emrinin anlattığı hususdur. Bil ki kuş, konmak için aşağıya doğru süzülmek istediğinde, kanatlarını büker ve yumar. Fakat uçmak istediğinde, kanatlarını açar ve çırpar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kuşun iniş esnasında kanatlarını kapamasını, tevâzu ve yumuşaklıktan bir teşbih, bir darb-ı mesel kılmıştır.

Eğer, peygambere uyanlar, mü'minler olduğu halde aksi de yine böyle iken, daha niçin Cenâb-ı Hak, *"mü'minlerden sana tâbî olanlara..."* demiştir?" denilirse, buna

şu şekilde cevap veririz: "Biz, Peygamber'e uyanların sadece mü'minler olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü akrabalarından da pek çoğu, peygambere din için değil, akrabalık ve neseb sebebiyle uyuyorlardı.

Ayetteki, فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan berîyim"* ifadesinin manası açıktır. Cübbâî şöyle der: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların günahlarında, berî olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın da, Peygamberi gibi, onların amellerinden berî olmasını gerektirir. Aksi halde peygamber, Allah'a ters düşmüş olur. Bu tıpkı, Peygamber'in, Allah'ın gazabına uğramış kimselerden râzı olması halinde, bu duruma düşmesine benzer. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların amellerinden berî olunca, o amelleri yapan (yaratan) ve irade eden daha nasıl Allah olabilir?" Buna şu şekilde cevap veririz: "Allah'ın, onların günahlarından berî oluşu, onları emretmeyip, aksine nehyetmesi manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, o masiyetleri irade etmemiş olması meselesini ise kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: "Allah Teâlâ, onlardan bu masiyetlerin sâdır olacağını biliyordu. Allah Teâlâ'nın, olacağını bildiği şey ise mutlaka öyle olur. Aksi halde, Allah'ın ilmi, cehâlete dönüşmüş olur ki bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır. Olması muhakkak olan şeyin, olmaması murad edilmez. Binâenaleyh biz (ehl-i sünnetin) dediği şey sâbit olur.

3) Bu تَوَكَّلْ *"Güvenip, dayan"* emrinin anlattığı hususdur. Tevekkül, kişinin işini, o işi yapabilecek ve kendisine fayda ve zarar verebilecek kimseye bırakması demektir.

Ayetteki, عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ifadesi, "izzeti, kudreti ile düşmanlarını ezecek, rahmeti ile, onlara karşı sana yardım edecek Zât'a güven" demektir.

Tekallûb'ün Tefsirleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, rahîm olduğunu bildirmesinin peşinden, bu rahmetin sebebi gibi olan hususu belirtmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyam edişi (gece kalkıp namaz kılışı) ve secde edenler arasında dolaşmasıdır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Teheccüd Namazı Kılanlar

a) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin bir yarısında teheccüd namazı için kalkıp, çalışıp çabalayan, din için uğraşan mü'minlerin hallerine muttalî olmak için, araştırmak üzere, onlar arasında (evleri arasında) dolaşması kastedilmiştir. Nitekim rivayet olunduğuna göre, gece namazının farziyeti neshedilince, sahabe-i kiram'ın taatlere karşı çok sevgisinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), onların ne yaptıklarını görebilmek için, O gece ashabın evleri arasında dolaştı ve o evleri, onlardan duyduğu zikrullah seslerinden ötürü, "arı kovanı" gibi buldu. Ayetteki *"secde edenler"* ifadesi ile namaz kılanlar kastedilmiştir.

Cemaat Halinde Namaz

b) Bunun manası şöyledir: "Allah seni, insanlarla birlikte cemaat halinde namaz kılmaya kalktığında görür." Hz. Peygamber (s.a.s)'in secde edenler arasında dolaşması da, onların imamı olduğu için, kıyamı, rükû'u, secdesi ve oturuşu ile, onlar üzerindeki tasarrufu manasınadır.

Müslümanlar

c) Bu, "sen, dini işleri yerine getirme ve bu hususta yetme hususunda, ne zaman kalkar ve secde edenlerle dönüp dolaşır, çabalarsan, bu halin Allah'a gizli değildir" demektir.

Namazda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arkayı Görmesi

d) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, arkasında namaz kılanlara gözünün takılması kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) أَتِمُّوا الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ فَوَ اللَّهِ إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ خَلْفِي *"Rükunuzu ve secdenizi tam yapın. Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz sizi, arkamda iken de görürüm"*[88] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur"* buyurmuştur. Bu, "O, senin söylediklerini hakkıyla duyan, niyet edip yaptıklarını hakkıyla bilendir" demek olup, Cenâb-ı Hakk'ın semî olmasını, duymak suretiyle bildiği şeylerden başka birşey olduğuna delâlet eder. Aksi halde, "alîm" lafzı, zaten bu manayı ifade etmektedir. Bil ki, تَقَلُّبَكَ ifadesi, تُقَلِّبُكَ **nükallibüke** şeklinde de okunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ecdadının Mü'min Oldukları

Bil ki râfizîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dedelerinin mü'min oldukları görüşündedirler. Onlar bu hususta hem bu ayete, hem bir hadise tutunmuşlardır. Bu ayet hakkında, şunu demişlerdir: "Ayetteki, *"secde edenler arasında dolaşmanı görür"* ifadesi, sizin ileri sürdüğünüz manalara gelebileceği gibi, bizim dediğimiz şekilde, bununla, "Allah, O'nun rûhunu bir secde edenden, diğer bir secde edene taşımış, dolaştırmıştır" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bütün bu manalar muhtemel olunca, bunlar arasında bir tezâd ve bir üstünlük bulunmaması gerekteği için, ayeti bu manalardan hepsine de hamletmek gerekir."

Bu râfizîlerin hadisten delilleri ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَمْ أَزَلْ أُنْقَلُ مِنْ أَصْلَابِ الطَّاهِرِينَ إِلَى أَرْحَامِ الطَّاهِرَاتِ *"Ben, hep temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine aktarılıp durdum"* şeklindeki

88) Buhârî, Salât, 40; Müslim, Salât, 110 (1/519).

sözüdür. Halbuki kâfir olan her insan, *"Müşrikler ancak pisliktirler"* (Tevbe, 28) ayetinden ötürü, pistir. Râfizîler sözlerine şöyle devam ederler: "Bu inancımızın yanlışlığına, *"Hani İbrahim babası Âzer'e, "putları ilah mı ediniyorsun?" demişti"* (En'âm, 74) ayetini delil getirirseniz, biz deriz ki: Buna şu şekilde cevap verilir: "Baba kelimesi bazan "amca" için de kullanılır. Yine **Hz. Yakûb**'un oğulları, **Yakûb (a.s)**'a, *"Senin ilâhına, babaların-dedelerin İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahına ibadet ederiz"* (Bakara, 133) diyerek, **İsmâil (a.s)**, amcası olmasına rağmen, "baba"sı olarak saymışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası **Abbas**'ı kastederek, رُدُّوا عَلَيَّ أَبِي *"Babamı bana getirin"*[89] demiştir. Yine putları ilah edinen bu kimsenin, **Hz. İbrahim**'in annesinin babası olması da muhtemeldir. Çünkü Arapça'da buna da baba denir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onun zürriyetindendir, Dâvud, Süleyman ... ve İsâ"* (En'âm, 84) buyurarak, **Hz. İbrahim (a.s)**, ana tarafından onun dedesi olmasına rağmen, **İsa (a.s)**'yı **İbrahim (a.s)**'in zürriyetinden saymıştır.

Bil ki biz (ehl-i sünnet) bu hususta, Hak Teâlâ'nın, *"Babası, Âzer'e..."* ayetine tutunmaktayız. Râfizîlerin söyledikleri ise, lafzı, zâhirî manasından çıkarıp, mecâzî mana vermektir. Onların, *"Secde edenler arasında dolaşmanı"* ayeti hakkında söyledikleri, "Bunu bütün manalara hamletmek gerekir" şeklindeki görüşleri mümkün değildir. Çünkü bir kaç manaya gelebilen bir lafzı, aynı anda bütün manalarına birden hamletmenin câiz olmadığını beyân etmiştik. Râfizîlerin hadisden delillerine gelince, bu haber-i vâhid olup, Kur'ân'a muâraza edemez.

★ ★
★

Şeytanın Kâhinler ve Yalancılarla Münasebeti

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

"Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size bildireyim mi? Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler. Onlar, onlara duyduklarını anlatırlar ve onların çoğu yalancıdırlar."

(Şuarâ, 221-223).

Bil ki Allah Teâlâ, onların önceden ileri sürdükleri şüpheyi tekrar edip, buna şu iki şekilde cevap vermişdir:

89) Kenzu'l-Ummâl, 10/30195.

1) *"Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler"* diye... Bu, daha önce de anlattığımız şu hususun aynısıdır: Kâfirler, şeytana itaata dâvet ederler, Muhammed (s.a.s) ise, şeytana, lânete ve ondan uzaklaşmaya dâvet eder.

2) *"Onlar, şeytanlara kulak verirler ve onların çoğu yalancıdırlar"* diye... Bununla, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu, kâhinlerin durumuna kıyas ediyorlardı. İşte bundan ötürü onlara sanki şöyle denilmektedir: "Eğer bu durum, sizin söyledğiniz gibi olsaydı -ki, kâhinlerin genel halleri, yalancı oluşlarıdır- Peygamberin durumunun da böyle olması gerekirdi. Peygamber (s.a.s)'in, gayba ait haberlerinde doğruluğundan başka birşey ortaya çıkmadığına göre, O'nun durumunun kâhinlerinkine benzemediğini ve onların durumunun aksine olduğunu anlamış bulunmaktayız" manası kastedilmiştir.

Müfessirler bu ayet hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Burada bahsedilenler şeytanlardır. Rivayet olunduğuna göre şeytanlar, (göklerde) taşlanarak melekleri dinlemekten menolunamazdan önce, mele-i a'la'daki konuşmalara kulak verip dinliyor ve oradakilerin haberdâr oldukları gayblar hakkında, o meleklerin konuşmalarından bazılarını duyuyor, kapıyor, sonra da bunu kendi dostlarına ulaştırıyorlardı. Dostlarına ulaştırdıkları şeylerin çoğunda yalan söylüyorlardı. Çünkü o şeytanlar, duymadıkları şeyleri de, duyduklarına katıp dostlarına söylüyorlardı.

b) Onlar, meleklerden duyduklarını aynen dostlarına ulaştırıyorlardı.

c) "Effâk", (yalancılar), duyduklarını şeytanlara söylüyor, şeytanlar da kendi duyduklarını onlara haber veriyorlardı.

d) Effak", (yalancı kâhinler), şeytanlardan duyduklarını, insanlara söylüyorlardı. Halbuki o kâhinlerin çoğu yalancıdır, şeytanların kendilerine söylemedikleri şeyleri de, şeytanlar söyledi diye iftira edip, söylüyorlardı.

İmdi, eğer, "Ayetteki يُلْقُونَ kelimesinin i'rabtaki yeri nedir?" dersen, derim ki: Bunun, hâl olmak üzere, mahallen mansub olması ve "duyduklarını söyleyerek inerler" manasında olması mümkün olduğu gibi, "effâk"in sıfatı olarak, mahallen mecrûr olması da mümkündür. Çünkü لِكُلِّ أَفَّاكٍ ifadesi de cemi manasındadır. Bunun müste'nef bir cümle olarak irabdan mahalli olmayan bir kelime olması da muhtemeldir. Bunun, müste'nef bir kelime olması da muhtemeldir. Buna göre sanki birisi, "O şeytanlar, yalancılara niçin geliyorlarmış?" demiş de, cevaben, "şöyle şöyle yapmak için" denilmiştir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, onların herbirinin yalancı olduklarını bildirdikten sonra, daha niçin, *"Onların çoğu yalancıdır"* buyurmuştur" denilirse, ben derim ki: "Effâk, hep

yalan söyleyen manasında değil, çoğu zaman yalan söyleyen demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların cinlerden-şeytanlardan naklettikleri şeyler hususunda, söyledikler sözlerinin bazısının doğru olduğunu, ama çoğunun bir iftirâ olduğunu bildirmiştir.

★ ★
★

Sapıkların Uyduğu Şâirler

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾
إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

"Şairlere gelince, onlara da sapıklar uyar. Onların her sahaya daldıklarını ve gerçekten hep yapmayacakları şeyleri söylediklerini görmüyor musun? Fakat bunlardan, ancak imân edip sâlih amelde bulunanlar, Allah'ı çok zikredenler ve zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildir. O zülmedenler yakında hangi inkalab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler."

(Şuarâ, 224-227).

Bil ki kâfirler, "Şeytanların, kehâneti kâhinlere; şiiri de şairlere ilham edip, vermeleri gibi; Kur'ân'ı da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e getirdiğini söylemek niçin mümkün olmasın?" deyip, Cenâb-ı Hak da, **Hz. Muhammed** (s.a.s) le kâhinler arasındaki farkı ortaya koyunca, bu ayetlerde de, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, şairler arasındaki farkı gösteren şeyleri bildirmiştir. Bu fark da, şairlere, genelde azıp-sapanların tâbi olmuş olmalarıdır. Cenâb-ı Hak daha sonra bu azıp-sapmayı, şu iki hususla izah etmiştir:

1) أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ *"Onlar, her sahaya dalarlar" diye...* Bununla, onları takibettikleri çeşitli yollar kastedilmiştir. Bu tıpkı senin, "Ben bir vâdide, sen bir vâdide..." demen gibidir. Çünkü o şâirler, bazen bir şeyi zemmettikten sonra medhedebilirler veya aksini yapabilirler. Yine onlar, birşeyi küçümseyip değersiz olduğunu söyledikten sonra, aynı şeyi yüceltip saygı da duyabiliyorlar veya aksini yapabiliyorlar. Bu ise, onları şiirleri ile, hak ve doğruluğu elde etme peşinde olmadıklarını gösterir. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumu ise, bunun tam aksinedir. Çünkü işin başından sonuna kadar, hep aynı çizgide, yani Allah'a çağırma, âhirete teşvik etme ve dünyaya yönelmemeye dâvet etme çizgisinde devam etmiştir.

Yapmadıklarını Söyleyen Şairler

2) وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ *"Onlar, hep, yapmayacakları şeyleri söylüyorlar"* diye... Bu da, dalâlet işaretlerindendir. Çünkü onlar, bazan cömertliğe teşvik ediyor, bazan cömertlikten yüz çevirtiyor; bazan cimriliğe teşvik ediyor, bazan ise, ondan nefret ettiriyor; bazan insanları, atalarından çıkmış ufacık bir kusur ile tenkid ediyor, ama kendileri daha büyüğünü yapıyorlar. Bu da onların, azıp-sapmalarına delâlet eder. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, O, işe önce kendisinden başlamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Sakın Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. (Sonra) azablandırılanlardan olursun"* (Şuara, 213) demiştir. Daha sonra da oymak oymak akrabalarına dini tebliğ etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak O'na, *"Sen (önce) aşiretini uyar"* (Şuara, 214) diye emretmiştir ki bütün bunlar, o şairlerin yollarına benzemez. Bu anlattıklarımız ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunun, o şâirlerinkine benzemediği ortaya çıkar.

Makbul Şairler

Cenâb-ı Hak daha sonra, işte Hz. Peygamber ile şâirler arasındaki farkı anlatmak için, şâirlerin bu kötü özelliklerini sayınca, şu dört vasfı taşıyan şâirleri, bunlardan istisnâ etmiştir:

1) "İman, bu *"iman edenler müstesnâ"* cümlesi ile anlatılmıştır.

2) Amel-i sâlih. Bu da ayette *"sâlih amelde bulunanlar"* cümlesi ile anlatılmıştır.

3) Bunların şiirlerinin, tevhid, nübüvvet ve insanları hakka dâvet hususlarında olması... Bu da, *"Allah'ı çok zikrederler"* cümlesi ile anlatılmıştır.

4) Kendilerini hicvedenlere karşılık vermeleri durumu dışında, hiç kimseyi hicvetmemeleri... Bu da, *"zulme uğratıldıktan sonra öclerini alanlar böyle değildir"* cümlesi ile anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah, çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez, zulme uğrayanlardan olursa bu müstesna"*... (Nisa, 148) buyurmuştur. Hem sonra bu hususta şart olan, tecavüzü haddi aşmayı bırakmaktır. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Kim size karşı haddi aşarsa, siz de tıpkı onların haddi aşmaları kadar ona karşı koyun (haddi aşın)"* (Bakara, 194) buyurmuştur. Ayetteki, bu istisna ile, **Abdullah b. Revaha, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Malik, Ka'b b. Züheyr** gibi şairlerin kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar şiirleriyle Kureyş kâfirlerini hicvediyorlardı. Ka'b b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (a.s) bana, *"Kureyş'i hicvedin. Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizin onlara bu hicviniz, ok yağdırmadan daha çetindir."* Yine, Hz. Peygamber (a.s), Hassan b. Sâbit (r.a)'e hep, *"Söyle, Ruhu'l-Kudüs de seninledir"* derdi.

Zalimleri Bekleyen Sarsıntı

Ayetteki, وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ *"O zulmedenler, yakında hangi inkilab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler"* cümlesine gelince, Allah en iyisini bilir ya, bana göre bu şu manayadır: "Allah Teâlâ bu sûrede, Hz. Peygamber (a.s)'in kalbinden kederini silecek aklî delilleri, geçmiş peygamberlerin (a.s) kıssalarını, peygamberliğinin hüccetlerini, müşriklerin O'onunla Onu, bazan kâhin, bazan şâir diye adlandırmalarındaki tutarsızlıklarını, önce Hz. Peygamber (a.s) ile kâhinler arasında, sonra yine O'nunla şâirler arasındaki farkı zikrederek anlatmış ve sûreyi işte böyle büyük bir tehdidle sona erdirmiştir. Bu, "Kendilerine zulmedip, ayetlerimizi düşünmeyen, delillerimiz hakkında kafa yormayan bu kimseler, yakında hangi inkılâb ile sarsılacaklarını görüp anlayacaklar" demektir. Alimlerin çoğu, "Bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk o şâirlerde bulunduğunu söylediği yollardan, insanları menetmeyi kastetmiştir" demişlerdir. Ama birinci izah, sûrenin başından-sonuna kadarki nazmına daha uygundur. Allah en iyi bilendir.

Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. Salat, efendimiz ümmî peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âilesine, ashabına, mü'minlerin anneleri olan peygamber zevcelerine ve kıyamete kadar, bunlara güzellikle uyan mü'minlere olsun. (Âmin)

★ ★
★

NEML SÛRESİ

Bu sûre, doksanüç veya doksandört veya doksanbeş ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

طس ۚ تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ ۝١ هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝٢ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٣

"Tâ, Sîn. Bunlar, Kur'ân'ın ve Kitab-ı Mübin'in ayetleridir, mü'minler için bir hidayet ve bir müjdedir ki o mü'minler, namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler ve onlar âhirete kesin olarak inanırlar."

(Neml, 1-3).

Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları

Bil ki ayetteki **tilke** (onlar) kelimesi, bu sûrenin ayetlerine işârettir. "Kitab-ı Mübin" ile ise, levh-i mahfuz kastedilmiştir. Kitabın mübin (açık ve açıklayıcı) oluşu, onda, olacak herşeyin yazılı olması demektir. Binâenaleyh oraya bakan, onu okuyan melekler, olacak şeyleri açıklamaktadırlar. "Kitab-ı Mübin" ifadesi, nekire ile bir mübhemlik (belirsizlik) meydana gelsin ve böylece de onun çok büyük ve önemli birşey olduğu anlaşılsın diye, nekire olarak getirilmiştir. Bu tıpkı, عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ *"Melik-i muktedir"* (kudretli bir melik) (Kamer, 55) ayetindeki nekirelik gibidir. **İbn Ebi Able**, bunun آيَاتُ كِتَابٍ مُبِينٍ takdirinde, hazfedilen muzafın yerini tutmak üzere ref ile **Kitab-ı Mübin** şeklinde okumuştur. Eğer, "Bu ayetle, Hak Teâlâ'nın, الٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ *"Elif, Lâm, Râ. Bunlar o kitabın ve Kur'ân-ı Mübin'in ayetleridir"* (Hicr, 1) ayeti arasında ne fark vardır?" dersen, derim ki: Bir fark yok. Çünkü atıf vâv'ı ("ve" edatı) tertibi gerektirmez."

Ayetteki, هُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minler için bir hidayet ve bir müjde"* ifadesi, ya nasb, ya ref' mahallindedir. Mansub oluşu, "hal" kabul edilmesine göredir ve bu takdirde, هَادِيَةً مُّبَشِّرَةً (bir hidayet edici ve müjdeleyici olarak) manasıdır. Bu "hal"in âmili ise, تِلْكَ kelimesindeki "işaret etme" manasınadır. Bunun mahallen merfû sayılması ise şu üç sebebten ötürüdür:

a) Mahzûf bir hüve mübtedasının haberi olarak,

b) Ayetteki, "**ayât**" lafzından bedel olarak,

c) İkinci haber olarak... yani, "onun ayetleri kitabın ayetleri halinde de bir de hidayet ve müjde kaynağı olarak araya getirilmiştir" demektir.

Rehberliğin Mü'minlere Hasredilmesi

Âlimler, bu hidayetin sadece mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi hususunda şu iki değişik izahı yapmışlardır:

a) Bununla, o Kur'ân'ın, sadece mü'minlerin cennete gideceğini söylemesi ve onlara bu müjdeyi vermesi kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"işte Allah'a imân edip, O'na sarılanlar yok mu, Allah onları, Kendinden olan bir rahmetin ve lütfun içine sokacak ve onları, Kendisine giden bir yola hidayet edecektir"* (Nisa, 175) ayetinde ifade edildiği gibidir. İşte bundan ötürü, bu hidayet mü'minlere has kılınmıştır.

b) Ayetteki "hidayet" ile, delil olma (rehberlik) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, bunun mü'minlere has oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah bunu mü'minlere has kılmıştır. Çünkü Allah, bu hidayetin yanısıra müjdeden bahsetmiştir. Müjde ise ancak mü'minler için söz konusudur.

2) Hidayetin o mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi, onların o hidayete sımsıkı sarılmış olmalarından ötürüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle mü'minleri zikretti. Bu tıpkı, *"Sen ancak ondan korkan kimseyi inzâr edicisin"* (Nâziat, 45) ayetinde olduğu gibidir.

3) Bu ayetlerin, mü'minler için bir hidayet olması, o mü'minlerin hidayetini artırması demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, hidayete ermiş olanların hidayetini artırır"* (Meryem, 76) buyurmuştur.

Ayetteki, الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ *"Namazlarını dosdoğru kılarlar"* cümlesine gelince, doğruya en yakın olan, bu namaz ile beş vakit namazın kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "salat" (namaz) kelimesinin başındaki elif-lam bunu gerektirmektedir. Namazın ikâmesi ise, onun şartlarına göre yapılmasıdır. Bu ayetteki "zekât" ile ilgili söz de aynıdır. Çünkü bu zekât ile de farz zekât kastedilmiştir. Zekâtın ikâmesi ise, onun yerli yerince verilmesidir.

Ayetteki Nükteler

Ayetteki, وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *"Onlar âhirete kesin inananların tâ kendileridir"* cümlesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını hakkıyla edâ eden mü'minlerin, hiç şüphe yok ki mutlaka âhirete de kesinkes inanmış olmaları gerekir. Öyle ise, bu ifâdenin ayrıca zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Bu da, mevsûlün sılâsı cümlesindendir. Buna göre, şu iki izah yapılabilir:

a) İnsanın kemâli, zatı gereği hakkı; kendisiyle amel etmek için hayrı-iyiyi bilip tanımasındadır. Hakkı tanımanın kısımları ise, pek çoktur. Fakat sâyesinde kurtuluş yolunun elde edileceği şey, mebde' (yaratılış-başlangıç) ile me'âd'ın (âhiretin-sonun) bilinip tanınmasıdır. Kendisi ile amel edilen hayrın da kısımları pek çok olup, en kıymetlileri şu iki şeydir. Nefis ile (beden) ile yapılan taat-ibadet; mal ile yapılan taat. O halde ayetteki, "mü'minler için" ifadesi, mebde' bilgisine; *"namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler"* ifâdesi, bedenen ve malen yapılan ibadetlere ve *"Onlar, âhirete kesin inananların tâ kendileridir"* ifadesi de, âhiret bilgisine bir işarettir. O halde bu demektir ki Cenâb-ı Hak, mebde'in bilinmesini ilk uç, me'âdın bilinmesini son uç, bedenî ve malî ibadetleri de bu ikisinin arası kabul etmiştir.

b) Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını veren mü'minlerin bir kısmı, haşrın ve neşrin (kıyametin) olacağına kesinkes inanırken, bir kısmının bu hususta şüphesi vardır. Fakat bu kısım, taatları ihtiyâten yapıyor ve şöyle diyor: "Eğer bu hususta, hakka (doğruya) isabet etmiş isem, mutluluğu elde etmiş olurum. Yok hata etmiş isem, sadece bu kısa ömürdeki az bir takım iyi ve güzel şeyleri kaçırmış olurum." Binâenaleyh kim namazını-zekâtını bu ikinci tarzda ifâ ederse, gerçekte Kur'ân ile hidayete ermiş olmaz. Fakat kim de âhirete kesinkes inanarak bu işleri yaparsa, Kur'ân ile hidayete ermiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda bu ifadeye yer vermiştir.

2) Ayetteki bu ifade, cümle-i i'tirâziyyedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: İman edip, namazlarını dosdoğru kılmak ve zekâtlarını hakkıyla vermek suretiyle sâlih amellerde bulunanlar var ya, işte bunlar, âhirete kesinkes inanmış kimselerdir. Doğruya en yakın izah işte bu ikinci izahtır. Bunun, doğruya en yakın oluşunun delili ise, bu cümlenin bir isim cümlesi olup, mübtedâ olan hum (onlar) zamirinin tekrar edilmesidir. Böylece ayetin manası, "Âhirete hakkıyla ancak, imân ile amel-i sâlihi bir arada yapanlar inanırlar" şeklinde olur. Çünkü neticenin ne olacağı hususunda endişe duymaları, bunları, dinî ibadetlerin zorluklarını sırtlanmaya sevketmiştir.

★ ★
★

Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ
وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ۝

"Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir de, şaşırıp kalmışlardır. Onlar, kötü azab kendilerine ait olanlardır. Onlar, âhirette de en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir."

(Neml, 4-6).

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minler için söz konusu müjdeyi beyân edince, bunun peşinden kâfirler için olacak, kötü (şiddetli) azabtan bahsederek, *"Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir..."* buyurmuştur. Âlimler, Cenâb-ı Hakk, *"Şeytan, onlara, amellerini süslü göstermiştir"* (Ankebut, 38) ayetinde, bu "tezyîn" (süslü gösterme) işini şeytana nisbet ettiği halde, bu ayette bu işi Kendisine isnâd etmiş olması konusunda değişik izahlar yapmışlardır:

Dafi ve İlim Meselesi

Bizim (ehl-i sünnet) âlimleri, ayeti, zâhirî manasına göre ele almışlardır. Çünkü insan birşeyi ancak o şeyi yapmaya sevkeden bir sebeb bulunduğu zaman yapar. Bu sebeb (dâî) ise, o işi yapmanın bazı menfaatları sağlayacağı hususunda bir bilginin, inancın veya zannın bulunmasıdır. Bu "dâî"nin (insanın kalbindeki bu duygunun), şu iki sebepten ötürü, mutlaka Allah'dan olmuş olması gerekir:

a) Eğer bu, kul tarafından olmuş olsaydı, kul bunun için, başka bir dâî'ye muhtaç olurdu. Bu şekilde de bir teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül imkânsızdır.

b) İlim, ya zarûrî, ya kesbî olur. Eğer zarûrî olursa, mutlaka bu hususta "tasavvur"un bulunması gerekir. "Tasavvur"un ise, kesbî olması imkânsızdır. Çünkü kazanılan o şeyin, eğer bunu kazanan farkında ise, bu, onun için tasavvur edilmiş demektir. Halbuki hasıl-ı tahsîl muhaldir. Yok eğer kul bunun farkında değilse, ondan habersiz demektir. O şeyden habersiz olan kimsenin ise, onu istemesi, onun peşine düşmesi imkânsızdır.

İmdi eğer sen, "Bu husus, bir yönden farkedilir, bir yönden edilmez" dersen, ben derim ki: "Farkedilen, farkedilmeyenden başkadır. Böylece bu iki kısımdan herbiri için biraz önce yapılan taksim yeniden geriye dönmüş olur. Tasavvurun kesbî olmadığı kesin olarak sâbit olup, "tasdik"in bulunmasında, iki tasavvurdan herbirinin bulunmasının yeterli olması demek olan, zarûrî bir ilim de bulununca, tasavvur kesbî olmamış olur ve bu kesbî olmayan tasavvur, "tasdîk"i gerektirir. O halde bu demektir ki, her nerede, her ne zaman tasavvurât bulunursa, hiç şüphesiz "tasdîk" de bulunur, her nerede - her ne zaman o bulunmazsa, tasdîk de bulunmaz. Binâenaleyh bu bedîhî (zarûrî) tasdîkâtın bulunması kesbî değildir. Sonra bedîhî tasdîkât, nazarî tasdîkâtı gerektirir ise, o nazarî tasdîkat da kesbî olmaz. Çünkü zarûrî olanın, lâzım-ı gayr-i mufarıkı olan vasfı da zarûrîdir. Yok eğer onları gerektirmiyorsa, nazarî ilimler diye farzettiğimiz o şeyler de böyle olmazlar, tam aksine takdîdî bir takım inançlar olurlar. Çünkü mukallidin inancı, onu yapmayı gerektiren herhangi birşey olmaksızın, doğrudan doğruya iyiniyetle yaptığı bir inançtır. Böylece bu izah ile, bütün ilimlerin zarûrî olduğu sâbit olur.

Yine fiillerin başlangıcının da bir takım ilimler olduğu anlaşılır. O halde kulların fiillerinin tamamı zarûrîdir. Binâenaleyh bu demektir ki, insan aslında mecbur olduğu halde muhtar (irade sahibi) görünmektedir. Böylece, her iş yapanın, o işini ona güzel gösterenin Allah Teâlâ olduğu sâbit olmuş olur. Binâenaleyh ayetteki "tezyîn" (süslü gösterme) ile, Cenâb-ı Hakk'ın o insanın kalbinde, yapacağı o işte, bir takım lezzet ve menfaatlerin olacağı bilgisini yaratması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk insanın kalbinde, zararlı ve kötü şeylerin bilgisini yaratmaz. Binâenaleyh bu akîl ve kesin delîller ile, bu ayeti zâhirî manasına almanın gerekliliği sâbit olmuş olur.

Mu'tezile'nin Yorumunun Reddi

Mu'tezile ise bu ayetin te'vili hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Biz, onlara dinî şeyleri ve kendisine sımsıkı sarılmaları gereken şeyleri beyân ettik. Onun güzelliğini ve onlar için ondaki mükâfaatı açıklamak suretiyle de onu süsledik" demektir. Çünkü Allah'ın bir ameli süslemesi, o ameli güzel, gerekli ve iyi neticeli olarak tavsif etmesidir ki bu, *"Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi"* (Hucurât, 7) ayetiyle kastedilen manadır. Ayetin sonundaki, *"şaşırıp kalmışlardır"* ifadesi de buna delâlet eder. Çünkü bu, "Onlar ise, Bizim onlara süslediğimiz amellerden dönmüş ve yüz çevirmişlerdir" demektir.

2) Allah Teâlâ onları, uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, o kâfirler, Allah'ın bu lütuf ve in'amlarını şehevî arzulara tâbî olmaya ve kendileri için gerekli mükellefiyetlerden uzaklaşmaya bir sebep kılmışlardır. İşte bundan dolayı, sanki Cenâb-ı Hak, onların amellerini süslemiş gibi olur. Bu manaya da, meleklerin, *"Fakat onları ve atalarını alabildiğine faydalandırdın da, nihayet zikri (dersi) unuttular ve helâke mahkûm bir kavm oldular"* (Furkân, 18) şeklindeki sözleri işaret etmektedir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın şeytana zaman tanıması ve onu salıvermesi, böylece de şeytanın, insanlara kötü fiillerini güzel göstermesi, bu "tezyîn" (süslü gösterme) işinde açıkca görülen bir ilgidir. İşte bundan ötürü bu tezyin işini Cenâb-ı Hak, Kendisine izafe etmiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerinden **birincisine** şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, "amellerini" sözü, Allah'ın, yapılan amel ister iyi ister çirkin olsun, insanlara o amelleri güzel gösterenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifade eden, umûmî bir lafızdır. Bu manadaki "tezyîn"in ne demek olduğunu biraz önce açıkladık. **İkinci izaha** da şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, onları uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, bu işlerin, günahın işlenmesini, işlenmemesine tercihte bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, tercihin bulunduğu her yerde mutlaka o işin gereklilik (zarûrîlik) derecesine varıp dayanacağını söylemiştik. Bu durumda, bizim dediğimiz ortaya çıkar. Yok eğer bunda onların bir tesiri yoksa, bunlar, onların amellerine nisbetle, tıpkı bir kapı gıcırtısı ve karga sesi gibi olur ki bu da, onların fiillerinin, o nimetlere dayandırılmasına mânîdir. Bu, aynı zamanda Mu'tezile'nin üçüncü izahlarına da bir cevaptır. Allah en iyi bilendir.

Ayetteki, فَهُمْ يَعْمَهُونَ *"Onlar, şaşıp kalmışlardır"* ifadesine gelince, " **'ameh**", şaşıp kalmak, hayret etmek, tereddüd etmek" demektir, tıpkı yolunu şaşıranın durumu gibi.

Hak Teâlâ'nın أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ *"Onlar, kötü azab kendilerine ait olanlardır..."* cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu o kâfirlerin Bedir günü kılıçtan geçirilmeleri ve esir edilmeleridir:

b) Bununla, ister dünyada, ister âhirette olsun, mutlak manada ilâhî azab kastedilmiştir. "**Kötü**" kelimesi ile de, o azabın şiddetli ve büyüklüğü kastedilmiştir.

Ayetteki, هُمُ الْأَخْسَرُونَ *"Onlar, en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Kişinin, dünyada, sıhhat ve selâmetini soyup atması ve âhirette yine kendisini büyük bir azaba teslim etmesinden daha büyük bir azab yoktur.

b) Bu, "Onlar itaat etmiş olmaları halinde cennette elde edebilecekleri o makamları, itaat etmemek suretiyle; elden kaçırmış olmak suretiyle zarar etmişlerdir. Çünkü her mükellefin, cennette itaat etmesi halinde kendisine verilmek üzere hazırlanmış bir yeri vardır. Fakat isyan edince, bunu başkasına vermiş gibi olur, o makamı elde edemeyecek büyük zarara girmiş olur.

★ ★
★

Kur'ân Vahyi İle Nebatatın Mukayesesi

وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ۝٦ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ۝٧ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَن بُورِكَ مَن فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝٨ يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٩

"Şüphesiz ki bu (Kur'ân) sana, herşeyi hakkıyla bilen, hakîm ve alîm Allah tarafından veriliyor. Hani Musa âilesine, "Ben bir ateş gördüm. Size ondan ya bir haber getireyim, yahut size ondan bir kor getireyim de ısınasınız" demiştir. Oraya gittiği zaman, ona şöyle nidâ olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi. Alemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir. Ey Musa, hakikat şudur ki mutlak gâlib olan, Aziz ve Hakîm Allah benim".

(Neml, 6-9).

Ayetteki وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ifadesi, "O Kur'ân sana, öyle alîm bir zattan, öyle hakîm bir zattan verilmiştir ki..." demektir. **Alîm** ve **Hakîm**'in nekire getirilmesinin hikmeti bu (te'kiddir). Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra zikredeceği kıssalar için bir mukaddime (giriş)dir. إِذْ lafzı ise mukadder bir اُذْكُرْ fiili ile mansubtur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bundan sonra şöyle demektedir: "O'nun hikmetinin ve ilminin neticesi olan, **Musâ**'nın kıssasını da al." Bu lafzın, "**alîm**" kelimesinin mef'ulü olarak mansub olması da mümkündür. İmdi, eğer, "Hikmet, ya ilmin bizzat kendisidir; yahut ilim, hikmetin içinde birşeydir. Öyle ise niçin, hikmetle birlikte ilim de zikredilmiştir? Cevap: Hikmet, sadece amelî şeyleri bilmekle; ilim ise bundan daha kapsamlıdır. Çünkü ilim bazen amelî, bazanda nazarî olur. Nazarî ilimler ise, amelî ilimlerden daha kıymetlidir. Böylece Cenâb-ı Hak, amelî ilimleri kapsayan hikmeti ele almış, bunun peşinden de, kendisinin alîm olduğunu zikretmiştir ki, **alîm**, ilimde had noktaya varan demektir. Bunun kemâli ise şu üç cihetle elde edilir:

a) Tek olması.

b) Bütün malumatı içine alması.

c) Hertürlü değişiklikten korunmuş olmasıdır. Bu üç mükemmeliyet hali ise, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ilminde mevcuttur.

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede pekçok çeşit kıssadan bahsetmiştir:

1. Kıssa: Hz. Musa Kıssasının Ezberlenmesi

Birinci kıssa, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ *"Hani Musa, ailesine ... demiştir"* ifadesine gelince bu, **Hz. Musa**'nın yolunda, hanımı **Hz. Şuayb**'ın kızından başka bir kimse bulunmadığını gösterir. Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın hanımını, onun, "ehli" olarak vasfetmiş ve bunun peşinden de **ümküsû** "kalınız" (Kasas, 29) buyurarak, fiili çoğul getirmiştir.

Ayetteki, إِنِّي آنَسْتُ نَارًا *"Ben bir ateş gördüm..."* cümlesine gelince, bu şu anlamdadır: "Onlar geceleyin yürüyorlardı. Derken, yolu şaşırdılar. Vakit de soğuk bir vakit idi. Bu gibi hallerde nefis, yol konusundaki şaşkınlığı gidermek ve ısınmak için ateşten istifâde etmek ümidiyle, ta uzaklarda bir ateş görme arzusunu duyar.. İşte bundan ötürü **Hz. Musa**, hanımına, bir müjde vererek, *"Ben bir ateş gördüm..."* demiştir. Alimler, bu ifadenin ne manaya geldiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, **ânestü** fiilinin "gördüm" anlamına geldiğini söylerken, diğer bazıları da, o, "tesadüf ettim, buldum da, ona ünsiyyet keşfettim" manasına geldiğini söylemişlerse de, birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü Araplar, رَأَيْتُ بِبَصَرِي ve آنَسْتُ بِبَصَرِي ifadeleri arasında bir fark görmezler.

Cenâb-ı Hakk'ın,' سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ *"size ondan ya bir haber getireyim..."* ifadesine gelince, "haber", kendisiyle yol hakkında bilgi verilen şeydir. Çünkü **Hz. Musa**, yolunu şaşırmıştı. Sonra bu ifade de, şöyle bir hazf söz konusudur: "O, ateşi görünce, ona doğru yönelerek, "size ondan ya bir haber getireyim..." dedi. Yani, "kendisiyle, yolun bilinebileceği bir haber..." demektir.

Onun أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ *"yahut size, ondan bir kor getireyim"* cümlesine gelince, شِهَابٌ **(şihâb)**, alev, meşâle; قَبَسٌ **(kabes)** de, ele alınmış kor, ateş demektir. Cenâb-ı Hak, alevi kora, ateşe nisbet etmiştir[90]; çünkü **"şihâb"** kor ele alındığı zaman ele alınmış olur, ele alınmadığı zaman da ele alınmamış olur. Bu ifadeyi tenvinle بِشِهَابٍ قَبَسٍ şeklinde okuyanlar ise, قَبَسٍ kelimesini ya bedel tutmuş; yahut da, kendisinde bulunan, "ele alma, tutma" anlamından ötürü, sıfat addetmiştir. Sonra burada, şu şekilde birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular ve Cevapları

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"size ordan ya bir haber getireyim..."* (Neml, 7) ifadesiyle, *"olur ki ondan size bir haber ... getiririm..."* (Kasas, 29) ifadeleri, adeta birbirleriyle tenakuz halindedirler. Çünkü bunlardan birisinde ümit etme manası var (Kasas, 29), diğerinde ise, kesinlik ve katiyyet anlamı...

Biz diyoruz ki, bunun **cevabı** şöyledir: Bir şeyi uman, bekleyen kimse bazan, o umduğunu elde edememe ihtimalini de düşünerek, o hususdaki beklenti ve ümidi kuvvetli olduğu için, "şunu yapacağım ve şöyle olacak" der.

İkinci Soru: Bu ifadenin başına niçin, "gelecek" manasını bildiren sîn gelmiştir?

Cevap: Bu, **Hz. Musa** tarafından, ailesine, geç de olsa, yahut mesafe uzak dahi olsa, onu getireceği hususunda verilmiş olan bir va'ddir.

Üçüncü Soru: Hz. Musa, bu iki cümlenin arasına, ev "veyâ" edâtını sokmuştur? Her ikisine de, aynı anda ihtiyacı olduğu için, bunları birlikte anmalı, zikretmeli değil miydi?

Cevap: Hz. Musa Allah'ın sünnetine güvenerek, ümidini, ikisini birden elde edemezse bile, onlardan birini elde edeceğine, yani, ya yolu bulacağına, ya da ateşi elde edeceğine bağlamıştır. Çünkü Allah, kulu üzerinde, iki mahrûmiyeti birden bulundurmaz.

Ayetteki, لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ cümlesine gelince bu, "ısınmanız için" demektir. Ki bu da, onların, ısınmaya olan ihtiyaçlarını gösterir. Bu durumda bu işin, ancak soğuk bir vakitte meydana geldiği anlaşılır.

---

90. Razi burada, بِشِهَابٍ قَبَسٍ kıraatine göre bu açıklamada bulunmuştur.

Ağaçlardaki İlâhî Zuhûr

Cenâb-ı Hakk'ın نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"...Şöyle nidâ olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi"* ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu cümlenin başındaki en, tefsir için getirilen en-i müfessire'dir. Çünkü nidâ fiilinde kale (dedi) anlamı vardır. Buna göre mana, "O Musâ'ya ... bereket verildi" denildi.." şeklinde olur.

İkinci Bahis: Alimler "ateşte olan..." tabirinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) بُورِكَ أَنْ kelimesi, تَبَارَكَ "Bereketli oldu, arttı..." anlamındadır. nâr kelimesi de, "nûr" (şık, ziyâ) anlamındadır. Buna göre mana, "Nûrda olanlar mübarek oldu..." şeklinde olur. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'dır. وَمَنْ حَوْلَهَا tabiri ile de, melekler kastedilmiştir. Biz bu rivayetin her ne kadar uydurulmuş ve mevzû olduğunu kesinkes biliyorsak da, bu, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

2) مَنْ فِي النَّارِ ifadesiyle, "Allah'ın nûru" وَمَنْ حَوْلَهَا ifadesiyle de, "melekler" kastedilmiştir. Bu da, Katâde ve Zeccâc'dan rivayet edilmiştir:

3) Allah Teâlâ, Hz. Musâ'ya, mübarek bir yerdeki o ağaçtan duyduğu bir sözle nidâ etmiştir. O halde bu demektir ki, sözün mahalli o ağaçtır; ama, Hz. Musa'ya konuşan ise, bu konuşmayı o ağaçta yaratmak suretiyle kendisi olmuştur, ama ağaç olmamıştır. Sonra o ağaç, içindedir. Onun etrafındakiler ise, meleklerdir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı" buyurmuştur. Bu, Cübbâî'nin görüşüdür.

4) Ateşte olan, Hz. Musa'dır. Çünkü, ateşe yakın olan odur. Ateşin etrafında olanlar ise meleklerdir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bir şeye yakın olan hakkında, "o, o şeyin içindedir" ifadesi kullanılabilir.

5) Keşşâf sahibine göre, بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ ifâdesinin anlamı "ateşin yerinde olan kimse ve onun çevresindekiler kutlu kılındı" demektir. Burası da ateşin hasıl olduğu yerdir, yani مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ Cenâb-ı Hakk'ın, *"bir yerdeki vadinin sağ kıyısından..."* (Kasas, 30) ayetinde ele alınan kutlu bölgedir. Bunun böyle olduğuna, Übeyy İbn Ka'b'ın bu kelimeyi تَبَارَكَتِ الْأَرْضُ وَمَنْ حَوْلَهَا *"o yer ile, onun etrafındakiler mübarek oldu"* şeklindeki kıraati delâlet etmektedir. Yine Ubeyy'in, بُورِكَتِ النَّارُ şeklinde okuduğu da rivayet olunmuştur.

O Mekânın Kutlu Olmasının Sebebi

Üçüncü Bahis: O mıntıkanın, ateştekilerin ve onun etrafındakilerin mübarek kılınma sebebi, bu büyük hadisenin orada vaki olmasıdır. Ki, bu büyük iş de, Allah

Teâlâ'nın **Hz. Musa** ile konuşması, onu peygamber kılması ve onun elinden mucizeler izhâr etmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Şam topraklarını, *"Onu da, Lût'u da, içinde âlemler için bereketler verdiğimiz arza (ulaştırıp) kurtardık"* (Enbiyâ, 71) ayetinde de belirttiği gibi, bereketli kılmış, mübarek yapmıştır. O toprakların böyle olması da gerekir; çünkü o topraklar peygamberler otağı, vahyin indiği mekân olup onların, ölülerini de, dirilerini de içinde bulunduran yerdir.

Tesbihin Buradaki Anlamı

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, bu sözü, **Hz. Musa**'nın münacâatının bir mukaddimesi yapmıştır. O halde ayet-i kerimedeki, *"Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı.."* cümlesi, bunun, bütün Şam topraklarında, kendisinden bereket fışkıran büyük bir iş olarak kabul olunduğuna delâlet eder.

Ayetteki, وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir"* cümlesinin şu iki faydası vardır: a) Cenâb-ı Hak, bunun, **Hz. Musa**'nın peygamberliğinin doğruluğu hususunda bir mukaddime olması için, Kendisini, gerek zâtı, gerekse hikmeti hususunda O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmiştir. b) Bunun, kâinatta meydana gelen büyük olayların ve hadiselerin, Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirildiğine dikkat çekmek için, bunu dileyenin ve onu yapanın, Alemlerin Rabbi olduğunu ilân etmek için gelmiş olmasıdır.

Ateşten Gelen Nidanın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın... إِنَّهُ أَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"hakikat şudur ki, mutlak galib olan, Azîz ve Hakîm olan Allah Benim..."* ifadesine gelince, **Keşşâf** sahibi şöyle der: "**İnnehû** kelimesindeki zamirin, şân zamiri; أَنَا اللّٰهُ cümlesinin mübtedâ haber; الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ifadesinin de, o haberin sıfatı olması muhtemel olduğu gibi, bu zamirin, kendinden öncekilerin delâlet ettiği şeye raci bir zamir olması da mümkündür. Yani, "Sana konuşan, Benim..." demek olur. Bu durumda, **Allah** lafzı, **ene**'nin beyâniyyesi, الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ifadeleri de, tayin için getirilmiş iki sıfat olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa**'nın elinden izhâr etmek istediği mucizeleri ortaya koyması için, bir mukaddimedir. Allah Teâlâ bu beyanı ile şunu demek istemiştir: "Meselâ o değneğin bir yılana dönüşmesi gibi, vehim ve anlayışlardan uzak olan şeylere muktedir olan ve yaptığını ince hikmet ve tedbir ile yapan Benim Beni."

Nidanın Hak Olmasının Ölçüsü

İmdi eğer, "Bu nidanın Allah'dan başkasından olması da mümkündür. O halde, **Hz. Musa**, bunun Allah'dan olduğunu nasıl bilebilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Ehl-i sünnetin bu hususta, iki izah şekli vardır:

a) **Hz. Musa**, harflere ve seslere benzemekten münezzeh olan bir kelâm duymuş ve bunun, Allah'ın sıfatı olduğunu, bedîhî ve zarurî olarak bilip anlamıştır.

b) Mâverâünnehir imamlarının görüşüdür. Buna göre, Hz. Musa(a.s) o sesi o ağaçtan duymuştur. Bu noktada biz şöyle diyoruz: Hz. Musa, bunun Allah'dan olduğunu, şu sebeplerden dolayı anlamıştır:

1) "O nidâ, o ateş veya o ağaçta meydana gelince, Hz. Musa, bunun Allah tarafından olduğunu anlamıştır. Çünkü, içimizden hiçkimse, böyle bir şeye kadir olamaz." Bu izah tutarsızdır; çünkü, "Ateşe ve o ağaca şeytan girdi; sonra da nidâ etti" denilmesi muhtemeldir.

2) "O nidânın bizzât kendisinin büyüklük ve azametle, ancak bir mucize olabilecek bir dereceye ulaşmış olması da mümkündür." Bu izah da tutarsızdır, çünkü biz, meleklerin ve şeytanların, (ses bakımından) ne derece kuvvetli olduklarını bilemiyoruz. Binâenaleyh, bunlardan, her frekans ve yükseklikte sesin sadır olması mümkündür.

3) Bu konuşmaya, ilahi bir konuşma olduğunu gösteren bir mucize de eklenmiştir. Bu cümleden olarak, o ateşin yeşil bir ağaçta yanmasına rağmen, o ağacın kendisi yanmamıştır. Bu işte, adetâ bir mucize gibi olmuştur. En doğru olan da budur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Musa (a.s)'ın Teskîn Edilmesi

وَأَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ
الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَدْخِلْ يَدَكَ
فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ ۖ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا
فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا
وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

"Ve asanı bırak". (Musa asasını bırakıp da) onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce, arkasını dönüp kaçtı ve geri dönmedi. "Ey Musa, korkma. Çünkü Ben (varım). Benim yanımda peygamberler korkmaz. Zulmeden kimseler müstesnâ. Fakat zulmeden kimse işlediği kötülükten sonra iyi iş yapar, halini düzeltirse şüphesiz ki Ben, hakkıyla bağışlayıcı, çok merhamet ediciyim. Elini koynuna sok da, Firavn'a ve kavmine (göstereceğin) dokuz mucize içinde o, kusursuz, bembeyaz (parlak) olarak çıkıversin. Şüphesiz ki

onlar, fâsıklar topluluğudur". Vakta ki ayetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi. "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibr ile yine bunları inkâr ettiler. Fesat çıkaranların akıbeti bak nice oldu..."

(Neml, 10-14).

Bil ki, bu ayetlerde yeralan hususların pekçoğunun izahı geçmişti. Biz burada, hassaten buraya mahsus olan (tekrarlanmamış olan) hususları zikredeceğiz.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَلْقِ عَصَاكَ *"Ve asânı bırak"* ifadesinin neye atfedildiği sorulmuştur.

Cevap: Bu, بُورِكَ (Neml, 8) lafzına atfedilmiştir. Çünkü kelamın takdiri, نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ şeklindedir. Ki, her ikisi de, نُودِيَ ifadesinin tefsiridir.

Ayetteki, كَأَنَّهَا جَانٌّ *"çevik bir yılan gibi..."* cümlesine gelince, اَلْجَانُّ cân kelimesi, küçük yılan anlamına gelir. Onu bu adla isimlendirmişlerdir, çünkü o, insanlara gözükmez. **Hasan el-Basrî** bu kelimeyi, iki sâkin harfin bir arada bulunmasından kaçınarak, شَابَّةٌ (şâbetun - genç kız) ve دَابَّةٌ (dâbetun - debelenen, kımıldayan canlı) diyen kimsenin okuyuşu üzere جَانٌّ (cânun) şeklinde okumuştur.

وَلَمْ يُعَقِّبْ *"ve geri dönmedi"* cümlesine gelince, bunun anlamı, "rücû etmedi, arkasına dönmedi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, savaşçı hakkında, kaçıştan sonra tekrar geri dönüp saldırıya geçtiğinde عَقَّبَ الْمُقَاتِلُ " 'Akkâbe'l-Mukâtilu" denilir. O ancak, bunun, kendisi hakkında murad edilen bir şey olduğunu zannettiği için korkmuştur. Ayetteki *"Korkma, çünkü Benim ... yanımda peygamberler korkmaz.."* hitabı da buna delâlet eder. Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan murad şudur: "Biz peygamberlere bir mucize izhar etmeyi emrettiğimiz zaman, onların bunu izhar hususunda korkmamaları gerekir..." Aksi halde, peygamberler, muhakkak ki bazan korkarlar.

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَّا مَنْ ظَلَمَ *"zulmeden kimseler müstesnâ"* ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Lakin, zulmedenler hariç..." Buradaki zulüm, evlâyı terketmek ya da küçük günahlar kabilinden, nebîlerden sadır olan şeylere hamledilmektedir. Bununla kastolunanın, **Musa** (a.s) da bulunan şeye ima olması da muhtemeldir ki, bu, son derece hoş olan tavizlerdendir.

Hasan el-Basrî (r.a) şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki **Musa** (a.s) kıbtîyi öldürmekle zulmetmiş olan, sonra da halini değiştiren kimselerden idi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbim, ben nefsime zulmettim. Beni bağışla!.." dedi. Bunun üzerine Allah da bağışladı.."* (Kasas, 16) ayeti, **Hz. Musa**'ya delâlet eder. Bu ifade, tenbîh harfiyle, أَلَا مَنْ ظَلَمَ **(elâ men zaleme)** şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ *"Sonra bir kötülüğün ardından onu bir iyiliğe çevirse.."* ayetine gelince, bundan murad, "tevbe güzelliğin ve günahın

kötülüğü"dür. **Ebû Bekr'ın Asım'dan olan rivayetine göre o,** حَسَناً **(Hasenen) şeklinde okumuştur.**

Ona Verilen Dokuz Mucize

Cenâb-ı Hakk'ın, فِي تِسْعِ آيَاتٍ *"(göstereceğin) dokuz mucize içinde.."* **ifadesine gelince bu müsteenâ bir ifadedir. Buradaki fî harf-i cerri, mahzuf olan bir kelama müteallıktır. Buna göre mana, "Dokuz mucize içinde (ile) Firavun'a git" şeklinde olur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Mucizeler onbir taneydi. Bunlardan ikisi yed-i beyzâ ile asâ mucizeleridir. Dokuzu ise şunlar: Denizin yarılması, tûfan, çekirge, bit, kurbağa, kan, silme kör edilmeleri, badiyelerinde kuraklık tarlalarında da eksilme...**

Ayet-i Kerime'deki فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً *"Vaktaki ayetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi.."* **cümlesine gelince, burda, "görme" (ibsâr) ise, ayetlere nisbet edilmiştir; hakikatte ise, bu ayetleri düşünene aittir. Bu da, onların iyice bakmaları ve onun hakkında tefekkür etmeleri sebebiyledir. Yahutta bu ayetler, son derece aşikâr olmalarından dolayı görür ve doğruya ulaşır gibi addedilmişlerdir. Ali İbn Hüseyin ve Katâde bu kelimeyi, tıpkı** مَجْبَنَةٌ **(mecbene) ve** مَبْخَلَةٌ **(mebhale) kelimelerinde olduğu gibi,** مَبْصَرَةٌ **şeklinde okumuşlardır. Yani, kendisinde görme ve ibret almanın çok olduğu mahal ve mekân.**

Muarızların İçlerinden İnanmaları

Cenâb-ı Hakk'ın وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ *"Vicdanları da buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde..."* **ifadesine gelince, buradaki vâv, hâl vâv'ıdır. Kendisinden sonra da, bir kelime bulunur. Burada** الْأَنْفُسُ **muzman (vicdanlar) kelimesini zikretmenin faydası ise şudur: "Onlar bu ayetleri dilleriyle inkâr edip yalanlamışlar, ama kalblerinde ve vicdanlarında ise, bunun gerçek ve hak olduğuna kanaat getirmişlerdir."** اِسْتَيْقَنَ **(isteykane) fiili,** أَيْقَنَ **(eykane) ifadesinden daha belliğdir.**

ظُلْماً وَعُلُوّاً *"zulüm ve kibir ile.."* **ifadesine gelince, bu, "Bu ayet ve mucizlerin apaçık olup Allah katından olduğuna kanaat getirdikten sonra, onu apaçık bir sihir olarak isimlendirmek suretiyle büyüklenen kimsenin zulmünden daha çirkin hangi zulüm vardır?.." anlamındadır. (Uluvvu) kelimesi, büyüklenerek, Hz. Musa'nın getirdiği şeye imandan yüz çevirmektir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın** *"Kibirlerine yediremediler... Onlar mütekebbir ve müstebid adamlardı..."* **(Mü'minun, 46) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime tıpkı,** عِتِيّاً **kelimesinde olduğu gibi, damme ve kesre ile** عُلِيّاً **ve** عَلِيّاً **şeklinde de okunmuştur.**

★ ★
★

2. Kıssa: Dâvud (a.s)

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا ۖ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ
سُلَيْمَانُ دَاوُدَ ۖ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ
الْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتَّىٰ إِذَا
أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ
وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّن قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

"Biz Dâvud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler. Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi. Bize her şeyden verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir." Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı. İşte bütün bunlar, zapt ve idâre ediliyorlardı. Hatta karınca vadisine geldikleri zaman (dişi) bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin. Sakın Süleyman ve ordusu, bilmeyerek, sizi kırmasın! (Süleyman) onun bu sözünden gülercesine tebessüm etti de: "Ya Rabb, dedi, bana ve ana babama lutfettiğin nimetine şükretmemi ve Senin razı olacağın iyi (işler) yapmamı bana ilhâm et. Rahmetinle beni de salih kullarının arasına sok."

(Neml, 15-19).

Cenâb-ı Hakk'ın عِلْمًا ifadesine gelince bundan murad, "ilimden bir bölüm"dür. Yahut da, "yüce ve aziz bir ilim." Buna göre eğer, "Burda vâv değil de fâ olmalı değil miydi? Senin tıpkı أَعْطَيْتُهُ فَشَكَرَ "ona verdim, o da teşekkür etti" demen gibi olmalı değil miydi?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Dil ile şükretmenin hali ancak, ondan önce bir kalb, amelî bulunduğu zaman güzel olur. Bu kalb ameli de, taatları yapmaya, günahı ise terketmeye azmetmedir. Bundan önce, taatlarla meşgul olmak olan, uzuvların amelinin de bulunması gerekir. İşte, dil ile şükürden önce mutlaka bu ikisinin bulunması gerekince, şüphesiz ki O'nun şöyle demiş gibi olması gerekir: "Biz ona ilim verdik. O da, bununla, hem kalben, hem de bedenen amel etti. Lisanıyla da, "Bana şunu şunu veren Allah'a hamdolsun" diyerek bunu yaptı..."

İlmin Önemi

Onun, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ *"Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun.."* ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:

1) Kendilerinden üstün kılınan, çokluk, kendilerine ilim verilmeyenler, yahut da kendilerine onların ilmi gibi bir ilim verilmeyenlerdir. Onlar bu konuda pekçoklarına üstün kılındıkları gibi, pekçokları da kendilerine üstün kılınmıştır.

2) Ayet-i kerimede, ilmin ve mertebenin yüceliğine bir delil vardır. Çünkü **Süleyman** ile **Dâvud** (a.s)'a, başkalarına verilmemiş olan bir mülk verilmiş, ama onların mülke olan şükürleri, ilme olan şükürleri gibi olmamıştır.

3) Onlar kendilerini, herkese üstün tutmamışlardır. Bu da, tevâzûnun güzelliğine delâlet eder.

4) İfâdenin zahiri, bu faziletin ancak o ilim olmasını gerektirir. Sonra, Allah ve O'nun sıfatlarını bilmenin, diğer ilimlerden daha şerefli olmasını iktiza eder. Binâenaleyh, bu şükûr ancak, bu ilimden ötürüdür. Sonra bu ilim, bütün mü'minler için mevcuttur. Dolayısıyla, bunun, onların diğer mü'minlere üstün tutulmalarının sebebi olması imkânsız olur. O halde bu fazilet ve üstünlük, Allah ve onun sıfatlarına dair ilim hususunda, kulun, bunların içine dalmış olmasıdır. Öyle ki artık, kulun kalbine hiçbir şüphe gelmez, kalbi hiçbir an ve zaman Allah'tan gafil olmaz...

Süleyman (a.s)'ın Dâvud (a.s)'a Vârisliği

Cenâb-ı Hakk'ın, وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوٗدَ *"Süleyman Dâvud'a mirasçı oldu.."* ifadesine gelince alimler, bu konuda ihtilâf ettiler. **Hasan el-Basrî**, meselâ şöyle demiştir: "Bu, mal hususundadır. Çünkü nübüvvet ilahî ve doğrudan Allah'dan olan bir bağış olup, ona miras olunmaz." Bir başkası, "Hayır, bu nübüvvettir" derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu saltanat ve yönetimdir" demişlerdir. Eğer **Hasan el-Basrî** iyice teemmül etseydi, oğul kendisine varis olduğunda, malın da Allah'tan olan bir atiyye olduğunu anlardı. İşte bundan dolayıdır ki, çocuk mü'min olduğu zaman varis olur; kâfir ya da (mürisin) katili olduğu zaman varis olamaz! Fakat Allah Teâlâ, veraset sebebini, bazı şartlarla, ölüye varis olana tahsis etmiştir. Ama nübüvvet böyle değildir, çünkü ölüm, çocuğun nebî olması için bir sebep olamaz. İşte bundan dolayı bunlar, birbirinden ayrılırlar. Ancak bu, babasının ölümünde nübüvvet ile görevlendirildiği için, nübüvvete varis olmakla nitelenmesine mani değildir. Nitekim oğul da, babasının ölümünde onu elde ettiği için mala varis olur. Söylediğimizi açıklayan şeylerden birisi de şudur: Allah Teâlâ şayet tafsilatlı olarak açıklasaydı da, "**Süleyman Dâvud'a, onun malına varis oldu**" deseydi, o zaman, *"Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi"* ayetinin hiçbir anlamı olmazdı. Ama biz, "**Süleyman** onun, nübüvvet ve mülk (hakimiyet) makamına varis oldu" dersek, bu o zaman güzel olur. Çünkü mülke varis

olmak, bütün bunları içine alır; mala varis olmak ise, nübüvveti içine almaz. Onun, إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ *"Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir.."* ifadesine gelince, bu da ancak, kâmil olsun yada olmasın herkese nasîb olan mal değil de, zikrettiğimiz şeye, nübüvvet makamına yakışan bir şeydir. Allah Teâlâ'nın bundan sonra zikretmiş olduğu, **Süleyman** (a.s)'ın orduları ifadesi ise, ancak zikrettiğimiz hususa uygun düşer. Yaptığımız bu açıklama ile, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın sadece mala varis olduğunu iddia eden kimsenin görüşü batıl olmuş olur. Ama, "**Süleyman**, hem mala hem de mülke (hakimiyete) varis oldu.." denilirse bu, bizim yaptığımız açıklamalarla ibtal edilmez. Aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ *"Biz, peygamberler topluluğu, varis olunmayız"*[91] ifadesinin zâhiriyle geçersiz olur.

Kuş Dilini Bilme Nimeti

Onun, يَاأَيُّهَا النَّاسُ *"ey insanlar"* ifadesine gelince, bundan maksat Allah'ın nimetini izhar etmek, onu yüksek sesle dile getirmek ve insanları, kuşların dilini bilme olan mucizeyi zikretmek suretiyle, tasdik ve imana davet etmektir. **Keşşâf Sahibi** şöyle demiştir: "Mantık, konuşmak, bir mana ifade etsin ya da etmesin, tek tek kelimeleri ya da cümleleri söylemek, sesle ifade etmektir. **Ya'kûb**, kitabına, **İslâhu'l Mantık** başlığını koymuştur. Halbuki o, o kitabında sadece, müfret kelimeleri düzeltmiştir. Araplar şöyle derler: نَطَقَتِ الْحَمَامَةُ "Güvercin nutketti, seslendi." **Süleyman** (a.s)'ın kuşların diline dair öğrendiği şey ise, kuşların maksad ve gayelerinden bazısını bazısından ayırıp seçmesi, farketmesidir.

Ayetteki, وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Bize herşeyden verildi"* ifadesi ile **Süleyman** (a.s)'a verilen şeylerin çok olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü "**herşey**" ile, herşeyin çoğu, çok olma bakımından müşterekitler. İşte böyle bir istiârenin (mecazın) yapılabilmesine sebep, bu müştereklikliktir. Bundan dolayı ayetteki "küllü" (herşey) kelimesi, "çok şey" manasında kullanılmıştır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"O (Belkıs'e) herşey verildi"* (Neml, 23) ayetidir.

Nebîlerden Tevazu Dersi

Ayettekl, إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ *"Şüphesiz ki bu apaçık bir üstünlüğün tâ kendisidir"* ifadesi, *"Bizi, mü'min kullarından bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun"* ifadesinin bir izahıdır ki bundan murad, Allah'a şükür ve hamd etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ *"Ben, Âdemoğullarının efendisiyim, ama (bunda) öğünülecek birşey yok"* buyurmuştur. Buna göre eğer, ulûların kullandığı üslûbtan olduğu halde, **Hz. Süleyman** nasıl, "Bize öğretildi, Bize verildi" diyebilmiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) **Hz. Süleyman** (a.s), bu Biz ifadesiyle, kendisi ile babası **Dâvud** (a.s)'u kastetmiştir.

---

91) **Buhârî**, Humus, 1; **Müslim**, Cihâd, 52-56 (3/1379).

2) Bu fiillerdeki nûn harfine, "nûnu'l-vâhidi'l-mutâ' " (itaat olunan ferdi ifade eden nûn) denilir. Çünkü Süleyman (a.s), itaat olunan bir padişahtı. Birçok maslahat (sebep), padişahı yüce olarak zikretmeyi gerektirir. Binâenaleyh böyle bir saygı vâcib olmuş olur.

Hz. Süleyman'ın Ordusu

Cenâb-ı Hakk'ın وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ وَالطَّيْرِ *"Süleyman'ın cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı"* ifadesindeki, "haşr", çeşitli yerlerden bir araya gelip toplanmak ve toplamak demektir. Buna göre bu, "Allah Teâlâ bütün bu çeşit varlıkları, onun ordusu kıldı" demektir. Bu ise, ancak Hz. Süleyman'ın kendi gayesi ve muradında tasarruf sahibi olmasıyla mümkün olur. Bu tasarruf da ancak, mevcûd olduğu zaman mükelleflyetin söz konusu olduğu "akıl" bulunduğu zaman olur. Yahut da Hz. Süleyman, mükellif çağına yaklaşmış bir mürahık iken olmuştur. İşte bundan ötürü, "Allah Teâlâ, Hz. Süleyman (a.s) zamanında, kuşları, akıllı varlıklar kılmıştır. Hernekadar Cenâb-ı Hak, ihtiyaç duydukları incelikleri kuşlara ilham etmiş veya arı gibi hayvanlara kullara menfaatli olma özelliklerini vermiş ise de, zamanımızdaki kuşlar böyle akıllı değildir" diyoruz.

Hak Teâlâ'nın, فَهُمْ يُوزَعُونَ *"İşte bütün bunlar zabt ve idare ediliyorlardı"* ifadesi, "hepsi zabtu rabt altında tutuluyorlardı" demektir. Bu, ayette bahsedilen her gurubta bir zabtu rabt altına alan ve idâre ettiği, tasarrufta bulunduğu, adına hareket ettiği kimseler üzerinde o kimsenin, bir hükümranlığı ve yetkisi bulunduğunda olur. Binâenaleyh ayetin zâhiri, işin bu kadarını anlatmaktadır. Hadiste, "Onlar, Hz. Süleyman'ın ordusu ile birlikte yaptığı hareket, bir nizam ve tertib dahilinde olsun diye, ileri gidenlere mâni oluyorlardı" şeklindeki haber ise, imkânsız değildir.

Karınca Vadisi

Hak Teâlâ'nın حَتّٰى إِذَآ أَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ *"Nihayet karınca vadisine geldikleri zaman.."* ifadesine gelince, bu yerin, Şam'da karıncası çok bir vadi olduğu söylenmiştir. Eğer buradaki fiilin niçin alâ harf-i cerri ile müteaddî olduğu sorulursa, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Onların gelişleri, vadinin üst tarafından olmuştur. Bundan dolayı bu fiil, isti'la (üstten oluşu) ifade eden bu edat ile kullanılmıştır.

b) Bununla, vadinin geçilip, sonuna ulaşıldığı manası kastedilmiştir. Bu, birisi birşeyin sonuna ulaştığında Arapların kullandığı أَتَى عَلَى الشَّيْءِ deyimindendir. Buna göre Hz. Süleyman (a.s)'ın ordusu, vadinin bitiminde konaklamayı murad etmişlerdir. "Neml" (karınca) kelimesi, mim'in ve nûn'un zammesi ile, nümûl şeklinde okunduğu gibi, racûl vezni üzere nemûl şeklinde de okunmuştur. Neml şekli ise, bunların tahfif ile okunan şeklidir.

Karıncanın Konuşması

Ayetteki, قَالَتْ نَمْلَةٌ ifadesi, "Bir karınca dedi ki" demektir ki karıncanın konuşması akıldan uzak görülecek birşey değildir. Çünkü Allah Teâlâ, karıncada hem aklı, hem konuşma kâbiliyetini yaratmaya kadirdir. **Katâde**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, birgün Kûfe'ye gelmiş ve etrafına insanlar toplanmış. Bunun üzerine o, "İstediğinizi sorun" demiş. **Ebu Hanife** (r.h) de, o zaman henüz bir delikanlı olarak, onların arasında imiş ve "**Süleyman** (a.s)'ın karıncasının, erkek mi dişi mi olduğunu sorun" demiş. İnsanlar, **Katâde**'ye bunu sorunca, o cevap verememiş. **Ebu Hanife** (r.h), o karıncanın dişi olduğunu söylemiş. **Ebu Hanife**'ye "Nereden biliyorsun?" denildiğinde, "Allah'ın kitabından... Çünkü Allah, kitabı Kur'ân'da قَالَتْ نَمْلَةٌ demiştir. Eğer o karınca erkek olsaydı, قَالَ نَمْلَةٌ derdi" cevabını verimiştir. Bu böyledir. Çünkü "nemle" kelimesi, müzekker ve müennesi aynı olma bakımından, "hamâme" (güvercin), "şât" (koyun) kelimeleri gibidir. Binâenaleyh bunlardan dişisi erkeğinden verilen sıfat ile حَمَامَةٌ ذَكَرٌ (erkek güvercin) ve حَمَامَةٌ أُنْثَى diyerek veya هُوَ – هِيَ gibi zamirler kullanılarak ayırdedilirler.

Ayetteki, اُدْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ *"Yuvalarınıza girin"* ifadesine gelince, bil ki, karınca akıllı bir varlık olunca, şüphe yok ki, onlara, akıllı varlıklara hitap edildiği gibi hitap ederek, (cemi müzekker sâlim siğası kullanmıştır.) Bundan ötürü, böyle söylemiştir. Eğer, "Ayetteki, لَا يَحْطِمَنَّكُمْ "Sizi kırmasın" ifadesinin iğrabtaki yeri nedir?" dersen, ben derim ki: Bunun, emrin cevabı olması muhtemel olduğu gibi, emirden bedel bir nehiy olması da mümkündür. Buna göre mana, "Yerinizde durmayın, yoksa onlar sizi yol üzerinde ezer, kırıp geçerler. Sizi, burada görmeyeyim" şeklinde olur.

Bu ayetle, şu hususlara dikkat çekilmiştir:

a) Yolda yürüyenin (yerdekilere) dikkat etmesi gerekmeyip, yol üzerindekilerin sakınması gerekmektedir.

b) Karınca, peygamberin masûm (günahsız) olduğunu ve ondan ancak hatâen canlıları öldürme işinin sâdır olacağını bildiği için, "bilmeyerek sizi kırmasınlar" demiştir ki bu, peygamberlerin masûm olduklarına kesin inanmak gerektiğine önemli dikkat çekmedir.

c) Bir kitabta şunu gördüm: O karınca başkalarına, içeri girmelerini şundan ötürü emretmiştir. Çünkü o, idare ettiği karınca topluluğunun, **Hz. Süleyman** (a.s)'ı, bu saltanat ve celâlet içinde görmeleri halinde, nankörlüğe düşebilecekleri endişesini duymuştur. İşte onun, *"Süleyman sizi ... kırmasın"* ifadesi ile kastettiği budur. Böylece o, karıncalar bu nimet ve saltanatı görüp, bir nankörlüğe düşmesinler diye, onlara yuvalarına girmelerini emretmiştir ki bu, bir, kendini dünyaya kaptırmış kimselerle oturup kalkmanın mahzurlu olduğuna dikkat çekmedir.

d) Ve مَسْكَنَكُمْ şeddesiz nûn ile وَلَا يَحْطِمَنَّكُمْ şeklinde kıraatler de var. Yine aslı يَحْتَطِمَنَّكُمْ olmak üzere bu fiil, tî'nın fethası veya kesresiyle يَحَطِّمَنَّكُمْ şeklinde de okunmuştur.

Süleyman (a.s)'ın Gülümsemesi

Ayetteki, فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً مِنْ قَوْلِهَا *"(Süleyman) onun bu sözüne gülercesine tebessüm etti"*, "tebessüm sınırını gülmeye vardırdı", "gülmeye başlayarak tebessüm etti" demektir. **Hz. Süleyman** (a.s) şu iki sebepten ötürü gülmüştür:

a) O karıncanın sözünün, kendisinin ve ordusunun merhametine, hallerinin şöhretine ve ordusunun takva konusundaki şöhretine delâlet edişinden hoşlandığı için. Karıncanın buna delâlet eden sözü, *"bilmeyerek"* şeklindeki sözüdür.

b) Allah Teâlâ'nın, karıncanın sözünü duyma ve onu anlama gibi bir nimeti kendisine verip, başka kimseye vermemiş olmasından ötürü duyduğu sevinçten.

Ayetteki, رَبِّ أَوْزِعْنِي *"Rabbim bana ... ihsan et"* ifadesi hakkında **Keşşâf** sahibi şöyle demiştir: "Bunun asıl manası, "Bendeki nimetlerinin şükrünü hakkıyla yapmamı bana nasib et ve ömür boyu sana şükredebilmem için, o nimetlerin benden gitmesine mânî olma kudreti ver" demektir." Bu ayet biz (ehl-i sünnetin) görüşüne delâlet eder. Çünkü **Mu'tezile**'ye göre, yapılması mümkün olan herşey lütuf fiillerindendir. Binâenaleyh bütün bunlar olup bitmiştir. Halbuki hasıl-ı tahsil (olmuş şeylerin olmasını istemek) abestir.

Ayetteki, وَعَلَى وَالِدَيَّ *"ve ana babama"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Süleyman**'ın ebeveynine verdiği nimetleri, aynen **Süleyman**'a verilmiş nimet gibi saydığına delâlet eder. وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ *"Senin razı olacağın iyi işler yapmamı (bana ilham et)"* ifadesi ise, gerek şükür, gerekse amel-i salih hususunda, Allah'dan yardım istemektir.

Daha sonra o, وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* demiştir. O, dünyada iken, iyi şeyleri yapma hususunda Allah'ın yardımını taleb edince, âhirette kendisini sâlih kullardan kılmasını da istemiştir. Onun, *"rahmetinle"* ifadesi, cennete girmenin, kul tarafından hakedilmesiyle değil de, ilâhî lütuf ve rahmet sayesinde olduğuna delâlet eder.

Bil ki **Hz. Süleyman** (a.s) önce âhiret mükâfaatını sağlama vesilesi olacak şeyi istemiş, sonra âhiret mükâfaatını istemiştir. Ahiret mükâfaatına vesile olacak şey, şu iki husustur: a) önceki nimetlere şükür, b) hizmetlerle (ibadetlerle) meşgul olma... Önceki nimetlere şükür hususunu, *"Ya Rabbi, bana ... lutfettiğin nimetine şükretmemi ilham et (nasib et)"* ifadesi anlatmaktadır. İnsanın, ana-babasına ve atalarına verilen nimetlerin, oğlun kıymetli bir babaya nisbet edilmesinin, Allah tarafından o oğula verilmiş bir nimet olacağı için, bizzat kendisine verilmiş gibi olduğundan dolayı, *"ve ana babama ... verdiğin nimetleri"* ifadesi ile, **Hz. Süleyman**, Allah'ın, baba ve atasına verdiği nimetlere de şükretmiştir. **Hz. Süleyman**'ın diğer ibadetleri yapması ise, *"Senin razı olacağın iyi işler yapmamı..."* şeklindeki sözü etmektedir. **Hz. Süleyman**'ın, Allah'dan âhiret mükâfaatı isteyişini de, *"Rahmetinle*

beni de sâlih kulların arasına sok" ifadesi anlatmaktadır. Buna göre eğer, "Peygamberlerin, dereceleri, velilerin ve sâlih kulların derecelerinden daha büyük olduğu halde, Allah'dan, kendilerini sâlih kullarından kılmasını istemelerinin sebebi nedir? Çünkü meselâ **Yusuf** (a.s), *"Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlih kullarına kat"* (Yusuf, 101) diye dua ederken, **Hz. Süleyman** (a.s) da, *"Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok"* diye dua etmiştir" denilirse, şöyle cevap verilir: Kâmil-tam salih, Allah'a hiç isyan etmeyen ve hiçbir günaha yeltenmeyendir ki bu, çok yüce bir derecedir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Süleyman (a.s)'ın Kuşları Teftişi

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَالِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا
شَدِيدًا أَوْ لَأَاذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ
بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ
مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

"(Süleyman) kuşları teftiş edip dedi ki: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden mi oldu? Onu mutlaka çetin bir cezaya uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana, açık bir burhân (mazeret) getirir." Derken o geldi ve "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim. Hakikaten orada bir kadını, onlara hükümdarlık eder buldum. Ona herşey verilmiştir. Onun bir de büyük bir tahtı var. Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış. Dolayısıyla onlar hidayete eremiyorlar" dedi."

(Neml, 20-24).

Hüdhüd'ü Sorması

Bil ki **Süleyman** (a.s), kuşları teftiş edince **Hüdhüd**'ü hususi bir işi için aradığı zannını uyandırmaktadır. Alimler, **Hz. Süleyman**'ın **Hüdhüd**'ü neden araştırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır: 1) **Vehb b. Münebbih**'e göre, **Hüdhüd** nöbetini ihlâl ettiği için, **Süleyman** (a.s) onu araştırmıştır. 2) **Süleyman** (a.s) onu,

su ölçekleri ve bulma aletleri onda olduğu için, aramıştır. Çünkü **Hüdhüd**, yakında olan su ile, uzakta olanı bilebiliyordu. **Süleyman** (a.s) buna ihtiyaç duyduğundan dolayı, onu sordu ve araştırdı. 3) **Hüdhüd**, güneşe karşı, **Süleyman** (a.s)'a gölge yapardı. Ortalıktan kaybolunca, **Süleyman** (a.s) onu araştırdı.

Ayetteki, فَقَالَ مَالِيَ لَآ أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَآئِبِينَ *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden mi oldu" dedi"* ifadesindeki, أَمْ edatı, em-i münkatıadır. **Hz. Süleyman** (a.s), **Hüdhüd**'ün yerine baktı, fakat onu göremedi. Bunun üzerine, "o, orada olduğu halde, görünmesine mâni olan birşeyden ötürü, yoksa başka bir sebepten ötürü mü onu göremiyorum" manasında, "Bana ne oluyorda onu göremiyorum" demiş. Sonra onun orada olmadığını anlayınca, bu sözden vazgeçmiş ve "Yoksa gelmeyenlerden mi?" demiştir. Böylece sanki, anladığı şeyin, doğru olup olmadığını sormuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların, إِنَّهَا لِإِبِلٍ أَمْ شَاةٌ "Bu (sürü) deve sürüsü, yok koyun sürüsü" şeklindeki sözleridir.

Hüdhüd İçin Düşündüğü Ceza

Ayetteki, *"Onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana açık bir burhan (mazeret) getirir"* ifadesine gelince, **Hz. Süleyman**'ın böyle bir sözü, ya ancak mükellef kimseler, yahut da temyiz (mükellefiyet) çağına yaklaşmış ve terbiye edilmeye elverişli kimseler hakkında söylemesi mümkündür. Alimler, onun, *"onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım"* ifadesindeki azab hakkında, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir: **Meselâ İbn Abbas** (r.a), **Hz. Süleyman**'ın, onun kanatlarını yolup, güneşe atacağını söylerken; onun, zifte batırılıp, güneşe atılacağı da söylenmiştir. Yine bununla, onun, karıncaların içine atılıp, onlar tarafından yeneceği ile tehdid edilmiş olduğu söylendiği gibi, "kafesine kapatılarak" cezalandırılacağı da ileri sürülmüştür. Yine onunla arkadaş olanların arasının ayrılması ve o **Hüdhüd**'ün, hoşlanmadığı kimselerle arkadaşlığa mecbur edileceği de söylenmiştir. Çünkü bazı kimseler, "en kötü ve dar hapishane, kişinin hoşlanmadıkları ile beraber olmasıdır" demişlerdir. Yine bu cezanın, **Hüdhüd**'ün emsallerine hizmet mecburiyetinde bırakılacağı şeklinde olacağı da söylenmiştir.

Ayetteki, فَمَكَثَ ifadesi, kâf'ın fethası ve zammesiyle okunmuştur. غَيْرَ بَعِيدٍ ifadesi ise, عَنْ قَرِيبٍ (çok geçmeden, en yakın zamanda) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın bu bekleyişi "kısa" olarak nitelemesi, **Hüdhüd**'ün **Hz. Süleyman** (a.s)'dan korktuğu için, hızlıca geldiğini göstermesinden dolayı ve o kuşun, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın emrine nasıl âmâde olduğunu bildirmek içindir.

Hüdhüd'ün Getirdiği Haber

Onun أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ *"Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim"* ifadesine gelince bunda, **Hz. Süleyman**'ın, Allah Teâlâ'nın en aşağı derecedeki varlıkları arasında, onun bilmediğini bilen kimselerin bulunduğu hususunda bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, ücbü (kendini beğenmeyi) terketme hususunda, ince bir uyarı olmuş olur. Bir şeyi ilimce kuşatmak, onun bütün yönlerden bilinmesidir.

Sebe'

Onun, وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ *"Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim"* sözüne gelince bil ki, سَبَأٌ (Sebe') kelimesi hem munsarif olarak مِنْ سَبَإٍ hem de gayr-i munsarif olarak مَنْ سَبَأَ okunmuştur. Kelime, bâ'nın sükûnuyla da مِنْ سَبْإٍ şeklinde de rivayet olunmuştur. Bir rivayette ise **İbn Kesir**'den, elifle okunuş rivayet edilmiştir: مِنْ سَبَا **(min sebâ)**. Bu onların tıpkı ذَهَبُوا أَيْدِىَ سَبَأٍ (Onlar, **Sebâ**'nın huzuruna gittiler) ifadeleri gibidir.

Bu, **Sebe İbn Yeşcub İbn Ya'rub İbn Kahtân**'dır. Bunu kabilenin adı addeden kimse kelimeyi munsarif okumaz... Bunun mahallenin ya da büyük babanın adı olduğunu söyleyense, munsarif مِنْ سَبَإٍ okur. Daha sonra ise, Me'reb kenti, Sebe' diye isimlendirilmiş olup, onunla Sanâ arasında üç günlük bir mesafe bulunmaktadır. **en-Nebe'u** kelimesi ise, mühim haber anlamına gelir. Buradaki مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ ifadesi, sözün lafızla alakalı güzelliklerinden olup, güzelliğinin alâmeti de, mânanın doğruluğudur. Andolsun ki burada, mananın doğruluğuna ilave olarak gelmiş, böylece de hem lafız hem de mana cihetinden güzel olmuştur. Bir baksana; eğer بِنَبَإٍ yerine بِخَبَرٍ kelimesi konulmuş olsaydı, mana yine sahîh ve doğru olurdu. Ama نَبَأٌ **(nebe'un)** kelimesi, kendisinde durumun tasvirine daha uygun olan bir fazlalık ve tekîd bulunduğu için, daha uygun ve evlâdır...

Sebe'yi Yöneten Kıraliçe

Onun, إِنِّى وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ *"Hakikaten orada, bir kadını onlara hükümdarlık eder buldum..."* ifadesine gelince, buradaki kadından murad, **Belkîs Binti Şurâhîl**'dir. Onun babası, Yemen topraklarının hükümdarı olup, o ve kavmi, güneşe tapan Mecûsîlerdendi. تَمْلِكُهُمْ ifadesindeki zamir, Sebe' (kavmine) racidir. Eğer bununla kavm murad edilmişse, durum gayet açıktır; ama bununla kent kastedilmişse, o zaman mana, "Ora halkına hükümdarlık eden" şeklinde olur.

Onun, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ *"Ona herşey verilmiştir"* ifadesine gelince, burada şöyle bir soru bulunmaktadır: **Süleyman** (a.s), *"Bize herşeyden verildi"* (Neml, 16) demişken, **Hüdhüd** daha nasıl, *"Ona herşey verilmiştir"* demiştir? Sanki böylece **Hüdhüd**, her ikisini bir tutmuştur. Cevap: **Süleyman** (a.s)'ın söylediği şey, ona verilmiş olan nübüvvet ve hikmete racidir. Sonra da, mülk ve dünya sebeplerine... **Hüdhüd**'ün (**Belkîs** hakkında) söylediği ise, ancak dünyayla alakalı meselelerle ilgilidir.

Belkîs'in Tahtı

Onun, وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ *"Onun bir de büyük bir tahtı var"* cümlesine gelince, burada da bir soru bulunmaktadır: **Hüdhüd, Süleyman** (a.s)'ın mülkünü görmüş olduğu halde, nasıl olur da **Belkîs**'ın tahtının çok büyük olduğunu söyleyebilmiştir? Ve yine nasıl olur da, büyüklükte niteleme hususunda, **Belkîs**'ın tahtını Allah'ın Arşına müsavî tutar?..

Birinciye Cevap: Süleyman (a.s)'ın durumuna nisbetle Belkîs'ın durumunu aşağı görüp de, kendisine nisbetle tahtını büyük görmüş olması caiz olabilir. Yine, onca büyüklüğüne ve azametine rağmen, Süleyman (a.s)'ın böyle bir şeyinin olmaması mümkündür. Nitekim, kimi emirlerin (prensinin), hükümdarda benzeri bulunmayan şeylere sahip olduğuna tesadüf olunmaktadır.

İkinciye de şöyle cevap verilir: Onun tahtını büyüklükle nitelemek, bunu, onun sülalesinden gelen hükümdarların tahtlarına nisbetle yüceltmek ve büyük görmektir... Allah'ın Arşını büyüklükle nitelemek ise, onu, Allah'ın yaratmış olduğu göklere ve arza nisbetle tazîm etmek ve ululamaktır... Bil ki burada iki bahis vardır.

Bazı Şüphelere Cevaplar

Birinci Bahis: Mülhidler bu kıssayı birkaç bakımdan ta'n etmiştir:

1) Bu kıssa, karınca ve Hüdhüd'ün, ancak akıllı varlıklardan sadır olacak olan bir sözü söylemiş olduklarını ifade eder. Bu ise, safsataya götürür... Eğer biz bunu tecviz edersek, şu zamanımızda müşahede ettiğimiz karıncaların, Öklîd'den daha iyi geometri, Sîbeveyh'den daha iyi nahiv bildikleri konusunda emin olamayız... (Bu mümkündür). Bit ve beyaz karınca hakkında da böyle söylenebilir... Binâenaleyh, onların içinde peygamberler, mükellefiyetler ve mucizeler bulunabilir. Bilinen birşeydir ki, bunların olabileceğini söyleyen kimse, deliliğe daha yakındır.

2) Süleyman (a.s) Şam diyarında olduğu halde, Hüdhüd nasıl olurda, Şam'dan Yemen'e kadar olan mesafeyi bu kadarcık kısa zamanda uçar, sonra da tekrar geri döner?

3) Bütün insanların ve cinlerin Süleyman (a.s)'a boyun eğmiş olduğunu; rivayete göre, Belkîs'ın sancağı altında, oniki bin meliklik (birlik), bunların herbirinin sancağı altında da yüzbin kişi bulunduğu halde, Süleyman (a.s) bütün dünyanın meliki ve kralı iken, yine rivayete göre, Süleyman (a.s) ile Belkîs'ın ülkesi arasında, Hüdhüd'ün uçuşuyla ancak üçgünlük bir mesafe bulunuyorken, daha nasıl olur da, Süleyman (a.s) böylesine azametli bir kraliçenin hükümranlığından haberdar olamazdı?

4) Hüdhüd, marifetullah, O'na secde edilmesinin farziyyetini, onların güneşe tapmalarını inkâr edip de, bunu şeytana ve onun süslemesine nisbet etmeyi nereden ve nasıl öğrenmiştir?

Birinciye Cevap: Böyle bir ihtimal aklen mümkündür; ancak bu, icmâ ile reddolunur. **Diğerinede şöyle cevap verilir:** Alemin, kâdir ve irâde sahibi bir Yaratıcı'ya muhtaç olduğuna iman etmek, böylesi şüpheleri yok eder.

İkinci Bahis: Mu'tezile, *"Güneşe secde ettiklerini ... Şeytan onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış"* ifadesinin, kulun fiilinin kendisi cihetinden olduğuna delâlet ettiğini; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, bu fiili, önce kullara nisbet ettikten sonra şeytana izâfe ettiğini; bunu zem makamından getirip, onların hidâyete ermediğini beyan ettiğini söylemişlerdir.

Buna birkaç bakımdan cevâp verilir: 1) Hüdhüd'ün bu sözü hüccet olmaz. 2) Bu ifadenin zahiri terkolunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O yolun doğrusunu göstermek Allah'a aittir"* (Nahl, 9) buyurmuştur. Onlara göre şeytan, kâfiri, doğru yoldan men etmemiştir. Eğer kâfir, men edilmiş ve alıkonulmuş olsaydı, teklifin ondan düşmesi gerekirdi. Binâenaleyh burada ancak, medh ve zemmi feshetmek (ayırmak) işine tutunmaya kalır. (Yani, o zemmolunduğuna göre, fiilinin failidir ve sorumludur)...

Bu konudaki cevap ise, daha önce defalarca geçmiş olup, bunu tekrarlamanın hiçbir faydası yoktur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ
لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اذْهَب بِّكِتَابِي
هَٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

"... göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen Allah'a secde etmesinler diye... Allah O'dur ki, o büyük arşın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. (Süleyman), "Bakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mı oldun?" dedi. Şu mektubumu götür, onu kendilerine bırak. Sonra onlardan biraz geri çekil de bak neye dönecekler".

(Neml, 25-28).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın أَلَّا يَسْجُدُوا ifadesinde birkaç kıraat vardır:

1) Kelimeyi tenbîh edâtı olmak üzere, şeddesiz olarak أَلَا (elâ) şeklinde okuyan kimsenin kıraati. Şu kıraate göre yâ harfi, nida harfi olur. Münada ise mahzûftur. (Yani, ...أَلَا يَا اسْجُدُوا Dikkat, ey falancalar, secde ediniz...) Bu, aşağıdaki beytinde münâdâyı hazfeden şairin hazfetmesine benzer:

★ أَلَا يَا اسْلَمِي يَا دَارَ مَيَّ عَلَى الْبِلَى وَلَا زَالَ مُنْهَلاً بِجَرْعَائِكِ الْقَطْرُ ★

2) Şedde ile أَلَّا يَسْجُدُوا şeklinde okumak. Bu kıraatle, "ve şeytan, secde etmemeleri için onları yoldan alıkoydu, saptırdı" manası murad edilir. Böylece أَنْ edatı ile birlikte harf-i cer olan lam düşmüştür. (لِئَلَّا يَسْجُدُوا) Buradaki لَا (lâ)'nın, zâid

olması da mümkündür. Buna göre mana, "Onlar, secde etme hidâyetine varamadılar... ulaşamadılar..." لَهُمْ لاَ يَهْتَدُونَ إِلَى أَنْ يَسْجُدُوا ... şeklinde olur.

3) Bu, **Abdullah İbn Mes'ûd** ile **A'meş**'in harfi (Mushaflarında bulunan şekil) olup, buna göre أَلاَّ kelimesindeki hemze hâ'ya çevrilir ve هَلاَّ (hellâ) şeklinde okunur. **Abdullah İbn Mes'ûd**'un, muhatap sîgasıyla, "secde etsenize, secde etmiyor musunuz?" anlamında olmak üzere هَلاَّ تَسْجُدُونَ şeklinde okuduğu da rivayet edilir.

4) **Übeyy İbn Ka'b**'ın kıraati olup o, أَلاَ يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَمَا تُعْلِنُونَ şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Muhakkik ulemâ şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın أَلاَّ يَسْجُدُوا ifadesinin, emir manasında olması gerekir. Çünkü eğer, secdeden men etme anlamında olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine secde edilmeyi vâcib kılan şeyle -ki bu, O'nun, gizliyi çıkarmaya kadir olup, sırları bilmesidir- vasfedilmesinin bir manası olmazdı."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerime, Allah Teâlâ'nın kudret ve ilimle vasfedilmiş olduğuna delâlet eder. Kudrete gelince, bu, *"Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran"* ifadesidir. Gizli olan şey, masdar ile اَلْخَبْءُ isimlendirilmiştir. Bu, bütün rızık ve mal çeşitlerini ve onların, yağmur ile semâdan; nebât ile de yerden çıkarılmasını içine alır. İlim ile vasfedilmesine gelince, bu da, *"gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen"* ifadesidir.

Güneşe Tapanlara Red

Bil ki bu ifadeden maksat, güneşe tapanlara reddiyedir. Bunun delâleti şu şekilde ifade edilebilir: İlâhın, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan şeyleri bilmesi âlim olması gerekir. Güneş ise böyle değildir. Binâenaleyh o, bir ilâh olamaz. O, ilâh olmayınca da, ona secde etmek câiz olmaz. Allah Teâlâ'ya gelince, O'nun, zikredildiği üzere, kâdir ve âlim olması vacibtir. Allah, zâtı gereği vâcib olunca, O'nun kâdir oluşu ve âlim oluşu, kimilerini dışta bırakacak biçimde, bazı makdurâta ve bazı malûmata tahsis olunmaz, onlarla sınırlanmaz. Güneşe gelince, o böyle değildir. Çünkü o, sonlu bir cisimdir. Zâtında sonlu olan her şey ise, sıfatlarında da sonludur. Durum böyle olunca, onun, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan şeyleri bilen olduğu bilinemez... Onun halinden bu anlaşılamayınca da, onun halinden, faydalar temin edip zararları gidermeye kâdir olduğu da anlaşılamaz... Böylece bu ifadenin nihaî delâleti, **Hz. İbrahim**'in, *"işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) ayetinde zikretmiş olduğu şeye raci olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"göklerde ve yerdeki her gizliyi çıkaran..."* buyuruğunda başka bir izah şekli daha vardır. Bu da şudur: Bu, **Hz. İbrâhim**'in, *"Rabbim, dirilten ve öldürendir"* (Bakara, 258), *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* (Bakara, 258) ifadelerinde kendisiyle istidlâlde bulunduğu hakikate bir

işarettir. Bu böyledir, çünkü, Allah Teâlâ güneşi, o batıda battıktan sonra, doğudan getirendir. Bu, göklerdeki gizliyi açığa çıkarmaktır. **İbrahim** (a.s)'ın, *"Ben ufûl edip batanları sevmem..."* (En'âm, 76) ve *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* (Bakara, 258) sözleriyle, **Hz. Musa**'nın, *"Doğunun da batının da Rabbi"*. (Şuara, 28) sözlerinden kastedilendir. Bunların neticesi şunu vurgulamaktadır. Güneşin batması ve doğması, onların, kâhir bir müdebbirin yönetimi altında olduğuna delâlet ederler. O halde, onları hükmü altında tutup onlar da tasarrufta bulunana ibâdet etmek daha makûl ve evlâdır. Yerdeki gizli olanın çıkarılmasına gelince, bu da, nutfenin "sulb" ve "terâib"ten çıkarılmasını, bunlardan cenînin oluşturulmasını içine alır.

İmdi, eğer, "**İbrahim** ile **Musa** (a.s), enfüsî delilleri afâkî delillerden önce zikretmişlerdir. **İbrahim** (a.s), *"Rabbim dirilten ve öldürendir"* demiş, ondan sonra, *"Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"* demiştir. **Musa** (a.s) ise, *"Hem sizin hem de daha önceki atalarınızın Rabbi"* (Şuara, 26) demiş, bundan sonra da, *"Doğunun da batının da Rabbi"* (Şuara, 28) demiştir. "O halde durum burada niye tersine olmuş da, göklerin gizlisini çıkarmak yerlerin gizlisini çıkarmaktan önce zikredilmiştir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: **İbrahim** (a.s) ve **Musa** (a.s), insanın ilah olduğunu iddia edenlerle münazara etmişlerdi. Bu nedenle, hiç şüphesiz işe, insanın ilah olamayacağını isbatla başlamışlar ve daha sonra göklerin, ulûhiyyetini ibtâle geçmişler. Ayetteki, *"Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm"* ifadesinden anlaşıldığı üzere, buradaki munazara, güneşin ilah olduğunu iddia edenlerle yapılmıştır. İşte bu sebeple işe, önce göklerle ilgili olanlardan başlanmış, sonra yeryüzünde olanlara geçilmiştir.

Hak Teâlâ'nın اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ *"Allah O'dur ki, o büyük Arş'ın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur"* ifadesine gelince, bu, "Allah, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin bir müdebbire muhtaç olduklarını beyan edince, bundan sonra, cisimlerin en büyüğü ve kıymetlisinin de yaratılmış ve terbiye edilmiş olduğunu zikretmiştir. Bu ise, Hak Teâlâ'nın kudret ve rubûbiyyet hususunda, dahası olmayan bir dereceye varıp dayandığına delâlet eder" demektir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, اَحَطْتُ den, اَلْعَظِيمِ ifadesine kadar (ayet 22-23) olan kısmın, **Hüdhüd** kuşunun sözleri cümlesinden olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun Cenâb-ı Allah'ın kelâmının devamı olduğu da söylenmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Tilavet Secdesi Gerektirmesi

Doğru görüşe göre, her iki kıraate göre de, secde-i tilavet vâcibtir. Bu, **Şâfiî ve Ebu Hanife** (r.h)'nin görüşüdür. Bunlar, Kur'an'daki secde ayetlerinin on dört olduğu ve bunun da onlardan biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Bir de, secde ayetlerinde, ya secde emredilmiştir, ya secde eden medhedilmiştir, yahut da

secde etmekten kaçınan zemmedilmiştir. Bu iki kıraatten birisine göre, ayette secde emredilmekte, diğerine göre de, secdeye yanaşmayan kınanmaktadır. Böylece **Zeccâc**'ın, ayetin şeddesiz okunması halinde secdenin vâcib olacağı şeklindeki görüşün, iltifat edilmez bir görüş olduğu anlaşılır.

ALTINCI MESELE

Ayette vakıf yapan, bu iki kıraatın arasını ayırabilir mi?

Cevap: Evet. Vakıf yapan kimse, ayeti şeddesiz okuduğunda, فَهُمْ لاَ يَهْتَدُونَ ifadesi üzerinde vakıf yapar. Sonra da okumaya ...أَلاَّ يَسْجُدُ diye başlar. Bu kimse isterse أَلاَ يَا üzerinde vakıf yapar, sonra da اُسْجُدُوا diye yeniden başlar. Fakat şeddeli okursa, ancak الْعَظِيمِ لْعَرْشِ üzerinde vakıf yapar.

Ayetteki, سَنَنظُرُ *"Bakalım"* ifadesi, "düşünme" manasında olan "nazar"dandır. Bu ifade ile, "Doğru mu yoksa yalan mı söyledin?" manası kastedilmiştir. Fakat, أَنْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ "yoksa yalancılardan mı oldun?" ifadesi daha beliğdir. Çünkü kişi yalan söylemekle meşhur olunca, verdiği haberlerde de yalanla itham olunur ve kendisine güvenilmez.

Hz. Süleyman فَأَلْقِهِ إِلَيْهِمْ *"Onu kendilerine bırak"* diyerek, zamiri cemi getirmiştir. Çünkü **Hüdhüd**, *"Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm"* deyince, **Süleyman** (a.s) da, "o mektubu onlara, yani dinleri böyle olanlara bırak" demiştir.

Hz. Süleyman (a.s)'ın, ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ *"Sonra onlardan biraz geri çekil"* yani, "Onlardan, ne diyeceklerini duyabileceğin ve neye döneceklerini, neye başvuracaklarını görebileceğin ve onların seni göremeyecekleri, yakın bir kenara çekil" dedi. Bu ifade tıpkı, *"Onlar sözü birbirine evirip-çevirirler (danışırlar)"* (Sebe, 31) ayetinde olduğu gibidir. **Hüdhüd**'ün, **Belkıs**'ın odasına, mazgal deliğinden girdiği ve mektubu onun yanına attığı ve sonra pencerede saklanıp neticeyi gözlediği ileri sürülmüştür.

★ ★
★

Belkıs'a Gönderilen Mektup

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ
تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾

"(Belkıs) Dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı. Hiç şüphesiz o, Süleyman'dandır ve şüphesiz Bismillahirrahmanirrahîm diye başlamaktadır. "Bana karşı baş kaldırmayın, müslümanlar olarak bana gelin" diye (yazmaktadır)." O, "Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir görüş belirtin. Siz, huzurumda bulunmadıkça, hiçbir işte kâfî (bir hüküm) vermem" dedi. Onlar da dediler ki: "Biz, güç, kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz. Emir sana âit, ne emredeceğini düşün."

(Neml, 29-33).

Bil ki ayetteki, *"(Belkıs) dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı"* ifadesi, "Ona bu mektubu **Hüdhüd** attı. O da (adamlarına) böyle dedi" demektir. Binâenaleyh bu hususlar, takdiren vardır. Rivayet olunduğuna göre, o melike, uyurken kapılarını kitler ve anahtarları başucuna kordu. Derken **Hüdhüd** mazgal deliğinden (penceresinden) girip, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın mektubunu sırtüstü uyumakta olan melikenin göğsüne bıraktı. **Hüdhüd**'ün **Belkıs**'ı gagaladığı ve onun da çığlık atarak uyandığı da rivayet edilmiştir.

Ayetteki, **"kitab-ı kerim"**e şu üç mana verilmiştir:

1) Bu, muhtevası güzel olan bir mektubtur.

2) **Belkıs** bu mektubu, kerim (kıymetli) olarak nitelemiştir. Çünkü bu, kerim bir hükümdardan gelmektedir.

3) Mektub mühürlü idi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) كَرَمُ الْكِتَابِ خَتْمُهُ *"Mektubun şerefi, mührüdür"*[92] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yabancılara mektub yazarken, "Onlar, ancak mühürlü mektubları kabul ederler" denilince, kendisi de bir mühür edinmişti.

Mektubun Bazı Özellikleri

Ayetteki إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ *"Hiç şüphesiz o Süleyman'dandır ve Bismillahirrahmanirrahîm diye başlamaktadır"* ifadesi ile ilgili bir kaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, müstenef bir cümle olup, **Belkıs**'a bırakılan mektubu anlatmaktadır. Buna göre sanki o kadın, "Bana, çok kıymetli bir mektub bırakıldı" deyince, ona, "o mektub kimden geliyor ve içinde ne var?" denilince o da, "**Süleyman**'dan geliyor ve şöyle yazıyor" demiştir. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a), bunu إِلَىٰ üzerine atfen إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ şeklinde okumuştur. Her iki إِنَّ de, fetha ile أَنَّهُ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "kitab" kelimesinden bedeldir. Buna göre sanki, ...أُلْقِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ takdirindedir.

b) Bu, "**Belkıs**, bunun **Süleyman**'dan olduğunu anlatmak istemektedir, bir de bu besmele iledir" takdirindedir. Sanki **Belkıs**, o mektubun kıymetli olduğunu,

---

92) Deylemî, 3/297.

Süleyman'dan oluşuna ve besmele ile başlayışına bağlamıştır. Übeyy (r.a), en-i müfessire olarak okumuştur. Buradaki, أَلَّا تَعْلُوا daki "en" edatı da, böyle en-i müfessiredir. لَا تَعْلُوا ise, "Diğer krallar gibi, sen de kibirlenme" demektir. İbn Abbas da, kelimeyi, bu "haddi aşmak" manasına olan, "guluvv"den olarak, لَا تَغْلُوا şeklinde okumuştur.

İkinci Bahis: Hz. Süleyman (a.s) mektubunda niçin, Allah'ın adından önce kendi ismini zikretmiştir? **Cevap:** Haşâ o bunu yapmaz. Aksine o, mektuba besmeleyle başlamıştır. Fakat **Belkıs**, önce kitabın kimden olduğunu, sonra içinde ne olduğunu anlatmıştır. Cenâb-ı Hak da bunu aynı şekilde anlatmıştır. O halde, buradaki bu önce zikrediş, hikâye edişdedir.

Üçüncü Bahis: Peygamberler sözü uzatmazlar, aksine sadece maksatlarını söylemekle yetinirler. Bu mektub da, maksadı tam olarak ifade etmektedir. Bu böyledir, zira, insanlardan istenen, ya ilimdir, ya ameldir. İlim, amelden öncedir. O halde onun, "Bismillah..." ifadesi, münezzeh olan bir yaratıcının varlığını ifade etmektedir. Yine bu ifade o yaratıcının, âlim, kâdir, hayy (diri), hür ve irade sahibi, hakîm ve rahîm olduğunu da ifade etmektedir.

Ayetteki أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ *"Bana karşı baş kaldırmayın"* ifadesi, nefse, heva-ü hevese itaatten ve kibirden bir nehiydir. وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ *"Müslümanlar olarak bana gelin"* ifadesindeki "müslümanlar" ile, ya inkiyâd eden, boyun eğenler manası, ya "iman edenler" manası kastedilmiştir. Böylece bu mektubun, son derece kısa olmasına rağmen, hem dinî, hem dünyevî konularda anlatılması gereken herşeyi ihtiva etmiş olduğu sâbit olur.

İmdi eğer, "Kendisinin gerçek bir peygamber olduğuna bir delil getirmeden, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, isyandan nehyedip, kendisine boyun eğilmesini emretmesi, "taklid" ile yetinilmesi gerektiğine delâlet eder?" denilirse, şöyle cevap verilir: Burada bir taklidin bulunmasından Allah'a sığınırım. Bu böyledir, zira **Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'a gönderdiği elçi, **Hüdhüd** idi. **Hüdhüd**'ün böyle elçi olarak gönderilmesi ise bir mucizedir. Mucize ise, bir yaratıcının varlığına, sıfatlarına ve peygamberlik iddiasında bulunanın doğruluğuna delalet eder. Binaenaleyh **Hüdhüd**'ün bu elçiliği, tevhide ve nübüvvete tastamam delalet edince, **Süleyman** (a.s) mektubunda ayrıca bir delil zikretmemiştir.

Belkıs'ın Şûra'ya Danışması

Ayetteki, يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي *"Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir (fetva) görüş belirtin"* ifadesinde geçen, **"fetva"**, yaşta genç demek olan **"fetâ"** kelimesinden alınıp mecâzen kullanılan ve "yeni bir hadise hakkında belirtilen bir görüş" demek olan bir kelimedir, yani, "Bana, şu yeni ortaya çıkan problem hakkında bir görüş belirtin" demektir. Ben, size başvurmak ve görüşlerinizi öğrenmek istemek suretiyle, gönüllerinizi hoşnud etmek istedim. Henüz kesin karar vermiş değilim, yani, işi, ancak sizin huzurunuzda kesin karara bağlayacağım" demektir.

Ayettekî قَالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ *"Onlar da dediler ki: "Biz, güç, kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz"* ifadesindeki **"ûlû kuvve"** ifadesi ile, bedenlerinin, alet edevâtlarının, silahlarının kuvveti, **"ûlû be'sin şedîdin"** ifadesi ile, savaştaki yiğitlikleri ve sebatları kastedilmiştir. Bu cevabın ortaya koymak istediği şudur: Bu adamlar, şu iki hususu belirtmek istemişlerdir:

a) "Eğer sen, ey **Belkıs**, bizden savaşmamızı, vatanımızı müdafaa etmemizi istiyorsan, bizi arzu ettiğin şekilde bulursun" hususunu ortaya koymak için, zâtî ve arızî (bedenî ve teknik) güçlerini göstermek.

b) Onların, *"Emir sana âit, ne emredeceğini düşün"* şeklindeki sözlerinde de, melîkenin barış istemesi halinde, yine ona itaat edecekleri hususunu bildirme vardır. Bundan daha güzel bir cevap vermek mümkün değildir.

★ ★
★

Belkıs'ın Süleyman (a.s)'ı Sınaması

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَٰلِكَ
يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ
سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا آتَانِيَ اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُم بَلْ أَنتُم بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ ارْجِعْ
إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَّا قِبَلَ لَهُم بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُم مِّنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

"O dedi ki: Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman, orasını perişân ederler; halkından şerefli olanları hor ve hakîr kılarlar. Bunlar da, böyle yapacaklar. Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayim. Bunun üzerine o heyet Süleyman'a geldi. (Süleyman da) dedi ki: "Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz. İşte Allah'ın bana verdiği nimetler. Onlar, size verdiğinden daha hayırlıdır. Doğrusu siz hediyenizle böbürlenirsiniz. Dön onlara. Andolsun ki karşı duramayacakları ordularla onlara gelir ve onları hor ve hakîr olarak oradan çıkarırım."

(Neml, 34-37).

Bil ki **Belkıs**, hadiseyi, kavminin ileri gelenlerine arzedip onlarda diyeceklerini deyince, o zaman kendi fikrini açıkladı. Bu fikir de şudur: "Hükümdarlar bir memlekete zorla girdiklerinde, orayı bozup yıkarlar, yani harap ederler, oranın azîz olanlarını zelîl hale getirirler." Böylece **Belkıs** onlara, harbin neticesinin ne olacağını anlatmış oldu.

Ayetteki وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"Bunlar da böyle yapacaklar"* ifadesine gelince, alimler bu ifadenin, **Belkıs**'ın sözü cümlesinden mi, yoksa Allah'ın sözü cümlesinden mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir ki bu, **Belkıs**'ı tasvib etmek gibidir. Doğruya en yakın olanı, bunun, **Belkıs**'ın sözü cümlesinden ve onun bunu, meliklerin durumu hakkında söylediği şeyleri tekîd için getirmiş olmasıdır.

Ona Hediye Göndermesi

Ayetteki "hediyye"nin ne demek olduğu hususunda, alimler çok söz söylemişlerdir. Ancak ne var ki, Kur'ân'da, bunun vasfına dair bir şey zikredilmemiştir.

Belkıs'ın فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ *"elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayım"* ifadesine gelince bu ifadede, **Belkıs**'ın, **Hz. Süleyman**'ın o hediyyeyi kabul edeceğinden emin olmadığına, bunu reddedebileceğine ve bununla **Hz. Süleyman**'ın maksadının ne olduğunu anlamak istediğine bir delâlet bulunmaktadır.

O hediyyeler **Hz. Süleyman**'a ulaşınca, **Hz. Süleyman** şu iki şeyden bahsetmiştir:

1) Onun, أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ *"Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz?"* demesi... Böylece, **Hz. Süleyman** bu sözüyle, o mallara değer vermediğini beyan etmiştir. Onun, بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ *"Doğrusu siz, hediyenizle böbürlenirsiniz"* cümlesine gelince, bu hususta da şu üç izah yapılabilir:

a) Hediyye, tıpkı "atiyye"nin, verilen şeye ad olması gibi, hediyye edilen şeyin adıdır. Binâenaleyh bu kelime, hem, hediyye edilen, şeye, hem de kendisine hediyye edilen kimseye nisbet edilir. Buradaki nisbet ise, kendisine hediye edilenedir. Buna göre mana, "Allah bana, en yüce mutluluk olan dini vermiştir. Ve bana, dünyada üzerine hiçbir şeyin ilave edilemeyeceği şeyleri vermiştir. O halde, benim gibilerin gönlü, bu gibi hediyyelerle nasıl çelinebilir? Hayır, tam aksine, sizler size hediyye edilen şeylerle sevinip böbürlenirsiniz. Ne var ki benim durumum sizinkine benzemez" demektir.

b) Bunun manası şudur: "Sizler, bu gibi şeyleri hediyye etmeye muktedir olmanız açısından sunduğunuz bu hediyyelerle sevinir böbürlenirsiniz."

c) **Hz. Süleyman** sanki şöyle demek istemiştir: "Hayır, hayır, tam aksine size yaraşan hediyyenizi geri almanız ve onunla sevinmenizdir."

2) Onun, ارْجِعْ إِلَيْهِمْ *"Dön onlara"* şeklindeki sözü... Bu sözün, o elçiye bir hitab olduğu ileri sürüldüğü gibi, başka bir mektubu götürmesi için, **Hüdhüd**'e yazılmış bir hitab olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا قِبَلَ *"Karşı duramayacakları"* ifadesine gelince bu, لَا طَاقَةَ "takat edilemez" demektir. Esasen **kıbel**, mukavemette bulunmak, mukabelede bulunmak demektir. Yani, "onlar ona mukabele edemezler" demektir. **İbn Mes'ûd**

bu ifadeyi, لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهِمْ "onlar onlara mukavemet edemez" şeklinde okumuştur. Ayetteki مِنْهَا zamiri **Sebe'** kelimesine racidir. Söz konusu olan zûl ise, onlarda bulunan izzet ve melikliğin onlardan gitmesidir. Ayette bahsedilen, "hakîr olmak" ise, onların esarete düşmeleri ve köle edinilmeleri; böylece de, daha önceleri kral iken, onların tebaa haline dönüştürülmesiyle yetinmemektir.

★ ★
★

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ın Tahtını Getirtmesi

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا
آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ
الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ
رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

"(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, kendilerinin bana müslüman olarak gelmelerinden önce, hanginiz bana getirir?" Cinlerden bir İfrit, "Sen, makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Ben bu hususta, mutlaka güvenilecek bir kuvvete mâlikim" dedi. Nezdinde kitaptan bir ilim olan, "Ben, sen gözünü yumup açıncaya kadar onu sana getiririm" dedi. Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü. "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir. Kim şükrederse, bu onun faydasınadır, kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnîdir, hakkıyla kerem sahibidir."

(Neml, 38-40).

Tahtı Getirtme Sebebi

Bil ki ayet-i kerimedeki قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا *"(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, hanginiz bana getirir?"* ifadesinde, hem **Belkıs'ın, Süleyman'a** katılmaya azmettiğine, hem de o taht meselesinin meşhur bir mesele olduğuna, böylece de **Hz. Süleyman'ın, Belkıs** gelmeden önce, o tahtın kendi yanında olmasını istediğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Alimler, **Hz. Süleyman'ın** o tahtı getirip orada hazır bulundurmasındaki maksadının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:

1) Bundan maksat, bunun, **Belkıs** için, Allah'ın kudretine, **Hz. Süleyman'ın** peygamberliğine dair bir delil olması ve böylece **Belkıs'ın**, bu delili daha önce geçmiş olan diğer delillere eklemesidir.

2) **Hz. Süleyman**, o tahtı getirtmeyi, böylece şeklini ve şemâilini değiştirmeyi, daha sonra da **Belkıs**'ın onu tanıyıp tanıyamayacağını anlamak için, o tahtı ona sunmasıdır. Kî, bunun gayesi de, **Belkıs**'ın aklını ve zekâsını ölçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Onun tahtını bilinmez hale getirin. Bakalım (tanımaya) muvaffak olacak mı, yoksa başaramayanlardan mı olacak?"* (Neml, 41) ifadesi de, bu görüşe delâlet eder gibidir.

3) **Katâde** şöyle der: **"Hz. Süleyman, Belkıs** müslüman olduğunda, onun malını almasının helâl olmayacağını bildiği için, o müslüman olmadan önce, onun tahtını almak istemiştir."

4) **"Arş"**, bir memleketin kudretini simgeleyen bir şeydir, tahttır. Böylece **Hz. Süleyman, Belkıs** kendisine gelmeden önce, onun mülkünün miktarını, (ne derece zengin olduğunu) bilmek istemiştir.

İfrit'in Teklifi

Ayetteki, قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ *"Cinlerden bir İfrit dedi..."* ifadesine gelince, insan hakkında kullanıldığı zaman, **"İfrit"** akranlarını ezip geçen, onları zelîl kılan kötü adam demektir. Şeytanlar için kullanıldığında ise, âsî ve habîs anlamına gelir.

Ayetteki, قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ *"Sen makamından kalkmadan..."* ifadesi, "sen meclisinden kalkmadan" demektir. Bu işin, bir zamana ve bir müddete bağlanabilmesi için, bu hususta mutlaka mâlûm olan bir örfün bulunması gerekir. İşte bu sebeple, bu cümleden olarak bununla, insanlar arasında hükmetme meclisi (zamanı) kastedilmiştir, denildiği gibi; bununla, kendisinde insanlara bir hutbenin, hitabenin îrad edileceği bir vaktin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu müddetin, gündüzün yarısına (öğleye) kadar olan bir müddet olduğu da ileri sürülmüştür.

Ayetteki لَقَوِيٌّ أَمِينٌ lafzına gelince bu, "Onu taşıyabilirim, hiçbir şeyi kırmadan, dökmeden, olduğu gibi getirebilirim" anlamındadır.

İlim Ehli Vezirinin Teklifi

Ayetteki قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ *"Nezdinde kitaptan bir ilim olan..."* tabirine gelince, bu hususta şöyle iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Alimler bu ifade, bahsi geçen şahsın kimlerden olduğu hususunda şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunun meleklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi,

b) Bunun insanlardan olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, birinci görüşte olanlar da, kendi aralarında ihtilaf ederek,

1) Bu **Cebrâil (a.s)**'dir,

2) Allah Teâlâ'nın **Hz. Süleyman**'ı desteklediği bir melektir.

İlim Ehli Kim İdi?

İkinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında inkişaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) İbn Mes'ûd'a göre bu, Hızır (a.s)'dır.

2) İbn Abbas'ın en meşhur görüşüne göre bu, Hz. Süleyman'ın veziri Asaf İbn Berhiyâ'dır ki bu, Allah'ın ism-i azamı'nı bilen sıddîk bir kuldu. O bununla dua ettiğinde, duâsı kabul olunurdu.

3) Katâde'ye göre bu, ism-i azamı bilen bir insandı.

4) İbn Zeyd'e göre bu, o denizdeki bir adada yaşayan salih bir kimseydi. O gün, Hz. Süleyman (a.s)'a bakmak için çıkmıştı.

5) Doğrusu bu, Süleyman (a.s)'ın bizzat kendisidir. Hitap olunan şahıs ise Hz. Süleyman (a.s)'ın kendisiyle konuştuğu ifrittir. Hz. Süleyman (a.s), bir mucize ortaya koymak ve böylece de, herşeyden önce onlara meydan okumak istemiştir. Daha sonra da İfrît'e, İfrît için mümkün olmayan bir sürat içinde, o tahtı kendisinin getireceğini açıklamıştır.

Katından Bir İlim Bulunanın Süleyman (a.s) Olduğu Hakkında

Bu görüş şu görüşlerden dolayı doğruya daha yakındır.

a) اَلَّذِی lafzı, Arapça'da, bir şahıs belli bir hâdise ile tarif edilmeye çabalandığında, o muayyen şahsa işaret etmek için vazolunmuş bir lafızdır. *"Katında kitaptan bir ilim"* bulunmakla meşhur olan o şahıs ise, Süleyman (a.s)'dır. Binâenaleyh, bunun Hz. Süleyman'a verilmesi gerekir. Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Diyelim ki, Asâf da böyledir. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki: Hz. Süleyman, kitabı ondan daha iyi bilir, çünkü Hz. Süleyman peygamberdir. Binâenaleyh bu lafzı, Süleyman (a.s)'a hamletmek daha uygundur.

b) O tahtı, çok kısa bir zaman dilimi içinde getirip mevcut hale getirmek, yüksek bir payedir. Binâenaleyh, şayet bu derece, Hz. Süleyman'da değil de Asâf'da tahakkuk edecek olsaydı, bu, Asâf'ın Hz. Süleyman'dan üstün kılınmış olmasını gerektirirdi ki, bu caiz olamaz.

c) Hz. Süleyman (a.s), şayet bu hususta, Asâf'a muhtaç olmuş olsaydı, bu, Hz. Süleyman'ın durumunun, halk nazarında daha aşağıda olmasını gerektirirdi.

d) Hz. Süleyman (a.s) *"Bu Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir"* demiştir ki, bu ifadenin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın bu mucizeyi, Hz. Süleyman'ın duası vesilesiyle izhar etmiş olmasını gerektirir.

İkinci Bahis: Alimler bu ayette geçen "**kitâb**" lafzıyla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bununla, Levh-i Mahfûz; "*katında ondan bir ilim bulunan kimse*" tabiriyle de **Cebrail** (a.s)'in kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, **Hz. Süleyman**'ın kitabı veya peygamberlerden birinin kitabının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Bunun, bir medh ifadesi olduğu ve bu vasfın, o tahtın taşınmasında bir tesirinin bulunduğu, işte bundan dolayı da onların, "Bu, mevcût olduğunda, en kısa zamanda Allah tarafından icâbetin meydana geldiği isim-i azamdır" dedikleri, genel olarak malumdur.

Ayette yer alan أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ "*Ben, gözün sana dönmeden evvel onu sana getiririm*" ifadesine gelince, bununla ilgili şöyle iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Her iki yerde geçen آتِيكَ ifadesinin, fiil veya isim-i fâil olması mümkündür.

İkinci Bahis: Alimler, "*gözün sana dönmeden evvel...*" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) Bununla, bu işin son derece kısa zamanda meydana geleceği kastedilmiştir. Bu, tıpkı senin arkadaşına, "Ben bunu bir anda, hemen yaparım!" demen gibidir. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür.

2) Bizim, bu ifadeyi, zahirine göre ele almamızdır. **Tarf** bakarken, gözkapaklarını hareket ettirmek demektir. Binâenaleyh, sen, göz kapaklarını açtığında, gözün ışığının, görülen nesneye doğru uzadığı sanılır. Yumduğunda ise, o nûrun, tekrar yeniden göze geri döndüğü sanılır ki, işte ayetteki, "*gözün dönmesi*"nden kastedilen de budur.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Aradaki mesafe böylesine uzak iken, o tahtın bu kadarcık bir zaman içinde taşınması nasıl mümkün olabilir? Bu taşınmaz işi, ya, o tahtın sıçrayarak buraya konduğunu veyahut da aynı cismin, aynı anda iki yerde bulunduğunu söylemeyi gerektirir.

Cevap: Mühendisler, şöyle demişlerdir: Güneş küresi, yer küresinden yüzaltmış dört kez daha büyüktür. Buna rağmen güneşin doğma zamanı, çok kısa sürer: Binâenaleyh biz, güneş yuvarlağının doğuş zamanını, Şam ile Yemen arasındaki zamana taksim ettiğimizde, o lemha (o kısacık an), uzamış olur. Binâenaleyh, böylesine hızlı bir hareketin varlığı aklen sabit olup, Cenâb-ı Hakk'ın da bütün mümkinâta kâdir olduğu sabit olunca, bu soru ortadan kalkar.

Şükür, Şükredene Fayda Verir

Sonra, **Hz. Süleyman** (a.s), "*Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü, "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir*" demiştir. "İbtilâ-imtihan etme"nin ne demek olduğu, defalarca anlatıldı. **Hz. Süleyman**, şükrün faydasının, Allah'a değil, şükredene yönelik olduğunu beyan etmiştir. Bunun, şükredene yönelik olmasına gelince, bunun sebepleri şunlardır:

1) Şükrünü gerektiren hususun, böylece hakkını yerine getirmiş, mes'uliyetten kurtulmuş olur.

2) O, bununla, Allah'ın daha fazla vermesini talep etmiş olur. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Eğer şükrederseniz, elbette size olan nimetimi artırırım"* (İbrahim, 7) buyurmuştur.

3) Şükr ile meşgul olan, maddî lezzetlerle meşgul olmuş demektir. Bu ikisi arasındaki fark, şeref bakımından, in'am edenle o nimet arasındaki fark gibidir. Daha sonra, وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ *"Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnîdir, hakkıyla kerem sahibidir"* demiştir. Bu, "Allah, o kimsenin şükründen müstağnîdir, onun nankörlüğü O'na zarar vermez; O, kulunun şükretmekten yüz çevirmesi sebebiyle, o nimetlerini o kimseden kesmeyecek derecede kerîm olandır" manasındadır.

★ ★
★

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا
عَرْشُكِ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ
مِن دُونِ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾

"(Süleyman) dedi ki: "Onun tahtını tanınmaz şekle getirin. Bakalım, tanıyabilecek mi, yoksa tanımaya muvaffak olamayanlardan mı olacak? Artık, o kadın gelince, ona şöyle denildi: "Senin tahtın böyle miydi?" Kadın, "Sanki bu odur, dedi; ondan evvel de bize ilim verilmişti ve biz, müslüman olmuştuk." (Hayır), onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin müslüman olmasına mani olmuştu. Hakikatte o, kâfirler topluluğundandı."

(Neml, 41-43).

Tahtın Görünüşünü Değiştirmesi

Bil ki, Hz. Süleyman'ın, نَكِّرُوا ifadesinin anlamı, "o tahtı, tıpkı bir kimsenin, insanlar tarafından tanınmamak için kıyafet değiştirmesi gibi, şeklini değiştiriniz, tanınmaz hale getiriniz" şeklindedir. Bu böyledir, zira o taht, aynen olduğu gibi bırakılmış olsaydı, şüphesiz ki Belkıs onu tanırdı. Ve onun onu tanıması çok akıllı olduğuna delalet ederdi. Ama taht değiştirildiğinde, onun onu tanıması veya o hususta duraklaması ise, aklının fazlalığına delalet eder. İleri sürülen şu şeyin doğru olması

da imkansız değildir: Rivayet edildiğine göre Süleyman (a.s)'a, hasetlerinden, o onunla evlenmesin ve o kadın onun yanında makam-mevki sahibi olmasın diye, onun aklının noksan olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine de Süleyman (a.s), onun aklını sınamak istemiştir.

Ayetteki لِنَنظُرْ *"bakalım..."* ifadesine gelince, bu ifade, emrin cevabı olarak meczûm; müste'nef bir cümle olarak merfû okunmuştur.

Alimler, ayetteki أَتَهْتَدِي ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Daha evvel de söylediğimiz gibi, o, onun kendi tahtı olduğunu tanıyacak mı?

b) O bu sayede, bununla, Hz. Süleyman (a.s)'ın nübüvvetini anlayacak mı, anlamayacak mı? İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ *"yoksa tanımaya muvaffak olamayacaklardan mı olacak?"* buyurmuştur. Bu, bir zem ve kınama gibi olup, ancak, delâlet yoluyla buraya uygun düşer. Buna göre Süleyman (a.s) sanki, onun, bu tahtı bulup o tahtın uzak bir yerden oraya getirilmiş olması açısından, bu sayede kendi nübüvvetini tanımasını arzulamıştır. Çünkü bu, hem Allah'ın kudretine, hem de Hz. Süleyman (a.s)'ın doğruluğuna delalet eder. Ve yine Hz. Süleyman (a.s), kendisine has bu maksatlardan dolayı, yine bununla, aklının üstünlüğünü bilmek istemiştir. İşte bundan dolayı ona bu şekilde sormuştur.

Onun İsabetli Cevabı

Ayetteki هَٰذَا عَرْشُكِ *"Senin tahtın böyle miydi?"* ifadesine gelince; bil ki, هَٰكَذَا ifadesi, harf-i tenbîh, teşbîh kâf'ı ve işâret ismi gibi üç kelimeden meydana gelmiştir. Hz. Süleyman (a.s) أَهَٰذَا عَرْشُكِ *"senin tahtın bu mu?"* dememiş, ancak ne var ki, ona bir ipucu vermemek için, *"senin tahtın da böyle miydi?"* demiştir. Bunun üzerine o kadın da, "Bu, o", veya, "bu, o değildir" demeyip, *"sanki bu, odur"* demiştir ki, bu da, onun aklının mükemmel oluşunun neticesidir. Çünkü o, durulması, (itinâ edilmesi, teennî ile hareket edilmesi gereken) yerde, cevrîlik yapmamış, teennî ile hareket etmiştir.

Onun, وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهَا *"Daha evvel verilmişti..."* ifadesine gelince, bununla ilgili şu iki şey sorulabilir:

a) Bu, kimin sözüdür?

b) Bu, hangi cümleye atfedilmiştir?

Bunun iki cevabı vardır:

a) Bu, Süleyman (a.s) ve kavminin sözüdür. Çünkü, Belkîs'e tahtı sorulduğunda, o da, bu soruya *"sanki bu, odur"* diye cevap verince, görünen odur ki, Süleyman (a.s) ile kavmi, "cevabında isabetli, akıllı ve zekî bir kadın; İslâm'la müşerref oldu" demişler, sonra da bu sözlerine, *"ondan bize ilim verildi"* şeklindeki sözlerini

atfetmişlerdir. Buna göre onlar sanki, "Biz, o kadın bilmezden önce, Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun kudretini biliyoruz" demek istemişlerdir, onların bundan maksatları, İslâm'a ilk girme şerefini kendilerine nasîb ettiği için, Allah'a şükretmektir.

b) Bu, **Belkîs**'ın, *"Sankî bu, odur"* şeklindeki sözüyle alâkalı olarak, yine onun sözüdür. Buna göre, mana, "Bize, bu mucizeden ya da bu hallerden önce, Allah'ı ve **Süleyman** (a.s)'ın nübüvvetini tanıma bilgisi verildi" şeklinde olur. Daha sonra, ayetteki *"(hayır), onun, Allah'dan başka olarak taptığı şeyler (...)"* şeklindeki ifadeler ise, Cenâb-ı Hakk'ın sözleri cümlesinden olmuş olur.

Belkîs'in Şirki

Ayetteki, وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ *"Onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin müslüman olmasına mani olmuştu"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bununla, "o kadının, Allah'tan başkasına ibadet etmesi, kendisinin iman etmesine mani olmuştur" manası kastedilmiştir.

2) Harf-i cerr'in hazfedildiği ve fiilin îsâli (fiilin doğrudan doğruya mütealakıyla birleştirilmesi) düşünülerek, o kadını, Allah veya **Süleyman** (a.s), ibadet ettiği şeylerden menetti" manasının murad edilmesi... وَصَدَّهَا اللَّهُ عَمَّا كَانَتْ تَعْبُدُ (demektir)... إِنَّهَا كَانَتْ ifadesindeki kelimesi, **yâ**, صَدَّهَا fiilinin failinden bedel olmak üzere, veyahut da لِأَنَّهَا manasında olduğu düşünülerek, **fetha** ile أَنَّهَا **(ennehâ)** şeklinde de okunmuştur.

Mu'tezile, bu ayetle istidlâlde bulunarak şöyle der: "Şayet, o kadında o küfrü yaratan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, onun imana girmesine mani olan, *"ne onun önceki küfrü, ne de o kadının kâfirler topluluğundan olması"* olmazdı. Tam aksine, onun imana girmesini engelleyen şey, Allah Teâlâ'nın o kadında, o küfrü yeniden yaratmış olması olur.

Cevap: Bu, ikinci te'vile göre ele alınırsa, bu istidlâlin sâkıt olduğunda şüphe yoktur. Ama, birinci te'vile göre, bizim buna vereceğimiz cevap şudur: O kadının kâfirler zümresinden olması, onun küfrünü gerektirecek "dâî"nin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu durumda da, ayetin zahiri, biz ehl-i sünnetin görüşüne muvafık olarak kalmış olur. Allah en iyi bilendir.

Belkıs'ın Saraya Girişi

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ
صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

"Ona denildi ki: "Saraya gir." Kadın onu görünce (sarayın girişini) derin sü sandı, baldırlarını açarak sıvadı. (Süleyman), "o, sırçadan mamül, düzeltilmiş ve (şeffâf) bir sahadır" dedi. (Kadın), "Ya Rabbi, muhakkak ki ben, kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyyetinde alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim, (müslüman) oldum" dedi."

(Neml, 44).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önceki delillerin tümüne rağmen o kadının küfründe devam ettiğini nakledince, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, o kadının müslüman olmasına sebep olan şeyi izhar ettiğini zikretmiştir ki, bu da, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, *"saraya gir"* şeklindeki sözüdür. **Sarh** kelimesi, tıpkı, يَاهَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحاً *"Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap"* (Mü'min, 36) ifadesinde olduğu gibi, "köşk, yüksek saray" demektir. "Evin eyvanı" manasına geldiği de söylenir. **İbn Kesir** bu kelimeyi عَنْ سَاقَيْهَا şeklinde okumuştur ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu kelimenin سُؤُقٌ **(sü'ûk)** şeklinde cemisi dilde mevcut olduğundan müfredi de onun yerinde mütalaa edilmiştir.

Mümerred kelimesi, "pürüzsüz, dümdüz" anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre **Süleyman** (a.s), **Belkıs** gelmeden emreder, böylece, **Süleyman** (a.s) için, **Belkıs**'ın yolu üzerine, şeffaflık bakımından tıpkı su gibi olan bembeyaz bir köşk yapılır. Sonra da, o köşkün altına su salınır ve o suya balıklar vb. şeyler bırakılır. **Hz. Süleyman** (a.s)'ın tahtı da, o köşkün baş köşesine konulur. Böylece **Hz. Süleyman** (a.s), etrafında insanlar, cinler ve kuşlar dolanır bir durumda o tahta oturur. O bunu, o kadına, şanının ne kadar büyük olduğunu ve nübüvvetinin gerçek olduğunu bildirmek için yaptı.

Cinlerin Belkıs'i Kötü Tanıtmaları

İddia olunduğuna göre cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'la evlenmesini istememişler. Bunun üzerine de, cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'a **Sebe' Kabilesi**'nin sırlarını iletmişlerdir. Çünkü **Belkıs**, cin taifesine mensup bir kız idi. Denildiğine göre, cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın **Belkıs**'tan bir çocuk sahibi olmasından, böylece de o çocukta cin ve insan zekâsının bir araya gelmesi sebebiyle kendilerinin **Süleyman** (a.s)'ın idaresinden daha sıkı bir idareye çatmalarından endişe ettiler. "Belkıs'ın aklında bir noksanlığı var", "onun bacakları kıllı olup, ayakları da tıpkı eşek ayağı gibidir..." şeklinde sözler yaydılar. İşte bu sebepten dolayı, **Hz. Süleyman** (a.s), o tahtın şeklini ve şemalini değiştirmek suretiyle onun aklını sınadı. O köşkü de, bacaklarının durumunu öğrenmek için yaptırmıştır. Saf camın durumunun, tıpkı bir su gibi olduğu malumdur. Binâenaleyh **Belkıs** bunu görünce, onu, durgun bir su sandı da, ona girmek için baldırlarını açtı. Bir de ne görsünler; o, baldır ve ayak cihetinden insanların en güzeli! Bu, **Hz. Süleyman**'ın o kadınla evlendiğini söyleyenlere göre yapılan bir tuzaktır.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "**Hz. Süleyman** (a.s)'ın o köşkü yaptırmaktan maksadı, o toplantının muhteşem ve muazzam olmasını sağlamak içindir. Baldırların açılıp sıvanması ise, (onun su sanılmasından dolayı), ister istemez meydana gelmiştir. Ama kendisine, oranın camdan yapılmış dümdüz bir saha olduğu hatırlatılınca bacaklarını kapamış, bundan dolayı hayranlık duymuş ve bununla, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, **Süleyman** (a.s)'ın da peygamberliğine istidlâlde bulunarak, *"Ya Rabbi, ben kendime, daha önceki küfre devam etmek suretiyle yazık etmişim"* demiş, peşinden de, *"Ben, Süleyman (a.s)'ın maiyyetiyle birlikte, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum"* ifadesini eklemiştir. Yine şu da ileri sürülmüştür: O kadın, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın kendisini suda boğacağını sanmış, böylece bir şeyin olmadığını görünce de, *"Süleyman (a.s) hakkında sû-i zan'da bulunduğu için, kendime yazık etmişim"* demiştir.

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la Evlenmesi Hakkında

Alimler, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın, o kadınla evlenip evlenmediği, o kadınla bu halde mi evlendiği, yahut da, bacaklarını sıvazlamasından önce mi evlendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ulemanın açıklamalarından anlaşılan, onun o kadınla evlenmiş olduğudur. Halbuki, bunun bilgisi ne Kur'ân'da yer alır, ne de sahih bir hadiste... **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, **Belkıs** müslüman olunca, **Hz. Süleyman** (a.s) ona, "Kavminden, seni evlendirebileceğim birisini seç" dedi. Bunun üzerine kadın, "Böylesi bir saltanatı olan benim gibi bir kadınla, (alelâde) adamlar evlenmez" dedi. Bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Nikâh İslâm'dandır" deyince de kadın, "Eğer durum böyleyse, beni, Hemdan hükümdarı **Tübbâ** ile evlendir" dedi. Bunun üzerine de **Hz. Süleyman** onu, onunla evlendirdi. Sonra da onları Yemen'e gönderdi ve o kadın, kraliçeliğini devam ettirdi. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

3. Salih (a.s)'ın Kıssası

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ ۖ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا
اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَن مَّعَكَ ۚ قَالَ طَائِرُكُمْ عِندَ اللَّهِ ۖ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ
تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ
وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا
وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾
وَأَنجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

"Celalim hakkı için Biz, Semûd'a da, "Allah'a ibadet edin" diye, kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Bir de ne görsün, onlar, biribirleriyle çekişen iki grup..., Sâlih dedi ki: "Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz? Allah'dan mağfiret edilmenizi istemeli değil misiniz? (Böyle yaparsanız), mağfiret edilmeniz umulur." Onlar da dediler ki: "Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık." (Salih) dedi ki: "Sizin amel ve hareketleriniz Allah yanında (yazılı)dır. Belki siz, imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz." O şehirde dokuz grup vardı ki, bunlar, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı. (Biribirine) Allah adına yemin ederek dediler ki: "Ona ve ehline mutlaka bir gece baskın yapalım. Sonra da velisine, "Andolsun biz onun ailesinin helâkinde bulunmadık. Şüphesiz ki biz elbette sadıklarız" diyelim. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de, kendilerinin haberleri olmadan, onların planlarını alt-üst ediverdik. İşte bak, o tuzaklarının akibeti nice oldu! Çünkü biz onları da, kavmlerini de toptan helak ettik." İşte zulmetmeleri yüzünden çökmüş, ıpıssız kalmış evleri. Şüphe yok ki bilecek kimseler için bunda bir ayet vardır. İman edip, ittikâ edenleri ise, biz kurtardık."

(Neml, 45-53).

Nûn'u bâ'nın zammesine tâbî kılarak, ...أَنُ اعْبُدُوا اللّٰهَ şeklinde de kıraat vardır.

İki Gruptan Maksat

Ayetteki, *"Bir de ne görsün, onlar iki grup..."* ifadesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, mü'min grup - kâfir grub manası kastedilmiştir.

b) Bununla, onlardan hiç kimse iman etmezden önce, **Sâlih** (a.s)'in kavmi kastedilmiştir.

Ayetteki, *"Birbirleriyle çekişen"* ifadesi, "iman edenler, **Hz.Salih** (a.s)'in getirdiği delilleri inceleyip doğruluğunu anladıkları için iman etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bunların mutlaka o delilleri kabul etmeyenlerin hasmı olmaları gerekir. Bu hasımlaşma ve çekişme, din konusunda olunca, bu, dinî konularda mücadele etmenin, tartışıp, onları iyice incelemenin hak olduğuna delalet eder. Yine bu ifadede, taklidin geçersizliğine de işaret vardır.

İyi Yerine Kötüyü İsteme

Ayetteki, *"Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?"* ifadesi ile ilgili şu iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Haseneden (iyiden) evvel, çarçabuk kötülüğün istenmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Hz. Sâlih** (a.s)'in, kendisini yalanlayanlara getirdiği deliller fayda vermeyince, o onları ilahî azabla tehdit etmiş; bunun üzerine onlar, *"Eğer sadıklardan isen (doğru söylüyorsan), haydi o azabı getir"* (Ankebut, 29) demişlerdir. Onlar bu sözü, onunla alay etmek için söylemişlerdir. İşte bu sırada o, *"Niçin iyiden evvel, çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?"* demiştir. Bu, "Allah size, rahmetine ulaşma ve mükâfaatını elde etme fırsatı vermiştir. Binâenaleyh daha niçin bunu bırakıp, O'nun azabının hemen gelmesini istiyorsunuz" demektir.

2) Onlar cahil oldukları için, "**Salih**'in bizi tehdid edip durduğu o ilahi ceza eğer, iddia ettiği gibi gelecek olursa o esnada bir araya gelir ve Allah'dan mağfiret isteriz. Bu durumda da Allah tevbelerimizi kabul eder ve o azabı bizden uzaklaştırır" diyorlardı. **Sâlih** (a.s) bu sebeple, onların inançlarına göre hitap edip, "Keşke o azap gelip çatmazdan önce Allah'dan mağfiret istesenîz. Çünkü hayrı hemen istemek, şerri hemen istemekten daha evladır" demiştir.

İyi İle Kötünün Manası

İkinci Bahis: Ayetteki "**seyyie**" (kötü) ile, ilahî ceza, "**hasene**" (iyi) ifadesi ile de ilahî mükâfaat kastedilmiştir. İlahî azabın, "kötü" diye adlandırılması mecazdır. Bu mecazın sebebi, ya ikâb-ı ilâhînin, kötülüğün ayrılmaz vasfı oluşundandır, yahut da bu ilahî ceza, kötü olma bakımından kötüye benzetilmiş olmasındandır. Rahmetin ve mükâfaatın iyi (hasene) diye nitelenmesinin, bazı alimler "hakikat" olduğunu söylemiş, bazıları da bunun mecazî olduğunu söylemişlerdir. Birincisi doğruya daha

yakındır. Sonra **Salih** (a.s) bu gerçek sözü ifade edince, onlar buna, yine bozuk bir ifade ile, *"Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık. Çünkü başımıza gelen bu darlık ve kıtlık, senin ve adamlarının uğursuzluğu yüzündendir"* demişlerdir.

Tatayyur (Uğursuzluk)

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Onlardan birisi, yolculuğa çıkmak istediğinde, bir kuşa rastlayınca onun peşinden giderdi. Eğer o kuş, solundan sağına doğru uçarsa, bunu uğur sayar; şayet, sağından soluna doğru uçarsa, uğursuzluk kabul ederdi. Binâenaleyh onlar iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri kuşların uçuş ve hareketlerine nisbet edince, "**tayr**" (kuş) kökü, mecazî olarak hayır ve şer için kullanılmaya başlamıştır. Halbuki bu, Allah'ın takdiri ve taksimi ile olur." İşte **Salih** (a.s) de, طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ *"Sizin kuşunuz (yani amel ve hareketleriniz) Allah yanında (yazılıdır.)"* Yani "**size** gelen hayır ve şerleriniz, Allah'dan olup, bu da O'nun kaza ve kaderi iledir. O, isterse size rızık verir, isterse sizi mahrum eder" demiştir. Bunun manasının, "sizin uğursuzluğunuzun karşılığı olan ilahî ceza Allah katındandır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Doğruya en yakın olan, birinci manadır. Çünkü o kavim, o anda meydana gelen bu işe işaret etmişlerdir. Bunun cevabının da, başka konuda değil, bu konuda olması gerekir.

Hz. Salih (a.s) daha sonra, bunun onların cahilliklerinden kaynaklanan bir cevap olduğunu, بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ *"Belki siz imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz"* ifadesi ile açıklamıştır. Binâenaleyh onları o sözü söylemeye sevkedenin, başkaları olması muhtemel olduğu gibi, şeytanın, vesvesesiyle onları bu fitneye düşürmüş olması da muhtemeldir.

Şehirdeki Dokuz Çete

Cenâb-ı Hak وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ *"O şehirde dokuz çete vardı ki, bunlar yeryüzünde fesat çıkarıyorlardı..."* buyurmuştur. Doğruya en yakın olan bu ifade ile, dokuz grubun kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "**raht**" kelimesinin zahiriyle tek kişi değil, bir cemaat kastedilir. Bunların, dokuz kabile olması muhtemel olduğu gibi, sebebin farklı olmasından değil de, sıfatlarının ve hallerinin farklılığından ötürü, onların bu belli sayıda olmuş olmaları da muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların yeryüzünde fesat çıkarıp, iyiliğe hiç yanaşmadıklarını, fesatlarına iyilik namına hiçbirşeyi karıştırmadıklarını anlatmıştır. Çünkü O, *"Bunlar, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı..."* buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların **Hz. Salih** (a.s)'in işine dair kafalarında kurdukları şeyin de, bu fesatları cinsinden olduğunu beyan buyurmuştur.

Ayetteki, تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ *"(Birbirlerine) Allah adına yemin ederek..."* ifadesindeki fiilin, emir veya başında mahzuf bir قُلْ edatı ile, hal yerine vaki olmuş bir haber cümlesi olması da muhtemeldir. Yani, "onlar, yemin ederek böyle söylediler" demektir.

"Beyât" geceleyin düşmanı izlemek ve baskın yapmak demektir.

Ayetteki, ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ *"Sonra da velisine, "Andolsun biz onun ailesinin helakinde bulunmadık" diyelim"* ifadesi, "Eğer onun kavmi, akrabaları bizi itham ederlerse, onlara, "orada değildik" diye yemin ederiz" demektir. Ayetteki, **mehlike** (مَهْلَك) fiilinden olmak üzere, **mîm**'in ve **lâm**'ın fethasıyla **mehlek**; ve lâm'ın kesresiyle **mehlik** şeklinde okunduğu gibi, أَهْلَك den olmak üzere, mîm'in zammesiyle **mühlek** şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin, masdar-ı mîm'i, isim-i zaman ve isim-i mekân olması da muhtemeldir.

Hilelerine İlâhî Ceza

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Onlar böyle tuzak kurdular. Biz de kendilerinin haberleri olmadan onlara tuzak kurduk..."* buyurmuştur. Alimler Allah'ın mekri (tuzağı) hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Allah'ın mekri, onları farkına varmadıkları bir anda helak etmesidir. Allah'ın mekri, mecazî olarak, insanların mekrine benzetilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, **Salih** (a.s)'in, o kayanın içinde namaz kılabileceği bir kovuk vardı. O kâfirler, "**Salih** (a.s), bizden üç güne kadar kurtulacağını iddia etmektedir. Gelin biz, ondan ve ehlinden (ailesinden - adamlarından) üç gün gelmezden önce kurtulalım" demişler, o kaya kovuğuna gitmişler ve "o buraya namaz (ibadet) için geldiğinde onu öldürür, daha sonra gider ehlini öldürürüz" demişler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bir kaya göndermiş ve o kaya onlar kovukta iken, kovuğun ağzını tamamen kapamış. Böylece onlar yok olup gitmişler. Geri kalanları da (**Cebrâil** (a.s)'in, o nârası ile yok olup gitmişlerdir.

2) Onlar, geceleyin kılıçlarını sıyırarak, **Hz. Salih** (a.s)'in bulunduğu yere gelmişler. Allah Teâlâ da **Hz. Salih** (a.s)'in evi dolusu melek göndermiş ve melekler onların kafalarını taşlarla yarmışlar. Onlar taşları görüyorlarmış, ama atanları göremiyorlarmış.

3) Allah Teâlâ, **Salih** (a.s)'e, onların kurdukları bu tuzağı haber vermiş, **Salih** (a.s) de, böylece onlardan kurtulmuş. İşte Allah'ın onlara karşı tuzağı, bu haber verişidir.

Ayetteki, أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ *"Onları helak ettik"* ifadesi, bir müste'nef cümledir. Bunun başındaki إِنَّ edatını meftuh okuyanlar, bunu, ya önce geçen *"akıbet"*den bedel

yaparak mahallen merfu kabul etmişlerdir, yahut takdiri; *"Onların helakleri budur"* şeklinde olan, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Yahut da bu ifade, ...لأنّا manasında (mef'ûl-ü leh) olarak, yahut da كَانَ 'nin haberi olarak mahallen mansubtur. Bu ikincisine göre mana, "Onların tuzaklarının neticesi, kendileri için bir helak oldu" şeklinde olur.

Ayetteki **hâvîyeten** kelimesi, üzerinde, **tilke**'nin delalet ettiği şeyin amil olduğu bir "hal"dir. **İsa b. Ömer**, bunu, mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere, ref ile hâvîyetun şeklinde okumuştur. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Hz. Lût (a.s)'un Kıssası

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِّن دُونِ النِّسَاءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن
قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ
قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ﴿٥٨﴾

"Lût'a da (peygamberlik) vermiştik. O zaman kavmine şöyle demişti: "Siz, gözünüz göre göre hâlâ o kötülüğü yapacak mısınız? Gerçekten kadınları bırakıp da, şehvetle erkeklere mi yanaşacaksınız? Hayır, hayır, siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz." Buna karşı kavminin cevabı ancak, "Lût hanedanını memleketinizden çıkarın, çünkü onlar (bize uymayıp) temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu. Bunun üzerine biz de, hem onu, hem geri kalanlardan olmasını takdir ettiğimiz karısı dışındaki bütün ailesini kurtardık. Onların üstüne öyle bir yağmur yağdırdık ki... Ne kötü idi, inzar edilenlerin o yağmuru!"

(Neml, 54-58).

4. Hz. Lût (a.s.)'un Kıssası

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ayetin başındaki **"Lût"** kelimesi, ya mukadder bir اُذْكُرْ *"hatırla"* fiili ile, yahut وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا **(Neml, 45)** ayetinin delalet ettiği mahzuf

bir **erselnâ** fiili ile (mef'ul olarak) mansubtur. Bundan sonraki iz edatı, birinci ihtimale göre bedel, ikinciye göre zarftır.

Ayetteki, *"O kötülüğü yapacak mısınız?"* ifadesi, her nekadar başında istifham (soru) edatı varsa da, bu işin nâhoş olduğunu gösteren bir tarzdadır. Çünkü bu gibi üslûb ile, azarlamak ve tenkid etmek, genelde daha beliğ ve daha etkilidir.

Ayetteki, *"gözünüz göre göre"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, bu işi önemsemeyerek, bu işin yapılmasından kendilerini tenzih etmiyor ve saklama gereği duymuyorlardı ki, işte bu, bu fiilin çirkinliğinin sebeplerinden birisidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kötülüğünü anlatmak için onlara bunun ne kadar fena birşey olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır.

2) Buradaki görme ile, kalbin görmesi ve düşünmesi kastedilmiştir, yani, "Sizler bunun, daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir kötülük olduğunu ve Allah Teâlâ'nın erkeği erkek için yaratmamış olduğunu biliyorsunuz. O halde, yaptığınız bu çirkin iş, Allah'ın yaratış hikmetlerine ters bir davranıştır" demektir.

3) Bu, "Sizler, sizden önceki âsilerin - günahkârların başlarına gelenleri ve hallerini görüp biliyorsunuz" demektir. Buna göre eğer sen "Bu ifadeden sonra, *"Siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz"* ifadesi bulunduğu halde, ayetteki *"göre göre"* ifadesini, "bile bile" manasına alıyorsun. Çünkü onlar aynı anda hem bilenler, hem beyinsizler olamazlar" dersen, ben derim ki: "Cenâb-ı Hak bu ifadesi ile, "Sizler, onun bir fuhuş (kötülük) olduğunu bile bile, bir kötülük olduğunu bilmeyenler gibi davranıyorsunuz" manasını, yahut, "sizler bu işin neticesini bilmiyorsunuz" manasını kastetmiştir. Yahut Cenâb-ı Hak, ayetteki cehalet ile, beyinsizliği ve onların sürdürmekte oldukları o cinayeti kastetmiştir. Daha sonra onların cehaletlerini, o söze uygun olmayan bir şekilde cevap verdiklerini göstermek suretiyle ortaya koyarak şöyle demiştir: *"Buna karşı kavminin cevabı ancak, "Lût hânedanını memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu."* Böylece onlar, onların çıkartılma sebebini, bu kötü fiilden uzak ve temiz kalmak isteyişleri olarak göstermişlerdir. Halbuki bu, onları ödüllendirme ve hürmet etme sebebi sayılmalıydı. Fakat müfessirler, onların bu sözü, istihzâ için söylediklerini ileri sürmüşlerdir. (Yani temizlik taslayan, "sözüm ona temiz" kimseler olduklarını söylemişlerdir.) Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Lût (a.s)'u ve o hanımı dışındaki bütün ailesini kurtardığını, diğerlerini ise helak ettiğini bildirmiştir. Bütün bu hususlar, daha önce genişçe ele alınmıştı. Allah en iyi bilendir. Bu sûredeki kıssalar burada sona erdi. Allah'u a'lem.

★ ★
★

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammet (s.a.s)'e Hitabı

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى آللّٰهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ أَمَّنْ خَلَقَ
السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ
مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾

"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?" (O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir gürûhtur".

(Neml, 59-60).

Selam O Peygamberlere

Hak Teâlâ'nın, *"De ki "Hamdolsun Allah'a, selâm olsun onun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?"* buyruğu ile ilgili şu iki izah yapılır:

1) Bu, sûrede geçen önceki kıssalarla alâkalı olup, "Peygamberlerini yalanlayan o kavimleri helâk ettiği için, Allah'a hamdolsun ve kendilerini peygamber olarak göndermek ve helâkten kurtarmak suretiyle seçtiği o kullarına selâm olsun" manasındadır.

2) Bu, yeni bir cümle ve yeni bir konudur. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberlerin hallerinden bahsedip, **Hz. Muhammed (s.a.s)'in** durumu da, o azab hususunda, geçmiş peygamberlere benzer olmayınca, yani kökü kazıma azabı onun ümmetinden kaldırılmış olduğu için, O'na, bu nimeti kendisine veren Rabbine şükretmesini ve peygamberlik görevindeki zorluk ve sıkıntılara göğüs gerip sabreden o peygamberlere selam etmesini emretmiştir.

Şerikler Lehine Hiçbir Sebep Yoktur

Ayetteki, *"Allah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?"* ifadesi, müşrikleri susturmak, susmaya mecbur bırakmak ve üzerinde oldukları hali küçümseyip, onunla alay etmektir. Çünkü onlar putlara ibadeti, Allah'a ibadete tercih

etmişlerdir. Halbuki bir kimse, bir şeyi bir şeye, ancak onda daha fazla hayır ve fayda olursa tercih eder. İşte bu sebeple, onların sapıklıkta ve cehalette zirvede olduklarına dikkat çekmek için böyle denmiştir. يُشْرِكُونَ fiili, yâ veya tâ ile olmak üzere iki şekilde okunmuştur. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, bu ayeti okuduğunda, بَلِ اللّٰهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى وَأَجَلُّ وَأَكْرَمُ *"Hayır, hayır, Allah daha hayırlıdır, daha bâkîdir, daha yüce ve daha kerimdir"* dediği rivayet edilmiştir.

Sonra bil ki Hak Teâlâ, bunun peşisıra sözünü bir fasıl halinde getirmiştir.

Birinci Fasıl: Bu, putperestlere red hususundadır. Bu faslın merkezi, Hak Teâlâ'nın nimetlerin asıllarını ve fer'lerini yaratıcı olmasının izahıdır. Dolayısıyla, hiçbir faydası bulunmayan şeylere ibadet etmek daha nasıl güzel olur? Hak Teâlâ bu noktada şu hususları zikretmiştir:

Birinci husus, göklerle ilgilidir. Bu, *"(O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz, o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir gürûhtur..."* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bel Edatı Hakkında

Keşşâf sahibi şöyle der: "Buradaki em edatı ile أَمَّنْ ve أَمْ deki أَمْ arasındaki fark şudur: Birincisi, em-i muttasıladır. Çünkü manası, "Bu ikisinden hangisi daha hayırlı" şeklindedir. Berikiler ise, em-i munkatıadır ve **bel** (daha doğrusu, hayır; aksine) manasınadır."

Hadîka, etrafı duvarlar ve engellerle çevrili bağ-bahçe demektir ve kuşatmak manasına gelen **"ihdâk"** masdarındandır. Ayette ذَاتَ kelimesi kullanılmıştır, çünkü bu "güzel olan bahçeler" demektir. Nitekim Arapça'da ذَهَبَتْ اَلنِّسَاءُ "Kadınlar gitti" denilir (fiil müfred müennes olarak getirilebilir). Bahçe, güzel ve hoş demektir. Çünkü o bahçelere bakanın içi açılır, ferahlar, ondan hoşlanır. أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ *"Allah ile beraber bir tanrı öyle mi?"* ifadesi, "Allah'dan başkası ona yakın görülür ve ortak koşulur öyle mi?" demektir. Bu, أَإِلٰهاً مَعَ اللّٰهِ şeklinde de okunmuştur ve "sizler, demek Allah'dan başkasına ibadet ediyor ve O'na onları ortak koşuyorsunuz öyle mi?" manasına gelir.

İKİNCİ MESELE
Gökleri Yaratan Allah'tır

Allah Teâlâ, gökleri ve yeri, ancak kendisinin yarattığını, gökleri yağmur için, yeri de bitki için bir mahal kıldığını beyan etmiş, en büyük nimetlerinden olan güzel bahçelerden bahsetmiş ve o güzel bahçelerde bitki

bitirmeye Kendisinden başka hiç kimsenin kâdir olamayacağına dikkat çekmiştir. Çünkü eğer bizden biri buna kâdir olsaydı, ağaç dikmeye ve onun meyvesini beklemeye ihtiyaç duymazdı. Bu nimetleri veren sadece Allah Teâlâ olduğuna göre, ibadetin de sadece O'na yapılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir güruhturlar"* buyurmuştur. Alimler bunun manası hakkında değişik görüşler belirtmişlerdir: "Bu, "Onlar, apaçık olan bu haktan sapıyorlar" manasındadır" denildiği gibi, "Onlar başka varlıkları, Allah'a denk tutuyorlar" manası da verilmiştir. Bunun benzeri bir ayet En'âm Sûresi'nin başında geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İltifat Sanatındaki İncelik

"Ayetteki, *"Biz ... bitkilerini bitiririz"* ifadesindeki "iltifât"ın (gaibten, böyle mütekellim sîgasına geçişin) hikmeti nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz. İnsanın, göklerin ve yerin yaratıcısının, gökten yağmur indirenin ancak Allah Teâlâ olduğunda şüphesi yoktur. Fakat insanın kalbine, zaman zaman, o ağacı bitirip yerleştirenin kendisi olduğu şüphesi ârız olur. Çünkü o şöyle düşünür: "Sıcak yere tohumu atan benim. Onu sulayan benim. Onun güneş almasına gayret eden benim. Sebebi yapan, müsebbebin (neticenin) de faili sayılır. O halde, o ağacı bitiren benim." Binâenaleyh işte böyle bir şüphe ihtimali söz konusu olunca, Cenâb-ı Hak bu ihtimali ortadan kaldırmak için, gaib sîgasından mütekellim (konuşan) sîgası olan, *"Biz .... bitirdik"* sîgasına geçmiş ve *"Siz onun bir ağacını bile bitiremezsiniz"* buyurmuştur. Çünkü insan, bazan tohum atar, suyunu verir, bu hususta her türlü sıkıntı ve meşakkate katlanır, güneş almasını sağlar, ama yine de istediği gibi bir mahsul elde edemez. İstediği gibi olanlarda ise, o şeyin sebebini, yapısını, ölçüsünü ve nasıl olduğunu anlayamaz. Öyle ise, o insan nasıl bu işin gerçek faili olabilir? İşte bu incelikten ötürü, buradaki "iltifat" pek yerinde ve güzel olmuştur.

★ ★
★

Yeryüzüne Hayat Veren Allah'tır

أَمَّن جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ
الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

"(O şeyler mi), yoksa yeryüzünü bir karargâh yapan, aralardan ırmaklar akıtan, onun için sabit dağlar kuran, iki denizin arasına bir perde koyan mı (daha hayırlı)? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, hayır, onların çoğu bilmiyorlar."

(Neml, 61).

İkinci husus, yeryüzü ile ilgili olandır ve bu ayetle anlatılmıştır.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ifadeler, bundan önceki أَمَّنْ خَلَقَ *"yaratan mı?"* ifadesinden bedeldir. Buna göre, bu ayetin durumu da, önceki ayetin durumu gibidir."

Arzın Dört Faydası

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette yeryüzünün şu dört faydasını saymıştır:

Karargâh Olması

Birinci Fayda, onun bir karargâh oluşudur. Bunun böyle oluşunun pek çok sebepleri vardır:

a) Allah Teâlâ, yeryüzünü oval yaratmış ve üzerinde rahat durulabilsin, karar kılınabilsin diye, onu düzenlemiştir.

b) Allah Teâlâ, yeri ne fazla sert, ne fazla yumuşak yaratmamış, orta bir halde yaratmıştır. Böylece yeryüzü, üzerinde oturan kimsenin rahatsız olacağı bir taş gibi sert değildir. Yine yer, içine batılıp gidilen bir su ve balçık gibi yumuşak değildir.

c) Allah Teâlâ yeri, ışığın aksetmesine kabil olması için kesîf ve tozlu yaratmıştır. Eğer yeryüzü saydam olsaydı, ışıklar onda durmaz, o zaman da hiçbir canlının yaşamayacağı bir soğuklukta olurdu.

d) Allah Teâlâ güneşin dönme eksenini eğik yaratmıştır.[93] Böyle olmasaydı mevsimlerdeki farklılıklar meydana gelmezdi. Mevsimlerden hâsıl olan faydalar da elde edilemezdi.

e) Hak Teâlâ, yeryüzünü durgun (hareketsiz) yaratmıştır. Eğer o hareketli olsaydı, ya bir doğru istikametinde hareket edecekti, yahut bir daire üzerinde hareket edecekti.[94] Her iki takdire göre de, yeryüzünde iskân ile elde edilen faydalar elde edilemezdi.

---

93) Şimdiki bilgilere göre, mevsimlerin meydana gelmesi, dünyanın dönme ekseninin 23° 45' derece eğik olması ile ilgilidir. Razî'nin dönemindeki ilmî seviye, arzın küreliğini bilmekle beraber onu sabit bilip güneşin döndüğünü kabul ediyordu (ç.).

94) Müfessirlerimizin muhakeme tarzı da bir bakıma haklı olmakla beraber, Allah Teâlâ'nın, yüce kudreti ile, normal bir uçaktan çok daha hızla dönen dünya, hiç hareket etmiyormuşçasına istikrarlı bir yerleşme yeri (karargâh) kılınmış ve müfessirlerimizin karargâh kavramından düşündüğü faydalara başka tarzda yine hasıl olmuştur (ç.).

f) Allah Teâlâ yeryüzünü, ölülerin de dirilerin de yer aldığı bir mekan kılmıştır. Çünkü her çirkin şey onun üzerine atılır ve her güzel şey ondan çıkar.

Orada Irmaklar Akıtılması

İkinci Fayda, Allah'ın o yeryüzünün aralarında ırmaklar akıtmış olmasıdır. Bil ki yeryüzünden şu dört çeşit su çıkmaktadır:

a) Akan gözelerin suyu... Bu, kendisi fazla, fışkırma gücü ileri, yer altı buharlarından kaynaklanan, yeri bu kuvvetiyle delip çıkan ve sonra devamlı olarak akan sulardır.

b) Durgun gözelerin suları... Bunlar da, kuvveti, ancak yeryüzüne çıkacak kadar olan, fakat kuvveti ve kendisi, peşpeşe gelecek derecede olmayan buharlardan olan sulardır.

c) Nehir ve kanalların suları... Bunlar da, yeryüzünü delecek güçte olmayan buharlardan elde edilen sulardır. Bunların üzerinden, o toprak kazılıp kaldırıldığında, o buharlar çıkacak bir delik bulurlar ve az bir güç ile yeryüzüne çıkıp akmaya başlarlar.

d) Kuyuların suları... Bunlar da, kanal ve nehir suları gibi, yerden kaynayan sulardır. Fakat bunların, bir yere doğru akma imkanı yoktur. Kanal ve nehir sularının, kuyu sularına nisbeti, akan göze sularının, duran göze sularına nisbeti gibidir. Binâenaleyh, yeryüzünün bu sertliğinin olmaması halinde, o buharların yerin altında bir araya gelemeyecekleri anlaşılır. Çünkü eğer o buharlar yerin altında bir araya gelmeselerdi, yerin üstündeki bu gözeler meydana gelemezlerdi.

Arzda Dağların Yaratılması

Üçüncü Fayda, Allah'ın o yeryüzünde **revasî** yani kazık gibi çakılmış dağlar yerleştirmesidir. Bu cümleden olarak diyoruz ki: Gözelerin, su birikintilerinin ve madenlerin çoğu, ya dağlarda, ya dağlara yakın yerlerde bulunur. Gözelerin dağlarda meydana gelmiş olması şöyle olur: Yer yumuşak ve nemsiz olsaydı oradan buharlar emilip zayi olur ve zikre değer bir su birikmezdi. Demek ki bu buharlar ancak, sert toprak altında toplanabilir. Dağlar ise, yerin en sert yerleridir. Dolayısıyla bu buharları tutmaya, toplamaya ve böylece de gözelerin esasını oluşturabilecek şeylerin biraraya gelmesine elverişli yerler olurlar. Dağ su deposuna benzer. Dağın huknası buharla doludur ki, adeta damıtma işlemi için hazırlanmış imbiğe benzer. Buharın az bir kısmının bile dağılıp kaçmasına imkan vermez. Dağın alt kısmı ise damıtma kazanır durumunda olup kanallardan gelen su orada toplanır. İşte bundan ötürü, gözelerin çoğu dağlardan, pek azı da sahralardan fışkırır. Bu az kısmın o sahralardan fışkırması da yine, oraların sert olmasına bağlıdır.

Dağda Su Olmasının Sebebi

Bulutların çoğunun dağlarda oluşmasının şu üç sebebi vardır:

1) Dağlarda bulunan çiğ taneleri kadar, başka yumuşak arazilerde çiğ tanesi bulunmaması...

2) Dağların, yüksek olmaları sebebiyle, daha serin olmaları... Böylece, dağların üzerindeki çiğler ve karlar kadar, başka yerde çiğ ve kar kalmaz.

3) Yükselen buharların dağlarda hapsedilmiş, tutulmuş olup, ayrılıp çözülmelerine imkan verilmemiş olması... Bunun böyle olduğu sabit olunca, dağlarda bulutların çok oluşunun sebebi de ortaya çıkmış olur. Çünkü onları meydana getiren madde, dağların içinde ve dışında daha çoktur, yine buharı tutma özelliği daha fazladır ve buharın çözülüp gitmesine sebep olan sıcaklık da dağlarda daha azdır. İşte bundan ötürü, bulutlar dağlarda daha fazla oluşur. Buharlara muhtaç olan madenlerin arz ile olan münasebeti ise daha fazladır ve kanal açma işinin tamamlanması için yeryüzünde daha fazla kalma durumundadırlar. Bu hususta ise, dağlar kadar müsait ortam olamaz.

İki Deniz Arasına Engel Konulması

Dördüncü Fayda: Allah'ın iki deniz arasına bir perde koymasıdır... Bundan murad, tatlı suyun karışmalar ile bozulmamasıdır, bir de aradaki perdeden istifade edilmesidir. Bir de mü'minin kalbinde iman ve hikmet denizi ile, tuğyan ve şehvet denizi vardır. Cenâb-ı Hak, yardımı ile bu ikisinden biri diğeri ile karışıp bozulmasın diye, aralarına bir engel koymuştur. Bazı feylesoflar, Hak Teâlâ'nın, *"O, iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mâni bir perde vardır"* (Rahman, 19-20) hususunda, "tecavüz olmadığı zaman o ikisinden inci ve mercan çıkar" demişlerdir. Kalbte de aynı şekilde, iki tarafın birbirine tecavüzü ve karışması olmadığı zaman, şükür sayesinde din ve iman çıkar. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin denizi tuzlu yaratmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer deniz tuzlu olmasaydı, suyunun tadı, rengi ve kokusu bozulur, böylece de o bozukluk yeryüzüne yayılır ve umumi bir veba hastalığı meydana gelirdi.

Bil ki denizin yeryüzünün belli yerine yerleştirilmesi, değişmesi mümkün olmayan birşey değildir. Gerçek olan şudur ki, deniz bir asırdan, diğer bir asra nakledilen tarihlere sığmaz, uzun bir müddet içinde yer değiştirir. Çünkü denizler genelde nehirlerden, nehirler de genelde gözelerden beslenir. Gökyüzünün suları ise, belli mevsimlerde oluşurlar. Sonra ne gözelerin, ne gök sularının aynı mıntıkada, hallerinin devamlı birbirine benzemesi gerekmez. Çünkü gözelerin çoğu, batıp kaybolur. Yine çoğu kez, gök, sularını indirmez. Binâenaleyh mutlaka bu durumda vadilerin ve

nehirlerin suyu çekilir ve kurur. Böylece de denizlerdeki suların azalması-çekilmesi meydana gelir. Yeryüzünün bir başka tarafında gözeler meydana geldiğinde, orada nehirler de meydana gelir. Bundan sonra da o tarafta denizler meydana gelir.

Daha sonra Hak Teâlâ, kendisinde bu gibi yüce faydalar bulunan yeryüzünü yaratanın ancak kendisi olduğunu beyan edince, ulûhiyyetin de kendisine has kabul edilmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hayır, onların çoğu bilmiyorlar"* ifadesiyle de, onların böylesi bir düşünceden yoksun oldukları için, cehâletlerinin büyük olduğuna dikkat çekmiştir.

★ ★
★

Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları

Üçüncü Husus, mahlûkâtın, Hak Teâlâ'ya muhtaç oluşları ile ilgilidir ve bu ayetle ifade edilmiştir.

أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

"Yoksa bunalmışa kendisine dua ettiği zaman icâbet eden, fenâlığı gideren, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile beraber bir tanrı (ediniyorsunuz) öyle mi? Siz ne kıt düşünüyorsunuz?"

(Neml, 62).

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu ayette şu iki şeye dikkat çekmiştir:

a) *"Yoksa muzdar kalmışa, kendisine dua ettiği zaman icâbet eden .... mi?"* ayetinin ifade ettiği husus... **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Zarûret, insanı sığınmaya götüren, mecbur bırakan hal demektir. **"Iztırâr"** da, "zarûret" kökünün "iftial" vezni üzere olan şeklidir. Arapça'da, اِضْطَرَّهُ إِلَى كَذَا "Onu, ona mecbur kıldı" denilir. Bu bâb'ın, ismi fâili ve ism-i mef'ûlü aynı şekilde **"muztar"** olarak gelir. Bil ki **"muztar"**, bir hastalığın veya fakirliğin veya zamanın belâlarından herhangi birinin, Allah'a yalvarıp yakarmaya mecbur bıraktığı kimsedir." **Süddî**'nin buna, "gücü kuvveti olmayan, çâresiz" manası verdiği rivayet edilmiştir. Yine bu kelimenin, "mağfiret eden, günah işleyip istiğfar eden kimse" manasına olduğu da söylenmiştir.

Kabul Edilmeyen Dua Olur mu?

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile, "muztar"ı genel olarak zikretmiş ve onların dualarına icabet ettiğini bildirmiştir. Halbuki nice dua eden çaresiz kimseler

vardır ki, dualarına icâbet olunmamıştır?" denilirse, buna şu şeklide cevap verilebilir: Başında elif-lâm bulunan müfred kelimelerin, umûmî mana ifade etmediklerini; bunların sadece o "mahiyet"i ifade ettiklerini, usûl-ü fıkıhta beyan etmiştik. Mahiyet için söz konusu olan hükmün doğruluğu hususunda, bu hükmün, o mahiyetin fertlerinden birinde bulunması yeterli olur. Hem sonra, Allah Teâlâ onun duasını kabul edeceğini söylemiş, ama hemen kabul edeceğini söylememiştir. Duanın ve kabulünün şartları ile ilgili bütün izahlarımız, وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 60) ayetinin tefsirinde yapılmıştır.

Hak Teâlâ'nın وَيَكْشِفُ السُّوءَ *"Fenalığı giderir"* ifadesi, duanın nasıl kabul edildiğinin izahı gibidir. Çünkü acze düşürülemeyen, kâdir ve karşı durulamayan, kahhâr Allah'dan başka hiç kimse, insanın başına gelen fakirliği zenginliğe, hastalığı sıhhate, darlığı genişliğe döndürmeye gücü yetmez.

b) *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı?"* ayetinin ifade ettiği husus... Bununla, "Onların, o yerde yerleşmeyi ve tasarrufta bulunmayı, nesil be nesil, birbirlerinden devralmaları" manası kastedilmiştir. Hak Teâlâ, ayetteki "halifeler" sözü ile, mülkiyeti ve hükümranlığı kasdetmiştir. Son fiil, **ya** ile ve **ta** ile, idğamlı olarak, **yezzekkerûn** ve **tezzekkerûn** şekillerinde de okunmuştur. Bunun başındaki (مَا) edatı, zâide olup, mana, "Onlar çok az düşünüyorlar" şeklindedir. Ama aslında kastedilen, onların hiç düşünmedikleridir. Çünkü "azlık", bazan "yokluk" manasında kullanılır.

★ ★
★

Mahlukların İhtiyaçları

أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

"Yahut o kara ve denizlerin karanlıkları içinde, size yolunuzu bulduran, rahmetinin önüsıra rüzgârları müjdeci gönderen mi? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yüce, çok münezzehtir."

(Neml, 63).

Dördüncü Husus, mahlûkatın belli vakitlerdeki belli ihtiyaçları ile ilgilidir ve bu ayet ile ifade edilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette de şu iki şeye dikkat çekmiştir:

a) *"Size yolunuzu bulduran mı?"* ayetinin ifade ettiği husus... Bu, "O, siz karada ve denizde yolculuk ederken, gece, karanlığını üzerinize döktüğünde, size, gökteki yıldızları ve yerdeki çeşitli alâmetleri ile yolunuzu buldurandır" demektir.

b) *"Rahmetinin önüsıra rüzgârları müjdeci gönderen mi?"* ayetinin ifade ettiği husus... Çünkü, rüzgârları harekete geçirerek, bulutları önce yayıp, sonra onları dilediği yere götüren Hak Teâlâ'dır. Eğer, "Biz rüzgârları harekete geçirenin Hak Teâlâ olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü felsefeciler şöyle demektedirler: "Rüzgârlar, dumanlardan (buharlardan) oluşur. Dumanların hepsi ateş ile yanan şeylerden yükselen siyah madde değildir. Aksine ister ateşin sıcaklığından, ister güneşin sıcaklığı sebebi ile olsun, sıcaklığın artması ile yükselen yeryüzü maddelerinin hepsi dumandır. Rüzgârların dumanlardan doğuşları da, birisi çok, diğeri az olmak üzere ikiye ayrılır. Çok olanlarına gelince, şöyledir: Çok miktarda duman yukarı doğru yükselip, soğuk bir tabakaya ulaştığında ve dumanların sıcaklığı, o soğuk hava tabakasının soğukluğu ile ya kırılır (azalır), ya kırılmaz. Eğer kırılırsa, şüphesiz o zaman ağırlaşır, aşağı doğru iner ve onun inişinden hava dalgaları meydana gelir. Bundan da rüzgârlar meydana gelir. Yok eğer o dumanların sıcaklığı, o hava tabakasının soğukluğu ile kırılmaz ise, mutlaka o dumanlar, feleğin hareketi ile hareketlenen ateş küresine ulaşıncaya kadar yükselmeye devam ederler. Buraya ulaşınca da, o ateşin hareketi sebebi ile artık yükselme imkânı bulamazlar ve geri dönüp rüzgârları oluştururlar. Şu da iddia edilemez: Eğer o dumanların geriye dönüşleri, üsttekl havanın hareketi sebebiyle olmuş olsaydı, o zaman dumanların hareketleri aşağı doğru değil, aksine yukarıdaki havanın hareket yönüne doğru olurdu. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun şu iki şekilde izahı vardır:

1) Çoğu kez o dumanların yükselmesine onlara katılan şeylerin hepsi, karşı çıkan hareketin yönünün aksi yönünde hareketi gerektirir. Bu tıpkı, hareket eden bir cisme isabet eden ve onu bazan, eğer o karşı çıkan engel, hareket edeni kendisine doğru gelmekten çevirmeye kâdir olduğu gibi, kendisinin hareketi yönüne çevirmeye de kâdir olursa, o oku bazan kendi yönüne doğru, bazan da, o karşıt kuvvet onu engellemeye kâdir, ama geri çevirmeye kâdir olmadığı zaman, o cihetin aksi yöne dönen bir ok gibi olur.

2) Çoğu kez, alttan yükselen dumanların bir kısmı, üstten aşağı doğru inen dumanlara mâni olur. İşte bu sebepten ötürü de, diğer taraflara doğru hareket eder" denilirse, bil ki müslümanların burada yapacakları şu iki iş vardır:

a) Bu gerekçenin yanlışlığına delil getirmek... Bunu şu iki şekilde yapabiliriz:

1) Yeryüzündeki dumanların parçaları, sıvılara ait buharların parçalarından daha ağırdır. Hem sonra bu buharlar soğuduklarında "hatt-ı müstakim"i takib ederek (düz olarak) yağmur şeklinde inerler. O halde duman, soğuduğunda, niçin düz olarak inmez de, sağa sola gider?

2) O parçaların aşağı doğru hareketleri tabiîdir. Sağa sola doğru hareketleri ise, ârızîdir. Tabii olan, ârızî olandan daha kuvvetlidir. Kuvvetli olmasa bile, en azından eşittir. Sonra o rüzgâr sağa sola hareket ettiğinde, çoğu kez ağaçları kökünden söker, duvarları yıkar, hatta tepeleri bile götürür. O halde, dumanlara ait o parçalar,

kendilerine ait tabii hareketlerini, yani aşağı doğru hareketlerini yaptıkları zaman, tavanları delip-yıkıp inmeleri gerekir. Fakat biz, pek çok toz toprağın havadan inip, damlara dolduğunu görürüz ama, bunun bacaları yıkması şöyle dursun, indiğini bile hissedemeyiz. Böylece felsefecilerin ileri sürdükleri şeylerin yanlışlığı anlaşılır.

b) Farzedelim ki durum onların söyledikleri gibidir. Fakat gerek etkili olan sebepleri ve gerek (onların etkilerine maruz kalan) alıcı durumundaki sebepleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Çünkü eğer o buharların ve dumanların yükselmesinde tesirli olan güneş ve hava tabakaları olmasaydı, bu işler olamazdı. Halbuki bilindiği üzere, bir kimse birtakım sebepleri yaratır, o sebepleri de akla hayale sığmayan enteresan menfaatler ve üstün hikmetler sağlarsa, o kimse, o faydalı şeyleri de yapmış sayılır. Binâenaleyh bütün durumlarda bu gibi hadiselerin, ihtiyaçlar zincirini sona erdirmek için, zatı gereği var olan hâkim bir müdebbirin varlığına mutlaka şehadet ettiğini kabul etmek gerekir.

★ ★
★

Haşr

Beşinci Husus, haşr ve haşr (diriliş) ile ilgili olup, bu ayetle ifade edilmiştir.

أَمَّن يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

"Yahut ilk yaratan, sonra onu iâde edecek olan ve sizi gök ile yerden rızıklandıran mı? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz delilinizi getiriniz."

(Neml, 64).

Bil ki Allah Teâlâ, dünya nimetlerini sayınca, *"Yahut ilk yaratan, sonra onu iâde edecek (yeniden yaratacak) olan mı (daha hayırlı)"* buyurarak, âhiret nimetlerinden bahsetmiştir. Çünkü mükâfaat ile elde edilecek âhiret nimetleri, ancak ilk yaratmadan ve mükellef çağına getirdikten sonra, yeniden yaratma ile tamamlanır. O halde, Hak Teâlâ'nın bu sözü, bütün bu nimetleri ifade etmektedir. Bu nimetlerin ancak rızıklarla tamamlanacağı malumdur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Sizi gök ile yerden kim rızıklandırıyor?"* buyurmuş ve sonra onların hareket tarzlarındaki tersliğe dikkat çekerek, *"Allah ile beraber (başka) bir tanrı öyle mi?"* demiştir. Sonra, *"De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, delilinizi getiriniz"* hitabı ile, onların buna hiçbir delilleri bulunmadığını ve onların bâtılı böyle delilsiz olarak savunduklarını beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu hitabı, iddia edilen şey hakkında mutlaka bir delil bulunması gerektiğine ve taklidin yanlışlığına delalet eder.

İmdi şayet, "onlar, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmedikleri halde, kendilerine daha nasıl, *"Yahut ilk yaratan, sonra onu îâde edecek olan mı?"* denilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Onlar, yaratılışın başlangıcını kabul etmektedirler. İbtidâ ise, "îâde"ye, çok kuvvetli bir biçimde delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu söz, böylesine kuvvetli bir delil olunca, onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, adeta mazeretsiz kalıvermişlerdir. Allah'ın kudretinin mükemmelliğine delâlet eden deliller burada sona ermektedir.

★ ★
★

Gayb İlmi Allah'ındır

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ ۚ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾
بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ ۚ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِّنْهَا ۖ بَلْ هُم مِّنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

"De ki: "Göklerde ve yerde, gaybı Allah'dan başka kimse bilmez. Onlar da, ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri ard arda gelip bitişmiştir. Hayır, onlar bundan şekk içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler"

(Neml, 65-66).

Bil ki Allah Teâlâ, bu kudretin kendisine mahsus olduğunu beyan edince, gaybın bilgisinin de kendisine mahsus olduğunu beyan-buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ibâdete müstehak olanın da kendisi olduğu sabit olmuş olur. Çünkü ilah, mükâfaatı hak eden kimseleri, cezâyı hak eden kimselere karıştırmadan, mükâfaatlandıran zâttır.

Buradaki İstisnanın İzahı

Eğer; "istisnâ, yapılmaması halinde, müstesnâ minh'in muhtevasına girmesi gerekenlerin hariçte tutulması için yapılır. Burada bu ayet, Allah (c.c.)'ın, gökler ve yerdekilerden istisnâ edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın, göklerde ve yerdekilerden olması gerekir ki, bu da, Allah Teâlâ'nın bir mekânda olmasını iktizâ eder" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Bu ayetin zahiri terkolunmuştur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın bir mekânda olduğunu söyleyenler, O'nun göklerin üstünde olduğunu iddia etmişler; O'nun bir mekânda olmadığını söyleyenler ise, O'nu bütün mekânlardan tenzih etmişlerdir. Böylece Allah'ın göklerde ve yerde olmadığı icmâ ile sabit olmuş olur. Bu sebeple bu ayetin te'vil edilmesi gerekir. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, göklerde ve yerde olanlardandır. Nitekim kelâmcılar şöyle demektedirler: "Allah her yerdedir" sözü, "O'nun ilmi her yerdedir" manasına gelir.

"Allah Teâlâ'nın göklerde ve yerde olması mecâz, o göklerde ve yerde bulunanların orada bulunmaları ise hakikattir. Halbuki, bir kimsenin aynı ibare ile hem hakiki hem de mecazi manayı murad etmesi caiz değildir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, göklerde ve yerde olanların orada olmaları, zatları mekânlarda bulunduğu halde, orada bulunmaları hakikat olduğu gibi, mecaz da olur ki, mecazî oluşu da, onların o yerleri bilmeleri demektir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, göklerde ve yerde olmayışını mecazî manaya, -ki bu O'nun oralarda ilmi ile bulunmasıdır- hamlettiğimizde, hem Allah Teâlâ, hem de kulları bu ifadenin kapsamına girmiş olur. Böylece de istisnânın yapılması yerinde olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا يَشْعُرُونَ *"onlar da bilmezler..."* ifadesine gelince, bu, gökteki ve yerdekilerin sıfatı olup, onların gaybı bilmediklerini anlatır. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ne zaman olduğunu أَيَّانَ يُبْعَثُونَ *"ne zaman diriltileceklerini..."* ifadesiyle, gaybları bilinemezler içinde zikretmiştir. O halde bu ifadenin başındaki **eyyâne** kelimesi **metâ** anlamında olup, bu kelime, أَيٌّ ve أَلآنَ kelimelerinden meydana gelmiştir. Vakit anlamındadır. Hemzenin kesresiyle, إِيَّانَ **(iyyâne)** şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ *"Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri ard arda gelip bitişmiştir"* ifadesine gelince, bil ki, **Keşşâf sahibi**nin bu hususta sözü şu üç bahse dayanmaktadır:

Ayetteki Oniki Kıraat

Birinci Bahis: Bu ayette, oniki türlü kıraat vechi bulunmaktadır: بَلْ أَدْرَكَ، بَلْ ادَّرَكَ، بَلْ تَدَارَكَ، بَلِ ادَّارَكَ; iki hemze ile بَلْ أَأَدْرَكَ iki hemze arasında ; elif ile بَلْ آدْرَكَ; tahfîf nakl ile بَلْ آدْرَكَ lâm'ın fethası, dâl'ın şeddesi ile: بَلَ ادَّرَكَ; ki bunun aslı, istifham üslûbu üzere tek hemze ile بَلْ أَدْرَكَ ve أَمْ أَدْرَكَ، بَلَى أَدْرَكَ، بَلَى أَأَدْرَكَ، بَلْ تَدَارَكَ ...

İkinci Bahis: اِدَّارَكَ 'nin aslı, تَدَارَكَ 'dir. Bu demektir ki **tâ, dâl**'a idğam edilmiştir. اِدَّرَكَ de اِفِّعَالْ babındandır.

Üçüncü Bahis: اَدْرَكَ عِلْمُهُمْ ifadesinin manası, "Zirveye vardı ve mükemmel oldu" şeklindedir. Yine, اَدْرَكَ 'nin manası, "peşipeşine geldi ve sağlamlaştı" demektir. Sonra burada şu izahlar yapılabilir:

1) "Kıyametin şeksiz şüphesiz olacağına dair ilimlerinin sağlamlaşmasının ve mükemmelleşmesinin sebepleri, onlar için bulunmaktadır. Onlar, o sebepleri tanıma imkânını bulmuşlardır. Ama onlar, yine de şüphe içinde olup cahildirler." Ki bu son mana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır onlar bundan şekk içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler"* ayetinin beyan ettiği husustur. Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, göklerde ve yerde bulunan müşrikleri kasdetmiştir. Çünkü o göktekiler de yerdekilerin cisminden olduğu için, yerdekilerin fiilleri tümüne birden nisbet edilmiştir. Bu tıpkı, o işi onlardan bir grup yaptığı halde, "Falancaoğulları şöyle yaptılar" denilmesi gibidir.

İmdi şayet, "Ayet, gaybı bilmenin sadece Allah'a mahsus olduğunu, kulların ise, buna dair hiçbir şey bilemediklerini, onların öldükten sonra dirilmelerinin ve ayağa kaldırılmalarının zamanının da, gaybler cümlesinden olduğunu, fakat o insanların bunun farkında olmadıklarını bildirmek için getirilmiştir. Binâenaleyh, bilme sebep ve vasıtalarının sağlamlığına ve onların bunu bilebilme imkânına sahip olmalarına rağmen, müşrikleri öldükten sonra dirilmeyi inkârla vasfetmek, bu manaya daha nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, sanki, "Varlığına apaçık delillerin delâlet ettiği ahiretin varlığı hususunda şüphe ederlerken, daha nasıl gaybı bilecekler? Binâenaleyh, bu kadar apaçık şeylerden habersiz olan kimse, daha nasıl, herşeyden daha kapalı ve daha gizli olan gaybı bilebilecektir?" demek istemiştir.

2) Onların bu konudaki ilimlerini, "sağlamlık"la nitelemek, onlarla alay etmek içindir. Bu tıpkı senin, en cahil insana, alay etmek için, "ne acaip alimsin?" demen gibidir. Bu, onların, kendisine ileten yol apaçık olan bir şeyin varlığı hususunda şüphe etmelerinden dolayıdır.

3) اَدْرَكَ "sona erdi, son buldu" demektir. Bu senin, اَدْرَكَتِ الثَّمَرَةُ "Meyve olgunlaştı, sona erdi" sözünden türetilmiştir. Çünkü, meyvenin bu noktaya varmasıyla, yok olması da başlamış olur.

Hasan el Basrî, bu ifadeye "Onların ilimleri izmihlâle uğradı ve ard arda yok olup gitti" anlamını vermiştir ki, bu ifade, "ard arda yok olup gittiler" anlamına gelen, تَدَارَكَ بَنُو فُلَانٍ **(Tedâreke benû fülânin)** ifadesinden alınmıştır.

İstifhâm hemzesiyle, أَ أَدْرَكَ şeklinde okuyanların kıraatinin izahına gelince, bu, onların ilimlerinin olgunlaşmasını inkâr etme tarzında olan bir okuyuştur. أَمْ اَدْرَكَ ve أَمْ تَدَارَكَ şeklinde okuyanların kıraati de böyledir. Çünkü bu ifadelerin başındaki أَمْ ve بَلْ istifhâm hemzesi anlamında olan أَمْ 'dir.

بَلَى اَدْرَكَ şeklinde okuyanlara gelince, böyle okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın *"bilmezler"* (وَمَا يَشْعُرُونَ) ifadesinden sonra بَلَى 'yi getirince, o zaman bunun manası, "evet, bunun farkına varırlar" demek olup, sonra da bu farkına varma işini, bu bilginin hiç olmadığını ifade eden bir istihzâ tarzında, *"Onların ahiret hususundaki ilimleri olgunlaşıp kemâle ermiştir, (öyle mi?)"* diyerek açıklamıştır. Buna göre, bu şekilde okuyan sanki onların âhiretin ne zaman olacağına dair bilgi ve bilinçleri; onların o ahireti bilmeyişleridir. Böylece bu söz, daha beliğ bir biçimde bilmeyi nefyetmiş olur.

Bu kelimeyi, istifham şeklinde بَلَى أَ اَدْرَكَ şeklinde okuyanlara göre mana, "Evet ya, onlar ne zaman diriltileceklerini bilirler" şeklinde olup, sonra o, bu istifhamla, onların ahireti bilmediklerini kastetmiş olur. O, onların ahireti bilmediklerini belirttiğinde ve yine o, onların, ahiretin varlığına dair bilgilerinin mevcut olmadığını söylediğinde, onlarda âhiretin ne zaman olacağına dair bilgi de meydana gelmemiş olur. Eğer sen, "Bu ayetteki üç "idrâb"ın, (yani "öyle değil böyle" demenin) manası nedir?" dersen ben derim ki, bu onların, bu konudaki derecelerini ve mertebelerini beyandır. Çünkü

Cenâb-ı Hak onları ilk önce, öldükten sonra dirilmenin vaktini bilmemekle vasfetmiş, daha sonra, Kıyametin olacağını da bilmediklerini belirtmiş, bunun peşinden onların şekk ve şüpheleri için de şuursuzca hareket ettiklerini bildirmiş, daha sonra da en kötü vasıfla nitelemiştir ki, bu da onların kör olduklarını belirtmesidir. Burada şöyle bir nükte de bulunmaktadır: Allah Teâlâ, ahireti, onların körlüklerinin başlangıcı kabul etmiştir. İşte bundan dolayı عَمُونَ kelimesini an ile değil de, ibtidâ ifade eden min ile müteaddî kılmıştır. Onların ahireti ve cezayı inkâr etmeleri, onları adeta hayvanlar haline getiren şeydir.

★ ★
★

Ahireti İnkâr Karşısında Allah'ın Hilmi

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ ءَإِذَا كُنَّا تُرَٰبًا وَءَابَآؤُنَآ أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَءَابَآؤُنَا
مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ
كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُن فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا
ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ رَدِفَ لَكُم بَعْضُ ٱلَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ
﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ
صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ﴿٧٥﴾

"Küfredenler dediler ki: "Biz ve atalarımız toprak haline geldikten sonra mı, hakikaten biz mi kabirlerimizden çıkarılacağız? Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin düzme yalanlarından başka birşey değildir." De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün." Sen onlara karşı tasalanma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma. Onlar, "Bu vaad ne zamandır? Doğru sözlü kimseler iseniz, (söyleyiniz?)" derler. De ki: Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir." Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara karşı fazla kerem sahibidir. Ama onların çoğu şükretmezler. Senin Rabbin, onların sinelerinin saklamakta olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor. Yerde ve gökte hiçbir gâib müstesnâ olmamak üzere, hepsi apaçık bir kitaptadır."

(Neml, 67-75).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, Allah Teâlâ, yaratılışın durumundan bahsedince, bundan sonra da, meâdin durumundan bahsetmiştir. Zira mead hususundaki şüpeler, Allah'ın kudretinin veya ilminin mükemmel oluşu hususundaki şüpheden kaynaklanmaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kâdir ve her türlü mâlûmatı bilen bir zât olduğu sabit olunca, O'nun, mükelleflerden herbirinin bedeninin cüzlerini, diğerinin bedeninin cüzlerinden ayırabileceği kesinleşmiş olur. Yine, O'nun, yeniden bir araya getirip, getireceği o şeylere hayat vermeye muktedir olduğu kesinlik kazanmış olur. Bunun mümkün olduğu sabit olunca, haşr ile ilgili sözün doğruluğu da sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu iki temel kaideyi bu ayetten önceki yerlerde beyân buyurunca, pek yerinde olarak bu ayet-i kerimede bu hususu tekrarlamamış, sadece, onların, toztoprak olduktan sonra yeniden canlı hale getirileceklerine dair hayrete düştüklerini ve bunu, şu iki yönden tenkit ettiklerini nakletmiştir:

1) Onların, لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا *"Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı..."* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği hususdur. Yani, "Bu, bize denildiği gibi bizden öncekilere de söylenen bir sözdür. Ama, bunun herhangi bir neticesi ortaya çıkmamıştır. O halde bu, evvelkilerin düzme yalanlarındandır" demektir. Onlar, bu sözleriyle bunun aslı esası olmayan haberlerden olduğunu kastetmişlerdir.

Eğer, "Burada, لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا *"Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır"* buyurulmuşken, başka bir ayette de, لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هٰذَا denilmiştir. (Yani mananın aslı aynı kalmakla beraber **hâzâ** işaret zamirinin yeri değiştirilmiştir. Aralarındaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bir ifadeyi başa almak, onun esas maksat olduğunu, ve sözün de sırf bunun için söylendiğini gösterir.

Sonra, Cenâb-ı Hak, bu iki asla delâlet eden delilleri beyan edince, bu iki aslı iyice anlayıp ihata eden kimsenin haşir ve neşrin doğruluğunu bilip anlayacağı açık ve aşikâr bir hal olduğundan, böylece onların bunlardan yüz çevirdiği ve onları iyice düşünmediği sabit olmuş olur. Bu yüz çevirmenin sebebi ise, dünya sevgisi, riyaset, mevki-makam tutkusu ve de başkasına itaat etmemedir. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, dünyanın fani ve geçici olduğunu önemle belirtmiş ve قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ *"De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün"* buyurmuştur. Burada iki soru bulunmaktadır:

Bazı Sorular:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, كَيْفَ كَانَتْ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ buyurmamış da, كَانَ buyurmuştur?

Cevap: Çünkü عَاقِبَةٌ kelimesinin müennesliği hakîki değildir. Bir de, mana, كَيْفَ كَانَ آخِرُ أَمْرِهِمْ *"Onların işlerinin sonu nice oldu"* şeklindedir.

Kâfir Yerine Mücrim Denilmesinin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Kâfirlerin sonu nice olmuştur?" buyurmadı?

Cevap: Bu ifadenin amacı, bütün mücrimlerin korkutulmasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Teselli Edilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, peygamberine, bu kâfirlerden karşılaştığı kötülüklere direnip dayanmasını emretmek üzere şöyle buyurmuştur: وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُنْ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ *"Onlara karşı fenalanma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma..."* Böylece Cenâb-ı Hak bu cümlede, onların inkârları sebebiyle Hz. Peygamber'in üzülmemesini ve onlardan gelecek şeylerden korkmamasını aynı anda zikretmiştir. Bu da adeta, onlara karşı kendisine yardım edeceğini tekeffül etme gibi olmuştur. وَلاَ تَكُنْ فِى ضَيْقٍ cümlesindeki **dayk**, "kalb sıkışıklığı ve darlığı" manasına gelir. Arapça'da, ضَاقَ الشَّيْءُ "o şey daraldı, sıkıştı"; ضَيْقاً ve ضِيقاً **(Daykan - dîkan)** denilir. **Dayk** kelimesi, **dayyık** kelimesinin şeddesiz okunuşudur. Burada, "Onların hile ve tuzaklarından ötürü, dar ve sıkıcı bir iş içinde olma" manasının kastedilmiş olması da mümkündür.

İkinci izah şekli ise şöyledir: Kâfirler, *"Bu vaad ne zamandır?"* demişlerdir. Onların *"Doğru sözlü kimseler iseniz"* şeklindeki ifadeleri, onların önceki sözü alay etme üslûbuyla zikrettiklerine delâlet eder. Cenâb-ı Hak da buna, عَسَى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ *"Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir"* diyerek cevap vermiştir. Bu, Bedr gününün azabıdır. Tıpkı, وَلاَ تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ *"Kendinizi tehlikeye atmayın"* (Bakara, 195) ayetindeki **bâ** harf-i cerri gibi, buradaki **leküm**de bulunan **lâm**, te'kîd etmek için ziyade kılınmıştır. Yahut da رَدِفَ fiili **lâm** ile teaddî eden bir fiil manası içerdiği için, bu **lâm** gelmiştir. Meselâ, "Size uydu ve size bitişti, yetişti" anlamına gelen دَنَا لَكُمْ وَاَزِفَ لَكُمْ **"Denâ leküm ve ezife leküm"** tabirleri gibi. **A'rec** ise bu kelimeyi, ذَهَبَ vezninde olmak üzere **redefe** şeklinde okumuştur ki, bunlar iki ayrı kullanıştırlar, ama kesreli olarak **redife** daha fasîhtir. Burada iki bahis bulunur:

Allah Hakkında Asâ (Ola Ki) Tabirinin İzahı

Birinci Bahis: Muhakkak ki, عَسَى **"ola ki"** ve لَعَلَّ **"belki"** ifadeleri, hükümdarların vaad ve vaîdlerinde, o şeyin kesin olarak doğruluğuna delâlet ederler. Onlar bu ifadeleri kullanmakla, kendi saygınlık ve vakarlarını göstermek ve düşmanlarının, ellerinden kaçamayacaklarına emin oldukları için, intikam almak için acele etmeyeceklerini anlatmak isterler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi ve vaîdi de bu ifadelerin üslûbuna göre cereyân etmektedir.

Allah'ı Görmekten Mahrumluk ateşten Beterdir

İkinci Bahis: Aklî deliller ile sabit olmuştur ki, ru'yetullahtan mahrum bırakılma azabı, ateş azabından daha şiddetlidir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, *"Hayır!*

Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesin olarak mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir" (Mutaffifin, 15-16) buyurmuş, böylece mahrûmiyeti, cehennem ateşinden önce zikretmiştir. Sonra onlar, şu anda da mahrum bırakılmışlardır. Böylece azâbın sebebi, eksiksiz meydana gelmiştir. Ancak şu var ki, dünya ve lezzetleriyle meşgul olmak, bu acı ve elemi duymaya mâni gibidirler. Tıpkı, kendisine ateş dokunmuş olan uyuşuk bir uzvun hissetmeyişi gibi. Zira, elem ve acının sebebi şu anda mevcuttur, ancak ne var ki, bir engel bulunduğundan, bu elem ve acı hissedilmemektedir. Ama engel ortadan kalkınca, belâ ve mihnet büyüyecektir. İşte burada da böyledir. Beden ortadan kalkınca, mahrûmiyetin acı ve azabı büyük olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın عَسٰى اَنْ يَكُونَ ifadesi buna göre, "Bunu iktizâ eden ve buna müessir olan şeyler mevcut. Onun tamamı da ölümden sonra vukû bulacaktır" demek istemektedir.

Hemen Cezalandırmamanın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hemencecik azablandırmamasının sebebini açıklamış ve şöyle buyurmuştur: وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ *"Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara karşı fazl-u kerem sahibidir..."* **Fadl** kelimesi, lütuf ve ihsanda bulunma anlamına gelir. İfadenin manası, "Muhakkak ki o onlara, akibetini geciktirmek suretiyle lütuf ve ikramda bulunandır. Ama onların ekserisi bu nimeti anlamaz ve onun şükrünü eda etmez" şeklindedir. Bu ayet, "Allah'ın kâfirlere karşı bir nimeti bulunmamaktadır" diyen kimsenin görüşünü iptâl eder.

Gizli Olanın Âşikârdan Önce Zikredilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kalblerinde bulunan şeylere muttali olduğunu beyan ederek وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ *"Senin Rabbin, onların sînelerinin saklamakta olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor"* buyurmuştur. Burada aklî bir bahis bulunmaktadır ki, o da şudur: Cenâb-ı Hak, sînelerin sakladığı şeyleri bilmesini, açıklayageldikleri şeyleri bilmesinden önce zikretmiştir. Bunun sebebi şudur: Sînelerin gizlediği şeyler, istekler ve temayüllerdir. Bunlar ise, açığa vurdukları şeylerin (arka plandaki) sebepleridir. Berikiler ise, uzuvların amel ve davranışlarıdır. "İlleti bilmek, bu illete bağlı olanı bilmenin de illetidir." İşte, buradaki takdimin sebebi budur. Bu kelime **tekunnu** şeklinde de okunmuştur. Arapça'da, "onu gizledim ve örttüm" anlamında, كَنَنْتُ الشَّيْءَ وَاَكْنَنْتُهُ **"Kenentü'ş-şeye ve eknentuhû"** denilir. Buna göre bu ifade, "Allah Teâlâ, onların Allah'ın resûlüne düşmanlık yapmak ve tuzaklar kurmak kabilinden gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir!" anlamına gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا مِنْ غَآئِبَةٍ *"hiçbir gâib müstesnâ olmamak üzere..."* ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Gâib olan ve gizli kalan şey, غَائِبَةٌ ve حَافِيَةٌ **(gâib** ve **hâfiye)** olarak isimlendirilir. Buradaki tâ'lar ise, bu kelimelerin sıfat olmayıp, isim olduklarını ifade etmek için gelmiş olup, **akibet, âfiyet, natî'ha** (sürülmüş hayvan), **zebîha** (kesilmiş hayvan) ve **remiyye** (oklanmış, taşlanmış) kelimelerindeki

tâ'lar gibidir. Bunların iki sıfat olup, tâ'ların ise, mübalağa için getirilmiş olması da caizdir. Bu tıpkı Arapların, وَيْلٌ لِلشَّاعِرِ مِنْ رِوَايَةِ السُّوءِ *"Kötü olanı çokça anlatmasından dolayı, yazıklar olsun şaire!"* ifadesindeki "rivâyet" kelimesinin tâ'sının mübalağa ifade etmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Son derece gizli ve saklı bile olsa, hiçbir şey yoktur ki, Allah onu bilip, ilmiyle ihâta etmiş ve mahfûz olan, apaçık olan, kendisine bakan melekler için aşikâr ve zahir olan Levh-i Mahfûz'a kaydetmiş olmasın."

★ ★
★

Kur'ân Rahmeti

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَإِنَّهُ لَهُدًى
وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُم بِحُكْمِهِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۖ
إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ
﴿٨٠﴾ وَمَا أَنتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَن ضَلَالَتِهِمْ ۖ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, İsrâiloğullarına, hakkında kendilerinin ihtilaf edegeldikleri şeylerin pekçoğunu açıklar. Hakikaten o, mutlak bir hidâyettir, mü'minler için de bir rahmet... Muhakkak ki senin Rabbin onların arasındaki hükmünü yerine getirecek. O, mutlak galiptir, hakkıyla bilendir. O halde sen, Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin. Zira, şüphesiz ki sen ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da sesini işittiremezsin. Ve sen o körleri sapıklıklarından ayırıp hidâyet veremezsin. Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin. İşte müslüman olanlar onlardır."

(Neml, 76-81).

Kur'ân'ın Mucizliğine Dair

Bil ki Cenâb-ı Hak, mebde' ve meâdı isbat etmeye dair sözünü tamamlayınca, bunun peşinden nübüvvetle ilgili açıklamaya geçmiştir. Hz. Peygamberin nübüvvetini isbat hususunda en büyük dayanak Kur'ân olunca, pek yerinde olarak, önce Kur'ân'ın birkaç bakımdan mucize olduğunu beyan etmiştir:

1) Kur'ân'da zikredilen kıssalar, Hz. Peygamber'in bir ümmî olduğu, hiçbir âlimle bir araya gelmemiş olduğu, asla ilim ve öğrenmeyle meşgul olmadığı bilindiği halde,

Tevrât ve İncil'de bulunanlara uygundur. Öyleyse Kur'ân ancak, Allah tarafından gönderilmiş demektir. Alimler, onların ihtilaf ettikleri şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bu cümleden olmak üzere bazıları, "Allah bununla, hakkında ihtilaf edip ayrıldıkları hususları kastetmiştir" derken, diğer bazıları da, "Allah bununla, bazılarının yaptığı tahrifi kastetmiştir" demiştir. Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Hayır, bununla, peygamberlerin haberlerini murat etmiştir." Doğruya yakın olanı, birincisidir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikaten o, mutlak bir hidayettir, mü'minler için de bir rahmet..."* ifadesi... Çünkü, bazı kimseler şöyle demiştir: "Biz Kur'ân'ı iyice düşündüğümüzde, onda tevhide, haşre, nübüvvete, Allah'ın sıfatlarının açıklanmasıyla O'nun celâl ve azâmetinin vasfına dair öyle aklî deliller buluruz ki, bunu başka hiçbir kitapta bulamayız. Yine onda, akla mutabık ve ona uygun yasalar bulur, onun, hertürlü tenakuz ve tutarsızlıktan uzak olduğunu görürüz. İşte böylece o, bu cihetlerden bir rahmet ve hidayettir. Yine biz, beşerî hiçbir kuvvetin, böylesi bir kitap te'lif etmeye güç yetiremediğini görürüz. Böylece de biz, onun ancak Allah katından olduğunu iyice anlamış oluruz. İşte Kur'ân, bu cihetten bir mucize olmuş olur.

3) Kur'ân fesâhat bakımından, insanların kendisine muarazada bulunamayacakları bir dereceye ulaşmış olduğu için, mü'minler için bir rahmet ve hidayettir. Bu ise, bir mucizedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna delâlet etmek üzere bir mucize olduğunu beyan edince, bundan sonra şu iki hususu zikretmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ *"Muhakkak ki senin Rabbin onların aralarındaki hükmünü yerine getirecek. O mutlak galiptir, hakkıyla bilendir"* ifadesi... Bundan murad şudur: "Kur'ân-ı Kerim her ne kadar, İsrâiloğulları'na, ihtilaf ettikleri çoğu şeyi anlatıyor ise de, ancak ne var ki sen, onlara uyma, onların kaydı altına girme. Çünkü Rabbin, onlar arasında hükmedecek olandır. Yani, "isâbet edenle etmeyen arasında..." Bu ifade, kâfirler için bir men ifadesidir. Bundan ötürü وَهُوَ الْعَزِيزُ buyurulmuştur. Yani, "karşı konulamayan gâlib ve aziz; hükmettiğini bihakkın bilen, alîm ve ancak, Hak olan."

İmdi, eğer "Kazâ ve hüküm, aynı manadadırlar. O halde, *"hükmünü yerine getirir"* ifadesi, "kazâsıyla hükmeder, hükmüyle hükmeder" demek gibi olur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: بِحُكْمِهِ ifadesinin anlamı, "Kendisiyle hükmettiği şey ile" demektir ki, bu O'nun adaletidir. Zira Allah ancak adâletle hükmeder. Yahut da O, bununla "hikmetler" anlamını murat etmiştir ki, bunu "hikmet" kelimesinin çoğulu olarak بِحِكَمِهِ **"bi hikemihî"** şeklinde okuyan kimsenin kıraati delâlet eder.

b) Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, risâlettin hücceti zuhur ettikten sonra, Allah'a tevekkül etmesini, Allah'ın düşmanlarına iltifat etmemesini, peygamberlik görevlerini ifa ederken sağlam bir kalble başlamasını emretmiş ve ona, *"Allah'a güvenip dayan"* buyurmuştur. Sonra bunu da iki sebebe bağlamıştır:

1) Onun, *"Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin"* cümlesi... Bunda, haktan yana olanın, Allah'ın yardımına layık olduğuna, onun asla yardımsız kalmayacağını beyan ve izahta bulunmaktadır.

2) Onun, *"Zira, şüphesiz ki sen, ölülere duyuramazsın"* ifadesi... Bunun, tevekkülün sebep ve gerekçesi kılınmış olması güzeldir. Çünkü insan, bir kimseden bir şeyler almayı umduğu sürece, o, kalbinde ona karşı muhalefet etme gücü bulamaz. Ondan olan beklenti ve ümidini kestiğinde ise, kalbinde ona muhalefet hususunda güç ve kuvvet bulur. O halde Cenâb-ı Hak, onların ölüler sağır ve körler gibi olduklarını, böylece de onların anlamayan, duymayan, hakkı görmeyen kimseler olduğunu beyan etmek suretiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in onlar hakkında beklentisini kesmek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dini olduğu gibi ortaya koymasına dair, kalbini kuvvetlendiren sebep de işte budur.

Eğer: "Ayetteki *"arkalarını dönmüş kaçarlarken..."* cümlesinin manası nedir?" denilirse buna şöyle cevap verilir: Bu, sağırların durumunu tekiddir. Çünkü sağırlar, haktan sırt çevirmek suretiyle, ona ileten vesilelerden uzaklaşınca, onun sesini idrak etmekten de o nisbette uzak olurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ تُسْمِعُ إِلاَّ مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا *"Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin"* buyruğuna gelince bu, "Senin, ancak Allah'ın, ayetlerine iman edeceklerini, O'nu tasdik edeceklerini bildiği kimselere işittirebilmen mümkündür ki, bunlar, müslümanlardırlar; yani ihlâslı ve samimi mü'minlerdir" demektir. KI bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ (Bakara, 112) beyanı kabilinden olup, "O kimse dirisini, ölüsünü, zâtını Allah'a teslim etti, yani O'na has kıldı, özge kıldı" demektir.

★ ★
★

Kıyamet Alâmeti

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوا قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

"İlahî hüküm haklarında vâkî olduğu zaman, yerden bunlar için bir dâbbe çıkarırız ki, bu, onlara insanların ayetlerimize yakînen inanmadıklarını söylerler. O gün her ümmetin ayetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaatı toplayacağız. Artık onlar tevkif olunacaklar. Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman, (Allah) buyuracak ki: "Siz benim ayetlerimi, onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde, yalanladınız ha! (Ayetlerimi okumadıysanız) ne yapmış sayılırsınız ki?" Zulüm etmeleri sebebiyle üzerlerine o hüküm vâki olmuştur. Artık onlar söz de söyleyemeyecekler. İçinde sükûn bulmaları için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için gündüzü yarattığımızı görmediler mi? Bunda, iman edecek kimseler için elbette kat'î ibretler vardır"

(Neml, 82-86).

Bil ki Allah Teâlâ, kesin delillerle kudret ve ilminin kemâlini anlatmış, sonra bunlara haşrin (dirilişin) mümkün olduğu meselesini dayandırmış, sonra Kur'ân'ın mûcize oluşundaki yönü ortaya koymuş, sonra buna dayalı olarak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini anlatmış, sonra bu ayetlerde de, Kıyametin kopuşunun mukaddimelerinden (alâmetlerinden) bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak bu konudaki sözü, peygamberlik müessesesini ispattan sonraya bırakmıştır. Çünkü bu şeyler ancak, sâdık bir peygamberin sözü ile bilinebilir. Bu, son derece güzel bir sıralamadır.

Dâbbetu'l-Arz

Bil ki Allah Teâlâ, bazan Kıyametin kopmasına alâmet olan şeyleri, bazan da Kıyamet koptuğunda meydana gelecek işleri zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Kıyamet alâmetlerinden olarak önce, **"dâbbetü'l-arz"**dan bahsetmiştir. İnsanlar bu hususta birkaç açıdan izah yapmışlardır:

1) Bunun cisminin miktarı (büyüklüğü) hususunda... Bir hadis-i şerifte, onun yetmiş zirâ uzunluğunda olduğu ifade edilmiştir. Yine onun başının bulutlara değdiği de rivayet edilmiştir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den, onun iki boynuzu arasındaki mesâfenin, bir süvarinin bir fersahta (konakta) alabileceği kadar olduğu rivayet edilmiştir.

2) Bunun, yaratılışı (şekli şemâili) hususunda... Onun dört ayağı, yumuşak tüyleri, kanatları olduğu rivayet edilmiştir. **İbn Cüreyc** onu şöyle anlatmıştır: "Başı, öküz başı; gözü, domuz gözü; kulağı, fil kulağı; boynuzu, deve boynuzu; göğsü, aslan göğsü; rengi, kaplan rengi; böğrü, sığır böğrü; kuyruğu, koç kuyruğu; ayakları da deve ayağı gibidir."

3) Bunun, nasıl çıkacağı hususunda... **Hz. Ali** (r.a)'den, onun üç günde çıkıp büyüyeceği, insanların ona bakıp seyredeceği ve sadece üçte birinin (yer üstüne) çıkacağı rivayet edilirken, **Hasan el-Basrî**, onun çıkışının üç günden sonra tamamlanacağı rivayeti gelmiştir.

4) Bunun, çıkacağı yer hususunda... Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onun nereden çıkacağı sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) onun, Allah katında en kıymetli olan

yerden, yani **Mescid-i Haram**'dan çıkacağını söylemiştir. Yine bunun **Safâ** tepesinden çıkıp, insanlara Arapça konuşacağı da ileri sürülmüştür.

5) Bunun kaç defa çıkacağı hususunda... Rivayet olunduğuna göre, bu şey, üç kez çıkacaktır. Önce, **Yemen-i Aksa**'dan (Yemen'in en uzak cihetinden) çıkacak ve gizlenecek, kaybolacak. Sonra, bâdiyeden (çölden) çıkacak, sonra kaybolup, uzun müddet görünmeyecek. Ahali, Allah katında en kıymetli ve büyüğü olan **Mescid-i Haram**'da iken, onları onun mescidin sağından, Mahzûmoğulları evlerinin hizasından, "Rükn" arasından çıkıp, insanları korkutacak. O zaman bazı insanlar korkup kaçacak, bir kısmı orada kalacak.

Bil ki Allah kitabı Kur'ân'da, bu anlatılanlardan hiçbirine açık bir delâlet yoktur. Eğer bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih bir hadis var ise kabul edilir, aksi halde bunlara iltifat edilmez.

Ayetteki وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ ifadesi ile, mutlaka ilgili bir söz (bir hüküm) kastedilmiştir. Bu da, o kâfirlerin tehdid edilmekte oldukları Kıyametin kopuşudur. Kıyametin vâkî oluşundan maksad, gerçekleşmesidir. Bundan da murad, Kıyametin yaklaşması ve alâmetlerinin ortaya çıkmasıdır. Ayetteki "**dâbbetü'l-arz**"ın manasını biraz önce anladın.

Hak Teâlâ'nın تُكَلِّمُهُمْ *"Onlara söyler..."* ifadesi, "yaralamak" manasına gelen "**kelm**" masdarından olarak, **teklimuhum** (onları yaralar) şeklinde de okunmuştur. Rivayet olunduğuna göre, bu hayvan, **Safâ**'dan çıkacak ve kendinde **Hz. Musa** (a.s)'nın âsâsı ile, **Süleyman** (a.s)'ın mührü bulunacak. Mü'minlerin iki kaşı arasına, **Hz. Musâ** (a.s)'nın âsâsıyla vurup, beyaz bir çizik atmış olacak. Bu çizik, mü'minlerin yüzünün her tarafına yayılıp, bütün yüzü ak olacak. Kâfirin de burnuna yine bununla vurup, bir çizik atacak. O çizik, kâfirin bütün yüzüne bir siyahlık olarak yayılacak.

Bil ki bu ifadenin, "**teksir**" (çok çok yapma) vezninde olmak üzere, aynı kökten تُكَلِّمُهُمْ şeklinde olması da mümkündür. Nitekim Arapça'da, "çok çok yaralıyor" manasında, فُلَانٌ مُكَلِّمٌ denilir. **Übeyy** (r.a), bunu تُنَبِّئُهُمْ (onlara haber veriyor) şeklinde okurken, **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) **bâ** ile ...تُكَلِّمُهُمْ بِأَنَّ şeklinde okumuştur. Bunun, meksûre "**inne**" ile okunması, ya o hayvanın sözünü, yahut da Allah'ın sözünü nakletmek içindir. Böylece Cenâb-ı Hak, o hayvanın işte bunu söylemek için çıktığını açıklamıştır.

İmdi eğer: "Bu ifade, o hayvanın sözünü nakletme manasında ise, Cenâb-ı Hak nasıl, *"ayetlerimize"* demiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "O hayvanın sözü, Allah'ın sözünün naklinden ibarettir. Yahut buradaki, *"ayetlerimiz..."* ifadesi, "Rabbimizin ayetleri" manasındadır. Yahut da ayetlerin aslında Allah'a mahsus olduğu bilindiği için, Allah'ın ayetleri o hayvana nisbet edilerek ifade edilmiştir. Nitekim meselâ hükümdarın has adamları, atlar ve belde krala ait olduğu halde, "Bizim atlarımız ve beldemiz" derler. Kim buradaki elif-nûn maddesini, fetha ile okursa, bunu, harf-i cerr'in hazfinden dolayı yani, بِأَنَّ النَّاسَ takdirinde olarak böyle okumuş olur.

Hak Teâlâ'nın, *"O gün her ümmetin ayetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaat toplayacağız..."* beyanına gelince, bil ki bütün bu ayetin anlattıkları, Kıyametin kopmasından sonra olacak şeylerdir. O halde, bu ayette yer alan iki min edatı arasındaki fark, birincisinin "teb'iziyye", ikincisinin beyaniyye olmasıdır. Bu ikincisi tıpkı, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ (putlardan) ifadesindeki min gibidir.

Hak Teâlâ'nın فَهُمْ يُوزَعُونَ *"Onlar tevkîf olunacaklardır..."* ifadesi, "onların ilkleri, sonlarını beklemeleri için durdurulacak, böylece bir araya toplanacak ve hep birlikte cehenneme, tepetakla atılacaklardır" demektir. Bu, onların çokluğundan ve kapladıkları alanın çok geniş oluşundan ötürüdür. Bu tıpkı, Süleyman (a.s)'ın ordusunun benzeri şekilde nitelendirilişi gibidir.

Ayetteki, *"Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman (Allah) buyuracak ki: "Siz, benim ayetlerimi yalanladınız ha!"* ifadesi ile, her nekadar bazılarının dediği gibi, o peygamberlerin mucizeleri kastedilmiş olabilir ise de, bu *"âyet"* ifadesi ile, bütün ayetler ve mucizeler kastedilmiş de olabilir. Dolayısıyla bu ifadeye, Allah'ın bütün ayetlerini, veya onlardan en ufak bir şeyi inkâr eden diğer kâfirler de girer.

Hak Teâlâ'nın, وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْماً *"Onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde..."* ifadesinin başındaki "vâv" "hâliyye"dir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Siz, ayetlerimi hiç düşünmeden ve aslına götürecek bir tefekkürde bulunmadan, peşinen inkâr ettiniz" demektedir.

Ayetteki أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Ne idi o ısrarla yaptığınız...?"* ifadesinden murad, "Siz bu mühim işle meşgul olmadığınıza göre, daha ne yapacaksınız?" manası olup, Allah âdeta, "Bunun dışında her iş, sanki hiç yok gibidir" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o vaadedilen azabın, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları sebebiyle onları çepeçevre sardığını ve konuşup mazeret ortaya koyamaz hale getirdiğini anlatmak üzere: *"Zulmetmeleri sebebiyle, üzerlerine o söz vâkî olmuştur"* buyurmuştur ki, bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Bu, onların konuşamayacakları bir gündür"* (Mürselât, 35) ayeti gibidir.

Gece ve Gündüzdeki Nimet

Daha sonra Allah Teâlâ, onları Kıyametin halleriyle korkutunca, imana sevketmede ve küfürden sakındırmada etkili olsun diye, tevhide, haşre ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delil olacak bir cümle getirerek, *"İçinde sükûn bulmaları için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için gündüzü yarattığımızı görmediler mi?"* buyurmuştur. Bunun tevhide delâleti şu şekildedir: Akıen nûrun zulmete, zulmetin nûra çevrilişi, ancak yüce, kâhir bir kudretle olabileceği açıkça bilinebileceği bir husustur. Bu ifadenin haşre delaletinin izahı da şöyledir: Allah Teâlâ'nın, anlatıldığı şekilde, nûru zulmete, zulmeti nûra çevirmeye kâdir olduğu anlaşılınca, bazan hayatı ölüme, bazan da ölümü hayata çevirmeye de kâdir olduğunun kalplerde anlaşılmasına mâni ne olabilir?

Bunun nübüvvete delâletinin izahı da şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ, mükelleflerin faydasına olsun diye, gece ile gündüzü ard arda getirir, kısaltır, uzatır. Peygamberlerin mahlûkata gönderilmesinde de yine büyük faydalar vardır. O halde, onların bu faydalarından dolayı, insanlara gönderilmiş olmasına ne mâni var? Böylece bu tek ifadenin, kâfirlerin küfürlerinin ve ilahî azabı hakedişlerinin kaynağı olan, bu üç temelin doğruluğuna delil olmada, yeterliliği anlaşılır.

İki Soruya Cevap

Bu ayetle ilgili şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Görme işinin, insanlara âit olduğu halde, "gündüz"e nisbet edilmesinin sebebi nedir?

Cevap: Bu vasfın, görmenin gündüz mükemmel ve tam oluşuna dikkat çekmek içindir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, *"Sükûn bulmalan için geceyi..."* demiş de, aynı şekilde onda görebilsinler diye gündüzü" dememiştir?

Cevap: Çünkü gecede sükûnet, ondan beklenen asıl maksaddır. Ama gündüz görme işi ise, asıl maksat olmayıp, dinî ve dünyevî birtakım menfaatleri elde etmeye sebeptir.

Hak Teâlâ'nın, *"Bunda, iman edecek kimseler için elbette kat'î ibretler vardır"* ifadesine gelince, her ne kadar bu ayetler herkes için bir delil ve ibret ise de, sadece mü'minler bunları kabul ettiği, -daha önce de belirtildiği gibi-, sadece onlar bundan istifâde ettiği için, Cenâb-ı Allah sadece *"iman edecek kimseler için..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Kıyamet

وَيَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ۚ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

"Sûr'a üfürüleceği gün, Allah'ın dilediklerî müstesna, artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur. Herbiri hor ve hakîr O'na gelmiştir."

(Neml, 87).

Sûr Hakkında

Bil ki bu, Kıyametin kopuşunun ikinci alâmetidir. *"Sûr'a üfürüleceği gün..."* ifadesi ile ilgili, birkaç izah var:

1) Sûr, boynuza benzeyen bir şeydir. İsrâfil (a.s), Allah'ın izni ile ona üfleyecek, onu çalacaktır. İnsanlar tabiatlarının-güçlerinin tahammül edemeyeceği bir şekilde olan bu sesi duydukları zaman, derhal dehşete kapılıp, düşüp ölecekler. Bu ayet aynen, *"O boru üfürülünce..."* (Müddessir, 8) ayeti gibidir. Bu izah, ekserî alimlerin görüşüdür.

2) Bunun, ölülerin çağrılmasını anlatan bir temsil olması da câizdir. Çünkü onların kabirlerinden çıkışı, tıpkı borazanın sesini duyan askerlerin karargâhtan çıkıp toplanışı gibidir.

3) Sûr "sûret" kelimesinin çoğuludur. Sûr'a üfleme, sûretlere (bedenlere) rûh üflenmesi tarzında düşünülmüştür. İfadenin zahiri buna delâlet ettiği için, birincisi doğruya daha yakın olup, buna mani herhangi bir şey de yoktur.

Herkesin Dehşete Kapılması

Ayetteki, فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ *"artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur"* cümlesine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak فَفَزِعَ buyurdu da فَيَفْزَعُ buyurmadı; bu, dehşetli korkunun vaki olduğunu ve kesinleştiğini; mutlaka meydana geleceğini bildirmek içindir. Zira mazi fiil, işin meydana geldiğine ve katî olarak tahakkuk ettiğine delâlet eder. Burada kastolunan ise, onların, sûra ilk üfürülme sırasındaki dehşetli korkularıdır.

O'nun إِلَّا مَنْ شَآءَ اللّٰهُ *"Allah'ın dilediklerî müstesnâ..."* ifadesine gelince, bundan murad, Allah Teâlâ'nın, kalbini sağlamlaştırmış olduğu meleklerdir. Alimler bunların, Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve ölüm meleği (Azrâil) olduğunu söylemişlerdir. Şehitler olduğu da söylenmiştir. Dahhâk'tan, hûriler, cehennem bekçileri ve Arş'ı taşıyan melekler olduğu rivayet edilmiştir. Câbir'den de, Musa (a.s)'nın da bunlardan olduğu, zira onun daha önce bir kere yere yıkıldığı nakledilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Sûr'a üfürülmüş de, artık Allah'ın dilediklerî müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür"* (Zümer, 68) ayetidir. Bu konuda kesin bir haber olmayıp, kitâp, mücmel olarak birkısım kimselerin müstesna tutulduğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ *"Herbiri hor ve hakîr O'na gelmişti"* ifadesine gelince, buradaki kelimesi أَتَوْهُ (O'na geldiler) ve أَتَاهُ (O'na geldi) şeklinde; دَاخِرِينَ kelimesi de دٰخِرِينَ (Dahirîne) şeklinde okunmuştur. Fiilin çoğul sîğasıyla okunması, mâna cihetinden; müfred okunması ise lâfız cihetindendir. Dâhir ve dehir kelimesi, zelîl ve hor anlamına gelirler. Buradaki gelmenin manası ise, onların sûr'a ikinci üfürülüşten sonra durak yerine gelip hazır olmalarıdır. Bundan, onların Allah'a dönmeleri ve O'na boyun eğmelerinin kastedilmiş olması da caizdir.

* *
*

Dağların Hareketi

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ۚ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

"Sen dağları görür, onları yerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulut gibi geçer gider. Bu, herşeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır."

(Neml, 88).

Bil ki bu, Kıyametin kopmasının üçüncü delilidir. Bu da, dağların yürütülmesidir. İnsanların, dağların hareketsiz sanmalarının sebebine gelince, çünkü büyük cisimler aynı yönde ve aynı keyfiyyette hızlıca hareket ettirilseler, bunlara bakan kimse, onları duruyor zanneder. Halbuki onlar süratle yola devam etmektedirler.

صُنْعَ اللَّهِ *"Bu Allah'ın sanatıdır"* cümlesindeki صُنْعَ kelimesi, وَعْدَ اللَّهِ (Nisa, 122) ve صِبْغَةَ اللَّهِ (Bakara, 138) kelimeleri gibi, te'kid eden masdarlardandır. Ancak ne var ki, bu kelimenin te'kid ettiği şey mahzuf olup, bu da يَوْمَ يُنْفَخُ ifadesini nasbeden kelimedir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği o şeyleri daha önce zikredince, bu sanatının da, sapasağlam, hikmet ve doğruluk üzere yapmış olduğu o şeyler cümlesinden olduğunu beyan buyurmuştur. **Kâdî Abdu'l-Cebbar**, "Bunda, kabîh (çirkin) olan fiillerin Allah'tan olmadığına dair bir delâlet bulunmaktadır. Aksi halde, bunları da sapasağlamlıkla (itkân) vasfetmiş olması gerekirdi. Fakat icmâ buna manidir..." demiştir ki, buna şöyle cevap verilir: İtkân (muhkem yapma) ancak, mürekkeb şeylerde olur. Binâenaleyh, arazların bununla vasfedilmesi imkânsızdır. Allah en iyisini bilir.

★ ★
★

İşlerin Karşılığı

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

"Kim iyi (bir haslet)le gelirse, ona bundan daha iyi bir ödül vardır. Onlar o gün, korkudan emniyet içindedirler. Kim de fena bir amelle gelirse, yüzleri ateşe sürtülür. Ya siz yaptıklarınızın başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?"

(Neml, 89-90).

Bil kl Allah Teâlâ, Kıyametlerin alâmetlerinden bahsedince, sonra da, Kıyametin kopması sırasında, mükelleflerin hallerini açıklamıştır. Buna göre, mükellef ya itaatkâr olur, ya da asî. İtaatkâr olana gelince, o iyilikle gelendir. Onun iki durumu söz konusudur:

1) Ona, getirdiğinden daha hayırlısı vardır ki, bu da sevap ve mükâfaatıtır.

Maddî Zevk Taattan İyi Olabilir mi?

Buna göre şayet, "Kulun getirdiği iyiliğe, Allah Teâlâ'yı bilme, taatlarda ihlâs sahibi olma dahildir. Sevap, yani mükâfaat ise, ancak yeme ve içmedir. O halde daha nasıl (cennette) yeme ve içmenin, Allah'ı bilip tanımadan daha hayırlı olduğu söylenebilir?" denilirse, buna biraç bakımdan cevap verilir:

a) Dünyada meydana gelen nazarî bilginin sevabı, ahirette meydana gelecek olan, zorunlu marifet, Allah'ı bilmek ve Allah Teâlâ'nın vech-i kerîmine bakmanın verdiği haz ve lezzettir. Deliller de, mutlulukların en üstünün bu olduğuna delâlet etmektedirler. Şayet ayet bu manaya hamledilmezse, yeme ve içmenin, Marifetullah'dan daha hayırlı olması gerekir, ki bu, bâtıldır.

b) Mükâfaat, sevap, kendisinin devamlı; amelin de sonlu olması sebebiyle, amel ve işten daha hayırdır. Çünkü amel, kulun fiilidir; sevap ise, Allah Teâlâ'nın fiili.

c) Minhâ'daki zamir cennete ait düşünülebilir. Buna göre فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا ifadesinin anlamı, "ona, o cihetten, yani cennet cihetinden gelen, hâsıl olan bir hayır vardır..." şeklinde olur.

Günahkâr Mü'minin Cezası

Bir ikinci soruya gelince, bu da şudur: "el-Hasenetü" kelimesi, marife olan tekil bir kelimedir. Bunun, umûm ifâde etmeyip, aksine, sadece tek şeyin meydana geldiğini ifade edebildiği daha önce sabit olmuştu. Hal böyle olunca, biz bunu, durum bakımından en mükemmel ve en yüce haseneye hamledelim ki, bu da, imandır. Bundan dolayıdır ki İbn Abbas, "Kelime-i şehâdet, tekil olarak hasenenin ifade ettiği anlamlardandır" demiştir. Bu ise, iman ehlinin cezalandırılmayacağını kesin olarak söylemeyi gerektirir." Buna da şöyle cevap verilir: Buradaki "hayır", o mü'minin cezasının, ebedî ve muhalled olmamasıdır.

2) İtaatkâr kulun ikinci durumu ise, onların, hertürlü dehşet ve korkudan emin olmalarıdır. Yoksa durum, bazılarının, "Kıyametin dehşeti, mü'min-kâfir herkese şamildir" şeklinde değildir. İmdi eğer, "Allah Teâlâ, daha önce, *"artık göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur..."* (Neml, 87) buyurmuştur. O halde daha nasıl, burada, korku nefyedilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Duyulan ilk dehşet ve korku, vaki olan şiddet ve korku hissolunduğunda hiçkimsenin hali olmayacağı bir korkudur. Denildiği gibi, muhsin olan kimse, bu zararın kendisine

ulaşmasından güvenlik içinde ise de, bu hal, şiddetli bir korku ve dehşetle aniden yakalayıverir; her ne kadar vakit izzet ve ikram vakti ise de, kişi çok korkmuş bir sîne ve titreyen bir kalb ile huzura girer. İkinci korkuya gelince, bu cezalandırılma korkusudur. Kıyametin dehşetlerinin müşahede edildiği sırada kişiye ârız olan korku ve ürperişten hiçkimse kurtulamaz. Buna delâlet eden haberler bulunmaktadır. Buna göre, öylesine şiddetli ve yoğun bir korku söz konusudur ki, bunu nitelemek mümkün değildir. Bu, cehennem korkusudur. أَمِنَ "emine-emin oldu" kelimesi, hem harf-i cer'le, hem de harf-i cer'siz teaddî eder. أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ *"Onlar artık, Allah'ın ihmalinden mi emin oldular? Fakat ... Allah'ın ihmalinden emin olamaz"* (A'raf, 99) ayeti, harf-i cer'siz teâddi ettiğine bir örnektir. Bu, mutî kulların halini beyandır.

Seyyie: Burada Şirk

Asilerin hâline gelince, bu da وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ *"Kim de fenâ (bir amelle) gelirse..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki **es-seyyie** kelimesinin şirk anlamına geldiği söylenmiştir. فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ *"Yüzleri ateşte sürtülür..."*. Bil ki, bütünden, yüz, kafa ve boyun ile bahsedilmiştir. Buna göre sanki, "ateşte sürtülürler... (Bütün uzuvları)" denilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın فَكُبْكِبُوا *"Yüzleri koyun (cehennemin) içine atılmışlardır"* (Şuarâ, 94) ayeti gibidir. Onların ateşe, yere kapaklanmış biçimde, yüz üstü yere atılacaklarını bildirmek için, burada, "yüz" ifadesinin zikredilmiş olması da caizdir.

Onun, هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Ya siz, yaptıklarınızdan başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?"* ifadesine gelince, burada, iltifat sanatının ve قِيلَ maddesinin takdiriyle de yüzüstü, ateşe atılmaları sırasında olan söylenenin nakledilmesinin söz konusu olması caizdir.

★ ★
★

Kur'ân'ı Bilmenin Önemi

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾
وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾
وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

"Bana ancak, bu beldenin Rabbine -ki O, burayı hürmetli kılmıştır- ibâdet etme emri verildi. Her şey O'nundur. Ayrıca bana müslümanlardan olma ve Kur'ân okuma emri de verildi. Kim doğru yolu bulursa, o, kendi faydasına bulmuş olur. Kim de saparsa de ki: "Ben sadece, fena hareketlerin korkunç akibetini haber verenlerdenim." Ve "Allah'a hamdolsun" de. O, size ayetlerini gösterecek de, siz de bunları tanımayacaksınız. Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir."

(Neml, 91-93).

Bil ki Allah Teâlâ, mebde' ve meâdı, Kıyametin alâmetlerini, Kıyamet halkının sevap ve ikâb hususundaki hallerini açıklayınca, -ki bu, dinî asıllarını beyan etmekle alâkalı şeylerin en önemlileridir- sözünü, bu hoş hatimeyle bitirerek buyurdu ki: *"De ki, ey Muhammed, "bana bazı şeyler emredildi."*

1) "Ben, ibadeti sadece tahsis etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolundum." Allah Teâlâ tevhîdin delillerini önce zikredince, böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sanki, o müşriklere, "Size zikrettiğim bu şekiller, şayet sizin için tevhîdi ifade etmeye yetmiyorsa, şüphesiz benim için tevhîdi ifade etmektedir. Siz bu daveti ister kabul edin, ister yüz çevirin, ben bu inanç üzere sebât edeceğim, onda şüpheye düşmeyeceğim..." demesini emretmiştir.

Sonra o, Cenâb-ı Hakk'ı iki vasıfla nitelemiştir:

a) O, bu beldenin Rabbidir. Bu belde, Mekke'dir. O, diğer beldeleri değil de, kendi ismini (Rab adını) bu şehre nisbet ederek, sadece Mekke'yi zikretmiştir. Çünkü Mekke, onun nezdinde beldelerin en sevgilisi ve en kıymetlisidir. Böylece ona, bu beldenin, nebisinin vatanı, vahyinin de indiği yer olduğuna delâlet edecek bir biçimde, tazim üslûbuyla işarette bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِي حَرَّمَهَا *"Ki O, bunu hürmetli kılmıştır"* ifadesine gelince, bu ifade الَّتِي حَرَّمَهَا şeklinde de okunmuştur. Allah bu beldeyi, şu sebeplerden dolayı hürmetli olmakla vasfetmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, orada, hacc yapan kimselere bazı şeyleri haram ve hürmetli kılmıştır.

2) Oraya sığınan kimse, emîndir, güven içinde olur.

3) Oraya ancak zalim olan saygısızlık eder. Ağacı koparılmaz; avı avlanmaz, kovalanmaz... Bu böyle zikredilmiştir, çünkü Araplar, Mekke'nin saygın bir yer olduğunu kabul etmekte ve bu üstünlüğün, putlardan değil, aksine Allah'tan kaynaklandığını bilmekteydiler. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Sen ve sizler, bu nimetleri tekeffül edip verenin Allah Teâlâ olduğunu bildiğine ve bildiğinize göre, ibadeti sırf Allah'a has kılmanız gerekmiştir.

b) O, Cenâb-ı Hakk'ı وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ *"Herşey O'nundur"* ifadesiyle vasfetmiştir. Ki bu, bu sûrede tevhîd konusunda ele alınmış olan, önceki delillere bir işaret olup, bu da, Allah'ın, bütün nimetlerin yaratıcısı olduğudur. Böylece Allah, yukarda mufassal olarak verdiği şeyleri, burada icmâlen zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kralı, kuvvetle nitelemek isteyen ve ondan sonra da, ayrıntılı biçimde onun niteliklerinden bahsederek, en sonunda da, "Bütün dünya onun, herkes de ona itaat içindedir" demesi gibidir.

2- Ona, müslümanlardan olmasını emretmiştir.

3) Ona, onlara Kur'ân okuması emredilmiştir. Andolsun ki, **Hz. Peygamber** (s.a.s), bütün bunları, en mükemmel biçimde yerine getirmiştir. Binâenaleyh, "Kim, daha önce geçen bu üç meselede, yani tevhid, haşr ve nübüvvet meselesinde hakkı kabul eder, doğru yolu bulursa, o yolu, kendi faydasına bulmuş olur. Yani, onun ihtidâ etmesinin faydası, kendisine yöneliktir. Kim de saparsa, bana bir günah yok. Çünkü ben, ancak uyarıcı olan bir peygamberim.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi, son derece güzel bir hâtime ile bitirmiştir ki, bu da onun, "Bana verdiği ilmi, hikmet ve nübüvvet nimetlerine mukabil, yahut da, beni risâlet görevini yerine getirmeye ve inzâra muvaffak kılmasına mukabil, Allah'a hamdolsun" demesidir. "O size, kesin ayetlerini gösterecek, siz de onu anlayacaksınız, ama ne var ki, bu anlayışınız imanınızın size fayda vermeyeceği bir zamanda olacak. وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir"*. Çünkü amel eden kimseleri ödüllendirmek Allah'a aittir. Allah en iyisini bilendir.

Allah'a hamd-ü senalar; ümmî Resûlüne, âline ve ashâbına, mü'minlerin anneleri olan ezvâc-ı tahiresine, Kıyamete kadar güzellikle onlara tâbi olanlara salâtü selâmlar olsun ki, bu sûrenin tefsiri tamamlanmıştır.

KASAS SÛRESİ

•

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ (52.) ayetinden لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ (55.) ayetine kadar olan kısım hariç, bütün sûre Mekkî'dir. Sadece إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ (85.) ayetinin Medenî olduğu da söylenmiştir. Sûre, 87 veya 88 ayettir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Musa (a.s)'nın Misyonu

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُو عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ ۚ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

"Ta, Sîn, Mîm. Bunlar, apaçık bildiren kitabın ayetleridir. Musa ile Firavun haberinden bir kısmını, iman edecek bir zümre için, hak olarak sana okuyacağız. Hakikat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı, ora ahalisini fırkalar haline getirdi. Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu. Çünkü o fesatçılardandı. Biz ise diliyoruz ki o yerde zaafa uğratılanlara lutfedelim. Onları önderler yapalım. Onları, vârislerden kılalım. Onlara orada kudret verelim. Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da gocunmakta oldukları şeyi gösterelim."

(Kasas, 1-6).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın طٰسٓمٓ ifadesi, diğer sûrenin başındaki, hurûf-ı mükattaalar gibi olup, bu hususdaki sözümüz daha önce geçmiştir. Bu ayetteki tilke isim-i işareti, bu sûrenin ayetlerine işarettir. Buradaki الْكِتَابِ الْمُبِينِ "kitâb-ı mübîn" sözüyle, ya

Levh-i Mahfûz, yahut da Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indireceğini kastettiği kitap kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu sûrenin ayetlerinin, o kitabın ayetleri olduğunu beyan etmiş oldu. Allah, bu kitâbı, ya kendisinde helâl-haram beyan edildiği için; ya, fesahatiyle onun, kulların kelâmı değil, Allah'ın kelâmı olduğu; yahut Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu; yahut evvelkilerin ve sonrakilerin haberleri, veyahut da sapıkların şüphelerinden nasıl kurtulunacağı beyan edildiği için "mübîn" diye vasfetmiştir.

بِالْحَقِّ Tabirinin İzahı

نَتْلُوا عَلَيْكَ *"Sana okuyacağız..."* ayetine gelince, bu, "Cebrâil (a.s)'in lisânıyla okuyoruz..." demektir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) kendisine gelen vahiyleri ezberleyinceye kadar, Cebrâil (a.s) ona okuyordu. Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ *"Musa ile Firavun haberinden bir kısmını ... hak olarak..."* ifadesi, نَتْلُو *"...okuyacağız"* fiilinin mef'ulü olup, "Biz, sana, o ikisinin, yani Musa (a.s) ile Firavun'un haberlerini hak (gerçeğe uygun) olarak okuyacağız" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"Yağı bitiriyor..."* (Mü'minûn, 20) ayeti gibi olup, orada olduğu gibi,burada da bâ harf-i cerri asli unsur olmayıp tezyîn için kullanılmıştır.

Ayet-i kerimedeki لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"İman edecek bir zümre için..."* ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ bu tabirle iman etmeyenleri de kastetmiştir. Ancak ne var ki, kabul edip yararlananlar iman edenler olduğu için,hassaten mü'minlerden bahsetmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyet rehberi"* (Bakara, 2) ifadesi gibidir.

Firavun'un Azması

2) Şu mâna da muhtemeldir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ı okumadaki salâhın, onların iman etmeleri olduğunu biliyordu. Böylece O'nun, o salâhı iman etmeyenler için dilemiş olması da, (teb') kabilinden olur, yani bunun peşinden gelen tâlî bir şey olur.

Firavun'un Zulmü

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ *"Hakikat, Firavun o yerde büyüklük taslamaya kalktı..."* ifadesine gelince, bu ayetteki Firavun kelimesi, fâ'nın dammesi ile Fıravun ve Furavn şeklinde okunmuştur, ama kesreli (Firavun) okunması daha yerinde olup, bu tıpkı el-Kustâs ve el-Kıstâs kelimeleri gibidir. عَلَا kelimesi, "tekebbür etti, zorba oldu, büyüklük tasladı ve azdı" anlamlarına gelip, bununla, o kralın kuvvet ve kudreti kastedilmiştir. "Yerde büyüklük taslamak" ise, "idâre ettiği beldede böyle oldu, dünyanın her tarafında değil..." demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu saltanatın bir yönünü, وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا *"ora ahalisini fırkalar haline getirdi..."* beyanı ile açıklad:. Bu ya, " Firavun, idare ettiği memleketlerin halkını, istediği şeyde,

kendisine yardım eden ve itaatte bulunan; içlerinden hiçbirisinin kendisine muhalefet edemeyeceği gruplar haline getirdi" demektir, yahut, "Kendisine hizmet hususunda, onları birbirleriyle yardımlaşır hale getirdi"; yahut da, "Onları, kendisine hizmet hususunda, daha fazla itaatkâr olsunlar diye, aralarında düşmanlığı kışkırttığı değişik değişik sınıflara, gruplara böldü" demektir. Veyahut da, bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın يَسْتَضْعِفُ طَآئِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيِى نِسَآءَهُمْ *"Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, yani kendisine hizmet ettiriyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu..."* buyruğu ile tefsir ettiği şeydir ki, işte ayetteki شِيَعًا kelimesiyle kastedilen de budur. Onlardan zaafa uğratılan o zümre, İsrailoğullarıdır.

Rüyanın Muteberlik Derecesi

Onların oğullarının kesilme sebebi hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bir kâhin, Firavun'a, "İsrailoğulları arasında, falanca gecede doğacak bir çocuk sebebiyle, senin mülkün ve devletin yok olup gidecektir" demiş, o belirtilen gecede de onüki erkek çocuk doğmuş, Firavun ise onları öldürtmüştür. Müfessirlerin ekserisine göre, bu işkence, İsrailoğulları arasında uzun seneler devam etmiştir. Vehb şöyle demektedir: "Kıptiler, Hz. Musa (a.s)'yı bulabilmek için, İsrailoğullarından doksanbin kişiyi öldürdü." İşte bundan dolayı bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Bu, hâdisede, Firavun'un ahmak olduğuna bir delil yatmaktadır. Çünkü, kâhin eğer doğru söylüyorsa, yapılacak olan öldürmeler, olacak olan şeyin önüne geçemeyecek. Eğer yalan söylüyorsa, bu öldürmenin ne manası kalır? Bu soru, ilm-i nücûmdan elde edilen, "**İlmü'l-ahkâm**"ın geçersizliği hususunda da bazen ileri sürülür. Bunun bir benzeri de, teklifin olmadığını söyleyenlerin şu şekildeki sözleridir: "Eğer, meselâ Zeyd; Allah'ın ilmine ve kazasına göre "**saîd**" kullardan ise, onun itaatte bulunmasına gerek yok. Yok eğer, "**şakî**" (bedbaht) kimselerden ise, onun taatte bulunmasının faydası yoktur. Hem bu soru, şayet doğru olsaydı, o zaman rüya tabîri (yorum) ilmi ve faydaları geçersiz olurdu. Bir de, münecclmlerin cevabı şöyledir: "Yıldızlar, öldürülmemesi halinde, şöyle şöyle olacak bir çocuğun doğumuna işaret etmiştir". Böyle olması halinde, onu öldürmeye çaba sarfetmek, boş şeyle iştigal olmaz."

Bil ki bu son izah tutarsızdır; çünkü böylesi bir haberin o kâhine isnât edilmesi, o kâhinin, gayb'dan tafsilatlı bir biçimde haber verdiğini kabullenme olur. Binâenaleyh, şayet biz bunun olabileceğini söylesek, gaybdan haber verme işinin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmeleri bâtıl olmuş olur ki, bu müslümanların icmâı ile bâtıl ve geçersiz bir husustur.

2) Süddî'ye göre Firavun, rüyasında, Beyt-i Makdis yönünden, bir ateşin geldiğini; Mısır diyarını da içine aldığını, derken İsrailoğullarını değil de, Kıptîleri yakıp kül ettiğini görmüş... Böylece de, rüyâsını tabircilere sormuş, onlar da, İsrailoğullarının geldiği o beldeden ve onların içinden, Mısır'ın helâkine sebep olacak olan bir adamın çıkacağını söylemişler... Bunun üzerine de, Firavun, İsrailoğullarının erkeklerinin öldürülmesini emretmiştir.

3) Hz. Musa (a.s)'dan önce gelen peygamberler, Hz. Musa (a.s)'nın peygamber olacağı müjdesini vermişler. Firavun da bunu duymuş. İşte bundan dolayı Firavun, İsrailoğullarının erkek çocuklarını katlettirmiştir. Bu izah, kabûle daha uygundur.

Keşşâf sahibi şöyle der: يَسْتَضْعِفُ ifadesi, ya وَجَعَلَ ifadesindeki zamirden haldir, ya شِيَعاً kelimesinin sıfatıdır, veyahut da müste'nef bir kelâmdır. يُذَبِّحُ kelimesi de, يَسْتَضْعِفُ kelimesinden bedeldir.

Firavun'un İfsadı

Ayet-i kerimedeki إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ *"Çünkü o fesatçılardandı"* cümlesi, bu öldürme işinin sadece bir fesat olup; Allah'ın kazasını def etme hususunda bir tesirinin bulunmadığını gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ *"Biz ise diliyoruz ki.."* ifadesi, O'nun *"Fakat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı..."* ifadesine atfedilmiş bir cümledir. Çünkü bu da, Hz. Musa (a.s) ile Firavun'un o önemli haberlerini tefsir etme ve anlatma hususunda, o ayetin bir benzeridir. Ancak ne var ki, nurîdu lafzı, muzari olması itibari ile her ne kadar, gelecek ifade ediyorsa da, bununla mazinin hikayesi kastedilmiştir. Bunun, يَسْتَضْعِفُ kelimesinden hâl olması da mümkündür. Buna göre mana, "Biz, onlara lütfetmeyi dilediğimiz halde, Firavun onları istihdam etmek ve zaafa uğratmak istemiştir" şeklinde olur.

İmdi eğer, "Allah'ın onlara lütfetmeyi irade etmesiyle, Firavun'un onları köle olarak kullanması hâdisesi, nasıl bir arada düşünülebilir? Çünkü Allah bir şeyi irade ettiğinde, o hemen oluverir ve onun olması, başka bir vakte kalmaz..." denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, onların Firavun'un elinden kurtulmalarıyla ilgili lütfunun meydana gelme zamanı yakın olduğu için, bu lütfun meydana gelişini dilemek, sanki, onların zaafa uğratılmak istenilmesine mukarin (bitişik) kılınmıştır (ikisinin zamanı aynı kabul edilmiştir).

İmam'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً *"Onları önderler yapalım..."* beyanına gelince, bu, "Onları, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda (kendi zamanlarının) öncüleri kıldık" demektir. Mücahid bu ifadeye, "onları, hayra çağıranlar yaptık..." manasını verirken, Katâde, "onları idareciler kıldık" manasını vermiştir ki, bu ikinci manaya göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve sizi, krallar yaptık..."* (Maide, 20) ifadesi gibi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ *"Onları, varisler kılalım..."* ifadesine gelince, bu, "Firavun'un idaresine, yerine, sahip olduğu şeylere varisler kılalım..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ *"Onlara orada kudret verelim..."* buyruğuna gelince, bil ki: Arapça'da, birisi birisine, üzerinde oturacağı, ayak basacağı bir yer

hazırlayıp onu oraya yerleştirdiğinde, مَكَّنَ لَهُ denilir. Bunun bir benzeri de, أَرْضَ لَهُ tabiridir. Onlara o yerde -ki bu, Mısır ve Şam beldeleridir-, imkân ve kudret vermesi anlamı, onların emirlerini geçerli ve nüfuzlu kılmak, el ve ayaklarını çözüp hürriyete kavuşturmaktır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ *"Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da, gocunmakta oldukları şeyi gösterelim..."* beyanına gelince, bu cümlenin başındaki نُرِيَ kelimesi yurliye şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Bunlara, İsrailoğulları arasında doğacak olan o çocuk vasıtasıyla mülklerinin ellerinden çıkmasına ve yok olup gitmesine dair o şeyi göstermek için..." şeklinde olur.

★ ★
★

Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي
إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝٧ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا
وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ ۝٨ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ
قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۝٩

"Musa'nın anasına, "Onu emzir, onun hakkında endişe edersen, kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz. Hem onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik. Firavun'un ailesi de akıbette kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye onu bulup aldı. Doğrusu Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlulardı. Firavun'un karısı dedi ki: "Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı... Onu öldürmeyin. Olur ki bize faydası dokunur, yahut onu bir evlat ediniriz." Halbuki onlar (işin) farkında değillerdi".

(Kasas, 7-9).

Musa (a.s)'nın Annesine Vahyedilmesi

Bil ki Allah Teâlâ, *"Biz ise diliyoruz ki, o yerde zaafa uğratılanlara lutfedelim"* buyurunca bu konudaki nimetlerin ilkini وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ *"Musa'nın anasına ... vahyettik"* ifadesiyle zikretmiştir ki, burada bahsedilen, **"vahy"** ile ilgili açıklamayı biz, Tâhâ Sûresi'ndeki, *"Andolsun ki biz sana diğer bir zamanda, anana vahyolunacak şeyi ilham ettiğimiz vakit de lütfetmiştik..."* (Tâhâ, 37-39) ayetlerinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ أَرْضِعِيهِ *"onu emzir"* ifadesi, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin, Hz. Musa (a.s)'yı emzirdiğine delâlet eder gibidir. Fakat, Kur'ân'ın metninde, emzirmenin sınırı, kesin bir şekilde yer almamaktadır. *"Komşularının, onun farkına varmalarından, ağlarlarken onun sesini duymalarından endişelendiğinde ise, onu denize bırak..."* İbn Cüreyre şöyle der: "Denize atma işi, doğumundan dört ay sonra olmuştur. Çünkü Hz. Musa (a.s) ağlayınca denize atılmıştır. Buradaki yemm kelimesiyle Nil kastedilmektedir."

Cenâb-ı Hak, وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي *"korkma, kederlenme"* buyurmuştur. el-Havfu, ilerde meydana gelmesi beklenilen nâhoş bir şeyden dolayı meydana gelen keder, hüzün ise, geçmişte meydana gelmiş olan nâhoş bir şeyden dolayı insanı saran bir kederdir. Buna göre sanki, "Onun helâk olacağından korkma; senden ayrıldığı için de mahzûn olma. Çünkü biz onu emzirenlerden olasın diye, biz yine sana göndereceğiz ve onu, Mısırlı ve Şamlılara gönderilmiş olan bir peygamber yapacağız..." Onun, denize (Nil'e) atılma hadisesi, Tâhâ Sûresi'nde geçmişti.

Hz. Musa (a.s)'ın Doğumu

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesinin doğumu yaklaşınca, Firavun'un hamile kadınları kontrol ile görevlendirdiği ebelerden bir ebe de, Musa (a.s)'nın annesi için görevlendirilmişti. Hz. Musa (a.s)'nın annesi, doğum sancılarının başladığını hissedince, o ebeye haber saldı ve ona, "Başıma gelecek şeyler geldi. Senin beni sevmen, işte bu gün fayda verecek..." dedi, bunun üzerine ebe oturdu. Musa (a.s) dünyaya gelince, o kadın bir de ne görsün! Musa (a.s)'nın iki gözü arasında bir nur. İşte bunun üzerine, kadının bütün mafsalları titremeye başladı ve Hz. Musa (a.s)'nın sevgisi kalbine girdi... Bunun üzerine ebe, "Ey kadın, aslında ben sana çocuğunu öldürmek için geldim. Ancak ne var ki, senin şu oğluna karşı, içimde alabildiğine bir sevgi duydum... Haydi artık oğlunu muhafaza et. Çünkü onu, düşmanlarımız görebilir..." dedi. Ebe, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin yanından ayrılınca, onu, casuslar gördü. Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin yanına girmek için, o kapının yanına geldiler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nın kız kardeşi, "Anneciğim, bekçiler..." diye bağırdı. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nın annesi, onu bir beze sararak, kızgın tandıra attı. O sırada, aklı başından gitmiş ve ne yapacağını akledememişti.

Derken, bekçiler içeri girerler; birde ne görsünler, kızgın bir tandır! Musa (a.s)'nın annesinin ise, rengi değişmemiş ve kendisinde süt meydana gelmemiş olarak gördüler. Bunun üzerine, "Ebe, yanına niye geldi?" deyince, Musa (a.s)'nın annesi, "O, benim dostumdur; ziyaret için gelmişti..." cevabını verdi. Bunun üzerine onlar, onun yanından çıkınca, aklı başına geldi ve Musa (a.s)'nın kız kardeşine, "Çocuk nerede?" dedi. O da "bilmiyorum" cevabını verdi. Tam o sırada, tandırda bir ağlama sesi duydu. Hemen o tarafa doğru koştu. Bir de ne görsün; Allah o ateşi, Hz. Musa (a.s) için bir serinlik ve esenlik kılmış! Hemen çocuğunu aldı ve bağrına bastı... Daha

sonra, Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Firavun'un, doğan erkek çocukların peşine düşme hususundaki ciddiyetini görünce, oğlundan endişe duymaya başladı.

Derken, Allah Teâlâ, onun kalbine, bir sandık yaptırıp,sonra da o sandığı Nil'e bırakması düşüncesini ilhâm etti... Bunun üzerine, "Mısırlı bir marangozun yanına gitti. Derken, ondan bir sandık satın aldı. Bunun üzerine marangoz ona, "Bunu ne yapacaksın?" deyince de, kadın, "Bir oğlum var, Firavun'un tuzağından endişeleniyorum... Onu bu sandıkta saklayacağım..." dedi. Annesi, bu haberin yayılacağını düşünemedi. Hz. Musa (a.s)'nın annesi, marangozun yanından ayrılır ayrılmaz, marangoz, bu haberi cellatlara bildirmek için oradan hemen ayrıldı. Onların yanına gelince, Allah, marangozun dilini konuşmaz hale getirdi ve o, eliyle işaret etmeye başladı... Derken, bunun üzerine onlar onu tartakladılar, dövüp kovdular. Marangoz çalışma yerine dönünce, Allah, konuşma yeteneğini kendisine yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hâdiseyi onlara haber vermek için yine oraya gitti; onlar da onu, yine dövüp tartakladılar. Yine yerine dönünce, Allah konuşma yeteneğini ona yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hâdiseyi bildirmek için yeniden oraya gitti. Onlar onu, aynı şekilde dövdüler ve tartakladılar. Bu sefer, Allah Teâlâ onun gözünü ve konuşma yeteneğini alıverdi. Böylece o, Allah Teâlâ'ya, ona, gözünü ve dilini iade etmesi halinde, onlara bu haberi iletmek üzere gitmeyeceğine dair yalvarmaya başladı. Cenâb-ı Hak da onun, bu niyazında samimi olduğunu görünce ona görme ve konuşma yeteneğini yeniden verdi... Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesi gelip, onu o sandığa koyarak Nil'e attı...

Firavun'un bir kızı vardı. Ondan başka da çocuğu yoktu. O çocuğun, günlük olarak, babasına arzettiği üç derdi vardı. Şöyle ki: O kızda, ileri derecede bir alaca hastalığı vardı. Firavun da, bu hastalık hususunda, o günün tabib ve sihirbazlarıyla fikir alışverişinde bulunuyordu. Bunun üzerine onlar, "Ey hükümdar! Bu kız, bu hastalıktan ancak deniz tarafından insana benzer bir şeyin bulunması; onun tükrüğünden alınarak, bu alacalı yerlere sürülmesi ile kurtulacak. Bu iş de, falanca ayda, falanca günde, güneş doğarken gerçekleşecek. O gün olunca, Firavun, Nil'in kenarındaki meclis binasına geldi. Beraberinde, Asiye Bintİ Müzahim de bulunuyordu. Derken, Firavun'un kızı, cariyeleri arasında çıkageldi ve nehrin kenarına oturdu. Tam o sırada Nil, dalgalarının çarptığı bir sandığı getirdi ve o sandık bir ağaç dalına takıldı. Bunun üzerine Firavun, "onu bana getirin bakalım" dedi. Herbir taraftan, kayıklara binerek onu almaya yöneldiler ve onu getirip Firavun'un önüne koydular... Sandığın kapısını açmaya çabaladılar, ama bir türlü açamadılar. Kırmak istediler, ama kıramadılar. Derken, Asiye sandığa baktı ve sandığın ortasında, ondan başka kimsenin göremeyeceği bir nur gördü. Bu sefer Asiye işe müdahale etti... Ve sandığı açtı. Bir de ne görsün, o beşikte küçük bir çocuk! Gözleri arasında da bir nur...

Böylece Allah, o çocuğun sevgisini, oradakilerin kalbine atıverdi... Firavun'un kızı hemen onun tükrüğünden almaya yöneldi ve aldı, alacalı yerlerine sürdü ve hemen iyileşti. Derken o çocuğu bağrına bastı... Bunun üzerine, Firavun kavminin

azgınları, "Biz, bunun, kendisinden sakındığımız; senden korkulduğu için de denize atıldığını zannettiğiniz o şey olduğunu sanıyoruz..." dediler. Bunun üzerine Firavun, onu öldürmeye niyetlendi, ama Firavun'un karısı, "onu bana bağışla" dedi ve onu alarak evlat edindi; bunun üzerine de Firavun onu öldürmekten vazgeçti.

لِيَكُونَ 'deki Lâm'ın Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ *"Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yetik olarak aldılar"* ifadesine gelince, اِلْتِقَاطٌ (iltikâtun) kelimesi, bir şeyin, peşine düşmeksizin bulunması, tesadüfen bulunması demektir. Bu ifadedeki ءَالُ (Alu) kelimesiyle de, Firavun'un cariyeleri kastedilmiştir. Ayetteki, لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"İleride kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye..."* ifadesine gelince, meşhûr olanı, bu lâm ile, âkibet ve netice manası kastedilmiş olmasıdır. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle derler: "Aksi halde, ayetlerdeki, قُرَّةُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ *"Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı..."* ifadesiyle, وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّى *"Sana karşı kendimden bir sevgi bırakmıştım..."* (Tâhâ, 39) ifadesi çelişir. Bu lâm'ın bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ *"Andolsun ki cehennem için yaratmışızdır"* (A'râf, 179) ifadesiyle, şairin, لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ *"Ölmek için, doğurunuz; yıkılmaz için yapınız"* şeklindeki ifadesidir.

Bil ki, bu hususdaki gerçek izah, **Keşşâf sahibi**nin yaptığı şu izahtır: "Buradaki lâm, mecâzî anlamda olmak üzere, lâm-ı ta'lîl'dir. Bu böyledir, zira o şeyin maksat ve gayesi, o şeyin neticesinin ona varıp dayanmasıdır. Böylece Araplar bu lâm'ı, teş bîh üslûbuyla, o şeyin ilerde varıp dayanacağı o şey, o netice anlamında kullanmışlardır. Bu tıpkı, arslan kelimesinin, cesûr bir kimseye; ahmak kelimesinin de eşeğe verilmesi gibidir." **Hamza ve Kisâî**, hâ'nın dammesi ve zâ'nın sükûnuyla, hüznen şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise, her ikisinin de fethasıyla hazenen şeklinde okumuşlardır ki, bu iki okuyuş da, tıpkı **sukm** ve **sekam** (hastalık) kelimeleri gibi iki kullanıştır.

خَاطِئِينَ Kelimesinin Manası

Ayetteki, كَانُوا خَاطِئِينَ *"Çünkü Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlu idiler..."* ifadesine gelince bununla ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Buradaki خَاطِئِينَ sözü, خَطِيئَةٌ (Hatîe-hata, günah, suç) manasında olmayıp, tam aksine mana, "Onlar, onların mülkünü giderecek olanın o olduğunun farkında değillerdir..." şeklindedir. Müfessirlerin ekserisine göre bunun anlamı, "Onlar, üzerinde bulundukları küfür ve zulümleri konusunda, suçlu idiler. Derken, Allah Teâlâ, onları kendi düşmanlarını ve kendilerinin helâkine sebep olacak olan kimseyi, kendi ellerinde büyütmek sûretiyle, cezâlandırdı..." şeklindedir. Bu ifade, benzeri olarak, "doğruyu yanlışa kattılar" anlamında, خَاطِئِينَ "**Hâtîne**" şeklinde de okunmuştur. Allah Teâlâ, hem kendisi hem de Firavun için göz aydınlığı olsun diye, Firavun'un hanımı **Asiye**'nin onu bulduğunu beyân etmiştir.

İbn İshâk ise şöyle der: "Allah Teâlâ Hz. Musa (a.s)'nın sevgisini; Firavun'un hanımının kalbine attı. Çünkü, Hz. Musa (a.s)'nın yüzünde, gören herkesin sevebileceği bir tatlılık vardı. Bir de, Firavun'un hanımı o sandığı açarken, o nûru görmüştü. Ayrıca, Firavun'un hanımı, o sandığı açarken, Hz. Musa (a.s)'yı parmağını emerken bulmuştu. Bir başka husus da, Firavun'un kızının, Hz. Musa (a.s)'nın tükrüğünü, alacalı yerlerine sürdüğünde iyileşmiş olmasıdır. Firavun'un hanımının çocuğu olmadığı için, onu sevmiş olduğu da söylenmiştir..." İbn Abbas şöyle der: "Firavun'un hanımı, *"Benim için de,senin için de bir göz aydınlığı..."* deyince Firavun, "Bu, senin için böyle; bana gelince, benim buna ihtiyacım yok" dedi. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: وَالَّذِيْ يُحْلَفُ بِهِ لَوْ اَقَرَّ فِرْعَوْنُ اَنْ يَكُوْنَ قُرَّةُ عَيْنٍ لَهُ كَمَا اَقَرَّتْ لَهَدَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰى كَمَا هَدَاهَا *"Kendisine yemin olunan Allah'a yemin ederim ki, şayet Firavun da, hanımı gibi, onun kendisi için bir göz aydınlığı olacağını ifade etseydi (Allah) hanımını hidayete erdirdiği gibi onu da hidayete erdirirdi..."*

Keşşâf sahibi şöyle der: قُرَّةُ عَيْنٍ ifadesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun mübtedâ olması; لاَ تَقْتُلُوهُ *"onu öldürmeyin..."* ifadesinin de haber olması kuvvetli bir tahlil değildir. Şayet mansûb kılınacak olsa, daha kuvvetli olur. İbn Mes'ûd'un kıraati, bunun haber oluşunun delilidir. Çünkü o, لاَ تَقْتُلُوهُ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ şeklinde okumuştur.

Bunun mübtedâ olması da, لاَ تَقْتُلُو ifadesinin başa alınmasından dolayıdır. Daha sonra Firavun'un hanımına, عَسَى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً *"Olur ki bize faydası dokunur, böylece de, onun vesilesiyle bir hayır bulmuş olur. Yahut onu evlat ediniriz. Çünkü o, evlat edinilebilir"* demiştir.

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لاَ يَشْعُرُوْنَ *"Halbuki onlar işin farkında değillerdi"* ifadesine gelince, müfessirlerin ekserisi, bunun, yeni başlayan bir cümle olduğu kanaatindedirler ve "onlar, kendi helâklerinin, Hz. Musa (a.s) sebebiyle ve onun elinde olacağının farkında değillerdir" demektir. Bu, Mücâhid, Katâde, Dahhâk ve Mukâtil'in görüşüdür. İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu cümle ile, onların, Hz. Musa (a.s)'nın işinin nereye varacağının şuurunda olmadıklarını kastetmiştir" demektedir. Diğer alimler ise, bunun, o kadının sözünün devamı olan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, "İsrâiloğulları ve Mısır halkı, bizim onu bulacağımızın farkında değillerdi" şeklinde olur. Bu, Kelbî'nin görüşüdür.

★ ★
★

Evladından Ayrı Kalan Anne

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾

"Musa'nın annesi, yüreği (evladından başka bir şeyden) bomboş olarak, sabahladı. Eğer (Allah'ın vaadine) inananlardan olması için, kalbini pekiştirmeseydik, az kalsın onu açığa vuracaktı. Musa'nın kızkardeşine dedi ki "Onun izini takibet." O da, berikiler farkına varmaksızın, onu uzaktan gözetledi."

(Kasas, 10-11).

"Kalbin Boş" Olması Deyimi

Alimler, ayetteki, فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basrî** buna, "**Hz. Musa** (a.s)'yı düşünme dışında her türlü düşünceden uzak ve boş" manasını verirken;

2) **Ebu Müslim**, "Kalbin fâriğ (boş) olması, korku ve heyecanla dolu olup (başka şeye yer olmaması)" demektir. Bu tıpkı, وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ *"Kalblerinin içi ise bomboş..."* (İbrahim, 43) ayeti gibidir" demiştir.

3) **Keşşâf sahibi** de buna, "Akıldan boş" manası vermiştir. Buna göre mana, "**Musa** (a.s)'nın annesi, **Hz. Musa** (a.s)'nın, **Firavun**'un eline düştüğünü duyunca, aşırı sabırsızlık ve korkudan ötürü aklı uçtu" şeklinde olur.

4) **Hasan el-Basrî ve Muhammed b. İshak**, bu tabire, "Onun kalbi, kendisine, *"Kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz"* (Kasas, 7) şeklinde vahyimizi unutmuş olduğu halde..." manasını vermiştir.

Derken, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesine şeytan gelerek ona, "Sen, **Firavun**'un, çocuğunu öldürüp, böylece de bir ücret almaktan hoşlanmadın ama, kendin onu yok etmiş oldun" dedi. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesine, çocuğunun **Firavun**'un eline düştüğü haberi gelince, bu büyük musibet ona, Allah'ın kendine verdiği o sözü unutturdu.

5) **Ebu Ubeyde** şöyle der: "Onun kalbi, hüzünden boş ve uzak olarak sabahladı. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'nın faydasına olan şeyleri garanti ettiğine güvendiği için, onun öldürülemeyeceğini biliyordu."

İbn Kutebye de şöyle der: "Bu, şaşılacak şeydir. Allah Teâlâ, *"Kalbini pekiştirmeseydik"* demiş olduğu halde, onun kalbi nasıl hüzünden boş olabilir. Rabt (pekiştirme) ancak hüzünlü ve sabırsız kalbe yapılır." Buna şöyle cevap verilebilir: Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Allah'ın vaadine alabildiğine güvendiği için onun ismini açıklamaktan korkmamış ve Hz. Musa (a.s)'nın annesi, onun ismini açıklasa bile, Allah'ın vaadinden ötürü, sâlim kalacağına, kötülüklerden uzak olacağına kesin olarak inanmıştı. Fakat Musa (a.s)'nın kimliğini açıklamasının zâhiren zarara sebebiyet vereceği için, Allah onun kalbine bir kuvvet ve sabır verdi.

Ayetteki إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لَآ أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا ifadesi, *"Eğer biz onun kalbini vahyile pekiştirip, teskîn edip, böylece de o kendisini bu konuda emin hissedip, kalbinden o hüzün ve keder gitmemiş olsaydı, neredeyse onun kimliğini açığa vuracaktı"* manasına gelebilir. Bu izaha göre, "onun kalbi, Hz. Musa (a.s) için üzülmekten kesinlikle uzak oldu" şeklinde te'vil edilebilir.

Burada bir üçüncü izah olarak da şu yapılabilir: Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Firavun'un hanımının, Hz. Musa (a.s)'ya şefkat duyup evlat edindiğini duymuştu. Eğer biz, o mel'un Firavun'un hanımının Hz. Musa (a.s)'yı evlat edinmesi ve ona şefkatli davranmasına değil, Allah'ın vaadine güvenenlerden olsun diye, onun kalbindeki aşırı sevinç ve memnûniyeti yatıştırmamış olsaydık, duyduğu o şeyin sevincinden ötürü kendisine hakim olamayarak, onun kendi çocuğu olduğunu açıklayabilirdi."

Ayetteki **fârîğa** kelimesi, "boş ve uzak" manasında olarak, **firğâ** şeklinde de okunmuştur. Bu, Arapların أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ صَفْرِ الْإِنَاءِ وَفِرْغِ الْفِنَاءِ *"Kabın ve avlunun boş olmasından Allah'a sığınırım"* şeklindeki sözlerinde olduğu gibidir. Yine Araplar, "Aralarındaki kan davası boştur" manasında دِمَاؤُهُمْ بَيْنَهُمْ فِرْغٌ , yani "Aralarında akan kanlar boşa akmıştır" derler. Buna göre ayet, "Onun kalbi, kalbe gelen şeylerin şiddetinden ötürü, bozuldu, heder oldu" demektir.

Neredeyse Açıklayacaktı

Ayetteki, إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ ifadesine gelince, bil ki ayetteki "**fârîğ**" kelimesini, kalbin kederden ve üzüntüden boş manasına tefsir edenlere göre, bu ifadenin ne manaya geleceğini biraz önce zikrettik. Fakat bu kelimeyi, kalbi korkunun sarması manasına tefsir edenlere göre ise, bu ifade hakkında şu izahlar yapılmıştır: **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesi neredeyse, "Sizin bulduğunuz o çocuk benim oğlumdur" diye haber verecekti." **İkrime**'nin rivayetine göre yine İbn Abbas buna, "O, bu sebeple uğradığı vecdin (kendinden geçmenin) şiddetinden ötürü, Nil'in dalgalarının Hz. Musa (a.s)'yı kaldırıp indirdiğini gördüğünde, neredeyse "vah evladım!" diyecekti" manasını vermiştir. **Kelbî** şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesi bunu, insanların "Musa, Firavun'un oğludur" dediklerini duydukça yapacaktı." **Süddî** buna, "Firavun'un, Hz. Musa (a.s)'yı Nil'den alınca, neredeyse Hz. Musa (a.s)'nın annesi, "o benim oğlum" diyecekti. Fakat Allah böyle söylemekten onu korudu" manası vermiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, *"Kalbini, pekiştirmeseydik"* buyurmuştur. **Rabt** koparılmış, çözülmüş birşeyin oradan ayrılmaması için, bağlanması, çivilenmesi demektir. *"İnananlardan olması için"* ifadesi, "Allah'ın vaadine güvenen, tasdik edenlerden olması için" demek olup, bu vaad, Hak Teâlâ'nın, *"Biz onu yine sana geri döndüreceğiz"* şeklindeki sözüdür.

Ayetteki وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ *"O (Musa'nın) kızkardeşine dedi ki: "Onun izini takib et"* ifadesi, "Onun peşinden izle, nereye takılıp kalacağına ve o (sandığın) kimin eline geçeceğine bak" demektir. Bu, **Musa** (a.s)'nın ana-baba bir kızkardeşi olup, adı **Meryem**'di. فَبَصُرَتْ بِهِ *"O, (Musa'nın içinde bulunduğu) sandığı gözetledi."* **İbn Abbas**, bu kelimenin, أَبْصَرَتْهُ (onu gördü) manasında olduğunu söylerken, **Müberred**, أَبْصَرَتْهُ ve بَصُرَتْ بِهِ aynı manayadır" demiştir. عَنْ جُنُبٍ ifadesi, *"uzaktan"* demek olup, عَنْ جَانِبٍ şeklinde de okunmuştur. Her ikisi aynı manaya olup, "O, uzaktan, farkettirmeden gözetledi ve izledi" demektir. وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *"O Firavun'un adamları ise, o kızın durumunun ve maksadının farkında değillerdi"* manasınadır.

★ ★
★

Annesine Kavuşması

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ
لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ
أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

"Biz daha evvel ona, süt anaların (sütünü emmeyi) haram etmiştik. Bunun üzerine, (kızkardeşi) onlara, "sizin için onun bakımını üstlenecek ve bunun için hayrı isteyen kimseler olacak bir aileye sizi götüreyim mi?" dedi. İşte böylece onu annesine geri döndürdük. Tâ ki gözü aydın olsun, endişelenmesin ve Allah'ın vaadinin şüphesiz bir hak olduğunu bilsin diye. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."

(Kasas, 12-13).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Biz daha evvel ona, süt anaları haram etmiştik"* ifadesi, o süt anaların bundan önce de haram kılınmış olduğu manasına gelir. **Hz. Musa** (a.s)'ya haram kılma, onun ayırdetme çağında olmaması sebebiyle mükelleflik ve nehiy suretinde olamayacağına göre, mutlaka başkasına ait bir fiil ile olması gerekir. Bu şeyin şöyle birşey olması muhtemeldir: Meselâ Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın

süte ihtiyacı olmasına rağmen, **Musa** (a.s)'da diğer kadınların sütünden hoşlanmama karakterini yaratmıştır. İşte bundan ötürü o, anasından başkasını emmemiştir. Yahut Allah, o kadınların sütünde, **Hz. Musa** (a.s)'nın tabiatının hoşlanmayacağı birşey yaratmıştır. Yahut **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin sütüne fevkalâde bir lezzet vermiştir. **Hz. Musa** (a.s) ona alıştığı için, artık başka kadınların sütünden hoşlanmamıştır. **Dahhâk**'dan, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin onu üç ay emzirdiği, böylece de onun, annesinin kokusunu tanıdığı rivayet edilmiştir. "**Merâdî**", مُرْضِعٌ kelimesinin çoğulu olup, bu, "emziren kadın" demektir. Yahut bu kelime, مُرْضَعٌ kelimesinin çoğulu olup, "süt emme yeri" (yani meme) yahut masdar-mimi, yani süt emme manasınadır. مِنْ قَبْلُ ifadesi, "onu annesine geri döndürmezden, kızkardeşi gelmezden ve bizim hüküm ve kazamıza göre, doğum meydana gelmezden önce..." demektir.

İşte tam o sırada, **Hz. Musa** (a.s)'nın kızkardeşi ...هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلَى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ Yani "Onu emzirmesi ve faydasına olan şeyleri üstüne alacak, onun iyiliğini isteyecek, onu terbiye etmek, büyütmek ve yemesi hususunda faydalı şeyleri ondan esirgemeyecek, onun hakkında size hıyanet etmeyecek bir ev ahalisine sizi götüreyim mi?" demiştir. "Nasihat", işi, fesat şâibesinden kurtarmak demektir.

Süddî şöyle der: **Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşi وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ *"Onlar onun için nasihat edicidirler"* deyince, bunun zahiri, bahsedilen o ev halkının onu tanıdığına delâlet eder. İşte bu sebeple, **Firavun**'un veziri **Hâmân, Hz. Musa** (a.s)'nın kız kardeşine, "Bu çocuğu tanıdın. Öyle ise ailesini bize göster" deyince, o, "Ben onu tanımıyorum. Fakat onların, kralın kalbindeki sıkıntı son bulsun diye kral hakkında hayırhah olduklarını kastediyorum" demiştir. Bu konuda rivayet edilenlerin tamamı, bu sevginin sadece, **Firavun**'un karısı **Asiye**'ye has olduğunu söyleyenlerin görüşüne değil de, **Firavun**'un da **Asiye**'nin yanında, **Musa** (a.s)'yı alabildiğine sevdiğine delalet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَرَدَدْنَاهُ اِلَى اُمِّهِ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلاَ تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ yani, *"Biz onu annesine, işte böyle bir lütfumuzla, gözü aydın olsun, mahzun olmasın ve Allah'ın onu kendisine döndüreceği vaadiyle ilgili şeylerdeki bu vaadinin hak bir vaad olduğunu bilsin diye geri döndürdük, getirdik"* buyurmuştur. Andolsun ki annesi de bunu biliyordu. Fakat haber, hiçbir zaman görme gibi değildir. Dolayısıyla, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi, vaadedilen şeyin bizzat gerçekleşmesi ile, onu bizzat görmekle, kalbi sükûnete ermiştir.

Ayetteki, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu bunu bilmezler"* ifadesi ile ilgili olarak şu dört izah yapılmıştır:

1) "Fakat insanların çoğu bu vaadi ve bundan sonra olacakları, Allah'ın ayetlerine bakmaktan, onlar üzerinde düşünmekten yüz çevirdikleri için bilmezler."

2) **Dahhâk** ve **Mukâtil**, "Mısırlılar, Allah'ın, onu annesine geri vereceği hususundaki ilâhî vaadini bilemezler" demişlerdir.

3) Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın annesinin, **Musa** (a.s)'nın haberini duyup, sabırsızlanıp, kalbinin bomboş, daha birşey düşünemez hale geldiği, o ileri durumuna bir ta'riz (işaret) gibidir.

4) Bunun manası, "Biz, Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilesin diye onu sana geri döndürdük. Bu geri döndürmenin asıl gayesi, dinî olan o gayedir. Fakat insanların çoğu, asıl maksadın bu olduğunu, bunun dışındaki hüznün gitmesi gibi şeylerin buna bağlı ikinci derecede şeyler olduğunu bilemezler" şeklinde olabilir. **Dahhâk** şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s), annesinin memesini kabul edince, **Hamân**, "Sen şüphe yok ki, onun annesisin" dedi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi "hayır" deyince, **Hâmân**, "Öyle ise niçin kadınlar arasından sadece senin memeni tuttu?" dedi. **Hz. Musa** (a.s)'nın annesi de, "Ey kral, ben kokusu güzel, sütü tatlı bir kadınım. Benim kokumu alan her çocuk mememi tutar" dedi. Oradakiler, "Doğru söylüyorsun" dediler ve **Firavun**'un ailesinden herkes ona hediyeler verdiler, altın ve mücevheratlar bağışladılar."

★ ★
★

Gençliğe Ermesi

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ ٱلْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ
غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِۦ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۦ ۖ فَٱسْتَغَٰثَهُ ٱلَّذِى مِن
شِيعَتِهِۦ عَلَى ٱلَّذِى مِنْ عَدُوِّهِۦ فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۖ إِنَّهُۥ
عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى فَٱغْفِرْ لِى فَغَفَرَ لَهُۥٓ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦﴾
قَالَ رَبِّ بِمَآ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

"Musa gençliğine erip geliştiği zaman, biz ona hikmet ve ilim verdik. İyi hareket edenleri biz böyle mükâfaatlandırırız. (Musa), ahâlisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda şehre girdi. (Orada) birbiriyle kavga etmekte olan iki adam gördü. Birisi kendi taraftarlarından, öbürü de düşmanlarındandı. Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Musa onu bir yumruk vurup öldürdü. (Musa): "Bu, şeytanın işlerindendir, o, gerçekten şaşırtıcı, apaçık bir düşmandır. Ya Rabbi, ben (böyle yapmakla) cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et" dedi. Allah

da ona mağfiret etti. Çünkü O, gafûr ve rahîmdir. "Rabbim bana in'âm ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için) artık suçlulara asla destek olmayacağım" dedi."

(Kasas, 14-17).

Bedenî Gelişme Merhaleleri

Bil ki ayetteki, بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Her iki ifade de aynı manaya olup, kuvvetin kemale ermesi, karakter ve bünyenin dengeye ulaşması demektir.

b) En doğru olan görüşe göre bu ikisi, birbirinden farklı manadadırlar. Bu görüşü savunanlar, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) En doğrusuna göre, أَشُدّ bedenî ve cismanî kuvvetlerin kemale ermesi; "**istiva**", da aklî kuvvetin mükemmelleşmesi demektir.

2) أَشُدّ kuvvetin tamamlanması; **istiva** ise, bünyenin ve hilkatin tamamlanmasıdır.

3) أَشُدّ bülûğ çağı demektir. İstiva da, hilkatin tamamlanmasıdır.

4) **İbn Abbas**, "**Eşüdd**, onsekiz-otuz yaş arasında olmadır. Otuzdan kırka kadar olan çağda insanlar, ne artarlar, ne eksilirler. Kırktan itibaren ise noksanlaşma başlar" demiştir. **İbn Abbas**'ın söylediği doğrudur. Çünkü insan, ömrünün başında büyüme ve gelişme çağındadır. Sonra bu iş, bir müddet duraklar. Sonra da gerileme başlar. Büyüme yaşının sonu yirmidir. Yirmiden otuza kadar çağda, gelişme gerçekten az olur. Ama kuvvet alabildiğine gelişir. Otuzdan kırka kadar artık bu iş duraklar, ne artar, ne eksilir. Kırktan altmışa kadar, çok belirsiz ve yavaş bir eksilme ve gerileme başlar. Altmıştan ömrün sonuna kadar ise, belirgin bir gerileme başlar. Rivayet olunduğuna göre, peygamberler kırk yaşlarının başında peygamber olarak gönderilmişlerdir. Bunun hikmeti açıktır. Çünkü insanın kırk yaşına kadar şehevî ve gazabî kuvvetleri gelişir ve tamamlanır, duyuları kemale erer. Böylece insan bu kuvvetlere iyice çekilmiş olur. Fakat kırka dayandığında, bundan sonra bedenî kuvvetler noksanlaşmaya, aklî kuvvet artmaya başlar. İşte bu noktada insan en mükemmel ve olgun haline gelir. İşte bu incelikten ötürü Allah Teâlâ vahy için bu yaşı seçmiştir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, أَشُدّ kelimesinin müfredi hakkında ihtilaf etmişlerdir: **Ferrâ**, "Bunun müfredinin kıyasa göre, شَدّ şeklinde olması gerekir ama, bunun müfredi hiç duyulmamıştır" derken, **Ebu'l-Heysem**, "Nasıl, أَنْعُم kelimesinin müfredi, "**ni'met**" şeklinde ise, aynı şekilde أَشُدّ kelimesinin müfredi de, "**şiddet**"tir. Şiddet de, kuvvet ve celâdet demektir" demiştir.

Hikm ve İlm'in İzahı

Ayetteki, آتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماً *"Biz ona hikmet ve ilim verdik"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah verilmiştir:

1) Bu, nübüvvet ve nübüvvetle ilgili bilgiler, huylar demektir. Buna göre, ayette nübüvvetin, **Hz. Musa** (a.s)'nın o Kıptîyi (Mısırlıyı) öldürmezden önce mi sonra mı olduğuna bir delil yoktur. Çünkü وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ *"ve şehre girdi"* ifadesindeki vâv (ve) edatı, tertip (sıra) ifade etmez.

2) Bu, "Biz ona hikmet ve ilmi verdik" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Evlerinizde Allah'ın ayet ve hikmetlerinden okunanları hatırlayın"* (Ahzâb, 34) buyurmuştur.

Bu görüş şu sebeplerden ötürü daha uygundur:

a) Nübüvvet, insanlara verilecek derecelerin en üstünüdür. Binâenaleyh nübüvvetten önce, hem ilim bakımından, hem de büyüklerin ve hükemânın yolu olan sîret (gidişat) bakımından mükemmel bir halin bulunması gerekir.

b) Ayetteki, *"İyi hareket edenleri biz böyle mükâfaatlandırırız"* ifadesi, Hak Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'nın muhsin (iyi) oluşuna bir mükâfaat olsun diye, ona bu hikmet ve ilmi vermiş olduğuna delalet eder. Halbuki nübüvvet, bir işin mükafaatı olarak verilmez.

c) Eğer ayetteki hüküm ve ilim ile nübüvvet kastedilmiş olsaydı, o zaman *"Muhsinleri biz böyle mükâfaatlandırırız"* ifadesinden ötürü, iyilikte bulunan (muhsin olan) herkes için nübüvvetin olması gerekirdi. Çünkü ayetteki bu ifade, daha önce geçen hikmet ve ilim verilişi ile ilgilidir.

Kıptî'nin Ölümüyle İlgili Bazı Meseleler

Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya o Kıptîyi öldürmezden önce, in'amda bulunduğunu bildirmiştir. Bu hususta birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, ayette bahsedilen o şehrin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Alimlerin çoğu bunun, **Firavun**'ün yaşadığı şehir olduğu kanaatindedirler. Bu da **Mısır**'a iki fersah uzaklıkta bir yerleşim yeridir. **Dahhâk**, bu şehrin *"Ayn-i Şems"* olduğunu söyler.

İKİNCİ MESELE
Gaflet Esnasında Şehre Girişi

Alimler, ayetteki عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا *"Ahalisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda..."* ifadesinin manası hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: "Hz. Musa (a.s), gençliğine erip olgunluk çağına eriştiğinde, Allah ona, hem kendi dini, hem atalarının dini ile ilgili bilgileri ve hikmeti verince, **Hz. Musa**

(a.s), Firavun'un ve kavminin bâtıl üzere olduklarını anladı, hakkı söylemeye başladı ve onların dinlerini tenkit etti. Bu öylesine yaygınlaştı ki iş, Firavun ve adamlarının, Hz. Musa (a.s)'yı tehdit etmeleri ve böylece onun onlardan çekinmesi noktasına varıp dayandı. Hz. Musa (a.s)'nın, İsrailoğullarından, kendine tâbi olan ve sözünü dinleyen taraftarları vardı. Bundan dolayı Hz. Musa (a.s), Firavun'un şehrine korkarak gireceği bir hale geldi. İşte bu şekilde o şehre bir gün, insanların gafiette (uykuda) olduğu bir zamanda girdi." Bu görüşte olanların çoğu, Hz. Musa (a.s)'nın o şehre, ahalinin kaylûle (öğle) uykusuna yattıkları bir zamanda girdiği görüşündedirler. İbn Abbas (r.a)'dan ayetteki bu ifade ile, akşam ile yatsı arasının kastedildiği rivayeti gelmiştir. Fakat önceki izah daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ bu "gaflet"i, o şehrin ahalisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh kişi, korktuğu için, görünmeden bir yere girecek olursa, bu durumda gaflet (farkında olmayış) işi, oranın ahalisine nisbet edilmez.

İkinci Görüş: Süddî şöyle der: "Musa (a.s) büyüdüğünde, Firavun'un bineklerine biner ve onun elbiselerini giyerdi. Bundan dolayı da, "Firavun'un oğlu" diye çağrılırdı. Bir gün "Firavun'unki gibi bir bineğe bindi ve halkın kaylûle (öğle) uykusuna yatmış oldukları bir yere rastladı. Ortalık ıssız iken, gündüzün tam ortasında o yere girdi. İşte ayetteki ifade ile bu kastedilmiştir."

Üçüncü Görüş: İbn Zeyd şöyle der: "Ayetteki bu ifade ile, "o saatte bir gafletin bulunduğu" mânâsı kastedilmemiş, aksine oranın halkınca, Hz. Musa (a.s)'dan ve o nübüvvet işinden habersiz oluşları kastedilmiştir. Çünkü Musa (a.s), küçükken, Firavun'un başına sopayla vurmuş ve sakalını yolmuştu. Bunun üzerine Firavun onu öldürmek istemiş, ama sonra bir ateş koru getirilip Musa (a.s)'nın eline verildiğinde, o onu avuçlayıp, ağzına atmış. İşte dilindeki tutukluk bunun eseri olarak kalmış. Bunun üzerine Firavun, "Onu öldürmeyeceğim. Ama onu bu şehirden çıkarın" demiş. Böylece Hz. Musa oradan çıkarılmış ve büyüyüp olgunlaşıncaya kadar, bir daha o şehre girmemiş. Oradakiler de, Hz. Musa (a.s)'yı anmaz olmuşlar ve onu tamamen unutmuşlardı. İşte ayetteki "gaflet" ile kastedilen budur."

Bu rivayetlerin birini diğerine tercih etmenin imkânı yoktur. Çünkü Kur'ân'da bunlardan birine delalet edecek birşey yer almamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Dövüşen İki Şahıs

Ayetteki *"(Orada) birbiriyle kavga etmekte olan iki adam gördü. Şu kendi taraftarlarından, bu da düşmanlarındandı..."* buyurulmuştur. Zeccâc şöyle der: "Cenâb-ı Hak, hikaye yoluyla ve her ikisi de gaib sîğası ile هٰذَا وَهٰذَا *"Biri, öbürü"* buyurmuştur. Buna göre, Hz. Musa (a.s) orada dövüşen iki adama rastladı. Birisi onlara baktığında (zâhiren), "şu birisi, onun taraftarlarından, beriki de onun düşmanlarından" derdi" demektir. Alimler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır: Mukâtil şöyle demiştir: "Dövüşen o iki adam da kâfirdi. Fakat biri İsrailoğullarından, diğeri Kıptîlerdendi." Mukâtil buna şöyle delil getirmiştir: "Çünkü Hz. Musa (a.s) ona ertesi gün, *"sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* (Kasas, 18) demiştir. Meşhur olan

görüşe göre ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın taraftarlarından olan adam müslümandı. Çünkü birisine hem din, hem mezheb (gidişat) bakımından ters düşen kimse hakkında "Bu falancanın şî'asındandır (taraftarlarındandır)" denilemez. İsrailoğullarından olana musallat olan o Kıptî'nin, **Firavun**'un ocakcısı olduğu, onu mutfağına odun taşımak için görevlendirdiği rivayet edildiği gibi, dövüşenlerden **Hz. Musa** (a.s)'nın taraftarı olanın **Sâmirî**, diğerinin ise **Firavun**'un ocakcısı olduğu da rivayet edilmiştir. Doğrusunu Allah bilir.

Musa (a.s)'nın Kıptî'yi Öldürmesi

Ayetteki فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ *"Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi"* ifadesi, "o, ondan, kendini bu düşmandan kurtarmasını ve ona karşı kendine yardım etmesini istedi." Bunun üzerine فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ *"Musa onu bir vuruşta öldürdü"* demektir. **"Vekz"**, parmak uçları ile itmektir. Bu itmenin bütün avuçla olduğu da söylenmiştir. **İbn Mes'ud** bunu فَوَكَّزَهُ مُوسَىٰ şeklinde okumuştur. Bazıları **"vekz"**in, önden, döşten itmek, **"lekz"**in de sırttan itmek olduğunu söylemişlerdir. **Musa** (a.s) güçlü-kuvvetli idi. Bazı müfessirler **Hz. Musa** (a.s)'nın onu, asası ile ittiğini söylemişlerdir. Fakat **Mufaddal**, bunun yanlış olduğunu, çünkü Arapça'da "Onu âsâ ile "vekz" etti" şeklinde bir kullanış bulunmadığını söyler. فَقَضَىٰ عَلَيْهِ yani **Hz. Musa** (a.s) böylece o adamı öldürdü.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Katli ve İsmet-i Enbiya

Peygamberlerin ismeti olduğuna itiraz edenler, bu ayeti delil getirerek şu izahları yapmışlardır:

1) O Kıptînin, bu ölümü haketmiş olduğu veya etmemiş olduğu söylenebilir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, **Hz. Musa** (a.s) daha niçin, *"Burada, "Bu, şeytanın işlerindendir"* ve *"Ya Rabbi, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et"* demiş, yine bir başka surede, *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* (Şuara, 20) demiştir. Eğer ikinci ihtimal, yani Kıptî'nin ölümü haketmemiş olması ihtimali söz konusu ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın onu öldürmesi bir günah olur.

2) Ayetteki *"öbürü de düşmanlarındandı..."* ifadesi, onun "harbî" bir kâfir olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh onun kanı mübahtır. **Hz. Musa** (a.s), onun ölümünden ötürü mağfiret olunmasını istemiştir. Halbuki mübah bir işi yapmadan ötürü, bağışlanmayı istemek câiz değildir. Çünkü bu o mübahın haram olduğu zannını uyandırır.

3) Ayetteki **"vekz"** ile, açıkca ve kasten öldürme manası kastedilmemiştir. Binâenaleyh bu öldürme işi, hataen olmuştur. O halde daha niçin o, mağfiret olunmasını istemiştir.

Birincisine şöyle cevap veririz: "Öldürülen şahıs kâfir idi. Bundan ötürü de kanı mübah idi" denilmesi niçin caiz olmasın?

Hasmın, Hz. Musa (a.s)'nın, *"Bu şeytanın işlerindendir"* deyişini delil getirmesine karşı şu izahlar yapılabilir:

a) Belki de Allah Teâlâ, her nekadar o kâfirin öldürülmesini mübah kılmış ise de, "Evlâ olan onların öldürülmelerinin bir başka zamana ertelenmesidir" demiştir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), o adamı öldürünce, mübah ve mendub olan bir hususu (evlayı) terketmiş oldu. Dolayısıyla Hz. Musa (a.s)'nın, *"Bu şeytanın işlerindendir"* sözü, "Benim mendubu yapmamam, şeytanın işlerindendir" manasındadır.

b) Hz. Musa (a.s)'nın, *"Bu"* kelimesi, kendi yaptığı işe değil, öldürülenin işine işarettir. O halde, bu ifade, "O maktûlün yaptığı iş, şeytanın işlerindendir" manasında olur. Bununla, o kimsenin, Allah'ın emrine muhalefet etmesinden dolayı, ölüme müstehak olduğunu anlatma kastedilmiştir.

c) Yine ayetteki **hâzâ** ile, öldürülenin kendisine işaret edilmiştir ve "Bu şeytanın ordusundan ve hizbindendir" demektir. Nitekim "şeytanın adamları" manasında, "falanca şeytanın işlerindendir" denilir.

Hasmın, "Hz. Musa (a.s)'nın, *"Rabbim, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et"* şeklindeki sözünü kendilerine delil olarak ileri sürmelerine gelince, bu, Hz. Musa (a.s)'nın, tıpkı Hz. Adem (a.s)'in metodunu kullanarak söylediği gibidir. Çünkü o da, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik"* (Araf, 23) demişti ki bununla şu iki hususdan biri kastedilmiştir. Bu, her nekadar ortada bir günah yoksa da, ya Allah'a yalvarıp yakarma ve görevlerini hakkıyla yerine getirmemeyi itiraf etmek için söylenmiş bir cümledir, yahut da mendûbu (evlâ) olanı yapmamak suretiyle, insanın kendini mükafaattan mahrum kılmış olması açısından söylenmiş bir cümledir. Hz. Musa (a.s)'nın *"Bana mağfiret et"* deyişi de, "Bu mendubu yapmadığım için beni bağışla" demektir.

Bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: "Bu mel'ûnu öldürdüğüm için, ya Rabbi kendime zulmetmiş oldum. Çünkü Firavun bunu benim yaptığımı anlarsa, ona karşılık beni öldürür. Binâenaleyh, "Bana mağfiret et" yani, "bunu gizle ve bunun haberinin Firavun'a ulaşmasına fırsat verme". Bunun üzerine فَغَفَرَ لَهُ yani, Allah bu haberi Firavun'a ulaşmaktan alıkoydu, Musa (a.s) ile arasında sır olarak bıraktı." Böyle bir te'vilin yapılabileceğine, bunun peşinden, Hz. Musa (a.s)'nın *"Rabbim, bana in'am ettiğin şeylerden ötürü ettiğin ihsan hakkı için, artık suçlulara asla destek olmayacağım"* demiş olması da delâlet eder. Binâenaleyh burada mü'min olan tarafa yardım etmek, eğer bu masiyetin sebebi olsaydı, Hz. Musa (a.s), böyle demezdi.

Hasmın, Hz. Musa (a.s)'nın, *"Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım"* (Şuara, 20) sözünü delil getirişine gelince, Hz. Musa, "Ben, bu işte hatalı oldum, sapıttım" dememiştir. Fakat Firavun, onun öldürdüğü sırada kâfir olduğunu iddia edince, Hz. Musa (a.s) kâfir olduğu iddiasını reddetmiş ve fakat "dâlî" yani, ne yapması ve nasıl tedbir alması gerektiğini henüz o zaman bilmeyen bir şaşkın olduğunu itiraf etmiştir.

Hasmın, "Eğer o harbî bir kâfir idiyse, **Hz. Musa** (a.s) niçin onu öldürmesinden ötürü bağışlanmasını istedi?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Kâfirin kanının akıtılmasının mübah olması, şeriatlara göre değişen bir durumdur. Belki de onları öldürmek o zaman haramdı. Yahut mübah idiyse de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, evlâ olan onu yalanmamaktı düşmedir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Belki o adam zayıf, **Hz. Musa** (a.s) ise güçlü-kuvvetli biri idi. Onu parmak uçlarıyla yitince, kesin olarak öldürmüş oldu.

Sonra biz bunu kabul etsek bile, **Musa** (a.s)'nın, o yahudiyi o kıptînin elinden bu, terki evlâ olan, parmak uçlarıyla itmeksizin (yumruk vurmaksızın) da kurtarabileceğini söyleyebiliriz. İşte bundan ötürü mağfiret edilmesini istemiştir.

Şunu da belirtelim ki: Biz bu ayetin, **Hz. Musa** (a.s)'dan bir günahın sâdır olduğuna delâlet ettiğini kabul etsek bile, **Hz. Musa** (a.s)'nın o vakit peygamber olduğuna dair kesin bir delilin bulunmadığını beyan etmiştik. Binâenaleyh bu iş, **Hz. Musa** (a.s)'dan, peygamber olmazdan önce sadır olmuş bir hadisedir ki bunda zaten münakaşa yoktur.

BEŞİNCİ MESELE
Halk-ı Ef'al Meselesi

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, günahları Allah'ın yarattığını söyleyen kimsenin görüşünün yanlışlığına delalet eder. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), *"Bu, şeytanın işlerindendir"* demiş ve bu işi, şeytana nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu masiyet, eğer Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, şeytandan değil, Allah'dan olmuş olurdu. Bu tıpkı, **Hz. Yusuf** (a.s)'un, *"Benimle kardeşlerimin arasını şeytan bozduktan sonra"* (Yusuf, 100), **Hz. Musa** (a.s)'nın yol arkadaşı, **Hızır** (a.s)'ın, *"onu bana ancak şeytan unutturdu"* (Kehf, 63) ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şeytan, ebeveyninizi cennetten çıkardığı gibi, sizi de fitneye düşürmesin"* (A'raf, 27) sözleri gibidir.

Bâtıla Yardımın Hükmü

Ayetteki, *"Ya Rabbi bana in'am ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için), artık suçlulara asla destek olmayacağım"* ifadesi ile ilgili bir kaç izah var:

1) Bu ayetin zâhiri **Hz. Musa** (a.s)'nın, "sen bana böylesi bir in'amda ve lütufta bulununca, ben nasıl herhangibir suçluya destekci olabilirdim. Aksine ben mü'mini desteklerim" demiş olduğuna delalet eder. Bu da, **Hz. Musa** (a.s)'nın, kıptîye karşı, israilliye yaptığı yardımın, günah değil taat olduğuna delalet eder. Çünkü eğer bu bir günah olsaydı, o zaman **Hz. Musa** (a.s)'nın, "Sen bana o günahtan ötürü tevbemi kabul ederek in'am edince, ben o günaha devam ettim" demesi gerekirdi.

2) **Kaffal** şöyle der: **Hz. Musa** (a.s), sanki Allah'ın kendisine lutfettiği şeylere, yemin ederek, hiçbir suçluya destekci olmayacağını bildirmiştir. بِمَا أَنْعَمْتَ *"In'am ettiğin şeylere yemin olsun ki"* ifadesinin başındaki "bâ", kasem (yemin) içindir.

3) **Kisâî** ve **Ferrâ**, "Bu, bir haber cümlesi olup, dua manasınadır. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) sanki, "Ya Rabbi beni, isyankârlara destekci kılma" demek istemiştir. **Ferrâ** bunu zaten **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) فَلَا تَجْعَلْنِي ظَهِيراً şeklinde okuduğunu söyler. Bil ki bu ayette, zâlimlere ve fasıklara destekci olmanın câiz olmadığına bir delalet vardır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Hz. Musa** (a.s) istisnâ yaparak (inşaallah diyerek) "Eğer Allah dilerse, mücrimlere destek olmayacağım" demeıniştir. İşte bundan dolayı, ertesi gün buna mübtelâ olmuştur." **İbn Abbas**'ın bu görüşü zayıftır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), ikinci gün o adama destekçi olmayı bırakmıştır. O düşman **Hz. Musa** (a.s)'dan korktuğu için, *"Bu yerde ille yaman bir zorba olmak istiyorsun sen"* (Kasas, 19) demiştir. Yoksa **Hz. Musa** (a.s), birşey yapmış değildir.

★ ★
★

Şehirden Çıkması

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ
إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَنْ
تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ
تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ
لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ
رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

"Hülasa, şehirde korkarak, etrafı kollayarak sabahladı. Bir de ne görsün! Dün kendisinden imdad isteyen adam kendisine seslenıyor. Musa ona dedi ki: "Sen gerçekten besbelli bir azgınsın!" Derken (Musa), ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun? Arabuluculardan olmayı arzu etmiyorsun da, bu yerde illâ yaman bir zorba olmak istiyorsun sen." Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi ve dedi ki: "Musa, şehrin yetkilileri seni öldürmek için, aralarında müzakere ediyorlar. Hemen çık (git). Şüphesiz ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim. Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı ve "Ya Rabbi, beni o zalimler gürûhundan kurtar" dedi."

(Kasas, 18-21).

Soydaşının Hz. Musa (a.s)'yı Tekrar Yardıma Çağırması

Bil ki o adamın, Hz. Musa (a.s)'nın itmesinden ötürü ölmesinden sonra, Hz. Musa (a.s) ertesi gün o adamı öldürenin kendisi olduğunun anlaşılacağı ve böylece de peşine düşüleceğinden endişe ederek sabahladı. Kimselere gözükmeden dışarı çıkınca, bir de ne görsün! Dün kendisinden yardım ve imdat isteyen o İsrailli yine seslenerek, kendisinden yardım istiyor. İşte o zaman Hz. Musa (a.s) ona, *"Sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* dedi.

Dilciler şöyle derler, "**gavîy**" kelimesi, "**müf'il**" (azdıran) manasında "**fa'îl**" vezni üzere bir kelime olabilir. Buna göre mana, "Sen benim kavmimi iğvâ eden, azdıransın. Çünkü dün senin yüzünden o belaya düştüm" şeklinde olur. "**Gavîy**" kelimesinin "**gâvî**" (azgın) manasında olması da mümkündür. Peygamberlerin masum olduklarını kabul etmeyenler bununla istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s)'nın, kendisinden yardım isteyenler ve taraftarlarından olan birisine, *"Sen gerçekten besbelli bir azgınsın"* demesi nasıl caiz olur?" Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

1) Hz. Musa (a.s)'nın kavmi, kaba, sert sinirli kimselerdi. Baksana, onca mucizeyi görmelerine rağmen, yine de *"Onların ilahları olduğu gibi, bizim için de ilahlar (putlar) yap"* (A'râf, 138) demişlerdi. O halde, Hz. Musa (a.s), bu sözüyle bunu kasdetmiştir.

2) Hz. Musa (a.s) onu böyle **gaviyy** (azgın) diye nitelemiştir. Çünkü kendisinden, karşı tarafın zarar vermek istediği şeylerden kurtarması imkansız olacak bir şekilde çokca düşmanlık sâdır olan kimsenin yolu, rüşd yolunun aksi olur.

Alimler, ayetteki, *"O dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun?"* ifadesinin, o İsrâilinin mi, yoksa o Kıptî'nin mi sözü olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s) o İsrâiliye "**azgın**" deyip, İsrâilî de onu öfkeli görünce, Hz. Musa (a.s) onu yakalamak istediğinde, İsrâilî onun kendisini öldüreceğini sanmış ve bu sözü söylemiştir." Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Çünkü dün o adamı öldürdüğünü ondan başkası bilmiyordu. Böylece bu, o katlin zuhûruna ve adamın korkusunun artmasına bir sebep teşkil etmiştir." Diğer alimler ise, "Aksine bu, Kıptî'nin sözüdür. Çünkü bu hadiseyi Kıptî, o İsrâilliden öğrenmişti" demişlerdir. Doğru izah da budur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Derken Musa, ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa..."* buyurmuştur. Binâenaleyh bu söz, başkasına değil, o adama aittir. O halde, ayetteki, *"Bu yerde illa yaman bir zorba olmak istiyorsun sen"* ifadesi, ancak o kâfir tarafından söylenmeye uygundur.

Bil ki "**cebbar**", çeşitli zulüm ve katillikler yapmak isteyen, işlerin neticesine bakmayan ve kendisine yapılanı en güzel bir şekilde karşılamayan kimse demektir. Bunun, hiç kimseye boyun eğmeyen, kibirli kimse manasına olduğu da söylenmiştir. Bu hadise meydana gelince, o şehirde yayıldı, Firavun'a kadar ulaştı ve böylece de Kıptîler, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeyi kafalarına koydular.

Meçhul Bir Mü'min

Ayetteki, وَجَآءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ *"Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi..."* ifadesine gelince, **Keşşâf** sahibi şöyle der: "Ayetteki يَسْعَىٰ (koşarak) fiil cümlesinin, "**recûl**" kelimesinin sıfatı olarak, mahallen merfû; veya o kelimeden "hal" olarak mahallen mansub olması mümkündür. Çünkü bu kelime (hal olmasına göre), ayetteki مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ ile tahassus kesbetmiş (hususîlik, biraz belirlilik kazanmış) bir nekiredir. Ayetteki "**I'timâr**", "karşılıklı meşverette bulunmak, görüşme yapmak" demektir. Arapça'da, taraflar birbirlerine birşeyler emir ve tavsiye edip veya bir şeye dikkat çektiği için, ٱلرَّجُلَانِ يَأْتَمِرَانِ "o iki adam istişare ediyorlar" denilir. Buna göre mana, "senin hakkında onlar görüşme yapıyorlar" şeklindedir. Müfessirlerin çoğu, ayette bahsedilen bu adamın **Firavun** hanedanından iman etmiş bir kimse olduğu kanaatindedirler. İşte onun bu şefkatinden ötürü, **Hz. Musa** (a.s)'yı o toplumun kendisini öldürmek için ve kendisi hakkında görüştüklerini haber vermek, **Hz. Musa** (a.s)'yı ikaz etmek için, koşup ona geldi.

Ayetteki, فَخَرَجَ مِنْهَا خَآئِفاً يَتَرَقَّبُ *"Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı"* ifadesi, "**Firavun** hanedanına karşı, canından korkarak, arkasına düşen ve kendisini yakalamaya gelmiş birisinin olup-olmadığını gözetleyerek çıktı" demektir. Daha sonra, **Hz. Musa** (a.s), Allah'dan başka sığınılacak birisinin olmadığını bildiği için, Allah'a iltica edip, *"Ya Rabbi, beni o zalimler gürûhundan kurtar"* dedi. Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o Kıptî'yi öldürmesinin bir günah olmadığına delalet eder. Aksi halde, kendisi onlara zulmeden olmuş olurdu ve onlar ise, **Hz. Musa** (a.s)'yı kısasen öldürmek için, peşine düşüp aradıkları için zalim olmuş olmazlardı.

★ ★
★

Medyen'e Gitmesi

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يَهْدِيَنِي سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ
وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا
خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ ٱلرِّعَآءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى
ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَآءَتْهُ إِحْدَىٰهُمَا تَمْشِي عَلَى ٱسْتِحْيَآءٍ
قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَآءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ ٱلْقَصَصَ قَالَ لَا
تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَىٰهُمَا يَٰٓأَبَتِ ٱسْتَـْٔجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ ٱسْتَـْٔجَرْتَ
ٱلْقَوِيُّ ٱلْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّيٓ أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ٱبْنَتَيَّ هَٰتَيْنِ عَلَىٰٓ أَن تَأْجُرَنِي
ثَمَٰنِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِيٓ
إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ
فَلَا عُدْوَٰنَ عَلَيَّ وَٱللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

"(Musa) Medyen tarafına yönelince dedi ki: "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir.".Medyen suyuna varınca, su başında bir yığın insan buldu, (hayvanlarını) suluyorlardı. Onların gerisinde ve aşağısında da, (sürülerini) bekleten iki kadın gördü. Dedi ki: "Bu haliniz ne?" Dediler ki: "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe, biz sulayamayız. Babamız da yaşlanmış bir ihtiyardır. Bunun üzerine Musa da, onların (hayvanlarını) suladı. Sonra gölgeye dönüp, dedi ki: "Rabbim, gerçekten ben bana indireceğin bir hayra muhtacım" derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi ve "Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi. Bunun üzerine Musa ona gitti ve ona kıssasını anlattı. O, "Korkma, o zalimler gürûhundan kurtuldun" dedi. O iki kadından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emîn olandır" dedi. O (zat) dedi ki: "Ben, iki kızımdan birini, bana sekiz yıl

işçilik yapmak şartıyla, sana nikahlamayı arzu ediyorum. Eğer hizmetini on yıla tamamlarsan, o da senin kereminden olur. (Bununla beraber), sana zorluk çıkarmayı da arzu etmem. İnşaallah beni salihlerden bulursun." (Musa) dedi ki: "O, seninle benim aramdadır. Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem, demek ki bana karşı bir husumet yok. Allah, dediğimize vekildir"

(Kasas, 22-28).

Bil ki, alimler, ayetteki وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ *"(Musa) Medyen tarafına yönelince"* ifadesinin izahı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "**Musa**, yola çıktı, ama Medyen'i keşfetmedi. Ne var ki, kendisini Allah'a teslim etti ve bu hususta hiçbir bilgisi olmadan yürümeye başladı. Bu sebeple de Allah Teâlâ onu, Medyen'e ulaştırdı" demişlerdir ki, bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), bu yolculuğa çıkınca Medyen'i kafasına koydu. Çünkü onun gönlünden Medyenlilerle kendisi arasında bir akrabalık bulunduğu düşüncesi geçmekteydi. Çünkü onlar da, **Medyen İbn İbrahim** (a.s)'ın torunlarındandı. **Medyen İbn İbrahim** (a.s) de İsrailoğullarındandı. Ne var ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın o yol hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Bu sebeple, Allah'ın lütfuna sarılmıştı. Bazı kimseler de, "Tam aksine, **Hz. Musa** (a.s)'ya **Cebrail** (a.s) geldi ve ona o yolu öğretti" demişlerdir.

İbn Cerir, Süddî'den şunu nakletmiştir: "**Musa** (a.s) yürümeye başlayınca, kendisine at üzerinde bir melek geldi. Derken, sevincinden dolayı, **Hz. Musa** (a.s) onun önünde eğildi. Bunun üzerine melek, *"Böyle yapma. Peşimden gel"* dedi. O da, Medyen'e giden yolda ona uydu."

Hz. Musa (a.s)'nın yolculuğa çıkarken kafasına Medyen'i koymadığını söyleyenler, şu iki şekilde istidlâl etmişlerdir:

1) Ayette, *"(Musa) Medyen tarafına yönelince..."* buyurulmuştur. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s) şayet, Medyen'e gitmeye niyetlenmiş olsaydı, o zaman ayette, "Medyen'e yönelince..." buyurulurdu. Ayette böyle buyurulmayıp, *"Medyen tarafına yönelince..."* denilince, biz, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o tarafın nereye çıktığını bilmeden, sadece o cihete doğru yönelmiş olduğunu anlamış bulunuyoruz.

2) Ayetteki, *"Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir"* ifadesidir. Çünkü bu, bilenden değil, şüphe edenden sudûr edecek olan bir sözdür. Doğruya en yakın olanı ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın Medyen'e gitmeye kastettiğini, ama yolu bilmediğini söylemektir. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s), o yolun nasıl olduğunu rastladığı kimselere sormuştur. Çünkü, **Hz. Musa** (a.s)'nın aklından ve zekâsından beklenen şey, onun öyle yapmasıdır. Daha sonra **İbn İshâk** şunu ilave eder: "O, Mısır'dan Medyen'e, yiyeceksiz ve desteksiz olarak çıkmıştır. İki şehir arasında da, sekiz günlük bir mesafe bulunuyordu. **Hz. Musa** (a.s), bu yolculuğu esnasında ağaç yaprakları yemiştir."

Hz. Musa (a.s)'nın عَسَىٰ رَبِّيٓ أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَآءَ السَّبِيلِ *"Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir..."* ifadesine gelince, bu, dedesi **İbrahim** (a.s)'in, *"Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim. O, bana yol gösterir"* (Saffat, 99) şeklindeki sözünün bir benzeridir. Zaten, **Musa** (a.s), getirdiği istidlallerde, verdiği cevaplarda, yalvarıp yakarmalarında, genel olarak **Hz. İbrahim** (a.s)'in zikrettiği şeyleri zikreder. Zaten, selefi **Sâlih** (a.s) için, gerçek manada halef olmak da bunu gerektirir. Allah'ın salât ve selâmı onlara, bütün tayyib ve müttakîlere olsun.

Medyen Kuyusunda

Ayetteki, وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدْيَنَ *"Medyen suyuna varınca..."* cümlesinde geçen su, hayvanların sulandığı bir su olup, rivayete göre burası bir kuyuydu. **Hz. Musa** (a.s)'nın oraya "vürûdu" ise, oraya gelip ulaşması demektir.

وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ifadesi, "onun üzerinde, yani kenarında, sulanan yerde bir topluluk, yani çeşitli insanlardan çok sayıda bir cemaat gördü. Onların bulunduğu yerden daha aşağı bir yerde de sürülerini beklerken iki kadın gördü" demektir. **Zevd** (اَلذَّوْد) , karşı koymak, itmek, engellemek demektir. Buna göre, تَذُودَانِ kelimesinin anlamı, "sürülerini engelleyen, onları tutan, hapseden iki kadın" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, koyunlarını engelliyorlardı. Alimler bu engellemenin nedeni hususunda da ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc** şöyle der: "Çünkü, o suyun kenarında, o ikisinden daha kuvvetli ve güçlü olan kimseler bulunuyordu. Dolayısıyla onlar koyunlarını sulama imkânı bulamıyorlardı."

b) Onlar, suyun kenarındaki sıkışıklıktan hoşlanmıyorlardı.

c) Koyunlarının, o suyun kenarındakilerin koyunlarına karışmasını istemiyorlardı.

d) Erkeklere karışmamak için.

2) Onlar, kendilerini görmek için bakan kimselerin bakışlarını, yüzlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

3) İnsanları, koyunlarından uzak tutmaya çalışıyorlardı.

4) **Ferrâ** şöyle der: "Onlar, o koyunları dağılmaktan ve sürülüp gitmekten alıkoymaya çalışıyorlardı."

Ayetteki, قَالَ مَا خَطْبُكُمَا *"Bu haliniz ne?"* ifadesine gelince bu, "Neyiniz var?" demek olup, masdar, ism-i mef'ûl anlamında olarak مَا مَخْطُوبُكُمَا demek olup, "sizin bu alıkoymadan maksat ve gayeniz nedir?" demektir. Buna göre bu demektir ki, tıpkı senin, مَا شَأْنُكَ sözündeki, "**meş'ûn**" manasının شَأْنٌ (**şe'n**) diye adlandırılması gibi, "**mahtûb**" da **hatb** diye adlandırılmıştır.

Yaşlı Babanın İki Kızı

Ayetteki, قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ *"Dediler ki: "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe, biz sulayamayız. Babamız da çok yaşlı bir ihtiyardır"* ifadesine gelince bu, şu sebeplerden dolayı, o iki kadının, sulamadan aciz olduklarını göstermektedir:

1) Sulama işini, adeten erkekler yapar. Kadınlar ise bunu yapamazlar.

2) Onlardan beklenen, daha sonra sulamak üzere hayvanlarını engellemeleridir.

3) Onların, *"Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe..."* şeklindeki sözlerinden anlaşılan...

4) Onların, o topluluktan artan suyu beklemeleri.

5) Onların, *"Babamız da çok yaşlı bir ihtiyardır..."* şeklindeki sözleri. Bunun bu manaya delalet şekli şöyledir: Şayet onların babaları güçlü kuvvetli olsaydı, orada bulunurdu. Orada bulunsaydı, o zaman, sulama işi geriye kalmazdı. İşte o zaman da, çobanlar kendi hayvanlarını sulamadan önce onlara sıra gelirdi. O vakit ise, babalarına, mütad olan vakitten önce dönerlerdi. **Ebu Amr, İbn Amir** ve **Asım**, yâ'nın fethası, dal'ın da hemzesi ile يَصْدُرَ **(yasdure)** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ'nın dammesi, dâl'ın kasresi ile, يُصْدِرَ **(yusdire)** şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre mana, "Onlar o sudan ve o sulama işinden dönmedikçe" şeklinde olur ki, صَدَرَ **(sadare)** وَرَدَ (gelmek)'nin zıddıdır صَدَرَ (gitti, suya vardı). İkinci kıraate göre mana, "o topluluk hayvanlarını döndürmedikçe" şeklinde olur.

Ayetteki, فَسَقَىٰ لَهُمَا *"Bunun üzerine Musa da, (onların) hayvanlarını suladı"* ifadesine gelince, bu, "işte, o ikisinden dolayı, onların koyunlarını suladı" demektir. Bu sulama işinin nasıl olduğu hususunda da, şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) **Musa** (a.s), oradakilerden müsaade etmelerini istedi de, onlar da bunun üzerine müsaade ettiler.

2) Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), üzerinde, ancak on kişinin, bir rivayete göre kırk kişinin, bir rivayete göre de yüz kişinin itebileceği bir kaya parçası bulunan kuyuya yöneldi, onu tek başına oradan itti ve o kuyudan su çekti."

3) **Hz. Musa** (a.s) oradikeleri sıkıştırınca, onlar o taşı o kuyunun ağzına koymaya yöneldiler. İşte, bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s) o taşı oradan itti ve kadınların koyunlarını suladı. Bunun izahı Kur'ân'da yer almamıştır. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen, Allah'tır. Ancak ne var ki o kadın, **Hz. Musa** (a.s)'yı kuvvetli olmakla nitelemiştir. Böylece bu niteleme, o kadının, **Hz. Musa** (a.s)'nın kuvvetinin fazla olduğunu gösteren bir şeyin ondan sâdır olduğunu görüp müşahede ettiğine delâlet eder.

Cenâb-ı Hak, ثُمَّ تَوَلّٰى إِلَى الظِّلِّ *"Sonra gölgeye dönüp..."* buyurmuştur. Bunda, **Hz. Musa** (a.s)'nın, o kadınların sürülerini, güneşte ve sıcak bir havada sulamış olduğuna ve **Hz. Musa** (a.s)'nın kuvvetinin mükemmelliğine bir delalet vardır. **Kelbî** şöyle der: "**Musa** (a.s), o suyun kenarında bulunanların yanına geldi ve onlardan bir kova su istedi. Bunun üzerine onlar ona, "Eğer istersen, o kovayı kuyudan getir ve o ikisinin koyunlarını sula" deyince, **Hz. Musa** (a.s) da, "tamam" dedi. Daha önce, kuyudan çıkarabilmek için, kovanın başına kırk kişi toplanıyor ve onu ancak çıkarabiliyorlardı. Derken, **Musa** (a.s), yalnız başına olduğu halde o kovadan tuttu, su doldurdu ve (onu çıkararak) havuza döktü. Bereketlenmesi için de, dua etti. Daha sonra da, o iki kadının koyunlarını o havuza yaklaştırdı; böylece de o hayvanlar, kanıncaya kadar su içtiler. Sonra da, onları, koyunlarıyla beraber salıverdi."

Kızların Babası Kim?

İmdi eğer, "Allah'ın Peygamberi olan **Şuayb** (a.s)'ın, o iki kızının o sürüyü sulamalarına gönlü nasıl razı olmuştur ve nasıl olup da bunu uygun bulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Kur'ân'da, onların babalarının **Şuayb** (a.s) olduğuna dair bir delâlet bulunmamaktadır. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Onların babaları, **Hz. Şuayb** (a.s)'ın kardeşinin oğlu **Bîrûn**'dur. **Şuayb** (a.s), kör olduktan sonra ölmüştür." Bu, **Ebu Ubeyd**'in tercihidir. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Bu, o dini **Şuayb** (a.s)'dan öğrenmiş olan mü'min bir kimseydi."

Şunu da belirteyim ki, biz, bu mü'min adamın **Şuayb** (a.s) oluğunu kabul etsek bile, kızların hayvanları sulamasında bir fesat söz konusu değildir. Çünkü din, buna karşı değildir. Ama, bu konuda, insanların kişilikleri farklı farklıdır. Çöldeki kimselerin halleri, yerleşik hayat sürenlerinkinden farklıdır. Özellikle, o durum zarûret durumu olursa.

Hz. Musa (a.s)'nın İsteği

Ayetteki, فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ *"Ya Rabbi, gerçekten ben, bana indireceğin hayra muhtacım"* ifadesine gelince bu, "Ben, bana indirdiğin az veya çok, arık ya da besili, vereceğin her şeye muhtacım" demektir. "**Fakîr**" kelimesi, سَأَلَ (istedi) ve طَلَبَ (talep etti) manalarını kapsadığı için, lâm harf-i cerriyle müteaddi kılınmıştır.

Bil ki, bu söz bir ihtiyaç haline delalet eder, ama bu ihtiyaç, yiyecek de olabilir, başka şey de olabilir. Ancak ne var ki, müfessirler bunu yiyeceğe hamletmiş, yiyecek anlamına almışlardır. **İbn Abbas**, "**Hz. Musa** (a.s), bu sözüyle yiyeceği bir şeyi, taâmı kastetmiştir" derken, **Dahhâk**, "o, yer baklası hariç, yedi gün hiçbir şey tadmadan bekledi" der. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Musa** (a.s), bu sözü söylerken, bunu o iki kadına işittirmek için, yüksek sesle istedi. Buna göre şayet, "**Hz. Musa** (a.s)'da,

o büyük kovayı taşıyabilecek kuvvet mevcutken, onun o yüce himmetine böyle bir taam ve yiyecek talebinde bulunması nasıl yakışır? Hem, Hz. Peygamber (s.a.s) لاَتَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلاَ لِذِى قُوَّةٍ سَوِيٍّ *"Zengine ve güçlü kuvvetli kimseye tasaddukta bulunmak helal olmaz"* buyurmamış mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "**Hz. Musa** (a.s)'nın, bunu o iki kadına duyurmak ve yiyecek istemesi için sesini yükseltmiş olması, **Hz. Musa** (a.s)'ya kesin olarak yakışmaz. Binâenaleyh, bu rivayet kabul edilemez. Ancak ne var ki, belki de, **Hz. Musa** bunu, içinden, Rabbine karşı söylemiştir."

Bu ayet hakkında şöyle bir izah da yapılabilir: **Hz. Musa**, "Ya Rabbi, senin bana, din hayırlarına dair verdiğin şeyler sebebiyle ben, dünya konusunda fakir düştüm" demek istemiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'un yanındayken, bolluk ve servet içinde bulunuyordu. **Hz. Musa** (a.s) bu sözü, işte bu tebdîle (din ile dünyasının yer değiştirmesine) razı olduğu, buna sevindiği ve buna şükrettiği için söylemiştir. İşte bu açıklama, bu te'vil, **Hz. Musa** (a.s)'nın haline daha uygundur.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَجَآءَتْهُ إِحْدٰيهُمَا تَمْشِى عَلَى اسْتِحْيَآءٍ *"Derken o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi..."* ifadesine gelince buradaki اِسْتِحْيَاءٌ (**istihyâ**'un) masdarı, terkip bakımından hal, isim-i fail anlamındadır. Yani, "utanarak, havf ederek" demektir. **Ömer İbni'l-Hattâb**, "O kadın, gömleğinin kolunu yüzüne tutarak, onunla örtünerek gelmişti..." demiştir. Bu ifadeye "Erkeklere dönmeden, uzaktan uzağa yürüyerek..." anlamı da verilmiştir. **Abdülaziz İbn Ebî Hazım**, bu ifadeye, "**Hz. Musa** (a.s)'ya saygı duyarak..." manasını vermiştir. Kıraat alimlerinden kimileri, ayetteki bu kelimeyi تَمْشِى ifadesi üzerinde vakfederek, daha sonra da, okumaya başlayarak, عَلَى اسْتِحْيَاءٍ der.

Kızların Babasının Onu Daveti

Ayetteki, قَالَتْ إِنَّ أَبِى يَدْعُوكَ *"Babam, seni çağırıyor..."* cümlesine gelince, bu, "o, utanarak geldi ve böyle dedi..." demektir. Çünkü, cömert kimse, bir başkasını ziyarete davet edince, utanır. Özellikle kadınlar. Bu ifadede, **Şuayb** (a.s)'ın, o iki kızın dışında, başka bir yardımcısının bulunmadığına dair bir delalet vardır. Rivayet olunduğuna göre, o iki kadın oradakilerden önce babalarının yanına varınca, **Şuayb** (a.s) onlara, "Ne çabuk bitirdiniz?!" deyince, onlar, "Biz, bize acıyan, edebli, irfanlı, salih bir adama rastladık da, o bizim koyunlarımızı suladı" dediler. Bunun üzerine **Hz. Şuayb** (a.s), onlardan birisine "Git ve ona, bana gelmesini söyle" dedi. Ayette bahsedilen o ihtiyarın, **Şuayb** (a.s) mi yoksa başkası mı olduğu hususundaki farklı görüşler daha önce geçmişti. Ekseri ulemâ, onun **Şuayb** (a.s) olduğu kanaatindedirler. **Muhammed İbn İshâk**, o iki kız hakkında, "Onların büyüğünün adı, **Safûra**, küçüğünün adı da, **Liyâ**'dır" derken, başkaları, **Safrâ**n, **Safîrâ**n olduğunu söylemiştir. **Dahhâk** da, büyüğünün adının **Sâfûrâ** olduğunu söylemiştir. **Hz. Musa** (a.s)'ya gelen ise, ekserî ulemânın görüşüne göre, büyük kızdır. **Kelbî**, **Hz. Musa** (a.s)'yı çağırmaya gelenin küçüğü olduğunu söyler. Ama Kur'ân'da, bu tür tafsilattan herhangi birine dair herhangi bir delâlet yoktur.

Kadınla Babasına Gitmeleri

Ayetteki قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا *"ve, "Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi"* ifadesine gelince,bunda bazı müşkil meseleler vardır:

1) **Hz. Musa** (a.s)'nın, bir kadının sözüne göre davranması ve o kadın yabancı olduğu halde onunla yürümesi nasıl uygun olmuştur? Zira bu, büyük bir töhmete sebep olabilir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) de, اتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهَمِ *"Töhmet getirecek mahallerden, işlerden kaçının"* buyurmuştur.

2) O, o iki kadının koyunlarını Allah'a yaklaşmak amacıyla sulamıştı. O halde onun, buna mukabil bir ücret alması nasıl uygun düşebilir? Çünkü bu, ne mürüvvete, ne de dine uygun düşer.

3) **Hz. Musa** (a.s), hem kızların hem de babalarının yoksulluğunu ve acziyyetlerini anlamıştı. O ise, azıcık bir çabayla, pekçok şeyler elde edebilecek derecede, son derece güçlü ve kuvvetliydi. O halde böyle olan bir kimsenin, bu kadarcık bir sulamaya mukabil, yaşlı bir adamdan ve fakir bir kadından ücret talep etmesi nasıl uygun düşebilir?

4) Bir peygamber olan **Şuayb** (a:s)'in, kendi genç kızını, o adamın namuslu mu yoksa fasık birisi mi olduğunu henüz öğrenmeden genç olan birisinin yanına yollaması nasıl uygun düşebilir?

Birinciye cevap: Biz şöyle deriz: İster hür, ister köle, ister kadın, isterse erkek olsun, birisinin sözüne göre bizim davranmış olduğumuz gibi, bir kadının sözüne göre davranmak, haberde variddir. Burada o kadın, ancak babasından haber getirmiştir. Kadınla birlikte yürümeye gelince, ihtiyatlı ve takvâ içinde olduğu sürece bunda herhangi bir sakınca yoktur.

İkinciye cevap: Her ne kadar kadın böyle demişse de, belki de **Hz. Musa** (a.s), onlara, ücret talep etmek için gitmemiş, aksine o yaşlı ve muhterem kimseyi görmenin bereketi ümidiyle gitmiştir. Rivayet olunduğuna göre, kadın, *"ücretini ödemek için"* deyince, **Hz. Musa** (a.s) bundan hoşlanmıyor. Ona yiyecek sunulduğunda, yemekten kaçınıyor ve, *"Biz, öyle bir evin halkıyız ki, dinimizi dünyamıza değişmeyiz; yapılan iyiliğe mukabil, bir ücret almayız..."* diyor. Bunun üzerine **Şuayb** (a.s), "Bu, bize gelen herkese gösterdiğimiz âdet ve örfümüzdür" diyor.

Aynı şekilde şöyle de demişlerdir: Açlığın, artık tahammül edemeyeceği bir dereceye vardığı; çaresiz kaldığı için de bunu kabul etmiş olduğu.. herhalde yadırganmaz. Bu aynı zamanda **üçüncünün** de cevabıdır. Zira, zaruretler, mahzurlu ve memnû şeyleri mübah kılarlar.

Dördüncüye cevap: Muhtemeldir ki **Hz. Musa** (a.s), vahiy vasıtasıyla, o kadının temiz ve pâk olduğunu öğrenmişti. Bundan dolayı da, onun namuskârlığına güveniyordu.

Ücret İstemeyişi

Ayetteki فَلَمَّا جَآءَهُ *"Bunun üzerine Hz. Musa ona gitti"* cümlesi hakkında, **Ömer İbnl'l-Hattab** (r.a) şöyle demiştir: " **Hz. Musa** (a.s) yürümek üzere ayağa kalkar. Önünde de kız bulunmaktadır. Derken rüzgâr eser, kızın kimi yerlerini açar. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s) ona, "**Ben, İbrahim** (a.s) soyundanım. Binâenaleyh, sen benim arkama geç ki, rüzgâr elbiselerini kaldırmasın. Ben de böyle, benim için helal olmayan şeyi görmeyeyim" der. **Şuayb** (a.s)'in yanına girdiğindeyse, bir de ne görsün, yemek hazırlanmış. **Şuayb** (a.s) ona hemen, "Buyur ey delikanlı" deyince, **Hz. Musa** (a.s), "Allah'a sığınırım" der. **Şuayb** (a.s) "Niye ki?" diye sorduğunda **Hz. Musa** (a.s), "Çünkü biz, öyle bir ev halkındanız ki yer dolusu altın mukabilinde bile olsa, dinimizi satmayız" cevabını verir. Bunun üzerine **Şuayb**, "Fakat benim ve atalarımın örfü, misafiri yedirip içirmektir" deyince de, **Hz. Musa** (a.s) sofraya oturur ve yer. Şüphesiz ki o, başlangıçta, bunun yaptığı işe mukabil bir ücret olacağı endişesiyle yemekten kaçınmıştı.

Hızır'la birlikte bulunduğunda, ona, *"Dileseydin elbette buna karşı bir ücret alırdın"* (Kehf, 77) derken, bunu istemezlik yapmamıştı. Fark şudur: Yapılan sadaka (kabilinden ise) mukabil bir ücret almak caiz olmaz; ama, doğrudan doğruya ücretli çalışmaya gelince, mekrûh değildir. وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ *"ve ona kıssasını anlattı..."* cümlesinde **kasas** kelimesi, tıpkı **'alel** kelimesi gibi bir masdardır. Anlatılan şeye, kasas denilmiştir.

Dahhâk şöyle demiştir: "**Musa** (a.s), **Şuayb** (a.s)'ın yanına girdiğinde **Şuayb** (a.s) ona, "Ey Allah'ın kulu, kimsin sen?" diye sorar. O, "Ben, **Musa İbn İmrân İbn Yeskur İbn Kahis İbn Lâvî İbn Ya'kûb**'um" der ve doğduğundan itibaren başından geçen her şeyi, ebeleri, kendisini emzirenleri, denize atılmalarını, Kıptî'yi öldürmesini, onların onu öldürmek istemelerini... anlatır. Bunun üzerine **Şuayb** (a.s) لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Korkma, o zalimler gürûhundan kurtuldun"* der. Yani, "onların, bizim topraklarımızda sözü geçmez. Biz onların toprakları üzerinde değiliz..." demektir. Ayette, onun bunu, vahiyle mi yoksa durum öyle gerektirdiği için mi söylediğine dair bir delalet bulunmamaktadır.

Eğer, "Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Firavun, Musa** (a.s)'nın arkasına düştüğünde, bir milyon altıyüz bin kişiyle birlikte yola çıkmıştı." O halde, durumu böyle olan bir kralın toprakları içinde, kendi yönetim merkezinden sekiz günlük mesafede böyle bir köyün bulunması nasıl mâkul olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, ender rastlanacak bir şey ise de, imkânsız değildir.

Ayet-i keremideki قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ *"O iki kadından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emin olandır..."* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kadın, onun hayvanları nasıl suladığını gördüğü için, onu kuvvetli olmakla nitelemiştir. Yine, anlattığımız üzere, onlar sürülerini alıkoyarken **Hz. Musa** (a.s), onların hayvanlarını sularken ve de kadının önünde babasına gelirken bakışlarını indirdiği, ona bakmamış olduğu için de, onu güvenilir olmakla nitelemiştir.

İKİNCİ MESELE

Aksi daha uygun olduğu halde خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ ifadesi, إِنَّ 'nin ismi, اَلْقَوِيُّ الْاَمِينُ ifadesi de haberi kılınmıştır. Çünkü, takdirin sebebi, o şeye daha çok ilgi ve alaka gösterilmesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kendilerine, anlayış ve zekâ bitişmediği sürece, güçlü olmak ve emniyyet telkin etmek, maksadı elde etmek için yeterli değildirler. O halde o, zekâ ve anlayış işini niye ihmal etmiştir? Bunun, emniyyet telkin etme, emânet ehli olmanın kapsamına girdiğinin söylenilmesi mümkündür.

Abdullah İbn Mes'ûd'dan şu rivayet edilmiştir: "İnsanların en zekileri, şu üç kişidir: **Şuayb** (a.s)'in kızı, **Hz. Yusuf** (a.s)'un hapishanedeki arkadaşı ve **Hz. Ömer** (r.a)'i tasdik ve tezkiye eden **Hz. Ebu Bekir** (r.a)."

Kızlardan Biri ile Evlenme Teklifi

Ayetteki قَالَ اِنِّي اُرِيدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ *"O (zât) dedi ki: "Ben, iki kızımdan birini ... sana nikâhlamayı arzu ediyorum..."* ifadesine gelince, hiç şüphesiz ki, lafız her ne kadar bir belirsizlik (terdîd) ifade ediyorsa da, fakat o, evlendirme hususunda, (hangisiyle olduğu hususunda) muayyen birisini gösterir. Akdin, iki süreden en azına göre vaki olduğunda şüphe yoktur. Daha fazla süre çalışmak ise, bir teberrû gibidir. Fukahâ bununla bazan, çalışmanın da mehir sayılma yönünden mal gibi olduğuna, ücrete ve ücrete bağlanana ziyadede bulunmanın caiz olduğuna dair istidlâlde bulunmuşlardır. Fakat bu, bizden önceki ümmetlerin şeriati olup, bizi bağlamaz. Bu ifade aynı zamanda, o şeriatta, veliye bir menfaatin şart koşulmasının caiz olduğuna; yine o şeriatta, kadının hak etmiş olduğu bir bedel olmaksızın kadının nikahlanmasının caiz olduğuna; aynı şekilde, akdin gerektirmediği şartların, nikah akdini bozmadığına delalet etmektedir.

Daha sonra, o, عَلٰى اَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ *"bana sekiz yıl işçilik yapman şartıyla..."* demiştir. Bu ifade, sen, başkasına ücretli olarak çalıştığında söylediğin, اَجَرْتُهُ (**ecertuhû**) ifadesinden alınmıştır. Bu durumda *"sekiz yıl"* ifadesi, onun zarfı olur. Yahut da bu, "ona şöyle şöyle karşılık verdim" anlamına gelen اَجَرْتُهُ كَذَا ifadesinden alınmıştır. Nitekim اَجَرَكُمُ اللّٰهُ وَرَحِمَكُمْ *"Allah mükâfaatını versin ve size merhamet etsin"* temennisi de bunun gibidir. O zaman, *"sekiz yıl"* ifadesi, mef'ûl-ü bih olur. Manası ise,"sekiz yıl çobanlık yapmak" şeklinde olur.

Daha sonra o, وَمَآ اُرِيدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَ *"Sana zorluk çıkarmayı da istemem"* der. Bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bunun manası, "süreyi on yıla tamamlamayı mecbur tutmak suretiyle, sana zorluk çektirmeyi de istemem" şeklindedir. Buna göre eğer, "Arapların ضَغَطَ عَلَيْهِ وَشَقَّ عَلَيْهِ الْأَمْرُ ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun manası şudur: "Durum sana ağır geldiğinde, o zaman sanki, iki şeyi düşünmen suretiyle, o sana ağır ve meşakkatli gelmiştir. Bu yüzden, bazan, "Buna gücüm yeter" dersin, bazan da, "Buna gücüm yetmez" dersin."

2) Bunun manası şudur: "Çobanlık konusunda sana sıkıntı vermek istemiyorum. Bu konuda sana kolaylık gösteriyor, imkânın ölçüsünde çalışman konusunda müsamaha ediyorum. Çobanlık konusunda, büyük bir dikkat ve titizlikle seni sorumlu tutmuyorum..." İşte, peygamberler, burada da görüldüğü gibi, insanlarla olan muamelelerinde en kolayı seçerler. Nitekim hadiste şöyle buyurulmuştur: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ شَرِيكِي فَكَانَ خَيْرَ شَرِيكٍ لاَ يُدَارِى وَلاَ يُشَارِي وَلاَ يُمَارِي *"Hz. Peygamber (s.a.s) benim ortağım idi. En hayırlı bir ortaktı; ne mudâra yapar, ne tartışmada ileri giderdi, ne de nizalaşırdı..."*.

Akdin Yapılması

Daha sonra o سَتَجِدُنِي إِنْ شَآءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *"İnşaallah beni salihlerden bulursun..."* der. Burada da iki izah şekli vardır:

1) O burada, "**salâh**" ifadesiyle, güzel muameleyi ve yumuşak huyluluğu kasdetmektedir.

2) O, "**salâh**" ifadesiyle, umûmî manayı kastetmektedir ki, güzel muameleler de buna dahildir. "**İnşaallah**" demiştir, ki bu, O'nun tevfik ve yardımına güvenip dayanmak içindir. Buna göre eğer, "Böyle bir şartla akid nasıl tamam olur? Çünkü sen, "Allah dilerse karım boştur" dersen, o boş olmaz" denilirse, biz deriz ki: Bu, şerîatlara göre değişen bir husustur:

Onun, قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ *"O, seninle benim aramda..."* ifadesine gelince, bil ki, **zâlike** mübtedâdır. بَيْنِي وَبَيْنَكَ ifadesi ise, onun haberidir. Bu, **Hz. Şuayb (a.s)** ile yapmış olduğu anlaşmaya bir işarettir. O bununla "Bu söylediğin ve, benimle üzerinde anlaşma yaptığın şey, ikimiz arasında geçerli olup, hiçbirimiz ondan çıkmayacağız. Ne ben, bana koştuğun şartlardan çıkacağım, ne de sen, kendine karşı bana taahhüt ettiğin şartlardan..." manasını kasdetmiştir.

Daha sonra o أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ *"Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem (...)"* buyurmuştur. Yani, "en uzunu on yıl, en kısası da sekiz yıl olan iki süreden hangisini yerine getirirsem" demektir. فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ yani, "ziyâdeyi istemede bana karşı husumet edilmez..." demektir. O bununla muhayyerliği belirtmek istemiştir. Şunu demek ister: Dilerse o, dilerse bu. Süreyi artırma işi, hiç kimse tarafından ona bir zorlama olmaksızın, onun görüşüne ve kanaatine bırakılmıştır.

Daha sonra o, وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ *"Allah, dediğimize vekildir"* demiştir. **el-Vekîl**, işin, kendisine havale edildiği kimsedir. **el-Vekîl**, şâhit manasında kullanıldığı için, **alâ** harf-i cerriyle müteaddî olmuştur.

★ ★
★

Hz. Musa'ya Risalet Verilmesi

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ
امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّا
أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي
أَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ
يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴿٣١﴾ اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ
مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ
وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

"Artık Musa, müddetini tamamlayınca, ailesiyle yola çıktı. Tur yanında, bir ateş farketti. Ailesine dedi ki: "(Siz burada) bekleyin; çünkü ben, bir ateş gördüm; olur ki, oradan size bir haber, yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm. Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaçtan; "Ya Musa, alemlerin Rabbi olan Allah benim ben! Âsânı bırak..." diye nida olundu. (Musa), âsâsını, bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya Musa, beri gel, korkma; çünkü sen emniyyette olanlardansın. Elini yakanın içine sok. Afetsiz bembeyaz olarak çıkacaktır o. Korkudan ellerini kendine kavuştur. İşte bu ikisi, Firavun'a ve cemaatine Rabbinden iki bürhandır. Çünkü onlar fâsıklar gürûhudur"

(Kasas, 29-32).

Bil ki **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den, زَوَّجَ صُغْرَاهُمَا وَقَضَى أَوْفَاهُمَا *"Musa, o iki kızın küçüğü ile evlendi ve o iki vakitten uzun olanını yerine getirdi"* dediği rivayet olunmuştur. **Mücâhid**, **"Hz. Musa** (a.s) bu süreyi on sene olarak tamamladı ve bundan sonra **Şuayb** (a.s)'in yanında bir on sene daha kaldı" demiştir. Ayetteki فَلَمَّا قَضٰى

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ... *"Artık Musa müddetini tamamlayınca, ailesiyle yola çıktı. Tûr yanında bir ateş farketti..."* ifadesi, bu hissetme işinin, bu iki işten sonra olduğuna delalet eder. Fakat bunun, iki işin sadece birisinden sonra yani o müddetin tamamlanmasından sonra meydana geldiğine delalet etmez. Böylece Kâdî'nin, "Bu, Hz. Musa (a.s)'nın, o müddetten fazla kalmadığına delalet eder" şeklindeki sözü bâtıl olmuş olur.

Ayetteki, وَسَارَ بِأَهْلِهِ *"Ailesiyle yola çıktı..."* ifadesinde, Hz. Musa (a.s)'nın sadece hanımıyla yola çıktığına dair bir delalet yoktur. Çünkü ayette daha sonra gelen, *"bekleyin"* ifadesinde, bunların iki kişiden fazla bir cemaat olduklarına bir işaret vardır.

Ateşi Farketmesi

Ayetteki, إِنِّي آنَسْتُ نَارًا *"Bir ateş farkettim"* ifadesinin izahı, Tâhâ ve Neml sûrelerinde geçti.

Ayetteki لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ *"Olur ki oradan size bir haber yahut, ısınmanız için bir ateş parçası getiririm"* ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetteki جَذْوَةٍ üç şekilde, yani **"cezve"**, **"cüzve"** ve **"cizve"** şekillerinde kullanılır ve bu şekillerde de okunmuş olup, bu, ister ucunda ateş olsun, ister olmasın, kalın sopa demektir." Zeccâc ise, "cezve"nin, kuru ağaçtan koparılmış kalın bir parça olduğunu söyler.

İkinci Bahis: Tahâ sûresinde, Hz. Musa (a.s)'nın yolculuk ettiği bu gecede, çölde alabildiğine zifiri bir karanlık olduğunu, şiddetli bir rüzgârın estiğini, hayvanlarının dağıldığını, yolu kaybettiklerini, bir yağmura tutulduklarını, böylece de çok üşüdüklerini, işte tam o sırada uzakta bir ateş gördüklerini, Hz. Musa (a.s)'nın, kendilerine yol gösterecek birisini bulmak üzere o ateşe doğru gittiğini anlatmıştık ki bu, ayette *"Oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası (yanan bir odun) getireyim"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Ayetin, *"Olur ki oradan size bir haber getiririm"* kısmında, Hz. Musa (a.s)'nın yolu kaybettiğine; *"Isınmanız için bir ateş parçası getireyim"* kısmında da üşüdüklerine bir delalet vardır.

Ağaç İçinden Nida

Ayetteki, فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaçtan, "Ya Musa, alemlerin Rabbi olan Allah benim ben" diye nida olundu"* ifadesine gelince, bil ki, şâti'u'-vâdi, "vâdi tarafından" demektir. Çünkü o nida, vâdi tarafından, ağaç tarafından, Musa (a.s)'nın sağ yanından gelmişti. Ayetteki, "ağaçtan" ifadesi, *"vâdinin kıyısından"* ifadesinden bir "bedel-i iştimal"dir. Çünkü o ağaç, vâdinin o kenarında idi. Bu tıpkı, لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ (Zuhruf, 33 ayetindeki bedel gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ayette, o bölgeyi "mübarek" diye

nitelemiştir. Çünkü **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamberliğinin başlangıcı ve Allah'ın ona konuşması, orada olmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Kelamullah'ın Mahiyeti Hakkında

Mu'tezile, "Allah herhangi bir cisimde yarattığı kelamla konuşur" şeklindeki görüşlerine, ayetteki, *"ağaçtan"* ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu, **Hz. Musa** (a.s)'nın o sesi, o ağaçtan duyduğu ve bu şekilde nida edenin Allah Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allah Teâlâ ise, bir cisim içinde olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, kelamını bir maddede yaratmak suretiyle konuştuğu sabit olur."

Cenâb-ı Hakk'ın kelamının kadîm (ezeli) olduğunu savunan (ehl-i sünnet) şöyle derler: Bu meselede bizim şu iki görüşümüz var:

1) **Ebu Mansur el-Maturidi ve Maverâünnehir** alimlerinin görüşüne göre, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kâim (birlikte) olan kadîm kelâmı duyulmaz. Duyulan şey ancak sesler ve harflerdir. İşte o ağaçta yaratılan ve duyulan budur. Böyle olması halinde, **Mu'tezile**'nin görüşü sâkıt olur, düşer.

2) **Ebu'l-Hasan el Eş'ârî**'nin görüşüne göre, harf ve ses olmayan Allah kelâmının, tıpkı cisim (madde) ve âraz (sıfat) olmayan zât-ı ilâhinin görünmesinin mümkün oluşu gibi, duyulması mümkündür. Bu görüşe göre, **Hz. Musa** (a.s)'nın o harfleri ve sesleri ağaçtan duyması ve kadîm kelâmı (sözü) de, ağaçtan değil, Allah'tan dinlemiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu iki şey arasında bir uyuşmazlık söz konusu değildir.

Ehl-i sünnet, görüşüne şöyle delil getirmiştir: "Ayetteki, *"Alemlerin Rabbi olan Allah benim ben!"* sözünün çıktığı ve duyulduğu yer, eğer o ağacın kendisi olmuş olsaydı, o zaman o ağaç, "Allah benim" demiş olurdu." **Mu'tezile** buna şöyle cevap verir: "Bu, o sözü söyleyenin, sözün fâili (sahibi) değil de, sözün mahalli (söylendiği yer) olması halinde söz konusu olur ki, esas meselemiz de budur.." Ehl-i sünnet buna şu şekilde cevap verir: "Zehirli bir but, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" dediğinde, bu sözün faili Allah olur. Çünkü eğer bunu söyleyen but, bizzat bu sözün sahibi olsaydı, o zaman Allah'ın, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" demiş olması gerekirdi ki, bu olamaz. Binâenaleyh eğer konuşan, sözün yeri olmuş olsaydı, o zaman o ağacın, "Ben Allah'ım" demiş olması gerekirdi ki; bütün bunlar olamaz.

İKİNCİ MESELE

Şöyle de denebilir: "Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'da, duyduğu o sözün, Allah'ın sözü olduğuna dair kesin bir bilgi yaratmıştır." **Mu'tezile** buna da itiraz ederek şöyle der. "Çünkü eğer, **Hz. Musa** (a.s), o sözün, Allah'ın sözü olduğunu kesin olarak bilmiş olsaydı, o zaman Allah'ın varlığını da kesin (bedihî) olarak bilmiş olması gerekirdi. Çünkü sıfatın (ârazın) zarûrî olarak bilinmesi ve bu sıfatın zatının (cevherinin) ise istidlalî olarak bilinmesi imkansızdır. Binâenaleyh eğer, **Hz. Musa** (a.s), Cenâb-ı Allah'ı zarurî (bedihî) olarak bilmiş olsaydı, mükelleflyet ortadan kalkardı." Şöyle de denebilir:

"Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s) ya harf ve ses olmayan o kelâmını duyurunca, **Hz. Musa** (a.s) böyle bir sözün, mahlûkâtın sözlerinden olamayacağını anlamıştır." Şu da ileri sürülebilir: "Bu sözün o ağaçtan çıkması, böyle bir sözün ancak Allah'dan olacağı bilinmesi yönünden, tıpkı çakıl taşlarından tesbîhatın çıkışı gibidir."

Şu da söylenebilir: "**Hz. Musa** (a.s)'nın yaş bir ağaçta ateşi görmesi mucize olunca, **Hz. Musa** (a.s), ateşle, yaş ve yeşil bir ağacı bir arada tutmaya kâdir olanın ancak Allah Teâlâ olduğunu anlamış oldu." Şu rivayetin doğru olması da muhtemeldir: **İblis, Hz. Musa** (a.s)'ya, "Onun Allah'ın nidası olduğunu nasıl anladın?" dediğinde, **Hz. Musa** (a.s) "Çünkü ben onu, bütün cüzlerimle, her tarafımla duydum" demiştir. Binâenaleyh o, bu duyma işinin bütün bedeninden olduğunu hissedince, bunun Allah'dan başka hiç kimsenin kâdir olamayacağı şeylerden olduğunu anladı." Bu ancak, biz ehl-i sünnete göre doğru olabilir. Bize göre hayatın bulunması için, bünye şart değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sûrelerdeki Farklı Anlatımlar

Cenâb-ı Hak, Neml Sûresi'nde, *"Kendisine şöyle nida olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olan kimselere de muhakkak bereket verildi"* (Neml, 8) buyurulmuş; burada *"Alemlerin Rabbi olan Allah benim ben!" diye nida olundu"* buyurulmuş; Tahâ Sûresi'nde ise, *"Ben senin Rabbinim" diye nida olundu"* (Tâhâ, 12) buyurulmuştur. Bu üçü arasında bir tezat yoktur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bütün bunları zikretmiş, ama her sûrede bunlardan birini nakletmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî "**Musa** (a.s)'ya konuşma nidası değil, vahiy nidası yapıldı. Bunun delili ise, *"Vahyolunana kulak ver"* (Tâhâ, 13) ayetidir" demiştir. Ekserî âlimler ise, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya vahyen değil, vasıtasız olarak konuştuğu kanaatindedirler. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, Musa'ya konuştu"* (Nisa, 164) ayeti ve benzeri ayetlerdir. **Hasan el-Basrî**'nin delil getirişi zayıftır. Çünkü, *"Vahyedilene kulak ver"* (Tâhâ, 13) sözü ona, vahiy ile olmamıştır. Çünkü eğer bu da vahiy ile olmuş olsaydı, o zaman işin sonu, mükellefin duyduğu ve vahiy olmayan bir söze dayanmalıdır. Aksi halde teselsül gerekir. Aksine *"Vahyedilene kulak ver"* ifadesi ile kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Musa** (a.s)'ya, artık bundan sonra kendisine vahiy yoluyla gelen emirler hususunda titiz olması manasıdır.

Ayetteki وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ *"Âsânı bırak" diye nida olundu. Şimdi (Musa), âsâyı bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya Musa beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın..."* ifadesinin tefsiri daha önce geçmişti. Ayetteki, *"yılan gibi"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın o âsâyı yılana benzettiğini açıkça göstermektedir. Allah, âsânın bizzat yılan olduğunu söylememiştir. Binâenaleyh bu ifade, o âsânın ejderha (yılan) olmasına ters düşmez. Aksine Cenâb-ı Hak, o âsâyı, miktar bakımından değil de, hareket etme ve deprenme bakımından yılana benzetmiştir.

Hz. Musa (a.s)'nın niçin korktuğunu daha önce açıklamıştık. Ayetteki, وَلَمْ يُعَقِّبْ ifadesi, *"geri dönmedi"* demektir. Nitekim, savaşan birisi, kaçtıktan sonra geriye döndüğünde Arapçada عَقَّبَ الْمُقَاتِلُ denilir. **Vehb** şöyle demiştir: "O âsâ, ağaç ve kaya nâmına orada ne varsa hepsini yutmuştur. Hatta **Musa** (a.s), onun dişlerinin gıcırtısını ve kayaların onun karnında çıkardığı sesleri duymuştur. İşte o zaman dönüp kaçmıştır.

Âsâ Hakkında

Alimler, bunun hangi âsâ olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) **Hz. Şuayb** (a.s)'in yanında, geçmiş peygamberlerin âsâları vardı. Bir gece **Musa** (a.s)'ya şöyle dedi: "Bu eve girdiğinde, o âsâlardan birini al"dedi. **Hz. Musa** (a.s) da, **Hz. Adem** (a.s) ile birlikte cennetten inen âsâyı aldı. Peygamberler, o âsâya **Şuayb** (a.s)'a gelinceye kadar hep vâris olmuşlardır. **Hz. Şuayb** (a.s) ona, "Bana aldığın âsâyı göster" dedi ve âmâ olduğu için, o âsâyı eliyle yokladı ve onu vermemek istedi. Bunun üzerine, "Başkasını al" dedi. **Hz. Musa** (a.s) yedi defa (rastgele) bir âsâ seçmek istedi, yedisinde de bu âsâ eline geldi. Böylece **Şuayb** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'nın o âsâ ile epey işi olduğunu anladı.

Yine rivayet olunduğuna göre, **Şuayb** (a.s), kızına, **Hz. Musa** (a.s) için evden bir âsâ getirmesini istedi. O da o eve girip, bu âsâyı alıp babasına verdi. **Şuayb** (a.s) onu görünce, kızına "Başkasını getir" dedi. Kızı onu yere attı, başkasını alıp götürmek istedi. Fakat eline yine o âsâ geldi. İhtiyar **Şuayb** (a.s) bunu görünce önce râzı oldu, sonra pişman oldu ve **Hz. Musa** (a.s)'yı aramaya başladı. Hz. **Musa** (a.s)'ya rastlayınca "o âsâyı geri ver" dedi. **Hz. Musa** (a.s), "o, benim âsâmdır" deyip, ona vermemek istedi. Derken münakaşa ettiler. Sonra da ilk rastlayacakları adamı bu hususta aralarında hakem kılmak üzere anlaştılar. Derken, yürüyerek (insan şeklinde) bir melek geldi ve aralarında şöyle hükmetti: "O âsâyı yere bırakın. Bundan sonra onu kim kaldırabilirse, o onundur." Bunun üzerine **Hz. Şuayb** (a.s) onu kaldırmak istedi, ama gücü yetmedi. **Musa** (a.s) ise, onu kolaylıkla kaldırdı. İhtiyar **Şuayb** (a.s) böylece onu ona verdi ve **Hz. Musa** (a.s) ona on yıl çobanlık etti.

2) **İbn Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: "**Şuayb** (a.s)'in kardeşinin oğlu **Bîrûn**'un evinde, sadece **Bîrûn** ile, **Bîrûn**'un **Hz. Musa** (a.s)'yla evlendirdiği o kızından başka hiç kimsenin giremediği bir oda vardı. Çünkü o kızı, orayı temizliyor ve süpürüyordu. O odada onüç tane âsâ vardı. **Bîrûn**'un da onbir erkek çocuğu vardı. Onlardan olgunluk çağına gelenlere, o odaya girip, âsâlardan bir tane almalarını emrederdi. Bir gün **Hz. Musa** (a.s), geceleyin **Bîrûn**'un evine geldi. Fakat evde kimseyi bulamadı ve koyunları gütmek için bir âsâya ihtiyaç duydu. Böylece o odaya girip, âsâlardan birini alıp çıkardı. Hanımı bunu görünce, babasına gidip, durumu haber verdi. **Bîrûn** buna sevindi ve kızına, "senin kocan peygamberdir ve onun bu âsâ ile yapacağı pek çok işler vardır" dedi.

3) Bazı rivayetlerde şu yer almıştır: **Hz. Musa** (a.s), **Şuayb** (a.s)'la o anlaşmayı yapıp, ertesi sabah olup, **Musa** (a.s) koyunları gütmeye gitmek isteyince, **Şuayb** (a.s) ona, "o koyunları, bu âsâ ile sür, götür, yol ayrımına geldiğinde, her ne kadar sağ daha otlak ise de, sen sola sap. Çünkü sağ tarafta büyük bir ejderha var. O yılanın sana ve koyunlara zarar vermesinden korkarım" dedi. **Hz. Musa** (a.s) da koyunları alıp gitti. Yol ayrımına gelince koyunlar sağa gitmek istediler. **Hz. Musa** (a.s), onları sola çevirmek için çok çaba sarfetti ama başaramadı. Mecburen onların peşinden gitti ve bir de ne görsün, alabildiğine geniş bir otlak... Derken uyudu. Koyunlar otluyorlardı. İşte o sırada o yılan çıkageldi. **Musa** (a.s)'nın âsâsı hareketlenip dikildi ve o yılanla, öldürünceye kadar mücadele etti. Öldürünce, kana bulanmış olarak **Hz. Musa** (a.s)'nın yanına döndü. **Musa** (a.s) uyanınca, âsâsının kana belenmiş ve yılanın ölmüş olduğunu gördü. Allah Teâlâ'nın o âsâda bir mucizesinin olduğunu ve bir kudretin bulunduğunu anladı. **Şuayb** (a.s)'ın yanına döndü; o, kör idi. Koyunlara dokunduğunda, bir de ne görsün; onlar, öncekinden daha güzel ve besili... Bunun üzerine, **Hz. Musa** (a.s)'ya, bunun sebebini sordu, **Hz. Musa** (a.s) da ona hadiseyi anlattı; o da buna sevindi ve hem **Hz. Musa** (a.s)'nın hem de o âsânın, kadr ü kıymetli olduğunu anladı. Sürüsünü güzelce güttüğü için, ikrâm olsun ve de kızı için de bir destek olsun diye, **Hz. Musa** (a.s)'yı mükafaatlandırmak isteyince şöyle dedi: "Koyunlarımın bu sene doğuracağı, dişi olsun erkek olsun, siyah beyaz, alacalı bütün kısımları sana hediye ettim. Bunun üzerine Allah Teâlâ **Hz. Musa** (a.s)'ya, *"Âsânla, kendisiyle koyunları suladığın suya var!"* diye vahyetti. O da bunu yaptı, sonra da koyunlarını o sudan suladı. O koyunlardan hiçbiri müstesnâ olmamak üzere de, herbiri, erkekli dişili olmak üzere siyah-beyaz alacalı yavru doğurdu. Böylece **Hz. Şuayb** (a.s), bunun Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'ya ve eşine gönderdiği bir rızık olduğunu anladı ve ona vermiş olduğu sözü de eksiksiz yerine getirdi.

4) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âsâ, **Adem** (a.s)'nın âsâsıdır. **Cebrail** (a.s), o öldükten sonra bu âsâyı almıştı. Ta ki, **Hz. Musa** (a.s), geceleyin onunla karşılaşıncaya kadar..."

5) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu, rastgele karşısına çıkan bir ağacın gövdesinden alıp yaptığı bir âsâ idi. Yani onu, ağacın enli kısmından almıştı. اِعْتَرَضَهَا اِعْتِرَاضاً... Bir şeyi seçerek almayıp, rastgele aldığında, Arapça'da, اِعْتَرَضَ (İ'terada) denilir. **Kelbî**'den de şu rivayet edilmiştir: "Kendisinden **Musa** (a.s)'ya nidâ edilen ağaç, Avsec ağacıdır. Âsâsı da ondandı." Bu izahlardan kimini diğerlerine tercih etmemize imkân verecek bir şey yoktur; çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, buna delâlet eden bir şey bulunmamaktadır. Haberlerse birbiriyle çelişmektedir. Allah, bunu daha iyi bilir.

Yed-i Beyza

Cenâb-ı Hakk'ın اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوْءٍ *"Elini yakanın içine sok. Afetsiz bembeyaz olarak çıkacaktır..."* ifadesine gelince, bil ki Allah bunu, üç ibareyle zikretmiştir:

a) Buradaki ifade.

b) Tâhâ sûresindeki, وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ (Tâhâ, 22) *"Bir de elini koynuna sok da, o ayıpsız ve bembeyaz bir halde çıkıversin..."* ifadesi.

c) Neml sûresindeki اُدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ *"Elini koynuna sok da..."* (Neml, 12) ifadesi. **Garibu'l-Kur'ân** adlı eserinde, **el-Azizî**, اُسْلُكْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ 'nin anlamı, *"elini koynuna sok, girdir"* şeklindedir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ ifadesine gelince, bu konuda en güzel sözü söyleyen, **Keşşâf sahibi** olup, o şöyle demiştir: "Bunun iki anlamı vardır:

a) Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s) için, âsâyı yılan haline çevirince, **Hz. Musa** (a.s) dehşete kapıldı ve tedirgin oldu, korktu. Bir şeyden korkan kimsenin yaptığı gibi, eliyle ondan korunmaya, sakınmaya çalıştı. Bunun üzerine ona, "Elinle ondan korunmada, düşmanlarına karşı senin için bir zillet ve nakîsa bulunmaktadır. Onu attığında o nasıl yılan haline geliveriyorsa, aynı şekilde, elinle sakınacağın yerde onu koltuğunun altına sok. Sonra da, şu iki şeyin meydana gelmesi için, onu bembeyaz çıkarıver. Bu iki şey de, sana karşı bir nakîsa olan şeyden sakınma ve bir başka mu'cize izhâr etme... Buradaki **cenâh** kelimesinden maksat, eldir. Çünkü insanın iki eli, kuşun iki kanadı mesâbesindedir. Kişi, sağ elini sol koynuna soktuğunda, kanadını kendine yapıştırmış olur.

b) "Kanadın kendine çekilmesi"yle, kuşun davranışından istiâre yapılarak, âsânın yılana çevrilmesi sırasında titreyip korkmasın diye, **Hz. Musa** (a.s)'nın serinkanlı olması, kendine hakim olması ve metin, cesûr davranmasıdır. Çünkü kuş korktuğunda, iki kanadını yayar ve onları salıverir. Aksi halde ise, kanatları gövdeye yapışık ve kendine doğru çekilmiş olur. مِنَ الرَّهْبِ ifadesinin anlamı ise, "korkudan ötürü" şeklindedir. Yani, "yılanı görmen esnasında sana bir korku isabet ederse, ellerini kendine topla" demektir. اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ ifadesi, iki tefsirden herbirine göre, aynı anlamdadır. Fakat lafızlar farklıdır. İki yerdeki maksatlar farklı olduğu için, aynı mana tekrarlanmıştır. Şöyle ki: İki yerden birindeki gaye, ellerin bembeyaz çıkmasıdır. İkinci yerden gaye ise, korkuyu gizlemek ve örtmektir.

Farklı Anlatımlar

Eğer, "el" anlamına gelen **el-cenâh** (kanat), bir yerde toplanmış, çekilmiş (madmûm) olarak nitelendiği halde, diğer yerde, "kendisine toplanmış, kendisine çekilmiş" (madmûun ileyh) olarak nitelenmiştir. Bunlar وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ (Kasas, 23 ve وَاضْمُمْ يَدَكَ فِى جَنَاحِكَ (Tâhâ, 22) ifadesidir. O halde bunların arası nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Toplanmış cenâh"tan maksat, sağ eldir; kendisine doğru

toplanılan, çekilen -madmûun ileyh- "cenâh" ise, sol eldir. Sağ ve sol ellerden herbiri, bir kanattır..." İşte bütün bu açıklamalar, **Keşşâf sahibi**nin sözü olup, bunlar son derece güzeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَذَانِكَ ifadesine gelince bu, hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Şeddesiz olarak okunması halinde bu, ذَا kelimesinin tesniyesidir. Şeddeli فَذَّانِكَ **(Fe zânnike)** okunması halinde ise, ذَانِ 'nin tesniyesidir. بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ 'nin anlamı, "Onun peygamberliğinin doğruluğu ve kendisine davet ettiği tevhîd akidesinin gerçekliği hususunda, apaçık iki hüccettirler" biçimindedir. İfadenin zamiri, Allah Teâlâ'nın bunu ona, nezdinde izhâr edeceği mucizelerin ne olduğunu bilebilmesi için, **Firavun**'la karşılaşmasından önce emretmiş olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ bundan sonra, **Hz. Musa** (a.s)'nın إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ *"Rabbim, ben, onlardan olan bir cana kıydım; bu sebeple beni öldürmelerinden korkuyorum"* (Kasas, 33) dediğini nakletmiştir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Durum böyle olursa, iki mucizenin de zuhûr etmesi durumunda, gerek ehlinden olsun gerekse başkasından, burada, **Hz. Musa** (a.s)'nın kendilerini risâletine davet etmiş olduğu kimselerin bulunması gerekir. Çünkü mucizeler peygamberler elinde ancak, resûl olarak gönderilmeleri anında zuhûr eder; önce değil. Onlar ancak kendileriyle, başkaları risâlete istidlâl etsinler diye zuhûr ederler..." Bu, zayıftır; çünkü mucizeler izhar etmenin mutlaka bir hikmeti vardır. Başkasının, kendisiyle, iddia olunanın gerektiğine istidlâl etmesinden daha büyük bir hikmet ise yoktur. Burada bir hikmetin bulunmayışına gelince, bunu kabul etmiyorum. Çünkü, muhtemeldir ki, burada da, bundan başka pekçok hikmet ve gayeler bulunur. Hele hele bu ayetler, burada **Hz. Musa** (a.s)'yla birlikte başka bir kimsenin bulunmamış olduğu hususunda tam mutabık iken...

★ ★
★

Onun Harun (a.s)'ı da Yardımcı İstemesi

قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا
فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ
بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا
الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى
وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ
بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

"Dedi ki: "Ya Rabbî, bem onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasîhtir. Onu da benimle beraber yardımcı olarak gönder ki, beni tasdik etsin. Çünkü ben, beni yalanlayacaklarından endişe ediyorum." Allah, "Seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki, onlar size erişemeyecekler. Gidin ayetlerimizle. Siz de size tâbi olanlar da, galipsiniz" buyurdu. Musa, onlara apaçık ayetlerimizi getirince dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir büyüden başka bir şey değildir. Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik." Musa dedi ki: "Benim Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini, yurdun (güzel) akıbetinin kimin olacağını daha iyi bilendir. Hakikat şudur ki, zalimler asla felâh bulmazlar"

(Kasas, 33-37).

Bil ki Allah Teâlâ, *"İş bu iki (mucize), Firavun'a ve cemaatine, Rabbinden iki hüsrandır"* (Kasas, 32) deyince, bu ifade, Musa (a.s)'nın, bu iki delil ile Firavun ve onun kavmine gitmesini tazammun etmiştir. Hz. Musa (a.s) da o zaman Allah'tan, kalbini kuvvetlendirip korkusunu giderecek olan şeyi talep etmiş ve رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا *"Ya Rabbî, ben onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir..."* **demiştir. Zira, onun lisanında bir tutukluk bulunmuyordu; bu, ya doğuştan idi, ya da, Firavun'un sakalını yolduğunda, ağzına ateş parçası konulduğu için...**

Onun, فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءاً يُصَدِّقُنِي *"Onu da benimle beraber yardımcı olarak gönder ki, beni tasdik etsin"* ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Rid'u kelimesi, kendisinden yardım talep edilen şeyin adı olup, fi'l vezninde dir, ama ism-i mef'ûl anlamındadır. Tıpkı dif' (اَلدِّفْءُ) kelimesinin ısınma vasıtası olan şeyin, ateşin adı olması gibi. Nitekim Arapça'da, devrilmesin diye, duvarı tahta vs. şeylerle desteklediğinde زَدْتُ الْحَائِطَ – أَزُدُّهُ denilir.

İkinci Bahis: Nâfi, hemzesiz olarak رِدْاً diğerleri ise, hemzeli olarak رِدْئاً şeklinde okumuşlardır. **Âsım** ve **Hamza,** kâf'ın dammesiyle, يُصَدِّقُنِي şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr** ve diğer kıraat alimlerinin, kâf'ın cezmiyle yusaddıknî şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bu **Ebu Amr**'dan meşhûrdur. Merfû okuyana göre mana, رِدْئاً مُصَدِّقاً لِي "Beni destekleyen bir yardımcı..." şeklinde; cezm ile okuyana göre de, şartın cezâsı olmak üzere, "Eğer onu gönderirsen, o beni destekler" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّاً يَرِثُنِي *"Bana tarafından -bir veli- oğul, ihsan et. Ki bana da mîrasçı olsun..."* (Meryem, 5-6) ayetidir. Buradaki يَرِثُنِي kelimesi, hem cezm, hem de ref ile okunur. **Süddî** ise bazı hocalarından رِدْئاً كَمَا يُصَدِّقُنِي "Beni tasdik etmesi için bir yardımcı..." şeklinde bir okuyuş nakletmiştir.

Üçüncü Bahis: Cumhur, tasdikin, **Harun** (a.s)'a ait olduğu görüşünü benimserken, **Mukâtil,** bunun "Firavun'un tasdik etmesi için" anlamında olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Kardeşimi benimle gönder de, hüccet ve delilimi beyan etme hususunda beni desteklesin. İki delilin bir araya gelmesiyle de, ola ki, maksat olan Firavun'un tasdiki tahakkuk eder" şeklinde olur.

Dördüncü Bahis: Harun (a.s)'un tasdikinden maksat, **Hz. Musa** (a.s)'ya, "Doğru söyledin", yahut insanlara, "**Musa** (a.s) doğru söyledi" demesi değildir. Aksine bundan maksat, fasîh lisanıyla delillerin yönlerini açıklaması, şüphelere cevap vermesi ve onun namına kâfirlerle mücadele etmesidir. İşte, anlamlı tasdik de budur. **Hz. Musa** (a.s)'nın, *"Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir"* ifadesine bakmaz mısın? Fesahatin anlamı ise ancak, sadece "doğru söyledin" sözünde değil de, daha önce zikrettiğimiz biçimde ortaya çıkar.

Beşinci Bahis: Cübbâî şöyle demiştir: "**Musa** (a.s), **Harun** (a.s)'un nebîlik için uygun olup olmadığını bilmediği halde, Allah Teâlâ'dan, onu da Allah'ın emriyle görevlendirilmesini istemiştir. O, cevap verileceğinden emin olmadığı ya da hikmet olmayan bir şeyi istemiş değildir. Yine muhtemeldir ki, o, bunu mutlak olarak değil de, duâ eden kimsenin duâsından söylediği üzere, "Eğer hikmet bunu iktizâ ediyorsa, uygunsa..." anlamında olmak üzere, mukayyet olarak istemiştir.

İki Kişi Olmanın Faydası

Altıncı Bahis: Süddî şöyle demiştir: "İki peygamber ve iki ayet, tek peygamber ve tek ayetten daha kuvvetlidir." **Kâdî** şöyle der: "Onun dediği, örf ve âdet bakımından daha kuvvetlidir. Delâlet bakımındansa, iki mucizeyle bir mucize arasında ve bir peygamberle iki peygamber arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, kendilerine peygamber gönderilenler bunlardan hangisine bakarsa, hakikati anlar, herhangi birine bakmazsa, durum birdir. Bu, iki mucizedeki delâlet yolu, bir ve aynı olduğu zaman böyledir. Eğer bu iki peygamberin gösterdikleri mucizeler farklı olur ve onlardan birinde, diğerinde bulunması mümkün olmayan, şüpheyi izale özelliği bulunursa, o zaman bu ikisinin mucizelerinin farklı olması imkânsız değildir. Bu durumda da, **Süddî**'nin dediği gibi, bu iki peygamberin mucizelerinin toplamı, birininkinden daha kuvvetli olmuş olur. Fakat böyle bir şeyin, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s) hakkında söz konusu olması düşünülemez. Çünkü onların mucizeleri, ayrı değil, aynı idi.

Ayetteki, سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ *"seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz"* ifadesine gelince, bil ki "**adud**", elin kuvvetli ve kâim olması, "**adud**"un "**şeddi**" ise, elin kuvvetli olması ile elin kuvvet kazanması demektir. Nitekim, hayır dua etmek için, "Allah pazunu kuvvetlendirsin" denilir. Beddua olarak ise, "Allah pazunu kırsın" denilir. O halde ayetteki bu ifade, "seni, kardeşinle kuvvetlendireceğiz" demektir. Bu kuvvetlendirme ya pazu kuvvetli olursa kuvvetli olduğu içindir. Böylece beden de elin kuvvetli olması ile, işlevi görmeye kuvvet bulur. Yahut da adam, elin pazu ile kuvvet bulması sebebiyle kuvvet bulma bakımından, pazunun kuvvetine benzetilmiş. Böylece, **Hz. Musa** (a.s), kuvvetli bir pazu ile kuvvetlendirilmiş bir ele benzetilmiştir.

Onlar Üzerindeki İlâhî Himaye

Ayetteki, وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا *"Size öyle bir satvet vereceğim ki onlar size erişemeyecekler..."* ifadesinden murad, Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'yı korktuğundan emin kılmaktır. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, o satvetin (sultanın) ayetlerle olacağını bildirmiştir. Öyle ise, o kâfirler, o ikisine ayetler yüzünden ulaşamazlar? **Firavun**, bunlar zâhirî (açık) ayetler olmasına rağmen, (inanan) sihirbazları asmaya yeltenmemiş midir?" denilirse, biz deriz ki: O asâ yılana dönüşmesi demek olan o ayet bir mucize olduğu gibi, aynı zamanda, **Firavun**'un zararının **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Harun** (a.s)'a ulaşmasına mani oluyordu. Çünkü onlar, **Hz. Musa** (a.s)'nın âsâsını attığında büyük bir yılana dönüştüğünü ve üzerlerine salıvermek istediğinde, bu yılanın kendilerini yok edeceğini bildikleri için, onların bu bilgileri, **Hz. Musa** (a.s) ile **Hz. Harun** (a.s)'a hücumdan alıkoymuştur. Dolayısıyla

bu asâ, öldürme ve benzeri şekillerde onların, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'a zarar vermelerine mani olmuş olur ve hem bir ayet hem bir mucize olmuş olur. Böylece de her iki durumu birlikte bulunduran bir özelliğe sahip olur. Firavun'un, sihirbazları asması konusunda alimlerin ihtilafı vardır: Bazı alimler, "Onlar, sihirbazları asamadılar. Çünkü Kur'ân'da buna delalet eden birşey yoktur" demişlerdir. Bunun böyle olduğunu kabul etsek bile, Hak Teâlâ, *"Onlar size erişemeyeceklerdir"* buyurmuştur. Binâenaleyh açık olan husus, onların Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'a zarar veremeyecekleridir. Bu ikisinin dışında kalanlara zarar vermeleri ise, ayetin bu ifadesini zedelemez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ *"Siz de, size tâbî olanlar da galipsiniz"* buyurmuştur. Ayetteki bu galibiyet ile, ya o andaki, hüccet ve delillerle galib olma kastedilmiştir, yahut başka bir zamandaki, devlet ve memleket için galip geliş manası kastedilmiştir. Birincisi, ayetin lafzına daha yakındır.

Ayetin, فَلَمَّا جَاءَهُم مُّوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ *"Musa onlara apaçık ayetlerimizi getirince"* ifadesine gelince, Tahâ sûresinde, cemî olan *"ayetler"*i, tesniye (iki tane) olan, "âsâ" ve "el" hakkında niçin kullandığını izah etmiştik.

Büyü İddiaları

Ayetteki قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى *"Dediler ki: "Bu uydurulmuş bir sihirden başka birşey değildir"* ifadesine gelince, alimler, "müfterâ" hususunda ihtilaf etmişler, bazıları, "Bununla, "O bir sihirdir. Onu yapan bunun aksini iddia ederse, o zaman bu uydurulmuş, iftira edilmiş bir büyü olmuş olur" derlerken; Cübbâî şöyle demiştir: "Bununla, bu işin Allah'a ait olduğu, O'nun tarafından olduğu manası kastedilmiştir. Buna göre sanki onlar, "Bu, işte bu açıdan yalandır" demişler ve sonra sözlerine, câhil olduklarını gösteren, *"Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik"* sözünü ilave etmişlerdir. Bu, "Atalarımız bize, kendi içlerinde böyle birşey yapıldığını ve olduğunu söylemediler" demektir. Bu kâfirlerin, ya bu şeyleri atalarından duymuş oldukları halde yalan söylüyorlar, yahut da korkunçluğu ve dehşeti açısından bu kadarını duymadıklarını söylemek istemişlerdir, veyahut da kâfirler, Hz. Musa (a.s)'nın ortaya çıkacağını, getireceği o şeyleri haber vermemiş, gizlemişlerdir.

Bil ki böyle bir şüphe söz konusu olmaz. Çünkü bunun neticesi taklide varıp dayanır. Bir de evvelkilerin durumu mutlaka şu iki şekilde idi: Ya onlara böyle bir delil getirilmemiştir; bu durumda aradaki fark açıktır. Yahut da, onlara böyle deliller getirilmiştir, ama onlar bunu kabul etmemişlerdir. Bu durumda da, onların cehalet ve hatalarını hüccet kılmak doğru değildir. İşte Hz. Musa (a.s), bu noktada onların inad ettiklerini bilerek, *"Rabbim, katından kimin hidayeti getirdiğini, yurdun (güzel*

akıbetin) kimin olacağını en iyi bilendir" demiştir. Çünkü bir kimse hüccet getirir ve hasmından hüccetine bir karşılık görmez, ama onun, yine de inadlaştığını hissederse, "Rabbim, bizden hüccet ve hidayetin kimin tarafında olduğunu ve kimin bâtıl üzere olduğunu en iyi bilendir" demesi yerinde olur. **Hz. Musa** (a.s) bu sözüne, tehdidini ve va'dini ekleyerek, *"...Yurdun (güzel akıbetin) kimin olacağını en iyi bilendir"* demiştir, yani, Hakka tutunmasına karşılık mükâfaatın kime, yine cezanın kime olacağını en iyi o bilir" demektir. **"Akıbetü'd-dâr"** güzel netice demektir. Bunun delili, *"İşte bunlar âkıbetü'd-dâr, yani Adn cennetleri kendilerinin olacak kimselerdir"* (Ra'd, 22-23) ve *"Akıbetü'd-dâr'ın kimlere olacağını kâfirler öğreneceklerdir"* (Ra'd, 42) ayetleridir. Dâr-ı dünya (dünya yurdu), bunun âkıbeti ve neticesinden murad, kulun Allah'ın rahmet ve rızası ile canını vermesi, öldürken onu meleklerin müjde ile karşılamalarıdır. Buna göre eğer, "Güzel veya kötü neticeden herbirinin de, **"âkıbetü'd-dâr"** (dünya yurdunun neticesi) olarak adlandırılması mümkündür. Çünkü dünyanın neticesi, bazıları için bir hayır, bazıları için bir şer olur. O halde, daha nasıl, dünya hayatının şerli sonucuna değil de, hayırlı sonucuna bu isim verilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Çünkü Allah Teâlâ, bu dünyayı, ahirete bir geçiş köprüsü olarak koymuş ve kullarına, hayırlı neticelere ve güzel sonuca ulaşabilmeleri için, sadece hayırlı şeyleri yapmalarını emretmiştir. Dolayısıyla kim dünyada, Allah'ın, dünyayı yaratması hikmetinin aksine hareket ederse, işi tersyüz etmiş olur. O halde, dünyanın asıl neticesi, hayırlı neticedir. Kötü neticeye gelince, aslında buna itibar edilmemekte, değer verilmemektedir. Çünkü bu, fâcirlerin tahrifleri, işi saptırmalarıyla meydana gelen bir neticedir. Daha sonra **Hz. Musa** (a.s) bu sözünü, *"Zalimler asla felah bulmazlar"* diyerek te'kid etmiştir. Bu, "Onlar, kurtuluşu, necâtı ve faydalı şeyleri elde edemezler, aksine bunların zıddını elde ederler" demek olup, bu da, onları, inadlarından alabildiğine caydıracak bir ifadedir.

★ ★
★

Firavun'un Mucizeye Tepkisi

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرِي ۖ فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى
الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾
وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ
﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ ۖ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَاهُمْ
فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُم مِّنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا
مُوسَى الْكِتَابَ مِن بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

"Firavun dedi ki: "Ey müstaşarlarım, sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum. Ey Hâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tanrısına çıkarım! Mâmâfih, onu kesin yalancılardan sanıyorum." Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Bunun üzerine, hem onu, hem askerlerini yakalayıverdik ve denize attık. Bak zâlimlerin âkıbeti nice oldu! Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaptık. Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır. Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lânet taktık. Hele Kıyamet günü onlar, çok menfûr adamlardır! Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helak ettikten sonra, insan için basiretler, hidayet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik. Umulur ki, onlar nasîhat kabul ederler diye..."

(Kasas, 38-43).

Basite İrcâya Çalışması

Bil ki Firavun'un âdeti, Hz. Musa (a.s)'nın delillerinin galip geldiği her seferde, o delilleri savuşturmak için, kavminin cahil, tecrübesiz toylarına, yutturabileceği bir şüpheyi ortaya atmaktır. Burada da Firavun şu iki şüpheyi akıllara sokmuştur:

Birinci Şüphe: *"Sizin için benden başka tanrınızı bilmiyorum..."* **şeklindeki sözüdür. Bu söz, gerçekte şu iki hususu ihtiva etmektedir:**

a) Kendisinin dışında hiçbir ilah kabul etmemek...

b) Sadece kendisinin ilah olduğunu söylemek... Birincisi hususunda Firavun, "Delili olmayan şeyin isbatı mümkün değildir" prensibine dayanmıştır. Bu hususta delilin olmayışı şöyledir: Bu yıldızlar ve felekler, bu yeryüzü âleminin hallerinin değişmesinde yeter sebeptirler. Binâenaleyh bunların dışında bir yaratıcıyı kabul etmeye gerek yoktur. "Delili olmayanın isbatı mümkün değildir" sözünün manası açıktır.

Bil ki birinci mukaddime yalandır. Çünkü bir yaratıcının varlığına delil bulunmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü, meleklerin "hâdis" (mahlûk) olduklarını delîller ile bildiğimize göre, madde olan feleklerin ve yıldızların hâdis olduklarını da anlıyoruz. Zarûrî ve bedîhî olarak, muhdes varlığın, mutlaka bir muhdisi olması gerektiğini de bilmekteyiz. Böylece âlemin bir yaratıcısı olduğunu delil ile bilmiş oluruz. Şaşarım şuna ki, bir kısım kimseler, pek çok şeyi inkâr için, "Bunun delili yok, binâenaleyh yok olduğunu söylemek gerekir" şeklindeki sözlerine dayanarak, "Biz bunun delili olmadığını söyledik, çünkü araştırdık-soruşturduk, ölçtük-biçtik ve delili olmadığını gördük" derler. Bunların sözlerinin neticesi, iyice düşünülürse, "Delili bilinmeyen şeyin, yok olması gerekir" prensiblerine dayanır. Firavun ise, işi hemen kesip atmamış, "Bunun delili yoktur. Dolayısıyla bunu isbat etmek mümkün değildir. Bundan dolayı onu, iddiasında yalancı sanıyorum" demiştir. O halde o, bunca cehaletine rağmen, yukarıdaki delil getirmeye uğraşanlardan daha iyi ve insaflı sayılır.

Tanrılık İddiasında Firavun'un Maksadı

b) Bu, Firavun'un kendisinin ilah olduğunu söylemesidir. Bu hususa gelince, bil ki, bununla kastedilen, Firavun, kendisinin göklerin, yerin, denizlerin, dağların ve insanların zatlarını ve sıfatlarını yarattığını iddia etmemiştir. Çünkü bunun imkansız olduğunu bilmek için pek zeki olmaya gerek yok. Dolayısıyla bu hususta şüphe etmek, aklının noksanlığına delil olur. İlah ise, ibadet edilendir. O halde Firavun, bir yaratıcının olmadığını ileri sürerek, insanların mükellefiyetlerinin, sadece meliklerine itaat etmeleri ve onun emirlerini dinlemeleri olduğunu söylüyor. İşte Firavun'un ulûhiyyet iddiası ile kastedilen, çoğu kimsenin sandığı gibi, onun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, mâbûd olduğunu iddia edişidir. Biz, özellikle, Tâhâ sûresinde, *"Siz ikinizin Rabbi kim, Ey Musa?"* (Tâhâ, 49) ayetinin tefsirinde, Firavun'un Allah'ı bildiğini ve bu sözü, kavminin cahil ve ahmaklarına yutturmak için söylediğini anlatmıştık.

Rab Hakkındaki Zanni

İkinci Şüphe فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ *"Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak da, bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tanrısına çıkarım! Mâmafih onu kesin yalancılardan sanıyorum..."* şeklindeki sözüdür. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Müşebbihe Allah'ın gökte olduğu inançları hususunda bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "**Hz. Musa** (a.s), **Firavun**'u buna inanmaya davet etmemiş olsaydı, **Firavun** bu sözü söylemezdi."

Buna şu şekilde cevap verilir: **Hz. Musa (a.s)** *"Göklerin ve yerin Rabbi"* ifadesiyle, **Firavun**'a delil getirmek istemiş. Fakat bunun için, "O, yerde değil gökte olandır" dememiştir. Böylece **Firavun, Hz. Musa** (a.s)'nın, ilâhının gökte olduğunu söylediğini sanmıştır. Bu da, **Firavun**'un kötü niyetinden, pisliğinden, tuzağından ve dehasındandır.

İkinci Bahis: Alimler, **Firavun**'un, bu kuleyi yaptırıp yaptırmadığı hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları, onun bunu yaptırdığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "**Firavun** o kulenin yapılmasını emredince **Hâmân**, işçileri toplar. Derken, yardımcılar ve işçiler hariç, ellibin tane usta toplandı. Kiremitlerin pişirilmesini, kireç taşlarının yakılmasını, tahtaların yontulmasını, çivilerin çakılmasını emretti. Derken o binayı, hiçbir kimsenin binasının ulaşamayacağı bir derecede, oldukça sağlam yaptılar. Derken Allah Teâlâ, güneş batarken, **Cebrail** (a.s)'i gönderdi. **Cebrail** (a.s) ona kanadıyla vurdu, bunun üzerine onu, üç parçaya ayırdı. Bir parçası **Firavun**'un ordusu üzerine düştü, böylece bir milyon adam öldürdü. Bir parçası, o denize düştü, bir parçası da batı tarafına düştü. Onun ustalarının, yapımcılarının hepsini imha etti."

Bu kıssa hakkında şu da rivayet edilmiştir: **Firavun** o kulenin tepesine çıktı. Semaya doğru bir ok attı. Allah onu fitneye düşürmek istemişti. Derken o ok kana bulanmış olarak döndü. Bunun üzerine **Firavun**, "**Musa** (a.s)'nın ilahını öldürdüm!" dedi. Bu sözü söyledikten sonra, Allah Teâlâ, o kuleyi yıkması için **Cebrail** (a.s)'i gönderdi.

Bazıları da, **Firavun**'un o kuleyi yaptırmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "En yüksek dağın tepesinde bulunan bir kimsenin gökyüzünü yeryüzünde iken gördüğü gibi göreceğini bilmelerine rağmen, onlardan aklı başında olan kimselerin, o kulenin yüksekçe yapılmasıyla gökyüzüne yaklaşabileceklerini sanmaları uzak bir şeydir. Bunun böyle olduğundan şüphe eden, akıl sınırları dışına çıkmış olur. Gökyüzüne atılan ok ve onun, kana bulaşmış olarak geriye dönmesi hususundaki söz de böyledir. Çünkü, aklı başında olan herkes, o okun gökyüzüne ulaşamayacağını ve bu hususta çaba gösteren herkesin, ancak deli olabileceğini bilir. Binâenaleyh,

Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'da naklettiği bu kıssayı, yanlış olduğu aklın bedâhetiyle bilinebilen bir manaya hazfetmek, akla ve dine uygun düşmez. Binâenaleyh bu, Kur'an-ı tenkid etmeyi içten içe arzu eden herkes için kapı açmak olur.

Bu sebeple doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: "O, böyle bir şey yapmayı düşündü ama yapmadı." Veyahut da, bu ifadenin, Firavun'un, *"Sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum"* şeklindeki sözünün bir devamı olmasıdır. Yani, "bir yaratıcının varlığını delil ile ispat etmeye imkan yoktur. Çünkü, yıldızların hareketleri, bu âlemlerin değişmesi hususunda yeter sebeptir. O yaratıcıyı hislerimizle de isbat etmenin imkanı yoktur. Çünkü, O'nu hissetmek, ancak göklere yükselmekten sonra mümkün olur. Bu ise, yapılmasına imkân bulunmayan şeylerdendir" demektir. İşte bu noktada **Hâmân'a**, *"Haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da bana büyük bir kule yap"* dedi. O, bu sözü alay olsun diye söyledi. Yani, "saydığım bu şeylerin toplamıyla da, o yaratıcının varlığına dair bir delilin olmadığı tesbit edilmiş oldu" demektir. Daha sonra bu delillerin neticesini de buna bağlayarak, *"Mamafih, onu kesin yalancılardan sanıyorum"* demiştir. Bu açıklama, bunun dışında kalan açıklamalardan daha evlâ ve uygundur.

Hâmân'a İnşaat Emri Vermesi

Üçüncü Bahis: Firavun, فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ *"Ey Hâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak"* demiş, "Benim için tuğlalar ve kiremitler pişir ve onları hazırla, edin..." demeyiştir. Çünkü, **Hâmân,** o tuğla işini yapanların ilkidir. Binâenaleyh, bu demektir ki, o bu sanatı biliyor. Bir de bu şeklide ifade kullanmak, Kur'ân'ın fesâhatine daha uygun ve zorba kimselerin sözlerine daha da çok benzer. Veziri olduğu halde **Hâmân'a,** çamur üzerine ateş yakmasını emretmiş ve ona sözün ortasında "ey" edâtıyla nidâ etmiştir ki, bu, o **Firavun'un** büyüklük ve zorbalık tasladığının bir delilidir.

Ittıla Kelimesinin Manası

(Ayetteki, أَطَّلِعَ ifadesine gelince) **tulû'** ve **ittılâ'** kelimeleri, yükselmek anlamına gelir. Nitekim aynı manada **"Tala'a'l-cebele** ve **ttala'a"** "Dağa yükseldi, tırmandı" denilir.

Ayetteki, وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ *"Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar"* cümlesine gelince, bil ki, "hak ile büyüklenmek, ancak Allah'a mahsustur. Binâenaleyh, gerçekte büyüklük, tekebbür, yani şan hususunda büyüklüğün zirvesinde olmak, ancak Allah'a aittir. Nitekim bir hadis-i kudsîde, **Hz. Peygamber** (s.a.s) Cenâb-ı Allah'dan şöyle nakletmiştir: اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِداً مِنْهُمَا أَلْقَيْتُهُ فِي النَّارِ *"Kibriyâ cübbem azâmet elbisemdir. Binâenaleyh, onlardan birinde, her kim bana ortak olmaya kalkışırsa, onu cehenneme atarım."*[95] Binâenaleyh, O'nun dışında kalan, büyüklük taslayan herkesin, bu büyüklük taslaması haksız olacaktır.

---

95) **Müsned,** 2/414,442,376; **İbn Mace,** zühd 16 (2/1397)

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın Firavun'a hakimiyet vermediğine delalet eder. Aksi halde bu, hakkı bir hakimiyet olurdu. Her istilâcının durumu da böyledir. Nitekim istilâ ettiklerinde, Emevîlerin melikleri de mülklerinin Allah Teâlâ tarafından olduğunu iddia etmişlerdi. Çünkü Allah Teâlâ, Allah'ın hükmünü gasbeden, herkes hakkında, onun bunu, haksız yere aldığını beyan buyurmuştur." Bil ki bu izah, zayıftır. Çünkü, o mülkün ona ulaşması, ya kendisindendir, ya Allah'tandır, yahut da ne ondan ne de Allah'tandır. Binâenaleyh, eğer o ondan ise, daha niçin, o mülke ondan başkası da kâdir olamasın? Nice aciz kimseler vardır ki, bir işi idare eden pekçok kimseden, daha kuvvetli ve daha akıllıdır. Yok eğer, bu, Allah'tan ise, zaten maksat elde edilmiş olur. Yok eğer, diğer insanlardan ise, daha niçin, insanların temayülleri, (onları yönelten saikler, faktörler) falancayı destekleyip, falanı desteklememe şeklinde bir araya gelmiştir? Bil ki bu izah, hiçbir akıllının şüpheye düşmeyeceği derecede çok net bir izahtır.

Ayetteki, وَظَنُّوٓا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ *"ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar"* **ifadesine gelince, bu ifade, onların Allah'ı tanıdıklarına, ne var ki, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmediklerine, bu yüzden de diretip isyân ettiklerine delâlet eder.**

Ayetteki, فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ *"Bunun üzerine, hem onu, hem askerlerini yakalayıverdik ve denize attık..."* **ifadesine gelince, bu, O'nun şanının büyüklüğüne ve hükümranlığının azametine delalet eden susturucu sözler cümlesindendir. Cenâb-ı Hak onları, -her ne kadar, büyük kalabalık ve son derece fazla iseler de-, hakir kılmak ve onların sayılarını ve hazırlıklarını hafife almak için, bir şahsın, bir hamlede eline alıp da denize fırlattığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın,** *"Orada sabit ve yüce (dağlar) vücuda getirmedik mi?"* **(Mürselât, 27);** *"Yerler, dağlar yerlerinden kaldırılıp da yekdiğerine bir çarpışla hepsi toz haline geldiği (zaman)"* **(Hakka, 14) ve** *"Allah'ın kadrini, layık olduğu tarzda bilemediler. Halbuki, Kıyamet günü bütün yeryüzü (ancak) O'nun kabzasındadır. Gökler de O'nun elinde dürülmüşlerdir"* **(Zümer, 67) ayetleri de bunun gibidir. Allah'ın bütün bunlardan maksadı, kendisine güç yetirilen herşeyin, ne kadar büyük olsalar dahi, kendi kudretine nisbetle önemsiz ve hakîr olduğunu anlatmaktır.**

Cehennem Öncüleri

Ayetteki, وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ *"Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaptık..."* **ifadesine gelince, ehl-i sünnet âlimleri, Allah Teâlâ'nın, hayrın ve şerrin yaratıcısı olduğu hususunda, bu ayete de tutunmuştur. Cübbâî ise şöyle der:** وَجَعَلْنَاهُمْ **ifadesiyle, "Biz, onların halinin bu olduğunu belirttik ve onları bu şekilde adlandırdık..." manası kastedilmiştir."**

وَجَعَلُوا الْمَلَٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا *"Onlar, o çok esirgeyici Allah'ın bizzat kulları olan melekleri de dişi saydılar..."* **(Zuhruf, 19) ayeti de bu anlamdadır. Dilciler de, Arapça'daki** فَسَقَهُ **ve** بَخَلَهُ **(Fesekahû-behhalehû) ifadelerinin manasının, "o onu**

fâsık addetti; cimrî olarak niteledi..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yoksa, Allah onları imanlı olarak yarattı anlamında değildir. Çünkü Allah onları yaratırken, onlar "çocuk" idiler. Ka'bî de şöyle der: "Cenâb-ı Hak, onları, yaptıkları o şeylerle başbaşa bırakıp, cezalarını peşin olarak vermediği ve onlar kâfir oldukları halde, onları zorla bu işten alıkoymadığı için, *"biz onları öncüler yaptık..."* buyurmuştur. Bu tıpkı, ayet nazil olduğu zaman küfürlerini artırdıkları için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat (o sureler)... küfürlerine küfür katıp arttırdı..."* (Tevbe, 115) ayeti gibidir. Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, vermesi mümkün iken veren kimseye ağır gelen bir şeyi ister, o da cimrilik eder vermezse, isteyen kimseye, "onu cimrileştirdin" anlamında جَعَلْتُ فُلاناً بَخِيلاً denir."

Ebu Müslim ise şöyle der: "Bu ayetteki, *"imamlar"* kelimesinin anlamı, öne geçenler, liderler demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların azabını peşinen verince, onlar, kendilerinden sonra gelen kâfirler için öncü ve lider olmuş olurlar.

Bil ki bu hususlaki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, Meryem sûresindeki, *"Biz kâfirlerin başına, kendilerini alabildiğince tehyic eden şeytanlar gönderdik..."* (Meryem, 83) ayetinin tefsirinde geçmişti. Onların, ateşe davet etmelerinin anlamı, o ateşi gerektiren küfür ve günahlara davet etmeleridir. Çünkü hiç kimse, kesinlikle ateşe çağırmaz. Allah Teâlâ onları, bu konuda öncüler olarak nitelemiştir; çünkü onlar, bu konuda zirveye ulaşmışlardır. Böyle olan herkes, bu konuda kendisine uyulan bir lider olmaya namzettir. Sonra Allah Teâlâ, o azâbın, onların başına, kurtuluşları mümkün olmayan bir tarzda ineceğini beyan etmiştir ki, bu da, وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لاَ يُنْصَرُونَ *"Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır"* ayetinin ifade ettiği hususlur. Yahut da bunun anlamı, "Dünyada iken cennete çağıran öncülerin Kıyamet gününde yardıma mazhar olmalarının aksine, onlara yardım olunmaz..." demektir.

Cenâb-ı Hak, وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً *"Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lanet taktık"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın ve meleklerinin laneti onların üzerinedir" demektir. Cenâb-ı Hak, bu dünyada mü'minlere, onlara lanette bulunmayı emretmiş ve onların Kıyamet gününde de, makbuhînden, yani ilahî rahmetten uzaklaştırılmış ve lanetlenmiş kimselerden olduklarını beyan buyurmuştur. **"Kubh"**, uzaklaştırmak demektir. Nitekim **Leys** şöyle der: "Arapça'da," Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı" anlamında, قَبَّحَهُ اللّٰهُ **"Kabbahahu'llâhu"** denilir." **İbn Abbas** (r.a) da, اَلْمَقْبُوحِينَ tabirine "yüzleri kara olmak, gözleri de gömgök olmak sûretiyle uğursuzluğa düçar kılınmışlardandır..." manasını vermiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, birinci görüşte olanlar, "kubh"u, manevî bakımdan kubh'a, yani kovma, ilahî rahmetten uzaklaştırma manasına alırlarken, diğerleri bunu, şekilden ve sûreten çirkinlik manasına hamletmişlerdir. Bu hususta şu da ileri sürülmüştür: Allah Teâlâ, onların şekillerini çirkinleştirdiği gibi, amellerini de çirkinleştirmeyi, böylece onlarda bu iki kepazeliği birleştirmiştir.

Tevrat Basîret Kaynağı İdi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine sımsıkı sarılmak gereken şeyin, **Hz. Musa** (a.s)'nın getirdiği şey olduğunu beyan buyurarak, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ *"Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helâk ettikten sonra, insanlar için basiretler, hidayet ve rahmet olmak üzere, o kitabı verdik..."* buyurmuştur. **"el-Kitâb"**, **Tevrât'tır.** Allah Teâlâ onu, sayesinde, dinî konularda hakikatleri görecek olmaları açısından, "insanlar için basiret olmakla; kendisiyle istidlâl olunduğu ve ona tutunanın, elde etmek istediği o mükâfaatı elde etmesi itibariyle **"hidâyet"** ve, kendisine kulluk eden kimselere karşı ilahî bir nimet olduğu için de, "rahmet" olarak vasfetmiştir. **Ebu Said el-Hudrî, Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَا أَهْلَكَ اللّٰهُ تَعَالَى قَرْناً مِنَ الْقُرُونِ بِعَذَابٍ مِنَ السَّمَاءِ وَلاَ مِنَ الأَرْضِ مُنْذُ أَنْزَلَ التَّوْرَاةَ غَيْرَ أَهْلِ الْقَرْيَةِ الَّتِي مَسَخَهَا قِرَدَةً *"Allah Teâlâ, maymunlara çevirdiği o belde halkı hariç, Tevrât'ı indirdiğinden beri, hiçbir nesli gökten ve yerden gelen bir azâb ile helak etmemiştir..."*[96]

Ayetteki, لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"Umulur ki onlar,nasihat kabul ederler, diye"* cümlesine gelince, bu, "düşünmeleri için, tefekkür etsinler diye..." demektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, her mükelleften bu mükellef onu ister tercih etsin isterse etmesin, tezekkürde bulunmasını istediğine delalet eder. Bu ifadede, "Cenâb-ı Hak, tezekkürü, ancak tezekkürde bulunanlardan ister; tezekkür etmeyenlere gelince, bunun onlardan sudûrunu kerîh görür" diyen **Cebriyye**'nin görüşünün iptal edilmesi bulunmaktadır. Halbuki, Kur'ân'ın nassı bu görüşü reddetmektedir." Biz diyoruz ki: Siz, Allah Teâlâ'nın, *"Andolsun ki, cehennem için yarattık..."* (A'raf, 179) ifadesini, netice manasına hamletmemiş miydiniz? Binâenaleyh, bu ifadenin burada da netice manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın? Çünkü herkes için böyle bir tezekkür tahakkuk edecektir ki, bu da ahirette olacaktır.

★ ★
★

96) Kenzul-Ummal, 2/3020

Kesin Bilgi Vahye Dayanır

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾
وَلَٰكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو
عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِنْ
رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَا
أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا
فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

"Musa'ya, o emri vahyettiğimiz vakit, sen batı tarafında değildin. Görenlerden de değildin. Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık da, uzun bir ömür sürdüler. Sen Medyen ahalisi içinde ikâmet edip, edici olup da ayetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. Fakat rasul gönderip bu haberleri vahyeden biziz. (Musa'ya) nidâ ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin. Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin... Olur ki onlar, iyice düşünüp nasihatını kabul ederler. Kendi elleriyle öne sürdükleri şeyler yüzünden, Kıyamet günü başlarına azap geldiğinde "Ey Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de, biz de ayetlerine uysaydık, mü'minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı... (seni göndermezdik)"

(Kasas, 44-47).

Mevsûfun Sıfatına İzafeti

Bil ki, bu ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Ayetteki **ca'nib** mevsûf, **el-Garbî** kelimesi ise sıfattır. O halde daha nasıl mevsûf, sıfatına muzâf kılınmıştır?

Cevap: Bu, nahivciler arasında ihtilaflı bir meseledir. Basralılara göre mevsûfun sıfatına izâfeti, ancak biraz sonra bahsettiğimiz hususî şartlar muvacehesinde caiz olur. Kûfelilere göreyse bu, kayıtsız şartsız caizdir. Basraluların delili şöyledir: Mevsûfun, sıfatına izafeti, bir şeyin, kendi kendisine izafetini gerektirir ki, bu doğru

değildir. Binâenaleyh, bu da caiz değildir. Bu iki şeyin birbirleri arasındaki bu ilgi ve münasebeti şu şekilde izah edebiliriz: Sen meselâ, جَاءَنِي زَيْدُ الظَّرِيفُ "Bana zarif Zeyd geldi" dediğinde, zarif lafzı, kendi zâtında muayyen, fakat, kendisi için akıllılığın meydana geldiği o lafza nisbetle ise, meçhûl (bilinmeyen) bir şeye delâlet eder. Binâenaleyh sen, Zeyd'i açıkca söylediğinde, biz, kendisi için akıllılığın tahakkuk ettiği o kimsenin Zeyd olduğunu anlamış oluruz. Bu sabit olduğuna göre, şimdi sen kalkar da, Zeyd'i ez-Zarîf kelimesine muzaf kılarsan, Zeyd'i yine Zeyd'e muzaf kılmış olursun. Halbuki, bir şeyin, yine kendisine izafet edilmesi caiz değildir. Binâenaleyh, mevsufun sıfatına izafe edilmesinin de caiz olmaması gerekir. Ancak ne var ki, bu kelimenin aksi pekçok lafız kullanılagelmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ ve (Hakka, 51) لَحَقُّ الْيَقِينِ (Beyyine, 5) وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ile (Kasas, 44) وما كنت بجانب الغربي (Nahl, 30) ayetleridir. Yine, صلاة الاولى من الجامع بقلة الحمقاء denilmektedir. Binâenaleyh, Basralılar, bunların te'villerinin şöyle olduğunu ileri sürmektedirler: جانب المكان الغربي دين الملة القيمة حق الشيء اليقين دارَ الساعة الآخرة صلاة الساعة الاولى مسجد المكان الجامع بقلة الحبة الحمقاء Daha sonra da sözlerine devamla şöyle derler: Bu gibi yerlerde muzâfun ileyh durumunda olan kelime, sıfat değil, mevsûftur. Ancak ne var ki, mevsuf hazfedilmiş, sıfatsa onun yerine kâim olmuştur. Binâenaleyh, burada bakılır; eğer bu sıfat, o mevsûf için belirlenmiş ve tayin edilmiş gibiyse, böyle bir izâfet caiz olur; aksi halde, makbul olmaz. Baksana, sen, "Yanımda yeni para vardır" manasında, عِنْدِي جَيِّدٌ diyemezsin; ama, "fakih bir adama rastladım" anlamında مَرَرْتُ بِالْفَقِيهِ diyebilirsin. Çünkü fakihin, ancak bir insan olduğu malumdur. Ama ceyyid-yeni, taze olan, dirhem de olur, başka şeyler de olur. Bu böyle olunca, o zaman جَانِبُ الْغَرْبِيِّ şeklinde kullanılması caiz olur. Çünkü, kendisine "Cânib" kelimesinin muzâf kılındığı el-Garbî kelimesiyle nitelenen o şey ancak ya bir mekân ya da mekâna benzeyen bir şey olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz böyle bir izâfet makbul olmuş olur. Diğerleri hakkındaki söz de aynıdır. Allah en iyi bilendir.

İkinci Soru: Ayetteki إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit..."* cümlesi ne demektir?

Cevap: Batı tarafı demek, Batı kıyısına düşen yer demektir ki, bu da Musa (a.s)'nın mîkatının tahakkuk ettiği ve Allah'ın, levhalara emirler yazdığı Tûr dağındaki o yer demektir. Musa (a.s) için hükmedilmiş olan emir ise, ona vahyedilen o emirler mecmûu vahiy demektir. وَمَا كُنْتَ ...*"sen değildin..."* ifadesiyle de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitap edilmiştir. Buna göre mana, "sen bizim Musa (a.s)'ya vahyettiğimiz o mekânda değildin ve sen, o vahye veya ona vahyedilen şeye şahit olanlardan da değildin..." şeklindedir. Bu böyledir, zira, şahidin mutlaka hazır olması gerekir. Bu işe şahit olanlar ise, Hz. Musa (a.s)'nın o mîkat için seçip tercih ettiği nakiblerdir, temsilcilerdir.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, *"Sen batı tarafında değildin..."* deyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in orada bulunmadığı anlaşılmış olur. Çünkü şahidin, mutlaka

bulunması gerekir. Binâenaleyh, daha yeniden ikinci kez, *"Görenlerden de değildin"* denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Sen orada bulunmadın. Şayet orada bulunmuş olsaydın da, o hâdiseleri müşahede edemezdin. Çünkü orada, müşahede etmeden ve görmeden de bulunmak mümkündür."

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık..."* buyruğu, bir önceki ifadeyle nasıl alâkalıdır ve hangi yönden, birinci cümleden istidrâk yapılmıştır?"

Cevap: Ayetin manası şöyledir: "Ancak ne var ki, biz, **Musa** (a.s)'nın devresinden senin dönemine kadar olan zaman arasında, pekçok nesiller yarattık. Derken, onların ömürleri uzadı. Ve bu iş, senin içinde bulunduğun nesle, zamana kadar devam edegeldi. Gitgide bütün ilimler inkıraza uğradı. Binâenaleyh, seni onlara, peygamber olarak göndermek gerekti. Böylece de biz, seni peygamber olarak gönderdik ve sana, o peygamberlerin ve **Musa** (a.s)'nın hallerini bildirdik, haberlerini anlattık..." Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, **Musa** (a.s)'ya ve onun başına gelenlere şahit olmadın. Ancak ne var ki, bütün bunları, sana biz vahyettik" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, **fetret-i vahyi** (vahyin kesintiye uğrama süresini) uzatmak demek olan o vahyin geliş sebebini zikretmiş, bununla neticeye işaret etmiştir. Binâenaleyh bu istidrâk, bundan sonra gelen iki istidrâke benzemektedir. Bil ki bu, o mucizeye dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Senin, bütün bunları orada bulunmadan, onları müşahede etmeden ve onlardan bunu öğrenmeden haber vermende, senin peygamber olduğuna apaçık bir delalet bulunmaktadır" demek istemiştir ki, bu aynen, *"Bize o Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?"* (Taha, 133) ayeti gibidir.

Medyen Hakkında Bilginin Kaynağı

وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ cümlesinin anlamı, *"Sen orada mukîm değildin..."* demektir.

تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا *"Ayetlerimizi onlardan okuyorsun..."* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) **Mukâtil** şöyle der: "Sen, Medyen halkının içinde bulunmadın ki, Mekkelilere onların haberlerini okuyuveresin... وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ *"Biz seni, Mekkelilere peygamber olarak gönderdik ve bu haberleri sana, biz indirdik (vahyettik). Eğer böyle olmasaydı, sen bu haberleri bilmezdin."*

b) **Dahhâk** ise şöyle der: "Ey **Muhammed** (s.a.s), sen, Medyen halkına, o kitabı okumak için gönderilmiş bir peygamber değilsin. Böyle yapan, başkasıdır. Ancak biz, her zaman bir peygamber gönderilen olduk. Ve derken, Medyen halkına **Şuayb**'ı, seni de peygamberlerin sonuncusu olasın diye, Araplara gönderdik.

"Sen Dağın Yanında Değildin"in Manası

Ayatteki, وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا *"Nida ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin..."* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, **Hz. Musa** (a.s)'ya o münacaat gecesindeki nidâsıyla, onunla konuşmasını kastetmiştir. وَلَٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ *"Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin..."* Yani "Biz, sana Rabbinden bir rahmet olarak (bunları) öğrettik..." demektir. **İsa İbn Ömer**, ref ile **(rahmetun)** şeklinde okumuştur ki, bu هِيَ رَحْمَةٌ takdirindedir.

Nidanın Bu Ümmete Yapıldığı

Müfessirler, ayetteki إِذْ نَادَيْنَا ifadesiyle ilgili olarak, şu diğer açıklamaları da yapmışlardır:

1) "إِذْ نَادَيْنَا yani, "Biz, Musa (a.s)'ya, *"Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.... Onlar selâmete erenlerin ta kendileridir"* (A'raf, 156-157) dedik" demektir.

2) İbn Abbas şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz, senin ümmetine, atalarının sulbünde iken, "Ey ümmet-i Muhammed, siz bana duâ etmeden önce duânızı kabul ettim. Benden istemeden önce size verdim. Ve benden, bağışlanmanızı istemeden önce sizi bağışladım" diye nidâ etmiştik..." O, sözüne devamla şöyle der: "Allah bunu, **Hz. Musa**, Rabbiyle mîkat için yetmiş kişiyi seçerken söylemiştir..."

3) Vehb İbn Münebbih şöyle der: "Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'ya, ümmet-i Muhammed'in faziletlerinden bahsedince, Hz. Musa (a.s), *"Ya Rabbi, onları bana göster" dedi. Cenâb-ı Hak da, "sen onların zamanına ulaşamayacaksın. Ama, istersen, ben onların seslerini, sana duyurabilirim"* buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Musa**, *"Evet, ya Rabbi"* deyince Allah (c.c), "Ey ümmet-i Muhammed" diye seslendi. Bunun üzerine onlar da, Cenâb-ı Hakk'a; atalarının sulbünde iken cevap verdiler de, Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya, onların seslerini işittirdi, sonra da, **İbn Abbas**'ın zikrettiği gibi, "Siz bana dua etmeden önce sizin dualarınızı kabul ettim..." buyurdu.

Sehl İbn Sa'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit, (habibim), sen batı tarafında değildin"* ifadesi hususunda şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan ikibin yıl önce, bir kitap, bir hüküm yazdı, o sonra da onu, Arşın üzerine koydu ve "Ey ümmet-i Muhammed, benim rahmetim gazabımı geçmiştir. Siz benden istemeden önce, ben size veririm; siz bendon bağışlanmanızı istemeden önce ben sizi bağışlarım. Sizden kim, Allah'tan başka ilah olmadığına, **Muhammed** (s.a.s)'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet ederek benim huzuruma gelirse, onu cennetime sokarım" diye nidâ etti.

Ayetteki لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ *"Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inkâr edersin"* ifadesine gelince el-İnzâr, yazılan günahlara karşı, ilahî cezâ ile korkutmak demektir.

Bil ki, Allah Teâlâ, **Musa** (a.s)'nın kıssasını anlatınca, **H. Muhammed** (s.a.s), "Batı tarafında değildin. Medyen halkı içinde ikamet etmedin ve Tûr tarafında da değildin" buyurmuş, bu üç ifadenin üçünü de zikretmiştir. Çünkü bu üç durum, **Musa** (a.s) için tahakkuk eden büyük hadiselerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit..."* ifadesiyle, **Tevrât'ın** indirilmesi kastedilmiştir. **Tevrât'ın** inmesi sayesinde de, **Hz. Musa** (a.s)'nın tebliğ ettiği din kemâle ermiş, şeriatı yerleşmiştir. Ayetteki, *"Sen ikâmet edici değildin"* ifadesi ile de, bu işin başlangıcı kastedilmiş olup, buna göre, kastedilen mana, "Biz o **Musa** (a.s)'ya, o işin ortasında nidâ ettik" şeklinde olup, bu nidâ edilen orta iş te, münacâtın yapıldığı gecedir.

Araplara Önce Peygamber Geldi mi?

Allah Teâlâ, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in bu işler olurken orada bulunmadığını, beyan buyurunca, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i peygamber olarak gönderdiğini ve ona, alemlere rahmet olsun diye, bu durumları öğrettiğini bildirmiş, daha sonra da bu rahmeti *"Ta ki senden evvel, kendilerine inzâr edici (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin"* ifadesiyle açıklamıştır. Alimler bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allah onlara, onlardan bir peygamber göndermemişti..." manasını verirken, bazıları da, "Peygamberlerin delilleri onlar için de geçerliydi. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ o delilleri onlara bulup gösterecek olan kimseyi göndermemişti" demişlerdir. Diğer bazıları da şöyle der: "Mükellefiyetler hususunda, oraya bir fetretin girmiş olması, böylece Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, o mükellefiyetleri anlatmak ve o fetreti sona erdirmek için peygamber olarak göndermiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْلَآ اَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا ifadesine gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle der: **Birinci** لَوْلَآ **(Levlâ)**, "imtinâiyye" olup, bunun cevabı mahzûftur. **İkincisi** (لَوْلَآ اَرْسَلْتَ) ise, teşvik içindir. فَيَقُولُوا ifadesindeki fâ, atf içindir. فَنَتَّبِعَ ifadesinde, لَوْلَآ 'nın cevabı yatmaktadır. Çünkü bu ifade, bir şeyi emretmenin o işi yapmaya sevkedici olması bakımından, emir hükmündedir. "Sevkeden ve "teşvik eden" ise, aynı vadîden, aynı manadandır. Binâenaleyh, buna göre mana, "Şayet onlar, daha önce işlerinin, oldukları şirk ve günahları sebebiyle (kıyamet günü) olunduklarında, bu şekilde, aleyhimize hüccet getirecek, "keşke bize de bir peygamber gönderseydin" demeyecek olsalardı, biz onlara peygamber göndermezdik" şeklinde olur. Yani, "Biz, o Resûlü, işte böyle bir mazereti sona erdirmek için gönderdik" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın"* (Nisa, 165), *"Ta ki, "Bize ne bir rahmet müjdeci, ne de bir azab habercisi gelmedi" demenize (meydan kalmasın...)"* (Maide, 19) ve *"Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel ayetlerine tabi olsaydık ya!"* (Taha, 134) ayetleri gibidir.

Bil ki, Allah Teâlâ, "Onlar, böyle bir mazeret beyan etmeyecek olsalardı, biz peygamber gönderecek değildik" dememiş, tam aksine *"şayet onlara bir musibet*

gelmemiş ve böylece de bu mazereti öne sürmemiş olmasalardı, biz peygamber gönderecek değildik..." buyurmuştur. Allah, şu nükteden dolayı böyle ifade etmiştir: "Onlar şayet, dinlerinin bâtıl olduklarını bildikleri halde, meselâ, bir cezâ görmemiş olsalardı, böyle diyecek değillerdi. Tam aksine onlar bu sözü, başlarına o ilahî cezâ geldiği için söylemişlerdir. Böylece bu, onların bu mazereti, küfürlerine dair bir pişmanlık duyduklarından dolayı getirmediklerine, tam aksine, onların bunu, o ilahî cezâya takat getiremedikleri için söylediklerine delalet eder ki, bunda da, onların küfürlerinin iyice yerleşmiş olduğuna ve o küfrün onların içinde kök salıp yerleştiğine bir dikkat çekme bulunmakta olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Geri gönderilseler bile, yine vaz geçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir..."* (En'âm, 28) ayeti gibidir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cübbâî, lütuf fiillerinin vacib oluşuna dair bu ayetle istidlâl ederek şöyle der. "Şayet bu, vâcib olmasaydı, o zaman onların, *"Bize bir peygamber gönderseydin de, ayetlerine tâbi olsaydık..."* (Tahâ, 134) deme hakları olmazdı.

Zira inanmalarına kesin olarak vesile olacak şeyin kendilerine gönderilmemesi de -lütfun vücubuna muhalif olanlara göre- caizdir. Yaratılmasında fayda olma mümkin de mutlaka yaratılır.

İKİNCİ MESELE

Ka'bî bu ayetle, Allah Teâlâ'nın, kullarının mazeretlerini kabul edeceğine istidlâl etmiş ve şöyle demiştir: "Durum, ehl-i sünnetin söylediği gibi, Allah'ın hüccetleri kabul etmeyeceği şeklinde değildir. Bununla, Hakk Teâlâ'nın *"O (Allah) yaptığından sorumlu tutulmaz"* (Enbiya, 23) ayetinden kastedilenin ehl-i sünnetin zannettiği mana olmadığı ortaya çıkar. Allah'ın kullarının mazeret ve hüccetlerini kabul edeceği sâbit olunca, kulun fiilini Allah'ın yaratmamış olması gerekir. Aksi halde kâfir, Allah'a karşı en büyük hüccete sahip olurdu."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî'nin Bazı İddialarına Cevap

Kâdî şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, şu yönlerden **Cebriye**'nin görüşünün batıl olduğuna delil vardır:

1) Onlara kalsa, insanların hakka tabi olmaları ve imanları, Allah'ın bu imanı onların kalblerinde yaratmasına bağlıdır, ister resul gönderilsin, ister gönderilmesin (halbuki ayet resul göndermenin önemini bildirmektedir).

2) İster peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah insanlarda, buna dair bir kudret yarattığında, bu işlerin meydana gelmesi gerekir.

3) Onlara ister peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah bu işin olmasını istediğinde, bu işin olması gerekir. O halde, **Cebriyye**'nin (ehl-i sünnetin) "Bu, "eğer onların fiillerinin, Allah'ın mahlûku olduğunu kabul etme halindedir" şeklindeki sözlerinin ne manası vardır?

Kâdî 'ye şöyle denebilir: "Farzet ki sen yaratma ve irade meselesinde, (ehl-i sünnete) karşı çıkıyorsun. Fakat, "ilim" meselesinde, onlarla aynı görüştesin. Dolayısıyla Allah o insanlardan inkârın sâdır olacağını bildiği zaman, bunun meydana gelmesi gerekir mi gerekmez mi? Eğer gerekmezse, o zaman, Allah'ın o inkârın, meydana geleceğini bilmesine rağmen, meydana gelmemesi mümkün olmuş olur. Halbuki bunun mümkün olduğunu söylemek, iki zıt şeyi aynı anda kabul etmek demektir. Eğer o inkarın meydana gelmesi gerekirse, o zaman bizim aleyhimize delil getirdiğin şey, senin aleyhine de delil olur.

Bil ki Kâdî'nin sözü her nekadar güzel ve kuvvetli ise de, bu kendisinden kurtuluş olmayan tenakuz ihtiva ediyorsa, akıllı olan bir kişi, nasıl olur da ona itimat edebilir?

★ ★
★

İlahî Vahyin Birliği

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ ۚ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ
مِنْ قَبْلُ ۖ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ
أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ ۚ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
﴿٥١﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا
آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ
مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا
سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

"(Fakat) şimdi onlara tarafımızdan o hak gelince, "Musa'ya verilenler gibi, ona da verilmeli değil miydi?" derler. Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi? "İki sihir birbirine destek oldu" dediler. Keza, "Doğrusu biz hepsini inkâr edicileriz" dediler. De ki: "Eğer sâdık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de, ben ona uyayım" Sana yine icâbet etmek istemezlerse, bil ki onlar sırf heva-ü heveslerinin arkasında gitmektedirler. Halbuki Allah'tan bir delil olmaksızın, kendi hevâsına uyandan daha sapık kim olabilir? Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez. Andolsun ki biz onlar için, nasihat kabul etsinler diye, sözü birbiri ardınca indirip duyurduk. Bundan evvel kendilerine kitap verdiğimiz kimseler buna inanmışlardır. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman, "Buna inandık, şüphesiz ki bu Rabbimizden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik" derler. İşte bunlara, sabır ve sebat etmelerinden ötürü iki kat mükâfaat verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle defederler. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infâk ederler. Bunlar boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selam (olsun). Biz câhillere bulaşmaya tenezzül etmeyiz" derler"

(Kasas, 48-55).

Bil ki Allah Teâlâ, onların, korktukları zaman, *"Hey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel ayetlerine tâbi olsaydık ya"* (Tâhâ, 134) dediklerini nakledince, Mekkelilere peygamber gönderdiğinde de Mekkelilerin, *"Musa'ya verilen (mucizeler) gibi, ona da verilmeli değil miydi?"* dediklerini beyan etmiştir. Binâenaleyh bu kâfirler, peygamber gönderilmezden önce bir şüpheye, gönderildikten sonra da başka bir şüpheye tutunmaktalar. Böylece haktan sapma ve inadlaşma dışında herhangi bir maksatlarının olmadığı ortaya çıkmış oluyor.

Vahy, Farklı Tarzlarda Gelir

Ayetteki, *"Onlara tarafımızdan hak gelince..."* ifadesi, "Onlara, diğer mucizelerin yanı sıra, mucize olan bir kitapla tasdik edilmiş o peygamber geldiğinde bu peygambere "toptan indirilen kitap, âsânın yılana, elin bembeyaz hale dönüşmesi, denizin yarılması, bulutun onları gölgelemesi, taşın yarılıp su fışkırması, kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi, Allah'ın Musa (a.s) ile konuşması, levhalarda emirler yazılması ve diğer mucize ve ayetler gibi, Musa (a.s)'ya verilen şeylerin aynısı verilmeli değil miydi?" derler, işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için bazı isteklerde bulunurlar. Bu tıpkı onların, "Ona bir hazine indirilmeli değil miydi, yahut kendisiyle birlikte bir melek gelmeli değil miydi" gibi sözler söylemeleri" gibidir.

Bil ki onların istedikleri şeylerin meydana gelmesi gerekli değildir. Çünkü peygamberlerin mucizelerinin aynı olması ve onlara indirilen kitapların benzer şekilde

gelmesi gerekmez. Çünkü kulların menfaati Tevrat'ın toptan indirilmesinde, Kur'ân'ın ise parça parça indirilmesindedir.

Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)'yı İnkârları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ *"Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* diyerek karşılık verilmiştir. Alimler *"inkâr etmediler mi?"* ifadesindeki *"onlar"* zamirinin kime râcî olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Yahudiler, Kureyş'e, Hz. Muhammed (s.a.s)'den, Hz. Musa (a.s)'ya verilen mucizelerin aynısını getirmesini istemelerini söylediler. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* buyurdu. Bu, "Ey, o apaçık net mucizelere rağmen, Hz. Musa (a.s)'nın karşısına böyle bir istekle çıkan yahudiler, sizler de onu inkâr etmemiş miydiniz?" demektir.

2) Bu talepte bulunanlar, "Mekke kâfirleridir. Hz. Musa (s.a.s)'yı inkâr edenler de, onun zamanında olan kimselerdir. Fakat Allah Teâlâ onları, aynı kabul etmiştir. Çünkü bunların hepsi de, küfürde ve işi sarpa sarmada aynıdırlar.

3) Kelbî şöyle der: Mekke müşrikleri, Medine yahudilerine, Hz. Muhammed (a.s)'in durumunu sorup araştırmak için bir heyet gönderdiler. Bunun üzerine onlar, "Biz Muhammed (s.a.s)'i, aynen Tevrat'ta bahsedilen sıfat ve özellikleri ile bulmaktayız" dediler. Heyet, Mekke müşriklerine dönüp, yahudilerin söylediklerini haber verince, Mekke müşrikleri, "Muhammed (s.a.s), nasıl bir sihirbaz ise, o (Musa (a.s) da) bir sihirbazdı" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* buyurmuştur."

4) Hasan el-Basrî şöyle der: "Arapların, tâ Hz. Musa (a.s) zamanında soyları vardı. Buna göre ayetin manası, "Bu Mekke müşriklerinin ataları da, Musa (a.s) ve Harun (a.s) haklarında, *"Onlar iki sihirbaz"* diyerek kâfir olmamışlar mıydı?" şeklinde olur."

5) Katâde şöyle der: "Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki o yahudiler, daha önce Hz. Musa (a.s)'ya verilmiş olan, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili müjdeleri inkâr edip, *"onlar iki sihirbazdır"* dememişler miydi?"

6) Bence en açık görüşe göre, Kureyş ve Mekke kâfirleri bütün peygamberleri inkâr ediyorlardı. Sonra buna rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s)'den, Hz. Musa (a.s)'nın mucizeleri gibi mucizeler getirmesini isteyince, Allah Teâlâ, "Onlar daha önce sırf Musa (a.s)'ya verilenleri inkârla kalmayıp, bütün peygamberlere verilenleri inkâr etmemişler miydi?" demiştir. Böylece biz, onların bu istekteki maksatlarının, işi yokuşa sürmek olduğunu anlamış oluyoruz.

"İki Sihir Birleşti" İddiaları

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların **Hz. Musa** (a.s)'ya verilenleri nasıl inkâr ettiklerini şu iki şekilde anlatmıştır:

a) Onlar, "Bunlar birbirini destekleyen iki sihirbazdı" demişlerdir. **İbn Kesir, Ebu Amr**, Medine kurrâsı, bunu elif ile "**sâhirâni**" şeklinde okurlarken; Kûfeliler, elifsiz olarak "**sihrâni**" (iki sihir) şeklinde okumuşlardır. Alimler, bu iki sihrin (sihirbazın) ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır: Bununla, birbirlerine destek olan, **Hz. Harun** (a.s) ve **Hz. Musa** (a.s) kastedilmiştir. تَظَاهَرَا kelimesi, karışıklı yardımlaşma, destek olma manasına olup, bu kelime idğâm ile اِظَّاهَرَا şeklinde; "**Sâhirani**" ifadesi de, "sihirli-büyülü" manasında olarak, "**sihrâni**" şeklinde de okunmuştur. Onlar, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. Harun** (a.s)'u alabildiğine sihirbaz olarak nitelemek için, onları "bizzat sihir" olarak ifade etmişlerdir. Pek çok müfessir ise **sihrâni** (iki sihir) şeklinde okunması halinde, bu kelime ile, **Kur'ân** ile **Tevrat'ın** kastedildiğini söylemişlerdir.

Ebu Ubeyde, elifli olan kıraati tercih etmiş ve "Çünkü insanların ve fiillerinin birbirine destek olması, kitapların birbirine destek olmasından daha uygundur" demiştir. Buna şöyle cevap verebiliriz: "Daha evvel de beyan ettiğimiz gibi, "**sihrâni**" ifadesini o iki adam (**Musa** (a.s) ile **Harun** (a.s)) manasına almak mümkündür. Bununla, iki kitabın kastedilmiş olduğu farzedilse bile, bu iki kitaptan herbiri diğerini takviye ettiği için, mecâzî olarak, "O ikisi birbirine destek oldular" denilmesi akıldan uzak birşey değildir. Bu tıpkı senin, "Haberler birbirlerini destekliyor" demene benzer. Bu izah, ancak biz ayetteki, *"Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?"* ifadesini, ya Mekke kâfirleri manasına, yahut da **Hz. Musa** (a.s) zamanındaki **kâfirleri** manasına aldığımızda geçerli olur. Ayetin siyakına uygun düşenin de bu olduğunda şüphe yoktur.

b) *"Onlar, "Doğrusu biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler."* Bu, "**Muhammed** (s.a.s)'e, **Musa** (a.s)'ya ve diğer peygamberlere indirilenleri inkâr ediyoruz" demektir. Bu sözün, yahudilere değil de, ancak müşriklere uygun düşeceği malum olup, bu, "O müşrikler, **Hz. Musa** (a.s)'nın onca mucizesine rağmen, onu yalanladıklarına göre, her nekadar hüccetleri açık olsa bile, aynı inkârı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapmalarına ne mânîdir?" demektir.

Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini cevaplayınca, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğuna delil olacak şeyi getirerek ...قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ *"De ki: "Eğer sadık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de, ben ona uyayım..."* buyurmuştur. Bu, onların, onun aynısını getirmekten aciz olduklarına dikkat çekmedir. **Zeccâc** şöyle der: "Şartın cevabı olarak, أَتَّبِعْهُ (Ben ona uyayım) ifadesi, meczûm okunmuştur. Bunu merfû okuyan, ifadenin takdirini أَنَا أَتَّبِعْهُ şeklinde yapmış olur."

Cenâb-ı Allah sonra, فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ *"Sana yine icâbet etmek istemezlerse..."* buyurmuştur. İbn Abbas, "Allah Teâlâ, bununla, "Eğer onlar, senin getirdiğin hüccetleri tasdik etmezlerse..." manasını kastetmiştir" derken, Mukâtil, "Eğer onların, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirmeleri mümkün değilse..." manasını vermiştir ki bu mana, ayete daha uygundur. Buna göre, "icâbet (kabul), bu duânın (isteğin) yapılmış olmasını gerektirir. Burada duâ nerede?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir kitap getirin"* ifadesi bir emirdir. Emir ise, o işi yapmaya bir davet (bir istek)tir.

Hevalarına Uyuyorlar

Cenâb-ı Allah sonra فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ *"Bil ki onlar sırf, hevâ-ü heveslerinin arkasında gitmektedirler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, artık susmak mecburiyetinde bırakıldılar. Artık geriye sadece hevâlarının peşinden gitme kalmıştır" demektir.

Allah Teâlâ sonra, onların bu yollarının, وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ *"Halbuki Allah'tan dosdoğru bir delil olmaksızın, kendi hevâsına uyandan daha sapık kimdir?"* buyurarak bozuk olduğunu beyan etmiştir. Bu, taklidin yanlışlığına dair delillerin en büyüklerindendir ve mutlaka istidlâl ve delil getirmenin gerekli olduğunu gösteren bir ifadedir. *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez."* Bu ifade, *"Hiç şüphe yok ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) ayetinden ötürü, bütün kâfirleri içine alır. Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu ayeti, Allah'ın hidayetinin mü'minlere has olduğuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile şöyle demiştir: Lütuf fiillerinin bir kısmının mutlak olarak verilmesi güzeldir. Bir kısmının ise, ancak lütfedilecek şahsın imanından sonra yapılması güzel olur. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Allah, hidayeti kabul edenlerin hidayetini artırmıştır"* (Muhammed, 17) ayetidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez"* buyruğu, bu ikinci hususla ilgilidir. Bunu birincisine hamletmek caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ önceki ayette, peygamber göndermemenin onlar için bir mazeret sayılacağını beyan ettiğine göre, onları hidayete erdirmemesi, onlar için haydi haydi bir mazeret olur."

Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in nübüvvetini, ayetin bu ifadesiyle beyan edince, وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ *"Andolsun ki biz onlar için sözü birbiri ardınca indirip duyurduk"* buyurmuştur. Sözün "tavsîl"i, peşpeşe getirilmesidir. Bu, وَصَّلَ الْبَعْضَ بِالْبَعْضِ "Onları peşpeşe getirdi" ifadesindendir. Bu peşpeşe getirmeden, "Biz Kur'ân'ı, daha fazla va'z-u nasihat olsun ve hatırlatmaya vesile olsun diye, parça parça, peşpeşe indirdik" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü böylece insanlar, her gün başka bir hikmete muttali oluyor, yeni bir fayda öğreniyorlardı. Böylece de, hatırlamaya, va'z-u nasihat almaya o nisbette yakın bulunuyorlardı. Mânânın böyle olması halinde bu, onların, *"Hz. Musa (a.s)'ya kitabın toptan verilmiş olması gibi, Muhammed (s.a.s)'e de kitabı toptan verilmeli değil miydi?"* şeklindeki

sözlerine bir cevap olmuş olur. Bununla, "Biz, va'z-u nasihat alma, böylece de küfürden iyice vazgeçmeleri için, peygamberlerin haberlerini ve peygamberleri inkâr eden kâfirlerin nasıl helâk olduklarına dair kıssaları peşpeşe getirdik" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yine mananın, "va'z-u nasihat almaları için, Kur'ân'ın mucize olduğuna dair delilleri tekrar tekrar ortaya koyduk" şeklinde olması da muhtemeldir.

Ehl-i Kitabın İnanma Borcu

Cenâb-ı Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğine dair delilleri getirince, bu hususu الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ *"Bundan evvel, yani Kur'ân gelmezden önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, buna inanmış, yani Muhammed (s.a.s)'i kabul etmişlerdi."* Binâenaleyh kitapları tanımayanların, haydi haydi teslim olması gerekir" diyerek te'kid etmiştir.

Alimler *"kitap verdiğimiz kimseler"* ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Katâde** şöyle der: "Bu ayet, ehl-i kitaptan, hak şeriat üzere olan ve o şeriata tutunan, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderilince, onu da tasdik eden kimseler hakkında nazil olmuştur. **Selman-ı Fârisi** ile **Abdullah b. Selâm** (r. ahm) bunlardandır."

2) **Mukâtil** şöyle der: "Bu ayet, **İncil'e** inananlardan kırk kişi hakkında nâzil olmuştur ki, bunlar, **Câfer b. Ebi Talib** (r.a) ile birlikte Habeşistan'dan gelen o geminin yolcularıdır."

3) **Rifa'a b. Kurayza** bunun, on kişi hakkında indiğini ve kendisinin onlardan biri olduğunu söylemiştir.

Fakat burada nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzûlün hususiliği değil, lafzın umûmiliği olduğunu biliyorsun. Binâenaleyh kendisinde ve hakkında bu özellik bulunan herkes, ayetin hükmüne dahildir.

Daha sonra Allah Teâlâ, bunların imanlarının çok güçlü olduğuna delalet edecek şeyi nakletlerek, *"Buna inandık. Şüphesiz ki bu Rabbimizden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik"* dediklerini belirtmiştir. Ayetteki *"Bu Rabbimizden gelen bir haktır"* ifadesi, bir sebep manası taşır, yani, "Bunun Allah katından bir hak olması, ona iman etmeyi gerektirir" demektir. Ayetteki, *"Biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik"* ifadesi de onların, *"Buna inandık"* şeklindeki sözlerinin bir izahı gibidir. Çünkü bu imanın, zamanının yakın veya uzak olması muhtemeldir. Bundan dolayı onlar, buna eskiden beri inandıklarını haber vermişlerdir. Bu onların, **Hz. Muhammed**'in geleceğine dair müjdeyi önceki peygamberlerin kitaplarında da görmüş olmalarından ötürüdür.

İki Kat Mükâfaat

Daha sonra Cenâb-ı Hak onları şu büyük övgüyle anarak, *"İşte bunlara, sabr-u sebat etmekten ötürü iki kat mükâfaat verilecektir"* buyurmuştur. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Onlara, bir, **Hz. Muhammed** peygamber olarak gönderilmezden önce onu bekleyip, ona iman ettikleri, bir de peygamber olarak gönderildiğinde ona iman ettikleri için iki kat mükâfaat verilecektir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderildikten sonra, onu tasdik edip, ona iman ettiklerini beyan buyurunca, onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de iman etmekte olduklarını beyan buyurmuş, sonra da onların ücretlerinin iki kat olduğunu bildirince, ayetin bu manaya alınması gerekir.

2) Onlar, bir **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önce yaşamış olan peygamberlere iman ettikleri, bir de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman ettikleri için, iki kat ücreti haketmişlerdir.

3) **Mukâtil** şöyle der: "Bunlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman edince, müşrikler onlara sövüp-saymışlar; ama onlar müşriklerin sözlerine aldırmamışlardır. Bundan dolayı, bir aldırmayışlarına, bir de iman edişlerine karşılık onlara iki ücret verilmiştir." Rivayet olunduğuna göre, onlar müslüman olunca, **Ebu Cehil** onlara lanet etmiş, ama onlar ona cevap vermemişlerdi. **Süddî** ise şöyle der: "Yahudiler, **Abdullah b. Selam**'ı ayıplayıp, ona sövüp saydıkça, o, "Selam size" deyip geçmiştir."

Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Bunlar kötülüğü iyilikle defederler"* buyurmuştur ki, bu, "Onlar, daha önce işlemiş oldukları günahları, taat yaparak telafi ederler..." demektir. Bununla, "Onlar, kendilerine yapılan işkencelere, affetmek ve aldırmamak suretiyle karşılık verirler" manasının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bu "**hasene**" (iyilik) lafzı ile, onları günahlardan kaçınmaları manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü günahtan kaçınmak da bir "hasene"dir. Yine bununla, yapılmaması halinde seyyie (kötülük) olan şeyler de bertaraf edilmiş olur. Bununla, tevbe etme, pişman olma ve tevbeyi sürdürmenin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Rızık Haramdan da Olur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, onları önce iman ile, *"Bunlar kötülüğü iyilikle defederler"* ifadesiyle bedenî; *"Rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"* ifadesiyle mâlî ibadetlere sahip kimseler olarak medh-ü senâ etmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu medh, haramın rızık olmayacağına delalet eder." **Kâdî**'ye şöyle cevap veririz: Bu ifadedeki مِنْ (...den), ba'ziyyet (kısmiyyet) ifade eden bir kelimedir. Dolayısıyla bu, onların,

rızıklandırıldıkları şeylerden bir kısmını infâk etmek suretiyle bu medhe müstehak olduklarına delalet eder. Bu durumda, Kâdî'nin yapmış olduğu istidlal düşer.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların taat ve güzel işlerle nasıl meşgul olduklarını anlattıktan sonra, cahillerden nasıl yüzçevirdiklerini de anlatarak, وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *"Bunlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler"* buyurmuştur. **"Lağv"**, aldırılmaması ve terkedilmesi gerekli olan, abes vesâire şeylerdir ki, onlar, böyle şeyleri duyuyor, ama buna girmiyor, aksine güzel bir şekilde, aldırmaksızın çekip gidiyorlardı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, onların, *"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selam (olsun)"* dediklerini bildirmiştir. Bu ifade hakkında **Hasan el-Basrî**'nin şu sözü ne güzel: "Selam, mü'minler arasında bir selamlaşma, kâfirlere (câhillere) karşı ise, bir kurtulma için kullanılır. Bunun bir benzeri de *"Rahman'ın kulları, yeryüzünde vakarla yürürler, cahiller onlara hitap ettiklerinde de "selam" derler"* (Furkan, 63) ayetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususu, onlardan naklettiği, *"Biz cahilleri aramayız"* ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu ifade ile, "Biz bâtıla, bâtılla karşılık vermeyiz" manası kastedilmiştir. Bazı kimseler, ayetteki bu ifadenin, "kıtal" (savaş) emriyle neshedildiğini ileri sürmüşlerdir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü savaşmak vâcib ise de, sefihliği bırakmak da mendubtur.

★ ★
★

Hidayet Allah'tandır

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ
الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا
مِنْ لَدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

"Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder ve O, hidayete erecekleri daha iyi bilendir. Dediler ki: "Eğer biz, seninle birlikte hidayete uyarsak, derhal yerimizden yurdumuzdan olur, bir çırpıda imha ediliriz. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak herşeyin mahsullerinin gelip toplanacağı korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler"

(Kasas, 56-57

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder..."* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Bu ayetin zâhirinde **Ebu Talib**'in kâfir olduğuna bir delâlet yoktur. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Müslümanlar, bu ayetin **Ebu Talib** hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü o ölürken, "Ey Abdimenafoğulları, Muhammed'e itaat edip, onu tasdik edin ki kurtulasınız, doğruya ermiş olasınız" demişti. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Onlara iyiliği, kendileri için güzel olanı emrediyor, fakat aynı nasihatı kendine yapmıyorsun"* deyince, **Ebu Talib**, "Ey kardeşimin oğlu, ne istiyorsun?" dedi. Bunun üzerine **Hz. Muhammed** (s.a.s) *"Senden tek kelime istiyorum. Zira dünyada son gününü yaşıyorsun. Senin "lâilâhe illâllah" demeni istiyorum. (Eğer bunu dersen), Allah yanında senin için bu hususta şâhid olurum"* dedi. **Ebu Talib** de, "Değerli yeğenim, senin sâdık olduğunu biliyorum. Fakat "ölürken kalbi yufkalaştı, ısrara dayanamayıp söyledi" denilmesinden hoşlanmam. Eğer benden sonra senin ve soyun hakkında, bir aşağılama, sövüp-sayma söz konusu olmasaydı, senin hayırhahlığına ve teessürüne bakarak, mutlaka bu sözü söyleyerek seni sevindirirdim. Fakat, büyüklerimiz **Abdulmuttalib, Haşim** ve **Abdimenaf**'ın dini üzere ölmek istiyorum" dedi."

İKİNCİ MESELE
Hidayet Etmede Müşkil Durum

Hak Teâlâ bu ayette, *"Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin"* buyurmuş; bir başka ayetinde ise, *"Şüphesiz sen, dosdoğru bir yola hidayet edersin"* (Şûra, 52) buyurmuştur. Bu iki ifade arasında bir tezat yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e nisbet ettiği, yapacağını söylediği "hidayet", davet ve açıklamadır; ona nisbet etmediği "hidayet ediş" ise, imana göğsü açma ve muvaffakiyyet verme manasındaki hidayettir. Zira bu imana muvaffakiyyet ve göğsü açma, kalbe verilen ve sayesinde kalbin hayat bulduğu bir nurdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'am, 122) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, hidayet ve delâlet konusunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki, *"Sen, sevdiğini hidayete erdiremezin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder"* ifadesi, her iki "hidayet"in de aynı manaya olmasını gerektirir. Çünkü *"Sen hidayete erdiremezsin"* ifadesindeki hidayet ile bir şey; *"fakat Allah dilediğine hidayet eder"* ifadesindeki hidayet ile başka birşey kastedilmiş olsaydı, o zaman ayetin nazmı bozulurdu. Hem sonra ayette geçen hidayet ile, ya delillerin açıklanması, ya cennete davet, veya cennetin yolunu tarif, yahut kalblerde mecbûrî (zarûrî-kesin) olarak marifetullahı yaratmak, veyahut da kalblerde, mecbûrî olmaksızın marifetullah kastedilmiştir. Bununla "delillerin beyan edilmesi" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s), bu manada herkese "hidayet" etmiştir. Binâenaleyh bu hidayet, Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlar için söz konusu olmadığını bildirdiği o hidayetten başkadır. "Cennete davet" manasındaki hidayet hakkındaki sözümüz de böyledir. "Cennetin yolunu tarif" manasındaki hidayet de bu ayetten kastedilmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu hidayeti kendi meşîetine

bağlamıştır. Cennetin yolunu tarif ise, Allah'ın meşietine bağlanmamıştır. Çünkü cennetin yolunu tanıtma işi Allah'a vâcibtir. Vâcib olan ise, meşîete (iradeye) bağlanamaz.

On dinar borcu olan kimsenin, "İstersem bu on dinarı veririm" demesi doğru değildir. Zorlama, mecbur etme manasındaki hidayet de caiz değildir. Çünkü böyle bir şey, onlara göre, mükellefler hakkında, Allah'tan sadır olması doğru değildir. Doğru olmayanı (kabîhi) yapmak ise, ya cahilliği, ya o işe olan ihtiyacı gerektirir. Bu ikisi de Allah hakkında imkansızdır. İmkansızı gerektiren de imkansızdır. Binâenaleyh bunun Allah'tan sâdır olması imkansızdır. İmkansızın, Allah'ın meşîetine bağlanması caiz değildir. Hidayetin manası hususunda saydığımız bu kısımlar bâtıl olunca, geriye ayetteki bu hidayet ile, "Allah, hidayeti ve marifetullahı kalbte yaratmak suretiyle, bu hidayeti bazı insanlara nasib eder, bazılarına ise vermez" manası kastedilmiştir. Çünkü Allah yaptığından mes'ul değildir. Ayetteki bu hidayeti bu manada aldığında, Kâdî'nin bu konuda ileri sürdüğü mazeretlerin tamamı düşer.

Ayetteki, وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ *"O, hidayete erecekleri daha iyi bilendir"* cümlesi, "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. Binâenaleyh O, bundan sonra hidayete erecekleri de, ermeyecekleri de bilir" demektir.

Müşrik Arapların Tepkisinden Korku

Hak Teâlâ, onların şüphelerini zikredip, onlara çok net cevaplar verip, bu konuda kendisinin hidayetinin olmadığı sürece, delillerin vazıh olmasının da yeterli olmayacağını beyan buyurunca, onların dünya halleriyle ilgili diğer bir şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların, إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا *"Eğer biz, seninle birlikte hidayete uysak, derhal yerimizden olur, bir çırpıda imha ediliriz"* şeklindeki sözleridir. Müberred şöyle der: "Hatf, hızlıca koparılmak, söküImektir." Rivayet olunduğuna göre Hâris b. Amir b. Nevfel b. Abdimenaf, Resûlüllah (s.a.s)'a şöyle demişti: "Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmamız, sürülüp çıkarılmamız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi yerimizden yurdumuzdan sürüp çıkarırlar." Cenâb-ı Allah, bu şüpheye de birkaç yönden cevap vermiştir:

1) أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا *"Biz onları korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi?"* ifadesi... Bu, "Size, içinde korku hissetmeyeceğiniz, endişeye kapılmayacağınız, bir yurt verdik" demektir. Bu, ya Arapların Harem-i Şerif'e saygı duyup, orada bulunanlara kesinlikle sataşmamalarından ötürüdür. Çünkü rivayet olunduğuna göre, (cahiliye döneminde) Araplar, Harem'in dışında, çeşitli yağma ve baskın işlerini yaparlarken, Harem'in sâkinlerine asla sataşmazlardı. Yahut da Hak Teâlâ'nın, *"Kim oraya girerse, korkudan emin olur"* (Âl İmran, 97) beyanından ötürüdür.

2) يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ *"Herşeyin mahsullerinin gelip toplanacağı..."* ifadesi... Allah Teâlâ, bu diyarın, çeşitli afet, korku ve endişelerden uzak olduğunu beyan ettiği gibi, buradaki nimetlerin bol olacağından da bahsetmiştir. Çünkü ayetteki **yücbâ** "toplanır, gelir" manasına olup, bu, Arapların جَبَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ "suyu havuzda topladım" deyimlerinden alınmadır. Medine kurrâsı bunu tâ ile **tücbâ**; Kûfeliler ve **Ebu Amr** ise ya ile **yücbâ** şeklinde okumuşlardır. Çünkü **"semerât"** lafzının müennesliği, cemî oluşundan olup, hakiki müennes değildir. Binâenaleyh bunun fiilinin, lafzından ötürü müennes, manasından ötürü müzekker getirilmesi caizdir. Ayetteki, **"herşey"** ifadesi, "çoğu şeyler" manasına olup, *"Ona herşey verildi"* (Neml, 23) ayetindeki gibidir. Velhasıl şunu diyebiliriz: Allah Teâlâ Harem-i Şerif'i, her türlü kötülükten muhafaza edip, oradakileri emin kılıp, onlara, Allah'a ibadetten yüz çevirip, putlara ibadet ettikleri halde çokça rızık verdiğine göre, eğer onlar iman etmiş olsalardı, bu durum haydi haydi sürerdi.

Kâdî şöyle der: "Eğer **Peygamber** (s.a.s) onlara, "Sizin ileri sürdüğünüz, memleketinizden sökülüp atılma mazeretiniz gerçek olsa bile, bu hususdaki deliliniz çok net ve açık olduğu için, ileri sürdüğünüz şey, iman etmeniz için yine de bir mazeret olmaz" demiş olsaydı, onlar kesilir kalırdı. Yahut peygamber onlara, "İman ederseniz, Kureyşlilerin sizi öldürmek ve benzeri şeylerle, sizi memleketinizden söküp çıkarmaları, sizin için bir şahadet gibi olur. Dolayısıyla bu da faydalıdır" demiş olsaydı, yine diyecek birşey bulamazlardı. Şayet **Hz. Peygamber** (s.a.s) onlara, "Küfrünüze devam etmeniz halinde, kendisinden sakındırdığım o devamlı azabın yanında, memleketinizden sürülmenizin zararı bir hiç kalır" demiş olsaydı, yine apışıp kalırlardı. Fakat Hak Teâlâ, onların iman etmeleri halinde, o bölgenin adetinin böyle birşeyin cereyan etmemesi şeklinde olduğunu bilmiş olmaları açısından, memleketlerinden olma korkusunun mazeret olarak ileri sürmedeki yalanlarını ortaya koymak suretiyle, daha kuvvetli bir delil getirmiştir. Böyle birşeyin karşı tarafa açıklanmasının mümkün olması halinde, bu gibi deliller, bahsettiğimiz önceki delillerden daha evla olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bu delili ileri sürmüştür. Ayet, sayesinde ehl-i bâtılın şüphelerini bertaraf etmeye imkan bulunan delillerin doğruluğuna delâlet etmektedir. Burada geriye şu iki bahis kalmaktadır:

Birinci Bahis: Keşşâf sahibi, ayetteki **"rızk"** kelimesinin mansub oluşu hususunda şunları söylemiştir: "Eğer bu kelimeyi, mef'ûl-ü mutlak kabul edersen, mâkablindeki fiilin manasından ötürü böyle mansub olması caizdir.Çünkü **"yücbe"** (toplanır) fiili ile, **"yürzaku"** (rızık olarak verilir)" fiilinin manası temelde aynıdır. Bu kelimenin mef'ûl-ü leh ("rızık için") manasında olması da caizdir. Eğer bu kelimeyi isim-i mef'ûl yani "merzûk" (rızık olarak verilen şey) manasına alırsan, sıfat ile tahsis edilen nekireden ötürü mansub kılınma gibi, **"Semerât"** kelimesi izafetle "tahassus" kesbettiği için, "rızık" kelimesi **"semerât"**ın hâli olur.

İkinci Bahis: Alimlerimiz, *"tarafımızdan bir rızık"* ifadesini, kulun fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda delil getirerek şöyle demişlerdir: "O rızıklar insanlara ulaşmıştır.

Çünkü her yerden insanlar bu çeşitli rızıkları oradaki insanlara taşımışlardır. Binâenaleyh eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, bu şekilde "tarafımızdan" denilerek, bunun Allah'a izafe edilmesi doğru olmazdı.

İmdi eğer, "Bu şekilde bir nisbetin sebebi, Allah Teâlâ'nın bu duygu ve niyetleri, rızıkları oraya götüreceklerin kalbine veren zat olmasıdır" denilirse, biz deriz ki: Bu duygu ve niyetler, her nekadar bir tercihi gerektirirse de, "Tercih tahakkuk ettiğinde vücûb (gereklilik) söz konusu olur. Bu durumda, bizim söylemek istediğimiz olur. Yok bu tahakkuk etmezse, nisbet etme işi, tamamen ortadan kalkar" diye defalarca açıklamıştık. Bil ki Allah Teâlâ, o rızıkların onlara ancak kendisi tarafından ulaştığını, bunun sebebinin ise şu olduğunu açıklamıştır: Onlar, her nezaman bunun böyle olduğunu bilirlerse, Allah'ın dışında hiç kimseden korkmaz ve Allah'dan başka hiç kimseden ummaz hale gelirler. Böylece de, onların nazarları, halktan kesilir, Hâlık'a yönelir. Bu da, imanın mükemmelliğinin, Allah'ın dışındaki herşeyden yüzçevirip, tamamen Allah'ın taatına yönelmeyi gerektirir.

★ ★
★

Zulmün Akıbeti

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا ۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

"Biz, (bol) geçimi ile halkı şımarmış nice memleketler imha ettik. İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harap meskenleri... İşte bütün bunlara biz vâris olduk. Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında ayetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o ülkeleri imha etmez ve biz, ahalisi zalimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helak edici de değiliz"

(Kasas, 58-59).

Bil ki bu, o şüpheye ikinci cevaptır. Zira Allah Teâlâ, Mekkelilere has kılmış olduğu o nimeti hatırlatınca, bunun peşinden, dünya nimetlerine gömülmüş geçmiş ümmetlerin başına getirdiği şeylerden bahsetmiştir. İşte onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah, onlardan o nimetleri almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu açıklamasının maksadı şudur: O kâfirler, "Biz, dünya nimetlerinin elimizden kaçmasından korktuğumuz için iman edemiyoruz" deyince, Allah Teâlâ onlara, o nimetleri elden kaçıracak olan şeyin, imana yönelmek değil, iman etmemekte ısrar olduğunu beyan etmiştir.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Batar", zenginliğin verdiği şımarıklık ve kötülüktür. Bu da, zengin olanın, Allah'ın hak ve hukukunu gözetmemesidir." Ayetteki "**ma'îşetehâ**" kelimesi, ya tıpkı وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ (A'raf, 155) ayetinde olduğu gibi, harf-i cerrin hazfedilip, fiilin doğrudan doğruya ona birleştirilmesiyle, yahut da kendisine muzaaf mahzûf bir "**zaman**" kelimesinden ötürü mansubtur. Buna göre takdir بَطِرَتْ أَيَّامَ مَعِيشَتِهَا "Geçim günlerinde şımaran..." şeklindedir. Yahut da, bu fiil, "İnkâr etti, nankör oldu" manasını taşıdığı için, kelime böyle mansub olmuştur.

Ayetteki, فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا *"İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harab meskenleri..."* ifadesindeki istisna hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Bu, "Orada, bir günlüğüne, bir saatliğine misafir olan veya geçip giden kimselerden başka hiç kimse durmaz" demektir."

2) Mana "Asi olmuş ve helâk edilmiş bu insanların uğursuzluklarının izleri hâlâ o memleketlerde mevcuttur. Binâenaleyh onların soylarından, orada yerleşen herkes, pek azı müstesna, orada fazla durmaz. Çünkü, oranın ahâlisinin helâkinden sonra oraya varis olanlar biziz" şeklinde olabilir. Oranın belli bir sahibi kalmayınca, "Burası Allah'ın varis olduğu yer" denilir. Çünkü mahlûkatı son bulduktan sonra, bâkî kalacak olan sadece O'dur.

İki Soruya Cevap: Mekke Müşrikleri Niçin İmhâ Edilmedi?

Daha sonra Hak Teâlâ, halkının şımarması yüzünden o memleketleri helak ettiğini belirtince, sanki birisi şu iki soruyu sormuştur:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s) gelmezden önce, onlar küfür ve inâda gömülmüş olmalarına rağmen, Cenâb-ı Hak o kâfirleri niçin imha etmemiştir?

2) **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak geldikten sonra, kavminin mütemâdiyen Allah'ı inkâr, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i tekzîb etmelerine rağmen, niçin Hak Teâlâ onları helâk etmemiştir?" İşte Cenâb-ı Hak, bunlardan birincisine, *"Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında ayetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o memleketleri imha etmez"* buyurarak cevap vermiştir.

Velhasıl Allah Teâlâ, önce peygamber göndermemenin o kavim için bir mazeret sayılabileceğini, binâenaleyh onları helâk etmenin ancak peygamber gönderdikten sonra câiz olabileceğini beyan etmiştir. Müfessirler bu hususta şu açıklamayı yapmışlardır:

a) Bu ifade, "O beldenin iki ana merkezi ve bağlı şehirlerine, susturmak ve hertürlü mazeretlerini sona erdirmek için bir peygamber göndermedikçe..." demektir.

b) Bu, "Senin Rabbin, ümmü'l-kurâ'ya (metropol, ana kente) yani Mekke'ye peygamber göndermedikçe, yeryüzündeki beldeleri imha etmez" demektir. Bu

peygamber de, hâtemü'l-enbiya olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Ayetteki, *"Karşılarında ayetlerimizi okuyacak..."* ifadesi, ayetleri tebliğ eden ve gereğini yapan demektir.

Cenâb-ı Hak, ikinci soruya da, *"Biz, ahâlisi zâlimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helâk etmeyiz"* buyurarak cevap vermiştir. **"Zâlimler"**, "şirke düşerek kendilerine zulmedenler" manasınadır. Mekkeliler ise böyle değildi. Çünkü onların bir kısmı iman etmişti. Allah bir kısmının da ileride iman edeceklerini biliyordu. Bir kısmının ise, iman etmeyeceklerini, ama soylarından iman edecek kimselerin geleceğini biliyordu.

★ ★
★

Hayat Dünyadan İbaret Değil

وَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيْءٍ فَمَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتُهَا ۚ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَفَمَن وَعَدْنَٰهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَٰقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَٰهُ مَتَٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مِنَ ٱلْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾

"Size verilen herşey, dünya hayatının metâıdır, onun süsüdür. Allah nezdinde olan şeyler ise, hem daha hayırlı, hem daha devamlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız? Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz, böylece de ona kavuşan kişi, dünya hayatının geçici zevki ile fâidelendirmediğimiz, sonra Kıyamet gününde huzurumuza getirilmişlerden olan kimse gibi midir?"

(Kasas, 60-61).

Bil ki bu, o şüpheye verilen **üçüncü cevaptır.** Çünkü onların şüphelerinin vardığı netice, "Biz, dini, dünyamızı elden kaçırmamak için terkettik" demelerine varıp dayanır. Böylece Cenâb-ı Hak, bunun büyük bir hata olduğunu; Allah'ın yanında olan şeyin ise, daha hayırlı ve daha devamlı olduğunu beyan buyurmuştur. Daha hayırlı olması şu iki şeyden dolayıdır:

a) Ahiretteki faydalar daha büyüktür.

b) Bu faydalar, her türlü şâibe ve kusurlardan arınmıştır. Dünya menfaatleri ise, zarar ve sıkıntılarla içiçedir; hatta, sıkıntı tarafı daha çoktur. Ahiretteki menfaatlerin bâkî olmasına gelince, bu, o nimetlerin ardı arası kesilmeden devam etmesidir. Dünya

menfaatleri ise, sonludur. Her ne zaman sonlu olan, sonsuz olanla mukayese edilirse, bir yok mesâbesindedir. Nasıl böyle olmasın ki? Cennettekilerin herbirinin nasibi, dünya menfaatlerinin bütününe kıyasla bir zerresinin okyanusla mukayese edilmesi gibidir. Bu açıklamamızdan, dünya menfaatlerinin, ahiret nimetleriyle asla kıyas edilemiyecekleri ortaya çıkmış oldu. Binâenaleyh, dünya menfaatlerini ebedileştirmek maksadıyla ahiret menfaatlerini terketmenin büyük bir cehâlet olduğu ortaya çıkmış olur. Allah Teâlâ, buna dikkat edince, أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Halâ akıllanmayacak mısınız?"* buyurmuştur. Yani, "Dünya menfaatlerini ahiret menfaatlerine tercih etmeyen, sanki aklın ölçüleri dışına çıkmış olur" demektir. Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse, malının üçte birinin, insanların en akıllısına verilmesini vasiyyet ederse, bu üçte bir, Allah'a tâatle meşgul olanlara verilir. Çünkü insanların en akıllısı, azı verip de çoğu alandır. Bunlarsa, ancak, Allah'a taatla meşgul olan kimselerdir." İmam-ı Şâfiî sanki, bu hükmü, bu ayetten çıkarmış gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tercihi, bir başka yönden de kuvvetlendirmiştir ki, o da şudur: Biz, Allah'ın nimetlerinin sona ereceğini, devamlı olan o azâbın dünya nimetleriyle içiçe olmadığını farzetsek bile, yine aklın sarîh beyanı, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerine tercih edilmesi gerektiğini iktiza ederdi. Ya, o dünya nimetleriyle ahiret azâbı birleşirse!... Binâenaleyh, hangi akıl, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerinden üstün olduğundan şüpheye düşebilir?

İşte Cenâb-ı Hakk'ın أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ *"Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz, böylece de ona kavuşan kişi..."* ifadesiyle kastedilen de budur. Binâenaleyh bu kimse, Allah'ın kendisine, dünya metâından az bir şey verip, ahirette de, ilahî azâba dûçar olanlar gibi olmuş olur. Bu ifadenin gayesi şudur: Onlar, *"Dini, dünya için terkettik"* deyince, Allah Teâlâ onlara şöyle demiş oldu: "Dünyanın peşinden ilahî cezanın zararı gelmemiş olsaydı bile, yine akıl, ahiret menfaatlerinin dünya menfaatlerine tercih edilmesini gerektirirdi. Nerde kaldı ki, bu dünyanın peşinden, devamlı olan bir azab gelecektir. Tercihi itiraf etmede, daha etkili ve daha bâliğ olsun diye, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, soru cümlesi şeklinde îrâd etmiştir. Azaba dûçar olan kimseler için مُحْضَرِينَ lafzının tahsis edilmesi, Kur'ân'a ait bir örftür. Çünkü Cenâb-ı Hak, لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ *"Hazır bulundurulanlardan olacaksın..."* (Saffat, 57) ve *"Onlar, behemehâl ihzâren getirilecekler..."* (Saffat, 158) buyurmuştur. Bu kelimenin lafzında da, bu manayı ihzâr vardır. Çünkü, "ihzâr", mükellefiyeti susturmayı ve boyun eğdirmeyi ihsas ettirmektedir. Bu ise, lezzet meclislerine değil, sıkıntı ve meşakkat meclislerine uygun düşer.

★ ★
★

Hesap Gününde Müşrikler

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ
رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ
﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا
يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنبَاءُ يَوْمَئِذٍ
فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾

"O günde ki, (Allah), onlara nidâ edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" diyecektir. (O gün), aleyhlerinde söz hak olanlar, şöyle derler: "Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmış isek, onları da öylece azdırdık. Biz onlardan berîyiz. Sana döndük. Zaten onlar bize tapmıyorlardı." (O gün onlara), "Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir ve (onların uğradıkları) azabı görmüşlerdir. Ne olurdu, hidayeti kabul etmiş olsalardı! Allah, o gün onlara nidâ edip, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur. Bu sebeple, birbirlerine bir şey soramazlar"

(Kasas, 62-66).

Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetinde, Kıyamette kâfirlere şu üç şeyi soracağını beyan etmiştir:

1) Bu وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ *"O günde ki, (Allah), onlara nidâ edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Kâfirlerin Kıyamette, dünyada iken, yapageldikleri o şeyin batıl olduğunu; tevhidin ve nübüvvetin doğruluğunu kesin olarak anlamış oldukları sabit olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "Nerede taptıklarınız, Bana, ibâdette ortak koştuklarınız! Şefaat edeceklerini iddia ettikleriniz? Size yardım etmeleri ve sizi, başınıza gelen bu şeylerden kurtarmaları için, hani nerede onlar?" demiştir.

حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, diyeceği o şeyi, yani azabın, sözün kendilerine hak olduğu kimseleri beyan etmiştir ki, ayette geçen **kavl** = söz'den maksat, Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Kesinlikle, cehennemi cin ve ins ile dolduracağım"* (Secde, 13) hükmünün onlar hakkında gerçekleşmesidir. O halde, حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ tabirinin anlamı, "o sözün gereği kendilerine hak ve vacib oldu..." demektir. Alimler, kendileri hakkında bu sözün vacib olduğu kimselerin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunların, dalalete davet eden o reisler olduğunu söylerken, bazıları, bunların şeytanlar olduğunu söylemişlerdir.

Saptıranların İtirafı

Ayetteki, رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا *"Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir"* cümlesindeki هٰؤُلَاءِ mübtedâ, الَّذِينَ أَغْوَيْنَا onun sıfatı; mevsûfa racî olacak zamir ise, mahzûf olup; müteakiben gelen أَغْوَيْنَاهُمْ kelimesi, mübtedânın haberi; كَمَا غَوَيْنَا ifadesindeki kâf da, mahzûf olan masdarın sıfatı olup, kelamın takdiri, "Biz onları azdırdık. Onlar da, bizim azdığımız gibi azdılar..." şeklindedir. Bu ifadeden kastedilen ise, "Bizim azgınlığımız, kendi irade ve ihtiyarımızla olduğu gibi, onların azıp sapmaları da, onların irade ve seçmeleriyle olmuştur..." demektir. Yani, "Bizim onları azdırıp saptırmamız, onları azıp sapmaya mecbur etmemiş, tam aksine onlar, o tür inanç ve amellere yönelme hususunda muhtar idiler..." demektir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytanların söyleyeceklerini bildirdiği şu ayeti gibidir: *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaad ettim amma, size yalancı çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin. Kendinizi kınayın..."* (İbrahim, 22) ve, Cenâb-ı Hak İblis'e, *"Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir etkin yoktur; azıp sapanlardan sana tâbi olanlar müstesna..."* (Hicr, 42) demiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Sana tabi olanlar müstesna"* beyanı, bu tâbi olma işinin, şeytanın buna mecbur etmesi cihetinden değil de, kendileri cihetinden olduğuna delalet eder.

Şeriklerin Uzaklaşmaları

Daha sonra, تَبَرَّأْنَآ إِلَيْكَ مَا كَانُوٓا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ *"Biz, onlardan, onların inanç ve amellerinden berîyiz, sana döndük. Onlar bize tapmadılar; onlar ancak hevalarına taptılar"* buyurmuştur. Hasılı kelâm, onlar, Kıyamette onlardan uzaklaşmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır..."* (Bakara, 166) buyurmuştur. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın, أَيْنَ شُرَكَآئِيَ *"Ortaklarım nerede?"* ifadesiyle, o reislerin ve şeytanların kastedilmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü onlar onlara itaat edince, onlar onları, taat hususunda, Allah'a şerik koşmuş gibi olurlar; binâenaleyh, ayetin lafzı bu manaya

alınırsa, kendilerine tapılanların cevabı, "Ey Rabbimiz, onlar bize değil, tam aksine kendi fasit hevâ ve heveslerine taptılar..." demeleri olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ *"Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir"* ayetinin beyan ettiği husus. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Bu, takrîr, anlatma üslubu üzere söylenmiş bir ifadedir. Çünkü onlar, onları çağırmalarında bir fayda olmadığını biliyorlardı. Buna göre bu ayetten kastedilen mana, "Onlar, şayet onları çağırsalardı bile, onlardan, yardım hususunda olumlu cevap sudûr etmez ve azab kendileri hakkında sabit olur, değişmezdi..." şeklindedir. Bütün bunlar, azarlamak içindir. Bu ayetin ifadesinde, onları, ta dünyada iken bir caydırma ve men etme hususiyeti bulunmaktadır.

Keşke Bilselerdi

Ayetteki, لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ *"Ne olurdu hidayeti kabul etmiş olsalardı!"* cümlesine gelince, pekçok müfessir, bu cümlenin başındaki lev'in cevabının mahzûf olduğunu iddia ederek, şu izahları yapmışlardır:

1) **Dahhâk ve Mukâtil**, "Hem tâbi olunanlar, hem de tâbi olanlar, o azabı görürler. Şayet onlar,dünyada iken hakikati bilmiş olsalardı, ahirette o azabı görmezlerdi" demişlerdir.

2) "Şayet onlar, dünyada iken, hidayete kavuşmuş olsalardı, bu azabın hak olduğunu bilirlerdi..."

3) "Onlar o azabı görünce, dünyada iken, hakka hakikate kavuşmuş olmayı arzularlar..."

4) "Şayet onlar, herhangi bir çâre elde edebilmiş olsalardı, onunla, bu azabı def ederlerdi..."

5) Azabı görmeleri, daha önce hidayete ermiş olmalarının ne kadar gerekli ve faydalı bir iş olduğunu anlayacakları vakit gelmiştir. Bunun böyle olduğunu, *"O pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar inanmazlar"* (Şuara, 201) ayeti de te'kid eder.

Hazf Bulunmadığını Düşünmek Evlâdır

Bana göre lev'in cevabı mahzuf değildir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

1) Allah Teâlâ onlara, *"ortaklarınızı çağırınız"* diye hitap ettiğinde, onların korkuları o zaman şiddetlendi ve onlar, başından vurulmuş şaşkına döndüler, herhangi bir şeyi göremez hale geldiler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar azabı gördüklerinde, şayet bir şey görmüş, ona kavuşmuş olsalardı. Ama onlar, o korkunun

şiddetinden dolayı, hiçbir şeyi göremez hale geldikleri için, hiç *"şüphesiz ki onlar, o azabı farkedememişlerdir"* buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, o şürekâdan, yani o putların kendilerine seslenmesine cevap vermekten aciz olduklarını bildirince onlar hakkında, *"azabı gördüklerinde hidayete ermiş olsalardı!"* demiştir ki, bu, "Bu putlar, o azabı gördüklerinde, keşke, hidayete ermiş canlılardan olmuş olsalardı. Ancak ne var ki, o putlar, hiç de böyle değillerdir. Binâenaleyh, şüphesiz ki o azabı görememişlerdir" demektir.

Eğer رَأَوْا ifadesinde vâv zamiri, ancak akıllı varlıklara uygun düşen bir zamirdir; öyleyse, bu zamirin o putlara raci olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ ifadesi gibidir. Bu ifadeler, o kavmin inancına göre söylenmiş olan ifadelerdir. İşte burada da böyledir.

3) Buradaki görmek fiiliyle, kalbin fiili, yani anlama kastedilmiştir. Yani, "O kâfirler, şayet hakka ulaşmış olsalardı, bu azabın gerçek olduğunu, ta dünyada iken anlarlardı..." demektir. Bana göre bu izahlar lev'in cevabının hazfedilmesine bina edilen izahlardan daha makuldür. Çünkü hazfi düşünmek, ayetin nazmını (düzenini) parçalamaya yol açmaktadır.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, ahirette, kâfirlere sorduğu üçüncü şey de وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنبَاءُ *"Cenâb-ı Hak, o gün onlara nidâ edip, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "O haberler onların hepsine, adeta kör olmuş gibi olur. Onlara ulaşmaz. Binâenaleyh onlar, *"Bu nedenle, birbirlerine bir şey soramazlar."* Yani, onlar birbirlerine, insanların müşkil meseleleri hususunda birbirlerine danışıp sormaları gibi, birşey soramazlar. Çünkü, onların hepsi de, haberlerin kendilerine kapalı olması ve o haberlere cevap vermeme hususunda eşit ve denktirler. Bu ifade fe umiyet şeklinde de okunmuştur. Peygamberler, o günün dehşetinden dolayı bu gibi sorulara cevap verme hususunda aciz kalıp, ne diyeceklerini şaşırarak, işi Allah'ın emrine havale ederlerse ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün de ki Allah bütün peygamberleri toplayıp da, "Size verilen o cevap nedir?" diyecek, onlar da, "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen sensin sen" diyecekler"* (Mâide, 109) ifadesinden anlaşılan hususdur. Artık sapıkların hallerinin ne olacağını bir düşün!

Kâdî'nin İtirazına Cevap

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, Cebriyye'nin görüşünün bâtıl olduğuna delalet eder. Çünkü, kulların fiillerini şayet Allah yaratmış olsaydı ve o fiiller, Allah'ın kudret ve irâdesine göre meydana gelmiş olsalardı, o haberler onlara kör olmazdı ve onlar,

"Biz, senin bizde, onları yalanlamayı ve bunu gerektiren kudreti yaratmış olman sebebiyle o peygamberleri yalanladık..." derlerdi. Böylece de onların, Allah'a karşı olan delilleri çok net ve sarih olmuş olurdu. Daha önceki ifadeler hakkında da aynı söz geçerlidir. Çünkü şeytan, Allah'a, "Ben, senin bende azgınlığı yaratman suretiyle azdım ve azdırdım. Benim davet ettiğim kimseler de, bu davetimi, işte bundan dolayı kabul ettiler" dedi. Böylece de, bu hususta onların delili, çok kuvvetli; gerekçeleri de apaçık olmuş olurdu."

Cevap: Kâdî, medh ve zemme, sevap ve ikaba şamil hiç bir ayeti bırakmaksızın, onunla istidlâlde bulunmayı tekrarlıyor. Onun bütün ayetlerdeki istidlâlde bulunma şekli, nasıl böyle tek bir söz ise, aynı şekilde, bizim cevabımız da bir tek sözden ibarettir. Şöyle ki: "İman vaki olduğu halde, Allah'ın iman olmayacağına dair bilgisi, zâtları ve mahiyetleri gereği, birbirini nefyeden, iki zıddırlar. İmanın vaki olmayacağını bilmekle beraber, kişi, imânı varlık alemine sokmakla emrolunursa, o takdirde iki zıddı aynı anda yapmakla emrolunmuş olur."[97] **Kâdî**'ninse bu açıklamasını teyid etmek için Kelâm ilmine dair kitaplarında, dayandığı şey şudur: "Bu mümkündür" diyenin sözü de yanlıştır, "mümkün değildir" diyenin sözü de." Doğrusu, vacib olan sükut etmedir. Şayet kâfir Rabbine karşı böyle bir sual irad etseydi, Rabbinin ona karşı sükûttan başka bir cevabı olmazdı. Böylece kâfirin bahanesi kuvvetli, özrü de meydanda olur. Böylece, problemin her iki taraf için de müşterek olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

İrade Allah'ındır

فَأَمَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَن يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

97) Başka bir deyişle: Allah bir kişinin iman etmeyeceğini biliyorsa, onun iman etmesi mümkün değildir.

"Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muradlarına erenlerden olacaklarını umabilir. Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için ise, muhayyerlik yoktur. Allah münezzehtir. Eş tutmakta olduklarından yücedir. Göğüsler neyi saklıyorsa, neleri de açıklıyorsa, Rabbin bilir. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz" (Kasas, 67-70).

Tevbe Kurtuluştur

Bil ki, Allah Teâlâ, azaba düçâr olan kâfirlerin halleriyle onlara yöneltilen kınama ve azarları beyan edince, bunun peşinden, tevbeye teşvik edip küfürde direnmekten alıkoymak için, bu dünyada tevbe eden kimseyi anlatarak فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ *"Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muradlarına erenlerden olacaklarını umabilir"* buyurmuştur. Buradaki **asâ** hakkında birkaç izah şekli vardır:

1) Bu ifade, kerîm kimselerden sâdır olduğunda "muhakkak" anlamını ifade eder, Allah ise, kerîm olanların en keremlisidir.

2) Bununla, tevbe edenin umut ve beklenti içinde olması murad edilmiştir. Buna göre sanki, "O, felâha ermeyi umsun!" denilmiştir.

3) Bunun, "Tevbe ve imana devam ettikleri takdirde, böyle olmaları umulur..." manasında olması. Çünkü, buna devam etmemeleri de muhtemeldir. Bil ki, müşrikler başka bir şüphe daha zikrederek, *"Bu Kur'ân, iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) derler. Bununla da, **Velid İbnu'l-Muğîre**'yi ya da **Ebu Mesûd es-Sakâfî**'yi murad ederler. İşte Allah Teâlâ onlara, وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ *"Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder"* diyerek cevap vermiştir. Bu cümleden maksad şudur: "O, mutlak mâliktir. Fayda ve zarardan münezzehtir. Dilediği kimseyi dilediği şeye tahsis etmek, O'nun hakkıdır. O'na asla itiraz edilemez." **Mu'tezile**'nin anlayışına göre ise şöyle denilir: "O'nun mutlak hikmet sahibi olduğu kesin olunca, O'nun yaptığı her şeyin hikmet ve doğru olduğu, hiç kimsenin O'na itiraz edemeyeceği bilinir."

Allah'a Karşı Kul İradesi Olmaz

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ *"Onlar için ise, muhayyerlik yoktur"* ifadesine gelince, اَلْخِيَرَةُ (hıyare) kelimesi "seçmek, ihtiyar etmek" kelimesinden gelen bir isim olup, masdar yerine geçmiştir. Bu kelime yine, ism-i mef'ûl (seçilmiş olan) anlamına

da gelir. Meselâ, Arapça'da, "**Muhammed (s.a.s), Allah'ın kulları içinde seçtiğidir (Hıyaratu'llâh)**" denilir. Sen bunu iyice anlayınca deriz ki: Ayette iki izah şekli vardır:

1) En güzeli olan bu açıklamaya göre, vakfın tamamının وَيَخْتَارُ üzerinde yapılması; ...مَا كَانَ'nın da olumsuzluk için olması. Buna göre mana şöyle olur: "Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için seçme yetkisi yoktur; çünkü onların, Allah'a karşı neyi yapacağı hususunda seçme hakları yoktur..."

2) مَاكَانَ 'daki مَا 'nın اَلَّذِى manasında olması... O zaman da vakıf, وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَايَشَآءُ üzerinde olur; sonra da okuyan kimse وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ "Muhayyer oldukları şeyi seçer, ihtiyar eder" diyerek, okumasına devam eder. **Ebu'l-Kasım el-Ensarî** der ki: "Bu, salâhı ve aslah olanı yapmanın Allah'a vacib olduğunu söyleyen **Mu'tezile**'nin tutunduğu bir delildir (fiili mâ'ya mutelallık yapması). İman etmeyeceğini bildiği bir kimseyi mükellef kılmada hangi salâh vardır ki? Belki de onu mükellef tutmasaydı, o, Allah'ın fadlından olan cenneti ve nimeti hak edecekti."

Eğer, "Allah onu mükellef tutunca, aslahı seçmek ve yapmak Allah'a vacib olmuştur; çünkü hak edilen şey lütuf olarak verilenden daha üstündür..." denilirse, biz deriz ki: Efdal olanın elde edilemeyeceği kesin olarak bilindiğinde, onu ebedî bir ikâba dûçâr kılmada, maslahata riayet bulunmaz. Sonra onların, "Hak edilen lutfedilenden daha hayırlıdır" sözleri de, bir cehalet eseridir. Çünkü bu farklılık ancak onun lutfedilmesinden kaçınan kimse için söz konusudur. Zatını ve vasıflarını ancak Allah'ın yaratması, lütfu ve keremi ile elde eden kimseye gelince, o, nimetlerin lutfedilmesinden nasıl kaçınabilir ki?..

Daha sonra Cenâb-ı Hak سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Allah münezzehtir. Eş tutmakta olduklarından yücedir..."* buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı şudur: "Yaratma, seçme, azîz kılma, zelil kılma, Allah'a aittir. Hiç kimsenin bunda, ne bir ortaklığı, ne de münakaşa hakkı vardır." Cenâb-ı Hak, daha sonra bunu Allah'ın, göğüslerin, Allah'ın rasulüne karşı gizlemiş olduğu düşmanlıklar ile, onu ta'n ve tenkit etmek için açığa vurdukları düşmanlıkları; onların, "Peygamberlik" konusunda "başkasını seçseydi ya!" şeklindeki sözlerini bildiğini beyan ederek kuvvetlendirmiştir.

Allah Teâlâ, onların içinde yüzdükleri kin, kıskançlık ve adiliği bildiğini beyan edince, bundan sonra وَهُوَ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur."* buyurmuştur. Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kâdir, bütün malûmatı âlim, noksanlık ve kusurlardan münezzeh olduğuna, taatlarına mukabil muhsinleri mükâfaatlandıracağına; isyanlarından dolayı da asileri cezalandıracağına bir dikkat çekme vardır. Öte yandan bu ifade, günahkârlar için şiddetli bir men ve red, itaatkârlar için de, son derece müessir olan bir gönül tavsiyesi ifade etmektedir.

Yine şu da muhtemeldir: Allah Teâlâ, *"o gün onlara seslenir ve "nerede ortaklarım?" der"* (Kasas, 62) ifadesinden başlayarak, müşriklerin yollarının bozukluğunu açıklayınca, bu konudaki sözünü, tevhidi izhar edip, hamd ve senânın ancak O'na layık olduğunu açıklayarak bitirmiştir.

Başta da Sonda da Hamd Ona'dır

Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ *"Önünde de sonunda da hamd O'nundur"* ifadesine gelince, bu, bizim görüşümüzü desteklemektedir. Çünkü, mükafaat vermek, Allah'a vacib değildir. Aksine Allah, onu bir lütuf ve ihsan olarak verir. Önünde de sonunda da hamd O'na aittir. Cennetliklerin *"Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun"* (Fatır, 34); *"Bize olan vaadini yerine getiren Allah'a hamd olsun"* (Zümer, 74) ve *"Dualarının sonu şudur: "Hamd, alemlerin Rabbine'dir"* (Yunus, 10) demeleri de bunu teyid eder. **Mu'tezile** 'ye gelince, onlara göre mükafaat, hak olunmuştur. Allah, bunu yapmasından dolayı, cennetliklerden hamd ve senaya müstehak olmaz. Cehennemliklere gelince, onlara in'âmda bulunmamıştır ki, onlardan yana hamde müstehak olsun.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Dünyada onlara olan, imkân verme, müyesser kılma, lütuflarda bulunma ve diğer nimetler gibi şeyleri sebebiyle, cehennemliklerden de hamd ve şükrü hak etmiştir. Zira onların kötülükleri Allah'ın nimetlerine şükretme gereğini ortadan kaldırmaz. Bu açıklamada tereddüdüm var, tedkik etmek lazım. Zira ahiret ehli, Allah'ı tanımaya mecbur ve muzdardırlar. Onlar eğer, günahlardan yapılan tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacib olduğunu, şükürle meşgul olmanın mükafaat vermeyi Allah'a vacib kıldığını kesin olarak bilince ve bunu yapmaya muktedir de olunca, keza bunun kendilerini azaptan kurtarıp cennete girdireceğini bilince, o şahısların bu tevbeye bırakacaklarına hiç ihtimal verir misin? Bu mümkün mü? Bilakis onlara gereken, tevbe etmek ve şükürle meşgul olmaktır. Bunu ne zaman yaparlarsa, o zaman ikab sona erer.

Hüküm Allah'ındır

Ayetteki, وَلَهُ الْحُكْمُ *"Hüküm de O'nundur"* cümlesine gelince, bu ya, "dünyada, ya da ahirette" demektir. Dünyada olmasına gelince, Allah'ın dışındakilerin hükmü ancak, O'nun hükmü sayesinde geçerli olabilir. Eğer Allah'ın hükmü olmasaydı, efendinin hükmü köleye, kocanın hükmü hanıma, babanın hükmü oğula; hükümdarın hükmü halka, Resûlün hükmü de ümmete tesir etmezdi. İşte, hakiki hakim, Allah'dır. Ahirette olmasına gelince, oradaki yegâna hakim'in o olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, ahirette, kullar arasında hükmetmeyi üstlenmiş olan O'dur. Mazlumların zalimlerdeki haklarını da, alır.

وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz"* hitabının manası şudur: "Onun hükmünün ve yargısının mahalline varacaksınız." İlâ kelimesi, bir uca varma manasını ifade eder ki, Allah mekândan ve cihetten münezzehtir.

★ ★
★

Gündüz, Gece Nimetleri

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

"De ki: Eğer Allah üzerinde geceyi ta Kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'dan başka size ışık getirecek tanrı kimdir? Bana haber verin? Halâ dinlemeyecek misiniz? De ki: "Eğer Allah üzerinizde gündüzü Kıyamet gününe dek mütemadiyen devam ettirirse, içinde dinleneceğiniz bir geceyi Allah'dan başka getirecek kimdir? bana haber verin? Halâ görmeyecek misiniz? O'nun rahmetindendir ki, O, sizin faydanız için, içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve faz-lu kereminden aramanız için, gündüzü yaratmıştır. Ta ki şükredesiniz".

(Kasas, 71-73).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce, *"O öyle Allah'dır ki, kendinden başka hiçbir tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz"..*(Kasas, 70) ifadesiyle, hamde müstehak olduğunu genel olarak beyan edince, bunun peşinden de, kendilerinden dolayı hamdetmeniz vacib olduğu ve Allah'dan başka kimsenin kâdir olamayacağı şeyleri tafsilatlı olarak anlatmış ve Resûlüne, *"De ki: "Eğer Allah üzerinizde geceyi de Kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'dan başka size ışık getirecek tanrı kimdir?"* demiş; böylece Allah, gece ve gündüzün, zaman olarak birbirini takip eden iki nimet olmaları hususundaki cihete dikkat çekmiştir. Çünkü kişi dünyada bulunduğu ve mükellef olduğu sürece, ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmek için, yorgunlukla başbaşadır. Halbuki, gündüzün ışığı olmasaydı, o bunları elde edemezdi. İşte bundan dolayıdır ki, insanlar bir araya gelebilirler ve çeşitli alışveriş yapma imkânı hasıl olur. Gecedeki rahatlık ve sükun olmasaydı, bu işlerin tam bir şekilde yapılamayacağı malumdur. Binâenaleyh, durum böyle olunca, bu iki şeyin mutlaka olması gerekir. Cennette ise,

yorgunluk-argınlık olmadığı için, insanların geceye ihtiyacı yoktur. İşte bundan dolayı, cennette, hem aydınlık hem de lezzet alma devam eder. Böylece Allah, buna kâdir olanın sadece kendisi olduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu iki ayetten birisinin sonunda, *"Halâ dinlemeyecek misiniz?"* buyurmuş, diğerinin sonunda da, *"Halâ görmeyecek misiniz?"* buyurmuştur. Çünkü bunların maksadı, duydukları ve gördükleri şeylerden tefekkür ve tedebbür açısından istifade edilmesidir. Binâenaleyh onlar, bu istifâdeyi yapmayınca, duymayanlar ve görmeyenler olarak kabul edilmişlerdir. **Kelbî**, Hak Teâlâ'nın, *"Hâlâ dinlemeyecek misiniz?"* hitabının manasının, "Hâlâ bunları yapana itaat etmeyecek misiniz"; *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* hitabının manasının ise, "üzerinde olduğunuz hatanızı ve dalâletinizi görmeyecek misiniz?" demektir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**Sermed**" birbirine bitişik, devamlı olup, "Ard arda, peşpeşe" manasındaki "**serd**" kelimesindendir. Arapların haram aylar için, "üçü **serd**, yani ardarda, biri **ferd**, yani tek başınadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır."

Eğer, "Cenâb-ı Hak, *"İçinde dinleneceğiniz bir geceyi..."* demiş olduğu "gibi, "içinde tasarruf edebileceğiniz bir gündüzü" demeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadede, "güneşin ışığı" demek olan "ziyâ" kelimesinin getirilmesi, kendisine taalluk eden menfaatlerin çokluğundan ötürüdür. Yoksa bu, sadece geçimle ilgili tasarruflar değildir. Karanlık (gece) ise, bu şekilde değildir.

Cenâb-ı Hak, "ziyâ"nın peşi sıra, *"Halâ dinlemeyecek misiniz?"* hitabını getirmiştir. Çünkü dinlemek ve duymak, o ziyanın (ışığın) faydalarını anlamak ve anlatmak için, gözün idrâk edemediği şeyleri idrâke vesiledir. Gecenin peşisıra da, *"Halâ görmeyecek misiniz?"* buyurulmuştur. Çünkü karanlığın faydalarından olarak gördüğün o sükûnet, rahatlık, rahmet ve benzeri şeyleri, senden başkası da görür. Hak Teâlâ, şu üç maksattan ötürü, gece ile gündüzü bir çift olarak yaratmıştır: Onlardan birinde yani gecede sükûnete ve rahata ermeniz; diğerinde, yani gündüzde Allah'ın fazlından elde etmeye uğraşmanız ve her iki faydaya karşı şükrünüzü yerine getirmeniz. Bil ki her nekadar gündüzün sükûnete ermek ve geceleyin çalışıp çabalayıp, Allah'ın fazlından elde etmek mümkün ise de, bu ikisinden herbirine en uygun olanı, Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu şekildir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, herbirine o belli özelliği tahsis etmiştir.

★ ★
★

Müşriğin Hesap Günü Durumu

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُو مِن دُونِكَ فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

"Gün gelecek, Allah onlara nidâ edip: "Hani bâtıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir. (O gün) her ümmetten birer şâhid çekip çıkarmışızdır da, "Bürhanınızı getirin" demişizdir. O vakit bilmişlerdir ki hak muhakkak Allah'ındır ve uydurageldikleri şeyler (yani putlar) da kendilerinden ayrılıp gaib olmuşlardır"

(Kasas, 74-75).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce müşriklerin yolunu tenkid edip, ikinci olarak tevhidden ve onun delillerinden bahsedince, yeniden müşriklerin metodlarını redde yönelip, onların âhiretteki durumlarını dile getirerek, *"Gün gelecek... o gün,* yani kıyamet günü *Allah onlara nida edip, "Hani batıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir"* buyurmuştur. Bu, "sizi kurtarmaları için, daha önce, ilah olduklarını iddia ettikleriniz bugün nerede?" veya "Allah'dan başka ilah olmadığını bile bile, "O putlar bizi Allah'a yaklaştıracaktır" şeklindeki sözünüz nerede?" demektir. Onlara bu şekilde hitab edilmesi, onların gam ve pişmanlıklarını artırır.

Ayetteki, *"O gün her ümmetten birer şâhid çekip çıkaracağız"* ifadesi, "Onlara karşı şahidlik etmesi için, içlerinden birini çekip çıkarırız" demektir. Bazıları bu şahidlerin, peygamberler olduğunu; herbir peygamberin, peygamberi olduğu kavimlere Allah'ın delillerini ve ayetlerini tebliğ ettiklerine şahidlik edeceğine ve kusurun, kavimde olduğunun anlaşılması için, o delilleri izahta son noktaya kadar varmış olduklarını anlatacaklarını ve bunun o kavimlerin kederlerini artıracağını söylerlerken; diğer bazıları, "Hayır, bunlar her zaman insanlara şâhidlik yapan kimselerdir" demişlerdir. "Bu şâhidlere peygamberler de dâhildir" demişlerdir. Bu görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ, o şâhidi, o ümmetten çekip çıkaracağını bildirmek suretiyle olacak bu işin, her ümmet ve her cemaat için genel bir durum olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu ifadenin içine, peygamberin bulunmadığı haller de girer. Bu haller, "fetret" zamanları ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonraki zamanlar da girer. Böylece bu şâhidler, hakkın Allah ve Peygamberi tarafından olduğunu bilirler ve iftirâ edip uydurdukları o şeyler, yani yalanları ve batılları, onlardan sıvışıp giden birşey gibi kaybolup gider.

★ ★

★

Azgın Zengin Modeli: Kârun

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ
بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَا
آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ
إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ
عِندِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَن هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ
وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

"Kârun, Musa'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı o, serkeşlik etti. Halbuki biz ona öyle hazineler verdik ki, anahtarları bile güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu. O vakit kavmi ona şöyle demişti: "Şımarma, çünkü Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, âhiret yurdunu iste. Dünyadan nasibini de unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun. Yeryüzünde fesat arama. Çünkü Allah fesadcıları sevmez." Kârun: "Bu bana ancak bende olan ilim sayesinde verildi" dedi. Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraflarca daha kalabalık kimseleri Allah'ın imha etmiş olduğunu bilmiyor mu? Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz"

(Kasas, 76-78).

Bil ki Kur'ân'ın açık ifadesi, Kârun'un da Hz. Musa (a.s)'nın kavminden olduğunu göstermektedir. Yine bu ifadenin zahiri, onun, Hz. Musa (a.s)'ya başlangıçta iman etmiş kimselerden olduğunu gösterir. Bunun akrabalık manasında bir yakınlık olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Kelbî şöyle der: "Kârun, Hz. Musa (a.s)'nın amcası oğludur. Zira, onun künyesi, Kârun b. Yasher b. Kâhis b. Lâvî'dir. Musa (a.s)'nın nesebi de, Musa b. İmran b. Kâhis b. Lâvî'dir." Muhammed b. İshak ise şöyle der: "Kârun, Hz. Musa (a.s)'nın amcasıdır. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın nesebi, Musa b. İmran b. Yasher b. Kâhis'tir. Kârun'un nesebi de, Kârun b. Yasher b. Kâhis'dir. İbn Abbas'dan Kârun'un Hz. Musa (a.s)'nın, halaoğlu olduğu şeklinde rivayet de gelmiştir. Kârun'a, yakışıklılığından ötürü "münevver" denildiği de rivayet edilmiştir ki o, İsrailoğulları içinde Tevrat'ı en çok okuyanlardandı. Fakat tıpkı Sâmirî gibi münafık idi.

Kârun'un Azması

Ayetteki, فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ *"Fakat, onlara karşı serkeşlik etti"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) O, malı ve zenginliği yüzünden azdı. Onun azması, fakirleri küçümsemesi, onların iman kardeşliği hakkını gözetmemesi ve malının çokluğundan ötürü onlara saygı duymamasıdır.

b) Bu "**bağy**" (serkeşlik), zulüm manasınadır. Rivayete göre, Firavun onu İsrailoğullarına başkan yapmış, o da İsrailoğullarına zulmetmişti.

c) **Kaffâl**: "Bu ifade, "O, onlara üstünlük taslad ve onların emri altında olmalarını istedi" manasındadır" der.

d) **Dahhâk** da, "Bu ifade, "O, onlara isyan etti, onlara karşı büyüklük taslad ve hiçbir hususta onlarla uyuşmadı" demektir" demiştir.

e) **İbn Abbas**, "O, zorba oldu, böbürlendi ve onlara gazab etti" der.

f) **Şehr b. Harşeb**, "Bu, "O, onlardan bir karış elbise giydi" manasınadır" der. Böyle uzun elbise giymek de, onun kibrini gösterir.

g) **Kelbî**, "Bu, "O, **Hârun**'un dinî lider seçilmiş olmasını kıskandı" manasınadır" der. Rivayet olunduğuna göre, **Musa** (a.s) o denizi geçip, Allah **Firavun**'u o denizde ordusuyla birlikte boğunca, dinî liderliği **Hârun** (a.s)'a verdi. Böylece **Hz. Hârun** (a.s)'da hem peygamberlik, hem dinî liderlik, hem kurban kesme ve kabul etme vazifeleri toplanmış oldu. **Hz. Musa** (a.s)'da ise sadece "risalet" görevi kaldı. İşte bundan dolayı **Kârun** buna dair bir kıskançlık hissetti ve "Ey **Musa**, risâlet sana, dinî liderlik ise **Hârun**'a kaldı. Bana ise birşey yok. Ben buna tahammül edemem" dedi. Bunun üzerine **Musa** (a.s), "Allah'a yemin ederim ki **Hârun** (a.s)'a bunu ben vermedim. Bunu ona Allah verdi" deyince, **Kârun**, "Vallahi, sayesinde bunu **Hârun**'a verenin Allah olduğunu anlayacağım bir delil ve mucize getirmedikce, kesinlikle sana inanmam" dedi. **Hz. Musa** (a.s) da, İsrailoğullarının reislerine, âsâlarını getirmelerini emretti. Herbiri de âsâsını getirdi. **Hz. Musa** (a.s) onları, kendisine ait bir çadıra koydu. Bunu, Allah emrettiği için yapmıştı. Bunun sebebini onlara göstermesi için Allah'a dua etti. Onlar, âsâlarını bekleyerek geceledîler. Sabahleyin baktılar ki, **Hârun** (a.s)'un asası, üzerinde yemyeşil yapraklar bulunan bir badem ağacından olarak, hareket ediyor. **Musa** (a.s), "Ey **Kârun**, Allah'ın **Hârun** için yaptığını gördün mü?" deyince, o, "Vallahi bu, senin daha önce yaptığın büyülerden daha şaşırtıcı değil" dedi ve birçok insan da onunla birlikte çekip gitti. Böylece **Hârun** (a.s), hem dinî liderlik, hem kurban, hem kabul işlerini üstlendi. İsrailoğulları kurbanlarını ona getiriyorlar, o da onları kesimhaneye koyuyor, gökten bir ateş inip onları yakıp bitiriyordu. (Böylece o kurbanlar kabul edilmiş oluyordu.) **Kârun**, o çok malı ve İsrailoğullarından o çok taraftarıyla çekip gitti. Artık **Musa** (a.s)'ya gelmez, onunla oturup kalkmaz oldu. **Ebu Ümâme el-Bâhilî, Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, *"O, Hz. Musa'nın ilahî kelamı dinlemek için seçtiği yetmiş kişiden biri idi"* dediğini rivayet etmiştir.

Hârun'un Serveti

Hak Teâlâ'nın وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَآ إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ *"Halbuki biz ona şöyle hazineler verdik ki, anahtarları güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu"* ifadesi ile ilgili olarak birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ka'bî "Sizler, Allah haramı vermez demiyor muydunuz? Öyle ise Allah daha nasıl, **Kârun**'un malını, *"Biz verdik"* diyerek, kendisinin verdiğini ifade etmiştir?" der. Buna şu şekilde cevap vermişlerdir: **Kârun**'un malının haram olduğunu gösteren birşey yok. Bunun, **Kârun**'dan önceki kralların biriktirmiş (saklamış) olmaları, **Kârun**'un da bunları ele geçirmiş olması mümkündür. Bu ele geçiriş de ya mülk edinme yoluyla olmuştur, yahut da ona çeşitli yönlerden miras olarak kalmıştır. Daha sonra **Kârun**, çeşitli ortaklıklar kurarak, malı böylesine artırmış olabilir. Bütün bunlar ihtimal dahilindedir."

Mefâtîh

İkinci Bahis: "Mefâtîh", mîm'in kesresi ile **"miftah"**ın yani "anahtarın" cemi'dir. Bunun, "hazineler" manasına geldiği de söylenmiştir. Bunun müfredinin kıyasa uygun şekli ise, mim'in fethası ile **"meftah"**tır. Arapça'da birşey birşeye ağır gelip, onu eğdirdiğinde, نَاءَ بِهِ الْحِمْلُ "Yük onun belini eğdi" denilir. **"Usbe"** de, kalabalık topluluk manasınadır. **"İsâbe"** de, aynı manayadır. On kişilik topluluğa **"usbe"** denilir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, **Hz. Yusuf** (a.s)'un kardeşlerinin, وَنَحْنُ عُصْبَةٌ (Yusuf, 8 dediklerini nakledişidir. Onlar, on kişiydiler. Çünkü **Yusuf** (a.s) ve kardeşi onlarla birlikte değillerdi.

Lafızların manalarını anladığına göre, diyoruz ki burada şu iki görüş vardır:

a) **"Mefâtîh"** ile, kapıların kendileriyle açıldığı anahtarlar kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, **"Kârun**'un hazinelerinin anahtarları, deve derilerindendi ve her anahtar da bir parmak kalınlığındaydı. Her hazinenin bir anahtarı vardı. **Kârun** yolculuğa çıktığında, bu anahtarlarını altmış katıra yükler, (beraberinde götürürdü).

Bazı kimseler bu görüşü şu iki açıdan tenkid etmişlerdir:

1) Tek bir adamın malı, bu kadar olamaz. Şayet biz, altın ve mücevher dolu bir ülke var saysak, o zaman ona, az sayıdaki anahtarlar yeter. Daha, bu anahtarları çoğaltmaya ne gerek var?

2) **"Künûz"**, yerde istiflenmiş olan mallara denilir. Binâenaleyh, onların anahtarlarının olması caiz olmaz. Birinciye şöyle cevap verilir: Şayet mal, nakit cinsinden değil de, metâ cinsinden olursa, onun çokluk itibariyle bu noktaya ulaşması caizdir. Yine, "Bu anahtarlar altmış yüke baliğ olmuştu" şeklindeki ifade, Kur'ân'da zikredilmez, bu sebeple de bu rivayet kabul olunmaz. Kur'ân'ın açıklaması, bu anahtarların çok olduğu ve onlardan herbirinin bir başka şeye tahsis edilmekte olduğu şeklindedir. O zaman da, çokluğu sebebiyle, onu muhafaza etmek ve bilmek, güçlü

kuvvetli bir cemaate ağır gelir. Bu açıklamaya göre de, imkânsız görme, ortadan kalkar. İkinciye de şöyle cevap verilir: "Kenz" kelimesinin zahiri, her ne kadar o örfen söyledikleri şey ise de, bazan, anahtar üstüne anahtarla kilitli yerlerde toplanmış mala da isim olur.

b) İbn Abbas ve Harun el-Basri'nin tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesi bizzat malın kendisi manasına alınır. Bu izah, daha açık, şüpheden de daha uzaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: "Onun hazinelerini, güçlü kuvvetli kırk adam taşıyordu. Onun hazineleri dörtyüzbin (altın) olup, herbir adam onarbiner (altın) yükleniyordu."

c) Ebu Müslim'in tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesinden murad, ilim ve ihatedir. Bu tıpkı وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ *"O'nun katındadır, gaybın anahtarları"* (En'âm, 59) ayeti gibidir. Buna göre ayetten kastolunan mana şu olur: "Biz ona öyle hazineler (künüz) verdik ki, onları muhafaza etmek ve onları beklemek, güçlü kuvvetli ve hem de bilgili bir topluluğa son derece ağır gelir." Yani, "Bu hazineler çok fazla ve muhtelif türde olduğu için, onu bekleyen ve gözetleyen kimseleri, onu bekleme hususunda çok yorar."

Dünyalıkla Şımarmamalı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Kârun'un kavmi içinde, ona pekçok şekilde vaz'ü nasihat eden bir kimseler bulunduğunu açıklamıştır:

1) Onun, لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ *"Şımarma; çünkü Allah şımaranları sevmez"* ifadesi. Bundan murad, şımarma ve dünyaya tutunmadan dolayı, kendisine, onu ahiretten kesin olarak gafil kılacak olan bir halin arız olmamasını (istemedir). Bazıları da şöyle demiştir: "Dünya ile ancak, ona razı olup da onda güven ve itminan bulan kimse şımarır. Ama, kendisinin pek yakında dünyadan ayrılacağını bilen kimse ise, onunla şımarmaz. Mütenebbi'nin söylediği şu söz ne güzeldir:

* أَشَدُّ الْغَمِّ عِنْدِي فِي سُرُورٍ / تَيَقَّنَ عَنْهُ صَاحِبُهُ انْتِقَالاً *

"Kederlerin en şiddetlisi, bana göre, az sonra değişip gideceğini, sahibinin kesin olarak bildiği bir sürur ve neşe içinde bulunmadır."

Bunden daha güzel ve veciz olanı ise, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğudur: *"Elinizden çıkana tasalanmayacaksınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye"* (Hadid, 23). İbn Abbas şunu söylemiştir: "Onun bu şımarması şirk idi. Çünkü o, ondan ötürü, Allah'ın ikâbından çekinmiyordu."

2) Onun, وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ *"Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, ahiret yurdunu iste"* sözü ifadenin zahirine göre o, ahireti kabul ediyordu. Maksat ise onun, malı, kendisini cennete götürecek şeylere harcayıp, tevazu yoluna girmesidir.

3) Onun, وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا *"Dünyada nasibini de unutma"* hitabı. Burada üç izah şekli bulunur:

a) Belki de, bütün himmet ve gayesini dünyayı elde etmeye sarfediyordu. Bundan ötürü de, onlardan istifade ve yararlanmaya zaman ayıramıyordu. İşte nasihat eden kişi de, onu bundan nehyetmişti.

b) Nasihat eden kimse ona, malını ahiret yurdu için sarfetmesini emredince, bu sözüyle de ona, dünya malından mübah yollarla yararlanmada bir zarar bulunmadığını açıklamıştır.

c) Bundan maksat, malı, Allah'a taat uğruna harcamadır. Çünkü kişinin dünyadan nasibi, yediği ve içtiği şeyler değil, budur... Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) şöyle buyurmuştur: فَلْيَأْخُذِ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ لِنَفْسِهِ وَمِنْ دُنْيَاهُ لآخِرَتِهِ وَمِنَ الشَّبِيبَةِ قَبْلَ الْكِبَرِ وَمِنَ الْحَيَاةِ قَبْلَ الْمَوْتِ فَوَ الَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ مِنْ مُسْتَعْتَبٍ وَلاَ بَعْدَ الدُّنْيَا دَارٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ *"Öyleyse herkes kendi nefsinden -yine kendisi için- bir şeyler ayırsın, dünyasından bir şeyler ayırıp ahireti için hazırlık yapsın, ihtiyarlık gelmeden önce gençliğinden bir şeyler ayırsın, ölüm gelmeden önce de hayatından bir şeyler ayırsın. Muhammed'in hayatı elinde olan zata yemin ederim ki, ölümden sonra artık rızalık (tövbe) imkânı olmadığı gibi, dünyadan sonra cennet ya da cehennem dışında bir diyar olmayacaktır."*

4) Onun, وَأَحْسِنْ كَمَآ أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْكَ *"Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun"* ifadesi. O ona, mal ile ihsanda bulunmayı emredince, ona, mutlak anlamda ihsanda bulunmayı da emretmiştir. Buna, mal ve mevki ile yardımda bulunmak, güler yüzlü ve hüsnükabul sahibi olmak, sözü iyi olmak gibi şeyler dahildir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım"* (İbrahim, 7) ayetine dikkat çekmek üzere, *"Allah sana ihsan ettiği gibi..."* demiştir.

5) Onun, وَلاَ تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ *"Yeryüzünde fesat arama..."* ifadesi. Bundan murad, onun işlemekte olduğu zulüm ve haksızlıklardır.

Kârun'un Gururu

Bunu söyleyenin, **Hz. Musa** (a.s) olduğu söylendiği gibi, bazıları da, kavminin iman edenleri olduğunu söylemişlerdir. Hangisi olursa olsun; doğrusu, bu öğütte öyle bir muhteva vardır ki, şayet kabul etseydi daha fazlasına hiç bir ihtiyaç kalmazdı. Ama **Kârun**, kabul etmekten kaçındı, hatta buna mukabil, nimetin nankörlüğünü artırarak, إِنَّمَآ أُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِي *"Bu bana ancak, bende olan ilim sayesinde verildi"* dedi. Bu hususta birkaç izah şekli bulunur:

a) **Katâde, Mukâtil ve Kelbî** şöyle demiştir: "**Kârun**, İsrailoğullarının, **Tevrat**'ı en iyi okuyanı idi. Bundan dolayı da, *"Bu bana ancak, ilmimin üstünlüğünden ve bunu hak etmemden dolayı verildi"* dedi.

b) **Said İbnü'l-Müseyyeb** ve **Dahhâk** ise şöyle demişlerdir: "**Musa** (a.s)'ya semadan kimyâ ilmi indirilmişti. Bu ilmin üçte birini **Kârun**, üçte birini **Yûşa** ve üçte birini de **Kâlib** öğrenmişti. Derken, **Kârun** onları aldattı da, onların ilmini de kendi ilmine kattı. Artık, kurşunu alıyor gümüşe çeviriyor, bakırı alıyor altına çeviriyordu."

c) O bununla, kazanç ve ticaret yollarına dair ilmini kastetmiştir.

d) Onun إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِى ifadesinin "Allah bana bunu, beni ve benim halimi bildiği halde vermiştir. Eğer bu bir maslahat olmasaydı, bunu yapmazdı" manasında olması... Onun عِندِى ifadesi, "Bana göre durum böyledir" anlamındadır. Nitekim fetvâ veren kimse de, "Görüşüm ve anlayışım budur" anlamında, "Bana göre durum böyledir" der.

Allah onun bu sözüne أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِ مِنَ ٱلْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا *"Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraftarca da daha kalabalık kimseleri Allah'ın helâk etmiş olduğunu bilmiyor mu?"* diyerek cevap vermiştir. Burada iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bunun, onun, Allah Teâlâ'nın kendisinden önceki nesiller içinde, kendisinden daha kuvvetli ve zengin kimseleri imha etmiş olduğunu bildiğini göstermesi caizdir. Çünkü o, bunu, **Tevrat**'ta okumuş, **Musa** (a.s) onu buna bildirmiş ve o da bunu, tarih belleyenlerden duymuştur. Buna göre, ona sanki şöyle denilmiştir: "O, üzerindeki ilimler cümlesi içinde, bunu öğrenmedi mi? (Yani, öğrendi). Öyleyse, malının ve kuvvetinin çokluğu ile gururlanmasa ya!"

2) Bu ifadenin, onun bunu bilebilmesini nefy için olması caizdir. Buna göre sanki, o, "Bu bana, bendeki ilimden ötürü verilmiştir" deyip de, ilmi ile kibirlenip onunla büyüklük taslayınca, ona, "Onun yanında, iddia ettiği ve kendisi sebebiyle şahsını her nimete müstehak addettiği o ilim gibisi var mı ki? O bu faydalı ilmi öğrenmedi; şayet öğrenseydi onunla kendisini, helak olanların akıbetinden korurdu" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَكْثَرُ جَمْعًا ifadesine gelince, bunun anlamı, ya, "kendisinden daha çok mal toplamış olan", ya da "sayı ve taraftarca daha kalabalık..." şeklindedir. Verilen cevabın neticesi şudur: "Onun, malıyla, kuvvetiyle ve taraftarlarıyla gururlanması, büyük bir hatadır. Çünkü, Allah onu imha etmek istediği zaman, ona ne bu fayda vermiştir, ne de kat kat arttırmak istediği malı..."

Bir İşkalin Halli

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يُسْـَٔلُ عَن ذُنُوبِهِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ *"Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz"* ifadesine gelince, bundan murad şudur: Allah günahkârları cezalandırdığında, O'nun, onlara günahlarının keyfiyyet ve kemmiyetinden sormaya ihtiyacı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün malumatı bilir, bu sebeple de sormaya ihtiyacı yoktur. Buna göre eğer, "Bu ifadeyle, *"Rabbine andolsun, muhakkak ki onların topuna birden soracağız"* (Hicr, 92) ayeti nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, deriz ki: Bu, daha önce de anlattığımız veçhile, iki (ayrı) vakte hamledilir:

Ebu Müslim ise, başka bir izah zikretmiş ve şöyle demiştir: "Sorma, bazan muhasebe için olur, bazan da, takrîr ve azarlamak için. Kimi kez de, tarziye alınmak için olur. Bu ayete en uygun şey ise, tarziye alınmak anlamında olmasıdır. Nitekim

Cenâb-ı Hak, *"Sonra o kâfirlere izin verilmeyecek, onlardan tarziye de talep edilmeyecektir"* (Nahl, 84) ve *"Bu (hepsinin) dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler..."* (Mürselât, 35-36) buyurmuştur."

★ ★
★

Kârun'un Feci Âkıbeti

فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا يَٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَٰرُونُ
إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ۚ
وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِۦ وَبِدَارِهِ ٱلْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُۥ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُۥ
مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُنتَصِرِينَ ﴿٨١﴾

"(Derken bir gün) zineti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler dediler ki: "Ne olurdu, Kârun'a verilen gibi bizim de olsaydı. O, hakikaten büyük bir nasib sahibidir." Kendilerine ilim verilenler de şöyle dedi: "Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı, iman ve iyi amel eden kimseler için daha hayırlıdır. Buna da sabredenlerden başkası kavuşamaz." Nihayet biz onu da, sarayını da yere geçiriverdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiçbir cemaati da yoktu onun. Kendi kendisini müdafaa edebileceklerden de değildi"

(Kasas, 79-81).

Onun, فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ *"Derken, zineti içinde kavminin karşısına çıktı..."* ifadesine gelince, bu, onun en gözde ve en güzel elbisesiyle kavminin karşısına çıktığına delalet eder. Kur'ân'da ancak bu kadarı zikredilir. Ancak insanlar, bu zinetin keyfiyyeti hususunda muhtelif şeyler zikretmişlerdir. Mukatil şöyle demiştir: "Kârun, üzerinde gümüş eğer bulunan beyaz bir katır üzerinde kavminin karşısına çıkmıştı. Beraberinde, atlar üzerinde, erguvani renkli elbiseler giymiş olan dörtbin suvari bulunuyordu. Ayrıca yanında, beyaz katırlara binmiş olan, zinetlerle süslenmiş ve kırmızı elbiseler giymiş, ak tenli üçyüz cariye vardı." Bazıları da, "Doğrusu o, bu şekilde olan doksanbin kişi ortasında, kavminin karşısına çıktı" derken, diğer bazıları da "Hayır, üçyüz kişi ortasında..." demişlerdir. En uygun olanı ise, bu tür açıklamaları terketmektir. Çünkü bunlar birbirleriyle çelişmektedirler.

Halk bu ihtişamı görünce, içlerinden dünyaya rağbet edenler, يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَٰرُونُ *"Ne olurdu, Karun'a verilen gibi bizimde olsaydı"* dediler. Yani, "Bu şeylerden ve bu mallardan..." Bu arzuyu taşıyanların kâfirler olması muhtemel olduğu gibi,

dünyayı seven müslümanlardan olması da muhtemeldir. Bilgin ve dindarlara gelince, onlar, bunu arzulayanlara şunu söylemişlerdir: "Yazıklar olsun size, Allah'ın sevabı, bu nimetlerden daha hayırlıdır. Zira sevab, zarar şaibelerinden uzak olan büyük ve kesintisiz faydalardır. Bu fani dünya menfaatleri ise, bu üç vasfın aksine bir durumdadır..." **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: وَيْلَكَ kelimesinin asıl anlamı, "helâk olsun!" diye beddua etmektir. Daha sonra ise, men, reddetme ve hoşnut olunmayan şeyi terketmeye teşvik etmek anlamlarında kullanılmıştır."

Ayetteki, وَلاَ يُلَقَّيٰهَآ إِلاَّ الصَّابِرُونَ *"Buna da, sabredenlerden başkası kavuşamaz"* cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Ona muvaffak kılınmaz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. يُلَقَّيٰهَا 'daki zamirin neye râci olduğu hususunda iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Ayetin başındaki آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً *"İman ve iyi amel eden kimseler..."* kısmının ifade ettiği şeye racidir. Yani, "Bu ameller, bu şeyler ancak sabredenlere verilir" demektir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu kelime, yani, *"Allah'ın sevabı daha hayırlıdır"* kelimesi ancak, tâatleri edâ, haramlardan kaçınma; kendisine ayırıp verdiği her türlü hayır ve şer hususunda Allah'ın kaza ve kaderine rıza hususunda sabredenlere verilir".

Ayetteki فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الأَرْضَ *"Nihayet biz onu da sarayını da, yere geçiriverdik"* ifadesi ile ilgili iki vecih vardır:

1) **Kârun** şımarıp, böbürlenip haddi aşınca, Allah Teâlâ, onu ve evini barkını, haddi aşmasının ve şımarıklığının bir cezası olarak yere batırdı. Bu ifadenin başındaki fâ, bu manaya delalet ettirmektedir. Çünkü o, sebebiyyet manasını ihsâs ettirmektedir

2) Rivayet edildiğine göre **Kârun**, Allah'ın Nebisi **Hz. Musa** (a.s)'ya eziyet eder, **Hz. Musa** (a.s) ise, aralarındaki akrabalıktan ötürü ona müdara ederdi. Derken zekatla ilgili ilahî emir geldi. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s), **Kârun** ile, her bin dinara karşılık bir dinar, her bin dirheme karşılık bir dirhem (zekat vermesi) üzere anlaştı. **Kârun** bunun yekununu hesab edince, çok buldu. Dolayısıyla cimrileşti ve İsrailoğullarını toplayarak, "**Musa** (a.s) mallarınızı almak istiyor" dedi. Onlar da: "Sen bizim efendimiz ve büyüğümüzsün, bize dilediğini emret (yapalım)" dediler. **Kârun**, "Falanca günahkâr (zaniye) kadına rüşvet (para) verelim. **Musa** (a.s)'nın kendisiyle zina ettiğini söylesin. Böylece İsrailoğulları ondan vazgeçerler" dedi. Böylece o kadına altın bir tas dolusu altın verdiler.

Bir bayram günü, **Hz. Musa** (a.s) ayağa kalktı ve *"Ey İsrailoğulları, kim hırsızlık ederse, onun elini keseriz. Kim, "muhsen" olmaksızın zina ederse, sopa vururuz, kim de muhsen (evli) olarak zina ederse onu recmederiz"* dedi. Bunun üzerine **Kârun**, "Sen de olsan bile mi?" deyince, **Hz. Musa** (a.s), *"Ben bile olsam"* dedi. **Kârun**, "İsrailoğulları senin falanca kadınla günah işlediğini söylüyorlar" dedi ve o

kadını huzura getirdi. Hz. Musa (a.s) o kadına, *"Denizi yaran ve Tevrat'ı indiren zat-ı ilâhiyye adına doğruyu söylemesini istedi."* Cenâb-ı Allah bunu sağladı (kadına doğruyu söyletti). Böylece kadın, "Onlar yalan söylüyorlar. Aksine Kârun bana, benimle zina ettiğin iftirasında bulunayım diye para verdi" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) ağlayarak secdeye kapandı ve *"Ya Rabbi, eğer ben senin peygamberin isem, (onlara) benim için gazab et"* dedi. Allah Teâlâ da, Hz. Musa (a.s)'ya, *"Yere istediğin gibi emret. Çünkü o, istediğini yapacak"* diye vahyetti. Hz. Musa (a.s), *"Ey İsrailoğulları, Allah beni Firavun'a peygamber olarak gönderdiği gibi, Kârun'a da peygamber olarak gönderdi. Binâenaleyh kim onunla beraber olmak isterse, onun yanından sarayından ayrılmasın. Kim de benimle beraber olmak isterse, Kârun'dan uzaklaşsın"* dedi. İki kişi dışında bütün insanlar Kârun'dan uzaklaştılar.

Sonra Hz. Musa (a.s) *"Ey yer, onları yakala"* dedi. Bunun üzerine toprak onları diz kapaklarına kadar çekti. Sonra yine, *"Onları yakala!"* deyince, yer onları bellerine kadar içine çekti. Üçüncü kere oları tut deyince, yer onları boyunlarına kadar içine çekti. Derken Kârun ve arkadaşları, "Allah ve akrabalık aşkına" diyerek, Hz. Musa (a.s)'ya yalvardılar. Fakat Musa (a.s), son derece öfkeli olduğu için, bunlara iltifat etmedi ve yeryüzüne yine, *"yakala"* deyince toprak onları tamamen yutup, üzerlerini kapattı. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, *"Ey Musa seni böylesine katı yapan neydi? Onlar senden defalarca meded umdular, yardım istediler, ama sen onlara acımadın. Halbuki onlar bana, bir defa bile dua etse, meded umsalardı, izzetim hakkı için, beni, yakın ve dualarına icabet edici bulurlardı"* buyurdu. Ertesi gün İsrailoğulları biribirlerine şunu fısıldamaya başladılar: "Musa (a.s), Kârun'un hazineleri ve yurduna tek başına konmak için, Kârun'a beddua etmiş, Allah'a yalvarmış. Böylece de Allah onu, yeri, yurdu ve mallarıyla yere batırmış." Kârun hergün, yüz boy yere batmaya devam etmiş."

Kâdî şöyle der: O, yere batırılma azâbıyla helâk olunca, onun yeryüzünün dışından, yedinci kat yere kadar inip-inmemesi farketmez. Çünkü bunun, zecirde (diğer insanlara ibret verip, onları caydırıcı olmasında) mübalağa üslubuyla böyle ifade edilmiş olması imkânsız değildir. Bunu rivayet edenlerin, "Allah Teâlâ, *"Eğer o benden yardım isteseydi, ben ona yardım ederdim"* şeklindeki sözlerine gelince, eğer bu söz doğru ise, ancak tevbe ile birlikte olan bir yardım çağrısına hamledilebilir. Fakat Allah Teâlâ, bu yere batırma hükmünü veren zat olduğu halde, Kârun'un küfrünü sürdürmesiyle birlikte, Allah'ın böyle söylemiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Musa (a.s), bu beddüayı, ancak Allah'ın emriyle yapmıştır. Bu hikayeyi nakledenlerin, "Kârun, her gün yere batmaya devam etmektedir" şeklindeki iddiaları da akıldan uzak bir şeydir. Çünkü bu işin, mutlaka bir yerde noktalanması gerekir. "Her gün yüz boy yere batması" iddiası da böyledir. Bana göre bu gibi hikayelerin faydası azdır. Çünkü bunlar âhâd rivayetlerdendir. Dolayısıyla kesinlik ifade etmezler. Hem sonra bu mesele, amelî bir mesele değildir ki bu hususta zann-ı gâlib yeterli olsun. Sonra bu haberler, genelde birbiriyle çelişir-çatışırlar. Dolayısıyla evlâ olan, böylesi şeyleri alıp, kabul etmemek, Kur'ân'ın nassının delâlet ettiği kadarıyla yetinmek ve diğer tafsilatı, gaybı bilen Allah'a havale etmektir.

Ayetteki, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ *"Artık, Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiç kimse yoktur"* ifadesi, **"Musa (a.s)'dan intikam alanlardan veya Allah'ın azabına karşı korunma gücüne sahip olanlardan değildi"** demektir. Nitekim Arapça'da, birine destek verip de hasmına karşı onu güçlendirmeyi ifade için نَصَرَ (falana yardım etti); فَانْتَصَرَ (o da galip geldi) denilir.

★ ★
★

Kâfirler Felah Bulmazlar

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾ تِلْكَ
الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

"Dün onun mevkiini temenni edenler, sabahleyin şöyle diyorlardı: "Vay, demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, onun rızkını genişletiyor, yahut daraltıyor. Allah bize lutfetmeseydi, bizi de muhakkak yerin dibine geçirirdi. Demek hakikat şudur ki, kâfirler felah bulmaz." İşte âhiret yurdu! Biz onu, yeryüzünde ne tegallüb ne fesad arzusuna düşmeyeceklere veririz. İyi âkıbet müttakilerindir"

(Kasas, 82-83).

Bil ki **Kârun**'un varlığını görüp imrenen o kimseler, onun başına yere batırılma hadisesinin gelişini de görünce, bu onlar için, dünya sevgisinden ve **Hz. Musa (a.s)**'ya muhalefetten caydırıcı birşey; Allah'ın kaza ve kaderine, taksimatına (rızkına) razı olmaya, Allah'ın peygamberlerine iyice itaat etmeye sevkeden birşey olmuştur.

"Vey Keenne" Tabiri

Ayetteki, وَيْكَأَنَّ اللَّهَ *"Vay, demek ki..."* deyimine gelince, bil ki **vey, keenne** den ayrı bir kelime olup, hatayı görmek ve pişmanlığı ifade için kullanılan bir kelimedir. Binâenaleyh onlar, *"Ne olurdu, Kârun'a verilen servet gibi, bizim de malımız olsaydı"* (Kasas, 79) deyip, sonra onun yere batırıldığını görünce, hatalarını anlayıp önce *"vay"*, dediler; sonra da *"Demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, ona ikram olsun diye değil, ilahî irade, meşi'et ve hikmetine göre, onun rızkını genişletiyor, dilediğinin de, onu hor ve hakir kılmak için değil, aksine onu denemek, imtihan etmek için, hikmeti ve kazası gereği, rızkını darlaştırmıştır"* dediler.

Sibeveyh şöyle der: "Halil'e, bunun nasıl bir kelime olduğunu sorunca, şu cevabı verdi: "Vey", وَيْكَأَنَّ 'den ayrı, müstakil bir kelimedir. Onlar hatalarını anladıklarında, önceki sözlerine pişman olarak "vey" (vayl, tüh!) dediler." Ferrâ da şu iki açıklamayı yapmıştır:

1) "Veyleke" "Sana yazıklar olsun" demektir. Buna göre, lâm hazfedilmiştir. Çünkü bu kelime çok kullanıldığı için, lâm hazfedilmiştir ve meftuh أَنَّ mukadder bir fiil ile mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, وَيْلَكَ اِعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ *"Yazıklar olsun sana. Bil ki Allah..."* denilmek istenmiştir. Bu, aynı zamanda Kutrub'un Yunus'dan naklettiği bir görüştür.

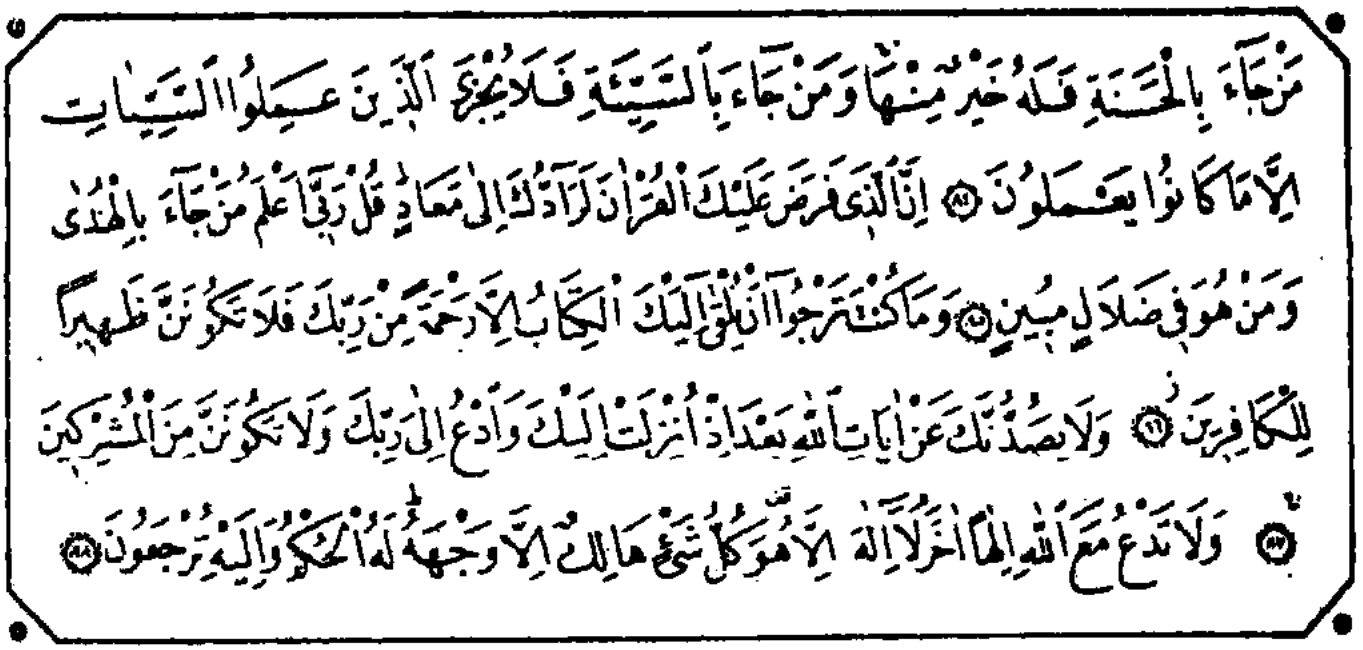
2) "Vey" وَيْكَأَنَّden ayrı bir kelime olup, "hayret" ifade eder. Nitekim ' birisi birisine, "Vay, (şaşılacak şey), önündekini görmüyor musun?" der. Buna göre Cenâb-ı Hak, "vey" *(şaşılacak şey)"* deyip, sonra yeni bir cümle ile, *"Demek ki Allah..."* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu kelimeyi, insanları hayrete davet için kullanmıştır. Vahidî şöyle der: "Bu, doğru bir izahtır. Fakat Araplar bu kelimeyi ayrı olarak yazmazlar. Eğer kelime, bu görüştekilerin söylediği gibi olsaydı, Araplar bunu ayrı olarak da yazar (kullanırlardı)." Birinci görüştekiler buna, "Mushaf'ın hattı diğer kelimelerin imlasına kıyas edilmez" diye cevap verirler.

Daha sonra o İsrailoğulları, *"Allah bize lutfetmeseydi, bizi de muhakkak batırırdı"* demişlerdir ki bu da, bir önceki cümleyi te'kid eden bir ifadedir.

Ayetteki, *"İşte ahiret yurdu..."* ifadesi, onun yüceliğini ve üstünlüğünü anlatmak için söylenmiştir, yani, "Bahsini duyduğun, sıfatları sana haber verilen şey işte odur" demektir. Bu vaad, sadece kibirlenmeyi ve fesadı bırakma şartına bağlanmamış, aynı zamanda onların bunu düşünmelerinin ve kalblerinin ona meyletmesinin terki şartına bağlanmıştır. Nitekim **Hz. Ali** (r.a) şöyle demiştir: "Eğer bir kimseyi, nalininin (çarığının, ayakkabısının) kayışının, arkadaşının nalininin kayışından daha güzel oluşu, ucbe (kendini beğenmeye) sevkederse, o da bu ayetin muhtevasına dahildir." **Keşşâf sahibi** şöyle der: Hak Teâlâ'nın *"Gerçekten Firavun o yerde tegallübe kalktı"* (Kasas, 3) ayetinden ötürü, tegallübü (büyüklük taslamayı) Firavun'a; *"Yeryüzünde fesad arzusuna düşmeyecekler..."* ifadesinden dolayı, "fesad"ı Karun'a verip, "Kim Firavun ve Kârun gibi olmazsa, işte ahiret yurdu onundur" diyen ve fakat cennet için de takvayı şart koşan "İyi akıbet müttakilerindir" cümlesini düşünmeyen kimse, boşuna heveslenmektedir. Halbuki yapılması matlub olan Hz. Ali (r.a)'nin yaptığı gibi, bu ayetten takva dersini almaktır.

★ ★
★

Vahiydeki Rahmet

"Kim iyi hal ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır. Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar. Herhalde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp - varılacak yere döndürecektir. De ki: "Hidayetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir." Sen, kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir. O halde kâfirlere arka çıkma sakın. Allah'ın ayetleri sana indirildikten sonra sakın, müşrikler seni onlardan saptırmasınlar. Sen, Allah'a davet et ve sakın müşriklerden olma. Allah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma. Ondan başka hiçbir tanrı yok. O'nun vechinden başka herşey helak olmuştur. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"

(Kasas, 84-88).

İyiliğin Mükâfaatı Kat Kat

Bil ki Cenâb-ı Hak, ahiret yurdunun, yeryüzünde tahakküm ve bozgunluk peşinde olanlar için değil, muttakiler için olduğunu beyan edince, bundan sonraki ayetlerde muttakilere olacak mükafaatları anlatarak, *"Kim iyi hal ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Mânâ, "Kim bir iyilik işlerse, o iyiliğinden ötürü onun için bir hayır doğar" şeklindedir.

2) Bu, "Onun için, yaptığı iyilikten daha üstünü meydana gelir" yani "Onlara mükafaatları fazlasıyla verilir" demektir. Bunun izahı, Neml sûresinin sonlarında geçti.

Ayetteki, *"Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar"* ifadesinin zahiri, onlara, müstehak olduklarından daha fazlasının verilmeyeceğini anlatır. Bu, seyyieler hakkında sahih

olunca, haseneler hakkında, ayetteki, *"onun için ondan daha hayırlısı vardır"* ifadesiyle kastedilenin, az önce de bahsettiğimiz gibi, fazla mükafaat vermek manası olduğu ortaya çıkar.

Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetin takdiri, "Kim bir kötülük yaparsa, onlar, yaptıklarıyla mukabele görürler" şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, "**seyyie**" lafzını, bu ayette iki kez zikretmiştir. Çünkü, kötü amelin onlara tekrar tekrar isnâd edilmesinde, onların hallerini iyice kötülemek ve dinleyenlerin kalbinde, "**seyyie**"nin adı kötü bir şey olduğunu iyice vurgulamak vardır. Allah'ın "**seyyie**"ye karşı, ancak misliyle; "hasene"ye de on katıyla mukabelede bulunması, O'nun büyük fazlındandır."

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, (İsrâ sûresinde) إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsrâ, 7) buyurarak, "ihsan"ı iki defa tekrarlamış; kötülük yapmayı da bir kere zikretmekle yetinmiştir. Bu ayette ise, "seyyie"yi iki defa zikretmiş, "hasene"yi bir defa zikretmekle yetinmiştir. Bunun sebebi ne olabilir?

Cevap: Çünkü burası, ahiret yurduna teşvik makamıdır. Binâenaleyh, günahlardan men etme hususunda, müessir ve belîğ ifade kullanmak, burada son derece uygundur. Zira, günahlardan alabildiğine caydırmak, o nisbette, ahirete davet etmek demektir. Ama İsrâ sûresindeki ayette ise, Cenâb-ı Hak, onların hallerini açıklamıştır. Binâenaleyh, onların güzel yanlarını iyice anlatmak, oraya uygun düşer.

Küfre Ebedî Cezanın İzahı

İkinci Soru: Küfür kelimesini telaffuz eden, o anda öldüğünde, ebedî ve devamlı bir şekilde azab göreceği halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Kötülük, seyyie, ancak misliyle mukabele görecektir" buyurmuştur?

Cevap: Çünkü o, devamlı yaşaması halinde, bunu söyleme azmi içinde olacağı için, ona, azmine ve niyyetine göre muamele edilmiştir.

Cübbâî, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, suçsuz olarak, (kâfirlerin) çocuklarına da devamlı biçimde azab edeceğini caiz görenlerin bu görüşlerinin bâtıl olduğuna delalet eder" demiştir. Biz deriz ki: Allah böyle yapmaz, zaten ayette, buna delalet edecek herhangi bir şey de yoktur.

Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesi

Cenâb-ı Hak (c.c), Resûlü **Muhammed** (s.a.s)'e Kıyamet meselesini iyice açıklayınca, ona, kendisiyle alâkalı olan şeyi de beyan ederek, إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ *"Herhalde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp-varılacak yere döndürecektir"* buyurmuştur. **Ebu Ali** şöyle der: "Bu ayetin manası, "Sana,

o Kur'ân'ın hükümlerini, farzlarını farz kılan zât, ölümünden sonra da seni, "meâd"e döndürecektir" şeklindedir. "Meâd" lafzının belirsiz getirilmesi, onu (gönüllerde ve gözlerde) büyütmek içindir. Cenâb-ı Hak sanki, "Ne meâd ki, ne meâd!" demek istemiştir. Yani, "Senin dışındaki hiçbir beşer için, böyle bir meâd söz konusu değildir" demektir.

Meâd kelimesiyle, **Mekke**'nin kastedildiği de ileri sürülmüştür ki, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in **Mekke**'ye döndürülmesinden kastedilen, **Mekke**'nin fethedilme günüdür. Bu kelimenin, bu manada olmak üzere, belirsiz getirilmesini de şu şekilde izah edebiliriz: "**Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, **Mekke**'ye hükümran olacağı, oradaki kâfirleri ezip geçeceği, İslâm'ın izzetini ortaya koyup kâfirler gürûhunu zelil kılacağı için, o günde, **Hz. Peygamber** (s.a.s) için şanı çok büyük olan bir meâd (dönüş) vardır. Bu sûre, Mekkî'dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, o **Mekke**'de eziyyet görüp ve Mekkeliler tarafından ezildiği bir sırada, onun oradan hicret etmesini emretmiş ve onu oraya, açıktan, hem de galip bir şekilde döndüreceğini vaadetmiştir.

Mukatil şöyle der: "**Hz. Peygamber** (s.a.s), mağaradan çıkıp peşine düşülme endişesinden dolayı, esas yolun dışında yürüyüp gidiyordu. Kendisini (bu ilahi vaad sayesinde) emniyyette hissedince, tekrar anayola döndü ve **Mekke** ile **Medine** arasındaki **Cuhfe**'ye indi. **Mekke**'ye giden yolu tanıdı ve **Mekke**'ye arzu duydu. Kendisinin ve babasının doğduğu yerleri hatırladı. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) gelerek, *"Sen, beldene ve doğum yerine arzu duyuyorsun, değil mi?"* deyince, **Hz. Peygamber** (s.a.s), *"Evet"* dedi. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s), *"Allah Teâlâ, "Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp-varılacak yere, döndürecektir" buyuruyor..."* dedi. Yani, "**Mekke**'ye, hem de onlara galip olarak..."

Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü "meâd" sözünden anlaşılan, ilk önce onun orada bulunması, sonra oradan ayrılması, daha sonra da yine oraya dönmesi anlamınadır. Böyle olmak ise, ancak **Mekke**'ye uygun düşer. Her ne kadar diğer izahlar da ihtimal dahilinde ise de, ancak ne var ki, doğruya en yakın olanı budur. Muhakkik alimler, "Bu, onun nübüvvetine delalet eden şeylerden birisidir. Çünkü bu ifade, gaybdan haber vermiştir. Bu haber de, bildirdiği gibi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir mucize olur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak قُلْ رَبِّيٓ أَعْلَمُ مَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلٰلٍ مُّبِينٍ *"De ki: "Hidayetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebetini de şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ Resûlüne, onu "meâd"e döndürmeyi vaadedince, "Müşriklere şöyle de, dedi: "Kendisini meâd'de hak edeceği mükâfaatı ve **Mekke**'ye döndürülmekle elde edeceği şerefi kastederek, "Benim Rabbim, hidayeti getiren ile; onları ve meâd'lerinde hak edecekleri cezayı kastederek, *"apaçık bir sapıklık içinde olanı en iyi bilendir"* buyurmaktadır.

Vahiy Beklenmeden Gelmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hakk Resûlüne وَمَا كُنتَ تَرْجُوٓاْ أَن يُلْقَىٰٓ إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلاَّ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ *"Sen, kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir"* buyurmuştur. Bu ifadede geçen **illa** kelimesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Bu, istisnâ için olan "illâ"dır.

Öte yandan **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu, manaya hamledilmiş bir ifadedir. Buna göre sanki, "Bu kitap sana, Rabbinden bir rahmet olsun diye verildi" denilmek istenmiştir. Bunu zahirî manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, ancak Allah'ın, rahmetiyle sana merhamet etmesini ve bu şekilde sana in'âmda bulunmasını bekliyordun. Yani, sen ancak böylesi bir ümit içindeydin" şeklinde olur."

b) Buradaki, إِلاَّ istidrâk için olan "lâkin" anlamındadır. Yani, "Lâkin, Rabbinden bir rahmet olarak o kitap sana verildi" demek olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nida ettiğimiz vakit de sen, o dağın yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden, sana tahsis etmiş olduğu bir rahmet olarak (gönderildin)"* (Kasas, 46) ayetidir.

Resulün Mükelleflyetl

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e şunları teklif etmiştir:

Kâfirlere Taraf Olmama

1) Onu, kâfirlere destekçi olmamakla mükellef tutarak فَلاَ تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِّلْكَافِرِينَ *"O halde sakın kâfirlere arka çıkma"* buyurmuştur.

Müşriklere İltifat Etme

2) O, وَلاَ يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنزِلَتْ إِلَيْكَ *"Allah'ın ayetleri sana vahyedildikten sonra, sakın müşrikler seni onlardan saptırmasınlar"* buyurmuştur.

Dahhâk şöyle der: "Bu, o müşrikler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yolundan ve davasından men etmek için, atalarının dinine davet edip, mallarının bir bölümünü ona vermek istedikleri zaman nazil olmuştur ki, bu "Onlara iltifat etme, onların sözlerine meyletme; aksi halde onlar seni, Allah'ın ayetlerine ittibâ etmekten alıkorlar" demektir."

Tebliğe Devam

وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ *"Sen, Allah'a davet et..."* buyurmuştur. Yani "Rabbinin dinine" demek olup, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, kâfirleri ve müşrikleri, kendi dinine davet etme hususunda sıkı davranmasını kastetmiştir. İşte bundan dolayı da, *"Ve sakın müşriklerden olma"* buyurmuştur.

4) Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهاً آخَرَ *"Allah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma"* buyurmuştur. Bu, her ne kadar, herkes için vacib ise de, ancak ne

var ki Cenâb-ı Hak, tazîm için, özellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu şeklide hitap etmiştir. İmdi, eğer, "Peygamberin böyle bir şeyi yapmayacağı kesinlikle bilinîyorken, "Bu yasaklamanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Belki de, zâhiren hitab, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Ancak ne var ki, bununla başkası kastedilmiştir. Mananın, "Allah'tan başkasına güvenme. İşlerin hususunda, O'ndan başkasını vekîl edinme. Çünkü Allah'tan başkasına güvenenin, sanki, tevhîd hususundaki yolu kemâle ermemiş demektir" şeklinde olması da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinden başka ilahın olmadığını, yani fayda ve zarar verenin; (herşeyi) verenin ya da vermeyenin ancak kendisi olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, *"O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* (Müzzemmil, 9) ayeti gibidir. Binâenaleyh, O'ndan başkasının ilâh edinilmesi caiz olmaz.

Allah'dan Başka Herşey Helâktedir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ *"O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Herşey helâk olucudur"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler, buradaki "helâk" kelimesini, "yok olma" diye tefsir etmişlerdir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, kendisi dışında her şeyi yok eder" şeklinde olur. Bazı kimseler de bu ifadeyi, ya öldürmek; yahut, her ne kadar parçaları devam etse bile, cüzlere ayırmak suretiyle, o şeyi yararlanılabilir halden çıkarma manasıyla açıklamışlardır. Çünkü Arapça'da, هَلَكَ الثَّوْبُ وَهَلَكَ الْمَتَاعُ "Elbise ve eşya, yok oldu, helâk oldu" denilir. Onlar bununla, bu şeylerin cüzlerinin yok olmasını kastetmezler. Tam aksine, onun istifade edilir halden çıkışını kastederler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Onun helâk olması, o şeyin, zâtı gereği helâk olmayı kabul etmesi demektir. Çünkü, O'nun dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkinu'l-vücud'dur. Mümkinu'l-vücud olan her şeyin ise yok olması kabildir. Binâenaleyh, bu demektir ki o helâk olmayı kabul eder. İşte bu izaha göre, bu işe, "helâk olmak" adı verilmiştir.

Kelamcıların İstidlâli

Bil ki kelamcılar, Allah'ın dışında kalan her şeyin, yok olmayı ve helâki kabul ettiğine dair delîller getirmek istediklerinde şöyle demişlerdir: Âlemin muhdes olduğu sabittir. Muhdes olan her şeyin hakikati ise, yokluğu ve varlığı kabul eder. Böyle olan her şeyin, her zaman o hal üzerine kalması gerekir. Çünkü mümkin oluş, mahiyetin ayrılmaz vasıflarındandır. Mahiyetin ayrılmaz vasfı ise, kesinlikle o mahiyetten ayrılmaz. Ancak ne var ki biz, bu delili incelediğimizde, bu maksadı tastamam biçimde ortaya koymadığını görmekteyiz. Zira kelâmcılar, maddelerin ve vasıfların, arazların hâdis olduğuna dair delil getirmişlerdir. Binâenaleyh, şayet onlar, Allah'ın dışında kalanların bir mekân işgal ettiklerine, veyahut da, mekân işgal edenle kâim olduklarına

dair delil getirebilselerdi, o zaman maksatları tamamlanmış olurdu. Ancak ne var ki karşı taraf, mekânda olmayan ve mekânda olanla kaim olmayan birtakım varlıklar ispât etmektedirler. Binâenaleyh, mekânda olanın ve mekânda bulunanla kâim olanın muhdes olduğunu beyan eden delil, bu üçüncü kısmın olmadığına dair delil bulunmadığı sürece, Allah'ın dışında kalan her şeyin hâdis olduğunu ortaya koyamaz. Kelâmcıların, bu üçüncü kısmı nefyetme hususunda şu iki yolları bulunur:

1) Onların, "Delili bulunmayanın kabul edilmemesi, nefyedilmesi gerekir" şeklindeki sözleridir. Bu, kelâm kitaplarımızda, tutukluğunu beyan ettiğimiz zayıf bir yoldur.

2) Onların, "Şayet böyle bir varlık mevcut olsaydı, mekânın, zamanın ve mümkin oluşun nefyedilmesi hususlarında, Allah'a ortak bir varlık olmuş olurdu. Şayet böyle olsaydı, o zaman bu varlık, Allah'ın misli olmuş olurdu" şeklindeki sözleridir. Bu da tutarsızdır. Çünkü şöyle denilebilir: (Bu vasıftaki) bu iki varlık, her ne kadar bu olumsuz vasıflardan müşterek iseler de, ancak ne var ki, bu iki varlıktan herbiri, mahiyet ve hakikat açısından diğerinden ayrılır. Durum böyle olunca da, onların aklî delillerinin, Allah'ın zâtından başka her şeyin helâk oluşunu eksiksiz biçimde isbât edemediği ortaya çıkmış olur.

İki Vacibe Yer Yoktur

Bu konuda itimada şayan olan izah, bizim şöyle dememizdir: Alemin zâtı gereği, vâcibu'l-vücud olan bir yaratıcısının bulunduğu sabittir. Binâenaleyh, zâtı gereği vacib olan bir diğer varlığın bulunması imkânsız olur. Aksi halde bu iki varlık, vacib oluş hususunda müşterek olur; herbiri de diğerinden, kendi hususiyetiyle ayrılmış olur. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, yine sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden farklıdır. Böylece bu demektir ki, bu iki varlıktan her biri, sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ile, sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden mürekkepdir, yani ondan meydana gelmişlerdir. Halbuki, her mürekkeb, kendisini meydana getiren cüzlerine muhtaç olan mümkin bir varlıktır. Sonra her iki cüz, eğer vacibü'l-vücud iseler, vücubda müşterek olurlar, başka bir şey nazar-ı dikkate alındığında da, birbirlerinden ayrılırlar. Binâenaleyh, bu durumda da, bu iki cüzden herbirinin de, terekküb etmiş olması gerekir. O zaman da teselsül gerekir. Halbuki teselsül, imkânsızdır. Yok eğer, bu iki cüzden ikisi de vacibu'l-vücud olmazlarsa, bu iki cüz'e muhtaç ve onlardan meydana gelmiş olan "mürekkeb", vacibü'l-vücud olmamaya daha uygundur. Böylece, vacibü'l-vücud'un tek bir tane olduğu; dışında kalan her şeyin ise, mümkinü'l-vücud varlık olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, her mümkin için, bir müreccih gerekir. Onun o müreccihe muhtaç olması ise, ya yokluğu ya da varlığı halindedir. Eğer birincisi olursa, onun muhdes olduğu sabit olur. Eğer ikincisi olursa, var olanın, bir müessise muhtaç oluşu, ya meydana geliş sırasında, yahutda varlığını sürdürdüğü esnada olur. İkincisi batıldır, çünkü bu, varolmuş bir şeyin yeniden varedilmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. Böylece, başkasına muhtaç oluşun, varoluş sırasında ortaya çıktığı sabit olmuş olur ve yine, Allah'ın dışında kalan

herşeyin, ister mekânda yer tutsun, ister mekânda yer tutanla kaim olsun, isterse yer tutmasın, isterse yer tutanla kaim olmasın, muhdes olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh, eğer bu delalet, Allah'ın sıfatlarıyla bir tenakuz teşkil edecek olursa, bil ki, burada çok güçlü bir fark bulunur. O'nun dışında kalan her şeyin hâdis olduğu ve muhdes olan her şeyin de yok olmayı kabul edeceği sabit olunca, bu çok net akli delil ile, yokluğu ve helakı kabul ediyor manasında olmak üzere, Allah'ın zatının dışındaki her şeyin helak olacağı sabit olmuş olur.

Her Şey Zaten Hâlliktır

Sonra, bu ayeti bu şekilde tefsir edenler, bunun evlâ olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, kendisi dışında kalan her şeyin, o esnâda helâk olacağına hükmetmiştir. Binâenaleyh, bizim yapmış olduğumuz açıklamaya göre her şey o esnada helâk olmaktadır. Sizin yapmış olduğunuz açıklamaya göreyse, o esnada değil, ilerde helak olacaktır. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evla olur. Hem, mümkin varlık, mümkin olarak var olduğunda, zatı gereği, ne yokluğa ne de varlığa müstehaktır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak için söz konusu olan, varlığa müstehak oluş ise, zatı gereği olan bir müstehak oluştur. Var oluş, (eşyaya ise) dıştan gelmektedir. O halde, onun varoluşu, kendisi için ödünç alınmış bir elbise gibidir. Çünkü eşya, böyle olması açısından, tıpkı, zengin bir adamdan ödünç elbise almış olan fakir bir kimse gibidir. Zira, fakir kimse, ödünç alınan bu elbise sebebiyle, fakirlikten çıkmaz: Aynen bunun gibi, mümkin varlıklar da, bizzat kendileri olmaları açısından, varlıktan ârîdirler. Onların var olmaları, tıpkı ödünç alınarak elde edilen bir elbiseye benzer. Böylece eşyâ, eşyâ olması açısından, her zaman yok olmaya mahkûmdur.

İlerde Helâk Olacaktır Anlayışı

Bunu, "ilerde yok olacaktır" manasına hamledenlere gelince onlar bu hususta şöyle diyerek istidlalde bulunmuşlardır:

Arapça'da "helâk"in iki manası vardır:

1) O şeyin, yararlanılabilir olmaktan çıkması.

2) Sona erip yok olması... Lafzı birinci manaya almak caiz değildir. Çünkü, eşyanın, istifade edilir durumdan çıkması manasında helâk olması, imkânsızdır. Çünkü, eşyâdan, cüzleri birbirinden ayrılsa bile, yararlanılması mümkündür. Çünkü, elde edilmek istenen menfaat, o eşyanın, kendisiyle kadîm bir yaratıcının varlığına istidlâl edilebilir halde olmasıdır. Böyle bir istifâde ise, o eşya ister dağınık, ister toplu halde olsun; ister varlığını sürdürsün, isterse yok olsun, daima söz konusudur. Helâk olmayı bu manaya almak imkânsız olunca, onu yok olma, varlığının sona ermesi manasına almak gerekir. Helâki, parçalanma ve dağılma manasına alanlar, buna şu şekilde cevap verirler: Eşyânın helâk olması, onun, kendisinden dolayı talep edilen bir menfaatten hâlî kalması demektir. Meselâ; insan öldüğünde, "helâk oldu" denilir.

Çünkü, ondan matlub olan özellik, onun hayatiyetidir ve akıldır. Elbise paramparça olduğunda, "helâk oldu" denilir. Çünkü elbiseden maksat, onun, giyilmeye elverişli olması demektir. Binâenaleyh, âlemin parçaları birbirinden ayrıldığında gökler, yıldızlar, dağlar ve denizler, kendisi sebebiyle, kendilerinden özel bir şekilde yararlanılan vasıflarından uzak olmuş olurlar. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "helâk olan" vasfının bunlar hakkında kullanılması doğru olmuş olur.

Helâk "Başkalaşım" Manasına

Bunlarla, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilebilmesine gelince, böyle bir menfaat, güneşe, güneş olduğu için; aya da, ay olduğu için tahsis edilmiş bir menfaat değildir. Binâenaleyh, bunların (bu şekilde) devam etmesinden onlara, helâk olma vasfının verilmemesi neticesi çıkmaz. Bu görüşte olanlar, âlemin parçalarının devamına dair, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün ki, yer başka bir yere; gökler de (başka göklere) tebdîl olunacaktır"* (İbrahim, 48) ayetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu, eşyânın cüzlerinin devam edeceği hususunda açık bir ifadedir. Fakat ne var ki, o cüzler, başka bir şekle bürünecektir. Burada söylenilecek şey, bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE
Allah Hakkında "Şey" Denebilir

Ehl-i tevhîd, bu ayetle, Allah Teâlâ'ya, "şey" denilebileceği hususunda istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: "Zira Allah Teâlâ (kendisini), ayetteki *"Her şey"* ifadesinden istisnâ etmiştir. İstisnâ, yapılmaması halinde, o şeyin muhtevasına girebileceklerin ve girmesi gerekli olanların, hüküm dışı bırakılması için yapılır. Binâenaleyh, Allah'ın da "şey" olması gerekir. Bunu, bizim, En'âm sûresinde zikrettiğimiz husus da tekîd etmektedir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ *"De ki: Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyük?" De ki: Allah"* (En'âm, 19) ifadesidir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın şey olmadığına dair, O'nun لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûra, 11) ayetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu ifadenin başındaki kâf, "misl"" anlamındadır. Buna göre ayetin takdiri, لَيْسَ مِثْلَ مِثْلِهِ شَيْءٌ "Hiçbir şey, O'nun mislinin misli değildir" şeklinde olur. Allah'ın mislinin misli ise, yine Allah'dır. Binâenaleyh, Allah'a şey denilmemesi, O'nun şey olmaması gerekir. Buna şu şekilde cevap verilir: Buradaki kâf, zâidedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah Cisim Olmaktan Münezzehtir

Mücessime, Allah Teâlâ'nın cisim olduğu hususunda, bu ayetle şu şekilde istidlâl etmiştir:
1) Bu ayet, Allah'ın yüzü bulunduğu hususunda, sarîh bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın cisim olmasını gerektirir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."* buyurmuştur. إِلَى (-ilâ), mesafenin sonunu ifade eder. Mesafe ise, ancak maddeler hakkında düşünülebilir.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu söz şayet doğru olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bütün uzuvlarının kabul edilmemesi ve yüzünden başka hiçbir uzvunun bulunmaması gerekirdi. **Râfizîler**'den bazı **Müşebbihe** de bu iddiayı iltizâm etmiştir. Ki bu, **İbn Sem'ân**'ın bir iddiası olup, bunu, hiçbir akıllı söylemez.

Sonra bazı alimler, şöyle demişlerdir: "Ayetteki **vech** sözüyle, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ve hakikati kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, "Onun hakikati" manasında وَجْهُ هٰذَا الْأَمْرِ كَذَا "Bu işin vechi, budur" denilir. Bazıları da, buradaki "**vech**" kelimesinin zaid olduğunu, mananın, "o hariç, her şey helak olucudur" şeklinde olduğunu; *"O'na döndürüleceksiniz"* ifadesinin manasının ise, "O'nun hüküm ve yargısının mahalline döndürüleceksiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Şimdi Cennet Mevcut mu?

Mu'tezile, cennet ve cehennemin mahlûk olmadıklarına bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet, her şeyin son bulacağını ifade etmektedir. Binâenaleyh, şayet cennet ve cehennem de mahlûk olmuş olsalardı, onlar da son bulurlardı. Halbuki bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın cenneti vasfederken, *"Her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) ayetinde söylediği, bu ifadeyle çelişir.

Cevap: Sizin bu istidlâliniz, Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti vasfederken buyurduğu, *"Müttakiler için hazırlanmıştır"* (Âl-i İmran, 133); cehennemi vasfederken de, *"Yakıtı, insanlar ve taşlar olup, kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24) ifadesiyle çelişir. Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Herşey helâk olucudur"* beyanı,.ya, tıpkı *"Ona her şeyden de verilmiştir"* (Neml, 23) ayetinde olduğu gibi, ya genel manaya hamledilir; yahut *"Her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) ayeti, "Cennet ile cehennemin yok olma zamanları, devam etme zamanlarına nisbetle az olunca, hiç şüphesiz devam lafzı kullanılmıştır" manasına hamledilir.

BEŞİNCİ MESELE
Mâdûm, Şey Değildir

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Herşey helâk olucudur"* ifadesi, zâtın, bilfiil zât olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o şeyin, helâk olacağına hükmetmiştir. Böylece bu, o şeyin, şey olması bakımından helâki kabul ettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, mâdûmun, şey olmaması gerekir. Allah, en iyisini bilendir. Hamd, alemlerin Rabbine mahsustur.

★ ★
★

ANKEBÛT SÛRESİ

Mekkîdir. Medenî olduğu da söylenmiştir. Yine, ilk on ayetin Mekke'de; geriye kalanların ise Medine'de nazil olduğu söylenmiştir. Yahut aksi de ileri sürülerek, ilk on ayetin Medine'de, geriye kalanın ise Mekke'de nazil olduğu da belirtilmiştir. Yetmiş veya altmış dokuz ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

İmanın Mükelleflyeti

الٓمٓ ۝١ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوٓا أَنْ يَقُولُوٓا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ۝٢

"Elif-Lâm-Mîm. İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?"

(Ankebût, 1-2).

Bu ayetin tefsiri ve tefsir ilmini alâkadar eden şeyler hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu sûrenin, başının, daha önceki kısımla münasebeti hakkında olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Cenâb-ı Hak, bu sûreden önce, *"Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp-varılacak yere döndürecektir."* (Kasas, 85) buyurup, bundan maksadın da, açıkça Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini Mekke'ye, kâfirlere üstünlük sağlamış ve zafer elde etmiş olarak; cezalandırmak maksadıyla, Mekke'ye geri döndürmesi olup, bunda da, savaşın getirdiği sıkıntılara katlanma meselesi yatınca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine de Allah Teâlâ, *"İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıp da, cihadla emrolunmayacaklarını mı sandılar?"* buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonlarında, "Rabbine davet et" buyurmuştu. O'na çağırma meselesinde de, süngüleşme, muharebe etme ve mukâtele işin içine girmektedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbı, kâfirler sırf davet ile iman etmezlerse cihadla emrolunmuşlardı. Hal böyle olunca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* buyurdu.

3) Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonunda, "Allah'ın zâtı hariç, her şey helâk olucudur" buyurunca, bundan sonra haşri inkâr edenlerin görüşünü ibtâl edecek hususa yer vererek, *"Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."* (Kasas, 88) buyurmuştur. Yani, "Hiçbir şey rücû olmaksızın helâk olucu değildir. Tam aksine, her helâk olanın, mutlaka Allah'a dönmesi söz konusudur" demektir. Bunun böyle olduğu ortaya çıkınca, bil ki, haşri inkâr edenler, "Mükellef tutmanın faydası yoktur. Çünkü teklifler o anda bir sıkıntı doğurur. Fakat bunların, ilerde bir faydası yoktur. Çünkü, helâk olup son bulduktan sonra, rücû diye, Allah'a dönüş diye bir şey yoktur. Binâenaleyh bu demektir ki, mükellef tutulmada bir fayda yoktur. Bu sebeple, Allah Teâlâ, onların, kendisine döndürüleceklerini beyan buyurunca, bu işin, onların sandığı gibi olmadığını, tam aksine, şükredenleri mükâfaatlandırmak, nankörlük edenleri de cezalandırmak için mükellef tutmanın makul olduğunu beyan ederek, "İnsanlar, kendisi sebebiyle Rablerine döndürülecekleri ameller olmaksızın, mükellef tutulmadan bırakılacaklarını mı sanıyorlar?" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hurûf-u Mukattaanın Hikmeti

Bu, sûrenin hecâ harfleri ile başlamasının hikmeti hakkındadır. Biz sûrelerin bu harflerle başlaması hususunda önce genel bir açıklama yapıp şöyle diyoruz: Hakîm olan, gafletteki yahut kalbi birşeyle meşgul olan kimseye hitab ettiğinde, sayesinde muhatab kendisine dönsün ve bütün kalbiyle kendisine yönelsin diye, söyleyeceği esas sözden önce, başka birşey söyler ve sonra esas maksadına geçer. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre diyoruz ki: Esas söylenecek şeyden önce söylenen o söz, bazan manası anlaşılan bir söz olur: Mesela, birisinin, "Dinle", aklın bende olsun", "bana dikkat et" demesi gibi. Bazan da manası anlaşılan söz manasında olur. Mesela birisinin, "Ee **Zeyd**", "yâ **Zeyd**", "Dikkat ey **Zeyd**" أَلَا يَا زَيْدُ demesi gibi... Bazan da bu, manasız bir ses olur. Mesela, birisinin arkasından dönmesi için çalınan ıslık gibi... Bazan da o ses, ağızdan çıkmayan bir ses olur. Mesela, duyanların dönüp bakması için, insanın ellerini birbirine vurması (çırpması) gibi... Sonra gaflet edilecek husus ne kadar tam ve söylenmesi gereken söz de ne kadar ehemmiyetli olursa, esas sözden öyle söylenecek söz de o nisbetle çok olur.

İşte bundan ötürü, yakın kimseye "hemze" ile nidâ edilip, mesela أَزَيْدُ "Ee **Zeyd**"; uzakta olana yâ ile nida edilip, يَازَيْدُ "Ya **Zeyd**"; gafil (dalgın) kimsenin de önce dikkati çekilip, sonra nida edilerek, أَلَا يَا زَيْدُ "Dikkat, ey **Zeyd**" denilir. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki: Hernekadar **Hz. Peygamber (s.a.s)**, hep kalbi uyanık ise de, o da bir işin kendini meşgul edebileceği bir insandır. Binâenaleyh hakîm olanın, bir ikaz-uyarı niteliğindeki bir takım harfleri, esas maksadını söylemezden önce söylemesi güzel olur.

Ayrıca, o harfler, manası anlaşılmayacak biçimde oldukları zaman, uyarma-dikkat çekme işinde bu maksadı ifadede manalı olan harfleri getirmekten daha mükemmel

olur. Çünkü harflerin önce telaffuz edilmesi, dinleyen kimseyi, o harflerden sonra gelecek sözü dinlemek gayesiyle, konuşana yöneltmek için olup, ilk söylenen söz düzgün ve manası anlaşılan bir söz olduğu zaman, dinleyen onu duyduğunda, maksadın hepsinin bundan ibaret olduğunu, artık başka bir sözün gelmeyeceğini zanneder ve o söze olan ilgisini sürdürmez. Fakat konuşandan, manası olmayan bir ses duyduğunda, o sese iltifat eder, duyduğu şeyin, esas söylenecek şey olmadığını kesin olarak düşündüğü için, ondan sonra başka birşey duymadıkça, dikkatini ondan kesmez. Binâenaleyh vaz' (konuş-icad ediliş) bakımından manası olmayan harflerin, esas söylenecek sözden önce getirilmesinin üstün bir hikmeti olduğu anlaşılır.

Münferit Harflerle Başlayan Sûreler

İmdi, eğer birisi, "Bu harflerin sadece bazı sûrelerin başında olmasının hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: İnsanın aklı, bütün tafsilatı ile bu ince şeylerin hakikatini idrak etmekten acizdir. Herşeyi bilen ise Allah'dır. Ancak biz yine de, Allah'ın muvaffak kıldığı ölçüde bu konuyu ele alıp şöyle diyoruz: Başında hecâ harfleri bulunan her sûrenin evvelinde, ya "kitab", ya "Tenzîl" veya "Kur'ân" lafzı getirilmiştir. Mesela الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ الٓمٓصٓ كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ، الٓمٓ اللّٰهُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ الٓمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ، قٓ وَالْقُرْآنِ، صٓ وَالْقُرْآنِ، يٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ve olduğu gibi. Ancak, üç sûre yani, كٓهٰيٰعٓصٓ (Meryem, 1); الٓمٓ أَحَسِبَ النَّاسُ (Ankebut, 1) ve الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُ (Rum, 1) sûreleri müstesnâ. Kendisinde Kur'ân, kitab veya Tenzil lafızlarının yer aldığı sûrelerin bu harflerle başlamasının hikmeti şudur: Kur'ân, büyüktür. O'nu inzâl etmek (indirmek) ağır bir iştir. O'nun kitabeti (yazılması) da, zor bir yüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz biz sana ağır bir söz bırakacağız (vahyedeceğiz)"* (Müzzemmil, 5) buyurmuştur. Başında "Kur'ân, Kitab ve Tenzil" sözünün geçtiği her sûrede, bunlardan önce, muhatabı O'nu dinlemeye sevkedecek bir uyarıcı söz getirilmiştir."

Her sûre Kur'ân'dır. O'nu dinlemek ise, ister içinde "Kur'ân"ın ismi bizzat geçsin, ister geçmesin; Kur'ân'ı dinlemektir. Binâenaleyh (sizin bu izahınıza göre), her sûrenin başında böyle bir dikkat çekici lafzın olması gerekirdi. Ayrıca "tenzil", "kitab" gibi kelimelerin yer alıp da, başında böyle hecâ harfleri bulunmayan sûreler de vardır. Meselâ الْحَمْدُ لِلّٰهِ أَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ (Kehf, 1); سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا (Nur, 1); تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ (Furkan, 1); إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (Kadir, 1) sûrelerinde olduğu gibi" denilmesin. Çünkü birinci hususa şöyle cevab veririz: Her sûrenin Kur'ân'dan olduğunda şüphe yoktur. Fakat içinde Kur'ân ve Kitab lafızları geçen o sûreler, Kur'ân'dan olmanın yanısıra, Kur'ân'ın bütününe dikkat çekmektedirler. Zira طٰهٰ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ ayeti, Kur'ân'ın bir parçası olmasına rağmen, Kur'ân'ın bütününden bahsedilmektedir. Binâenaleyh bunun misali, tıpkı padişahtan adamlarına gelen ve içinde bir mesele yazılmış olan bir mektup gibidir. Yine bunun misali, padişahtan adamlarına gelen ve içinde, "Biz sana, emirlerimiz bulunan bir mektup yazıyoruz. Binâenaleyh ona uy" diye yazılan bir başka mektup gibidir. Bu sonraki mektubun ağırlığının, birincisinden daha çok olduğunda şüphe yoktur.

İkinci hususa da şöyle cevap verebiliriz: "Elhamdülillah" ve "Tebâreke" gibi ifadeler, asıl maksadı teşkil eden bir takım tesbihattır. Kul, Rabbisini tesbihten gafil olamaz. Dolayısıyla burada bir uyarıcıya -dikkat çekiciye- ihtiyaç yoktur. Ama, emirlerin ve yasakların yer aldığı sûreler böyle değildir. Bu sûrelerde "kitab" kelimesinin zikredilmiş olması ise, tesbihatın yapıldığı zât'ın büyüklüğünü anlatmak içindir. سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا ifadesine gelince, biz bunun, Kur'ân'ın indirilişinden bahseden bir sûre olduğunu daha önce beyan etmiştik. Bizim bahsettiğimiz sûrelerde ise, Kur'ân'ın bütününün bahsi esastır. Binâenaleyh Kur'ân'ın bütün olarak zikredildiği sûreler, aslında daha ağır ve büyüktürler... إِنَّا أَنزَلْنَاهُ *"Biz onu indirdik"* (Kadr, 1) ifadesine gelince, biz diyoruz ki: Bu, kalbi başka bir işle meşgul bir kimseye hitaben değildir. Bunun delili, bu ifadede "hû" (onu) zamirinin yer almış olmasıdır. Bu zamir, ya daha önce bahsedilmiş bir şeye, yahut da çok bilinen bir şeye râcîdir. Binâenaleyh bu "hû" (onu), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, mâlum olan bir şeyi ifâde etmektedir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s), dikkati çekilmesine gerek kalmayacak kadar, o şey için pür dikkattir.

Bil ki Kur'ân'da manası anlaşılmayan bu harflerin dışında başka lafızlarla da, dikkat çekilmiştir. **"Yâ eyyühen'nâs..."** *"Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ ediniz. Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir."* (Hacc, 1); *"Ey Peygamber, Allah'dan ittika et..."* (Ahzab, 1) ve *"Ey Nebi, niçin Allah'ın sana helâl kıldığını, haram kıldın..."* (Tahrim, 1) ayetlerinde olduğu gibi... Çünkü bu ayetlerde bahsedilen hususlar, önemli ve büyük şeylerdir. Çünkü Allah'dan hakkıyla ittika etmek büyük birşeydir. Dolayısıyla, bunların önü sıra, uzakta bulunan habersiz kişileri uyarmak için, nidâ edatları getirilmiştir.

İçinde kitab ve Kur'ân lafızları yer almadığı halde, hecâ harfleriyle başlayan sûrelerin, bu şekilde başlaması ise, o sûrelerde yer alan konuların ve manaların ehemmiyetinden ötürüdür. Tefsir ettiğimiz bu sûrede ise, bütün mükellefiyetler zikredilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar, "inandık" demeleriyle, bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?"* yani "Onlar sırf bu söz ile bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Aksine onlar her türlü mükellefiyetle emrolunmuşlardır" buyurmuştur. Binâenaleyh, emir ve yasakları ihtiva eden, "Kur'ân"ın isminin zikredildiği o sûrelerdeki mana, bu sûrede de (zımmen) mevcuttur.

Eğer: Tevbe sûresindeki şu ayet, bu sözün hem lafız, hem mana bakımından aynısıdır: *"Allah sizden cihad edenleri bilmeden, (ortaya koymadan), bırakılıvereceğinizi mi zannettiniz?"* (Tevbe, 16). "Ama bunun başında hecâ harfleri yer almamıştır?" denilirse deriz ki: "Bunun cevabı gayet açık olup şöyledir: Tefsir ettiğiniz ayet, sûrenin ilk cümlesidir. Bundan ötürü, istifham "hemze" olarak getirilmiştir. Tevbe sûresindeki bu ayet ise, sözün ortasındadır. Bunun delili, istifhamın (أَمْ) şeklinde getirilmiş olmasıdır. Dikkat çekme işi, sözün ortasında değil, başında olur. الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُ ayetiyle ilgili izah, inşaallah o sûrenin tefsirinde yapılacaktır. Bu harflerle ilgili sözümüz bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

الٓمٓ'in i'rabı hakkındaki açıklamamızın tamamı, bunun tefsirine dair nakledilen diğer izahlarla birlikte, Bakara sûresinde geçmişti. Fakat burada, onlara ilaveten, bu harflerin i'rabtan mahalleri olmadıklarını, çünkü bunların uyarıcı sesler niteliğinde olduklarını beyan ediyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Nüzul Sebebi

Ayetin sebebi nüzulü hakkında şunlar ileri sürülmüştür: 1) **Ammâr b. Yâsir, Ayyâş b. Ebî Rebîa, el-Velid b. el-Velid ve Seleme b. Hişam** hakkında nazil olmuştur. Bunlar **Mekke**'de iken işkenceye maruz kalmışlardı.

2) Bu ayet, hicret ettiklerinde peşlerine kâfirlerin takıldığı, vuruşma neticesinde bir kısmının şehid düşüp, bir kısmının kurtulduğu **Mekkeli** bazı müslüman gurublar hakkında nazil olmuştur.

3) Bedir günü öldürülen **Muhcâ' b. Abdullah** hakkında nazil olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Bu ayetteki أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا ifadesinin tefsiri hususundadır. Bu, "Onlar, sırf "inandık" demekle yakalarının bırakılacağını mı sanıyorlar?" وَهُمْ لاَ يُفْتَنُونَ "Bedenî ve malî bir takım mükellefiyetlerle imtihan olunmadıkça..." demektir. Nahiv imamları (alimleri), ayetteki أَنْ يَقُولُوا ifadesinin tahlilinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı alimler, bunun takdirinin ...بِأَنْ يَقُولُوا "demek ile" şeklinde olduğunu söylerlerken; bazıları da, يَقُولُونَ آمَنَّا "inandık diyerek..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadenin zâhirinin muktezası (manası), sanki onların "inandık" demekten yasaklanmalarıdır. Bu tıpkı birisinin, "sen Zeyd'i dövmekten alıkonulacağını mı sanıyorsun?" yani "Bunun sana yasaklanacağını mı sanıyorsun?" demesi gibidir. Zâhirindeki bu mana, doğruluktan uzak bir manadır. Çünkü Allah hiç kimseyi, "inandım" demekten menetmez. Fakat bu müfessirin maksadı, onların, imtihan edilmeden, sırf "inandık" sözleri ile yakalarının bırakılmayacağıdır. Binâenaleyh farzların gerekli kılınması ile, buradaki bütün şeylerden menedilmiş duruma girmişlerdir.

ALTINCI MESELE
Bazı Derunî Meseleler

Bu ayetteki manevî (derunî) bir takım incelikler hakkındadır. Bunlar şöyledir: İnsanlardan istenen en önemli şey, ibadettir. İbadetlerin en önemli gayesi ise, hadis-i şerifte de varid olduğu gibi, kişide "muhabbetullah"ın gerçekleşmesidir. Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: لاَ يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالْعِبَادَةِ حَتَّى أُحِبَّهُ *"Kulum Bana ibadetleri ile yaklaşmaya devam eder, nihayet Ben onu severim..."*[98] O halde kalbi Allah sevgisi ile dolup taşan kimse, Allah katında en büyük dereceyi alır. Fakat kalbin tercümanı vardır. Bu da dildir. Dilin de tasdikcileri vardır. Bunlar da bedenin diğer uzuvlarıdır. Bu tasdikcilerin de, tezkirecileri vardır. Meselâ insan diliyle, "inandım" dediğinde, bu kimse kalbinde Muhabbetullah'ın

98) Müsned, 6/256; Buhari Rikak, 38. Fakat hadiste İbadet yerine, nevâfil (yani nafile ibadetle) lafzı vardır.

yerleştiğini iddia etmiş olur. Binâenaleyh bu kimsenin iddiasına şâhidler getirmesi gerekir. İman binasının üzerine oturacağı şeyleri yapmak için bütün uzuvlarını kullandığında, iddiasına, tasdikci şâhidler tahakkuk etmiş olur. Bu kimse canını ve malını Allah yolunda harcayıp, amellerini Allah Teâlâ dışındaki herşeyi bir tarafa bırakarak tezkiye ettiğinde (temizlediğinde), iddiasında kendisini tasdik eden şâhidlerini de tezkiye etmiş olur. Böylece de ismi, "muhibbîn" (Allah'ı sevenler) defterine kaydedilir ve mukarrebler bölümüne girmiş olur. İşte buna, *"İnsanlar inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılır?"* ifadesiyle işaret edilmiştir ki bu, "Onlar, davalarının, şâhidler olmaksızın ve şâhidlerinin tezkiye edicileri olmaksızın kabul edileceğini mi sanıyorlar! Hayır, aksine onların "muhibbîn"den olabilmeleri için, bunların bulunması gerekir" demektir.

İkinci İncelik: Kulun en aşağı derecesi, müslüman oluşudur. Çünkü müslüman oluşun hemen altında, küfür (inkâr) derekesi vardır. Binâenaleyh kulun elde ettiği ilk derece müslüman olmasıdır. Binâenaleyh kul böyle bir mertebeyi elde ettiğinde, ismi müslümanlar arasına yazılır, bölümü belirlenir. Fakat padişahlar nezdinde hizmet edenler pek çok kısımlara ayrılırlar: Kimileri, kendisine verilen görevi can-u gönülden, içten gelerek yapar ve kendini işine verir. Dolayısıyla bu kimse, yaptığı o hizmetten alınıp, derece bakımından daha yüksek bir hizmete verilir. Kimileri de tembel olur, görevini aksatır. Dolayısıyla bu, o hizmetten alınıp, daha düşük bir hizmete verilir. Kimileri, hiç yeri değiştirilmeden, aynı işte bırakılır. Kimilerinin de ilgisi tamamen kesilir, defterlerden adı silinir. İşte Allah'ın kulları da böyledir: Müslüman bazan âbid olur, kendini tamamen ibadete verir, saadeti benimser. Böylece bu kimse, mü'minler derecesinden, daha üst derece olan, **mûkınîn** derecesine yükseltilir ki bu, **mukarrebîn**'in derecesidir. Kimilerinin de taatı az olur, nefsine düşkün olur, dolayısıyla bu kimse, mevcut derecesinden, daha aşağı bir dereceye yani asîler ve kalbi katılaşmış kimseler derecesine indirilir. Bu kimse, kusurları küçük görür, çokca günah işler, ibadetten nasibini almaktan mahrum olur. Kovulur ve "ehl-i inâd"a katılır. Kimileri de cennetin ilk derecesinde kalır. Bunlar da aptallardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, işe cân-ı gönülden sarılan ve onu benimseyenleri müjdelemek için, *"İnsanlar... bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, kendilerinin ilk makamda bırakılıvereceklerini mi sandılar. Hayır, hayır. Aksine onlar, derecelerin en üstüne çıkarılırlar". Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İlimden kendilerine dereceler verilmiş olanlar..."* (Mücadele, 1); *"Allah, mücâhidleri, oturanlardan (geri duranlardan) bir derece üstün kılmıştır"* (Nisa, 95) ve bunun zıddını tembeller için söyleyerek, *"İnsanlar, "inandık" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sanırlar?"* buyurmuştur, yani, "tembel olan, "iman ettim" deyip, günah işlemek suretiyle, sözünün aksine yaptığında, öylece bırakılıp, kendisinden razı olunacağını mı sanır? Hayır, aksine, daha düşük bir makama, yani ya günahkârlar, ya kâfirler makamına indirilir.

★ ★
★

Öncekilerin İmtihanı

وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٣﴾

"Celalim hakkı için Biz onlardan evvelkileri de imtihan etmiştik. Allah elbette doğru olanları da, yalancıları da bilir..."

(Ankebut, 3).

Cenâb-ı Hak, onları teselli edecek bir ifade kullanmak üzere, "Allah, sizden öncekilere de aynı şekilde davranmış ve "sırf "inandık" dedikleri için yakalarını bırakmayıp, onlara birtakım taatları farz ve gerekli kılmıştır" buyurmuştur.

İmtihanla Bilme Konusu

Ayetteki, *"Allah elbette doğru olanları bilir"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) **Mukâtil**, "Bu, "Allah elbette gösterecektir" manasınadır" derken,

2) Bu, "Allah ortaya çıkaracak" ve "Allah, bunları birbirinden iyice ayırıp, seçecektir" manasınadır denilmiştir. Müfessirler, ayeti, ayetteki bu "bilme" ifadesini, zâhirî manasına hamletmesin, Allah'ın ilminin teceddüdünü (yenilenmesini-değişmesini) gerektireceğini sanmışlardır. Çünkü Allah, imtihan etmeksizin, doğru söyleyeni ve yalan söyleyeni bilir. O halde daha nasıl, "Allah bunu etmek suretiyle bilir" denebilir.

Ama biz, ayetin zâhirî manasına alınabileceğini söylüyoruz. Zira Allah'ın ilmi, kendisinde olacak herşeyin, aynen olduğu gibi göründüğü bir sıfattır. Binâenaleyh Allah, mükellef tutup, denemeden önce de, mesela **Zeyd**'in itaat edeceğini, **Amr**'in ise isyan edeceğini; mükellef tutunca da, **Zeyd**'in itaat edip, **Amr**'in isyan edeceğini; **Zeyd** ile **Amr**'in yaratılmalarından sonra, **Zeyd**'in itaat edip, **Amr**'in isyan edeceğini bilir. O'nun ilmi hiçbir şekilde değişmez. Burada değişen, bilinen şeylerin durumudur.

En güzel temsili getirmek Allah'a mahsus olmakla birlikte, biz bunu maddî bir misal ile açıklamaya çalışalım: Cilalanmış, tertemiz bir ayna bir yere asılıp, bir yöne doğru çevrilsin ve hareketsiz bırakılsın. Sonra önünden beyaz bir elbise ile **Zeyd** geçsin. **Zeyd** o aynada beyaz bir elbise içinde gözükecektir. Yine onun önünden, sarı bir elbise giyinmiş olarak **Amr** geçsin. **Amr** da aynada sarı elbiseli görülecektir. Şimdi kimin zihninde, "Demirden olan bu ayna değişmiştir?" yahut "o kimse, ayna döndürüldüğü için değişik göründü" gibi fikir belirebilir? Yahut kim o aynanın cilasında değişme olduğunu sanabilir? Yahut kimin hatırına, o aynanın yerinden oynadığı düşüncesi gelebilir. Hiç kimse, bunlardan hiçbirini aklına getirmediği gibi, aksine burada değişen şeylerin, harici (aynanın karşısındaki) şeyler olduğunu kesin olarak

bilir. Binâenaleyh Allah'ın ilmini bu misal ile anlamaya çalış. Ama Allah'ın ilmi bundan daha yücedir. Çünkü bu aynanın değişmesi mümkündür. Fakat Allah'ın ilmi asla değişmez.

O halde Hak Teâlâ'nın ayetteki bu ifadesi, "Allah'ın, itaat edeceğini bildiği kimselerden itaat sâdır olur. Böylece de, bu ilim sayesinde onun itaatkâr olduğu anlaşılır" manasında olur; *"Yalancı olanları da bilir"* ifadesi de, "Kim ben mü'minim der, ibadetler farz kılındığında doğruluğunu gösterirse, ondan bu zuhur eder, bu bilinir. Kim de "Ben mü'minim" der, ama münafık olursa, ondan da bu münafıklık zuhur eder, bu bilinir" manasında olur.

Ayetteki, *"sadık (doğru) olanlar"* kelimesinin fiil sıgasıyla, "yalancılar" kelimesinin de isim sigasıyla getirilmesinin lafızdaki ihtilafın fesahata delalet etmesinin yanı sıra şöyle bir faydası vardır: "İsm-i fâil, pekçok yerde, ifade ettiği işin, failde mevcut olduğuna ve onda kök saldığına delalet ettiği halde, mazî fiil buna delalet etmez. Nitekim Arapça'da, "Falanca içki içti". "Falanca içki içendir" ve "Falancanın emri geçerli oldu" ve "Falancanın emri geçerlidir" denilir. Fiil sigasında tekrar ve o işin kök saldığı manası anlaşılmadığı halde, isim-i failden bu anlaşılır. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Bu ayet indiğinde, mükellefiyetin başlangıcında İslâm'a hemen girecek olanlar ile, küfrünü sürdürüp gidecek olanlardan söz etmiştir. Böylece de mü'minler hakkında fiil sigasıyla, اَلَّذِينَ صَدَقُوا "yani onlardan doğruluk sâdır olan kimseler" buyurmuş, kâfirler hakkında da, devamı ve sürekliliği haber veren siga ile, "yalancılar" (**Kâzibin**) demiştir. İşte bundan ötürü, *"Doğruluklarının doğrulara (sadıklara) fayda verdiği o gün..."* (Maide, 119) buyurarak, burada isim-i fail sigası getirilmiştir. Çünkü bahsedilen o günde sadakat, artık mü'minlerin kalbine kök salmıştır. O gün de âhiret günüdür. Fakat bu durum, İslâm'ın başlangıcında böyle değildir.

★ ★
★

Mücrimler Kaçamazlar

أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ ٱللَّهِ
فَإِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ لَـَٔاتٍ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٥﴾

"Yoksa kötülükleri yapanlar Biz'den kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar? Ne kötü düşünüyorlar. Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, semî' ve alîmdir"

(Ankebût, 4-5).

Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar, bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* ifadesi ile, mükellef tutmanın hikmetli ve güzel olduğunu beyan edince; bir görev verdiği halde bunu yerine getirmeyen kimseye azab edeceğini, hemen o anda azab etmese bile, ileride azab edeceğini; ne o anda, ne ileride hiçbirşeyin Allah'ın elinden kurtulamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, "mükellefiyetler, yol göstermelerden ibarettir. Bunların yapılmaması halinde karşılık yapılan tehdidlerin, bir teşvik ve terhîb (korkutma) olduğunu, Allah'ın azab etmeyeceğini, azab etmiş olsaydı, peşinen azab etmekten âciz olmadığını dolayısıyla, cezasını ertelemesi gerekmediğini" söyleyenlerin görüşünün yanlışlığına delildir. İşte bu sebebie Cenâb-ı Hak, *"Yoksa kötülükler yapanlar Biz'den kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* yani, "İş, onların dediği gibi değil. Aksine Ben, va'd ve va'îd hükmüne göre, azab olunacaklara azab eder, ödüllendirileceklere de mükâfaat veririm. Çünkü Ben, va'dimden dönmem" buyurmuştur. İmhâl, (yani mühlet verme, cezayı geriye bırakma), ihmal demek değildir. Amellerin karşılığını hemen vermek, derhal vermemesi halinde bunu bir daha yerine getiremeyeceği endişesini taşıyanların işidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ *"Ne kötü hükmediyorlar?"* yani, "Onların, "İnsanlar Allah'ın emrine muhalefet edebilirler, ama bunun cezasını çekmezler" şeklindeki hüküm ve düşünceleri, çok kötü ve yanlış bir düşüncedir. Çünkü güzel hüküm, aklın ve şeriatın verdiği hükümdür. Akıl, Allah hakkında hükmedemez, karar veremez. Zira Allah istediğini yapar. Şeriatın hükmü de, bu iddiada olanların söylediklerinin aksinedir. O halde bunların hükümleri, vardıkları netice, son derece kötü, yanlış ve âdî bir hükümdür" buyurmuştur.

Hesaba İnananların Hâli

Cenâb-ı Allah daha sonra مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ اللّٰهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللّٰهِ لَآتٍ *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, semî' ve alîm'dir"* buyurmuştur.

Hak Teâlâ, *"İnsanlar... sanıyorlar mı?"* ifadesi ile, kulun dünyada başıboş bırakılmayacağını beyan edip, *"Yoksa kötülükleri yapanlar, Biz'den kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* ifadesiyle de, mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlerin azab göreceklerini bildirince, ahirete inanıp, ahiret için hazırlık yapanların, bu hazırlıklarını zayî etmeyeceğini, onları umduklarına nail edeceğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Biz, pekçok yerde üç asıl inanç prensibini ifadeye çalıştık: Birincisi, Allah'ın varlığına ve birliğine imandır; sonuncusu âhiret gününe imandır; ortası da birinciden gönderilen ve sonuncuya ulaştıran peygamberdir. İlâhiyât meselelerinde, bu üç şey, neredeyse birbirinden ayrılmazlar. O halde Hak Teâlâ'nın, *"İnsanlar, "inandık" demekle... bırakılıvereceklerini mi sandılar?"* ifadesi, birinci asla işarettir. Yani, "Onlar, ilk aslın (birinciye imanın) yeterli olduğunu mu sanıyorlar?" demektir. Hak Teâlâ'nın,

"İmtihana çekilmeyeceklerini mi sanıyorlar? Andolsun ki Biz onlardan evvelkileri de, kendilerine peygamberler gönderip, yollarını bildirmek suretiyle, imtihan ettik" buyruğu ikinci asla, yani peygamberlik müessesesine işarettir. *"Yoksa kötülükleri yapanlar..."* ve *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa..."* ifadesi de üçüncü asla, yani "âhirete" bir işarettir.

İKİNCİ MESELE
Likâ

Bazı müfessirler, Allah'a kavuşmanın "Allah'ı görme" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü "likâ" ve "mülâkât" aynı manaya olup, Arapça'da "kavuşmak" manasınadır. Hatta iki cansız şey birbirlerin kavuşturulduklarında, yanyana getirildiklerinde, "Birbirlerine mülâkî oldukları" söylenir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Reca

Bazı müfessirler, ayetteki **"yercûne"** (umarlar) kelimesinin, "Recâ ederler, korkarlar" manasında olduğunu söyleyerek, bunun "Kim Allah'a kavuşmaktan korkarsa..." manasına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş tutarsızdır. Çünkü "recâ"nın meşhur manası, başka şeyi değil, hayrı ummaktır. Bir de "recâ"nın bu manaya geldiğinde ittifak etmişiz. Nitekim "Allah'ın fazlına recâ ederim (umarım)" denilir. Tabii ki bundan, "Allah'ın fazlından korkarım" manası anlaşılmaz. Kelime bu mana için kullanılınca, müşterekliği (çok anlamlılığı, bertaraf etmek için, başka manaya kullanılmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ecelellah

Ayetteki **"ecelellah"** (Allah'ın eceli) ifadesi ile, (Allah'ın belirlediği) ölümün kastedilmiş olabileceği gibi, "haşr" ile meydana gelecek dirilişin kastedilmiş olması da mümkündür. Binâenaleyh eğer bu, "ölüm manasına alınırsa, ayet ölümden sonra da ruhların (canların) bâkî kaldıklarını ifade eder. Nitekim hadislerde de bu şekilde vârid olmuştur. Çünkü birisi, "Kim hayrı umuyorsa, bilsin ki sultan gelecektir" dediğinde, bu sözden, o hayır ümidinin, padişahın gelişine kadar süreceği anlaşılır. Hatta padişah gelse ve hayır sonraya kalsa, o zaman bunu diyene, "Sen şöyle şöyle dememiş miydin! Sultan geldi, ama ortada hayır yok" denilebilir. Binâenaleyh ölürken "likâ" (kavuşma) olmamış olsaydı, misalimizde olduğu gibi, ayetteki bu ifade yerinde olmuş olmazdı. Binâenaleyh bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, bekâ olmasaydı, "likâ" olmazdı.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa"* cümlesi şart; *"Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir"* cümlesi ise bunun cevabıdır. Şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman gerçekleşmez. Binâenaleyh Allah'a mülakî olmayı (kavuşmayı) ummayanlar için, Allah'ın bu eceli gelmez. Fakat bu söz konusu olamaz. Binâenaleyh buna nasıl cevap verilir? Biz diyoruz ki: Buradaki "ecelin gelişi" ile kastedilen, itaat eden kimseye, ölümünden sonra, va'dedilen mükafaatın gelmesidir.

Yanî "Kim, bu kavuşmayı umarsa, Allah'ın eceli geldiğinde, o kimsenin taatlarına karşı elde edeceği mükâfaat da beraberinde gelir. Bunu ummayana ise, Allah'ın ecelinin, mükâfaat görecek şekilde gelmeyeceğinde şüphe yoktur.

ALTINCI MESELE
سَمِيعٌ عَلِيمٌ'in Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bu ayetin sonuna, "aziz" ve "hakîm" gibi sıfatlarını değil de, "semî" (işitici) ve "alîm" sıfatlarını getirmiştir. Çünkü, *"İnsanlar, "inandık" demekle bırakılıvereceklerini mi sındılar?..."* cümlesinde, "deme" (söz); *"imtihan edilmeksizin"* ve *"Allah... bilir"* ve *"Kötülük yapanlar... sandılar mı?"* ifadelerinde ise "fiiller" geçmiştir. Sözün duyma (sem') ile, bilineceğinde şüphe yoktur. Amellerden ise niyetler gibi göz ile idrak olunmayanlar olduğu gibi, idrak olunanlar da vardır. "İlim", her ikisini de kapsar. O halde Allah, onların dediklerini duyan, söylediğinde sâdık olanları, yalancı olanlardan bilip ayıran bir âlimdir. Sonra Allah amel edenleri bilen, ona göre mükâfaat ve ceza veren bir âlîmdir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Kulun, üç çeşid hasenâtı vardır:

a) Kalbinin amelleri... Bu, kalbin tasdiki (imanı)dır ve görülüp duyulmaz, fakat bilinir.

b) Dilinin amelleri... Bu, sadece duyulur.

c) Uzuvlarının ve bedeninin amelleri. Bunlar da görülür. Binâenaleyh kul, bunları yaptığında, Allah onun duyulan amellerini, hiçbir kulağın duymadığı şeyleri; görülen amelleri için, hiçbir gözün görmediği ve kalbinin amelleri için de, hiç kimsenin akıl ve hayaline gelmeyen mükâfaatlar verir. Nitekim bu husus, cenneti anlatan haberde de belirtilmiştir.

★ ★
★

Allah Müstağnîdir

وَمَن جَٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٦

"Kim cihâd ederse, ancak kendisi için cihad eder. Çünkü Allah, bütün alemlerden müstağnîdir..."

(Ankebût, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, mükellef tutmanın güzel ve yerinde olduğunu, bundan ötürü savuşturulması mümkün olmayan va'd ve va'îdlerinin bulunduğunu, beyan, edince, mükelleften bunu istemesinin kendisiyle ilgili bir faydası olmadığını, çünkü kendisinin her hâlükârda, herşeyden müstağnî olduğunu, kemâlinin, başkasına -başka şeylere bağlı olmadığını bildirmiştir. Bu gibi ifadeler, Kur'ân'da pek çoktur. Nitekim Cenâb-

Hak, *"Kim sâlih amel işlerse, kendisi için yapmış olur"* (Casiye, 15) ve *"Eğer iyilik (ibadet) edersenız, kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"* (İsra, 7) buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Amel-i Salih

Önceki ayet, bu ayetle birlikte, kulun amel-i salihi çokca ve sağlamca yapmasını gerektirir. Çünkü bir padişah için bir iş yapan ve o padişahın, yaptığı işi göreceğini ve bileceğini bilen insan, işini hem güzel, hem de sağlam yapar. Kul, yaptığı işin faydasının kendisine ait olduğunu ve yaptığı işe göre takdir edileceğini bilirse, o işi çokca yapar. Binâenaleyh Allah Teâlâ, zâtının alabildiğine duyan ve bilen olduğunu belirtince, kul amelini hem sağlam yapar, hem de sırf O'nun için yapar. Cenâb-ı Hak, "Kulun çalışıp çabalaması kendisi içindir" dediği zaman, kul daha çok gayret eder.

İKİNCİ MESELE

Amellerin Karşılığı

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, karşılığın (mükâfaatın), yapılan işe göre olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Kim cihâd ederse (çalışıp-çabalarsa), ancak kendisi için savaşmış olur"* buyurunca, bundan, çalışıp-çabalayan kimsenin, bu gayreti olmaması halinde kazanamayacağı şeyleri, çalışıp çabalaması ile, gayreti ile kazanacağı anlaşılır." Biz diyoruz ki: Bu böyledir. Fakat mükâfaat, haketmeye göre değil, Allah'ın va'dinin hükmüne göredir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ, mükellefin, çalışıp çabalaması halinde ona mükâfaat vereceğini beyan edip, mükellef de kendine düşeni yaptığında, bu kendisi için faydalı bir çalışma olmuş olur. Bunun böyle olduğunda münakaşa yoktur. Münakaşa ancak, eğer Allah'ın bir va'di olmasaydı, kulunu, o işinden dolayı mükâfaatlandırmasının Allah'a vacib (gerekli) olup olmaması ve herkese ancak ameli karşılığında ihsan ve lütufta bulunmasının câiz olup olmaması konusundadır. İşte bu hususla ilgili ayette birşey yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, **innemâ** lafzı hasr (sadece) manasınadır. Buna göre, kişinin çalışıp-çabalamasının sırf kendisi için olması, bundan başkasının istifade etmemesi gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü çalışıp çabalayan kimse, çalıştığı şeyden istifade edebildiği gibi, faydalı olmayı istediği kimse de ondan fayda görür. Hatta baba ve oğul, çalışıp-çabalamaları ve gayretlerinin bereketinden, birbirlerinden istifade edebilirler. Şimdi biz diyoruz ki: Bu, yine aslında baba için bir faydadır. Çünkü çocuğunun istifadesi de, babasının istifadesi sayılır. Buradaki "hasr"ın manası, insanların çalışıp çalışmasından, Allah'ın hiçbir faydalanması olmaması manasındadır. Bunun böyle olduğuna, ayetteki *"Allah, bütün âlemlerden müstağnidir"* ifadesi delalet eder. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Aslahı Yapmak Meselesi

Bu ayet, daha faydalı olanı (aslahı) gözetmenin Allah'a vacib olmadığına delalet eder. Çünkü Allah en faydalı olandan da istifade etmez. Aksi halde, Cenâb-ı Hak, o fayda ile kemale ermiş olurdu. Halbuki o fayda, Allah'ın zâtının

dışında, "âlemler"e ait bir şeydir. Bu durumda Cenâb-ı Hak, kendisi dışındaki birşeyle kemâle ermiş olması gerekir ve o şeye muhtaç olmuş olur. Halbuki Allah, "âlemlerden" müstağnidir. Bir de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, herhangi bir sebebe bağlanamaz.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet, Allah'ın bir mekânda olmadığına, özellikle Arş üzerinde bir mekan tutmadığına delalet eder. Çünkü Arşı da "âlemler"dendir. Allah ise, âlemlerden müstağnidir. Mekândan müstağni olanın bir mekana girmesi mümkün değildir. Çünkü bir mekana girene başlıbaşına, "Burada, orada..." diye işaret edilebilir. Kendisi için, "Burada" veya "Orada" denilebilenin, burada veya orada olmaması imkânsız olur. Aksi halde akıl bir mekânda olmayan cismin, idrâk edilebileceğini mümkün görür. Halbuki bu imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın kâdir oluşu kudretle ve âlim oluşu ilimle değildir. Aksi halde O, kâdir oluşu hususunda kudrete muhtaç olmuş olurdu. Kudret ise Allah'ın Kendisi dışında birşeydir. Kendisi dışında kalan herşey ise, "âlem"dendir. Böylece Allah ona muhtaç olmuş olurdu. Halbuki Allah herşeyden müstağnidir?..." diyebilir. Biz deriz ki: Siz, O'nun kudretinin "âlem"den olduğunu nasıl söyleyebiliyorsunuz? Çünkü âlem, sıfatları ile birlikte, Allah'ın dışında kalan varlıklardır. Yani her mevcud, hayy, kâdir, irade eden, âlim, semî, basîr ve mütekellim (konuşan) bir ilah mefhumunun dışındadır. O halde kudret, kâdir mefhumundan, ilim de âlim mefhumundan hâriç değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayette hem bir müjde, hem bir inzâr vardır. Ayette bir inzâr (korkutma-ikaz)ın bulunduğunu şu şekilde isbat ederiz: Allah, âlemlerden müstağnî olunca, bu demektir ki, eğer kullarını azab ile helak ederse, O'na herhangibir şey gerekmez. Çünkü O, Kendisi dışında kalan herşeyden müstağnidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu büyük bir korkuyu gerektirir. Ayette bir müjdenin oluşunu da şöyle izah edebiliriz: Allah, herşeyden müstağni olunca, bu demektir ki, eğer O, herhangi bir kuluna bütün yarattıklarını verecek olsa, yine O'na birşey gerekmez. Çünkü O, herşeyden müstağnîdir. Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu da tam bir ümîdi gerektirir.

★ ★
★

İman ve Amel-i Salih'in Mükâfaatı

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي
كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

"İman eden ve salih ameller işleyenlerin kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeliyle onları mükâfaatlandırırız"

(Ankebut, 7).

Cenâb-ı Hak, kısaca salih amel yapan kimsenin, bunları kendisi için yapmış olduğunu beyan edince, kısmî bir tafsilat ile de, sâlih amel yapmak suretiyle itaatta bulunanın mükâfaatının da, kişinin ameli olduğunu açıklamak üzere, böyle buyurdu. Ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayet, amellerin imandan başka birşey olduğuna delalet eder. Çünkü atıf başkalığı gerektirir.

İKİNCİ MESELE

İman-Amel Münasebeti

Ayet, amellerin imandan maksûd olan, gaye edinilen şeye dâhil olduğunu gösterir. Çünkü günahların bağışlanması ve amellerin en güzeli ile mükâfaatlandırılması işi, sâlih amellerin işlenmesi şartına bağlanmıştır. Çünkü ameller, imanın meyvesidir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bu, tıpkı meyve veren bir ağaca benzer. O ağacın damarlarının ve dallarının ağaçtan olduğunda şüphe yoktur. Fakat yerden çektiği su ve etrafını çevreleyen o toprak ağaca dahil değildir. Fakat meyvesi, ancak kendisine dahil olmayan bu su ve toprak sayesinde elde edilmiştir. İşte iman ile amel-i salih münasebeti de böyledir. Hem sonra o ağacın etrafını, işe yaramaz otlar, zararlı dikenler sararsa, meyve mutlaka az olur. Eğer bunlar büsbütün o ağaca hükümran olur, onu mağlub ederlerse, ağacın hiç meyvesi olmaz ve ağaç kurur. İşte günahlar da imana bu tesiri yapar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hüsn ve Kubh

İman, tasdîk (doğrulama, kabul etme) demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen bize iman edici değilsin"* (Yusuf, 17) yani "tasdik edici değilsin" buyurmuştur. Bu kelime şeriat ıstılahında, Allah'ın ve Rasûlüllah'ın buyurdukları şeylerin tamamını, tafsilatlı bir şekilde tasdik etmek, kabul etmektir, eğer tasdik eden kişi, bunun Allah'ın veya Rasûlüllah'ın sözü olduğunu ayrıntılı olarak biliyorsa... Allah'ın ve Rasûlüllah'ın söylediği şeylerin tamamını icmâlen tasdik etmektir, eğer bunları ayrıntılı olarak bilmiyorsa... Bize göre sâlih amel, Allah'ın emrettiği her bir şeydir. Binâenaleyh bu, Allah emrettiği için "sâlih" olmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, onu yasaklamış olsaydı, o zaman o fiil sâlih olamazdı. O halde "salah" ve "fesad", fiillerin ayrılmaz vasfı değildir. **Mu'tezile** ise, bunun aksini iddia ederek, salah ve fesadın, fiillerin ayrılmaz sıfatı olduğunu ve emirler ile yasakların, bundan ötürü yapıldığını söylemiştir. **Mu'tezile**'ye göre sıdk (doğruluk), aslında "sâlih", iyi bir şeydir. İşte bundan ötürü Allah, doğruluğu emretmiştir. Bize göre ise, salah ve fesad, hüsun ve kubûh (iyilik ve kötülük), emretmeye ve yasaklamaya dayanan mefhumlardır (yani Allah emrettiği için, emrettiği o şey güzel, Allah yasakladığı için, yasakladığı o şey kötüdür). **Mu'tezile**'ye göre ise, birşey aslında güzel veya çirkin olduğu için, Allah tarafından emredilmiş veya yasaklanmıştır. Bu mesele, akâid kitablarında enine boyuna ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Amel-i sâlih, bâkîdir, kayboImaz, yitmez. Çünkü "sâlih", fâsidin zıddıdır. Fâsid ise, telef olan, yok olan demektir. Arapça'da, "Ekin yok olduğunda veya istifade edilme halinden çıktığında", فَسَدَتِ الزَّرْعُ denilir. Yine Arapça'da هِيَ بَعْدُ صَالِحَةٌ *"O, henüz sâlihtir, yani olduğu gibi devam etmektedir"* denilir. Bunun böyle olduğu bilinince diyoruz ki: Amel-i sâlih, kendi kendine bâkî kalamaz. Çünkü o bir arazdır, cevher değildir. O, âmili (yapanı) ile de kalamaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk, onu yapanın (kulların) helâk olacaklarını bildirmiştir ve *"Allah'ın zâtı dışında herşey helâk olacaktır"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Binâenaleyh amel-i sâlih'in bâkî oluşunun, mutlaka bâkî olan birşeyden dolayı olması gerekir. Fakat bâkî olan, sadece Allah'ın zâtıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın zâtı dışında herşey helâk olacaktır"* buyurmuştur. Binâenaleyh o amelin bâkî kalabilmesi ve sâlih olabilmesi için, Allah rızası uğrunda yapılmış olması gerekir. Allah rızası için olmayan şeyin ise, ne kendisi, ne yapanı ve ne de uğruna yapıldığı şey ile bâkî kalamaz, dolayısıyla da sâlih amel olamaz. O halde amel-i sâlih, mükellefin, sırf Allah rızası için yaptığı şeylerdir.

BEŞİNCİ MESELE
Amelde Niyet

Bu, sâlih amellerde niyetin şart olmasını gerektirir. Niyet, o işi sırf Allah için yapmaya kastetmek demektir. **İmam Züfer** dışındaki fukahaya göre, bunun içine oruç niyeti; **Ebu Hanife** dışındaki fukahaya göre, abdest niyeti de girer.

ALTINCI MESELE
Amellerin Tasnifi

Sâlih ameller "yükseltilir". Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Amel-i sâlihi (hoş kelimeler) yükseltir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. Fakat amel-i sâlih, kelime-i tayyibe (kelime-i tevhid, yani iman) ile yükselir. Çünkü kelime-i tayyibe, kendi kendine yükselir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kelime-i tayyibe, (hoş kelimeler) O'na (yani Allah'a) yükselir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur. İşte amel-i sâlihi, tutup yükselten de budur. Binâenaleyh mü'min olmayanın ameli, kabul olunmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, imanı amelden önce zikretmiştir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Mükelleflerin amelleri üç kısma ayrılır: Tefekkürü, inancı ve tasdiki demek olan, kalbinin amelleri; zikri ve şahâdeti demek olan, dilinin amelleri; taatı ve ibadeti demek olan, uzuv ve bedenlerinin amelleri... Binâenaleyh bedenî ibadetler, kendi başlarına değil, ancak diğerleri sayesinde yükselebilirler. Doğru söz ise, ayette de beyan edildiği gibi, kendi kendine yükselebilir. Kalbin ameli demek olan tefekkür ise, ona iner. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللَّهَ يَنْزِلُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَيَقُولُ هَلْ مِنْ تَائِبٍ... *"Allah, en yakın semaya iner ve "Yok mu bir tevbe eden, tevbesini kabul edeyim" diye nida eder."*[99] "Tevbe eden", kalbi ile pişmanlık duyandır. Yine, **Hz. Peygamber** (s.a.s) يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبِهِمْ *"Allah Azze ve Celle, buyuruyor ki: "Ben, kalbi kırık ve*

99) **Müslim**, musâfirin,, 172 (1/523) **Müsned**, 2/433.

mahzûn olanların yanındayım"[100] yani "Kendi aczini ve Benim kudretimi, kendi önemsizliğini ve Benim azametimi düşünenlerin yanındayım" demiştir. Bu, aklen de böyledir. Çünkü kim, Allah'ın nimetleri hususunda tefekkür ederse, Allah'ı bulur ve O'nu zihninde tutar. Böylece anlaşılır ki, kalbin ameli için Allah iniyor. Dilin amelleri ise Allah'a gidiyor ve uzuvların amelleri Allah'a kavuşuyor. İşte bu, kalbin amelinin (tefekkürün) ne kadar faziletli birşey olduğuna dikkat çekmektedir.

YEDİNCİ MESELE
İman ve Cennet

Allah, kulunun amellerinden, iman ile amel-i salih çeşitlerini dile getirmiş ve Kendi fiillerinden olmak üzere, bu ikisinin mukabilinde şu iki şeyi, yani günahları örtmeyi (silmeyi) ve en güzel bir şekilde mükâfaatlandırmayı zikretmiştir. Çünkü O, *"(Onların) kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeliyle onları mükâfaatlandırırız"* buyurmuştur. Binâenaleyh, günahları örtmek, imanın mukabili; "daha güzeliyle mükâfaatlandırma" da, amel-i salih mukabili zikredilmiştir. Bu ise şunları ortaya kor:

1) Mü'min ebediyyen cehennemde kalmaz. Çünkü onun imanı günahlarını örter. Dolayısıyla ilahî azabta ebedî kalmaz.

2) Burada bahsedilen "daha güzel mükâfaat", cennet dışında bir mükâfaattır. Çünkü mü'min cennete imanı sayesinde girecektir. Çünkü cennet onun kötülüklerini örter. Kötülükleri örtülmüş olan kimse ise cennete girer. O halde "en güzel (daha güzel) mükâfaat" cennetten başka birşey olup, bu da hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen birşeydir. Bunun rü'yetullah (Allah'ı görme) olması, uzak bir ihtimal değildir.

3) İman, dünyada günahların çirkinliğini örter. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak da mü'minin kusurlarını âhirette örter. Amel-i sâlih, dünyada sâlih kimsenin hâlini güzelleştirir. Dolayısıyla Allah o kimseyi âhirette en güzel mükâfaatla mükâfaatlandırır. Binâenaleyh imanı, günahlar ibtal edemez. Aksine günahlara galib gelen, onları örten ve işleyeni pişmanlığa sevkeden imandır.

SEKİZİNCİ MESELE
Mü'min ve Günah

Ayetteki, *"Kötülüklerini örteriz"* ifadesi, örtülebilmesi için, bir takım günahların bulunması gerekir; "iman eden ve sâlih ameller işleyenler" ifadesine göre ise, onlar için günah söz konusu değildir? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

1) Herkese bir takım şeyleri va'detmek, her bir kimseye, va'dedilenlerden herbirinin va'dedilmiş olmasını gerektirmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Padişah, bir yerdekilere "Bana itaat ederseniz, babalarınıza (büyüklerinize) ikram eder, oğullarınıza saygı duyar, size in'am ve ihsanda bulunurum" dediğinde, bu, o hükümdarın, babası ölmüş kimsenin atalarına ikrâm etmesini veya çocuğu olmayan kimsenin oğullarına saygı duymasını gerektirmez. Tam aksine onun bu sözünden

100) Keşfu'l-Hafâ, 1/203

anlaşılan, onun, babası olanların babasına ikramda bulunacağı; oğlu olanların da oğullarına saygılı davranacağı anlaşılır. İşte, aynen bunun gibi, ayetin ifadesi de, "O, kötülüğü olanların kötülüklerini örter" şeklinde olur.

2) Her mükellefin, mutlaka bir hatası bulunur. Peygamberlerin dışında kalanların durumu açıktır. Peygamberlere gelince, onların, efdâl, evlâ olanı yapmamaları, başkalarının seyyieleri mesâbesindedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Hay Allah affedesice neden izin verdin onlara"* (Tevbe, 43) buyurmuştur.

DOKUZUNCU MESELE
Daha Güzel Mükâfaat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي *"...Daha güzeliyle onları mükâfaatlandırırız"* ifadesi, şu iki manaya gelebilir:
a) "Biz onları, amellerinin en güzeline göre, mükâfaatlandırırız."

b) "Biz onları, amellerinden daha güzeliyle mükâfaatlandırırız". Birinciye göre ayetin anlamı, "Biz onların amellerini, olabilecek en güzel şekilde değerlendirir ve ona göre onlara mükâfaat veririz" şeklindedir. Yoksa, "onlardan en güzeli alınır, ona göre mükâfaat verilir, gerisi (değerlendirmeye tâbi tutulmaz" şeklinde değildir. İkincisine göreyse, bu ifadenin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim iyi (hal) ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır"* (Kasas, 84) ve *"Kim (Allah'a) bir iyilikle, güzellikle gelirse, işte ona bunun on katı..."* (En'âm, 160) ifadelerinin anlamına yakındır.

ONUNCU MESELE

Cenâb-ı Hak, azâb edeceğine kısaca işaret olsun diye, kötülük yapanların halini, *"Yoksa kötülükler yapanlar bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?"* (Ankebût, 4) ifadesiyle belirtmiş, iyilikte bulunanların durumunu, *"Kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad eder"* (Ankebût, 6) ifadesiyle kısaca, rahmetinin gazabından daha tam ve mükemmel; lütfunun, adlinden daha kapsamlı olduğuna bir işaret olsun diye de, bu ayetle de, tafsilatlı biçimde anlatmıştır.

★ ★
★

Anne ve Babaya İyi Davranma

وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ
عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۚ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

"Biz insana ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi Bana ortak koşman için uğraşırlarsa kendilerine itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim..."

(Ankebût, 8).

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu, bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı hususundadır. Biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, mükellef tutmasının güzelliğini, bilfiil mükellef tuttuğunu ve mükellefi taate teşvik etmek için de, tekliflerin usul ve fürûlarını yerine getirenleri mükâfaatlandıracağını beyan edince, bu hususlaki engeli zikretmiş ve mükellefi, başkasına uyma yolunu tercih etmekten men ederek şöyle buyurmuştur: "İnsan, eğer mutlaka bir başkasına uyacaksa, ana-babasına uyması gerekir... Binâenaleyh, bununla beraber, şayet ana-babası ona, Allah'a asi olmayı, (bunu gerektiren şeyleri) emrederlerse, başkaları şöyle dursun, bunlara dahi uyması caiz olmaz. Binâenaleyh, "Sizi, hiçbir şey, Allah'a itaattan alıkoymasın ve hiç kimse, Allah'a asi olmayı emreden kimseye tâbi olmasın" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu, kıraat hakkındadır. Ayet, حُسْناً ve إِحْسَاناً şeklinde de okunmuştur. Ama, burada حُسْناً şeklinde okunmasının sebebi daha aşikârdır. إِحْسَاناً kıraati ise, Cenâb-ı Hakk'ın وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً (İsrâ, 23) ayetini nazar-ı itibara alır. Bu ifadeyi meşhur kıraate göre şu şekilde tefsir etmek mümkündür: "Allah Teâlâ, insana, ana-babasına karşı, gerek fiil, gerekse söz ile, en güzel bir teennî ile davranmasını emretmiştir." Mükemmellik ifade etsin diye de, bu kelime, nekre olarak **husnen** şeklinde getirilmiştir. Bu tıpkı, إِنَّ لِزَيْدٍ مَالاً "**Zeyd**'in öyle bir malı var ki.." denilmesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْناً *"Biz insana, ana ve babasına güzellikle (davranmasını) tavsiye ettik"* ifadesinde, insanın, ana-babasına küfür noktasında ittibâ etmesinin caiz olmadığına delil vardır. Çünkü, ana-babaya iyilikte bulunmak, Allah emrettiği için vacib olmuştur. Binâenaleyh, bir kimse kalkar da, ana-babasının sözünden dolayı, Allah'a ibadeti bırakırsa, Allah'a itaatı terketmiş olur. Dolayısıyla da, Allah'ın o kimseye emredip tavsiye ettiği şeye inkiyâd etmemiş olur. Neticede de, ana-babasına ihsânda bulunmuş olmaz. O halde kulun, onlara iyilikte bulunmak maksadıyla, ana-babasının sözüne uyması, onlara iyilikte bulunmama neticesine götürür. Varlığı yokluğuna götüren şey ise, batıldır. O halde, ana-babasına (bu anlamda) ittibâ etmek batıldır. Ama kişi, şirkten kaçındığı sürece, tâat üzerinde bulunuyor demektir. Ana-babasına ihsanı da, taattandır. Dolayısıyla o, bunu yapmış demektir. Bu sebeple, şeklen, bu tür bir ihsanın yapılmaması onların şirk konusundaki davetine uymaması hakikatte ise ihsanın yapılmasına götürür.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Halik'in Hakkı

Ana-babaya iyilikte bulunmak emredilmiştir. Çünkü, ana-baba, doğurma neticesinde, çocuğun varlığının; alışılagelen terbiye sebebiyle de, bekâsının sebebidirler. O halde bu demektir ki, ana-baba, çocuk için, mecazî manada bir sebeptir. Halbuki Allah Teâlâ ise, çocuk için, onun dünyaya gelmesini irâde etmesi sebebiyle, varlığının; ebedî saadete ulaşması için de, öldükten sonra diriltmek suretiyle, bekasının hakiki sebebidir. Binâenaleyh, kulun, Allah'a karşı olan halini güzelleştirmesi daha yerinde olur.

İlim Şirke Mânidir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا *"Eğer onlar, olmayan bir şeyi bana ortak koşman için uğraşırlarsa, kendilerine itaat etme"* buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"hakkında bilgin olmayan şeyi"* ifadesi, şu demektir: Taklîd, küfürde taklîd olması şöyle dursun, iman konusunda daha iyi bir şey değildir. Binâenaleyh, insan bu konuda, taklidden kaçınıp ilimden başkasına boyun eğmeyince, ana-babasına asla itâat edemez. Çünkü, onların sözlerinin doğruluğunu bilmek, meydana gelmesi imkânsız olan bir şeydir. Binâenaleyh insan, taklid yoluyla müşrik olamayacağına göre, ilim olduğu halde şirkin sudûr etmesi imkânsız olur. O halde, o bilgili olan kimseden, asla şirk sadır olmaz.

Dönüş Allah'adır

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Dönüşünüz ancak Bana'dır, Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim"* buyurmuştur. Bu, "Her ne kadar bu gün, babalarınızla, çoluk-çocuğunuzla, akraba ve taraftarlarınızla oturup kalkıyor-içiçe yaşıyor iseniz de, akibetiniz ve varışınız Bana'dır Banal..." demektir. Halbuki, birisiyle beraber oturup-kalkan kimsenin, bu oturup-kalkmasının sona ereceğini, onun dışında kalan kimseyle bulunuşunun ise devamlı olup sona ermeyeceğini bilen kimsenin, bir başka zamanda terkedeceği kimseleri memnun etmek için, devamlı beraber olacağı kimseyi hoşnut etmeyi terketmeyeceğinde şüphe yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın فَأُنَبِّئُكُمْ *"Size haber vereceğim"* ifadesinde şöyle bir ayrılık vardır: Allah Teâlâ sanki şöyle demek ister: "Babalarınızı hazır, beni de sizden gâib, sizden uzak sanıp da, Ben'im gayb olmama ve sizin Bana muhalefetinizi (güya) bilmememe sığınarak, yanınızda bulunanlara itaat etmeyin, her dediklerini yapmayın! Çünkü Ben, daima sizinle beraberim. Sizin yaptıklarınızı bilirim, onları unutmam; onların hepsini de, teker teker haber vereceğim."

★ ★
★

Salihler Zümresi

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ۝٩

"İman edip de güzel güzel amel işleyenler yok mu, biz onları muhakkak ki salihler (zümresine) sokacağız."

(Ankebût, 9).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de güzel güzel amel işleyenler"* ifadesini yeniden getirmesinin faydası ve hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, *"Allah, elbette sadık olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir"* (Ankebût, 3) ifadesiyle, birisi hidâyete ermiş, birisi de sapıtmış olan iki çeşit mükelleften bahsetmiş; sapıtanın halini, kısaca; hidayete ermiş olanın halini de, *"İman eden ve salih ameller işyelenlerin kötülüklerini örteriz"* (Ankebût, 7) ifadesiyle tafsilatlı olarak ele almıştır. Cenâb-ı Hak bunu bitirince, birisi hidâyete sevkeden, diğeri de saptıran olmak üzere, diğer iki kısmı da ele almıştır. O halde bu demektir ki, *"Biz insana, ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik"* (Ankebût, 8) ayeti, ana-baba vesilesiyle hidâyete ulaşılması; O'nun, *"Eğer onlar, bana ortak koşman için uğraşırlarsa..."* (Ankebût, 8) ayeti ile de, ana-babanın saptırması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dönüşünüz ancak Bana'dır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim"* ifadesi, saptıran kimse için kısaca tehdît; O'nun, *"İman edip de..."* (Ankebût, 9) ifadesi, hidayete sevkeden kimseler için, detaylı bir biçimde va'd ifâde eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, *"İman edip de"* ifadesini, bir keresinde, "hidayete eren" kimsenin durumunu; diğer keresinde de, "hidayete sevkeden" kimsenin durumunu beyan etmek için tekrarlamıştır. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın önce *"Kötülükleri örteriz"* (Ankebût, 7) demesi, ikinci olarak da, *"Biz onları muhakkak ki salihler (zümresine) sokacağız"* buyurması delâlet etmektedir. Salihler, hidayete sevkedenlerdir; çünkü bu, peygamberlerin mertebesidir. İşte bundan dolayıdır ki pekçok peygamber, *"Beni, salihlere kat"* (Yusuf, 101) demiştir.

İKİNCİ MESELE

Beka

Biz, salih amellerin bakî olduklarını ve o amelleri işleyen kimselerin de baki olduklarını zikretmiş, onların bekasının bizzat kendilerinden kaynaklanmayıp, tam aksine bakî olan amelleri sayesinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh, bu demektir ki onların amelleri bakîdir; o amellerin kendisi için yapıldığı şey, yani Allah'ın zâtı da bakîdir. Bu demektir ki, o amelleri yapanlar da, amellerinin bekâsı sebebiyle bakîdirler. O halde bütün bunlar, dünyevî işlerin, aksinedir. Zira, dünyada, fiilin bekası, fâil ile; ahirette ise, fâilin bekası fiil sebebiyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ifadesinin manasının, "Biz onları salihlerin makamına" ya da, "salihlerin yurduna sokacağız" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür ama, evlâ olan, ayette herhangi bir takdîr cihetine gidilmemesi, kelamın manasının, "O onları

salihlerden kılar ve onları, onların zümresine katar" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Bu tıpkı, "Fakîh, ulemaya dahildir" denilmesi gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Feylozoflar şöyle demiştir: Unsurlar âlemi, kevn (oluş), fesât ve kendisine fesâdın arız olduğu alemdir. Çünkü su, su olmaktan çıkar, bozulur ve kendisinden havâ oluşur... Gökler (rûhanî varlıklar) aleminde ise, bir oluşum ve bir bozulma söz konusu değildir. Tam aksine onlar, yoktan meydana gelmiş, ama yok olmazlar. Meselâ melek, toprağa dönüşmez. Ama insan, böyle değildir. Çünkü insan, ya toprağa ya da başka bir şeye dönüşür. Bu açıklamaya göre bu demektir ki, ulvî alem, (fesâda uğramaz, yok olmaz), hep salihtir, yani hep bakîdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onları muhakkak ki salihlere sokacağız"* ifadesi, onları, "Kendileri için fesad söz konusu olmayan rûhanî varlıklara katacağız" anlamındadır.

★ ★
★

İman ve Çile

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ ۖ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١١﴾

"İnsanlardan öylesi vardır ki, "Allah'a inandık" der de Allah uğrunda eziyyete (duçar) olduğu zaman insanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır. Rabbinden bir nusret gelirse, onlar, "Biz de hakikaten sizinle beraberdik" diyecekler muhakkak. Allah, alemlerin sineleri içinde ne var, çok iyi bilen değil midir? Allah iman edenleri de elbet bilir, münâfıkları da elbette bilir..."

(Ankebût, 10-11).

Biz deriz ki: Mükellefler üçe ayrılır:

a) Hüsn-i itikadıyla kendisini ortaya koyan mü'min.

b) Küfrü ve inadıyla, açıktan hareket eden kâfir.

c) Bu ikisi arasında dönüp dolaşan (münafık).

Çünkü o, lisânıyla, iman ettiğini açıklıyor, kalbinde ise küfür saklıyordur. Allah Teâlâ, *"Allah iman edenleri de elbette bilir, münafıkları da elbette bilir"* ifadesiyle, ilk iki kısmı açıklayıp, *"Yoksa kötülükler yapanlar..."* (Ankebût, 4-9) ifadesiyle de o iki

grubun durumunu ortaya koyunca, üçüncü kısmı da beyan etmek üzere: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ *"İnsanlardan öylesi vardır ki: "Allah'a inandık" der"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra جَعَلَ ... أُوذِيَ buyurarak, fiilleri müfred getirdiği halde, burada "inandım" buyurmamış, "inandık" buyurmuştur. Çünkü münafık, kendisini mü'mine benzeterek, "Benim, imanım senin imanın gibidir" diyerek, "iman ettik" demiştir. Bu, kendi imanının, mü'minin imanı gibi olduğunu ihsas ettirerek, "Ben ve mü'min kimse, gerçekten iman ettik" demektir. Bu tıpkı şuna benzer: Aciz ve korkak bir kimse, kahraman savaşçılarla savaşmaya çıkıp da, onlar düşmanlarını hezimete uğrattığında, o korkak kimse de, "Savaşa çıktık, onlarla savaştık ve onları hezimete uğrattık!" der. Onun sözünü duyan kimsenin, bu durumda, "Senin onlar arasında ne işin vardı ki, şimdi de kalkmış, "Biz savaşa çıktık ve onlarla savaştık" diyebiliyorsun!?" demesi doğru olur... Bu reddetme, o kimsenin sözünden, o korkağın çıkışının ve savaşmasının, onlarınki gibi olduğunun anlaşıldığına delalet etmektedir. Çünkü, çıkma ve savaşma konusundaki iddiasında onu yalanlamak doğru olmaz... "Ben ve kıral, falancayla karşılaştık ve onu istikbâl ettik" diyen kimsenin sözü de, bunun gibi, yadırganır. Çünkü bundan anlaşılan, eşitlik ve müsavat, kendini kıralla bir tutmadır. İşte münafıklar da, kendi imanlarının hak yolda olanların imanı gibi olduğunu göstermek istediklerinde, içlerinden birisi, "iman ettik" yani, "Ben ve hak üzerinde olan, iman ettik" diyordu.

İKİNCİ MESELE
Zor Karşısında Münafık

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ *"Allah uğrunda eziyyete (duçar) olduğu zaman..."* ifadesine gelince, bu, *"...Yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda işkenceye uğradılar"* (Al'i İmran, 195) ayetinin ifade ettiği anlamdadır. Ancak ne var ki Al'i İmran 195 ayetiyle murad edilen, kâfirlerin eziyyetlerine sabredenler olduğu halde, burada kastedilenler ise, buna sabredemeyenlerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, orada, *"Benim yolumda işkenceye uğradılar"* buyurmuşken, burada, "Allah uğrunda eziyete düçür olduğu zaman" "Allah yolunda..." buyurmamıştır. Buradaki nükte şudur: Allah, sabredip dayanan mü'minin ne kadar şerefli olduğunu; öte yandan da, inançsız münafığın ne kadar adî ve bayağı olduğunu beyan etmek istemiştir... Bunun için de, "Mü'mine, onu terketmesi için Allah yolu uğrunda işkence edildi de, buna rağmen o, onu terketmedi; inançsız münafığa da işkence edildi ve hemen o, kendisini kurtarmak için Allah'ı terketti" buyuruldu. Münafığın, kendisine yapılan eziyyet, ikrah derecesine varsada, mü'minlerle bir olduğunu; kalbinin iman ile mutmaîn olup, Allah'ı terketmediğini göstermesi (böyle bir hava vermesi) de mümkündür; böyle bir durumda o, (aksine), bunu yapmamış, doğrusu, Allah'ı bütünüyle terketmiştir. Mü'mine ise eziyyet edilmiş ama o, Allah yolunu terketmemiştir. Bilakis, kelime-i şehadet'i söylemiş ve taat ve ibadete sabretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Haktan Korkma, Haktan Korkma

Cenâb-ı Hakk'ın, جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ *"İnsanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır"* ifadesine gelince, **Zemahşerî** şöyle der: "Nasıl, Allah'ın azabı, küfürden döndürücü ise, bunun gibi bu da, insanların fitnesini, imandan döndüren bir sebep bilmiştir" anlamındadır." Bunun, "Onlar, tıpkı Allah'ın azabından korktukları gibi, insanların eziyyetinden korktular" manasında olduğu da söylenmiştir. Kısaca, bu ifadenin manası şudur: "İnsanların fitnesini onlar, zayıf ve sona erici olduğu halde, Allah'ın, son derece elim ve devamlı olan azâbı gibi addettiler de, bundan dolayı, bu meselede tereddüde düşerek, "Eğer iman edersek, insanların eziyyetine duçar kalacağız; ama imanı terkedersek bu sefer de, **Muhammed** (s.a.s)'in bizi tehdit ettiği şeye maruz kalacağız" dediler. Böylece de, bu dünyada gelebilecek olan eziyyetten kurtulmayı tercih ettiler... Oysa ki tereddüt, eşitlik söz konusu olduğu zaman olur. Halbuki, bu nerede, o nerede?! İnsanların işkencesi, ne son derece şedid, ne de, nihayetsiz... Zira bu işkence, meselâ ateş ve başka şeylerle yapılan işkenceler gibi, çok şiddetli olursa, insan derhal ölür ve böylece de işkence devam etmez. Hapsetmek ya da gözetim altında tutmak gibi, uzun süreli olsa, o zaman da çok şiddetli olmuş olmaz. Allah'ın azabı ise, hem şiddetlidir hem de kesintisiz. Yine, insanların işkencesinin önüne geçilebilir, ama Allah'ın azabının önüne ise, hiç kimse geçemez. Bunun gibi, insanların işkencesine mukabil, mü'mine büyük bir sevab ve mükâfaat vardır. Allah'ın azabından sonra ise, çok elim ve acı bir azab vardır. Eğer meşakkatin peşinden büyük bir rahatlık geliyorsa, o hoştur ve bir azab sayılmaz. Bu tıpkı, bir urun kesilmesi ve onun, işkence sayılmaması gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Musibete Sabır

Allah Teâlâ فِتْنَةَ النَّاسِ buyurmuş, عَذَابَ النَّاسِ buyurmamıştır. Çünkü kulun fiili, Allah tarafından bir sınama ve imtihandır. Onun fitnesi, kimi insanları, ona eziyyet etsinler diye iman kelimesini izhar eden kimselere musallat etmesidir. Böylece onun durumu, tıpkı mükellefiyet ve sorumlulukları, bir imtihan ve sınama vesilesi yapmış olan kimse gibi olmuş olur. Ve bu da, insanı sınamak ve imtihan etmek için zuhur eden musibetlere sabretmenin, ibadetlere sabretmek gibi olduğuna bir işarettir.

BEŞİNCİ MESELE
İkrah Geçerli Değil mi?

Buna göre şayet bir kimse, "Bu durum, mü'minin, ikrâh halinde kelime-i küfrü izhâr etmemesini iktizâ eder; çünkü, dünya azabından korunmak amacıyla, ikrâhtan dolayı kelime-i küfrü izhar eden kimse, böylece, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi kabul etmiş olur" demiş olsa, biz deriz ki: "Hayır, böyle değil. Çünkü, kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan bir kimse, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi addetmiş değildir. Çünkü Allah'ın azabı, kendisi sebebiyle azab edilen şeyi, hem zahiren hem de batınen terketmeyi gerektirir. İnkara zorlanan bu mü'min ise, kendisinden dolayı işkenceye duçar olduğu şeyi sadece zahiren terketmesi sebebiyle insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi addetmemiştir. Bilakis, onun için dopdolu imandır.

Zafer Esnasında Münafık

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَئِنْ جَآءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ *"Rabbinden bir nusret gelirse, onlar, "Biz de sizinle beraberdik" diyecekler muhakkak..."* buyurmuştur. Bu şu demektir: Münafığın adeti şudur: Eğer o, üstünlük ve galibiyetin kâfirde olduğunu görürse, gizlediğini ortaya döküp, onlara bağlılığını ve tebaiyyetini izhar eder." Bu ifadeyle ilgili olarak, birkaç mesele halinde zikredeceğimiz bazı faydalar bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE
Allah ve Rabb Lafızları

Cenâb-ı Hak, "Rabbinden" buyurmuş, ama, daha önce كَعَذَابِ اللَّهِ ve أُوذِيَ فِي اللَّهِ ifadelerinde lafzâ-i celâl geçtiği halde burada "Allah" demeyip "Rabb"inden" buyurmuştur. Çünkü Rab kelimesi, hususi delaleti, şefkat ve merhamet olan bir isimdir. Lafzâ-i Celâl'in delâleti ise, heybet ve azamettir. Nasr ve muzafferiyet söz konusu olduğunda, rahmet ve merhamete delâlet eden lafız; azâb söz konusu olduğunda ise, azâmete delâlet eden lafız zikredilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Mü'minlere İlahî Yardım

Cenâb-ı Hak, niçin لَئِنْ جَاءَكُمْ yahut جَاءَكَ demeyip de, لَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ demiştir. O yardım şayet onlara gelmiş olsaydı, onlar إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ "Biz de sizinle beraberdik" diyemezlerdi. Bu, onların, yardım geldiğinde, ister onlara isterse mü'minlere gelsin, "Biz sizinle beraberiz" demelerini gerektirir. Şimdi biz diyoruz ki bu söz, onların, o yardım geldiğinde, "Biz sizinle beraberdik" demiş olmalarını gerektirir. Fakat o yardım sadece mü'minlere gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mü'minlere yardım, üzerimize bir hak (bir vazife) oldu"* (Rum, 47) buyurmuştur. Bir de kâfirin, müslümana galib gelmesi yardım değildir. Çünkü yardım, sonu selamet olan şeydir. Bunun delili şudur: İki ordudan birisi o anda yenilse, yenilen taraf, geri dönüp galipleri yense, "yardım etmiş" ifadesi, ancak en son neticeyi alan taraf için söylenir. Müslüman da böyledir. Hernekadar o anda hayal kırıklığına uğrasa bile, netice müttakilerindir. O halde gerçekte yardım da onlar içindir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İşkence Karşısında

Ayetteki, لَيَقُولُنَّ kelimesi iki şekilde okunmuştur:
a) لَيَقُولَنَّ şeklinde, lâm'ın fethasıyla... Bu, yine ayetteki, مَنْ يَقُولُ آمَنَّا إِذَا أُوذِيَ kısmına hamledilerek meftuh okunur. يَتْرُكُ ذَلِكَ الْقَوْلَ وَإِذَا جَاءَ النَّصْرُ يَقُولُ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ takdirindedir (İnandık der, fakat eziyete maruz kalınca, bu sözü terkeder. Zafer gelince ise: "Biz de sizinle beraberdik" der. olarak, لَيَقُولُنَّ (derler) şeklinde okunmuştur. Çünkü münafıklar bir gurubtu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların böylece insanları şaşırtmayı, aldatmayı istediklerini, ama bunun onlar için iyi olmayacağını, çünkü böyle aldatmanın ancak, kişinin sözünün, kalbindekine uymadığı zaman söz konusu olduğunu, dinleyenin işi onun sözüne göre ele alacağını, kalbindeki niyetin ne olduğunu bilemeyeceğini ve bu sebeble de o işin, dinleyen açısından karışacağını, bir aldatmaca olacağını, Zât-ı

ilahiyyesinin ise, sînelerde (kalblerde) olan şeyleri hakkıyla bildiğini, zira insanın kalbindeki, o insandan daha iyi bildiğini ve bu işin Kendisi nazarında karışık olmadığını, aldatmaca olamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, kalblerde olanın esasen nazar-ı itibara alındığına bir işarettir. Binâenaleyh iman etmiş görünüp, içinde küfrünü gizleyen münafık, kâfirdir; zâhiren kâfirmiş gibi görünüp, imanını kalbinde saklamak mecburiyetinde bırakılan mü'min ise, gerçek mü'mindir. Çünkü Allah, bütün insanların kalblerinde olanı en iyi bilendir.

Allah Teâlâ, Kendisinin bütün âlemin kalbinde olanları en iyi şekilde bildiğini beyan buyurunca, mü'mini, imanını ortaya koymasa bile, münafığı, iman ettiğini ilan etse bile, bildiğini beyan buyurarak, وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ *"Allah iman edenleri de elbet bilir, münafıkları da elbet bilir"* buyurmuştur. Bunun izahı daha önce geçti. Fakat burada şöyle bir husus vardır: "Allah Teâlâ orada, *"Allah, sâdık olanları bilir"* (Ankebût, 3) buyurmuş; burada ise, *"Allah iman edenleri bilir"* buyurmuştur. Binâenaleyh diyoruz ki: Orada konu, mü'minler ve kâfirler olup, kâfirler "Allah birden çoktur" demek suretiyle sözünde yalancı; mü'minler de, "Allah birdir" demek suretiyle sözünde sâdık olup; orada ortaya koyduğunun aksini içinde saklayanlardan (münafıklardan) bahsedilmemiştir. Dolayısıyla orada, birisi sâdık, diğeri kâzib iki esas kısım söz konusu olmuştur. Bu ayette ise, münafık da sözünde (zâhiren) sâdıktır. Çünkü o da "Allah bir" demektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, münafık hakkında kalbinin durumunu nazar-ı dikkate alarak, *"(Allah) münafıkları da elbet bilir"* demiş; mü'minin, tasdikten ibaret olan kalbî durumunu da nazar-ı dikkate alarak, *"Allah iman edenleri de elbet bilir"* buyurmuştur.

* *
*

İnkâra Çağıranlar

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُم بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُم مِّن شَيْءٍ ۖ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾

"O kâfirler, iman edenlere dediler ki: "Bizim yolumuza uyun. Sizin günahlarınızı biz yüklenelim." Halbuki onlar bunların günahlarından hiçbirşey yüklenecek değildirler. Şüphesiz ki onlar katiyyen yalancıdırlar"

(Ankebût, 12)

Cenâb-ı Hak, o üç gurubu ve hallerini beyân edip, kâfirin "iman ettim" diyenleri, fitnesiyle küfre davet ettiğinden bahsedip, ilâhî azabın o fitnenin üzerinde olduğunu beyan buyurup, kâfir de inanan kimseye, "Hangi şeyden ötürü bu zillet ve işkenceye göğüs geriyorsun? Niçin, bize uymak suretiyle, bu zillet ve işkenceyi başından

atmıyoraun?" deyince, mü'minin cevabı "Sizin yolunuz hatalı olduğu için, ona uyarsak Allah'ın azab etmesinden çekiniriz" şeklinde olunca, onlar, "Bunda ne hata var? Eğer bir hata varsa, hatası bize..." dediler. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Yüklenelim"* ifadesi, emir sigasıdır. Halbuki emredilen, emredenden başka olur. Dolayısıyla, bir şahsın hem emreden, hem emrolunan olması nasıl düşünülebilir? Biz diyoruz ki: Bu, emir sigası olmasına rağmen, manaca şart ve cezâ (cevab) durumunda olup, "Eğer bize uyarsanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz" takdirindedir. **Kaşşâf sahibi** şöyle der: Bu, iki işi, varlık âleminde birleştirmek isteyen kimsenin "Senden bağış, benden duâ" sözü gibidir. Binâenaleyh ayetteki "yüklenelim" ifadesi, "yüklenmesi bizden..." manasına olup, gerçekten bir isteme ve kabul emri değildir.

İKİNCİ MESELE

Günahın Havalesi

Cenâb-ı Hak وَمَاهُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ *"Halbuki onlar bunların günahlarından hiçbirşey yüklenecek değildirler"* buyurmuştur. Bundan sonra ise, *"Onlar kendi yüklerini de, o yükleri (veballeri) ile beraber daha nice yükler yüklenecekler"* (Ankebût, 13) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, yüklenme işini onlardan nefyetmiş, o ayetle (12. ayette) ise, yükleneceklerini bildirmiştir. Öyle ise bu ikisi nasıl bağdaştırılabilir? Deriz ki: Bir kimsenin, "Falanca, falancadan dolayı yüklendi" şeklindeki sözü, ötekinin yükünün hafiflediğini ifade eder. Ama eğer onun yükü hafiflememiş ise, o ondan herhangi bir şey alıp yüklenmiş olmaz. İşte burada da böyledir. Onlar onların hatalarını yüklenmemişlerdir, yani onlardan hataları kaldırıp almamışlardır. Ama onları saptırmış olmaları sebebiyle, veballer yüklenmişler; berikiler de yine kendi sapmalarının veballerini yüklenmişlerdir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يُنْقَصَ مِنْ وِزْرِهِ شَيْءٌ *"Kim kötü bir çığır açarsa, bu kötülüğün vebali (günahı) ve onu (artık bundan sonra) yapacak olan herkesin günahı, o yapanın günahından bir şey eksiltilmeksizin, o ilk yapanın üzerinedir"*[101] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki siga emirdir. Emirde ise, doğru olması veya yalan olması düşünülemez. O halde, *"Onlar katiyyen yalancıdırlar"* ifadesi nasıl anlaşılır? Deriz ki: Bunun, şart ve ceza manasında bir emir olduğu daha önce söylenmişti. Buna göre sanki onlar şöyle demişlerdir: "Eğer bize tâbî olursanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz." Onlar işte bu hususta yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar hiçbirşey yüklenmezler.

★ ★
★

101) **Müslim**, ilim, 15 (4/2059); **İbn Mace**, mukaddime, 14 (1/74); **Tirmizi**, ilm, 1) (5/43)

Sebeb Olmaktan Doğan Mes'uliyet

وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ۖ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

"Onlar muhakkak ki kendi yüklerini de, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzât yüklenecekler ve uydurmakta oldukları şeylerden kıyamet günü muhakkak ki mes'ul olacaklardır"

(Ankebût, 13).

Uydurdukları şeyin ne olduğu hususunda üç vecih vardır:

1) Onların, küfür sebebiyle günah yoktur biçimindeki düşüncelerinden kaynaklanan, *"Sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* (Ankebût, 12) şeklindeki sözleri. Kıyamet günündeyse karşılarına bunun aksi çıkar da, onlar bu uydurdukları şeyden sorgulanırlar.

2) Onların, *"...Sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* sözü, haşrin olmadığı şeklindeki inançlarından kaynaklanmaktaydı. Kıyamet günündeyse, karşılarına bunun aksi çıkar da, onlar sorguya çekilerek, "Siz, haşrin olmadığını iddia etmiş değil miydiniz? denilir.

3) Onlar, *"Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim"* (Ankebût, 12) dediklerinde, onlara "Yüklenin onların günahlarını" denilir, ama onlar yüklenemezler, bunun üzerine sorguya çekilerek onlara "Niçin uydurdunuz?" denilir.

★ ★
★

Nuh (a.s)'ın Tebliği

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾

"Celalim hakkı için Biz Nuh'u, kavmine gönderdik de, o aralarında, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı. Nihayet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tûfan yakalayıvermişti"

(Ankebût, 14).

Ayetin daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allah Teâlâ teklifi beyan edip mükelleflerin kısımlarını zikredip, doğru sözlü mü'mine büyük bir mükâfaat va'dedip, kâfir ve münafığı da elim bir azâbla tehdit edince ve yine, bu teklifin Hz. Peygamber

(s.a.s), ashabına ve ümmetine has olmayıp, sadece onlara ağır ve meşakkatli olmadığını, bilakis *"Andolsun, biz onlardan evvelkileri de imtihan etmişizdir"* (Ankebût, 3) ayetinde de buyurulduğu gibi, ondan önceki ümmetlerin durumunun da aynı şekilde olduğu daha önce zikredilince, burada da, mükellef kıldığı ümmetler cümlesinden bir topluluğu zikretmiştir ki, **Nûh** (a.s), **İbrahim** (a.s) ümmetleri bunlardan başka bazı ümmetler bunlardandır. İşte Cenâb-ı Hak bu muhtevadan فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا *"O aralarında, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı"* buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tebliğ Müddeti

Nûh (a.s)'un, kalış süresinin zikredilmesinde ki fayda nedir? Biz şöyle deriz: Kâfirlerin İslâm'a girmemesi ve küfürlerinde ısrar etmesi sebebiyle **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in günleri sıkışıyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak O'na, "Muhakkak ki **Nûh** (a.s), yaklaşık olarak bin sene davet etti, buna rağmen kavminden ancak pek az kimse iman etti. Ama o, sabretti ve daralmadı. Senin tebliğ ettiğin müddet daha az, ümmetinin sayısı ise çok olduğu için, senin sabretmen daha münasiptir" buyurdu. Yine, kâfirler, azâbın kendilerinden çok fazla tehir edilmesine aldanıyorlardı. "Ona rağmen, (**Nûh** (a.s)) kavmi kurtulamadı. Bu kadarcık gecikmeyle ise, (müşrik Kureyşlilerin) aldanmamaları gerekir. Çünkü, muhakkak ki azab, onların başına çökecektir (denilmek de istenmiş olabilir).

İKİNCİ MESELE
أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا Denilmesinin Hikmeti?

Alimlerden bazıları, sayıdaki istisnânın, geriye kalanı söylemek olduğunu ifade etmişlerdir. Meselâ bir kimse, "Falancanın bende, üç hariç, on (dirhem, dinar) alacağı vardır" dediğinde, o kimse sanki, "Onun bende yedi (dirhem, dinar) alacağı vardır" demiştir. İşte bu bilinince, Cenâb-ı Hakk'ın; *"Elli yılı eksik olmak üzere, bin sene"* ifadesi, "dokuzyüzelli sene" demiş gibi olur. O halde, böyle demeyip de başka bir üsluba geçilmesinin faydası nedir? Deriz ki: **Zemahşerî**, bunda iki faydanın bulunduğunu söyler:

1) İstisnâ, katiyyete delâlet eder; bu sebeple, istisnânın terkedilmesi ise, bazan takrîbî bir mana düşündürebilir. Çünkü bir kimse, "Falanca yüz sene yaşadı" dediğinde, onun, katî olarak değil de yaklaşık olarak yüz sene demiş olması zannedilebilir. Ama o kimse, "bir ay hariç, bir sene hariç yüz sene" dese, o zaman bu zan izale olur ve bundan katiyyet anlaşılır.

2) **Nûh** (a.s)'ın kavmi içinde kalış müddetini zikretmek, onun ve çok sabrettiğini beyan etmek içindir. Binâenaleyh **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, tebliğ süresi daha az olduğu için, onun sabretmesi, evleviyetle gerekir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, kendisi için vad' olunmuş müstakil bir isim bulunan adetler mertebesinin en üstünde bulunan sayıyı zikretmiştir. Çünkü sayıların mertebesi, birlerden ona; onlardan yüze ve yüzlerden de bine doğrudur. Bundan sonra da, sayıları tekrarlamak suretiyle diğer çokluklar gelir. Meselâ, onbin, yüzbin, bin kere bin (milyon) denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnsan Ömrünün Müddeti

Kimi tabibler, "İnsan ömrü yüzyirmi seneyi aşmaz" demişlerdir ki, ayet, onların görüşünün aksine delâlet eder. Akıl da, bu konuda ayete muvafıktır. Çünkü, insandaki o terkib üzere kalmak, zâtı gereği mümkündür; aksi halde, kalmazdı. Onda etkili olan tesirin devam etmesi de, aynı şekilde mümkündür. Zira, ondaki müessir eğer vâcibu'l-vücud ise, devam edeceği aşikârdır; eğer başkası ise, onun da bir müessiri vardır. Bu da gide gide vâcibü'l-vücuda varır ki, o da derin ve kesintisizdir. Binâenaleyh onun tesirinin devamlı olması caizdir; o zaman bekâ da, zâtı gereği mümkündür. Eğer böyle olmazsa, bu bir ârız'dan dolayıdır. Ama ârız, yokluğu mümkün olandır. Aksi halde, mani olan arızın varlığının vacib olması sebebiyle, bu mikdar süre kalamazdı. Böylece onların sözlerinin, hem akla hem de nakle aykırı olduğu ortaya çıkmış olur.

Daha sonra biz şöyle deriz: Onlarla bizim aramızda bir niza yoktur; çünkü onlar, tabiî olarak ömrün yüzyirmi seneyi aşmayacağını söylüyorlar. Biz de, bu ömrün tabiî olmadığını, aksine ilahî bir bağış olduğunu söylüyoruz. Tabiî ömre gelince, yüz ya da daha fazla sene bir yana, onun takdir edilenden bir an daha öte geçmesi (mümkün değildir), öteye devam edemez.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ *"Nihayet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tûfan yakalayıvermişti"* buyruğuna gelince, burada bir latîfeye işâret vardır. Bu da şudur: Allah Teâlâ, sırf zulmün bulunması sebebiyle, azâb etmez. Aksi halde, zulmeden sonra da tevbe edene zulmetmesi gerekirdi. Zira, ondan zulüm sadır olmuştur. O ancak, zulmünde ısrar edene azâb eder. İşte O'nun, وَهُمْ ظَالِمُونَ ifadesi, "Onlar zulümleri içinde iken, Allah onları helâk etti. Şayet onlar zulmü terketselerdi, Allah onları helâk etmeyecekti" anlamındadır.

★ ★
★

Kurtuluş Gemisi

فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

"Fakat biz onu da, gemidekileri de kurtardık ve bunu, alemlere bir ibret yaptık"

(Ankebût, 15).

جَعَلْنَاهَا kelimesindeki **hâ** zamirinin neye râci olduğu hususunda iki izah şekli bulunur:

1) Bu, ayette geçen **sefîne** (gemi) kelimesine aittir. Bu durumda, onun bir "ayet ve ibret" olmasının birkaç izah şekli bulunur.

a) Gemi, suyun (tufanın) zuhûrundan önce yapılmıştı. Şayet Allah Teâlâ'nın, **Nûh** (a.s)'a bildirmesi ve bunu ona haber vermesi olmasaydı, o gemiyle meşgul olamaz ve böylece de kurtuluş meydana gelmezdi.

b) **Nûh** (a.s)'a, beraberinde mü'minleride alması ve gıda miktarını yükletmesi emrolunmuştur. Kocaman denizin suyunun çekilmesini kimse bekleyemezdi. Fakat su, azığın bitmesinden önce çekildi. Şayet bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı ki bu, sadece gemi ile değil, Allah'ın lûtfuyladır.

c) Allah Teâlâ gemiye esen rüzgarlardan ve öldürücü hayvanlardan kurtuluş ve esenlik takdir etmiştir. Bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı.

2) Bu zamir, "vâkıa"ya, ya da "necat"a râcidir. Yani, "Biz bu vakıayı, ya da kurtuluşu âlemlere bir ibret yaptık" demektir.

★ ★
★

İbrahim (a.s)'ın Tebliği

وَإِبْرَٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱتَّقُوهُ ۖ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

"İbrahim'i de (hatırla). Hani O, kavmine demişti ki: "Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin. Bu, eğer bilirseniz, sizin için çok hayırlıdır..."

(Ankebût, 16).

Allah Teâlâ **Nûh** (a.s)'un kıssasına işareti bitirince, bundan sonra **İbrahim** (a.s)'in kıssasını zikretmiştir. **İbrahim** kelimesi iki şekilde okunmuştur:

1) Nasb ile okumadır ki, meşhur olanı budur.

2) وَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِبْرَاهِيمَ *"Peygamberlerden birisi de İbrahim'dir"* manasında olmak üzere merfu olarak okuma. Birincisine gelince, bunda iki izah şekli bulunur. Birincisine göre, bu kelime, zikredilmeyen bir fiil ile mansubtur. Bu, "**İbrahim** (a.s)'i de hatırla" anlamındadır. İkincisine göre ise, kelime, mezkûr bir fiile mahsustur ki, bu da وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا (Ankebût, 14) cümlesindeki fiildir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Andolsun biz, **İbrahim** (a.s)'i de gönderdik" buyurmuş olur. Buna göre ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

إِذْ قَالَ... kısmı أَرْسَلْنَا fiilinin zarfıdır. Yani, "O kavmine... dediği zaman, biz **İbrahim** (a.s)'i peygamber olarak göndermiştik" demektir. Fakat, اعْبُدُوا اللَّهَ لِقَوْمِهِ *"Kavmine, "Allah'a ibadet edin"* ifadesi, bir davet ve çağrıdır. Peygamber

olarak gönderme ise, davetten önce olur. Buna göre, İbrahim, davetten önce gönderilmiş olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kavmine, "Allah'a ibadet edin, dediği zaman, Biz İbrahim (a.s)'i peygamber olarak gönderdik" sözü nasıl anlaşılır? Biz buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Peygamber gönderme, devam eden, uzayan bir durumdur. Onun, peygamber kılınmış olduğu halde kavmine, "Allah'a ibadet edin" şeklindeki sözü de bunun gibidir. Bu, bir kimsenin "Biz, evden çıktığında, emîr için saygı duruşunda bulunduk" demesi gibidir. Zira, durma işi, çıkmadan önce de olabilir. Ama, bu durma işi, çıkma zamanına kadar devam ettiği için, bunu söylemek geçerli olmuştur.

2) İbrahim (a.s), sadece Allah'ın hidayete erdirmesiyle, müşriklerin sözünün yanlışlığını biliyor ve onları, henüz resûl kılınmadan önce, doğruya (reşâd) davet ediyordu. İşte o, İslâm'a davetle meşgul olunca, Allah onu peygamber kıldı:

Onun, *"Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin"* sözü, tevhide işarettir. Çünkü tevhid, tek bir ilahı kabul edip, dışındaki her şeyi reddetmektir. Buradaki, *"Allah'a ibadet edin"* emri isbâta; *"O'ndan çekinin"* emri de, Allah'tan başka her şeyin reddine bir işarettir. Zira, Hükümdara mülkünde, başkasını ortak tutan kimse, en büyük günahı işlemiş olur. *"Allah'a ibadet edin"* emrinin, vacibleri yapmaya; *"O'ndan çekinin"* emrinin de haramlardan kaçınmaya bir işaret olduğunun söylenmesi de mümkündür. Birinciye, Allah'ı itiraf ve ikrar, ikinciye, şirkten kaçınma da dahil olur.

Ayetteki, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ cümlesi: "Allah'a ibadet ve O'ndan ittikâ etmek daha hayırlıdır" demektir. Durum böyledir; çünkü, Allah'a ibadet etmeme, bir "tatîl"; O'ndan ittikanın zıddı ise, şirk koşmadır. Her ikisi de, hem akden hem de kıyas itibariyle şerdir. Bunun akden şer olması şöyle izah edilebilir: Mümkinin, teselsüle son vermek için, mümkin olmayan bir müessirinin bulunması gerekir. Bu da, vâcibü'l-vücud olan (Allah)'tır. O halde tatîl olamaz, çünkü bizim bir ilâhımız, (Allah) vardır. Şirkten sakınma meselesi de şöyle izah edilir: Vâcibü'l-vücud'a ortak koşulan, eğer vâcib değilse, daha nasıl şerîk olabilir? Eğer vâcib ise, o zaman iki vâcibü'l-vücûd'un bulunması gerekir. O zaman da onlar, vacib oluşta müşterek, ulûhiyyette ise ayrı olmuş olurlar. Müşterekliğin meydana geldiği şey ise, ayrılığın meydana geldiği şeyden başkadır. O takdirde de onlar hakkında terkîb gerekir. Binâenaleyh, iki mürekkeb (varlık) olduklarından, onlar, vâcib olamazlar. O zaman da, "tatîl" gerekir.

Kıyas itibariyle şer olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü şeref, hükümdar ya da buna yakın bir payede olan kişiye aittir. İnsan ise ne göklerin, ne de yerlerin meliki, (hakiki maliki) olamaz. Onun olabileceği en üstün derece, Melik olan Allah'a yakın olmaktır; ama, kullukla olan bir yakınlıkla... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Secde et ve yaklaş..."* (Alak, 19) buyurmuştur. Yine bir hadis-i kudside, لَنْ يَتَقَرَّبَ الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ *"Bana yaklaşan kullarım, kendilerine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştıkları*

gibi hiçbirşeyle yaklaşamazlar"[102] لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ بِالْعِبَادَةِ إِلَيَّ *"Kulum, devamlı ibadetlerle yaklaşır"*[103] buyurmuştur. "Muattıl" ise Melik olmadığı gibi, Melik'e yakın biri de değildir, zira Melik'e inanan biri değildir. Binâenaleyh onun için asla bir mertebe yoktur. Şirk koşmaya gelince, efendisinin bir eşi ve benzeri olmayan kimse, efendisi için âdî eşler olan kimseden daha yücedir. O halde "Benim Rabbim'in eşi benzeri yoktur" diyen kimse, "Benim efendim, yontulmuş, âciz bir puttur" diyenden daha üstündür. Böylece Allah'a ibadet etmenin ve O'ndan ittikanın hayırlı olduğu sabit olur. Allah ise siz insanlar için, eğer yukarda bahsettiğimiz delilleri ve değer ölçülerini anlarlar ise, daha hayırlıdır.

★ ★
★

Putlar Rızık Veremezler

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِندَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

"Siz ancak Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, yalan uydurup düzüyorsunuz. Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiçbir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin, O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."

(Ankebût, 17).

Cenâb-ı Hak, putperestlerin yollarının yanlışlığını en beliğ bir biçimde (bu ayette) beyan etmiştir. Çünkü ma'buda, şu sebeplerden biri için ibadet edilir:

a) Zâtı gereği ibadete müstehaktır. Bu, ister onun açlığını gidersin, ister uykudan menetsin, efendisinin satın aldığı ve ona hizmet eden köle gibidir.

b) Yahut, o anda faydalı olduğu için..." Bu da, kendisine gelecek bir hayırdan, menfaattan ötürü başkasına hizmet eden kimse gibidir. Mesela ücretle çalıştırılan kimseler gibi...

c) Yahut da ileride faydalı olacağı için... Bu da mesela, gelecekte kendisinden bir iş beklenen ve başkasına hizmet eden kimse gibidir.

d) Veyahut da O'ndan korkulduğu içindir. İşte Hz. İbrahim (a.s), birer put olmaları ve hiçbirinin bir saygınlığı olmaması itibariyle, zatları gereği, ibadete müstehak

102-103) Müsned, 6/256

olmadıklarına dikkat çekmek için, *"Siz ancak Allah'ı bırakıp, birtakım putlara tapıyorsunuz"* demiştir. Ayetteki *"Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiç bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin. O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"* hitabı ise, o anda ve gelecekte bu putların bir menfaati olmayacağına işarettir. Bu böyledir. Zira menfaat ya varetmede, yahut varlığı sürdürmede olur. Fakat varetme hususunda putlardan hiçbir fayda sâdır olmaz. Çünkü zaten onları vareden, yapan siz insanlarsınız. Onları uydurup, yontup, yapıyorsunuz. Putların, var olanın varlığını sürdürmesinde de bir faydası yoktur. Çünkü bu rızıkla olur. Rızık ise onlardan sâdır olmaz.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bütün bu şeylerin Kendisinden olduğunu bildirmek üzere: *"Rızkı Allah katında arayın"* buyurmuştur. Bu ayetteki "Allah" lafzı, Kendisinin zâtı gereği ibadete müstehak olduğuna; *"rızık"* kelimesi de, hem dünyevî, hem uhrevî fayda ve menfaatların ancak Allah'tan olduğuna bir işarettir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا hitabında "rızk'ı nekire, فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ hitabında ise marife olarak getirmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: **Zemahşerî** şöyle der: "Olumsuzluk sadedinde getirilen nekirenin manası, "O putların yanında kesinlikle hiç rızık yoktur"; Rızkın Allah katında olduğunu ifade için marife getirmenin manası ise, "Her türlü rızık, O'nun katındadır. Öyleyse rızkı O'ndan isteyin" şeklindedir. Burada bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Rızkın, Allah'tan olduğu, Allah'ın verdiği birşey olduğu. *"Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir"* (Hûd, 6) ayeti ile bilinmiştir. Putlardan rızık sâdır olduğu ise bilinmemektedir. İşte bu sebepten ötürü, bu bilinmediği için Cenâb-ı Hak, nekire (belirsiz) olarak, لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا buyurmuş ve "va'dedilen rızkı isteyin" manasında da, فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ "O rızkı Allah katında arayın" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, zatı gereği ibadete müstehak olduğu için, *"O (Allah'a) ibadet edin"* mahlukatına nimetler verip, rızkı onlara ulaştırdığı için *"O'na şükredin"* Çünkü *"O'na döndürüleceksiniz"* yani, başvurulacak, müracaat edilecek, O olduğu için, Kendisinden ancak hayır beklendiği için O'na ibadet edin" buyurmuştur.

★ ★
★

Peygamberin Görevi Tebliğdir

وَإِن تُكَذِّبُوا۟ فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ۚ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾

"Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de yalanladılar. Peygamberin vazifesi, apaçık bir tebliğden başkası değildir..."

(Ankebut 18)

Cenâb-ı Hak, tevhidini anlattıktan sonra tehdidini getirerek, *"Eğer siz, (peygamberi) yalanlarsanız.."* buyurmuştur. Bu cümle ile kime hitab edildiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

Muhatap İbrahim (a.s)'in Kavmi

a) Muhatablar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kavmidir. Ayet, **İbrahim** (a.s)'in kavmini anlatarak sanki, "**İbrahim** (a.s)'in kavmine, "Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de (peygamberlerini) yalanladılar. Ben, bana düşen tebliğ görevini yerine getirdim. Zaten bir peygamberin görevi de, tebliğ ve açıklamadır" dedi" demek istemiştir.

Muhatap Muhammed (s.a.s)'in Kavmi

b) Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavmine bir hitabtır. Bunu şöyle izah ederiz: Nakil ve hikaye edişlerin ekserisi, bir takım maksadlardan ötürü olur. Fakat, hikaye güzel ve cazib olduğu için, bu maksadlar göz ardı edilir. İşte bundan ötürü hikaye eden kimse çoğu kez, "Hangi sebebten dolayı bunu anlatıyorum, (biliyor musun?" der. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in maksadı da, o kâfirlerin tekzibten vazgeçip, azabtan korkarak vazgeçmeleri için, kavmine eski ümmetlerin hallerini anlatmaktır. Bu sebeble, **Hz. Peygamber** (s.a.s), kavmine önceki ümmetlerden bahsederken, "Ey kavmim eğer (beni) yalanlarsanız, bilin ki sizden önceki kavimler de (peygamberlerini) yalanlayıp helâk oldular. Binâenaleyh eğer siz de yalanlarsanız, başkalarının başına gelenin, sizin başınıza da gelmesinden korkarım" demiştir.

Birinci izaha göre, ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Hz. İbrahim (a.s)'dan Önceki Ümmetler

Ayetteki, فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ cümlesi "ümmetler"den bahsediyor, halbuki, **İbrahim** (a.s)'den önce, sadece **Nûh** (a.s)'un kavmi vardır ve tek bir ümmettir. Buna şu iki şekilde cevab verilebilir:

1) **Nûh** (a.s)'dan önceki kavimler, **İdris** (a.s), **Şît** (a.s) ve **Adem** (a.s)'in kavimleridir.

2) **Nûh** (a.s) bin yıldan fazla yaşamıştır. Bu müddet zarfında asırlar ve nesiller tamamlanıp, yerine yeni nesiller gelmiştir. Atalan, babaları, oğullarına o peygambere uymaktan kaçınmalarını tavsiye etmişlerdir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s)'un kavmi, bir çok ümmet sayılabilir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, "belâğ" ve "mübîn" ne manayadır? Deriz ki: Belâğ, meseleleri anlatmak; mübîn ise, o meselelere deliller getirerek açıklayan, demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayet, açıklamaların, ihtiyaç duyulan vakitten sonraya bırakılmasının câiz olmayacağına delâlet eder. Çünkü bir peygamber, bir hükmü tebliğ eder de, iyice açıklama yapmaz ise, belâğ-ı mübîn yapmamış olur. Dolayısıyla da görevini tam yerine getirmiş olmaz.

★ ★
★

Ölümden Sonra İhya

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

"Allah'ın yaratılışa nasıl başlayıp, (ölümden sonra) onu nasıl yeniden canlandırdığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır..."

(Ankebût, 19).

Cenâb-ı Hak, tevhid demek olan ilk aslı beyan edip, *"Peygamberlerin görevi, apaçık tebliğden başkası değildir"* ifadesi ile, peygamberlik demek olan ikinci asla işâret edince, "haşr" (diriliş) demek olan üçüncü aslı izaha başlamıştır. Bu üç aslın, ilahiyat konularında, birbirinden neredeyse hiç ayrılmadıklarını, Cenâb-ı Hakk'ın, bunlardan ikisini zikrettiği her yerde, üçüncüsünü de zikrettiğini defalarca beyan ettik. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
"Görme" Tabirinin Yeri

İnsan, yaratılışın başlangıcını ne zaman gördü ki, ona, "Görmediler mi?" denilebilsin? Buna karşı deriz ki: Bu ifadeyle, tıpkı görme gibi, apaçık olan bir "bilme" manası kastedilmiştir. Çünkü insan, yaratılışın başlangıcının Allah'dan olduğunu bilir. Çünkü ilk yaratma, mahlûkâttan olamaz. Aksi halde o ilk yaratma, ilk yaratma olmaz. O halde ilk yaratış, Allah'dandır. Bu, eğer biz bununla, bizzat yaratmanın kastedildiğini söylersek böyledir. Yok eğer, bu "başlama" ile, Hz. Adem (a.s)'in ilk yaratılışının; "yeniden yapma" ile de onun ikinci kez yaratılışının kastedildiğini söylersek, şöyle deriz: Kendisini yaratanın, çocukları rahimlerde şekillendiren, onları, nutfe halinde, mükemmel bir insan haline getiren hâkimse kâdir bir zâtın olduğu konusu, insan için kapalı değildir. Bu ilk yaratma işi, insanca malumdur ve açıktır. Dolayısıyla böyle bir bilgi manasında "görme" kelimesi kullanılabilir. "Görmediler mi?" ifadesi, buna göre, "Onlar, çok açık ve net bir biçimde, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını, onları topraktan yarattığını, terkip ettiğini ve aynı şekilde (öldükten sonra da), onların parçalarını topraktan biraraya toplayıp, ruhunu üfleyeceğini bilmiyorlar mı? Daha doğrusu siz insanlar için bu, daha kolaydır. Çünkü, bir bütün teşkil etmek üzere bir takım taşlar yontup sonra bunları bir araya getiren

bir usta, bir başka sefer onları dağıtırsa diyebilir ki[8] "Bu sefer (ikinci seferde) onları (sıra ile) yanyana koymak, artık taşlar yontulmuş ve hazır olduğu için, bence daha kolaydır." Bir ayetin, diğerinin yanında olmasının uygun düşeceği malumdur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ *"Bu, Allah'a daha kolaydır"* (Rum, 27) ayeti bu tarzda anlaşılmalıdır. Nitekim ayetteki, *"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır"* cümlesinde buna işaret etmektedir.

İKİNCİ MESELE
Yaratma İşi Görülebilir mi?

Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yaratılışa nasıl başladığını görmediler mi?"* buyurmuş ve görme işini, yaratmaya değil keyfiyete "nasıl"lığa bağlamıştır. Çünkü "Onlar, Allah'ın yarattığını" veya "yaratmaya başladığını görmediler mi?" dememiştir. Keyfiyet ise, bilinen bir husus değildir? Buna cevaben diyoruz ki: Bu kadar bir keyfiyet (yani bunun nasıl olduğu) malumdur. Çünkü Allah o insanı, hiç söz konusu değilken, adı-sanı yokken yaratmıştır. Yine onu nutfeden yaratmıştır. Nutfe de gıdadandır. Gıda da sudan ve topraktandır. (Yaratılışın başlangıç keyfiyeti ile ilgili) bu kadar şey, yeniden yaratmanın mümkün olacağını göstermeye kâfîdir. Çünkü yeniden yaratılış da, aynen başlangıç gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zamir Yerinde İsim

Cenâb-ı Hak niçin, *"Bu, Allah'a kolaydır"* cümlesinde, niçin ismini açık olarak getirip, zamirle "Bu O'na kolaydır" demedi? Halbuki ثُمَّ يُعِيدُهُ *"Sonra O onu... yeniden yapıyor"* ifadesinde zamirle ifade etmiştir? Buna cevaben deriz ki: Bu, bu işin Allah'a kolay olduğuna delil getirmenin yanısıra, "Allah" isminin açıkca zikredilmesiyle yapılan bir te'kiddir. Çünkü "Allah" isminin açıkca getirilmesi de, bu işin kolay olduğunu anlamayı gerektirir. Çünkü insan, Allah lafzını duyup, onun manasının, "Ey hiçbirşeyin âciz bırakamayacağı mükemmel bir kudretle kâdir, her maddenin bütün zerrelerini kuşatan bir ilimle âlim, irâdesi geçerli, irâde ettiğini geriye çevirecek hiçbir kudret bulunmayan zat" olduğunu anlarsa, yeniden yaratmanın mümkünlüğünü kesinkes anlar.

★ ★
★

Hikâtin Başlangıcına Bakın!

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

8) Matbu metinde, manayı karıştıran bir fark vardır: Matbû cümle şöyledir فان من نحت جبل إن وضع شيئاً بجنب شيء فرقه امر ما فانه يقول وضعه شيئاً بجنب... ووضع شيئاً بجنب شيء فرقها آخر فانه yazmada şöyle: يقول وضعها شيئاً بجنب شيء ل صنه النوبة اسهل عل.. tercüme yazma nüshaya göre yapıldı (süleymaniye Damad Ibrahim), No: 139, 2/299 b).

"De ki: "Yer yüzünde gezip dolaşın da (Allah'ın) hilkate nasıl başladığını görün. Allah yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah her şeye kâdirdir"

(Ankebût, 20).

İdrâk Farklılıkları

Önceki ayet, (kişide) mevcut fikrî zekâya işarettir. Ki bu, peşine düşülmeksizin var olan bir şeydir. İşte bundan dolayı Allah, yokluğu imkânsız görme anlamında, istifhâm üslubuyla, *"görmediler mi?"* (Ankebût, 19) buyurmuş; bu ayetle de, "Eğer sizin için böyle bir ilim mevcut değilse, tefekkürî bir ilimle bilebilmeniz için, yeryüzünün çeşitli mıntıkaları konusunda tefekkür edin" buyurmuştur. Bu böyledir, zira insanlar, idrâk konusunda farklı farklıdır. Kimileri, bir şeyi, herhangi bir öğretimde bulunulmadan ve kendisine aklî herhangi bir delil getirilmeden anlar; kimileri, ancak o şeyi ortaya koymakla anlar, kimileri de hiç anlamaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer birinci sınıftan değilseniz, yaratmanın nasıl başladığını bile bilebilmeniz için yeryüzünde dolaşın, yani, yeryüzü hakkında fikrinizi harekete geçirin ve kendinizin dışında cereyan eden hadiseler hakkındaki zihninizi çalıştırın..." buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nazar ve Rü'yet Farkı

Cenâb-ı Hak önceki ayetle, "rü'yet - görme" lafzını, bu ayette de, "nazar - bakma" lafzını getirmiştir. Bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki: Daha önce de ortaya konulduğu gibi, fıtrî ilim, fikrî, tefekkürî ilimden daha tam ve mükemmeldir. Çünkü, bakmak, görmeye götürür. Nitekim, Arapça'da نَظَرْتُ فَرَأَيْتُ *"Baktım ve gördüm"* denilir. Bir şeye götüren ise, o şeyin altındadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, birincisinde, "Sizin için görme tahakkuk etmediyse, o görmenin tahakkuk edebilmesi için, yeryüzüne bakınız..." buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
Hads-Nazar - Teleddür

Cenâb-ı Hak, bu ayeti emir sigasıyla getirmiş; birinci ayette de, istifhâm üslubunu kullanmıştır. Çünkü hadsî ilim (bedihî ilim) mevcutsa, bunu emretmek, hasıl-ı tahsîl olur. Eğer mevcut değilse, bu ancak, araştırmakla elde edilir. Çünkü araştırmakla, var olan şey, fikrî hale dönüşmüş olur. Binâenaleyh bunu emretmek, "teklîf-i mâlayutâk" olur. Fakat tefekkürî ilim ise, kişinin kudreti dahilindedir. O halde, bu emredilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, yaratılışın nasıl başladığını bildirdiği ayetinde, lafzatullahı, açık olarak getirerek كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ *"Allah yaratmaya getirerek, nasıl başlıyor?"* (Ankebût, 19) buyurmuş, ثُمَّ يُعِيدُهُ *"Sonra onu geri çeviriyor"* (Ankebût, 19) diyerek, yuîdu fiilinin tahtında, Allah'a râci olan huve zamirini getirmiştir. Halbuki bu ayette ise, بَدْأَ fiilinin tahtında zamir getirmiş, "îâde"yi ifade eden cümlede de, ism-i zâhir getirerek ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ (Ankebût, 20) buyurmuştur. Çünkü bir önceki ayette başlama işinin kendisine nisbet edilebileceği

bir iş, Allah'tan önce zikredilmemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce, كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ buyurmuş, daha sonra da ثُمَّ يُعِيدُهُ buyurmuştur. Bu, tıpkı, birinin ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr'a vurdu" deyip daha sonra da, ضَرَبَ بَكْرًا "Bekr'e de vurdu" diyerek, birincisi ile yetindiği için, ikinci de **Zeyd** adını zikretmeye ihtiyaç duymaması gibidir. İkinci ayette ise, başlama işi, lafzatullah'a isnât edilerek zikredilmiş ve bununla yetinilmiş, isim-i zahir de getirilmemiştir. Bu da tıpkı bir kimsenin, "Zeyd'in nasıl çıktığını bilmiyor musun?" deyip, "Onun nasıl çıktığını كَيْفَ خَرَجَ benden dinle..." diyerek **Zeyd** adını, ikinci cümlede açıkca zikretmemesi gibidir.

İsim Cümlesindeki Hikmet

Cenâb-ı Hakk'ın, lafzatullahı, "inşâ" fiiliyye beraber ثُمَّ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ demesi mümkün iken, böyle buyurmayıp ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ diyerek, açık isim halinde getirmesi ise, üstün bir hikmetten dolayıdır ki, o da şudur: Yeniden yaratmanın mümkün olduğuna dair akli deliller mevcut iken, o ismi duyan herkesin, onun müsemmasının kemâl sıfatları ve celâl vasıflarıyla mevsuf olduğunu anladığında, iadenin mümkün olduğuna katî olarak hükmedeceği bir zahir isim getirmiştir. Böylece de, o isimden, Allah'ın kudretinin mükemmel, ilminin kapsamlı, iradesinin geçerli olduğu anlaşılsın, insanın zihninde kalıcı bir mefhum oluşsun diye de, zahir bir isim olarak "Allah" demiştir. Ki böylece o kimse, yaratmaya "başlama"nın vukûunu ve iradenin mümkün olduğunu böylece kabul etmiş olur.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, senin biraz önce bahsettiğin hikmet ve faydadan dolayı ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ dediği gibi ثُمَّ اللّٰهُ يُعِيدُ *"Sonra Allah iâde eder"* dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu iki sebepten dolayıdır:

1) ثُمَّ يُعِيدُهُ ifadesi, lafzatullahın açık isim olarak getirilmiş olduğu كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ifâdesine yakın olduğu için, ثُمَّ يُعِيدُهُ ifadesinde lafzatullah açıktan getirilmemiştir. Zira, aralarında sadece اَلْخَلْقُ kelimesi bulunmaktadır. Ama burada ise بَدْءَ الْخَلْقِ de açık olarak getirilmediği için, ikinci ifade olan ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ ifadesinde açık olarak ism-i zâhir getirmiştir.

2) Burada, iâdenin olabileceğine dair delil, tamdır. Çünkü deliller, "afâkî ve enfüsî"liğe hasredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerek afakta, gerek kendi nefislerinde ayetlerimizi yakında onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur. Binâenaleyh, önceki ayette, insanın kendi nefsinden hareketle elde edeceği enfüsî delillere; ikinci ayette de, *"Yeryüzünde gezip dolaşın..."* ifadesiyle de, afâkdan elde edilen delillere işâret etmiştir. İşte bu iki şeyde, bu iki delil tam ve mükemmel olur. Dolayısıyla bu delili, lafzatullah ismini açıkca getirerek tekîd etmiştir. Ama, birinci delili ise, ikinci delille tekîd etmiştir. Dolayısıyla da, ثُمَّ اللّٰهُ يُعِيدُهُ demeyiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mazi-Muzari Farkı

Cenâb-ı Hak önceki ayette, muzarî sigasıyla يُبْدِئُ buyurmuş; bu ayette ise, mazî lafzıyla, بَدَأَ demiş, كَيْفَ يُبْدِئُ demeyiştir. Niçin? Biz deriz ki: Birinci delil, hadsî (bedihî) ilmi gerektiren enfüsî delildir ki, bu her halükârda

yaratmanın nasıl başladığını bilmeyi gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer siz, Allah'ın, her halde yaratmaya nasıl başlayacağını bilemiyorsanız, Allah'ın yaratmaya nasıl başlamış olduğunu كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ bilip anlamanız için, yaratılmış şeylere bakınız. Bu kadar bir bakışla, yaratmaya nasıl başlamışsa, yeniden yaratacağına dair netice ve matlûb elde edilir" demiştir.

Hadsî İlim-Umumî İlim

BEŞİNCİ MESELE
Üslup Farklılığının Sebebi

Cenâb-ı Hak bu ayette, "Allah her şeye kadirdir" buyurduğu halde, önceki ayette "Bu, Allah'a kolaydır" buyurmuştur. Bunun, şu şekilde iki hikmeti bulunur:

1) Birinci delil, enfüsî delilidir. Bu, netice veren, her ne kadar, tam bir hadsî ilim ise de, ancak ne var ki bu enfüsî delile, afakî delîller de eklendiğinde, o zaman umumî bir ilim meydana gelir. Çünkü insan kendisini incelediğinde, kendisinin, Allah'a olan ihtiyacını ve varlığının O'ndan olduğunu; afâka baktığında kendisi dışında kalanların da O'na muhtaç olduklarını ve varlıklarının, O'ndan olduğunu anlar. Böylece de, her şeyin Allah'dan olduğuna dair ilmi, kemâle ermiş olur. İşte Cenâb-ı Hak, bu iki delilin zikredilmesi tamamlanınca, "Allah her şeye kâdirdir" buyurmuştur. Bir tek delil söz konusu olduğunda إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Muhakkak ki bu, yani yeniden yaratması Allah'a kolaydır"* (Ankebût, 19) buyurmuştur.

2) Biz, her ne kadar ikincisi daha genel ise de, birinci ilmin daha tam olduğunu beyan etmiştik. Halbuki işin, yapıcısına kolay olması, o işin o yapan kimsenin kudreti dahilinde olmasından daha tam ve mükemmeldir. Bunun delili, bir kimsenin, yüz ölçek taşıyabilen kimse hakkında, "O ona kâdirdir" deyip, "O ona kolaydır" dememesi gibidir. Ona, on ölçek taşıması sorulduğunda o, "Bu, ona kolaydır, basittir" der. Şimdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Eğer sizde, bu işlerin, Allah'a göre kolay olduğuna dair tam bir ilim meydana gelmemişse, bunların O'nun kudreti dahilinde olduğunu bilebilmeniz için, yeryüzünde gezin. Çünkü bu şeyin O'nun kudreti dahilinde olması bile, yeniden yaratmasının mümkün olduğuna dair yeterli bir delildir."

★ ★
★

Mutlak İrade Allah'ındır

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَآءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ
وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾

"Kimi dilerse azablandırır. Kime dilerse merhamet eder. (Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz. Siz, ne yerde ne gökte, O'nu aciz bırakacak değilsiniz. Allah'dan başka sizin hiçbir velîniz ve yardımcınız da yoktur..."

(Ankebût, 21-22).

Cenâb-ı Hak yeniden yaratmadan bahsedince, o yeniden yaratma neticesinde, (kıyamette) olabilecek şeylerden de bahsetmiştir ki, bu da, adâleti ve hikmeti gereği, yalanlayanlara azâb etmek; lütfu ve rahmeti gereği, hep Kendisine yönelen ve O'nu tanıyanları da, mükâfaatlandırmaktır. Ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önce Azabın Bildirilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in naklettiği bir hadis-i kudsîde de سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"* buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti en önde olduğu halde, Allah Teâlâ azabını bu ayette, rahmetinden önce zikretmiştir... Biz deriz ki, bu şu sebepten dolayıdır:

Daha önce kâfirlerden bahsetmiştir. Dolayısıyla, azâbın önce zikredilmesi, tehdit hükmüne göre, o azabı hakedenlerin önce zikredilmelerinden dolayıdır. Bunun peşinden de Cenâb-ı Hak, rahmetini getirmiştir. Bu tıpkı, birinci aslın, yani tevhîdin ifade edilmesinden sonra, "Eğer yalanlarsanız, biliniz ki, sizden önce nice ümmetler tekzîb etmişlerdir ve bundan dolayı da helâk olmuşlardır" denilerek, tehdîdin getirilmesi gibi; en son aslın, yani haşrin isbâtından sonra da, önce azâb zikredilerek tehdit getirilmiş, o azâb yalnız başına zikredilmiş olmasın diye de, ona tâbi olarak, rahmetten bahsedilmiştir ki, bu da Allah'ın, *"Benim rahmetim gazabımı geçmiştir"* şeklindeki sözünü teyid eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, maksadın, sadece ilahî azabın zikredilmesi olduğu yerde bile, sadece azâbı zikretmemiş, onun yanında rahmetini de zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE
Genel İfadenin Faydası

Bunun zikredilmesi, asîleri korkutmak, mü'minleri de ferahlandırmak olunca, Cenâb-ı Hak, şayet, "...kâfire azâb eder, mü'mine de merhamet eder..." demiş olsaydı, maksadı ortaya koymada daha müessir olurdu... Halbuki O'nun, (ayette), "Dilediğine azâb eder" şeklindeki sözü, kâfir için, caydırıcı olmaz. Çünkü kâfirin, "Belki de ben, Allah'ın, azâb etmeyi dilediği kimselerden olmayacağım" demesi mümkündür. Buna şöyle cevap verilir: Ayetin ifadesi, korkutma hususunda daha belîğ ve müessirdir. Çünkü Allah bununla, meşîetinin geçerli olduğunu isbat etmiştir. Zira o, bir şahsa azâb etmek istediğinde, buna hiçkimse mani olamaz. Hem sonra, va'd ve vaîd hükmüne göre, O'nun, ehl-i küfre azâb etmeyi istediği, kulları tarafından bilinen bir hususdur. Binâenaleyh, ayetteki bu ifadeden tam bir korku anlaşılmış olur.

Ama "Asîlere azâb eder" ifadesi böyle değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın meşîetinin mümkemmel olduğuna delâlet etmez. Zira bu ifade, "O, mü'mine azâb etmeyi de isterse, ona da azâb eder" şeklinde bir manayı ifade etmez. Bu manayı ifade etmeyince de, kâfir, "Bu misâlde O'nun muradı gerçekleşmediğine göre, bir

başka misâlde gerçekleşmesi mümkündür" diyebilir. Bunu bir misalle açıklıyor ve şöyle diyoruz: "Hükümdar, beldesinde bulunan herkesi dövmeye kadirdir" denilip hükümdar da, "Bana muhalefet edeni döverim" dediğinde, hükümdara muhalefet edecek kimseler için tam bir korku meydana gelmiş olur. Ama "Hükümdar, kendisine muhalefet edenleri dövmeye kadirdir, itaat edenleri ise dövmez" denilip, hükümdar da, "Kim bana muhalefet ederse, onu döverim" dediğinde, muhalefet edenlerin kalbine, "O, itaatkâr olan falancayı dövemediğine göre, beni de dövemez. Çünkü ben de, o falanca gibiyim" şeklinde bir düşünce gelebilir. Ayrıca bu ifadedeki bir başka fayda da, korkunun da ümidin de genel olduğudur. Çünkü, Allah'ın âzabından bütünüyle emin olmak, Allah'a karşı cüret etmeyi doğurur. Böylece bu da, itâatkâr olanın bile asî olması neticesine varır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tekrarın Hikmeti

Meselenin izahı ve isbatı daha önce geçtiği halde, ثُمَّ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ *"(Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. O halde, bunu niçin tekrarlamıştır? Biz deriz ki: Her ikisi de bazen peşin, hemen olduğu halde, Allah, azâb edeceğinden ve rahmetinden bahsedince, "Eğer benim azabım sizin hakkınızda gecikmişse, ondan kurtulacağınızı sanmayın. Çünkü sizin dönüşünüz, ancak O'nadır ve sizi heseba çekmek, O'na aittir. Mükâfaatınız ve ikâbınız O'nun katında mahfuz ve mukayyettir" demiştir. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ *"O'nu aciz bırakacak değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, "Siz Allah'ın elinden kurtulamazsınız. Tam aksine, dönüşünüz O'nadır. O'ndan kurtulmak mümkün değildir" demektir. Bu ayetin tefsirinde şu inceilikler bulunmaktadır:

1) Azâb edeni, azâb etmesinden aciz bırakmak, ya ondan kaçmak yahut ta karşısında durup, o azabı defetmek için, ona karşı mukavemet etmekle olur. İşte Allah, her iki ihtimali de zikrederek, *"Siz, ne yerde ne gökte, O'nu aciz bırakacak değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, "kaçarak..." demektir. Yani, "Sizler, semâdaki en yüksek yere çıksanız, yahut suyun derinliklerine inseniz, Allah'ın kudretinin yakalamasından kurtulamazsınız. Binâenaleyh, o azab edeni, kaçmak suretiyle acze düşürme ihtimali asla yoktur" demektir.

Ona karşı koyup, mukavemet etmek de böyledir. Çünkü, O'nu acze düşürmek, ya çok kuvvetli şefaat edebilen; azab edenin kendisine muhalefet etmesi mümkün olmayan, böylece de azab edenin azab edemeyeceği, acze düşeceği bir kuvvete, bir dayanağa sırtını dayamakla olur; yahut da, ona karşı koyacak bir topluluk sayesinde o azâb edenden intikam almakla olur. Halbuki bu ikisi de imkânsızdır. Çünkü sizin, Allah'dan başka şefaat edecek bir dostunuz, O'nun azabını bertaraf edecek bir yardımcınız yoktur. Binâenaleyh, azab edeni, kaçmanız ya da ona karşı koymanız suretiyle, acze düşürmeniz mümkün değildir.

2) Cenâb-ı Hakk, وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ buyurmuş, fiil sigasıyla olmak üzere, لَا تُعْجِزُونَ "acze düşüremeyeceksiniz" buyurmuştur. Çünkü, fiilin olumsuz gelmesi, o işin kesin

olarak olamayacağına delalet etmez. Çünkü, bir kimsenin "Falanca dikiş dikmiyor" şeklindeki sözü, "O terzi değildir" şeklindeki sözün delalet ettiği şeye delalet etmez.

3) Cenâb-ı Hak bu ayetinde, yeri, semadan; velî'yi de nasîrden önce zikretmiştir. Çünkü, onların mümkün olabilecek kaçışları, yeryüzünde cereyân edecektir. Binâenaleyh, eğer onlardan bir kaçış sudur edecek olursa, bu, yeryüzünde olur. Sonra biz, onların bundan başka yapabilecekleri başka bir şey varsayacak olursak, bu da onların gökyüzüne tırmanmaları olabilir. Azabı defetmeye gelince, akıllı bir kimse için, bunu en güzel bir yolla defetmek mümkün olduğu zaman başkasına başvurmaz. Şefaat ise, en güzel bir yoldur. Bir de, şehadet âleminde herkes için padişahın huzurunda kendisi hakkında konuşan, ona şefaatçi olan birisi bulunur. Buna, aynı maksattan dolayı, o kimse için, herkes hükümdara karşı koyacak biçimde yardımcı olmaz.

★ ★
★

Münkir Rahmet Umamaz

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

"Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ederek kâfir olanlar yok mu, işte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler. İşte, pek acıklı bir azab da onlarındır"

(Ankebût, 23).

Cenâb-ı Hak iki temel esası, yani tevhidi ve öldükten sonra diriltmeyi beyan edip, aklî delille bunları izah ederek, Kendisine muhalefet edenleri ayrıntılı bir biçimde tehdit ederek, Kendisini inkâr edenlere bir işaret olmak üzere, وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ buyurmuştur. Çünkü her şeyde, Allah'ın birliğine dair bir delil bulunur. Binâenaleyh, müşrik olan kimse, Allah'ın ayetlerini inkâr etmiş demektir. Haşr-i inkâr edenlere bir işaret olsun diye de, وَلِقَائِهِ buyurmuştur. Çünkü, haşr'i inkâr eden, Allah'a kavuşmayı da inkâr etmiş olur.

Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي *"İşte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar müşrik olunca, kendilerini, rahmet konusunun dışında bırakmış olurlar. Çünkü kendisinin, ihtiyacını giderecek, sadece bir tek tarafı bulunan kimseye kolayca merhamet olunur. Ama yönelecek, sayısız cihetleri bulunan kimse, rahmete konu olmaz. İşte o müşrikler, kendileri için birtakım

ilahlar edinince, muayyen bir tek cihete yönelerek ihtiyaçlarını gidermeyi kabul etmemiş, böylece de Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olurlar. Onlar haşr'i inkâr edip, "Azâb yoktur" dediklerinde, müstehak oldukları cezayı haklarında gerçekleştirmek için, onlara "ta'zib"den bahsetmek pek yerinde olmuştur. Bu, tıpkı bir hükümdarın, "Bana karşı çıkanlara işkence edeceğim" deyip, bunu, hükümdardan uzak bir yerde bulunan birisi kabul etmeyerek, "O bana nasıl ulaşacak?" deyip de, böyle bir kimse yakalanarak hükümdarın huzuruna çıkarıldığında, hükümdarın ona işkence etmesi ve "Nasıl yapabildim mi, edemedim mi ki?!" demesi yerinde olur. Binâenaleyh, merhamet etmemenin, şirk koşmaya; elîm bir azâbın da, haşr'i inkâr etmeye uygun düştüğü ortaya çıkmış olur.

Bazı İncelikler

Sonra bu ayetle ilgili olarak nükteler bulunmaktadır:

Umûmî İfade

1) İfade, bütün insanları (yani kâfirleri) içine aldığını ifade etsin diye Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يَئِسُوا *"Onlar ümitlerini kestiler"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, aynı maksattan dolayı, *"İşte pek acıklı bir azab da onlarındır"* buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden o kimseler yok mu, onlar benim rahmetimden ümit kestiler ve onlara elim bir azab vardır" demiş olsaydı, yukardaki anlam elde edilmiş olmazdı. Binâenaleyh, şayet birisi, "Eğer Allah, **ülâike** kelimesini bir kere getirmiş olsaydı, zikredilen maksadı ifade etmek için yeterli olurdu" derse, biz deriz ki: Hayır, zira Cenâb-ı Hak, "Sana diyorum, işte onlar... ümit kestiler. Onlar için elîm bir azâb vardır..." demiş olsaydı, bir başkası, bu iki şeyin tamamının onlardan bir araya geldiğini; bu yekûnun, ancak onlarda bulunduğunu; ne var ki bu iki şeyden sadece birisinin başkalarında bulunabileceğini anlayabilirdi. O halde, Cenâb-ı Hak, "Sana diyorum, onlar ümit kestiler... Ve sana diyorum, onlar yok mu onlar işte onlar için elim bir azab vardır" buyurunca bu söz, bu iki şeyden herbirini sadece onlardan bulunduğunu ifade etmiş olur.

2) Cenâb-ı Hak, rahmetten bahsedince, onu kendisine nisbet ederek, "Benim rahmetimden..." demiş, azabtan bahsedince, onu kendisine nisbet etmemiştir. Bunun sebebi, rahmetinin azabını geçmiş olması ve bir de kullarına, rahmetinin onları kuşattığını ve o rahmetin Kendisinden ayrılmazlığını bildirmek içindir.

3) "Sana diyorum, onlar yok mu, onlar, işte onlar ümit kestiler" diyerek, ye'si, onlara nisbet etmiş, rahmetini onlara haram kılmıştır. Binâenaleyh, şayet onlar, ümit ederlerse, rahmetini de, onlara mübarek kılar. Şayet birisi, "Senin ye's ve azab demek olan iki şeyi, Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr etmek demek olan iki şeyle mukayese etmen, elim azabın, Allah'ı inkâr eden ve haşri itirâf eden kimseler için olmamasını; ye'sin de, haşri inkâr eden, Allah'ı tasdik eden kimseler için olmamasını

gerektirir" derse, biz deriz ki: Ayetin manası şöyledir: Onlar, ümit kestiler. Ve onlar için, haşr'i inkâr etmeleri sebebiyle de, fazladan elîm bir azâb vardır. Haşri inkâr etmek sebebiyle azâb etmenin, haşri inkâr edenler için olacağında şüphe yoktur. Diğerine gelince, haşri inkâr eden bir kimse, Allah'ı tasdik etmiş olamaz. Çünkü Allah'a iman etmek, ancak O'nu, söylediği şeyler hususunda tasdik ettiği zaman doğru olur. Haşr de, Allah'ın söylediği şeyler cümlesindendir.

★ ★
★

Körükörüne Red

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

"Buna karşı kavminin cevabı: "Öldürün onu. Yahut, yakın onu" demelerinden başka bir şey olmadı. Allah da onu, ateşten kurtardı. Şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için, mutlaka ibretler vardır"

(Ankebût, 24).

Hz. İbrahim (a.s), o üç temel esası izah edip, bu konuda kesin deliller getirince, iş onlara kaldı. Ya cevap verecekler, yahutta cevap olabilecek şeyi yapacaklar. Ama onlar, "O'nu öldürün veya O'nu yakın" demekten başka bir şey yapmadılar. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Onların Cevabı

Cenâb-ı Hak, aslında bir cevap olmadığı halde, onların "öldürün onu" şeklindeki sözlerine, cevap adını vermiştir. Biz deriz ki, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, onlardan, tıpkı, kendini beğenmiş bir kimsenin sözü gibi sadır olmuş bir sözdür. Nitekim hükümdar, karşı tarafın elçisine, kılıç bir cevap olmadığı halde, "size verilecek cevap, kılıçtır!" der ki, bu, "Ben ona, cevapla mukabele etmiyorum. Ben ona, kılıçla mukabele ediyorum" demektir. İşte bunlar da, "Onun delillerine cevap vermeyin; onu öldürün veya onu yakın" demişlerdir.

2) Allah Teâlâ, onların sapıklıklarını beyan etmek istemiştir. Çünkü onlar, aslında bir cevap olmadığı halde, cevap sadedinde bunu söylemişlerdir. Böylece onların, bu konuda verebilecekleri bir cevapları olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü, başkalarına cevap vermeyen ve susan kimsenin, susmasının, o işe iltifat etmemesinin bir emaresi olabileceğinden dolayı, onun cevap veremeyeceği bilinmiş olmaz. Ama, o, bozuk bir şekilde cevap verdiğinde, onun cevap vermeye yöneldiği, ama bunu beceremediği anlaşılmış olur.

İKİNCİ MESELE "Onu öldürün, vurun onu" diyenler, Hz. İbrahim (a.s)'in kavmidir. "Öldürün" emrini alanlar da, yine onlardır. Binâenaleyh, âmir durumunda olan, memûr olanın ta kendisi, olmuş olur. Şimdi biz diyoruz ki: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, "Onlardan herbiri, kendisi dışında kalanlara, "Onu vurun" demişlerdir. O halde bu demektir ki bu emir, hem onların her birinden çıkmış; emrolunan da, herbirerleri olmuştur. Bu demektir ki, hem âmir olma, hem memûr olma, aynı şahısta birleşmemiştir. Zira her biri, kendisi dışında bir başkasına emretmiştir.

2) Bu cevap, onların liderlerinden sadır olmuştur. Binâenaleyh, bir beldenin ileri gelenleri bir sözü söylediğinde, "Belde halkı, şunda ittifak etmiştir" denilir, fakat kölelerin ve çapulcuların sözlerine iltifat edilmediği anlaşılmış olur. Binâenaleyh, ayette geçen, "kavminin cevabı" ifadesiyle, o kavmin ileri gelenlerinin, kendilerine uyan ve kendilerini destekleyen kimselere, "Onu öldürün" demeleri kastedilmiştir. Çünkü cevap verme işi, büyüklere, idârecilere; öldürme işi de, idare olunanlara aittir.

ÜÇÜNCÜ MESELE أَوْ edatı, biri diğerinden ayrı olan iki şeyi ayırmak için zikredilir. Nitekim, زَوْجٌ أَوْ فَرْدٌ *"çift veya tek"* denilir. Ve yine, "Bu bir insan veya hayvandır" demektir. Ama, "Eğer insan değilse, bu demektir ki o, hayvandır" demektir. Ama, "Bu hayvandır veya insandır" dinelemez; çünkü bu sözden, bu sözü söyleyenin, "Bu hayvandır; yok eğer hayvan değilse insandır" demiş olduğu, anlaşılır ki, olamaz." Ancak ne var ki, (ayette geçen) yakma işi, ölümü de getirir. O halde, "Onu öldürün. Veya yakın" sözü tıpkı birinin: "Hayvandır; veya insandır" şeklindeki sözü gibi olur. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Ev edatının bahsedilenin aksine kullanılışı, daha yaygındır. Binâenaleyh, bu edat **bel** yerinde kullanılmış olur. Bu meselâ bir kimsenin, أَعْطَيْتُهُ دِينَاراً أَوْ دِينَارَيْنِ *"Ona ben, bir dinar veya iki dinar verdim"* demesi ile, أَعْطِهِ دِينَاراً بَلْ دِينَارَيْنِ *"Ona bir dinar, hayır daha doğrusu iki dinar ver"* demesi gibidir. Bu, tıpkı, قُمِ اللَّيْلَ إِلاَّ قَلِيلاً نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلاً أَوْ زِدْ عَلَيْهِ *"Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk, (gecenin) yarısı mikdarınca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut, üzerine artır"* (Müzemmil, 2-4) ayetlerinde olduğu gibidir. İşte burada da, ifade, "Onu öldürün veya, ölüme ilavede bulunun ve onu yakın" manasındadır.

b) Biz, sizin söylediğinizi ve durumun burada böyle olduğunu kabul ediyoruz... Çünkü, yakma işi, ölüme götüren ve ölümün kendisinden ayrılmadığı bir iştir. Zira, birisini ateşe atıp derisinin tamamını yakıncaya kadar orada bekleten ve onu oradan diri olarak çıkaran kimse hakkında, "Falanca, yandı, falanca onu yaktı ama ölmedi" denilebilir. İşte, burada da onlar, şöyle demek istemişlerdir: "Onu öldürün, yahut onu öldürmede acele etmeyin; ona ateşle azab edin. Eğer o sözünden vaz geçerse, bırakın gitsin. Yok eğer ısrar ederse, bırakın ateşe yaslansın."

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ *"Allah da onu ateşten kurtardı..."* buyurmuştur. Feyleseoflar, Hz. İbrahim (a.s)'in o ateşten nasıl kurtulduğu hususunda

ihtilâf ederek, kimileri, "o ateş serinleştirildi" demişlerdir ki, bu doğru olanı ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey ateş ona bir serinlik ve selamet ol"* (Enbiyâ, 69) buyruğuna uygun olanı da budur. Kimileri, "İbrahim (a.s)'de, sayesinde ateşi serin hale getirecek bir keyfiyyet yaratıldı" derken, kimileri ise, "Hayır, İbrahim (a.s), olduğu üzere, ateş de olduğu üzere bırakıldı, fakat ateşin eziyyeti, İbrahim (a.s)'den men edildi" demişlerdir ki, bunların hepsi de mümkündür. Allah hepsine de kâdirdir.

Feylesoflara Red

Buna tabibler, bu yapılan izahların tamamını da inkâr ederek şöyle demişlerdir: "Ateşten hararetin giderilmesine gelince, ateşteki hararet, tıpkı dört sayısındaki çift oluşun ondan ayrılmayışı gibi, zâtî bir şeydir. Sayesinde ateşin serinleştirildiği bir keyfiyyetin yaratılması meselesine gelince, insanın yapısının, karakterinin birisi tefrît birisi de ifrât olmak üzere iki nevi vardır. Binâenaleyh, şayet insan, bu iki nevin dışına çıkacak olsa, ya insan olarak kalmaz, veya yaşamaz. Meselâ mizaçtaki soğukluk, on derece olsa, insan olur. Ama bu derece onbire varsa, insan olmaz. Eğer soğukluk dereceleri, beş olursa, insan olarak kalır, ama dörde düştüğünde, insan olarak kalmaz. Ancak ne var ki, sayesinde ateşin serinlediği soğukluk, "semender" (semender, yani ateşi söndüren bir madde salgılayan bir hayvan) karakterîdir. Bu karakter insanda bulunmuş olsaydı, öldürdü yahutta bu olurdu... Çünkü rûh (nefs), mizâca tâbidir.

Üçüncüsüne gelince, ateşte, ateş olduğu gibi kaldığı halde, kalmak ve kalmanın da yanma olmaksızın olabilmesi imkânsızdır... Şimdi biz diyoruz ki: Bu ayet, onların bu görünüşünü red etmektedir; akıl da, nakle uygundur. Birincisine gelince bu, şu iki sebepten dolayıdır:

1) Ateşteki hararet, çokluğu ve azlığı kabul eden bir keyfiyyettir. Çünkü, kömürdeki ateşe üflendiğinde, o ateş demiri eritecek dereceye çıkar. Ama üflenmezse, ateşin şiddeti artmaz. Ancak ne var ki, azlık, ateşteki hararetin bir kısmının yokluğu demektir. Binâenaleyh, bir kısım yok olabildiğine göre, ateşteki diğer kısmın da, insana eziyyet vermeyecek bir dereceye varıncaya kadar, yok olması da mümkündür. Halbuki, ey tabibler, sizin bahsettiğiniz çift oluş, böyle değildir. Çünkü bu, artmaz eksilmez.

2) Tıbbın esasları arasında yer aldığına göre, tıpkı suyun serinletici bir keyfiyyeti bulunduğu gibi, ateşin de hararetlendirici, sıcak bir keyfiyyeti vardır. Ancak biz, su, su olma vasfını taşıdığı halde, kendisinden burûdet vasfının zail olduğunu görmekteyiz. Tıpkı bunun gibi, ateşten de hararet zail olur, yakmayan bir nur olduğu halde, yine de ateş olarak kalır. İkincisine gelince, bu da mümkündür. Ve onların görüşleri şu iki açıdan kabul edilemez:

a) "Rûhun, mizâca tabi olduğuna" dair ileri sürdükleri temel prensibin kabul edilmemesidir. Tam aksine Allah Teâlâ, tıpkı cansızların mizâcı gibi olan o mizâcta, insanın rûhunu yerleştirmeye kadirdir.

b) Sizin bu temel prensibinize göre de, bir imkânsızlığın olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, kendisinden bahsettiğimiz o keyfiyyet, derinin dış yüzeyinde, tıpkı o deriye saçılmış parçalar gibidir. Dolayısıyla, o kalbe ve temel uzuvlara ulaşmaz. Görmez misin ki insan, uzun zaman elinde buz tutup, sonra da bir ateş korunu eline aldığında bu ateş onun elini yakmada, elini cebinden çıkarıp, ateşi eline alan kimsenin elini yakmadaki tesiri kadar tesirli olmaz. İşte bundan ötürü, onun eli, öbürününkinden önce yanar. Binâenaleyh insan derisinin dış yüzünde bir müddet, ateşin yakma tesirine mâni bir keyfiyetin olabileceği düşünülebileceğine göre, yakmasın diye, bu keyfiyetin ânbeân, yenilenmesi de mümkündür.

c) Bu, sırf bir alışkanlığın olmamasını beyan etmeyi, uzak görmeden ibarettir. Biz de, bunun alışılmış olmayan bir şey olduğu görüşündeyiz. Çünkü bu bir mûcizedir. Mûcizenin ise, alışılmışın dışında, harikulâde olması gerekir.

Alınacak Dersler

Daha sonra Hak Teâlâ, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ *"şüphe yok ki bunda iman edecek zümreler için ibretler (ayetler) vardır..."* buyurmuştur. "Hz. İbrahim'in o ateşten kurtulmasında ibret alınacak noktalar vardır" demek olup, bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh** (a.s)'un ve gemisindekilerin kurtarılmaları hususunda, *"Onu bir ayet kıldık..."* (Ankebût, 15), burada ise, cemî olarak *"ayetler vardır"* buyurmuştur. Çünkü gemi ile kurtarılma işi, akılların yadırgamayacağı bir şeydir. Dolayısıyla onda ayet (ibret ve mûcize), Allah'ın, **Hz. Nûh** (a.s)'a tam zamanında o gemiyi yapmayı vahyetmesindedir. Çünkü eğer böyle olmasaydı, **Hz. Nûh** (a.s) gaybı bilemediği için, gemi yapmazdı. Bir de, bu, Cenâb-ı Allah'ın o gemiyi, mesela çok şiddetli fırtınalar gibi, helâk edici şeylerden koruması ile olmuştur. Fakat ateşten kurtarma işi, gerçekten enteresan ve hayrette bırakıcıdır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu hususta cemî sigasıyla "ayetler..." demiştir.

İKİNCİ MESELE
Kıyamete Suya Kananlar

Cenâb-ı Hak, orada *"alemler için bir ayet..."* (Ankebût, 15), burada ise, *"iman edecek kavimler için ayetler"* buyurmuş ve ayetlerin mü'minlere has olduğunu beyan etmiştir. Çünkü o gemi yıllarca kalmıştır. Böylece pek çok kimse ona uğramış ve onu görmüştü. Bu sebeble de herkesin o gemi hakkında bilgisi olmuştu. Ateşin serinletilmesine gelince, bu uzun süre devam etmişti. Dolayısıyla bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'den sonra gelenler için, ancak ona inanmak suretiyle bilinir, kabul edilir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, o ateşi, bizzat kendisi hidayete erip, soyumun hidayete ermiş olmasından ötürü serinletmiştir. Allah Teâlâ mü'minlere de, kendileri için, **Hz. İbrahim** (a.s)'de güzel örnekler bulunduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bu demektir ki, mü'minler için, Allah'ın kıyamet günü onlara serinleteceği müjdesi verilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "İşte bu serinletme işinde, inanan kimseler için ayetler vardır" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, orada جَعَلْنَاهَا burada ise, أَبْقَاهَا buyurmuştur. Çünkü "sefine" (gemi)nin kendisi için bir mucize değildir. Çünkü eğer Cenâb-ı Allah o tufanı yaratmamış olsaydı, Hz. Nûh (a.s)'nun gemi yapma işi anlamsız olurdu. O halde, Allah Teâlâ "sefine"yi, meydana geldikten, yapıldıktan sonra bir ayet kılmıştır. Ama ateşin serin kılınması işi, meydana geldiğinde bizzat kendisi ayettir. Ayet olabilmesi için, tûfânın yaratılması gibi, diğer bir şeye muhtaç değildir.

★ ★
★

Putlaştırmada Sevmenin Rolü

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

"De ki: Siz, dünya hayatında birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara tutundunuz. Fakat sonra, kıyamet günü kiminiz kiminize küfür, kiminiz kiminize de lanet edecektir. Barınacağınız yer ise ateştir. Sizin hiçbir yardımcılarınız da yoktur"

(Ankebût, 25).

Hz. İbrahim (a.s) o ateşten çıkınca, kâfirleri kovmaya ve sürdürdükleri şeylerin yanlış olduğunu anlatmaya başladı ve "Ben size yolunuzun yanlış olduğunu anlattım. Ama siz buna karşı bir cevab vermediniz ve o yolunuzdan dönmediniz. Demek ki bu sırf bir taklid. Çünkü sizin biribirinize karşı bir sempatiniz var. Binâenaleyh hiç biriniz, o yol ve gidişâtta arkadaşının kendisinden ayrı olmasını düşünemiyor. Yahut da, sizinle atalarınız arasında bir sevgi bağı var. Bundan dolayı onlara vâris olup, onların söz ve inançlarını aynen alıp, sapıklık ve cehâletlerine yapışıp kaldınız" dedi. O halde ayetteki, *"Siz, dünya hayatında birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara tutundunuz"* hitabı bir delil değildir.

Burada, ince bir husus olan, şöyle bir diğer izah daha var: Ayetin manası, putlarda putlara tapanlar arasında bir sevgi bağı olduğunu gösteriyor. O sevgi şudur: İnsan, hem cisim (beden), hem akıl sahibidir. Cismî için, cismanî bir takım lezzetler, aklı için de aklî bir takım lezzetler vardır. Kendisinde cismanî lezzetlerin ve meyillerin gâlib olduğu kimse, aklî lezzetlere iltifat etmez. Aklî lezzetleri galib olan kimse de, cismanî lezzetlere iltifat etmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Deli, yeme, içme ve bevletme gibi ihtiyaçlarını gidermek mecburiyetindedir. Halbuki o bu esnalarda, ileri gelen bir cemaat arasındadır. O, burada yeme, içme ve bevl etme vs. gibi maddî ihtiyaç ve lezzetlerini giderir, güzel gidişât, iyi huy ve güzel vasıf gibi aklî lezzetlere

hiç iltifat etmez. Akıllı insan ise, maddî acılara katlanır, akli lezzetleri gerçekleştirmeye yönelir. Öyle ki defetme (dışarı atma) kuvveti, tutan kuvvetine üstün gelse de, kendisinden (istemeden) bir yellenme veya bir damla su (idrar) çıkacak olsa, utancından ve aklî eleminden, neredeyse ölür. Bunun böyle olduğu sabit olunca, onlar, akılları az, maddî lezzetler kendilerine galib gelmiş ve akılları, kendilerinin üstünde, altında, sağında, solunda, önünde, arkasında, olmayan, cisim olmayan, akla sığmayan bir mâbûdu düşünememişler, kendilerindeki galib isteğe uygun düşen, bir takım cevherlerle süslenmiş maddeleri görmüş ve onları sevmişlerdir. O halde bunların o putları edinmeleri, kendileri ile o putlar arasındaki bir sevgiden dolayı olmuştur.

Kıyametteki İnkâr

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ *"Fakat sonra kıyamet günü kiminiz kiminize inkâr eden"* yani "Kalblerin körlüğü ortadan kalkıp, herşey, akıllı ve gâfil kimseler tarafından, olduğu gibi görülüp, anlaşılınca, bazınız, bazınıza küfreder, dünyada iken sürdürdüğünün yanlışlığını anlar. Böylece ibadet edenler, "Bu benim ma'budum değildir" ibadet edilen de, "Bunlar, bana ibadet etmediler" der. Yine bazınız bazınıza lanet eder ve "Bu, şuna "Bu azaba sen beni düşürdün. Çünkü sen bana ibadet ettin"; beriki de ona, "Buna sen beni düşürdün. Çünkü sana ibadet etmemle beni saptırdın" der ve her biri böylece öbürüne lanet ederek, uzaklaşmayı ister, ama uzaklaşamazlar. Aksine onlar, nasıl bu dünya hayatında birlikte idiyseler, ateşte de beraber olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَمَأْوٰىكُمُ النَّارُ *"Barınacağınız yer ise ateştir"* buyurmuştur.

Yardımcıların Olmayışı

Daha sonra Allah Teâlâ, وَمَا لَكُمْ مِنْ نّٰصِرِينَ *"Sizin yardımcılarınız da yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Bu ateş, Allah'ın İbrahim (a.s)'i kendisinden kurtarıp, yardım ettiği o sizin ateşiniz gibi değil. Şimdi siz, yardımcınız olmadığı halde bu ateştesiniz" demektir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Cemin Hikmeti

Cenâb-ı Hak bundan önce müfred (tekil) siga ile, *"Allah'dan başka sizin bir veliniz ve bir yardımcınız yoktur"* (Ankebût, 22) buyurmuş; burada ise, cemî sigası ile, "Sizin yardımcılarınız da yoktur" buyurmuştur. Bunun hikmeti şudur: Onlar, Hz. İbrahim (a.s)'i yakmak istediklerinde, *"Onu yakın ve ilahlarınıza yardımda bulunun"* (Enbiyâ, 68) ayetinde bahsolunduğu gibi, "Biz ilahlarımıza yardım ediyoruz" demişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Siz, onların yardımcıları olduğunuzu iddia ediyordunuz. Halbuki siz putperestlerin, ne de o putların yardımcıları yoktur" buyurmuştur. Ama o ayette, yardımcılardan bahsolunmamıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yardımı, cins olarak tamamen nefyederek, "Hiçbir yardımcı yoktur" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ o ayette, "Sizin Allah'dan başka bir dostunuz ve bir yardımcınız yoktur" buyurmuş; burada ise, "dost"tan bahsetmemiştir. Buna göre diyoruz ki: Velî (dost)tan

maksadın, "şefaatçi" olduğunu anlatmıştık. Buna göre o ayetin manası, "Size şefaat edecek bir kimse ve sizi müdafaa edecek bir yardımcı yoktur" şeklindedir. Burada hitaba, putlar da girdiği için, yani "Sizin hepinizin yardımcısı yoktur" denilip, "Bir şefaatçiniz yoktur" denilmemiştir. Çünkü onlar, hepsi için bir şefaatçinin olacağını zaten söylüyorlardı. Zira, ilahlarının şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların *"İşte bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus, 18) dediklerini bildirmiştir. Şefaatci için, başka şefaatci olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onlar bunu itiraf ettikleri için, artık bunun olmadığını söylemeye ihtiyaç kalmadığından onların hepsinin birden (topunun) şefaatçisi olmadığını burada belirtmemiştir. Ama o ayette, hitab sadece tapanlaradır. Tapanlar ise, kendilerinin şefaatçilerinin olacağını iddia ediyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlar için bunun olmayacağını bildirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, orada, *"Allah'dan başka sizin için..."* buyurup, bunu bir istisnâ sadedinde getirmiştir. Binâenaleyh bundan, onlar için bir yardımcı ve bir dost olduğu manası çıkar. Oda Allah Teâlâ'dır. Onlar için Allah dışında ne bir dost, ne bir yardımcı yoktur manası anlaşılır. Bu ayette ise, istisna yapmaksızın, *"Sizler için hiç yardımcılar yoktur"* buyurmuştur.

Biz diyoruz ki: Bu, onların dünyadaki durumları açısından söylenmiş bir sözdür, yani Allah dünyada onlara, "Allah'ı aciz bırakacağınızı sanmayın. Sizin için yardım edecek hiç kimse yoktur. Aksine, eğer tevbe ederseniz, size Allah yardım eder" demiştir. Bu, "Sizler tevbe etmek suretiyle O'nun yardımını istediğinizde, size yardıma hazırdır" demektir. Diğer ayet ise, kıyamet günündeki durumla ilgilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Fakat sonra, kıyamet günü kiminiz, kiminize küfredecek..."* buyurmuştur. Burada yardımcı olmayışı umûmîdir. Çünkü artık bu günde tevbe, onlar ister tevbe etsinler, ister etmesinler, kabul edilmez. Onlara o gün ne Allah yardım eder, ne başkaları yardım edebilirler. Dolayısıyla onlar için, mutlak olarak hiçbir yardımcı yoktur.

★ ★
★

Lut (a.s)'un Tasdiki

فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ ۘ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾

"Bunun üzerine kendisine Lût iman etti. (İbrahim) dedi ki: "Şüphesiz ben Rabbime hicret ediyorum. Şüphe yok ki O, aziz ve hakimdir."

(Ankebût, 26).

Bu, "Lût (a.s), İbrahim (a.s)'in bu mucizesini görünce iman etti. İbrahim (a.s) de, "Ben Rabbime, yani Rabbimin gitmemi emrettiği yere hicret edeceğim. Çünkü O, aziz ve hakimdir, yani, düşmanlarımın eziyetini benden, izzeti ile engelleyen bir

azîz, bana ancak mükemmel hikmetine uygun şeyleri emreden bir hakîmdir" dedi" manasınadır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mucizeden Önceki İman

"Kendisine Lût iman etti" ifadesi, "Ondan bu kesin mûcizeyi gördükten sonra, o ona imân etti" demektir. Lût (a.s), derecesi ve mertebesi üstün bir zattı. Binâenaleyh onu bu mûcizeyi görünceye kadar, o şekilde kalması, derecesini düşürecek şeylerdendir. Baksana Hz. Ebu Bekir (r.a), daha önce de kalbi nurlu olduğu için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini kabul edince, çakıl taşlarının konuşmasını duymadan, ayın yarılmasını görmeden, herşeyi kabul etmişti.

Diyoruz ki, Lût (a.s), İbrahim (a.s)'in mucizesini görünce, onun peygamber olduğuna inandı. Allah'ın birliğine ise, Hz. İbrahim (a.s)'in güzel sözlerini dinlediğinde iman etmişti. İşte buna Cenâb-ı Hak, "Lût (a.s) iman etti" diyerek değil, "Kendisine Lût (a.s) iman etti" diyerek işaret etmiştir.

İKİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet (Hicret)

Ayetteki, *"Ben Rabbime hicret ediyorum"* ifadesinin, önceki ifadelerle ilgisi nedir? Diyoruz ki: İbrahim (a.s), irşâd hususunda elinden geleni yaptığı halde kavmi hidayete ermeyince ve kavminin, en büyük bir mucizeyi gördükleri halde, imân etmediklerini görünce, tamamen ye'se kapıldığı için, hicret etmesi vâcib olmuştur. Çünkü kavmini doğruya sevketmek istediği halde, o kavmi bundan istifâde etmeyince, hidayet eden kimsenin, kavmi içinde kalması bir mefsede (zarar) olur. Çünkü o, irşâdını sürdürecek olsa, bile bile, istifade edilmeyecek bir şeyle meşgul olmuş olur. Böylece de sanki bir taşa, "iman et" diyen gibi olmuş olur ki böyle yapmak abestir. Yahut da sesini artık çıkarmayacaktır. Bu ise, râzı olmanın işaretidir. O zaman da, "Artık o bizden, bizim hareketlerimize râzı oldu" denilecektir. Binâenaleyh onlar içinde daha durmak için bir sebeb kalmayınca, hicret etmek vâcib olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hicretin Yeri

Hz. İbrahim (a.s), *"Rabbime hicret edeceğim..."* demiş, bu ifade bir cihetî hatıra getirdiği halde, "Ben, Rabbim'in gitmemi emrettiği yere hicret ediciyim" demeyiştir (niçin)? **Cevap:** Onun, "Rabbim'in emrettiği tarafa hicret edeceğim" demesi, "Rabbim'e hicret edeceğim" demesi kadar ihlâslı olmazdı. Çünkü hükümdardan, ordunun falanca yere gitmesi emri çıkıp, ordudan birisi de içindeki bir maksaddan ötürü oraya gidecek olsa, bu da, hükümdarın emrettiği yere gitmiş olur, ama hükümdar için değil, kendi için gitmiş olur. İşte bundan ötürü, Hz. İbrahim (a.s), *"Ben Rabbim'e hicret ediciyim"* yani "Hicret etmem emrolunan tarafa yönelip gitmem, oraya gitmeyi istememden ötürü değil, sırf Allah rızasından ötürüdür" demiştir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

NÛR 17-18 ÂYETLERİN TEFSİRİ 5
Bir Daha Dedikoduya Girmeme 5
Alîm ve Hakîm İsimlerinin Gereği 6
NÛR 19 ÂYETİN TEFSİRİ 7
Çirkini Yaymamak 7
Dünya Azabından Maksad 9
Kalbin Ameli 10
NÛR 20. ÂYETİN TEFSİRİ 11
Şeytana Uymayın 111
NÛR 21. ÂYETİN TEFSİRİ 12
NÛR 22. ÂYETİN TEFSİRİ 14
Eli bedir Günahsızmıdır? 22
Hayra Mani Yemin Olmaz 23
Hz. Âişe'nin Faziletleri 24
Musum Kadınlara İftira 25
NÛR 23-25.. ÂYETLERİN TEFSİRİ 25
İftiracıların Cezası 27
İyiler ve kötüler 28
NÛR 26. ÂYETİN TEFSİRİ 28
İsti'zan 30
NÛR 27-29. ÂYETLERİN TEFSİRİ 30
İsti'nas'ın Manası 31
NÛR 30-31. ÂYETLERİN TEFSİRİ 39
NÛR 32. ÂYETİN TEFSİRİ 54
Evlenmeyen İffetli Dursun 62
NÛR 33. ÂYETİN TEFSİRİ 62
Mükâtebe Akdi 63
NÛR 33. ÂYETİN TEFSİRİ 63
Köleye Mâlî Desteğin Hükmü 72
Fuhşa Zorlama Yasağı 72
NÛR 33. ÂYETİN TEFSİRİ 72
NÛR 34. ÂYETİN TEFSİRİ 75
NÛR 35. ÂYETİN TEFSİRİ 76
Allah'ın Nûr İsmi 76
Allah Maddî Nûr Değildir 77
Maddî Nûr İle Akli Nûrunun Farkı 79
Yetmiş nur Perdesi 87
Nûr'dan Maksad Kur'ân'dır 89
Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler 99
NÛR 36-38. ÂYETLERİN TEFSİRİ 99
Tesbih'den Maksat 103
Zikrullah'dan Maksat 104
Kalblerin ve Gözlerin Dönmesi 105
İnkâr Karanlıkları 107
NÛR 39-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ 107
Küfrün Karanlıkları 110
Kuşların Toplumu ve İbadetleri 112
NÛR 41-42. ÂYETLERİN TEFSİRİ 112
Hayvanların Tesbihi 112
Hayvanlardaki Özel kabiliyetler 114
Yağmurun oluşması 116
NÛR 43-44. ÂYETLERİN TEFSİRİ 116

Gökteki Dolu 119
Hayvanlar Aleminden İbretler 121
NÛR 45-46. ÂYETLERİN TEFSİRİ 121
Suda Yaşayan Canlılar 124
Karada Yaşayan Canlılar 125
Münafıkların Çarpıcı Özellikleri 127
NÛR 47-50. ÂYETLERİN TEFSİRİ 128
İman Sırf Gözle Olmaz 128
Hz. Peygamber'in Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münafıklar 131
NÛR 51-54. ÂYETLERİN TEFSİRİ 131
NÛR 55. ÂYETİN TEFSİRİ 133
Âmel İmândan Ayrıdır 135
Allah'a İtaat Yolu 136
NÛR 56-57. ÂYETLERİN TEFSİRİ 138
NÛR 58-60. ÂYETLERİN TEFSİRİ 140
Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması 140
Bülûğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi 144
Bülûğ Öncesi Terbi 145
Mahrem Olan Üç Vakit 146
Avret Kelimesi 146
Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi? 148
İzin İsteme İşi Akrabalara da Şamil Midir? 149
Akraba Evlerinde Yemeli 151
NÛR 61. ÂYETİN TEFSİRİ 151
Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz 155
Resûlüllaha Bağlılık 157
NÛR 62-64. ÂYETLERİN TEFSİRİ 157
Sûra ve İçtihad 159

FURKÂN SÛRESİ

FURKÂN 1-2. ÂYETLERİN TEFSİRİ 169
Allah'ın Dört Vasfı 172
Putların Âcizliği 175
FURKÂN 3. ÂYETİN TEFSİRİ 175
Resûlullah'ın Karşısında Şaşkın Kafirler 178
FURKÂN 4-9. ÂYETLERİN TEFSİRİ 17
Kur'ân'ın İ'cazı 179
Kur'an Her Şeyi Bilenin Sözüdür 181
Cehennemi Gören Münkirler 184
FURKÂN 10-14. ÂYETLERİN TEFSİRİ 184
Resûlullah'ın Zühdü 186
Cehennem Şimdi Mevcut mu? 187
Cehennemin Özellikleri 188
Cehennem Ateşinin İkinci Özelliği 190
Müttakilerin Cenneti 192
FURKÂN 15-16. ÂYETLERİN TEFSİRİ 192
Ahirette Rüsvay Eden Sorgu 197
FURKÂN 17-20. ÂYETLERİN TEFSİRİ 197
Allah İçin Sevgi ve Nefret 202
Genellik İfade eden Lafızlar 204
Resullerin Ortak Vasfı 204
İnsanlar Birbiriyle İmtihan Edilirler 206
Ahirette İnkârcıların Durumu 208

FURKÂN 21-24. ÂYETLERİN TEFSİRİ 206
Cennette Uyku Var mı? 217
Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedâmet 218
FURKÂN 25-29. ÂYETLERİN TEFSİRİ 218
Göğün Parçalanması 219
Meleklerin İnmesi 219
Kur'ân'ı Garip Bırakanlar 223
FURKÂN 30-31. ÂYETLERİN TEFSİRİ 223
Peygamber'e Beddua Yaraşır mı? 225
Kur'ân'ın Parça Parça İndirilişinin Hikmeti 226
FURKÂN 32-34. ÂYETLERİN TEFSİRİ 226
Haşirde Kâfirlerin Durumu 228
Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası 229
FURKÂN 35-36. ÂYETLERİN TEFSİRİ 230
Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası 231
FURKÂN 37. ÂYETİN TEFSİRİ 231
Ad, Semûd ve Ashabu'r-Ress'in Kıssası 232
FURKÂN 38-39. ÂYETLERİN TEFSİRİ 232
Lût (a.s)'un Kıssası 235
FURKÂN 40. ÂYETİN TEFSİRİ 235
Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri 236
FURKÂN 41-44. ÂYETLERİN TEFSİRİ 236
Hevâsını Tanrılaştıran Kimse 239
Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri 241
FURKÂN 45-49. ÂYETLERİN TEFSİRİ 241
Gölge Hakkında 242
Gecenin Elbise Sayılması 244
Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü 248
Kullanılmış Su Temizleyici Değildir 248
Guslün Keyfiyeti 249
Suyu Necis Kılan Durumlar 249
Suyun Vasfının Değişmesi 251
Suya Necaset Karışması 253
Su Dışında Temizleyici 259
İnsanlardaki Nankörlük 260
FURKÂN 50-52. ÂYETLERİN TEFSİRİ 260
Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz 263
FURKÂN 53. ÂYETİN TEFSİRİ 263
Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan 264
FURKÂN 45. ÂYETİN TEFSİRİ 264
FURKÂN 55-56. ÂYETLERİN TEFSİRİ 265
Ebedî Allah'a Dayanmak 267
Kainatın Altı Günde Yaratılması 268
FURKÂN 59-60. ÂYETLERİN TEFSİRİ 268
Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder 273
FURKÂN 61-62. ÂYETLERİN TEFSİRİ 273
Gece İle Gündüzün Halef Olması 274
Rahman'ın Has Kullarının Vasıfları 275
FURKÂN 63-67. ÂYETLERİN TEFSİRİ 275
FURKÂN 68-71. ÂYETLERİN TEFSİRİ 281
Tevbenin Makbuliyeti 284
Günahın Yerine Sevap Yazılması 284

FURKÂN 72. ÂYETİN TEFSİRİ 286
FURKÂN 73. ÂYETİN TEFSİRİ 287
FURKÂN 74. ÂYETİN TEFSİRİ 288
FURKÂN 75. ÂYETİN TEFSİRİ 290
Dua İbadetin Esasıdır 292
FURKÂN 76-77. ÂYETLERİN TEFSİRİ 292

ŞUARÂ SÛRESİ

ŞUARÂ 1-4 ÂYETLERİN TEFSİRİ 297
İman İçin Tefekkür 299
ŞUARÂ 5-9. ÂYETLERİN TEFSİRİ 299
Kerim Ne Demektir? 300
Hz. Musa (a.s)'ın Risâleti 301
ŞUARÂ 10-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ 302
ŞUARÂ 12-14. ÂYETLERİN TEFSİRİ 304
Musâ ve Harûn (a.s)'ın Firavun'a Gönderilmeleri 306
ŞUARÂ 15-17. ÂYETLERİN TEFSİRİ 306
ŞUARÂ 18-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ 308
Hz. Musa'nın Kıptiyi Kayıtsız Olarak Öldürmesi 309
ŞUARÂ 20-22. ÂYETLERİN TEFSİRİ 309
Musa (a.s)'ın Firavun'a Teleliği 312
ŞUARÂ 23-31. ÂYETLERİN TEFSİRİ 312
Allah Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır 315
Asânın Yılana Dönüşmesi 318
ŞUARÂ 32-37. ÂYETLERİN TEFSİRİ 318
Sihirbazların Meydana Çıkışı 320
ŞUARÂ 38-42. ÂYETLERİN TEFSİRİ 320
Âsânın Büyücülerin Oyununu Bozması 321
ŞUARÂ 43-48. ÂYETLERİN TEFSİRİ 321
Âsâ Yılanları Yuttu 323
ŞUARÂ 49-51. ÂYETLERİN TEFSİRİ 324
Firavun'un Telaşlanması 324
Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları 325
Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı 326
ŞUARÂ 52-62. ÂYETLERİN TEFSİRİ 327
Mısırdan Çıkış 329
Denizin Yarılması 330
ŞUARÂ 63-68. ÂYETLERİN TEFSİRİ 330
İbrahîm (a.s)'ın Kıssası 335
ŞUARÂ 69-77. ÂYETLERİN TEFSİRİ 335
ŞUARÂ 78-82. ÂYETLERİN TEFSİRİ 338
Hz. İbrahım (a.s)'ın Duâsının Devamı 344
ŞUARÂ 83-89. ÂYETLERİN TEFSİRİ 344
Duâdan Önce Hamd'ü Senâ 344
Marifetullah Hakkında 346
kalbi Selim Sahipleri 350
ŞUARÂ 90-104. ÂYETLERİN TEFSİRİ 351
Müşriklerle Putların Yüzleştirilmesi 352
Hz. Nûh (a.s) Kıssası 354
ŞUARÂ 105-122. ÂYETLERİN TEFSİRİ 355
Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası 359
ŞUARÂ 123-140. ÂYETLERİN TEFSİRİ 359
Sâlih (a.s)'ın Kıssası 362

ŞUARÂ 141-159. ÂYETLERİN TEFSİRİ 383
Lût (a.s)'un Kıssası 386
ŞUARÂ 160-175. ÂYETLERİN TEFSİRİ 388
Şuayb (a.s)'ın Kıssası 389
ŞUARÂ 176-191. ÂYETLERİN TEFSİRİ 389
ŞUARÂ 192-196. ÂYETLERİN TEFSİRİ 373
Cebrail (a.s)in Vasfı 374
Kur'an'ın Arap Lisanı İle Olması 379
beni İsrail Alimleri ve Kur'an 379
Beni İsrail Alimleri ve Kur'an 379
ŞUARÂ 197-202. ÂYETLERİN TEFSİRİ 379
Kalblerde Küfrün Yerleşmesi 380
ŞUARÂ 203-209. ÂYETLERİN TEFSİRİ 382
ŞUARÂ 210-213. ÂYETLERİN TEFSİRİ 383
ŞUARÂ 214-220. ÂYETLERİN TEFSİRİ 385
Teheccüd Namazı Kılanlar 386
Hz. Peygamber (s.a.s)'ın Ecdadının Mü'min Oldukları 387
Şeytanın Kahinler ve Yalancılarla Münasebeti 388
ŞUARÂ 221-223. ÂYETLERİN TEFSİRİ 388
ŞUARÂ 224-227. ÂYETLERİN TEFSİRİ 390
Zalimleri Bekleyen Sarsıntı 392

NEML SÛRESİ

NEML 1-3. ÂYETLERİN TEFSİRİ 395
Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları 395
Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı 397
NEML 4-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ 398
Dal ve İlim Meselesi 398
Kur'ân Vahyi İle Nebatatın Mukayesesi 400
NEML 6-9. ÂYETLERİN TEFSİRİ 400
Ağaçlardaki İlâhî Zuhûr 403
Musa (a.s)'ın Teskin Edilmesi 405
NEML 10-14. ÂYETLERİN TEFSİRİ 406
NEML 15-19. ÂYETLERİN TEFSİRİ 408
Süleyman (a.s)'ın Dâvud (a.s)'a Vârisliği 409
Kuş Dilini Bilme Nimeti 410
Hz. Süleyman'ın Ordusu - Karınca Vadisi 411
Karıncaların Konuşması 412
NEML 20-24. ÂYETLERİN TEFSİRİ 414
Hüdhüd'ü Araması 414
sebe'- Sebe'yi Yöneten Kıral 416
Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi 418
NEML 25-28. ÂYETLERİN TEFSİRİ 418
Belkıs'a Gönderilen Mektup 421
NEML 29-33. ÂYETLERİN TEFSİRİ 422
NEML 34-37. ÂYETLERİN TEFSİRİ 424
NEML 38-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ 426
Şükür, Şükredene Fayda Verir 429
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması 430
NEML 41-43. ÂYETLERİN TEFSİRİ 430
NEML 44. ÂYETİN TEFSİRİ 433
Cinlerin Belkıs'ı Kötü Tanıtmaları 433

NEML 45-53. ÂYETLERİN TEFSİRİ 435
NEML 54-58. ÂYETLERİN TEFSİRİ 439
Cenab-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (a.s)'e Hitabı 441
NEML 59-60. ÂYETLERİN TEFSİRİ 441
Yer Yüzüne Hayat Veren Allah'tır 443
NEML 61. ÂYETİN TEFSİRİ 444
Arzın Dört Faydası 444
Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları 447
NEML 62. ÂYETİN TEFSİRİ 447
NEML 63. ÂYETİN TEFSİRİ 448
Haşr 450
NEML 64. ÂYETİN TEFSİRİ 450
Gayb İlmi Allah'ındır 451
NEML 65-66. ÂYETLERİN TEFSİRİ 451
NEML 67-75. ÂYETLERİN TEFSİRİ 454
kur'ân Rahmeti 456
NEML 76-81. ÂYETLERİN TEFSİRİ 458
Kur'ân'ın Mucizeliğine Dair 458
Kıyamet Alâmeti 460
NEML 82-86. ÂYETLERİN TEFSİRİ 461
Dâbbetü'l-Arz 461
NEML 87. ÂYETİN TEFSİRİ 464
Sûr Hakkında 464
Dağların Hareketi 465
NEML 88. ÂYETİN TEFSİRİ 466
NEML 89-90. ÂYETLERİN TEFSİRİ 466
Kur'ân Bilmenin Öncemi 468
NEML 91-93. ÂYETLERİN TEFSİRİ 469

KASAS SÛRESİ

Musa (a.s)'nın Misyonu 473
KASAS 1-6. ÂYETLERİN TEFSİRİ 473
Rüyanın Mutebertik Derecesi 475
Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları 477
KASAS 7-9. ÂYETLERİN TEFSİRİ 477
Evladından Ayrı kalan Anne 482
KASAS 10-12. ÂYETLERİN TEFSİRİ 482
KASAS 12-13. ÂYETLERİN TEFSİRİ 484
KASAS 14-17. ÂYETLERİN TEFSİRİ 485
Bedenî Gelişme Merhaleleri 487
Musa (a.s)'nın Kıptîyi Öldürmesi 490
Batıla Yardımın Hükmü 492
KASAS 18-21. ÂYETLERİN TEFSİRİ 493
KASAS 22-28. ÂYETLERİN TEFSİRİ 497
Yaşlı babanın iki kızı 499
Hz. Musa'ya Risalet Verilmesi 506
KASAS 29-32. ÂYETLERİN TEFSİRİ 506
Âsâ Hakkında 510
Yed-i Beyza 511
Onun Harun (a.s)'ı Yardımcı İstemesi 414
KASAS 33-37. ÂYETLERİN TEFSİRİ 414
Firavun'un Mucizeye Tepkisi 419

KASAS 38-43. ÂYETLERİN TEFSİRİ 519
Cehennem Öncüleri 523
KASAS 44-47. ÂYETLERİN TEFSİRİ 528
Araplara Önce Peygamber Geldimi 530
İlahî Vahyin Birliği 532
KASAS 48-55. ÂYETLERİN TEFSİRİ 533
Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)yı İnkârları 434
Hidayet Allah'tandır 539
KASAS 56-57. ÂYETLERİN TEFSİRİ 539
Zulmün Akıbeti 543
KASAS 58-59. ÂYETLERİN TEFSİRİ 543
Hayat Dünyadan İbaret Değildir 545
KASAS 60-61. ÂYETLERİN TEFSİRİ 545
Hesap Gününde Müşrikler 547
KASAS 62-66. ÂYETLERİN TEFSİRİ 547
İrade Allah'ındır 551
KASAS 67-70. ÂYETLERİN TEFSİRİ 552
Gündüz Gece Nimetleri 555
KASAS 71-73. ÂYETLERİN TEFSİRİ 555
Müşriğin Hesap Günü Durumu 556
KASAS 74-75. ÂYETLERİN TEFSİRİ 557
Azgın Zengin Modeli Kârun 558
KASAS 76-78. ÂYETLERİN TEFSİRİ 558
Kârun'un Azması 559
Hârun'un Serveti 560
Dünyalıkla Şımarmamalı 561
Kârun'un Gururu 562
Karun'un Feci Akıbeti 564
KASAS 79-81. ÂYETLERİN TEFSİRİ 564
Kâfirler Felah Bulamazlar 567
KASAS 82-83. ÂYETLERİN TEFSİRİ 567
KASAS 84-86. ÂYETLERİN TEFSİRİ 568
İyiliğin Mükâfaatı Kat Kat 569
Allah'dan başka Herşey Helâktodir 573

ANKEBÛT SÛRESİ

İmanın Mükellefiyeti 581
ANKEBÛT 1-2. ÂYETLERİN TEFSİRİ 581
Münferit Harflerle Başlayan Sûreler 583
Öncekilerin İmtihanı 587
ANKEBÛT 3. ÂYETİN TESİRİ 587
Mücrimler Kaçamazlar 588
ANKEBÛT 4-5. ÂYETLERİN TEFSİRİ 588
ANKEBÛT 6. ÂYETİN TESİRİ 591
İmân ve Âmel-i Salih'in Mükâfatı 593
ANKEBÛT 7. ÂYETİN TESİRİ 594
Amelde Niyet - Amellerin Tasnifi 595
İman ve Cennet — Mü'min ve Günah 596
Anne ve Babaya İyi Davranma 597
ANKEBÛT 8. ÂYETİN TESİRİ 598
Salihler Zümresi 599
ANKEBÛT 9. ÂYETİN TESİRİ 600
İman ve Çile 601

ANKEBÛT 10-11. ÂYETLERİN TEFSİRİ 601
İnkâra Çağıranlar 605
ANKEBÛT 12. ÂYETİN TESİRİ 605
Sebeb olmaktan Doğan Mes'uliyet 607
ANKEBÛT 13. ÂYETİN TESİRİ 607
Nuh (a.s)'ın Tebliği 607
ANKEBÛT 14. ÂYETİN TESİRİ 607
Kurtuluş Gemisi 609
ANKEBÛT 15. ÂYETİN TESİRİ 609
İbrahim (a.s)'ın Tebliği 610
ANKEBÛT 16. ÂYETİN TESİRİ 610
Putlar Rızık Veremezler 612
ANKEBÛT 17. ÂYETİN TESİRİ 612
Peygamber'in Görevi Tebliğdir 613
ANKEBÛT 18. ÂYETİN TESİRİ 614
Ölümden Sonra İhya 615
ANKEBÛT 19. ÂYETİN TESİRİ 615
Hilkatin Başlangıcına Bakın 615
ANKEBÛT 20. ÂYETİN TESİRİ 616
Mutlak İrâde Allah'ındır 619
ANKEBÛT 21-22. ÂYETLERİN TEFSİRİ 619
Münkir Rahmet Umamaz 622
ANKEBÛT 23. ÂYETİN TESİRİ 622
Körükörüne red 624
ANKEBÛT 24. ÂYETİN TESİRİ 624
Putlaştırmada Sevmenin Rolü 628
ANKEBÛT 25. ÂYETİN TESİRİ 628
Lut (a.s)'un Tasdiki 630
ANKEBÛT 26. ÂYETİN TESİRİ 630

